MARX, ENGELS ● SEÇME YAPITLAR 3

MARX ENGELS

SEÇME YAPITLAR 3

SOL YAYINLARI

SEÇME YAPITLAR

ÜÇÜNCÜ CİLT

KARL MARX
VE
FRİEDRİCH ENGELS

BİRİNCİ BASKI

SEÇME YAPITLAR

ÜÇÜNCÜ CİLT

KARL MARX
VE
FRİEDRİCH ENGELS

Karl Marx ve Friedrich Engels'in yapıtlarından derlenen *Selected Works* (Volume Three, Progress Publishers, Moscow 1970) adlı kitap, Mihri Belli, Sevim Belli, Seyhan Erdoğdu, Vahap Erdoğdu, Arif Gelen, M. Kabagil, Ünsal Oskay, Kenan Somer ve Öner Ünalan tarafından (her metin ayrı ayrı olmak üzere) dilimize çevrilmiş ve *Sol Yayınları* tarafından, *Seçme Yapıtlar, Üçüncü Cilt,* adı ile, Aralık 1979 tarihinde, Ankara'da, *İlkyaz Basımevi*'nde dizdirilip bastırılmıştır.

İÇİNDEKİLER

ÇEVİRENLER

GOTHA PROGRAMININ ELEŞTİRİSİ
M. KABAGİL

W. BRACKE'YE MEKTUP
M. KABAGİL

ALMAN İŞÇİ PARTİSİ PROGRAMININ KENAR NOTLARI
M. KABAGİL

A. BEBEL'E MEKTUP
M. KABAGİL

K. KAUTSKY'YE MEKTUP
M. KABAGİL

DOĞANIN DİYALEKTİĞİ'NE GİRİŞ
ARİF GELEN

[ANTİ]-DÜHRİNG'E ESKİ ÖNSÖZ
KENAN SOMER

MAYMUNDAN İNSANA GEÇİŞTE EMEĞİN ROLÜ
ARİF GELEN

KARL MARX
KENAN SOMER

MARX VE ENGELS'TEN A. BEBEL, W. LİEBKNECHT, W. BRACKE VE ÖTEKİLERE ("GENELGE MEKTUP")
VAHAP ERDOĞDU

ÜTOPİK SOSYALİZM VE BİLİMSEL SOSYALİZM
ÖNER ÜNALAN

V. İ. ZASULİÇ'İN MEKTUBUNA YANITIN İLK TASLAĞI
MİHRİ BELLİ

KARL MARX'IN MEZARI BAŞINDA YAPILAN KONUŞMA
KENAN SOMER

MARX VE DİE NEUE RHEİNİSCHE ZEİTUNG
ÖNER ÜNALAN

KOMÜNİSTLER BİRLİĞİNİN TARİHİ ÜZERİNE BİRKAÇ SÖZ
KENAN SOMER

AİLENİN, ÖZEL MÜLKİYETİN VE DEVLETİN KÖKENİ
KENAN SOMER

LUDWİG FEUERBACH VE KLASİK ALMAN FELSEFESİNİN SONU
SEVİM BELLİ

TARİHTE ZORUN ROLÜ
SEYHAN ERDOĞDU

1891 SOSYAL-DEMOKRAT PROGRAM TASARISININ ELEŞTİRİSİ
M. KABAGİL

İNGİLTERE'DE EMEKÇİ SINIFLARIN DURUMU'NA ÖNSÖZ
ÜNSAL OSKAY

GELECEK İTALYAN DEVRİMİ VE SOSYALİST PARTİ
ÖNER ÜNALAN

FRANSA'DA VE ALMANYA'DA KÖYLÜ SORUNU
KENAN SOMER

MEKTUPLAR
KENAN SOMER

KARL MARX

GOTHA PROGRAMININ ELEŞTİRİSİ[1]

FRIEDRİCH ENGELS'İN ÖNSÖZÜ[2]

Burada yayınlanan elyazması —metnin Bracke'ye gönderilmesi dolayısıyla yazılan mektup ve program taslağının eleştirisi—, Geib, Auer, Bebel ve Liebknecht'e iletilmek ve sonra da Marx'a geri gönderilmek üzere, Gotha Birleşme Kongresinden[3] az önce, 1875'te, Bracke'ye gönderildi. Halle Kongresi,[4] Gotha programının tartışılmasını parti gündemine aldığına göre, bu önemli belgeyi, belki de bu tartışma ile ilgili belgelerin en önemlisi olan bu metni, kamuoyuna açıklamayı daha fazla geciktirirsem dürüstlükle bağdaşmayan bir davranışta bulunmuş olurum.

Ama bu metnin çok daha önemli bir yanı da var. Burada, Lassalle'ın harekete katılmasıyla birlikte başlatmış olduğu iktisadî ilkeler ve taktikle ilgili eğilimler karşısında, Marx'ın benimsemiş olduğu tutumu açıklıkla ve sağlam ola-

rak bulmak mümkündür.

Program tasarısının amansızca tahlili, alınan sonuçların incelenmesinde ve tasarının zayıf noktalarının açığa vurulmasında gösterilen sertlik, bütün bunlar, 15 yıl geçtikten sonra, artık kimseyi gocundurmamalıdır. Özgül olarak lasalcılık, artık, ancak yurt dışında, terkedilmiş harabelerde yaşamaktadır, ve Halle'de, Gotha Programı, onu kaleme almış olanlar tarafından bile, tamamen yetersiz sayılarak terkedilmiştir.

Bununla birlikte, [anlamı] pek fark ettirmediği yerlerde, bazı deyimleri ya da kırıcı kişisel değerlendirmeleri sildim ve yerlerine noktalar koydum. Marx da eğer elyazmasını bugün yayınlasaydı aynı şeyi yapardı. Metinde kullanılan dilin yer yer aşırı sertlikte oluşu, iki nedenden ötürü idi. Birincisi, Marx ve ben, Alman hareketine daha sıkı bağlarla bağlı bulunuyorduk, program tasarısının ifade ettiği gözle görülür gerileme bizi özellikle üzmüştü. İkincisi, o sırada, Enternasyonalin Lahey Kongresinden[5] iki yıl sonra, bizi, Almanya'da olup biten her şeyden sorumlu tutan Bakunin ve onun anarşistleri ile tam savaş halinde olmamızdı, onun için programın açıkça itiraf edilmeyen babalığının bize yüklenmesini beklemeliydik. Bugün artık bütün bunlar geçerliğini yitirmiştir, aynı şekilde, sözkonusu pasajların da gereği kalmamıştır.

Bundan başka, basın yasası bakımından gerektiği için çıkarılıp yerine noktalar konan birkaç tümce daha var. Daha yumuşak bir deyim kullanmam gerektiği yerde, ben bu deyimi parantez arasına koydum. Bunların dışında, yayım, metnin aynısıdır.

Londra, 6 Ocak 1891

Die Neue Zeit, Bd. 1, n° 18, 1890-91'de yayınlanmıştır

KARL MARX

W. BRACKE'YE MEKTUP

Londra, 5 Mayıs 1875

Azizim Bracke,

Aşağıdaki kenar notları, Birlik Programının eleştirisidir, okuduktan sonra lütfen Geib ve Auer'i, Bebel ve Liebknecht'i bunlardan haberdar edin. İşim başımdan aşkın ve doktorların izin verdiğinden çok daha fazla çalışmaktayım. Onun için bu koca kâğıdı "keyfim" için boş yere doldurmuş değilim. Bunlar, bundan sonra geliştirmek zorunda kalabileceğim hareketlerin, bu yazıların muhatap olarak aldığı partinin dostları tarafından olumsuz şekilde yorumlanamaması için de gerekliydi.

Birleşme Kongresinden sonra, Engels ve ben, kısa bir bildiri yayınlayarak, sözkonusu ilke programı ile ortak hiç bir yanımız olmadığına değineceğiz.

Dışarda, partinin düşmanları tarafından yayılan ve ke-

sin olarak yanlış olan, Eisenach Partisinin[6] eylemini buradan gizliden gizliye yönettiğimiz lafı dolaştırıldığı için de, bu gereklidir. Örneğin Bakunin, yakında yayınlanmış olan bir Rusça kitabında[7] beni, yalnızca bu partinin bütün programlarından vb. sorumlu tutmuyor, aynı zamanda, Liebknecht'in ilk günden beri Halkçı Parti[8] ile yaptığı işbirliğinin tümünden sorumlu tutuyor.

Bunlar olmasa da, mahkûm edilmesi gereken ve partinin moralini bozan bir programı, diplomatik bir suskunluk yoluyla olsa bile, tanımamak benim için bir görevdir.

İleriye doğru atılan her adım, her gerçek ilerleme, bir düzine programdan daha önemlidir. Eğer Eisenach Programını *aşmak* mümkün olmazsa —ve koşullar buna elverişli olmazsa— muhataplarımızla, ortak düşmana karşı bir hareket anlaşması yapmakla yetinmeliyiz. Eğer bunun tam tersine, (bunu uzun bir ortak çalışmayla böyle programların hazırlanabileceği bir zamana bırakmak dururken) ilke programları imal etmeye kalkışırsak, o zaman, herkesin gözü önünde, bütün dünyaya, partinin hareket düzeyini gösteren nirengiler yerleştirmiş oluruz. Lasalcı önderler, koşullar onları zorladığı için bize gelmekteydiler. Eğer onlara, ilkeler üzerinde pazarlığa girişilmeyeceği daha başından söylenmiş olsaydı, bir hareket programı ya da ortak hareket için bir örgütlenme planı ile yetinmek zorunda kalırlardı. Bunun yerine, onların, tarafımızdan kabulünü zorunlu saydığımız yetkilerle karşımıza çıkmalarına izin veriliyor, ve böylece sana muhtaç olan kimselere sığınmış oluyor. Ve bütün bunların üzerine tüydikmek için de, onlar, *uzlaşma kongresinden önce* yeni bir kongreye çağırıyorlar, bizim partimizin kongresi ise *post festum** toplanıyor. Besbelli ki, kendi partimizin her türlü eleştirisi ve ayrılması önlenmek istenmiştir. Birleşme olgusunun tek başına işçileri mutlu kıldığı bilinmektedir, ama pek kısa zaman içinde elde edilen bu sonucun bedelinin çok pahalı olmadığı sanısı bir yanılgıdır.

Üstelik lasalcı inanç maddelerinin yasalaşması hesaba katılmasa bile, program hiçbir değer taşımamaktadır.

Pek yakında size *Kapital*'in Fransızca yayınının son fasiküllerini göndereceğim. Fransız hükümeti yasakladığı için,

* Bayramdan sonra: iş işten geçtikten sonra. — ç.

yayımı uzun zaman geciktirildi. Bu hafta ya da gelecek haftanın başında kitabın yayınlanması tamamlanmış olacaktır. İlk altı fasikül elinize geçti mi? Bana Becker'in adresini bildirin ki, ona da bu son fasikülleri gönderebileyim.

Volksstaat[9] kitabevinin kendine özgü tuhaf davranışları var. Örneğin bana *Kolonya Komünistleri Davası*'nın basılmış nüshalarından henüz tek bir tane bile göndermediler.

Selâmlar.

KARL MARX

KARL MARX

ALMAN İŞÇİ PARTİSİ PROGRAMININ KENAR NOTLARI[1]

I

> 1. "Emek bütün zenginliğin ve bütün kültürün kaynağıdır, *ve* yararlı emek, ancak toplum içinde ve toplum tarafından meydana getirildiği *için*, emeğin geliri, tümüyle, eşit hakla, toplumun bütün üyelerine aittir."

Paragrafın Birinci Kısmı: "Emek bütün zenginliğin ve bütün kültürün kaynağıdır."

Emek, bütün zenginliğin *kaynağı değildir*. *Doğa* da, tıpkı, bir doğa gücünün, insan emek-gücünün deyimlenmesinden başka bir şey olmayan emek gibi kullanım-değerlerinin (ve kuşkusuz maddî zenginlik de bu değerlerden meydana gelir!) kaynağıdır. Bu tümce, çocukların tüm okuma kitaplarında vardır ve emeğin ilgili nesnelerle ve araçlarla işlev gördüğünü *kastetmesi* ölçüsünde doğrudur. Ama bir sosyalist program, onlara anlam verebilecek *koşulları* sessizce geçiştiren bu tür burjuva tümcelerine yer veremez. Ve insan, daha başından, bütün emek araçlarının ve konularının birincil kaynağı olan doğaya karşı onun sahibi gibi hareket ettiği, kendi malıymış gibi davrandığı ölçüdedir ki, onun

emeği, kullanım-değerlerinin ve dolayısıyla zenginliğin kaynağı olur. Burjuvalar, yanlış olarak, emeğe *doğa-üstü yaratıcı güç* yüklemeleri için pek iyi temellere sahiptir; çünkü, salt emeğin doğaya bağlı olması olgusundan, emek-gücünden başka bir mülkiyete sahip olmayan insanın, toplumun ve kültürün bütün koşullarında, emeğin maddî koşullarının sahibi haline gelen başka insanların kölesi olmak zorunda olduğu sonucu çıkar. Bu insan, ancak onların izni ile çalışabilir, dolayısıyla da ancak onların izni ile yaşayabilir.

Şimdi de, tümceyi olduğu gibi, ya da daha doğrusu bu topal haliyle bırakalım. Bundan nasıl bir sonuç beklenebilir? Besbelli ki şu:

"Emek bütün zenginliğin kaynağı olduğuna göre, toplumda hiç kimse, bir emek ürünü olmayan zenginliği kendine maledinemez. Demek ki, eğer bir kimse çalışmıyorsa, başkasının emeğiyle yaşıyordur; o, kültürünü bile başkasının emeğinden elde etmektedir."

Bunun yerine birinci önermeye, "*...diği için*" çekim eki ile bir ikinci önerme ekleniyor ve birincisinden değil, ikinci önermeden sonuç çıkarılıyor.

Paragrafın İkinci Kısmı: "Yararlı emek, ancak toplum içinde ve toplum tarafından meydana getirilir."

Birinci önermeye göre, emek, her zenginliğin ve her kültürün kaynağı idi, demek ki, emek olmadan toplum da olamaz. Oysa şimdi, tam tersine, "yararlı" emeğin, toplum olmadan olanaksız olduğunu öğreniyoruz.

Aynı şekilde, yalnızca toplumda, yararsız, ve hatta toplumsal bakımdan zararlı emeğin, kazançlı bir geçim dalı haline gelebileceği, yalnızca toplumda aylaklık yapılarak yaşanılabileceği vb., vb. söylenebilirdi — kısaca bütün Rousseau baştan aşağı kopya edilebilirdi.

Peki "yararlı" emek nedir? Kuşkusuz, yalnızca niyetlenilen yararlı sonucu üreten emek. Taşla bir hayvanı öldüren, meyve devşiren vb. bir yabanıl —ve maymunluktan çıktıktan sonra insanoğlu bir yabanıldı— "yararlı" emek gerçekleştirir.

Üçüncü olarak. Sonuç: "Ve yararlı emek, ancak toplum içinde ve toplum tarafından meydana getirildiği için, emeğin geliri, tümüyle, eşit hakla, toplumun bütün üyelerine

aittir.

Ne güzel sonuç! Eğer, yararlı emek, ancak toplum içinde ve toplum tarafından meydana getirilebiliyorsa, o halde, bu emeğin geliri, topluma aittir — birey olarak işçiye ise, emeğin "koşulu" olan toplumun varlığını sürdürmesi için gerekli olanın dışında hiçbir şey yok.

Gerçekte, bu önerme, *her çağda, belli bir zamanda mevcut toplum durumunun* savunucuları tarafından kullanılagelmiştir. Birinci olarak onu izleyen bütün ıvır-zıvırla birlikte hükümetin hak istekleri gelir, çünkü hükümet, toplumsal düzenin korunması için toplumsal organdır; ardından, çeşitli türden özel mülkiyetin hak istekleri gelir, çünkü çeşitli türde özel mülkiyet toplumun temelidir, vb.. Görülüyor ki, böylesi boş tümceler istenildiği gibi evrilip çevrilebilir.

Ancak şöyle kaleme alındığı zaman, paragrafın birinci kısmı ile ikinci kısmı arasında, bir mantık bağı kurulabilir:

"Emek, ancak, toplumsal emek olarak, zenginliğin ve kültürün kaynağı olur", ya da aynı anlama gelen: "ancak toplum içinde ve toplum tarafından".

Bu önerme, tartışma götürmez şekilde doğrudur, çünkü, yalıtılmış emek (bunun maddî koşullarının gerçekleşmiş olduğunu varsayarsak), kullanım-değerleri yaratabilirse de, ne zenginlik, ne de kültür yaratabilir.

Şu önerme de aynı şekilde tartışma götürmez:

"Emeğin toplumsal olarak gelişmesi ve böylece zenginlik ile kültürün kaynağı olması ölçüsünde, işçiler arasında yoksulluk ve perişanlık, işçi olmayanlar arasında zenginlik ve kültür gelişir."

Bu, geçmişin tüm tarihinin yasasıdır. O halde "emek" ve "toplum" üzerine genel sözler sıralayacak yerde, bugünkü kapitalist toplumda işçileri bu toplumsal beladan kurtulmada yetenekli kılan ve onları buna zorlayan maddî vb. koşulların, sonunda nasıl yaratılmış olduğu, burada, somut bir biçimde kanıtlanmalıydı.

Ama, gerçekte, gerek biçim, gerek içerik yönünden olsun, bütün bu paragrafın buradaki varlık nedeni, partinin bayrağı üzerine, en yukarıya, lasalcı "emeğin tüm geliri" formülünün slogan olarak yazılabilmesi içindir. "Emek geliri", "eşit hak" vb. konularına ilerde döneceğim, çünkü iler-

de de, aynı şey biraz değişik biçimde karşımıza çıkmaktadır.

> 2. "Bugünün toplumunda emek araçları, kapitalist sınıfın tekelindedir; işçi sınıfı için bundan doğan bağımlılık durumu, bütün biçimleriyle yoksulluğun ve köleliğin nedenidir."

Enternasyonalin tüzüğünden alınan bu tümce, "düzeltilmiş" olan bu biçimiyle yanlıştır.

Bugünün toplumunda, emek araçları, toprak sahiplerinin *ve* kapitalistlerin tekelindedir (toprak mülkiyeti tekeli, sermaye tekelinin temelidir de). Enternasyonalin tüzüğü, sözkonusu pasajda, tekelcilerin şu ya da bu sınıfından sözetmez. "*Emek araçlarını, yani yaşamın kaynaklarını tekelleştiren*"den sözeder. "*Yaşamın kaynakları*" sözcüklerinin eklenmesi, toprağın emek araçları arasına katıldığını yeteri kadar açıklıkla gösterir.

Bu düzeltmeye gidildi, çünkü, Lassalle, bugün bilinen nedenlerle, *yalnızca,* kapitalist sınıfa saldırıyordu ve toprak sahiplerini hedef almıyordu. İngiltere'de, kapitalist, çoğunlukla, fabrikasının kurulu bulunduğu toprağın sahibi bile değildir.

> 3. "Emeğin kurtuluşu, emek araçlarının toplumun ortak mülkiyeti durumuna yükseltilmesini ve emek gelirinin adaletli biçimde dağıtılması ile birlikte toplam emeğin topluluk tarafından düzenlenmesini gerektirir."

"Emek araçlarının ortak mülkiyet durumuna yükseltilmesi", bu, herhalde "ortak mülkiyet haline dönüştürülmesi" anlamına gelmektedir. Ama bunun üzerinde fazla durmuyorum.

"Emeğin geliri" nedir? Emeğin ürünü mü, yoksa onun değeri mi? Ve, bu sonuncu durumda da, ürünün tüm değeri mi, ya da yalnızca, emeğin tüketilen üretim araçlarının değerine eklemiş olduğu yeni değer kısmı mı?

"Emek geliri", Lassalle'ın, belirli iktisadî kavramların yerine koyduğu belirsiz bir kavramdır.

"Adaletli biçimde dağıtım" ne demektir?

Burjuvalar bugünkü dağıtımın "adaletli" olduğunu id-

dia etmiyorlar mı? Ve gerçekten de bugünkü üretim biçimi esasına göre bu dağıtım, biricik "adaletli" dağıtım değil midir? İktisadî ilişkiler, hukuksal kavramlar tarafından mı düzenlenmiştir, yoksa, tersine, hukuksal ilişkiler iktisadî kavramlardan mı doğar? Sosyalist sekterlerin de bu "adaletli" dağıtım hakkında son derece çeşitli görüşleri yok mudur?

Burada bu "adaletli dağıtım" deyimi ile ne kastedildiğini bilmek için, birinci paragrafı bu paragrafla birlikte ele almamız gerekir. Bu son paragraf "emek araçlarının ortak mülkiyet olduğu ve toplam emeğin topluluk tarafından düzenlendiği" bir toplum varsayıyor, birinci paragraftan da "emeğin gelirinin, tümüyle, eşit hakla, toplumun bütün üyelerine ait olduğunu" öğreniyoruz.

"Toplumun bütün üyelerine" mi? Çalışmayanlara da mı? O zaman "emeğin gelirinin tümü" ne oluyor? Toplumun yalnız çalışan üyelerine mi gidiyor? O zaman toplumun bütün üyelerinin "eşit hakkı" ne olacak?

Ama besbelli ki "toplumun bütün üyeleri" ve "eşit hak", gelişigüzel söylenmiş şeyler. Bunun özü, bu komünist toplumda, her işçinin, Lassalle'vari "emeğin tüm ürününü" alması gerektiğidir.

Önce "emek geliri" sözünü, emek tarafından yaratılan nesne anlamında alırsak, topluluğun emeğinin geliri *toplam toplumsal üründür*.

Bundan şunlar çıkarılmalıdır:

Birincisi, yıpranan üretim araçlarının yerine konmasının karşılığı.

İkincisi, üretimin genişletilmesi için ek kısım.

Üçüncüsü, doğa olaylarının vb. neden olduğu sıkıntılar ve aksaklıklar için yedek ya da sigorta fonları.

"Emeğin tüm geliri"nden yapılacak olan bu çıkarmalar, iktisadî bir zorunluktur, ve bunların büyüklüğü varolan araçlara ve güçlere göre, kısmen de olasılık hesabı ile belirlenebilir, ama hiçbir yönden adaletle hesaplanamazlar.

Geriye toplam ürünün tüketim aracı olarak iş görmek üzere öteki kısmı kalır.

Bu da bireyler arasında paylaşılmadan önce, gene şu çıkarmalar da yapılmalıdır:

Birincisi, üretime ait olmayan genel yönetim giderleri.

Bu kısım, ilk başlarda bugünkü topluma kıyasla çok sınırlıdır, ve yeni toplum geliştiği ölçüde azalır.

İkincisi, okullar, sağlık hizmetleri, vb. gibi, gereksinmelerin ortaklaşa karşılanmasına ayrılan kısım.

Bu kısım da, ilk başlarda bugünkü topluma kıyasla önemli ölçüde artmaktadır, ve yeni toplum geliştiği ölçüde de artar.

Üçüncüsü, çalışamayanların vb. geçimi için gerekli fonlar, yani bugün resmî olarak yoksullara yardım diye adlandırılan şeyin kapsamına girenler.

Ancak şimdi programın lasalcı etkinin altında, tek başına dar bir görüşle ele aldığı "dağıtma", yani ortaklaşa toplumun üreticileri arasında bireysel olarak paylaşılan tüketim araçları kısmına varmış oluruz.

Her ne kadar özel bir birey niteliği ile üreticinin elinden alınandan, toplumun bir üyesi niteliği ile dolaylı ya da dolaysız olarak yararlanmakta ise de, "emeğin tüm geliri" zaten farkedilemez bir biçimde "azaltılmış" gelire dönüşmüş bulunmaktadır.

Tıpkı "emeğin tüm geliri" sözünün gözden kaybolması gibi, "emeğin geliri" sözü de şimdi tamamen gözden kaybolmaktadır.

Üretim araçlarının ortak mülkiyeti üzerine kurulu ortaklaşa toplum içinde, üreticiler ürünlerini değişmezler; aynı biçimde, ürünler için kullanılmış emek, burada, bu ürünlerin *değeri olarak,* onların taşıdığı maddî bir nitelik olarak pek görünmez, çünkü şimdi, kapitalist toplumun tersine, bireysel emek artık dolaylı bir biçimde değil, toplam emeğin bir kısmı olarak doğrudan vardır. Belirsizliğinden dolayı bugün bile yersiz bulunabilen "emeğin geliri" deyimi, böylelikle bütün anlamını yitirmiş olmaktadır.

Burada ele almamız gereken, kendi temelleri üzerinde *gelişmiş* olan değil, tersine, kapitalist toplumdan *doğduğu* şekliyle bir komünist toplumdur; dolayısıyla, iktisadî, manevî, entelektüel, bütün bakımlardan, bağrından çıktığı eski toplumun damgasını hâlâ taşıyan bir toplumdur. Bu bakımdan birey olarak üretici (gerekli indirimler yapıldıktan sonra), topluma vermiş olduğunun tam karşılığını alır. Onun

topluma verdiği şey, birey olarak, kendi emek miktarıdır. Örneğin, toplumsal işgünü, bireysel çalışma saatleri toplamından oluşur; her üreticinin birey olarak emek-zamanı, toplumsal işgünü olarak sunmuş olduğu kısımdır, onun bu bakımdan katkısıdır. O, toplumdan, şu kadar emek verdiğini saptayan bir belge alır (bunda kolektif fonlar için sarfetmiş olduğu emeğin indirimi yapılmıştır) ve, bu belge ile, toplumun tüketim araçları stoklarından, emeğinin eşit bir tutarı kadar bir miktar alır. Topluma, bir biçimde sunmuş olduğu aynı emek miktarını, ondan, başka bir biçimde geri alır.

Besbelli ki, burada uygulanan ilke, eşit değerler değişimi olduğu ölçüde, meta değişimini düzenleyen ilkenin aynıdır. İçerik ve biçim değişmiştir, çünkü değişmiş koşullar altında hiç kimse emeğinden başka bir şey veremez ve öte yandan da bireylerin mülkiyetine bireysel tüketim araçlarından başka hiçbir şey geçemez. Ama birey olarak ele alınan üreticiler arasında bunların dağıtımı konusunda egemen ilke, eşdeğer metaların değişimine hükmeden ilkeden farksızdır: bir biçimdeki belli bir miktar emek, başka bir biçimdeki eşit miktar emekle değişilmektedir.

Demek ki, meta değişiminde eşdeğer değişimi yalnızca *ortalama olarak* varolduğu, tek tek durumlarda olmadığı halde, ilke ile pratiğin ortak çekişme içersinde olmamasına karşın, *eşit hak,* burada, hâlâ —ilke olarak— *burjuva haktır.*

Ama bu ilerlemeye karşın, *eşit hak,* hâlâ burjuva sınırlar içersinde kalmaktadır. Üreticinin hakkı, sunmuş olduğu emekle *orantılıdır*; buradaki eşitlik, ölçümün eşit bir ölçüt ile, emek ile yapılması olgusudur.

Ama bir insan, bedensel ya da zihinsel olarak bir başkasından üstün olabilir, böylece aynı süre içersinde daha fazla emek sağlayabilir ya da daha uzun süre çalışabilir; ve emeğin bir ölçü görevi yerine getirebilmesi için, süresi ve yoğunluğu saptanılmalıdır, yoksa bir ölçü birimi olmaktan çıkar. Bu *eşit* hak, eşit olmayan bir emek için eşit olmayan bir haktır. Hiçbir sınıf farkı tanımaz, çünkü herkes bir diğeri gibi yalnızca bir işçidir; ama eşit olmayan bireysel yetenekleri ve böylece de üretken kapasiteyi doğal bir ayrıcalık olarak zımnen kabul eder. *Demek ki bu, özünde, her hak*

gibi eşitsizliğe dayanan bir haktır. Niteliği gereği, hak, ancak aynı ölçüt kullanıldığında sözkonusu olabilir; ama eşit olmayan bireyler (ve bunlar eşit olsalardı ayrı ayrı bireyler olamazlardı) yalnızca aynı açıdan değerlendirildiklerinde, yalnızca *belirli* bir yönden ele alındıklarında, örneğin, bu durumda olduğu gibi, geri kalan her şeyden tecrit ederek yalnızca *işçi olarak* hesaba katıldıklarında, aynı bir ölçütle ölçülebilirler. Ayrıca, bir işçi evlidir, öteki değildir; birinin ötekinden daha çok çocuğu vardır, vb., vb.. Bu durumda eşit emek sarfettikleri halde ve dolayısıyla toplumsal tüketim fonundan eşit ölçüde yararlanma olanağına sahip bulundukları halde, biri gerçekten ötekinden çok alacaktır, biri ötekinden daha zengin olacaktır, vb.. Bütün bu sakıncalardan uzak durabilmek için, hak, eşit olacak yerde, eşit olmamalıydı.

Ama bu gibi kusurlar, uzun ve sancılı bir doğumdan sonra kapitalist toplumdan çıkıp geldiği şekli ile komünist toplumun birinci evresinde kaçınılmaz şeylerdir. Hukuk, hiçbir zaman, toplumun iktisadî yapısından ve onun koşullandırdığı kültürel gelişmeden daha yüksek olamaz.

Komünist toplumun daha yüksek bir evresinde, bireylerin işbölümüne kölece boyun eğmesinin ve onunla birlikte de kafa emeği ile kol emeği arasındaki çelişkinin ortadan kalkmasından sonra; emek, yalnızca yaşam aracı değil, yaşamın birincil gereksinmesi haline gelmesinden sonra; bireylerin her yönüyle gelişmesiyle birlikte, üretici güçlerin de artması ve bütün kolektif zenginlik kaynaklarının gürül gürül fışkırmasından sonra — ancak o zaman, burjuva hukukunun dar ufukları tümüyle aşılmış olacak ve toplum, bayraklarının üzerine şunu yazabilecektir: "Herkesten yeteneğine göre, herkese gereksinmesine göre!"

Bir yanda belli bir süre için bir anlamı olmuş, ama şimdi eskimiş laf salatası haline gelmiş görüşlerin partimize dogmalar olarak zorla kabul ettirilmek istenmesiyle, öte yanda ise partiye binbir zahmetle kazandırılmış ve artık onda kök salmış gerçek görüşü, ideolojik hukuk saçmalıkları ve demokratlarla Fransız sosyalistleri için çok geçerli olan saçmalıklar yoluyla tersine çevirmekle nasıl büyük bir suç işlendiğini göstermek için, bir yandan "emeğin tüm geliri"ni,

bir yandan da "eşit hak"kı, "adaletli dağıtım"ı uzun uzun ele aldım.

Buraya kadar yapılmış olan tahliller bir yana, gene de şu *dağıtım* diye adlandırılan şey üzerinde bu kadar laf edilmesi ve bunun vurgulanması bir hatadır.

Tüketim araçlarının dağıtımı, bizzat üretim koşullarının dağıtımının bir sonucundan başka bir şey değildir. Ama bu dağıtım, üretim biçiminin kendisinin özelliğidir. Örneğin kapitalist üretim biçimi, maddî üretim koşullarının sermaye mülkiyeti ve toprak mülkiyeti biçiminde, çalışmayan kişilere dağıtılmasına, buna karşılık yığının yalnızca kişisel üretim koşulunun, emek-gücünün sahibi olması olgusuna dayanır. Eğer üretimin unsurları bu biçimde dağıtılırsa, tüketim araçlarının bugünkü dağıtımı, bundan kendiliğinden çıkar. Üretimin maddî koşulları, işçilerin kendilerinin kolektif mülkiyeti olunca, tüketim araçlarının bugünkünden değişik bir dağılımı, aynı biçimde, bu yeni durumun sonucu olacaktır. Kaba sosyalizm (ve onun aracılığıyla demokrasinin bir kesimi) burjuva iktisatçılardan, dağıtımı üretim biçiminden bağımsız bir şey sayma ve bu yüzden de sosyalizmin, özünde dağıtım çevresinde dönüp dolaştığını hayal etme âdetini almıştır. Gerçek ilişkiler uzun zamandan beri açıklığa kavuşturulmuş olduğuna göre, bunlara bir kez daha geri dönmek neye yarar?

> 4. "Emeğin kurtuluşu, işçi sınıfının işi olmalıdır, işçi sınıfının karşısında tüm öteki sınıflar *yalnızca gerici bir* yığındır."

Birinci tümcecik, Enternasyonal tüzüğü önsözünden alınmadır, ama burada "düzeltilmiştir". Bu önsözde şöyle yazar: "İşçi sınıfının kurtuluşunun, işçi sınıfının kendi eseri olması";* burada ise, tersine, işçi sınıfı neyi kurtarmalıdır? "Emeği." Anlayabilen anlasın.

Bu yetmiyormuş gibi arkadan gelen tümcecik, su katılmamış lasalcı bir aktarmadır: "İşçi sınıfının karşısında, tüm öteki sınıflar *yalnızca gerici bir* yığındır."

Komünist Manifesto'da şöyle yazılıdır: "Bugün burjuvazi ile karşı karşıya gelen bütün sınıflar içersinde yalnız-

* Bkz: Marx, Engels, *Seçme Yapıtlar*, 2. Sol Yayınları, Ankara 1977, s. 21. — *Ed.*

ca proletarya, *gerçekten devrimci bir sınıftır.* Öteki sınıflar modern sanayi karşısında erirler ve ensonu yok olurlar; proletarya ise onun özel ve temel ürünüdür."*

Burjuvazi, burada, eskimiş üretim biçiminin ürünü olan toplumsal durumlarını korumaya azimli feodaller ve orta sınıflara göre devrimci bir sınıf olarak —büyük sanayiin taşıyıcısı olarak— değerlendirilmektedir. Demek ki, feodaller ve orta sınıflar, *burjuvazi ile birlikte* yalnızca gerici bir yığın oluşturmuyorlar.

Öte yandan, proletarya, kendisi de büyük sanayiden doğmuş bir sınıf olarak, üretimi, burjuvazinin ölümsüzleştirmeye çalıştığı kapitalist nitelikten arındırmaya uğraştığı için, burjuvazi karşısında, devrimci bir sınıftır. Ama *Manifesto,* "alt orta sınıf"ın "proletaryaya katılmak üzere olduklarından ötürü" devrimcileşmekte olduklarını da buna ekler.

Bu bakımdan, orta sınıfların, burjuvaziyle birlikte ve hele feodalleri de bunlara katarak, işçi sınıfının karşısında "yalnızca gerici bir yığın oluşturduğunu" söylemek de saçmalıktır.

Son seçimler sırasında, zanaatçılara, küçük sanayicilere vb. ve *köylülere* de "siz, bizim karşımızda, burjuvalar ve feodallerle birlikte yalnızca gerici bir yığın oluşturuyorsunuz" diye haykırıldı mı?

Lassalle, kendi kaleme aldığı kutsal yazılarını müritleri nasıl ezbere biliyorsa, *Komünist Manifesto*'yu öyle ezbere bilirdi. Onu bu ölçüde kabaca tahrif etmesi, burjuvaziye karşı, ancak, mutlakiyetçi ve feodal hasımlarıyla ittifakını süslemek içindi.

Yukarda aktarılan paragrafta Lassalle'ın vecizesi, öylesine mantık silsilesi dışında kaleme alınmıştır ki, Enternasyonalin tüzüğündeki tahrif edilmiş tümcecikle hiçbir ilişiği kalmamıştır. Demek ki, burada, sözkonusu olan, bir saygısızlıktır, ve doğrusunu söylemek gerekirse, Bay Bismarck'ın indinde hiç de tatsız sayılmayacak bir saygısızlık, Berlinli Marat'nın** bol bol imal ettiği kabalıklardan biridir.

* Bkz: Marx, Engels, *Seçme Yapıtlar, 1,* Sol Yayınları, Ankara 1976, s. 142-143. —*Ed.*

** "Berlinli Marat", besbelli ki, *Neuer Social-Demokrat*'ın başyazarı Hasselmann'a yapılan alaycı bir atıftır. —*Ed.*

5. "İşçi sınıfı, bütün uygar ülkelerin işçilerinin ortak çabasının zorunlu sonucunun, halkların uluslararası kardeşliği olacağının bilincinde olarak, kurtuluşu için, ilkönce, *bugünkü ulusal devlet çerçevesi içinde* çalışır."

Komünist Manifesto'nun ve daha önceki sosyalizmin tümünün tersine, Lassalle, işçi hareketini, en dar ulusal açıdan kavramıştır. Program tasarısında Lassalle'ın bu yolu izlenmektedir -- ve bu, Enternasyonalin çalışmasından sonra yapılmaktadır!

Besbelli ki, işçi sınıfı, savaşım verebilmek için, *sınıf olarak* kendi ülkesinde örgütlenmelidir ve her ülke, ayrı ayrı bu sınıf savaşımının doğrudan alanıdır. İşte işçi sınıfının savaşımı, bu anlamda ulusal nitelik taşır, içeriği bakımından değil, ama *Komünist Manifesto*'nun da dediği gibi, "biçimi bakımından" ulusal. Ama "bugünkü ulusal devlet çerçevesinin", örneğin Alman İmparatorluğunun kendisi de, iktisadî bakımdan, dünya pazarının "çerçevesi içine" ve siyasal bakımdan da devletler sistemi "çerçevesi içine" girer. Her işadamı bilir ki, Alman ticareti, aynı zamanda, dış ticarettir ve Herr Bismarck'ın büyüklüğü de, hiç kuşkusuz, salt izlediği bir tür *uluslararası* politikadan gelmektedir.

Peki Alman İşçi Partisi, enternasyonalizmini neye indirgemektedir? Çabasının sonucunun *"halkların uluslararası kardeşliği"* olacağı bilincine — burjuva bir kuruluş olan Barış ve Özgürlük Ligasından[10] aktarılmış, işçi sınıflarının egemen sınıflara ve onların hükümetlerine karşı ortak savaşımında, uluslararası kardeşliğin bir eşdeğeri gibi yutturulmak istenen parlak bir ifade. Onun için Alman işçi sınıfının *uluslararası işlevleri* hakkında tek sözcük yok! İşçi sınıfı —kendisine karşı bütün öteki ülkelerin burjuvazisiyle daha şimdiden kardeşlik bağı kurmuş olan— kendi burjuvazisine ve Bay Bismarck'ın uluslararası komplocu politikasına karşı, işte böyle meydan okuyacaktır!

Gerçekte, programın enternasyonalizmi, Serbest Ticaret Partisininkinden *çok daha gerilerdedir*. Bu parti de, hareketinin sonal sonucunun "halkların uluslararası kardeşliği" olduğunu iddia ediyor. Ama bu parti hiç değilse, her halkın kendi ülkesinde ticaret yapmasıyla yetinmeyerek, değişime

uluslararası bir nitelik kazandırmak için bir şeyler *yapıyor*.

İşçi sınıflarının uluslararası hareketi, hiç de *Uluslararası İşçi Birliğinin* varlığına bağlı değildir. Enternasyonal, bu harekete bir merkezî organ kazandıracak bir ilk girişimdi; harekete kattığı hızdan ötürü uzun vadeli sonuçlar vermiş olan, ama Paris Komününün düşmesinden sonra *birinci tarihsel biçimiyle* uzun süre varlığını sürdürmesi olanaklı olmayan bir girişim.

Bismarck'ın *Nourddeutsche*'si[11], efendisini hoşnut kılmak için, Alman İşçi Partisinin yeni programında enternasyonalizmi lânetlediğini ilân ederken tamamen haklıydı.

II

> "Bu temel ilkelerden hareket eden Alman İşçi Partisi bütün legal yollardan yararlanarak, ***özgür** devlet* —*ve*— sosyalist toplum için çaba gösterir: *ücretlerin tunç yasası ile birlikte* ücret sisteminin —*ve*— her türden sömürünün ortadan kaldırılması; her türlü toplumsal ve siyasal eşitsizliğin giderilmesi."

"Özgür" devlet konusuna ilerde döneceğim.

Demek ki, gelecekte, Alman İşçi Partisinin, Lassalle'ın "ücretlerin tunç yasası"na inanması gerekecektir! Bu yasanın tüm yıkıma uğramaması için, "ücretlerin tunç yasasıyla *birlikte* ücret sisteminin ortadan kaldırılması"ndan (burada ücretli emek sistemi denmeliydi) sözetme deliliği edilmektedir. Eğer ben, ücretli emeği ortadan kaldırıyorsam, pek doğaldır ki, ister "tunç"tan olsun, ister süngerden, onun yasalarını da ortadan kaldırıyorum demektir. Ama Lassalle'ın ücretli emeğe karşı savaşımı, hemen hemen özellikle bu sözde-yasa çevresinde döner dolaşır. Onun için Lassalle mezhebinin bu işten utkun çıktığını iyice göstermek için, "ücret sistemi"nin, "ücretlerin tunç yasası ile birlikte" ortadan kaldırılması, ve onsuz kaldırılmaması gerekmektedir.

Çok iyi bilinmektedir ki, "ücretlerin tunç yasası"nda Gœthe'nin "büyük, ölümsüz tunç yasaları"ndan* aktarılmış "tunç" sözcüğü dışında hiçbir şey Lassalle'a ait değildir.

* Gœthe'nin *Das Göttliche*'sinden alınmıştır.

Tunç sözcüğü gerçek müminlerin birbirini tanımalarına yarayan işarettir. Ama eğer ben, bu yasayı, Lassalle'ın damgası ile kabul ediyorsam ve bunun sonucu olarak da bu yasaya onun yüklediği anlamı veriyorsam, onun gerekçelerini de kabullenmem gerekir. Peki bu gerekçe nedir? Lassalle'ın ölümünden az sonra Lange'nin gösterdiği gibi, bu, (Lange'nin kendisinin de savunduğu) Malthus'un nüfus teorisinden başka bir şey değildir. Ama bu teori eğer doğruysa, ücretli emeği yüz kez ortadan kaldırsam da, gene yasayı ortadan *kaldıramam,* çünkü yasa, yalnızca ücretli emek sistemini değil, *her* toplumsal sistemi de yönetir. Doğrudan, işte buna dayanarak, iktisatçılar elli yıldan, hatta daha uzun bir süreden beri, sosyalizmin, *temelini doğadan alan* yoksulluğu ortadan kaldıramayacağını, ancak yoksulluğu *genelleştirebileceğini,* aynı anda da toplumun bütün yüzeyine yayabileceğini tanıtlamaya kalkışmışlardır!

Ama bütün bunlar işin esası değil. Lassalle'ın sunduğu bu yasanın *yanlış* anlatım biçimi *bir yana,* gerçekten isyan ettirici gerileme şudur:

Lassalle'ın ölümünden beri, *partimizde,* ücretlerin, *emeğin göründüğü* gibi, yani *değeri* ya da *fiyatı* değil de, yalnızca *emek-gücünün değerinin* ya da *fiyatının* maskelenmiş bir biçimi olduğu yolundaki bilimsel görüş benimsenmiştir. Böylece bugüne dek gelen tüm burjuva ücret kavramı olduğu kadar, bu kavrama karşı şimdiye kadar yöneltilmiş bütün eleştiriler de, bir daha dönmemek üzere atılmış oluyordu, ve ücretli işçinin kendi geçimini sağlamasına, başka bir deyişle *yaşamasına,* ancak kapitalistler için (ve onlarla birlikte artı-değerle yaşayan başkaları için) belli bir süre parasız çalıştığı ölçüde izin verildiği; bütün kapitalist üretim sisteminin işgününün uzatılmasıyla ya da verimliliğin geliştirilmesiyle, yani emek-gücünün yoğunluğunun artırılmasıyla vb. bu parasız emeğin artırılması, bunun sonucu olarak da ücretli emek sisteminin bir kölelik sistemi olduğu, ve işçinin aldığı ücret az ya da çok olsun, emeğin toplumsal üretken güçleri geliştikçe, daha da ağır bir kölelik sistemi olduğu, açık-seçik hale getirilmişti. Bu görüşün partimizde her geçen gün daha çok yerleştiği bir sırada, Lassalle'ın ücret konusunda tam *bilisiz* olduğunun ve tıpkı burjuva iktisatçıla-

rı gibi, görünüşü özle karıştırdığının bilinmesi gerekirken, onun dogmalarına dönülmektedir.

Bu, sanki, köleliğin gizini ensonu kavramış ve ayaklanmış köleler arasında, hâlâ eskimiş kavramların kölesi bir köle, ayaklanma programına şunları yazmış demektir: kölelik ortadan kaldırılmalıdır, çünkü kölelik sisteminde köle bakımı düşük düzeydeki belli bir azamiyi aşamaz!

Partimiz temsilcilerinin, partinin yığını arasında yayılmış olan kavrama karşı böyle korkunç bir suikaste girişebilmiş olmaları olgusu, tek başına, bu temsilcilerin uzlaşma programının kaleme alınmasında nasıl bir canice hafiflikle ve vicdansızlıkla çalıştıklarını açıkça kanıtlar!

"Her türlü toplumsal ve siyasal eşitsizliğin giderilmesi" şeklindeki belirsiz bitiş tümcesi yerine, sınıf farklarının ortadan kaldırılmasıyla, bu farklardan doğan her türlü toplumsal ve siyasal eşitsizlik kendiliğinden ortadan kalkar, denmeliydi.

III

> "*Toplumsal sorunların çözüm yollarının hazırlanması* için, Alman İşçi Partisi, *devlet yardımı ile, emekçi halkın demokratik denetimi altında* üretim kooperatifleri kurulması isteminde bulunur. Üretim kooperatifleri, sanayide ve tarımda öyle geniş ölçüde kurulmalıdır ki, *toplam emeğin sosyalist örgütlenmesi bundan doğabilsin.*"

Lassalle'ın "ücretlerin tunç yasası"ndan sonra, peygamberin bu her derde deva ilacı. Bu yol ona yaraşır biçimde "hazırlanıyor". Varolan sınıf savaşımının yerine, kof bir gazeteci formülü olan "*toplumsal sorun*" konuyor ve bunun "*çözüm*"ü için "yollar hazırlanıyor." "Toplam emeğin sosyalist örgütlenmesi", toplumun devrimci dönüşüm sürecinden doğacağı yerde, "devlet yardımından", yani *devletin* (emekçilerin değil) kendisinin "*kurduğu*" üretim kooperatiflerinden "doğuyor". Yeni bir toplumun, tıpkı yeni bir demiryolu yapımı gibi, devlet borçlarıyla kurulabileceğini sanmak, Lassalle'a yaraşır bir kuruntudur!

Biraz olsun utanıldığı için, "devlet yardımı", "emekçi halkın" demokratik denetimi altına konmaktadır.

Her şeyden önce, Almanya'da "emekçi halk"ın çoğunluğu, proleterlerden değil, köylülerden oluşur.

Üstelik, *demokratik,* Almancada *volksherrschaftlich* ["halk egemenliği ile"] demektir. O halde "emekçi halkın halk egemenliği ile denetimi" ne demektir? Ve hem de bu, bu şekilde devlet yardımı isteminde bulunarak, ne yönetimde olmadığının, ne de yönetebilecek olgunluğa gelmediğinin tam bilincinde bulunduğunu açığa vuran bir emekçi halk adına söyleniyorsa!

Buchez'nin Louis-Philippe zamanında, Fransız sosyalistlerine *karşı* öğütlediği ve sonradan *Atelier*'nin[12] gerici işçilerinin benimsedikleri bu reçetenin eleştirisine girişmeyi gereksiz sayıyorum. Ama gene de asıl kusur, bu harika denecek ölçüde özgül devanın programda yer alışı değil, genel olarak, sınıf hareketi görüşünün terkedilerek mezhep hareketi görüşüne doğru atılmış bir geri adımdadır.

İşçilerin kooperatifsel üretim koşullarını toplumsal ölçekte ve her şeyden önce de kendi ülkelerinde ulusal ölçekte kurma istekleri bugünkü üretim koşullarında devrim yapmak için çaba göstermelerinden başka bir anlama gelmez; ve bunun, devlet yardımıyla kooperatif kurmakla hiçbir ilgisi yoktur. Ve bugünkü kooperatifler de *ancak* işçilerin elinde bağımsız kuruluşlar oldukları, ve ne hükümetler, ne de burjuvalar tarafından korunmadıkları ölçüde bir değer taşırlar.

IV

Şimdi demokratik bölüme geliyorum.

A. *"Devletin özgür temeli."*

İlkönce, II. Bölümde görüldüğü gibi, Alman İşçi Partisi "özgür devleti" gerçekleştirmeyi amaç edinmiştir.

Özgür devlet — bu nedir?

Özgür devleti kurmak, hiç de boynubükük tâbilerin dargörüşlü zihniyetinden kendilerini kurtarmış olan işçilerin amacı değildir. Alman İmparatorluğunda "devlet", hemen hemen Rusya'daki kadar "özgür"dür. Özgürlük, toplumun üstüne yerleştirilmiş bir organ olan devleti, topluma

tamamen bağımlı bir organ şekline sokabilmektir, ve bugün bile devlet biçimleri "devletin özgürlüğü"nün sınırlandırılması ölçüsünde az ya da çok özgürdür, ya da değildir.

Alman İşçi Partisi —hiç değilse bu programı kabul ederse— sosyalist fikirleri pek yüzeyde benimsemiş olduğunu gösterir; bugünkü toplumu (ve gelecekteki herhangi bir toplum için de aynı şey doğrudur), bugünkü devletin *temeli* olarak kabul edeceğine (gelecekteki devletin temeli, geleceğin toplumu olacaktır), tam tersine, devlet, kendi *entelektüel, manevî ve özgür temellerine* sahip bağımsız bir gerçeklik olarak ele alınmaktadır.

Program, *"bugünkü devlet"*, *"bugünkü toplum"* gibi deyimleri nasıl korkunç şekilde kötüye kullanıyor, istemlerin yöneltildiği devlet konusunda ne korkunç yanlış anlamaya yolaçıyor!

"Bugünkü toplum", ortaçağ unsurlarından azçok arınmış, her ülkeye özgü tarihsel evrim tarafından azçok değişikliğe uğratılmış, azçok gelişmiş bütün uygar ülkelerde var olan kapitalist toplumdur. "Bugünkü devlet" ise, tersine, ülkelerin sınırlarıyla değişir. Prusya-Almanya İmparatorluğunda devlet, İsviçre'de olduğundan başkadır; İngiltere'de devlet, Amerika Birleşik Devletleri'nde olduğundan başkadır. Demek ki, "bugünkü devlet", bir uydurmadır.

Bununla birlikte, ayrı ayrı uygar ülkelerin ayrı ayrı devletlerinin hepsinin, biçimlerinin çeşitliliğine karşın, şu ortak yanları vardır: kapitalist anlamda azçok gelişmiş çağdaş burjuva toplumun temeli üzerinde kurulmuştur. Bu yüzden, bunların bazı ortak temel nitelikleri de vardır. Bu anlamda, devletin bugünkü kökünün, burjuva toplumun ölüp gideceği gelecekle karşıtlık içinde "bugünkü devlet"ten sözedilebilir.

Bu durumda şu soruyla karşı karşıya geliyoruz: komünist bir toplumda devlet, hangi değişikliğe uğrayacaktır? Başka bir deyişle, böyle bir toplumda devletin bugünkü işlevlerine benzer hangi toplumsal işlevler bulunacaktır? Bu soru, ancak bilimsel yoldan yanıtlanabilir ve halk sözcüğü devlet sözcüğüyle binbir biçimde bileştirilerek bu sorun bir arpa boyu ilerletilmiş olmaz.

Kapitalist toplum ile komünist toplum arasında, birin-

den ötekine devrimci dönüşüm dönemi yer alır. Buna da bir siyasal geçiş dönemi tekabül eder ki, burada, devlet *proletaryanın devrimci diktatörlüğünden* başka bir şey olamaz.

Program, ne şimdiki devleti, ne de komünist toplumdaki geleceğin devletini ele almıştır.

Programın siyasal istemlerinde, herkesin bildiği eski demokratik nakarattan fazla bir şey yok: evrensel oy hakkı, doğrudan yasama, halk hukuku, halk milisi vb.. Bunlar yalnızca burjuva Halkçı Partinin,[8] Barış ve Özgürlük Ligasının yankılarıdırlar. Hayali zorlayan abartmalarla şişirilmiş kavramlar olarak sunulmadıkları ölçüde, bunların tümü şimdiden *gerçekleşmiş* istemlerdir. Ancak bunu gerçekleştirmiş olan devlet, Alman İmparatorluğu sınırları içindeki devlet değildir, İsviçre'deki, Amerika Birleşik Devletlerindeki vb. devlettir. Bu cins "geleceğin devleti", Alman İmparatorluğunun "çerçevesi" dışında olsa bile, bugünkü bir devlettir.

Ama bir şey unutulmuştur. Alman İşçi Partisi, "bugünkü ulusal devlet" içersinde, yani *kendi devleti*, Prusya-Almanya İmparatorluğu içersinde hareket ettiğini açıkça beyan ettiğine göre —yoksa bu partinin istemlerinin büyük bir kısmı saçma olurdu, çünkü insan ancak elde edilememiş şeyler için istemde bulunur—, partinin şu en önemli noktayı unutmaması gerekir: bütün bu güzel küçük şeyler, halk egemenliği denen şeyin tanınmasının kapsamına girer, ve bu bakımdan ancak *demokratik bir cumhuriyette,* bunlar yerinde sayılabilir.

Fransız işçilerinin Louis-Philippe ve Louis-Napoléon zamanında programlarına yazdıkları demokratik cumhuriyet isteminin ileri sürülmesine cesaret edilemiyorsa —ve böyle davranılmakla doğru hareket edilmektedir, çünkü durum ihtiyatı gerektirmektedir—, parlamenter biçimlerle bezenmiş, feodal unsurlarla karıştırılmış, burjuvazinin etkisi altında bulunan ve bürokratik bir biçimde tezgâhlanmış, polis bekçiliğindeki askerî despotluk yönetiminden başka bir şey olmayan bir devletten, ancak demokratik cumhuriyet koşullarında anlam taşıyabilecek şeyler isteminde bulunmak gibi, "onurlu"* olmadığı kadar saygıdeğer de olmayan hile-

* Ayzenahçılara yakıştırılan bir sıfat. Burada bir sözcük oyunu yapılıyor. —*Ed.*

lere de başvurulmamalıydı ve bu devlete, bu gibi istemlerin "yasal yoldan" kabul ettirilebileceği yüksek sesle ilân edilmemeliydi.

Demokratik cumhuriyette bin yıllık bir çağın gelişini gören ve sınıf savaşımının, burjuva toplumun tam da bu devlet biçiminde kesin sonuca ulaşacağından kuşkusu olmayan kaba demokrasi bile —o bile—, polisin izin verdiği ve mantığın kabul etmediği sınırlar içine hapsedilmiş bu cinsten demokrasicilikten yüz arşın daha yüksektir.

"Devlet" sözünden, gerçekte, hükümet mekanizması, ya da işbölümü sonucu toplumdan ayrı özel bir organizma anlaşıldığı, "Alman İşçi Partisi *devletin iktisadî temeli olarak* tek bir artanoranlı gelir vergisinin kabul edilmesi isteminde bulunur, vb." sözcükleriyle gösterilmiştir. Vergiler, hükümet mekanizmasının iktisadî temelidir, başka bir şey değil. Geleceğin devletinde, İsviçre'de olduğu gibi, bu istem, oldukça karşılanmıştır. Gelir vergisi ayrı ayrı toplumsal sınıfların değişik gelir kaynaklarını, dolayısıyla kapitalist toplumu varsayar. Onun için, Gladstone'un kardeşinin başını çektiği burjuvaların, Liverpool'lu malî reformcuların isteminin aynısını ileri sürmelerinde şaşılacak bir şey yoktur.

> B. Alman İşçi Partisi, devletin entelektüel ve ahlâksal temeli olarak şu istemlerde bulunur.
>
> "1. Devlet tarafından sağlanan genel ve *eşit temel eğitim*. Genel eğitim zorunluluğu. Parasız öğretim."

Eşit temel eğitim? Bu sözcükler ne anlama gelir? Bugünkü toplumda (ve bizim sorunumuz bugünün toplumudur), eğitimin, bütün sınıflar için *eşit* olabileceğine mi inanılıyor? Yoksa, yalnızca ücretli işçilerin değil, köylülerin de iktisadî durumlarıyla bağdaşabilen o biricik eğitimden, ilkokul eğitiminden ötesi, yukarı sınıflara zorla yasak mı edilecek?

"Genel eğitim zorunluluğu. Parasız Öğretim". Birincisi Almanya'da bile şimdiden var, ikincisi İsviçre'de ve Amerika Birleşik Devletleri'nde ilkokullar için uygulanmaktadır. Eğer ABD'nin bazı eyaletlerinde yüksek öğrenim kurumları da "parasız" ise, bu, yalnızca, bu eyaletlerin yukarı sınıfların okul masraflarını genel vergi gelirlerinden sağladıkları-

nı gösterir. Sırası gelmişken belirtelim ki, bu, 5. maddenin A bendinde istemde bulunulan "adlî işlemlerin parasız olması" için de böyledir. Hemen her yerde ceza hukuku parasızdır, medenî hukuk ise hemen hemen tamamen mülkiyet üzerinde çıkan çatışmalarla ilgilenir, bu bakımdan hemen hemen her yerde mülk sahibi sınıfları ilgilendirir. Bunların açtıkları dava giderleri, hazineden mi karşılanacaktır?

Okullarla ilgili paragrafta, hiç değilse ilkokullara, teknik okuların (teorik ve pratik) eklenmesi istemi konmalıydı.

"*Devlet tarafından sağlanan temel eğitim*", kesin olarak kabul edilmeyecek bir şeydir. Genel bir yasayla, ilkokulların harcamalarının, öğretim kadrosunun niteliklerinin, öğretim dallarının vb. saptanması ve, Amerika Birleşik Devletleri'nde olduğu gibi, bu yasanın uygulanmasının devlet müfettişleri tarafından gözetimi, devleti halkın eğiticisi yapmaktan bambaşka bir şeydir! Tersine, burada yapılacak şey, okuldan, hükümetin ve kilisenin her türlü etkisini uzak tutmaktır. Hem aslında, Prusya-Almanya İmparatorluğunda, halk tarafından çok sıkı bir eğitime tâbi tutulması gereken, devlettir (ve burada, "geleceğin devleti" gibi, aldatıcı bir kaçamağa başvurulmasın; bunun ne anlama geldiğini gördük).

Zaten, bütün program, bütün demokratik lafazanlığına karşın, bir uçtan bir uca lasalcı mezhebin devlete olan kölece inancına, ya da daha kötüsü, demokrasi mucizesi inancına bulanmıştır; ya da daha doğrusu, ikisi de sosyalizmden eşit derecede uzak bulunan mucizelere olan bu iki tür inanç arasında bir uzlaşmadır.

"*Bilim özgürlüğü*" diye yazıyor Prusya Anayasasının bir paragrafı. O halde bunun burada yeri ne?

"*İnanç özgürlüğü*!" Eğer Kulturkampf'ın[13] şu anında liberalizme kendi eski sloganları anımsatılmak isteniyorsa, bu, ancak şöyle yapılabilirdi: "Herkes, polis burnunu sokmadan, dinsel ve bedensel gereksinmelerini yerine getirebilmelidir." Ama işçi partisi, burada, burjuva "inanç özgürlüğü"nün, akla gelebilecek her türden *dinsel inanç özgürlüğünün* hoşgörüyle karşılanmasından başka bir şey olmadığının farkında bulunduğunu, ve partinin kendi payına, inancı, dinin gözbağıcılığından kurtarma çabasında olduğunu ifade

edebilirdi. Ama ne çare ki, "burjuva" düzeyini aşmama yolu seçiliyor.

Böylece sona varmış bulunuyorum, çünkü programın ardından gelen ek, onun karakteristik bir bölümünü oluşturmamaktadır. Onun için üzerinde çok kısa duracağım.

2. "Normal işgünü."

Hiçbir başka ülkede, işçi partisi, bu kadar bellisiz bir istemle kendini sınırlandırmamış ve her zaman mevcut koşullar altında normal saydığı işgününün süresini saptamıştır.

3. "Kadın emeğinin sınırlanması ve çocuk emeğinin yasaklanması."

İşgününün bir düzene bağlanması, işgünü süreleri, dinlenme süreleri vb. ile ilgili olduğuna göre, kadın emeğinin sınırlanmasını da içermelidir; yoksa, bu, özellikle kadınların sağlığına zararlı ya da cinsiyet bakımından ahlâka aykırı olan sanayi kollarından kadın emeğinin dıştalanmasından başka bir anlama gelemez. Eğer kastedilen bu idiyse, açıkça söylenmeliydi.

"*Çocuk emeğinin yasaklanması!*" Burada, yaş haddi mutlaka belirtilmeliydi.

Çocuk emeğinin *genel olarak yasaklanması,* büyük sanayiin varlığıyla bağdaşmamaktadır; ve dolayısıyla, boş ve safça bir istektir. Gerçekleşmesi —eğer mümkün olsaydı— gerici bir şey olurdu, çünkü çalışma zamanının farklı yaş gruplarına göre sıkı bir şekilde düzenlenmesi ve çocukların korunması için öteki güvenlik önlemleri, daha genç yaşta üretken emeğin eğitimle birleştirilmesi, bugünkü toplumun dönüşümünü sağlayacak en güçlü araçlardan biridir.

4. "Fabrikaların, atelyelerin ve ev sanayiinin devlet gözetimi altında tutulması."

Prusya-Almanya devleti sözkonusu olduğuna göre, müfettişlerin ancak mahkeme kararıyla görevlerinden alınabilmeleri, herhangi bir işçinin, görevlerini ihmalden ötürü bunlar hakkında dava açabilmeleri ve bunların hekimlik mesleğinden kimseler arasından seçilmeleri de mutlaka istenmeliydi.

Genel bir işçi programında ufak bir istem. Her ne olursa olsun, rekabet korkusuyla sıradan mahkûmların hayvan muamelesi görmelerine izin verilmeyeceği ve hele onların ıslah olmalarının biricik aracı olan üretken çalışmadan kendilerinin yoksun edilmesinin sözkonusu olmadığı açıkça belirtilmeliydi. Sosyalistlerden beklenen en azından budur.

6. "Etkin bir yükümlülük yasası."

"Etkin" bir yükümlülük yasasıyla ne kastedildiği söylenmeliydi.

Geçerken belirtelim ki, normal işgününden sözederken, fabrika yönetmeliklerinin, sağlık kurallarına ve güvenlik önlemlerine vb. ilişkin kısmı gözden kaçırılmıştır. Yükümlülük yasası, ancak bu kurallar çiğnendiğinde uygulanabilir.

Kısaca, bu ek'in de kaleme alınışı ahmakçadır.

*Dixi et salvavi animam meam**

Nisan ya da Mayıs 1875 başlarında
Marx tarafından yazılmıştır

Kısaltılmış metni *Die Neue Zeit*,
Bd. 1, n° 18, 1890-91'de
yayınlanmıştır

* Söyledim ve ruhumu kurtardım. —ç.

A. BEBEL'E MEKTUP[14]

Londra, 18-28 Mart 1875

Azizim Bebel,

23 Şubat tarihli mektubunuzu aldım, sağlığınızın yerinde olmasına sevindim.

Bu birleşme sorunu konusunda ne düşündüğümüzü bana soruyorsunuz. Ne yazık ki, biz de, aynen sizin durumunuzdayız. Ne Liebknecht, ne de herhangi biri, bize, bu konuda en küçük bir bilgi iletmedi, onun için biz de gazetelerde okuduklarımızdan öte bir şey bilmemekteyiz. Bu gazeteler ise, geçen hafta program tasarısını yayımlamalarına kadar, bu konuya değgin hiçbir şey yazmadılar. Bu tasarıyı okuyunca şaşırdığımızı tahmin edebilirsin.

Partimiz, lasalcılara, barışmak ya da hiç değilse işbirliği kurmak amacıyla o kadar çok el uzatmıştır ki, Hasenclever'ler, Hasselmann ve Tölcke'ler tarafından o kadar çok,

hem de en kırıcı biçimde yüzgeri çevrilmiştir ki, bugün bu bayların kendilerinin gelerek bize uzlaşma teklif etmelerinin, içinden çıkılmaz bir çıkmazda olduklarından ileri geldiğini bir çocuk bile anlayabilir. Bu adamların pek iyi bilinen karakterlerini gözönünde tutarak, içinde bulundukları çıkmazdan yararlanıp olanaklı bütün güvenceleri istemek görevimizdir, öyle ki, bunlar, işçi yığınları arasında sarsılmış olan durumlarını, partimiz hesabına güçlendiremesinler. Bunları en soğuk bir biçimde karşılamak, kendilerine güvenmemek ve tek örgüt içinde kaynaşmayı, sekter sloganlarını terketme niyetlerine ve devletten istemiş oldukları yardımdan vazgeçmelerine ve bellibaşlı 1869 Eisenach Programını[6] ya da bu programın ıslah edilmiş ve bugünkü koşullara daha uygun şeklini kabul etmeleri koşuluna bağlamak gerekir. Teorik bakımdan, yani program için en önemli unsur bakımından, partimizin, lasalcılardan *öğreneceği hiçbir şey yoktur*, oysa bu bakımdan durum lasalcılar için tam tersinedir. Kaynaşma için birinci koşul, sekterlikten, yani lasalcılıktan vazgeçmeleridir; başka bir deyişle, her derde deva saydıkları devlet yardımı, eğer onlar tarafından tamamen terkedilmeyecekse, hiç değilse geçici ve ikinci bir önlem, birçok şey arasında bir olanak sayılmalıdır. Program tasarısı gösteriyor ki, bizim adamlarımız, lasalcı liderlere teorik bakımdan çok üstün oldukları halde, politikacı kurnazlığında onlardan çok daha gerilerdedirler; "onurlular"* bir kez daha "onursuzlar" tarafından feci şekilde oyuna getirilmişlerdir.

Bu programda, görkemli olmakla birlikte, tarihsel bakımdan yanlış olan Lassalle'ın şu tümcesinin kabul edilmesiyle işe başlanmaktadır: "İşçi sınıfının karşısında, tüm öteki sınıflar, yalnızca gerici bir yığındırlar." Bu tümce, ancak bazı istisnaî durumlarda doğru sayılabilir, örneğin Komün gibi proletarya devriminde, ya da devleti ve toplumu kendi çıkarına uygun biçimde biçimlendiren sınıfın tek başına burjuvazi olmadığı, ve demokratik küçük-burjuvazinin bu dönüşümü, sonuncu sonuçlarına kadar gerçekleştirdiği bir ülkede. Eğer örneğin Almanya'da demokratik küçük-burjuvazi, bu gerici yığının bir parçası olsaydı, nasıl olurdu da

* Ayzenahçılar için kullanılan ad. —*Ed.*

Sosyal-Demokrat İşçi Partisi yıllar boyu bu sınıfla, Halkçı Parti[8] ile elele yürüyebilirdi? Nasıl olurdu da *Volksstaat*[9] siyasal programının bütün malzemesini demokratik küçük-burjuvazinin organından, *Frankfurter Zeitung*'dan[15] sağlayabilirdi? Ve nasıl oluyor da bu programın içerdiği istemlerden en azından yedisi, küçük-burjuva demokrasisinin ve Halkçı Partinin programlarında bulunmaktadır? Sözünü ettiğim yedi siyasal istem bir ilâ beş ve bir ilâ iki sayılı olanlarıdır, ki bunların içinde *burjuva* demokratik olmayan tek bir istem yoktur.[16]

İkincisi, işçi hareketinin enternasyonalizm ilkesi, bugün için pratikte tamamen terkedilmiştir, ve bunu yapan kimseler, beş yıl boyunca ve en çetin koşullarda, en takdire değer tarzda bu ilkeyi savunmuş olanlardır. Alman işçilerinin bugün Avrupa işçi hareketinin başında oluşları, *her şeyden önce* savaş sırasında[17] benimsemiş oldukları gerçekten enternasyonalist tutumdan ötürüdür; bu bakımdan, Alman proletaryası kadar iyi davranmış olan başka bir porletarya yoktur. Bu ilke, yurt dışında her yerde işçilerin aynı gayretle bu ilkeyi savundukları ve hükümetlerin bu ilkenin bir örgüt içinde ifadesini bulmasını önlemek için ellerinden geleni yaptıkları bugün mü terkedilecektir? İşçi hareketinin enternasyonalizminden tasarıda kala kala ne kalmıştır? Avrupa işçilerinin kurtuluşlarını sağlamak için gelecekteki işbirliği değil, ama "halkların uluslararası kardeşliği", Barış Ligasının[10] burjuvalarının "Avrupa Birleşik Devletleri" gibi ürkek temennileri!

Besbelli ki, Enternasyonalden doğrudan doğruya sözedilmesi gereksiz olabilir. Ama, hiç değilse, 1869 programından daha gerilere düşmemek gerekirdi, örneğin şöyle denebilirdi: *her ne kadar* Alman İşçi Partisi şimdilik devletin mevcut sınırları içinde eylemde bulunmak zorundaysa da (Alman İşçi Partisinin Avrupa proletaryası adına konuşmaya, ya da doğru olmayan şeyleri ileri sürmeye hakkı yoktur elbet), bu parti, kendisini bütün ülkelerin işçilerine bağlayan dayanışmanın bilincini korumaktadır, ve geçmişte olduğu gibi bu dayanışmanın kendisine yüklediği görevleri yerine getirmeye her zaman hazırdır. Bu gibi görevler, parti, kendisini Enternasyonalin bir parçası saymasa da ve bunu ilân etme-

se de vardır: örneğin gerektiğinde yardımlaşma gibi, grev durumlarında yabancı emek-gücü gönderilmesine muhalefet gibi, parti organlarının aldıkları önlemlerle Alman işçilerini yurt dışındaki işçi hareketinden haberdar etmeleri gibi, hükümetlerin tahrik ettikleri savaşlara ya da savaş tehlikelerine karşı propaganda, bu savaşlar patlak verdiği takdirde Alman işçilerinin 1870-71'de örnek davranışlarına uygun biçimde benimsenecek tutum gibi vb..

Üçüncüsü, bizim adamlarımız, Lassalle'ın ekonomi politiğin tamamen yanlış bir anlayışına dayanan "ücretlerin tunç yasası"nı, yani ortalama olarak işçinin ancak bir *asgarî ücret* aldığı ve bunun da, Malthus'un nüfus teorisine göre her zaman gerektiğinden çok işçi bulunduğu için olduğu görüşünü (Lassalle'ın ileri sürdüğü iddialar bundan başka bir şey değildir) olduğu gibi kabul etmek gafletini göstermişlerdir. Oysa Marx, *Kapital*'de, ücretlere hükmeden yasaların çok çapraşık olduklarını ve, koşullara göre, bazan bir etkenin bazan da bir başkasının egemen duruma geldiğini, bu bakımdan bir tunç yasasından sözedilemeyeceğini, tersine, son derece esnek bir yasanın sözkonusu olduğunu ve bu yüzden Lassalle'ın sandığı gibi sorunu birkaç sözcükle çözüme bağlamanın olanaksız olduğunu ayrıntılı olarak ve gerektiği gibi tanıtlamıştır. Lassalle'ın Malthus'tan ve (tahrif ederek) Ricardo'dan kopya etmiş olduğu yasanın maltusçu temeli (ki Lassalle, *Arbeiterlesebuch** adlı broşürünün 5. sayfasında da aynı görüşü bir kez daha savunmaktadır), Marx tarafından *Kapital*'de "Sermaye Birikimi" başlıklı kesimde** yeterli açıklıkla çürütülmüştür. Bu bakımdan Lassalle'ın "tunç yasası" kabul edilmekle yanlış bir görüş ve kusurlu bir uslamlama benimsenmiş olmaktadır.

Dördüncüsü, programda yer alan *biricik toplumsal istem,* Lassalle'ın Buchez'den çaldığı biçimde bütün çıplaklığıyla sunulan lasalcı devlet yardımıdır. Ve bu, böyle bir istemin ne kadar boş olduğunun Bracke tarafından tanıtlanmasından[16] sonra, ve partimizin, bütün değilse bile hemen hemen bütün sözcülerinin lasalcılara karşı savaşımlarında devlet yardımı istemini çürütmelerinden sonra yapılmakta-

* İşçinin Elkitabı. —ç.
** Karl Marx, *Kapital*, Birinci Cilt, Sol Yayınları, Ankara 1978, s. 579-728. —*Ed.*

dır! Partiniz bundan daha utanç verici bir duruma düşemezdi. Enternasyonalizmin Armand Goegg'in düzeyine düşürülmesi, ve sosyalizmin de, devlet yardımı istemini *sosyalistleri* mat etmek için *onlara karşı* ileri süren burjuva cumhuriyetçi Buchez'in düzeyine düşürülmesi!

Hiç değilse, Lassalle'ın anladığı anlamda "devlet yardımı", şu topal sözlerle ifade edilen "toplumsal sorunun çözüme bağlanması yolunun hazırlanması" amacına ulaşmak için birçok önlemler arasında bir tanesi olarak gösterilseydi -- sanki bizim için teori alanında henüz *çözüme bağlanmamış bir toplumsal sorun* varmış gibi! Onun için, Alman İşçi Partisi, sanayide ve tarımda, kooperatif üretimi ülke ölçüsünde örgütlendirerek ücretli emeği ve onunla birlikte sınıf ayrılıklarını ortadan kaldırma çabasındadır; bu parti, bu amaca varılmasına yardım edecek her önlemi destekleyecektir! dendiği zaman, buna itiraz edebilecek bir lasalcı yoktur.

Beşincisi, tasarıda işçi sınıfının, sınıf olarak sendikalar aracı ile örgütlenmesinin sözü bile edilmemektedir. Oysa bu, temel noktalardan biridir, çünkü sözkonusu olan, sermayeye karşı her günkü savaşını yürüttüğü ve kendisini disipline soktuğu proletaryanın gerçek sınıf örgütlenmesidir; o örgütlenme ki, bugün (şu anda Paris'te olduğu gibi) en korkunç gericiliğin ortasında bile artık yıkılamamaktadır. Bu örgütlenmenin Almanya'da da kazandığı önem karşısında, bizce bu konuyu programda ele almak ve buna eğer mümkünse parti örgütü içinde bir yer vermek mutlaka gereklidir.

İşte bizim adamlarımızın lasalcılara bulunmak inceliğini gösterdikleri bütün ödünlerin bilançosu. Peki bunlara karşılık, kendilerine, karşı taraf hangi ödünlerde bulunmuştur? Programa oldukça karışık bir seri *salt demokratik istemler* konması, ki bunların bir kısmı, İsviçre'de mevcut olan ve orada bir işe yarıyorsa yarardan çok zararı dokunan "doğrudan yasama" gibi moda şeylerdir. Bari halkın *yönetimi* sözkonusu olsaydı! Aynı biçimde, her özgürlüğün birinci koşulu olan şey de burada yer almamıştır: her memurun görevini yerine getirirken hareketlerinden her yurttaş karşısında, sıradan mahkemeler önünde yasa gereğince

sorumluluk taşıması. Bilim özgürlüğü ve inanç özgürlüğü gibi istemlerin herhangi bir liberal programda yer aldıkları ve burada yerlerinde olmadıkları konusu üzerinde direnmeyeceğim.

Özgür halkçı devlet, özgür devlete dönüşmüştür. Bu terimlerin gramer anlamına göre, özgür bir devlet kendi yurttaşlarına karşı özgür olan devlettir, yani despotik bir hükümeti olan devlettir. Devlet üzerine bu gibi gevezeliklere son vermek gerek, özellikle sözcüğün tam anlamıyla bir devlet olmamış olan Paris Komünü deneyiminden sonra. Daha Marx'ın Proudhon'a karşı kitabından* beri ve sonra da *Komünist Parti Manifestosu*'nda** sosyalist toplumsal düzenin kurulmasıyla devletin kendiliğinden dağıldığı ve yok olduğu açıkça söylenmiş olmasına karşın, anarşistler yeteri kadar *halkçı devleti* kafamıza çalmış durmuşlardır. Devlet, savaşımda, devrimde devrim düşmanlarını bastırmak için yararlanmak zorunda olduğumuz geçici bir kurumdan başka bir şey olmadığına göre, özgür halkçı bir devletten sözetmek saçmadır: proletaryanın devlete gereksinmesi olduğu sürece, o, bunu, özgürlük için değil, hasımlarını altetmek için kullanacaktır. Ve özgürlükten sözedilmesi olanaklı olduğu gün, devlet, devlet olarak ortadan kalkmış olacaktır. Onun için, biz, devlet sözcüğünün yerine, her yerde, topluluk (*Gemeinwesen*) gibi, Fransızca komünün karşılığı olan mükemmel eski bir Alman sözcüğünün kullanılmasını önermekteyiz.

"Bütün sınıf ayrılıklarının ortadan kaldırılması" yerine, "her türlü toplumsal ve siyasal eşitsizliğin yıkılması" deyimi de yersizdir. Bir il ile bir başka il arasında, bir bölge ile bir başka bölge arasında, yaşam koşullarında her zaman bir miktar eşitsizlik olacaktır; bu eşitsizliği asgariye indirmek olanaklıdır, ama tam olarak yok etmek olanaksızdır. Yüksek dağlarda oturanların yaşam koşulları ovalarda oturanlarınkinden her zaman farklı olacaktır. Sosyalist toplumu *eşitliğin* imparatorluğu olarak düşünmek çok dar bir Fransız anlayışıdır, ki eski *Özgürlük, Eşitlik, Kardeşlik* sloganına dayanır. Bu anlayışın *evrimin bir aşamasına* teka-

* Karl Marx, *Felsefenin Sefaleti*, Sol Yayınları, Ankara 1979. —Ed.
** Bkz: Marx, Engels, *Seçme Yapıtlar*, *1*, s. 118-168. —Ed.

bül ettiği için, zamanında ve yerinde bir varlık nedeni vardı; ama bizden önce gelen sosyalist ekollerin aşırı ölçüde dar olan bütün kavramları gibi aşılmaya mahkûmdu, çünkü bu kavramlar zihinlerde karışıklığa neden olmaktadırlar ve gerçeklere daha uygun olan daha tam ve doğru kavramlara yerlerini terketmişlerdir.

Özsüz ve güçsüz bu programda hemen hemen her sözcük eleştiriye lâyık olmakla birlikte, sözlerimi sona erdiriyorum. Program öyle kaleme alınmıştır ki, kabul edildiği takdirde, ne Marx, ne de ben, hiçbir zaman böyle bir temel üzerine kurulacak olan *yeni* partiye giremeyeceğimiz gibi, bu partiye karşı kamuoyu önünde takınacağımız tutum konusunda ciddî şekilde düşünmemiz gerekecektir. Düşününüz ki, yurt dışında Alman Sosyal-Demokrat İşçi Partisinin her davranışından, her beyanından *biz* sorumlu tutulmaktayız. Örneğin Bakunin, *Devlet ve Anarşi* adlı kitabında bunu yapmış ve Liebknecht'in *Demokratisches Wochenblatt*'ın[19] kuruluşundan bu yana söylemiş ya da yazmış olduğu gereksiz her sözcükten bizi sorumlu tutmuştur. Herkes bütün olup bitenlerde iplerin bizim elimizde olduğunu sanmaktadır, oysa sizin de pek iyi bildiğiniz gibi, biz, partinin iç sorunlarına hemen hemen hiç karışmadık ve eğer raslantı olarak karıştıksa, bu, yalnızca *teorik alanda* bizce işlenmiş olan hataları mümkün olduğu kadar düzeltme yolunda bir müdahale olmuştur. Sizin de görebileceğiniz gibi, bu program, onu kabul eden parti ile bizim her türlü dayanışma durumuna son vermemizi gerektirecek bir dönüm noktası olabilir.

Genel olarak bir partinin resmî programının, o partinin hareketlerinden çok daha az önemli olduğu doğrudur. Ama *yeni* bir program, herkesin gözü önünde yükseklere çekilen bir bayrak gibidir ve herkes parti hakkında kararını buna göre verir. Onun için bu yeni program, Eisenach programına oranla bir gerileme olmamalıdır, oysa olan budur. Ayrıca başka ülkelerin işçilerinin bu programa ne diyecekleri ve yurt dışında bütün sosyal-demokrat proletaryanın, lasalcıların önünde dize gelmeleri izlenimi üzerinde de düşünülmelidir.

Üstelik ben eminim ki, *böyle* bir temel üzerindeki bir kaynaşma, bir yıl bile sürmez. Partimiz en akıllı adam-

larının, tunç yasası ve devlet yardımı üzerine Lassalle tekerlemelerini ezberleyip yinelediklerini gözünüzün önüne getiriyor musunuz? Örneğin sizi bu durumda görmek isterdim! Bunu yaptıkları takdirde, dinleyicileri, onları yuhalayacaktır. Oysa eminim ki, lasalcılar özellikle programın *bu kısımları* üzerinde diretmektedirler, tıpkı Yahudi Shylock'un* bir kilo et üzerinde diretmesi gibi. Bölünme ergeç gelecektir, ama biz, bu işte Hasselmann'la Hasenclever, Tölcke ve kafadarlarına "onurlu" sıfatını kazandırmış olacağız; bölünmeden biz daha zayıf ve lasalcılar daha güçlü çıkmış olacağız; partimiz siyasal bekâretini yitirmiş olacak ve bir süre için bunları bayrağı üzerine yazmış olduğuna göre, Lassalle'ın içi kof tekerlemelerine karşı açık yüreklilikle çıkamayacaktır; ve eğer lasalcılar o zaman da bir kez daha doğru ve tek işçi partisi olduklarını ve bizim burjuva olduğumuzu iddia etmeye kalkarlarsa, program onlara hak verecektir. Bu programın bütün sosyalist önlemleri *onlara* aittir; *bizim* partimize gelince, biz, yalnızca küçük-burjuva demokrasisinin kendisi tarafından da ifade edilmiş olan istemlerini sanki biz "gerici yığını" temsil ediyormuşuz gibi programa sokmuş bulunmaktayız.

Bu mektubu size iletmede geciktim, çünkü sizin, 1 Nisanda, Bismarck'ın doğum yıldönümü dolayısıyla, tahliye edilmeniz gerektiğini biliyordum ve size mektubu gizli olarak ulaştırırken ele geçmesi rizikosunu önlemek istiyordum. Şimdi Bracke'den bir mektup almış bulunmaktayım; bunda programa karşı sert itirazlarda bulunmaktadır ve bizim ne düşündüğümüzü öğrenmek istemektedir. İşleri hızlandırmak için, bu mektubu, kendisinin de okuyabilmesi için ve benim bütün hikâyeyi yeniden yazmama gerek kalmaması için onun aracılığıyla size gönderiyorum. Ekleyeyim ki, Ramm'a da bu gerçekleri söylemiş bulunuyorum. Liebknecht'e çok kısa bir mektup yazdım. Bir bakıma iş işten geçmiş olana kadar, bu konu hakkında bize *tek bir sözcük* yazmamış oluşunu affedemiyorum (oysa Ramm ve başkaları da bizi baştan sona kadar durumdan haberdar ettiğini sanıyorlarmış). Liebknecht ilk kez olarak bu biçimde hareket

* Shakespeare'in *Venedik Tüccarı* adlı yapıtının bir kahramanı; borçlusunun etinin bir kilosu üzerinde hak talep eden açgözlü bir tefeci. —*Ed.*

etmiyor. Marx'ın ve benim onunla sık ve tatsız mektuplaşmalarımız bunun kanıtıdır. Ama bu kez sınırları aşmış bulunuyor, ve *kendisi ile artık kesin olarak yol arkadaşlığı edemeyeceğiz.*

İşlerinizi öyle düzenleyiniz ki, bu yaz buraya gelebilesiniz. Söylemeye gerek yok ki benim konuğum olacaksınız ve havalar izin verirse gider deniz kıyısında birkaç gün geçiririz, bütün çektiklerinizden sonra böyle bir şey sizin için gereklidir.

Dostça selamlar!

F. E.

Marx taşındı; şimdi, 41 Maitland Park Crescent, N. W. Londra adresinde oturuyor.

İlk kez, A. Bebel, *Aus meinem Leben*, Bd. II, Stuttgart 1911, başlıklı kitapta yayınlanmıştır

FRİEDRİCH ENGELS

K. KAUTSKY'YE MEKTUP

Londra, 23 Şubat 1891

Azizim Kautsky,

Herhalde önceki günkü tebriklerim şimdiye kadar sana ulaşmıştır. Onun için hemen konuya, yani Marx'ın mektubuna* gelelim.

Bu yazının, düşmanlarımızın eline bir silah vermiş olacağı korkusu temelsizdi. Her vesileyle birçok kötü niyetli imalarda bulunuldu; ama bir bütün olarak böyle amansız bir özeleştiri karşısında düşmanlarımızın tepkisi tam bir bozgun oldu, onlar bunu yapabilen bir partinin nasıl bir iç kuvvet taşıdığını hissettiler! Bana göndermiş olduğun (ki bundan ötürü sana teşekkür borçluyum) muhalefet gazetelerinde yazılanlardan ve okuyabildiğim başka yayından bu anlam çıkmaktadır. Ve eğer doğruyu istersen, bu belgeyi, bu amaçla yayınladım. Bu hareketimin başlangıçta şur-

* Karl Marx, *Gotha Programının Eleştirisi* (bkz: bu cildin 11-12. sayfaları). —*Ed.*

du burda son derece tatsız bir izlenim yaratacığını biliyordum, ama bu kaçınılmazdı ve bu belgenin içerdiği önemli materyal bence bu mahzuru kat kat gideriyordu. Öte yandan, 15 yıl önce yapılmış bir dobra dobra konuşmayı bugün sindirebileceğini sandığım partinin, böyle bir belgenin yayınlanmasına göğüs gerecek kadar güçlü olduğunu da biliyordum. Böyle bir kuvvet sınavının haklı bir övünme ile değerlendirileceğini ve "hangi parti böyle bir yüreklilik gösterebilir" deneceğini de düşünüyordum. Ama bunu söylemek, Saksonya ve Viyana'da yayınlanan *Arbeiter Zeitung*'a ve *Züricher Zeitung*'a düştü.[20]

Neue Zeit[21] n° 21'de yazının yayınlanması sorumluluğunu üzerine almakla incelik gösteriyorsun, ama unutma ki, bu girişimin başında ben varım ve, üstelik, ben, sana başka türlü hareket etme olağanı da tanımış değilim. Onun için baş sorumluluğun bende kalması konusunda direnmekteyim. Hiç kuşku yok ki, ayrıntılarda görüş farklılıkları olabilir. Dietz'in ve senin uygun bulmadığınız her şeyi çıkardım ve değiştirdim ve eğer Dietz başka pasajlara da işaret etmiş olsaydı, bunlarda da mümkün olduğu kadar uysal davranırdım: size karşı iyi niyetimi her zaman tanıtlamışımdır. Ama sorunun özü, program üzerinde tartışma başladığına göre, bu yazının hemen yayınlanmasında *taşıdığım manevî sorumluluktu*. Liebknecht'in Halle Kongresindeki raporundan[22] sonra, yazının yayınlanması büsbütün âcil hal aldı. Liebknecht, bu konuşmasında, belgeden çıkarmış olduğu bazı parçalara sahip çıkıyor ve kendi görüşü gibi ileri sürüyor ve geri kalanını, belgenin sözünü etmeksizin eleştiriyor. Hiç kuşku yok ki, Marx, buna karşı özgün metni ileri sürerdi ve aynı şeyi yapmak benim için görev oldu. Ne yazık ki, o sıra, bu belge elimde değildi, ancak çok sonraları uzun bir süre aradıktan sonra bulabildim.

Bebel'in mektubunda Marx'ın Lassalle'a karşı davranışının, eski lasalcıları öfkelendirdiğini söylediğini yazıyorsun. Olabilir. Şimdiye kadar gerçek tarih hakkında hemen hemen kimsenin bir fikre sahip olmadığı ve ulusu aydınlatmak için hiçbir şey yapılmadığı bir gerçektir. Eğer bu adamlar, Lassalle'ın tüm ününün, yıllar boyu, Marx'ın da izniyle, onun araştırmalarının sonuçlarını kendi malı imiş

gibi, üstelik Lassalle iktisat alanında yetersiz olduğuna göre, onları yanlış biçimlere sokma pahasına maledinmesinden ileri geldiğini bilmiyorlarsa, bu, benim kusurum değil. Ama ben, Marx'ın yazınsal mirasını yönetmekle yükümlü bir kimseyim ve, bu sıfatımla, sorumluluklarım var.

Lassalle, yirmialtı yıldan beri tarihin malıdır. Eğer bir süre için, sosyalistlere-karşı yasanın[23] yürürlükte olmasından ötürü, tarihsel eleştiri, onun hakkında susma yolunu tutmuşsa, eleştirinin bir an önce yapılması ve Marx açısından Lassalle'ın durumunun aydınlığa ensonu kavuşturulması zamanı gelmiş çatmıştır. Hayır, Lassalle'ın gerçek kişiliğini kılık değişimine uğratıp onu göklere yükselten hurafe, partinin bir yasası haline getirilemez. Lassalle tarafından harekete yapılan hizmetler ne kadar büyük sayılırsa sayılsın, onun tarihsel rolü iki yönlü olarak kalmaktadır. Sosyalist Lassalle'ı, demagog Lassalle adım adım izler. Örgütlendirici ve bilinçlendirici Lassalle'ın kişiliğinde, araçlarının seçiminde inançsız ve imansız kimseleri çevresine kabul etmekte sakınca görmeyen, onlardan basit birer araç gibi yararlanmaktan, sonra da onları sıpıtıp atmaktan zevk alan Haltzfeld davasının[24] yöneticisi belirmektedir. 1862'ye kadar, o çok açık biçimde basit bir demokrattı. Prusyalı kökeni, ona, pratikte kuvvetli bonapartçı eğilimler kazandırmaktaydı (Marx'la olan yazışmalarını yakında gözden geçirdim); ondan sonra, tamamen kişisel nedenlerle birdenbire değişti ve propagandaya başladı; ve daha iki yıl geçmemişti ki, işçilerin burjuvaziye karşı Kralcı Parti ile birleşmeleri gerektiğini söylüyor ve karakteri kendisine pek benzeyen Bismarck'la entrikalar kuruyordu. Bu davranışı, kendisi için mutlu bir olay olan öldürülmesi engel olmasaydı, onu, partiye karşı gerçek bir ihanete kadar sürükleyebilirdi. Lassalle'ın yazılı propagandasında, Marx'tan aldığı gerçekler, kendi yanlış çıkarsamalarıyla o kadar içiçe birbirine karışmıştır ki, gerçeği yanlıştan ayırdetmek çok zordur. Marx'ın sert hükümlerinden alınan işçiler, Lassalle'ın yaşamının ancak iki yıllık propaganda dönemini biliyorlar ve zaten onlar bu döneme de pembe gözlüklerle bakmaktadırlar. Ama tarihsel eleştiri, böyle önyargılar karşısında, ebediyen saygı ile duramaz. Marx ile Lassalle arasındaki

alanı süpürme işi bana düştü. Ve ben, bunu yaptım. Şimdilik bununla yetinebilirim. Zaten şimdi yapacak başka şeylerim var. Marx'ın Lassalle hakkındaki sert yargısının otomatik olarak etkileri olacaktır ve başkalarına açıkça konuşma cesaretini verecektir. Ama aynı şeyi benim yapmam gerekseydi, yapmakta duraksama göstermezdim. Lassalle hurafesini, kesin olarak dağıtmam gerekirdi.

Parlamento grubu tarafından *Neue Zeit*'ın sansürden geçirilmesi gerektiği yolundaki yüksek sesle ilân edilen görüş pek hoş. Bunu, sosyalistlere-karşı yasa zamanının (her şeye karşın gerekli olan ve mükemmel biçimde uygulanan) Reichstag'daki sosyalist fraksiyonun otokrasisinin anısına mı borçluyuz, yoksa eskiden Schweitzer tarafından aşırı ölçüde merkezileştirilmiş olan örgütün anısına mı? Bismarck'ın sosyalistlere-karşı yasasından henüz kurtulmuş olan Alman sosyalist bilimini Sosyal-Demokrat Partinin görevlilerinin kendileri tarafından uygulanan, düşünülmüş olan ve uygulanan bir yeni sosyalist yasaya bağımlı tutmak fikri, parlak bir fikir doğrusu! Ama çok şükür ki, bu gibi istekler gerçekleşmeyecek.

Vorwärts'taki makale[25] beni pek rahatsız etmedi. Liebknecht'in bu konunun tarihini yazmasını bekleyeceğim, ve o zaman her ikisine de mümkün olduğu kadar dostça bir biçimde yanıt vereceğim. *Vorwärts*'ın yazısında doğrultulması gereken birkaç yanlış var (örneğin, bizim, birliği istemediğimiz gibi; olayların Marx'ın yanıldığını gösterdiği gibi vb.), bu yazıda doğrulanması gereken bazı noktalar da var. Yanıtımda tartışmaları kendi açımdan sona erdireceğimi umuyorum, meğer ki yeni saldırılara ya da yanlış beyanlara karşı bir kez daha kendimi savunmaya macbur edilmeyeyim.

Köken'in* yayınlanması üzerine çalışmakta olduğumu *Dietz*'e söyle. Ama şimdi de Fischer'den bugün aldığım mektupta, benden, üç yeni önsöz istenmektedir![26]

Senin
F. E.

İlk kez, Rusya'da
Bolşevik, n° 22, 1931
dergisinde yayınlanmıştır

* Engels, *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni* adlı yapıtının (bkz: bu cildin 230-407. sayfaları) dördüncü Almanca baskısını hazırlıyordu. – *Ed.*

FRİEDRİCH ENGELS

DOĞANIN DİYALEKTİĞİ'NE GİRİŞ[27]

ANTİKİTENİN parlak doğal-felsefi sezgilerinin ve çok yanı ile sonuç alınmadan yitip giden ve son derece önemli ama dağınık Arap buluşlarının tersine, tek başına, bilimsel, sistemli ve çok yanlı bir gelişmeyi gerçekleştiren doğadaki modern araştırma — doğadaki bu modern araştırma, bütün yakın tarih gibi, ulusal talihsizliğin üzerimize çöktüğü bir zamanda, biz Almanların Reformasyon diye adlandırdığımız, Fransızların Rönesans, İtalyanların *Cinquecento** diye adlandırdığı ama bu terimlerin hiçbirinin de yeterince ifade etmediği büyük bir çağda başlar. Bu, 15. yüzyılın ikinci yarısında yükselmeye başlamış olan bir çağdır. Krallık, kentli burjuvaların da desteğiyle, feodal soyluluğun gücünü

* Sözcük olarak 16. yüzyıl anlamına gelir. —*Ed.*

kurmuş, temelde ulusçuluğa dayanan, içinde modern Avrupa uluslarının ve modern burjuva toplumunun gelişmeye başladığı büyük monarşileri kurmuştur. Henüz kentlilerle soylular birbiriyle savaşırken, Alman Köylü Savaşı,[28] sahneye, yalnızca isyan halindeki köylüyü —artık bunun yeni bir yanı yoktu— değil, ama onların ardından, ellerinde kızıl bayraklar, dudaklarında malların ortak sahipliği isteği olan modern proletaryanın ilk örneklerini çıkararak, bir kâhin gibi, gelecekteki sınıf savaşını işaret etmiştir. Bizans'ın düşüşünden kalan elyazmaları ve Roma örenlerinden çıkarılan heykeller, şaşırmış Batıya eski Yunan'ın yepyeni bir dünyasını açtı; bu dünyanın parlak biçimleri önünde, ortaçağın hayaletleri ortadan silinip gitmişti; İtalya'da klasik antikitenin yansımasını andıran ve bir daha ulaşılmamış olan, hayal edilemeyecek bir sanat doğdu. İtalya'da, Fransa'da ve Almanya'da yepyeni bir edebiyat, ilk modern edebiyat ortaya çıktı; bundan kısa bir süre sonra, İngiliz ve İspanyol edebiyatının klasik dönemi sökün etti. Eski *orbis terrarum'*-un* sınırları aşıldı, dünya, gerçekten ilk defa olarak keşfedildi ve daha sonraki dünya ticareti ile el zanaatlarından manüfaktüre geçişin temelleri atıldı, manüfaktür de, büyük modern sanayiin başlangıcı oldu. Kilisenin, insanların zihinleri üzerinde kurduğu diktatörlük yıkıldı; bu diktatörlük, protestanlığı kabul eden Alman halkının çoğunluğu tarafından doğrudan kaldırıp atılırken, Latinler arasında Araplardan devralınan ve yeni yeni keşfedilen Yunan felsefesiyle beslenen özgür düşüncenin neşe saçan havası giderek da da çok kök salmaya başladı ve 18. yüzyıl materyalizminin yolunu hazırladı.

Bu, o zamana kadar insanlığın geçirdiği en büyük ilerletici devrimdi; öyle bir dönem ki, devler istiyordu ve bu devleri yarattı — düşünce, tutku ve karakter gücünde, evrensellikte ve öğrenmede devler. Burjuvazinin modern egemenliğini kuranlar, burjuva sınırlamalarının dışında herhangi bir sınırlama tanımıyorlardı. Tam tersine, zamanın serüvenci niteliği, onları az ya da çok etkiliyordu. O zamanın önemli kişileri arasında, geniş ölçüde seyahat etmemiş, dört ya da beş dilden azını bilen, birçok alanda ün yapma-

* Eski Romalıların *dünya* için kullandıkları bir deyim. —*Ed.*

mış olanını bulmak pek olanaklı değildi. Leonardo da Vinci yalnızca büyük bir ressam değil, aynı zamanda büyük bir matematikçi, fiziğin değişik dallarının önemli buluşlarını ona borçlu olduğu bir mekanikçi ve mühendisti. Albrecht Dürer, ressam, oymacı, heykeltraş ve mimardı, ve ayrıca da çok sonraları Montalembert ve modern Alman istihkâm bilimi tarafından tekrar ele alınan pek çok fikirleri içeren bir istihkâm sistemi yaratmıştı. Machiavelli, bir devlet adamı, tarihçi, ozan ve aynı zamanda, modern zamanların dikkate değer ilk askerî yazarıydı. Luther, yalnızca kilisedeki Augeas ahırlarını[29] temizlemekle kalmamış, Alman dilindeki Augeas ahırlarını da silip süpürmüştü; modern Alman nesrini yaratmış, 16. yüzyılın Marseillaise'i haline gelen ve zafere duyulan güvenle dolup taşan ilâhinin sözlerini yazmış, müziğini bestelemişti.[30] O zamanın kahramanları, henüz, ardıllarında tekyanlılığa yolaçan sınırlayıcı etkilerini sık sık gördüğümüz işbölümünün tutsağı olmamışlardı. Ama onların karakteristiği, özellikle hemen hepsinin yaşadığı süre içinde eylemlerini çağdaş hareketler içinde pratik savaşımda sürdürmüş olmalarıdır; cephelerini belli etmişler, kimi konuşarak ve yazarak, kimi kılıçla, çoğu da her ikisiyle birlikte savaşa girmişlerdir. Onları eksiksiz adam yapan bu karakter gücü ve bu bütünlüktür. Gerçek yaşamdan kopuk bilginler enderdir — ikinci ya da üçüncü sıradan kişiler, ya da suya sabuna dokunmayan, darkafalı, temkinli kişiler.

O sıralarda doğabilimi de, genel bir devrimin içinde gelişmiş ve bilimin kendisi de devrimci bir bilim olmuştur; gerçekten bu bilim, kendi yaşama hakkını savaşım içinde kazanmak zorundaydı. Modern felsefenin kendileriyle birlikte başladığı büyük İtalyanlarla yanyana, doğabilimi de, Engizisyonun zindanlarında ve kazıklarında kendi şehitlerini vermiştir. Ve doğanın serbestçe incelenmesini cezalandırmakta, protestanların, katoliklere bakarak, kraldan çok kralcı kesilmeleri ilginçtir. Calvin, Servetus'un kandolaşımını bulma noktasına geldiğini anlayınca, onu, iki saat canlı canlı ateşte kızartmış, yaktırmıştı; bununla birlikte, Engizisyon, Giordano Bruno'yu yalnızca yakmakla yetinmişti.

Copernicus, ürkek de olsa, doğa sorunlarında, kilise otoritesine, ölüm yatağında iken yayınlanan ölümsüz ya-

pıtıyla kafa tutmuş, doğabiliminin bağımsızlığını ilân eden bu devrimci hareket ile, Luther'in Papalık Buyruğunu yakması sanki yinelenmiştir.[31] Doğabiliminin tanrıbilimden kurtuluşu bu tarihten başlar, buna karşın, bazı karşılıklı iddialar günümüze kadar süregelmiştir ve birçok kafa hâlâ tam bir açıklığa kavuşmuş değildir. Ne var ki, o zamandan beri, bilimlerin gelişmesi dev adımlarla olmuştur ve denebilir ki, hareket noktasından itibaren (zaman içindeki) uzaklığın karesi oranında güç kazanmıştır. Bundan sonra, organik maddenin en yüce ürünü olan insan beyni için, hareket yasasının, değişen koşullar altında değerini yitirmediği inorganik madde için ise bunun tersi olduğu, sanki dünyaya gösterilecekti.

Şimdi artık kapıları açılmış olan doğabiliminin bu ilk döneminde, temel sorun, o anda elde bulunan malzemeyi iyice öğrenmekti. Birçok alanda, işe, en baştan başlanması zorunluydu. Antikite, Eukleides'i ve Ptolemaios'un güneş sistemini; Araplar, ondalık sistemini, ilk cebir bilgilerini, modern sayıları ve simyayı miras bırakmışlardı; hıristiyan ortaçağ ise, hiç bir şey. Bu durumda, en temel doğabilimi olan yer ve gök cisimleri mekaniği, ve onunla birlikte, bu bilimin yardımcısı olan matematik yöntemlerin bulunması ve geliştirilmesi, zorunlu olarak ilk sırayı aldı. Bu alanda büyük işler başarıldı. Newton'la Linnaeus'un kişilikleriyle karakterize ettikleri bu dönemin sonunda, bu bilim dallarının belli bir yetkinliğe kavuşturulduğunu görüyoruz. Bellibaşlı matematik yöntemlerin, özellikle Descartes ile analitik geometrinin, Napier ile logaritmanın, Leibniz ve belki de Newton ile diferansiyel ve entegral hesapların temel özellikleri ortaya kondu. Aynı şey, temel yasaları kesin olarak açıklanmış olan katı cisimler mekaniği için de geçerlidir. Ensonu güneş sistemi astronomisinde Kepler, gezegen hareketi yasalarını buldu ve Newton, maddenin hareketi genel yasaları açısından, bunları formüle etti. Doğabiliminin öteki dalları, bu ön yetkinlikten bile uzak kalmıştı. Ancak dönemin sonlarına doğru, akışkan ve gaz cisimler mekaniği tekrar ele alınmıştı.* Fizik, henüz ilk adımlarının ötesine geçmiş değil-

* Elyazmasının kenarına Engels kurşun kalemle şu notu koymuştur: "Alp nehirlerinin kontrolüne ilişkin olarak Torricelli." —*Ed.*

dir. Optik, bunun dışındaydı. Optiğin istisnaî gelişimi, astronominin pratik gereksinmelerinden ileri gelmekteydi. Kimya, filojistik teori sayesinde,[32] ilk defa olarak simyadan kurtulmaktaydı. Yerbilim, henüz gelişiminin başlangıcında olan mineralbilimin ötesine geçememişti; bu durumda henüz eski varlıkbilim diye bir şey var olamazdı. Ensonu biyoloji alanında, esaslı zihin çalışması, henüz, yalnızca bitkibilimsel ve hayvanbilimsel değil, ama aynı zamanda anatomik ve fizyolojik geniş bilgileri toplama ve onları ilk ayıklama noktasındaydı. Çeşitli yaşam biçimlerinin kıyaslanmalarından, bunların coğrafî dağılımları ve iklimsel vb. varoluş koşullarının araştırılmasından henüz sözedilemezdi. Bu alanda, yalnızca bitkibilim ve hayvanbilim aşağı yukarı bir tamlığa ulaşmıştı ve bunu Linnaeus'a borçluydu.

Ama bu dönemi özellikle belirleyen şey, kendine özgü bir genel görüşü geliştirmesidir. Bu genel görüşün temel noktası *doğanın mutlak değişmezliği* anlayışı idi. Doğa, varlığa hangi şekilde kavuşmuş olursa olsun, bir kere var olduktan sonra, varlığı devam ettikçe, olduğu gibi kalmıştır. Başlangıçta gizemli bir "ilk itiş"le harekete geçirilen gezegenler ve onların uyduları, sonsuza dek, ya da hiç değilse her şey sona erinceye kadar, önceden kararlaştırılmış elips [yörünge —*ç.*]leri üzerinde dönmeye devam ederler. Yıldızlar, "evrensel bir gravitasyon"un etkisi nedeniyle, biri ötekini tutarak, bulundukları yerde sabit ve hareketsiz olarak ebediyen kalırlar. Dünya ezelden beri, ya da yaratılışının ilk gününden bu yana (duruma göre) değişmeksizin aynı kalmıştır. İnsan eliyle yapılan değişiklik ve nakiller dışında, bugünün "beş kıta"sı her zaman varolmuştu, bu kıtalar aynı dağlara, aynı vadilere, aynı ırmaklara, aynı iklime, aynı bitki ve hayvanlara, her zaman sahip olmuştu. Bitki ve hayvan türleri, başlangıçtan beri kesin olarak değişmiyorlardı; tür, sürekli olarak kendi benzerini üretmişti, ve yeni türlerin şurada ya da burada, birbirine aşılanma sonucunda ortaya çıkabileceklerini kabul etmekle Linnaeus çok ileri gitmişti. İnsanlık tarihinin zaman içinde gelişmesine karşılık, doğa tarihi için ancak uzay içinde bir açılma saptanmıştı. Doğadaki bütün değişiklikler, bütün gelişmeler görmezlikten geliniyordu. Başlangıçta onca devrimci

olan doğabilimi, birdenbire, kendini, bütün bütün tutucu hale gelmiş bir doğa karşısında buluverdi. O doğada bugün bile her şey, başlangıçta nasıl idiyse gene öyle idi ve her şey, dünyanın sonuna ya da sonsuza dek, başlangıçta nasıl idiyse öyle kalacaktı.

18. yüzyılın ilk yarısında doğabilimi, bilgide ve hatta eldeki malzemenin gözden geçirilmesinde eski Yunan'dan daha üstün bir düzeydeydi, ancak bu malzeme üzerindeki teorik yetkinlik, yani genel doğa görüşü bakımından eski Yunan'ın altında bulunuyordu. Yunan filozofları için, dünya, aslında kaostan çıkmış, gelişmiş ve yaşama ulaşmış bir şeydir. Ele aldığımız dönemin doğa bilginleri için ise, dünya. kemikleşmiş, değişmez bir şeydi ve bunların çoğuna göre de bir hamlede yaratılmıştı. Bilim, henüz tanrıbilimin ağı içindeydi. Her yerde sonal nedeni, bizzat doğanın kendisi tarafından açıklanamayacak bir dış itişte arıyor, bir dış itişte buluyordu. Newton'un büyük bir azametle "evrensel gravitasyon" adını verdiği çekimi, maddenin temel özelliği olarak anlaşılsa bile, o takdirde, gezegenlerin yörüngesini yaratan açıklanmamış teğetsel kuvvet nereden geliyordu? Sayısız hayvan ve bitki türleri nasıl çıkmıştı? Ve bütün bunların hepsinin üstünde, ezelden beri var olmadığı kesin olduğuna göre, insan nasıl ortaya çıkmıştı? Bütün bu tür sorulara, doğabilimi, sık sık, her şeyden sorumlu bir yaratıcı ileri sürerek yanıt veriyordu. Bu dönemin başında, Copernicus tanrıbilimi kapıdışarı etmişti; Newton, bu dönemi, ilâhî bir ilk itiş postulatıyla kapattı. Bu doğabiliminin ulaştığı en yüksek genel fikir, doğanın belli bir amaca göre düzenlendiği fikriydi. Wolff'un bu yüzeyde kalan erekbilimine göre kediler fare yemek için, fareler kediler tarafından yenmek için ve bütün doğa, yaratıcının bilgeliğine tanıklık etmek için yaratılmıştı. O zamanın felsefesinin yaptığı en itibarlı iş, kendisinin, çağdaş doğabiliminin sınırlı durumu tarafından yanlış yola saptırılmasına izin vermemesi ve —Spinoza'dan büyük Fransız materyalistlerine kadar— dünyayı, dünyanın kendisiyle açıklamakta direnmesi ve ayrıntılı yargılara varmayı, geleceğin doğabilimine bırakmasıdır.

18. yüzyılın materyalistlerini de, ben, bu dönem içinde düşünüyorum. Çünkü onların elinde, yukarda belirtilen-

lerin dışında, kullanabilecekleri doğaya ilişkin bilimsel malzeme bulunmuyordu. Kant'ın çağ açan çalışması, onlar için bir gizem olarak kaldı ve Laplace onlardan çok sonra geldi.[33] Unutmamalıyız ki, bilimin gelişmesiyle yavaş yavaş elenmiş olan bu modası geçmiş doğa görüşü, 19. yüzyılın ilk yarısında tamamen egemen olmuştu* ve aslında bugün bile bütün okullarda öğretilir.**

Bu taşlaşmış doğa görüşünde ilk gedik bir doğa bilimcisi tarafından değil bir filozof tarafından açılmıştır. 1755'te Kant'ın *Allgemeine Naturgeschichte und Theorie des Himmels* adlı yapıtı yayınlanmıştı. İlk itiş sorunu ortadan kaldırılmıştı; dünya ve tüm güneş sistemi zaman içinde *varlaşan* bir şey olarak ortaya çıkıyordu. Eğer doğa bilginlerinin büyük çoğunluğu, Newton'un ifade ettiği, "Fizik, metafizikten kendini koru!"[34] uyarısı üzerinde düşünmekten bir parça daha az tiksinselerdi, Kant'ın bu tek parlak buluşundan sonuçlar çıkarmaya yönelebilirlerdi ve böylece sonsuz sapmalardan ve yanlış yolda harcanmış büyük bir zaman ve emek kaybından kendilerini korurlardı. Çünkü Kant'ın buluşu, daha sonraki bütün ilerlemelerin hareket noktasını kapsamına almaktaydı. Eğer dünya varlaşmış bir şey ise, o takdirde dünyanın şimdiki yerbilim, coğrafya ve iklim durumu, aynı şekilde bitkileri ve hayvanları da varlaşmış bir şey olmak zorundaydı; onun yalnızca uzay içinde birarada oluşunun değil, aynı zamanda, zaman içinde sürekliliğinin de bir tarihi bulunmak zorundaydı. Eğer bir defa bu yönde

* Elyazmasının kenarında kurşun kalemle yazılmış şöyle bir not var: "Doğa üzerindeki eski görüşün katılığı, bütün doğabilimlerinin tek bir bütün olarak anlaşılmasına yolaçan eski inancın temellerini yaratmıştır. Hâlâ salt mekanik Fransız ansiklopedistler; daha sonra, Hegel tarafından yetkinleştirilen St. Simon ve Alman doğa felsefesi." —*Ed.*

** Bilimsel başarıları, bu görüşü ortadan kaldırmak gerekirken, o bilimsel başarılarıyla hayli önemli bir malzeme sağlamış olan bir insanın hatta 1861'de bu görüşe nasıl inatla sarılabileceği, şu klasik sözlerde görülebilir: "Güneş sistemimizin düzenlenişi, anlayabildiğimiz kadarıyla, mevcut olan şeyi ve değişmez sürekliliği koruma amacına yönelmiştir. En eski zamanlardan beri yeryüzündeki hiçbir hayvanın ve hiçbir bitkinin daha yetkin ya da herhangi bir biçimde farklı olmaması gibi, bütün organizmalarda birbirini *izleyen* değil, birbirinin *yanısıra* yer alan aşamalar bulmamız gibi, kendi soyumuzun vücutça her zaman aynı kalması gibi — birarada var olan göksel cisimlerdeki en büyük farklılıklar bile bize, bu biçimlerin yalnızca gelişmenin farklı aşamaları olduğunu düşünmemiz hakkını vermez; bu, daha çok yaratılan her şeyin kendi içinde, *aynı derecede* yetkin olmasıdır." (Mädler, *Populäre Astronomie*, Berlin 1861, 5. baskı, s. 316.) [*Engels'in notu.*]

daha ileri incelemelere kararlı olarak başlansaydı, şimdi doğabilimi, olduğundan, dikkate değer ölçüde daha da ileri giderdi. Ama felsefeden ne yarar gelebilirdi ki? Yıllarca sonra Laplace ve Herschel onun içeriğini açıklayıp bu içeriğe daha derin bir temel, ve böylelikle "bulutsu varsayımına" giderek itibar kazandırıncaya kadar, Kant'ın yapıtı ilk anda sonuçsuz kaldı. Daha sonraki buluşlar, bu varsayımı zafere götürdü. Bu buluşların en önemlileri şunlardı: sabit yıldızların kendine özgü hareketlerinin keşfi; evrensel uzayda bir direnç ortamı bulunduğunun ortaya konuşu; evren maddesinin kimyasal özdeşliğini ve Kant'ın postulatına göre kor halindeki bulutsunun varlığını ortaya koyan tayf ayrıştırması yoluyla desteklenmiş kanıt.*

Bir başka yerden destek alan, doğanın salt *var olmadığı*, ama *varlaştığı* ve sonra *öldüğü* yollu kavram ortaya çıkmasaydı, doğa bilginlerinin büyük bir kısmının, değişen bir dünyanın değişmeyen organizmalar yaratmasındaki çelişkinin bilincine, kısa bir süre içinde varıp varamayacaklarından kuşkuya düşmek gerekirdi. Yerbilim ortaya çıkmış ve yalnızca biri ötekinden sonra biçimlenmiş ve biri ötekinin üstüne gelmiş yersel katmanları göstermekle kalmamış, aynı zamanda, bu yersel katmanlar arasında artık soyu tükenmiş hayvanların iskeletleri ve kabukları ve artık var olmayan bitkilerin gövdeleri, yaprakları ve meyveleri bulunduğunu da ortaya koymuştur. Bir bütün olarak yalnızca dünyanın değil, aynı zamanda onun şimdiki yüzeyinin ve bu yüzeyde yaşayan bitki ve hayvanların da zaman içinde bir tarihi olduğunu teslim etmek üzere bir karar alınması gerekiyordu. Bu teslim, önce, hayli gönülsüz olmuştur. Cuvier'nin, dünyanın değişmeleri teorisi sözde devrimci ama özde gerici idi. Cuvier, mucizeyi doğal bir gerekli unsur haline getirerek, bir *tek* ilâhî yaratılış yerine, birbiri ardınca gelen bir dizi yaratılış eylemini koymuştur. Lyell, yaratıcının mizacına bağlı ani değişiklik yerine, dünyanın yavaş yavaş dönüşümünün giderek artan etkilerini koyan, yerbilimi akla sokmuştur.**

* Elyazmasının kenarına kurşun kalemle şu not konmuştur. "Yine Kant'tan, gel-gitin, dönüşü geciktirdiği ancak şimdi anlaşılmıştır." —*Ed.*

** Lyell'ın görüşünün eksikliği —hiç değilse ilk biçiminde— dünyadaki ha-

Lyell'ın teorisi, kendisinden önce gelenlerden herhangi birinin teorisine göre, değişmez organik türler varsayımı ile daha çok uyuşmazlık gösteriyordu. Yeryüzeyinin ve bütün yaşam koşullarının giderek dönüşümü, organizmaların dönüşümünün ve değişen çevreye uymalarının giderek olduğuna, türlerin değişebilirliğine yolaçtı. Ama gelenek, yalnızca katolik kilisesinde değil, aynı zamanda doğabiliminde de bir güçtür. Lyell, yıllarca bu çelişkiyi görmedi, öğrencileri ise farkında bile değillerdi. Bu, yalnızca, bir süreden beri, doğabilimine egemen olan ve her kişiyi, azçok kendi alanı içinde sınırlayan işbölümü ile açıklanabilir. O sıralar, kapsamlı bir görüşten yoksun olanların sayısı pek azdı.

Bu arada, fizik, güçlü ilerlemeler kaydetmişti. Doğabiliminin bu dalında yeni bir çığırın başlangıcı olan 1842 yılında, fiziğin vardığı sonuçlar, üç ayrı kişi tarafından, hemen hemen aynı anda toparlanıp özetlenmişti. Heilbronn'da Mayer ve Manchester'da ise Joule, ısının mekanik kuvvete ve mekanik kuvvetin ısıya dönüşümünü ortaya koydular. Isının mekanik eşdeğerliliğinin saptanması, bu sonucu kesinleştirdi. Meslekten doğa bilgini değil, bir avukat olan İngiliz Grove da, fiziğin o zamana kadar ulaştığı birbirlerinden ayrı sonuçları düzenleyerek, fizik kuvvetler denen şeylerin, mekanik kuvvetin, ısının, ışığın, elektriğin ve magnetizmin, hatta kimyasal kuvvet denen şeyin, belli koşullar altında, herhangi bir kuvvet kaybına uğramaksızın birbirine dönüştüğünü tanıtladı. Böylece, Descartes'ın dünyada mevcut hareket niceliğinin değişmez olduğu yolundaki ilkesini de fiziksel olarak tanıtladı. Bununla, özel fizik kuvvetler, fiziğin güya değişmez "türleri", maddenin belli yasalara göre birbirine geçen değişik, farklı hareket biçimlerine ayrıldı. Şu ya da bu bir dizi fizik kuvvetin varlığının raslansal olduğu, bu kuvvetlerin içbağlantısı ve birinden ötekine geçişinin tanıtlanmasıyla bilimden çıkarılıp atıldı. Kendisinden önce gökbilimde olduğu gibi, fizik, sonal karar olarak, hareket halindeki maddenin sonsuz devrine zorunlu biçimde işaret eden bir sonuca vardı.

reket halinde olan kuvvetleri, hem nitelik, hem nicelik yönünden değişmez olarak düşünmesindedir. Onun yönünden dünya şakin değildir, dünya belli bir yönde gelişmez, belli bir sonuca götürmeyen raslansal bir yolda değişir. [*Engels'in notu.*]

Lavoisier'den ve özellikle Dalton'dan bu yana kimyanın olağanüstü bir hızla gelişimi, doğa hakkındaki eski görüşlere, bir başka yönden saldırdı. O zamana kadar yalnızca canlı organizma yoluyla üretilen inorganik bileşimlerin yapılması, kimya yasalarının, organik varlıklar için olduğu kadar inorganik varlıklar için de geçerli olduğunu tanıtladı ve inorganik ve organik doğa arasındaki uçurumu, Kant'ın bile aşılamaz gördüğü uçuruma, geniş ölçüde bir köprü kuruldu.

Ensonu, biyolojik araştırma alanında da geçen yüzyılın [18. yüzyılın] ortalarından itibaren düzenlenen bilimsel geziler, Avrupa'nın dünyanın her yanındaki sömürgelerinde yaşayan uzmanların daha derin araştırması ve bütün bunların üstünde genellikle eskivarlıkbilim, anatomi ve fizyolojideki gelişmeler ve özellikle mikroskobun kullanılması ve hücrenin keşfi, karşılaştırma yönteminin uygulanmasını olanaklı kılan ve aynı zamanda vazgeçilmez hale sokan bir yığın malzemenin toplanmasını sağladı.* Bir yandan, değişik bitki ve hayvanların yaşam koşulları karşılaştırmalı fiziki coğrafya yoluyla ortaya kondu, öte yandan homolog organlara göre, değişik organizmalar birbiriyle karşılaştırıldı ve bu, organizmaların yalnızca olgunluk koşullarında değil, ama gelişmelerinin bütün aşamalarında yapıldı. Bu araştırma, daha derin ve daha kesin bir durum aldıkça, organik yapıya sıkı sıkıya yapışmış katı değişmezlik sistemi de giderek yıkıldı. Yalnızca farklı bitki ve hayvan türleri gitgide ayrılmaz şekilde, birbirine karışmış hale gelmekle kalmadılar, o zamana kadarki bütün sınıflamaları anlamsız hale getiren *amphioxus* ve *lepidosiren*[35] gibi hayvanlar da bulundu** ve ensonu, bitki ya da hayvan âleminden hangisine ait olduğu belirlenemeyen organizmalara raslandı. Eskivarlıkbilimdeki boşluklar, bir bütün olarak organik dünyanın gelişim tarihi ile tek bir organizmanın gelişim tarihi arasında çarpıcı paralelliğin doğruluğunu, bitkibilim ve hayvanbilim içinde gittikçe kaybolacakmış gibi göründüğü labirentin çıkış yolunu gösteren Ariadne'nin ipinin*** hakkını vermeye en

* Elyazmasının kenarına "Embriyoloji" eklenmiştir. —*Ed.*

** Elyazmasının kenarına kurşun kalemle "*Creatodus*, keza *archaeopteryx*, vb."[36] eklenmiştir. —*Ed.*

*** Ariadne'nin ipi — Yunan mitolojisine göre, Minos'un kızı Ariadne, The-

gönülsüzlerin bile zorlanmasıyla gittikçe daha zorlayarak dolduruldu. Kant'ın, güneş sisteminin öncesiz ve sonrasız olduğuna saldırıya geçişiyle, hemen hemen aynı yıllarda, 1759'da, C. F. Wolff'un da türlerin sabitliğine karşı bir saldırıyı başlatmış ve soy teorisini ortaya koymuş[37] olması dikkat çekicidir. Ama onun davasında, parlak bir umut olan şey, Oken'in, Lamarck'ın ve Baer'in elinde kesin biçimini almış ve tam 100 yıl sonra 1859'da Darwin tarafından zafere ulaştırılmıştır.[38] Hemen hemen aynı zamanda, bütün organizmaların sonal morfolojik unsurları oldukları esasen ortaya konmuş olan protoplazma ile hücrenin, organik yaşamın en basit biçimi oldukları tanıtlanarak, kendi başlarına, canlı haldeki varlıkları gösterilmiştir. Bu, organik ve inorganik doğa arasındaki uçurumu asgariye indirmekle kalmamış, aynı zamanda, daha önce, organizmaların soy teorisinin karşısına çıkan güçlüklerden en temel olanlardan birini kaldırmıştır. Yeni doğa görüşü, bellibaşlı özelliklerinde tamdı: bütün katılıklar giderilmişti, bütün sabitlik ortadan kaldırılmıştı, sonsuz olarak görülen bütün özgürlük geçici hale gelmişti, doğanın tümünün, sonsuz akım ve çevrimsel bir gidiş içinde hareketli bir şey olduğu gösterilmişti.

*

Böylece, Yunan felsefesinin büyük kurucularının görüş tarzına; en küçük unsurdan en büyüğüne, kum zerreciklerinden güneşlere, protistadan[39] insana kadar, doğanın tümünün, öncesiz ve sonrasız yaşama geliş ve gidişte, kesintisiz bir akımda, bitmek bilmez bir hareket ve değişim içinde varlığa sahip olduğu görüşüne, bir kere daha dönmüş oluyoruz. Yalnızca temel bir fark var: Yunanlılarda parlak bir sezgi olan şey, bizim için, deneyle pekiştirilmiş kesin bir bilimsel araştırmanın sonucudur ve daha kesin, daha açık biçimde ortaya çıkmaktadır. Bu çevrimsel gidişin, görgücül kanıtının boşlukları olduğu doğrudur, ama kesinlikle ortaya konan şeylere kıyasla bu boşluklar önemsizdir ve her geçen yıl biraz daha doldurulmaktadır. Ve bilimin en önemli dallarının —gezegenler-ötesi gökbilimin, kimyanın, yer-

seus'u labirentten kurtarmak için, ona bir ip yumağı vermiş ve Theseus'la birlikte kaçmıştır, ancak Theseus Ariadne'yi terketmiştir. —*Ed.*

bilimin – yalnızca bir yüzyıllık bilimsel bir varlığa sahip olduğu, fizyolojideki karşılaştırmalı yöntemin yalnızca elli yıllık bir geçmişi bulunduğu ve hemen hemen tüm organik gelişmenin temel biçimi hücrenin keşfinden bu yana kırk yıl bile geçmediği düşünülürse, ayrıntılardaki kanıtlamada boşluklar olmasını olağan karşılamak gerekmez mi?*

*

Samanyolunun en dışındaki yıldız halkalarıyla çevrelenen, kor halinde dönen bir buhar kütlesinden soğuyarak ve biraraya gelerek oluşan —ki bu oluşun hareket yasaları belki de yüzyıllar süren gözlemlerden sonra açıklığa kavuşacaktır—, bizim evren adamızdaki sayısız güneşler ve güneş sistemleri, bizim, yıldızlara özgü hareketi anlamamızı sağlamıştır. Bu gelişme, pek doğaldır ki, her yerde aynı hızda olmamıştır. Gökbilim giderek, yalnızca gezegenleri değil, bizim yıldız sistemimizdeki sönmüş güneşleri (Mädler), karanlık varlıkların mevcudiyetini bilmeye zorlanıyor; öte yandan (Secchi'ye göre), bizim yıldız sistemimizde güneşler halinde bulunan bulutsuların bir kısmı henüz tamamen biçimlenmemiştir. Mädler'in iddia ettiği gibi, bu, öteki bulutsuların uzaktaki bağımsız evren adaları olduğu olasılığını, spektroskop aracılığıyla belirlenmesi gereken gelişmenin göreli aşaması olduğu olasılığını ortadan kaldırmaz.

Bir bulutsu kütleden bir güneş sisteminin nasıl gelişeceği, Laplace tarafından, artık aşılmayacak bir biçimde ayrıntılarıyla gösterilmiştir; daha sonraki bilim, giderek bunu doğrulamıştır.

Böylece biçimlenen farklı varlıklarda —güneşlerde, gezegenlerde ve uydularda— maddenin başlangıçta egemen olan hareket biçimi, bizim ısı dediğimiz şeydir. Güneşin şimdi sahip olduğu gibi bir sıcaklıkta bile elementlerin kimyasal bileşimi sorunu olamaz; böylesine koşullar altında ısının elektriğe ya da magnetizme dönüş ölçüsünü, sürüp giden güneş gözlemleri gösterecektir; esasen güneşte meydana gelen mekanik hareketin, yalnızca ısı ve çekim gücü ara-

* Engels'in elyazmasında bu paragraf, bir üstteki ve bir alttaki paragraflardan yatay çizgilerle ayrılmış ve Engels'in başka yapıtlarında kullandığı paragraflarda yaptığı gibi çapraz bir çizgiyle çizilmiştir. —*Ed.*

sındaki çatışmadan doğduğu şimdiden tanıtlanmış gibidir.

Cisimler ne kadar küçük olurlarsa, o kadar çabuk soğurlar, bizim ay'ımızın uzun zamandan beri sönmüş olması gibi, uydular, yıldızsılar ve göktaşları da ilk sönen şeyler olmuşlardır. Gezegenler daha yavaş soğurlar, merkezî cisim en yavaş soğuyandır.

Soğumanın ilerlemesi ile birlikte, birbirine dönüşen fiziksel hareket biçimlerinin karşılıklı etkisi gittikçe önplana çıkar, en sonunda kimyasal eğilimin kendini göstermeye başladığı, o zamana kadar kimyasal bakımdan kayıtsız elementlerin birbiri ardından kimyasal farklılaşma gösterdiği, kimyasal özelliklere kavuştuğu, birbirleriyle bileşikler haline girdiği noktaya erişilir. Bu bileşikler sıcaklığın azalmasıyla birlikte durmadan değişirler. Sıcaklık yalnızca her elementi değil, aynı zamanda elementlerin her bileşiğini değişik olarak etkiler. Bileşiklerin değişmesi, buna bağlı olarak gaz biçimindeki maddenin bir kısmının önce sıvı, sonra da katı duruma geçmesi, böylece meydana gelen yeni koşullarla da olur.

Gezegenin kabuğu sertleşir ve yüzeyinde su toplandığı zaman, onun kendi ısısının merkezî cisimden kendisine yollanan ısıya oranla yavaş yavaş azalmaya başladığı zamana raslar. Gezegenin atmosferi, bugün anladığımız anlamda meteorolojik olaylara sahne olur, üst yüzeyinde yerbilimsel değişmeler başlar. Bu değişmelerde atmosferik yoğunlaşmaların doğurduğu yığılmalar sıvı kor halindeki iç kısmın dışa doğru olan ve yavaş yavaş zayıflayan etkilerine oranla gittikçe önem kazanır.

Sonunda, sıcaklık, hiç değilse yüzeyin önemli bir kısmında albüminin yaşama sınırlarını aşmayacak duruma gelince, öteki kimyasal önkoşullar elverişliyse, canlı protoplazma meydana gelir. Bu önkoşulların neler olduğunu bugün henüz bilmiyoruz. Bugüne kadar albüminin kimyasal formülünün belli olmaması, kimyasal bakımdan farklı ne kadar albüminin bulunduğunu bile henüz bilmememiz, tamamen yapısız albüminin yaşamın bütün temel işlevlerini, sindirim, boşaltım, hareket, büzülme, uyarımlara tepki, yeniden üretim gibi işlevleri yerine getirdiğinin de ancak on yıl kadar önce belli olması dolayısıyla buna şaşmamalıdır.

Bir sonraki gelişmenin meydana gelmesi, bu şekilsiz albüminin çekirdek ve zarın oluşmasıyla ilk hücreyi ortaya koyduğu koşulların gerçekleşmesine kadar binlerce yıl geçmiş olabilir. Ama bu ilk hücre tüm organik dünyanın morfolojik gelişimi için gerekli temeli de sağlamıştır. Eskivarlıkbilimsel kayıtların tam olarak karşılaştırılması sonucu vardığımız kanıya göre, önce sayısız türde zarlı ve zarsız tekhücreliler geliştiler. Bunlardan bize kalan tek şey *Eozoon canadense*'dir.[40] Gene bunlardan birkaçı, giderek ilk bitkilere, ötekiler de ilk hayvanlara dönüşmüştür. İlk hayvanlardan da, temeldeki yeni farklılaşma ile, hayvanların sayısız sınıfları, takımları, familyaları, cinsleri ve türleri; en sonunda da sinir sisteminin en yüce gelişmesine eriştiği biçim, omurgalı hayvanlar ve gene en sonunda omurgalılar arasında doğanın kendi bilincine eriştiği omurgalı, yani insan gelişti.

İnsan da farklılaşma ile ortaya çıkar. Bunun, yalnızca bireysel anlamda değil, tek bir yumurta hücresinden doğanın meydana getirdiği en karmaşık organizma haline geliştiği gerçektir, — bu, tarihsel bakımdan da böyledir. Binlerce yıllık savaşımdan sonra, el, ayaktan ayrıldı, sonunda dik yürüyüş sağlandı, insan maymundan farklı oldu, heceli konuşmanın gelişmesi ve beynin büyük gelişmesi için temel atıldı, ondan bu yana da insanlarla maymunlar arasındaki aşılmaz boşluk ortaya çıktı. Elin uzmanlaşması *alet* demektir, alet de özgül insan faaliyeti, insanın doğa üzerindeki dönüştürücü tepkisi; üretim demektir. Daha dar anlamda hayvanların da aletleri vardır, ama yalnızca bedenlerindeki organlar olarak: karınca, arı, kunduz; hayvanlar da üretirler, ama onların çevrelerindeki doğa üzerindeki üretici etkisi doğaya göre hiç derecesindedir. Yalnızca insan, bitkilerin ve hayvanların yerini değiştirmekle kalmayıp, aynı zamanda oturduğu yerin görünüşünü, iklimini, hatta bitkileri ve hayvanları, faaliyetinin sonuçlarını ancak yeryuvarlağının tamamen yok olmasıyla ortadan silinebileceği biçimde değiştirerek, doğaya damgasını vurmayı başarmıştır. Her şeyden önce ve temelde, bunu *elin* yardımı ile başarmıştır. Doğanın değiştirilmesinde bugün için insanın en güçlü aleti olan buharlı makine bile, bir alet olduğu için, eninde sonunda in-

san eline dayanır. Ama el ile birlikte adım adım beyin de gelişti. Ayrı pratik yararlılıktaki faaliyetler için gerekli koşulların bilinci doğdu, sonra da daha iyi durumdaki topluluklarda ve bu bilinçlilikten hareketle, onlara egemen olan doğa yasalarını kavrayış gerçekleşti. Doğa yasaları konusunda hızla gelişen bilgi ile birlikte doğa üzerinde etkide bulunma araçları da gelişti; insanın beyni, el ile birlikte ve onun yanında, kısmen onun sayesinde aynı şekilde gelişmeseydi, tek başına el, buharlı makineyi asla ortaya koyamazdı.

İnsan ile birlikte *tarihe* gireriz. Hayvanların da bir tarihi, kökenlerinin ve bugünkü durumlarına kadar geçirdikleri evrimin tarihi vardır. Ama bu tarihi onlar yapmazlar, ve bu tarihe, bilgileri ve iradeleri dışında katılırlar. Buna karşılık insanlar, dar anlamda hayvandan uzaklaştıkları ölçüde, kendi tarihlerini, bizzat, bilinçle yaparlar, umulmayan etkenlerin, denetlenmeyen kuvvetlerin bu tarih üzerindeki etkisi o ölçüde azalır, tarihsel başarı önceden saptanmış amaca o ölçüde tam olarak uygun düşer. Ancak bu ölçüyü, insan tarihine, günümüzün en gelişmiş topluluklarının tarihine uygularsak, burada, hâlâ daha tasarlanmış amaçlar ile varılan sonuçlar arasında çok büyük bir oransızlık bulunduğunu, önceden görünmeyen etkilerin üstün çıktığını, denetlenmeyen güçlerin, planlı olarak harekete getirilmiş güçlerden çok daha güçlü olduğunu görürüz. İnsanların en önemli tarihsel faaliyeti, onları hayvanlıktan insanlığa yükselten, bütün öteki faaliyetlerinin maddî temelini meydana getiren faaliyet, —yaşam için gereksinmelerin üretimi, yani bugünkü toplumsal üretim—, denetlenmeyen güçlerin tasarlanmamış etkilerinin karşılıklı hareketine bağlı bulunduğu, tasarlanmış amaca pek seyrek hallerde ulaşıldığı, çoğunlukla bunun tam tersi gerçekleştiği sürece başka türlüsü olamaz. En gelişmiş sanayi ülkelerinde, doğa güçlerini iredemiz altına aldık ve insanların hizmetine verdik; böylece üretimi sınırsız olarak artırdık, öyle ki, bir çocuk, şimdi, eskiden yüz yetişkinin ürettiğinden fazla üretiyor. Sonuç ne oldu? Daima artan aşırı-çalışma ve yığınların gitgide daha fazla yoksulluğu ile her on yılda bir, büyük bir çöküntü. Darwin, serbest rekabetin, yaşama savaşımının, iktisatçıların en yüce tarihsel başarı diye kutladıkları savaşı-

nın *hayvanlar dünyasının* normal durumu olduğunu tanıtlarken, insanlar konusunda, özellikle kendi yurttaşları konusunda ne kadar acıklı bir hiciv yazdığını bilmiyordu. Ancak üretimin ve dağıtımın planlı olduğu bilinçli bir toplumsal üretim düzeni, bizzat üretimin insanları yükselttiği gibi, onları, toplumsal açıdan, hayvanlar dünyasının üstüne yükseltebilir. Tarihsel evrim, böyle bir düzeni, her gün biraz daha zorunlu, biraz daha da olanaklı hale getiriyor. İnsanların, onlarla birlikte, bütün faaliyet kollarının, özellikle de doğabiliminin, daha önceki her şeyi koyu gölgeler içinde bırakacak bir gelişme göstereceği yeni bir tarihsel çağ onunla başlayacak.

Bununla birlikte, "varlaşan her şey, yokolmaya mahkûmdur".* Milyonlarca yıl geçmiş olabilir, yüzbinlerce kuşak doğup ölmüş olabilir; ama zayıflayan güneş ışığının kutuplardan gelen buzları eritmeye artık yetmeyeceği, ekvator çevresinde durmadan toplanan insanların yaşamak için gerekli sıcaklığı artık orada da bulamayacağı, organik yaşamın son izinin de yavaş yavaş ortadan kaybolduğu ve dünyanın ay gibi ölü ve donuk bir yuvarlak halinde, karanlıklar içinde ve gene kendisi gibi ölü duruma gelmiş güneş çevresinde gittikçe daralan bir yörüngede döneceği, sonunda çevresinde döndüğü güneşin içine düşeceği an, karşı konulmaz biçimde yaklaşmaktadır. Başka gezegenler ondan önce bu hale düşecek, ötekiler de onu izleyecektir. Unsurları uyumlu biçimde düzenlenmiş aydınlık, sıcak güneş sistemi yerine, yalnızca soğuk ve ölü bir yuvarlak uzay içinde kendi ıssız yolunu izleyecek. Güneş sistemimizin başına gelen, ergeç evren adamızın bütün öteki sistemlerinin de başına gelecek. O ışığı alacak tek bir insan bulunduğu sürece, ışığı dünyaya hiçbir zaman ulaşamayacak olan öbür sayısız evren adalarının da başına bu gelecek.

Böyle bir güneş sistemi yaşam tarihini tamamlar, bütün ölümlerin alınyazısı olan ölüme teslim olursa, ondan sonra ne olacak? Güneşin cesedi sonsuz uzay içinde ebediyen yuvarlanıp gidecek mi? Vaktiyle birbirinden çok farklı olan doğa güçleri tek bir hareket biçimine, çekime mi dönüşüp kalacaktır?

* Gœthe, *Faust*, Bölüm: I, Sahne 3. —*Ed.*

"Yoksa", Secchi böyle soruyor (s. 810), "ölü sistemi başlangıçtaki akkor halindeki bulutsuya geri getirebilecek ve yeni bir yaşam uyandırabilecek güçler doğada var mı? Bilmiyoruz."

Elbette bunu, $2 \times 2 = 4$ gibi, ya da maddenin çekiminin uzaklığın karesine göre çoğalıp azaldığını bildiğimiz gibi bilmiyoruz. Ama doğa konusundaki görüşünü olabildiğince uyumlu bir bütün halinde kuran, ve günümüzde en kafasız görgücünün bile onsuz hiç bir yere varamayacağı teorik doğabilimi içinde, sık sık tam olarak bilinmeyen büyüklüklerle hesap yapmak zorundayız ve düşüncenin tutarlığı her zaman bilgi yetersizliklerini aşmak zorundadır. Modern doğabilimi, hareketin yok olmazlık ilkesini felsefeden devralmak zorundaydı; bu ilke olmaksızın daha fazla yaşayamazdı. Ancak, maddenin hareketi, salt kaba mekanik hareket değildir, salt yer değiştirme değildir; ısı ve ışıktır, elektrik ve magnetik gerilimdir, kimyasal bileşim ve ayrışımdır, yaşamdır ve son olarak bilinçtir. Maddenin, bütün sınırsız varlık süresi boyunca yalnızca bir kez, ve sonsuzluğuna kıyasla sonsuz derecede küçük kısa bir süre için, kendisini, hareketini farklılaştırabilecek ve dolayısıyla bu hareketin bütün zenginliğini ortaya koyabilecek bir durumda bulduğunu ve, bundan önce ve sonra, maddenin sonsuza kadar salt yer değişikliği ile sınırlanmış olarak kaldığını söylemek, maddenin ölümlü ve hareketin geçici olduğunu savunmakla eşanlamlıdır. Hareketin yok olmazlığı, yalnızca nicel olarak değil, aynı zamanda, nitel olarak da, kavranmalıdır; salt mekanik yer değiştirme, elverişli koşullar altında, ısıya, elektriğe, kimyasal eyleme, yaşama dönüşme olanağını da kapsamakla birlikte, bu koşulları kendiliğinden yaratamayan bir madde, *hareketi yitirmiştir;* kendisine uygun düşen çeşitli biçimlere dönüşmek yeteneğini yitirmiş bir harekette, henüz *dynamis** bulunmakla birlikte, *energeia*** yoktur ve böylece kısmen yok edilmiş demektir. Ama bunların her ikisi de düşünülmez.

Şurası kesindir: bir zamanlar, evren adamızın maddesi, en az 20 milyon yıldız (Mädler'e göre) kapsayan gü-

* Güç. —*Ed.*
** Edim. —*Ed.*

neş sistemlerinin gelişebildiği hareketi —ne türden olduğunu henüz bilmiyoruz— ısıya çevirmişti; bu güneş sistemlerinin giderek yok olduğu da kesindir. Bu dönüşüm nasıl oldu? Güneş sistemimizin gelecekteki *caput mortuum*'unun* bir daha yeni güneş sistemlerinin hammaddesine dönüşüp dönüşmeyeceğini, biz de peder Secchi kadar az biliyoruz. Ama burada ya bir yaratıcıya yönelmek zorundayız, ya da şöyle bir sonuca varmaya zorlanıyoruz: evrenimizin güneş sistemlerinin kor halindeki hammaddesi, hareket halindeki maddenin *özünde var olan* hareket dönüşümleri ile doğal yoldan üretilmişti, bu dönüşümlerin koşulları, milyonlarca ve milyonlarca yıl sonra da olsa, azçok raslantı halinde, ama aynı zamanda da raslantıya özgü bir gereklilikle gene madde tarafından yeniden üretilmek zorundadır.

Böyle bir dönüşüm olanağı gittikçe daha çok benimseniyor. Gök cisimlerinin alınyazısının birbiri içine düşmek olduğu görüşüne varılıyor, hatta böylesi çarpışmalarda ortaya çıkması gereken ısı miktarı hesaplanıyor. Gökbilimin bize verdiği bilgiye göre, yeni yıldızların ansızın parlaması, eskiden bilinenlerin de ansızın daha çok aydınlanması, böylesi çarpışmalarla en kolay yoldan açıklanıyor. Ayrıca gezegenler grubumuz, güneşin çevresinde ve güneşimiz de evren adamızın içinde hareket etmekle kalmıyor, bütün evren adamız da uzayda öteki evren adalarıyla geçici, göreli denge içinde sürekli olarak hareket ediyor. Çünkü serbestçe yüzen cisimlerin göreli dengesi bile ancak hareketin karşılıklı olarak saptandığı yerde bulunabilir. Bazı kimseler, uzayda, sıcaklığın, her yerde aynı olmadığını varsayıyorlar; sonsuz küçüklükteki bir bölümü dışta tutulursa, evren adamızın sayısız güneşlerinin ısısının uzayda kaybolduğunu ve uzayın ısısını milyonda-bir santigrad derece bile yükseltmeyi sağlayamadığını biliyoruz. Bu büyük ısı miktarı ne oluyor? Uzayı ısıtma çabası içinde sonsuz olarak boşa mı gidiyor, pratikte varlığını mı yitiriyor, bir derecenin on ya da daha çok sıfırla başlayan ondalığı ölçüsünde uzayın ısınması karşısında teorik varlığını mı sürdürüyor? Böyle bir varsayım, hareketin yok olmazlığını yadsır; gök cisimlerinin ardarda birbirlerinin içine düşmesiyle bütün var olan mekanik hare-

* Ölü kalıntıları. —*Ed.*

ketin ısıya dönüştüğü ve bunun uzaya yayıldığı, böylece "kuvvetin yok olmazlığı"na karşın genellikle bütün hareketin duracağı olasılığını kabul eder. (Burada hareketin yok olmazlığı yanında, kuvvetin yok olmazlığı deyiminin ne kadar hatalı olduğu anlaşılıyor.) O halde, ilerde bilimsel araştırmanın göstermeyi amaçladığı bir yoldan, uzaya yayılan ısının, yeniden yığılıp etkin olabileceği bir başka hareket biçimine dönüşmesi olanağına sahip olması gerektiği sonucuna varırız. Bununla, ömrü bitmiş güneşlerin ateş halindeki buhara dönüşü karşısında bulunan başlıca güçlük kaybolur.

Zaten sonsuz zaman içinde dünyaların sürekli olarak yinelenen birbirini kovalaması, ancak sonsuz uzay içinde sayısız dünyaların yanyana bulunuşunun mantıkî bir tamlamasıdır — Draper'in teoriye aykırı Yankee beynine bile gerekliliğini zorla kabul ettiren bir ilke.*

İçinde maddenin hareket ettiği şey sonsuz bir çevrim, yörüngesini ancak dünyasal yılımızın uygun bir ölçü olamayacağı zaman dönemleri içinde tamamlayan bir çevrim, içinde en yüksek gelişme zamanının, organik yaşam zamanının ve daha önemlisi doğanın ve kendi kendilerinin bilincine ermiş varlıklarının zamanının, yaşam ile özbilincinin geçerli olduğu uzayın sınırlılığı kadar dar bir çevrimdir; ister güneş ya da bulutsu buhar olsun, ister bir hayvan ya da hayvan cinsi olsun, ister kimyasal birleşme ya da ayrışma olsun, eşit ölçüde geçici olan ve içinde hiçbir şeyin sonsuz olmadığı, ama sonsuz olarak değiştiği, sonsuz olarak hareket eden, hareketini ve değişimini yasalara göre yapan maddenin sonlu biçimdeki varlığını içeren bir çevrimdir. Ama bu çevrim, zaman ve uzay içinde ne kadar sık ve ne kadar amansızca tamamlanırsa tamamlansın; kaç milyonlarca güneş ve dünya doğup kaybolursa kaybolsun; yalnız bir güneş sisteminde ve yalnız *bir* gezegende organik yaşam koşulları ortaya çıkıncaya dek ne kadar zaman geçerse geçsin; aralarından düşünebilen beyne sahip hayvanların gelişmesine, ve kısa bir zaman için yaşam koşullarının ortaya çıkıp sonra gene

* "Sonsuz uzay içinde dünyaların çokluğu, sonsuz zaman içinde dünyaların birbirini izlediği anlayışına götürür." (J. W. Draper, *History of the Intellectual Development of Europe*, Vol. II, [s. 325].) [*Engels'in notu.*]

acımasızca ortadan kaldırılmasına dek ne kadar çok organik varlıklar meydana gelip ve daha sonra gene yok olursa olsun — maddenin bütün dönüşümleri içinde, sonsuza dek aynı kalacağı, hiçbir niteliğinin hiçbir zaman kaybedilemeyeceği ve bu yüzden aynı zamanda da aynı sarsılmaz zorunlulukla yeryüzünün en yüce yaratığı düşünen aklı yokedeceği ve bir başka yerde, bir başka zaman onu yeniden üreteceği konusunda kuşkumuz yoktur.

1875-76'da Engels
tarafından yazılmıştır

İlk kez Almanca ve
Rusça olarak *Marx-Engels Arşivi*, Kitap II,
1925'te yayınlanmıştır

FRİEDRİCH ENGELS

[*ANTİ*]-*DÜHRİNG*'E ESKİ ÖNSÖZ

DİYALEKTİK ÜZERİNE

Aşağıdaki çalışma asla bir "iç iti" ürünü değildir. Tersine, dostum Liebknecht, Bay Dühring'in en yeni sosyalist teorisine eleştirinin ışığını yöneltmem için beni harekete getirinceye kadar ne denli zahmet çektiğine tanıklık edebilir. Buna bir kez karar verdikten sonra, yeni bir felsefe sisteminin en son pratik ürünü olduğunu iddia eden bu teoriyi, bu sistemle olan ilişkisi içinde, ve bu şekilde bizzat sistemin kendisini incelemekten başka bir şey yapamazdım. Ben, bundan ötürü, Bay Dühring'i, mümkün olan her şeyden ve daha başkalarından sözettiği bir geniş alanda izlemek zorundaydım. 1877 yılı başından itibaren Leipzig'deki *Vorwärts*'da[41] yayınlanan ve burada birbirine bağıntılı bir bütün olarak sunulan makaleler dizisinin kaynağı buydu.

Kendi kendisini övmesine karşın, sistemin son derece

önemsiz bir eleştirisi, konunun doğası gereği, bütün ayrıntılarına kadar burada sunuluyorsa, iki nokta bunu bağışlatabilir. Bir yandan bu eleştiri, bana, bugün genel bilimsel ve pratik ilgi gören tartışma konularında görüşümü çeşitli alanlarda olumlu biçimde ortaya koyma olanağını verdi. Bay Dühring'in sisteminin karşısına başka bir sistem çıkarmayı düşünmüyorsam da, umarım okur, ele alınan konunun çeşitliliğine karşın, ileri sürdüğüm görüşlerdeki içbağıntısını gözlemekten geri kalmayacaktır.

Öte yandan ise, "sistem yaratan" Bay Dühring, kuşkusuz, günümüz Almanya'sından yalıtlanmış, tek başına bir olay değildir. Bir süredir Almanya'da felsefe, özellikle doğa felsefesi sistemleri, bir gecede, düzineler halinde mantar gibi fışkırıyorlar. Sayısız yeni siyasal, iktisadî vb. sistemlerden ise hiç sözetmeyelim. Modern devlette her yurttaşın oyunu vermesi, istenilen bütün sorunlar üzerinde yargı olgunluğuna erişmesi şart koşulduğu gibi; iktisatta her alıcının, geçimi için satınalmak fırsatını bulduğu bütün metaları iyice tanıdığının varsayılıyor olması gibi, şimdi bilimde de buna benzer varsayımların ileri sürülmesi gerekiyor. Herkes her şey üzerine yazabilir; "bilim özgürlüğü" ise, insanın incelemediği şey üzerinde yazması ve bu yazdığını tek ve kesin bilimsel yöntem olarak ileri sürmesi oluyor. Bay Dühring, bugün Almanya'da önplana geçmeye çalışan ve heybetli bir saçmalık halinde gürleyen patırtısıyla her şeyi bastıran bu yaygaracı, sözde bilimin en karakteristik tiplerinden biridir. Şiirde, felsefede, iktisatta, tarih yazarlığında heybetli saçmalık (*höheres Blech*); öğretim kürsüsünde ve hitabet kürsüsünde heybetli saçmalık; her yerde heybetli saçmalık; başka ulusların basit, kaba-saba saçmalığından farklı olarak üstünlük ve düşünce derinliği iddiasını taşıyan heybetli saçmalık; Alman fikir sanayiinin en karakteristik yığın ürünü olan heybetli saçmalık, öteki Alman yapımı mallar gibi ucuz ama kötü, yalnız ne var ki, maalesef ötekilerle birlikte Filadelfiya'da sergilenmiyor.[42] Alman sosyalizmi bile, son zamanlarda özellikle Bay Dühring'in güzel örneğinden beri, heybetli saçmalık içine geniş ölçüde girdi. Uygulamada sosyal-demokrat hareketin bu heybetli saçmalığına kendisini pek az kaptırması, doğabilimi dışta bırakılırsa,

şimdilik hemen her şeyin berbatlaştığı bir ülkede işçi sınıfımızın dikkate değer ölçüde sağlık niteliği için başka bir kanıt sayılır.

Nägeli, doğabilimcilerin Münih toplantısında yaptığı konuşmada, insan bilgisinin her şeyi bilme niteliğini hiçbir zaman kazanmayacağı görüşünü ileri sürerken, anlaşılan Bay Dühring'in başarılarından habersizdi. Bu başarılar, olsa olsa bir heveskâr olarak hareket edebildiğim birçok alanlarda kendisini izlemeye beni zorladı. Bu, şimdiye dek "meslekten olmayan" birinin söz sahibi olmak istemesinin küstahlıktan da öte bir şey sayıldığı özellikle doğabiliminin çeşitli dalları için geçerlidir. Ama gene Münih'te söylenmiş, başka bir yerde daha ayrıntılı olarak üzerinde durulan, Bay Virchow'un, her doğabilimcisi kendi uzmanlık alanı dışında ancak bir yarı-cahil, *vulgo* —sıradan— bir kişidir yollu sözleri bir dereceye kadar bana cesaret veriyor.[43] Böyle bir uzman, zaman zaman komşu alanlara el atma cesaretini nasıl gösterebiliyor ve göstermek zorunda kalıyorsa, bu alanların uzmanları anlatma yetersizliğinden ve ufak-tefek eksikliklerden dolayı onu nasıl bağışlıyorlarsa, ben de genel teorik görüşlerimin kanıtlayıcı örnekleri olarak doğa süreçlerini ve doğa yasalarını belirtme özgürlüğünü kendime tanıyorum ve herhalde aynı hoşgörüyü bekleyebilirim.* Modern doğabiliminin elde ettiği sonuçlar, teorik konularla uğraşan herkese, bugünkü doğabilimcilerinin, istesinler istemesinler, genel teorik sonuçlara sürüklenmelerinde görülen karşıkonamazlıkla kendilerini zorla kabul ettiriyorlar. Burada bir çeşit dengelenme ortaya çıkıyor. Teorisyenler doğabilimi alanında yarı-cahil olunca, bugünkü doğabilimcileri de, teori alanında, bugüne değin felsefe olarak nitelenen alanda, aynı ölçüde, gerçekten yarı-cahil oluyorlar.

Görgücül doğabilimi öylesine çok olumlu bilgi malzemesi yığmıştır ki, bu malzemeyi, her ayrı araştırma alanında sistematik olarak ve içbağıntısına göre sınıflandırma gereği mutlak hale gelmiştir. Ayrı bilgi alanlarını kendi aralarında doğru bir ilişki durumuna getirmek de aynı ölçüde gerekli olmaktadır. Ama bunu yaparken doğabilimi, teorik

* Engels, birinci baskının önsözünde kullandığı için "Eski Önsöz"ün buraya kadarki kısmını yukardan aşağıya bir çizgi ile çizmiştir. —*Ed.*

alana girer ve burada görgücül yöntemler işlemez, burada ancak teorik düşünce yardımcı olabilir.* Teorik düşünce ise, ancak doğal yetenekle ilgili bir niteliktir. Bu doğal yeteneğin geliştirilmesi, iyileştirilmesi zorunludur. Böyle bir iyileştirme için bundan önceki felsefeyi incelemekten başka araç henüz bulunamamıştır.

Teorik düşünce, her çağda ve dolayısıyla çağımızda da, çeşitli dönemlerde çok değişik biçim ve bununla birlikte çok değişik bir içerik kazanan tarihsel bir üründür. Bundan dolayı, düşünce bilimi, bütün ötekiler gibi tarihsel bir bilim, insan düşüncesinin tarihsel gelişiminin bilimidir. Bu, düşüncenin görgücül alanlara pratik uygulaması için de önemlidir. Çünkü, önce düşünce yasaları teorisi, darkafalı nedenlemenin "mantık" sözcüğü ile tasarladığı gibi, yalnız bir kez ve herkes için ortaya konmuş "ölümsüz bir doğru" değildir. Formel mantığın kendisi de, Aristoteles'ten bugüne kadar şiddetli tartışmaların alanı olmuştur. Diyalektik de, şimdiye kadar, ancak iki düşünür, Aristoteles ile Hegel tarafından oldukça geniş biçimde incelenmiştir. Oysa asıl diyalektik, bugünkü doğabilimi için en önemli düşünme biçimidir, çünkü ancak o, doğada ortaya çıkan evrim süreçleri, genel olarak içbağıntılar ve bir araştırma alanından ötekine geçiş için benzeşimler ve bununla birlikte açıklama yöntemleri verir.

İkincisi de, teorik doğabiliminin kendisi tarafından ileri sürülen teorilerin bir ölçüsünü sağladığı nedenlerden de ötürü, bu bilim, insan düşüncesinin evriminin tarihsel akışı, değişik dönemlerde ileri sürülen dış dünya ile ilgili genel içbağlantılar konusundaki görüşlerin bilinmesini gerekli kılar. Ama felsefenin tarihini tanıma eksikliği, burada, sık sık ve açık şekilde görülür. Yüzyıllar önce felsefede kullanılan, defalarca felsefe tarafından terkedilmiş önermeler, teori koyan doğabilimcileri tarafından yepyeni bir hikmet diye sık sık ileri sürülür ve hatta bir süre moda olurlar. Isının mekanik teorisinin enerjinin sakınımı yasasını yeni kanıtlarla desteklemesi ve yeniden önplana çıkarması, onun için, kuşkusuz büyük bir başarıdır. Ama değerli fizikçiler bunun Descartes tarafından ortaya konduğunu anımsamış olsalardı,

* Elyazmasında bu bundan ve önceki tümce kurşun kalemle çizilmiştir, ama herhalde Engels tarafından değil. —*Ed.*

bu yasa tamamen yeni bir şey olarak ileri sürülebilir miydi? Fizik ile kimya hemen yalnızca moleküller ve atomlarla yeniden uğraşmaya başladığından ötürü, eski Yunan atomcu felsefesi zorunlu olarak tekrar önplana çıkmıştır. Ama en iyi doğabilimcileri tarafından bile ne kadar yüzeysel biçimde ele alınıyor! Örneğin Kekule (*Ziele und Leistungen der Chemie*), bize bunun kökünün Leukippos yerine Demokritos'a dayandığını söylüyor;* nitelik bakımından çeşitli elementer atomların varlığını ilk kabul edenin ve bunların değişik elementlerin değişik ağırlık özellikleri olduğunu ilk düşünenin Dalton olduğunu ileri sürüyor. Oysa herkes Diogenes Laertius'da (X, I, §§ 43-44 ve 61), Epikuros'un, atomların, yalnızca büyüklük ve biçim bakımından değil, aynı zamanda, *ağırlık* bakımından da farklı olduğunu düşündüğünü, yani kendine göre atom ağırlığını ve hacmini bildiğini okuyabilir.

Almanya'da başka hiçbir şeyi sonuca ulaştırmamış olan 1848 yılı, yalnız felsefe alanında tam bir devrim başardı. Ulus, pratik alana kendini bırakarak, kimi yerde büyük sanayiin ve dolandırıcılığın temellerini atarak, kimi yerde o zamandan bu yana Almanya'da doğabilimin sağladığı, Vogt, Büchner vb. gibi karikatür taslağı gezgin vaizler tarafından başlatılan büyük bir ilerlemeyi gerçekleştirerek, Berlin'in eski hegelciliğinin kumlarında kendini yitirmiş klasik Alman felsefesine kesinlikle sırtını çevirdi. Berlin'in eski hegelciliği, bunu fazlasıyla hak etmişti. Oysa, bilimin doruğuna tırmanmak isteyen bir ulus, teorik düşünce olmaksızın bir şey yapamaz. Yalnızca hegelcilik değil, diyalektik de fırlatılıp atıldı —ve doğa süreçlerinin diyalektik niteliğinin düşünce üzerine dayanılmaz bir güçle kendini zorla kabul ettirdiği, doğabiliminin teori dağı ile anlaşılmasında ancak diyalektiğin yardımcı olabileceği bir anda—, böylece, çaresizlik içinde, tekrar eski metafiziğe gömülme oldu. O günden bu yana, halk arasında, bir yandan Schopenhauer'ın darkafalılara uygun düşen yüzeysel düşünceleri ve sonra da hatta Hartmann'ın bu türlü düşünceleri öne geçti; öte yandan ise, bir Vogt'un ve bir Büchner'in kaba, gezgin, vaiz-materya-

* A. Kekulé, *Die Wissenschaftlichen Ziele und Leistungen der Chemie*, Bonn 1878, s. 13-15. —*Ed.*

lizmi üstünlük kazandı. Üniversitelerde seçmeciliğin en farklı biçimleri birbiriyle yarıştı; bunların bir tek ortak yanı, eski felsefelerin bir sürü artıklarından meydana gelmiş olma benzerliğiydi ve hepsi de aynı ölçüde metafizikseldi. Klasik felsefenin kalıntılarından, kendini, ancak, yalnızca bir çeşit yeni-kantçılık kurtardı; bunun son sözü, muhafaza edilmeyi en az hak etmiş bir miktar Kant, yani hiçbir zaman bilinemez olan kendinde-şey idi. Varılan sonuç, teorik düşüncenin şimdi egemen olan tutarsızlığı ve karışıklığı oldu.

Doğabilimcilerinin, bu tutarsızlığın ve karışıklığın ne kadar çok etkisi altında kaldıklarını, şimdi geçerli olan sözde felsefenin, onlara hiçbir çıkar yol göstermediği izlenimini vermeyen teorik bir doğabilimi kitabı bulmak zordur. Gerçekten de, bu konuda açıklığa kavuşmak için, şu ya da bu şekilde metafizikten, diyalektik düşünceye dönüşten başka bir olanak, bir çıkar yol yoktur.

Bu dönüş, çeşitli yollardan olabilir. Metafiziğin eski Prokrustes yatağına* sürüklenmeye artık daha fazla izin vermeyen doğabilimine ait keşiflerin sert gücü dolayısıyla, kendiliğinden gerçekleşebilir. Ama bu, bir sürü gereksiz sürtüşmelerin aşılmasını gerektiren, uzun, güç bir süreçtir. Halen bu süreç, özellikle biyolojide, büyük ölçüde sürüp gitmektedir. Eğer doğabilimleri alanındaki teorisyenler, var olan tarihsel biçimleri içinde diyalektik felsefe ile daha yakından tanışıklık sağlarlarsa, süreç çok kısaltılabilir. Sözkonusu biçimler arasında özellikle iki tanesi, modern doğabilimi için çok verimli olabilir.

Bunlardan birincisi, Yunan felsefesidir. Burada, diyalektik düşünce, hâlâ doğal saflığı içinde görünmektedir, hâlâ 17. ve 18. yüzyılın metafiziğinin —İngiltere'de Bacon ve Locke, Almanya'da Wolff— kendi önüne koyduğu tatlı engellerle** bozulmamış, ve bu yüzden parçanın anlaşılmasından bütünün anlaşılmasına, engellenmiş şeylerin genel içbağıntısının kavranmasına geçiş engellenmiştir. Yunanlılarda doğa —henüz doğayı parçalara ayıracak, tahlil edecek kadar iler-

* Yunan mitolojisinde, boylarını yatağa uydurmak için konuklarının kol ve bacaklarını çekip uzatan ya da kesip kısaltan dev. —*Ed.*

** "Tatlı engeller" (*holde Hindernisse*) — Heine'nin *Neuer Frühling*, "Prolog"unda geçen bir deyim. —*Ed.*

lemedikleri için— bir bütün olarak, genel halde görünür. Doğa görüngülerinin evrensel bağıntısı, özellikleriyle tanıtlanmaz; Yunanlılar için bu, dolaysız görü sonucudur. Yunan felsefesinin yetersizliği buradadır, bu yüzden, bu felsefe, sonradan dünya konusundaki öteki görüş biçimlerine boyun eğmek zorunda kalmıştır. Ama daha sonraki bütün metafizik muhalifleri karşısındaki üstünlüğü de buradadır. Metafizik, Yunanlılar karşısında ayrıntılarda haklı ise; Yunanlılar da, metafizik karşısında genel olarak haklıdırlar. İnsanlığın gelişme tarihinde başka hiçbir halkın erişemediği yeri, evrensel yeteneği ve çalışması ile sağlayan küçük bir halkın başarılarına başka birçok alanlarda olduğu gibi felsefede de ikidebir başvurmak zorunda oluşumuzun nedenlerinden ilki budur, ama öteki neden de, daha sonraki hemen bütün dünya görüş biçimlerinin, Yunan felsefesinin çok sayıda biçimleri içinde tohum olarak, oluş halinde bulunmasıdır. Bundan ötürü teorik doğabilimi de, bugünkü genel yasalarının kaynağının ve gelişmesinin tarihini izlemek istiyorsa, Yunanlılara dönmek zorundadır. Bu anlayış, gittikçe yerleşmektedir. Kendileri, Yunan felsefesinin parçalarını, örneğin atomculuğu, ölümsüz gerçekler olarak ele aldıkları halde, Yunanlılara, görgücül doğabilimleri yok diye, Bacon kibirliliğiyle yukardan bakan doğabilimcilerinin sayısı gittikçe azalmaktadır. Yunan felsefesi ile gerçek bir tanışıklığa doğru ilerlenmesi, sırf bu anlayış için istenilir bir şey olurdu.

Alman doğacılarına en yakın olan ikinci diyalektik biçimi, Kant'tan Hegel'e kadar olan klasik Alman felsefesidir. Bu alanda, yukarda değinilen yeni-kantçılıktan da ayrı olarak Kant'a dönmenin yeniden moda oluşuyla yeni bir başlangıç zaten yapılmış bulunmaktadır. Bugün, teorik doğabiliminin onlar olmaksızın hiçbir ilerleme gösteremeyeceği iki parlak varsayımın —güneş sisteminin meydana gelişine değin ve eskiden Laplace'a maledilen teori ile, gel-gitin dünyanın dönüşünü engellediği teorisi— yazarının Kant olduğunun keşfedilmesinden bu yana, Kant, doğabilimcilerinin katında hakettiği saygınlığı yeniden kazandı. Ama tamamen yanlış bir çıkış noktasından gelişmiş olsa bile, *Hegel*'in yapıtlarında, diyalektiğin geniş bir özeti bulunduğuna göre,

Kant'ın yapıtlarından diyalektiği öğrenmek, gereksiz çabalar isteyen ve pek az yarar getiren bir iştir.

Bir yandan, "doğa felsefesine" karşı ortaya çıkan Berlin hegelciliğinin yanlış çıkış noktası ve onmaz yozlaşması yüzünden geniş ölçüde haklılık kazanan tepki genişlemeye başladıktan ve salt sövme biçimine döndükten; öte yandan, doğabilimi teorik gereksinmeleri ile ilgili olarak yaygın bir seçmeci metafizik tarafından açıkça yüzüstü bırakıldıktan sonra, Bay Dühring'in keyifle oynadığı St. Vitus dansına meydan vermeksizin, Hegel'in adını doğabilimcilerinin önünde bir kez daha anmak belki mümkün olacaktır.

Her şeyden önce burada Hegel'in, ruhun, zihnin, düşüncenin birincil olduğu, gerçek dünyanın ancak düşüncenin kopyası sayılacağı yollu çıkış noktasını savunma sözkonusu değildir. Feuerbach bile bundan vazgeçmişti. Bilimin her alanında, tarih biliminde olduğu gibi doğabiliminde de, var olan *olgulardan*, doğabiliminde bu yüzden çeşitli maddî biçimlerden ve maddenin çeşitli hareket biçimlerinden ilerlemesi gerektiği;* o halde teorik doğabiliminde de içbağıntıların gerçekler içinde inşa edilmeyip, onların içerisinde keşfedilmesi gerektiği, keşfedilince de mümkün olduğu kadar deneylerle doğrulanması gerektiği noktalarında aynı düşüncedeyiz.

Bunun kadar, Berlin hegelciliğinin eski ve yeni çizgisinin istediği gibi, Hegel sisteminin dogmatik içeriğini ayakta tutmak da pek sözkonusu olamaz. İdealist çıkış noktasının yıkılışı ile birlikte onun üzerine kurulmuş olan sistem de, yani özellikle Hegel'in doğa felsefesi de yıkılıyor. Ama doğabilimcilerinin Hegel'e karşı açtıkları polemik, onu doğru olarak anlayabildikleri ölçüde, yalnız bu iki noktaya: idealist çıkış noktasına ve sistemin olgulara meydan okuyan keyfî yapısına yönelmiştir.

Bütün bunlar hesaba katıldıktan sonra, geriye, Hegel diyalektiği kalıyor. "Kültürlü Almanya'da gevezelik eden hırçın, küstah ve bayağı 'Επιγονοι'un**"*** tersine, Marx, unu-

* Metnin burasında önceden bir nokta vardı ve noktadan sonra, Engels'in sonradan çizdiği şöyle bir yarım tümce başlıyordu. "Biz sosyalist materyalistler, bu konuda, doğabilimcilerinden de çok ilerilere giderek..." —*Ed.*

** *Epigonentum*, mukallitler. —ç.

*** Bkz: Marx, Engels, *Seçme Yapıtlar*, 2, s. 118. —*Ed.*

tulmuş diyalektik yöntemi, bunun Hegel diyalektiği ile bağıntısını ve ondan ayrı yanlarını herkesten önce gene ortaya koymak, aynı zamanda *Kapital*'de, bu yöntemi bir görgücül bilimin, ekonomi politiğin gerçeklerine uygulamak yoluyla büyük hizmette bulunmuştur. Bunu öylesine başarılı yapmıştır ki, kültürlü Almanya'da bile, yeni iktisadî okul ancak bu yoldan, kaba serbest ticaret sisteminin üstüne çıkıyor, Marx'ı eleştirme özürü arkasında, onu (çoğunlukla yanlış olarak) kopya ediyor.

Hegel'in diyalektiğinde, sisteminin bütün öteki dallarında olduğu gibi, gerçek içbağıntıların hepsinin aynı ters çevrilmesi egemendir. Oysa, Marx'ın dediği gibi: "Hegel'in elinde diyalektiğin mistisizmle bozulması, ayrıntılı ve bilinçli bir biçimde diyalektiğin genel işleyiş biçimini ilk kez onun sunmuş olduğu gerçeğini örtemez. Hegel'de diyalektik başaşağı duruyor. Mistik kabuk içerisindeki akla-uygun özü bulmak istiyorsanız, onun yeniden ayakları üzerine oturtulması gerekir."*

Ama doğabiliminde de, gerçek ilişkinin başaşağı durduğu teorilere yeteri kadar çok sayıda raslarız. Bunlarda da, ilk şekil olarak yansıma alınmıştır. Bunların da tersyüz edilmeleri gereklidir. Böyle teoriler, çoğunlukla oldukça uzun süre egemendirler. Isı, basit maddenin bir hareket biçimi yerine, iki yüzyıla yakın zaman özel gizemli bir töz diye kabul edilirken durum bunun aynıydı, ısının mekanik teorisi, onun tersyüz edilmesini sağladı. Bununla birlikte, kalori teorisinin egemen olduğu fizik, ısının son derece önemli bir dizi yasalarını keşfetti; özellikle Fourier ve Sadi Carnot[44] ile önceli tarafından keşfedilmiş yasaları şimdi doğru yanından almak, onları fiziğin kendi diline çevirmek için gerekli anlayışa giden yol açılmış oldu.** Aynı şekilde, kimyadaki filojistik teori,[32] yüzlerce yıllık deneysel çalışma ile, ilk kez malzeme sağlamış oldu, ki bunun yardımıyla Lavoisier, Priestley'in elde ettiği oksijende, simyacıların yanmanın esası olarak kabul ettikleri hayalî uçucu maddenin gerçek karşı-

* Bkz: *Seçme Yapıtlar*, 2, s. 118. —Ed.

** Carnot'nun C fonksiyonu aynen şöyle çevrilir $\frac{1}{c}$ = mutlak sıcaklık. Bu çevrilme olmazsa, fonksiyon bir işe yaramaz. [*Engels'in notu.*]

tını bulmayı başardı ve böylece filojistik teoriyi tümüyle alaşağı edebildi. Ama bununla, filojistiğin deney sonuçları tamamen ortadan kaldırılmadı. Durum tersine oldu. Kendileri kaldılar, yalnızca formülasyonları değişti, filojistik dilden şimdi geçerli olan kimyasal dile çevrildi ve böylece geçerliklerini korudular.

Hegel diyalektiğinin rasyonel diyalektikle olan ilişkisi, kalori teorisinin ısının mekanik teorisine ilişkisi ve filojistik teorinin Lavoisier'nin teorisine olan ilişkisi gibidir.

Mayıs-Haziran başı 1878'de
Engels tarafından yazılmıştır

İlk kez Almanca ve Rusça
olarak *Marx-Engels Arşivi*,
Kitap II, 1925'te yayımlanmıştır

FRİEDRİCH ENGELS

MAYMUNDAN İNSANA GEÇİŞTE EMEĞİN ROLÜ[45]

EKONOMİ politikçiler, emek bütün zenginliklerin kaynağıdır, der. Gerçekten de bir kaynaktır — ki bu kaynak, hemen hemen doğadan sağladığı materyali, zenginliğe çevirir. Ama bundan da sonsuz denecek kadar fazla bir şeydir. O, insanın tüm varlığının başlıca temel koşuludur ve belirli bir anlamda, bu öyle bir ölçüdedir ki, emek, insanı bizzat yarattı diyebiliriz.

Yüzbinlerce yıl önce, jeologların dünya tarihinin üçüncü zaman dönemi dedikleri, henüz kesinlikle saptanamayan bir dönemi sırasında, belki de onun sonlarına doğru, dünyanın sıcak bölgesinde —muhtemelen şimdi Hint Okyanusunun dibine batmış geniş bir kıta üzerinde— insansı (*anthropoid*) maymunların son derece gelişmiş bir ırkı yaşıyordu. Darwin, atalarımız olması gereken bu maymunların yak-

laşık bir betimlemesini bize vermiştir. Bunların bedeni tamamen kıllarla örtülüydü, sakalları ve sivri kulakları vardı ve ağaçlar üzerinde sürü halinde yaşıyorlardı.[46]

Tırmanma, ellere ve ayaklara farklı işlevler kazandırmaktadır ve yaşam tarzları yerde hareket etmelerini gerektirdiğinde, bu maymunlar, yürürken ellerini kullanma alışkanlığını yavaş yavaş bırakmaya, dik biçimde bir yürüyüş kazanmaya başladılar. Böylece, *maymundan insana geçişte kesin adım atılmış oldu.*

Bugün yaşayan bütün insansı maymunlar dik olarak ayakta durabilirler ve yalnızca iki ayak üzerinde hareket edebilirler; ama bunu, yalnız zorunlu hallerde ve pek beceriksizce yaparlar. Doğal yürüyüşleri yarı diktir ve yürümek için ellerini de kullanırlar. Çoğu, bükük parmaklarının orta kemiklerini yere dayar ve sakat bir kimsenin koltuk değnekleriyle yürüyüşü gibi, bacakları bükük olarak bedenlerini uzun kolları arasında sallandırırlar. Genel olarak, biz, bugün bile, maymunlarda, dört ayak üzerinde yürümeden iki ayak üzerinde yürümeye geçişin bütün evrelerini gözleyebiliyoruz. Ama iki ayak üzerinde yürüme, onlarda, hiç bir zaman geçici bir önlemden öteye gitmemiştir.

Eğer kıllı atalarımızda dik yürüme, önce kural ve daha sonra da zamanı gelince bir gereklilik haline geldiyse, herhalde, bu arada, öteki çok farklı işlevlerin ellere aktarılmış olması zorunluluk olmuştur. Zaten maymunlarda, el ve ayakların kullanılış yollarında bazı farklılıklar vardır. Daha önce belirttiğimiz gibi, tırmanmak için, el, ayaktan başka bir biçimde kullanılır. Daha aşağı memeli hayvanların ön pençelerini kullandıkları gibi, el, artık, özellikle besin tutmaya ve devşirmeye yardım eder. Birçok maymun, ağaçlarda yuva ve hatta, şempaze gibi, kötü havadan korunmak için dalların arasında çatı yapmakta ellerini kullanırlar. El ile, düşmanlarına karşı korunmak için sopaları yakalar, ya da meyveleri ve taşları düşmanlarına fırlatırlar. Yakalandıklarında insanlardan kopya ettikleri birçok basit hareketler için ellerini kullanırlar. Ama insana en çok benzeyen maymunların bile gelişmemiş eli ile yüzbinlerce yıllık emek yoluyla son derece gelişmiş insan eli arasındaki farkın ne kadar büyük olduğu burada anlaşılır. Kemiklerin ve

kasların sayısı ve genel yapısı, ikisinde de aynıdır; ama en ilkel yabanılın eli, hiç bir maymunun elinin taklit edemeyeceği yüzlerce iş yapar. Hiç bir maymun eli, taş bıçağın en kabasını bile imal edememiştir.

Atalarımızın, binlerce yıllık sürede, maymundan insana geçiş döneminde, ellerini yavaş yavaş uyarlamayı öğrendikleri ilk hareketler, ancak en basit işlemler olabilirdi. En ilkel yabanıllar, hatta aynı zamanda fiziksel bir gerileme göstererek daha çok hayvana benzer bir duruma dönüşenler bile, bu geçiş dönemi yaratıklarından çok daha üstündür. İlk çakmak taşı insan eliyle bıçak haline getirilinceye kadar, öyle dönemlerden geçilmiştir ki, bizce bilinen tarihsel dönem, onunla karşılaştırılınca önemsiz görünür. Ama asıl adım atılmıştı: *el, serbest hale gelmişti* ve artık durmadan yeni beceriler kazanabilirdi. Böylece kazanılan daha büyük esneklik (*souplesse*) kuşaktan kuşağa geçiyor ve artıyordu.

O halde el, yalnızca emeğin organı değildir, *emeğin ürünüdür de*. Ancak emeğin, gittikçe yeni işlemlere uygulanmasıyla, geliştirilmiş kasların, eklemlerin ve, daha uzun aralıklarla, kemiklerin kalıtsal yoldan geçmesi, bu kalıtsal inceliğin, yeni, giderek daha karmaşık duruma gelmiş işlemlere, giderek yenilenen biçimde uygulanması, insan elini, Rafael'in, tablolarını, Thorwaldsen'in heykellerini, Paganini'nin müziğini yaratabilecek bu yüksek yetkinlik düzeyine kadar getirmiştir.

Ama el, tek başına değildi. O, son derece karmaşık bir organizma bütününün üyelerinden yalnızca biriydi. Ve el için yararlı şey, hizmet ettiği bütün beden için de yararlıdır — hem de iki yoldan.

Birincisi, beden, Darwin'in karşılıklı-gelişme yasası diye adlandırdığı yasadan yararlandı. Bu yasaya göre, bir organik varlığın ayrı kısımlarının belirli biçimleri, görünüşte onlarla bağıntısı olmayan öbür kısımların belirli biçimleriyle her zaman bağıntılıdır. Böylece, çekirdeksiz alyuvar hücrelerine sahip ve kafanın iki eklemle (kondil) birinci omura bağlandığı hayvanların istisnasız hepsinde, yavruları emzirmek için süt bezleri vardır. Bunun gibi, memeli hayvanlardaki çifttırnaklar, kural olarak, gevişgetirmeyi sağlayan kırkbayır ile bağıntılıdır. Belirli biçimlerdeki değişmeler,

aradaki bağıntıyı açıklayabilecek durumda olmamamıza karşın, öteki beden kısımlarının biçiminde de değişmelere neden olur. Gözleri mavi olan tamamen beyaz kediler, her zaman, ya da hemen her zaman sağırdır. İnsan elinin gittikçe yetkinleşmesi ve buna paralel olarak ayağın dik yürüyüşe uyarlanması, hiç kuşkusuz böyle bir karşılıklı-gelişme yoluyla organizmanın öteki kısımları üzerinde de etkisini göstermiştir. Bu etki ise, burada bu olguyu genel terimleriyle belirtmekten öte bir şey yapmamızı sağlayacak kadar henüz yeterince incelenmemiştir.

Elin gelişmesinin, dolaysız, gözle görülebilir biçimde organizmanın diğer kısımlarına yaptığı etki çok daha önemlidir. Daha önce belirttiğimiz gibi, bizim maymunsu atalarımız sürü halindeydiler; bütün hayvanların en toplumsalı olan insanın, toplumsal olmayan atadan türemiş olması elbette olanaklı değildir. Doğa üzerindeki egemenlik, elin gelişmesiyle, emek ile başladı ve her yeni ilerleme de, insanoğlunun ufkunu genişletti. İnsan, doğal nesnelerde, sürekli olarak, yeni, o güne kadar bilinmeyen özellikler keşfediyordu. Öte yandan emeğin gelişmesi, karşılıklı dayanışma, ortaklaşa faaliyet hallerini çoğaltma, ve bu ortaklaşa faaliyetin her birey için sağladığı yararın bilincine varma yoluyla toplum üyelerinin birbirine gittikçe yaklaşmasına zorunlu olarak yardım ediyordu. Kısacası, oluşum geçiren insanlar, birbirlerine *söyleyecek bir şeylerinin bulunduğu* noktaya eriştiler. Gereksinme kendine bir organ yarattı: maymunun gelişmemiş gırtlağı, durmadan daha gelişmiş modülasyon elde etmek için yapılan modülasyon yoluyla yavaş ama sağlam biçimde değişti ve ağız organları, yavaş yavaş birbiri ardından düşünce ifade eden sesler çıkarmayı öğrendi.

Hayvanlarla bir karşılaştırma, dilin kaynağının, emek sürecinden ve emek süreci ile birlikte doğduğu açıklamasının, tek doğru açıklama olduğunu gösterir. En gelişmiş hayvanların bile birbirlerine iletmek gereksinmesini duydukları pek az şey bile, düşünce ifade eden konuşmayı gerektirmez. Doğal ortamda hiçbir hayvan, konuşmamayı ya da insan dilini anlamamayı bir eksiklik olarak duymaz. Ama hayvan, insanlar tarafından evcilleştirilirse, durum çok değişir. Köpek ve at, insanlarla olan ilişkilerinde düşünce ifade eden

konuşmaya karşı öyle bir kulak geliştirmişlerdir ki, kavrayış çerçeveleri içinde her dili kolayca anlamayı öğrenirler. Ayrıca eskiden kendilerine yabancı olan, insana bağlılık, minnettarlık vb. gibi duyguları kazanma yeteneği edinmişlerdir. Böyle hayvanlarla fazla ilişkisi olan herkes, birçok hallerde konuşamamalarını onların *şimdi* ne yazık ki belli bir yönde çok gelişmiş ses organlarının artık ortadan kaldıramayacağı bir eksiklik olarak hissettiğini kabul etmekten kaçınamaz. Ama organın bulunduğu yerde, belirli sınırlar çerçevesinde bu yeteneksizlik bile ortadan kalkabilir. Kuşların ağız organları insanların ağız organlarından alabildiğine farklı olduğu halde, konuşmayı öğrenen tek hayvan kuştur. En çirkin sesli kuş olan papağan, en iyi konuşur. Onun konuştuğu şeyi anlamadığını söylememeli. Salt konuşma ve insanlarla birarada bulunma zevkinden dolayı bütün sözcük hazinesini saatlerce konuştuğu ve yinelediği doğrudur. Ama, kavrayışı çerçevesinde söylediklerini anlamasını da öğrenebilir. Papağana, anlamından bir şey kavrayabileceği küfür sözcükleri öğretin (sıcak ülkelerden dönen denizcilerin en çok hoşlandığı şeylerden biri); onu kızdırın ve küfür sözlerini Berlinli bir seyyar sebze satıcısı kadar doğru değerlendirmeyi bildiğini hemen göreceksiniz. Şekerleme dilenirken de aynı şeyi yapar.

Önce emek, sonra onunla birlikte dil — bir maymunun beynini etkileyen en önemli iki dürtü bunlardır ve bu etki altında maymun beyni, bütün benzerliğine karşın çok daha büyük ve çok daha yetkin bir insan beynine doğru gelişmiştir. Ama beynin gelişmesiyle, onun en yakın araçlarının, duyu organlarının gelişmesi yanyana gitmiştir. Dilin sürekli gelişmesi içinde işitme organının aynı ölçüde incelmesi zorunlu olarak nasıl yanyana gitmişse, bir bütün olarak beynin gelişmesine paralel olarak da bütün duyular gelişmiştir. Kartal, insandan çok daha uzağı görür, ama insanın gözü, şeylerde, kartalın gözünden çok daha fazlasını görür. Köpeğin burnu insana göre çok daha keskindir, ama insan için değişik şeyleri ayırmaya yarayan korkuların yüzde-birini bile ayırdedemez. Ve maymunun en kaba ilk biçimiyle bile sahip olmadığı dokunma duyusu, ancak bizzat insan elinin gelişimi ile birlikte, emek aracılığı ile gelişmiştir.

Beynin ve ona eşlik eden duyularının gelişmesinin, gitlikçe durulaşan bilincin, soyutlama ve sonuç çıkarma yeteneğinin, emek ve dil üzerindeki tepkisi, hem emeğe, hem de konuşmaya daha çok gelişme için durmadan yenilenen bir dürtü verdi. Bu gelişme sonunda insan, maymundan ayrılınca, bitiş noktasına gelmedi, değişik zamanlarda, değişik insan topluluklarında, derecesi ve yönü değişerek, hatta orada burada yerel ya da geçici bir gerilemeyle kesintiye uğrayarak, tüm olarak büyük ilerlemeler gösterdi. Oluşumunu tamamlamış insanın ortaya çıkışı ile birlikte sahneye çıkan yeni bir unsur, yani *toplum,* bu gelişimi hem güçlü bir şekilde hızlandırdı ve hem de bu gelişime daha kesin bir yön verdi.

Kuşkusuz, ağaca tırmanan maymunlar topluluğundan bir insan toplumu meydana gelinceye kadar —dünya tarihi içinde insan yaşamının bir saniyesine eşdeğer*— yüzbinlerce yıl geçti. Ama sonunda bu da oldu. Maymun sürüsü ile insan toplumu arasında karakteristik ayrım olarak gene ne buluruz? *Emek.* Maymun sürüsü coğrafî durumun ya da komşu sürülerin direncinin ona tanıdığı beslenme bölgesinde otlanmakla yetiniyordu, yeni bir yemlenme alanı elde etmek için yürüyüşlere ve savaşımlara girişiyordu ama, yemlenme bölgesinde doğanın sağladığından, farkına varmadan kendi döküntüleriyle gübrelediği toprağın verdiğinden fazlasını elde edecek durumda değildi. Bütün beslenme bölgeleri dolunca, maymun nüfusunda artış da olamazdı. Olsa olsa hayvanların sayısı aynı kalabilirdi. Ancak bütün hayvanlar, son derece fazla yiyecek maddesi israf ederler. Bunun yanısıra yetişmekte olan bir yiyecek maddesini, filiz halindeyken öldürürler. Kurt, avcının tersine, ertesi yıl ona yavrular verecek olan dişi geyiği esirgemez. Yunanistan'da taze çalıları büyümeden kemiren keçiler, ülkenin dağlarını kelleştirmiştir. Hayvanların bu "yağma ekonomisi", kanlarının farklı bir kimyasal bileşim edinmesi sayesinde onları alışılagelmiş besinden başkasına uymaya zorlayarak, türle-

* Bu konuda önde gelen bir otorite olan Sir W. Thomson, dünyanın, üzerinde bitkilerin ve hayvanların yaşayacağı kadar soğuduğu zamandan bu yana *yüz milyon yıldan ancak biraz daha fazla* bir zaman geçmiş olabileceğini hesaplamıştır. [*Engels'in notu.*]

rin yavaş yavaş değişmesinde önemli bir rol oynar ve uyum gösterememiş türler yok olup giderlerken, tüm fiziksel yapı giderek değişir. Atalarımızın maymundan insana geçişine, bu yağma ekonomisinin güçlü bir biçimde katkıda bulunduğundan kuşku duyulamaz. Zekâ ve uyarlanabilirlik yetisi bakımından öteki ırklardan çok ilerde olan bir maymun ırkında yağma ekonomisi, yiyecek bitkilerinin sayısının sürekli olarak çoğalmasına ve bu bitkilerin yenebilecek kısımlarının tüketilmesine yol açmış olmalıdır. Kısacası yiyecekler giderek çeşitlenmiş ve bununla birlikte maymundan insana geçişin kimyasal öncülleri olan ve bedene giren maddeler de çeşitlenmiştir. Ama bütün bunlar, sözcüğün gerçek anlamıyla emek değildi henüz. *Emek*, alet meydana getirmekle başlar. Bulabildiğimiz en eski aletler nelerdir? Tarihöncesi insanların keşfedilmiş kalıntılarına ve şimdiki en ilkel insanların ve en eski tarih çağlarındaki insanların yaşayış biçimine göre en eski olan aletler nelerdir? Bunlar, avcılık ve balıkçılık aletleridir; birinciler aynı zamanda silah yerine geçerler. Avlanma ve balıkçılık ise, salt bitkiyle beslenmeden, etin de birlikte yenmesine geçişi öngörür. Ve bu, maymunların insana geçiş sürecinde bir başka önemli adımdır. *Et yemek*, organizmanın metabolizma için gerektirdiği en önemli maddelerin hemen hazır bir durumda bulunmasını da sağlıyordu; aynı zamanda, sindirim için gerekli süreyi kısaltarak, bitkisel yaşamına tekabül eden öbür bitkisel vücut süreçlerini de kısaltıyor ve böylece gerçek anlamda hayvan yaşamına uygun etkin belirtiler için daha çok zaman, daha çok madde ve daha çok istek kazandırıyordu. Oluş halindeki insan, bitkiden uzaklaştıkça, aynı ölçüde de hayvanın üstüne çıkıyordu. Et yanında bitkiyle beslenmeye de alışma, yabanıl kedi ve köpekleri nasıl insanın uşağı yapmışsa, bitki yeme yanında etle beslenmeye alışma da, oluş halindeki insana beden gücü ve bağımsızlık vermekte büyük rol oynamıştır. Ancak, etle beslenme, etkisini en çok, beslenmesi ve gelişmesi için gerekli olan maddeleri şimdi eskisinden daha çok sağlayan ve bu nedenle de kuşaktan kuşağa daha hızlı ve daha yeterli gelişebilen, beyin üzerinde göstermişti. Yalnız bitkisel yiyecek alan insanlara olan saygımız bir yana, insan, etle beslenmese idi, varlığına ulaşa-

mazdı, ve eğer etle beslenme de, tanıdığımız bütün halklarda şu ya da bu zamanda yamyamlığa neden olmuşsa (Berlinlilerin ataları olan Weletablar ya da Wilzianlar 10. yüzyılda bile ana-babalarını yiyorlardı), bunun bugün bizim için bir önemi yoktur.

Et yemek, çok önemli iki yeni ilerleme sağladı: ateşin kullanılması ve hayvanların evcilleştirilmesi. Birincisi, yemeği nerdeyse yarı-sindirilmiş durumda ağza getirerek, sindirim sürecini daha da kısalttı. İkincisi de avcılık yanında yeni ve daha düzenli bir beslenme kaynağı açarak, daha bol et elde etmeyi sağladı. Ayrıca, süt ve süt ürünleriyle, madde karışımları bakımından en azından etle aynı değerde bir yeni yiyecek maddesi getiriyordu. Bu iki ilerleme, insan için yeni kurtuluş araçları demekti. Bunların insanın ve toplumun gelişmesi için çok önem taşımasına karşın, dolaysız etkilerinin ayrıntılarına kadar inmek, bizi alanımızın çok dışına çıkartır.

İnsan, bütün yenebilen şeyleri yemesini nasıl öğrenmişse, her iklimde yaşamasını da öğrenmiştir. Oturulabilen bütün dünyaya yayıldı ve kendi gücüyle bunu tam anlamıyla başarabilecek tek hayvandı. Bütün iklimlere alışmış öteki hayvanlar, ev hayvanları ve haşarat, bunu kendiliğinden değil, ancak insanı izleyerek öğrenmişlerdir. Her zaman sıcak olan anayurt ikliminden daha soğuk bölgelere, yılın yaza ve kışa bölündüğü yerlere geçiş, soğuktan ve ıslanmaktan korunmak için ev ve giyim gibi yeni gereksinmeler, yeni çalışma alanları, insanı hayvandan durmadan uzaklaştıran yeni faaliyet biçimleri ortaya çıkardı.

Elin, konuşma organlarının ve beynin birlikte eylemiyle yalnızca her bireyde değil, aynı zamanda toplumda da, insanlar, giderek daha karmaşık işleri yapabilecek, giderek daha yüce hedeflere yönelecek ve erişecek güce vardı. Emek de kuşaktan kuşağa değişti, daha yetkin ve çok yönlü duruma geldi. Avcılığa ve hayvancılığa tarım, tarıma örgücülük ve dokumacılık, metallerin işlenmesi, çömlekçilik, gemicilik eklendi. Ticaret ve sanayiin yanısıra, ensonu sanat ve bilim ortaya çıktı, kabileler, uluslar ve devletler halinde değişti; hukuk ve siyaset gelişti; bunlarla birlikte insan kafasında insanî şeylerin gerçeği aşan yansıması ortaya çıktı:

din. Önce kafanın ürünü olarak ortaya çıkan ve insan toplumlarına egemen gibi görünen bütün bu oluşumlar karşısında, çalışan elin daha mütevazı ürünleri arka plana geçti. Bu, emeği planlayan kafa henüz ilk başlangıç durumundaki toplumsal gelişme basamağında (örneğin ilkel bir aile halinde iken), kendisininkinden başka ellerle planlanmış emeğe sahip olabildiği ölçüde daha fazla oldu. Toplumun hızlı gelişmesinin bütün kazançları zihne, beynin gelişmesine ve etkinliğine dayandırıldı; insanlar, faaliyetlerini, gereksinmeleriyle açıklamak (gene de bunlar zihinde yansır ve bilinçleşir) yerine, düşünceleriyle açıklamaya alıştılar. Böylece, zamanla, özellikle antik dünyanın batışından bu yana zihinleri etkilemiş olan idealist dünya görüşü meydana geldi. Bu idealist dünya görüşü, insanlara hâlâ o kadar egemendir ki, darvinci okulun en materyalist doğabilimcileri bile insanın kökeni konusunda hâlâ herhangi bir duru görüş oluşturmaktan âcizdirler, çünkü bu ideolojik etki altında, bu konuda emeğin oynadığı rolü kavramıyorlar.

Yukarda belirtildiği gibi, hayvanlar, etkinlikleri yoluyla, insanın yaptığı ölçüde olmasa bile aynı biçimde çevreyi değiştirirler ve bu değişiklikler, gördüğümüz gibi, bu kez de başka etkiler doğurur ve onları meydana getirenleri değiştirirler. Çünkü doğada hiçbir şey ayrı ayrı meydana gelmez. Her şey, diğerlerini etkiler ve diğerlerinin etkisi altında kalır, ve çoğu zaman da, doğabilimcilerinin en basit şeyleri bile açıkça görmesini önleyen, bu çok yönlü hareketin ve karşılıklı etkilerin unutulmasıdır. Keçilerin Yunanistan'ın yeniden ormanlaşmasını nasıl önlediklerini gördük. St. Helen adasında buraya ilk gelenlerin getirdikleri keçiler ve domuzlar, adanın eski bitkilerinin tamamen kökünü kazımayı başarmışlardır. Böylece daha sonraki gemicilerin ve göçmenlerin getirdikleri bitkilerin yayılması için ortam hazırlamışlardır. Ama hayvanların çevreleri üzerinde yaptıkları sürekli etkileme bir niyete dayanmaz ve hayvanların kendisi için de bir raslantıdır. Ancak insanlar hayvandan uzaklaştıkça, onların doğa üzerindeki etkisi giderek daha çok düşünülmüş, planlanmış, belirgin ve önceden bilinen hedeflere yönelmiş bir eylem niteliği alır. Hayvan, bir yerin bitkilerini, ne yaptığını bilmeden yok eder. İnsan, bunları, boş ka-

lan toprağa tarla ürünleri ekmek ya da kendisine ekilenin birkaç katını getirebileceğini bildiği ağaçlar ve bağlar yetiştirmek için yok eder. Yararlı bitkileri ve ev hayvanlarını bir yerden bir yere taşır, böylece dünyanın her yanında bitkileri ve hayvan yaşamını değiştirir. Bunun da ötesine gider. Yapay üretme yoluyla bitki ve hayvanlar insan eliyle o kadar değiştirilmişlerdir ki, tanınmaz hale gelmişlerdir. Tahıl cinslerinin kökeni olan yabanî bitkileri artık bulmak olanaksızdır. Kendi aralarında bile çok değişik olan köpeklerimizin, hangi yabanıl hayvanlardan ya da çok sayıda ırkları bulunan atların, nereden geldiği bugün bile tartışma konusudur.

Söylemeye gerek yok ki, hayvanların yöntemli, önceden tasarlanmış biçimde hareket etme yeteneğini tartışmak bizim için sözkonusu değildir. Tersine, protoplazmanın, canlı albüminin bulunduğu ve tepki gösterdiği, basit de olsa belirli hareketlerin dıştan gelen belirli uyarmaların sonucu olarak meydana geldiği her yerde embriyon halinde yöntemli hareket biçimi vardır. Böyle bir tepki, sinir hücresi bir yana, hiçbir hücrenin bulunmaması halinde bile meydana gelir. Böcek yiyen bitkilerin avını yakalama yolu da, tamamen bilinçsiz olmakla birlikte, bir bakıma yöntemli gibidir. Hayvanlarda bilinçli ve yöntemli eylem yeteneği, sinir sisteminin gelişmesi oranında gelişir ve memeli hayvanlarda yüksek bir düzeye erişir. İngiltere'de yapılan tilki avı sırasında, tilkinin kendisini kovalayanlardan kaçmak için, çok üstün yer saptama bilgisini kullanmayı nasıl becerdiğini, her yeri ne kadar iyi tanıdığını ve bu yerleri kovalamacayı kesmek için nasıl kullandığını her gün gözlemek mümkündür. İnsanla birlikte oluşu dolayısıyla çok gelişmiş ev hayvanlarımız arasında, insan çocuklarıyla aynı aşamaya kadar varan kurnazlık durumlarını her gün görebiliriz. Çünkü, insan embriyonunun ana rahmindeki gelişmesinin tarihçesi hayvan olan atalarımızın, solucandan başlayarak milyonlarca yıl sürmüş bedensel gelişme tarihinin kısa bir yinelenmesi olduğu gibi, bir çocuğun ruhsal gelişmesi de aynı atalarımızın, hiç değilse daha sonrakilerin düşünsel gelişmesinin daha kısa bir yinelenmesinden başka bir şey değildir. Ama bütün hayvanların bütün yöntemli eylemi, dünyaya, onların irade-

sinin damgasını vurmayı sağlayamamıştır. Bunu, insan yapmıştır.

Kısacası, hayvan dış doğadan yalnızca *yararlanır* ve salt varlığı ile onda değişiklikler meydana getirir; insan onda değişiklikler meydana getirerek, amaçlarına yarar duruma sokar, ona *egemen* olur. İnsanın öteki hayvanlardan son ve temel farkı budur, bu farkı meydana getiren de gene emektir.*

Bununla birlikte, doğa üzerinde kazandığımız zaferlerden dolayı kendimizi pek fazla övmeyelim. Böyle her zafer için doğa bizden öcünü alır. Her zaferin beklediğimiz sonuçları ilk planda sağladığı doğrudur, ama ikinci ve üçüncü planda da büyük çoğunlukla ilk sonuçları ortadan kaldıran, bambaşka, önceden görülmeyen etkileri vardır. Mezopotamya, Yunanistan, Küçük Asya ve başka yerlerde işlenecek toprak elde etmek için ormanları yok eden insanlar, ormanlarla birlikte nem koruyan ve biriktiren merkezlerin ellerinden gittiğini, bu ülkelerin şimdiki çölleşmiş durumuna ortam hazırladıklarını akıllarına hiç getirmiyorlardı. Alpler'deki İtalyanlar, dağların kuzey yamaçlarında dikkatle korunan çam ormanlarını güney yamaçlarında yok ederken, bölgelerinde sütçülük sanayiinin köklerini kazıdıklarını sezemiyorlardı. Böylece, yılın büyük kısmında, dağlardaki kaynakların suyunu kuruttuklarını, aynı zamanda da yağmur mevsiminde azgın sel yığınlarının ovaları basmasına neden olduklarını hiç bilemiyorlardı. Avrupa'da patatesi yayanlar, nişastalı yumrularla birlikte, sıraca hastalığını yaydıklarını bilmiyorlardı. İşte böylece her adımda anımsıyoruz ki, hiçbir zaman, başka topluluğa egemen olan bir fatih, doğa dışında bulunan bir kişi gibi, doğaya egemen değiliz; tersine, etimiz, kanımız ve beynimizle ondan bir parçayız, onun tam ortasındayız, onun üzerinde kurduğumuz bütün egemenlik, başka bütün yaratıklardan önce onun yasalarını tanıma ve doğru olarak uygulayabilme üstünlüğüne sahip olmamızdan öte gitmez.

Ve aslında her geçen gün bu yasaları daha doğru anlamayı öğreniyor, doğanın geleneksel akışına yaptığımız mü-

* Elyazmasının kenarına kurşun kalemle şu not edilmiştir: "*Veredlung*" (Islah etmek). --*Ed.*

dahalelerin yakın ve uzak etkilerinin farkına varıyoruz. Özellikle yüzyılımızda doğabilimin sağladığı büyük ilerlemelerden sonra hiç değilse günlük üretim faaliyetlerimizin en uzak doğal etkilerini bile öğreniyor ve onların farkına varabilecek ve dolayısıyla onları denetleyebilecek bir durumda bulunuyoruz. Ama bu ilerlemeler ölçüsünde insanlar doğa ile olan içiçe durumlarını yalnızca sezmekle kalmıyor daha iyi de öğreniyorlar; Avrupa'da klasik çağın bitiminden bu yana ortaya çıkan ve hıristiyanlıkta en yüce gelişme noktasına varan, düşünce ile madde, insan ile doğa, ruh ile beden arasında bir karşıtlığın, bu anlamsız ve doğaya aykırı düşüncesi bu ölçüde olanaksız hale geliyor.

Üretime yönelmiş faaliyetlerimizin en uzak *doğal* etkilerini hesaplamayı bir dereceye kadar öğreninceye dek, binlerce yıllık bir emek gerekli olmuşsa da, bu eylemlerin daha uzak *toplumsal* etkileri bakımından bu iş çok daha güç olmuştur. Patatese ve onunla birlikte yayılan sıraca hastalığına değindik. Oysa, işçilerin yiyeceklerinin yalnız patatese indirgenmesinin bütün ülkelerin halk yığınlarının yaşayış durumu üzerinde yaptığı etkilerle, 1847 yılında patates hastalığı dolayısıyla İrlanda'nın uğradığı, yalnızca ve yalnızca patates yiyen bir milyon İrlandalıyı mezara yollayan ve iki milyonunu da denizaşırı ülkelere göç etmeye zorlayan açlıkla karşılaştırıldığı zaman, sıraca hastalığı nedir ki? Araplar alkol damıtmayı öğrendikleri zaman, o zamanlar henüz keşfedilmemiş olan Amerika'nın asıl yerlilerinin ortadan kalkmasına yarayan başlıca silahlardan birini meydana getirdiklerini düşlerinde bile görmemişlerdi. Ve sonradan Kolomb, Amerika'yı keşfettiğinde, Avrupa'da çok önceleri yenilgiye uğrayan köleliği yeniden canlandırmakta ve zenci ticaretinin temelini atmakta olduğunu bilmiyordu. 17. ve 18. yüzyıllarda, buhar makinesinin yapımı üzerinde çalışan insanlar, başka her şeyden daha çok tüm dünyanın toplumsal ilişkilerini kökten değiştiren ve özellikle Avrupa'da, zenginliğin azınlık tarafında ve yoksulluğun büyük çoğunluk tarafında yoğunlaşmasını, önce burjuvazinin toplumsal ve siyasal egemenlik elde etmesini, sonra da burjuvazi ile proletarya arasında, ancak burjuvazinin yıkılması ve bütün sınıf karşıtlıklarının ortadan kalkmasıyla sona

erebilecek olan bir sınıf savaşımını ortaya çıkaran aracı hazırladıklarından habersizdiler. Ama bu alanda da yavaş yavaş, uzun ve çoğunlukla sert deneyler, tarihsel malzemenin toplanması ve incelenmesi sonucu, üretim faaliyetimizin dolaylı, daha uzak toplumsal etkileri konusunda aydınlığa varmayı öğrenmekteyiz; böylece, bu etkileri denetleme ve onları düzenleme olanağına da kavuşuyoruz.

Bu düzenlemeyi gerçekleştirmek için de, salt bilgiden başka şeyler gereklidir. Bunun için bugüne kadarki üretim tarzında ve onunla birlikte tüm toplumsal düzenimizde tam bir devrim gereklidir.

Şimdiye dek var olmuş bütün üretim tarzları, ancak emeğin en yakın, en dolaysız yararlı etkisine ulaşmayı hedef almıştır. İlerde ortaya çıkan, yavaş yavaş yinelenerek ve yığılarak etkili hale gelen daha sonraki sonuçlar tamamen ihmal edilmiştir. Toprağın ilkel ortak mülkiyeti, bir yandan, ufukları genel olarak sınırlı olan insanların gelişme düzeyine tekabül ediyor, öte yandan ise, bu en ilkel ekonominin olası kötü sonuçları karşısında, belirli bir telâfi olanağı sağlayan, işlenebilir fazla toprağı gerektiriyordu. Bu toprak fazlalığı tükenince, ortak mülkiyet de son buluyordu. Oysa, daha ileri bütün üretim tarzları, nüfusun çeşitli sınıflara bölünmesine ve bununla birlikte de egemen ve ezilen sınıflar arasındaki karşıtlığa götürüyordu; ama aynı zamanda, egemen sınıfların çıkarları üretimin itici unsuru haline geldi, çünkü üretim, artık ezilen halkın en temel tüketim araçlarının sağlanmasıyla sınırlı değildi. Bu, bugün Batı Avrupa'da egemen olan kapitalist üretim tarzı içinde, en iyi biçimde yerine getirildi. Üretime ve değişime egemen olan bireysel kapitalistler, yalnızca faaliyetlerinin en yakın yararlı etkileriyle ilgilenebilmektedirler. Hatta bu yararlı etki bile —üretilen ya da değişilen malın yararlılığı sözkonusu olduğu ölçüde— tamamen arka plana geçer; satıştan elde edilecek kâr, tek itici güç olur.

*

Burjuvazinin toplumsal bilimi, klasik ekonomi politik, daha çok, yalnız üretim ve değişim alanlarındaki insan eylemlerinin gerçekten tasarlanmış toplumsal etkilerini ele

alır. Bu, onun teorik olarak ifade ettiği toplumsal düzene tamamen uygundur. Kapitalistler, doğrudan doğruya kâr için üretim ve değişim yaptıklarından ilk planda yalnızca en yakın, en dolaysız sonuçlar hesaba katılmalıdır. Bir fabrikatör ya da tüccar, ürettiği ya da satın aldığı metaı normal bir kârla satarsa, durumdan hoşnuttur ve metaın ve alıcısının sonradan ne olacağı onu ilgilendirmez. Bu faaliyetlerin doğal etkileri için de aynı şey geçerlidir. Küba'da dağ yamaçlarındaki ormanları yakarak en verimli kahve ağacının *bir* kuşağına yetecek gübreyi bunların külünden sağlayan İspanyol tarımcılarını, sonradan şiddetli tropikal yağmurların artık korunamayan üst toprak tabakasını alıp götürmesi ve geriye yalnız çıplak kayalar bırakması ilgilendirir miydi? Bugünkü üretim tarzında, toplum karşısında olduğu gibi doğa karşısında da, daha çok, önce ilk ve elle tutulur başarı dikkate alınır. Sonradan da, buna yönelmiş faaliyetlerin en uzak etkilerinin tamamen değişik ve tamamen ters düşen öteki sonuçlarından dolayı, arz ve talep dengesinin, her on yılda bir sanayi çevriminin gösterdiği ve hatta Almanya'nın da bu "çöküntü"de[47] bunun deneyimini biraz daha önce geçirdiği gibi, çok tersine dönüşmesinden dolayı; kişinin kendi emeği üzerine kurulu özel mülkiyetin, zorunlu olarak, işçilerin mülksüzleştirilmeleri yönünde gelişmesi, buna karşılık bütün zenginliklerin giderek işçi olmayanların elinde toplanmasından dolayı şaşakalırlar; [...]*

Engels tarafından 1876'da yazılmıştır

İlk kez *Die Neue Zeit*, Bd. 2, n° 44, 1895-96'da yayımlanmıştır

* Elyazması burada kesiliyor. —*Ed*

FRİEDRİCH ENGELS

KARL MARX

ILKİN sosyalizme ve, sonra da, tüm çağdaş işçi hareketine bilimsel bir temel vermiş bulunan adam, Karl Marx, 1818'de Trèves'de doğdu. Önce Bonn ve Berlin'de hukuk okudu, ama az sonra kendini yalnızca felsefe tarihi irdelemesine verdi ve, 1842'de, Friedrich Wilhelm III'ün ölümünden sonra ortaya çıkan siyasal hareket onu bir başka yaşama yönelttiği zaman da, felsefe öğretim görevlisi atanmak üzere bulunuyordu. Onun katkısı ile, Renanya liberal burjuvazi önderleri, Camphausen, Hansemann ve öbürleri, Kolonya'da *Rheinische Zeitung*'u[48] kurmuşlardı ve Renanya Eyalet Meclisi oturumları üzerindeki eleştirisi çok büyük bir yankı uyandıran Marx, 1842 güzünde bu gazetenin yönetmenliğine getirilmişti. Doğal olarak, *Rheinisch Zeitung* sansürden geçiyordu, ama sansür hiçbir zaman bu gazete-

yi alt edemedi.* *Rheinische Zeitung*, gerekli saydığı makaleleri hemen her zaman sansürden geçirtmeyi başarıyordu, direncinin kendiliğinden kırılmasına, ya da gazetenin ertesi gün çıkarılamayacağı tehdidi ile pes etme zorunda kalmasına değin, sansürcünün önüne çizilip çıkarılacak ıvır zıvır yazılar konuluyordu. *Rheinische Zeitung* denli yürekli, ve yayıncıları ek kurşun masrafı olarak birkaç yüz taler harcamaya hazır on gazete olsaydı, sansür, daha 1843'te, Almanya'da olanaksız kılınırdı. Ama Alman gazetelerinin sahipleri çapsız, korkak hamkafalardı, ve *Rheinische Zeitung* savaşı tek başına yürüttü. Onun yüzünden, birçok sansürcü görevinden alındı. Sonunda gazeteye ikili bir sansür yüklendi: ilk sansürden sonra, gazete bir kez de *Regierungspräsident*'in** kesin sansüründen geçiyordu. Ama bütün bunlar hiçbir şeye yaramıyordu. Bundan ötürü, 1843 başlarında, hükümet bu gazete ile yapacak hiçbir şeyi olmadığını bildirdi ve işi uzatmadan onu yasakladı.

Bu arada, geleceğin gerici bakanı Von Westphalen'in kız kardeşi ile evlenmiş bulunan Marx, Paris'e yerleşti ve orada, A. Ruge ile birlikte, sosyalist yazıları dizisini, *Hegelci Hukuk Felsefesinin Eleştirisi* ile içinde başlattığı *Fransız-Alman Yıllıkları*'nı[50] yayımladı. Sonra, F. Engels ile birlikte, o çağ Alman felsefesi ideolojisinin bürünmüş bulunduğu son biçimlerden birinin taşlayıcı eleştirisi olan *Kutsal Aile, Bruno Bauer ve Hempalarına Karşı* adlı yapıtı yayımladı.

Ekonomi politik ve büyük Fransız Devrimi tarihi irdelemesi, zaman zaman Prusya hükümetine saldırmak için, Marx'a henüz zaman bırakıyordu. Prusya hükümeti, 1845 ilkyazında, Guizot hükümetinin onu Fransa'dan çıkarmasını sağlayarak —bu işe aracılık edenin Alexandre von Humboldt olduğu söyleniyor— bunun öcünü aldı.[51] Marx Brüksel'e yerleşti ve orada, Fransızca olarak, 1847'de, Proudhon'un *Sefaletin Felsefesi*'nin bir eleştirisi olan *Felsefenin Sefa-*

* *Rheinische Zeitung*'un ilk sansürcüsü polis danışmanı Dolleschall oldu, bir gün *Kölnische Zeitung*'da[49] Dante'nin *Tanrısal Komedya*'sının (sonradan Saxe Kralı Jean olan) *Philalethes* tarafından yapılan bir çevirisinin ilânını: "Tanrısal şeylerle oyun oynamamalı" eleştirisi ile sansür eden kişinin ta kendisi. [*Engels'in notu.*]

** Regierungspräsident, Prusya'da merkez yürütmenin bölgesel temsilcisi. —*Ed.*

leti ile, 1848'de *Özgür Değişim Üzerine Bir Konuşma*'yı yayımladı. Aynı zamanda, Brüksel'de bir Alman İşçi Derneği[52] kurma fırsatını buldu ve böylece pratik ajitasyon yapmaya da başladı. Siyasal dostları ile birlikte, 1847'de, uzun yıllardan beri varlığını sürdüren gizli bir dernek olan *Komünistler Birliği*'ne (Liga) girdiği andan sonra, bu pratik ajitasyon onun için daha da önemli bir duruma geldi. Marx girdikten sonra, bu kuruluş dipten doruğa değişti. O güne değin azçok gizli bir kuruluş olan dernek, yalnızca ancak başka türlü yapamayacağı zaman gizli bir kuruluş olarak kalan olağan bir komünist propaganda örgütü durumuna geldi; Alman Sosyal-Demokrat Partisinin *ilk* örgütü oldu bu dernek. Birlik (Liga), Alman işçi derneklerinin bulunduğu her yerde var oldu; İngiltere, Belçika, Fransa ve İsviçre'deki hemen bütün işçi derneklerinde olduğu gibi, Almanya'daki birçok işçi derneğinde de, yöneticiler Birlik üyeleri idiler, ve bu birliğin doğmakta olan Alman işçi hareketine katkısı o zaman çok büyük oldu. Ama Birliğimiz, aynı zamanda tüm işçi hareketinin uluslararası niteliğini belirtmekte ve bu niteliği pratik içinde tanıtlamakta da birinci oldu; çünkü üyeleri arasında İngilizler, Belçikalılar, Macarlar, Polonyalılar, vb. bulunuyordu ve, özellikle Londra'da, uluslararası işçi toplantıları düzenledi.

Birliğin dönüşümü 1847'de toplanan, ve ikincisi parti ilkelerini Marx ve Engels'in yazmakla görevlendirildikleri bir bildirgede derleyip yayınlamayı kararlaştıran iki kongrede gerçekleşti. İlk kez olarak 1848'de, Şubat devriminden az önce yayınlanan ve o zamandan beri hemen tüm Avrupa dillerine çevrilmiş bulunan *Komünist Parti Manifestosu** işte böyle doğdu.

Marx'ın katkıda bulunduğu ve yurdunun polis rejiminin nimetlerini acımasızca sergilediği *Deutsche-Brüsseler-Zeitung*,[53] Prusya hükümetinin, Marx'ın Belçika'dan da kovulması yolunda girişimde bulunmasına neden oldu, ama boşuna. Ama Şubat devrimi, Brüksel'de de halk hareketine yol açtığı ve Belçika'da bir rejim değişikliği eli kulağında gibi göründüğü zaman, Belçika hükümeti, Marx'ı hemen tutukladı ve Belçika'dan kovdu. Bu arada, Fransa geçici hü-

* Bkz: *Seçme Yapıtlar*, 1, s. 131-168. —*Ed.*

kümeti onu Flocon aracıyla Paris'e geri dönmeye çağırmıştı, ve Marx da bu çağrıya uydu.

Paris'te, Marx her şeyden önce, Almanlar arasında yayılan ve Almanya'ya devrim yapmaya ve cumhuriyeti kurmaya gitmek için Alman işçilerini Fransa'da silahlı birlikler biçiminde örgütlemek istemeye dayanan kuru-sıkı palavraya karşı koydu. Bir yandan, kendi devrimini yapmak, Almanya'nın kendi işiydi; öte yandan, Fransa'da kurulan her yabancı devrimci birlik, Belçika'da ve Bade büyük dükalığında da olduğu gibi, geçici hükümetin, onu devrilmesi gereken hükümete ihbar eden Lamartin'leri tarafından önceden ele verilmiş bulunuyordu.

Mart devriminden sonra, Marx, 1 Ocak 1848'den 19 Haziran 1849'a değin yayınlanan *Neue Rheinische Zeitung*'u kurduğu Kolonya'ya gitti. Bu gazete, o zamanki demokratik hareket içinde, özellikle Paris'teki 1848 Haziran ayaklanıcılarının yanında çekincesiz yer alarak,[54] proletaryanın görüşünü savunan tek gazete idi, bu da ona hemen bütün hisse sahiplerini yitirtti. *Kreuz-Zeitung*,[55] kral ve imparatorluk naibinden jandarmaya değin, kutsal olan her şeye, *Neue Rheinische Zeitung*'un saldırırken gösterdiği "iğrenç utanmazlık"ı, hem de o sıralarda 8.000 kişilik bir garnizonu bulunan müstahkem bir Prusya kentinde, boşuna sözkonusu etti. Renanya'nın, birdenbire gerici kesilen liberal hamkafaları boşuna bağırıp çağırdılar; 1848 güzünde Kolonya'da ilân edilen sıkıyönetim gazeteyi uzun süre boşuna yasakladı; Reich'ın Frankfurt'taki adalet bakanı, adlî kovuşturma açılması için, her makaleden sonra Kolonya savcısına boşuna ihbarda bulundu, gazete bütün bunların karşısında tam bir dinginlik içinde yazılıp basılmaya devam etti, ve hükümet ile burjuvazinin saldırıları ne denli zorlulaştı ise, gazetenin yaygınlık ve ünü de o denli arttı. Kasım 1848'de Prusya hükümet darbesi patlak verdiği zaman, *Neue Rheinische Zeitung*, her sayının başında bir çağrı ile, halkı vergi ödememeye ve zora karşı zorla karşılık vermeye çağırdı. Bu çağrı ve bir başka makale yüzünden, gazete 1849 ilkyazında, onu iki kez aklayan yargıcı kurul üyeleri karşısına çıkarıldı. Ensonu, Mayıs 1849 ayaklanmaları Dresden ve Renanya'da bastırılınca,[56] ve Palatinat ile Bade bü-

yük dükalığı ayaklanmasına karşı, Prusya, büyük birliklerin katıldıkları bir kampanyaya girişince, hükümet kendini zora başvuracak denli güçlü gördü ve *Neue Rheinische Zeitung*'u yasakladı. Kırmızı mürekkeple basılan son sayı, 19 Mayıs günü yayımlandı.

Marx yeniden Paris'e gitti, ama 13 Haziran 1849 gösterisinden[57] daha birkaç hafta sonra, Fransız hükümeti tarafından, ya Bretagne'da oturmak, ya da Fransa'dan çıkıp gitmek seçeneği ile karşı karşıya bırakıldı. İkinci seçeneği benimsedi ve o zamandan beri oturduğu Londra'ya yerleşti.

1850'de *Neue Rheinische Zeitung*'un yayınını (Hamburg'da)[58] dergi biçimi altında sürdürmeye girişildi, ama gericilik gitgide güçlendiğinden, bir zaman sonra bu işten vazgeçmek gerekti. Fransa'da 1851 Aralık hükümet darbesinden hemen sonra, Marx, *Louis Bonaparte'ın 18 Brumaire'i*'ni yayınladı (New York 1852; 2. baskı, Hamburg 1869, savaştan az önce yayımlandı). 1853'te, (İlkin Bâle, daha sonra Boston, şu son günlerde de Leipzig'de yayımlanan) *Kolonya Komünistlerinin Duruşması Üzerine Açıklamalar*'ını yazdı.

Kolonya Komünistler Birliği[59] üyelerinin hüküm giymesinden sonra, Marx artık siyasal ajitasyonla uğraşmadı ve kendini, bir yandan, on yıl boyunca, ekonomi politik konusunda British Museum kitaplığında bulunan zengin hazinelerin irdelenmesine ve öte yandan, Amerikan İç Savaşının[60] başına değin ondan yalnızca imzalı mektuplar değil, ama Avrupa ve Asya'daki durum üzerine birçok başyazı da yayımlayan *New York Tribune*[61] gazetesine yazdığı yazılara verdi. Lord Palmerston'a karşı, resmî İngiliz belgelerinin derinleştirilmiş irdelemesine dayanan saldırıları, yergi yazıları biçimi altında, Londra'da üstüste basıldı.

Uzun yıllar süren iktisadî irdelemelerinin ilk meyvesi, *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*, 1859'da (Berlin, Duncker) yayınlanan birinci fasikül oldu. Bu yapıt, Marx'ın değer teorisinin ilk sistematik açıklaması ile, onun para teorisini içerir. İtalya savaşı[62] sırasında, Marx, Londra'da yayımlanan Alman *Das Volk*[63] gazetesinde, kendine liberal süsler veren ve ezilmiş milliyetlerin kurtarıcısı rolü oynayan bonapartizm ile, yansızlık örtüsü altında bulanık suda ba-

lık avlamaya çalışan o zamanki Prusya siyasetine karşı savaştı. Bu vesileyle, o sıralarda Louis-Napoléon'un hizmetinde olan ve, prens Napoléon'un (Plon-Plon) yönergeleri üzerine, Almanya'nın ikinci imparatorluk karşısındaki yansızlığı, hatta yakınlığı için ajitasyon yapan Herr Karl Vogt'a saldırma zorunda da kaldı. Vogt'un kendisine karşı üstüste yığdığı en alçakça ve bile bile uydurulmuş karaçalmaları, Marx, düzmece demokratlar emperyalist çetesi Vogt'ları ve hempalarının maskelerini çıkardığı, ve dolaysız ve dolaylı kanıtlar aracıyla, Vogt'un ikinci imparatorluk tarafından satın alınmış bulunduğunu gösterdiği bir yapıt olan *Herr Vogt* (Londra 1860) ile yanıtladı. Vogt'un ikinci imparatorluk tarafından gerçekten satın alınmış bulunduğu da, on yıl sonra ortaya çıktı; Bonaparte'dan para alanların 1870'te, Tuileries'de[64] bulunan ve Eylül hükümeti[65] tarafından yayınlanan listesinde, V harfinde şöyle yazıyordu: "Vogt — 1859 Ağustosunda... 40.000 Frank."

Ensonu, 1867'de, Hamburg'da, Marx'ın, iktisadî ve sosyalist düşüncelerinin temellerini ve, güncel toplum, kapitalist üretim biçimi ve bu üretim biçiminin sonuçları üzerindeki eleştirisinin ana çizgilerini sergileyen baş yapıt olan *Kapital, Ekonomi Politiğin Eleştirisi*'nin 1. cildi yayımlandı. Çağ açan bu kitabın ikinci baskısı 1872'de yapıldı. Yazar şu anda ikinci cildin hazırlanması ile uğraşıyor.

Bu sırada, işçi hareketi birçok Avrupa ülkesinde öyle bir güç kazanmıştı ki, Marx uzun zamandan beri beslediği bir isteği gerçekleştirmeyi düşünebildi: Avrupa ve Amerika'nın en gelişmiş ülkelerini toplayan bir işçi birliğinin, işçilerin kendi gözlerinde olduğu gibi, burjuvaların ve hükümetlerin gözlerinde de, sosyalist hareketin uluslararası niteliğini, deyim yerindeyse, cisimleştirecek ve böylece düşmanlarını korkuturken proletaryayı da yüreklendirecek ve güçlendirecek bir işçi birliğinin kurulması. 28 Eylül 1864 günü, yeni bir ayaklanmanın Rusya tarafından sert bir biçimde bastırılmış bulunduğu Polonya yararına, Londra Saint-Martin's Hall'de yapılmış bulunan bir halk toplantısı, sorunu, coşku ile karşılanan sunma olanağını sağladı. Uluslararası Emekçiler Derneği kurulmuştu, merkezi Londra'da olan geçici bir Genel Konsey, toplantı tarafından seçildi,

ve bu Genel Konsey ile La Haye Kongresine[5] değin bunu izleyen Genel Konseylerin temel direği de, Marx'ın kendisi oldu. 1864 *Kuruluş Çağrısı*'ndan 1871'deki *Fransa'da İç Savaş Üzerine Çağrı*'ya değin,* Enternasyonal Genel Konseyi tarafından yayınlanan hemen bütün belgeleri Marx yazdı. Marx'ın Enternasyonal içindeki bütün etkinliğini betimlemek, Avrupa işçilerinin anısında hâlâ yaşayan bu derneğin tarihini yazmak olurdu.

Paris Komününün yıkılışı, Enternasyonali çok güç bir durum içine soktu. Her türlü başarılı pratik eylem olanağı her yerde elinden alındığı sırada, Enternasyonal, Avrupa tarihinin birinci planına çıkarılmıştı. Onu yedinci büyük güç düzeyine çıkarmış bulunan olaylar, onu aynı zamanda cezası kaçınılmaz bir yenilgi ya da işçi hareketinin on yıllar boyunca geriye püskürtülmesi olacak olan davranışlardan, savaşkan güçlerini seferber edip, onları eyleme geçirmekten alıkoyuyorlardı. Ayrıca, çeşitli yanlardan, Enternasyonalin gerçek durumunu anlamaksızın ya da hesaba katmaksızın, Derneğin böyle apansız artan ününü, kişisel sivrilme isteği ya da salt özenti erekleriyle sömürmeye çalışan unsurlar hep kendilerini ileri sürüyorlardı. Kahramanca bir karar almak gerekiyordu, La Haye Kongresinde bu kararı alan ve ona yengi kazandıran gene Marx oldu. Görkemli bir kararla, Enternasyonal, bu dargörüşlü ve karanlık unsurların merkezini oluşturan bakunincilerin entrikalarından dolayı her türlü sorumluluğu üzerinden attı; sonra, genel gericilik karşısında, kendisi için saptanmış bulunan en yüksek dileklerin karşılanmasının, ve tam etkinliğini işçi hareketinin ister istemez iflâhını kesecek bir dizi özveriden başka türlü ayakta tutmanın olanaksızlığını gözönünde tutarak, —bu durum dolayısıyla— Enternasyonal, Genel Konseyini Amerika'ya taşıyarak, sahneden geçici olarak çekildi. Sonradan olanlar, o zaman ve o zamandan beri sık sık eleştirilen bu kararın ne denli doğru olduğunu gösterdi. Bir yandan, Enternasyonal adına her türlü gereksiz silahlı ayaklanma girişimine son veriliyordu; öte yandan, çeşitli ülkeler sosyalist işçi partileri arasındaki sıkı ilişkilerin devamı da, bütün ülkeler proletaryasının, En-

* Bkz: *Seçme Yapıtlar*, 2, s. 11 ve 227. —*Ed.*

ternasyonal tarafından uyandırılmış bulunan çıkar ortaklığı ve dayanışma bilincinin, bağları şimdilik bir zincir durumuna dönüşmüş bulunan uluslararası bir dernek biçiminde varolmaksızın da kendini kabul ettirmesini bildiğini tanıtladı.

La Haye Kongresinden sonra, teorik çalışmalarına yeniden başlamak için gerekli dinginlik ve zamanı, Marx, ensonu yeniden buldu. Umalım ki *Kapital*'in ikinci cildini daha çok gecikmeksizin baskıya verebilsin.

Marx'ın bilimler tarihine adını yazdığı birçok ve önem li bulgular arasında, biz burada ancak ikisini belirtebiliriz

Birincisi, genel dünya tarihi anlayışında onun tarafından gerçekleştirilen devrimdir. Ondan önceki tüm tarih anlayışı, bütün tarihsel değişikliklerin son nedenlerinin, insanların değişken fikirlerinde aranması gerektiği ve, bütün tarihsel değişiklikler içinde en önemli olanların, tüm tarihi egemenlikleri altına alan değişikliklerin, siyasal değişiklikler oldukları fikrine dayanıyordu. Ama fikirlerin insanlara nereden geldikleri ve siyasal değişikliklerin belirleyici nedenlerinin neler oldukları hiç sorulmuyordu. Yalnız, yeni Fransız tarihçileri ile, kısmen de yeni İngiliz tarihçileri okulu, hiç değilse ortaçağdan bu yana, Avrupa tarihindeki itici gücün, gelişme yolundaki burjuvazi ile feodalite arasındaki toplumsal ve siyasal egemenlik savaşımı olduğu kanısına değin gelmiş bulunuyordu. Oysa Marx, günümüze değin, tüm tarihin bir sınıf savaşımları tarihi olduğunu, basit ve karmaşık bütün siyasal savaşımlarda, toplumsal sınıfların toplumsal ve siyasal egemenliğinden başka, eski sınıflar için bu egemenliğin korunup sürdürülmesi ve yükselen sınıflar için ise iktidarın fethinden başka bir şeyin sözkonusu olmadığını tanıtladı. Ama bu sınıflar nasıl doğuyor ve varlıklarını nasıl sürdürüyorlar? Her zaman toplumun belli bir anda yaşamı için zorunlu olan şeyleri içlerinde ürettiği ve değişime soktuğu maddî, elle tutulur koşullar gereğince. Ortaçağın feodal egemenliği, gereksinme duyduğu hemen her şeyi üreten, değişim nedir hemen hemen bilmeyen ve yabancı ülkelere karşı, onlara ulusal, ya da hiç değilse siyasal bir bağlılık veren savaşçı soyluluk tarafından korunan, kendi kendine yeterli küçük köylü top-

lulukları ekonomisine dayanıyordu. Kentler büyüyüp ayrı bir zanaatsal sanayi ile, ilkin salt ulusal, sonra uluslararası bir ticaret oluşunca, kentsel burjuvazi gelişti ve, soyluluğa karşı savaşımında, ayrıcalıklı toplumsal sınıf olarak feodal rejim içindeki yerini kazandı. Ama, 15. yüzyıl ortalarında başlayarak, yeni kıtaların bulunması, burjuvaziye ticarî etkinliğini yayma olanakları ve sanayi için yeni bir alan sağladı. Tezgâh, en önemli etkinlik kollarında, yerini manüfaktüre bıraktı, manüfaktürün yerine de, sırası gelince, son yüzyılın buluşlarından, özellikle buhar makinesinin bulunmasından sonra olanaklı duruma gelen büyük sanayi sayesinde, fabrika geçti. Bu sonuncu da, geri kalmış ülkelerde eski elle çalışmanın yerine geçerek, daha gelişmiş ülkelerde güncel ve yeni iletişim araçlarını, buhar makinelerini, demiryollarını ve elektrikli telgrafı yaratarak, ticareti etkiledi. Böylece burjuvazi, soyluluk ve soyluluğa dayanan krallık elinde bulunan siyasal iktidardan daha uzun zaman uzakta kalırken, elleri arasında gitgide daha çok zenginlik ve toplumsal güç topluyordu. Ama belli bir gelişme derecesinde —örneğin Fransa'da, Büyük Devrimden sonra— burjuvazi siyasal iktidarı da fethetti ve bu kez proletarya ve küçük köylüler karşısında yönetici sınıf durumuna geldi. Eğer her an toplumun, tarih uzmanlarımızın hiç mi hiç bilmedikleri iktisadî durumu üzerine yeterli bir bilgi sahibi olunursa, bütün tarihsel olaylar bu açıdan en kolay biçimde açıklanır. Bunun gibi, her tarihsel dönemin kavram ve fikirleri de, bu dönemin iktisadî yaşam koşulları ve bunlara bağlı toplumsal ve siyasal ilişkiler aracıyla en kolay biçimde açıklanırlar. İlk kez olarak tarih, kendi gerçek alanı üzerine konmuş bulunuyordu. İnsanların, her şeyden önce, yemeleri, içmeleri, barınmaları ve giyinmeleri, yani iktidar için savaşabilmelerinden, siyaset, din ve felsefe ile uğraşabilmelerinden önce *çalışmaları* gerektiği yolundaki elle tutulur, ama o zamana değin tamamen savsaklanmış bulunan gerçek, bu gözle görülür gerçek, ensonu tarihte yeralma hakkını elde ediyordu.

Sosyalist fikir bakımından, bu yeni tarih anlayışı son derece önemliydi. O zamana değin tüm tarihin sınıf karşıtlıkları ve sınıf savaşımları içinde devindiğini, her zaman

yöneten ve yönetilen, sömürücü ve sömürülen sınıflar olduğunu, ve insanların büyük çoğunluğunun her zaman ağır bir çalışma ile azıcık bir yaşama sevincine yargılı bulunduğunu tanıtlıyordu bu yeni anlayış. Peki neden? Şundan ki, insanlığın gelişmesinin daha önceki bütün evrelerinde üretim henüz o denli güçsüzdü ki, tarihsel gelişme ancak bu karşıt biçim altında kendini gösterebilirdi; tarihsel ilerleme gerçekte küçük bir ayrıcalıklı azınlığın etkinliğine ayrılmıştı, oysa büyük yığın, küçük bir ayrıcalıklı azınlığın geçim araçları durmadan artarken, kendi çerden çöpten geçim araçlarını kendi emeğiyle kazanmaya yargılanmış kalıyordu. Ama, o zamana değin yalnızca insanların kötülüğü ile açıklanabilir bir şey olan varolan sınıf egemenliğini doğal ve akla-uygun bir biçimde açıklayan bu tarih irdelemesi, üretici güçler tarafından bugün erişilmiş bulunan o şaşırtıcı gelişmeyi gözönünde tutarak, insanları yöneten ve yönetilen, sömürücü ve sömürülen olarak bölmek için, hiç değilse en ileri ülkelerde, artık hiçbir bahane kalmadığı; iktidardaki büyük burjuvazinin kendi tarihsel görevini tamamladığı, artık yalnızca toplumu yönetmeye yetenekli olmamakla kalmadığı, ama ticarî bunalımların, ve en başta **son büyük** çöküntünün,[47] ve sanayiin bütün ülkelerdeki durgunluğunun da gösterdiği gibi, üretimin gelişmesine bir engel durumuna da gelmiş bulunduğu; tarihsel yönetimin proletaryaya, kendi toplumsal durumu gereği, kendini ancak her türlü sınıf egemenliğini, her türlü bağımlılığı ve genel olarak her türlü sömürüyü ortadan kaldırarak kurtarabilecek olan sınıfa geçtiği; burjuvazinin elinden kaçan toplumsal üretici güçlerin, toplumun bütün üyelerinin yalnızca üretime değil, ama toplumsal zenginliklerin dağıtım ve yönetimine de katılmalarını sağlayacak, ve tüm üretimin akla-uygun işletilmesi sayesinde, toplumsal üretici güçleri ve onların ürünlerini, herkesin bütün akla-uygun gereksinmelerinin karşılanmasını durmadan artan ölçüler içersinde sağlayacak biçimde artıracak bir rejimin kurulması için, birleşik proletarya tarafından ele geçirilecekleri andan başka bir şey beklemedikleri kanısına da götürür.

Karl Marx'ın ikinci önemli bulgusu, sermaye ile emek ilişkilerinin ensonu yapılmış bulunan açıklaması, bir baş-

ka deyişle, işçinin kapitalist tarafından bugünkü güncel toplumda, varolan kapitalist üretim biçimi içinde sömürülmesinin gerçekleşme biçiminin tanıtlanmasıdır. Ekonomi politiğin, tüm zenginlik ve tüm değerin tek kaynağının emek olduğunu ortaya koymasından bu yana, nasıl olup da ücretlinin kendi emeği ile üretilen tüm değeri almadığı ve bunun bir parçasını kapitaliste bırakması gerektiği zorunlu olarak sorulacaktı. Marx'ın, çözümü ile birlikte ortaya çıktığı zamana değin, burjuva iktisatçılar ile sosyalistler, bu soruya geçerli bir bilimsel yanıt vermek için boşuna çabaladılar. Bu çözüm, şuydu: Bugünkü kapitalist üretim biçimi, iki toplumsal sınıfın varoluşunu içerir: bir yanda, üretim ve geçim araçlarını ellerinde tutan kapitalistler sınıfı; öte yanda ise, her türlü mülkten dıştalanmış, bir tek metadan: kendi emek-güçlerinden başka satacak hiçbir şeyi olmayan, dolayısıyla, geçim araçları elde etmek için bu emek-gücünü satma zorunda olan proleter sınıf. Ama bir metaın değeri, onun üretimi ve yeniden-üretimi için toplumsal bakımdan gerekli-emek miktarı ile belirlenir; öyleyse, ortalama bir insanın bir günlük, bir aylık, bir yıllık emek-gücü değeri, bu emek-gücünün bir gün, bir ay, bir yıl boyunca bakımı için gerekli ürünler miktarı içinde bulunan emek miktarı ile belirlenir. Bir işçiye bir gün için gerekli ürünlerin üretimleri için altı saatlik çalışma gerektirdiklerini, ya da, bir başka deyişle, bu ürünler içinde bulunan emeğin, altı saatlik bir emek miktarını temsil ettiğini kabul edelim. Bu durumda, bir günlük emek-gücü değeri, kendini gene altı saatlik çalışma gerektiren para tutarı ile dışa vuracaktır. Gene kabul edelim ki, işçimizi çalıştıran kapitalist ona bu tutarı, yani onun emek-gücünün tam değerini ödesin. Eğer işçi kapitalist için günde altı saat çalışırsa, kapitaliste harcamalarını tamamen geri vermiş olur: altı saatlik emek için altı saatlik çalışma. Ama o zaman da kapitaliste hiçbir şey kalmazdı. Bundan ötürü, kapitalist başka türlü düşünür: Ben, der, bu işçinin emek-gücünü altı saat için değil, ama bütün bir gün için satın aldım. Bunun sonucu, işçiyi, koşullara göre, 8, 10, 12, 14 saat, hatta daha da çok çalıştırır, öyle ki, yedinci, sekizinci ve daha sonraki saatlerin ürünü, ödenmemiş bir çalışmanın ürünüdür ve kapi-

talistin cebine gider. Böylece kapitalistin hizmetindeki işçi, yalnızca kapitalist tarafından ödenen kendi emek-gücü değerini yeniden üretmekle kalmaz, ama kapitalistin ilkin kendine maletmekle başladığı ve, sonradan, belirli iktisadî yasalar gereğince, tüm kapitalist sınıf üzerine dağılan ve toprak rantının, kârın, kapitalist birikimin, kısacası aylak sınıflar tarafından tüketilen ya da biriktirilen bütün zenginliklerin çıktığı başlıca kaynağı oluşturan *artı-değeri* de üretir. Ama, bugünkü kapitalistler tarafından edinilen zenginliklerin, tıpkı köle sahiplerinin ya da serflerin emeğini sömüren feodal beylerin zenginlikleri gibi, bir başkasının ödenmemiş emeğinin maledinmesinden geldiklerinin, ve bütün bu sömürü biçimlerinin, birbirlerinden ödenmemiş emeğin maledinme biçimlerinin çeşitliliğinden başka bir şeyle ayrılmadıklarının tanıtlanmasıdır bu. Ama bu, bugünkü toplumsal düzende hukuk ve dürüstlüğün, hak ve ödev eşitliğinin, çıkarlar arasında genel uyumun egemen olduğunu ikiyüzlüce ileri süren varlıklı sınıfların son siperlerinden kovulmalarıdır da. Bugünkü burjuva toplumun yüzündeki maske, halkın engin çoğunluğunun, çok küçük, durmadan da küçülen bir azınlık tarafından devsel bir sömürü kurumu olarak, kendisine öngelen toplumların yüzündeki maskelerden daha az çıkarılmamıştı.

Modern bilimsel sosyalizm, işte bu iki önemli olgu üzerine kurulmuştur. *Kapital*'in ikinci cildinde, kapitalist toplumsal sisteme ilişkin bu bilimsel bulgular ile bunlardan daha az önemli olmayan başkaları çok geniş bir biçimde sergilenecek, ve ekonomi politiğin birinci ciltte incelenmemiş bulunan yanları da, böylece tam bir devrim konusu olacaklardır. Dileyelim ki Marx bu ikinci cildi kısa zamanda yayımlayabilecek durumda olsun.

Engels tarafından 1877 Haziranı ortalarında yazılmıştır

1878'de Brunswick'te çıkan *Volks-Kalender* yıllığında yayımlanmıştır

MARX VE ENGELS'TEN A. BEBEL, W. LİEBKNECHT, W. BRACKE VE ÖTEKİLERE[66]
("GENELGE MEKTUP")

(PARÇA)

III. ÜÇ ZÜRİHLİNİN MANİFESTOSU

Bu arada Höchberg'in, kendisinin de bana söylediği gibi, tamamen Zürih Komisyonunun üç üyesi tarafından yazılmış olan "Geçmişte Almanya'da Sosyalist Hareket" adlı bir makaleyi içeren Höchberg'in *Jahrbuch*'u[67] bize ulaştı.* Burda hareketin bugüne kadar varan güvenilir eleştirileri ve onunla birlikte yeni organın[60] çizgisi için, bu onlara bağlı olduğuna göre, güvenilir programlarıyla karşı karşıyayız.

Hemen başında şunları okuyoruz:

"Lasalle'ın fazlasıyla siyasal olarak gördüğü, yalnızca işçileri değil, bütün namuslu demokratları, bilimin bağımsız temsilcilerini ve *gerçek insanlık aşkı ile dolu bütün in-*

* Höchberg, Bernstein ve Schramm. —*Ed.*

sanları harekete geçireceği *başlık altında* toparladığı hareket, Johann Baptist Schweitzer'in başkanlığında *sanayi işçilerinin kendi çıkarları doğrultusundaki tek-yanlı bir savaşıma indirgenmişti.*"

Bunun tarihsel olarak doğru olup olmadığı ya da ne ölçüde doğru olduğunun üzerinde durmayacağım. Burda Schweitzer'e karşı yöneltilen bu özel suçlama, burada, burjuva demokratik insanseverlik hareketi olarak alınan lasalcılığı, sanayi işçilerinin burjuvaziye karşı bir sınıf savaşımı olarak niteliğini *derinleştirerek,* sanayi işçilerinin çıkarları doğrultusundaki tek-yanlı savaşıma *indirgemiş* olmasıdır. Üstelik "burjuva demokrasisini yadsımış" olmakla da suçlanmaktadır. Sosyal-demokrat partinin içersinde burjuva demokrasisinin işi ne? Eğer "namuslu insanlardan" oluşuyorsa, bunu kimse kabul etmek istemez, ve eğer gene de kabul edilmesi isteniyorsa, bu, yalnızca bir patırtı çıkarmak için olabilir.

Lasalcı parti, "kendini, *işçilerin bir partisi* olarak *en tek-yanlı* bir yoldan yönetme yolunu seçiyor". Bunu yazan bayların kendileri de işçilerin bir partisi olarak en tek-yanlı bir yoldan kendini yöneten bir partinin üyeleridirler, şu anda, bu parti içinde görev ve sorumluluk mevkiindedirler. Burda kesin bir uyuşmazlık var. Eğer yazdıkları amaçlarını ifade ediyorsa, partiyi terketmeleri gerekir, ya da en azından görev ve sorumlu mevkilerinden çekilmeleri gerekir. Eğer öyle yapmıyorlarsa, partinin proleter niteliğine karşı savaşım vermek için resmî konumlarını kullanmak istediklerini kabul etmiş oluyorlar. Demek oluyor ki, eğer parti, bunları görev ve sorumluluk mevkiinde bırakırsa, kendine ihanet etmiş olacaktır.

Bu bayların düşüncelerine göre, bu durumda sosyal-demokrat parti tek-yanlı bir işçi partisi *değil,* "gerçek insanlık aşkı ile dolu bütün insanların" çok yanlı bir partisi olmalıdır. Her şeyden önce, bunu, o bayağı proleter tutkusunu bir yana bırakarak ve "güzel zevkleri işlemek" ve "iyi huyları edinmek için" (s. 85) eğitilmiş, insansever burjuvazinin önderliği altına girerek kanıtlamalıdır. Böylece, bazı liderlerin "çirkin tutumu", baştan sona saygıdeğer bir "burjuva tutumuna" yerini bırakacaktır. (Sanki burada sözü

edilenlerin dışavurmuş çirkin görünüşleri ile hiç de suçlanamazlarmış gibi!) O zaman da *"eğitilmiş ve mülk sahibi* sınıf çevrelerinden *pek çok yandaş* boygösterecektir. Ama *bunlar*, yürütülen ajitasyon *elle tutulur başarılara* ulaşacaksa, ... önce kazanılmalıdır." Alman sosyalizmi *"yığınları* kazanmaya çok fazla önem verdi ve böyle yaparak da toplumun üst katmanları denenler arasında canlı (!) propagandayı boşladı." Çünkü "parti, hâlâ, onu Reichstag'da temsil etmeye yakışır insanlardan yoksundur." Bununla birlikte "kendilerini gerekli bilgi ile enine boyuna donatmak için zaman ve fırsat bulmuş olan insanlara vekâlet vermeleri istenilebilir ve gerekli bir şeydir. Basit işçi ve küçük elzanaatçı ustası ... bu iş için gereken boş zamana ancak pek seyrek olarak ve olağan-dışı durumlarda sahiptir."

Öyleyse burjuvaları seçin!

Kısacası, işçi sınıfı kendi başına kendi kurtuluşunu sağlayamaz. Bu amaç için, işçilere neyin yararlı olduğunu tanıyıp öğrenmek "zamanına ve fırsatına" tek başına sahip olan "eğitilmiş ve mülk sahibi" burjuvazinin liderliği altına girmesi gerekir. İkinci olarak da, kendine karşı savaşılacak olan hiçbir şekilde burjuvazi değildir, tersine — canlı propaganda ile *kazanılması* gerekendir.

Ama toplumun üst katmanları ya da onun iyi niyetli unsurları kazanılmak isteniyorsa, bunlar hiçbir şekilde korkutulmamalıdır. Ve işte üç Zürihli güvenli bir keşifte bulunduklarını sanıyorlar:

"Tam da şu sırada, sosyalistlere-karşı yasanın[23] baskısı altında, parti, şiddete dayanan kanlı devrim yolunu izlemek *eğiliminde olmadığı*, legalite yolunu, yani *reform* yolunu izlemekte ... kararlı olduğunu göstermektedir."

Böylece, eğer 500.000-600.000 sosyal-demokrat seçmen —toplam seçmenin onda-biri ile sekizde-biri arasında ve ayrıca da ülkenin her tarafına dağılmış halde— kafalarını duvara çarpmamak ve ona-karşı-birin "kanlı ihtilâli" girişimine kalkışmamak idrakine sahipseler, bu, bazı son derece büyük dış olaylardan, bu olaylardan doğacak olan beklenmedik devrimci kalkışımlardan ya da hatta onlardan doğan bir çatışmada halkın kazanacağı bir *zafer*den yararlanmayı sonsuza dek *reddettiklerini* kanıtlamaktadır. Eğer Berlin

bir kez daha bir başka 18 Martı[69] yaşayacak kadar eğitilmemiş olursa, sosyal-demokratlar, "barikat çılgınlığı içinde ayaktakımı" (s. 88) olarak kavgada yerini almak yerine, "legalitenin yoluna düşmeli", çalı-çırpıyı ayıklayıp, barikatları temizlemeli ve eğer gerekiyorsa, tek-yanlı, kaba, eğitilmemiş yığınlara karşı şanlı ordu ile birlikte yürümelidir. Ya da eğer bu baylar bunları söylemek istemediklerini ileri sürüyorlarsa, o zaman ne demek istemişlerdi?

Ama ardından daha da iyisi geliyor.

"Demek oluyor ki, mevcut koşulları eleştirisinde ve bu koşulları değiştirmek konusundaki önerilerinde (parti) ne denli ağırbaşlı, nesnel ve ihtiyatlı olursa, bilinçli gericilerin kızıl hayalet ile burjuvazi korkuttuğu bugünkü (sosyalistlere-karşı yasanın getirildiği sırada) hareketi yinelemek o denli daha az olanaklı olacaktır." (s. 88.)

Burjuvazideki kuşkunun en son izini silip atmak için, kızıl hayaletin gerçekten yalnızca bir hayalet olduğu, var olmadığı, açık-seçik ve inandırıcı bir biçimde ona kanıtlanmalıdır. Ama kızıl hayalet gizemi eğer burjuvazinin kendisi ile proletarya arasındaki kaçınılmaz ölüm-kalım savaşının dehşeti değilse, başka nedir ki? Modern sınıf savaşımının kaçınılmaz sonucunun dehşeti değil mi? Sınıf savaşımını kaldırın, o zaman, burjuvazi ve "bütün bağımsız insanlar, proletarya ile elele gitmekten korkmayacaklardır"! Ve aldatılmış olacak olanlar da yalnızca proleterlerdir.

Öyleyse parti, saygılı ve yumuşakbaşlı tutumu ile, sosyalistlere-karşı yasanın yolaçtığı "uygunsuzlukları ve aşırılıkları", bir daha dönmemek üzere terkettiğini kanıtlasın. Eğer kendi isteği ile yalnızca bu yasanın sınırları içersinde hareket etme niyetinde olduğunu vaadederse, Bismarck ve burjuvazi, hiç kuşku duyulmasın ki, artık bir işe yaramayacağına göre, bu yasayı kaldırma inceliğini göstereceklerdir!

"Kimse bizi yanlış anlamasın"; biz "partimizden ve programımızdan vazgeçmek" istemiyoruz, "önümüzdeki yıllar içinde, eğer tüm gücümüzü ve enerjimizi, düşünülebilecek olan çok daha uzak vadeli istemlerin gerçekleştirilmesinden önce mutlaka başarılması gereken belli ivedi amaçlara ulaşmak üzerinde yoğunlaştıracak olursak, çok şeyler yapacağımızı düşünmek" istiyoruz.

İşte o zaman, o burjuvazi, küçük-burjuvazi ve "uzak vadeli istemlerimiz yüzünden ... şimdi korkarak kaçan" işçiler, bize yığınlar halinde katılacaklar.

Programdan *vazgeçilmeyecek* ama yalnızca —belirsiz bir dönem için— *ertelenecektir*. İnsan bunu, gerçekten kendisi için, kendi yaşamı boyunca da değil, ölümünden sonra da, kuşaktan kuşağa çocuklarına, torunlarına aktarılacak bir şey olarak kabul ediyor. Bu sırada insan kendi "tüm gücünü ve enerjisini", her türlü küçük süprüntülere ve en azından burjuvaziyi ürkütmeden bir şeyler olduğu görünümünü yaratmak için kapitalist toplum düzeninin orasını burasını yamamaya harcamış oluyor. Burda, olanca gücüyle düzenbazlık yaparak, bütün içtenliğiyle 1873 iflâsına katkıda bulunarak ve böylece *gerçekten de* mevcut düzenin yıkılması yolunda bir şeyler yaparak, gelecekteki birkaç yüz yıl içersinde kapitalist toplumun kaçınılmaz yıkılışına olan sarsılmaz inancını kanıtlayan "Komünist" Miquel'i gerçekten de övmem gerekir.

Bir başka kabahat da, olsa olsa "zamanlarının çocukları olmaktan başka bir şey olmayan kurucu gruba karşı abartılmış saldırılardı"; o nedenle "Strousberg ve benzeri kimseleri kötülemekten ... kaçınmak çok daha iyi olurdu." Ne yazık ki, herkes, "kendi zamanının çocuklarından" başka bir şey değildir ve eğer bu yeterli bir mazeret ise, artık hiç kimseye saldırılmaması gerekirdi, bütün tartışmalar, bütün çatışmalarımız dursun, karşıtlarımızın bize salladıkları tekmeleri sessizce karşılayalım, çünkü o pek akıllı bizler, bu karşıtların "kendi zamanlarının çocukları olmaktan başka bir şey olmadıklarını" ve başka türlü de davranamayacaklarını biliyoruz. Tekmelerini faizi ile birlikte geri ödemek yerine, bu bahtsızlıklara acımalıyız.

O zaman gene Komünün desteği dezavantaja sahipti, ama şöyle ki, "başka türlü bize oldukça eğilim duyan insanlar soğutulmuş ve genel olarak bize karşı *burjuvazinin nefreti* artırılmıştı". Üstelik parti, "Ekim Yasasının[70] geçirilmesinde tümüyle de suçsuz değildir, çünkü gereksiz yere *burjuvazinin nefretini* artırmış bulunuyordu".

İşte üç Zürih sansürcüsünün programı böyle. Açıklık konusunda geriye hiçbir kuşku bırakmıyor. Hele de 1848

günlerindeki bu tür lafebeliklerini tümüyle pek iyi bilen bizler için. Burada kendilerini ele veren, proletaryanın devrimci konumunun baskısıyla "çok ileri gidebileceği" kuşkuyla dolu küçük-burjuvazinin temsilcileridir. Kararlı siyasal muhalefet yerine genel arabuluculuk; hükümete ve burjuvaziye karşı savaşım yerine onları kazanmaya ve inandırmaya çabalamak; yukardan gelen kötü muamelelere karşı yiğitçe direnmek yerine uysalca boyuneğme ve cezanın hakedildiğini itiraf etmek. Tarihsel olarak zorunlu çatışmaların tümü yanlış olarak yorumlanmakta ve bütün tartışmalar, eninde sonunda, esas noktada anlaşmış olduğumuz yolundaki güvenceyle son bulmaktadır. 1848'de burjuva demokratları olarak ortaya çıkan kimseler, şimdi pekâlâ kendilerini sosyal-demokrat olarak adlandırabiliyorlar. Birinciler için demokratik cumhuriyet ne kadar ulaşılmaz bir uzaklıkta ise, ikinciler için de kapitalist düzenin alaşağı edilmesi o kadar uzaktadır ve bu nedenle bugünün politikasında kesenkes bir önem taşımaz; insan arabuluculuk edebilir, uzlaşabilir ve başkasının gönlünce iyilikseverlik edebilir. Proletarya ile burjuvazi arasındaki sınıf savaşımı, tıpkı bunun gibidir. Sınıf savaşımı kâğıt üzerinde kabul ediliyor, çünkü bunun varlığı artık yadsınamıyor, ama pratikte örtbas ediliyor, sulandırılıyor, daraltılıyor. Sosyal-demokrat parti işçilerin partisi *olmamalı*, burjuvazinin ya da bir başkasının nefretini üzerine çekmemelidir; her şeyden önce burjuvazi arasında çok canlı bir propaganda yürütmelidir; burjuvaziyi ürkütecek ve her şeyden önce bizim kuşağın erişemeyeceği uzun vadeli amaçlara ağırlık vereceğine, bütün gücünü ve enerjisini, toplumun eski düzenini yeni payandalarla destekleyerek, belki de kesin bir yıkımı, giderek, azar azar ve olabildiğince barışçıl bir çözülme süreciyle dönüştürebilecek şu küçük-burjuva reform yamalarına vermelidir. Bunlar, yalnızca bir şey yapmamakla kalmayıp, gevezelik dışında görünüşte her şeyi önlemeye çalışan bitmez tükenmez faaliyetlere girişmiş aynı kimselerdir; 1848 ve 1849'da her türlü eylem korkusuyla hareketi her adımında köstekleyen ve sonunda yıkılmasına yolaçan aynı kimselerdir; tepkiyi asla görmeyen ve sonunda kendilerini direnmenin de, kaçmanın da olanaksız olduğu bir çıkmazın sonun-

da bulmaktan ötürü şaşıran aynı kimselerdir; tarihi kendi çok darkafalı ufuklarına hapsetmek isteyen ve tarihin kafalarını her zaman aşarak gündeme geldiği aynı kimselerdir.

Sosyalist inançlarına gelince, bu, *Manifesto*'da "Alman Sosyalizmi ya da 'Hakikî' Sosyalizm"* bölümünde yeterince eleştirilmiş bulunuyor. Sınıf savaşımının istenmeyen, "kaba" bir görüngü olarak bir yana itildiği yerde, sosyalizmin temeli olarak, "gerçek insanlık aşkı" ve "adalet" konusunda boş lafebeliğinden başka geriye bir şey kalmaz.

Bugüne dek egemen sınıflardan gelen insanların da militan proletaryaya katılmaları ve onları eğitsel unsurlarla beslemeleri gerektiği, gelişmenin izlediği yolda kök salmış, kaçınılmaz bir olgudur. Biz bunu apaçık olarak *Manifesto*'da koyduk. Ama bunda iki noktayı belirtmek gerekir:

Birincisi, proletarya harereketi için yararlı olabilmeleri için, bu insanların, gerçekten eğitsel olan unsurları harekete katmaları gerekir. Ama Alman burjuva döneklerinin büyük çoğunluğu için bu sözkonusu değildir. Ne *Zukunft* ne de *Neue Gesellschaft*,[71] hareketi bir adım ileri götürebilecek en ufak bir katkıda bulunmuşlardır. İster pratik nitelikte olsun, ister teorik nitelikte, gerçek eğitsel malzeme yönünde burada mutlak bir boşluk vardır. Onun yerine, bu bayların üniversiteden ya da şurdan burdan birlikte getirdikleri ve Alman felsefe artıklarının bugün geçirmekte olduğu ayrışma süreci nedeniyle, biri ötekinden daha anlaşılmaz olan son derece değişik teorik görüş açılarını yetkinleşmiş sosyalist düşüncelerle zorlama yollarla bağdaştırmaya çalışma girişimleri vardır. İşe yeni bilimi enine boyuna incelemekle başlayacakları yerde, bunların herbiri, daha önce birlikte getirdiği görüşlerine uydurma yolunu yeğlediler, hemen kendi özel bilimi haline getirdiler ve bunu öğretmek isteğinde oldukları görüntüsüyle öne fırladılar. Böylece bu tabaka arasında kaç kafa varsa, o kadar da görüş vardır, tek bir duruma açık-seçiklik getireceklerine, yalnızca kafa karışıklığı —çok şükür ki hemen hemen yalnızca kendi aralarında— yarattılar. Öğrenmemiş olduklarını öğretmeyi birinci ilke olarak benimseyen öğretici unsurlara, parti, pe-

* Bkz: *Seçme Yapıtlar*, 1, s. 159-162. —*Ed.*

kâlâ yolverebilir.

İkincisi, eğer öteki sınıflardan bu türden kimseler proletarya hareketine katılırlarsa, ilk koşul, bunların kendileriyle birlikte herhangi bir burjuva, küçük-burjuva vb. önyargılarının kalıntılarını getirmemeleri, tersine proletarya görüşünü bütün kalpleriyle benimsemeleridir. Ama bu beyler, kanıtlandığı gibi, burjuva ve küçük-burjuva düşünceleriyle dopdoludur. Almanya gibi bir küçük-burjuva ülkesinde bu düşüncelerin, kuşkusuz haklı nedenleri vardır. Ama yalnızca Sosyal-Demokrat İşçi Partisi *dışında*. Eğer bu beyler bir küçük-burjuva sosyal-demokrat parti içersinde birleşeceklerse, bunu yapmakta yerden göğe hakları var; o zaman insan onlarla oturur, koşullara göre bir birlik oluşturma konusunu, vb. konuşabilir. Ama bir işçi partisi içersinde bunlar, bozucu unsurlardır. Bunları hoşgörmek için nedenler varsa, şimdilik onları *yalnızca* hoşgörmek, parti liderliğini etki altına almalarına izin vermemek ve bunlarla ipleri koparmamanın yalnızca bir zaman sorunu olduğunun bilincinde olmak bizim görevimizdir. Üstelik bu zaman da gelmiş görünüyor. Parti, bu makalenin yazarlarının, artık kendi içinde kalmasını nasıl hoşgörebiliyor, bizce pek anlaşılır bir şey değildir. Ama parti liderliği bu tür kimselerin şu ya da bu ölçüde ellerine de düşmüş olsaydı, parti düpedüz iğdiş edilmiş olur ve proleter kıvılcımı sönerdi.

Biz kendi payımıza, bütün geçmişimiz yönünden önümüzde tek bir yol görüyoruz. Nerdeyse kırk yıldır, sınıf savaşımının tarihin doğrudan itici gücü olduğunu, ve özel olarak burjuvazi ile proletarya arasındaki savaşımın modern toplumsal devrimin büyük kaldıracı olduğunu vurguladık; o nedenle, bu sınıf savaşımını hareketten çıkarıp atmak isteyen kimselerle işbirliği yapmak bizim için olanaksızdır. Enternasyonal oluşturulduğunda biz şu savaş narasını açık-seçik biçimde formüle etmiştik: İşçi sınıfının kurtuluşu işçi sınıfının kendi işi olmalıdır.* Dolayısıyla, işçilerin kendilerini kurtarmak için çok eğitimsiz oldukları ve önce insansever büyük burjuvazi ve küçük-burjuvazi tarafından yukardan özgürlüklerine kavuşturulmaları gerektiğini açıkça öne süren kimselerle işbirliği yapamayız. Eğer yeni parti

* *Seçme Yapıtlar*, 2, s. 21. —*Ed.*

organı, bu bayların görüşlerine uygun düşen bir yol, burjuva olan, proleter olmayan bir yol benimsiyorlarsa, o zaman bizim için, üzülerek de olsa, buna karşı olduğumuzu kamuoyu önünde açıklamaktan, şimdiye dek yurtdışında temsil etmiş olduğumuz Alman Partisi ile olan bağlarımızı kesmekten başka yapacak bir şey kalmıyor. Ama işlerin *buraya* vardırılmayacağını umalım. ...

Marx ve Engels tarafından
17 ve 18 Eylül 1879'da yazılmıştır
İlk kez, 15 Haziran 1891'de
Die Kommunistische Internationale,
XIII. Jahrg., Heft 23'te yayımlanmıştır

FRİEDRİCH ENGELS

ÜTOPİK SOSYALİZM VE BİLİMSEL SOSYALİZM[72]

1892 İNGİLİZCE BASKIYA ÖZEL GİRİŞ

Elinizdeki küçük kitap, aslında, daha büyük bir bütünün bir parçasıdır. Berlin Üniversitesinde *privatdocent** olan Dr. E. Dühring, aşağıyukarı 1875'te, artık sosyalist olduğunu birdenbire ve pek gürültülü bir biçimde açıkladı, ve Alman kamuoyuna, ayrıntılı bir sosyalist teori ile birlikte, toplumun yeniden örgütlenmesi için eksiksiz bir uygulama planı da sundu. Bunun doğal sonucu olarak, öncellerine çattı; ve Marx'a, olanca öfkesiyle saldırarak, hepsinden çok onur verdi.

Bu, Almanya'da Sosyalist Partinin iki kesimi —ayzenahçılar ile lasalcılar[3]— tam birleştikleri, ve böylece daha da güçlenmekle kalmayıp, bütün güçlerini ortak düşmana karşı kullanma yeteneğini kazandıkları sıralarda oldu. Al-

* Özel öğretim görevlisi. —Ç.

manya'da Sosyalist Parti hızla bir güç olmaktaydı. Ama onu bir güç haline getirmenin ilk koşulu, yeni sağlanmış olan birliğin tehlikeye düşürülmemesiydi. Ve Dr. Dühring, kendi çevresinde, bir kümeyi, geleceğin ayrı bir partisinin çekirdeğini, açıkça toplamaktaydı. Bundan ötürü, onun karşısına çıkmamız, ve hoşlansak da hoşlanmasak da, savaşımla hesabını görmemiz zorunlu hale geldi.

Bu, pek güç olmayabilirdi, ama uzun bir iş olduğu besbelliydi. Bilindiği gibi, biz Almanlar, ince eleyip sık dokumaya, çok derin ve köklü düşünmeye, *Gründlichkeit*'a* —nasıl isterseniz öyle deyiniz— düşkünüzdür. İçimizden biri, yeni bir öğreti saydığı bir şeyi açıklayınca, onu önce her şeyi kapsayan bir sistem haline getirmek zorundadır. Mantık ilkelerinin ve evrenin temel yasalarının, eninde sonunda, yalnız bu yeni bulunup tamamlanan teoriye ulaşılmak için varolageldiğini kanıtlaması gerekir. Ve Dr. Dühring, bu bakımdan tam istenen ulusal nitelikteydi. Şunların hakkından gelmem gerekiyordu: eksiksiz bir ussal, ahlâkî, doğal, ve tarihsel "Felsefe Sistemi"; eksiksiz bir "Ekonomi Politik ve Sosyalizm Sistemi"; ve son olarak, bir "Eleştirel Ekonomi Politik Tarihi" — görünüşü ve içeriği bakımından ağır üç koca cilt; genellikle daha önceki filozofların ve iktisatçıların hepsine karşı ve özellikle Marx'a karşı seferber edilmiş üç kanıtlar kolordusu —gerçekte tam bir "bilimde devrim" çabası—. Uzay ve zaman kavramlarından bimetalizme,[73] maddenin ve hareketin öncesizliğinden ve sonrasızlığından ahlâkî idealların kalımsız nitelikte olmasına, Darwin'in doğal seçmesinden gelecekteki bir toplumda gençliğin eğitimine kadar, aklagelen çeşitli konuların hepsini ele almam gerekiyordu. Ne olursa olsun, Dr. Dühring'in işi geniş ve sistemli tutması, bana, Marx'ın ve benim bu pek çeşitli konulardaki görüşlerimizi daha önceleri yaptığımızdan çok daha birbirine bağlı bir biçimde ve Dr. Dühring'e karşı geliştirme fırsatını verdi. Başka bakımlardan pek tatsız tuzsuz olan bu işi üstlenmemin başlıca gerekçesi budur.

[Dr. Dühring'e —ç.] yanıtım, önce Leipzig'de, sosyalist kesimin başlıca organı olan *Vorwärts*'te[41] bir makaleler dizisi halinde yayımlandı, ve daha sonra bir kitap ha-

* Derinlik. —ç.

line getirildi: *Herr Eugen Dührings Umwälzung der Wissenschaft* [*Bay Eugen Dühring Bilimi Altüst Ediyor*]. Bu kitabın ikinci bir basımı, 1866'da, Zürich'te yapıldı.

Şimdi Fransız Yasama Meclisinde Lille temsilcisi olan dostum Paul Lafargue'ın dileği üzerine, bu kitabın üç bölümünü elden geçirerek bir kitapçık haline getirdim. Ve Lafargue, bunu, Fransızcaya çevirip *Socialisme Utopique et Socialisme Scientifique* adıyla, 1880'de yayımladı. Bu Fransızca metinden yararlanılarak bir Lehçe ve İspanyolca basımı yapıldı. 1883'te, Alman dostlarımız, bu kitapçığı özdilinde yayımladılar. O zamandan beri, Almanca metinden yapılan İtalyanca, Rusça, Romence, Felemenkçe ve Danimarka dilindeki çevirileri yayımlandı. Böylece, bu kitapçık, elinizdeki İngilizce basımı ile birlikte, on dilde yayımlanmış oluyor. Herhangi bir sosyalist yapıtın, 1848'deki *Komünist Manifesto*'muzun* ya da Marx'ın *Kapital*'inin bile, böyle birbiri ardına çevrildiğini bilmiyorum. Almanya'da dört basımı yapıldı ve basılan nüshaların toplamı, 20.000'i buldu.

Eklenti, "Mark",[74] Almanya'da toprak mülkiyetinin tarihi ve gelişimi konusundaki bazı temel bilgileri, Alman Sosyalist Partisi içinde yaymak amacıyla yazılmıştı. Bu, partinin kentlerde çalışan insanları özümsemesinin aşağıyukarı tamamlandığı, ve tarım işçileri ile köylülerin ele alınması gerektiği bir zamanda, her şeyden daha zorunlu görünüyordu. Toprağı kullanma hakkının özgün biçimleri, eski Cermen kabilelerinin hepsinde ortak olduğu için, ve bunların ortadan kalkışının tarihi, İngiltere'de bile, Almanya'da olduğundan daha az bilindiği için, bu eklenti, çevirinin kapsamına alındı. Metni, Maksim Kovalevski'nin bu yakınlarda geliştirmeye başladığı varsayımı anmadan, aslında olduğu gibi bıraktım. Onun varsayımına göre, ekilebilir alanların ve otlakların birkaç kuşağı içeren büyük bir ataerkil aile topluluğunun ortak hesabı için işletilmesi, o alanların Markın üyeleri arasında paylaşılmasından önce geliyordu (hâlâ varolan Güney Slovanya Zadrugası örneğindeki gibi), ve paylaşma, daha sonra, topluluk ortak işletmeciliğe güçlük çıkaracak kadar büyüyünce oldu.[75] Kovalevski belki tü-

* Bkz: *Seçme Yapıtlar*, I, s. 131-168. —*Ed.*

müyle haklıdır, ama konu hâlâ *sub judice*'dir.*

Bu yapıtta kullanılan ekonomik terimler, yeni oldukları ölçüde, Marx'ın *Kapital*'inin İngilizce baskısındakilere uygundur. Nesnelerin yalnız üreticinin kullanımı için değil, tersine, değişim amacıyla da üretildiği; yani kullanım-değeri olarak değil, *meta olarak* üretildiği ekonomik evreye "meta üretimi" diyoruz. Bu evre, değişim için üretimin başlangıcından günümüze kadar uzanmakta; ancak, tam gelişimine kapitalist üretim koşullarında, yani üretim araçlarının sahibi olan kapitalistin, kendi emek-gücünden başka hiçbir üretim aracı olmayan insanları, emekçileri, ücretle çalıştırdığı, ve ürünlerin satış fiyatının kendi gideri üstündeki fazlasını cebine attığı koşullarda ulaşır. Sınaî üretim tarihini, ortaçağdan bu yana üç döneme ayırıyoruz: 1° küçük usta zanaatçının, kalfaları ve çıraklarıyla birlikte [çalıştığı —ç.] ve her emekçinin nesnenin bütününü ürettiği zanaatçılık [dönemi —ç.]; 2° çok sayıda işçinin, topluca ve büyük bir işyerinde, nesnenin bütününü işbölümü ilkesine göre ürettiği; her işçinin, işlemin yalnız bir kesimini yaptığı, ve bundan ötürü ürünün ancak ardarda hepsinin elinden geçtikten sonra tamamlandığı manüfaktür [dönemi —ç.]; 3° ürünün [herhangı bir —ç.] güçle işletilen makinelerce üretildiği, emekçinin işinin mekanik aracın çalışmasını denetlemek ve düzeltmekle sınırlı olduğu modern sanayi [dönemi —ç.].

Bu yapıtın içeriğinin, İngiliz kamuoyunun büyükçe bir kesiminin itirazı ile karşılaşacağını çok iyi biliyorum. Ama biz Kıtalılar, İngiliz "saygınlığının" önyargılarına biraz olsun önem verseydik, durumumuz bugünkünden de kötü olurdu. Bu kitap, "tarihsel materyalizm" dediğimiz şeyi savunmaktadır; ve materyalizm, İngiliz okurların büyük çoğunluğunun kulaklarını tırmalayan bir sözcüktür. "Bilinemezcilik" hoşgörülebilir, ama materyalizm hiç kabul edilemez.

Bununla birlikte bütün modern materyalizmin asıl yurdu, 17. yüzyıldan beri, İngiltere'dir.

"Materyalizm, *Büyük Britanya'nın evlilik-dışı* (*natural-born*, doğal-doğmuş) *oğludur*. İngiliz skolastiği Duns Scotus,

* İncelenmekte. —ç.

eskiden "*Madde için düşünmek olanaksız mıdır?*" diye sormuştu.

"Bu mucizeyi gerçekleştirmek için Tanrının sonsuz gücüne sığındı, yani tanrıbilime materyalizm va'zettirdi. Üstelik Duns Scotus bir adcıydı.[76] Materyalizmin ilk biçimi olan adcılığa özellikle İngiliz skolastikler arasında raslanır.

"İngiliz materyalizminin gerçek atası Bacon'dır. Ona göre, doğal felsefe (*natural philosophy*) biricik doğru felsefedir; ve duyuların deneyimine dayanan fizik, doğal felsefenin en önemli bölümüdür. Onun sık sık andığı yetkililer, Anaksagoras ile homoiomerileri[77] ve Demokritos ile atomlarıdır. Bütün bilim deneye dayanır, ve duyuların sağladığı verilere ussal bir araştırma yöntemini uygulamaktan ibarettir. Tümevarım, çözümleme, karşıtlaştırma, gözlem, deney, böyle bir ussal yöntemin bellibaşlı biçimleridir. Maddede doğal olarak bulunan nitelikler içinde hareket, yalnız mekanik ve matematik hareket biçiminde değil, maddenin bir itki, bir yaşamsal ruh, bir gerilim —ya da Jakop Böhme'nin kullandığı bir terimle, bir "*gual*"*— biçimi olarak da ilk ve en önemli niteliktir.

"Materyalizm, Bacon'da, ilk yaratıcısında, henüz çok yönlü bir gelişimin tohumlarını taşır. Bir yanda madde, duyumsal, şiirli bir büyü içinde, insanın bütün varlığını tatlı gülümsemelerle kendisine çeker görünür. Öte yanda, atasözleri gibi formülleştirilmiş olan öğreti, tanrıbilimden aktarılan tutarsızlıklarla dallanıp budaklanır.

"Materyalizm, daha sonraki evrimi sırasında tek yönlü bir hale gelir. Hobbes, Bacon'ın materyalizmini sistemleştirir. Duyulara dayanan bilgi, şiirli çiçeklerini yitirir, matematikçilerin soyut deney konusu olur; geometri, bilimlerin en yücesi ilân edilir. Materyalizm, insandan-kaçar (*misanthropic*) olur. Çünkü kendi karşıtını, insandan kaçan o tensiz ruhsalcılığı kendi alanında altetmesi için kendi teninden sıyrılması ve çileci olması gerekmektedir. Bunun

* "*Qual*" filozofça bir sözcük oyunudur. *Qual*, harfi harfine, işkence, bir çeşit eyleme zorlayan bir acı anlamındadır; gizemci Böhme, [*qual*'ın —ç.] Almancasına Latince *qualitas* (nitelik) sözcüğünden bir şeyler katmıştır. Onun "*qual*"ı, dıştan çektirilen bir acıya karşıt olarak, ona yakalanan nesnenin, ilişkinin, ya da kişinin kendiliğinden gelişiminin doğurduğu eyleme geçiren ilkeydi. [*Engels'in İngilizce baskıya notu.*]

için, duyumsal bir kendilik olmayı bırakıp zihinsel bir kendilik olur; ama bu yüzden, zihne özgü bütün tutarlılıkları da, sonuçlarını önemsemeden geliştirir.

"Bacon'a katkıda bulunan Hobbes, şöyle konuşur: İnsanın bütün bilgisi duyularla sağlanıyorsa, bizim kavram ve idealarımız, ancak gerçek âlemin duyumsal biçimlerinden soyutlanmış görüntüleridir. Felsefe, bu görüntülere ancak ad koyabilir. Bir ad, onların birden çoğuna verilebilir. Adların bile adları olabilir. Bir yandan bütün kavramların kökeninin duyulur âlemde bulunduğunu ve, öte yandan, bir sözcüğün bir sözcükten daha çok şey olduğunu, duyularımızla bildiğimiz varlıkların, hepsi de tek olan varlıkların dışında, genel, tekil olmayan doğal özellikte varlıklar bulunduğunu savunsaydık, bu bir çelişki olurdu. Maddesiz bir töz, maddesiz bir cisim gibi saçmadır. Madde, varlık, töz, yalnızca aynı gerçeklik için [kullanılan —ç.] farklı terimlerdir. *Düşünceyi, düşünen maddeden ayırmak olanaksızdır.* Bu madde, evrende oladuran bütün değişmelerin etkenidir. Sonsuz sözcüğü zihnimizin sonsuz bir toplama işlemini gerçekleştirme gücü olduğunu saptamadığı sürece, anlamsızdır. Bizim için yalnız maddî şeyler algılanabilirdir, Tanrının varlığı konusunda hiçbir şey bilemeyiz. Yalnız benim kendi varlığım kesindir. Her insanî tutku, bir başlangıcı ve bir sonu olan mekanik bir harekettir. İyi dediğimiz şeyler, itkinin amaçlarıdır. İnsan, doğa ile aynı yasalara bağımlıdır. Güç ile özgürlük, özdeştir.

"Hobbes, Bacon'ı sistemleştirmişti, ama Bacon'ın temel ilkesine, bütün insan bilgisinin kökeninin duyulur âlem olduğuna bir kanıt göstermemişti. Bu kanıtı, *Essay on the Human Understanding* [*İnsan Zihni Üzerine Deneme*] adlı yapıtında, Locke verdi.

"Hobbes, Bacon materyalizminin tanrıcı önyargılarını yıkmıştı; Collins, Dodwell, Coward, Hartley, Priestley de Locke'un duyumsalcılığını kuşatan son tanrıbilimsel engelleri yıktılar. Ne olursa olsun, pratik materyalist için yaradancılık,[73] dinden kurtulmanın yalnızca kolay bir yoludur."*

* Marx ve Engels, *Die heilige Familie*, Frankfurt a. M., 1845, s. 201-204. [Marx ile Engels'in bu kitabının tam adı şöyledir: *Die heilige Familie oder Kritik der Kritischen Kritik Gegen Bruno Bauer und Konsetten.* (Bkz: *Kutsal Aile, ya da Eleştirel Eleştirinin Eleştirisi*, Sol Yayınları, Ankara 1976, s. 195-197.) —Ed.]

Karl Marx modern materyalizmin İngiliz kökeni üstüne işte böyle yazıyordu. Günümüzün İngilizleri, onun kendi atalarını övmüş olmasından pek hoşlanmıyorlarsa, yazık olur. Bacon'ın, Hobbes'un ve Locke'un, İngilizlerin ve Almanların, Fransızları karada ve denizde yenmiş olmalarına karşın, dışında kaldığımız ve sonuçlarını İngiltere'nin olduğu kadar Almanya'nın da iklimine alıştırmaya hâlâ çabaladığımız Fransız devrimine taç giydirilmeden önce bile, 18. yüzyılı tam anlamıyla bir Fransız yüzyılı yapan o ünlü Fransız materyalistlerinin babaları oldukları yadsınamaz.

Bunun yadsınacak bir yanı yoktur. O yüzyılın ortalarında, İngiltere'ye yerleşen her kültürlü yabancıyı şaşırtan ve onun dikkate almadan edemeyeceği şey, saygın İngiliz orta sınıfının dinsel bağnazlığı ve budalalığı idi. Biz, o sıralarda, hepimiz materyalisttik, hiç değilse, çok ileri derecede özgür düşünen kimselerdik; ve İngiltere'deki eğitilmiş kişilerin aşağıyukarı hepsinin her türlü olmayacak mucizeye inanacağını, ve Buckland ile Mantell gibi yerbilimcilerin bile, Tekvin'in efsaneleriyle öyle pek çatışmasınlar diye kendi bilimlerinin olgularını çarpıtacaklarını pek düşünemiyorduk; o zamanlar, dinsel konularda kendi zihinsel yetilerini kullanmaya cesaret eden insanlar bulmak için, eğitilmemişlerin, "ayaktakımı" diye anılan emekçilerin, özellikle ovıncı sosyalistlerin arasına girmeniz gerekiyordu.

Ama İngiltere o zamandan beri "uygarlaştı". 1851 sergisi,[79] İngilizlerin o adasal içekapanıklığının ölüm çanını çaldı. İngiltere, beslenme düzeni, âdetler, düşünceler bakımından giderek uluslararasılaştı; öylesine ki, keşke bazı İngiliz âdetleri ve töreleri, Kıtada, Kıtasal alışkanlıkların burada tutunduğu kadar çok tutunmuş olsaydı, demeye başlıyorum. Her nasılsa, 1851'den önce yalnız soyluların bildiği salatayağının ülkeye sokulup yayılmasına, dinsel konulardaki Kıtasal kuşkuculuğun o uğursuz yayılması eşlik etti, ve bu, şuna vardı: bilinemezcilik, tam İngiliz Kilisesi kadar saygıdeğer tutulmamakla birlikte, saygınlık bakımından Baptism ile hemen hemen başabaş ve Selâmet Ordusunun[80] kesinlikle daha üstünde bir aşamaya yaraşır görüldü. Bu koşullarda, münkirliğin gelişmesine yürekten acıyan ve bunu kınayan kimseleri, bu "yeni moda kavramların" her

gün kullanılan birçok nesne gibi yabancı kökenli olmadığını, *made in Germany* olmadığını, tersine, hiç kuşkusuz eski İngiltere'ye özgü olduğunu; ve onların Britanyalı türeticilerinin, bundan iki yüzyıl önce, bugünkü torunlarının cesaret ettiğinden epeyce ileri gittiklerini öğrenmenin avutacağına inanmamak elimden gelmiyor.

Gerçekten, bilinemezcilik, "utangaç" bir materyalizmden başka nedir? Bilinemezci doğa kavramı, baştan sona materyalisttir. Bütün doğal âlem, yasalara bağımlıdır, ve bir dış etkinin işe karışmasını kesinlikle dışarır. Ama, bilinemezci şunu ekler: bilinen evrenin ötesinde yücelerden yüce bir varlığın bulunduğunu ileri sürmemizi de çürütmemizi de sağlayacak hiçbir aracımız yoktur. Laplace, *Mécanique céleste* adlı yapıtında, Tanrının adını bile neden anmadığını kendisine sonran Napoléon'a, kıvançla, "*Je n'avais pas besoin de cette hypothéese.*"* karşılığını verdiği çağda, bunun bir anlamı olabilirdi. Ama bugün, evrimci evren anlayışımızda, bir Yaradana ya da Düzenleyiciye hiç yer yoktur; ve varolan âlemin dışında bırakılmış bir Yüce Varlıktan sözetmek, terimlerdeki bir çelişkiyi dolaylı olarak göstermektedir, ve bana öyle geliyor ki, bu, dindar kimselerin duygularını yok yere aşağısamaktır.

Bundan başka, bizim bilinemezcimiz, bütün bilgimizin, duyularımızın sağladığı bilişime dayandığını kabul eder. Ama şunu ekler: duyularımızın, bize, kendileriyle algıladığımız nesnelerin doğru tasarımlarını verdiğini nereden biliyoruz? Ve bize, nesneleri ve onların niteliklerini sözkonusu ederken, gerçekte kendileri üzerine kesin hiçbir şey bilemeyeceği bu nesneleri ve nitelikleri değil, yalnızca onların kendi duyularında yarattığı izlenimleri kastettiğini bildirir. Bu durumda, düşünmenin bu türlüsünü yalnız kanıtlamayla altetmek kuşkusuz güç görünüyor. Ama kanıtlamadan önce eylem vardı. *In Anfang war die Tat.*** Ve insan eylemi, [sözkonusu —ç.] güçlüğü, insan becerikliliği onu uydurmadan çok önce yenmişti. Çöreğin [varlığının —ç.] kanıtı, yenmesindedir. Bu nesneleri, onlarda algıladığımız niteliklere göre, kendi yararımıza kullanmaya başla-

* "Bu varsayımı hiç gereksinmedim." —ç.

** "Başlangıçta eylem vardı." (Gœthe, *Faust*, Kısım I. Sahne III.) —ç.

dığımız an, duyusal algılarımızın doğruluğunu ya da yanlışlığını yanılmaz bir sınamadan geçirmekteyizdir. Bu algılar yanlışsa, bir nesnenin onlara göre kestirdiğimiz kullanım yolunun da yanlış olması ve çabamızın boşa gitmesi gerekir. Ama amacımıza varmayı başarırsak, o nesne ile onun bizdeki ideasının uyuştuğunu anlarsak; nesne, ereğimiz için kendisinden beklediğimizi verirse, o zaman bu, bizim o nesne ve onun nitelikleri üzerine olan algılarımızın kendi dışımızdaki gerçeklikle uyuştuğunun *o ölçüde* olumlu kanıtıdır. Ve bir başarısızlığa uğradığımız zaman, başarısızlığımızın nedenini bulmada genellikle pek gecikmeyiz; kendisine dayanarak iş gördüğümüz algının ya eksik ve yüzlek, ya da başka algıların sonuçları ile onların elvermediği bir tarzda birleştirilmiş olduğunu —kusurlu usavurma dediğimiz şey budur— anlarız. Duyularımızı gerektiği gibi eğitmeye ve kullanmaya, ve eylemimizi gerektiği gibi edinilmiş ve kullanılmış algıların belirlediği sınırlar içinde tutmaya ne kadar dikkat edersek, eylemimizin sonucunun, algılarımız ile algılanan şeylerin nesnel doğası arasındaki uyuşmayı gösterdiğini o kadar iyi anlayacağız. Şimdiye kadar, bilimsel olarak denetlenmiş duyu-algılarımızın, zihnimizde doğaları gereği dış âlem bakımından gerçeklikle çatışmalı idealar yarattığı, ya da dış âlemle onun bizdeki duyu-algıları arasında bir iç bağdaşmazlık bulunduğu sonucuna varmamıza yolaçan tek bir örnek yoktur.

Ama hemen ardından yeni-kantçı bilinemezci ortaya çıkıp diyor ki: bir şeyin niteliklerini doğru olarak algılayabiliriz, ama şeyin kendisini hiçbir duyulur ya da zihinsel yolla kavrayamayız. Bu kendinde-şey, kavrayışımızın ötesindedir. Hegel, buna çok önceleri şu karşılığı vermişti: bir şeyin bütün niteliklerini biliyorsanız, şeyin kendisini de biliyorsunuz demektir; geriye, sözkonusu şeyin bizim dışımızda varolmasından başka hiçbir şey kalmaz; ve duyularınız size bu olguyu öğrettiği zaman, kendinde-şeyin, Kant'ın o ünlü *Ding an sich** bilinmezinin üst yanını da kavramış olursunuz. Buna şunu eklemek gerekir: Kant'ın çağında, doğal nesneler konusundaki bilgimiz gerçekten öylesine bölük pörçüktü ki, onların herbiri üzerine bildiğimiz az bir

* Eşyanın özü. —ç.

şeyin ötesinde sırlarla dolu bir "kendinde-şey" bulunduğu pekâlâ sanılabilirdi. Ama bu kavranamaz şeyler, bilimin dev adımlarıyla ilerlemesi sırasında kavrandılar, çözümlendiler, üstelik *yeniden üretildiler*; üretebildiğimiz şeyin bilinemez olduğunu elbette düşünemeyiz. Bu yüzyılın [19. yüzyıl —*ç.*] ilk yarısında, organik maddeler, kimya için sırlarla dolu nesnelerdi; bugün, onları, birbiri ardına, organik süreçlerin yardımı olmaksızın, kimyasal öğelerini kullanarak yapmayı öğreniyoruz. Modern kimyacılar, herhangi bir cismin, kimyasal bileşimi bilinir bilinmez, kendi öğelerinden yapılabileceğini söylüyorlar. En yüksek organik tözlerin, albüminli cisimlerin, bileşimlerini bilmekten henüz uzağız; ama yüzyıllar sonra bile olsa, bu bilgiyi edineceğimizden, ve onu kullanarak, yapay albümin üreteceğimizden kuşkulanmak için hiçbir gerekçe yoktur. Ve o aşamaya ulaşırsak, organik yaşamı da yaratacağız, çünkü yaşam, en aşağı biçimlerinden en yüksek biçimlerine kadar, albüminli cisimlerin normal varolma tarzından başka bir şey değildir.

Bununla birlikte, bizim bilinemezcimiz, bu biçimsel ihtiraz kayıtlarını ileri sürdükten hemen sonra, aslında olduğu gibi, yola gelmez bir materyalist gibi konuşur ve davranır. *Bizim* bildiğimiz kadarıyla, maddenin ve hareketin ya da şimdi dendiği gibi, enerjinin ne yaratılabilir, ne de yok edilebilir olduğunu, ama elimizde, herhangi bir zamanda yaratılmamış oldukları konusunda tanıt bulunmadığını söyleyebilir. Ama, kabul ettiği bu gerçeği herhangi özel bir halde kendisine karşı kullanmayı denerseniz, sizi hemen tersleyecektir. Ruhsalcılığın olabilirliğini *in abstracto** kabul etse de, onun *in concreto*** ele alınmasını istemez. Size şöyle diyecektir: bildiğimiz ve bilebildiğimiz kadarıyla, evrenin bir Yaradanı ve Düzenleyicisi yoktur; madde ve enerji, bizim bakımımızdan, ne yaratılabilir ne de yok edilebilir; bizce, us (akıl, *mind*), enerjinin özel bir biçimi, beynin bir işlevidir; bütün bildiğimiz, maddî âlemin değişmez yasalarla yönetildiğidir, vb.. Böylece, bilinemezci, bir bilim adamı olduğu ölçüde, herhangi bir şey *bildiği* ölçüde, bir materyalisttir; biliminin dışında, hiçbir şey bilmediği alan-

* Soyut olarak. —ç.
** Somut olarak. —ç.

larda, bilgisizliğini Yunancaya çevirmekte ve ona *agnosticism* (bilinemezcilik) demektedir.

Ne olursa olsun, bir şey anlaşılır görünüyor: bir bilinemezci olsaydım bile, besbelli, bu küçük kitapta kabataslak sunulan tarih kavramını "tarihsel bilinemezcilik" diye niteleyemezdim. Dindar kimseler bana gülerdi, bilinemezciler ise kendileriyle alay mı ettiğimi öfkeyle sorardı. Onun için, önemli bütün tarihsel olayların sonal nedenini ve büyük itici gücünü, toplumun ekonomik gelişiminde; üretim ve değişim tarzlarındaki dönüşümlerde; ve bunların ardından toplumun farklı sınıflara bölünmesinde; ve bu sınıfların birbirlerine karşı savaşımlarında arayan görüşü adlandırmak için, başka birçok dilde olduğu gibi, İngilizcede de "tarihsel materyalizm" terimini kullanırsam, bundan, İngiliz saygınlığının bile pek sarsılmayacağını umuyorum.

Tarihsel materyalizmin İngiliz saygınlığının bile çıkarına olabileceğini gösterirsem, bu yaptığım belki daha çabuk bağışlanacaktır. Bundan aşağıyukarı kırk ya da elli yıl önce İngiltere'ye yerleşen kültürlü bir yabancının, o saygın İngiliz orta sınıfının dinsel bağnazlığını ve budalalığını dikkate almak zorunda kalması ve bu durumun onu şaşırtması olgusunu daha önce anmıştım. Şimdi, o zamanki saygın İngiliz orta sınıfının o zeki yabancıya göründüğü kadar budala olmadığını tanıtlayacağım. Sözkonusu sınıfın dinsel eğilimleri açıklanabilir.

Avrupa ortaçağdan çıktığı zaman, kentlerin gelişen orta sınıfı, Avrupa'nın devrimci öğesini oluşturuyordu. Orta sınıf, ortaçağın feodal örgütü içinde hatırı sayılır bir yer tutmuştu; ama bu konum, onun engin gücüne çok dar geliyordu. Orta sınıfın, *burjuvazinin* gelişmesi, feodal sistemin sürdürülmesiyle bağdaşmaz oluyordu; bu yüzden feodal sistemin yıkılması gerekiyordu.

Ama feodalizmin uluslararası büyük merkezi, Katolik Roma Kilisesiydi. Bütün iç savaşlara karşın, Roma Kilisesi, feodalizme bağımlı olan bütün Batı Avrupa'yı, hıristiyanlıkta bölücülük eden Yunanlılara karşı olduğu kadar, müslüman ülkelere karşı da büyük bir politik sistemde birleştiriyordu. Feodal kurumları, tanrısal kutsama halesiyle çeviriyordu. Kendi hiyerarşisini feodal örneğe göre düzenlemiş-

ti ve, kısacası, Katolik Roma Kilisesinin kendisi, katolik dünyadaki toprakların tam üçte-birini elinde tutan en güçlü feodal idi. O aşağılık feodalizme her ülkede ayrı ayrı ve başarıyla saldırabilmek için, önce onun kutsal merkezî örgütünün yıkılması gerekiyordu.

Bundan başka, bilimdeki büyük canlanma, orta sınıfın gelişmesine paralel olarak sürüp gidiyordu; astronomi, mekanik, fizik, anatomi, fizyoloji, yeniden ele alındı. Ve burjuvazi, sınaî üretimi geliştirmek için, doğal nesnelerin fiziksel özelliklerini ve doğa güçlerinin etki tarzlarını araştıran bir bilim gereksiyordu. Bilim, o zamana dek, kilisenin horgörülen beslemesi olmuştu, imamın koyduğu sınırları aşmasına izin verilmemişti, ve bu yüzden hiç bilim olmamıştı. Bilim, kiliseye karşı ayaklandı; burjuvazi bilimsiz edemezdi, ve bundan ötürü, ayaklanmaya katılmak zorunda kaldı.

Yukarıda söylenenler, gelişen orta sınıfın resmî din ile ne olursa olsun çatışacağı noktalardan yalnız ikisiyle ilgili olmakla birlikte, birincisi, Roma Kilisesinin isteklerine karşı savaşımda, doğrudan doğruya en çok çıkarı bulunan sınıfın burjuvazi olduğunu; ve ikincisi, o çağda feodalizme karşı her savaşımın dinsel bir kılığa bürünmek ve her şeyden önce kiliseye yöneltilmek gerektiğini göstermeye yeter. Gerçi çığlığı kentlerin üniversiteleri ve tacirleri kopardı, ama yaşayabilmek için bile ruhanî ve dünyevî feodallere karşı her yerde savaşmaları gereken köylü yığınları arasında bunun zorlu bir yankısı olacağı kesindi ve böyle oldu.

Burjuvazinin feodalizme karşı giriştiği uzun dövüş, üç büyük ve kesin savaşta doruğuna ulaştı.

Birincisi, Almanya'daki protestan reformuydu. Luther'in kiliseye karşı attığı savaş narasına, politik nitelikteki iki ayaklanma karşılık verdi: önce Franz von Sickingen'in önderliğindeki küçük soyluluğun ayaklanması (1523); sonra büyük Köylü Savaşı (1525). Bunların ikisi de, özellikle, bunlardaki çıkarı en büyük olan tarafların, kent burjuvalarının burada nedenlerini ele alamayacağımız kararsızlığı yüzünden bozguna uğradı. Ondan sonra, savaşım, yozlaşarak yerli prenslerle merkezî iktidar arasında bir kavgaya döndü ve Almanya'nın politik bakımdan güçlü Avrupa ulusları arasından iki yüzyıl silinmesiyle sonuçlandı. Luther refor-

mu, gerçekten yeni bir iman, mutlak monarşiye uyarlanmış bir din ortaya çıkardı. Kuzey-Doğu Almanya'daki köylüler, lüterciliği kabul eder etmez, özgür insan'lıktan serf'liğe düşürüldüler.

Ama Luther'in başarısızlığa uğradığı yerde, Calvin'e gün doğdu. Calvin'in inancı, çağının en gözüpek burjuvalarına uygundu. Onun alınyazısı öğretisi, rekabete dayalı ticaret dünyasında, başarının ya da başarısızlığın bir insanın çalışkanlığına ya da becerikliliğine değil de, onun denetleyemeyeceği koşullara bağlı olduğu olgusunun dinsel dışavurumuydu. Bu koşullar, isteyenin ya da rekabet edenin buyruğunda değildir; tersine, bilinmedik üstün ekonomik güçlerin lütfuna bağlıdır; ve bu, bir ekonomik devrim döneminde bütün ticarî merkezlerin ve yolların yerlerini yenilerinin aldığı çağda, Hindistan'ın ve Amerika'nın dünyaya açıldığı dönemde, ve en kutsal ekonomik imanların —altının ve gümüşün değeri— sarsılmaya ve yıkılmaya başladığı bir dönemde, özellikle doğruydu. Calvin'in kilisesinin kuruluşu, bütünüyle demokratik ve cumhuriyetçi idi; ve Tanrının saltanatının cumhuriyetleştirildiği yerde, bu dünyanın saltanatı krallara, piskoposlara ve efendilere kalabilir miydi? Alman lüterciliği, prenslerin elinde uysal bir araç olurken, kalvincilik, Hollanda'da bir cumhuriyet, İngiltere'de ve özellikle İskoçya'da etkin cumhuriyetçi partiler kurdu.

İkinci büyük burjuva ayaklanması, kendi öğretisini kalvincilikte, biçilmiş kaftan olarak buldu. Bu ayaklanma İngiltere'de oldu. Ayaklanmayı, kentlerdeki orta sınıf başlattı, ve *yeomanry** başarıya ulaştırdı. Bu üç burjuva ayaklanmasının hepsinde de, savaşan orduyu köylülerin donatması; ve zafer kazanılınca, bu zaferin ekonomik sonuçları yüzünden en kesin yıkıma uğrayan sınıfın da köylülük olması epey gariptir. Cromwell'den bir yüzyıl sonra, İngiltere'nin küçük çiftçileri (*yeomanry*) hemen hemen ortadan kalkmıştı. Her halde, o küçük çiftçiler ve kentlerdeki *aşağı halk tabakası* olmasaydı, burjuvazi, kendi başına bu savaşı sonuna kadar sürdüremeyecek ve Charles I'i asla darağacına çekemeyecekti. Burjuvazinin o çağda devşirilecek kadar olgunlaşmış olan bu zaferlerini bile güvenlik altına al-

* Topraklarını kendileri işleyen küçük toprak sahipleri topluluğu. —ç.

mak için, devrimin —tıpkı 1793'te Fransa'da ve 1848'de Almanya'da olduğu gibi— epeyce ileri götürülmesi gerekmişti. Doğrusu, bu, burjuva toplumun evrim yasalarından biri gibi görünüyor.

Devrimci etkinliğin İngiltere'deki bu aşırılığını, kaçınılmaz bir tepki, zorunlu olarak izledi; ve o da, tutunabileceği noktadan ileri gitti. Bir dizi duraksamaların ardından, sonunda, yeni bir ağırlık merkezine ulaşıldı, ve orası yeni bir çıkış noktası oldu. İngiliz tarihinin saygınlarca "Büyük Ayaklanma" adıyla bilinen önemli dönemi, ve onu izleyen savaşımlar, liberal tarihçilerin "Görkemli Devrim"[81] diye adlandırdıkları, o öncekine göre önemsiz olayla son buldu.

Yeni çıkış noktası, gelişen orta sınıf ile eski feodal beyler olan toprak sahipleri arasında bir uzlaşmaydı. İkinciler, bugünkü gibi, aristokrasi diye adlandırılmakla birlikte, çoktandır, Louis Philippe'in Fransa'da epey sonraki bir dönemde olduğu gibi, "krallığın ileri gelen burjuvası" olma yolundaydılar. İngiltere'nin talihine bakın ki, yaşlı feodal beyler, İki-Gül Savaşları[82] sırasında birbirlerini öldürmüşlerdi. Onların ardılları (halefleri) çoğunlukla eski ailelerin oğulları olmakla birlikte, soylarının kalıtı olan yoldan öylesine sapmışlardı ki, alışkanlıkları ve eğilimleri bakımından feodal olmaktan çok burjuva olan yepyeni bir takım oluşturmuşlardı. Paranın değerini tümüyle anlamışlardı; ve yüzlerce küçük çiftçiyi hemen kovup onların yerine koyunları koyarak gelirlerini artırmaya başladılar. Henry VIII, kilisenin topraklarını har vurup harman savurarak toptan satışlarla yeni burjuva toprak sahipleri yarattı; bütün 17. yüzyıl boyunca topraklara pek büyük ölçüde elkonması ve bu toprakların tam ya da oldukça yeni türedilere bağışlanması da aynı sonucu verdi. Bundan ötürü, Henry VII'den sonra, İngiliz "aristokrasi"si, sınaî üretimin gelişmesine karşı çıkması şöyle dursun, tersine, ondan dolaylı olarak kazanç sağlamaya çalıştı; ve ekonomik ya da politik nedenlerle, sınaî ve malî burjuvazinin önderleriyle işbirliği yapmak isteyen birtakım büyük toprak sahipleri her zaman bulundu. Bundan dolayı, 1689 uzlaşması kolayca başarıldı. Politik "vurgun ve mevki" yağmaları, malî, sınaî ve ticarî orta sınıfın çıkarları yeterince gözetilmek koşuluyla, büyük

toprak sahibi ailelere bırakıldı. Ve o çağda, bu ekonomik çıkarlar, ulusun genel politikasını belirlemeye yetecek güçteydi. Ayrıntılar üzerinde kavgalar olabiliyordu, ama aristokrat oligarşi, genellikle, kendi ekonomik mutluluğunun sınaî ve ticarî orta sınıfınkine bir daha ele geçmemecesine bağlı olduğunu fazlasıyla biliyordu.

O çağdan başlayarak, burjuvazi, İngiltere'nin egemen sınıflarının alçakgönüllü, ama resmen tanınmış bir öğesi oldu. Onların hepsiyle birlikte, ulusun çalışan büyük yığınını boyunduruk altında tutmakta ortak çıkarı vardı. Tüccarın ya da manüfaktür sahibinin kendisi, efendi ya da, yakın zamanlara kadar dendiği gibi, memurları, işçileri, uşakları karşısında "doğal üst" durumundaydı. Çıkarı, onlardan, başarabildiği kadar, çok ve iyi iş sağlamaktı; bunun için, onları, başeğmeye alıştırmak gerekiyordu; kendisi dindardı; krala ve feodal beylere karşı altında savaştığı sancağı, ona, dini vermişti; efendilerini başlarına geçirmeyi tanrının dilediğini onların kafasına sokmak ve onları efendilerinin buyruklarına başeğdirmek için aynı dinin kendisine sunduğu fırsatları görmekte gecikmedi. Sözün kısası, İngiliz burjuvazisi şimdi, "aşağı sınıfların" başkaldırmaması için kendisine düşeni yapmalıydı; ve bu amaç için kullanılan araçlardan biri de dinin etkisiydi.

Burjuvazinin dinsel eğilimlerini kuvvetlendiren başka bir olgu daha vardı. Bu, İngiltere'de materyalizmin doğuşuydu. Bu yeni öğreti, yalnız orta sınıfın dinsel duygularını sarsmakla kalmadı; burjuvaziyi de içeren eğitilmemiş yığınlara yeterince uygun gelen dine karşıt olarak, kendisini, ancak bilginlere ve dünyanın kültürlü insanlarına yaraşır bir felsefe olarak sundu. Materyalizm, Hobbes'la birlikte, krallığın ayrıcalığının ve erkliliğinin bir savunucusu olarak ortaya çıktı; *puer robustus sed malitiosus*'un,* yani halkın başkaldırmasını önlemek için mutlak monarşiyi yardıma çağırdı. Materyalizmin yeni yaradancı biçimi, Hobbes'un ardıllarında, Bolingbroke'ta, Shaftesbury'de, vb. aristokratik içrek (batınî, *esoteric*), ve bu yüzden hem dinsel sapkınlığı ve hem de anti-burjuva politik bağlantıları dolayısıyla, orta sınıf için tiksinç bir öğreti olarak kaldı. Bundan ötürü,

* Gürbüz, ama kötücül çocuk. T. Hobbes, *On the Citizen*, Önsöz. —ç.

Stuart'lara karşı savaş bayrağını ve savaşçıları sağlamış olan protestan mezhepleri, aristokrasinin materyalizmine ve yaradancılığına karşı durarak, ilerici orta sınıfın başlıca gücünü sağlamayı sürdürdüler, ve bugün bile "Büyük Liberal Parti"nin belkemiğini oluşturmaktadırlar.

O sırada materyalizm, İngiltere'den Fransa'ya geçti ve orada kartezyanizmin[83] bir kolu olan başka bir materyalist felsefe okulu ile karşılaştı ve onunla kaynaştı. Fransa'da da, önce, özellikle aristokratik bir öğreti olarak kaldı. Ama devrimci niteliği, kendisini çabucak açığa vurdu. Fransız materyalistleri, yalnız dinsel inanç konularını eleştirmekle yetinmediler; karşılarına çıkan bütün bilimsel gelenekleri ya da politik kurumları da eleştirdiler; ve öğretilerinin evrensel uygulanırlığını sınamak için kestirmeden gittiler, ve onu, daha sonra adıyla anılacakları dev yapıtta, *Encyclopédie*'de, bütün bilgi konularına cesaretle uyguladılar. Böylece, öğreti, iki biçiminden biriyle —düpedüz materyalizm ya da yaradancılık— bütün kültürlü Fransız gençliğinin amentüsü oldu; öylesine ki, İngiliz kralcılarının kurduğu bu öğreti, Büyük Devrim patlayınca, Fransız cumhuriyetçilerine ve tedhişçilerine teorik bir bayrak ve İnsan Hakları Bildirgesinin[84] metnine kaynak oldu.

Büyük Fransız Devrimi burjuvazinin üçüncü ayaklanmasıydı, ama din örtüsünü tümüyle sıyırıp atan ilk ayaklanmaydı, ve açıktan açığa politik alanda yürütüldü; ve gene, taraflardan birinin, aristokrasinin yıkımına ve öbürünün, burjuvazinin kesin zaferine kadar sürdürülmüş ilk ayaklanmaydı. İngiltere'de devrim-öncesi ve devrim-sonrası kurumların kalımı ve büyük toprak sahipleriyle kapitalistler arasındaki uzlaşma, adlî teamüllerin kalımında ve hukukun feodal biçimlerinin bağnazlıkla korunmasında kendisini gösterir. Fransa'da devrim, geçmişin geleneklerinde kapanmaz bir gedik açtı; feodalizmin son kalıntılarını silip süpürdü, ve *Code Civil*'de[85] eski Roma hukukunu, çağdaş kapitalist koşullara ustalıkla uyarladı. Bu yasa, Marx'ın meta üretimi dediği ekonomik evreye karşılık olan hukukî ilişkilerin aşağıyukarı yetkin bir dışavurumudur; bu devrimci Fransız yasası öylesine ustalıklıdır ki, bütün öbür ülkelerde, İngiltere'de bile, mülkiyet hukuku reformların-

da, hâlâ örnek olarak alınmaktadır. Bununla birlikte, unutmayalım ki İngiliz hukuku, dışavurduğu şeyi, —bir Fransız'ın *vous écrivez Londres et vous pronencez Constantinople** dediği— İngiliz yazımının İngiliz söyleyişine uyduğu kadar uyan o barbar feodalizm diliyle saptıyorsa da, aynı İngiliz hukuku, mutlak monarşi sırasında Kıtada yitirilmiş ve şimdiye kadar hiçbir yerde tümüyle yeniden ele geçirilmemiş olan o eski Cermenlerdeki kişisel özgürlüğün, yöresel özerkliğin ve mahkemelerin dışındaki her şeye karşı bağımsızlığın en iyi yanını çağlar boyunca saklamış, Amerika'ya ve sömürgelere iletmiş biricik hukuktur.

Gene İngiliz burjuvamıza dönelim. Fransız Devrimi, ona, Kıtadaki monarşilerin yardımıyla, Fransız deniz ticaretini yıkmak, Fransız sömürgelerini kendi sömürgelerine katmak ve Fransa'nın denizlerdeki son isteklerini önlemek için büyük bir fırsat verdi. Onun Fransız Devrimine karşı savaşma gerekçelerinden biri, buydu. Öbürü, bu devrimin izlediği yolun hiç hoşuna gitmemesiydi. Devrimin yalnız "aşağılık" tedhişçiliği değil, burjuva egemenliğini sonuna kadar götürmeye kalkışması da sinirine dokunuyordu. Kendisine görgü kurallarını —değersiz de olsalar— öğreten, modalar uyduran, içerde düzeni sağlayan orduya ve dışarda sömürgeler ve yeni pazarlar edinmesini gerçekleştiren donanmaya subay yetiştiren aristokrasisi olmasaydı, İngiliz burjuvası nasıl ederdi? Burjuvazinin içinde, çıkarları bu uzlaşmayla pek de gözetilmeyen ilerici bir azınlık gerçekten vardı; özellikle daha az varlıklı orta sınıftan oluşan bu kesim, devrime yakınlık duydu, ama Parlamentoda güçsüzdü.

Bundan dolayı materyalizm Fransız Devriminin amentüsü olmuşsa da, yüreğinde tanrı korkusu taşıyan İngiliz burjuvası, dinine daha sıkı sarılmıştır. Tedhişin Paris'teki saltanatı, yığınların dinsel içgüdüleri yittiğinde, işin nereye vardığını göstermemiş miydi? Materyalizm, Fransa'dan komşu ülkelere yayılıp benzer öğretisel akımlarca, özellikle Alman Felsefesince desteklendiği, gerçekte, materyalizm ve özgür düşünce, genellikle, Kıtada kültürlü bir kimsenin zorunlu niteliği olduğu ölçüde, İngiliz orta sınıfı, pek çeşitli dinsel amentülere bağlı kalıyordu. Bu amentüler birbirle-

* Londra yazarsınız ve İstanbul okursunuz. —ç.

rinden farklı olabiliyordu, ama hepsi de kesinlikle dinsel ve hıristiyan amentülerdi.

Devrim, Fransa'da burjuvazinin politik zaferini sağlarken, İngiltere'de Watt, Arkwright, Cartwight ve başkaları, ekonomik gücün ağırlık merkezinin yerini tümüyle değiştiren bir sınaî devrimi başlatıyorlardı. Burjuvazinin zenginliği, toprak aristokrasisinin zenginliğinden epeyce hızlı artıyordu. Fabrikatörler, burjuvazinin kendi içinde, malî aristokrasiyi, bankerleri vb., gittikçe daha arka plana ittiler. 1689 uzlaşması, burjuvazinin yararına olan aşamalı değişikliklere uğradıktan sonra bile, artık tarafların göreli durumlarına uymuyordu. Tarafların karakterleri de değişmişti; 1830 burjuvazisi, geçen yüzyılınkinden çok farklıydı. Politik iktidar hâlâ aristokrasiye bırakılıyordu, ve aristokrasi onu yeni sınaî burjuvazinin isteklerine karşı direnmede kullandığı için yeni ekonomik çıkarlarla bağdaşamaz oldu. Aristokrasiyle yeni bir savaşım zorunluydu; ve bu, ancak yeni ekonomik gücün zaferiyle bitebilirdi. Önce Reform Yasası,[86] bütün direnmeye karşın, 1830 Fransız Devriminin verdiği hızla, çıkarıldı. Bu, burjuvaziye, parlamentoda sayılır ve etkili bir yer bağışladı. Sonra Tahıl Yasalarının[87] yürürlükten kaldırılması, burjuvazinin, ve özellikle onun en etkin kesimi olan fabrikatörlerin, toprak aristokrasisine karşı üstünlüğünü ilk ve son olarak saptadı. Bu, burjuvazinin en büyük zaferiydi; bununla birlikte, kendi öz çıkarı için kazandığı son zafer de buydu. Daha sonraki bütün zaferlerini, önce müttefiki, ama çok geçmeden hasmı olan yeni bir toplumsal güçle paylaşmak zorunda kaldı.

Sınaî devrim, büyük bir sınaî kapitalistler sınıfı ile birlikte, ondan çok daha kalabalık bir sınaî işçiler sınıfı yaratmıştı. Bu sınıf, sınaî devrimin çeşitli yapım işlerine birbiri ardına elkoyduğu oranda kalabalıklaştı; ve gücü de aynı oranda arttı. Bu güç, direngen bir Parlamentoyu, işçi birliklerini yasaklayan yasaları yürürlükten kaldırmayı zorlayarak, daha 1824'te, kendisini gösterdi.[88] Reform karışıklığı sırasında işçiler, reform yandaşlığının köktenci kanadını oluşturdular; 1832'de çıkarılan yasa, kendilerini oy hakkından yoksun bırakınca, isteklerini Halk Buyrultusunda (*People's Charter*)[89] açıkça dile getirdiler, ve tahıl yasala-

rının kaldırılmasından yana olan büyük burjuva partisinin[90] karşısında modern çağların ilk işçi partisi olan bağımsız bir partide, çartistler adı altında örgütlendiler.

Sonra, 1848 Şubat ve Mart Kıtasal devrimleri oldu; işçi sınıfı, bu devrimlerde pek önemli bir rol oynadı ve, hiç değilse Paris'te, kapitalist toplum bakımından hiç kabul edilmez istekler ileri sürdü. Ve sonra genel tepki başladı. Önce 10 Nisan 1848'de çartistlerin bozgunu,[91] sonra aynı yılın haziranında Paris işçi ayaklanmasının bastırılması,[54] daha sonra İtalya'da, Macaristan'da, Güney Almanya'da 1849 felâketleri ve sonunda 2 Aralık 1851'de Louis Bonaparte'ın Paris'e karşı zaferi.[92] İşçi sınıfı umacısının istekleri, hiç değilse bir süre için sindirildi, ama ne pahasına! Aşağı halkın dinsel bir ruh durumu içinde tutulmasının gereğine daha önceden inanmış olan İngiliz burjuvazisi, bütün bu deneyimlerden sonra, bunun gereğini kimbilir ne kadar yakından duymuş olmalıdır! İngiliz burjuvası, Kıtalı arkadaşlarının küçümseyerek dudak bükmelerini önemsemeden, aşağı sınıflara *İncil*'i öğretmek için her yıl binler ve yüzbinler harcamayı sürdürdü, kendi yerli dinsel araçlarını pek yeterli bulmayarak, din ticareti alanında en büyük örgütçü olan Brother Jonathan'dan yardım diledi, ve Amerika'dan revivalizm Moody ve Sankey vb. ithal etti;[93] ve sonunda, ilkel hıristiyanlığın propagandasını yeniden canlandıran, yoksulların cennetlik kılınması için yakaran, kapitalizmle dinsel bir tarzda savaşan ve böylelikle, ilkel hıristiyanlığın uzlaşmaz sınıf karşıtlığı öğelerinden birini bağrına basan, ve günün birinde, o sırada kendisini desteklemek için hazır para bulan varlıklı kişilerin başına belâ olabilecek Selâmet Ordusunun tehlikeli yardımını kabul etti.

Burjuvazinin, politik gücü, feodal aristokrasinin ortaçağ boyunca elinde tuttuğu o kendine özgü biçimde, hiçbir Avrupa ülkesinde —hiç değilse uzun denebilecek bir süre— ele geçirememesi, tarihsel gelişim yasalarından biri olarak görünüyor. Feodalizmin tümüyle yok edildiği Fransa'da bile, burjuvazi, genellikle, hükümeti ancak çok kısa dönemler için ele geçirdi. Louis Philippe'nin saltanatı sırasında, 1830-48, burjuvazinin çok küçük bir kesimi, krallıkta seçmen olabilme koşullarının ağırlığı yüzünden oy hakkından

yoksun kalan büyük kesiminden çok daha egemen oldu. İkinci Cumhuriyette, 1848-51, burjuvazinin tümü, ama ancak üç yıl, yönetimde bulundu; yetersizliği ikinci imparatorluğa yolaçtı. Burjuvazi, bir bütün olarak ancak Üçüncü Cumhuriyette yönetimi yirmi yılı aşkın bir süre elinde tuttu; şimdiden kuvvetli çöküş belirtileri göstermektedir. Burjuvazinin sürekli bir saltanatı, ancak feodalizmin hiç bilinmediği ve toplumun, daha başlangıcında, burjuva bir tabana dayandığı Amerika gibi ülkelerde olabilmektedir. Kaldı ki, Fransa'da ve Amerika'da bile, burjuvazinin ardılları, işçiler, daha şimdiden kapıya dayanmışlardır.

Burjuvazi, İngiltere'de asla kendi başına egemen olmadı. 1832 zaferi bile, başlıca yönetim görevlerinin hepsini, hemen hemen yalnız toprak aristokrasisine bıraktı. Büyük liberal fabrikatör W. A. Forster, bir söylevinde, yaşamda insanı başarıya ulaştıran araçlardan biri olan Fransızcayı öğrenmeleri için Bradford gençlerine yalvarıncaya ve kendi başından geçenleri anıp, bir bakan olarak, Fransızcanın hiç değilse İngilizce kadar gerekli olduğu yüksek tabakaya girmesi gerekince nasıl salaklaştığını anlatıncaya kadar varlıklı orta sınıfın, bu durum karşısındaki yumuşakbaşlılığı, benim için anlaşılmaz bir şey olarak kaldı. Gerçek şuydu ki, o zamanki İngiliz orta sınıfı, genellikle, tümüyle kültürsüz türedilerden oluşuyordu, ve ticarî açıkgözlülükle bezenmiş o adalılara özgü darkafalılığın ve kendini beğenmişliğin ötesinde başka nitelikler gerektiren yüksek yönetim görevlerini aristokrasiye bırakmamak, orta sınıfın elinde değildi.*

* Ticari sorunlarda bile, şovenizm, kötü bir kılavuzdan başka bir şey değildir. Pek yakın zamanlara kadar, sıradan İngiliz fabrikatörü kendi dilinden başka bir dili konuşmayı bir İngiliz için küçültücü sayıyor, ve "zavallı yabancıların" İngiltere'ye yerleşerek, onu, ürünlerini dışarda satma derdinden kurtarmış olmalarından daha çok kıvanç duyuyordu. Pek çoğu Alman olan bu yabancıların, böylelikle, İngiliz dış ticaretinin çok büyük bir kesimini, dışalımı ve dışsatımı ellerine geçirmelerine ve dolaysız İngiliz dış ticaretinin aşağıyukarı tümüyle sömürgelerde, Çin, Birleşik Devletler ve Güney Amerika ile sınırlanmasına hiç önem vermiyordu. Bu Almanların, bütün dünyada eksiksiz bir ticaret sömürgeleri ağı örgütleyen ve dış ülkelerde bulunan Almanlarla ticaret yapmalarına da aldırmıyordu. Ama Almanya, kırk yıl kadar önce, dışsatım için üretime ciddi olarak başlayınca, bu ticaret ağı, Almanya'nın, dışa tahıl satan bir ülke iken kısa sürede önde gelen bir sanayi ülkesi haline gelmesine yaradı. O zaman, on yıl kadar önce, İngiliz fabrikatörü ürktü, elçilerine ve konsoloslarına müşterilerini artık neden elinde tutamadığını sordu. Şu yanıt, oybirliğiyle verildi. 1. Müşterilerinizin dilini öğrenmiyor, tersine, onların sizin dilinizi öğrenmesini bekliyorsunuz. 2. Müşterilerinizin gereksinmelerine, alış-

Şimdi bile, orta sınıfın eğitimi üzerine basında yapılan sonsuz tartışmalar, İngiliz orta sınıfının kendisini en iyi eğitime henüz yeterince yaraşır görmediğini ve daha alçakgönüllü bir şey aradığını göstermektedir. Nitekim, Tahıl Yasalarının ilgasından sonra bile, bunu başaran Cobden'ler, Bright'ler, Forster'ler, vb. gibi adamların, ülkenin resmî yönetimine katılmaktan alıkonmaları, yeni bir Reform Yasasının[94] yirmi yıl sonra onlara kabinenin kapısını açmasına kadar olağan göründü. İngiliz burjuvaları, bugün bile, öyle çapraşık bir toplumsal aşağılık duygusunun pençesinde kıvranmaktadırlar ki, süs niteliğindeki bir tembeller kastını, bütün devlet işlerinde ulusu gereğince temsil etmesi için kendi keselerinden ve ulusun sırtından geçindirmektedirler; ve içlerinden biri aslında kendilerinin türettiği bu seçkin ve ayrıcalıklı kurula alınmaya yaraşır bulununca, kendilerine büyük onur verildiğini düşünmektedirler.

Onun için, sınaî ve ticarî orta sınıf, kendisine başka bir rakip, işçi sınıfı ortaya çıktığında, toprak arsitokrasisini politik iktidardan tümüyle kovmayı henüz başarmamıştı. Çartist hareketten ve Kıtasal devrimlerden ve onların üstüne İngiliz ticaretinin 1848-1866 arasındaki o eşsiz (ve kabaca yalnız serbest ticarete yorulan, ama daha çok demiryollarının, buharlı deniz taşıtlarının ve genellikle ulaştırma araçlarının pek büyük çapta gelişmesinin sonucu olan) genişlemesinden sonraki gericilik, işçi sınıfını, yeniden, çartist hareketten önce radikal kanadını oluşturduğu Liberal Partiye katılmaya zorladı. Bununla birlikte, işçilerin oy hakkı istekleri giderek karşı konmaz oldu; Whig* önderleri "kaçınırken", Disraeli, Tory'leri** fırsattan yararlanmaya ve seçim çevrelerinin yeniden düzenlenmesiyle birlikte kentlerde aile başına oy hakkını tanımaya zorlayarak üstünlüğünü gösterdi. Bunu gizli oy izledi; sonra, 1884'te, aile başına oy hakkı kapsamına ilçeler de alındı ve sandalyeler yeniden üleştirilerek seçim bölgeleri belirli bir ölçüde eşitleştirildi. Bütün bu önlemler, işçi sınıfının seçim gücünü büyük ölçüde artırdı, öyle ki, bugün en az 150-200

kanlıklarına ve zevklerine bile uygun davranmaya çalışmıyor, tersine, İngilizlere özgü alışkanlıklar ve zevkler edinmelerini bekliyorsunuz. [*Engels'in notu.*]

* Liberallerin eski adı. —*Ed.*

** Muhafazakârların eski adı. —*Ed.*

seçim çevresinde seçmen çoğunluğu bu sınıftandır. Ama parlamentoculuk, geleneğe saygıyı öğreten yetkin bir okuldur; orta sınıf, Lord John Manners'in şakacıktan "bizim eski soylularımız" dediği şeye nasıl alçakgönüllülük gösterisiyle ve taparcasına bakıyorsa, işçi yığınları da, o zaman, kendilerine "üstleriniz" denegelen şeye, orta sınıfa, saygıyla ve boyun eğerek baktı. Doğrusu, İngiliz işçisi, bundan onbeş yıl kadar önce, patronunun toplumsal durumuna gösterdiği saygı ve kendisini kendisi için haklar istemekten alıkoyan çekingenliği ile, Almanya'da *Katheder-Socialist*[95] okula bağlı iktisatçılarımızı kendi yurtlarındaki işçilerin o onmaz komünist ve devrimci eğilimleri karşısında avutan örnek işçiydi.

Ama iyi işadamlarından meydana gelen İngiliz orta sınıfı, Alman profesörlerden daha ileri görüşlüydü. Gücünü, istemeyerek de olsa, işçi sınıfıyla paylaşmıştı. Çartist dönemde, *pucr robustus sed malitiosus*'un, halkın, nelere güç yetirdiğini öğrenmişti. Ve burjuvalar, o zamandan beri, Halk Buyrultusunun en iyi bölümünü Birleşik Krallığın anayasasına katmak zorunda kalmışlardı. Halkın ne zaman ahlâkî araçlarla buyruk altında tutulması gerekse, din, yığınları etkilemede bütün ahlâkî araçların ilki ve başlıcası olmuştur ve öyle oladurmaktadır. Eğitim komisyonlarında bölge papazlarının çoğunlukta olması bundan ötürüdür; ritualizmden[96] Selâmet Ordusuna kadar her türlü revivalizmi desteklemek için burjuvazinin kendi vergi yükünün durmadan artması bundan ötürüdür.

Ve bugün, İngiliz saygınlığı, Kıtalı burjuvaların özgür düşüncesine ve dinsel gevşekliğine karşı zafere ulaştı. Fransız ve Alman işçileri, başkaldıran olup çıktılar. Hepsi de sosyalizm hastalığına yakalandı; ve pek yerinde gerekçelerle kendi üstünlüklerini sağlama bağlamalarına yarayan araçların yasadışı olmasına hiç aldırmadılar. Orada, *puer robustus** günden güne daha *malitiosus*** oluyordu. Fransız ve Alman burjuvaları için son çare, tıpkı bir geminin güvertesinde çalımla tüttürdüğü purosunu, deniz tutunca, usulcacık denize bırakıveren delikanlı gibi, özgür düşünce-

* Gürbüz çocuk. —ç.
** Kötücül. —ç.

lerini sessizce bırakıvermekti; alaycı kişiler, birbiri ardına, görünüşte sofulaştılar, kiliseden, onun dogmalarından ve ayinlerinden saygıyla sözettiler, ve hatta sonunculara, kaçınamadıkları ölçüde, uydular. Fransız burjuvası, cuma günleri *perhiz* tuttu; ve Alman burjuvaları, pazar günleri, kilisedeki yerlerinde, uzun protestan vaızlarını sonuna kadar dinlediler. Materyalizm, başlarını belâya sokmuştu. "*Die Religion muss dem Volk erhalten werden*" —din, halk için muhafaza edilmelidir—, toplumu kesin yıkımdan kurtaracak biricik ve son araç din idi. Onların talihsizliğine bakın ki, dini bir daha dirilmemecesine yıkmak için ellerinden gelenin en iyisini yapmadan önce, bunu anlamamışlardı. Ve şimdi, alay etmek ve şöyle demek sırası İngiliz burjuvasındaydı: "Hay budalalar hay, bunu size iki yüzyıl önce söyleyebilirdim!".

Bununla birlikte, İngiliz burjuvasının dinsel vurdumduymazlığının da, Kıtalı burjuvanın *post festum** hidayete ermesinin de, kabaran proletarya dalgasını önleyeceğinden korkmuyorum. Gelenek, yavaşlatıcı büyük bir güçtür, tarihin *vis inertiae*'sidir,** ama, salt edilgin olduğu için, dinecektir; ve bu yüzden, din, kapitalist toplumun sürekli koruyucusu olmayacaktır. Hukuk, felsefe ve din konularındaki idealarımız, belirli bir toplumda yürürlükte olan ekonomik ilişkilerin epey uzak uzantıları ise, böyle idealar, en sonunda, bu ilişkilerdeki tam bir değişmenin etkilerine dayanamaz. Ve doğaüstü vahye inanmadığımız sürece, hiçbir dinsel öğretinin, sallanan bir toplumu yıkılmaktan kurtaramayacağını kabul etmek zorundayız.

Gerçekte, İngiltere'de işçi sınıfı yeniden harekete geçmeye başlıyor. Çeşitli geleneklerin, ancak iki partinin, Muhafazakârlar ile Liberallerin olabileceği ve işçi sınıfının kurtuluşu için, baştan sona, büyük Liberal Parti ile çalışması gerektiği yaygın inancı gibi burjuva geleneklerin, işçilere engel olduğu kuşkusuzdur. Düzenli bir çıraklıktan geçmemiş bütün isteklilerin, sayıları pek çok olan o eski *trade-union*'lardan [işçi sendikalarından —ç.] çıkarılması gibi ilk bağımsız eylem denemelerinin kalıtı olan, ve bu sendi-

* Bayramdan sonra, iş işten geçtikten sonra. —ç.
** Eylemsizlik kuvveti. —ç.

kaların herbirinin kendi grev-bozanlarını türetmesi anlamına gelen işçi gelenekleri. Ama bütün bunlara karşın, Profesör Brentano'nun bile Kürsü-Sosyalisti olan kardeşlerine üzülerek bildirmek zorunda kaldığı gibi, İngiliz işçi sınıfı ilerliyor. O da, İngiltere'deki her şey gibi, ağır ve ölçülü adımlarla, bazan duraksayarak, bazan oldukça verimsiz deneyim çabalarıyla, ilerliyor; zaman zaman, sosyalizmin özünü yavaş yavaş soğururken, sosyalizm adına karşı aşırı sakıngan bir güvensizlikle ilerliyor; ve hareket, işçi tabakalarına birbiri ardına yayılıyor ve onları kendisine katıyor. Londra'nın doğu ucundaki vasıfsız emekçilerin uyuşukluğunu şimdiden silkip attı; ve bu taze güçlerin ona nasıl yetkin bir itki kazandırdığını hepimiz biliyoruz. Hareketin hızı bazı kimselerin sabrını taşırıyorsa, onlara şunu anımsatalım: İngiliz karakterinin en güzel niteliklerini canlı olarak sürdüren işçi sınıfıdır ve, İngiltere'de ileri doğru bir adım gidilince, genellikle, asla geri çekilinmez. Eski çartistlerin oğulları, yukarda açıklanan gerekçelerden dolayı tam yetkin değil idilerse, torunları atalarına yaraşır olacağa benziyorlar.

Ama Avrupa işçi sınıfının zaferi, yalnız İngiltere'ye bağlı değildir. Bu zafer, ancak, hiç değilse İngiltere'nin, Fransa'nın ve Almanya'nın işbirliği ile sağlanabilir.[97] Bu son iki ülkedeki işçi sınıfı hareketi, İngiltere'dekinden epeyce ilerdedir. Hatta Almanya'daki, başarıya, ölçülebilir bir uzaklıktadır. Orada, son yirmibeş yılda gösterdiği ilerleme, eşsizdir. Durmadan artan bir hızla ilerlemektedir. Alman orta sınıfı, politik yetenek, disiplin, cesaret, enerji ve sebat bakımından acınacak kadar eksik görünmüştür, ve buna karşılık, Alman işçi sınıfı, bütün bu nitelikleri taşıdığına pek çok kanıt göstermiştir. Yüzyıllar önce, Almanya, Avrupa orta sınıfının ilk ayaklanmasının çıkış noktasıydı; bugün işler bu kerteye varmışken, Avrupa proletaryasının ilk büyük zaferine gene Almanya'nın sahne olması, olanaksız mıdır?

Londra, 20 Nisan 1892

FRİEDRİCH ENGELS

Socialism: Utopian and Scientific, London 1892, başlıklı kitapta yayınlanmış ve, Engels'in onayıyla kısaltılmış Almanca çevirisi de *Die Neue Zeit*, Bd. 1, n° 1 ve 2, 1892-93'te çıkmıştır

ÜTOPİK SOSYALİZM VE BİLİMSEL SOSYALİZM[72]

I

Modern sosyalizm, özünde, bugünkü toplumda yaşayan varlıklılarla yoksullar, kapitalistlerle ücretli işçiler arasındaki uzlaşmaz sınıf karşıtlığını, öte yandan, varolan üretimdeki anarşiyi tanımanın doğrudan ürünüdür. Ama, teorik biçimi ile modern sosyalizm, görünüşte, 18. yüzyıl büyük Fransız filozoflarının koydukları ilkelerin daha mantıklı bir genişlemesi gibidir. Her yeni teori gibi, modern sosyalizm de, kökleri maddî ekonomik olguların derinliklerinde bulunmakla birlikte, önce eldeki hazır zihinsel birikime bağlanmak zorundaydı.

Fransa'da, yaklaşan devrim için zihinleri donatmış olan büyük adamların kendileri de son derece devrimciydiler. Herhangi bir dış otorite tanımıyorlardı. Din, doğa anlayışı, toplum, politik kurumlar — her şey, en amansız eleştiriden

geçirildi: her şey sağduyu mahkemesi önünde varlığını haklı çıkarmak ya da varolmaktan vazgeçmek zorundaydı. Sağduyu, her şeyin biricik ölçüsü oldu. Hegel'in, önce insan kafasının ve onun düşüncesiyle varılan ilkelerin, bütün insan eyleminin ve topluluğunun temeli olmayı ileri sürdüğü anlamda; ama biraz sonra da, daha geniş bir anlamda, bu ilkelerle çelişki halinde bulunan gerçekliğin, gerçekte, tepetaklak edildiği anlamında dünya başüstü duruyordu, dediği tam o zamandı.* O zamanki bütün toplum ve yönetim biçimleri, bütün eski geleneksel kavramlar, usa-aykırı bulunup hurdalığa atıldı; dünya, o zamana kadar, yalnız önyargılarla yönetilmişti, geçmişteki her şey, ancak acınmaya ve horgörülmeye yaraşırdı. Artık, ilk olarak, gün, [yani —ç.] sağduyunun egemenliği, doğmuştu; bundan böyle, boşinanın, haksızlığın, ayrıcalığın, baskının yerini, sonsuz gerçek, doğaya ve insanın elinden alınamaz haklarına dayanan kalımlı hak ve eşitlik alıyordu.

Bugün biliyoruz ki, sağduyunun egemenliği, burjuvazinin düşüncelleştirilmiş (idealleştirilmiş) egemenliğinden başka bir şey değildi; kalımlı hak, gerçekleşmesini burjuva adaletinde buldu; eşitlik, yasa karşısında burjuva eşitliğine indirgendi; burjuva mülkiyeti, insanın temel haklarından biri ilân edildi; ve sağduyunun egemenliği, Rousseau'nun Toplum Sözleşmesi, demokratik bir burjuva cumhuriyeti oldu, ve yalnız öyle olabilirdi. 18. yüzyılın büyük düşünürleri, kendi çağlarının çektiği sınırı, öncellerinden daha çok aşamadılar.

Ama, feodal aristokrasi ile toplumun bu aristokrasi dışında kalan tümünü temsil etmek iddiasında olan burjuva-

* Fransız Devrimi üzerine olan paragraf şöyledir. "Düşünce, hukuk kavramı kendisini birdenbire duyurdu, ve haksızın düzeni bunun karşısında tutunamadı. Şimdi, bu hukuk kavramı içinde, bir anayasa kurulmuştu ve artık her şeyin ona dayanması gerekiyordu. Güneş gökyüzünde parıldadığından ve gezegenler onun çevresinde yörüngelerine oturduğundan beri, insanın başüstü durduğu, yani düşünceyi temel aldığı ve gerçeği bu imgeye göre kurduğu görülmemişti. Nous'un, sağduyunun, dünyayı yönettiğini ilk kez Anaksagoras söylemişti; ama şimdi insan, ilk olarak, düşüncenin zihinsel gerçekliği yönetmesi gerektiği bilgisine varmıştı. Ve bu, olağanüstü bir gündoğumuydu. Bütün düşünen varlıklar, bu kutsal günü hep birlikte övdüler. İnsanlar, yüce bir heyecana kapıldılar, sağduyunun coşkusu dünyayı kapladı, sanki artık Kutsal İlke ile dünyanın uzlaştırılmasına gelinmişti." [Hegel, *Philosophy of History* ("Tarih Felsefesi") 1840, s. 535.] Profesör Hegel'in böyle yıkıcı ve tehlikeli öğretilerine karşı, sosyalistlere-karşı yasayı[23] yürürlüğe koymanın tam zamanı değil midir?

zinin uzlaşmaz karşıtlığı, sömürenlerle sömürülenlerin, boş gezen zenginlerle çalışan yoksulların o genel uzlaşmaz karşıtlığı ile yanyanaydı. Burjuvazinin temsilcilerine, özel bir sınıfın değil de, acı çeken bütün insanlığın temsilcisi gibi ortaya çıkma olanağını veren gerçek durum buydu. Dahası var. Burjuvazi, kökeninden kendi antitezi ile eyerlenmişti: ücretli işçiler olmadan kapitalistler olamazdı ve loncaya bağlı ortaçağ kentlisinin gelişip modern burjuva olduğu oranda, loncalı kalfa ve lonca dışındaki gündelikçi de proleterleşti. Burjuvazi, genellikle, aristokrasi ile savaşımında, aynı zamanda, o dönemin farklı çalışan sınıflarının çıkarlarını da temsil ettiğini ileri sürebildi, bununla birlikte, her büyük burjuva hareketinde modern proletaryanın hayli gelişmiş öncüsü olan sınıfın bağımsız patlamaları oldu. Örneğin, Alman Reformu ve Köylü Savaşı sırasında, anabaptistler[98] ve Thomas Münzer; büyük İngiliz Devriminde Leveller'ler,[99] büyük Fransız Devriminde Babeuf.

Henüz gelişmemiş bir sınıfın bu devrimci başkaldırmalarına karşılık olan teorik belirtiler vardı: 16. ve 17. yüzyıllarda ideal toplumsal koşulların ütopik tasarımları;[100] 18. yüzyılda gerçekten komünist teoriler (Morelly ve Mably). Eşitlik istekleri artık politik haklarla yetinmiyordu; bireylerin toplumsal durumlarını da kapsamına alıyordu. Ortadan kaldırılması gereken, yalnız sınıf ayrıcalıkları değildi, tersine, sınıf ayrılıklarının kendileriydi. Yeni öğretinin ilk biçimi, çileci (*ascetic*), yaşamın bütün hazlarını kötüleyen, Ispartalılara özgü bir komünizmdi. Ondan sonra üç büyük ütopyacı geldi: orta sınıf hareketini onunla yanyana ilerleyen proletarya hareketinden hâlâ daha anlamlı bulan Saint-Simon; ve kapitalist üretimin en çok geliştiği ülkede, ve bunun doğurduğu uzlaşmaz karşıtlıkların etkisinde, sınıf ayrılıklarının giderilmesi konusundaki önerilerini sistemli ve Fransız materyalizmiyle doğrudan ilişkili olarak işleyip tüketen Fourier ve Owen.

Üçünün de ortak bir yanı vardır: hiçbiri, tarihsel gelişimin o arada yarattığı proletaryanın çıkarlarının temsilcisi olarak ortaya çıkmamıştır. Onlar da, Fransız filozofları gibi, önce belirli bir sınıfı değil, tersine, bütün insanlığı hemen kurtarmak istemişlerdir. Onlar gibi, sağduyunun ege-

menliğini ve sonsuz adaleti gerçekleştirmek istemişlerdir. ama bu egemenlik, onların anlayışına göre, Fransız filozoflarının anladığı egemenlikten, cennetin dünyadan farklı olduğu kadar farklıdır.

Çünkü, bu üç toplumsal reformcuya göre, o filozofların ilkelerine dayanan burjuva dünyası, usa-aykırıdır ve adaletsizdir ve, bu yüzden, tıpkı feodalizm ve daha önceki bütün toplum aşamaları gibi, onun da sonu süprüntülüktür. Salt sağduyu ve adalet, bugüne kadar, yeryüzünde egemen olmamışsa, bu, yalnızca insanoğlu onları gereğince anlamadığı için böyle olmuştur. Aranan şey, gerçeği kavrayan ve şimdi ortaya çıkan o tek dâhi adamdı. Onun şimdi ortaya çıkması, gerçeğin şimdi apaçık kavranması, tarihsel gelişim zincirindeki zorunluluğu izleyen kaçınılmaz bir olay değildir, yalnızca mutlu bir raslantıdır. O, bundan tam 500 yıl önce de doğabilir ve insanları 500 yıl yanılmaktan, çekişmekten ve acı çekmekten koruyabilirdi.

Devrimin öncüleri olan 18. yüzyıl Fransız filozoflarının, her konuda, biricik bilirkişi olarak sağduyuya nasıl başvurduklarını gördük. Usa-uygun bir devlet, usa-uygun bir toplum kurulmalıydı; öncesiz ve sonrasız (*eternal*) sağduyuya aykırı her şey, hiç acınmadan ortadan kaldırılmalıydı. Bu öncesiz ve sonrasız sağduyunun, tam o sırada burjuvalığa evrinen düşüncelleştirilmiş 18. yüzyıl anlayışından başka hiçbir şey olmadığını da gördük. Bu usa-uygun toplumu ve devleti, Fransız Devrimi gerçekleştirdi.

Ama işlerin yeni düzeni, eskiye oranla, yeterince usa-uygun olmakla birlikte, hiç de kesinlikle usa-uygun olmadı. Sağduyuya dayanan devlet, tümüyle çöktü. Rousseau'nun *Toplum Sözleşmesi,* kendi politik yeteneğine güveni kalmayan burjuvazinin, önce Directoire'ın[101] ahlâk bozukluğuna ve, sonunda, Napoléon despotizminin kanadı altına sığındığı Terör Egemenliği[102] sırasında gerçekleşmesini buldu. Vaat edilen sonsuz barış, sonsuz bir fetihler savaşına döndürüldü. Sağduyuya dayanan toplum, hiç de iyi çıkmamıştı. Zengin ile yoksul arasındaki uzlaşmaz karşıtlık, genel gönenç içinde eriyip yitecek yerde, onu belirli bir ölçüde hafifleten loncaların ve başka ayrıcalıkların kaldırılmasıyla, ve kiliseye bağlı yardım kurumlarının kapatılmasıyla daha çok

yeğinleşti (şiddetlendi). Feodal prangalarından kurtarılması artık gerçekten başarılmış olan "mülkiyet özgürlüğü", büyük kapitalistlerin ve büyük toprak sahiplerinin o boyun eğdiren rekabetinin ezdiği küçük kapitalistler ve küçük mülk sahipleri için, küçük mülklerini o büyük efendilere satma özgürlüğü olmaya yüz tuttu, ve böylece, küçük kapitalistleri ve toprağı olan köylüleri ilgilendirdiği ölçüde, "mülkiyet*ten* özgür kılınma" oldu. Sanayiin kapitalist bir tabana dayanan gelişimi, çalışan yığınların yoksulluğunu ve sıkıntısını, toplumun varlık koşulu yaptı. Peşin ödeme, Carlyle'in deyimiyle, insanla insan arasındaki biricik ilişki, gittikçe yaygınlaştı. İşlenen suçların sayısı yıldan yıla arttı. Daha önce, feodal beylerin kepazelikleri ortalıkta güpegündüz kol gezmişti; bu kepazelikler gene vardı, ama her nasılsa arka plana itilmişlerdi. Onların yerinde, burjuvazinin şimdiye kadar gizlice gerçekleştirdiği kepazelikler, fazlasıyla ortaya çıkmaya başladı. Ticaret, gittikçe büyüyen bir ölçüde, dolandırıcılık oldu. Devrimci "kardeşlik" simgesi,[103] rekabet çatışmalarında çevrilen dolaplarda gerçekleşti. Ahlâk bozukluğu kaba kuvvete dayanan baskının, altın ise, ilk toplumsal kaldıraç olan kılıcın yerini aldı. İlk gece hakkı, feodal beylerden burjuva fabrikatörlere aktarıldı. Orospuluk, işitilmedik ölçüde arttı. Evliliğin kendisi, daha önce olduğu gibi orospuluğun yasayla tanınan biçimi, resmî örtüsü olarak kaldı, ve üstelik, zinanın bereketli ürünleriyle tamamlandı.

Sözün kısası, "sağduyunun zaferi"nden doğan toplumsal ve politik kurumlar, filozofların bol bol vaat ettikleriyle karşılaştırılınca, pek hayal kırıcı karikatürlerdi. Eksik olan, yalnız bu hayal kırıklığını apaçık dile getirecek adamlardı, ve onlar da, o yüzyılın dönümünde çıkageldiler. 1802'de, Saint-Simon'un *Cenevre Mektupları* yayımlandı; Fourier'nin ilk yapıtı, teorisinin temeli 1799 tarihli olmakla birlikte, 1802'de çıktı; Robert Owen 1 Ocak 1800'de, New Lanark'ın yönetimini üzerine aldı.[104]

Bununla birlikte, o çağda kapitalist üretim tarzı, ve onunla birlikte burjuvazi ile proletarya arasındaki uzlaşmaz karşıtlık, henüz çok eksik gelişmişti. İngiltere'de tam o sırada ortaya çıkan modern sanayi, Fransa'da henüz bi-

linmiyordu. Ama modern sanayi, bir yandan, üretim tarzında bir devrimi, ve onun kapitalist karakterinin ortadan kaldırılmasını kesinlikle gerektiren çatışmalar —yalnız modern sanayiin yarattığı sınıflar arasında değil, ama aynı zamanda gerçek üretken güçlerle modern sanayiin getirdiği değişim biçimleri arasında çatışmalar— geliştirir. Ve, öte yandan da, bu pek olağanüstü üretken olan güçlerde, bu çatışmaları sona erdirmenin araçlarını geliştirir. Onun için, aşağıyukarı 1800 yılında, yeni toplumsal düzenden doğan çatışmalar, ancak tam o sırada biçimlenmeye başlamış olsa da, bu, gene de onları sona erdirme araçlarının daha tam olarak elde bulunması demektir. Tedhiş zamanında, Paris'in "yoksul" yığınları, bir an için üstün gelebildiler ve böylelikle burjuva devrimi, burjuvaziye karşın zafere götürebildiler. Ama bunu yaparken, yalnızca o zamanın koşullarında egemenliklerini sürdürmenin ne kadar olanaksız olduğunu kanıtladılar. Bu "yoksul" yığınlardan bağımsız politik eylem yeteneğinden henüz yoksun bir yeni sınıfın çekirdeği olarak kendisini ilk kez o zaman çekip çıkaran proletarya, o kendine yetmez durumunda, olsa olsa dışardan ya da gökten yardım görebilecek ezilmiş, acı çeken bir tabaka olarak ortaya çıktı.

Bu tarihsel durum, sosyalizmin kurucularını da etkiliyordu. Eksik kapitalist üretim koşulları ve eksik sınıf koşulları, eksik teorilerle karşılandı. Toplumsal sorunların henüz gelişmemiş ekonomik koşullarda gizli duran çözümünü, ütopyacılar, insan beyninden çıkarmaya kalkıştılar. Toplumda yanılgılardan başka hiçbir şey yoktu; bunları gidermek sağduyunun göreviydi. Öyleyse, yeni ve daha yetkin bir toplumsal düzen sistemi bulmak ve onu topluma dışardan, propagandayla ve, olabildiği her yerde, örnek alınacak deneylerle kabul ettirmek gerekiyordu. Bu yeni toplumsal sistemler, ütopik olmaya önceden mahkûm edilmişti; bunlar, ayrıntıları bakımından ne kadar tam işlendilerse, olmayacak hayallere kapılmaktan o ölçüde kurtulamadılar.

Bu olgular bir kez saptandıktan sonra, sorunun artık tümüyle geçmişin malı olan bu yanı üzerinde daha çok durmamızın gereği yoktur. Bugün bizi ancak gülümseten bu kuruntular üzerine ağırbaşlılıkla iki anlamlı sözler etmeyi

ve "çılgınlığın" böylesiyle karşılaştırılınca, kendi sağduyularının apaçık ortaya çıkan üstünlüğüyle çalım satmayı, işin edebiyatında horozlananlara bırakabiliriz. Biz, kendi payımıza, bu darkafalıların görmediği, o ululuğuyla insanı şaşırtan düşüncelerden ve her yerde fantastik kabuklarını çatlatıp çıkan düşünce tohumlarından hoşlanırız.

Saint-Simon, büyük Fransız Devriminin oğullarından biriydi; devrim patladığında, henüz otuzunda değildi. Devrim, avamın (*tiers-état*), yani ulusun üretim ve ticaret alanında *çalışan* büyük yığınlarının, ayrıcalıklı ve *boş gezen* sınıflarına, soylulara ve papazlara karşı zaferiydi. Ama avamın zaferi, çabucak, yalnız bu "tabakanın" küçük bir bölümünün zaferi, bu "tabakanın" toplumsal olarak ayrıcalıklı kılınmış kesiminin, yani malı ve mülkü olan burjuvazinin politik iktidarı ele geçirmesi olarak belirdi. Ve burjuvazi, devrim sırasında, kısmen soyluların ve kilisenin elkonan ve sonra satışa çıkarılan topraklarındaki spekülasyonlarla ve kısmen de orduyla yaptığı sözleşmelere karıştırdığı hilelerle, ulusun sırtından, elbette çabucak gelişti. Fransa'yı, Directoire'ın buyruğunda, yıkımın eşiğine getiren, ve böylece Napoléon'a *coup d'état** için bahane yaratan, bu dolandırıcıların zorbalığıydı.

Bundan dolayı, Saint-Simon'a göre, avam ile ayrıcalıklı sınıflar arasındaki uzlaşmaz karşıtlık, "çalışanlar" ile "boş gezenler" arasında bir uzlaşmaz karşıtlık biçimini aldı. Boş gezenler, yalnız eski ayrıcalıklı sınıflar değildi, üretime ve dağıtıma hiç katılmadan, kendi gelirleriyle geçinenlerin de tümüydü. Ve çalışanlar, ücretli işçilerden başka, fabrikatörler, tacirler, bankerlerdi. Boş gezenlerin, zihinsel (*intellectuel*) önderliği ve politik üstünlüğü yitirdikleri saptanmış ve sonunda devrimle karara bağlanmıştı. Malsız-mülksüz sınıfların da bu yetenekten yoksun olduğu, Saint-Simon'a kalırsa, tedhiş çağının deneyleriyle saptanmıştı. Öyleyse, kimin önderlik etmesi ve buyurması gerekiyordu? Saint-Simon'a göre, bilim ve sanayi, Reformasyondan beri dinsel fikirlerin o yitmiş birliğin yenilenmesini mukadder kılan yeni bir dinsel bağla —zorunlu olarak gizemci ve baştan sona hiyerarşik bir "yeni hıristiyanlık" ile— birleştirilmişti. Ama

* Hükümet darbesi. —ç.

bilim, bilginler; ve sanayi, her şeyden önce, çalışan burjuvalar, fabrikatörler, tacirler, bankerler demekti. Bu burjuvalar, Saint-Simon'a göre, elbette, toplumsal güvenlikleri olan bir çeşit kamu görevlileri haline gelmek niyetindeydiler; ama onlar, hâlâ, işçilerin *vis-à-vis* [karşısında —*ç.*] buyuran ve ekonomik bakımdan ayrıcalıklı bir konumda kalmak zorundaydılar. Kredilerin düzenlenmesi yoluyla toplumsal üretimin yönetimi için özellikle bankerlere başvuruluyordu. Bu anlayış, Fransa'da modern sanayiin, ve onunla birlikte, burjuvazi ile proletarya arasındaki uçurumun ancak yeni ortaya çıkmakta olduğu bir çağla tam uygunluk halindeydi. Ama Saint-Simon'un özellikle önemli bulduğu şey budur: onu önce, ve bütün öbür şeylerden çok ilgilendiren, en kalabalık ve en yoksul sınıfın (*"la classe la plus nombreuse et la plus pauvre"*) kaderidir.

Saint-Simon, daha *Cenevre Mektupları*'nda, şunu önerir: "herkes çalışmalıdır". Aynı yapıtında tedhiş çağını, malsız-mülksüz yığınların egemenliği olarak tanır. "Bakın" der onlara, "yoldaşlarınızın yönetiminde Fransa'da olana; yoldaşlarınız kıtlık getirdiler". Ama Fransız Devrimini bir sınıf savaşı olarak tanımak ve yalnız soylularla burjuvalar arasında değil de, soylular ve burjuvalar ile malsız-mülksüzler arasında bir savaş olarak tanımak, 1802 yılında, pek anlamlı ve verimli bir buluştu. Saint-Simon, 1816'da, politikanın üretim bilimi olduğunu bildirdi; ve ekonominin politikayı tümüyle soğuracağını öngördü. Ekonomik koşulların politik kurumların temeli olduğu bilgisi, burada ancak embriyon halinde beliriyor. Bununla birlikte, burada şimdiden açıkça saptanan şey, insanlar üzerindeki politik düzenin, gelecekte, şeylerin yönetimine ve üretimin gözetimine dönüşeceği düşüncesidir — yani son zamanlarda üzerinde pek çok gürültü edilen "devletin ortadan kaldırılması"dır.

Saint-Simon, 1814'te, müttefiklerin Paris'e girmelerinin hemen ardından,* ve gene, 1815'te, Yüz Gün Savaşı[105] sırasında, Fransa'nın İngiltere ile, ve sonra, bu iki ülkenin Almanya ile birleşmesinin, Avrupa'nın barış içinde ve başarıyla gelişmesi için biricik güvence olduğunu açıkça söyleyerek, çağdaşlarından üstünlüğünü bir daha gösterir. Fran-

* 31 Mart 1814'te. —Ed.

sızlara, 1815'te Waterloo[106] zaferini kazananlarla bir birleşmeye gitmelerini öğütlemek, tarihsel sağgörü kadar yüreklilik de gerektirir.

Daha sonraki sosyalistlerin tam anlamıyla ekonomik olmayan düşüncelerinin aşağıyukarı hepsi, onda embriyon halinde bulunduğu için, Saint-Simon'da engin bir görüş genişliğiyle karşılaşıyorsak, o günkü toplumsal koşulların gerçekten Fransızlara özgü ve nükteli, ama hiç de üstünkörü olmayan bir eleştirisini de Fourier'de buluyoruz. Fourier, burjuvaları, onların devrimden önce ortaya çıkmış peygamberlerini ve devrimden sonraki övgücülerini, kendi sözleriyle ele alır. Burjuva dünyasının maddî ve moral ezginliğini apaçık ve hiç acımadan ortaya kor. Bu ezginliği, daha önceki filozofların, yalnız sağduyunun egemen olacağı bir toplum, mutluluğun evrensel olacağı bir uygarlık, sonsuz bir insan yetkinliği üzerine gözleri kamaştırarak vaat ettikleriyle ve çağının burjuva ideologlarının dünyayı tozpembe gösteren tumturaklı sözleriyle karşılaştırır. Her yerde, en bayağı gerçekliğin nasıl en tumturaklı sözlere karşılık olduğunu gösterir, ve tumturaklı sözlerin bu umutsuz fiyaskosunu o yüreğe işleyen alaycılığıyla yerer.

Fourier yalnız bir eleştirici değildir; serinkanlı ve duru yaradılışı, onu bir yergici yapmıştır ve o, gelmiş geçmiş yergicilerin herhalde en büyüklerinden biridir. Devrimin güçten düşmesi üzerine, artan dolandırı ve vurgunları, ve o zamanki Fransız ticaretinde başat ve ona özgü olup dükkân dükkân dolaşan korkunç ruhu, aynı güç ve çekicilikle anlatır. Burjuva biçimi kadın-erkek ilişkileri, ve kadının burjuva toplumundaki durumu konusundaki eleştirileri daha da ustalıklıdır. Belirli bir toplumda kadına verilen özgürlüğün, genel olarak tanınan özgürlüğün doğal ölçüsü olduğunu ilk kez açıkça söyleyen odur.

Ama Fourier'nin en anlamlı yanı, toplum tarihi kavramındadır. Toplumun bütün tarihsel gidişini dört aşamaya ayırır — yabanıllık, barbarlık, ataerkillik, uygarlık. Bu sonuncusu, uygar, ya da burjuva denen bugünkü toplumla yani 16. yüzyılla birlikte gelen toplumsal düzenle— özdeştir. Fourier, "barbarlığın basit bir biçimde yaşadığı her eksikliği, uygarlık aşamasının, karmaşık, belirsiz, iki anlam-

lı, ikiyüzlü bir biçime yükselttiğini" — uygarlığın, çözmeye güç yetirmeksizin sürekli olarak yeniden yarattığı çelişkiler içinde, "bir kısır döngü"de ilerlediğini; bundan dolayı, ulaşmak istediğinin ya da ulaşmak ister göründüğünün tam karşıtına vardığını, öyle ki, örneğin, "uygarlık durumunda, yoksulluğun, aşırı bolluğun kendisinden doğduğunu" anlatır.

Fourier, gördüğümüz gibi, diyalektik yöntemi, çağdaşı Hegel kadar ustaca kullanır. Aynı diyalektiği kullanarak, sınırlanmaz insan yetkinliği konusunda söylenenleri çürütür. Her tarihsel evrenin bir yükselme dönemi ve bir de düşme dönemi vardır; ve o, bu gözlemi bütün insan soyunun geleceğine uygular. Kant'ın, bu dünyanın eninde sonunda yok olacağı düşüncesini doğabilimine sokması gibi, Fourier, insan soyunun eninde sonunda yok olacağı düşüncesini tarihsel bilime sokmuştur.

Devrim kasırgası Fransa'da ortalığı altüst ederken, İngiltere'de daha sessiz, ama daha az korkunç olmayan bir devrim, sürüp gidiyordu. Buhar ve yeni makineler, manüfaktürü, modern sanayie dönüştürüyor ve böylece, burjuva toplumun bütün temellerini baştan aşağı değiştiriyordu. Manüfaktür döneminin ağır aksak gelişimi, gerçek bir üretim fırtınası ve gerginliği dönemine dönüşüyordu. Toplumun büyük kapitalistlere ve malsız-mülksüz proleterlere ayrılması, durmadan artan bir hızla ilerliyordu. Artık, onların arasında, o eski kararlı orta sınıfın yerinde, zanaatçıların ve küçük dükkâncıların kararsız bir yığını, nüfusun en çok dalgalanan kesimi, güvenilmez bir varlık göstermeye başladı.

Yeni üretim tarzı, henüz yükselme döneminin ancak başlangıcındaydı; henüz normal, düzenli, — varolan koşullarda olabilen biricik üretim yöntemiydi. Gene de, o zaman bile herkesin gözüne çarpan toplumsal bozukluklar yaratıyordu — yersiz yurtsuz bir nüfusun büyük kentlerin en kötü kesimlerinde sürü sürü toplanması; ataerkil ilişkilerde ve aile ilişkilerinde bütün geleneksel ahlâkî bağların yitmesi; özellikle kadınların ve çocukların korkunç ölçüde aşırı çalıştırılması; kırdan kente, tarımdan modern sanayie, kararlı yaşam koşullarına, topluca ve birdenbire savrulan

işçi sınıfının yılgınlığını tamamlıyordu.

Bu nazik zamanda 29 yaşında bir fabrikatör —yüce denilebilecek çocuksu yalınlıkta kişiliğiyle bir adam, aynı zamanda insan soyunun dünyaya pek seyrek gelmiş önderlerinden biri— bir reformcu olarak ortaya çıktı. Robert Owen materyalist filozofların şu öğretisini benimsemişti: insanın kişiliği, bir yandan, soyaçekimin; ve öte yandan da, bireyin ömrü boyunca, ve özellikle gelişme dönemi boyunca yaşadığı çevrenin ürünüdür. Onun sınıfından olanların pek çoğu, sınaî devrimde yalnız karışıklık, anlaşılmazlık ve bu bulanık sularda avlanma ve çabucak yığınla para kazanma fırsatı gördüler. O ise sınaî devrimde, önemsediği teorisini uygulama alanına koyma, ve böylece, karışıklığa bir düzen verme fırsatını gördü. Daha önce Manchester'deki bir fabrikada, beşyüzü aşkın insanın yöneticisi olarak, bunu başarıyla sınamıştı. 1800'den 1829'a kadar, İskoçya'da New Lanark'taki büyük pamuklu dokuma fabrikasını, işletici ortak olarak, aynı yolda, ama daha büyük eylem özgürlüğüyle, ve kendisine Avrupa çapında ün kazandıran bir başarıyla yönetti. Aslında pek farklı ve, büyük çoğunluğu bakımından, pek umutsuz insanlardan oluşan bir yığını, yavaş yavaş 2.500'e ulaşan bir nüfusu, sarhoşluk, polis, yargıç, dava, yoksulları koruma yasaları, sadaka nedir bilmeyen örnek bir göçmen topluluğuna dönüştürdü. Ve bütün bunları, insanlara, insana yaraşır koşullar sağlayarak, ve özellikle, yeni kuşakları özenle yetiştirerek başardı. Owen, anaokullarının kurucusudur ve ilk anaokulunu New Lanark'ta açmıştır. İki yaşında iken okula gelen çocuklar, orayı öylesine seviyorlardı ki, onları evlerine götürmek güç oluyordu. Onun rakipleri, işçilerini günde onüç ya da ondört saat çalıştırırlarken, New Lanark'taki işgünü onbuçuk saatti. İşleri dört ay durduran bir pamuk bunalımında, onun işçileri, ücretlerini her zaman tam olarak aldılar. Ve bütün bunlara karşın, iş, ortaklara dağıtılan son büyük kâra göre, değerce iki katının üstüne çıktı.

Bütün bunlara karşın Owen kıvançlı değildi. Onun gözünde, işçilere sağladığı yaşayış, hâlâ insana yaraşır olmaktan uzaktı.

"Bu insanlar, benim insafıma kalmış kölelerdi." Baş-

ka işçilere oranla işçilerine sağladığı elverişli koşullar, kişiliğin ve zihnin her yönde usa-uygun bir gelişimine elvermek şöyle dursun, onların bütün yetilerini engelsiz kullanmaya bile elvermiyordu. "Ve gene de, bu 2.500 kişinin çalışan kesimi, toplum için, her gün, yarım yüzyıldan daha az önce, 600.000'lik bir nüfusun çalışan kesiminden istendiği kadar gerçek servet üretiyordu. 2.500 kişinin tükettiği servetle, 600.000 kişinin tüketeceği servet arasındaki farkın ne olduğunu kendi kendime sordum."*

Bu sorunun yanıtı belliydi. O fark, 300.000 İngiliz liralık net kâra ek olarak, kurumun sahiplerine, yatırdıkları sermaye üzerinden %5 ödemek için kullanılmıştı. Ve New Lanark için geçerli olan bu durum, İngiltere'deki bütün fabrikalar için daha da büyük bir ölçüde geçerliydi. "Bu yeni servet, makinelerle yaratılmasaydı, Napoléon'a karşı Avrupa savaşları eksiksiz yürütülemez, ve toplumun aristokrat temelleri ayakta tutulamazdı. Bununla birlikte, bu yeni güç, işçi sınıfının yaratmış olduğu bir güçtü."**

Onun için, bu yeni gücün meyveleri, işçi sınıfınındı. Owen'a toplumun yeniden kurulmasının temellerini gösteren bu yeni yaratılmış olağanüstü üretken güçler, o zamana kadar yalnız bireyleri zenginleştirmek ve yığınları köleleştirmek için kullanılmıştı. Bu güçlerin, herkesin ortak mülkü olarak, herkesin ortak yararı için işletilmesi kaçınılmazdı.

Owen'ın komünizmi, bu katışıksız iş temeline, sonuca, yani ticarî hesaba dayanıyordu. Bu pratik karakterini baştan sona korudu. Onun için Owen, 1823'te, İrlanda'daki acıklı duruma komünist göçmen topluluklarıyla son vermeyi önerdi, ve bunları kurmanın kaça çıkacağını, yıllık gideri ve olası geliri eksiksiz hesapladı. Ve onun gelecek için hazırladığı kesin planda, ayrıntıların teknik hesabı öylesine uygulanabilir bir bilgiyle yapılmıştır ki, — zemin planı, ön, yan ve kuşbakışı görünüşler, hepsi vardır — Owen'ın toplumsal reform yöntemi bir kez kabul edilince, uygulama ba-

* "Avrupa'nın bütün kızıl cumhuriyetçilerine, komünistlerine ve sosyalistlerine" seslenen, ve, 1848'de, Fransa'nın geçici hükümetine, ve aynı zamanda "Kraliçe Victoria'ya ve onun sorumlu öğütçülerine" gönderilen "Us'ta ve Uygulamada Devrim" adlı bir muhtıranın 21. sayfasından. [*Engels'in notu.*]

** Not. *l.c.*, s. 22. [*Engels'in notu.*]

kımından ayrıntıların gerçek düzenine karşı pek az şey söylenebilir.

Komünizm doğrultusundaki ilerlemesi, Owen'ın yaşamının dönüm noktası oldu. Yalnız bir insansever olduğu sürece, servetten, alkıştan, şereften ve övgüden başka hiçbir şeyle ödüllendirilmemişti. Avrupa'nın en sevilen adamıydı. Yalnız onun sınıfından olan kimseler değil, devlet adamları ve prensler de onu beğenerek dinliyorlardı. Ama komünist teorileri ile ortaya çıkması bambaşka bir şeydi. Şu üç büyük engel, ona, toplumsal reforma çıkan yolu özellikle kapatmış görünüyordu: özel mülkiyet, din, evliliğin yürürlükteki biçimi. Bunlara saldırırsa başına neler geleceğini biliyordu: yasanın tanıdığı haklardan yoksun bırakılmak, resmî toplumdan kovulmak, toplumsal konumunu tümüyle yitirmek. Ama bunların hiçbiri, başına geleceklerden korkmaksızın onlara saldırmasını önleyemedi ve öngördüklerinin hepsi başına geldi. Resmî toplumdan çıkarıldı, basında ona karşı bir sessizlik kampanyası açıldı, Amerika'da bütün servetini feda ederek yaptığı başarısız komünist denemeler, onu iflâs ettirdi. Doğrudan işçi sınıfına başvurdu ve işçiler arasında otuz yıl daha uğraştı. İngiltere'de işçilerden yana olan her toplumsal harekette ve her gerçek ilerlemede Robert Owen'ın adı geçer. Beş yıllık bir savaşımdan sonra, 1819'da, fabrikalardaki kadınların ve çocukların çalışma saatlerini sınırlayan ilk yasayı çıkarttırdı. İngiltere'deki bütün sendikaların tek bir büyük sendika birliğinde birleştiği ilk büyük kongrenin başkanıydı.[107] Toplumun tümüyle komünist yolda örgütlenmesine geçiş önlemleri olarak, bir yandan, üretim ve tüketim amacıyla işbirliği yapan dernekler kurdu. Bunlar, o zamandan beri, hiç değilse, tacirlerin ve fabrikatörlerin toplumsal bakımdan tümüyle gereksiz olduğunun pratik kanıtını verdiler. Öte yandan, emek ürünlerinin, birimi tek bir iş saati olan emek-pusulaları aracılığıyla değişimi için iş pazarları kurdu;[108] bu kurumlar, zorunlu olarak, başarısızlığa mahkûmdular, ama Proudhon'un çok daha sonraki bir döneme raslayan değişim bankasının[109] ilk örnekleri oldular, ve bütün toplumsal dertlerin genel çaresi olmayı istemeyip yalnız daha köklü bir toplumsal devrime doğru bir ilk adım olmayı istemeleri bakı-

mından ondan tümüyle ayrıldılar.

Ütopyacıların düşünme tarzı, 19. yüzyılın sosyalist idealarını uzun süre etkiledi ve bazılarını hâlâ etkilemektedir. Çok yakın zamana kadar, bütün Fransız ve İngiliz sosyalistleri, onun egemenliğini tanıdılar. İlk Alman komünizmi, Weitling'inki de, aynı okuldandır. Onların hepsine göre, sosyalizm, salt gerçeğin, sağduyunun ve adaletin dışavurumudur. Ve kendi gücüyle dünyayı fethetmesi için yalnızca bulunmuş olması gerekir. Ve salt gerçek, uzaydan ve zamandan bağımsız olduğu için nerede ve ne zaman bulunacağı, yalnızca bir raslantıdır. Bununla birlikte, salt gerçek, sağduyu ve adalet, farklı her okulun kurucusunda farklıdır. Ve herbirinin kendine özgü salt gerçeği, sağduyusu ve adaleti, onun öznel anlayışı, yaşama koşulları, bilgisinin ve zihinsel eğitiminin ölçüsü ile belirlendiği için, bu salt gerçekler çatışmasında, onların karşılıklı olarak birbirini çelmesinden başka bir son olamaz. Bundan dolayı, bir hiç olan bu sondan, ancak bir çeşit seçmesi, ortalama, ve Fransa'daki ve İngiltere'deki sosyalist işçilerin pek çoğunun zihnine günümüze kadar gerçekten yön vermiş bir sosyalizm çıkabilirdi. Bundan ötürü, bir kanının en çeşitli renklerine izin veren şaşırtıcı bir karışım; farklı çığırlar açanların en az itiraza yolaçan eleştirel demeçlerinin, ekonomik teorilerinin, toplumun geleceği konusundaki tasarılarının şaşırtıcı bir karışımı; tek tek bileştirenlerinin (mürekkiplerinin) belirli keskin kenarları tartışma akıntısında tıpkı bir derede yuvarlaklaşmış çakıllar gibi aşındıkça daha da kolay kükreyen bir karışımı ortaya çıkabilirdi.

Sosyalizmi bir bilim yapmak için, onun önce gerçek bir tabana oturtulması gerekiyordu.

II

Bu arada, 18. yüzyıl Fransız felsefesiyle birlikte ve ondan sonra, Hegel'de doruğuna varan yeni Alman felsefesi ortaya çıktı. Bu felsefenin en büyük başarısı, diyalektiği, düşünmenin en yüksek biçimi olarak yeniden ele almasıdır. Eski Yunan filozoflarının hepsi, doğal diyalektikçiler olarak doğmuşlardı, ve onların en geniş bilgilisi olan Aristoteles, diyalektik düşüncenin en önemli biçimlerini daha önceden

çözümlemişti. Yeni felsefe, öte yandan, içinde diyalektiğin parlak temsilcileri (örneğin Descartes ve Spinoza) bulunmakla birlikte, özellikle İngiliz etkisiyle, metafizik denen düşünme tarzına gittikçe daha çok saplanmıştı. 18. yüzyıl Fransızlarında da, özel felsefî çalışmalarının bütün hallerinde, aşağıyukarı tümüyle bu düşünme tarzı başattı. Bununla birlikte, Fransızlar, tam anlamıyla felsefenin dışında, diyalektiğin üstün yapıtlarını verdiler. Bunlardan yalnız Diderot'nun *Le Neveu de Rameau*'su ["Rameau'nun Yeğeni"] ile Rousseau'nun *Discours sur l'origine et les fondcments de l'ineégalité parmi les hommes*'unu ["İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kökeni ve Temelleri Üzerine Konuşmalar"] anmamız yeter. Burada, bu iki düşünce tarzının temel karakterini kısaca veriyoruz.

Ayrıntılı olarak doğayı ya da insan soyunun tarihini ya da kendi zihinsel etkinliğimizi inceleyip düşününce, başlangıçta, hiçbir şeyin olduğu gibi ve olduğu yerde kalmadığı, tersine her şeyin hareket ettiği, varolduğu ve göçüp gittiği bir sonsuz ilişkiler ve tepkiler, değişimler ve bileşimler karmaşasıyla karşılaşırız. Bundan dolayı, bu tabloyu önce bir bütün olarak, ayrıntıları hâlâ azçok arka planda kalmış olarak görürüz; hareket eden, bileşen ve birbirleriyle ilişkili olan şeylerden çok, hareketleri, geçişleri, bağlantıları gözlemleriz. İlkel, bönce, ama aslında doğru olan bu dünya anlayışı, eski Yunan felsefesinindir, ve bunu ilk kez apaçık dile getiren Heraklitos'tur: her şey vardır ve yoktur, çünkü her şey akıcıdır, durmadan değişmektedir, durmadan var ve yok olmaktadır.

Ama görünüşlerin tablosunu genel niteliğiyle doğru olarak saptayan bu anlayış, bu tabloyu meydana getiren ayrıntıları açıklamaya yetmez, ve biz, onları anlamadıkça tablonun tümü üzerine açık bir idea edinmiş olmayız. Bu ayrıntıları anlamamız için, onları doğal ve tarihsel bağlantılarından koparmamız ve herbirinin doğasını, özel nedenlerini, etkilerini vb. ayrı ayrı incelememiz gerekir. Bu, öncelikle doğa biliminin ve tarihsel araştırmanın ödevidir: bu iki bilim dalını, klasik çağın Yunanlıları, pek yerinde gerekçelerle, ikincil bir plana itmişlerdi, çünkü, her şeyden önce bu bilimlerin işleyeceği gereçleri toplamak zorundaydılar.

Sınıflarda, takımlarda ve türlerde, herhangi bir eleştirel çözümleme, karşılaştırma ve sıralama yapılabilmesi için, belirli bir ölçüde, doğal ve tarihsel gereçler derlenmiş olmak gerekir. Bundan ötürü, gerçek doğa bilimlerinin temellerini önce İskenderiye dönemi[110] Yunanlıları ve daha sonra da, ortaçağda, Araplar işlemiştir. Gerçek doğa bilimi, 15. yüzyılın ikinci yarısında başlar ve o zamandan beri gittikçe artan bir hızla ilerler. Doğanın, bireysel parçalarına çözümlenmesi, farklı doğal nesnelerin ve süreçlerin belirli sınıflarda toplanması, çeşitli organik varlıkların iç yapılarının incelenmesi — bunlar, doğa konusunda son dört yüzyıl içinde dev adımlarla ilerleyen bilgimizin temel koşullarıydı. Ama bu çalışma yöntemi, bizde, doğal nesneleri ve süreçleri o koskoca bütünle bağlantılarından koparılıp ayrıklanmış (izole edilmiş) olarak gözlemleme; onları harekette iken değil de durgudayken; aslında değişken değil de durağan olarak; dirilikleri içinde değil de, ölülükleri içinde gözlemleme alışkanlığı olarak kaldı. Ve Bacon ile Locke, şeyleri bu türlü inceleme tarzını, doğa biliminden felsefeye aktarınca, son yüzyıla özgü, dar, metafizik düşünce tarzı doğdu.

Metafizikçi için, şeyler ve onların zihinsel yansıları, idealar, ayrıklanmıştır, onların birbirini ardına ve birbirinden ayrı olarak incelenmeleri gerekir, ve onlar, her zaman için, durağan, kaskatı, belirli inceleme konularıdır. O, kesinlikle uzlaşmaz antitezlerle düşünür. "Sözleri 'evet, evet; hayır, hayır'dır; bunun dışında olan her şey, kötüdür."* Ona göre, bir şey, ya vardır ya da yoktur; bir şey aynı zamanda, hem kendisi hem de kendisinden başka bir şey olamaz. Olumlu ile olumsuz, kesinlikle uyuşmaz; neden ile sonuç, birbirine göre, kaskatı birer antitez durumundadır.

Bu düşünme tarzı, ilk bakışta, bize çok açık görünür, çünkü doğru ortak duyu (*sound common sense*) denen şeyin düşünme tarzıdır. Ancak, bu doğru ortak duyu, kendi dört duvarının çevrelediği yalınkat alanda saygıdeğer bir yoldaş olmakla birlikte, araştırmanın geniş âlemine açılmak cesaretini gösterince şaşılacak serüvenlerle karşılaşır, ve metafizik düşünce tarzı, genişliği, özel (tikel) araştırma

* *İncil*. "Matthew", bölüm 5, ayet 37. —*Ed.*

konusunun niteliğine göre değişen birtakım alanlarda yetkili ve gerekli ise de, eninde sonunda, daha ötesinde tek yanlı, yetersiz, soyut kaldığı, ve çözülmez çelişkiler içinde yittiği bir sınıra ulaşır. Bireysel şeyleri incelerken, onlar arasındaki bağlantıları unutur; onların varlığını incelerken, o varlığın başlangıcını ve sonunu; onların durgunluğunu incelerken, hareketini unutur. Ağaçlar yüzünden ormanı göremez.

Gündelik amaçlarımız için, örneğin, bir hayvanın ölü mü, yoksa diri mi olduğunu biliriz ve söyleyebiliriz. Ama daha yakından araştırılınca, bunun, pek çok halde, hukukçuların çok iyi bildiği gibi, pek karmaşık bir iş olduğunu anlarız. Hukukçular, anasının dölyatağındaki çocuğu öldürmenin cinayet olduğuna usa-uygun bir sınır bulmak için boşuna kafa yormaktadırlar. Bu, ölüm anını kesinlikle belirlemek kadar olanaksızdır, çünkü fizyoloji ölümün birdenbire ve bir anlık bir görüngü olmayıp; çok uzayan bir süreç olduğunu kanıtlamaktadır.

Bunun gibi, her organik varlık, her an hem aynıdır hem de aynı değildir; her an dışardan sağlanmış maddeleri özümser ve başka maddeleri dışarı atar; her an vücudun bazı hücreleri ölür ve yeniden başka hücreler oluşur; uzun ya da kısa bir süre sonra vücudun maddesi tümüyle yenilenir, onun yerini başka madde molekülleri alır, öyle ki, her organik varlık, her zaman kendisidir ve yine de kendisinden başka bir şeydir.

Bundan başka, daha yakından araştırılınca, bir antitezin iki kutbunun, örneğin olumlu ile olumsuzun, karşıt oldukları kadar ayrılmaz ve bütün karşıtlıklarına karşın, birbirleriyle ortaklaşa içiçe olduklarını görürüz. Ve bunun gibi, neden ile sonucun ancak bireysel hallere uygulanmaları sırasında geçerli kavramlar olduğunu; ama bireysel halleri evrenin bütünüyle olan genel bağlantıları içinde düşünür düşünmez, neden ile sonucun birbiriyle raslaştığını, ve nedenlerle sonuçların sürekli olarak yer değiştirdiği evrensel etki ve tepkiyi dikkate aldığımız zaman, neden ile sonucun birbirine karıştığını, öyle ki burada sonuç olan şeyin, orada ve sonra neden olacağını, ya da *vice versa* [bunun tersini —ç.], görürüz.

Bu süreçlerin ve düşünce tarzlarının hiçbiri, metafizik düşünme çerçevesine girmez. Oysa diyalektik, şeyleri ve onların tasarımlarını, ideaları, köklü bağlantıları, sıralanmaları, hareketleri, başlangıçları ve bitimleri içinde kavrar. Yukarda anılanlar gibi olan süreçler, bundan dolayı, diyalektiğin kendi işleme yönteminin birer doğrulanmasıdır.

Doğa, diyalektiğin kanıtıdır ve çağdaş bilimin bu kanıtı her gün artan çok zengin gereçlerle donattığı ve böylece, şunu gösterdiği söylenmelidir: doğa, metafizik olarak değil, diyalektik olarak işlemektedir; hiç durmaksızın yeniden dönülen bir çemberin o sonsuz değişmezliğinde hareket etmemekte, tersine, gerçek bir tarihsel evrimden geçmektedir. Bununla ilişkili olarak, herkesten önce Darwin'in adı anılmalıdır. Darwin, bütün organik varlıkların, bitkilerin, hayvanların ve insanın kendisinin, milyonlarca yıldır olagelen bir evrim sürecinin ürünleri olduğunu kanıtlayarak, metafizik doğa görüşüne en ağır darbeyi indirdi. Ama diyalektik düşünmeyi öğrenmiş doğa bilginleri sayılabilecek kadar azdır, ve bulunan sonuçlarla ileri sürülen düşünme tarzının karşıtlığı, teorik doğa biliminde şimdi başat olan ve öğrenciler kadar öğretmenleri, okurlar kadar yazarları da umutsuzluğa düşüren o sonsuz karışıklığı açıklamaktadır.

Evrenin, onun evriminin, insan soyunun gelişiminin, ve bu evrimin insan zihnindeki yansısının doğru bir tasarımı, bundan dolayı, ancak diyalektik yöntemle, dirimin ve ölümün, ilerleyen ya da gerileyen değişmelerin sayısız etki ve tepkileri sürekli olarak dikkate alınmakla başarılabilir. Ve yeni Alman felsefesi, işte bu ruhla çalışmaktadır. Kant, Newton'un o eşsiz ilk itişin bir kez verilmesinden sonraki kalımlı güneş sistemini ve onun sonsuz süredurumunu, tarihsel bir sürecin, güneşin ve bütün gezegenlerin kendi ekseninde dönen bulutsu bir kütleden oluşmasının sonucu olarak açıklamakla kariyerine başladı. Ve güneş sisteminin belirli bir başlangıcı olmasından, aynı zamanda, onu gelecekte zorunlu olarak ölümün izleyeceği sonucunu çıkardı. Laplace, yarım yüzyıl sonra, Kant'ın teorisinin doğru olduğunu matematikle sınamış, ve bundan yarım yüzyıl sonra da, spektreskop, uzayda, böyle pek çeşitli yoğunlaşma aşamalarında ve akkor halinde gaz kütleleri bulunduğunu sapta-

mıştır.

Bu yeni Alman felsefesi, Hegel sisteminde doruğuna vardı. Bu sistemde —onun en büyük başarısı burdadır— doğal, tarihsel, zihinsel bütün âlem, ilk kez, bir süreç olarak, yani sürekli hareket, değişim, dönüşüm ve gelişim içinde betimlendi; ve bu hareketin ve gelişimin tümünü bir bütün yapan iç bağlantı izlenmeye çalışıldı. Bu görüş açısından insanlık tarihi, artık, olgunlaşmış felsefî sağduyu mahkemesince hepsi de eşit olarak mahkûm edilebilen ve olabildiği kadar çabuk unutulup giden anlamsız şiddet eylemlerinin yabanıl bir burgacı gibi değil de, insanoğlunun kendisinin evrim süreci olarak görünüyordu. Artık, bu sürecin aşamalı ilerlemesini bütün çapraşık yolları boyunca izlemek ve onun dışardan raslantı gibi görünen bütün görüngülerinin iç düzenini ortaya çıkarmak, zihnin ödeviydi.

Hegel sistemi, burada, maddeselsiz olarak ortaya koyduğu sorunu çözmedi. Onun çığır açan başarısı, problemi ortaya koymasıydı. Bu, hiç kimsenin tek başına çözemeyeceği problemlerden biridir. Hegel, —Saint-Simon ile birlikte— çağının en bilgili ve güçlü kafasıydı, gene de, önce kendi bilgisinin o zorunlu sınırlılığı ile ve, sonra da, çağındaki bilginin ve kavramların sınırlı genişliği ve derinliği ile kuşatılmıştı. Bu sınırlara bir üçüncüsü eklenmelidir. Hegel bir idealistti. Ona göre, beynindeki düşünceler, gerçek şeylerin ve süreçlerin azçok soyut resimleri değildi, tam tersine, şeyler ve onların evrimi, yalnız, âlem varolmadan, öncesizlikten beri ve herhangi bir yerde varolan "Fikir"in (*Idea*) gerçekleşmiş resimleriydi. Bu düşünme yolu her şeyi başaşağı ediyor ve âlemdeki şeylerin gerçek bağlantısını tümüyle tersine çeviriyordu. Hegel, tek olgu gruplarının birçoğunu doğru olarak ve ustalıkla kavramakla birlikte, hemen yukarda anılan gerekçelerden ötürü, kötü yamanmış, yapmacık, emek verilmiş, sözün kısası ayrıntı bakımından yanlış yanları çoktur. Hegel sistemi, aslında, pek büyük bir başarısızlıktı — ama kendi çeşidinin de sonuncusuydu. Gerçekte, bir iç ve onmaz çelişkiye yakalanmıştı. Bir yandan, bu sistemin başlıca önerisi, insan tarihinin bir evrim süreci olduğuydu, ve bunun gereği olarak, insan tarihi, salt gerçek denen herhangi bir şeyin bulunmasıyla zihin-

sel olarak kesin sonuna erişemez. Ama, öte yandan, bu sistem, bu salt gerçeğin kesin özü olma isteğini ileri sürüyordu. Her şeyi kapsayan ve her zaman için kesin (son) olan bir doğal ve tarihsel bilgi sistemi, diyalektik düşünmenin temel yasasına aykırılıktır. Bu yasa, gerçekten, dış evren konusundaki sistemli bilginin çağdan çağa dev adımlarla ilerleyebileceği düşüncesini asla dışarmaz, tam tersine, içerir.

Alman idealizmindeki köklü çelişkinin algılanması, 18. yüzyılın düpedüz metafizik, özellikle mekanik materyalizmine değil, ama, *nota bene,** materyalizme zorunlu olarak dönülmesine yolaçtı. Eski materyalizm, bütün eski tarihi, usa-aykırılığın ve zorbalığın kaba bir yığını olarak gördü; modern materyalizm, onda, insanlığın evrim sürecini görür, ve amacı bunun yasalarını bulmaktır. 18. yüzyıl Fransızlarında, ve Hegel'de bile, edinilmiş doğa anlayışı, onun, Newton'un düşündüğü gibi, ölümsüz gök cisimleri ve, Linnaeus'un düşündüğü gibi, değişmez organik türleriyle birlikte, dar çemberlerde hareket eden, her zaman değişmeden kalan bir bütün olduğudur. Modern materyalizm, doğa biliminin en yeni buluşlarını benimser; bunlara göre, doğanın da zaman içinde bir tarihi vardır; gök cisimleri de, elverişli koşullarda kendilerini yurtlanan organik türler gibi doğmakta ve ortadan kalkmaktadır. Ve doğanın, genel olarak, yeniden dolaşılan çemberlerde hareket ettiği hâlâ söylenmek gerekse bile, bu dolaşmalar çok daha sonsuz büyüklükte boyutlar alır. Her iki durumda da modern materyalizm, temelinden diyalektiktir ve artık bilimlerin düzensiz duran kalabalığına bir kraliçe gibi düzen vermek iddiasında olan felsefe çeşidinin yardımcılığına gereksinmesi yoktur. Her özel bilim, şeylerin ve şeyler üzerine olan bilgimizin büyük bütünü içindeki konumunu aydınlatmak zorunda kalır kalmaz, bu bütünle uğraşan özel bir bilim fazla ve gereksizdir. Bütün eski felsefeden hâlâ sağ kalan, düşünce bilimi ve onun yasalarıdır — biçimsel (formel, surî) mantık ve diyalektiktir. Başka ne varsa, hepsi, olumlu (*positive*) doğa ve tarih biliminin kapsamında kalmıştır.

* Dikkat ediniz. —ç.

Bununla birlikte, doğa anlayışındaki devrim, ancak, araştırmayla sağlanan, uygun olumlu malzemeyle orantılı olarak yapılabilirken, tarih anlayışında kesin bir değişikliğe yolaçan tarihsel olgular, çok daha önce ortaya çıkmıştı. 1831'de, Lyon'da, işçi sınıfının ilk büyük ayaklanması oldu; 1838 ile 1842 arasında, İngiliz çartistlerinin[111] ilk ulusal işçi sınıfı hareketi doruğuna ulaştı. Proletarya ile burjuvazi arasındaki sınıf savaşımı, Avrupa'daki en ilerlemiş ülkelerin tarihinde, bir yandan modern sanayiin, öte yandan da burjuvazinin yeni ele geçirdiği politik üstünlüğünün gelişmesiyle orantılı olarak, ön plana geçti. Sermaye ve emek çıkarlarının özdeşliği gibi, başıboş rekabetin sonucu olan evrensel uyum ve evrensel gönenç gibi burjuva ekonomi öğretilerini, olgular, giderek daha kesin bir biçimde yalanlıyordu. Bütün bu şeyler, artık, çok eksik olmakla birlikte, onların teorik dışavurumu olan Fransız ve İngiliz sosyalizmlerinden daha çok bilmezlikten gelinemiyordu. Ama henüz yerinden atılmamış olan idealist tarih anlayışı, ekonomik çıkarlara dayanan sınıf savaşımları ve ekonomik çıkarlar üzerine hiçbir şey bilmiyordu; üretim ve ekonomik ilişkilerin hepsi, "uygarlık tarihi"nin ancak rasgele, ikincil öğeleri olarak görünüyordu.

Yeni olgular, bütün geçmiş tarihin yeniden incelenmesini zorunlu kıldı. O zaman görüldü ki, *bütün* geçmiş tarih, ilkel aşaması ayrı tutulursa, sınıf savaşımları tarihidir; toplumun birbirleriyle çatışan sınıfları, her zaman, üretim ve değişim tarzlarının, kısaca, kendi çağlarının *ekonomik* koşullarının ürünleridir; toplumun ekonomik yapısı, her zaman, belirli bir tarihsel dönemin hukukî ve politik kurumlarının olduğu kadar, dinsel, felsefî ve öteki idealarının bütün üstyapısının asal bir açıklamasını ancak kendisinden başlayarak yapabileceğimiz gerçek temeli sağlamaktadır. Hegel, tarihi, metafiziklikten kurtarmış, diyalektikleştirmişti; ama onun tarih anlayışı, aslında, idealistti. Ama artık, idealizm son sığınağı olan tarih felsefesinden de kovulmuş; materyalist bir tarih görüşü ortaya konmuş, ve bundan önceki o insanın "varlığını" insanın "bilinci" ile açıklama yöntemi yerine, insanın "bilincini" "varlığı" ile açıklamanın bir yöntemi bulunmuştu.

O zamandan beri, sosyalizm artık şu ya da bu usta beynin rasgele bir buluşu olmaktan çıktı, tarihsel olarak gelişmiş iki sınıf —proletarya ile burjuvazi— arasındaki savaşımın zorunlu sonucu oldu. Sosyalizmin ödevi, artık, olabildiği kadar yetkin bir toplum sistemi uydurmak değildir; ama bu sınıfların ve onların uzlaşmaz karşıtlığının zorunlu olarak doğduğu tarihsel-ekonomik olayların ardışmasını incelemek, ve böylelikle yaratılmış olan ekonomik koşullarda, çekişmeye son vermenin çaresini bulmaktır. Ama yakın zamanların sosyalizmi, bu materyalist anlayışa, Fransız materyalistlerinin doğa anlayışlarının, diyalektiğe ve modern doğa bilimine karşıt olduğu kadar, karşıttı. Yakın zamanların sosyalizmi, varolan kapitalist üretim tarzını ve onun sonuçlarını elbette eleştiriyordu. Ama onları açıklayamıyordu ve, bu yüzden, onların hakkından gelemiyordu. Ve onları, ancak, kötü oldukları gerekçesiyle düpedüz reddediyordu. Bu sosyalizm, işçi sınıfının kapitalizm koşullarında kaçınılmaz olan sömürülmesini ne kadar kuvvetle haykırdıysa, bu sömürülmenin nerede olduğunu ve nasıl belirdiğini açıkça göstermeye o kadar az güç yetirdi. Ama bunu yapabilmek için, (1) kapitalist üretim yöntemini, tarihsel bağlantısı ve belirli bir tarihsel dönemdeki kaçınılmazlığı içinde, ve bundan ötürü, kaçınılmaz çöküşüyle birlikte göstermek; ve (2) onun hâlâ bir sır olan temel karakterini ortaya çıkarmak gerekliydi. Bu, *artı-değer*'in bulunmasıyla yapıldı. Ödenmemiş emeğe elkomanın, kapitalist üretim tarzının ve bu üretim tarzında ortaya çıkan işçi sömürüsünün temeli olduğu; ve kapitalistin, emekçinin emek-gücünü pazardaki bir meta gibi tam değerini ödeyerek satın alsa bile, ondan, ona ödediğinden daha çok değer çıkardığı (sağladığı); ve son çözümlemede, bu artı-değerin, varlıklı sınıfların ellerinde sürekli olarak artan sermaye birikimlerinin çıktığı değerler tutarını oluşturduğu gösterildi. Kapitalist üretimin ve sermaye üretiminin doğumu, ikisi de, açıklandı.

Bu iki büyük buluşu, materyalist tarih anlayışını, ve artı-değer yoluyla kapitalist üretimin sırrının çözümünü, Marx'a borçluyuz. Sosyalizm, bu buluşlarla bir bilim oldu. Bundan sonraki iş, onun bütün ayrıntılarını ve ilişkilerini işlemekti.

Materyalist tarih anlayışı, insan yaşamını sürdürmeye yarayan araçların üretiminin ve, üretimin yanısıra, üretilen şeylerin değişiminin bütün toplumsal yapının temeli olduğu; tarihte ortaya çıkmış her toplumda, zenginliğin dağıtıldığı ve toplumun sınıflara ya da takımlara bölündüğü tarzın, ne üretildiğine, nasıl üretildiğine ve ürünlerin nasıl değişildiğine bağımlı olduğu önermesinden hareket eder. Bu görüş açısından, bütün toplumsal değişmelerin ve politik devrimlerin ereksel nedenleri, insanların kafalarında, insanların sonrasız gerçeği ve adaleti daha iyi kavramalarında değil, ama üretim ve değişim tarzlarındaki değişmelerde aranmalıdır. Bunlar *felsefede* değil, her sözkonusu çağın *ekonomisinde* aranmalıdır. Varolan toplumsal kurumların usa-aykırı ve adaletsiz olduğunun, sağduyunun saçma'laştığının, iyi'nin kötü'leştiğinin* giderek kavranması, yalnızca, üretim ve değişim tarzlarında sessizce değişmeler olduğunun ve eski ekonomik koşullara uyarlanmış toplumsal düzenin artık onlara uymaz hale geldiğinin kanıtıdır. Bundan şu da anlaşılır: günışığına çıkarılan aykırılıklardan kurtulmanın araçları da, değişmiş üretim tarzlarının kendilerinde, epeyce gelişmiş halde bulunmak gerekir. Bu araçlar, tümdengelim yoluyla temel ilkelerden çıkarılmamalı, ama yürürlükteki üretim sisteminin çetin olgularında aranıp bulunmalıdır.

Öyleyse, modern sosyalizmin bu bağlantıdaki konumu nedir?

Toplumun şimdiki yapısı —bu, artık epeyce genellikle kabul edilmektedir— bugünkü egemen sınıfın, burjuvazinin yaratısıdır. Marx'tan beri, kapitalist üretim tarzı diye anılan burjuvaziye özgü üretim tarzı, feodal sistemde, onun bireylere bağışladığı ayrıcalıklarla, bütün toplumsal aşamalarla ve yöresel tüzel kişiliklerle ve onun toplumsal örgütünün çatısını belirleyen kalıtsal astlık bağlarıyla uyuşmuyordu. Burjuvazi, feodal sistemi yıktı ve onun yıkıntıları üzerine kapitalist toplum düzenini, bütün mal sahiplerinin artakalan bütün kapitalist nimetler için özgür rekabetinin,

* Gœthe'nin *Faust*'unda Mephistopheles, Kısım I, Sahne 4. —*Ed.*

kişisel özgürlüğünün, yasa karşısında eşitliğinin egemenliğini kurdu. Kapitalist üretim tarzı, o zamandan beri, özgürlük içinde gelişebildi. Buhar, makineler ve makinelerin makinelerle yapımı, eski manüfaktürü modern sanayie dönüştürdüğünden beri, burjuvazinin kılavuzluğunda serpilen üretken güçler, daha önce işitilmemiş bir hızla ve işitilmemiş bir ölçüde gelişti. Ama tıpkı kendi çağında eski manüfaktürün ve onun etkisinde daha da gelişen zanaatçılığın, loncaların, feodal kösteklerle çatışmaya düştüğü gibi, şimdi de modern sanayi, kapitalist üretim tarzının kendisini içine kapattığı sınırlarla çatışmaya düşüyor. Yeni üretken güçlerin kapitalist kullanım tarzı, o büyüyen güçlere şimdiden dar geliyor. Ve üretken güçlerle üretim tarzları arasındaki bu çatışma, ilk günah ile tanrısal adalet arasındaki çatışma gibi, insanoğlunun kafasından çıkmıyor. Bu çatışma, gerçekte, nesnel olarak, bizim dışımızda ve kendisini yaratan insanların bile istenç ve davranışlarından bağımsız olarak vardır. Modern sosyalizm, gerçekte, bu çatışmanın düşünce halinde yansımasından; bu çatışmanın, önce ondan en çok zarar gören sınıftan, işçi sınıfından olanların zihinlerindeki düşüncel (ideal) yansısından başka bir şey değildir.

Öyleyse, bu çatışma neden oluşmaktadır?

Kapitalist üretimden önce, yani ortaçağda, emekçilerin kendi üretim araçlarındaki özel mülkiyetine dayanan küçük üretim; kırda, özgür ya da serf olan küçük çiftçilerin tarımı: kentlerde, loncalarda örgütlenmiş elzanaatçılığı, genellikle yürürlükteydi. Emek aletleri —toprak, tarımsal aletler, işlik (atelye), avadanlık—, tek tek bireylerin, tek işçinin kullanmasına uyarlanmış emek aletleriydi ve, bu yüzden, zorunlu olarak, küçük, önemsiz ve sınırlı idi. Ama, işte bundan ötürü, genellikle, hepsi de üreticinin kendisinindi. Bu dağınık, sınırlı üretim araçlarını biraraya toplamak, genişletmek ve onları o günün güçlü üretim kaldıraçlarına (manivelalarına) dönüştürmek — bu, kesinlikle, kapitalist üretimin ve onu gerekli bulan burjuvazinin tarihsel rolüydü. Marx, *Kapital*, Dördüncü Kısımda,* bunun 15. yüzyıldan bu yana, basit elbirliği, manüfaktür ve modern sanayi

* Karl Marx, *Kapital*, Birinci Cilt, Sol Yayınları, Ankara 1970, s. 326-518. —*Ed.*

olmak üzere, üç evrede nasıl başarıldığının tarihini ayrıntılı olarak açıklamıştır. Ama burjuvazi, gene aynı bölümde gösterildiği gibi, bu cüce üretim araçlarını, onları aynı zamanda bireysel üretim araçları olmaktan çıkarıp insanların ancak ortaklaşa (elbirliğiyle) işletebileceği *toplumsal* üretim araçları haline getirmeden, büyük üretken güçlere dönüştüremezdi. Çıkrığın, eltezgâhının, demirci çekicinin yerine iplik makinesi, mekanik tezgâh, buharlı çekiç kondu, bireysel işliğin yerini yüzlerce, binlerce işçinin işbirliğini gerektiren fabrika aldı. Üretim araçları gibi, üretimin kendisi de, bir bireysel işlemler dizisinden bir toplumsal işlemler dizisine, ve ürünler, bireysel ürünlerden toplumsal ürünlere dönüştü. Artık fabrikalardan çıkan iplik, kumaş, madenî eşya, tamamlanmadan önce ardarda ellerinden geçtiği birçok işçinin ortak ürünüydü. Bu işçilerin hiçbiri, "şunu *ben* yaptım; bu *benim ürünümdür*", diyemiyordu.

Ama, belirli bir toplumda, kerte kerte ve önceden düşünülmüş bir plana dayanmadan emekleyen kendiliğinden işbölümü üretimin temel biçimi ise, orada ürünler, karşılıklı değişimi, alımı ve satımı, tek tek üreticilerin çeşitli gereksinmelerini giderebilecek hale getiren *metalar* biçimini alır. Ve ortaçağdaki hal buydu. Örneğin, köylü, tarımsal ürünleri zanaatçıya satıyor ve ondan el işi ürünler satın alıyordu. Bu bireysel üreticiler toplumuna, meta üreticileri toplumuna, yeni bir üretim tarzı girdi. Toplumun bütününde başat olan, kendiliğinden ve *hiçbir belirli plana* dayanmadan gelişmiş eski işbölümünün ortasında, artık *belirli bir plana* dayanan, fabrika içinde örgütlenmiş, yeni işbölümü belirdi; *bireysel* üretimin yanıbaşında, *toplumsal* üretim ortaya çıktı. Her ikisinin de ürünleri aynı pazarda ve, bundan dolayı, hiç değilse yaklaşık olarak eşit fiyatlarla satıldı. Ama belirli bir plana dayanan örgüt, kendiliğinden oluşmuş işbölümünden daha güçlüydü. Bireylerin ortaklaşmasının toplumsal güçleriyle çalışan fabrikalar, mallarını, tek başlarına çalışan küçük üreticilerden çok daha ucuza üretiyordu. Bireysel üretim, bütün alanlarda, birbiri ardına yenildi. Toplumsallaştırılmış üretim, eski üretim yöntemlerinin hepsini baştan aşağı değiştirdi. Ama onun devrimci karakteri, aynı zamanda, öylesine az anlaşılıyordu ki, tersine,

meta üretimini artırmanın ve geliştirmenin bir aracı olarak tanıtılıyordu. Toplumsal üretim, ortaya çıktığı zaman, meta üretimi ve değişimi için belirli araçları, ticaret sermayesini, zanaatçılığı, ücretli emeği hazır buldu ve bol bol kullandı. Böylece, toplumsallaştırılmış üretim, kendisini yeni bir üretim biçimi olarak tanıtmakla birlikte, onun yarattığı koşullarda, eski mal edinme biçimlerinin tam geçerlikte kalması, ve onun ürünlerine de uygulanması, doğal bir şeydi.

Meta üretimi evriminin ortaçağ aşamasında, emek ürününün kimin olacağı sorunu ortaya çıkamazdı. Bir kural olarak, bireysel üretici, ürünü genellikle gene kendi el işi olan hammaddeden, kendi aletleriyle, kendisinin ya da ailesinin el emeğiyle üretiyordu. Yeni ürünü mal edinmesine hiç gerek yoktu. Ürün, doğal olarak, tümüyle onundu. Ürün üzerindeki mülkiyeti, bundan dolayı, *onun kendi emeğine dayanıyordu*. Başkasının yardımına başvurulan yerde bile, bu, genellikle az önemliydi, ve pek genel olarak, ücretten başka bir şeyle ödeniyordu. Lonca çırakları ve kalfalar, doyurulmak ve ücret almak için öğrenmekten çok, kendi başlarına usta olmaya çalışıyorlardı.

Bu sırada, üretim araçları ve üreticiler büyük işliklerde ve manüfaktürlerde toplanıyor, gerçekten toplumsallaştırılmış üretim araçlarına ve toplumsallaştırılmış üreticilere dönüşüyorlardı. Ama toplumsallaştırılmış üreticiler ile üretim araçları ve onların ürünleri, bu değişmeden sonra hâlâ önceki gibi, yani bireylerin üretim araçları ve ürünleri gibi işlem görüyordu. O zamana kadar, emek aletlerinin sahibi, ürünü mal edinmişti, çünkü, ürün onun ürünüydü ve başkalarının yardımı ayra idi. Şimdi, emek aletlerinin sahibi, ürün artık *onun* ürünü olmayıp *başkalarının emeğinin* ürünü olmakla birlikte, ürünü kendisine mal edegelmekteydi. Böylelikle, artık toplumsal olarak üretilen ürünleri, üretim araçlarını gerçekten çalıştıranlar ve metaları gerçekten üretenler değil, ama *kapitalistler* mal ediniyordu. Üretim araçları ve ürünün kendisi aslında toplumsallaşmıştı; ama bireylerin özel üretimini ve, bundan dolayı, herkesin kendi öz ürününe sahip olmasını ve pazara götürmesini önkoşul sayan eski mal edinme biçimine bağımlı kılınıyordu. Üretim tarzı, ikincinin dayandığı koşulu or-

tadan kaldırmakla birlikte, mal edinmenin bu biçimine bağımlı kalıyordu.*

Yeni üretim tarzına kapitalist niteliğini veren bu çelişki, *bugünkü toplumsal uzlaşmaz karşıtlıkların hepsinin çekirdeğini içermektedir.* Yeni üretim tarzının önemli bütün üretim alanlarındaki ve bütün işleyimci (imalâtçı) ülkelerdeki üstünlüğü arttığı oranda, bireysel üretim önemsiz bir hale geldi, *toplumsallaştırılmış üretim ile kapitalist mal edinmenin bağdaşmazlığı, o oranda günışığına çıktı.*

Daha önce söylediğimiz gibi, ilk kapitalistler, emeğin öbür biçimlerinin yanıbaşında, ücretli emeği de pazarda kendileri için hazır buldular. Ama bu, ayral, tamamlayan, yardımcı, süreksiz bir ücretli emekti. Aradabir gündelikçi olarak çalışan tarım emekçisinin kendisini ancak zar zor geçindiren üç-beş dönüm toprağı vardı. Loncalar öylesine örgütlenmişti ki, bugünün kalfası yarının ustası oluyordu. Ama üretim araçları toplumsallaştırılıp kapitalistlerin ellerinde toplanır toplanmaz, bunların hepsi değişti. Bireysel üreticinin ürünü gibi, üretim araçları da, gittikçe değersizleşti; ona, kapitalistin buyruğunda ücretli işçi olarak çalışmaktan başka hiçbir şey kalmadı. Önceleri ayra ve yardımcı olan ücretli emek, artık bütün üretimin kuralı ve temeli oldu; önceleri tamamlayanken, artık işçinin geri kalan biricik görevi oldu. Bir süre için ücretli işçi olan, ömür boyu ücretli işçi oldu. Bu sürekli ücretli işçilerin sayısı, ayrıca feodal düzenin aynı zamanda çökmesi, feodal beylerin maiyetindekilerin dağılması, köylülerin yerlerinden yurtlarından kovulması vb. ile görülmemiş ölçüde arttı. Bir yanda ellerinde üretim araçları toplanmış bulunan kapitalistler, ve öte yanda emek-gücünden başka hiçbir şeyi olmayan üreticiler olmak üzere, ayrılma tamamlandı. *Toplumsallaştırılmış üretim ile kapitalist mal edinme arasındaki çelişki, proletarya ile burjuvazi arasındaki uzlaşmaz karşıtlık ola-*

* Mal edinme biçimi aynı kalsa bile, mal edinmenin *niteliğinin*, yukarda anlatılan değişmelerden dolayı. baştan sona ve üretim kadar değiştirildiğini söylemek pek de gerekli değildir. Kendi öz ürünümü kendime mal edinmem ile başkalarınınkini mal edinmem. elbete çok farklı bir sorundur. Bu arada, bütün kapitalist üretim tarzını embriyon halinde içeren ücretli emeğin çok eski olduğunu; köle emeğinin yanıbaşında, ayrı ve dağınık bir biçimde bulunduğunu belirtelim. Ama bu embriyon, ancak tarihsel önkoşullar ortaya çıktıktan sonra gereğince gelişebildi. [*Engels'in notu.*]

rak belirdi.

Kapitalist üretim tarzının, toplumsal ilişkisi ürünlerini değişmek olan tek tek üreticiler toplumuna, meta üreticileri toplumuna, sızdığını gördük. Ama meta üretimine dayanan toplumun şu özelliği vardır: Üreticiler, kendi toplumsal karşılıklı ilişkileri üzerindeki denetimlerini yitirmişlerdir. Herkes, kendisi için, elindeki rasgele üretim araçlarıyla, bireysel gereksinmelerini değişimle sağlamak amacıyla üretir. Hiç kimse, özel malının ne kadarının pazara çıkacağını, ve bunun ne kadarının talep edileceğini bilmez. Hiç kimse, kendi bireysel ürününün gerçek bir taleple karşılaşıp karşılaşmayacağını, üretim giderlerini çıkarıp çıkarmayacağını ya da malını satıp satamayacağını bile, asla bilmez. Toplumsallaştırılmış üretimde anarşi egemendir.

Ama meta üretiminin de, üretimin bütün öbür biçimlerinin olduğu gibi, kendine özgü, kendi içinde taşıdığı, kendinden ayrılamayan yasaları vardır; ve bu yasalar, anarşiye karşın, anarşi içinde ve anarşiyle işler. Bu yasalar, toplumsal karşılıklı ilişkilerin biricik kalımlı biçiminde, yani değişimde kendilerini açığa vurur, ve orada bireysel üreticileri zorunlu rekabet yasaları olarak etkiler. Üreticiler, başlangıçta, bu yasaları bilmezler; onları kerte kerte ve yaşantı sonucu olarak bulmaları gerekir. Onun için, bu yasalar, üreticilerden bağımsız olarak, ve onlarla uzlaşmaz karşıtlık içinde, onların özel üretim biçiminin amansız doğal yasaları olarak işler. Ürün, üreticileri yönetir.

Ortaçağ toplumunda, özellikle ilk yüzyıllarda, üretim, aslında bireyin gereksinmelerini karşılamaya yönelmişti. Çoğunlukla, yalnız üreticinin ve ailesinin gereksinmelerini karşılıyordu. Kırdaki gibi, kişisel bağımlılık ilişkilerinin bulunduğu yerlerde, feodal beyin gereksinmelerinin doyurulmasına da yardım ediyordu. Onun için bütün bu durumlarda, değişim yoktu; ve bundan dolayı, ürünler, meta niteliğini almıyordu. Köylü ailesi, yiyeceğini olduğu gibi, giyeceğini ve kullanacağını, gereksindiği şeylerin aşağıyukarı hepsini, üretiyordu. Ancak kendi öz gereksinmesini ve feodal beyinin aynî vergilerini karşılamaya yetenden fazlasını ürettiğinde, ancak o zaman, meta da üretmiş oluyordu. Toplumsallaştırılmış değişime katılan ve satışa sunu-

lan bu fazlalık meta oluyordu.

Kentlerdeki zanaatçıların daha başlangıçta, değişim için üretmek zorunda kaldıkları doğrudur. Ama onlar da, bireysel gereksinmelerinin en büyük kesimini kendileri sağlıyordu. Bu zanaatçıların bahçeleri, küçük tarlaları vardı. Davarlarını, aynı zamanda kereste ve odun sağladıkları kamu ormanına gönderiyorlardı. Kadınlar keten, yün eğiriyordu vb.. Değişim amacıyla üretim, meta üretimi, ancak başlangıcındaydı. Bundan dolayı, değişim sınırlı, pazar dar, üretim yöntemi dengeli idi; dışarda kapalı yerellik, içerde yerel birlik; kırda mark,* kentte lonca vardı.

Ama meta üretiminin yaygınlaşmasıyla, ve özellikle kapitalist üretim tarzının başlamasıyla, o güne kadar uyuklayan meta üretimi yasaları, daha açıkça ve daha büyük güçle yürürlüğe girdi. Eski bağlar gevşedi, eski kapalılığın sınırları parçalandı, üreticiler gittikçe bağımsız, ayrıklanmış meta üreticileri oldular. Toplumsal üretimi, genel olarak plansızlığın, raslantının, anarşinin yönettiği belli oldu; ve bu anarşi arttıkça arttı. Ama kapitalist üretim tarzının bu toplumsallaştırılmış üretim anarşisini yeğinleştirmek (şiddetlendirmek) için yararlandığı başlıca araç, anarşinin tam karşıtıydı. Bu, her bağımsız üretim kurumunda, toplumsal bir tabana oturan üretimin gelişen örgütlenmesiydi. Bununla o eski, sessiz, kararlı koşullara son verildi. Üretimdeki bu örgütlenme, bir sanayi dalına sokulduğu her yerde, yanında eski yöntemlerin hiçbirinin kullanılmasına artık izin vermedi. İş alanı, bir savaş alanı oldu. Büyük coğrafî keşifler, ve onları izleyen sömürgeleştirmeler, pazarları çoğalttı ve zanaatçılığın manüfaktüre dönüşmesini çabuklaştırdı. Savaşım yalnız belirli yerlerin bireysel üreticileri arasında patlamakla kalmadı. Yerel savaşımlar, büyüyerek, ulusal savaşımların sınırına, 17. ve 18. yüzyılın ticaret savaşlarına kadar genişledi.

Ensonu, modern sanayi ve dünya pazarının açılması, savaşımı evrenselleştirdi, ve aynı zamanda, işitilmedik ölçüde azgınlaştırdı. Az ya da çok üstün olmalarına göre,

* Bkz: Ek. [*Engels'in notu.*] — Engels, "Mark" adlı çalışmasına (bkz: Friedrich Engels, *Ailenin Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni.* Sol Yayınları, Ankara 1979, s. 241-262), atıf yapmaktadır. —*Ed.*

üretimin doğal ya da yapay koşulları, bireysel kapitalistler arasında, bütün sanayiler ve bütün ülkeler arasında olduğu gibi, varolmanın ya da olmamanın yazgısını belirledi. Düşen, hiç acımasız, bir yana atıldı. Bu, Darwin'in bireylerin yaşama savaşının yeğinleştirilmiş bir azgınlıkla doğadan topluma aktarılmışıydı. Hayvan için doğal olan varolma koşulları, insan gelişiminin son kertesi olarak belirir. Toplumsallaştırılmış üretim ile kapitalist mal edinme arasındaki çelişki, artık *bireysel işliklerdeki üretimin örgütlenmişliği ile toplumdaki genel üretim anarşisi arasında bir uzlaşmaz karşıtlık olarak kendisini gösterir.*

Kapitalist üretim tarzı, daha kökeninde, kendiliğinden varolan uzlaşmaz karşıtlığın bu iki biçiminde kendisini gösterir. Önce Fourier'nin bulduğu bu "kısır döngü"den asla kurtulamaz. Fourier'nin kendi çağında göremediği şey, bu döngünün yavaş yavaş daraldığı; hareketin daha çok bir sarmal çizdiği ve, gezegenlerin hareketinin dönülen merkezle çarpışarak sona ermesi gibi, bir sona varmak gerektiğiydi. İnsanların büyük çoğunluğunu gitgide proleterler durumuna dönüştüren şey, üretimdeki toplumsal anarşinin itici gücü, ve sonunda üretimdeki anarşiye bir son verecek olanlar da, proleter yığınlardır. Büyük sanayideki makinelerin sonsuz yetkinleşme anıklığını, tekbaşına alınmış her sanayici kapitalist için, onu yıkım tehdidi altında kendi maşinizmini gitgide daha da yetkinleştirmeye zorlayarak, buyurucu bir yasa durumuna dönüştüren şey, üretimdeki toplumsal anarşinin itici gücüdür.

Ama makinelerin yetkinleşmesi, insan emeğini gereksiz kılıyor. Makinelerin kullanılması ve çoğalması, birkaç makine işçisinin milyonlarca el işçisini yerlerinden etmesi demekse; makinelerin geliştirilmesi, gittikçe artan sayıda makine işçisinin kendi kendilerini yerlerinden etmesi demektir. Bu, sonunda, kullanılmaya hazır ücretli işçilerin, sermayenin ortalama gereksinmesini aşan sayıda ortaya çıkması; 1845'te dediğim gibi,* sanayiin son hızla çalıştığı zamanlarda kullanılmaya hazır tam bir yedek sanayi ordu-

* *The Condition of the Working Class in England* [*İngiltere'de Emekçi Sınıfların Durumu*], s. 109. [*Engels'in notu.*] [Bkz: Marx and Engels; *On Britain*. Moscow 1962, s. 119.] —*Ed.*

sunun oluşması; ve o kaçınılamayan çatırtı kopunca bunların sokağa atılması; sermayeye karşı vermekte olduğu varolma savaşımında işçi sınıfının sırtına ezici bir yük vurulması; ücretleri sermayenin çıkarlarına uygun bir düşük düzeyde tutmak için bir düzenleyici demektir. Marx'ın deyişiyle, makinelerin, sermayenin işçi sınıfına karşı savaşımında en zorlu silah haline gelmesi; emek aletlerinin, emekçinin elindeki geçim araçlarını sürekli olarak zorla çekip alması; işçinin öz ürününün, işçiye boyun eğdiren bir araca dönüşmesi, işte böyle olmaktadır.* Emek aletlerinin tutumlu kullanımının, aynı zamanda, başlangıçtan beri, emek-gücünün hiç umursanmadan boşuna harcanması; ve emeğin görevini yaptığı normal koşullara dayanan soygunculuk halini alması; emek-zamanını kısaltmak için en güçlü araç olan makinelerin, emekçinin ve ailesinin zamanının her anını, sermayenin değerini artırması için kapitalistin buyruğuna sokan en şaşmaz araçlar olması, işte böyle gerçekleşmektedir.** Bazılarının aşırı çalışmasının, başkalarının boş gezmesinin önkoşulu halini alması, ve bütün dünyada yeni tüketiciler arayan modern sanayiin, kendi ülkesindeki yığınların tüketimini açlıktan ölmeyecek en düşük düzeyde kalmaya zorlaması, ve bu yüzden kendi öz yurdundaki pazarı yıkması, işte böyle olmaktadır. "Nispî artı-nüfusu ya da yedek sanayi ordusunu, birikimin büyüklüğü ve hızı ile her zaman dengeli durumda tutan yasa, emekçiyi, sermayeye, Vulcan'ın Prometheus'u kayalara mıhlamasından daha sağlam olarak perçinler. Sermaye birikimine tekabül eden bir sefalet birikimi yaratır. Bu yüzden, bir kutupta servet birikimi, öbür kutupta, yani *kendi emeğinin ürününü sermaye şeklinde üreten* sınıfın tarafında, sefaletin, yorgunluk ve bezginliğin, köleliğin, bilisizliğin, zalimliğin, aklî yozlaşmanın birikimi ile aynı anda olur." (Marx'ın *Capital*'i, s. 671.***) Ve kapitalist üretim tarzından, ürünlerin bir başka türlü bölüştürülmesini beklemek, bir bataryanın elektrotlarının bataryaya bağlı oldukları sürece, asitli suyu ayrıştırmamasını, oksijeni artı, hidrojeni ek-

* Karl Marx, *Kapital*, Birinci Cilt, Sol Yayınları, Ankara 1978, s. 496-498. *Ed.*

** Aynı yapıt, s. 473. —*Ed.*

*** Aynı yapıt, s. 663. İtalikler Engels'indir. —*Ed.*

si kutupta açığa çıkarılmamasını beklemekle birdir.

Modern makinelerin durmadan artan yetkinleşebilirliğinin, toplumsal üretimdeki anarşi ile, her sanayici kapitalisti, kendi makinelerini durmadan iyileştirmekle, onların üretken gücünü durmadan artırmakla yükümlü tutan zorun, bir yasa haline geldiğini görmüştük. Üretim alanını genişletmenin kıt olanağı, kapitalist için buna benzer zorunlu bir yasaya dönüşür. Modern sanayiin pek büyük genişleme gücü, —ki bunun yanında gazların genişlemesi gerçekten çocuk oyuncağı kalır—, tüm direnmeyle alay eden bir nitel ve nicel genişleme *zorunluğu* olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu direnme tüketimden, sürümden, modern sanayi ürünlerinin pazarlarından gelir. Ama pazarların yaygın ve yoğun genişleme yeteneğini yöneten yasalar tümüyle farklıdır ve daha düşük güçle işlemektedir. Pazarların genişlemesi, üretimin genişlemesine ayak uyduramaz. Çatışma kaçınılmaz olur ve kapitalist üretim tarzı ortadan kaldırılmadığı sürece, herhangi bir gerçek çözümle sonuçlanamayacağı için, çatışmalar dönemli olur. Kapitalist üretim, başka bir "kısır döngü" doğurur.

Gerçekten, ilk bunalımın çıktığı 1825'ten beri, bütün sınaî ve ticarî âlem, bütün uygar ulusların ve onların azçok barbar çanak yalayıcılarının ülkelerindeki üretim ve değişim, aşağıyukarı her on yılda bir, çığrından çıkmaktadır. Alışveriş durmakta; pazarlar malla dolup taşmakta; satılamayacak kadar çok olan ürünler birikmekte; kredi kesilmekte; fabrikalar kapanmakta; işçi yığınları, gereğinden çok geçim aracı ürettikleri için, geçim araçlarından yoksun olmaktadır; iflâslar iflâsları, hacizler hacizleri kovalamaktadır. Durgunluk yıllarca sürmekte; üretken güçler ve ürünler, birikmiş meta yığını epeyce değerden düşerek sonunda elden çıkarılıncaya, üretim ve değişim giderek yeniden canlanmaya başlayıncaya kadar, büyük ölçüde boşa harcanmakta ve ortadan kaldırılmaktadır. Gidiş, yavaş yavaş hızlanmakta, tırısa dönüşmektedir. Tırıstaki sanayi, eşkin gitmeye başlamakta, eşkin gidiş, tam bir sınaî ve ticarî kredi ve spekülasyon engeli yarışının dolu dizgin dörtnalına gelişmekte, ve bu da, sonunda, boyun kıran atlayışların ardından, başladığı yerde —bir bunalım çukurunda

bitmektedir. Ve bu, durmadan yinelenmektedir. 1825'ten beri beş kez başımızdan geçen bu hal, şimdi (1877) altıncı kez başımıza geliyor. Ve bu bunalımların karakteri öylesine açıkça belirmektedir ki, Fourier, onların ilkine *"crise pléthorique"*, bolluktan doğan bunalım, dediği zaman, hepsine uygun düşen tanımı yapmıştır.

Bu bunalımlardan, toplumsallaştırılmış üretim ile kapitalist mal edinme arasındaki çelişki, korkunç bir patlamaya varır. Meta dolaşımı, o an için, durmuştur. Dolaşım aracı olan para, dolaşım için bir engel olur. Bütün meta üretim ve dolaşım yasaları altüst olmuştur, çatışma doruğuna ulaşmıştır. *Üretim tarzı, değişim tarzına karşı ayaklanmış durumdadır.*

Fabrika içindeki toplumsallaştırılmış üretim örgütünün kendisiyle yanyana bulunan ve kendisine egemen olan o toplumdaki üretim anarşisi ile bağdaşmaz hale geldiği noktaya kadar gelişmesi olgusu, bunalımlar sırasında, büyük birçok kapitalistin ve daha da çok sayıda küçük kapitalistin yıkıma uğraması ile ortaya çıkan zorlu sermaye yoğunlaşması gerçeğini, kapitalistlerin kendilerine de kabul ettirmiştir. Kapitalist üretim tarzının bütün mekanizması, kendi öz yaratıları olan üretken güçlerin baskısı altında işlemez olur. Bütün bu üretim araçları kitlesini sermayeye dönüştürmeye artık güç yetiremez. Üretken güçler boş durur, ve aynı nedenle, yedek sanayi ordusu da boş durmak zorundadır. Üretim araçları, geçim araçları, çalıştırılmaya hazır emekçiler, üretimin ve genel servetin bütün bu öğeleri, bol bol vardır. Ama "bolluk, sıkıntının ve yoksunluğun kaynağı olur" (Fourier), çünkü üretim ve geçim araçlarının sermayeye dönüşmesine asıl engel olan şey odur. Çünkü kapitalist toplumda, üretim araçları, ancak önce sermayeye, insan emek-gücünü sömürme araçlarına dönüştükleri zaman işleyebilirler. Üretim ve geçim araçlarının bu sermayeye dönüşme zorunluluğu, onlarla işçiler arasında bir hayalet gibi durur. Üretimin maddî ve kişisel kaldıraçlarının biraraya gelmesini önleyen yalnız odur; üretim araçlarının işlemesini, işçilerin çalışmasını ve yaşamasını yasaklayan yalnız odur. Bundan dolayı, bir yandan, kapitalist üretim tarzı kendisinin bu üretken güçleri yönetegitme-

ye yetersiz olduğunu ortaya koymaktadır. Öte yandan, bu üretken güçlerin kendileri, varolan çelişkinin giderilmesine, sermaye olma niteliklerinin ortadan kaldırılıp *toplumsal üretken güçler olma karakterlerinin eylemle (fiilen) tanınmasına doğru gittikçe artan bir enerjiyle ilerlemektedirler.*

Etkileri gittikçe artan üretken güçlerin sermaye olma niteliklerine karşı bu ayaklanması, kendilerindeki toplumsal karakterin tanınması için gittikçe sertleşen bu zorunluk, kapitalist sınıfın kendisini, kapitalist koşullarda olabildiği ölçüde, gitgide toplumsal üretken güçler olarak görmeye zorlamaktadır. Sanayiin son hızla çalıştığı dönem, kredinin sınırsız şişkinliği (enflasyonu) ile birlikte, en az, büyük kapitalist kurumların çökmesiyle kopan çatırtının kendisi kadar, üretim araçlarının o farklı çeşitlerde karşımıza çıkan anonim ortaklıklar biçiminde büyük çapta toplumsallaştırılmasına yolaçar. Bu üretim ve dağıtım araçlarının birçoğu, başlangıçtan beri, öylesine büyüktür ki, bunlar, demiryolları gibi, bütün öbür kapitalist işletme biçimlerini dışarırlar. Evrimin daha ileri bir aşamasında, bu biçim de elvermez olur. Belirli bir ülkedeki sanayiin belirli bir dalındaki büyük üreticiler, bir "tröst"te, üretimi düzenlemeyi amaç edinen bir birlikte birleşir. Bunlar, toplam üretim tutarını belirler, onu aralarında bölüşür ve böylelikle önceden saptanmış satış fiyatını zorla kabul ettirirler. Ama bu tür tröstler, işler kötüleşir kötüleşmez, genellikle dağılmaya eğilimlidir, ve işte bundan ötürü, birliğin daha çok yoğunlaşmasını zorunlu kılmaktadır. Sözkonusu sanayiin tümü, tek bir dev anonim ortaklığa dönüşür; iç rekabet, yerini bu tek ortaklığın iç tekeline bırakır. Bu, 1890'da, İngiliz *alkali* üretiminde böyle olmuştur. Sözkonusu üretim, şimdi, 48 büyük fabrikanın bir ortaklıkta birleşmesinden sonra, 6.000.000 İngiliz liralık bir sermaye ile ve bir tek plana göre yönetilmektedir.

Tröstlerde, rekabet özgürlüğü tam kendi karşıtına, tekele değişir; ve kapitalist toplumun belirli hiçbir plana dayanmayan üretimi, kapıyı çalan sosyalist toplumun belirli bir plana dayanan üretimine teslim olur. Bu, elbette, gene kapitalistlerin yararına ve çıkarına olduğu ölçüde gerçekleşir. Ama bu durumda, sömürü öylesine apaçıktır ki, yı-

kılması gerekir. Hiçbir ulus, tröstlerin yönettiği üretime, kâr payı satıcılarından küçük bir takımın toplumu yüzsüzce sömürmesine katlanamaz.

Her halde, tröstlerle birlikte ya da tröstler olmadan, kapitalist toplumun resmî temsilcisi —devlet—, üretimin yönetimini eninde sonunda üzerine almalıdır.* Bu devlet mülkiyetine dönme zorunluluğu, önce büyük haberleşme ve ulaştırma kurumlarında —posta, telgraf ve demiryolları— duyulmuştur.

Bunalımlar, burjuvazinin modern üretken güçleri yönetmeye artık yetersiz olduğunu gösteriyorsa, büyük üretim ve dağıtım kurumlarının anonim ortaklıklara dönüşmesi, tröstler ve devlet mülkiyeti, burjuvazinin bu amaç için ne kadar gereksiz olduğunu gösterir. Artık kapitalistin bütün toplumsal görevlerini aylıklı memurlar yapmaktadır. Kapitalistin, artık, kâr paylarını cebe atmaktan, faiz kuponu kesmekten ve farklı kapitalistlerin birbirlerinin sermayelerini yağma ettikleri borsada kumar oynamaktan başka toplumsal bir görevi yoktur. Kapitalist üretim tarzı, önce işçileri yerlerinden eder. Şimdi ise kapitalistleri yerlerinden ediyor ve onları, tıpkı işçiler gibi, doğrudan doğruya yedek sanayi ordusu saflarına değilse de, fazla-nüfus saflarına sokuyor.

Ama gerek anonim ortaklıklara, gerek devlet mülkiye-

* [Al]"malıdır", diyorum. Çünkü üretim ve dağıtım (*distribution*) araçları, *gerçekten* anonim ortaklıklarla yönetilemeyecek kadar gelişince ve bundan ötürü, devletleştirilmeleri *ekonomik bakımdan* kaçınılmaz olunca, —bu işi bugünün devleti bile yapsa— ancak o zaman, ekonomik bir ilerleme vardır, toplumun kendisinin bütün üretken güçlere elkoymasına doğru bir ilk aşamaya ulaşma sözkonusudur. Ama son zamanlarda, Bismarck sınaî kurumların devletleştirilmesine giriştiğinden beri, her türlü devlet mülkiyetini, Bismarck'a özgü biçimde, olanı bile, hiç gürültü patırtı etmeden sosyalistliğe özgü ilân eden, zaman zaman uşaklığa doğru yozlaşan, bir çeşit düzmece sosyalizm doğdu. Ve elbette, tütün sanayiine devletin elkoyması sosyalistliğe özgü, Napoléon ve Metternich sosyalizmin kurucuları arasında sayılmak gerekti. Belçika devleti, tam anlamıyla politik ve malî nedenlerle başlıca demiryollarını kendisi yaptırdıysa, Bismarck, hiçbir ekonomik zorunluk olmadan, savaş halinde demiryollarından daha iyi yararlanmak için, ve demiryolu memurlarını hükümete oy veren bir sürü haline getirmek için, ve özellikle, kendisi için parlamento oylarına bağımlı olmayan yeni bir gelir kaynağı yaratmak amacıyla, bellibaşlı Prusya demiryollarını devletleştirdiyse, bu asla, dolaylı ya da dolaysız olarak, bilinçli ya da bilinçsiz olarak, sosyalistliğe özgü bir yol değildi. Yoksa, Krallık Denizcilik Ortaklığı,[112] Krallık porselen yapımı ve hatta ordudaki alay terzisi, (Friederich Wilhelm III devrinde açıkgözün birinin, devletleştirilmesini ciddî ciddî önerdiği genelevler bile) sosyalistliğe özgü kurumlar olurdu. [*Engels'in notu.*]

tine dönüşme, üretken güçlerin kapitalist niteliğini ortadan kaldırmaz. Bu, anonim ortaklıklarda ve tröstlerde besbellidir. Ve modern devlet, gene ancak burjuva toplumun, kapitalist üretim tarzının, işçilerin olduğu kadar bireysel kapitalistlerin de saldırılarına karşı maddî koşullarını sürdürme görevini verdiği örgüttür. Modern devlet, biçimi ne olursa olsun, aslında, kapitalist bir makinedir, kapitalistlerin devletidir, toplam ulusal sermayenin ideal kişileştirilmesidir. Üretken güçlerin yönetimini ele almada ne kadar ileri giderse, gerçekte o kadar çok ulusal kapitalist olur, o kadar çok yurttaşı sömürür. İşçiler, ücretli işçiler proleterler— olarak kalırlar. Kapitalist ilişki ortadan kaldırılmaz, daha da olgunlaştırılır. Ama olgunlaşınca, artık kopup düşer. Üretken güçler üzerinde devlet mülkiyeti, çatışmanın çözümü değildir, ama çözümünün öğelerini oluşturan teknik koşullar onun içinde gizlidir.

Bu çözüm, ancak çağdaş üretken güçlerin toplumsal niteliğinin eylemle (fiilen) tanınmasında, ve bundan ötürü, üretim, mal edinme ve değişim tarzları ile üretim araçlarının toplumsallaştırılmış niteliğinin uyumlu hale getirilmesinde bulunabilir. Ve bu, bir bütün olarak toplumun denetimi ayrı tutulursa, her türlü denetimin dışına taşan üretken güçlerin mülkiyetini toplumun açıkça ve doğrudan doğruya ele almasıyla olabilir. Üretim araçlarının ve ürünlerin toplumsal karakteri, bugün üreticilere karşı bir durum almıştır; bütün üretimi ve değişimi dönemli olarak bozmaktadır; tıpkı zorla ve yıkıcılıkla çalışan kör bir doğa yasası gibi işlemektedir. Ama üretken güçlerin yönetimini toplumun ele almasıyla, üreticiler, üretim araçlarının ve ürünlerin toplumsal karakterinden, onun özünü tümüyle kavrayarak, yararlanacaklardır; ve onlar bir karışıklık ve dönemli çökme kaynağı olacak yerde, üretimin kendisi için en güçlü kaldıraç olacaktır.

Etkin toplumsal güçler, kendilerini bilmediğimiz ve hesaba katmadığımız sürece, tıpkı doğal güçler gibi, körü körüne, zorla, yıkıcılıkla işler. Ama onları bir kez anladığımız, işleyişlerini, yönlerini, etkilerini bir kez kavradığımız zaman, onları öz isteğimize gittikçe daha çok bağımlı kılmak ve onların aracılığıyla öz amaçlarımıza varmak, yalnız bizim ken-

dimize bağlıdır. Ve bu, günümüzün büyük üretken güçleri için özellikle geçerlidir. Bu toplumsal eylem araçlarının özünü ve karakterini anlamaktan inatla kaçındığımız sürece -ve bu anlama işi, kapitalist üretim tarzının ve onun savunucularının hiç hoşuna gitmez— bu güçler, bize karşın, bize karşıt bir durum alarak işler, yukarda ayrıntılarıyla gösterdiğimiz gibi, bize egemen olur.

Ama onların doğasını bir kez anlayınca, onlar, birlikte çalışan üreticilerin ellerinde egemen kötülük tanrıları olmaktan çıkıp gönüllü hizmetçilere dönüşebilirler. Fark, fırtınalı havadaki yıldırım elektriğinin yıkıcı gücü ile telgrafta ve elektrik arkında kumanda altına alınmış elektrik arasındaki fark gibidir; yangın ile insanın hizmetinde yanan ateş arasındaki fark gibidir. Bugünün üretken güçlerinin gerçek doğasının tanınmasıyla, sonunda, üretimdeki toplumsal anarşi, yerini, topluluğun ve her bireyin gereksinmelerine göre, belirli bir plana dayanan üretimin toplumsal düzenine bırakır. O zaman, ürünün önce üreticiyi ve sonra mal edineni köleleştirdiği kapitalist mal edinme tarzı yerine, ürünlerin modern üretim araçlarının niteliğine dayanan mal edinilmesi; bir yandan üretimi sürdürme ve genişletme araçları olarak, doğrudan doğruya toplumsal mal edinme; öte yandan da, geçim ve eğlence araçları olarak, doğrudan doğruya bireysel mal edinme geçer.

Kapitalist üretim tarzı, nüfusun büyük çoğunluğunu gittikçe daha tam proleterleştirirken, yok olma tehdidi altında bu devrimi başarmaya zorlanan gücü yaratır. Büyük ve zaten toplumsallaştırılmış üretim araçlarının devlet mülkiyetine dönüşmesini gittikçe daha çok zorlarken, bu devrimin başarılması yolunu da gene kendisi gösterir. *Proletarya, politik iktidarı ele geçirir ve üretim araçlarını devlet mülkiyeti haline getirir.*

Ama, böyle yaparken, proletarya olarak kendisini ortadan kaldırır, bütün sınıf farklarını ve uzlaşmaz sınıf karşıtlıklarını ortadan kaldırır, devleti de devlet olarak ortadan kaldırır. Uzlaşmaz sınıf karşıtlıklarına dayanan toplumun, buraya kadar, devlete gereksinmesi vardı. Yani her defasında sömüren sınıfın bir örgütüne; varolan üretim koşullarına dışardan herhangi bir karışmayı önlemek amacıy-

la, ve bundan ötürü, özellikle, sömürülen sınıfları belirli üretim tarzına karşılık olan baskı koşullarında (kölelik, serflik, ücretli emek) zorla tutmak amacıyla bir örgüte gereksinmesi vardı. Devlet, genellikle, toplumun resmî temsilcisiydi; onun, görülür bir kurumda, biraraya gelmesiydi. Ama, o, kendisi, belirli bir zamanda, bir bütün olarak toplumu temsil eden sınıfın devleti olduğu sürece böyle idi: antikçağda köle sahibi yurttaşların; ortaçağda feodal beylerin; çağımızda da burjuvazinin devleti. Sonunda bütün toplumun gerçek temsilcisi olunca, kendi kendini gereksiz kılar. Baskı altında tutulacak hiçbir toplumsal sınıf kalmayınca; sınıf egemenliği ve şimdiki üretim anarşisine dayanan bireysel varolma savaşı, bunlardan doğan çatışmalar ve aşırılıklar giderilir giderilmez, baskı altında tutulacak hiçbir şey kalmaz, ve özel bir baskı gücü, bir devlet, artık gerekli değildir. Devletin yapmakla kendisini bütün toplumun temsilciliğine gerçekten atadığı ilk iş —toplum adına üretim araçlarının mülkiyetini ele alma— aynı zamanda, onun, devlet olarak, son bağımsız işidir. Devletin toplumsal ilişkilere karışması, birbiri ardına bütün alanlarda gereksizleşir ve ondan sonra devletin kendisi sona erer; kişilerin yönetilmesinin yerine, şeylerin yönetilmesi ve üretim sürecinin gözetimi geçer. Devlet "ortadan kaldırılmaz". *Devlet tükenir*. Bu, hem kışkırtıcıların zaman zaman haklı olarak bu deyimi kullanması; hem bunun sonal bilimsel yetersizliği; ve hem de devletin birdenbire ortadan kalkması düşüncesini benimseyen sözde anarşistlerin istekleri bakımından, *"özgür bir devlet"** deyiminin değerinin ölçüsünü verir.

Kapitalist üretim tarzının tarihsel olarak ortaya çıkmasından beri, bütün üretim araçlarını toplumun mal edinmesini, çömez topluluklar gibi bireyler de epeyce belirsiz ve geleceğin ideali olarak düşünmüşlerdir. Ama bu, ancak gerçekleştirilmesi için gerçek koşullar varolunca olabilir, tarihsel bir zorunluluk haline gelebilirdi. Bu, bütün öbür toplumsal ilerlemeler gibi, insanların, sınıfların varlığının adaletle, eşitlikle vb. çelişkili olduğunu anlamalarıyla değil, bu sınıfları ortadan kaldırmayı yalnızca değil, ama belirli yeni ekonomik koşulların varlığı ile uygulanabilir olur. Toplu-

* Bkz: Bu cildin 30-35 ve 42. sayfaları. —*Ed.*

nun sömüren bir sınıf ile sömürülen bir sınıfa, egemen bir sınıf ile baskı altındaki bir sınıfa bölünmesi, üretimin eskiden az ve sınırlı gelişmiş olmasının zorunlu sonucuydu. Toplumsal emeğin tümü, herkesin varlığı için ille de gerekli olandan ancak biraz fazla bir ürün sağladığı sürece; bundan ötürü, herkes çalışmakla yükümlü olduğu ya da çalışmak, toplum üyelerinin büyük çoğunluğunun aşağıyukarı bütün zamanını aldığı sürece, bu toplum, zorunlu olarak, sınıflara bölünür. Özellikle angarya altında olan büyük çoğunluğun yanıbaşında, doğrudan doğruya üretken çalışmadan bağışık, toplumun genel işlerine bakan, emeğin yönetimiyle, devlet işleriyle, hukukla, bilimle, sanatla vb. ile uğraşan yeni bir sınıf doğar. Bundan dolayı, sınıflara bölünmenin temelinde, işbölümü yasası bulunur. Ama bu, bir kez üstün çıkan egemen sınıfı, kendi gücünü çalışan sınıfın zararına olarak pekiştirmekten, kendi toplumsal önderliğini, yığınların yeğinleşen bir sömürülmesi haline getirmekten alıkomaz.

Ama, buna göre, sınıflara bölünmenin belirli bir tarihsel haklılığı ve yerindeliği de olsa, bu, ancak belirli bir dönem ve ancak belirli toplumsal koşullar içindir. Sınıflara bölünme, üretimin yetersizliğinden doğmuştur. Modern üretken güçlerin tam gelişimiyle silinip süpürülecektir. Ve gerçekte, toplumdaki sınıfların ortadan kaldırılması, yalnız şu ya da bu egemen sınıfın varlığının ve, bundan ötürü sınıf ayrımının kendisinin, kesin bir çağa uymazlık olduğu bir tarihsel evrim derecesini öngörür. Bundan ötürü, üretim araçlarının ve ürünlerin mal edinilmesinin ve, bununla birlikte politik egemenliğin, kültür tekelinin ve zihinsel önderliğin toplumun belirli bir sınıfının elinde bulunmasının yalnız gereksiz değil, ama ekonomik, politik, zihinsel bakımdan gelişmeye engel olduğu bir aşamaya kadar başarıyla gelişmesini öngörür.

Şimdi bu noktaya ulaşılmıştır. Burjuvazinin politik ve zihinsel iflâsı, artık burjuvazinin kendisi için bile bir sır değildir. Burjuvazinin ekonomik iflâsı, her on yılda bir, düzenli olarak yinelenmektedir. Toplum her bunalımda kullanamadığı kendi öz güçlerinin ve ürünlerinin ağırlığı altında boğulmakta ve tüketiciler yoksunluk içinde oldukla-

rı için üreticilerin tüketecek hiçbir şeyleri olmaması saçma çelişkisi karşısında, çaresiz kalmaktadır. Üretim araçlarının büyük gücü, kapitalist üretim tarzının kendisine vurduğu zincirleri parçalamaktadır. Üretim araçlarının bu zincirlerden kurtulması, üretken güçlerin aksaksız ve sürekli bir hızla gelişmesi ve aynı zamanda üretimin kendisinin gerçekten sınırsız artması için biricik önkoşuldur. Ama hepsi bu değildir. Üretim araçlarının toplumsallaştırılmış mal edinilmesi, yalnız bugünkü düzmece üretim engellerini yok etmekle kalmaz, bugünkü günde üretimle birlikte olmasından kaçınılamayan ve bunalımlar sırasında doruğuna ulaşan o kesin üretken güç ve ürün israfını ve yıkımını da ortadan kaldırır. Bundan başka, bugünkü egemen sınıfların ve onların politik temsilcilerinin anlamsız israfını ortadan kaldırarak bir yığın üretim aracını ve ürünü topluluk için özgür bırakır. Toplumsallaştırılmış üretim araçları ile, toplumun her üyesine yalnız maddî bakımdan tümüyle yeterli ve günden güne daha zenginleşen bir yaşamı güvenlik altına almanın değil, ama herkesin bedensel ve zihinsel yetilerini özgürce geliştireceği ve kullanacağı bir yaşam sağlamanın olanağı — bu olanak şimdi ilk kez vardır, ama *vardır.**

Toplumun üretim araçlarına elkoyması ile, meta üretimi ve, onunla birlikte, ürünün üretici üzerindeki egemenliği ortadan kaldırılır. Toplumsal üretimdeki anarşinin yerine, sistemli, belirli bir örgüt geçer. Bireysel yaşam kavgası kalmaz. Ondan sonra, insan, ilk olarak, belirli bir anlamda, hayvanlar âleminden kesinlikle ayrılır ve düpedüz hayvanca yaşama koşullarından kurtulup gerçekten insanca yaşama koşullarına girer. İnsanı kuşatan ve şimdiye kadar ona zorbalık etmiş bütün yaşam koşulları, artık, ilk kez, doğa-

* Çağdaş üretim araçlarının, kapitalizmin baskısı altında bile, işitilmemiş taşkın gücü konusunda yaklaşık bir fikir vermeye birkaç rakam yetebilir. Bay Giffen'e göre, Büyük Britanya'nın ve İrlanda'nın toplam serveti, yuvarlak rakamlarla şöyledir:

1814'te 2.200.000 000 İngiliz lirası
1865'te 6.100.000.000 " "
1875'te 8.500.000.000 " "

Üretim araçlarının ve ürünlerin bir bunalım sırasındaki israfına ve yıkımına gelince, İkinci Alman Sanayi Kongresinde (Berlin, 21 Şubat 1878), yalnız Alman demir sanayiinin 1873-78 bunalımındaki toplam zararı, 22.750.000 İngiliz lirası olarak hesaplanmıştır. [*Engels'in notu.*]

nın gerçek ve bilinçli efendisi olan insanın egemenliği ve denetimi altına girer, çünkü insan, artık, kendi toplumsal örgütünün efendisi olmuştur. İnsan, artık, şimdiye kadar insana karşı doğa yasaları gibi yabancı kalmış ve ona egemen olmuş o kendi öz toplumsal eyleminin yasalarını tümüyle bilerek kullanır ve onlara egemen olur. Şimdiye kadar doğanın ve tarihin insana zorla kabul ettirdiği bir kaçınılmazlık olarak insanın karşısına çıkan o kendi öz toplumsal örgütü, artık onun özgür eyleminin sonucu olur. Şimdiye kadar tarihi yönetmiş olan yabancı nesnel güçler, insanın kendi denetimi altına girer. Ancak o andan sonra insanın kendisi, gittikçe daha bilinçli olarak, kendi öz tarihini yapacaktır — ancak o andan sonra, insanın harekete getirdiği toplumsal nedenler, çoğu zaman ve durmadan artan ölçüde, onun istediği sonuçları verecektir. Bu, insanın zorunluk âleminden özgürlük âlemine yükselmesidir.

Şimdi tarihsel evrim taslağımızı kısaca özetleyelim:

I. *Ortaçağ Toplumu.* — Küçük ölçüde bireysel üretim. Üretim araçları bireysel kullanıma uyarlanmış; bu yüzden ilkel, kaba, cılız, az etkili. Üretim, ya üreticinin kendisinin, ya da feodal beyinin doğrudan doğruya tüketimi için. Ancak bu tüketimin üzerinde bir üretim fazlası olan yerde, bu fazlalık satışa çıkarılır, değişime katılır. Bundan dolayı, meta üretimi, ancak başlangıç halinde. Ama daha şimdiden *toplumsal üretimdeki anarşiyi bütün ayrıntılarıyla,* embriyon halinde, kendi içinde taşımakta.

II. *Kapitalist Devrim.* — Önce elbirliği ve manüfaktür aracılığı ile sanayide biçim değiştirme. O zamana kadar dağınık olan üretim araçlarının büyük işliklerde toplanması. Bunun sonucu olarak, bireysel üretim araçlarının toplumsal üretim araçlarına dönüşümü — genellikle, değişim biçimini etkilemeyen bir dönüşüm. Mal edinmenin eski biçimleri yürürlükte kalır. Kapitalist ortaya çıkar. Üretim araçlarının sahibi olarak ürünleri mal edinmeye ve onları meta haline getirmeye de yetkilidir. Üretim, *toplumsal* bir eylem olur. Değişim ve mal edinme ise *bireysel* eylemler, bireylerin eylemleri olarak sürer. *Toplumsal ürünü bireysel kapitalist* mal edinir. Bugünkü toplumumuzun içinde hareket ettiği ve modern sanayiin günışığına çıkardığı bütün

çelişkilerin doğduğu temel çelişki.

A. Üreticinin üretim araçlarından ayrılması. İşçinin ömür boyu ücretli emeğe mahkûm edilmesi. *Proletarya ile burjuvazi arasındaki uzlaşmaz karşıtlık.*

B. Meta üretimini yöneten yasaların üstün gelmesi ve etkilerinin gittikçe artması. Başıboş rekabet. *Bireysel fabrikadaki toplumsallaştırılmış örgüt ile genellikle üretimdeki toplumsal anarşi arasında çelişki.*

C. Bir yandan, makinelerde rekabetin her fabrikatör için zorunlu kıldığı o gittikçe artan sayıda emekçinin yerinden olması ile tamamlanan yetkinleşme. *Yedek sanayi ordusu.* Öte yandan, üretimin sınırsız genişlemesi ve rekabet karşısında her fabrikatör için [bunun —*ç.*] zorunluluğu. Her iki yandan da, üretken güçlerin işitilmemiş gelişmesi, arzın talepten fazlalığı, pazarların dolup taşması, her on yılda bir bunalımlar, kısır döngü: burada, üretim araçlarında ve üründe fazlalık — orada, işsiz ve geçim araçlarından yoksun emekçilerde fazlalık. Ama bu iki üretim ve toplumsal esenlik kaldıracı, birlikte işleyememektedir, çünkü kapitalist üretim tarzı, üretken güçleri çalışmaktan ve ürünleri, önce sermayeye dönüşmedikleri sürece, dolaşımdan alıkor — onların gerçek bolluğunu engelleyen budur. Çelişki bir saçmalığa varmıştır. *Üretim tarzı, değişim biçimine karşı ayaklanmış durumdadır.* Burjuvazi, kendi öz toplumsal güçlerini yönetegitmede yetersizliğe mahkûmdur.

D. Kapitalistlerin kendileri de, üretim araçlarının toplumsal karakterini kısmen tanımaya zorlanır. Büyük üretim ve haberleşme kurumlarının işletilmesini, önce anonim ortaklıklar, sonra tröstler ve daha sonra da devlet ele alır. Burjuvazinin gereksiz bir sınıf olduğu kanıtlanır. Onun bütün toplumsal görevlerini artık aylıklı memurlar yapmaktadır.

III. *Proleter Devrimi.* — Çelişkilerin çözümü. Proletarya, kamu iktidarına elkoyar ve, onun aracılığıyla, toplumsallaştırılmış üretim araçları, burjuvazinin elinden çıkıp, kamu mülkiyetine geçer. Proletarya, bu eylemiyle üretim araçlarını şimdiye kadar taşıdıkları sermaye karakterinden kurtarır ve onlardaki toplumsal karakterin sonuna kadar kendisini göstermesine tam özgürlük tanır. Bundan böyle

önceden belirlenmiş bir plana dayanan toplumsallaştırılmış üretim olanaklı hale gelir. Üretimin gelişmesi, toplumdaki farklı sınıfların varlığını artık bir çağa uymazlık haline getirir. Toplumsal üretimdeki anarşinin yittiği oranda, devletin de politik otoritesi tükenir. Sonunda kendi öz toplumsal örgüt biçiminin efendisi olan insan, aynı zamanda, doğanın egemeni ve kendisinin efendisi olur — özgür olur.

Bu evrensel özgürlüğe kavuşturma işini başarmak, çağdaş proletaryanın tarihsel özel görevidir. Bu işin tarihsel koşullarını ve böylelikle doğasını anlamak, şimdi baskı altında bulunan proletaryaya, başarmaya çağırıldığı bu önemli işin koşulları ve anlamı üzerine eksiksiz bilgi vermek, bu, proleter hareketin teorik dışavurumunun, bilimsel sosyalizmin ödevidir.

V. İ. ZASULİÇ'İN MEKTUBUNA YANITIN İLK TASLAĞI[113]

1° Kapitalist üretimin doğuşunu incelerken, bunun temelinde "üreticinin üretim araçlarından kökten ayrılışının" yattığını (işin sırrının bu olduğunu) söyledim, (*Kapital*'in Fransızca çevirisi, s. 315, sütun 1*) ve ayrıca, "Bütün bu evrimin temeli, *tarımsal üreticinin mülksüzleştirilmesidir*. Bu da şimdiye kadar, köklü biçimde ancak İngiltere'de ol-

* Karl Marx, *Kapital*, Birinci Cilt, Sol Yayınları, Ankara 1978, s. 731. —*Ed.* [İngilizceden yapılan Türkçe çeviride bu pasajın yer aldığı tümce "Kapitalist sistem, işçilerin, emeklerini gerçekleştirebilecekleri araçlar üzerinde her türlü mülkiyet hakkından tamamen ayrılmış ve kopmuş olmaları önkoşulunu gerektirir." şeklindedir. Bu farklılık, Marx'ın Fransızca metinde yaptığı değişiklikten doğmaktadır. Taslaklar Fransızca yazıldığı ve Marx da alıntıları *Kapital*'in Fransızca baskısından yaptığı için, bu pasajları Fransızcaya uygun olarak muhafaza ediyoruz. —*Sol Yayınları*.]

du. ... Ama *Batı Avrupa'nın bütün öteki ülkeleri* aynı hareketi geçirmektedirler." dedim. (*l. c.*, sütun 2.*)

Demek ki, ben, *Batı Avrupa* ülkelerinde bu hareketin "tarihsel yazgı" olma yanını *özellikle* sınırladım. Niçin? Lütfen XXXII. bölümü karşılaştırınız, orada şunlar yazılıdır:

"Bireylerin malı olan dağınık üretim araçlarının toplumsal ve yoğunlaşmış birimler haline, pek çok insanın cüce mülkiyetinin birkaç kişinin dev mülkiyeti haline dönüştürülmesi, ... halk yığınlarının bu korkunç ve ıstıraplı mülksüzleştirilmesi işlemi, sermayenin tarihinin başlangıcını oluşturur. ... Öbürlerinin ... özgür emeğinin ... sömürülmesine dayanan *kapitalist özel mülkiyet...*" (s. 341, sütun 2.**)

Böylece, son tahlilde, *bir mülkiyet biçimi, başka bir özel mülkiyet biçimine sokulmuş* olmaktadır (Batı hareketi). Rus köylüsünün elindeki toprak hiç bir zaman *özel mülkiyet* olmadığına göre, bu gelişme nasıl uygulanacaktır?

2° Tarihsel bakımdan, Rus köy komününün *kaçınılmaz dağılışı* lehinde biricik sav şudur:

Çok gerilere gidildiğinde, Batı Avrupa'da, her yerde azçok eski (arkaik) tipte komün mülkiyeti bulunur; toplumsal ilerleme ile bu, her yerde yokolmuştur. Niçin yalnızca Rusya'da aynı yazgıya uğramasın?

Yanıtlıyorum: Çünkü Rusya'da, bu ülkeye özgü koşulların biraraya gelmesi yüzünden, ulusal ölçüde kurulmuş olan tarım komünü, ilkel niteliklerinden adım adım kopabilir ve doğrudan doğruya, ulusal ölçüde kolektif üretimin unsuru olarak gelişebilir. Kapitalist üretimin çağdaşlığından ötürüdür ki, Rus tarım komünü, kapitalizmin (korkunç) iğrenç serüvenlerinden geçmeden, bu üretimin tüm olumlu yanlarını benimseyebilir. Rusya, modern dünyadan tecrit edilmiş değildir; Doğu Hindistan gibi bir yabancı fatihin kurbanı da olmamıştır.

Kapitalist sistemin Rus heveslileri böyle bir çözümün

* Aynı yapıt, s. 732. [İngilizceden yapılan Türkçe çeviride bu pasaj şöyledir: "Tarımsal üreticilerin, köylülerin mülksüzleştirilmeleri, topraktan ayrılmaları, bütün bu sürecin temelidir. Bu mülksüzleştirmenin tarihi, farklı ülkelerde, farklı yönler alır ve farklı evrelerini farklı sıralar izleyerek farklı dönemlerde tamamlarlar. Yalnız örnek aldığımız İngiltere'de klasik biçimde görülür." —*Sol Yayınları.*] — Taslaklara ve mektuba *Kapital*'in Fransızca baskısından yapılan alıntılardaki italikler, daha sonra Marx tarafından yapılmıştır. —*Ed.*

** Aynı yapıt, s. 781.

teorik olanağını yadsımaya kalkarlarsa, kendilerine soracağım soru şudur: makineleri, buharla işleyen gemileri, demiryollarını vb. işletebilmek için Rusya, Batı gibi, makine sanayiinin o uzun kuluçka döneminden geçmek zorunda kaldı mı? Şunu da açıklasınlar, nasıl oldu da (bankalar, kredi kurumları vb. gibi) Batıda yaratılması yüzyıllar sürmüş olan değişim mekanizmasını gözaçıp kapayana dek ülkelerine sokabildiler?

Eğer kurtuluş anında tarım komünleri ilk önlem olarak normal gönenç koşullarına kavuşturulsaydı, eğer, bundan sonra, büyük kesimi köylülerin sırtından olmak üzere ödenen o muazzam borçlar, kapitalist biçimine bürünmüş olan "toplumun yeni temel direkleri"ne devlet eliyle verilen (ve gene köylünün sırtından çıkan) öteki büyük paralarla birlikte — eğer bütün bu masraflar komünün *gelişmesine* harcansaydı, bugün kimse, komünün yıkılışının "tarihsel kaçınılmazlığı"nın rüyasını görmezdi; herkes bunun Rus toplumunun yeniden doğuşunun unsuru olduğunu ve hâlâ kapitalist düzenin köleleştirdiği ülkelere kıyasla bir üstünlük olduğunu teslim ederdi. (Rus komününe gelişme unsurları katabilen yalnızca kapitalist üretimin çağdaşlığı değildir.)

(Gelişme yoluyla) Rus komününün korunması için elverişli bir başka koşul da, bu komünün yalnızca (Batı ülkelerinde) kapitalist üretimin çağdaşı olmaması, ama bu toplumsal düzen henüz olduğu gibi dururken, kapitalist üretimi, Batı Avrupa'da olsun Amerika Birleşik Devletleri'nde olsun, bilimle, halk yığınlarıyla ve kendi doğurduğu üretici güçlerle çatışır durumda (bir sözcükle, bu üretim biçiminin göze batan çelişkilerin, dönem dönem gelen felâketlerin alanı haline geldiği ve en körüne bile top[lumun] [...]a dönmesiyle yokolması kaçınılmaz olan geçici bir üretim sistemi olarak göründüğü durumda) bulmasıdır. Bir sözcükle, Rus komünü, kapitalist üretim biçimini, modern toplumun "eski" (arkaik) tipteki ortak mülkiyete dönüşerek —devrimci eğilimler taşımaktan uzak olan ve çalışmalarında Washington hükümetince desteklenen bir Amerikalı yazarın* dediği gibi— modern toplumun yöneldiği "yeni

* L. H. Morgan. —*Ed.*

sistem"in "arkaik toplumsal tipte daha yüksek bir biçimde (*in a superior form*) bir yeniden doğuş (*a revial*) olacağı", "yeni sistem"e ("üst plan") dönüşerek yokolmasıyla son bulacağı bir bunalım içinde bulmaktadır.[114]

O halde, hiç değilse birbirini izleyen bu değişik durumları tanımak gerekir. Bunlar hakkında bir bilgimiz yok.* Bu komün, şu ya da bu biçimde sonu gelmeyen dış ve iç savaşlar ortasında yokoldu gitti. Ola ki bunlar, Cermen kabilelerin İtalya'yı, İspanya'yı, Galya'yı vb. fethetmeye geldiklerinde zor altında yokolmuşlardır. Arkaik tipte komün artık yoktu. Bununla birlikte onun *doğal canlılığını* iki olgu kanıtlar. Ortaçağın bütün felâketlerine karşın hâlâ yaşayan, örneğin benim doğduğum yer olan Trier bölgesinde olduğu gibi, bugüne dek varlığını koruyabilen dağınık örnekler var. Ama bu eski biçim kendisini izleyen komün üzerinde —ekilip-biçilen toprağın özel mülkiyet olduğu, ormanların, otlakların ve köylerin bitişiğindeki boş toprakların vb. hâlâ komün toprağı olarak kaldığı komün üzerinde— öylesine derin izler bırakmıştır ki, Maurer, (geçmişi daha yakın zamanlara giden) bu ikincil şekillenmedeki komünü çözerek arkaik prototipi yeniden kurabilmiştir. Bu eski biçimden alınma karakteristik nitelikler yüzünden Cermenlerin fethettikleri bütün ülkelere soktukları bu yeni komün bütün ortaçağ boyunca biricik özgürlük ve halkçı yaşam ocağı olabiliyordu.

Tacitus'un döneminden sonra (Cermen), (tarımsal),

* *Bu pasaja şu gelişmeler bağlanabilir:* "İlkel toplulukların çöküşü henüz yazılmış değildir. (Jeolojik şekillenmelerde olduğu gibi, bunların tümünü aynı kategoriye koymak yanlış olur, tarihsel şekillenmede, ilkel, ikincil, üçüncül vb. bir dizi tipler vardır.) Ama her hal ve durumda bu alanda incelemeler, şudur dememize olanak verecek kadar ilerlemiştir: 1. ilkel toplulukların yaşama gücünün Semit, Yunan, Roma vb. toplumlarınınkinden ve hele modern kapitalist toplumun yaşama gücünden kıyaslanamayacak ölçüde daha büyük olduğu; 2. bunların çöküş nedenlerinin belli bir gelişme derecesini aşmalarına engel olan, bugün Rus komününün içinde bulunduğu tarihsel ortamdan çok farklı olan bir tarihsel ortamdan ileri geldiği.

Bazı burjuva yazarlar, daha çok İngiliz kökenli olanlar, örneğin Sir Henry Maine gibi, her şeyden önce kapitalist sistemin üstünlüğünü göstermeyi, bu sistemi övmeyi amaçlamaktadırlar. Bu sisteme vurulmuş olanlar, anlayamazlar [...].

Burjuvaların yazdığı ilkel topluluklar tarihlerini okurken tetikte bulunmak gerekir. Bunlar her yönteme başvururlar, sahtecilik bile yaparlar. Örneğin, Hint topluluklarının yıkılmasında İngiliz hükümetinin ateşli yardımcılarından olan Sir Henry Maine, ikiyüzlülükle, bu komünleri ayakta tutabilmek için hükümetin sarfettiği soylu gayretlerin, ekonomik yasaların kendiliğinden-gelme gücü karşısında başarısızlığa uğradığını söyleyebilmektedir![115]

(arkaik) *komün* hayatı hakkında ya da bunların ne zaman yokoldukları konusunda hiçbir şey bilmiyorsak da, Jül Sezar'ın yazıları yüzünden hiç değilse bunların hareket noktası hakkında bir bilgimiz var. Onun zamanında tarıma elverişli topraklar her yıl bölüşülüyor. Ama *gentes* (*Geschlechter*) ve (*ayrı ayrı*) Cermen konfederasyonlarının kabileleri arasında, henüz komünün birey olarak üyeleri arasında değil. Demek ki *kırsal* (tarımsal) *komün,* Cermen ülkesinde daha eski bir tipten gelmedir, ve bu tip Asya'dan hazır olarak ithal edilmedi, olduğu yerde kendiliğinden-gelme bir gelişmenin ürünü oldu. Bu tipe orada —Doğu Hindistan'da— da, her zaman arkaik şekillenmenin *son aşaması,* ya da son dönemi olarak raslıyoruz.

Salt teorik bakımdan, yani hep normal yaşam koşullarının bulunduğunu varsayarak ("kırsal komün"ün) olanaklı yazgıları hakkında (şimdi) bir hüküm verebilmek için, onu daha eski tiplerdeki "tarım komün"ünden ayırdeden bazı ayırdedici niteliklerini burada belirtmem gerekiyor.

İlkönce, daha önceki ilkel toplulukların tümü, üyelerinin doğal yakınlığı (aynı aileden oluşu) üzerine dayanıyorlar; bu güçlü, ama dar bağı koparmakla tarım komünü yabancılarla temasa kendini uydurmada, genişlemede ve bu temasa göğüs germede daha yetenekli duruma gelir.

İkinci olarak, bu komünde ev ve onun tamamlayıcısı evin avlusu şimdiden çiftçinin özel mülkiyetidir, oysa tarımın başlamasından önce uzun süre ortaklaşa ev, daha önceki toplulukların maddî temellerinden biri olmuştu.

Ve son olarak, her ne kadar tarıma elverişli toprak, komün mülkiyetiyse de, tarım komününün üyeleri arasında belli zaman süreleri için bölüşülmektedir, öyle ki, her tarım üreticisi kendisine ayrılan toprağı kendi hesabına işler ve ürünü de birey olarak kendisi alır, daha eski topluluklarda ise, üretim ortaklaşa yapılmaktaydı ve yalnızca ürün bölüşülmekteydi. Kolektif, ya da kooperatif üretimin bu ilkel tipi, besbelli ki üretim araçlarının toplumsallaşmasının değil, bireyin güçsüzlüğünün sonucuydu.

"Tarımsal komün"ün özünde taşıdığı bu ikili niteliğin ona güç ve canlılık kattığı kolayca anlaşılır, çünkü bir yandan ortak mülkiyet ve bundan doğan tüm toplumsal iliş-

kiler ona güçlü bir dayanak sağlamakta ve aynı zamanda özel ev, tarıma elverişli toprakların tarlalar halinde işlenmesi ve ürünün özel mülkiyet olarak edinilmesi, daha ilkel toplulukların koşullarında mümkün olmayan bireyselliğin gelişmesine olanak vermektedir.

Ama şu da besbelli ki, aynı ikili nitelik zamanla bir dağılma nedeni haline gelebilir. Karşıt (ters düşen) ortamların tüm etkileri bir yana, hayvan mülkiyeti olarak taşınabilir servetin birikimi (toprak kölesi biçimde zenginliğin varlığını kabul etsek bile), bu birikimden ayrı tutulamayan, ama açıklaması bizi çok uzaklara götürecek olan taşınabilir unsurun bizzat tarımda daha önemli bir rol oynaması, ekonomik ve toplumsal eşitliğin bozucusu gibi etki yapacak ve bizzat komünün bağrında önce tarıma elverişli toprağın özel mülkiyete dönüşmesine, ormanların, otlakların, köy bitişiğindeki toprakların vb. de özel mülkiyetin *komünal* ekleri haline gelmesine götürecek olan çıkar çatışmalarının doğmasına neden olacaktır.* "Tarım komünü"nün her yerde toplumların arkaik şekillenmesinin *en yeni tipi* olarak ortaya çıkması ve eski ve modern Batı Avrupa'nın tarihsel hareketinde tarım komünü döneminin, komünal mülkiyetten özel mülkiyete geçiş dönemi olarak, ilkel şekillenmeden ikincil şekillenmeye geçiş dönemi olarak gözükmesi bu yüzdendir. Ama bu, bütün hal ve koşullarda (bütün tarihsel ortamlarda) "tarım komünü"nün gelişmesi bu yolu izleyecek demek midir? Hiç de öyle değil. Tarım komününün yapı biçimi şu seçeneği olanaklı kılmaktadır: Ya içerdiği özel mülkiyet unsuru ağır basacaktır, ya da kolektif unsur

* *Bu düşünce pek az değişik bir ifadeyle yineleniyor*: "Ortamın ters düşen etkisi dışında, komüne değilde onun özel kişi olarak üyelerine ait olan taşınabilir malların adım adım gelişmesi, artması, örneğin hayvanlar gibi, ve özel şahısların elindeki taşınabilir malları unutmamak gerekir, örneğin davar biçimindeki zenginlik ve bazan da toprak kölesi ya da düpedüz köle biçiminde... Taşınabilir unsurun tarımsal ekonomide oynadığı gittikçe daha belirgin rol, yalnızca bu birikimi eritip, dağıtıcı etkisi yapabilir... Bütün öteki zararlı unsurların tepkisinden başka, düşman ortam, özel ailelerin elindeki taşınabilir malların gittikçe artması gibi, örneğin bu ailelerin davar hatta bazan köle ya da serf zenginlikleri, bu özel birikim uzun vadede, ilkel iktisadi ve toplumsal eşitliği bozmaya ve komünün bağrında ilkönce tarıma elverişli toprakların ortaklaşa mülkiyetini baltalamaya ve sonunda ormanların, otlakların, köy bitişiğindeki boş alanların vb. ortaklaşa mülkiyetini, daha önce bunları özel mülkiyetin komünal ekleri haline getirdikten sonra, aynı kaçınılmaz sonuca sürüklemeye yetmektedir."

üstün gelecektir. Her şey onun yerleşmiş bulunduğu tarihsel ortama bağlıdır... Bu iki çözüm *a priori* olanaklıdır, ama besbelli bunlardan herbiri için tamamen değişik tarihsel ortam gereklidir.

3° (Şimdi, Rusya'daki "tarım komünü"ne gelerek, bir an için bu komünü ezen tüm yoksullukları konu dışında tutuyorum. Burada yalnızca bu komünün, kolektif biçiminin ve tarihsel ortamının sağladığı bundan sonraki gelişme yetenekleri üzerinde duruyorum.)

"Tarım komünü"nün bugüne kadar ulusal ölçüde varlığını sürdürebildiği biricik Avrupa ülkesi Rusya'dır. Doğu Hindistan gibi bir yabancı fatihin kurbanı değildir. Modern dünyadan tecrit edilmiş olarak da yaşamını sürdürmüyor. Toprağın ortaklaşa mülkiyeti, bir yandan bölgü bölgü ve bireysel tarımı doğrudan doğruya ve adım adım (aynı zamanda maddî ve entelektüel ilişkiler içinde bulunduğu Batıda kapitalist üretim çağdaşlığı...) Rus köylülerinin şimdiden bölünmemiş otlaklarda uygulamakta oldukları kolektif tarıma çevirme olanağını sağlıyor; toprağının fizik dış görünüşü onu geniş ölçüde makineli işletmeye davet etmektedir; Rus köylüsünün *artel* sözleşmesine alışkanlığı, onun, parsellere bölünmüş çalışmadan kolektif çalışmaya geçmesini kolaylaştırmaktadır, ve ensonu bunca zaman köylünün sırtından geçinmiş olan Rus toplumu, bu geçiş için gerekli avansları ona borçludur. (Kuşkusuz ilk iş olarak komünü *bugünkü temeli üzerinde* normal haline getirmek gerekir, çünkü köylü her yerde ani değişmelere karşıdır.) Öte yandan, dünya pazarına hükmeden Batı (kapitalist) üretimin *çağdaşlığı,* Rusya'ya Caudine Forks'a[116] geçmeksizin, kapitalist sistemin sağlamış olduğu tüm olumlu katkıları komüne kazandırma olanağını vermektedir.

Eğer "toplumun yeni temel direkleri"nin sözcüleri, modern tarımsal komünün bu gösterilen evriminin *teorik* bakımdan olanağını yadsırlarsa, kendilerine, Rusya'nın, makinelere, buharla çalışan gemilere, demiryollarına vb. varmak için Batı gibi makine sanayiinin uzun kuluçka döneminden geçip geçmediğini sormak gerekir. Kendilerine (bankaları, anonim şirketleri vb. gibi) geliştirilmesi (başka yerlerde) Batıya yüzyıllara malolmuş olan bütün o değişim me-

kanizmasını gözaçıp kapayıncaya dek Rusya'ya nasıl soktuklarını sormak gerekir.

Rusya'da "tarım komünü"nün öyle bir niteliği var ki, bu, her bakımdan onun zayıf yanını oluşturur: tecrit edilmiş durumu, bir komünün yaşantısı ile öteki komünün yaşantısı arasında bağıntı bulunmaması, bu *bulunduğu yerle sınırlı küçük dünya*ya bu tipin içkin niteliği olarak her yerde raslanmamaktadır, ama bulunduğu her yerde komünlerin üstünde az ya da çok merkezî bir despotluğun kurulmasına neden olmuştur. Kuzey Rus Cumhuriyetleri Federasyonu, ilkten toprakların genişliği yüzünden zorunlu kılınmış gibi gözüken bu tecrit durumunun Moğol istilâsından beri Rusya'nın siyasal yazgısınca geniş ölçüde perçinlendiğini kanıtlar. Bugün bu, ortadan kaldırılması en kolay olan bir engeldir. *Volost**-[117] denen hükümet kurumları yerine, bizzat komünler tarafından seçilen ve onların çıkarlarının savunucusu iktisadî ve idarî organlar olarak görev yapan köylü meclislerinin konması yeter.

Bundan sonraki gelişmesi yoluyla "tarım komünü"nün korunması için, tarihsel bakımdan, çok elverişli bir durum ve koşul da, yalnızca Batı kapitalist üretiminin çağdaşı olması ve böylelikle bu üretimin ürünlerini, onun *modus operandi*'sine** bağımlı duruma gelmeksizin elde edebilmesi değildir, kapitalizmin henüz eldeğmemiş gözüktüğü çağı aşmış bulunması ve "tarım komünü"nün kapitalizmin tam tersine, Batı Avrupa'da olsun Birleşik Devletler'de olsun, emekçi yığınlarla ve bilimle ve kendisinin yaratmış olduğu üretici güçlerle çatışma halinde karşılaşması — bir sözcükle bu sistemin ortadan kalkmasıyla, modern toplumların kolektif mülkiyet ve üretimin "arkaik" tipinin daha yüksek bir biçimine dönmeleriyle son bulacak olan bir bunalım içindeyken onunla karşılaşmasıdır.

Besbelli ki komünün evriminin adım adım gerçekleşmesi gerekir ve bu yolda ilk adım, onu, *bugünkü temeli* üzerinde normal koşullara kavuşturmaktır.

(Ve Rus "tarım komünü"nün tarihsel durumunun benzeri yoktur. Yalnız o, Avrupa'da, yakın geçmişte Batıda hâ-

* Bu sözcük özgün metinde Rusçadır.
** Çalışma tarzı. —ç.

lâ raslanan arkaik tip halinde seyrek ve merak uyandırıcı minyatürler gibi dağınık kalıntılar olarak değil, tersine, koskoca bir imparatorluğa yayılmış halk yaşamının hemen hemen egemen biçimi olarak kendini koruyabilmiştir. Rus komününün, toprağın ortaklaşa mülkiyetinde kolektif mülk edinmenin (doğal) temelini özünde taşımasına karşılık, onun tarihsel ortamı, kapitalist üretimle çağdaş oluşu, kendisine geniş ölçüde ortaklaşa çalışmanın maddî koşullarını hazır olarak sağlamaktadır. Demek ki kapitalist sistemin hazırladığı olumlu katkıları, bu sistemin aşağılayıcı etkilerinden geçmeden edinebilecek durumdadır. Rus toprağının fizik dış görünüşünün elverişli kıldığı makineli büyük tarımı, küçük tarımsal üretimin yerine adım adım yerleştirebilir. Demek ki, o, modern toplumun yöneldiği ekonomik sistemin doğrudan doğruya başlangıç noktası olabilir ve kendi kendini yok etmekle işe başlamadan deri değiştirebilir. Tam tersine, işe onu normal duruma getirmekle başlanmalı.) (Ama "tarım komünü"nün içinde, yalnızca, bertaraf edilmesi gereken ikilik durumu yoktur...)

Ama bunun önünde, devletin malikânelerinin sözünü etmesek de, toprağın hemen hemen yarısını hem de en iyi kesimini elinde tutan toprak mülkiyeti dikiliyor. İlerideki evrimi yoluyla "kırsal komün"ün korunmasının yeniden doğuşu bu pahaya olan Rus toplumunun genel hareketiyle içiçe hale gelmesi işte bu yöndedir.

(Bakımdan bile.) Rusya, iktisadî bakımdan bile "kırsal komün"ün evrimiyle tarımsal [...?...]*ından kurtulabilir; oysa Rusya, bu durumundan, ülkenin kırsal koşullarının (tümünün) tiksintiyle reddettiği İngiliz biçimi kapitalistleşmiş çiftçiliğin (benimsenmesiyle) çıkmaya çabalaması boşuna olur.

(Böylece "kırsal komün"ün tecridinin, bir komünün yaşantısının ötekilerle bağıntısızlığının, bir sözcükle, komüne (her türlü) tarihsel girişkenliği yasaklayan onun *yöresel küçük dünyası*nın kırılması, ancak bir genel ayaklanma içinde olabilir.)

* Marx'ın metninde bu sözcük okunamıyor; belki de *çıkmaz* demektedir. Mektubun üçüncü taslağında bu anlama gelen *impasse* sözcüğü kullanılmaktadır. —*Ed.*

(Demek ki, teorik olarak, Rus "kırsal komünü" — temeli olan toprağın ortaklaşa mülkiyetini geliştirerek ve gene, özünde taşıdığı özel mülkiyet ilkesini tasfiye ederek direnebilir; bu komün, modern toplumun yöneldiği iktisadî sistemin bir *hareket noktası* olabilir; kendi kendini yok etmeye kalkmadan deri değiştirebilir; kapitalist düzenden, yalnızca olabilecek *süresi* bakımından toplumun tüm yaşamı içinde hesaba katılmayacak kadar kısa ömürlü olan kapitalist düzenden geçmeden kapitalist üretimin insanlığa sağladığı ürünleri ele geçirebilir. Ama saf teoriden inerek Rus gerçekliğinin toprağına ayak basmak gerekir.)

Bugün Rus komününü ezen tüm yoksulluklar bir yana, onun yalnızca kuruluş biçimi ve tarihsel ortamı gözönünde tutulursa, besbelli ki komünün temel karakterlerinden biri olan toprağın ortaklaşa mülkiyeti, kolektif üretimin ve mülk edinmenin doğal temelini oluşturur. Üstelik Rus köylüsünün *artel* sözleşmesine alışkanlığı, bireysel çalışmadan, daha bölünmemiş otlaklarda, bataklıkları kurutma çalışmalarında ve genel çıkarın gerektirdiği başka işlerde şimdiden uyguladığı kolektif çalışmaya geçişi kolaylaştıracaktır. Ama kolektif çalışmanın asıl tarımda —özel mülkiyet biçimindeki— bireysel çalışmanın yerini alabilmesi için iki şey gereklidir: böyle bir biçim değiştirme için iktisadî gereksinme ve bu değiştirmeyi gerçekleştirebilmek için maddî koşullar.

İktisadî gereksinmeyi "kırsal komün", normal koşullara girer girmez duyacaktır, yani üzerindeki yükün kalkmasıyla ve elindeki tarıma elverişli toprağın normal bir alanı kaplamasıyla, Rus tarımının yalnızca toprak ve azçok ilkel araçlarıyla bireysel çiftçiden başka şey istemediği zamanlar artık geçmiştir (toprağın verimliliği)... Çiftçinin ezilmesinin onun tarlasını olumsuz biçimde etkileyip kısırlaştırdığı o zamanlar artık iyice gerilerde kalmıştır. Ona şimdi gereken geniş ölçülerde örgütlendirilmiş kooperatif çalışmasıdır. Üstelik üç desiyatinlik toprağını işlemek için gerekli şeylerden yoksun olan köylü, desiyatin sayısı on katına çıktığı zaman daha iyi durumda mı olacaktır?

Ama aletleri, gübreyi, tarımsal yöntemleri vb. kolektif çalışma için vazgeçilmez olan tüm araçları nerede bulmalı? İşte Rus "kırsal komünü"nün aynı tipteki arkaik komün-

lere üstünlüğü burada. Yalnız o, Avrupa'da geniş, ulusal bir ölçüde varlığını sürdürebilmiştir. Böylece o, kapitalist üretimin çağdaşlığının kendisine kolektif çalışmanın tüm koşullarını sağladığı bir tarihsel ortam içine yerleşmiş bulunmaktadır. Kapitalist sistemin boyunduruğundan geçmeden bu sistemin sağlamış olduğu olumlu kazançları benimseyebilir. Rus toprağının fiziksel dış görünüşü kooperatif emekle işletilen (kooperatif emeğin elinde) geniş ölçüde örgütlendirilmiş makineli tarım işletmeciliğini gerekli kılmaktadır. İlk kuruluş masraflarına —entelektüel ve maddî masraflar— gelince, Rus, toplumu, sırtından bunca zaman yaşamış olduğu ve yeniden canlandırıcı unsurunu onda bulmak zorunda olduğu "kırsal komün"e bunları borçludur.

"Kırsal komün"ün bu gelişmesinin çağımızın tarihsel akımına uyduğunun en iyi kanıtı, kapitalist üretimin en büyük atılım gösterdiği Avrupa ve Amerika ülkelerinde uğradığı ölümcül bunalımlardır, o bunalımlar ki, kapitalist üretimin yokolmasıyla ve modern toplumun en arkaik biçiminin daha yüksek bir biçimine —kolektif üretim ve mülkiyete— dönmesiyle son bulacaktır.

4° (Teoriden gerçeğe inilirse, Rus komününün bugün güçlü kuvvetlerin bir komplosuyla karşı karşıya bulunduğunu kimse gizleyemez. Devletçe durmadan sömürülmesinden başka, bu komün, —borsa, banka, demiryolu, ticareti gibi— kapitalist sistemin belli bir kesiminin köylülerin sırtından ülkeye yerleşmesini kolaylaştırmıştır.)

Gelişebilmek için ilkönce sağ kalmak gerek, ve "kırsal komün" hayatının şu anda tehlikede olduğunu kimse yadsıyamaz.

(Bugün Rus komününün bizzat hayatının güçlü çıkarların komplosuyla tehlikeye sokulduğunu pek iyi bilirsiniz. Devlet yükümlülükleriyle ezilmekte, tüccar vb. gibi kapitalist müdahaleciler ve büyük toprak "sahipleri" tarafından hileyle sömürülmekte ve bunlar yetmiyormuş gibi, köy tefecilerince, içine atıldıkları durumdan ötürü kendi bağrında kışkırtılan çıkar çelişkileriyle baltalanmaktadır.)

Çiftçiyi mülksüzleştirmek için, İngiltere'de olduğu gibi, köylüleri topraklarından kovmanın gereği yok; bir ukaz* ile

* Emirname. —ç.

ortaklaşa mülkiyeti ortadan kaldırmanın da gereği yok. Gidin köylünün emeğinin ürününü, belli bir ölçünün üstünde onun elinden koparıp alın, ve jandarmanıza ve ordunuza karşın onu tarlasına bağlı halde tutamazsınız. Roma eyaletlerinde kasaba meclisleri zamanında, köylüler değil, bizzat toprak sahipleri, kendilerini amansız biçimde ezmek için resmî bir bahaneden başka şey olmayan bir mülkten kurtulmak için evlerinden kaçtılar, topraklarını terkettiler, kendi kendilerini köleliğe sattılar.

Köylülerin kölelikten sözde kurtarılmasından bu yana, Rus komünü, devlet tarafından normal olmayan iktisadî koşullar içine itildi, ve o zamandan beri bu devlet, elinde tuttuğu toplumsal kuvvetlerden yararlanarak, Rus komününü durmadan ağır yükler altında ezdi. Ağır vergilerle takatı tüketilen Rus komünü, vurgunculuk, büyük toprak mülkiyeti ve tefecilik için kolayca sömürülebilen hareketsiz bir alan haline geldi. Bu dıştan gelen baskı, komünün içinde zaten mevcut olan çıkar çelişkilerini derinleştirdi ve onun dağılıp yokolması yolundaki nedenleri hızla geliştirdi. Ama hepsi bu kadar değil. Müteşebbislerinin zararlarını ve kârlarını kendisinin ödediği borsa, spekülasyon, bankalar, anonim şirketler, demiryolları gibi kapitalist sistemin en kolay büyüyen yumrularını, sıcak yerde yetiştirir gibi köylülerin sırtından geliştirdi. Devlet, köylülerin sırtından, sıcak serde olduğu gibi, tarımın üretken önkoşullarını hiçbir surette geliştirmemekle birlikte, bu tarımın ürünlerinin üretici olmayan aracılar tarafından çalınmasını kolaylaştırmaya pek elverişli olan Batı kapitalist sisteminin dallarını sıcak serde olduğu gibi büyütmek için (yardımlarını esirgemedi). Böylelikle devlet, zaten zayıf düşmüş olan "kırsal komün"ün kanını emen bir yeni kapitalist sülüğün zenginleşmesine yardımcı oldu.

... Bir sözcükle devlet, tarım emekçisinin, yani Rusya'nın en büyük üretici gücünün sömürülmesine ve "toplumun yeni temel direklerinin" zengin edilmesine en elverişli olan teknik ve ekonomik araçların gelişmesine aracılık etti.

5° (Rusya'da en büyük üretici güç olan, tarım emekçisinin sömürüsüne elverişli ortamı yaratan ve bu sömürüyü hızlandıran bu düşmanca etkilerin ne olduğu ilk bakış-

ta anlaşılır.)

(Güçlü bir karşı-tepki olmadıkça, bu düşmanca etkilerin yardımının yalnızca eşyanın sürüklemesiyle komünün yıkılmasına varacağı ilk bakışta anlaşılır.)

Bu yıkıcı etkilerin yardımı, güçlü bir karşı-tepkiyle kırılmadıkça, doğal olarak kırsal komünün yokolmasına varacaktır.

Ama şu soru sorulabilir: Bu çıkarlar (devlet vesayeti altındaki büyük sanayii de bunlara katıyorum) niçin kırsal komünün bugünkü durumunu böylesine kolayca sömürebiliyorlar, niçin bunlar altın yumurta yumurtlayan tavuğu bile bile öldürmeye kalksınlar? Çünkü hissediyorlar ki, "bugünkü durum" uzunboylu sürdürülemez, bu yüzden de, komünü bugünkü sömürü tarzı da uzun süreli değildir, modaya uygun değildir. Daha şimdiden tarım emekçisinin yoksulluğu, kısırlaşmakta olan toprağa yansımıştır. (Kimi yıllar iyi havaların sağladığı) iyi mahsuller, açlık yıllarını telâfi ediyor. Rusya tahıl ihraç edeceğine, ithal ediyor. Son on yılın ortalaması, yalnızca durgun değil, ama gerileyen bir tarımsal üretim göstermiştir. Ensonu Rusya, ilk kez, tahıl ihraç etmek yerine bu tahılı ithal etmek zorundadır. Demek ki, kaybedecek zaman yoktur. Demek ki, bu işi bitirmek gerekiyor. Köylülerin azçok varlıklı azınlığını ortak bir sınıf durumuna getirmeli ve çoğunluğu da düpedüz proleter (ücretli) yapmalıdır. — Bu amaçla "toplumun yeni temel direkleri"nin sözcüleri, komüne kendi açtıkları yaraları, onun kocamışlığının son evresinin doğal belirtileri diye gösteriyorlar.

Birçok çıkar gibi, ve özellikle Aleksandır II hayırhah imparatorluğu zamanında dikilmiş olan "toplumun yeni temel direkleri"nin çıkarları da "kırsal komün"ün *bugünkü durumundan* yararlandıklarına göre, bunlar niçin bile bile ona karşı suikaste girişsinler? Bunların sözcüleri, Rus komününde açılan yaralara, komünün doğal olarak ömrünü tükettiğinin yadsınmaz kanıtları olarak niçin işaret edip duruyorlar? Niçin altın yumurta yumurtlayan tavuklarını öldürmeye kalkıyorlar?

Yalnızca, tahlili burada uzun sürecek olan iktisadî olguların *komünün bugünkü durumunu sürdürmenin artık*

olanağı kalmadığı sırrını açıkladıkları ve eşyanın zorunlu kılınması yüzünden, halk yığınlarını bugünkü sömürme tarzının artık modası geçtiği için. Demek ki, yenilik gerek, ve çeşitli biçimde ileri sürülen yenilikler hep şuna varır: ortaklaşa mülkiyeti kaldırmak, köylülerin azçok varlıklı azınlığının orta sınıf olarak oluşmasına izin vermek ve köylülerin büyük çoğunluğunu düpedüz proleter durumuna getirmek.

(Şu gerçek gözden gizlenemez): Bir yandan "kırsal komün" çaresizliğin hemen hemen en ucuna itilmekte, ve öte yandan ona öldürücü darbeyi indirmek için güçlü bir komplo pusuda beklemektedir. Rus komününü kurtarmak için bir Rus devrimi gerek. Zaten siyasal ve toplumsal iktidarı elinde tutanlar, yığınları böyle bir felâkete hazırlamak için ellerinden geleni yapıyorlar. Bir yandan komünün kanı sülüklere emdirilir, ona işkence edilirken, toprağı kısırlaştırılır, kıraçlaştırılırken, "toplumun yeni temel direkleri"nin eli kalem tutan uşakları, acı bir alayla açılan yaralara işaretle, bunların, komünün kendiliğinden-gelme kocamışlığının son evresine vardığının belirtileri olduğunu ve komünün eceliyle öldüğünü, ve onun cançekişmesini kısaltmanın iyi bir şey olacağını iddia ediyorlar. Burada sözkonusu olan, artık çözülmesi gereken bir sorun değil; sözkonusu olan yenilmesi gereken bir düşmandır. Demek bu, artık, teorik bir sorun değil: (bu, çözülmesi gereken bir sorun, bu, yalnızca yenilmesi gereken bir düşman). Rus komününü kurtarmak için bir Rus devrimi gerekli. Zaten Rus hükümeti ve "toplumun yeni temel direkleri", yığınları böyle bir altüst oluşa hazırlamak için ellerinden geleni yapıyorlar. Eğer devrim uygun zamanda yapılırsa, eğer devrim tüm kuvvetlerini bir merkezde toplarsa, tarımsal komünün atılımını sağlamak için (eğer Rus toplumunun akıllı kesimi) (eğer Rus zekâsı, ülkenin tüm canlı kuvvetlerini merkezileştirebilirse), Rus komünü, Rus toplumunun yeniden doğuşunu sağlayan bir unsur olarak, kapitalist düzenin köleleştirdiği ülkelere bir üstünlük unsuru olarak kısa zamanda gelişecektir.

Marx tarafından 1881 Şubat sonu
ve Mart başında yazılmıştır

İlk kez *Marx-Engels Arşivi*,
kitap I, 1924'te yayımlanmıştır

KARL MARX'IN MEZARI BAŞINDA YAPILAN KONUŞMA

14 Mart günü, öğleden sonra üçe çeyrek kala, yaşayan düşünürlerin en büyüğü artık düşünmez oldu. Ancak iki dakika yalnız bıraktıktan sonra, odaya girince, onu koltuğunda rahat rahat, ama sonsuzluğa dek, uyumuş bulduk.

Avrupa ve Amerika militan proletaryasının bu adamda yitirmiş bulunduğu şey, tarihsel bilimin bu adamda yitirmiş bulunduğu şey, ölçülemez. Bu devin ölümü ile bırakılan boşluk, kendini duyumsatmakta gecikmeyecek.

Nasıl ki Darwin organik doğanın gelişme yasasını bulduysa, Marx da insan tarihinin gelişme yasasını, yani insanların, siyaset, bilim, sanat, din, vb. ile uğraşabilmelerinden önce, ilkin yemeleri, içmeleri, barınmaları ve giyinmeleri gerektiği; bunun sonucu, maddî ilksel yaşama araçlarının üretimi ve, böylece, bir halk ya da bir dönemin her iktisadî

gelişme derecesinin, devlet kurumlarının, hukuksal görüşlerin, sanatın ve hatta sözkonusu insanların dinsel fikirlerinin üzerinde gelişmiş bulundukları temeli oluşturdukları ve, buna göre, bütün bunların şimdiye değin yapıldığı gibi değil, ama tersine, bu temele dayanarak açıklamak gerektiği yolundaki, daha önce ideolojik bir saçmalıklar yığını altında üstü örtülmüş bulunan o temel olguyu buldu.

Ama hepsi bu değil. Marx günümüz kapitalist üretim tarzı ile onun sonucu olan burjuva toplumun özel hareket yasasını da buldu. Artı-değerin bulunması, sonunda, bu konuyu aydınlattı; oysa, burjuva iktisatçıların olduğu kadar sosyalist eleştiricilerin de daha önceki bütün araştırmaları, karanlıklar içinde yitip gitmişlerdi.

Bu türlü iki bulgu koca bir yaşam için yeterdi. Kendisine böyle bir tek buluş yapma nasip olana ne mutlu! Ama Marx araştırmada bulunduğu her alanda (bu alanların sayısı çoktur ve bir teki bile yüzeysel irdelemelerin konusu olmamıştır), hatta matematik alanında bile, özgün buluşlar yaptı.

Bilim adamı olarak, buydu. Ama onun etkinliğinde asıl önemli olan, hiç de bu değildi. Marx için bilim, tarihi etkinliğe geçiren bir güç, devrimci bir güçtü. Pratik uygulamasının düşünülmesi belki de olanaksız olan herhangi bir teorik bilimdeki bir bulgudan duyabileceği sevinç ne denli katıksız olursa olsun, sanayi için, ya da genel olarak tarihsel gelişme için doğrudan doğruya devrimci bir önem taşıyan bir bulgu sözkonusu olduğu zaman duyduğu sevinç bambaşkaydı. Böylece Marx, elektrik alanındaki bulguların gelişmesini ve, daha şu son günlerde, Marcel Deprez'in çalışmalarını çok dikkatli bir biçimde izliyordu.

Çünkü Marx, her şeyden önce bir devrimciydi. Kapitalist toplum ile onun yaratmış bulunduğu devlet kurumlarının yıkılmasına şu ya da bu biçimde katkıda bulunmak, kendi öz durumunun ve gereksinmelerinin bilincini, kendi kurtuluş koşullarının bilincini kendisine ilk *onun* vermiş bulunduğu modern proletaryanın kurtuluşuna yardımda bulunmak, onun gerçek yönelimi işte buydu. Savaşım onun en sevdiği alandı. Ender görülür bir tutku, bir direngenlik ve bir başarı ile savaştı o. 1842'de birinci *Rheinische Zeitung*'a,[48]

1844'te Paris'teki *Worwärts*'a,[118] 1847'de Brüksel'deki *Deutsche-Brüsseler-Zeitung*'a,[53] 1848-1849'da *Neue Rheinische Zeitung*'a* 1852'den 1861'e değin *New York Tribune*'e[60] katkı, ayrıca, bir sürü kavga broşürünün yayınlanması, tüm yapıtının doruğu olan büyük Uluslararası Emekçiler Derneğinin kuruluşuna değin Paris, Brüksel ve Londra'da çalışma, işte, eğer başka hiçbir şey yapmasaydı bile, yapıcısının gurur duyabileceği sonuçlar.

Marx, işte bu yüzden zamanının en sevilmeyen ve en çok karaçalınan adamı oldu. Mutlakiyetçi olduğu kadar cumhuriyetçi hükümetler de kovdular onu; tutucu burjuvalar ile aşırı demokratlar onu karaçalma ve kargışlara boğmakta birbirleri ile yarışıyorlardı. O bütün bunları, hiç aldırmaksızın, örümcek ağları gibi yolunun dışına atıyor ve ancak çok zorunlu durumlarda yanıtlıyordu. Sibirya madenlerinden Kaliforniya'ya değin, Avrupa ve Amerika'nın her yanına dağılmış, tüm dünyanın milyonlarca devrimci militanı tarafından ululanmış, sevilmiş ve ağlanmış olarak öldü o. Ve ben çekinmeden söyleyebilirim ki, onun birçok karşı-düşüncede olan hasmı olabilirdi, ama kişisel düşmanı pek o kadar yoktu.

Adı yüzyıllar boyunca yaşayacak, yapıtı da!

17 Mart 1883 günü Highgate'de
Engels tarafından İngilizce
yapılan konuşma

Almanca olarak, 22 Mart 1883
günlü *Social-Demokrat*'ın 13.
sayısında yayımlanmıştır

* Bkz: Bu cildin 199-208 sayfaları. --*Ed.*

MARX VE *DİE NEUE RHEİNİSCHE ZEİTUNG* (1848-1849)[119]

ŞUBAT Devrimi[120] patladığında, bizim adlandırışımızla Alman "Komünist Parti", yalnız küçük bir çekirdekten, gizli bir propaganda topluluğu gibi örgütlenmiş Komünist Birlik'ten oluşuyordu. Birlik, yalnızca, o zaman Almanya'da dernek ve toplantı özgürlüğü olmadığı için gizliydi. Birliğin kendilerinden yeni üyeler sağladığı ülkedışı işçi derneklerinden başka, ülke içinde aşağıyukarı otuz topluluğu veya kesimi, ayrıca, birçok yerde yalıtılmış üyeleri bulunuyordu Bununla birlikte, bu önemsiz savaşım gücünün bir önderi, hepsinin gönüllü olarak buyruğuna girdiği birinci sınıf bir önderi, *Marx*, ve, onun sayesinde, bugün de geçerliğini koruyan bir ilkeler ve taktikler programı vardı: *Komünist Manifesto.*

Bizi burada asıl ilgilendiren, programın taktik parçası-

dır. Bu parçada genel olarak denir ki:

"Komünistler, öteki işçi sınıfı partilerine karşı, ayrı bir parti oluşturmazlar.

"Tüm proletaryanın dışında ayrı ve bağımsız çıkarlara sahip değillerdir.

"Proleter hareketi biçimlendirmek ve kalıba sokmak üzere kendilerine özgü hiç bir sekter ilke getirmezler.

"Komünistler öteki işçi sınıfı partilerinden yalnızca şunlarla ayrılırlar: 1) Farklı ülke proleterlerinin ulusal savaşımlarında, *her türlü milliyetten bağımsız olarak,* tüm proletaryanın ortak çıkarlarına işaret eder ve bunları öne sürerler. 2) İşçi sınıfının burjuvaziye karşı savaşımının geçmek zorunda olduğu çeşitli gelişme aşamalarında, her zaman ve her yerde, *tümüyle hareketin çıkarlarını* temsil ederler.

"Komünistler, demek ki, bir yandan, *pratik olarak,* bütün ülkelerin işçi sınıfı partilerinin en ileri ve en kararlı kesimi, bütün ötekileri ileri iten kesimidirler; öte yandan ise, *teorik olarak,* proletaryanın büyük yığını üzerinde, hareket hattını, koşulları, ve proleter hareketin sonal genel sonuçlarını açıkça anlama üstünlüğüne sahiptirler."*

Ve Alman parti için özellikle denir ki:

"Almanya'da, devrimci bir tutum takındığı sürece, mutlak monarşiye, feodal ağalığa, ve küçük-burjuvaziye karşı, burjuvaziyle birlikte savaşıyorlar.

"Ama, Alman işçileri, burjuvazinin kendi egemenliği ile birlikte ister istemez getirmek zorunda olduğu toplumsal ve siyasal koşulları olabildiğince çok sayıda silahlar olarak burjuvaziye karşı derhal kullanabilsinler diye, ve Almanya'da gerici sınıfların devrilmelerinin ardından bizzat burjuvaziye karşı savaş derhal başlayabilsin diye, işçi sınıfına burjuvazi ile proletarya arasındaki uzlaşmaz karşıtlık konusunda mümkün olan en açık bilinci kazandırmaya çalışmaktan bir an için olsun geri kalmıyorlar.**

"Komünistler dikkatlerini esas olarak Almanya'ya çeviriyorlar, çünkü bu ülke bir burjuva devrimi arifesindedir", vb.. (*Manifesto,* IV. Bölüm.) ***

* Bkz.: Marx, Engels, *Seçme Yapıtlar,* I, s. 145-146. —*Ed.*

** Yani *komünistler.* —*Ed.*

*** Aynı yapıt, s. 168. —*Ed.*

Taktik bir programı kendi kendini asla bu programı kadar doğrulamamıştır. Devrimin öngününde ileri sürülmüş, bu devrimin denektaşı olmuştur; bu dönemden beri, her ne zaman bir işçi partisi ondan saptıysa, sapma, onun cezalandırılması ile karşılaştı; ve bugün, aşağıyukarı kırk yıl sonra, bu program, Avrupa'da, Madrid'ten St. Petersburg'a kadar, azimli ve sınıf-bilinçli bütün işçi partilerine kılavuz hat olarak hizmet ediyor.

Paris'teki Şubat olayları, başlamak üzere olan Alman Devrimini çabuklaştırdı. Alman burjuvazisi, kendi gücünden ötürü üstün geleceği yerde, bir Fransız işçi devriminin yedeğinde üstün geldi. Eski hasımlarını —mutlak monarşi, feodal toprak sahipliği, bürokrasi ve ödlek küçük-burjuvaziyi kesinlikle alt etmeden önce, yeni bir düşmana, proletaryaya karşı durmak zorunda kaldı. Bununla birlikte, Fransa'nın ve İngiltere'ninkilerden çok geri kalmış olan ekonomik koşulların etkileri, ve Almanya'nın onlardan ötürü gene geri olan sınıf konumu, burada kendilerini gösteriverdi.

Büyük ölçekli sanayiini ancak yeni kurmaya başlamış olan Alman burjuvazisinin ne devlette kendisi için koşulsuz egemenliği kazanacak kuvveti ve cesareti, ne de böyle yapmayı zorlayan herhangi bir kaçınılmazlık vardı. Eşit bir ölçüde gelişmemiş, tam bir zihinsel kölelik içinde yetişmiş, örgütsüz ve bağımsız örgütlenme yeteneğinden bile henüz yoksun olan proletaryada, kendi çıkarları ile burjuvazinin çıkarları arasındaki derin uzlaşmaz karşıtlığın ancak belli belirsiz bir duygusu vardı. Bundan dolayı, gerçekten burjuvazinin tehdit eden uzlaşmaz karşıtı olduğu halde, öte yandan, onun politik eklentisi olarak kaldı. Alman proletaryasının olduğu şeyden değil, ama olmakla tehdit ettiği ve Fransız proletaryasının o sırada olduğu şeyden ürkmüş burjuvazi, biricik kurtuluşunu, pek alçakça da olsa, monarşi ve soyluluk ile bir uzlaşmada gördü; çünkü proletarya kendi tarihsel rolünden, başlangıçta, burjuvazinin ileri iten, aşırı sol kanadının rolünü almak gerektiğinin öneminden henüz habersizdi. Alman işçileri, her şeyden çok, bir sınıf partisi gibi bağımsız örgütlenmeleri için vazgeçilmez olan şu nakları --burjuvazinin kendi yönetiminin çıkarı için uğ-

rına savaşmak zorunda kaldığı, ama şimdi, işçileri ilgilendirdikleri kadarıyla, korku içinde karşı çıkmaya başladığı hakları— kazanmalıydı: basın, dernek ve toplantı özgürlüğü. Tek tek birkaç yüz Birlik üyesi, hareketin içine birdenbire savrulmuş olan dev yığının içinde yitip gitti. Böylece, Alman proletaryası, politik sahnede, önce aşırı demokratik parti olarak göründü.

Bu durumda, Almanya'da büyük bir gazete kurduğumuz zaman, sancağımız doğal olarak belirlenmişti. Sancağımız ancak demokrasininki, ama proletaryanın sancağına henüz ilk ve son kez yazamadığı özgül proleter karakteri her yerde, her noktada vurgulayan bir demokrasininki olabilirdi. Bunu yapmak istemeseydik, harekete geçmek, onun zaten varolan, en ileri, gerçekten proleter yanına katılmak ve onu daha da ileri itmek istemeseydik, o zaman, bize, küçük bir taşra gazetesinde komünizm va'zetmekten ve eylemli büyük bir parti yerine küçücük bir hizip bulmaktan başka hiçbir şey kalmıyordu. Ama kırdaki vaizlerin rolü için zaten bozulmuş bulunuyorduk; ütopyacıları bunun için gerekenden iyi incelemiştik, programımızı da bunun için kaleme almamıştık.

Kolonya'ya geldiğimizde, orada, kısmen demokratlarca ve kısmen de komünistlerce, büyük bir gazete için hazırlıklar yapılmıştı; bunu tümüyle yerel bir gazete yapmak ve bizi Berlin'e sürmek arzu ediliyordu. Ama yirmidört saat içinde, özellikle Marx'ın sayesinde, meydanı ele geçirdik, ve karşılığında *Heinrich Bürgers*'in yazıkuruluna alınmasını kabul etmekle, gazete bizim oldu. H. Bürgers *bir* makale yazdı (n° 2'de) ve bir daha hiç yazmadı. Gitmemiz gereken yer kesinlikle Kolonya idi ve Berlin değildi. Birincisi, Kolonya, Fransız Devrimini geçirmiş, *Code Napoléon*'daki[**] modern yasal kavramlarla donanmış, büyük ölçekli en önemli sanayii büyük bir farkla geliştirmiş ve o zaman, her bakımdan Almanya'nın en ilerlemiş kesimi olan Rhine eyaletinin merkeziydi. Çağdaş Berlin'i, kuluçkadan güçlükle çıkmış burjuvazisi, sözlerde atak ama eylemlerde yüreksiz, sinen küçük-burjuvazisi, daha tümüyle gelişmemiş işçileri, bürokratlar yığını ve saray bayağılıkları, önemsiz bir *Residenz*'in* bütün karakteri ile, kendi gözlemlerimizden,

fazlasıyla biliyorduk. Bununla birlikte, şu kesindi: Berlin'de perişan Prusya *Landrecht*'i** başattı ve politik sorunlarla profesyonel yüksek memurlar uğraşıyordu; Rhine'da ise, sansür öngerektirdiği için, ve bir kimse politik kabahatler değil, ama yalnızca *suçlar* işlerse bir jüri önüne çıktığı için hiçbir basın davası tanımayan *Code Napoléon* yürürlükteydi; Berlin'de, devrimden *sonra,* genç Schlöffel, bir şaka için bir yıl hapse mahkûm edilmişti, oysa Rhine'da koşulsuz basın özgürlüğümüz vardı — ve onu en son damlasına kadar kullandık.

Böylece, 1 Haziran 1848'de, ancak birazı ödenmiş, çok sınırlı bir paylı sermaye ve kendileri güvenilmez bile olmayan paydaşlarla işe başladık. Paydaşların yarısı birinci sayıdan hemen sonra bizden ayrıldı ve ayın sonunda artık hiçbiri yoktu.

Yayımcı tüzüğü yalnızca Marx'ın diktatörlüğü idi. Belirli bir saatte hazır olmak gereken büyük bir günlük gazete, herhangi bir başka tüzükle tutarlı bir politika izleyemez. Üstelik, burada Marx'ın diktatörlüğü işin doğal bir gidişiydi, karşı gelinmeden ve gönüllü olarak hepimizce tanınıyordu. Bu yayını devrim yıllarının en ünlü Alman gazetesi yapan, başta onun açık görüşü ve sert tutumuydu.

Die Neue Rheinische Zeitung'un politik programı iki ana amaçtan oluşuyordu:

Tek, bölünmez, demokratik bir Alman cumhuriyeti, ve Rusya ile, Polonya'nın restorasyonunu içeren savaş.

Küçük-burjuva demokrasisi o zaman iki hizbe bölünmüştü: Demokratik bir Prusya imparatoruna katlanmayı önemsemeyen Kuzey Almanya, ve Almanya'yı İsviçre modeline göre federatif bir cumhuriyete dönüştürmek isteyen Güney Almanya, o zaman özellikle, aşağıyukarı tümüyle Baden. Onların ikisiyle de savaşmalıydık. Proletaryanın çıkarları, Almanya'nın Prusyalılaştırılmasını ve küçük devletlere bölünmesinin sürdürülmesini aynı ölçüde yasaklıyordu. Bu çıkarlar, Almanya'nın bir *ulus* halinde kesinlikle birleştirilmesini zorunlu kılıyordu; savaş alanını yalnız bu hazırlayabilir, proletarya ile burjuvazinin kendi kuvvet-

* *Residenz*: Saltanat süren prensin oturduğu yer. — *Ed.*
** *Landrecht*: Toprak Yasası. — *Ed.*

lerini ölçebildikleri bütün geleneksel küçük engelleri kaldırırdı. Ama bu çıkarlar, Prusya'nın baş olarak yeniden kurulmasını da aynı ölçüde yasaklıyordu. Prusya devleti, bütün sistemi, geleneği ve hanedanı ile, Almanya'da devrimin yenmesi gereken, kesinlikle tek ciddî iç hasımdı; bundan başka, Prusya Almanya'yı ancak parçalayarak, Alman Avusturya'nın dıştalanması ile birleştirebilirdi. Prusya devletinin eritilmesi ve Avusturya devletinin dağıtılması, Almanya'nın bir cumhuriyet olarak gerçekten birleştirilmesi herhangi bir başka devrimci kısa erimli programımız olamazdı. Ve bu, Rusya ile savaş sayesinde, ancak böyle bir savaş sayesinde gerçekleştirilebildi.

Bunun ötesinde gazetenin havası asla ağırbaşlı, ölçülü ve coşkun değildi. Hepsi de aşağılık olan hasımlarımız vardı ve hepsine en aşırı küçümsemeyle davrandık. Gizlice anlaşan monarşi, *camarilla,* soyluluk, *Die Kreuz-Zeitung,*[55] darkafalıların (*Philistines*) manen kızmış olduğu bütün "gericilik" onlara alayla ve eğlenerek davrandık. Devrim boyunca sahnede görünmüş yeni putlara da başka türlü davranmadık: Mart Bakanlarına,[121] Frankfurt ve Berlin meclislerine,[122] ve onlardaki sağlara da sollara da. İlk sayı, Frankfurt parlamentosunun kofluğu, usandırıcı konuşmalarının amaçsızlığı, ödlekçe kararlarının fazlalığı ile alay eden bir makaleyle başlıyordu. Bize, paydaşların yarısına maloldu. Frankfurt parlamentosu bir tartışma kulübü bile değildi; orada pek tartışma olmaz, ama yalnızca önceden hazırlanmış akademik tezler çürütülür, Alman darkafalıları esinlemeyi amaçlayan kararlar benimsenir, o kararları da başka hiç kimse önemsemezdi.

Berlin meclisi daha önemliydi: gerçek bir güce karşı duruyordu, tartışmıyor ve havada, bulutların ötesinde herhangi bir yerdeki bir Frankfurt guguk ülkesinde kararlar veriyordu. Dolayısıyla, ayrıntılarla daha çok ilgileniyordu. Ama solların da Frankfurt'unkiler kadar sert saldırılara uğrayan putları, Schulze-Delitzsch, Behrende, Elsner, Stein, vb. vardı; onların kararsızlıkları, duraksamaları ve kalp bilgelikleri acımasız sergileniyor, ve devrime ihanet etmekte kendi kendileriyle nasıl adım adım uzlaştıkları kanıtlanıyordu. Bu, elbette, bu putları kendi kullanımı için daha yeni yaratmış

olan demokratik küçük-burjuvada bir ürperme yaratıyordu. Bu ürperme, bizim için, boğayı gözünden vurduğumuzun bir belirtisiydi.

Küçük-burjuvazinin şevkle yaydığı kuruntuya, Mart günleriyle birlikte devrimin bir sona erdiği ve şimdi birinin yalnızca meyveleri toplamak gerektiği kuruntusuna da karşı çıkıyorduk. Bizce, Şubat ve Mart, Büyük Fransız Devrimindeki gibi, halkın kendi savaşımlarıyla gelişegittiği ve partilerin büyük sınıflarla, burjuvazi, küçük-burjuvazi ve proletarya ile birbirine tümüyle uygun düşünceye kadar gittikçe daha keskin farklılaşmış hale geldiği, ve proletaryanın bir dizi savaşlarıyla ayrı ayrı mevzilerin birbiri ardınca kazanıldığı uzun bir devrimin bitimi değil, tersine, başlangıcı idiyseler, gerçek bir devrimin önemini taşıyabilirlerdi. Bundan ötürü, proletarya ile uzlaşmaz sınıf karşıtlığını şu sevimli sözcüklerle düzmece olarak gizlediği zaman demokratik küçük-burjuvaziye de her yerde karşı çıkıyorduk: her şeye karşın, hepimiz aynı şeyi istiyoruz; bütün farklar yalnızca yanlış anlamalardan doğuyor. Ama bizim proleter demokrasimizi yanlış anlamasına ne kadar az izin verdiysek, küçük-burjuvazi bize karşı o kadar uysal ve yumuşak oldu. Ona ne kadar sert ve kararlı karşı çıkılırsa, o da o kadar severek başını eğer ve işçi partisine o kadar çok üstüncelik tanır. Buna inanmış olduk. Sonunda, kararsız sözde Ulusal Meclisin* (Marx'ın adlandırdığı gibi) parlamenter budalalığını (*cretinism*)[123] sergiledik. Bu beyefendiler bütün iktidar araçlarının ellerinden savuşuvermesine izin vermişler, kısmen de onları hükümetlere yeniden, gönüllü olarak teslim etmişlerdi. Berlin'de, Frankfurt'taki gibi, yeni kuvvetlenmiş, gerici hükümetlerin yanında, güçsüz kararlarının dünyayı temellerinden sarsacağını gene hayal eden güçsüz kurullar vardı. Budalaca kendini aldatmalar, aşırı sollar arasında bile başattı. Parlamenter zaferlerinin gerçek bozgunlarıyla raslaşacağını onlara açıkça anlattık.

Ve hem Berlin'de hem Frankfurt'ta öyle oldu. "Sollar" çoğunluğu ele geçirince, hükümet bütün meclisi dağıttı; böyle yapabildi, çünkü meclis halkın bütün güvenini yitirmişti.

* Bkz: *Seçme Yapıtlar, I*, s. 545. —*Ed.*

Daha sonra, *Bourgart*'ın *Marat* hakkındaki kitabını okuduğum zaman, anladım ki, birden çok bakımdan, gerçek "*Ami de Peuple*"ün[124] (kralcıların yarattığı sahte olanın değil) o büyük modeline yalnızca bilinçsiz olarak öykünmüştük ve Marat'nın aşağıyukarı bir yüzyıl boyunca tümüyle çarpıtılmış olarak bilinmesine yolaçan bütün öfke patlaması ve bütün tarih tahrifi, yalnızca Marat'nın o andaki putların, Lafayette, Bailly ve öbürlerinin peçelerini kaldırmış, ve onları önceden tam devrim hainleri olarak sergilemiş olmasından ileri geliyordu; ve o, bizim gibi, devrimin bitmiş değil, kesiksiz sürmekte olduğunun açıklanmasını istiyordu.

Açıkça bildirdik ki, temsil ettiğimiz eğilimin yandaşları, gerçek parti amaçlarımıza erişilmesi için, ancak Almanya'da varolan resmî partilerin en aşırısı yönetime gelince savaşıma girebilirlerdi; o zaman ona karşı muhalefeti biçimlendirirdik.

Bununla birlikte, olaylar, Alman hasımlarımızda alaylık şeylerden başka ateşli tutku da görünmesine yolaçtı. 1848 Haziranında Paris işçilerinin ayaklanması,[54] bizi menzilimizde buldu. Daha ilk kurşunda, hiç koşulsuz, ayaklananların yanındaydık. Bozgundan sonra, Marx yenilmişi en güçlü makalelerinden birinde kutladı.*

O zaman geri kalan paydaşlar da bizi bıraktı. Ama, Almanya'da, ve hemen hemen Avrupa'da, bütün ülkelerin burjuvaları ve küçük-burjuvaları yenilmişi bir iftira sağanağı ile boğarken, ezilmiş proletaryanın sancağını yukarda tutan biricik gazete olmanın kıvancını yaşadık.

Dış politikamız basitti: her devrimci halk adına ortaya çıkmak, ve Avrupa gericiliğinin büyük kalesine —Rusya'ya— karşı, devrimci Avrupa'nın genel bir savaşını istemek. 24 Şubattan[125] beri, bizce belliydi ki, devrimin yalnız *bir tek* korkunç düşmanı vardı, Rusya; ve hareket ne kadar Avrupasal boyutlar alırsa, bu düşman savaşıma girmeye o kadar zorlanıyordu. Viyana, Milano ve Berlin olayları, Rus saldırısının gecikmesine bağlıydı, ama bunun sonal ortaya çıkması ne kadar kesin idiyse, devrimin Rusya'ya varması

* "Die Junirevolution" ("Haziran Devrimi") *Marx-Engels Gesamtausgabe*, Teil. I, Bd. 7, s. 115-116. —*Ed.*

da o kadar yakındı. Ama Almanya'nın Rusya ile savaşa girmesi başarılsa idi, Hapsburglar ve Hohenzollernler için her şey biter ve devrim hat boyunca zafere ulaşırdı.

Bu politika, Rusya'nın Macaristan'ı gerçek istilasına —ki bu, öntahminimizi tümüyle doğruladı ve devrimin bozgununu karara bağladı— kadar, gazetenin her sayısını kapladı.

1849 ilkyazında, kesin sonuçlu dövüş yaklaştığı zaman, gazetenin dili her sayı ile daha çok sertleşti ve ateşlendi. *Wilhelm Wolff,* "Silezyalı Millar"da (sekiz makale),[126] Silezyalı köylülere, feodal hizmetlerden nasıl kurtulmuş olduklarını, hükümetin yardımıyla toprak ağalarının kendilerini para ve toprak vermeksizin dolandırdığını, anımsattı, ve bin milyon taler zarar ödentisi (tazminat) istedi.

Aynı zamanda, Nisanda, Marx'ın *Ücretli Emek ve Sermaye** adlı denemesi, politikamızın toplumsal amacının açık bir bildirimi olarak, bir dizi başmakale biçiminde çıktı. Her sayı, her özel sayı, hazırlanmakta olan büyük dövüşe, Fransa, İtalya, Almanya ve Macaristan'daki uzlaşmaz karşıtlıkların keskinleşmesine yöneldi. Hele Nisan ve Mayıstaki özel sayılarda, yandaşlara, doğrudan eylem için tetikte durmaları konusunda pek çok bildiri vardı.

"Bütün Reich'ın dışında", birinci sınıf bir Prusya kalesinin içinde, 8.000 kişilik bir garnizonun gözleri önünde ve askerî karakolun karşısında etkinliklerimizi ilgisizce sürdürdüğümüz şaşkınlıkla söylendi; ama, yazıişleri odasındaki süngülü ve 250 fişekli sekiz piyade erinden, ve dizgicilerin kızıl Jakoben keplerinden dolayı, evimiz de, subaylarca bir tek *coup de main*** ile alınmayan bir kale sayılıyordu.

Sonunda, 18 Mayıs 1849'da, fırtına koptu.

Ayaklanma Dresden'de ve Elberfeld'de bastırıldı, İserlohn'da kuşatıldı; Rhine eyaleti ve Westphalia, Prusya Rhineland'ının yağmalanmasını bitirdikten sonra Palatinate ve Baden üzerine yürümesi tasarlanmış süngülerle doldu. O zaman, hükümet, sonunda bizimle göğüs göğüse dövüşmeyi göze aldı. Yazıkurulunun yarısı kovuşturmaya uğradı, öbür yarısı Prusyalı olmadıkları için sınırdışı edilebilir-

* Bkz: *Seçme Yapıtlar, I,* s. 184-212. —*Ed.*

** Yardım. —ç.

di. Bütün ordu birlikleri hükümetin arkasında olduğu sürece, buna karşı hiçbir şey yapılamazdı. Kalemizi teslim etmemiz gerekiyordu, ama silahlarımızla ve ağırlıklarımızla, bando çalarak ve bayrak dalgalandırarak, son sayının, kızıl bir sayının bayrağını dalgalandırarak geri çekildik. O son sayıda Kolonya işçilerini umutsuz ayaklanmalara karşı uyardık ve onlara şöyle seslendik:

"*Die Neue Rheinische Zeitung*'un yayımcıları, ayrılırken, kendilerine gösterdiğiniz duygudaşlık için size teşekkür ederler. Onların son sözü her zaman ve her yerde şu olacaktır: *İşçi Sınıfının Kurtuluşu*!"

Böylece *Die Neue Rheinische Zeitung*, birinci yılını doldurmasından kısa bir süre önce, sona erdi. Aşağıyukarı hiç malî kaynaksız başlamış —söylediğimiz gibi, söz verilen küçük bir kaynağı çok çabuk yitirmişti— Eylülde hemen hemen 5.000'lik bir sürüme ulaşmıştı. Kolonya'daki kuşatma durumu onu geçici olarak kapattı; Ekim ortasında yeni baştan çıkmaya başladı. Ama 1849 Mayısında, kapatıldığı zaman, gene 6.000 abonesi vardı; oysa *"Kölnische"*nin,[49] kendi kabulüne göre, aboneleri 9.000'i aşmıyordu. Hiçbir Alman gazetesi, ondan önce ve sonra, aynı gücü ve etkiyi asla gösterememiş ya da proleter yığınları *Die Neue Rheinische Zeitung* kadar başarıyla elektrikleyememişti.

Ve gazete bunu her şeyden çok Marx'a borçluydu.

Darbe inince, yazıkurulu dağıldı. Marx, 13 Haziran 1849'da[57] gerçekleşen *dénouement*'ın* hazırlanmakta olduğu Paris'e gitti; *Wilhelm Wolff* o sırada —Meclis yukardan dağıtılmak ya da devrime katılmak arasında seçme yapmak gerektiği sırada— Frankfurt parlamentosundaki yerini aldı; ve ben, Palatinate'ye gidip Willich'in gönüllü birliğinde emir subayı oldum.

1884'ün Şubat ortalarında ve
Mart başında yazılmıştır

Der Sozialdemokrat,
13 Mart 1884, n° 11'de
yayımlanmıştır

İmza: F. Engels

* Son, sonuç. —ç.

FRİEDRİCH ENGELS

KOMÜNİSTLER BİRLİĞİNİN TARİHİ ÜZERİNE BİRKAÇ SÖZ[127]

KOLONYA komünistlerinin hüküm giymesi ile, 1852'-de,[59] özerk Alman işçi hareketinin birinci dönemi üzerine perde iner. Bu dönem, günümüzde, hemen hemen unutuldu. Bununla birlikte, bu dönem 1836'dan 1852'ye değin sürdü, ve, Alman işçilerinin yabancı ülkelerdeki dağılması nedeniyle, hareket kendini hemen tüm uygar devletlerde duyurdu. Dahası var. Günümüz uluslararası işçi hareketi, gerçekte, sonuç olarak *birinci uluslararası işçi hareketi* olan, ve Uluslararası Emekçiler Derneğinde yönetici rolü oynayan birçok kişinin kendisinden çıkmış bulundukları o zamanki Alman hareketinin doğrudan devamıdır. Ve Komünistler Birliğinin, 1847 *Komünist Manifesto*'sunda* bayrağına yazdığı teorik ilkeler, bugün tüm Avrupa ve Amerika

* Bkz: Marx, Engels, *Seçme Yapıtlar*, *1*, s. 131-168. —*Ed.*

proleter hareketinin en güçlü uluslararası bağını oluşturuyor.

Bu hareketin genel tarihi için, şimdiye değin yalnızca bir tek ana kaynak var. Kara kitap adı verilen şey: *Die Kommunistenverschwörungen des 19. Jahrhunderts*, hazırlayanlar Wermuth ve Stieber, Berlin, iki bölüm, 1853 ve 1854. Yüzyılımızın en sefil polis köpekleri arasında sayılan iki adam tarafından hazırlanan bu saldırı yazısı, bir yalanlar yığınından başka bir şey değil ve bile bile uydurulmuş yanlışlarla dolu; bu kitap, bugün bile, o dönemin irdelenmesi için, komünist olmayan bütün yazıların en son kaynağı işini görüyor.

Benim burada yapabileceğim bir taslaktan başka bir şey değil, ve üstelik bu taslak da yalnızca Birlik ile doğrudan doğruya ilgili ve bu kitapta sunulan *Açıklamalar*'ın anlaşılması için kesinlikle zorunlu olan şeylerden sözediyor. Marx ile benim, uluslararası işçi hareketinin o görkemli tarihini yazmak için toplamış bulunduğumuz zengin belgeleri bir gün rahatça kullanabileceğimi umuyorum.

*

1834 yılında, Alman sığınıklar (mülteciler) Paris'te, sürgünlerin gizli demokratik cumhuriyetçi Birliğini kurdular. 1836'da, yeni bir gizli birliği, *Adiller Birliği*ni kuran, çoğu proleter en aşırı öğeler bu örgütten ayrıldılar. Jakob Venedey gibi en uyuşuk öğelerden başka kimsenin kalmadığı ana-birlik, çok geçmeden tam bir uykuya daldı; ve polis, 1840'ta, Almanya'da bu birliğin birkaç şubesini sezip önlediği zaman, zaten bir gölgeden başka bir şey kalmamış bulunuyordu. Buna karşılık, yeni birlik görece hızlı bir gelişme gösterdi. Bu birlik, başlangıçta, o dönemde Paris'te gelişen, Babeuf'ün[128] bulanık anılarından esinlenmiş Fransız işçi komünizminin bir Alman kolu idi; "eşitlik"in zorunlu bir sonucu olarak mal ortaklığı isteniyordu. Fırsat düştüğünde Almanya'da karışıklıklar düzenlendiği hiç yadsınmasa da, Paris gene de her zaman devrimci eylemin merkezi olarak kaldığından, erekler, o zamanki gizli Paris derneklerinin erekleri ile birdi: kısmen propaganda, kısmen de komplo derneği. Ama, Paris kesin savaş alanı olarak kal-

dığı için, Birlik o zaman, gerçekte, gizli Fransız dernekleri-nin, özellikle Blanqui ile Barbès tarafından kurulmuş, ve kendisi ile sıkı ilişkiler içinde bulunduğu *Société des saisons*'-un* Alman şubesinden başka da bir şey değildi. Fransızlar 12 Mayıs 1839 ayaklanmasını başlattı; Birlik şubeleri onlara ayak uydurdu ve böylece ortak yenilgi içine sürüklendiler.[129]

Almanlar arasında tutuklananlar içinde, *Karl Schapper* ile *Heinrich Bauer* de vardı. Louis-Philippe hükümeti, oldukça uzun bir tutukluluktan sonra, onları Fransa dışına kovmakla yetindi. Her ikisi de Londra'ya gitti. Weilburg'-da (Nassau) doğmuş bulunan Schapper, 1832'de, Giessen'-de ormancılık öğrenimi görürken, Georg Büchner tarafından düzenlenen komploda yer aldı, 3 Nisan 1833 günü Frankfurt muhafız birliğine yapılan saldırıya katıldı,[130] sınırı geçebildi ve, 1834 Şubatında, Mazzini'nin Savoie seferinde bulundu.[131] Dev gibi boylu boslu, enerjik ve gözüpek, varoluş ve burjuva yaşamını tehlikeye atmaya her zaman hazır, 1830 ile 1840 arasında oynadığı role göre, meslekten devrimci tipinin ta kendisiydi. Belli bir düşünce ağırlığına karşın, "demagog"luktan[132] komünistliğe doğru evrimi ile de tanıtlamış bulunduğu gibi, daha iyi bir teorik kavrayışa hiç de yeteneksiz değildi; doğruyu bir kez kabul ettikten sonra, onu sonuna değin tutardı. İşte bu yüzden de devrimci heyecanı bazan usunu bastırıyordu; ama sonradan, yanlışlığını her zaman anlamış ve içtenlikle itiraf etmiştir. Sözcüğün tam anlamıyla bir adamdı, ve Alman işçi hareketinin kurulması için yaptığı şeyler, unutulmaz kalacaktır.

Frankonya'lı Heinrich Bauer, kunduracı idi; küçük gövdesinde büyük bir incelik ve kararlılık saklayan, canlı, uyanık, nükteci, ufak tefek bir adamdı.

Paris'te dizgicilik yapan Schapper'in, yaşamını dil öğretmeni olarak kazanmaya çalıştığı Londra'ya gelir gelmez, her ikisi de Derneğin kopmuş bulunan ilişkilerini yeniden kurdular ve Londra'yı Birliğin merkezi durumuna getirdiler. Kolonyalı saatçi *Joseph Moll*, eğer daha önce Paris'te katılmadıysa, onlara Londra'da katıldı. Orta boylu bir Herkül idi Joseph Moll, —Schapper ile o, yüzlerce düşmanın saldırısına

* Mevsimler Derneği. —ç.

karşı, bir salonun kapısını başarılı bir biçimde kaç kez savundular— güç ve kararlılık bakımından onların ikisini de geçen bir adam. Üzerine aldığı birçok görevde kazandığı başarıların gösterdikleri gibi, yalnızca doğuştan bir diplomat değildi; teorik konulardan da, öbürlerinden daha iyi anlıyordu. Ben her üçünü de Londra'da 1943'te tanıdım. Görmüş olduğum ilk devrimci proleterler idiler. Ve, ayrıntılar üzerinde, fikirlerimiz arasında o zaman büyük ayrılık bulunmasına karşın, —onların dargörüşlü eşitlikçi komünizmlerine,* ben henüz daha az dargörüşlü olmayan büyük bir felsefî gururla karşılık veriyordum—, bu üç gerçek adamın, daha yeni yeni adam olmaya başlayan benim üzerimde yaptıkları saygı uyandırıcı etkiyi hiçbir zaman unutmayacağım.

Londra'da, İsviçre'de de daha küçük ölçüler içinde olduğu gibi, birlik kurma ve toplanma özgürlüğünden yararlandılar. Daha 7 Şubat 1840 günü, bugün de varlığını sürdüren bir dernek olan Alman işçilerinin eğitimi yayma yasal derneğini[133] kurdular. Bu dernek, Birlik için yeni üyeler kazanma alanı hizmetini gördü. Ve komünistler, her zamanki gibi, derneğin en etkin ve en akıllı üyeleri olduğundan, tüm yönetimin, çok geçmeden Londra'da birçok komünleri, ya da o zaman dendiği gibi, "atelye"leri olan Birlik'in elinde olduğu kendiliğinden anlaşılır. İsviçre ve başka yerlerde de, öylesine açık ve öylesine seçik olan bu aynı taktik izlendi. İşçi derneklerinin kurulabildiği her yerde, bu derneklerden aynı biçimde yararlanılıyordu. Yasaların bu türlü kuruluşlara izin vermedikleri ülkelerde, beden eğitimi, şarkı, vb. derneklerine devam ediliyordu. İlişki büyük ölçüde, durmadan gidip gelen ve, gerektiğinde, özel görevli rolünü oynayan üyeler tarafından kurulup sürdürülüyordu. Birlik, gözünün tutmadığı her işçiyi yurt dışına sürerek, —ve bu işçilerin onda-dokuzu dernek üyesi idi— onları özel görevli durumuna dönüştüren hükümetlerin bilgeliği ile, her iki yönde de büyük ölçüde desteklendi.

Yeniden kurulan birlik, büyük bir genişlik kazandı. Özellikle İsviçre'de *Weitling, Auguste Becker* (çok akıllı

* Eşitlikçi komünizmden, daha önce de söylemiş olduğum gibi, yalnızca ya da özellikle eşitlik istemine dayanan komünizmden başka bir şey anlamıyorum. [*Engels'in notu.*]

adam, ama birçok Alman gibi, kendi iç tutarsızlığının kurbanı oldu), ve başkaları, azçok Weitling'in komünist sistemine bağlı güçlü bir örgüt kurmuşlardı. Weitling'in komünizmini eleştirmenin ne zamanı, ne de yeri burası. Ama, onun Alman proletaryasının ilk teorik gösterisi olarak taşıdığı öneme gelince, ben Marx'ın 1844 Paris *Vorwärts*'ında[110] dediği şeyi bugün de kabul ederim: "Peki (Alman) burjuvazi(si), filozofları ve bilginleri dahil, Weitling'in: *Burjuvazisinin kurtuluşu* —siyasal kurtuluş— üzerine *Uyum ve Özgürlük Güvenceleri* adlı yapıtına benzer bir yapıtı nerede sunabilirdi? Alman siyasal yazınının ürkek ve bayağı yeteneksizliğini, Alman işçilerinin bu olağanüstü ve parlak yazınsal başlangıcı ile karşılaştırınca; *emekleme dönemindeki proletaryanın* bu *dev postallarını*, Alman siyasal burjuvazisinin topukları aşınmış küçücük kunduraları ile karşılaştırınca, Kül-kedisine (*Cendrillon*) bir dev boyu muştulamaktan başka bir şey yapılamaz." Alman külkedisi bugün bu boya sahip, ve büyümesi de sona ermedi.

Almanya'da da, elbette daha geçici nitelikte, birçok şubeler vardı; ama doğan şubeler, yok olanlarını, hem de fazlasıyla dolduruyorlardı. Polis ancak yedi yıl sonra, 1846'-da, Berlin (Mentel) ve Magdeburg'da (Beck) Birlik'in bir izini buldu, ama daha öteye sürdüremeksizin.

1840'ta henüz Paris'te bulunan Weitling, İsviçre'ye gitmeden önce, orada da dağınık öğeleri biraraya getirmişti.

Birliğin çekirdeği terziler tarafından oluşturulmuştu. İsviçre'de, Londra'da, Paris'te, her yerde Alman terzileri vardı. Paris'te bu meslek topluluğu içinde Almanca öylesine egemendi ki, ben 1846 yılında, Drontheim'dan doğrudan doğruya Fransa'ya geçmiş ve, onsekiz ay içinde, Almancayı çok güzel öğrenmiş, ama deyim yerindeyse Fransızca tek sözcük öğrenmemiş bulunan Norveçli bir terzi tanıdım bu kentte. 1847'de, Paris komünlerinden ikisi özellikle terzilerden, ve bir başkası da marangoz işçilerinden bileşiyordu.

Ağırlık merkezi Paris'ten Londra'ya geçtikten sonra, bir başka etken belirdi: Birlik, Alman olmaktan çıkarak, yavaş yavaş *uluslararası* birlik durumuna dönüştü. İşçi derneğinde, Almanlar ve İsviçreliler dışında, yabancılarla ilişkilerinde başlıca dil olarak Alman dilini kullanan her milliyetten

üyelcr, özellikle Iskandinavlar, Hollandalılar, Macarlar, Çekler, Güney Slavları, ve Ruslarla Alsaslılar da karşılaşıyorlardı. 1847 yılında, İngiliz muhafız alayından bir bombacı eri, oturumlara üniforması ile düzenli olarak katılıyordu. Dernek: *Komünist* İşçi İrdeleme Merkezi adını almakta gecikmedi. Üye kartları üzerinde: "Bütün insanlar kardeştir" dövizi, şurada burada yanlışsız olmasa da, en az yirmi dilden basılmış bulunuyordu. Yasal dernek gibi, gizli dernek de, çok geçmeden daha uluslararası bir nitelik kazandı; ilkin henüz sınırlı bir anlamda: pratikte, üyeler çeşitli milliyetlerden oldukları; teoride, yenmek için, her devrimin Avrupa çapında olmasının gerektiği anlaşıldığı için. Daha ileriye gidilmedi; ama temeller atılmıştı.

Londra'ya sığınmış bulunan 12 Mayıs 1839 savaşçıları aracılığıyla, Fransız devrimcileri ile sıkı ilişkiler içinde bulunuluyordu. Radikal Polonyalılar ile de öyle. Mazzini gibi, resmî Polonya göçmenliğinin de, Birliğin müttefiki olmaktan çok, düşmanı olduğunu söylemeye gerek yok. Hareketlerinin özgül olarak İngiliz niteliği nedeniyle, İngiliz çartistleri devrimci olmayan kişiler olarak bir yana bırakılmışlardı. Birliğin Londralı yöneticileri, ancak daha sonra, benim aracılığımla, onlarla ilişki kurdular.

Birliğin niteliği, olaylar ile birlikte, başka bakımlardan da değişmişti. Paris'in, ayrıca haklı olarak, hep devrimin ana kenti gibi düşünülmesine karşın, Parisli komploculara bağımlılıktan gene de kurtulunmuştu. Alan kazandığı ölçüde, Birlik kendi bilincine daha çok varıyordu. Alman işçi sınıfı içinde gitgide kök salmadığı, ve bu ilişkilerin kuzey ve batı Avrupa işçilerinin bayraktarı olma tarihsel görevine sahip bulundukları duyumsanıyordu. Weitling'in kişiliğinde, o çağ Fransız rahipleri ile hiç çekinmeden karşılaştırılabilecek komünist bir teorisyen vardı. Ensonu, 12 Mayıs deneyi ile, ayaklanma girişimlerinden geçici olarak vazgeçme gerektiği de öğrenilmişti. Eğer gene de her olay yaklaşan fırtınanın bir belirtisi olarak yorumlanmaya devam ediliyor, eğer eski yarı-komplocu tüzük yürürlükte tutuluyordu ise, bunun suçu, özellikle daha akla-uygun yeni anlayışla çatışmaya başlayan eski devrimci dikkafalıkta idi.

Buna karşılık, Birliğin toplumsal öğretisi, ne denli

belli belirsiz olursa olsun, günün koşullarından gelen çok büyük bir yanlışlık taşıyordu. Birlik üyeleri, hiç değilse işçi olanları, hemen yalnızca gerçek anlamda zanaatçılardan oluşuyorlardı. Çoğu zaman onları sömüren kişinin kendisi de, büyük kentlerde, bir küçük patrondan başkası değildi. Bugün konfeksiyon denilen büyük ölçüde terzilik sömürüsü bile, zanaatın büyük bir kapitalist hesabına bir ev sanayii durumuna dönüşmesi aracıyla, Londra'da daha yeni yeni başlıyordu. Bir yandan, bu zanaatçıların sömürücüsü bir küçük patron idi; ve öte yandan, herkes bir gün küçük patron olmayı umuyordu. Ve ayrıca o çağın Alman zanaatçısı, henüz eski loncalardan miras kalmış bir yığın fikir ile bozulmuş bulunuyordu. Ve henüz terimin tam anlamı ile proleter olmayan, küçük-burjuvazinin tamamlayıcı bir öğesinden başka bir şey oluşturmayan, ama burjuvazi ile, yani büyük sermaye ile doğrudan karşıtlık içinde bulunmaksızın, modern proletaryaya doğru geçmekte olan bu zanaatçıların en büyük övüncesi de, gelecekteki gelişmelerini içgüdüsel olarak önceden görmeleri ve, henüz tam bir bilinçle olmasa da, proletarya partisi olarak örgütlenmeleridir. Ama, varolan toplumu ayrıntılı bir biçimde eleştirmek, yani iktisadî olguları irdelemek sözkonusu olur olmaz, eski zanaatçı önyargılarının onlara bir çelme takmaları da kaçınılmaz bir şeydi. Ve ben o sıralarda Birlikte nasılsa bir iktisat kitabı okumuş bir tek üyenin bulunduğunu sanmıyorum. Ama bunun büyük bir önemi yoktu. Şimdilik, *eşitlik, kardeşlik* ve *adalet*, her türlü teorik engeli aşmaya yetiyordu.

Bu arada, Birliğin ve Weitling'in komünizmi yanında, adamakıllı farklı bir başka komünizm daha oluşmuştu. Ben Manchester'de, tarihçilerin günümüze değin, kendilerine bir rol verdikleri zaman, ancak ikincil bir rol verdikleri iktisadî olguların, hiç değilse modern dünyada, kesin bir tarihsel güç oluşturduklarını; güncel sınıf karşıtlıklarının üzerinde yükseldikleri temeli meydana getirdiklerini; bu sınıf karşıtlıklarının, büyük sanayiin tam gelişmelerini kolaylaştırdığı ülkelerde, öyleyse özellikle İngiltere'de, bu kez siyasal partilerin kurulmasının, parti savaşımlarının, ve dolayısıyla tüm siyasal tarihin temelini oluşturduklarını, çok

anlaşılır bir biçimde açıklamış bulunuyordum. Marx da yalnızca aynı fikre varmış olmakla kalmamış, ama bu fikri *Deutsch-Französische Jahrbücher*'de[50] genelleştirmiş ve kısaca burjuva toplumu koşullandırıp düzenleyenin devlet değil, ama devleti koşullandırıp düzenleyenin burjuva toplum olduğunu, öyleyse siyaset ile tarihi iktisadî koşullar ve bu koşulların evrimi ile açıklamak gerektiğini, yoksa bunun tersinin yanlış olduğunu da göstermişti. Ben 1844 yazında Marx'ı Paris'te görmeye gittiğim zaman, bütün teorik sorunlarda tam bir anlaşma içinde olduğumuzu saptadık; ve bizim birlikte çalışmamız da işte o zamandan başlar. Brüksel'de 1845 ilkyazında yeniden buluştuğumuzda, Marx, yukardaki ilkeler üzerinde, kendi materyalist tarih teorisini tamamen kurmuş bulunuyordu, ve yeni görüşümüzü ayrıntılı bir biçimde ve en çeşitli yönlerde geliştirmeye koyulduk.

Ama tarih bilimini altüst eden ve, görüldüğü gibi, özsel olarak Marx'ın yapıtı olan, ve benim kendime ancak çok küçük bir pay ayırabileceğim bu buluş, çağın işçi hareketi bakımından dolaysız bir önem taşıyordu. Fransızlar ile Almanlar arasındaki komünizm, İngilizler arasındaki çartizm, artık varolamayabilecek de olan salt raslantıya bağlı bir şey gibi görünmüyorlardı. Bu andan sonra, bu hareketler kendilerini modern çağların ezilen sınıfının, proletaryanın bir hareketi olarak, proletaryanın yönetici sınıfa karşı, burjuvaziye karşı tarihsel bakımdan zorunlu savaşımının az ya da çok gelişmiş biçimleri olarak gösteriyorlardı; sınıf savaşımı biçimleri, ama şu özsel nokta bakımından bütün eski sınıf savaşımı biçimleri olarak: Günümüz ezilen sınıfı, proletarya, aynı zamanda tüm toplumu sınıflara bölünmekten de kurtarmaksızın, öyleyse onu sınıf savaşımlarından da kurtarmaksızın, kendi kurtuluşunu gerçekleştiremez. Artık komünizm denilince, bir imgeleme çabasıyla, olabildiğince yetkin bir toplumsal ülkünün kurulması değil, ama proletarya tarafından yürütülen savaşımın doğasının, koşullarının ve upuygun genel ereklerinin kavranması anlaşılıyordu.

Ama bizim niyetimiz hiç de, büyük ciltler aracıyla, bu yeni bilimsel sonuçları *bilgin* dünyanın kulaklarına fısıldamak değildi. Tersine. Her ikimiz de, siyasal harekete ada-

makıllı girmiş bulunuyorduk, özellikle Almanya'nın batısında, aydınlar arasında bir miktar yandaşımız vardı, ve örgütlenmiş proletarya ile geniş bir ilişki içindeydik. Görüşümüze bilimsel bir temel verme zorundaydık. Ama Almanya proletaryasından başlamak üzere, Avrupa proletaryasını kendi görüşümüze kazanmak da bizim için daha az önemli değildi. Her şeyi aydınlığa kavuşturur kavuşturmaz, işe koyulduk. Brüksel'de, bir Alman işçi derneği[52] kurduk, ve Şubat devrimine değin bize organ hizmeti gören *Deutsche Brüsseler Zeitung*[53] gazetesini ele geçirdik. Yazarlarından biri olduğum, hareketin merkez organı *The Northern Star*[134] yazıkurulu üyesi Julian Harnay'nin aracılığı ile İngiliz çartistlerinin devrimci fraksiyonu ile ilişki içindeydik. Ayrıca Brüksel demokratları ve İngiliz ve Alman hareketi üzerine bilgiler yayınladığım *Reform* gazetesinin Fransız sosyal-demokratları[135] ile bir çeşit kartel kurmuştuk (Marx, Brüksel'deki Demokratik Derneğin[136] başkan yardımcısı idi). Uzun sözün kısası, radikal ve proleter örgütlerle olduğu gibi, aynı nitelikteki gazetelerle de ilişkilerimiz tam istediğimiz gibiydi.

Adiller Birliğine karşı durumumuz da şöyle idi: Birliğin varlığını elbette biliyorduk: 1843'te, Schapper bana birliğe katılmamı önermişti; ama ben o zaman, doğal olarak, önerisini kabul etmemiştim. Bu durum bizim Londra grubu ile sürekli mektuplaşmada bulunmamızı ve, o sıralarda Paris şubelerinin başında bulunan doktor Ewerbeck ile daha da sıkı ilişkiler kurmamızı engellemedi. Birliğin iç işlerine burnumuzu sokmaksızın, önemli her olay üzerine bilgi ediniyorduk. Öte yandan, ağızdan, mektupla, basınla, Birliğin en önemli üyelerinin teorik düşünceleri üzerinde etkili oluyorduk. Kuruluş durumundaki komünist partinin iç işlerinin sözkonusu olduğu özel durumlarda, aynı erekle, dostlarımıza ve mektuplaştığımız kişilere gönderdiğimiz çeşitli taş basması genelgelere de başvuruyorduk. Bu genelgelerde, bazan Birliğin kendisini tehlikeye soktuğumuz da oluyordu. İşte bir örnek: Westefalyalı genç bir öğrenci, Hermann Kriege, Amerika'ya gitti, orada kendini Birliğin özel görevlisi olarak tanıttı, Birlik sayesinde, Güney Amerika'yı devrimden geçirmek üzere, o Harro Haring çılgını ile ortaklık kur-

du. Hatta, Birlik adına, "aşk"a dayanan, aşkla taşan, aşk kuruntuları dolu bir komünizmi öğütlediği bir gazete bile kurmuştu.* Bunu, etkisini göstermekten geri kalmayan bir genelge ile yanıtladık: Kriege Birlik sahnesinden kayboldu.

Daha sonra, Weitling Brüksel'e geldi. Ama artık, kendi kişisel yeteneklerine şaşıp kalmış, komünist bir toplumun ne olabileceğini anlamaya çalışan genç ve yapmacıksız terzi değildi bu. Üstünlüğü nedeniyle, kendisini çekemeyenler tarafından ezilen, ve her yerde rakiplerin, gizli düşmanların, tuzakların kokusunu alan büyük adamdı; cebinde yeryüzünde cenneti kurmak için hazırlop bir reçete taşıyan, ve karşılaştığı herkesin bu her derde deva reçeteyi çalmaktan başka bir niyeti olmadığını düşünen, ülkeden ülkeye kovulmuş peygamber. Londra'da, Birlikçilerle çoktan bozuşmuş bulunuyordu; ve Marx ile karısının kendisine insanüstü bir sabır gösterdikleri Brüksel'de, kimse ile geçinemiyordu. Bundan ötürü, bir de orada peygamberlik oynamak için, Amerika'ya gitmekte gecikmedi.

Bütün bu koşullar, Birlik içinde ve özellikle Londra'daki yöneticiler arasında gürültüsüz patırtısız gerçekleşen evrime katkıda bulundu. Londra'daki yöneticiler, eski komünizm anlayışının, Fransızların basit eşitlikçi komünizmi denli Weitling tarafından öğütlenen komünizmin de, yetersiz olduğunu gitgide anlıyorlardı. Weitling komünizmi ilkel hıristiyanlığa indirgemeye çalışmıştı; ama, onun *Yoksul Günahkârların İncili*'nde raslanan bazı dahice özelliklere karşın, girişimi İsviçre'de hareketi büyük ölçüde Albrecht gibi çılgınların, ve sonra da Kuhlmann gibi düzmece yalvaçların eline bırakmaktan başka bir sonuç vermemişti. Bazı edebiyatçıların yaydıkları, Fransız sosyalist formüllerinin kötü bir hegelci Almancaya ve duygusal bir aşk kuruntusuna çevirisi olan "gerçek sosyalizm" (*Komünist Manifesto*'daki, "Alman Sosyalizmi ya da 'Hakikî' Sosyalizm" bölümüne bakın**), Kriege ile bu anlayışa uygun yapıtların okunmasının Birlik içine sokmuş bulundukları bu sosyalizm, gevşeklik ve yozlaşmışlığı nedeniyle, Birlikteki eski devrimcilerin midesini bulandırmaktan geri kalamazdı. Es-

* *Der Volks-Tribun.*[137] —Ed.
** Bkz: *Seçme Yapıtlar*, 1, s. 159-162. —Ed.

ki teorik fikirlerin artık ayakta kalamadıkları görülerek, ayrıca bu fikirlerin pratikte gerçek yanılgılara götürdükleri görülerek, yeni teorimizle, Marx ile benim haklı olduğumuz, Londra'da her gün daha çok anlaşılıyordu. Bu düşüncenin hızla belirmesine katkıda bulunan şey, hiç kuşkusuz, Londra'daki yöneticiler arasında, teorik kavramları sindirmede şimdiye değin saymış bulunduğumuz herkesten son derece daha yetenekli iki adamın varlığıdır; Heilbronnlu minyatürcü ressam Karl Pfaender ile, Türingenli Georg Eccarius idi bu adamlar.*

Kısacası, 1847 ilkyazında, Moll, arkadaşları adına ve birçok kez, bizi Birliğe girmeye çağırmak için, Brüksel'de Marx'ı buldu ve sonra Paris'e beni görmeye geldi. Bize arkadaşlarının, görüşümüzün kesin doğruluğuna olduğu denli, Birliği eski komplo biçim ve geleneklerinden kurtarma zorunluluğuna da inandıklarını söylüyordu. Eğer girmek istersek, bize Birliğin bir kongresinde, kendi eleştirel komünizmimizi, sonradan Birliğin manifestosu olarak yayınlanacak bir manifestoda geliştirme olanağı verilecekti; ve Birliğin günü geçmiş örgütünü, çağın ve izlenen ereğin gerektirdiği gibi, yeni bir örgütle değiştirmek için de müdahalede bulunabilecektik.

Alman işçi sınıfı içinde, salt propaganda için de olsa, bir örgüt gerektiğinden, ve bu örgütün, yalnızca yerel olmadığı ölçüde, hatta Almanya dışında bile, ancak gizli bir örgüt olabileceğinden kuşkumuz yoktu. Oysa, Birlik bu türlü bir örgütün ta kendisini oluşturuyordu. O zamana değin Birlikte eleştirmiş bulunduğumuz şeyi, Birlik temsilcileri artık yanlış yön olarak kabul ediyor ve ondan vazgeçiyorlardı. Ve bizi yeniden örgütlenmeye katkıda bulunmamız için çağırıyorlardı. Bu çağrıyı geri çevirebilir miydik? Elbette hayır. O zaman Birliğe girdik. Ben üç Paris komününü ziyaret ederken, Brüksel'de Marx, en iyi dostlarımızla birlikte, bir birlik komünü kuruyordu.

* Pfänder, sekiz yıl kadar önce Londra'da öldü. Kendine özgü bir incelikte, nükteci, alaycı, diyalektik bir adamdı bu adam. Bilindiği gibi, Eccarius daha sonra, uzun yıllar boyunca, Genel Konseyinde: Eccarius, Pfänder, Lessner, Lochner, Marx ve benim bulunduğumuz Uluslararası Emekçiler Derneğinin genel sekreteri oldu. Sonradan, Eccarius kendini yalnızca İngiliz kooperatif hareketine adadı. [*Engels'in notu.*]

1847 yazında, Birliğin birinci kongresi Londra'da toplandı. W. Wolff bu kongrede Brüksel komünlerini temsil ediyordu, ben de Paris komünlerini. İlkin Birliğin yeniden örgütlenmesi bir sonuca bağlandı. Komplolar çağından kalma bütün eski mistik adlandırmalar kaldırıldı, ve Birlik, komünler, çevreler, yönetici çevreler, merkez komite ve kongre biçiminde örgütlendi ve bundan böyle "Komünistler Birliği" adını aldı. "Birliğin ereği, burjuvazinin devrilmesi, proletaryanın egemenliği, sınıf karşıtlıkları üzerine kurulu eski burjuva toplumun ortadan kaldırılması ve sınıfsız ve özel mülkiyetsiz yeni bir toplumun kurulmasıdır." Birinci madde budur. Örgütlenmenin kendisi, seçilmiş ve her zaman görevden alınabilir yöneticiler ile, kesin olarak demokratik idi; yalnızca bu olgu bir diktatörlük gerektiren bütün gel-geç komplo isteklerine yolu kapatıyor ve Birliği, hiç değilse olağan barış zamanlarında, basit bir propaganda derneği durumuna dönüştürüyordu. Bu yeni tüzük —şimdi demokratik yöntem böyle idi— tartışılmak üzere şubelere sunuldu, sonra onu 8 Aralık 1847 günü kesin olarak kabul eden ikinci kongrede yeni baştan görüşüldü.

İkinci kongre aynı yılın Kasım sonları ile Aralık başların da toplandı. Marx bu kongreye katıldı ve, oldukça uzun süren oturumlarda, —kongre en azından on gün sürdü—, yeni teoriyi savundu. Bütün çelişkiler ve anlaşmazlık konusu olan bütün noktalar ortaya kondu; yeni ilkeler oybirliği ile kabul edildi ve bizi, Marx ile beni, *Manifesto*'yu* yazmakla görevlendirdiler. Bunu hiç geciktirmeksizin yaptık. Şubat devriminden birkaç hafta önce, basılması için, *Manifesto*'yu Londra'ya gönderdik. *Manifesto* o günden beri, dünyayı dolaştı; hemen bütün dillere çevirdiler onu, ve bugün de, çok çeşitli ülkelerde, proleter harekete kılavuz hizmetini görüyor. Birliğin eski sloganı: "Bütün insanlar kardeştir", savaşımın uluslararası niteliğini açıkça ilân eden yeni savaş çığlığı: "Bütün ülkelerin proleterleri, birleşiniz!" ile değiştirildi. Onyedi yıl sonra, bu savaş çığlığı, Uluslararası Emekçiler Derneğinin savaş çığlığı olarak dünyayı dolduruyordu, ve bugün bütün ülkelerin militan proletaryası, onu bayrağına yazmıştır.

* Bkz: *Seçme Yapıtlar*, *1*, s. 131-160. —*Ed.*

Şubat devrimi patlak verdi. Londra'nın o zamana değin merkezi olduğu Merkez Komite, yetkilerini hemen Brüksel yönetici çevresine aktardı. Ama bu karar, Brüksel'de kent fiilî bir sıkıyönetim altında bulunduğu ve özellikle Almanların artık hiçbir yerde toplanamadıkları bir sırada öğrenildi. Biz hepimiz tam da Paris'e gitmek üzereydik. Bunun üzerine yeni Merkez Komite de dağılmayı, bütün yetkilerini Marx'a bırakmayı ve Paris'te hemen yeni bir merkez komite kurması için ona tam yetki vermeyi kararlaştırdı. Bu kararı almış bulunan beş kişi (3 Mart 1848) daha yeni ayrılmışlardı ki, polis Marx'ın evini bastı, onu tutukladı ve ertesi gün, zaten gitme niyetinde olduğu Fransa'ya gitme zorunda bıraktı.

Ve biz hepimiz Paris'te buluşmakta gecikmedik. Ve yeni Merkez Komite üyelerince imzalanmış bulunan aşağıdaki belge de orada kaleme alındı; bu belge bütün Almanya'da yayıldı. Günümüzde bile birçoğu ondan yararlanabilir:

ALMANYA'DA KOMÜNİST PARTİNİN İSTEMLERİ[138]

1. Tüm Almanya bir ve bölünmez Cumhuriyet olarak ilân edilmiştir.

3. Alman halkının parlamentosunda işçinin de yer alabilmesi için, halk temsilcilerine ödenek verilecektir.

4. Ulusun genel silahlanması.

7. Prens yurtlukları ve öbür feodal yurtluklar, bütün madenler, taşocakları, vb. devlet mülkiyeti durumuna getirilmiştir. Bu yurtluklar üzerinde, tarımsal işletme, topluluk yararına, en modern bilimsel yöntemlerle, geniş çapta yapılacaktır.

8. Köylü mülklerini ağır yükümlülükler altında bırakan ipotekler devlet mülkiyeti olarak ilân edilmiştir; bu ipoteklerin faizleri köylüler tarafından devlete ödenir.

9. Kiracılık rejiminin gelişmiş bulunduğu bölgelerde, toprak rantı ya da çiftlik kirası, vergi biçimi altında, devlete ödenir.

11. Bütün ulaştırma araçları: demiryolları, kanallar, buharlı gemiler, yollar, postalar, vb., devlet tarafından ele alınmışlardır. Devlet mülkiyetine çevrilmiş ve yoksul sınıf hizmetine konmuşlardır.

14. Miras hakkının kısıtlanması.

15. Güçlü müterakki vergilerin konması ve tüketim vergilerinin kaldırılması.

16. Ulusal atelyelerin kurulması. Devlet bütün emekçilerin yaşamını korur ve çalışamaz durumda olanların bakımını üzerine alır.

17. Genel ve parasız halk eğitimi.

Alman proletaryası, küçük-burjuvalar ve küçük çiftçilerin, yukarda sayılan reformların gerçekleşmesi için tüm güçleriyle çalışmakta çıkarları vardır. Şimdiye değin birkaç birey tarafından sömürülmüş ve bu baskı altında tutulmaya çalışılacak olan milyonlarca Almanların haklarını elde etmelerini ve bütün zenginliklerin üreticisi olarak kendilerine düşen gücü hazırlamalarını ancak bu uygulama sağlayabilir.

Komite: *Karl Marx, Karl Schapper, H. Bauer, F. Engels, J. Moll, W. Wolff*

Paris'te o sıralarda devrimci lejyonlar manisi ortalığı kasıp kavuruyordu. İtalyanlar, İspanyollar, Belçikalılar, Hollandalılar, Polonyalılar, Almanlar, herbiri kendi yurdunu kurtarmak için çeteler kuruyorlardı. Alman lejyonunun başında Herwegh, Bornstedt ve Börnstein bulunuyordu. Bütün yabancı işçiler, devrim ertesi, yalnızca işsiz değil, ama halkın tedirgin edici tepkileri ile de karşı karşıya kaldıkları için, bu lejyonlar büyük başarı kazanıyorlardı. Yeni hükümet bu lejyonlarda yabancı işçilerden kurtulmanın yolunu gördü; bunun üzerine, günde 0,50 Frank yollukla, onlara sınıra dek *étape du soldat** verdi; ama, sınıra vardıklarında, durmadan ağlayıp sızlayan dışişleri bakanı, ağzı iyi laf yapan Lamartin, onlara ihanet etmenin ve herbirini kendi hükümetlerine teslim etmenin bir yolunu buluyordu.

Biz, en açık bir biçimde, bu devrimci çocukluğa karşı çıktık. O sıradaki Alman kaynaşmasının tam ortasına, hem de yurt dışından yola çıkarak, devrimi zorla sokacak bir akını ithal etmek, Almanya'nın kendindeki devrime bir çelme takmak, hükümetleri güçlendirmek, ve —Lamartin bu işin güvenilir kefiliydi— lejyonerleri elleri kolları bağlı bir

* Askerî menzil. —Ç.

biçimde Alman birliklerine teslim etmek demekti. Ve devrim daha sonra Berlin ve Viyana'da yengi kazanınca, lejyon her zamandan daha gereksiz bir duruma geldi; ama bir kez başlanmıştı, ve oyun sürdü.

İşçilere lejyondan uzak durmaları, ama Almanya'ya tek tek girmeleri ve orada hareket yararına propaganda yapmaları öğüdünü verdiğimiz bir komünist Alman klübü[139] kurduk. Geçici hükümet üyesi olan eski dostumuz Flocon, bizim gösterdiğimiz işçilere de, lejyonlara sağlanan avantajların tıpkısını sağlattı. Böylece Almanya'ya, çoğu Birlik üyesi, üçyüz-dörtyüz işçi soktuk.

Önceden görmenin kolay olduğu gibi, Birliğin, bir kez halk yığınları harekete geçtikten sonra, kaldıraç olarak çok güçsüz kaldığı ortaya çıktı. O zamana değin yurt dışında yaşayan üyelerinin dörtte-üçü, yurda dönüşleri ile, konut değiştirmişlerdi; bunun sonucu, onların üye bulundukları komünlerin çoğu dağılmış ve Birlikle tüm bağı yitirmiş bulunuyorlardı. Birliğin gözü en yükseklerde olan üyelerinden bazıları bu bağı kurmaya zaten çalışmadılar, ama kendi hesaplarına, kendi yerinde ayrı bir hareketçik tezgâhlamaya koyuldular. Ensonu, her ikincil devletçikte, her eyalette, her kentte, durum ayrıca öylesine farklıydı ki, Birlik kendini, gerçekte basın yoluyla yaymanın çok daha iyi olduğu genel yönergelerden başka bir şey verme olanaksızlığı içinde buldu. Uzun sözün kısası, tam da gizli Birliği zorunlu kılan nedenlerin ortadan kalktığı anda, gizli Birlik, gizli birlik olarak bir anlam taşımaktan çıkıyordu. Buna en az şaşırması gereken kimseler, bu gizli birlikten son komplocu davranış görünüşünü silmiş bulunan kimselerdi.

Ama aynı zamanda Birliğin çok iyi bir devrimci eylem okulu olduğu da tanıtlandı. *Neue Rheinische Zeitung*'un* sağlam bir birleşme noktası oluşturduğu Ren kıyılarında, Nassau'da, Hesse'de, vb., aşırı demokratik hareket her yerde Birlik üyeleri tarafından yönetilmişti. Hamburg'da da öyle. Güney Almanya'da, demokratik küçük-burjuvazinin egemenliği yolu kapatıyordu. Breslau'da, Wilhelm Wolff, 1848 yazına değin, çok verimli bir etkinlik gösterdi; Silezya tarafından, Frankfurt Parlamentosuna[122] yedek temsilci se-

* Bkz: Bu cildin 199-208. sayfaları —*Ed.*

çildi. Ensonu Berlin'de, etkin birlik üyesi olarak Brüksel ve Paris'te çalışmış bulunan dizgici Stephan Born, oldukça büyük bir genişlik kazanan ve 1850'ye değin yaşayan bir "Kardeş Emekçiler Derneği" kurdu. Çok yetenekli, ama seçkin bir siyasal kişi durumuna gelmek için çok ivecen bir genç olan Born, salt bir grup kurmak için önüne gelenle "kardeşleşti"; karşıt eğilimlere birlik, karışıklığa aydınlık getirmeye yetenekli biri hiç mi hiç değildi. Bu nedenle, bu derneğin resmî iletişimlerinde, *Komünist Manifesto*'da sergilenmiş fikirler, eski loncalardan kalan bulanık düşünce ve dilekler, Louis Blanc'dan ve Proudhon'dan, koruyuculuk yanlısı öğretilerden kalıntılar, vb., içinden çıkılmaz bir yumak halinde birbirine karışıyor, uzun sözün kısası, kahve dövenin hınk deyicisi olmak isteniyordu. İlkin, her şeyden önce, siyasal yengiler aracıyla, bütün bunların zamanla gerçekleştirilebileceği alanın kazanılmasının sözkonusu olduğu unutularak, özellikle grevler, meslek toplulukları, üretim kooperatifleri örgütlendi. Ve gericiliğin yengilerinin, Kardeşlik Derneği yöneticilerine, doğrudan doğruya devrimci savaşıma girme zorunluluğunu öğrettikleri gün, çevrelerinde toplamış bulundukları karmakarışık yığın tarafından elbette yüzüstü bırakıldılar. Born, 1849 Mayısındaki Dresden ayaklanmasına[56] katıldı ve canını kurtarabilecek denli şanslı çıktı. Kardeş Emekçiler Derneğine gelince, proletaryanın büyük siyasal hareketi karşısında, onun yalnızca kâğıt üstünde varolan salt ayrılıkçı bir federasyon olduğu ortaya çıktı ve öylesine silik bir rol oynadı ki, gericilik onu ancak 1850'de ve şubelerini de yalnızca birkaç yıl daha sonra ortadan kaldırmayı gerekli gördü. Gerçek adı Buttermilch olan Born, seçkin bir siyasal kişilik değil, ama Marx'ı işçi birliklerinde gerçekleştirecek yerde, gürültüsüz patırtısız Renan'ı kendi her şeyi tatlı ve toz pembe gösteren Almancasına çeviren bir İsviçre profesörcüğü oldu.

Paris'te 13 Haziran 1849,[57] Alman ayaklanmalarının Mayıs yenilgisi, Macar devriminin Ruslar tarafından bastırılması, 1848 devriminin büyük bir döneminin sonu oldu. Ama gericiliğin yengisi henüz kesin olmaktan çok uzaktı. Dağınık devrimci güçlerin, ve sonra da Birliğin bir yeniden örgütlenmesi gerekiyordu. Ama tıpkı 1848'den önce olduğu

gibi, koşullar proletaryanın tüm açık örgütlenmesini yasaklıyordu; öyleyse yeniden gizli örgütlenmeye başvurmak gerekiyordu.

1849 güzünde, eski merkez komitelerin ve kongrelerin üyelerinin çoğu Londra'da yeniden buluştular. Yalnızca Wiesbaden'de tutuklu olan, ama aklanmasından sonra, 1850 ilkyazında bize katılan Schapper ile, çok tehlikeli birçok yolculukta, özel görevlerle uğraştıktan ve ajitasyon yaptıktan sonra — son zamanlarda, Prusya ordusu safları içinden, Palatinat topçusu için atlı topçu erleri toplamıştı —, Besançon'da Willich kolordusunun işçi bölüğüne giren ve Rotenfels köprüsü önünde, Murg savaşında kafasına yediği bir kurşunla ölen Moll eksikti. Buna karşılık, Willich eyleme geçti. Willich, 1845'ten beri, Batı Almanya'da sayısı çok olan o duygusal komünistlerden biri idi, ve bu nedenle de, bizim eleştirel eğilimimizle içgüdüsel ve gizli bir karşıtlık içinde bulunuyordu. Ama daha da çok bir şeydi o: Alman proletaryasının önceden kararlaştırılmış kurtarıcısı olma kişisel görevine sahip olduğuna inanmış, sözcüğün tam anlamında bir yalvaçtı, ve bu nitelikle, siyasal diktatörlüğe, askerî diktatörlükten daha az can atmıyordu. Weitling tarafından öğütlenen ilkel kilise komünizmi yanında, böylece bir tür komünist müslümanlık kuruluyordu. Bununla birlikte, bu yeni dinden yana propaganda, başlangıçlarda, Willich tarafından komuta edilen mülteciler kışlası ile sınırlı kaldı.

Birlik yeniden örgütlendi. Mart 1850 Çağrısını*-[140] yayınladı, ve Heinrich Bauer özel görevli olarak Almanya'ya gönderildi. Marx ile benim tarafımdan yazılmış bulunan bu çağrı bugün de yarar sağlar, çünkü küçük-burjuva demokrasisi, her zaman, vadesi şu anda yaklaşan gelecek Avrupa devriminde (Avrupa devrimlerinin vadeleri 15-18 yıl arasındadır; örneğin 1815, 1830, 1848-1852, 1870), toplumun komünist işçiler eline düşmemesi için, ilkin, hiç sektirmeden, iktidarı alacak parti olarak kalır. O zaman söylemiş olduklarımız, birçok noktada, bugün de geçerlidir. Heinrich Bauer'in görevi tam bir başarı ile sonuçlandı. Neşeli kunduracı, doğuştan bir diplomattı. Kimileri hiç bir

* Bkz: Karl Marx ve Friedrich Engels, "Merkez Komitesinin Birliğe Çağrısı", *Seçme Yapıtlar*, *1*, s. 213-225. —*Ed.*

etkinlik göstermeyen, öbürleri, özellikle Kardeş Emekçiler Derneğinin güncel önderleri, kendi hesaplarına eylem yapan eski Birlik üyelerini, etkin örgüte soktu. 1848'den çok önce, Birlik işçi ve köylü toplulukları jimnastik klüpleri içinde egemen bir rol oynamaya başladı; öyle ki, Haziran 1850'de komünlere gönderilen bir sonraki çağrı, Almanya'yı küçük-burjuva demokrasisi yararına dolaşan Bonnlu öğrenci Schurz'un (daha sonra eski Amerikan elçisi), "yararlanılabilir bütün güçleri Birliğin elleri arasında bulmuş olduğunu" saptayabilmişti. Birlik, hiç kuşkusuz, Almanya'da önem taşıyan tek devrimci örgüttü.

Bu örgüt neye yarayacaktı? Bu özellikle yeni bir devrim atılımının sunacağı olasılıklara bağlıydı. Oysa, 1850 yılı içinde, bu gitgide olasız, hatta gitgide olanaksız bir duruma geliyordu. 1848 devrimini hazırlamış bulunan 1847 sanayi bunalımı geçmişti; görülmemiş yeni bir sınaî gönenç dönemi açılmıştı; ve görecek gözü olan, ve bu gözleri kullanan herkes, ister istemez 1848 devrimci fırtınasının yavaş yavaş dindiğini görüyordu.

"Burjuva toplumun üretici güçlerinin, içinde, burjuva koşulların izin verdiği bollukta geliştikleri bu genel gönenç dolayısıyla, *gerçek devrimden söz edilemez.* Böyle bir devrim, ancak bu iki etkenin, modern üretici güçler ile burjuva üretim biçimlerinin [ilişkilerinin —ç.], birbirleri ile çelişkiye düştükleri dönemlerde olanaklıdır. Çeşitli kıta düzen partisi fraksiyonları temsilcilerinin bugün kendilerini verdikleri ve her fraksiyonun öbürünü suçladığı çeşitli anlaşmazlıklar, yeni devrimler fırsatı sağlamak şöyle dursun, tersine, ancak ilişkilerin temeli bir süre için öylesine sağlam, ve bu temele karşı çıkanların bilmediği denli *burjuva* olduğu için olanaklıdırlar. Gericiliğin burjuva gelişmeyi bütün durdurma girişimleri bu temelde *demokratların tüm ahlâksal öfkesi ve bütün coşkulu bildirgeleri denli güçlü bir biçimde başarısızlığa uğrayacaklardır.*" İşte, Marx ile benim, *Neue Rheinische Zeitung, Politischökonomische Revue,*[50] fasikül V ve VI, Hamburg, 1850, s. 153'te, "Mayıs-Ekim 1850 Olayları" başlığı altında yazdıklarımız.

Ama, Ledru-Rollin, Louis Blanc, Mazzini, Kossuth, ve, ikinci derecedeki Alman beyinleri arasında, Ruge, Kinkel,

Goegg ve *tutti quanti*,* yalnızca kendi yurtları için değil, ama tüm Avrupa için de Londra'da yığın halinde geleceğin geçici hükümetlerini oluşturdukları, ve bir göz açıp kapamada Avrupa devrimi ile, onun doğal sonucu olacak olan çeşitli cumhuriyetleri gerçekleştirmek için gerekli parayı, Amerika'dan yapılacak devrimci bir borçlanma aracıyla biraraya getirmekten başka bir şey kalmadığı bir dönemde, durumun bu serinkanlı değerlendirilmesi birçok kimse tarafından bir sapkınlık olarak görülmüştü. Willich gibi bir adam aldatılsın; Schapper'in ta kendisi, eski devrimci özlemleri nedeniyle, faka bassın; çoğunlukla mülteci olan Londra işçilerinin çoğu, devrim üçkâğıtçıları burjuva demokratlar kampında onları izlesin, buna kim şaşabilirdi? Uzun sözün kısası, bizim öğütlediğimiz çekince, bu adamların hoşlanacağı şey değildi; devrimleri patlatmaya çalışmak gerekiyordu; biz bundan en kesin bir biçimde kaçındık. *Açıklamalar*'da görüleceği gibi, bölünme meydana geldi. Sonra Hamburg'da, ilkin Nothjung, sonra da Haupt tutuklandı. Haupt davadan döndü, Kolonya'daki Merkez Komite üyelerinin adlarını açıkladı ve duruşmada da başlıca tanık hizmetini görecekti. Ama aile üyeleri böyle bir utanca uğramak istemediler; onu, daha sonra tüccar olarak yerleştiği ve hizmetlerine karşılık ilkin Prusya, sonra da Almanya genel konsolosu olduğu Rio de Janeiro'ya gönderdiler. Şu anda Avrupa'ya dönmek üzeredir.**

Bu önsözün arkasından gelecek olan parçanın anlaşılmasını kolaylaştırmak için, aşağıda Kolonya sanıklarının listesini veriyorum: 1. P. G. Roeser, sigara işçisi; 2. Heinrich Bürgers, Landtag'da ilerici milletvekili olarak öldü; 3. Peter Nothjung, terzi, birkaç yıl önce Breslau'da fotoğrafçı olarak öldü; 4. W. J. Reiff; 5. Dr. Hermann Becker, bugün Kolonya birinci Belediye Başkanı ve Soylular Meclisi üyesi; 6. Dr. Roland Daniels, hekim, duruşmadan birkaç yıl sonra, hapiste yakalandığı veremden öldü; 7. Karl Otto,

* Vesaire. —ç.

** Schapper 1870'ten önce Londra'da öldü. Willich Ayrılık Savaşına[60] katıldı ve bu savaş içinde kendini gösterdi. Tennessee'de, tümgeneral olarak katıldığı Murfreesboro çatışmasında, göğsünden bir kurşun yedi, ama kurtuldu ve bundan on yıl kadar önce Amerika'da öldü. Adlarını yukarda saydığım öbürlerine gelince, Heinrich Bauer'in Avustralya'da yitip gittiğini ve Weitling ile Everbeck'in Amerika'da öldüklerini söyleyeceğim. [*Engels'in notu.*]

kimyacı; 8. Dr. Abraham Jacoby, bugün New-York'da hekim; 9. Dr. J.-J. Klein, şu anda Kolonya'da hekim ve belediye meclisi üyesi; 10. Ferdinand Freiligrath, ama o zaman Londra'da oturuyordu; 11. J.-L. Ehrhard, küçük memur; 12. Friedrich Lessner, terzi, bugün Londra'da. -- Açık duruşmalar 4 Ekimden 12 Kasım 1852'ye değin sürdükten sonra, yurt ihaneti girişiminden, Roeser, Bürgers ve Nothjung 6 yıla, Reiff, Otto, Becker 5 yıl, Lessner 3 yıl kürek cezasına çarptırıldılar. Daniels, Klein, Jacoby ve Erhard ise, aklandılar.

Kolonya duruşması ile Alman komünist işçi hareketinin bu birinci dönemi biter. Hüküm giydirmeden hemen sonra, Birliğimizin dağıtılmasına giriştik, ve birkaç ay sonra Willich-Schapper'in ayrılıkçı federasyonu[141] da kendi eceliyle ölüyordu.

*

O günkü dönem ile bugünkü dönem arasında bir kuşak geçti. O zaman, Almanya bir zanaatçılık ve el çalışmasına dayanan ev sanayii ülkesiydi; bugün, gene de sürekli bir dönüşüm durumunda büyük bir sanayi ülkesi. O zaman, kendi işçi durumlarını ve onları sermayenin karşısına diken tarihsel ve iktisadî karşıtlığı kavramaya yetenekli işçileri bir bir toplamak gerekiyordu, çünkü bu karşıtlığın kendisi de henüz oluşma yolundaydı. Bugün, ona kendi ezilen sınıf durumunun tam bilincini verecek evrimi, hafifçe de olsa yavaşlatmak için, tüm Alman proletaryasını olağanüstü durum yasaları altına koymak gerekiyor. O zaman, çalışa çalışa, proletaryanın tarihsel rolünün bilincine varan ender kişiler, gizlice kümelenmek ve 3-20 kişilik küçük komünler içinde belli etmeden bir araya gelmek zorundaydılar; bugün, Alman proletaryasının, ne açık ne de gizli resmî örgüte gereksinmesi var artık; aynı toplumsal sınıftan olan ve aynı fikirleri açıkça söyleyen işçilerin basit ve doğal ilişkisi, yok tüzükmüş, yok yönetici komitelermiş, yok kararlar ya da elle tutulur başka biçimlermiş istemeksizin, tüm Alman İmparatorluğunu sarsmaya yetiyor. Bismarck Avrupa'da, sınırlarımızın öte yanında, astığı astık kestiği kestiktir; ama sınırların içinde, Alman proletaryasının atle-

lık kişiliği, burjuva hamkafanın ölçülerine göre yapılmış imparatorluk çerçevesinde daha şimdiden sıkışmış bulunan, ve yakın bir gelecekte, uzun boyu ve geniş omuzları daha da gelişecekleri zaman, tüm imparatorluk anayasal yapısını havaya uçurmak için yeniden şöyle bir doğrulmaktan başka bir şey yapması gerekmeyecek olan, Marx'ın daha 1844'te öngördüğü dev, her gün daha tehdit edici bir biçimde büyüyor. Dahası var. Uluslararası Amerikan ve Avrupa proletaryası hareketi şu anda öylesine güçlü bir duruma gelmiştir ki, yalnızca birinci ve dar biçimi —gizli Birlik— değil, ama son derece daha geniş olan ikinci biçimi de açık Uluslararası Emekçiler Derneği— onun için bir engel olmuştur, ve ayrı bir sınıf durumunun kavranmasına dayanan basit dayanışma duygusu, her ülkeden ve her dilden emekçiler arasında, proletaryanın bir tek ve aynı büyük partisini kurmaya ve sürdürmeye yeter. Birliğin 1847'den 1852'ye değin simgesi olan ve burjuvaların, yüksek bilgelikleri içinde, omuz silkmeleri ile, birkaç aşırının çılgın beyninden fışkırmış gerçekleşmeyecek düşler, ya da şuraya buraya dağılmış birkaç yobazın gizli öğretisi olarak aşağılayabildikleri teorilerin, şu anda, dünyanın bütün uygar ülkelerinde, Sibirya madenlerinin paryaları arasında olduğu gibi Kaliforniya'daki altın arayıcıları arasında da, sayısız yandaşları var. Ve bu öğretinin kurucusu, zamanının en diş bilenen, en çok karaçalınan adamı, *Karl Marx,* ölümü sırasında, Avrupa ve Amerika proletaryasının her zaman aranılan ve her zaman hazır danışmanı idi.

Londra, 8 Ekim 1885. *Friedrich Engels*

Karl Marx, *Enthüllungen Über den Kommunisten-Prozess Zu Köln*, Hottingen-Zürich, 1885 kitabında ve *Der Sozial-Demokrat* gazetesinin, 12, 19 ve 26 Kasım 1885 günlü 46-48 sayıları içinde yayınlanmıştır

FRIEDRICH ENGELS

AİLENİN ÖZEL MÜLKİYETİN VE DEVLETİN KÖKENİ[142]

1884 BİRİNCİ BASKININ ÖNSÖZÜ

Bu kitap, deyim yerindeyse, bir vasiyetin yerine getirilmesidir. Hiç kimse, Karl Marx kadar, kendi —bir dereceye kadar bizim de diyebilirim— materyalist tarih irdelemesi sonuçlarıyla ilişki kurarak, Morgan'ın araştırmalarından çıkan vargıları açıklamak ve bunların büyük önemini ortaya koymak istemezdi. Gerçekten, Morgan, Marx'ın kırk yıl önce keşfetmiş bulunduğu materyalist tarih görüşünü, Amerika'da, kendi alanında yeniden keşfetmiş ve bu durum, onu, barbarlık ile uygarlık arasındaki karşılaştırma konusunda, bellibaşlı noktalar üzerinde Marx'la aynı sonuçlara varmaya götürmüştü. Nedir ki, Almanya'nın profesyonel iktisatçıları *Kapital*'den sözetmemek için ne kadar direndilerse, ondan kopya çekmek için de o kadar büyük bir çaba göstermişlerdi. Morgan'ın *Eski Toplum*'u* karşısında, İn-

İngiltere'deki "tarih-öncesi" bilim sözcülerinin tutumu da başka türlü olmadı. Benim bu çalışmam, yitipgiden dostumun yapamadığı işin yerini, ancak güçsüz bir şekilde doldurabilir. Bununla birlikte Marx'ın Morgan'dan çıkardığı bol sayıda özet** arasında bulunan eleştiri notları elimin altında. Bu çalışmada, elden geldiğince, bu notları kullandım.

Materyalist anlayışa göre, tarihte, egemen etken, sonunda, maddî yaşamın üretimi ve yeniden-üretimidir. Ama bu üretim, ikili bir özlüğe sahiptir. Bir yandan, yaşam araçlarının, beslenmeye, giyinmeye, barınmaya yarayan nesnelerin, ve bunların gerektirdiği aletlerin üretimi; öbür yandan bizzat insanların üretimi, türün üremesi. Belirli bir tarihsel dönem ve belirli bir ülkedeki insanların içinde yaşadıkları toplumsal kurumlar, bu iki türlü üretim tarafından, bir yandan emeğin, öbür yandan da ailenin erişmiş bulunduğu gelişme aşaması tarafından belirlenir. Emeğin erişmiş bulunduğu gelişme aşaması ne kadar düşük, toplam emek ürünü ve bunun sonucu, toplumun sahip bulunduğu servet ne kadar az ise, kan bağının ağır basan etkisi, toplumsal düzen üzerinde o kadar çok belirleyici görünür. Ama, kan bağına dayanan bu toplumsal yapı çerçevesinde, emek üretkenliği gitgide artar; ve onunla birlikte, özel mülkiyet ve değişim, servetler arasında eşitsizlik, başkasının emek-gücünden yararlanabilme olanağı, sonuç olarak, sınıflar arasındaki karşıtlıkların temeli de gelişir; bütün bu yeni toplumsal öğeler, kuşaklar boyunca, eski toplumsal kuruluşu yeni koşullara uyarlamak için, bunların arasındaki bağdaşmazlık tam bir devrim sonucu verene kadar, var güçleriyle etkide bulunurlar. Kan bağı üzerine kurulmuş eski toplum, yeni yeni gelişmiş toplumsal sınıfların çatışması sonucu değişir: yerini, artık dayanaklarını kan bağı üzerine kurulmuş toplulukların değil, belirli bir ülkede yaşayan toplulukların oluşturduğu devlet içinde örgütlenen aile rejiminin tamamen mülkiyet rejimi tarafından belirlendiği günümüze kadar ge-

* *Ancient Society, or Researches in the Lines of Human Progress from Savagery, through Barbarism, to Civilisation.* By Lewis H. Morgan, London, Macmillan and Co., 1877. Bu kitap Amerika'da basılmıştır; İngiltere'de bulmak çok güçtür. Yazarı birkaç yıl önce ölmüştür. [*Engels'in notu.*]

** Karl Marx'ın *Abstract of Morgan's "Ancient Society"*'sine atıf yapılmaktadır. -*Ed.*

len *yazılı* tarihin bütün özünü biçimlendiren sınıflar çatışması ve sınıflar savaşımının bundan böyle içinde özgürce geliştiği yeni bir topluma bırakır.

İşte Morgan'ın büyük değeri, yazılı tarihimizin bu tarih-öncesi temelini bularak onu anaçizgileriyle anlatmış ve en eski Yunan, Roma ve Cermen tarihinin o zamana kadar tahlil edilememiş başlıca gizlerinin anahtarını, Kuzey Amerika yerlilerinin kandaş grupları içinde bulmuş olmasındadır. Ama yapıtı, bir günün işi olmadı. Konusunu adamakıllı kavrayabilmek için, onunla hemen hemen kırk yıl içli-dışlı oldu. Ve işte bu yüzdendir ki, kitabı, günümüzün çığır açacak sayılı yapıtlarından biridir.

Okur, bu kitabın bütünü içinde, Morgan'a ait olanla, benim eklemiş bulunduklarımı kolayca ayırdedebilir. Yunan ve Roma üzerine olan tarihsel bölümlerde, Morgan'ın verileriyle yetinmedim; kendi elde etmiş bulunduklarımı da ekledim. Keltler ve Cermenler üzerine olan bölümler, aslında benim yapıtımdır. Bu konuda, Morgan ancak ikinci elden kaynaklara sahipti ve hele Cermenlerle ilgili olarak, —Tacite bir yana— elinin altında M. Freeman'ın kötü liberal düzmecelerinden başka bir şey yoktu. Morgan'ın ereği bakımından yeterli, ama benim ereğim bakımından yetersiz bulunan bütün iktisadi açıklamaları yeniden ele alıp geliştirdim. Son olarak, Morgan'ın açıkça anılmadığı her yerde, bütün vargılardan benim sorumlu bulunduğum, kendiliğinden anlaşılacaktır.

26 Mayıs 1884 dolaylarında
yazılmıştır

F. Engels, *Der Ursprung der Familie, des Privateigenthums und des Staats*, Hottingen-Zürich, 1884'te yayımlanmıştır

1891 DÖRDÜNCÜ ALMANCA BASKIYA ÖNSÖZ

İLKEL AİLENİN TARİHİ ÜZERİNE (BACHOFEN, Mac LENNAN, MORGAN)[143]

Bu kitabın bundan önceki bütün baskıları, hemen hemen altı aydan beri tükenmişti ve yayımcı,* daha da uzun

* J. Dietz. —*Ed.*

bir zamandan beri, benden yeni bir baskı hazırlamamı istiyordu. Daha ivedi işler, şimdiye kadar beni bundan alıkoymuştu. İlk baskının yayımlanmasından bu yana yedi yıl geçti; bu süre içinde ailenin ilkel biçimleri üzerindeki bilgilerde önemli gelişmeler oldu. Bundan ötürü, bazı düzeltme ve tamamlamalar yapmak için elimi çabuk tutmam gerekiyor; zaten eldeki metnin kararlaştırılmış bulunan baskısı da, belirli bir süre için, bu kitapta başka değişiklikler yapılmasını önleyecek.

Bu yüzden, bütün metni büyük bir özenle gözden geçirerek bir sürü katma yaptım; umarım ki, bu katmalarla, bilimin bugünkü durumu, gerektiği gibi hesaba katılmış olacak. Ayrıca, bu önsözde de, aile tarihinin, Bachofen'den Morgan'a kadar izlemiş bulunduğu gelişme üzerine kısa ve toplu bir özet vereceğim; ve bu işi, özellikle, şovenizme boyanmış İngiliz tarih-öncesi okulu, bir yandan Morgan'ın elde ettiği sonuçları hiç sıkılmadan kendine maledderken, bir yandan da ilkel tarihi incelemede, onun bulgularıyla gerçekleşmiş bulunan devrimden hiç sözetmemekte direnmeye devam ettiği için yapacağım. Başka ülkelerde de, bu İngiliz örneği, bazan sıkı sıkıya izleniyor.

Yapıtım çeşitli yabancı dillere çevrildi: önce İtalyancaya: *L'Origine della famiglia, della propriela privala c dello stato,* versione riveduta dall'autore, di Pasquale Martignetti, Benevento 1885. Sonra Romenceye: *Origina familci, proprietatci private si a statului,* traducere de Joan Nadejde, Jassy'nin *Contemporanul*[144] dergisinde, Eylül 1885-Mayıs 1886 arasında. Daha sonra da Danimarka diline: *Familjens, Privatejendommens og Stalent Oprindelse,* Dansk, af Forfatteren gennemgaaet Udgave, besoerget af Gerson Trier, Koebenhavn, 1888. Bu Almanca baskıya dayanarak Henri Ravé tarafından yapılan bir Fransızca çeviri de basılmaktadır.

1860 yıllarına kadar, bir aile tarihi sorunu sözkonusu olamazdı. Bu alanda, tarih bilimi, henüz tamamen Musa'nın beş kitabının (*Pentatcuque*) etkisi altındaydı. Bu kitaplarda, öbür kaynaklarda olduğundan çok daha ayrıntılı bir

biçimde anlatılan ataerkil aile biçimi, yalnızca en eski aile biçimi olarak kabul edilmekle kalmıyor, ayrıca —çok-karılılık (*polygamie*) bir yana bırakılırsa— günümüzün burjuva ailesiyle özdeş sayılıyor, bir tutuluyordu. Öyle ki, aile hiçbir tarihsel evrim geçirmemiş sayılıyor, yalnızca, ilkel zamanlarda, bütün kurallardan bağışık bir cinsel ilişkiler döneminin varolabileceği kabul ediliyordu. Daha doğrusu, tekeşli-evlilik (*monogamie*) dışında, Doğudaki çok-karılı-evlilik (*polygamie*) ile Tibet'teki çok-kocalı-evlilik (*polyandrie*) biçimleri biliniyordu; ne var ki, bu üç biçim, tarihsel bir ardarda geliş düzeni içinde sıralanmıyor ve aralarında hiçbir ilişki olmaksızın birbiri yanında bulunuyorlardı. Yaşadığımız dönemdeki bazı yabanıllar arasında olduğu gibi, tarihin eski çağlarında yaşayan bazı halklar arasında da, soyağacının babaya göre değil, anaya göre hesaplandığı, başka bir deyişle, yalnızca kadın bakımından soyun meşru kabul edilmiş bulunduğu; günümüzde yaşamakta olan birçok halklar arasında, henüz yakından incelenmemiş hayli geniş bazı gruplar içinde evliliğin yasaklanmış olduğu ve bu töreye dünyanın her yanında raslandığı gibi olgular kuşkusuz biliniyordu ve bu konularda durmadan yeni yeni örnekler toplanıyordu. Ama bu olgulardan bir sonuç çıkarılamıyordu; hatta E. B. Tylor'ın *Researches into the Early History of Mankind,* vb., vb. (1865) adlı kitabında, bu tür olgular, bazı yabanıllar arasında yürürlükte bulunan, yanmakta olan oduna bir demir aletle dokunma yasağı, ya da aynı türden boşinanların yanısıra, "garip âdetler" başlığı altında yer almaktadır.

Aile tarihi [üzerindeki gerçek bilimsel araştırmalar, —ç.] Bachofen'in *Analık Hukuku* adlı kitabının yayımlanmasıyla, 1861'de başlar. Yazar, burada şunları önerir: 1° İnsanlık, önce, Bachofen'in kötü bir raslantı sonucu hetairizm (*hétaïrisme*) terimiyle belirttiği, bütün kurallardan yoksun cinsel ilişkiler içinde yaşamıştır; 2° Bu tür ilişkiler, babalığı belirsiz duruma getirdiğinden, soy-zinciri ancak kadın soyu bakımından —analık hukukuna göre— hesaplanabilir ki, antikçağda yaşamış bütün halklar içinde, başlangıçta bu durum ortaya çıkmıştır; 3° Bunun sonucu, kadınlar, ana olarak, genç kuşağın belirli ataları olarak, öylesine

bir saygı ve saygınlığa sahip bulunuyorlardı ki, bu, Bachofen'in anlayışına göre, tam bir kadın egemenliğine (*gynécocratie*) kadar gidiyordu; 4° Kadının yalnızca bir tek erkeğe ait bulunduğu karı-koca evliliğine (*mariage conjugal*) geçiş, eski bir dinsel buyruğun ya cezasının çekileceği, ya da kendini belli bir süre başkalarına vererek, kadın tarafından hoşgörülmesinin satınalınacağı bir çiğnenmesi (bir başka deyişle, gerçekte, öbür erkeklerin aynı kadın üzerindeki geleneksel hukukunun çiğnenmesi) anlamına geliyordu.

Bachofen bu iddiaların kanıtlarını, çok büyük çabalarla toplamış olduğu antikçağ klasik yazınının sayısız parçaları içinde buluyor. Ona göre, "hetairizm"den tek-eşli-evliliğe ve analık hukukundan babalık hukukuna geçiş, özellikle Yunanlılarda, dinsel fikirlerin evrimiyle; yeni anlayışı temsil eden yeni tanrıların, geleneksel topluluk içinde, eski anlayışı temsil eden eski tanrılar yanında ortaya çıkıp tutunması ve bunları giderek geri plana atmalarıyla gerçekleşmiştir. Demek ki, Bachofen'e göre, erkekle kadının karşılıklı toplumsal durumundaki tarihsel değişmeler, insanların gerçek yaşam koşullarındaki gelişmenin değil, bu yaşam koşullarının aynı insanların beyinlerindeki dinsel yansımasının ürünüdür. Bunun sonucu, Bachofen, Ahileos'un *Orestie*'sini, [Yunan — ç.] kahramanlık döneminde, batmakta olan analık hukuku ile doğmakta olan utkun babalık hukuku arasındaki savaşın dramatik bir anlatımı olarak gösterir. Klimnestr, Truva savaşından dönen kocası Agamemnon'u, sevgilisi Ejist'e duyduğu sevgi yüzünden öldürür; ama Klimnestr'in Agamemnon'dan olan oğlu Orest, öz anasını öldürerek babasının öcünü alır. Bu yüzden, anakatilliğini suçların en ağırı ve en bağışlanmazı sayan analık hukukunun koruyucu perileri Erinniler tarafından izlenir. Ama, indirdiği vahiyle, Orest'e bu cinayeti işleten Apollon ve yargıç olarak başvurulan Atene —burada yeni düzeni, babalık hukuku düzenini temsil eden iki tanrı— onu korurlar; Atene, tarafları dinler. Bütün tartışma, Orest'le Erinniler'i karşı karşıya getiren oturumda kısaca özetlenir. Orest, Klimnestr'in ikili bir cinayet işlediğini öne sürer: kadın, *kendi* öz kocasını, ve aynı zamanda, oğlunun öz babasını öldürmüştür. Öyleyse neden Erinniler çok daha suçlu

olan Klitemnestr'i değil de, onu izlerler? [Erinniler'in — ç.] yanıtı inandırıcıdır:

"Çünkü kadın, öldürdüğü adama *kan bağıyla bağlı* değildi."*

Kendisine kan bağıyla bağlı bulunulmayan bir adamın öldürülmesinin günahı, hatta öldüren onun karısı bile olsa, ödenebilir; bu iş, Erinniler'i ilgilendirmez. Erinniler'in görevi, kandaşlar arasındaki cinayetleri izlemektir ve analık hukukuna göre de en ağır ve en bağışlanmaz cinayet, bir ananın öldürülmesidir. O zaman, Apollon, Orest'i savunur; Atene, Areopajit'lerin —Atinalı yargıçların oyuna başvurur; nedir ki, aklanma ve suçlanma için verilen oylar eşit sayıdadır; bunun üzerine, Atene başkan niteliğiyle, oyunu Orest'ten yana kullanır ve Orest aklanır. Böylece, babalık hukuku, analık hukuku üzerinde utku kazanmış olur; Erinniler'in de deyimiyle, "genç kuşak tanrıları", Erinniler'i yenerler ve sonunda Erinniler yeni düzen içinde yeni bir görev almanın gerekli olduğu kanısına varırlar.

Orestie'nin bu yeni, ama tamamen doğru yorumu, bütün kitabın en güzel ve en iyi parçalarından biridir; ama aynı zamanda, Bachofen'in Erinniler'e, Apollon'a ve Atene'ye, sağlığında Ahileos'un inanmış olduğu kadar inandığını da kanıtlamaktadır. Gerçekten, Bachofen, Yunan kahramanlık döneminde, bu tanrıların babalık hukuku yararına analık hukukunu devirme mucizesini gösterdiklerine inanır. Dini, böylesine, evrensel tarihin belirleyici öğesi olarak kabul eden bir anlayışın, sonunda saf bir gizemciliğe (*mysticisme*) varması gerektiği açıktır. Bundan ötürü, Bachofen'in o koca kitabını baştanbaşa yutmak, güç ve çoğunlukla pek de yararlı olmayan bir iştir. Ama, bu onun yenilikçi değerini asla küçültmez. Bütün kurallardan bağışık cinsel ilişkilerin yürürlükte bulunduğu, bilinmeyen bir ilkel durum biçimindeki çürük formülü; Yunanlılarla Asyalılar arasında, karı-koca evliliğinden önce, yalnızca bir erkeğin birçok kadınla cinsel ilişkilerde bulunmasıyla kalmayıp, ayrıca bir kadının birçok erkekle cinsel ilişkilerde bulunduğu ve bunun törelere karşı olmadığı bir durumun gerçekten yaşandığını, klasik antikçağ yazınında bol sayıda

* Ahileos. *Orestcia. Eumenides.* —*Ed.*

varolan belirtilerin tanıklığına dayanan kanıtlarla, ilk olarak Bachofen değiştirmiştir. Ayrıca, Bachofen, kadının, kendini öbür erkeklere geçici olarak vererek, tek kocayla evlenme hakkını satınalması gerektiği biçiminde, bu törenin izlerini bırakmadan asla kaybolmadığını; bunun sonucu, soyağacının başlangıçta yalnızca kadın tarafından, bir anadan öbürüne hesaplanabileceği ve bu durumun, babalığın belirlendiği ya da hiç olmazsa genellikle kabul edildiği karı-koca evliliği döneminde de uzun süre devam ettiğini; çocukların tek belirli atalarının analar olduğu bu ilkel durumun analara ve aynı zamanda genel olarak kadınlara, o zamandan beri hiç görülmeyen yüksek bir toplumsal önem sağladığını da tanıtlamıştır. Gerçi Bachofen bu önermeleri o kadar açık bir biçimde dile getirmemiştir — gizemci anlayış onu bundan alıkoyuyordu. Ama o bütün bunları tanıtladı; bu, 1861 yılında, tam bir devrim demektir.

Bachofen'in büyük kitabı Almanca yazılmıştı: yani o zaman, bugünkü ailenin tarih-öncesi ile en az ilgilenen ulusun diliyle. Bu yüzden bilinmez kaldı. Aynı alandaki ilk ardılı (halefi), Bachofen'den sözedildiğini hiç duymadan, 1865'te ortaya çıktı.

Bu ardıl, J. F. Mac Lennan, öncelinin (selefinin) tam karşıtıydı. Dâhi mistik yerine, burada, kuru, duygusuz bir hukukçu karşısında bulunuyoruz; taşkın ozansı imgeleme yetisinin yerini, bu kez, davasını savunan avukatın usa-yakın kombinezonları alır. Mac Lennan, birçok yabanıl, barbar ve hatta eski ve yeni zamanların uygar halkları arasında, nişanlı erkeğin, yalnız başına ya da arkadaşlarıyla birlikte, gelecekteki eşini, ailesinden yapmacık bir zorbalıkla kaçırması gereken bir evlilik biçimi bulur. Töreye göre, bir aşiretin (tribünün) erkekleri, dışardan, başka aşiretlerden aldıkları kadınları, gerçekten zorla kaçırıyorlardı. Bu, "kaçırma yoluyla evlenme" nasıl doğdu? Erkekler, kendi öz aşiretleri içinde yeterli sayıda kadın bulabildikleri sürece, buna hiçbir neden yoktu. Ne var ki, gelişmemiş halklar arasında, içinde evlenmenin yasaklandığı bazı kümelerin (grupların) varlığına sık sık raslıyoruz (ki bu kümeler, 1865 yıllarında henüz çoğunlukla aşiretlerle karıştırılıyorlardı); öyle ki, başka topluluklarda, töre, belirli bir grup içindeki erkekleri aynı grup

içindeki kadınlarla evlenmeye zorunlu tuttuğu halde, bunlarda erkekler karılarını, kadınlar da kocalarını dışardan bulmak zorundaydılar. Mac Lennan, eşlerini dışardan bulmak zorunda olanları "*exogame*" ("dış-evlenen"), içerden bulmak zorunda olanları "*endogame*" ("iç-evlenen") olarak niteliyor ve uzunboylu düşünmeden, dış-evlenen ve iç-evlenen aşiretler arasında katı bir karşıtlık kuruyordu. Sonra da, dışardan-evlenme (*exogamie*) üzerine yaptığı kendi öz araştırmaları, eğer çoğunlukla, hatta tamamen değilse, birçok durumda, bu karşıtlığın yalnızca kendi imgeleminde varolduğu olgusunu ortaya koymalarına karşın, Mac Lennan, bütün teorisini, bu karşıtlık temeli üzerine kurar. Bu teoriye göre, dış-evlenen aşiretlerde yaşayan erkekler, karılarını ancak başka aşiretlerden alabilirler; ama yabanıllık durumunda, aşiretler arasında sürekli savaş hali bulunduğundan, bu iş, ancak kaçırma yoluyla yapılabilirdi.

Mc Lennan gene sorar: Nerden çıkıyor bu dış-evlenme töresi? Ona göre bunun kandaşlık ve mahremlerarası-zina (fücur, *inceste*) kavramıyla hiçbir ilgisi yoktur; çünkü bu tür anlayışlar çok daha sonraları gelişmiştir. Nedir ki, dışardan-evlenme, kız çocuklarını doğar doğmaz öldürmek biçiminde, yabanıllar arasında çok yaygın bir töreden pekâlâ çıkabilirdi. Bu töre dolayısıyla, her aşiret içinde bir erkek çokluğu ortaya çıkardı ve bunun kaçınılmaz sonucu, birçok erkeğin aynı kadına sahip olması, çok-kocalılık olurdu. Ve bu durum sonucu, bir çocuğun anasının kim olduğu bilinir, ama babasının kim olduğu bilinemezdi: atalığın erkeğe göre değil, yalnızca kadına göre hesaplanması — analık hukuku buradan doğar. Aşiret içinde —çok-kocalılık ile hafiflemiş ama ortadan kalkmamış— kadın kıtlığının bir ikinci sonucu, başka aşiretlerden zorla ve sistemli olarak kız kaçırılmasıdır.

"Dışardan-evlenme ile çok-kocalı-evlilik (*polyandrie*) bir tek ve aynı kaynaktan —iki cins arasındaki sayı dengesizliği— geldiklerine göre, ***bütün exogame ırklarda, ilkin çok-kocalılığın varlığını kabul etmemiz gerekir.*** ... Ve bu yüzden dışardan-evlenen ırklar arasında, yalnızca ana tarafındaki kan bağlarını kabul eden akrabalık sisteminin ilk akrabalık sistemi olduğuna, sözgötürmez bir şey olarak bakmak zorundayız." (Mac Lennan, *Studies in Ancient History*, 1886, *Pri-*

mitive Marriage, s. 124.)

Mac Lennan'ın başarısı, dışardan-evlenme olarak adlandırdığı şeyin genel yaygınlığını ve büyük önemini göstermiş olmasıdır. Ama dış-evlenen toplulukların varlığı olgusunu onun *keşfetmediği* kesindir ve üstelik bu işi pek de iyi anlamamıştır. Birçok gözlemcinin eski ve dağınık öykülerini bir yana bırakalım —Mac Lennan'ın kaynakları özellikle bunlardır—, Lathan (*Descriptive Ethnology*, 1859), Hindistan'da yaşayan Magarlar'da[145] bu kurumu büyük bir titizlik ve doğrulukla anlatmış ve bunun çok yaygın bir şey olduğunu ve dünyanın dört bucağında buna raslanılabileceğini söylemişti, — bizzat Mac Lennan tarafından sözü edilen parça. Daha sonra göreceğimiz gibi, Mac Lennan'ın kötü avukat anlayışı, bu nokta üzerinde, Bachofen'in mistik imgeleminin analık hukuku alanında yaptığından çok daha büyük bir karışıklığa yolaçtığı halde, bizim Morgan, daha 1847 yıllarında, *İrokualar Üzerine Mektuplar*'ında (*American Review*'da yayınlanmışlardır) ve 1851'de *The League of the Iroquis*'te, bu ilkel toplulukta dış-evlenmeyi göstermiş ve çok doğru bir biçimde anlatmıştır. Daha sonra kendisinin de kabul etmiş bulunduğu gibi, Bachofen'in bu noktada öncel olmasına karşın, analık hukukuna göre belirlenen soy-zinciri düzenini ilkel düzen olarak kabul etmiş bulunması da, Mac Lennan'ın bir başka başarısıdır. Ama burada da, durum açık değil; Mac Lennan hep "yalnızca kadın-soyuna göre akrabalık"tan (*kinship through females only*) sözediyor. Önceki bir aşama için doğru olan bu deyimi, Mac Lennan, soyun ve miras hukukunun (*droit de succession*) henüz tamamen kadın soy-zincirine göre hesaba katıldığı, ama erkek tarafından akrabalığın da aynı biçimde tanınıp deyimlendiği sonraki aşamalar için de sık sık kullanmaktadır. İşte bu, yarattığı değişmez bir hukuk terimini, bu terimi zamanla uygulanamaz bir duruma getiren değişik koşullara uygulamakta devam eden dar hukukçu anlayışının ta kendisidir.

Bütün gerçeğe benzer görünüşe karşın, Mac Lennan'ın teorisi, kendi öz yaratıcısına da, anlaşılan pek sağlam kurulmuş gibi görünmez. Hiç değilse, şu olgu karşısında şaşırır: "[Yalancıktan] kız kaçırma şeklinin, kendini *erkek* akrabalığın [yani erkek soy-zincirine göre belirlenen soyun]

egemen olduğu halklar arasında daha belirgin ve daha açık bir biçimde göstermesi dikkate değer." (s. 140.)

Ayrıca şöyle yazar:

"Tuhaf olanı şu ki, bildiğimiz kadarıyla, dış-evlenme ve en eski akrabalık biçiminin birarada bulunduğu yerlerde, çocukların öldürülmesi asla sistemli bir biçimde uygulanmamıştır."

Bunlar, Mac Lennan'ın olayları açıklama biçimiyle taban tabana çatışan iki olgudur ve Mac Lennan, bunlara karşı, daha da karışık yeni varsayımlar ileri sürmekten başka bir şey yapamaz.

Buna karşın, Mac Lennan'ın teorisi İngiltere'de büyük başarı kazandı ve hayli gürültü kopardı. Mac Lennan, bu ülkede, genellikle aile tarihinin kurucusu ve bu alanda en büyük yetke olarak kabul edildi. Çok sayıda bireysel ayrıklama ve değişiklikler saptanmış bulunmasına karşın, dış-evlenen ve iç-evlenen aşiretler arasında kurduğu karşıtlık, egemen olan anlayışın başlıca temeli olarak kaldı ve atlara takılan gözlükler gibi, araştırma alanının tamamen kavranmasını engelleyerek, bütün gelişmeleri olanaksız kıldı. İngiltere ve İngiltere dışında daha birçok ülkede, Mac Lennan'ın değerinin olduğundan çok fazla gösterilmesine karşı belirtmek gerekir ki, onun tam bir yanlış anlamaya dayanan dış-evlenen ve iç-evlenen "aşiret"ler arasındaki karşıtlığı, araştırmalarının sağladığı yararlardan daha çok zararlara neden olmuştur.

Bu sırada, gitgide onun ince teorisinin çerçevesine sığmayan birçok olgunun ortaya çıktığı görüldü. Mac Lennan'a göre, yalnızca üç evlilik biçimi vardır: çok-karılılık (*polygamie*), çok-kocalılık (*polyandrie*) ve karı-koca evliliği (*mariage conjugal*). Ama konu üzerinde dikkatle durulunca, gelişmemiş halklar arasında, bir dizi erkeğin, bir dizi kadına ortaklaşa sahip olmaları şeklindeki evlilik biçimlerinin varlığıyla ilgili birçok kanıtlar bulundu ve Lubbock (*The Origin of Civilisation,* 1870) bu grup halinde evliliği (*Communal Marriage*) tarihsel bir olgu olarak kabul etti.

Az zaman sonra, 1871'de, Morgan, yeni ve birçok bakımdan kesin belgelerle ortaya çıktı. Onun kanısına göre, aslında yürürlükteki evlilik sisteminden çıkan akrabalık derece-

siyle mutlak çelişki durumunda bulunmasına karşın, İrokualara özgü akrabalık sistemi, Birleşik Devletler'deki bütün yerli halk için ortak, öyleyse bütün bir kıtaya yaygın bir sistemdi. Morgan, bizzat hazırladığı tablolar ve soru kâğıtları aracıyla, Federal Amerikan Hükümetinin, öbür halklarla ilgili akrabalık sistemleri üzerine de bilgiler toplamasını sağladı. Ve alınan yanıtlara göre, bulduğu şey şunlar oldu; 1° Amerika'nın yerli halkları arasındaki akrabalık sistemi, aynı şekilde Asya'da, ve hafifçe değişik bir biçimde, Afrika ve Avustralya'daki birçok ilkel halklar arasında da yürürlükteydi; 2° Bu sistem, Havai ve birçok öbür Avustralya adalarında ortadan kalkmakta bulunan bir grup halinde evlilik biçimiyle yetkin bir biçimde açıklanabiliyordu; 3° Ama aynı adalarda, bu evlilik biçiminin yanısıra, ancak şimdi yürürlükten kalkmış daha ilkel bir grup evliliği biçimiyle açıklanabilecek bir başka akrabalık sistemi de varlığını sürdürüyordu. Morgan, *Systems of Consanguinity and Affinity* ["Kandaşlık ve Akrabalık Sistemi"] (1871) içinde, toplanan bilgileri ve bunlardan çıkardığı sonuçları yayımladı ve böylece, tartışmayı çok daha geniş bir alana aktardı. Kendilerine uygun düşen aile biçimlerini bulmak için akrabalık sistemlerinden hareket ederek, yeni bir araştırma yolu açtı ve insanlığın tarih-öncesi üzerine çok daha geniş bir geriye-bakış görüşü sağladı. Eğer bu yöntem kendini kabul ettirseydi, Mac Lennan'ın o çıtıpıtı kurgusu toz olurdu.

Mac Lennan, *İlkel Evlilik* (*Studies in Ancient History,* 1876) kitabının yeni baskısında teorisini savunuyordu. Kendisi yalnızca varsayımlara dayanarak ve tamamen yapay bir biçimde bir aile tarihi düzenlediği halde, Lubbock ve Morgan'dan, yalnızca ağızlarından çıkan her sözün kanıtlarını istemekle kalmaz, ayrıca yalnızca bir İskoç mahkemesi tarafından kabul edilebilecek şekilde geçerliği sözgötürmez kanıtlar da ister. Ve aynı Mac Lennan, Cermenlerdeki dayı ile yeğen arasındaki sıkı ilişkiden (Tacite, *Germania,* 20), Sezar'ın anlattığı, Bretonların onluk ya da onikilik gruplar halinde karılarına ortaklaşa sahip olmaları olgusundan ve eski yazarların barbarlar arasındaki kadın ortaklığı üzerine bütün öbür öykülerinden, kılı kıpırdamadan, bütün bu halklarda çok-kocalılığın yaygın olduğu sonucunu çıkarır. İn-

san, kendini, bir davayı kendi gönlünce göstermek için canının istediği gibi konuşan, ama savunma avukatından, her sözü için hukuksal bakımdan kesin kanıtlar isteyen bir savcı karşısında sanır.

Mac Lennan, grup halindeki evliliğin tamamen uydurma bir şey olduğunu öne sürer ve bunu yaparak, Bachofen'in de uzağında, hayli gerilerde kalır. Morgan'ın akrabalık sistemlerine gelince, ona göre burada yalnızca basit toplumsal nezaket gerekleri sözkonusudur; bunun da kanıtı, Amerika yerlilerinin, hatta bir yabancıya, bir beyaza bile söz yöneltirken, kardeş ya da baba sözcüklerini kullanmalarıdır. Bu, katolik papaz ve rahibelerine hitap ederken kullanıldıkları; keşişlerin, dindar kadınların, hatta masonlar ve İngiliz meslek birlikleri [sendikaları —ç.] üyelerinin, cakalı oturumlarında birbirlerine karşı kullanıldıkları için, baba, ana, birader, hemşire gibi adlandırmaların, anlamsız söz yöneltme biçimlerinden başka bir şey olmadıklarını ileri sürmeye benzer. Kısaca, Mac Lennan'ın savunması, içler acısı bir güçsüzlükteydi.

Nedir ki, Mac Lennan'ın henüz yenilmemiş bulunduğu bir konu vardı. Bütün sisteminin üzerine kurulmuş bulunduğu dış-evlenen ve iç-evlenen "aşiret"ler arasındaki karşıtlık yalnızca sarsılmamış olmakla kalmıyor, ayrıca herkes tarafından bütün aile tarihinin ekseni olarak kabul ediliyordu. Mac Lennan'ın bu karşıtlığı açıklama girişiminin yetersiz kaldığı ve kendi ortaya koyduğu olguların bunun tersini gösterdiği düşünülüyordu. Ama çelişkinin kendisi, yani biri karılarını aşiretin içinden alırken, öbürü için bunu yapmak mutlak biçimde yasaklanmış bulunan, karşılıklı olarak birbirini dıştalayan, birbirinden bağımsız ve özerk iki tür aşiretin varlığı tartışılmaz bir dogmaydı. Örneğin, Giraud-Teulon'un *Origines de la famille* ["Ailenin Kökeni"] (1874) ve hatta Lubbock'un *Origin of Civilisation* ["Uygarlığın Kökeni"] (dördüncü baskı, 1882) adlı yapıtlarına bakılırsa, bunun böyle olduğu görülür.

Morgan'ın, benim bu irdelememe temel olan büyük yapıtı, *Ancient Society* ["Eski Toplum"] (1877), işte bu konuyu ele alıyor. Morgan 1871'de henüz yalnızca önsezisine belli-belirsiz sahip olduğu şeyi, bu yapıtta tam bir bilinçle geliş-

tirmiştir. Dış-evlenme ve iç-evlenme asla karşıt şeyler değildir; şimdiye kadar hiçbir yerde dış-evlenen "aşiret"lerin varlığı tanıtlanmamıştır. Nedir ki, henüz grup halinde evliliğin egemen olduğu çağlarda —büyük bir olasılıkla, bir zamanlar, bu, her yerde egemendi— aşiret, ana tarafından kandaş belirli sayıda gruplara, genslere bölünüyordu; bu gruplardan herbirinin içinde evlenme sıkı sıkıya yasaklanmıştı; öyle ki, bir gensin erkekleri, karılarını pekâlâ aşiretin içinden alabilirlerdi ve her zaman da öyle yapıyorlardı; ama kendi gensinin dışından almak zorundaydılar. Öyleyse, gensin sıkı sıkıya dış-evlenen olması, genslerin bütününü kapsayan aşiretin sıkı sıkıya iç-evlenen olmasına engel değildi. Böylece, Mac Lennan'ın saçmalıklarından son kalan şey de çöküyordu.

Ama Morgan bununla da yetinmedi. Amerikan yerlilerinin gensi, incelemekte olduğu alanda, yeni bir ilerleme yapmasını sağladı. Analık hukukuna göre örgütlenmiş bulunan bu gens içinde, daha sonra, antikçağ dünyasında yaşayan uygar halklar arasında bulduğumuz şekildeki gensin, babalık hukukuna göre örgütlenen gensin çıkmış olduğu ilkel biçimi bulguladı. Bütün tarihçiler için o zamana kadar bir bilmece olarak kalmış bulunan Yunan ve Roma gensi, Amerika yerlilerinin gensi sayesinde açıklanma olanağını buluyor ve aynı zamanda, bütün tarih-öncesi, yeni bir temel kazanıyordu.

Darvinci evrim teorisinin biyoloji bakımından, marksist artı-değer teorisinin ekonomi politik bakımından önemi neyse, analık hukukuna göre örgütlenmiş bulunan, ve uygar halkların yaşadığı şekilde babalık hukukuna göre örgütlenen genslerin önceki aşamasını oluşturan ilkel gens içinde yapılmış olan bu bulgunun, ilkel tarih için taşıdığı önem de odur. Bu bulgu, Morgan'ın, o gün için elde bulunan belgelerin izin verdiği ölçüde, ilk kez, hiç değilse klasik evrim aşamalarının *grosso modo** ve geçici olarak saptanmış bulunduğu bir aile tarihi taslağı hazırlamasını sağladı. Bunun, tarih-öncesi-bilimi bakımından yeni bir çağın başlangıcı olduğu apaçık bir şeydir. Analık hukukukuna göre örgütlenmiş bulunan gens, çevresinde bütün bu bilimin dön-

* Anaçizgilerlyle. —ç.

düğü eksen haline geldi; bunun bulgulanmasından sonra, araştırmaların ne yönde ve hangi amaca doğru yöneltileceği ve elde edilen sonuçların nasıl sınıflandırılacağı biliniyor. Bundan ötürü, Morgan'ın kitabından sonra bu alanda gerçekleşen ilerlemeler, Morgan'ın kitabından önce gerçekleşenlerden çok daha hızlı olmuştur.

Artık Morgan'ın bulguları bütün tarih-öncesi-bilimcileri tarafından kabul edilmiştir, hatta İngiltere'de bile; ya da daha doğrusu, tarih-öncesi-bilimcileri, bu bulguları kendilerine maletmişlerdir. Kafalardaki bu devrimi borçlu olduğumuz kimse Morgan'dır; ama hemen hiçbiri, bunu açıkça itiraf etmez. İngiltere'de, olanaklı olduğu ölçüde, Morgan'ın kitabının sözü edilmez; kitabın yazarına gelince, ondan da, alçakgönüllülük gösterip, *eski* araştırmalarını överek kurtulurlar. Açıklamasındaki ayrıntılar hararetle didiklenir, ama gerçekten önemli bulguları üzerinde inatla susarlar. *Ancient Society*'nin özgün baskısı tükenmiştir; Amerika'da bu tür bir kitap, hiçbir zaman kârlı pazarlar bulamaz; İngiltere'de, kitap sistemli bir biçimde yok edilmişe benzer; ve çığır açan bu kitaptan, şimdi satışta bulunan tek baskı... Almanca çevirisidir.

Özellikle ünlü tarih-öncesi-bilimcilerimizin yazılarında salt nezaket eseri bu kitaptan yapılmış aktarmalar ve başka arkadaşça yardımlaşma kanıtları karınca gibi kaynadığından, bir susku-komplosu sayılmaması çok güç olan bu sakıntı nerden geliyor? Acaba Morgan Amerikalı olduğu için, ve İngiliz tarih-öncesi-bilimcilerine, belge toplamakta gösterdikleri bütün övülesi çabalarına karşın, bu belgeleri düzenlemek ve sınıflandırmakta, iki dâhi yabancının, Bachofen ve Morgan'ın genel görüşlerine, düşüncelerine uymak çok ağır geldiği için mi? Hadi Alman neyse; ama Amerikalı? Amerikalı karşısında her İngiliz, yurtsever olur; bunun güldürücü örneklerini Birleşik Devletler'deyken çok gördüm.[146] Ama buna şu eklenebilir ki, Mac Lennan, İngiliz tarih-öncesi-bilim okulunun, deyim yerindeyse, kurucusu ve resmen kabul edilmiş önderiydi; onun, çok-kocalılık ve kız kaçırma yoluyla evlenmeden geçerek, çocuk öldürme ve analık hukukuna göre örgütlenmiş aileye varan gülünç tarihsel düşüncelerinden en büyük saygıyla sözetmek de, bir tür, ta-

rih-öncesi kibarlığıydı. Birbirini kesinlikle dıştalayan dış-evlenen ve iç-evlenen "aşiret"lerin varlığından en küçük bir kuşku, büyük bir sapıklık sayılıyordu; sonuç olarak, bütün bu kutsal tanınmış dogmaların külünü havaya savurarak, Morgan, bir tür günah işlemiş oluyordu. Üstüne üstlük, Morgan bu dogmaları öylesine kanıtlarla yok ediyordu ki, bu kanıtların bir kez açıklanması, inandırıcı olmalarına yetiyordu. O zamana kadar, dış-evlenme ve iç-evlenme arasında, elleri böğründe sendeleyip duran Mac Lennan hayranları: "Nasıl oldu da, bunu bu kadar zamandan beri kendimiz bulamayacak kadar aptal olabildik!" diye haykırarak kafalarını dövmüş olmalıdır.

Sanki resmî okulu şaşırtmak için, onu soğukça uzakta tutarak başka türlü davranmak yeterli bir suç değilmiş gibi, Morgan, ayrıca uygarlığı, bugün içinde yaşadığımız toplumun temel biçimi olan meta üreten toplumu, Fourier'yi ansıtan bir şekilde eleştirerek, üstelik eleştirmekle kalmayıp, ancak Karl Marx'ın kullanabileceği terimlerle bu toplumun gelecekteki dönüşümünden de sözederek, ölçüyü kaçırdı. Öyleyse, eğer Mac Lennan, öfkeli bir şekilde, onun yüzüne karşı "tarihsel yöntemin kendisi için tamamen antipatik" olduğunu söylemiş ve eğer profesör Bay Giraud-Teulon da, Cenevre'de, 1884'te, bu kanıya katılmışsa, bunu haketmişti. Nedir ki, bu aynı Bay Giraud-Teulon, 1874'te (*Origines de la famille*), hâlâ Mac Lennan'ın dış-evlenen labirentleri içinde, elleri böğründe, yalpalayıp duruyordu da, onu oradan Morgan çekip çıkarmak zorunda kalmıştı!

Burada, tarih-öncesi-biliminin Morgan'a borçlu olduğu öbür ilerlemeler üzerinde durmak gereğini duymuyorum; incelememde, bu konu üzerine gerekli bilgiler bulunacaktır. Morgan'ın büyük yapıtının yayımlanmasından bu yana geçen ondört yıl, ilkel insan toplulukları tarihi üzerine sahip olduğumuz belgeleri son derece zenginleştirdi. İnsanbilimcilere, gezginlere ve profesyonel tarih-öncesi-bilimcilerine, bazan yeni olgular, bazan da yeni görüşler getirerek, karşılaştırmalı hukuk uzmanları da katıldılar. Böylece Morgan'ın ayrıntılarla ilgili birçok varsayımı sarsıldı, hatta geçerliğini yitirdi. Ama hiçbir yerde, yeni belgeler, onun baş-

lıca büyük görüşlerini yeni görüşlerle değiştirmek sonucunu vermedi. Tarih-öncesi içinde Morgan'ın kurmuş olduğu düzen, anaçizgileriyle, bugün de geçerlidir. Evet, denebilir ki, bu büyük ilerlemenin yapıcısı gizlendiği ölçüde, yapıtı, genel bir onay kazanacaktır.*

Londra, 16 Haziran 1891

FRİEDRİCH ENGELS

Die Neue Zeit, Bd. 2, n° 41, 1890-91'de ve Friedrich Engels, *Der Ursprung der Familie, des Privateigenthums und des Staats*, Stuttgart 1891'de yayımlanmıştır

* 1888 Eylülünde New York'tan dönerken, Lewis Morgan'ı tanımış olan, Rochester çevresinden seçilmiş eski bir Kongre üyesiyle karşılaştım. Ne yazık ki, Morgan hakkında bana pek bir şey anlatamadı. Söylediğine göre, Morgan, Rochester'de, yalnızca irdelemeleriyle uğraşan sade bir kimse olarak yaşamıştı. Albay olan kardeşi, Washington'da, Ulusal Savunma Bakanlığında çalışıyordu. Morgan, kardeşinin aracılığıyla, hükümetin araştırmalarıyla ilgilenmesini ve yapıtlarından çoğunun devlet eliyle yayımlanmasını sağlamıştı. Sözünü ettiğim kişi de, Kongre üyesi olduğu sıralarda, bu işe çeşitli yardımlarda bulunmuştu. [*Engels'in notu.*]

AİLENİN
ÖZEL MÜLKİYETİN
VE
DEVLETİN KÖKENİ

LEWİS H. MORGAN'IN ARAŞTIRMALARI IŞIĞINDA[142]

I

TARİH-ÖNCESİ UYGARLIK AŞAMALARI

İnsanlığın tarih-öncesi dönemini, bilinçli bir biçimde belirli bir düzene koyma işine ilk girişen Morgan olmuştur; ve çok sayıda yeni belgeler herhangi bir değişikliği zorunlu kılana kadar, onun olguları sınıflandırma biçimi, kuşkusuz yürürlükte kalacaktır.

Onu, başlıca üç dönemden, yani yabanıllık, barbarlık ve uygarlıktan, yalnızca ilk iki dönem ile üçüncü döneme geçişin ilgilendirdiği açıktır. İlk iki dönemden herbirini, yaşam araçlarının üretiminde gerçekleştirilen gelişmelere göre, aşağı, orta ve yukarı aşamalara ayırır, "çünkü", der, "doğa üzerinde insan tarafından erişilmiş bulunan üstünlük ve egemenlik derecesi bakımından, yaşam araçlarının üretimindeki ustalık kesin bir önem taşır. Bütün varlıklar arasında, yalnızca insan, gereksinmelerini karşılamak için

gereksindiği şeylerin üretimine, hemen hemen mutlak bir biçimde egemen olabilmiştir. İnsanlığın gelişmesindeki bütün büyük dönemler, tamamen denebilecek bir biçimde, beslenme kaynaklarındaki genişleme dönemleriyle düşümdeştirler."

Aile de insanlıkla birlikte gelişir; ama dönemlere ayrılmak bakımından, o kadar çarpıcı özellikler göstermez.

I. YABANILLIK

1. *Aşağı aşama.* Sıcak ve ılıman ormanlarda, henüz ilkel barınaklarda, hiç olmazsa kısmen ağaçlar üzerinde (büyük yırtıcı hayvanlara karşı korunabilmiş olmasını yalnız bu açıklar) yaşayan insan türünün çocukluğu. Kabuklu ya da kabuksuz yemişlerle ve köklerle beslenirlerdi. Bu dönemin başlıca sonucu, heceli (*articulé*) bir dilin ortaya çıkışıdır. Tarihsel dönem boyunca bilinen bütün halklardan hiçbiri, bu ilkel durum içinde yaşamıyorlardı. Binlerce yıl sürmüş olmasına karşın, bu durumu dolaysız tanıklarla gösteremiyoruz. Ama, bir kez insanın hayvandan geldiği kabul edilince, bu geçiş döneminin kabulü de kaçınılmaz olur.

2. *Orta aşama.* Balık tüketimi (midye ve suda yaşayan kabuklu-kabuksuz bütün hayvanlar dahil) ve ateşin kullanılmasıyla başlar. Bu ikisi birarada bulunur, çünkü balık tüketimi, ancak ateşin kullanılmasıyla tamamen mümkün olmuştur. Bu yeni besin sayesinde, insanlar, iklim ve yer sınırlarına bağlı kalmaktan kurtuldular; ırmak boylarını ve deniz kıyılarını izleyerek, daha yabanıl durumdayken bile, dünyanın büyük bir bölümü üzerine yayılabildiler. Paleolitik adıyla tanınan taş devri birinci döneminin bütününe, ya da bu dönemin büyük bir bölümüne ait kabaca yontulmuş ve cilâsız taştan aletlerin bütün kıtalar üzerine yayılmış bulunması, bu göçlere tanıklık eder. Yeni bölgelere yerleşme, sürekli olarak uyanık bulunan bulgu ve türetim içgüdüsü ve sürtmeyle ateş elde etmenin öğrenilmesi, sıcak küller ya da toprakta kazılmış fırınlar içinde pişirilmiş nişastalı kök ve yumrular gibi, mızrak ve topuz cinsinden ilk silahların bulunmasıyla zaman zaman yardımcı bir besin haline gelen av hayvanları gibi, yeni geçim araçlarının elde edilmesini sağladı. Ama, kitaplarda yazdığı gibi avcılıktan

başka hiçbir şey yapmayan, yani *yalnızca* avla yaşayan halklar hiç varolmamışlardır; çünkü av ürünü, tamamen raslantıya bağlı bir şeydir. Beslenme kaynaklarındaki sürekli darlık ve güvensizlik sonucu, yamyamlık, bundan böyle uzun zaman sürmek üzere, bu aşamada ortaya çıkmış olsa gerektir. Günümüzde, Avustralyalılarla Polinezyalıların çoğu, henüz yabanıllığın bu orta aşamasında bulunmaktadırlar.

3. *Yukarı aşama.* Ok ve yayın türetimiyle başlar; bunlar sayesinde av eti olağan bir besin, av da, olağan uğraşı dallarından biri durumuna gelmiştir. Yay, kiriş ve ok, daha şimdiden, bulunması uzun, yinelenmiş deneyimleri ve çok keskinleşmiş zihin yeteneklerini, öyleyse birçok başka türetimlerin de bilinmesini gerektiren çok karmaşık bir alet oluştururlar. Ok ve yay kullanan ama henüz çömlekçiliği bilmeyen (Morgan'a göre, barbarlık durumuna geçiş çömlekçilikle başlar) halkları incelersek, gerçekte bazı ilk köysel kuruluşların, yaşam araçları üretiminde belirli bir ustalaşmanın, tahtadan kap ve avadanlıkların, bitkisel liflerden elle (tezgâhsız) yapılan dokumacılığın, kabuk ya da sazdan örme sepetçiliğin, cilâlı taştan yapılma aletlerin (neolitik) varlığını buluruz. Çoğu zaman, taş, balta ve ateş, bir ağaç gövdesini oyarak kayık yapılmasında; bazı bölgelerde de, kalas ve tahta levhalar, konut yapımında, daha bu dönemde kullanılmışlardır. Bütün bu gelişmeleri, örneğin ok ve yayı iyi bilen, ama çömlekçiliği bilmeyen Kuzey-Batı Amerika yerlileri (*Indiens*) arasında görüyoruz. Barbarlık çağı için demir kılıç ve uygarlık için ateşli silah neyse, yabanıllık için de ok ve yay odur: her işi çözümleyen silah.

2. BARBARLIK

1. *Aşağı aşama.* Çömlekçiliğin sahneye çıkışıyla başlar. Çömlekçilik, birçok tanıtlanmış durumda ve anlaşıldığına göre her yerde, örme ya da tahtadan kapları ateşe dayanıklı duruma getirmek için kille kaplama pratiğinden doğmuştur. Zamanla, bu pratik, kilin, içinde şeklini aldığı kap bulunmadan da kullanılabileceğinin bulunmasını sağlamıştır.

Buraya kadar, gelişmenin gidişini, genel bir biçimde, belirli bir dönem için, bulundukları bölgeleri hiç hesaba

katmadan, bütün halklarda geçerli olarak düşünebiliyorduk. Ama barbarlığın ortaya çıkışıyla, iki büyük kıtadan herbirinin özel doğal niteliklerinin hesaba katılması gereken bir aşamaya erişmiş bulunuyoruz. Barbarlık döneminin belirleyici etkeni, hayvanların evcilleştirilmesi ve yetiştirilmesi ile bitki ekimidir. Ama, eski dünya denilen Doğu kıtası, evcilleştirilmeye yatkın hemen bütün hayvanlara, ve biri hariç, ekime özgü her türlü tahıla sahipti; Batı kıtası, Amerika ise, evcilleştirilmeye yatkın memeli olarak (o da yalnız Güneyin bir kısmında) yalnızca lamaya ve ekilebilir tahıllardan da yalnızca birine, ama en iyisine, mısıra sahipti. Bu farklı doğal koşullar sonucu, bundan böyle, her iki yarıküre halkları, kendilerine özgü bir gidiş izlemişler ve iki gidişten herbirinin özgül aşamalar içindeki belirtileri birbirinden ayrı olmuştur.

2. *Orta aşama*. Doğuda evcil hayvanlar yetiştirilmesi, Batıda sulama aracıyla yenecek bitkilerin ekimi ve yapılarda kerpiç ve taş kullanılmasıyla başlar.

Batıdan [Amerika'dan, —ç.] başlıyoruz; çünkü Avrupalıların fethine kadar, bu aşama hiçbir yerde aşılmamıştı.

Barbarlığın aşağı aşamasında bulunan Amerika yerlileri arasında (Mississipi'nin doğusunda bulunan bütün kızılderililer bunlar içindeydi), daha ilk bulgulandıkları zamanlarda, ufak ölçüde bir mısır ekimi ve belki de kabak, kavun ve öbür bahçe bitkileri yetiştiriciliği yapılmaktaydı; besin maddelerinin en büyük kısmı böyle sağlanıyordu. Bu yerliler, kazık bölmelerle çevrili köyler içinde, tahtadan evlerde barınıyorlardı. Kuzey-Batıdaki, ve özellikle Kolombiya vadisindeki aşiretler, henüz yabanıl dönemin yukarı aşamasında bulunuyorlar ve ne çömlekçiliği, ne de herhangi bir bitki ekimi biliyorlardı. Buna karşılık, Yeni-Meksika'nın *Pueblos*'lu[147] denilen yerlileri, Meksikalılar, Orta Amerika halkları ve Perulular, Amerika'nın fethi çağında barbarlığın orta aşamasında bulunuyorlardı. Bunlar, kerpiç ya da taştan yapılma kale gibi yerlerde barınıyor, kanallarla sulanan bahçelerde, durum ve iklime göre değişen ve başlıca beslenme kaynağını sağlayan mısır ve başka besi bitkileri ekiyorlar; hatta bazı hayvanları da evcilleştirmiş bulunuyorlardı: örneğin, Meksikalılar, hindi ve öbür kümes hay-

vanlarını; Perulular, lamayı evcilleştirmişlerdi. Üstelik, madenleri kullanmayı da öğrenmişlerdi; ama demir işlemesini bilmiyorlar ve bu yüzden, taştan yapılmış silah ve aletlerden hiçbir zaman vazgeçemiyorlardı. Sonra da, İspanyolların fethi, gelecekteki bütün bağımsız gelişmeleri yoketti.

Doğuda barbarlığın orta aşaması, bitki ekimi bu dönemin çok ilerlemiş bir çağına kadar bilinmeden kalmış gibi görünürken, süt ve et vermeye yatkın hayvanların evcilleştirilmesiyle başlamıştır. Davar evcilleştirilip yetiştirilmesi ve hayli geniş sürülerin oluşturulması, Aryenlerin ve Semitlerin, öbür barbarlar yığınından ayrılması sonucunu vermişe benzer. Hayvan adları, Avrupa ve Asya Aryenleri arasında aynı kalmıştır; ama bitki adları, hemen hiç de böyle değildir.

Sürülerin meydana gelmesi, uygun bölgelerde Semitleri Dicle ve Fıratın; Aryenleri ise, Hindistan, Amuderya (*Oxus*), Sirderya (*laxarte*), Don ve Dinyeperin çayırlık ovalarında çobanlık yaşamına götürme sonucunu verdi. Hayvanların evcilleştirilmesi işi, herhalde, önce bu otlak alanlar yöresinde başlamıştır. Böylece, çoban halkların sonraki kuşakları, yabanıl atalar, hatta barbarlığın aşağı aşamasındaki insanlar için hemen hemen barınılmaz durumda olduğundan, insanlığın beşiği olmaktan çok uzak bulunan bölgelerde yetişmiş olsalar gerektir. Tersine, bu orta aşama barbarları, çobanlık yaşamına alıştıktan sonra, ırmak boylarının çayırlık ovalarını kendi istekleriyle bırakarak, atalarının yurdu ormanlık bölgelere dönmeyi akıllarına bile getiremezlerdi. Hatta Kuzeye ve Batıya doğru itildikleri zaman, Semitler ve Aryenler için, tahıl ekimiyle hayvanlarını besleme olanakları sağlanmadan önce, özellikle kışı geçirmek bakımından uygun bulunmayan Batı Asya ve Avrupa'nın ormanlık bölgelerinde yerleşmek, olanaksız olmuştur. Bu bölgelerde ekimin, önce hayvan sürülerinin ot gereksinmesini karşılamak için doğmuş ve ancak sonradan insanların beslenmesi bakımından önem kazanmış bulunması olasılıktan da öte bir şeydir.

Aryen ve Semit ırkların üstün gelişmesini, belki de bu ırkların beslenmesinde et ve sütün bolluğuna ve özellikle bu bolluğun çocukların gelişmesi üzerindeki olumlu etkile-

rine bağlamak gerekir. Gerçekten, hemen hemen tamamen bitkisel bir beslenmeyle yaşayan Yeni-Meksika'nın *Peublos*'lu yerlileri, daha çok et ve balık yiyerek yaşayan barbarlığın aşağı aşamasındaki yerlilerden daha küçük bir beyne sahiptirler. Ama herhalde, bu aşama boyunca, yamyamlık yavaş yavaş ortadan kalkar ve ancak dinsel bir eylem, ya da hemen hemen aynı anlamda büyücülük şeklinde sürüp gider.

3. *Yukarı aşama.* Demir madeninin eritilmesi ve dökümüyle başlar ve abecenin türetimi ve bunun yazıda kullanılmasıyla, barbarlıktan uygarlığa geçilir. Önce de belirttiğimiz gibi, yalnız Doğu yarıküresinde bağımsız bir gelişme gösteren bu aşama, üretimdeki ilerleme bakımından, bütün önceki aşamaların topundan daha zengindir. Kahramanlık çağının Yunanlıları, Roma'nın kurulmasından az önceki İtalyan aşiretleri, Tacite'in Cermenleri, Vikingler çağının Normanları bu aşamada bulunuyorlardı.

Her şeyden önce, büyük ölçüde tarla ekimini, *tarımı* olanaklı kılan hayvanlar tarafından çekilen demirden sabanı, ilk olarak, bu dönemde görürüz. Bunun sonucu, yaşam araçlarında, çağın koşulları bakımından sınırsız bir artış görülür. Demirden balta ve demirden bel olmaksızın, geniş ölçüde gerçekleşmesi olanaksız bir dönüşüm, ormanların açılarak tarla ve çayır haline dönüştürülmesi de, gene sabanın türetimine bağlıdır. Ama bütün bunların sonucu, nüfusun hızla artışı ve küçük bir alan üzerinde yoğunlaşması oldu. Tarımın olanaklı olmasından önce, örneğin yarım milyon insanın bir tek merkezî yönetim altında toplanabilmesi için, zorunlu olarak, tamamen istisnaî koşulların birarada bulunması gerekirdi; büyük bir olasılıkla, bu durum hiç gerçekleşmemiştir.

Barbarlığın yukarı aşamasının doruğu, kendini bize Homeros'un şiirinde, özellikle *İlyada*'da gösteriyor. Gelişmiş demir aletler, körük, kol-değirmeni, çömlekçi tornası, zeytinyağı ve şarap yapımı; madenlerin ustalıklı bir biçimde işlenmesi, yük ve savaş arabaları, kalas ve tahtalarla gemi yapımı, sanat olarak mimarlığın başlangıcı, kuleli ve mazgallı duvarlarla çevrilmiş kentler, Homeros'un destanı ve bütün mitoloji — işte Yunanlıların barbarlıktan uygarlığa

geçirdikleri bellibaşlı miras budur. Bununla, Homeros çağı Yunanlılarının, daha yüksek bir dereceye geçmeye hazırlandıkları bu kültür aşamasının başlarında bulunan Cermenler üzerine Sezar ve hatta Tacite'in anlattıklarını karşılaştırırsak, barbarlığın yukarı aşamasının, üretimde ne zengin bir gelişmeyi kapsadığını görürüz.

Burada, Morgan'a dayanarak kabataslak çizdiğim, insanlığın yabanıllık ve barbarlık durumundan uygarlık başlangıçlarına kadar gidişini gösteren tablo, yeni çizgiler bakımından oldukça zengindir ve özellikle, doğrudan üretimden yararlanılarak hazırlandığı için, hiç sözgötürmez. Ama gene de, uzak ülkelerde yapacağımız gezi sonucu gözler önüne serilecek freskle karşılaştırılırsa, bu tablonun donuk ve yoksul kaldığı görülecektir. Barbarlıktan uygarlığa geçişi ve barbarlıkla uygarlık arasındaki çarpıcı karşıtlığı iyice aydınlatmak, ancak bu gezinin sonunda mümkün olacaktır. Şimdilik, Morgan'ın düzenlediği sınıflamayı aşağıdaki gibi genelleştirebiliriz: *Yabanıllık:* Doğa ürünlerinden, onları hiç değiştirmeden yararlanmanın ağır bastığı dönem. İnsan eliyle yapılan üretim, her şeyden önce bu yararlanmayı kolaylaştıran aletlerin üretimidir. *Barbarlık:* Hayvan yetiştirme, tarım ve insanın faaliyeti sayesinde doğal ürünlerin üretimini artırmayı sağlayan yöntemlerin öğrenilmesi dönemi. *Uygarlık:* İnsanın, doğal ürünleri hammadde olarak kullanmayı öğrendiği dönem; asıl anlamda sanayi ve ustalık dönemi.

II

A İ L E

Yaşamının büyük bir bölümünü, bugün de New York eyaleti içinde yaşayan İrokualar arasında geçirmiş ve onların aşiretlerinden biri (Senekalar aşireti) tarafından kardeş edinilmiş bulunan Morgan, bu yerliler arasında, onların gerçek aile ilişkileriyle çelişik durumunda olan bir akrabalık sisteminin yürürlükte olduğunu buldu. Bunlar arasında, Morgan'ın "iki-başlı-aile" (*Paarungsfamilie*) terimiyle adlandırdığı, taraflardan her ikisince de kolayca bozulabi-

len bir karı-koca evliliği hüküm sürüyordu. Öyleyse, böylesine bir çiftin çocukları belirli olur ve herkesçe bilinirdi; baba, ana, oğul, kız, erkek kardeş ve kız kardeş denmesi gereken kimseler üzerinde kuşku duyulamazdı. Ama, bu terimlerin kullanılışı, bu gerçeğe hiç de uymuyordu. İrokualı erkek, yalnız kendi çocuklarına değil, erkek kardeşlerinin çocuklarına da oğlum ya da kızım der; kendi çocukları gibi, erkek kardeşinin çocukları da, onu baba diye çağırırlar. Buna karşılık, kız kardeşlerinin çocuklarına "yeğen" der; onlar da kendisini "dayı" diye çağırırlar. Buna karşılık, İrokualı kadın, yalnız kendi çocuklarına değil, kız kardeşlerinin çocuklarına da oğlum ya da kızım der; bunlar da onu anne diye çağırırlar. Buna karşılık, o da erkek kardeşlerinin çocuklarına "yeğen" der ve onlar tarafından "hala" diye çağrılır. Aynı biçimde, anaları kardeş olan çocuklar gibi, babaları kardeş olan çocuklar da, birbirlerine "kardeş", "ağabey" ya da "abla" derler. Buna karşılık, bir kadınla onun erkek kardeşinin çocukları, birbirlerini karşılıklı olarak "kuzen" ya da "kuzin" diye çağırırlar. Ve bunlar yalnızca anlamdan yoksun adlar olmamakla kalmayan, kandaş akrabalığın yakınlık ve uzaklığını, eşitlik ve eşitsizliğini gösteren ve bir tek birey için yüzlerce farklı akrabalık ilişkisini dile getirmeye yetenekli yetkin bir akrabalık sistemine temel hizmeti gören deyimlerdir. Dahası var: bu sistem, yalnızca bütün Amerika yerlileri arasında tamamen yürürlükte olmakla kalmaz (şimdiye kadar bu konuda hiçbir ayrıklama bulunmadı), ayrıca, Hint yerli halkı arasında, Dekkan'ın Dravidi ve Hindistan'ın Gora aşiretleri içinde de hemen hemen hiç değişmeden, hüküm sürer. Bugün bile Güney Hindistan'daki Tamularla New York eyaletinde yaşayan İrokualı Senekalar arasında çeşitli akrabalık ilişkisini göstermek için kullanılan ikiyüzden çok sözcük, birbirine uymaktadır. Ve bütün Amerika yerlileri arasında olduğu gibi, bu Hint aşiretlerinde de, yürürlükteki aile biçiminden çıkan akrabalık ilişkileri, akrabalık sistemiyle çelişik durumundadır.

Bunu nasıl açıklamalı? Akrabalık, bütün yabanıl ve barbar halkların toplumsal rejimleri içinde büyük bir rol oynadığı için, böylesine yaygın bulunan bu sistemin önemini öyle birkaç tümceyle geçiştirmek olanaklı değildir. Bir sistem ki,

Amerika'nın her yanında hüküm sürer; bir sistem ki, Asya'da, tümüyle farklı bir ırkın halkları arasında da yaygındır ve bütün Afrika ve Avustralya'da, azçok değişik biçimlerine bol bol raslanır; [böyle bir sistemin], örneğin Mac Lennan'ın yapmaya çalıştığı gibi, birkaç sözle geçiştirilmesi değil, tarihsel bakımdan açıklanması gerekir. Baba, oğul, kardeş gibi adlandırmalar, basit onursal sanlar değil, kendileriyle birlikte çok belirli, çok ciddî karşılıklı ödevler getiren sanlardır; öyle ki, bu karşılıklı ödevlerin bütünü, bu halklardaki toplumsal örgütlenmenin özlü bir bölümünü oluşturur. İşte bu sistemin çözümü bulunmuştur. Bu yüzyılın [19. yüzyıl —ç.] ilk yarısında, Sandviç (Havai) adalarında, tıpkı Amerikan yerlilerindeki eski akrabalık sisteminin gerektirdiği biçimde, içinde analar ve babalar, erkek ve kız kardeşler, oğullar ve kızlar, dayılar ve halalar, erkek ve kız yeğenler bulunan bir aile biçimi vardır. Ama, tuhaf olanı şu ki, Havai'de yürürlükte bulunan akrabalık sistemi de, gerçekte varolan aile biçimiyle uyuşmuyordu. Bu ülkede, aslında, erkek ve kız kardeşlerin bütün çocukları, ayrıklamasız, birbirlerinin erkek ve kız kardeşleri oluyorlar ve yalnız analarının ve analarının kız kardeşleri, ya da babaları ve babalarının erkek kardeşlerinin değil, ana-babalarının, ayrıklamasız, bütün erkek ve kız kardeşlerinin de ortak çocukları sayılıyorlardı. Demek ki, Amerikan akrabalık sistemi, eğer artık Amerika'da varolmayan, ama hâlâ Havai'de gerçek olarak bulduğumuz ailenin daha eski bir biçiminin varlığını gerektiriyorsa; Havai'deki akrabalık sistemi de, öbür yandan, bizi bugün hiçbir yerde varlığını görmediğimiz, ama kendisi olmadan buna uygun düşen akrabalık sistemi de ortaya çıkamayacağına göre, zorunlu olarak varolmuş olması *gereken* daha da eski bir aile biçimine götürüyor.

"Aile hareketli öğedir, *diyor Morgan,* asla duraklama halinde değildir; toplum aşağı bir dereceden daha yüksek bir dereceye geliştiği ölçüde, aile de aşağı bir biçimden daha yukarı bir biçime geçer. Buna karşılık, akrabalık sistemleri hareketsizdir; ailenin zaman boyunca sağladığı gelişmeleri, akrabalık sistemleri ancak uzun aralıklarla sağlarlar ve ancak aile köklü bir dönüşüm gösterdiği zaman akrabalık sistemleri de köklü bir dönüşüme uğrarlar."

Marx, buna şunu ekler: "Ve genel olarak, siyasal, hukuksal, dinsel ve felsefî sistemler için de durum aynıdır." Aile yaşamaya devam ettikçe, akrabalık sistemi katılaşır; akrabalık sistemi alışkanlık gücüyle değişmelere karşı direndikçe, aile onu aşar. *Cuvier*, Paris yakınlarında bulunmuş bir hayvan iskeletinin kese kemiklerinden, nasıl kesinlikle bunun bir kanguruya ait olduğu ve o zaman oralarda bulunmayan bu hayvanın vaktiyle orada yaşamış bulunduğu sonucunu çıkarabilmişse, biz de, aynı kesinlikle, tarihin bize ulaştırdığı bir akrabalık sisteminden, bu sisteme uyan, ama bugün ortadan kalkmış bulunan bir aile biçiminin varlığı sonucunu çıkarabiliriz.

Sözünü etmiş bulunduğumuz akrabalık sistemleri ve aile biçimleri, bugün hüküm süren akrabalık sistemleri ve aile biçimlerinden, her çocuğun birçok ana ve babası olması bakımından ayrılırlar. Havaili ailenin kendisine uygun düştüğü Amerikan akrabalık sistemi içinde, iki kardeş, aynı çocuğun anası ve babası olamaz; ama Havai akrabalık sistemi, tersine, içinde bu durumun kural olduğu bir ailenin varlığını öngerektirir. Bugüne kadar genellikle yalnız kendilerinin geçerli oldukları kabul edilmiş aile biçimleriyle doğrudan çelişik durumunda olan bir dizi aile biçiminin varlığı karşısında bulunuyoruz. Geleneksel anlayış, yalnız tek-eşli-evlilikle (*monogamie*), onun yanısıra, bir de, bir erkeğin birkaç kadınla evlenmesi, pek sıkışırsa, bir kadının birkaç erkekle evlenmesini tanır; ve pratik yaşamın, resmî toplum tarafından zorla kabul ettirilmek istenen engelleri sessiz sedasız, ama teklifsiz tekellüfsüz aşmasını da, darkafalı ahlâkiyatçılar gibi görmezden gelir. Buna karşılık, ilkel tarihin incelenmesi, bize, erkeklerin çok-karılılık halinde yaşarken, karılarının da aynı zamanda çok-kocalılık halinde yaşadıkları ve bu nedenle, ortak çocukların da herkesin çocuğu olarak kabul edildiği durumların varlığını gösterir, ki tek-eşli-evlilik biçimine varılmadan önce, bu durumlar birçok değişikliklere uğramışlardır. Bu değişiklikler, başlangıçta çok geniş bulunan ortaklaşa evlilik ilişkisi çemberinin giderek daralması ve sonunda, bugün ağır basan karı-koca-evliliği durumuna dönüşmesi biçiminde olmuştur.

Aile tarihini bu şekilde kuran Morgan, meslektaşları-

nın çoğuyla uzlaşma durumunda, bir aşiret içinde cinsel ilişkilerin, her kadının her erkeğe, her erkeğin de her kadına ait olacak ölçüde, tamamen özgür bulunduğu bir ilkel duruma kadar çıkar. Geçen yüzyıldan beri, bu ilkel durum sözkonusu edilmişti; ama yalnızca genel terimlerle. İlk olarak Bachofen bunu cidiye aldı —onun değerli yanlarından biri de budur— ve bu durumun izlerini tarihsel ve dinsel gelenekler içinde aradı. Bugün biliyoruz ki, onun bulduğu izler, bizi, engel tanımayan cinsel ilişkilerin yürürlükte olduğu bir toplumsal aşamaya değil, çok daha sonraki bir biçime, grup halinde evlenme biçimine götürür. Öbür ilkel toplumsal aşamaya gelince, onun gerçekten yaşanmış olduğunu varsayarsak, o kadar eski bir çağa aittir ki, onun eski varlığının *dolaysız* kanıtlarını, toplumsal taşıllar, geri kalmış yabanıllar arasında bile bulmayı ummuyoruz. Bachofen'in değeri, bu sorunu, araştırmasının birinci planına koymuş olmasındadır.*

Şu son zamanlarda, insanlığın cinsel yaşantısındaki bu ilk aşamanın yadsınması modası çıktı. İnsanlık bu "utanç"tan esirgenmek isteniyor. Bu yüzden, herhangi bir dolaysız kanıt yokluğu üzerinde ayak diretiyor; öte yandan, usulen, hayvanlar dünyası örneğine başvuruluyor. Letourneau'nun (*Evolution du mariage et de la famille*, 1888) hayvanlar dünyasından toplamış olduğu bir sürü olgudan çıkardığı sonuca göre, her türlü kuraldan yoksun cinsel ilişkiler, burada da, aşağı bir dereceye aittir. Ama bütün bu olgulardan benim çıkarabileceğim tek sonuç, bunların insan ve onun ilkel varlık koşulları bakımından kesin olarak hiçbir şeyi tanıtlamadıklarıdır. Omurgalı hayvanlardaki uzun süre birarada yaşama olgusu, fizyolojik nedenlerle, örneğin kuşlarda, dişi kuşun kuluçka süresince korunması gereksinmesiyle pekâlâ

* Bachofen, bu ilkel durumu "*hétaïrisme*" terimiyle adlandırarak, bulmuş olduğu, daha doğrusu kestirmiş olduğu şeyi ne kadar az anlamış bulunduğunu ortaya koyar. Bu sözcüğü türettikleri zaman, *hétaïrisme*, Yunanlılar, için bekâr ya da karı-koca evliliği halinde yaşayan erkeklerin, evli olmayan kadınlarla ilişkisini belirtiyordu; bu terim, hep, adı geçen ilişkinin, kendi dışında kurulduğu belirli bir evlilik biçimini, ve hiç değilse bir olanak şeklinde, daha şimdiden, fuhuşu içerir. Sözcük zaten hiçbir zaman başka bir anlamda kullanılmamıştır ve Morgan'la birlikte ben de bu anlamda kullanıyorum. Bachofen'in son derece önemli bulguları, erkekler ile kadınlar arasındaki tarihsel ilişkilerin kaynağını onların gerçek varlık koşullarında değil, insanlığın çeşitli çağlardaki dinsel düşüncelerinde sandığı için, her yerde gerçeklerden uzaklaşacak kadar bozulmuşlardır. [*Engels'in notu.*]

açıklanır. Kuşlarda görüldüğü biçimde en bağlı tek-eşlilik örnekleri, insanlar bakımından hiçbir şey göstermez; çünkü insanlar kuşlardan gelmemiştir. Eğer sıkı bir tek-eşlilik iffetin doruğu ise, elliden ikiyüze kadar değişen halkalarının herbirinde eksiksiz bir erkek ve dişi cinsel organa sahip bulunan ve bütün yaşamını, bu parçaların herbiri içinde, kendi kendisiyle çiftleşmekle geçiren münzevi solucana madalya vermek gerekir. Ama memeli hayvanlara bakacak olursak, onlarda cinsel yaşamın bütün biçimlerini buluruz: kalabalık halinde karmakarışık cinsel ilişkiler; grup halinde evliliğe, çok-karılılığa, tek-eşli-evliliğe benzer biçimler; eksik olan yalnızca çok-kocalılıktır, çünkü bir kadının birçok erkekle yaşaması yalnızca insana özgüdür. Hatta bizim en yakın atalarımız, dört-elli-hayvanlar (*quadrumanes*) bile, erkek-dişi ilişkilerinde mümkün olan bütün çeşitleri gösterirler. Eğer sınırı daha dar çizer ve yalnızca dört çeşit insanbiçimli "*anthropomorphe*" maymuna bakarsak, Saussure, Gireud-Teulon'da bunların tek-eşli olduklarını iddia ettiği halde, Letourneau yalnızca bunların bazan tek-eşli, bazan da çok-eşli olduklarını söyleyebiliyor. Westermarck'ın, insanbiçimli maymunlardaki tek-eşlilik üzerine ileri sürdüğü son savlar (*The History of Human Marriage*, Londra 1891), kanıttan yoksundur. Kısaca, bu konudaki bilgiler, namuslu Letourneau'ya şu itirafı yaptıracak durumda bulunuyor: "Zaten, memeli hayvanlarda, zihinsel gelişme derecesi ile cinsel ilişkiler biçimi arasında kesin hiçbir ilişki yoktur."

Espinas daha da ileri gider:

"Hayvanlar arasında görebildiğimiz toplumsal kümelerin en yükseği, ilkel topluluktur (*peuplade*). İlkel topluluk, ailelerden meydana gelmişe benzer; ama daha başlangıçta, aile ve ilkel topluluk birbirine uzlaşmaz karşıttır: birbirine ters orantılı olarak gelişirler." (*Des sociétés animales*, 1877.)

Buraya kadar söylenenlerin daha şimdiden göstermiş bulunduğu insan-biçimli maymunların aile ya da başka topluluklar biçimindeki kümeleri üzerine, söz yerindeyse, kesin hiçbir şey bilmiyoruz; bu konu üzerinde sahip olduğumuz veriler, birbirinin taban tabana tersini gösteriyor. Bunda da şaşılacak bir şey yok. Yabanıllık durumundaki insan aşiretleri üzerine sahip olduğumuz bilgilerin bile ne kadar çeli-

şik, ne kadar inceleme ve eleştiri kalburundan geçmesi gereken şeyler oldukları bilinmektedir; kaldı ki, maymun topluluklarının gözlemlenmesi, insan topluluklarından daha da güçtür. Öyleyse, daha geniş bilgi sahibi olana kadar, bu çok kuşkulu verilerden çıkarılmış her sonuçtan sakınmak gerekir.

Buna karşılık, Espinas'dan az önce aktardığımız tümce, bize en iyi dayanak noktasını sağlar. Üstün hayvanlarda, sürü (*horde*) ve aile, birbirinin tamamlayıcısı değil, birbirinin karşıtıdır. Espinas, kızgınlık döneminde erkek hayvanlardaki kıskançlığın, sürü içindeki bütün ortaklık ilişkilerini, geçici olarak, nasıl gevşettiği ya da bozduğunu çok güzel gösterir.

"Ender ayrıksamalar dışında, ailenin sıkı bir birlik durumunda bulunduğu yerde, ilkel toplulukların (*peuplades*) meydana geldiğini görmüyoruz. Tersine, nerede karmakarışık cinsel ilişkiler (*promiscuité*) ya da çok-karılılık hüküm sürerse, orada, adeta doğal bir biçimde, ilkel topluluklar kurulur. ... Sürünün doğması için, söz yerindeyse, evcil ilişkilerin gevşemiş ve bireyin kendi başına buyruk duruma gelmiş olması gerekir. Kuşlarda, örgütlenmiş ilkel topluluklar, bu nedenle, çok ender görülür. ... Buna karşılık, memeli hayvanlar arasında, azbuçuk örgütlenmiş topluluklar görürüz; çünkü bu sınıf içinde birey, aile tarafından silinip süpürülmesine izin vermez. ... Öyleyse, ilkel sürünün kolektif bilinci, doğuşunu, en büyük düşmanına, ailenin kolektif bilincine borçlu olmamak gerekir. Şunu söylemekten çekinmeyelim: eğer aileden üstün bir toplum kurulmuşsa, bu ancak derinden derine sarsılıp bozulmuş aileleri kendine katarak olabilmiştir. Ama bunun dışında, kurulan toplum, sonradan, kendi içindeki çok daha uygun koşulların barınağında, ailelerin yeniden kurulmasını sağlamıştır." (Espinas, *loc. cit.*, [ch.I.], Giraud-Teulon tarafından anılmıştır: *Origines du mariage et de la famille,* 1884, s. 518-520.)

Burada, insan toplumları için bazı sonuçlara varmak bakımından, hayvan topluluklarının belirli bir değer taşıdıkları görülmektedir; ama yalnızca olumsuz bir değer. Bildiğimiz kadarıyla, yüksek dereceli omurgalı hayvan, yalnızca iki aile biçimi tanıyor: çok-karılılık ve tek-eşlilik. Bu

aile biçimlerinin ikisi de, yalnızca *bir tek* ergin erkeğe, *bir tek* kocaya izin verir. Erkeğin, aile için hem bağ ve hem de sınır olan kıskançılığı, hayvan ailesini, sürüye karşıt duruma getirir. Erkeklerin kıskançlığı yüzünden, [hayvanlar için —ç.] toplum durumuna gelebilmenin en yüksek biçimi olan sürü, ya olanaksız duruma gelir, ya dağılır; ya da, en azından, gelişmesi yavaşlar. Yalnızca bu, hayvan ailesiyle ilkel insan toplumunun birbiriyle bağdaşmaz iki şey olduğunu; emek ile hayvanlıktan kurtulan ilkel insanların, ya aile nedir bilmediklerini, ya da en azından hayvanlar arasında varolmayan bir aile biçimi kurduklarını göstermeye yeter. Oluş halindeki insan gibi güçsüz bir hayvan, az sayıda, hatta en yüksek toplumsallık (*sociabilité*) biçimi —Westermarck'ın, avcıların tanıklığına dayanarak, goril ve şempanzelere malettiği— bireysel birlik olan inziva durumunda bile yaşamaya, belki devam edebilirdi. Ne var ki, hayvanlıktan çıkmak, doğanın sunduğu en büyük ilerlemeyi gerçekleştirmek için bir başka öğe: bireyin savunma yeteneğindeki yetersizliği, sürünün birleşmiş gücü ve ortak eylemiyle değiştirmek gerekliydi. Bugün insan-biçimli maymunların yaşamakta olduğu biçimdeki koşullardan insanlığa geçiş, anlaşılmaz bir şey olurdu; bu maymunlar, daha çok, kerte kerte yokolmaya doğru giden ve herhalde sonları gelmiş bulunan, normal tipten sapma, yan-hısımlar olarak görünüyorlar. Yalnızca bu, onların aile biçimleriyle ilkel insanın aile biçimleri arasında herhangi bir benzerlik kurulmasını kabul etmemek için yeter. Ama, içinde hayvandan insana değişimin tamamlanabileceği bu daha geniş ve sürekli kümelerin meydana gelebilmesi için ilk koşul, ergin erkekler arasındaki karşılıklı hoşgörü ve her türlü kıskançlıktan kurtulmaktı. Gerçekten de, bugün bile şurada burada irdeleyebildiğimiz ve tarihteki varlığını kesenkes tanıma zorunda kaldığımız en eski, en ilkel aile biçimi olarak ne buluyoruz? Grup halinde evlilik; yani bir küme erkekle bir küme kadının birbirlerine karşılıklı olarak sahip bulunduğu ve kıskançlığa çok az yer bırakan evlilik biçimi. Ayrıca, gelişmenin daha sonraki bir aşamasında, bütün kıskançlık duygularına meydan okuyan ve bundan ötürü hayvanlar arasında hiç görülmeyen bir şeyi, çok-kocalı-

lığın istisnai biçimini buluyoruz. Ama bildiğimiz grup halinde evlenme biçimleri öylesine anlaşılmaz durumlar gösteriyorlar ki, bunlar, bize, cinsel ilişkilerin daha eski ve daha yalın biçimlerini, ve böylece, en sonunda, hayvanlıktan insanlığa geçişe uygun düşen, bütün kurallardan yoksun cinsel ilişki dönemini düşünmeye zorluyorlar; insanlar, hayvanlar arasındaki cinsel ilişki biçimlerini tamamen aşarak insanlığa geçmişlerdir.

"Bütün kurallardan yoksun cinsel ilişki" sözünün anlamı nedir? Bununla, günümüzde ya da daha önceki bir dönemde yürürlükte bulunan sınırlayıcı yasakların, bir zamanlar hiç varolmadıkları anlatılmak isteniyor. Daha önce kıskançlık engelinin sözkonusu olmadığını görmüştük. Gerçek olan bir şey varsa, o da kıskançlığın, görece, sonradan gelişmiş bir duygu olduğudur. Mahremler-arası-zina (fücur, *inceste*) kavramı için de durum aynıdır. İlkel çağda iki kardeş karı-koca olabilirdi; kaldı ki, günümüzde bile, birçok halk topluluklarında, ana-baba ile çocuklar arasındaki cinsel ilişkilere izin vardır. Bancroft, Bering boğazındaki Kaviatlar, Alaska'daki Kadiaklar ve İngiliz Kuzey-Amerikası'nın merkezindeki Tinnehler arasında bu durumun varlığına tanıklık eder (*The Native Races of the Pacific Coast of North America,* 1875, c. 1); Letourneau, aynı olgu için, Chippeways yerlileri, Şili Kukuları, Karaibliler ve Çin-Hindi'ndeki Karenler arasından örnekler verir; eski Yunan ve Romalıların, Partlar, Persler (İranlılar), İskitler, Hunlar vb. üzerine anlattıkları da ayrı. Mahremler-arası-zinanın türetiminden önce (çünkü, bu *düpedüz* bir türetimdir, hem de çok değerli bir türetim), ana-babayla çocuklar arasındaki cinsel ilişki, ayrı kuşaklara ait bulunan öbür kimseler arasındaki cinsel ilişkiden daha iğrendirici bir şey olamazdı; oysa, ayrı kuşaklardan kimseler arasındaki evlenme, günümüzde, hatta en bağnaz ülkelerde, derin bir tiksinti uyandırmıyor; altmış yaşından büyük ihtiyar "kızlar" bile, yeteri kadar zenginseler, otuz yaşlarında gençlerle evleniyorlar. Ama, bildiğimiz en eski aile biçimlerinden, bu biçimlere bağlı mahremler-arası-zina kavramlarını çıkarırsak — bizim mahremler-arası-zina kavramlarımızdan tamamen farklı ve çoğunlukla onlara taban tabana karşıt mah-

remler-arası-zina kavramları— ancak "bütün kurallardan yoksun" olarak adlandırılabilecek bir cinsel ilişki biçimine varırız. "Bütün kurallardan yoksun"; çünkü, sonraları töre tarafından zorlanan sınırlandırmalar, o zaman yoktu. Ama bundan, günlük pratik bakımından zorunlu olarak içinden çıkılmaz bir karışıklık sonucu çıkmaz. Geçici bireysel birlikler hiç de görülmez değildir: bu tür birlikler, hatta grup halinde evlilik içinde bile çoğunluğu oluşturur. Bu ilkel durumun en son yadsıyıcısı Westermarck, her ne kadar, erkekle kadının, yavrunun doğumuna kadar içinde birlikte yaşadıkları her durumu evlilik adıyla nitelendiriyorsa da, bu tür evliliğin, kuralların yokluğuyla, başka bir deyişle, cinsel ilişki üzerine töre tarafından konmuş engellerin yokluğuyla çelişmeksizin, bütün kurallardan yoksun cinsel ilişkiler döneminde de pekâlâ varolabileceğini söylemek doğru olur. Westermarck, şu görüşten hareket ediyor: "Kuralların yokluğu, bireysel eğilimler üzerindeki baskının yokluğu demektir"; öyle ki, "fuhuş, bu durumun en doğal ilişki biçimidir". Bana öyle gelir ki, bütün bu işlere ahlâk zabıtası gözüyle baktıkça, ilkel koşulları anlamak olanaksız bir şey olarak kalır. Grup halinde evlilik dolayısıyla, bu konu üzerinde yeniden duracağız.

Morgan'a göre, bu bütün kurallardan yoksun ilkel cinsel ilişki durumu anlaşıldığına göre daha erkenden şu değişmelere uğramıştır:

1. *Kandaş aile.* Ailenin ilk aşaması. Bu aşamada, karı-koca grupları, kuşaklara göre ayrılmışlardır: ailenin sınırları içinde, bütün büyük-babalarla büyük-anneler, kendileri arasında karı-kocadırlar; onların çocukları, yani analarla babalar için de durum aynıdır; bunların çocukları da, kendi aralarında, üçüncü bir ortak eşler çemberi ve bu çocukların çocukları, yani birinci kuşağın torun çocukları, dördüncü çemberi meydana getireceklerdir. Demek ki, bu aile biçimi içinde, yalnızca yukarı kuşakla aşağı kuşak arasında, ana-babalarla çocuklar arasında, (bizim deyimimizle) evlilik hak ve ödevleri sözkonusu edilemez [bunlar birbirleriyle evlenemezler, —ç.]. Birinci, ikinci ve öbür derecelerdeki erkek ve kız kardeşlerle kuzen ve kuzinlerin hepsi, kendi aralarında erkek ve kız kardeştir, ve *işte tam bu yüzden*

de, hepsi birbirinin karı ve kocasıdır. Bu dönemde, erkek ve kız kardeş bağıntısı, tamamen doğal bir biçimde, kendi aralarında cinsel ilişki kurulması sonucunu verir.* Bu tür bir ailenin tipik biçimi, bir tek çiftten gelme dölden türer; bu döl içindeki her farklı kuşak bireyleri, kendi aralarında kardeş ve bu nedenden ötürü de, karı-kocadırlar.

Kandaş aile ortadan kalktı. Tarihin sözünü ettiği en yabanıl halklar bile, bize kandaş aile üzerine hiçbir kesin örnek veremez. Ama kandaş ailenin varolmuş olması *gerekir:* Bugün bütün Polinezya'da hâlâ yürürlükte bulunan Havai akrabalık sistemi, bizi, bunu kabul etmeye zorlar; çünkü bu akrabalık sistemi, ancak kandaş aile biçimi içinde ortaya çıkabilecek kandaş akrabalık derecelerini dile getirir. Aynı biçimde, ailenin zorunlu önaşama olarak bu biçime dayanması gereken daha sonraki bütün gelişmesi de, bizi, kandaş ailenin varlığını kabul etme zorunda bırakır.

2. *Ortaklaşa (punaluenne) aile.* Örgütlenmenin ilk adımı, ana-babayla çocuklar arasındaki karşılıklı cinsel ilişkinin yasaklanması olduysa, ikinci adımı da, kardeşler arasındaki cinsel ilişkinin yasaklanması olmuştur. İlgililerin

* 1882 yılının başlarında yazdığı bir mektupta Marx,[148] Wagner'in ilkel çağları tamamen değiştiren *Nibelungen*'in metni konusundaki düşüncelerini çok sert sözlerle dile getirir. "İnsanın kız kardeşini karısı gibi kucaklaması hiç duyulmuş mudur?"[149] Aralarındaki aşk entrikalarını, tamamen modern bir biçimde, bir zina çeşnisi katarak daha da dokunaklı bir hale getiren bu vagnerci sefahat tanrılarına, Marx şu yanıtı verir: "İlkel çağlarda, kız kardeş *karı idi* ve bu durum *ahlâka uygun idi.*" [*Engels'in 1884 baskısına notu.*]

Wagner hayranı Fransız dostlarımdan biri bu notla oydaş değil; ve daha Wagner'in dayandığı eski *Edda*[150] içinde, *Oegisdrecka*'da, Loki'nin Freia'yı: "Tanrıların önünde kendi öz ağabeyini kucakladın" diye kınamasına dikkat edilmesini istiyor. Demek ki, daha bu dönemde, kardeşler arasında evlilik yasaklanmış bulunuyordu. *Oegisdrecka*, eski mitoslara olan inancın tamamen yıkıldığı bir dönemin ifadesidir; Lucien [Samsatlı Lukianos —ç.] tarzında, tanrılara karşı düpedüz bir yergidir. Eğer bir Mefistofales rolü oynayan Loki, bu yapıtta Freia'ya böylesine bir kınamada bulunuyorsa, bu daha çok Wagner'e karşı bir kanıt olur. Birkaç dize sonra, Niördhr'e hitap eden Loki, şöyle diyor: "Sen kız kardeşinle birlikte, (böyle) bir oğul getirdin dünyaya" (*vidh systur thinni gaztu slikan mog*), Niördhr, bir Az değil, bir *Van*'dır (*Vane*); ve *Ynglinga Sagog*'da,[151] kardeşler arasında evlenmenin, Vanaland'da töre olduğu söylenir: Azlar ülkesinde durum böyle değildi. Bu durum, Vanların Azlardan daha eski tanrılar olduklarını gösterir. Herhalde, Niördhr, Azlar'ın arasında, onlara eşit durumda yaşadı ve *Oegisdrecka*, daha çok, tanrılar üzerindeki Norveç efsanelerinin oluşması çağında, kardeşler arasındaki evlenmenin, hiç değilse tanrılar arasında henüz hiçbir tiksinti uyandırmadığını gösteren bir kanıttır. Eğer Wagner özürlü görülmek isteniyorsa, belki *Edda*'ya değil, *Tanrı ve Bayader* baladında, kadının dinsel teslimiyetini modern fuhşa çok yaklaştırma yanılgısını işleyen Gœthe'ya başvurmak, daha doğru olur. [*Engels'in 1891 dördüncü baskıya notu.*]

büyük bir yaş eşitliği içinde bulunmaları nedeniyle, bu ilerleme, birinciden son derece daha önemli, ama çok daha da güç idi. Büyük bir olasılıkla, önce karındaş (*uterin,* yani ana tarafından) kardeşler arasındaki cinsel ilişkilerin yasaklanmasıyla başlayan bu ilerleme, yavaş yavaş gerçekleşti. Önceleri tek tek durumlara bağlı olan bu yasak, zamanla kural haline geldi (yüzyılımızda [19. yüzyıl —ç.] Havai'de bu kuralın ayrıklamaları hâlâ görülüyordu) ve sonunda, hatta yan-hısım (*collateral*) kardeşler arasındaki, yani bizim terminolojimize göre, erkek ve kız kardeşlerin çocuk, torun ve torun-çocukları arasındaki evlenme de yasaklandı. Morgan'a göre, bu gelişme "doğal seçme (*selection naturelle*) ilkesinin nasıl işlediğini gösteren parlak bir örnek" oluşturur.

Bu ilerlemeyle, içinde kandaşlar arasındaki evlenmelerin sınırlanmış bulunduğu aşiretler, kardeşler arasındaki evliliğin kural ve yasa kaldığı aşiretlerden, sözgötürmez bir biçimde, daha hızlı ve daha tam bir biçimde gelişmişlerdir. Ve bu ilerlemeden doğrudan doğruya çıkan ve ilk ereğini çok aşan bir kurum, dünyadaki barbar halkların —eğer hepsinde değilse— çoğunda toplumsal rejimin temelini oluşturan gens, bu ilerlemenin ne kadar olağanüstü bir sonuç verdiğini tanıtlar; Roma'da olduğu gibi Yunan'da da, gensten doğrudan doğruya uygarlığa geçeriz.

Her ilkel aile, en geç birkaç kuşak sonra, bölünmek zorundaydı. Barbarlığın orta aşamasından öncesine kadar, ayrıklamasız olarak hüküm sürmüş bulunan ilkel ev ekonomisi, komünist ekonomi, koşullara göre değişen, ama her yerde iyice belirlenen en yüksek bir aile topluluğu büyüklüğünü gerektiriyordu. Aynı ananın çocukları arasında cinsel ilişkinin doğru olmadığı fikrinin ortaya çıkışı, eski ev topluluklarının bölünüp yeni toplulukların kuruluşu üzerinde etkili olmuş olsa gerektir (ki, zaten, bu yeni topluluklar ile aile grupları arasında zorunlu bir özdeşlik yoktur). Bu yeni topluluklardan bazılarının çekirdeği bir ya da birkaç dizi kız kardeş, bazılarının çekirdeği de, onların ana tarafından (*uterin*) erkek kardeşleri oldu. İşte Morgan'ın *ortaklaşa* (*punaluenne*) dediği aile biçimi, kandaş aileden, böyle, ya da buna benzer bir biçimde çıkmıştır. Havai töresine göre, karındaş ya da daha uzak, belli bir sayıdaki kız kar-

deş (yani birinci, ikinci, ya da başka bir dereceden kuzinler), ama kendi öz erkek kardeşleri dışında, ortak kocalarının ortak karıları idiler; bu adamlar, artık birbirlerini kardeş olarak değil, —zaten mutlaka kardeş olmaları da gerekmezdi—, *Punalua* olarak, yani can yoldaşı ve deyim yerindeyse, ortak diye çağırırlardı. Aynı biçimde, karındaş ya da daha uzak bir dizi erkek kardeş, kendi öz kız kardeşleri *olmayan* belli bir sayıdaki kadına ortak evlilik biçiminde sahip oluyorlar, ve bu kadınlar da kendi aralarında *Punalua* olarak çağrılıyorlardı. Daha sonra bir dizi değişmeye uğrayan, ve başlıca özelliği, belirli bir aile çerçevesi içinde, erkekler ile kadınların karşılıklı ortaklığı olan, ama karşıt cinsten eşlerin, önce karındaş, sonra daha uzak kardeşlerinin dıştalanmış bulundukları bir aile kuruluşunun klasik biçimi işte budur.

Bu aile biçimi, bize Amerikan sisteminin dile getirdiği akrabalık derecelerini tam bir doğrulukla gösteriyor. Annemin kız kardeşlerinin çocukları, hep annemin çocukları kalıyor; aynı şekilde babamın erkek kardeşlerinin çocukları da, babamın çocuklarıdır; ama, annemin erkek kardeşlerinin çocukları, annemin yeğenleri olurlar (*neveux ve nèces*); babamın kız kardeşlerinin çocukları da, babamın yeğenleridirler; ve annemin ve babamın yeğenleri de, benim kuzen ve kuzinlerim olurlar. Aslında, annemin kız kardeşlerinin kocaları, daima annemin kocaları ve babamın erkek kardeşlerinin karıları da babamın karıları iken —daima fiilen değilse de, hukuken— kardeşler arasında cinsel ilişkinin toplum tarafından şiddetle reddedilmesi, o zamana kadar kardeş sayılan erkek ve kız kardeşlerin çocuklarını ikiye ayırdı: birileri, önce olduğu gibi sonra da, aralarında gene (daha uzaklaşmış) erkek ve kız kardeş olarak kalırlar; ama bir yandan erkek kardeşin, öbür yandan da kız kardeşin çocukları, artık kendi aralarında erkek ve kız kardeş *olamazlar;* artık ortak ana-babaları —ne yalnız baba, ne yalnız ana, ne de ikisi birden— yok demektir ve bu yüzden, daha önceki aile rejiminde bir anlamsızlık olabileceği halde, yeğenler kategorisi ile kuzen ve kuzinler kategorisi, ilk kez, zorunlu duruma gelir. Karı-koca evliliği üzerine kurulmuş bütün aile biçimleri içinde tamamen saçma gibi gö-

rünen Amerikan akrabalık sistemi, gerekçesini ortaklaşa ailede bulur ve bu aile biçimiyle en küçük ayrıntılarına varıncaya kadar ussal bir biçimde açıklanabilir. En azından bu akrabalık sisteminin yayılmış bulunduğu ölçüde, ortaklaşa, ya da ona benzer herhangi bir aile biçiminin de var olmuş olması gerekir.

Eğer dinibütün misyonerler, tıpkı vaktiyle Amerika'da, İspanyol keşişlerinin yaptığı gibi, hıristiyan ahlâkına aykırı bulunan bu durumlarda yalnızca "tiksinti uyandırıcı"* bir şey görmeselerdi, Havai'de gerçek varlığı tanıtlanmış olan bu aile biçimini, büyük bir olasılıkla bütün Polinezya'da görebilecektik. O zamanlar barbarlığın orta aşamalarında bulunan Bretonlar üzerine konuşan Sezar, bize "onların kendi aralarında, ve çoğunlukla erkek kardeşler ve babalarla oğullar arasında, on ya da oniki kadına ortaklaşa sahip olduklarını" anlatır. Bu durumun en yetkin açıklaması grup halinde evlenmedir. Barbar analar, ortaklaşa kadın alabilecek yaşta, on ya da oniki oğula birden sahip değildiler; ama ortaklaşa aileye uygun düşen Amerikan akrabalık sistemi birçok erkek kardeş sağlar, çünkü bir erkeğin yakın ve uzak bütün kuzenleri, onun erkek kardeşidir. "Babalarla oğullar"a gelince, belki burada Sezar'ın yanlış bir yorumu sözkonusudur; bununla birlikte, bu sistem içinde, babayla oğul, ya da anayla kızın aynı evli grup içinde bulunabilmeleri kesin olarak kural-dışı değildir: ama babayla kızın, ya da anayla oğulun aynı evli grup içinde bulunması olanaksızdır. Aynı şekilde, bu grup halinde evlilik biçimi, ya da benzer bir biçim, yabanıl ve barbar halklardaki kadın ortaklığı üzerine Herodot ve öbür eski yazarların anlattıklarını çok kolay açıklar. Watson ve Kaye'in (*The People of India*) Ganj'ın kuzeyindeki Aud'da yaşayan Tikurlar hakkında anlattıkları şeyler için de durum aynıdır:

"Onlar, aralarında hemen hemen hiçbir ayrım olmaksızın, büyük ortak topluluklar halinde birlikte yaşarlar (ya-

* Bachofen'in "sefahatla döllenme" adını verdiği ve bulgulanmış olduğunu sandığı engelsiz cinsel ilişki izleri, artık kuşkuya hiç yer kalmadığı gibi, grup halinde evlenmeye bağlıdır. "Eğer Bachofen bu ortaklaşa (*punaluenne*) evlenmeleri "kuralsız" buluyorsa, o çağda yaşayan biri de, bizim baba ya da ana tarafından yakın ya da uzak kuzenler arasındaki evlenmelerimizi zina gibi görürdü; bu işte, kandaş kardeşler arasında yapılmış bir evlenme bulurdu" (Marx). [*Engels'in notu.*]

ni cinsel ilişkilerde bulunurlar); eğer aralarından ikisi evli olarak kabul edilirse, aralarındaki ilişki yalnızca sözde kalan bir ilişkidir."

Çoğu durumlarda, gens kurumu, doğrudan ortaklaşa aileden çıkmışa benzer. Gerçi Avustralya sınıf sistemi de bu kurum için bir hareket noktası sağlar;[152] Avustralyalılar gensler halinde yaşarlar; henüz ortaklaşa aileye değil, grup halinde evliliğin çok ilkel bir biçimine sahiptirler.

Grup halinde ailenin bütün biçimleri içinde, bir çocuğun babasının kim olduğu kesinlikle bilinemez, ama anasının kim olduğu kuşkuya hiç yer kalmayacak bir biçimde bilinebilir. Bir ana, her ne kadar ailenin *bütün* çocuklarını kendi çocukları olarak çağırır ve onlara karşı analık görevleriyle yükümlü bulunursa da, gene de kendi öz çocuklarını öbürleri arasından ayırdeder. Öyleyse, grup halinde evlilik varoldukça, soyağacının yalnızca *ana* tarafından gösterilebileceği açıktır; demek ki, bu durumda, yalnızca *kadın-soy-zinciri* tanınmaktadır. Gerçekten, bütün yabanıl ve barbarlığın aşağı aşamasında bulunan halklardaki durum budur ve bunu ilk bulgulamış olmak da, Bachofen'in ikinci büyük meziyetidir. Kadın-soy-zincirinin ve ondan çıkan miras ilişkilerinin bu tekelci tanınışını, Bachofen "analık hukuku" terimiyle belirtiyor; kısa olduğu için ben de bu deyimi kullanıyorum; ama bu, uygun bir terim değildir, çünkü toplumun bu aşamasında, sözcüğün hukuksal anlamında "hukuk", henüz sözkonusu edilemez.

Şimdi, ortaklaşa aile içindeki iki tipik gruptan birini, çocukları ve ana tarafından karındaş ya da daha uzak erkek kardeşleri (varsayımımıza göre, kocaları *olmayan* erkek kardeşleri) ile birlikte, bir ana-baba-bir (*soeurs germaines*) ya da daha uzak kız kardeşler (yani birinci, ikinci ve öbür derecelerdeki ana-baba-bir kız kardeşlerin kız çocukları) grubunu alalım. Böylece, daha sonra bir gensin üyeleri olarak görünen kimseler çevresini, bu kurumun ilkel biçimi içinde elde etmiş bulunuyoruz. Bu çevre içindeki kadınların hepsi için ortak bir ana-ata vardır ve bu soy-zinciri nedeniyle, bu zincire bağlı bütün kadınlar, kuşaktan kuşağa, birbiriyle kardeştirler. Ama bu kız kardeşlerin kocaları, artık onların erkek kardeşleri olamazlar; demek ki, aynı ana-atadan gelmez-

ler ve daha sonra gens olacak kandaş gruba dahil değillerdir; ama yalnız ana tarafından soy-zinciri, kesinlikle bilinen tek şey olduğu için, egemen olduğuna göre, bu kadınların çocukları, bu gruba dahildirler. Ana tarafından en uzak yanhısımlar dahil, bütün erkek ve kız kardeşler arasında cinsel ilişki yasaklandıktan sonra, adı geçen grup, gerçekten gens, yani kendi aralarında evlenme hakkından yoksun ve kadın tarafından kandaş bulunan kimselerden kurulmuş sabit bir çevre haline dönüştü ve bundan böyle, bu çevre, toplumsal olduğu kadar dinsel, öbür ortak kurumlarla gitgide sağlamlaşarak aynı aşiretin öbür genslerinden farklılaştı. Bu konu üzerinde, ilerde daha uzun duracağız. Ama, eğer gensin, ortaklaşa aileye dayanarak, yalnız zorunlu bir biçimde değil, ayrıca tamamen doğal bir biçimde de geliştiğini kabul ediyorsak, *gentilice* (gense ait) kurumların varlığı sözgötürmez durumda bulunan bütün halklarda, yani hemen bütün barbar ve uygar halklarda, daha önce bu aile biçiminin varolması gerektiğini de kesin bir şey olarak kabul etmek durumunda kalacağız.

Morgan kitabını yazarken, grup halindeki evlilik üzerine bilgilerimiz henüz çok sınırlıydı. Sınıflar halinde örgütlenmiş Avustralyalılardaki grup halindeki evlilikler üzerine ufak-tefek bazı ayrıntılar biliniyordu, öte yandan, Morgan, 1871'den sonra, Havai'deki ortaklaşa aile üzerine elde ettiği bilgileri yayımlamıştı. Ortaklaşa aile, bir yandan, Morgan için bütün araştırmalarının dayandığı Amerika yerlileri arasında yürürlükte bulunan akrabalık sisteminin yetkin açıklamasını sağlıyor, öbür yandan, analık hukuklu gensin kendisinden çıkartılabileceği en uygun hareket noktasını oluşturuyor ve son olarak da, Avustralya'daki sınıflardan çok daha yüksek bir gelişme aşamasını temsil ediyordu. Öyleyse, Morgan'ın, ortaklaşa aileyi zorunlu bir biçimde iki-başlı (*apparié*) evlilikten önce gelen gelişme aşaması olarak yorumlaması ve buna, eski çağlarda genel bir yaygınlık tanıması anlaşılabilir bir şeydir. O zamandan beri, grup halinde evlenmenin birçok başka biçimleri üzerine bilgi sahibi olduk ve şimdi, bu konuda, Morgan'ın yanılmış bulunduğunu biliyoruz. Bununla birlikte, Morgan incelediği ortaklaşa ailede, kendisine dayanılarak daha yüksek bir biçime geçi-

şin kolayca açıklanabileceği grup halinde evlenmenin en yüksek biçimine, klasik biçimine raslamak mutluluğuna erişmiştir.

Grup halinde evlilik üzerine bilgilerimizdeki en özlü zenginleşmeyi, bu aile biçimini kendi klasik toprağında, Avustralya'da yıllarca irdelemiş bulunan İngiliz misyoneri Lorimer Fison'a borçluyuz. Lorimer Fison en düşük gelişme derecesini, Güney Avustralya'da, Mount Gambier'deki Avustralya zencileri arasında buldu. Orada, bütün aşiret, iki büyük sınıfa, Krokiler'le Kumitler'e bölünmüş bulunuyordu. Bu sınıflardan herbirinin içinde, cinsel ilişki, sıkı sıkıya yasaklanmıştır; buna karşılık, sınıflardan birindeki her erkek, öbür sınıftaki her kadının doğuştan kocası ve her kadın da, öbür sınıftaki her erkeğin doğuştan karısıdır. Burada birbiriyle evli bulunanlar bireyler değil, gruplardır: iki sınıf birbiriyle evlenmiştir. Burada iki dış-evlenen sınıf ayrımından çıkan kısıtlama dışında, yaş farkı ya da özel kandaşlık gibi herhangi bir kısıtlamanın varolmayışına dikkati çekmek isteriz. Bir Kroki erkeği, her Kumit kadını üzerinde kocalık hakkına sahiptir; ama kendi öz kızı, aynı zamanda bir Kumit kadınının da kızı olarak, analık hukukuna göre Kumit sayıldığından, bütün Kroki erkeklerinin, öyleyse kendi öz babasının da, doğuştan karısıdır. Hiç değilse, bildiğimiz kadarıyla, sınıflar halindeki örgütlenme, bu duruma hiçbir engel çıkarmaz. Öyleyse, bu örgütlenme, ya kandaşlar arasındaki birleşmeleri sınırlamaya yönelen belirsiz eğilime karşın ana-babayla çocuklar arasındaki cinsel ilişkide henüz hiçbir özel kötülük görülmeyen bir çağda ortaya çıkmıştır — bu durumda, sınıflar sisteminin, bütün yasaklardan yoksun cinsel ilişki durumundan doğrudan çıkmış olması gerekir; ya da, tersine, sınıflar oluştuğu sırada, ana-babayla çocuklar arasındaki cinsel ilişki, töre tarafından *daha önce* yasaklanmıştır — bu durumda da, sınıflar sistemi, kandaş aileye bağlanır ve ondan kurtulmak için atılan ilk adımı oluşturur. Son varsayım çok daha olasıdır. Benim bildiğim, Avustralya'da ana-baba ile çocuklar arasındaki evlilik ilişkileri üzerine hiçbir örnek yoktur ve üstelik dış-evlenmenin daha sonraki biçimi, yani içinde analık hukukunun geçerli bulunduğu gens, kuruluşu sırasında, bu ilişkilerin zaten yasak-

lanmış olmasını gerektirir.

Güney Avustralya'daki Mount Gambier'nin dışında, *iki* sınıf sistemi, ayrıca daha doğudaki Darling ırmağı yöresinde ve kuzey-doğuda, Queensland'de de görülüyor; demek ki iyice yayılmıştır. Bu sistem, yalnızca erkek ve kız kardeşler arasındaki evliliklerle, ana tarafından erkek kardeşlerin çocukları ve ana tarafından kız kardeşlerin çocukları arasındaki evlilikleri yasaklar, çünkü bunlar hep aynı sınıfa dahildirler; buna karşılık, bir kız kardeşle onun erkek kardeşinin çocukları, kendi aralarında evlenebilirler. Güney Yeni-Galles'de, Darling ırmağı Kamilaroyları arasında, kandaşlar arasındaki birleşmeleri engellemek yolunda atılmış yeni bir adım daha saptarız; başlangıçtaki iki sınıf burada dörde bölünmüştür ve bu dört sınıftan herbiri, bütün halinde, öbür sınıflardan belirli biriyle evlidir. İlk iki sınıf, birbiriyle doğuştan karı-kocadır; ananın birinci ya da ikinci sınıfa ait olmasına göre, çocuklar da üçüncü ya da dördüncü sınıfa geçerler; bu son iki sınıfın aynı şekilde birbiriyle evli bulunan çocukları da, yeniden birinci ya da ikinci sınıfa ait olurlar. Öyle ki, her zaman bütün bir kuşak birinci ve ikinci sınıfa, sonraki kuşak üçüncü ve dördüncü sınıfa aittir; ve daha sonra gelen kuşak da, yeniden birinci ve ikinci sınıfa ait olur. Bu durum sonucu, (ana tarafından) kız ve erkek kardeşlerin çocukları birbirinin karı ve kocası olamazlar, ama torunları pekâlâ olabilirler. Hayli karışık bulunan bu rejim, sonradan analık hukukuna göre örgütlenmiş genslerin işe karışmasıyla büsbütün karışık bir durum kazanır; ama şimdiden bu konuya giremeyiz. Kandaşlar arası evliliği yasaklamaya götüren, ama bunun açık bilincinden yoksun eğilimin, kendini tamamen içgüdüsel denemeler halinde, sürekli olarak nasıl belli ettiği görülüyor.

Avustralya'da henüz bir sınıf halinde evlilik durumunda bulunan grup halinde evlilik, yani çoğunlukla kıtanın bütün yüzüne yayılmış bir erkekler sınıfıyla, aynı derecede yayılmış bir kadınlar sınıfının blok halinde evlilik birliği olan grup halinde evlilik, yakından bakınca, genelevlerde olup bitenlere alışkın darkafalı burjuva imgeleme yetisinin tasarladığı kadar tiksinç bir şey olarak görünmüyor. Tersine, yalnızca onun varlığını akla getirebilmek için uzun yıl-

lar gerekmiştir ve kısa bir süreden beri de, onun varlığı yeniden yadsınmaktadır. Üstünkörü bir gözlemci, onda [grup halinde evlilikte, —ç.] gevşek bir karı-koca evliliğinden ve bazı yerlerde denk geldikçe kaçamak yapılması usulden olan bir çok-karılılıktan başka bir şey görmez. Ortalama Avrupalının pratiğine çok alışık bulunduğu bu evlilik koşulları içindeki düzenleyici yasayı bulgulamak için, Fison ve Howitt'in yapmış oldukları gibi, bu işi yıllarca incelemek gerekir. O yasaya göre, doğduğu ülkeden binlerce kilometre uzakta, çoğunlukla bir konaktan öbürüne, bir aşiretten öbürüne geçen yabancı Avustralyalı zenci, dillerini anlamadığı insanlar arasında, hiçbir direnç ve kötülükle karşılaşmaksızın, isteklerini yerine getiren kadınlar bulur, o yasaya göre, birçok karısı olan adam, bunlardan birini, geceyi geçirmesi için, konuğuna bırakır. İşte Avrupalının ahlâksızlık ve yasasızlık gördüğü bu noktada, aslında sıkı bir yasa egemendir. Kadınlar, yabancının evlilik sınıfına aittirler ve bu nedenle onun doğuştan-karısıdırlar; onları birbirine bağlayan bu ahlâk yasası, karşılıklı olarak birbirine ait bulunan iki evlilik sınıfı dışındaki bütün ilişkileri, yüzkarası tehdidi altında, yasaklar. Hatta kadın kaçırmanın çoğunlukta ve usulden olduğu birçok yerlerde bile, sınıflar yasası büyük bir dikkatle gözetilir.

Zaten, daha kadın kaçırma usulünde, karı-koca evliliğine geçişin bir belirtisi, hiç değilse iki-başlı-evlilik (*mariage apparié*) biçimi altında, kendini göstermektedir: dostlarının yardımıyla, genç adam, zorla ya da kandırarak genç kızı kaçırınca, dostlarının hepsi sırayla kıza sahip olurlar; ama sonunda kız, kendisini kaçıran genç adamın karısı olarak kabul olunur. Tersine: eğer kaçırılan kadın kocasının evinden kaçar ve başka bir adam tarafından elde edilirse, bu adamın karısı olur ve ilk kocası, kadın üzerindeki haklarını kaybeder. Demek ki, genel olarak varlığını sürdüren grup halinde evliliğin yanında, hatta içinde, tekelcilik ilişkileri, azçok uzun bir zaman süren eşlikler kurulur, ve grup halinde evliliğin yanında çok-karılılık kendini gösterir; nedir ki, grup halinde evlilik, artık burada da [Avustralya'da —ç.] ortadan kalkma yolundadır ve şimdi sorun, Avrupa'nın etkisi altında, önce neyin, grup halinde evliliğin mi, yok-

sa grup halindeki evlilerin, yani Avustralya zencilerinin mi sahneden kaybolacağını bilme sorunudur.

Avustralya'da hüküm sürdüğü biçimiyle, sınıflar halindeki evlilik, her halde, grup halinde evliliğin çok aşağı ve ilkel bir biçimidir; oysa, ortaklaşa aile, bildiğimiz kadarıyla, bunun en yüksek gelişme derecesidir. Birincisi, göçebe yabanılların toplumsal durumuna uygun düşen biçime benziyor; ikincisi, göreli yerleşik komünist toplulukların (*communautés communistes*) kurulmuş olmasını gerektiriyor ve geçişsiz, [yani iki aşamayı birbirine bağlamaksızın —ç.] hemen bir üst gelişme aşamasına götürüyor. İkisi arasında, kuşkusuz, daha birçok ara basamaklar bulacağız. Bu daha yeni açılmış ve şimdiye kadar çok az ilerlemiş bir araştırma alanıdır.

3. *İki-başlı-aile* (*la famille appariée*). Bir erkekle bir kadını, azçok uzun bir zaman için birbirine bağlayan belirli bir evlenme biçimi, grup halinde evlenme rejimi zamanında, ya da daha eskiden de vardı; erkek, birçok kadın arasında, bir baş kadına sahipti (henüz bir gözdeden sözedilemez) ve onun için, öbürleri arasında, esas kocaydı. Bu durum grup halinde evlilikte bazan bütün kurallardan yoksun bir kadın ortaklığı, bazan kayıtsız şartsız bir fuhuş gören misyonerlerin yanılgılarına hayli geniş katkıda bulundu. Ama gens geliştikçe ve aralarında evlenmenin bundan böyle olanaksız duruma geldiği "erkek kardeşler" ve "kız kardeşler" sınıfları kalabalıklaştıkça, bu töresel birliklerin gitgide güç kazanmış olmaları gerekir. Gensin kandaşlar arasındaki evlenmenin yasaklanması biçimindeki tepkisi daha da öteye gitti. Böylece, İrokualar ve barbarlığın aşağı aşamasında bulunan öbür Amerika yerlilerinin çoğunda, kendi sistemlerine göre akraba sayılanların *hepsi* arasında evlenmenin yasak olduğunu görüyoruz; ve onların sistemlerine göre birbirinden farklı yüzlerce çeşit akrabalık biçimi vardır. Evlenme yasaklarındaki bu artan karmaşıklık içinde, grup halinde evlenmeler gitgide olanaksız bir duruma geldi; grup halinde evlenmeler yerine *iki-başlı-aile* geçti. Bu aşamada, bir erkek bir kadınla yaşar, ama gene de çok-karılılık ve uygun fırsatlarda kaçamak yapmak hakkına sahiptir. Ama iktisadî nitelikteki nedenlerden ötürü, çok-karılılığa ender ras-

lanır; bununla birlikte, çoğunlukla, ortaklaşa yaşam boyunca kadından çok sıkı bir bağlılık istenir ve eşini aldatan kadın şiddetle cezalandırılır. Ama evlilik bağı, iki tarafça da kolaylıkla çözülebilir ve çocuklar, geçmişte olduğu gibi, yalnızca anaya ait olurlar.

Kandaşları gitgide evlilik bağının dışında tutmadaki doğal seçme (*sélection naturelle*) etkili olmakta devam eder. Morgan'ın dediğine göre:

"Kandaş olmayan gensler arasındaki evlenmelerden, beden bakımından olduğu kadar, kafa bakımından da daha sağlam bir soy çıkar; gelişmekte olan iki aşiret birleşince, yeni kafatasları ve yeni beyinler, iki aşiretin de yeteneklerine sahip olana kadar doğal bir biçimde gelişirler."

Böylece, gens biçiminde (*gentilice*) örgütlenmiş bulunan aşiretler, geri kalmış aşiretlere üstün gelecek, ya da onları kendilerine benzeteceklerdi.

Demek ki, ailenin ilkel tarih içindeki gelişmesi, başlangıçta bütün aşireti kapsayan ve içinde iki cins arasındaki evlilik ortaklığının hüküm sürdüğü çerçevenin durmadan daralmasına dayanır. Önce en yakın, sonra giderek uzaklaşan, ve hatta evlilikle edinilmiş akrabalıkların gitgide karı-koca ilişkisinin dışında bırakılmasıyla, grup halinde evlenmenin her türlüsü pratik bakımdan olanaksız duruma gelir ve sonunda, daha da gevşek bağlarla geçici olarak birleşmiş bir tek çiftten başka bir şey kalmaz; bu, bozulması durumunda, her türlü evliliğin son bulacağı moleküldür. Bütün bu söylenenlerle, daha şimdiden, sözcüğün bugünkü anlamında bireysel cinsel aşk ile, karı-koca evliliğinin kurulması arasında, ne kadar az bir ilişki bulunduğu ortaya çıkar. Bu durum, ilk karı-koca evliliğinin kurulması aşamasında bulunan bütün halkların pratik yaşantılarıyla daha da güçlü bir biçimde tanıtlanmıştır. Ailenin daha önceki biçimlerinde, erkekler hiçbir zaman kadın sıkıntısı çekmedikleri, tersine, istediklerinden de çok kadına sahip oldukları halde, ilk karı-koca evliliğinin kurulması aşamasında, kadınlar az bulunan ve aranan bir şey haline gelmişlerdir. Bundan ötürü, iki-başlı-evlenme aşamasından itibaren, kadınların kaçırılma ve satın alınmaları başlar — bunlar çok yaygın *belirtilerdir* (*symptômes*), ama yalnızca çok daha derin bir

değişmenin belirtileri. Nedir ki, aslında kadın elde etmenin basit yöntemlerinden başka bir şey olmayan bu belirtilerden, İskoçyalı ukalâ Mac Lennan, özel aile sınıfları yapıntısını yaratmış bulunuyor: "kaçırma yoluyla evlilik" ve "satın alma yoluyla evlilik". Öbür yandan Amerika yerlileri ve (aynı gelişme derecesindeki) öbür aşiretlerde, evlilik akdi, çoğunlukla kendilerine hiçbir şey danışılmayan ilgili erkekle, ilgili kızın işi değil, analarının işidir. Çoğunlukla, birbirini hiç tanımayan iki kişi, bu şekilde nişanlanırlar ve yapılmış pazarlıktan, ancak evlenme zamanı yaklaşınca haberdar olurlar. Düğünden önce, erkek, nişanlısının (*gentilice*) akrabalarına (yani babasına ve babasının akrabalarına değil, ana tarafından akrabalarına), kendisine verilen genç kızın satın alma fiyatı olarak kabul edilen armağanlar verir. Evlilik, eşlerden herbirinin isteğiyle bozulabilir: ama birçok aşirette, örneğin İrokualarda, zamanla bu ayrılmalara karşı bir kamuoyu oluşmuştur; anlaşmazlık durumunda, iki tarafın da kendi gensinden olan akrabaları aracılık ederler; ancak bu aracılığın başarısızlığa uğraması durumunda ayrılma gerçekleşir. Ayrılmada çocuklar kadına kalır ve ayrılmadan sonra eşlerden herbiri yeniden evlenmede özgürdür.

Özel bir ev ekonomisini zorunlu, ya da yalnızca istenir kılmak için aslında çok güçsüz ve çok kararsız olan iki-başlı-aile, daha önceki zamanlardan devralınmış komünist ev ekonomisini asla ortadan kaldırmaz. Ama komünist ev ekonomisi, tıpkı gerçek babanın kesinlikle bilinmesi olanaksız olduğundan yalnızca ananın tanınmış olmasının kadınlara, yani analara çok yüksek bir değer kazandırmasında olduğu gibi, ev içinde kadınların ağır basması anlamına gelir. Kadının, toplum yaşamının başlangıcında, erkeğin kölesi olduğu yolundaki fikir, bize aydınlıklar yüzyılından* kalan en saçma fikirlerden biridir. Bütün yabanıllarla, aşağı ve orta aşamadaki, hatta kısmen yukarı aşamadaki bütün barbarlar arasında, kadın, yalnızca özgür değil, ayrıca çok değer verilen bir duruma da sahiptir. Bu durumun, henüz iki-başlı-evlilik aşamasında nasıl olduğunu, Senekalı İrokualar arasında uzun yıllar boyunca misyonerlik yapan Arthur Wright bize anlatabilir:

* 18. yüzyıl. —ç.

"Kadınların henüz *uzun evlerde* (birçok aileden kurulu komünist ev ekonomileri) oturdukları çağdaki ailelerine gelince, ... bu evlerde daima bir klan (bir gens) egemendi, öyle ki, [bu klana dahil olan —ç.] kadınlar, kocalarını başka klanlardan (*gentes*) alırlardı. ... Genellikle, evi kadınlar yönetirdi; erzak ortaklaşaydı; ama ortak gereksinmeleri karşılamak için kendi payına düşeni getirmekte çok tembel ya da çok beceriksiz davranan zavallı koca ya da zavallı aşığın hali dumandı. Çocuklarının sayısı, ya da ev içindeki kişisel mülkiyeti ne olursa olsun, her an bohçasını yapıp defolup gitme emrini almayı bekleyebilirdi. Ve bu emri alınca, ona karşı direnmeye girişmesi de boşunaydı; artık evde barınamazdı; ona, kendi klanına (gensine) dönmek, ya da çoğunlukla olduğu gibi, bir başka klan içinde yeni bir evlilik aramaktan başka yapacak bir şey kalmıyordu. Kadınlar, başka her yerde oldukları gibi klanlar (*gentes*) içinde de büyük güç idiler. Gerektiğinde, bir başkanı görevinden alarak, onu yalın bir savaşçı sınıfına indirmekte duraksama göstermezlerdi."

Erkekler farklı genslere bölünürlerken, kadınların, eğer hepsinin değilse, çoğunun bir tek ve aynı gense ait bulunduğu komünist ev ekonomisi, ilkel çağlarda evrensel bir yaygınlığa sahip bu kadın egemenliğinin somut temelidir ve bunu bulgulamış olmak da, Bachofen'in üçüncü başarısını oluşturur. Ayrıca, gezgin ve misyonerlerin, yabanıllar ve barbarlar arasında kadınlara düşen aşırı çalışma üzerine anlattıklarının, bu söylenenlerle asla çatışmadığını ekliyorum. İki cins arasındaki işbölümü, kadının toplum içindeki konumunu belirlemiş olanlardan bambaşka nedenlerle belirlenmiştir. Kadınların, bize göre uygun görünenden çok daha fazla çalışmak zorunda bulunduğu halklarda, kadınlara çoğunlukla, bizim Avrupalı kadınlara gösterdiğimizden çok daha fazla gerçek saygı gösterilir. Uygarlığın, yalancı saygılarla çevrilmiş ve bütün gerçek çalışmaya yabancı "sayın bayan"ının (hanfendisinin) toplumsal konumu, ağır işlerde çalışan, halkı içinde gerçek bir sayın bayan (*dame, lady, frowa, **Frau**; domina*) sayılan ve zaten, niteliği gereği, öyle de olan barbar kadının toplumsal konumundan çok daha aşağıdır.

Günümüzde, Amerika'da, iki-başlı-evliliğin, grup halin-

de evlilik yerine tamamen geçip geçmediğini bilmeye gelince, bunu, ancak, henüz yabanıllık durumunun yukarı aşamasında bulunan Amerika'nın kuzey-batı ve özellikle güneyindeki halklar üzerinde yapılacak derinlemesine araştırmalar kararlaştırabilir. Amerika'nın güneyindeki halklar üzerine öylesine cinsel başıbozukluk örnekleri anlatılıyor ki, eski grup halindeki evliliğin tamamen ortadan kalkmış olduğuna pek de inanılamaz. Herhalde, grup halinde evliliğin bütün izleri henüz silinmemiştir. Hiç olmazsa, kırk Kuzey Amerika aşiretinde, kız kardeşlerin büyüğüyle evlenen adamın, bütün küçük kız kardeşleri, gerekli yaşa gelince, karı olarak alma hakkı vardır: bütün kız kardeşler dizisi için erkekler ortaklığının kalıntısı. Ve Bancroft, Kaliforniya yarımadasında bütün bağlardan yoksun cinsel ilişkide bulunmak için birçok "aşiret"in toplanarak bazı törenler yaptıklarını anlatır (yabanıllık durumunun yukarı aşaması). Bunlar, kuşkusuz, bu törenlerde, bir gense ait kadınların öbür gensin bütün erkeklerine; ve bir gense ait erkeklerin de öbür gensin bütün kadınlarına ortaklaşa sahip oldukları zamanların belirsiz anısını saklayan genslerdir. Bu töre, Avustralya'da hâlâ hüküm sürer. Bazı halklarda, eskilerin, başkanlar ve büyücü rahiplerin, kadın ortaklığından kendi hesaplarına yararlandıkları ve kadınlardan çoğunu kendi tekellerine aldıkları olur; ama buna karşılık, bazı bayramlar ve büyük halk toplantıları süresince, eski ortaklığı gerçekten diriltmeye ve karılarını genç erkeklerle oynaşmaya bırakma zorundadırlar. Westermarck (s. 28-29) eski cinsel ilişki özgürlüğünün kısa bir süre için yürürlüğe konduğu bu devirli cinsel eğlenceler üzerine,[153] Hindistan'daki Hoslar, Santallar, Pancalar ve Kotarlardan, bazı Afrikalı halklardan vb. birçok örnek veriyor. İşin garibi, Westermarck'ın bundan çıkardığı sonuç, burada grup halinde evlilik kalıntılarının değil —ki o, grup halinde evliliği yadsır—, ama ilkel insanla öbür hayvanlarda ortak bir nitelik alan kızgınlık dönemi kalıntılarının sözkonusu olduğudur.

Şimdi, Bachofen'in dördüncü büyük bulgulamasına, grup halinde evlilikten iki-başlı-evliliğe geçişi gösteren geniş ölçüde yaygın bir biçimin bulgulanmasına geliyoruz. Bachofen, bunu, eski tanrı buyruklarını çiğnemenin kefareti ola-

rak gösteriyor: Kadının iffet hakkını satın almasını sağlayan kefaret, aslında onun kendini erkeklerin eski ortaklığından kurtarıp *yalnızca bir erkeğe* vermesini sağlayan kefaretin mistik anlatımından başka bir şey değildir. Bu kefaret, sınırlı bir fuhuştan ibaretti: Babilli kadınlar, yılda bir kez, Militta tapınağında, kendilerini vermek zorundaydılar; Küçük Asya'nın öbür halkları, kızlarını, evlenebilmelerinden önce, canlarının istedikleriyle yıllar boyu özgür aşk hayatı yaşamak üzere Anaitis tapınağına gönderiyorlardı; dinsel görünüşlerle bezenmiş benzeri töreler, Akdeniz'le Ganj arasındaki hemen bütün Asyalı halklarda görülür. Bachofen'in göstermiş olduğu gibi, kurtuluşu sağlayan günah ödeyici sungu, zaman boyunca gitgide hafiflemiştir:

"Her yıl yenilenen sungu [kendini vermek —ç.], yerini bir tek sunguya bırakır; yaşlı kadınların *hétaïrisme*'i yerine, genç kızların *hétaïrisme*'i ve bunun evlilik süresince uygulanması yerine, evlilikten önce uygulanması geçer; kendini fark gözetmeksizin herkese vermenin yerini, belirli kişilere verme alır." (*Analık Hukuku*, s. xix.)

Öbür halklarda dinsel kamuflaj hiç görülmez; bazılarında —antikçağda Trakyalılar, Keltler, vb. ... günümüzde de Hindistan'daki birçok yerli halklarda, Malezyalılarda, Okyanusya'daki ada halkları ve birçok Amerika yerlilerinde— genç kızlar, evlenene kadar, en büyük cinsel özgürlükten yararlanırlar. Özellikle, Güney Amerika'nın hemen her yanındaki durum, ülke içine biraz giren herkesin görebileceği gibi, budur. Agassiz (*A Journey in Brazil*, Boston and New York, 1868, s. 266), yerli kökten gelen zengin bir ailenin kızıyla tanışır ve kızın annesiyle konuşurken, subay olarak Paraguay'a karşı savaşa katılmış bulunan kocasından kızın babası olarak sözeder; ama kızın anası gülümseyerek şöyle der: *Naô tem pai, he filha da fortuna;* onun babası yok, raslantı çocuğudur o.

"Yerli ya da melez kadınlar, evlilik-dışı çocuklarından, en küçük bir utanıp sıkılma duygusuna kapılmadan, hep bu türlü sözederler; ve bu durum olağanüstü bir şey olmaktan çok uzaktır, ancak bunun tersi bir istisna olabilir. Çocuklar ... çoğunlukla yalnız analarını tanırlar, çünkü çocuğun bütün derdi ve bütün sorumluluğu anaya düşer; ba-

baları hakkında bir şey bilmezler; kadın, kendinin ya da çocuklarının, baba üzerinde herhangi bir hakları bulunduğunu aklından bile geçirmez."

Burada uygar kişiye garip gibi görünen şey, aslında analık hukukuna göre ve grup halinde evlilik içinde bir kuraldan başka bir şey değildir.

Daha başka halklarda, nişanlı erkeğin dost ve akrabaları, ya da düğün davetlileri, düğün sırasında, nişanlı kız üzerindeki geleneksel haklarından yararlanırlar ve damadın sırası en sonra gelir; antikçağda Baléar adalarında ve Afrikalı Ojiller'de durum böyleydi; günümüzde de, Habeşistan Barealar'ında durum gene böyledir. Bazan da, aşiret ya da gensin başkanı, önderi, şamanı, rahibi, prensi, ya da sanı ne olursa olsun resmî bir kişi, topluluğu temsil eder, ve nişanlı kız üzerinde ilk gece hakkından yararlanır. Bu durumu aklamak yolundaki bütün neo-romantik girişimlere karşın, bu *jus primde noctis,** grup halinde evliliğin kalıntısı olarak günümüzde de, Alaska'da yaşayanların çoğu arasında (Bancroft, *Native Races,* I, s. 81), Meksika'nın kuzeyindeki Tahular'da (*ibid.*, s. 584) ve öbür halklar içinde varlığını hâlâ sürdürmektedir. İlk gece hakkı, bütün ortaçağ boyunca, hiç değilse Kelt asıllı ülkelerde, örneğin doğrudan doğruya grup halinde evlilikten çıkmış bulunduğu Aragon'da hep vardı. Kastilya'da köylü hiçbir zaman toprakbent (*serf*) olmadığı halde, Aragon'da Katolik Ferdinand'ın 1486 fermanına kadar toprakbentliklerin (*servages*) en utanç vericisi hüküm sürdü. Bu belgede şöyle bir parça var:

"Kararlaştırır ve bildiririz ki, yukarda adı geçen beyler (*senyors, barons*) ... bundan böyle, bir köylünün evlendiği kadınla ilk geceyi geçiremezler; kendisine uyruk olunmanın (*suzerainеté*) belirtisi olarak, düğün gecesi, kadın yattıktan sonra, kadının ya da yatağın üstünden aşamazlar; sözkonusu beyler, bundan böyle, paralı ya da parasız, köylülerin isteklerine aykırı olarak, onların kız ya da oğullarını kullanamazlar." (Sugenheim tarafından özgün Katalan [lehçesindeki —ç.] metninden alınmıştır. *Le Servage,* Petersburg 1861, s. 355.)

* İlk gece hakkı. —ç.

Bachofen, "*hétaïrisme*" ya da "sefihçe çiftleşme" adını verdiği şeyden karı-koca evliliğine geçişin tamamen kadınların eseri olduğunu kesinlikle ileri sürdüğü zaman, bir kez daha, sözgötürmez biçimde haklıdır. İktisadî yaşam koşullarının, eski komünizmi yıkarak geliştiği ve nüfus yoğunluğunun da arttığı ölçüde, geleneksel cinsel ilişkiler ilkel saflıklarını yitiriyor, ve iffet hakkını, bir tek adamla geçici ya da sürekli evlenme hakkını bir kurtuluş gibi görmeye başlayan kadınlara, gitgide alçaltıcı ve ezici olarak görünüyorlardı. Bu ilerleme, kaynağını erkeklerden alamazdı; çünkü erkeklerin, günümüze kadar, edimli grup halinde evlenme tatlarından vazgeçmek, hiçbir zaman akıllarına bile gelmemiştir. Ancak kadınların iki-başlı-evliliğe geçişe meydan vermelerinden sonradır ki, erkekler sıkı tek-eşliliğe girebildiler — ama gerçekte, bu tek-eşlilik, yalnızca kadınlar içindir.

İki-başlı-aile, yabanıllık ile barbarlığın sınırlarında, çoğunlukla yabanıllığın yukarı aşamasında, bazı bazı da barbarlığın yalnızca aşağı aşamasında kuruldu. İki-başlı-aile, barbarlık için belirleyici aile biçimidir; tıpkı grup halinde evliliğin yabanıllık, ve tek-eşliliğin de uygarlık için olduğu gibi. Bunun, kesin tek-eşliliğe kadar gelişmesine devam edebilmesi için, buraya kadar etkisini görmüş bulunduğumuz nedenlerden başka nedenler gerekmiştir. İki-başlı-aile içinde, topluluk daha o zamandan son birliğine, iki atomlu molekülüne indirgenmiş bulunuyordu: bir erkek ve bir kadın. Doğal seçme, evliliklerdeki ortaklıkları durmadan evlilik dışına atma yolundaki yapıtını tamamlamıştı; artık ona bu yönde yapacak hiçbir şey kalmamıştı. Öyleyse, eğer yeni devindirici güçler, *toplumsal* güçler işe karışmasaydı, iki-başlı-aileden yeni bir aile biçimi çıkması için hiçbir neden yoktu. Ama bu yeni devindirici güçler işe karıştı.

Şimdi Amerika'yı, iki-başlı-ailenin klasik toprağını bırakıyoruz. Bu ülkede, daha yüksek bir aile biçiminin gelişmiş olduğunu, bulgulanma ve fetihten önce, ülkenin herhangi bir yerinde tek-eşliliğin varlığını gösteren hiçbir belirti yoktur. Ama Eski Dünyada durum bambaşkaydı.

Burada, hayvanların evcilleştirilmesi ve sürüler yetiştirilmesi, o zamana kadar görülmemiş bir zenginlik kayna-

ğını geliştirmiş ve yepyeni toplumsal ilişkiler yaratmıştı. Barbarlığın aşağı aşamasına kadar, durağan servet hemen yalnızca ev, giysiler, kaba mücevherler ve sandal, silah, en ilkel ev avadanlıkları gibi, yiyecek elde edilmesi ve hazırlanması için zorunlu aletlerden ibaretti. Yiyeceğe gelince, onun her gün yeniden kazanılması gerekiyordu. Bundan böyle, çoban halklar gelişiyorlardı: Aryenler, Pencap ve Ganj vadisinde ve Amuderya ile Sirderya'nın daha da iyi suladığı bozkırlarda; Semitler, Dicle ve Fırat boylarında; at, deve, eşek, sığır, koyun, keçi ve domuz sürüleriyle, durmadan çoğalmak ve et ve süt gibi besinleri bol bol sağlamak için, yalnızca gözkulak olmak ve en kaba özeni göstermekten başka bir şey istemeyen bir zenginliğe sahiptiler. Daha önce yiyecek elde etmekte kullanılan bütün araçlar geri plana geçti; avcılık, bir zorunluluk olmaktan çıkarak bir lüks haline geldi.

Peki, bu yeni servet kime aitti? Başlangıçta, hiç kuşkusuz gense. Ama sürüler üzerindeki özel mülkiyet, erkenden gelişmiş olmalıydı. Musa'nın Birinci Kitabı denilen kitabın yazarınca, İbrahim Peygamberin, kendi öz hakkı gereği mi bir aile topluluğu başkanı olarak, yoksa bir gensin gerçekten soydan geçme başkanı niteliğiyle mi, sürülerinin sahibi olarak kabul edildiğini söylemek güçtür. Ama, İbrahim Peygamberi, modern anlamda bir mülk sahibi (mâlik) olarak düşünmememiz gerektiği de apaçıktır. Bunun kadar açık olan bir şey de, kendisi hakkında belgelere sahip bulunduğumuz tarih eşiğinde, daha o zamandan, sürülerin her tarafta aile başkanlarının özel mülkiyetinde olduklarıdır; — tıpkı barbar zanaatının ürünleri: madenî avadanlık ve lüks maddeler gibi, tıpkı insan sürüsü: köleler gibi.

Çünkü kölelik de, bu andan itibaren türetilmişti. Aşağı aşamada bulunan barbar için, kölenin bir değeri yoktu. Bundan ötürü Amerikan yerlileri, yendikleri düşmanlarına karşı, yukarı bir aşamada bulunan barbarların yaptıklarından bambaşka bir biçimde davranıyorlardı. Erkekler ya öldürülüyor, ya da yenenlerin aşiretine kardeş olarak kabul ediliyorlardı; kadınlarla da, ya evleniliyor ya da onlar da, yaşayan çocuklarıyla birlikte, yenen aşirete kabul ediliyorlardı. Bu aşamada, insan emek-gücü, henüz kendi bakım

masraflarını kayda değer bir şekilde aşan bir artı (fazla) sağlamaz. Ama hayvancılık, madenlerin işlenmesi, dokumacılık ve sonunda tarımın başlamasıyla durum adamakıllı değişti. Eskiden elde edilmeleri o kadar kolay olan kadınlar, bir değişim-değeri kazanmışlar ve satın alınır olmuşlardı; emek-gücü için de, özellikle sürüler kesinlikle aile mülkiyeti haline geldiği andan itibaren, aynı şey oldu. Aile, hayvan sürüsü kadar hızla çoğalmıyordu. Sürülere gözkulak olmak için daha çok insana gereksinme vardı; bu iş için üstelik tıpkı hayvan sürüsü gibi çoğaltılabilen düşman savaş tutsakları kullanılabilirdi.

Bir kez ailelerin özel mülkiyetine geçip, orada hızla arttıktan sonra, bu türlü servetler, iki-başlı-evlilik ve analık hukuklu gens üzerine kurulu topluma büyük bir darbe vurdu. İki-başlı-evlilik, aile içine yeni bir öğe sokmuştu. Sahici annenin yanında, sahici, delilli-ispatlı ve büyük bir olasılıkla günümüzün birçok "babalar"ından çok daha gerçek babaya da yer veriyordu. Bu çağın ailesi içinde yürürlükte bulunan işbölümüne göre, erkeğe yiyeceğin ve bu iş için zorunlu çalışma aletlerinin sağlanması düşüyordu; bunun sonucu, erkek, bu çalışma aletlerinin sahibiydi; ayrılma halinde kadına ev eşyaları kalırken, erkek, bu aletleri birlikte götürüyordu. Demek ki, bu toplumda yürürlükte bulunan töreye göre, erkek aynı zamanda yeni beslenme kaynağının, hayvan sürüsünün, daha sonra da yeni çalışma aracının, kölelerin sahibiydi. Ama gene bu toplumdaki töreye göre, çocukları onun mirasçısı olamazlardı. Bu konuda durum şöyleydi:

Analık hukukuna göre, yani soy-zinciri yalnızca kadın tarafından hesaplandığı sürece, ve gensteki ilkel miras töresine göre, *gentilice* akrabalar, başlangıçta yakın *gentilice*'lerinin mirasçısı oluyorlardı. Servetin, gens içinde kalması gerekiyordu. Miras yoluyla geçen nesnelerin düşük değerde olmaları dolayısıyla, ola ki, pratikte, bu miras hep en yakın *gentilice* akrabalara, yani ana tarafından kandaşlara geçerdi. Ama, ölen erkeğin çocukları onun gensine değil, analarının gensine ait idiler; bu çocuklar, başlangıçta, analarının öbür kandaşlarıyla birlikte, ve daha sonra, belki birinci dereceden, analarının mirasçısı olurlardı; ama baba-

larının mirasçısı olamazlardı, çünkü onun gensine ait değillerdi ve herkesin serveti, kendi gensinde kalmak gerekirdi. Demek ki, sürülerin sahibi ölünce, sürüler önce onun erkek ve kız kardeşleriyle, kız kardeşlerinin çocuklarına, ya da anasının kız kardeşlerinin çocuk ve torunlarına geçerdi. Ama kendi öz çocukları mirasçı olamazlardı.

Servetlerin artışı, bir yandan aile içinde erkeğe kadından daha önemli bir yer kazandırıyor, bir yandan da, bu durumu, geleneksel miras düzenini çocuklar yararına değiştirmek için kullanma eğilimini ortaya çıkarıyordu. Ama soy-zincirinin analık hukukuna göre hesaplanması yürürlükte kaldıkça, bu olanaklı değildi. Öyleyse, önce değiştirilmesi gereken şey buydu; ve öyle de oldu. Bu iş, bugün sanılabileceği kadar güç olmadı. Çünkü bu devrim —insanlığın tanımış olduğu en köklü devrimlerden biri— bir gensin yaşamakta olan üyelerinden bir tekinin bile durumunda herhangi bir değişiklik yapmak gereğini duymadı. Gensin bütün üyeleri, önceleri ne durumda iseler, gene öyle kalabildiler. Yalnızca, gelecekte, erkek üyelerin çocuklarının gens içinde kalacaklarını, kadın üyelerin çocuklarının ise buradan çıkarılarak babalarının gensine geçeceklerini kararlaştırmak, bu iş için yeterliydi. Böylece, kadın tarafından hesaplanan soy-zinciri ve analık miras hukuku kaldırılmış, erkek tarafından hesaplanan soy-zinciri ve babalık miras hukuku kurulmuştu. Uygar halklarda bu devrimin hangi çağda ve nasıl gerçekleşmiş olduğunu bilmiyoruz. Bu iş, tamamen tarih-öncesi dönemine ilişkindir. Gerçekleşmiş bulunan *olgunun kendisine gelince,* özellikle Bachofen tarafından toplanmış birçok analık hukuku kalıntısı, bunu gereğinden çok kanıtlamaktadır; yakın zamanlarda ya da günümüzde, bir servet artışı ve yaşama biçiminde bir değişiklik (ormanlardan çayırlara göç) etkisiyle olduğu kadar, uygarlığın ve misyonerlerin tinsel etkisiyle de bu devrimi tamamlayan birçok aşirete bakarak, bu işin ne kadar kolay olduğunu görüyoruz. Missouri'deki sekiz aşiretten altısında, erkek tarafından hesaplanan bir soy-zinciri ve bir miras düzeni, öbür ikisinde de, hâlâ kadın tarafından hesaplanan bir soy-zinciri ve miras düzeni vardır. Shawneler, Miamieler ve Delawarelar'da, babalarının mirasçısı olabilmeleri için,

çocuklara babalarının gensine ilişkin bir ad vererek onları baba gensine geçirme töresi yerleşmiştir. "İnsanı, adlarını değiştirerek, nesneleri değiştirmeye götüren ezelî kurnazlık! Ve, dolaysız bir çıkarla dürtülünce, gelenek içinde kalarak geleneği yıkmak için bulunan dolambaçlı yol!" (Marx.) Bu durumdan, içinden çıkılmaz bir karışıklık doğdu ve buna, ancak babalık hukukuna geçmekle, kısmen çare bulundu. "Kısacası, bu, en doğal geçiş görünüyor." (Marx.) Bu geçişin, Eski Dünyanın uygar halklarındaki oluş biçimi üzerine karşılaştırmalı hukuk uzmanlarının bize söyleyebildikleri şeyler için —aslında, bunlar varsayımlardan ibarettir— bakınız: M. Kovalevski, *Tableau des origines et de l'évolution de la famille et de la propriété*, Stockholm 1890.

Analık hukukunun yıkılışı, *kadın cinsinin büyük tarihsel yenilgisi* oldu. Evde bile, yönetimi elde tutan erkek oldu; kadın aşağılandı, köleleşti ve erkeğin keyif ve çocuk doğurma aleti haline geldi. Kadının özellikle Yunanlıların kahramanlık çağında, sonra da klasik çağda görülen bu aşağılanmış durumu, giderek süslenip püslendi, aldatıcı görünüşlere sokuldu, bazan yumuşak biçimler altında saklandı; ama hiçbir zaman ortadan kaldırılmadı.

Erkeklerin tekelci egemenliği kurulduktan sonra, bunun ilk etkisi, o zamanlar ortaya çıkan ataerkil ailenin aracı biçimi içinde kendini gösterdi. Bu aile biçimini en başta belirleyen şey, az sonra üzerinde duracağımız çok-karılılık değil, ama "özgür ya da değil, belirli sayıdaki kimselerin, aile başkanının kabaca otoritesi altında bir aile kurarak örgütlenmesidir. Semitik biçim içersinde, bu aile reisi çok-karılı olarak yaşar; kölelerin bir karısı ve çocukları vardır ve bütün örgütlenmenin amacı, sınırları belli bir alan üzerinde, sürülerin korunmasıdır."[154]

Asıl önemli olan, kölelerin [aileye —ç.] katışması ve babaca otoritedir; bu yüzden de bu aile biçiminin en yetkin örneği, Roma ailesidir. Başlangıçta, *familia* sözcüğü, günümüzdeki darkafalı burjuvaların duygusallık ve karı-koca cilvelerinden yapılma aile anlayışını dile getirmez; Romalılarda, her şeyden önce, hatta karı-koca ile bunların çocukları için değil, yalnızca köleler için kullanılır. *Famulus*

"evcil köle" anlamına gelir ve *familia*, bir tek adama ait bulunan kölelerin bütünü demektir. Daha Gaius zamanında, *familia, "id est patrimonium"* (yani miras payı) vasiyetle bırakılıyordu. Deyim, Romalılar tarafından, içinde, başkanın, kadın, çocuklar ve belirli sayıda köleyi babalık otoritesi altında tuttuğu ve hepsi üzerinde yaşatmak ya da öldürmek hakkına sahip bulunduğu yeni bir toplumsal örgütü belirtmek için türetildi.

"Demek ki, sözcük, tarımın ve törel köleliğin başlaması ve Aryen İtalyalılarla Yunanlıların ayrılmasından sonra kurulan Latin aşiretlerindeki katı aile sisteminden daha eski değildir."[155] Marx ekler: "Daha başlangıçta tarımsal hizmetlerle ilgili olduğuna göre, modern aile, tohum halinde, yalnızca köleliği (*servitus*) değil, toprakbentliği (*servage*) de kapsar. Sonraları toplum ve devlet içinde geniş ölçüde gelişen bütün çelişkiler, *minyatür halinde, modern* ailenin içinde vardır."

Bu aile biçimi, iki-başlı-aileden tek-eşliliğe geçişin belirtisidir. Kadının bağlılığını, yani çocukların babalığını sağlama bağlamak için, kadın, erkeğin insafına bırakılmıştır: adam kadını öldürürse, hakkını kullanmaktan başka bir şey yapmış olmaz.

Ataerkil aile ile birlikte, yazılı tarih alanına giriyoruz; işte ancak bu alanda karşılaştırmalı hukuk bilimi bize büyük bir yardımda bulunabilir. Ve gerçekten, bu bilim, burada, bize, esaslı bir ilerleme getirmiştir. Günümüzde Sırplar ve Bulgarlarda ("Dostça" sözcüğüyle çevrilebilecek) *zádruga* ya da *bratstvo* ("Kardeşlik") adı altında, ve Doğulu halklarda da değişik bir biçim altında hâlâ gördüğümüz ataerkil ev topluluğunun, grup halinde evlilikten çıkmış bulunan analık hukuku ile, modern dünyanın karı-koca ailesi arasındaki geçiş aşamasını oluşturmasının kanıtını Maksim Kovalevski'ye borçlu bulunuyoruz (*Tableau des origines et de l'évolution de la famille et de la propriété*, Stockholm 1890, s. 60-100). Bu, hiç değilse antikçağ dünyasının uygar halkları için, Aryenler ve Semitler için tanıtlanmış gibi görünür.

Bu tür bir aile topluluğunun henüz yaşamakta bulunan en güzel örneği, Güney Slavlarının *zádruga*'sıdır. *Zád-*

ruga, aynı babadan gelen ve karılarıyla birlikte aynı çiftlikte oturan çeşitli kuşakları kapsar; bunlar tarlalarını birlikte eker, ortaklaşa beslenir, ortaklaşa giyinirler ve ürün fazlalarına da ortaklaşa sahip olurlar. Topluluk, evi dışarıya karşı temsil eden evin efendisinin (*domacin*) yüksek yönetimi altında bulunur; evin efendisi, düşük değerdeki nesneleri satma hakkına sahiptir; para işlerine o bakar ve günlük işlerin sorumluluğunu o taşır. Seçimle atanır; ama topluluğun en yaşlı kişisi olması zorunlu değildir. Topluluktaki kadınlarla onların yaptığı işler genellikle *domacin*'in karısı olan evin hanımefendisinin (*domacica*) yönetimi altında bulunur. Genç kızlar için koca seçiminde, evin hanımının da, hatta çoğunlukla ağır basan, oy hakkı vardır. Ama bütün işlerde asıl yetki aile meclisinde, kadın-erkek bütün erginlerden toplanmış olan kuruldadır. Evin efendisi bu kurula hesap verir; kesin kararları bu kurul alır, bütün topluluk üyeleri üzerindeki yargılama yetkisini gene bu kurul kullanır, özellikle toprak vb. gibi belirli bir önemdeki alım-satımları bu kurul kararlaştırır.

Rusya'da da bu büyük aile birliklerinin ortadan kalkmamış bulunduğu, bundan on yıl kadar önce saptanmıştır.[156] Günümüzde, bu aile topluluklarının, Rus halk töresinde, *obscina* ya da köy cemaatlerinden (*communauté villageoise*) daha az köklü olmadığı, genellikle kabul ediliyor. Bu aile birlikleri, en eski Rus mecellesinde (yasalar dergisi), Yaroslav *Pravda*'sında, Dalmaçya yasalarında[157] taşıdığı adla (*vervj*), ve bunun gibi Polonya ve Çek tarih kaynaklarında da yer alır.

Heusler'e göre (*Institutions de droit germanique*), Almanlarda da, iktisadî birim; başlangıçta, modern anlamda karı-koca ailesi değil, birçok kuşak ya da birçok karı-koca ailesinden kurulu ve üstelik çoğunlukla köleleri de kapsayan "ev birliği"dir ("*association domestique*"). Roma ailesi de bu tipe bağlıdır ve bu yüzden, babanın mutlak egemenliği ve ailenin öbür üyelerinin baba karşısında hiçbir hakka sahip olmamaları, bir zamandan beri şiddetli tartışma konusu olmuştur. Aynı tür aile birlikleri, herhalde İrlanda Keltlerinde de mevcuttu; Fransa'da, bu birlikler, Devrime kadar, Nivernais'de, *parçonneries* adı altında varlıklarını

sürdürdüler, bugün de, Franche-Comté'de, henüz tamamen ortadan kalkmamışlardır. Louhans (Saôneet-Loire) bölgesinde, çatıya kadar yükselen, ortak merkezî salonu bulunan büyük köy evleri görülür; salonu, çepeçevre, altı ya da sekiz basamakla çıkılan yatak odaları çevirir. Bu evlerde, aynı ailenin çeşitli kuşakları otururlar.

Hindistan'da, toprağı ortaklaşa eken ev toplulukları, daha, Büyük İskender zamanında, Neark tarafından sözkonusu edilmişti: bu topluluklar, günümüzde de, aynı bölgede, Pencap'ta ve ülkenin bütün kuzey-batısında varlıklarını sürdürüyorlar. Kovalevski, bu ev topluluğunun Kafkasya'daki varlığını bizzat gösterebilmiştir. Cezayir'de, bu topluluk, Kabile'ler arasında varlığını sürdürmektedir. Bunun Amerika'da da bir zamanlar varolmuş olması gerekir. Zurita'nın anlattığı eski Meksika'da yaşayan *calpullis*'lerde,[158] bu aile türünün varlığı iddia olunur; buna karşılık Cunow, (*Ausland*,[159] 1890, n° 42-44) fetih çağında, Peru'da, ekili toprakların devirli paylaşılması, buna göre bireysel ekimi ile birlikte, bir çeşit mark kuruluşunun (ve garip olanı, orada mark'a *marka* deniyordu) varolduğunu oldukça açık bir biçimde tanıtlamıştır.

Herhalde toprağa ortaklaşa sahip olan ve toprakta ortaklaşa tarım yapan ataerkil ev topluluğu, şimdi önce olduğundan çok başka bir önem kazanır. Bunun, uygar halklarda ve antikçağ dünyasının birçok öbür halklarında, anaılık hukuklu aileyle karı-koca ailesi arasında oynadığı büyük geçiş rolünden artık kuşku duyamayız. Biraz ilerde, Kovalevski'nin bu konuda çıkardığı başka bir sonuçtan sözedeceğiz ki, buna göre, ataerkil ev topluluğu, aynı zamanda, içinden bireysel tarım ve topraklarla meraların önce belirli zaman aralıklarıyla, sonra kesinlikle bölüşüldüğü köy cemaati ya da markın çıkmış bulunduğu geçiş aşamasını oluşturuyordu.

Bu ev toplulukları içinde aile yaşamına gelince, hiç değilse Rusya'da evlek başkanlarının, topluluktaki kadınlara, özellikle gelinlerine karşı durumlarını kötüye kullanarak, çoğunlukla bunlardan bir harem kurduğu yolunda bir üne sahip bulunduklarına dikkat etmek yerinde olur; bu nokta üzerinde Rus halk türküleri yeteri kadar uzdillidir.

Analık hukukunun yıkılmasıyla hızla gelişmiş olan tek-eşliliğe geçmeden önce, çok-karılılık ve çok-kocalılık üzerine birkaç söz daha [etmek gerekiyor —ç.]. Bu iki evlilik biçimi, bunlar kendilerini bir ülkede aynı zamanda birlikte göstermedikçe, istisnasız, söz yerindeyse, tarihin lüks ürünlerinden başka bir şey olamaz; ki, bilindiği gibi, çok-kocalılık ile çok-karılılığın, bir ülkede, aynı zamanda yan-yana varoldukları görülmemiştir. Öyleyse, çok-karılılıktan yoksun kalan erkekler, çok-kocalılık tarafından köşede bırakılan kadınların yanında kendilerini avunduramadıklarına ve toplumsal kuruluşlar ne olursa olsun, şimdiye kadar erkeklerle kadınların sayısı duyulur ölçüde birbirine eşit bulunduğuna göre, bu evlenme biçimlerinden biri ya da öbürünün yaygınlaşması olanaksız demektir. Gerçekte, bir erkeğin çok-karılı olması açıkça köleliğin ürünüydü ve birkaç istisnaî durumla sınırlanıyordu. Semitik ataerkil aile içinde, yalnızca aile reisi ve en çok oğullarından birkaçı, çok-karılı durumunda yaşarlar; öbürlerinin tek kadınla yetinmeleri gerekir. Günümüzde de, bütün Doğuda durum böyledir; çok-karılılık, zenginlerin ve büyüklerin bir ayrıcalığıdır ve başlıca kaynağı köle satın alınmasıdır; halk kitlesi tek-eşlilik halinde yaşar. Hindistan ve Tibet'teki çok-kocalılık da bundan daha az istisnaî bir durum değildir; kökeni henüz derinliğine incelenmemiş bulunan grup halinde evliliğe bağlanır. Çok-kocalılık, pratikte, müslümanların kıskanç harem örgütünden çok daha hoşgörülü gibi görünür. Hindistan'daki Nairler'de üç, dört ya da daha çok erkek, bir kadına ortaklaşa sahip olabilirler; ama bunun dışında, bu erkeklerden herbiri, başka üç ya da daha fazla erkekle birlikte, bir ikinci, hatta bir üçüncü, bir dördüncü, vb. kadına da sahip olabilir. Mac Lennan'ın, üyelerine aynı zamanda birçok kulübe dahil olmayı sağlayan ve bizzat kendisi tarafından anlatılan bu evlenme kulüplerinde yeni bir *kulüp halinde evlenme* sınıfı bulgulamamış olması, doğrusu bir mucizedir. Zaten bu evlenme kulübü pratiği, asla gerçek bir çok-kocalılık değildir; tam tersine, Giraud-Teulon'un göstermiş olduğu gibi, grup halinde evliliğin bir özel biçimidir; erkekler çok-karılı, kadınlar çok-kocalı halinde yaşarlar.

4. *Tek-eşli aile* (*La famille monogamique*). Daha önce gösterilmiş olduğu gibi, tek-eşli-aile, barbarlığın orta ve yukarı aşamaları arasındaki sınırı oluşturan çağda, iki-başlı-aileden doğar; kesin yengisi, başlangıç durumundaki uygarlığın belirtilerinden biridir. Babaları kesinlikle bilinen çocuklar yetiştirmek amacıyla, bu aile, erkek egemenliği üzerine kurulmuştur; babalığın kesinlikle bilinmesi gerekliydi, çünkü bu çocuklar, dolaysız mirasçılar olarak, bir gün babalarının servetine sahip olacaklardır. Tek-eşli-aile, iki-başlı-evlilikten, artık taraflardan ikisinin de istedikleri zaman çözemeyecekleri evlilik bağının daha sağlamlaşmasıyla ayrılır. Genel kural olarak, şimdi yalnız erkek bu bağı çözer ve karısını boşayabilir. Sadakatsizlik hakkı, ayrıca, hiç değilse töre tarafından, şimdiye kadar erkeğin tekelinde bırakılmıştır (*Code Napoléon,* bu ayrıcalığı açıkça erkeğe veriyor, yeter ki, düşüp kalktığı kadını karısının evine getirmesin[130]); ve bu hak, toplumsal gelişme yükseldiği ölçüde, hep daha çok kullanılır; ama kadın eski cinsel pratiği anımsar da onu yeni baştan yaşamak isterse, bütün önceki dönemlerde olduğundan daha zorlu bir biçimde cezalandırılır.

Yeni aile biçimini, bütün sertliği içinde, ilkin Yunanlılarda görürüz. Marx'ın yazmış olduğu gibi, mitolojideki tanrıçaların rolü, kadınların daha özgür, daha saygıdeğer bir duruma sahip bulundukları daha eski bir çağı betimler; ama kahramanlık çağında, kadını erkeğin üstünlüğü ve kölelerin rekabeti dolayısıyla iyice aşağılanmış olarak görüyoruz. Daha iyisi, *Odise*'de Telemak'ın anasını nasıl azarladığı ve nasıl susturduğu okunsun.* Homeros'ta, ele geçirilen kadınlar, yenenlerin cinsel keyfine teslim edilirler; herkesin bir sırası vardır, şefler hiyerarşik sıralarına göre, en güzellerini seçerler; bütün *İlyada*'nın, bu köle kadınlardan biri konusunda, Aşil ile Agamemnon arasındaki bir çekişme etrafında döndüğü bilinir. Homeros'un azbuçuk önemli her kahramanı için, bu kahramanın çadırını ve yatağını paylaştığı bir tutsak kadından sözedilir. Galip erkek, bu genç kızları dönüşte ülkesine ve karısının yaşadığı eve götürür: Ahileos'ta Agamemnon Kassandra'yı böyle götürür;** bu kö-

* Homeros, *Odesa*, Ode I. —*Ed.*

** Ahileos, *Oresteia. Agamemnon.* — *Ed.*

le kadınlardan doğan erkek çocuklar, baba mirasından küçük bir pay alırlar ve özgür insanlar olarak kabul edilirler; böylece, Telamon'un töre-dışı oğlu Töser, babasının adını taşımak hakkına sahiptir. Meşru karı bütün bunlara katlanmak ama iffetini sıkı sıkıya koruyup, kocaya bağlılıkta kusur etmemek zorundadır. Kahramanlık çağındaki Yunan kadınının, uygarlık çağındakinden daha çok saygı gördüğü doğrudur; ama sonunda, erkek için, kendi meşru mirasçılarının anası, evin en büyük kadın yöneticisi ve içlerinden istediklerini istediği gibi kullanabileceği ve kullandığı kadın kölelerin gözeticisi olmaktan başka bir şey değildir. Tekeşli-evliliğin yanısıra köleliğin varlığı, ruhları ve vücutlarıyla [efendi —ç.] *erkeğe ait* genç ve güzel köle kadınların bulunması; işte daha başlangıçta tek-eşliliğe kendi özgül niteliğini veren şey budur; erkek için değil, *yalnızca kadın için* tek-eşli olmak. Tek-eşlilik, bu niteliği, günümüzde de hâlâ koruyor.

Daha sonraki çağın Yunanlıları için Dorlarla İyonlar arasında bir ayrım yapmak gerekir. Klasik örneğini Isparta'nın oluşturduğu birinciler, birçok bakımdan, bizzat Homeros'un betimlediğinden daha ilkel bir nitelik taşıyan evlilik ilişkilerine sahiptirler. Isparta'da, Isparta devlet anlayışına göre değiştirilmiş ve henüz grup halinde evliliğin birçok bulanık anısını taşıyan iki-başlı-evlilik hüküm sürer. Çocuksuz evlilikler bozulur; Kral Anaksandridas (MÖ 650'-ye doğru), kısır karısının yanısıra ikinci bir kadın aldı ve iki evli oldu; aynı çağda karılarının ikisi de kısır çıkan Kral Ariston, üçüncü bir kadını aldı; ama buna karşılık, öncekilerden birini boşadı. Öbür yandan, birkaç erkek kardeş bir kadına ortaklaşa sahip olabiliyorlardı, arkadaşının karısından hoşlanan biri, onunla bu kadını paylaşabiliyordu; karısını (Bismarck'a yaraşır bir deyimle) güçlü bir "damızlık"ın yararlanmasına hazır bulundurmak, hatta bu damızlık yurttaş sayılmasa bile, uygun karşılanıyordu. Plütark'ın, içinde, Ispartalı bir kadının, kendisine öneride bulunan âşığını kocasına gönderdiğini okuduğumuz bir parçası, (Schömann'a göre) törelerde daha da büyük bir özgürlüğün hüküm sürmekte olduğunu gösterir. Bundan ötürü, gerçek bir kandırma, kocasının haberi olmadan kadının ona

sadakatsizlik göstermesi, görülmemiş bir şeydi. Öbür yandan, evcil kölelik, Isparta'da hiç değilse en iyi çağında, bilinmiyordu; demirbaş köleler, beylik yerlerde, ayrı olarak oturuyorlardı; öyleyse, Ispartalılar için,[161] onların karılarını almak eğilimi (*tentation*) çok önemsizdi. Bütün bu koşulların zorunlu sonucu olarak, Ispartalı kadınlar, öbür Yunan kadınlarından çok daha saygıdeğer bir duruma sahip bulunuyorlardı. Eski Yunanlıların kendilerinden saygı ile sözedip, söyleşilerini kaydetmek zahmetine katlandıkları kadınlar, yalnızca Ispartalı kadınlarla, Atina'nın seçkin hafifmeşrep kadınlarıdır (*hétaïres*).

Atina'nın, kendilerini tipik bir örnek olarak temsil ettiği İyonlar'da ise durum bambaşkadır. Genç kızlar, yalnızca eğirme, dokuma ve dikiş, olsa olsa biraz da okuyup yazma öğrenirlerdi. Deyim yerindeyse, dört duvar arasına kapatılmışlardı ve ancak öbür kadınlarla düşüp kalkarlardı. Harem dairesi (*le gynécée*) üst katta ve arkaya bakan, evden ayrı bir kısımdı; erkekler, özellikle yabancılar, oraya kolayca giremezdi; erkek konuklar gelince, kadınlar oraya çekilirlerdi. Yanlarında bir köle kadın (cariye) bulunmadıkça, kadınlar sokağa çıkmazlardı; evde, sıkı bir gözetim altında yaşarlardı; Aristofanes, âşıkları korkutmaya yarayan molos'lardan, iri kıyım bekçi köpeklerinden sözeder;[162] ve hiç değilse Asya kentlerinde, kadınları gözetmek için harem ağaları kullanılırdı, ki bunlar daha Herodot zamanında Sakız adasında ticarî ereklerle iğdiş edilir ve Wachsmuth'a göre, yalnızca Barbarlar tarafından satın alınmazlardı. Evripidis'te, kadınlar *oikourema*,* "ev eşyası" (sözcük nötr'-dür [yani erkek ya da dişi değildir —ç.]) olarak nitelendirilmiştir; ve çocuk doğurmak işi bir yana, kadın, Atinalı erkek için, baş hizmetçiden başka bir şey değildi. Erkek, atletlere özgü beden hareketleri yapar, genel siyaset tartışmalarına katılırdı; kadın bunların dışında tutulurdu. Üstelik, çoğunlukla erkeğin emrinde köle kadınlar bulunurdu, ve Atina'nın en parlak çağında, her şeyden önce devlet tarafından kolaylaştırılan çok yaygın bir fuhuş vardı. İşte, bu fuhuş temeli üzerindedir ki, Isparta kadınlarının karakter bakımından egemen oldukları antikçağ kadın dünyasının

* Evripides, *Orestes*. —*Ed.*

genel düzeyine, zekâ ve sanatsal beğeninin eğitimiyle, o kadar yüksekten egemen olan Yunan kadınlarına özgü nitelikler gelişmiştir. Ama, kadın olmak için, önce hafifmeşrepliğin (*hétaïrisme*) gerekmesi, Atina ailesinin ocağına incir diker.

Bu Atina ailesi, zaman boyunca, yalnızca öbür İyonların değil, gitgide artan ölçüde kıtadaki ve kolonilerdeki bütün Yunanlıların, ev ilişkilerinde kendilerine örnek aldıkları bir tip oldu. Hapisliğe ve gözetime karşın], Yunan kadınları, gene de, kocalarını aldatma fırsatını çoğunlukla buluyorlardı. Karılarına karşı sevgi göstermekten utanan kocalar, hafifmeşrep kadınlarla her türlü âşıkdaşlık macerasıyla günlerini gün ediyorlardı; nedir ki, kadınların alçalmasının öcü, erkeklerin de alçalmasıyla alınmış oldu; erkekler, iğrenç oğlancılık pratiğine düşecek, ve Ganimed mitosuyla tanrılarını onurdan düşürerek, bizzat kendi onurlarını da yitirecek kadar alçaldılar.

Antikçağın en uygar ve en gelişmiş halkı içinde inceleyebildiğimiz kadarıyla, tek-eşliliğin başlangıcı böyle oldu. Tek-eşlilik, hiçbir şekilde, bireysel cinsel aşkın meyvesi olmadı; evlilikler, geçmişte olduğu gibi, gene büyükler tarafından kararlaştırıldıklarına göre, tek-eşlilikle bireysel cinsel aşkın hiçbir ilişkisi yoktu. Bu, doğal koşullar üzerine değil, iktisadî koşullar [yani, özel mülkiyetin, ilkel ve kendiliğinden ortaklaşa mülkiyet üzerindeki yengisi] üzerine kurulmuş ilk aile biçimi oldu. Aile içinde erkeğin egemenliği ve yalnızca ondan olabilecek ve babanın serveti kendilerine kalacak çocukların doğması, — karı-koca evliliğinin (*mariage conjugal*), Yunanlılar tarafından içtenlikle açıklanmış gerçek erekleri işte bunlardı. Bununla birlikte, bu evlilik onlar için bir yük, tanrılara, devlete ve atalarına karşı, yerine getirmeleri gereken bir görevdi. Atina'da, yasa, yalnızca evliliği zorunlu hale getirmekle kalmıyor, ayrıca, koca tarafından, evlilik görevleri adını verdiği şeyin de, asgarî ölçüde yerine getirilmesini zorunlu kılıyordu.

Öyleyse, karı-koca evliliği, tarihe asla erkekle kadının karşılıklı uzlaşması olarak girmez ve hele en yüksek evlenme biçimi olarak asla kabul edilemez. Tersine: bir cinsin öbürü tarafından uyruk altına alınması olarak bütün tarih-

öncesinin o zamana kadar bilmediği, iki cins arasındaki bir çatışmanın açığa vurulması olarak ortaya çıkar. 1846'da, Marx ve benim tarafımdan meydana getirilmiş, yayımlanmamış eski bir elyazmasında şu satırları buluyorum: "İlk işbölümü, erkekle kadın arasında, döl verme bakımından yapılan işbölümüdür."* Ve şimdi ekleyebilirim: Tarihte kendini gösteren ilk sınıf çatışması, erkekle kadın arasındaki uzlaşmaz karşıtlığın karı-koca evliliği içindeki gelişmesiyle; ve ilk sınıf baskısı da dişi cinsin erkek cins tarafından baskı altına alınmasıyla düşümdeştir. Karı-koca evliliği, büyük bir tarihsel ilerlemedir; ama aynı zamanda, kölelik ve özel mülkiyetin yanısıra, günümüze kadar uzanan ve bazılarının gönenç ve gelişmesi, bazılarının da acı ve gerilemesiyle elde edildiğine göre, o her ilerlemenin aynı zamanda görece bir gerileme olduğu çağı açar. Karı-koca-evliliği, uygarlaşmış toplumun hücre-biçimidir; biz, bu biçim üzerinde, doludizgin gelişen uzlaşmaz karşıtlık ve çelişkilerin içyüzünü inceleyebiliriz.

İki-başlı-evliliğin yengisiyle olsun, hatta karı-koca evliliğinin yengisiyle olsun, cinsel ilişkilerdeki eski görece özgürlük asla ortadan kalkmadı. "Pünalüen (ortaklaşa) grupların yavaş yavaş ortadan kalkmasıyla en dar sınırlarına çekilmiş bulunan eski evlilik sistemi, gelişmekte bulunan aileye hâlâ bir ortam hizmeti görüyordu ve uygarlığın başlangıç çağına kadar ona bağlı kaldı. Sonunda, bu eski evlilik sistemi, aile üzerine çöken karanlık bir gölge gibi, insanlığa uygarlık dönemi içine kadar yapışıp kalan *hétaïrisme*'in yeni biçimi içinde kayboldu."

Morgan, *hétaïrisme* adı altında, erkeklerin, *karı-koca evliliği dışında*, evli olmayan kadınlarla evlilik-dışı ilişkilerini anlar; bu ilişkiler, bilindiği gibi, bütün uygarlık dönemi süresince çok değişik biçimler altında varlıklarını sürdürerek, gitgide açık fuhuş biçimine dönerler. Bu *hétaïrisme*, doğrudan doğruya grup halinde evlenmeden, kadınların, iffet haklarını elde etmek için, kendilerini vermesinden gelir. Para için kendini vermek, önce bir dinsel eylem oldu; bu iş, Aşk tanrıçasının tapınağında yapılıyor ve para, başlangıçta ta-

* Bkz: K. Marx, F. Engels, *Alman İdeolojisi [Feuerbach]*, Sol Yayınları, Ankara 1976, s. 61; Marx, Engels, *Seçme Yapıtlar*, *1*, s. 37. —*Ed.*

pınak hazinesine gidiyordu. Ermenistan'daki Anaitis, Korent'teki Afrodit tapınaklarının köleleri,[163] tıpkı Hindistan tapınaklarına bağlı ve bayader adı verilen (bu sözcük, Portekiz dilindeki *bailadeira*'nın, "dansöz"ün bozulmuş bir biçimidir) kutsal dansözler gibi, ilk fahişeler oldular. Başlangıçta bütün kadınlar için bir görev olan bu kendini verme, sonraları bütün öbür kadınlar yerine, yalnızca rahibeler tarafından uygulanır oldu. Başka halklarda, *hétaïrisme*, kızlara evlilikten önce tanınan cinsel özgürlükten çıkar; — öyleyse, bize başka bir yoldan ulaşmış bulunan *hétaïrisme*, bu durumda da, grup halinde evliliğin bir kalıntısıdır. Maddî mallardaki eşitsizliğin ortaya çıkmasından sonra, yani barbarlığın yukarı aşamasından itibaren, köle emeğinin yanısıra, ücretlilik de kendiliğinden ortaya çıktı; ve aynı zamanda, bununla zorunlu bir biçimde bağlı olarak, köle kadının kendini verme zorunluluğunun yanısıra, özgür kadınların profesyonel fuhşu da görüldü. Böylece, grup halinde evliliğin uygarlığa bıraktığı miras, iki yanlıdır; tıpkı uygarlığın yarattığı her şeyin iki yanlı, ikircil, iki yanı kesen, çelişik olması gibi: burada tek-eşlilik, şurada en aşırı biçimi fuhuş dahil, *hétaïrisme*. Bu *hétaïrisme*, tıpkı herhangi bir başka toplumsal kurum gibi, toplumsal bir kurumdur; eski cinsel özgürlüğü korumaya yarar — ama erkekler yararına. Gerçekte yalnızca hoşgörüyle karşılanmakla kalmaz, özellikle yönetici sınıflar tarafından, güle oynaya uygulanır; ama sözle suçlanır. Bununla birlikte, aslında *hétaïrisme*'in kınanması erkekler için değil, yalnızca kadınlar içindir; böylece, erkeğin kadın üzerindeki kayıtsız şartsız üstünlüğünü, toplumun temel yasası olarak bir kez daha açıklamak için, kadınlar toplum dışına sürülüp atılır.

Ama bundan, bizzat tek-eşlilik içinde, ikinci bir çatışkı (*antinomie*) doğar. *Hétaïrisme* sayesinde yaşamın tadını çıkaran kocanın yanısıra, yüzüstü bırakılmış karı vardır. Ve çatışkının iki teriminden yalnızca biri varolamaz [ancak ikisi birden varolabilir —ç.]; tıpkı, yarısı yendikten sonra, elde bütün bir elmanın kalamayacağı gibi. Bununla birlikte, kadınlar tarafından gözleri açılıncaya kadar, erkekler, elmanın yarısını yedikten sonra da, onun bütününe sahip olacakları kanısındaydılar gibi görünür. Karı-koca evliliğiyle birlikte, ortaya, o zamana kadar bilinmeyen sürekli iki top-

lumsal tip çıkar: kadının ödevine bağlı âşığı ve aldatılmış koca. Erkekler, kadınlar üzerinde zafer kazanmışlardı; ama mağluplar galipleri [boynuzla —ç.] taçlandırma işini, mertçe üzerlerine aldılar. Karı-koca evliliği ve *hétaïrisme*'in yanısıra eşaldatma, kaçınılmaz bir toplumsal kurum haline geldi, — yasaklanmış, şiddetle cezalandırılan, ama yok edilmesi olanaksız bir toplumsal kurum. Babalığın gerçekliği, geçmişte olduğu gibi, gene meşru bir kanıya dayanır kaldı; ve çözümlenmez çelişkiyi çözümlemek için, *Code Napoléon* şöyle buyurdu: "Madde 312.— Evlilik sırasında gebe kalınan çocuğun babası, kocadır."

Üçbin yıllık karı-koca evliliğinin vardığı yüce sonuç, işte budur.

Öyleyse, karı-koca ailesinde, — tarihsel kökeninin izini koruduğu ve erkek ile kadın arasındaki çatışmayı, erkeğin salt egemenliği aracıyla kendini gösterdiği biçimde açıkça ortaya çıkardığı durumlarda, — sınıflara bölünmüş toplumun, uygarlığın başlarından beri, çözebilme, ya da üstesinden gelebilme başarısını gösteremeden içinde devinip durduğu karşıtlık ve çelişkilerin [aile çapına —ç.] indirgenmiş bir imgesine sahip bulunuyoruz. Anlaşılması kolaydır ki, burada yalnızca, evlilik yaşamının, bütün bu kurumun başlangıçtan gelen nitelik düzenine gerçekten uyduğu, ama bu düzen içinde, kadının erkek egemenliğine karşı başkaldırdığı o karı-koca evliliği durumlarından sözediyorum. Aslında bütün evliliklerin böyle olmadığını da, hiç kimse, devletler arasında olduğu kadar, evde de üstünlüğünü sağlamakta yeteneksiz kalan ve bunun sonucu, elde tutmaya lâyık olmadığı egemenliği karısına kaptıran darkafalı Alman burjuvasından daha iyi bilemez. Ama buna karşılık, o kendisinin, çoğunlukla başından çok daha cansıkıcı serüvenler geçen talihsiz Fransız yoldaşından daha üstün olduğuna iyice inanır.

Zaten karı-koca ailesi, her yerde ve her zaman, Yunanlılardaki gibi, klasik ve kesin şekline bürünmemiştir. Dünyanın gelecekteki fatihleri olarak, Yunanlılara göre daha az ince de olsa, daha geniş görüşlere sahip bulunan Romalılarda, kadın daha özgürdü ve daha büyük bir saygı görüyordu. Romalı erkek, evlilik sadakatinin, karısı üzerinde sahip

olduğu ölüm-dirim hakkıyla, yeteri kadar sağlama bağlandığına inanıyordu. Zaten, kadın da, tıpkı kocası gibi, evliliğe istediği zaman son verebilirdi. Ama karı-koca evliliğinin gelişmesindeki en büyük ilerleme, elle tutulur biçimde, Almanların tarihe girişiyle meydana geldi; bu da, kuşkusuz yokluk içinde bulunmaları nedeniyle, o çağda, tek-eşliliğin onlarda iki-başlı-evlilikten henüz tamamen kurtulmuş olmasındandır. Bu sonucu, Tacite tarafından anılmış bulunan üç durumdan çıkartıyoruz: Önce, evliliğin kutsal sayılmış olmasına karşın —"Alman erkekleri bir tek kadınla yetinirler: kadınlar iffetlerini kuşanmış olarak yaşarlar"—, büyükler ve aşiret başkanları için, çok-karılılık gene de yürürlükteydi: içlerinde iki-başlı-evliliğin varolduğu Amerikalılardaki duruma benzer bir durum. İkinci olarak, analık hukukundan babalık hukukuna geçiş, henüz pek yeni olmalıydı; çünkü ananın erkek kardeşi —analık hukukuna göre en yakın *gentilice* erkek akraba— babadan daha yakın bir akraba olarak sayılıyordu; ki bu durum aynı zamanda Marx'ın, çoğunlukla söylediği gibi, içlerinde kendi öz ilkel zamanlarımızı anlamayı sağlayan anahtarı bulmuş olduğu Amerikan yerlilerinin görüşüne de uyuyordu. Ve üçüncü olarak, Almanlar arasında kadınlar büyük saygı görüyorlardı ve hatta kamu işleri üzerinde bile etkili oluyorlardı, ki bu tek-eşliliğe özgü erkek üstünlüğü ile çelişki halindedir. Hemen bütün bu noktalar üzerinde, Almanlar, görmüş olduğumuz gibi, aralarında iki-başlı-evliliğin de büsbütün yitip gitmemiş olduğu Ispartalılarla uygunluk halinde bulunuyorlar. Bu bakımdan da, Almanlarla, dünyaya yepyeni bir öğe giriyordu. Halkların birbiriyle karışması sonucu, zamanla Roma dünyasının yıkıntıları üzerinde kurulan yeni tek-eşlilik, erkek üstünlüğünü daha yumuşak biçimlere büründürdü ve kadınlara, hiç değilse görünüşte, klasik antikçağda asla görmedikleri çok daha saygın ve çok daha özgür bir yer verdi. Böylece, ilk kez olarak, tek-eşlilikten itibaren —duruma göre, tek-eşlilikte, tek-eşliliğin yanısıra, ya da tek-eşliliğe karşı— üzerinde tek-eşliliğe borçlu bulunduğumuz en büyük meşru ilerlemenin: o zamana kadar dünyada bilinmeyen, iki cins arasındaki modern bireysel aşkın gelişebileceği temel, doğmuş oluyordu.

Ama bu ilerleme, aslında Cermenlerin hâlâ iki-başlı-aile rejiminde yaşamaları, ve kadının kendi öz aile rejimleri içindeki durumunu, elden geldiğince, tek-eşlilikte de korumaları sonucuydu; yoksa Cermen törelerinin, iki-başlı-evliliğin, tek-eşliliğe özgü, zorlu çelişkiler içinde devinmediği yalınç olgusuna indirgenen o hayranlığa değer ve efsanemsi temizliği sonucu değildi. Tam tersine: özellikle güney-doğuya doğru yaptıkları göçlerde, Karadeniz kıyılarına kadar uzanan steplerdeki göçebeler arasında Cermenlerin ahlâkı adamakıllı bozulmuştu; bu halklardan, binicilikteki becerilerinin yanısıra, Ammien'in Taifallar ve Prokop'un Herüller konusunda kesinlikle tanıklık etmiş oldukları gibi, onların doğaya aykırı kusurlarını da almışlardı.

Ama her ne kadar, bilinen bütün aile biçimleri arasında, yalnızca tek-eşlilik, içinde modern cinsel aşkın gelişebildiği aile biçimi olduysa da, bu, asla modern cinsel aşkın, eşlerin karşılıklı aşkı biçimiyle, yalnızca, hatta başlıca tek-eşlilik içinde geliştiği anlamına gelmez. Durmuş-oturmuş ve erkek egemenliği altındaki karı-koca evliliği, özlüğü gereği, bunun böyle olmasına aykırıydı. Bütün tarihsel bakımdan etkin sınıflarda, yani bütün yönetici sınıflarda, evlenme akdi, iki-başlı-aileden beri, ne idi ise o kaldı: büyüklerin düzene koyduğu bir uzlaşma işi. Cinsel aşk tarihsel bakımdan ilk kez olarak bir tutku, (hiç değilse yönetici sınıftan) tüm insanlara özgü bir tutku ve cinsel içgüdünün en yüksek biçimi —ona özgül niteliğini kazandıran da budur— olarak ortaya çıktığı zaman, bu ilk biçim, yani ortaçağın şövalye aşkı, hiç de bir karı-koca aşkı değildir. Tersine. Klasik biçimiyle, ozanlarının göklere çıkardığı Provence'lilerde, bu aşkın gemisi yelkenlerini eşaldatmaya doğru şişirir. Provençale aşk şiirinin çiçeği, *alba*'lardır (aubade'lar); Almanlar buna *Tagelieder* derler. Bu şiirler, görülmeden kaçabilmesi için, tan yerinin ilk ışıkları belirir belirmez kendisini çağıracak erketeci dışarda ortalığı gözetlerken, şövalyenin, sevgilisiyle —bir başkasının karısı— nasıl yattığını, ateşli renklerle anlatır; şiirin en yüksek noktasını da, ayrılık sahnesi oluşturur. Kuzey Fransızları, ve hatta namuslu Almanlar bile, bu şiir türünü, kendisine uygun düşen şövalye aşkı özentileriyle birlikte benimsediler; ve bizim Wolfram von Eschen-

bach, bu dikenli konuda, onun üç uzun kahramanlık şiirinden yeğ tuttuğum, üç nefis *Tagelieder* bıraktı.

Günümüzde, bir burjuva evlenmesi iki biçimde yapılır. Katolik ülkelerde, eskiden olduğu gibi, burjuva delikanlısına gerekli kadını bulanlar, onun büyükleridir; ve bunun doğal sonucu, tek-eşliliğin kapsadığı çelişkilerin en tam bir şekilde gelişmesidir: erkek tarafında, dört başı mamur *hétaïrisme*; kadın tarafında, dört başı mamur eşaldatma. Eğer katolik kilisesi boşanmayı yasaklamışsa, bunun tek nedeni, hiç kuşkusuz, ölüme olduğu kadar, eşaldatmaya da bir çarenin bulunmadığını kabul etmiş olmasıdır. Buna karşılık, protestan ülkelerde, burjuva oğlunun, kendi sınıfının kadınları arasından, azçok özgürlükle seçme hakkına sahip bulunması kuraldandır; öyle ki, evliliğin temelinde bir dereceye kadar aşk bulunabilir, ve protestan ikiyüzlülüğüne uygun düştüğünden, evliliğin temelinde her zaman aşkın bulunduğu varsayılır. Burada, erkeğin *hétaïrisme*'i daha gevşek, kadının eşaldatması daha seyrek bir hal alır. Ne var ki, her türlü evlilik içinde, insanlar evlenmeden önce ne iseler, gene o kaldıklarından, ve protestan ülkelerdeki burjuvalar da çoğunlukla darkafalı olduklarından, bu protestan tek-eşlilik, en iyi durumların ortalamasında, evlilik birliğine, aile mutluluğu adı takılan ağır bir cansıkıntısından başka bir şey getirmez. Bu iki evlilik yönteminin en iyi aynası romandır: katolik biçimi için Fransız romanı; protestan biçimi için Alman romanı. Bu iki romandan herbirinde, "erkek kendine uygun düşeni bulacak": Alman romanında, delikanlı, genç kızı; Fransız romanında, koca, boynuzları. Bu ikisinden hangisinin en kötü payı aldığını söylemek de, her zaman kolay değildir. Bu yüzden, Alman romanındaki cansıkıntısı, Fransız burjuvasında, Fransız romanındaki *"immoralité"*'nin (ahlâksızlığın) darkafalı Almanda uyandırdığına eşit bir tiksinti uyandırır. Ama şu son zamanlarda, "Berlin bir dünya başkenti haline geldiğinden" bu yana, Alman romanı da, orada çoktan beri iyice tanınmakta olan *hétaïrisme* ve eşaldatma bakımından, utangaçlığı bırakarak, takviye almaya başlamış bulunuyor.

Ama her iki durumda da, evlilik, eşlerin sınıf durumu üzerine kurulmuştur; bu bakımdan her zaman kendi dışlarında kararlaştırılan bir evlilik demektir. Gene her iki durum-

da da, durumun gereklerine göre yapılan bu evlilik, çoğunlukla en pis fuhuş haline dönüşür — bazan her iki tarafın, ama daha çok kadının fuhşu haline; eğer kadın alelâde orospudan ayrılıyorsa, bunun tek nedeni, vücudunu, bir ücretli gibi, parça başına kiralamayıp, bir köle gibi, bir seferde tamamen satmasıdır. Fourier'nin sözü, durumun gereklerine göre yapılmış bütün evlenmelere uygun düşer:

"Nasıl dilbiliminde, iki olumsuz sözcükten bir olumlama çıkarsa, tıpkı onun gibi, evlilik ahlâkında da, iki fuhuştan bir iffet çıkar."

Cinsel aşk, ancak ezilen sınıflar içinde, yani günümüzde, proletarya içinde, kadınla kurulan ilişkilerin gerçek kuralı olabilir ve ancak proletarya içinde durum böyledir; bu ilişkiler toplum tarafından ister onaylansın, ister onaylanmasın. Ama burada, klasik tek-eşliliğin bütün temelleri yıkılmıştır. Proletaryada, tek-eşlilik ve erkek üstünlüğünün, kendisinin korunması ve mirasçılara geçmesi için kurulmuş olduğu hiçbir mülkiyet bulunmaz; öyleyse, bu sınıfta, erkek üstünlüğünü yararlı hale getirmek için hiçbir uyarıcı yoktur. Üstelik, hatta bunu sağlamak için gerekli araçlar bile eksiktir; bu üstünlüğü koruyan burjuva hukuku, yalnızca mülk sahipleri ve onların proleterlerle olan ilişkileri için mevcuttur; tuzluya oturur; öyleyse, para yokluğundan, işçinin karısı karşısındaki durumunda hiçbir geçerliliğe sahip değildir. İşçinin, karısı karşısındaki durumunda, koşullara göre, bambaşka kişisel ve toplumsal ilişkiler hüküm sürer. Ve üstelik, büyük sanayi, kadını evden kopararak emek pazarına ve fabrikaya gönderdiği, ve onu çoğunlukla ailenin desteği durumuna getirdiğinden beri, proleterin evinde, erkek üstünlüğünün son kalıntısı da temelini yitirmiş oldu — belki, tek-eşlilikle birlikte töreye girmiş bulunan, kadınlara karşı bir kabalık artığı hariç. Böylece, Tanrının dünyevî ve uhrevî tüm kayrasına karşın ve hatta eşler arasında en tutkulu aşk ve en kesin bağlılık da olsa, proleter ailesi, artık terimin gerçek anlamında tek-eşli biçiminde bir aile değildir. Bundan ötürü tek-eşliliğin ayrılmaz yoldaşları: *hétaïrisme* ve eşaldatma, proleter aile içinde ancak ve her zaman çok silik bir rol oynar; kadın, boşanma hakkını gerçekte yeniden elde etmiştir; eğer birbirine dayanamaz bir duruma gelinirse, ay-

rılmak yeğ tutulur. Sözün kısası, proletarya evliliği, sözcüğün etimolojik (kaynağa değgin) anlamında tek-eşli biçimindedir, ama tarihsel anlamında, asla tek-eşli biçiminde değildir.

Hukukçularımıza göre, yasalardaki ilerleme, kadınların bütün yakınma nedenlerini, gitgide artan bir ölçüde, ortadan kaldırıyor. Modern uygarlığın yasama sistemleri, ilk olarak, evliliğin geçerli olabilmesi için, eşlerin özgürce onadıkları bir sözleşme olması gerektiğini, ikinci olarak da, evlilik süresince, eşlerin birbirine karşı aynı hak ve görevlere sahip olmaları gerektiğini kabul etmektedirler. Eğer bu iki koşul, mantıksal bir biçimde gerçekleşmiş olaydı, kadınlar bütün istediklerine sahip olabilirlerdi.

Özgül bir şekilde hukuksal bir nitelik taşıyan bu kanıtlama, cumhuriyetçi burjuvanın, proleter hakkını reddetmek ve onun ağzını kapamak için kullandığı kanıtlamanın ta kendisidir. İş sözleşmesi de taraflar arasında özgürce yapılmış sayılır. Ama bu özgürlük, taraflar arasındaki eşitliğin, yasa tarafından *kâğıt üzerinde* kurulmasına dayanır. Sınıf durumları arasındaki ayrılığın taraflardan birine verdiği güç, bu güçlü tarafın öbürü üzerindeki baskısı —iki tarafın gerçek iktisadî durumu—, bütün bunlar yasayı hiç ilgilendirmez. Ve iş sözleşmesi süresi boyunca, biri ya da öbürü açıkça vazgeçmedikçe, iki taraf da aynı haklardan yararlanıyor sayılır. Ama iktisadî koşullar, işçiyi, sözümona hak eşitliğinin hatta son kırıntılarından da vazgeçmeye zorlarmış, bu, yasanın umurunda değildir.

Evlenmeye gelince, eşler, kurallara uygun olarak, nikâh tutanağını serbestçe imzalar imzalamaz, yasa, hatta en liberali bile, tamamen yerine getirilmiş olur. Gerçek yaşamın oynandığı hukuk kulislerinin ardında olup bitenler ve bu özgür onamanın ne biçimde sağlandığı, yasayı da, hukukçuları da, hiç kaygılandırmaz. Bununla birlikte, karşılaştırmalı hukuka şöyle bir gözatmak, hukukçulara, bu onama özgürlüğünün ne değer taşıdığını gösterebilirdi. Ana-baba servetinden zorunlu bir parçanın çocuklara yasa tarafından sağlandığı, öyleyse çocukların mirastan yoksun bırakılamadığı ülkelerde —Almanya'da, Fransız hukukunun yürürlükte bulunduğu ülkelerde, vb. ...— çocuklar, evlenebilmek için, ana-

babalarının onamasını elde etme zorundadırlar. Evlenebilmek için ana-baba onamasının yasal bir koşul olmadığı İngiliz hukukuna bağlı ülkelerde ise, ana-babaların tam bir vasiyet özgürlüğü vardır ve çocuklarını, istedikleri gibi mirastan yoksun bırakabilirler. Ama buna karşın, daha doğrusu bu yüzden, açıktır ki, miras kalacak bir şeyleri bulunan sınıflar içinde, evlenme özgürlüğü, İngiltere ve Amerika'da, Fransa ve Almanya'da olduğundan kıl kadar fazla değildir.

Evlilik içinde, erkekle kadının hukuksal eşitliğinde de durum bundan daha iyi değildir. Kadın-erkek arasında, daha önceki toplumsal durumlardan bize miras kalmış bulunan eşitsizlik, hiçbir zaman, kadının iktisadî baskı altında oluşunun nedeni değil, sonucudur. Çocuklarıyla birlikte birçok evli çifti kapsayan eski komünist ev ekonomisinde, kadınlara bırakılan ev yönetimi, tıpkı erkekler tarafından yiyecek sağlanması gibi, toplumsal zorunluluk taşıyan bir kamu işiydi. Ataerkil aile, ve ondan da çok tek-eşli olan bireysel aileyle birlikte, her şey değişti. Ev yönetimi, kamusal niteliğini yitirdi. Bu iş artık toplumu ilgilendirmiyor: bir *özel hizmet* haline geldi; toplumsal üretime katılmaktan uzaklaştırılan kadın, bir başhizmetçi oldu. Toplumsal üretim yolunu —ama yalnız proleter kadına— yeniden açan, günümüzün büyük sanayiidir; ama bu yol, öylesine koşullar içinde açılmıştır ki, kadın, eğer ailenin özel hizmetiyle ilgili görevlerini yerine getirmek isterse, toplumsal üretimin dışında kalır ve bir şey kazanamaz; buna karşılık, eğer toplumsal üretime katılmak ve kendi hesabına kazanmak isterse, ailesel görevlerini yerine getirmekten uzak kalır. Kadın için bütün çalışım kollarında, fabrikadaki gibi, doktorluk ve hukukçulukta da, durum budur. Modern karı-koca ailesi, açık ya da gizli, kadının evsel köleliği üzerine kurulmuştur; ve modern toplum, salt karı-koca ailelerinden —moleküller gibi— meydana gelen bir kütledir. Günümüzde, erkek, çoğunlukla, hiç değilse varlıklı sınıflarda, ailenin dayanağı olmak ve onu beslemek zorundadır; bu durum, ona hiçbir hukuksal ayrıcalıkla desteklenmeyi gereksinmeyen, egemen bir otorite kazandırır. Aile içinde, erkek, burjuvadır; kadın, proletarya rolünü oynar. Ama sanayi dünyasında, proletaryayı ezen iktisa-

dı baskının özgül niteliği, kendini bütün sertliğiyle, ancak kapitalist sınıfın bütün yasal ayrıcalıkları kaldırıldıktan ve iki sınıf arasında tam bir hukuksal eşitlik kurulduktan sonra gösterir; demokratik cumhuriyet, iki sınıf arasındaki uzlaşmaz karşıtlığı yoketmez; tersine, bunlar arasındaki savaşımın, üzerinde yapılacağı alanı ilk hazırlayan odur. Aynı biçimde, erkeğin kadın üzerindeki egemenliğinin özel niteliği, bu iki cins arasında gerçek bir toplumsal eşitlik kurma zorunluluğu ve bunun yolu, bütün bunlar, kendilerini ancak, erkekle kadın tamamen eşit hukuksal haklara sahip oldukları zaman apaçık göstereceklerdir. O zaman görülecektir ki, kadının kurtuluşunun ilk koşulu, bütün kadın cinsinin yeniden toplumsal üretime dönmesidir ve bu koşul, karı-koca ailesinin, toplumun iktisadî birimi olarak ortadan kaldırılmasını gerektirir.

*

Demek ki, kaba çizgilerle, insanlığın gelişmesindeki bellibaşlı üç aşamaya uygun düşen, bellibaşlı üç evlilik biçimi var. Yabanıllığa, grup halinde evlilik; barbarlığa, iki-başlı-evlilik; uygarlığa [da —ç.], eşaldatma ve fuhuşla tamamlanan tek-eşlilik [karşılık düşüyor —ç.]. Barbarlığın yukarı aşamasında, iki-başlı-evlilikle tek-eşlilik arasında, köle kadınların erkeklere uyrukluğu ve çok-karılılık sıkışıverir.

Bütün açıklamamızın göstermiş olduğu gibi, bu kronolojik ardarda geliş içinde kendini gösteren ilerlemenin bağlı bulunduğu özellik, kadınlar giderek grup halinde evliliğin cinsel özgürlüğünden yoksunlaştırıldıkları halde, erkeklerin bu özgürlüğü yitirmemeleridir. Gerçekte, grup halinde evlilik, günümüze kadar, varlığını erkekler için fiilen sürdürmüştür. Kadın için bir suç olan ve ağır yasal ve toplumsal sonuçlar getiren şey, erkek için yüz ağartıcı bir şey, ya da, en kötü durumda, zevkle taşınan hafif bir ahlâkî leke olarak kabul edilir. Ama geleneksel *hétaïrisme,* çağımızda, kapitalist üretim tarafından değiştirilip, kendini bu üretim biçimine uydurdukça, gitgide daha açık olarak fuhuş haline dönüşür ve gitgide daha ahlâk bozucu bir duruma gelir. Bu durum kadınlardan da çok, asıl erkekler için ahlâk bozucudur. Fuhuş, kadınlar içinde, yalnızca kendini buna kaptıran mut-

suzları alçaltır; ve bunların sayısı, genellikle sanıldığından çok daha küçüktür. Buna karşılık, o, bütün erkek dünyasının niteliğini değerden düşürmekte, alçaltmaktadır. Böylece, özellikle uzun süren on nişanlılık durumundan dokuzu, evlilikle sadakatsizlik için gerçek bir hazırlık okuludur.

Şimdi, tamamlayıcısının, yani fuhşun olduğu kadar, tek-eşliliğin de güncel iktisadî temellerini kökten değiştirecek bir toplumsal devrime gidiyoruz. Tek-eşlilik, önemli servetlerin bir elde —bir erkek elinde— toplanmasından, ve bu servetlerin, başka hiç kimseye değil, bu adamın çocuklarına kalması isteğinden doğdu. Bunun için, erkeğin değil, kadının tek-eşliliği gerekliydi; öyle ki, kadının bu tek-eşliliği erkeğin açık ya da saklı çok-karılılığına hiç de engel olmuyordu. Ama eli kulağında bulunan toplumsal devrim, vasiyetle bırakılabilecek en önemli sürekli servetlerin: üretim araçlarının hiç olmazsa büyük bölümünü toplumsal mülkiyete dönüştürerek, bütün bu çoluk-çocuk kaygılarını en aza indirecektir. İktisadî nedenlerden doğmuş bulunan tek-eşlilik, bu nedenler ortadan kalkınca yokolacak mı?

Buna, hiç de haksız olmayarak, şu yanıt verilebilir: Yokolması bir yana, tek-eşlilik, asıl bu andan sonra tam anlamıyla gerçekleşecektir. Gerçekten, üretim araçlarının toplumsal mülkiyete dönüşümüyle birlikte, ücretli emek de, proletarya da ortadan kalkacaktır; öyleyse, aynı zamanda, belirli bir sayıda kadın için (bu sayı istatistiklerden hesaplanabilir), para karşılığı kendini satma zorunluluğu da ortadan kalkacak demektir. Fuhuş ortadan kalkınca, tek-eşlilik tehlikeye düşmek bir yana, sonunda bir gerçek haline gelir, — hatta erkekler için bile.

Öyleyse erkeklerin durumu, herhalde, adamakıllı değişmiş olacaktır. Ama kadınların, *bütün* kadınların durumu da, büyük bir değişikliğe uğrayacaktır. Üretim araçları toplumsal mülkiyete geçtikten sonra, karı-koca ailesi, toplumun iktisadî birimi olmaktan çıkar. Özel ev ekonomisi, toplumsal bir sanayi haline dönüşür. Çocukların bakım ve eğitimi bir kamu işi olur; toplum, meşru ya da gayri-meşru, bütün çocukların bakımını üzerine alır. Kendini sevdiği erkeğe kayıtsız-şartsız vermekten bir genç kızı alıkoyan —ahlâkî olduğu kadar da iktisadî— başlıca toplumsal neden, "sonra ne

olacak?" kaygısı da, aynı biçimde, ortadan kalkar. Bu, cinsel ilişkilerde yavaş yavaş daha büyük bir özgürlüğün yerleşmesi ve aynı zamanda, bakire kızların onuru ve bakire olmayanların onursuzluğu konusunda uzlaşmazlıktan daha uzak bir kamuoyunun oluşması için, yeterli bir neden değil midir? Son olarak modern dünyada, tek-eşlilik ile fuhşun birbirine karşıt şeyler, ama birbirinden ayrılmaz karşıt şeyler, aynı toplumsal durumun iki kutbu olduklarını görmedik mi? Fuhuş, kendisiyle birlikte tek-eşliliği de uçuruma sürüklemeksizin, ortadan kalkabilir mi?

Burada yeni bir öğe işe karışır, tek-eşlilik meydana çıktığı çağda, hiç değilse tohum halinde varolan bir öğe: bireysel cinsel aşk.

Bireysel cinsel aşk, ortaçağdan önce sözkonusu edilemezdi. Söylemek gereksizdir ki, kişisel güzellik, içtenlik, benzer beğeniler vb., ayrı cinsten kimseler arasında daima cinsel ilişkiler isteği uyandırmış ve hiç kimse, ilişkilerin en içtenine giriştiği kimsenin, şu ya da bu olması konusunda kayıtsız kalmamıştır. Ama bununla, bizim bildiğimiz biçimiyle cinsel aşk arasında, dağlar var. Bütün antikçağda, evlilikler büyüklerce kararlaştırılır ve ilgililer de buna sessiz-sedasız uyarlar. Antikçağ dünyasının tanımış olduğu karı-koca aşkıysa, öznel bir eğilim değil, nesnel bir ödevdir; evliliğin nedeni değil müttefikidir. Deyimin modern anlamıyla âşıkane ilişkiler, antikçağda, ancak resmî toplum dışında kurulurlar. Teokrit ve Moşüş'un aşk sevinçlerini ve aşk acılarını şarkılaştırdıkları çobanlar, Longus'un Daphnis ve Chloé'si, hep, özgür yurttaşın yaşama ortamı olan devlette hiçbir yeri bulunmayan kölelerdir. Ama, kölelerin dışında, aşk maceralarına, yalnızca batış halindeki antikçağ dünyasının bir bozuluş ürünü olarak raslarız ve bu aşk maceraları da Atina'da, Atina'nın batışı öngününde; Roma'da, imparatorlar zamanında, resmî toplum dışında yaşayan kadınlarla: *hétaïre*'lerle, yani yabancı ya da kölelikten kurtulmuş (azatlı) kadınlarla yaşanır. Özgür kadın ve erkek yurttaş arasında gerçekten bir aşk macerasına raslanırsa, bu hep eşaldatma zevki için yaşanan bir şeydi. Ve antikçağdaki klasik aşk şairi ihtiyar Anakreon, bizim bugün anladığımız biçimdeki cinsel aşkı öylesine umursamıyordu ki, sevilen nes-

nenin cinsiyeti bile onun için çok az önem taşıyordu.

Bizim anladığımız biçimdeki cinsel aşk, basit cinsel istekten, Yunanlıların *Eros*'undan adamakıllı ayrılır. Bir yandan, cinsel aşk, sevilen kimsenin de sevmesini gerektirir; bir bakıma, cinsel aşkta kadın erkeğe eşittir; oysa, antik *Eros*'ta, kadının düşüncesi hiç sorulmazdı. Öte yandan, cinsel aşkın, sevişenlere, birbirine sahip olamama ve birbirinden ayrılmayı, ağır yıkımların en büyüğü değilse, büyük bir yıkım gibi gösteren bir yeğinlik ve bir süresi vardır; birbirine sahip olabilmek için, sevişenler her şeyi yapar, hatta ölüme kadar giderler, ki bu durum antikçağda, ancak eşaldatma durumunda görülürdü. Son olarak, cinsel ilişkinin değerlendirilmesinde yeni bir ahlâk kuralı uygulanır; yalnızca bu ilişkinin evlilik içi mi, evlilik dışı mı olduğuna bakılmaz; ayrıca şu da aranır: Bu ilişki, aşka, karşılıklı aşka dayanıyor mu? Feodal ya da burjuva yaşayışında, bütün öbür ahlâk kurallarına ne kadar kulak asılırsa, bu yeni kurala da o kadar kulak asılacağı meydandadır — herkes bildiğini yapar. Ama bu yeni ahlâk kuralı, öbürlerinden daha kötü bir davranış da görmez. Bu da, tıpkı öbürleri gibi... teoride, kâğıt üstünde kabul edilir. Ve şimdilik bu yeni ahlâk kuralının bütün görüp göreceği de budur.

Antikçağın, cinsel aşka doğru yaptığı atılışlarda durmuş bulunduğu nokta, ortaçağın hareket noktasıdır: eşaldatma. *Tagelieder*'leri (*aubade*'ları) icat eden şövalye aşkını daha önce anlatmıştık. Evliliği bozmak isteyen bu aşkla, evliliği kurması gereken aşk arasında, aşılacak uzun bir yol var; ve şövalyelik bu yolu asla tamamen aşamadı. Hatta uçarı Latinlerden erdemli Almanlara da geçsek, *Nibelungen*'ler şiirinde görürüz ki, Siegfried'in kendisine aşık olduğu kadar gizlice Siegfried'e âşık olan Kriemhild bile, Gunther, onu, adını söylemediği bir şövalyeye vaadettiğini haber verince, yalnızca şöyle der. "Bana sormanıza hiç gerek yok; siz ne emrederseniz, daima öyle olmak isterim; bana koca olarak verdiğiniz kim ise, Senyör, benim de nişanlanmak istediğim odur."*

Her şeyden sonra aşkının da hesaba katılabilmesi, Kriemhild'in aklına bile gelmez. Birbirlerini hiç görmeden.

* Bkz: *Nibelungenlied*, Song X. —Ed.

Gunther, Brunhild'le, Etzel, Kriemhild'le evlenmek ister; *Gutrun*'da[164] da böyle: İrlandalı Sigebant, Norveçli Ute ile; Hetel von Hegelingen, İrlandalı Hilde ile evlenmek ister; sonunda Siegfried von Morland, Hartmut von Ormanien ve Herwig von Zélande, Gutrun ile evlenmek isterler. Ve yalnızca bu son durumda, kadın, tamamen kendi isteğiyle, üçüncü talip için karar verir. Genel olarak, genç prensin nişanlısı, eğer hayattaysalar, prensin büyükleri tarafından, prensin büyükleri hayatta değilse, bu konuda büyük bir söz sahibi olan büyük feodallerin onayıyla, prens tarafından seçilir. Zaten bu iş, başka türlü olamazdı. Tıpkı prens için olduğu gibi, şövalye ya da baron için de, evlenme siyasal bir iştir, yeni ittifaklarla gücünü artırmak için bir olanaktır; bu konuda bireyin yeğlemelerine göre değil, *evin* çıkarına göre karar vermek gerekir. Bu koşullar içinde, evlenme kararlaştırılırken, son sözü nasıl olur da aşk söyleyebilir?

Ortaçağ kentlerindeki korporasyonlar (loncalar) burjuvası için de durum başka türlü değildi. Korporasyon burjuvasını koruyan ayrıcalıklar, korporasyonların sınırlayıcı tüzükleri, onu, bazan öbür korporasyonlardan, bazan kendi meslektaşlarından, bazan da kalfa ve çıraklarından yasal olarak ayıran yapay sınırlar, kendine uygun bir karı arayabileceği çevreyi adamakıllı daraltıyordu. Ve bu karmakarışık sistem içinde, ona hangi kadının en uygun düştüğünü asla bireysel yeğlemeler değil, aile çıkarı kararlaştırıyordu.

Demek ki, büyük bir çoğunlukla, evlenme ortaçağın sonuna kadar, başlangıçtan beri ne idiyse öyle kaldı: asla ilgililerce sonuçlandırılmayan bir iş. Başlangıçta, dünyaya evli gelinirdi — karşı cinsten bütün bir grupla evli. Grup halinde evliliğin daha sonraki biçimlerinde de, benzer koşullar, herhalde vardı; ama grup gitgide daralıyordu. İkibaşlı-ailede kural, çocuklarının evlenmelerini, annelerin kendi aralarında konuşup kararlaştırmalarıdır; burada da, genç çiftin gens ve aşiret içindeki durumunu sağlamlaştıracak yeni akrabalık ilişkileri üzerindeki düşünceler, kesin bir biçimde işe karışıyorlar. Ve özel mülkiyetin kolektif mülkiyete üstünlüğü ve mirasın soydan geçmesi dolayısıyla babalık hukuku ve tek-eşliliğin egemenliği başlayınca, evlilik

de her zamandan çok iktisadî düşüncelere bağlı bir durııma geldi. Satın alma yoluyla evliliğin *biçimi* ortadan kalkar, ama kendisi durmadan artan bir ölçüde uygulanır; öyle ki, yalnızca kadın değil, erkek de kendi fiyatına gider — kişisel niteliklerine göre değil, servetine göre [belirlenen fiyatına —ç.]. Evlenmenin her şeyin üstündeki nedeni, ilgililerin birbirine karşı duydukları karşılıklı aşk olmalıydı; ama bu, egemen sınıfların yaşayışında hiç görülmemiş bir şey olarak kalmış, olsa olsa yalnızca romanlarda, ya da — hiç hesaba katılmayan ezilmiş sınıflar içinde görülmüştür.

Coğrafî bulgulamalardan sonra, dünya ticareti ve manüfaktür imalâtıyla dünyaya egemen olmak için hazırlandığı zaman, kapitalist üretimin bulduğu durum buydu. Bu evlilik biçiminin, kapitalist üretime çok uygun düştüğüne inanılabilirdi; gerçekten de öyle oldu. Ama —evrensel tarihin hilesine akıl ermez— bu evlenme biçiminde öldürücü bir yara açmak zorunda kalan kapitalist üretim oldu. Her şeyi metaya dönüştürerek kapitalist üretim, geçmişe ait bütün geleneksel ilişkileri paramparça etti: soydan geçme törelerin, tarihsel hukukun yerine, alım-satımı, "özgür" sözleşmeyi koydu; işte bu noktada, İngiliz hukukçusu H. S. Maine, önceki çağlara göre bizim bütün ilerlememizin, *from status to contract*'a, yani soydan soya aktarılan koşullardan, özgürce onanan koşullara geçmemizden ibaret olduğunu söyleyerek, büyük bir bulgulamada bulunduğuna inanıyordu; oysa bu, aslında, doğru olduğu ölçüde, daha önce *Komünist Manifesto*'da* dile getirilmişti.

Ama bir sözleşme yapmak için, kişiliklerine, eylemlerine ve mallarına özgürce sahip olabilen kimselerin, eşit bir şekilde karşılaşmaları gerekir. İşte, bu "özgür" ve "eşit" bireyleri yaratmak, kapitalist üretimin bellibaşlı eserlerinden biri oldu. Bu iş, önceleri, yarı-bilinçli yarı-bilinçsiz ve dinsel görünüşler altında gerçekleştirildiyse de, lüterci ve kalvenci Reformdan sonra, insanın ancak tam bir özgürlük içinde yaptığı işlerden tamamen sorumlu bulunduğu ve insanı ahlâk-dışı bir eyleme zorlayan bütün baskılara karşı koymanın, ahlâkî bir görev olduğu ilkesi yerleşmiştir. Ama bu ilke, evlenme akdinde o zamana kadar yürürlükte bulu-

* Bkz: Marx, Engels, *Seçme Yapıtlar, I*, s. 108-113. —Ed.

nan pratikle nasıl uzlaştırılabilirdi? Burjuva anlayışına göre, evlilik bir sözleşmeydi, hukuksal bir işti; ve hatta, iki insanın bedenini ve ruhunu yaşam boyunca birbirine bağladığına göre, bütün hukuksal işlerin en önemlisiydi. Evet, artık bu hukuksal iş, biçim bakımından özgürce sonuçlandırılıyordu: İlgililer "evet" demedikçe, bu iş tamamlanamazdı. Ama bu "evet"in nasıl sağlandığı ve evliliğin gerçek yapıcılarının neler olduğu da çok iyi biliniyordu. Bununla birlikte, eğer bütün öbür sözleşmeler için gerçek karar özgürlüğü isteniyorduysa, neden bu sözleşme için istenmesindi? Bir çift meydana getirecek olan iki genç kişi, kendilerine, kendi beden ve organlarına, özgürce sahip olmak hakkından yoksun muydular? Cinsel aşk, şövalyelik tarafından moda haline getirilmemiş miydi, ve eş-aldatıcı şövalye aşkı karşısında, karı-koca aşkı, cinsel aşkın gerçek burjuva biçimi değil miydi? Ama eğer, karı-kocanın görevi birbirini sevmekse, aynı biçimde âşıkların görevi de birbiriyle evlenmek ve başka hiç kimseyle evlenmemek değil midir? Birbirini sevenlerin hakkı, ana-baba hakkından, akrabalık ya da herhangi öbür geleneksel evlilik aracısı ya da simsarı hakkından üstün değil miydi? Kutsal kitapları kendi başına yorumlama özgürlüğü, kiliseye ve dine elini kolunu sallaya sallaya girdikten sonra, genç kuşağın bedeni, ruhu, serveti, mutluluğu ve mutsuzluğu üzerinde egemen olmak isteyen eski kuşağın çekilmez kendini beğenmişliği karşısında nasıl durulabilirdi?

Bu sorular, toplumun bütün eski ilişkilerini gevşeten ve bütün geleneksel kavramları sarsan bir çağda, zorunlu olarak ortaya çıkmak durumundaydılar. Birdenbire, dünya, eskisinden hemen hemen on kez daha büyük bir duruma gelmişti; bir yarıkürenin dörtte-biri yerine, şimdi Batı Avrupalıların gözleri önünde, öbür yedi çeyreğine de sahip olmak istedikleri bütün bir dünya küresi uzanıyordu. Ülkeleri ayıran eski dar engellerle birlikte, ortaçağ düşüncesinin bin yıllık, günü geçmiş engelleri de yıkılıyordu. İnsanın gözü ve kafası önünde, sonsuz derecede geniş bir ufuk açılıyordu. Hindistan'ın zenginlikleri, Meksika ve Potosi'nin altın ve gümüş madenleri tarafından çekilen genç adam için, namusluluk ününün, kuşaktan kuşağa geçen onurlu lonca ay-

rıcalığının ne önemi olabilirdi? Bu çağ, burjuvazinin gezici şövalyelik çağı oldu. Onun da romantizmi ve âşıkane cezbeleri vardı; ama burjuva bir temel üzerinde, ve son tahlilde, gene burjuva ereklerle.

Ve işte böylece, yükselmekte olan burjuvazi, özellikle kurulu düzenin her yerden çok sarsılmış bulunduğu protestan ülkelerin yükselmekte olan burjuvazisi, evlenme konusunda da, sözleşme yapanlar arasındaki özgürlüğü giderek kabul etti ve bunu, yukarda anlatılan biçimde, uyguladı. Evlenme, gene sınıf evlenmesi olarak kaldı; ama, ilgililere, kendi sınıfları içinde, belirli bir seçme özgürlüğü tanındı. Ve karşılıklı bir cinsel aşka ve çiftlerin gerçekten özgürce bir anlaşmasına dayanmayan bütün evliliklerin ahlâksızca bir şey olduğu, kâğıt üzerinde, şiirlerde olduğu gibi ahlâk teorisinde de, sarsılmaz bir kural haline geldi. Uzun sözün kısası, aşk evliliği [bir —ç.] insan hakkı [olarak —ç.] ilân edildi; ve yalnızca *droit de l'homme** olarak değil, ayrıca istisnaî bir biçimde, *droit de la femme** olarak.

Ama bu insan hakkı, bir noktada, bütün öbür sözümona İnsan Haklarından ayrılıyordu. Bu İnsan Hakları, pratikte, egemen sınıfa, burjuvaziye özgü bir hak olarak kalıyor, ezilen sınıf, proletarya için hiç de sözkonusu olmuyorken, tarihin hilesi, burada kendini bir kez daha gösteriyor. Egemen sınıf, bilinen iktisadî etkilerin egemenliği altındadır; bunun sonucu, ezilen sınıf içinde bu gerçekten özgür evlilikler, görmüş bulunduğumuz gibi, kural olduğu halde, egemen sınıf içinde istisnaî bir durum gösterir.

Demek ki evlilik akdinde özgürlüğün tam ve genel bir biçimde gerçekleşmesi için, kapitalist üretim ile bu üretimin kurduğu mülkiyet koşullarının ortadan kaldırılmasının, bugün bile eşlerin seçimi üzerinde o kadar büyük bir etkisi bulunan bütün ikincil iktisadî düşünceleri bir yana attırması gerekir. O zaman, karşılıklı aşktan başka hiçbir neden kalmayacaktır.

Ama, cinsel aşk, özü gereği tekelci olduğundan, —bu te-

* Engels, *droit de l'homme* ve *droit de la femme* sözcüklerini, asıl metinde de Fransızca olarak yazmıştır. *Droit de l'homme*, hem "insan hakkı" hem "erkek hakkı" anlamına gelir; burada ünlü burjuva "İnsan Hakları Bildirisi"ne anıştırmada bulunarak, "erkek hakkı" anlamında kullanılmaktadır. *Droit de la femme*, "kadın hakkı" demektir. —ç.

keleiliğin, günümüzde, yalnızca kadında tamamen gerçekleşmesine karşın—, cinsel aşk üzerine kurulu evlilik de, özü gereği, karı-koca evliliğidir. Bachofen'in, grup halinde evlilikten karı-koca evliliğine doğru gerçekleşen ilerlemeyi, özünde kadınların eseri olarak kabul etmekte ne kadar haklı olduğunu görmüştük; yalnızca, iki-başlı-evliliğin tek-eşlilik yararına bırakılması, erkeklerin hesabına kaydedilmelidir. Ve tarihte, bunun etkisi, özellikle kadınların durumunu daha da kötüleştirmek ve erkeklerin sadakatsizliğini kolaylaştırmak olmuştur. Şimdi, erkeğin bu âdet hükmündeki sadakatsizliğine, kadınların (kendi varlıkları ve daha da çok çocuklarının geleceği kaygısıyla) katlanma nedeni olan iktisadî koşullar ortadan kaldırılsın, böylece kadının elde edeceği eşitlik, daha önceki bütün deneylere göre, erkeklerin, kadınların çok-kocalı olacaklarından daha çok tekeşli olmaları sonucunu verecektir.

Ama tek-eşliliğin kesinlikle yitirecek olduğu şey, doğuşunu borçlu bulunduğu mülkiyet koşullarından kendisine geçen belirleyici niteliklerin tümüdür; ve bu nitelikler, bir yandan erkeğin üstünlüğü, bir yandan da, evliliğin bozulmazlığıdır. Evlilik içinde erkeğin üstünlüğü, onun iktisadî üstünlüğünün yalın bir sonucudur ve bununla birlikte kaybolacaktır. Evliliğin bozulmazlığı ise, kısmen tekeşliliğin içinde kurulduğu iktisadî durumun, kısmen de, bu iktisadî durumla tek-eşlilik arasındaki bağlantının henüz açıkça anlaşılmayarak dinsel bir reformasyona uğradığı bir çağ geleneğinin sonucudur. Bu bozulmazlık, bugün bir yönünden yaralanmış bulunuyor. Eğer yalnızca aşk üzerine kurulu evlilik ahlâkî ise, yalnızca aşkın devam ettiği evlilik ahlâkî demektir. Ama bireysel cinsel aşk nöbetinin süresi, kişiden kişiye çok değişir; özellikle erkeklerde; ve aşkın tamamen tükenmesi, ya da yeni bir aşk tutkusuyla yitirilmesi, boşanmayı, toplum için olduğu gibi, iki taraf için de iyi bir iş haline getirir. Yalnızca, insanların, bir boşanma davasının yararsız çamurları içinde çabalamasından sakınılacaktır.

Öyleyse, süpürülmesi yakın görünen kapitalist üretimden sonra, cinsel ilişkilerin düzenlenme biçimi üzerine bugünden düşünülebilecek şey, özellikle olumsuz bir nitelik

taşır, ve öz bakımından, ortadan kalkacak olanla yetinir. Ama bu işe hangi yeni öğeler katılacak? Bu, yeni bir kuşak yetişince belli olacak: yaşamlarında, bir kadını asla parayla ya da başka bir toplumsal güç aracıyla satın almamış olacak yeni bir erkekler kuşağı; kendini, gerçek aşktan başka hiçbir nedenle bir erkeğe vermeyecek, ya da bunun iktisadî sonuçlarından korkarak kendini sevdiği kimseye vermekten vazgeçmeyecek olan yeni bir kadınlar kuşağı. İşte bu insanlar dünyaya geldiği zaman, bugün onların nasıl davranmaları gerektiği üzerine düşünülen şeylere hiç kulak asmayacaklar; kendi pratiklerini ve herkesin davranışını yargılayacakları kamuoyunu kendileri yaratacaklardır — bir nokta, işte bu kadar.

Şimdi gene, bir hayli uzaklaşmış bulunduğumuz Morgan'a dönelim. Uygarlık dönemi boyunca gelişen toplumsal kurumların tarihsel irdelenmesi, onun kitabının çerçevesini aşar. Bu yüzden, bu dönem boyunca tek-eşliliğin geleceği üzerinde pek az durur. Nedir ki, o da, bu ereğe erişilmiş olduğuna inanmamakla birlikte, tek-eşli ailenin gelişimi içinde, iki cins arasındaki tam bir hak eşitliğine doğru bir ilerleme görür. Ama, der ki:

"Eğer ailenin ardarda dört biçimden geçmiş ve şimdi bir beşinci biçime bürünmüş olduğu olgusu kabul edilirse, ortaya bu [son — ç.] biçimin, gelecek için sürekli olup olamayacağını bilmek sorunu çıkar. Buna verilmesi olanaklı tek yanıt, tıpkı şimdiye kadar olduğu gibi, toplum geliştikçe, aile biçiminin de gelişmek, toplum değiştiği ölçüde, aile biçiminin de değişmek zorunda bulunduğudur. Aile biçimi, toplumsal sistemin ürünüdür ve onun kültür durumunu yansıtacaktır. Tek-eşli aile, uygarlığın başlangıcından bu yana, hele modern zamanlarda çok belirli bir iyileşme gösterdiğine göre, en azından, onun, iki cins arasındaki eşitliğe ulaşılana kadar, yeni olgunlaşmalara yetenekli olduğu düşünülebilir. Eğer uzak bir gelecekte, tek-eşli aile, toplumun gereksinmelerini karşılayamaz bir duruma gelirse, onun yerini alacak olan ailenin nasıl bir öz taşıyacağını şimdiden söylemek olanaksızdır."

III

İROKUA GENSİ

Şimdi, Morgan'ın, en azından, akrabalık sistemlerinden hareket ederek ailenin ilkel biçimlerini bulması kadar önemli bir başka bulgulamasına geliyoruz. Morgan, Amerikan yerlilerinin bir aşireti içinde, hayvan adlarıyla belirlenen kandaş grupların, öz bakımından, Yunanlıların *genea*, Romalıların *gentes*'iyle aynı şey olduklarını; greko-romen biçimin daha sonraki türev biçim olduğu halde, Amerikan biçimin asıl (*originelle*) biçim olduğunu; gens, kabile (*phratrie*) ve aşiret (*tribü*) biçimindeki bütün ilkel zamanlar Yunan ve Roma toplumsal örgütlenmesinin, Amerikan yerlilerinin toplumsal örgütlenmesi içinde tam bir paralelliğe sahip olduğunu; gensin (şimdiye kadar elimizde bulunan kaynaklara göre), uygarlığa girene, hatta daha da sonrasına kadar, bütün barbarlarda ortak bir kurum bulunduğunu tanıtlamış bulunuyor. Ve bu tanıt, en eski Yunan ve Roma tarihinin en güç bölümlerini aydınlığa çıkarmış, ve *devletin* kurulmasından önce, ilkel zamanlardaki toplumsal rejimin temel çizgilerine kuşku duyulmaz açıklamalar getirmiştir. Öğrenildikten sonra o kadar yalın görünmesine karşın, Morgan, bunu ancak yakın zamanlarda buldu; 1871'de yayımlanmış bulunan bir önceki yapıtında,* açıklanması, o zamandan beri bir zaman için, genellikle kendilerine güvenle dolu İngiliz tarih-öncesi bilimcilerinin sesini-soluğunu kesen gizemleri henüz meydana çıkaramamıştı.

Morgan'ın, bu kandaşlar grubunu adlandırmak için genel bir biçimde kullandığı Latince gens sözcüğü, tıpkı buna karşılık düşen Yunanca *genos* sözcüğü gibi, gan (kurala göre, k'nın Aryen g yerine geçtiği Almancada, *kan*) olarak Aryen kökünden gelir ki, [gan ya da kan —ç.] meydana getirmek, doğurmak demektir. Gens, *genos*, Sanskritçede *canas*, Got dilinde (yukarda geçen kural uyarınca) *kuni*, Norveç ve Anglo-Sakson dillerinde *kyn*, İngilizcede *kin*, eski Almancada *künne*, hep, soy-sop demektir. Ama Latincede gens, Yunancada *genos* [sözcükleri —ç.] özel olarak, or-

* Bkz: Elimizdeki yapıt, s. 241. —*Ed.*

tak bir dölden (burada aşiretin ortak bir atasından) gelmekle övünen ve bazı toplumsal ve dinsel kurumlar tarafından özel bir topluluk halinde birleştirilmiş, ama kökeni ve içyüzü şimdiye kadar bütün tarihçilerimiz için karanlıkta kalmış kandaş gruplar için kullanılıyorlardı.

Daha önce, ortaklaşa (*punaluenne*) aile dolayısıyla, ilkel biçimi içinde, bir gensin bileşiminin ne olduğunu görmüştük. Gens, ortaklaşa aile tarafından ve bu ailede zorunlu olarak egemen bulunan fikirlere göre, kimliği iyice belirlenen aynı nineden [dişi ata —ç.], yani gensin kurucusundan geldikleri kabul edilen kimselerden bileşir. Bu aile biçimi içinde babalık durumu belirsiz olduğundan, yalnızca dişi soy-zinciri hesaba katılır. Erkekler, kendi kız kardeşleriyle değil, yalnızca bir başka soydan kadınlarla evlenmek hakkına sahip oldukları için, bu yabancı kadınlardan doğan çocuklar, analık hukuku gereğince, gensin dışında kalacaklardır. Bunun sonucu, yalnızca her kuşaktaki *kızlardan* gelen çocuklar grup içinde kalacaklar; erkeklerden gelen çocuklarsa, analarının genslerine geçeceklerdir. Şimdi, bu kandaş grup, aynı aşiret içinde, benzer gruplar karşısında özel bir grup olarak kurulur kurulmaz ne olacak?

Bu ilkel gensin klasik biçimi olarak, Morgan, İrokualardaki, ve özellikle [İrokuaların —ç.] Senekalar aşiretindeki gensi ele alıyor. Bu aşiret içinde, hayvan adları taşıyan sekiz gens var: 1. Kurt; 2. Ayı; 3. Kaplumbağa; 4. Kunduz; 5. Geyik; 6. Çulluk; 7. Balıkçıl; 8. Şahin. Her gens içinde, şu töreler hüküm sürer:

1° Her gens, kendi *saşem* (barış zamanındaki şef) ve şefini (askerî komutan) seçer. Saşem'in gens içinden seçilmiş olması gerekirdi ve buradaki görevleri soydan geçmeydi (*héréditaire*); şu anlamda ki, görevin boşalması halinde, hemen yeni bir saşem seçilmeliydi; askerî komutan, gensin dışından da seçilebilirdi ve bir zaman için hiç olmasa da olurdu. Bir önceki saşemin oğlu asla saşem seçilmezdi; çünkü, İrokualarda analık hukuku hüküm sürdüğünden, oğul bir başka gense aitti; ama saşemin erkek kardeşi ya da kız kardeşinin oğlu seçilebilirdi ve çoğunlukla da bunlar seçiliyordu. Kadın-erkek, herkes, bu seçime katılıyorlardı. Ama seçimin öbür yedi gens tarafından onaylanmış olması gere-

kirdi; seçilen, işte ancak o zaman bütün İrokualar Federasyonunun ortak konseyi tarafından törenle başkanlık makamına oturtulurdu. Bu olgunun bütün önemini, ilerde göreceğiz. Saşem'in gens içindeki gücü ataerkil bir nitelikte, tamamen tinsel bir nitelikteydi; hiçbir zorlama aracına sahip değildi. Saşem, ayrıca, ve görevi gereği, Senekalar Aşiret Konseyinin ve bütün İrokualar Federal Konseyinin üyesiydi. Askerî şefin [komutanın —ç.] yalnızca savaş seferlerinde sözü geçerdi.

2° Gens, istediği zaman, saşemi ve askeri şefi görevinden alır. Bu iş de, erkeklerle kadınların bütünü tarafından kararlaştırılır. Görevden alınan büyükler, artık öbür insanlar gibi, basit savaşçılar haline gelirler. Bundan başka, aşiret konseyi, hatta gensin isteğine karşıt olarak, aynı biçimde, saşemleri görevinden alabilir.

3° Hiçbir üye, gens içinden evlenme hakkına sahip değildir. Gensin temel kuralı, onu birleşik tutan bağ, budur; bu kural, kapsadığı bireyleri bir gens haline getiren tek olgu olan çok olumlu kandaş akrabalığın olumsuz ifadesidir. Bu basit olgunun bulgulanmasıyla, Morgan, ilk olarak, gensin içyüzünü ortaya koymuştur. Gensin o zamana kadar ne derece az anlaşılmış olduğunu, içlerinde *gentilice* düzeni oluşturan çeşitli grupların, anlaşılıp ayırdedilmeksizin, aşiret, klan, *tuhm,* vb. adları ile birbirine karıştırıldıkları, ve zaman zaman bu topluluklardan şunun ya da bunun içinde evlenmenin sözümona yasak olduğu savının ileri sürüldüğü yabanıllar ve barbarlar üzerindeki eski anlatılar açıkça gösterir. Mac Lennan'ın, işleri bir hükümdar buyruğuyla düzene koymak için bir başka Napoléon gibi işe karıştığı içinden çıkılmaz karışıklık işte böyle yaratılmış oldu: [ona göre —ç.] bütün aşiretler, içinde evliliğin yasak olduğu (*exogames*) aşiretlerle, yasak olmadığı (*endogames*) aşiretler biçiminde, ikiye ayrılırlar. Ve bu işi böylece onarılmaz bir biçimde çıkmaza soktuktan sonra, Mac Lennan bu iki saçma sınıftan hangisinin, dış-evlenen olanın mı yoksa iç-evlenen olanın mı daha eski olduğunu bulmak için derin çalışmalara koyulabilmiştir. Kandaş akrabalık üzerine kurulu gensin bulgulanması ve bundan, gens üyelerinin birbiriyle evlenmelerinin olanaksız olduğu sonucunun çıkma-

sı, bu deliliğe bir son vermiştir. - İrokuaları incelediğimiz aşamada, gens içinde evlenme yasağının sıkı sıkıya korunduğunu söylemek gereksizdir.

4° Ölülerin malı, öbür gens üyelerinin malı oluyordu; bu mal, gens içinde kalmalıydı. Bir İrokuanın bırakabileceği şey çok önemsiz olduğundan, miras en yakın *gentilice* akrabalar arasında paylaşılıyordu: eğer ölen erkekse, ana tarafından erkek ve kız kardeşleri ile, anasının erkek kardeşleri arasında; eğer ölen kadınsa, erkek kardeşleri hariç, çocukları ve kız kardeşleri arasında. Aynı nedenle, karıyla koca birbirinin mirasçısı olamazlardı; tıpkı çocukların, babalarının mirasçısı olamayacakları gibi.

5° Gens üyeleri karşılıklı yardım ve korumayla, özellikle, yabancılar tarafından yapılan bir sataşmanın öcünü birlikte almakla yükümlüydüler. Her birey, kişisel güvenliği bakımından gense güvenirdi, ve gens tarafından da korunurdu; ona saldıran, bütün gense saldırıyor demekti. İşte, İrokualar tarafından kayıtsız-şartsız kabul edilmiş olan kan davası (*vendetta*) ödevi, gens içindeki bu kan bağları sonucuydu. Eğer, yabancı biri, gens üyelerinden birini öldürürse, ölenin bütün gensi bu cinayetin öcünü almakla yükümlüydü. Önce bir uzlaşma kapısı aranırdı; katilin gensi toplanır ve öldürülenin gens konseyine, çoğunlukla üzüntülerini bildirip değerli armağanlar sunarak, işi düzeltme önerilerinde bulunurdu. Eğer bunlar kabul olunursa, sorun kalmazdı. Böyle olmazsa, saldırıya uğrayan gens, katili izleyip öldürmekle yükümlü bir ya da birkaç öç-alıcı tayin ediyordu. Bunlar, görevlerini yaptığı zaman, öldürülen adamın [katilin - ç.] gensinin yakınmaya hiçbir hakkı yoktu; sorun bitiyordu.

6° Gensin belirli adları ya da ad dizileri vardır ki, bütün aşiret içinde bu adları kullanma hakkı yalnızca ona aittir; öyle ki, her kişinin adı aynı zamanda onun hangi gense ait olduğunu gösterir. Gense ait bir ad, gense ait hakları içerir.

7° Gens, yabancıları üyeliğe kabul edebilir, ve bundan ötürü, onları bütün aşiretin malı yapabilir. Öldürülmeyen savaş tutsakları, böylece, bir gensin üyeliğine kabul edilmekle, Senekalar aşiretinin üyesi durumuna geliyor ve bu-

nun sonucu, gens ve aşiretin bütün haklarına sahip oluyorlardı. Üyeliğe kabul, yabancıyı erkek ya da kız kardeş olarak kabul eden erkek, ya da evlât olarak kabul eden kadın bazı gens üyelerinin önerisi ile oluyordu; kabulün onaylanması için gens içinde gösterişli bir kabul töreni yapılması zorunluydu. Çoğunlukla, yalıtık kalmış, sayısı olağanüstü azalmış gensler, böylece, bir başka gensin üyelerini, bu gensin izniyle, yığın halinde üyeliğe kabul ederek güçleniyorlardı. İrokualarda gens içindeki gösterişli kabul töreni, aşiret konseyinin genel oturumu biçiminde yapılıyor, bu da, kabul törenini, gerçek bir dinsel ayin durumuna getiriyordu.

8° Amerikan yerlilerinin gensleri içinde özgül dinsel ayinlerin varlığını kanıtlamak güçtür; ama yerlilerin dinsel ayinleri, azçok genslere bağlanır. İrokualardaki yıllık altı dinsel bayramda, her gensin saşem ve askerî şefleri, görevleri nedeniyle, "iman koruyucuları" arasında sayılırlar ve dinsel görevleri vardır.

9° Gens genel bir mezarlığa sahiptir. Bu şimdi yokolmuştur; New York eyaletindeki İrokualar, beyazlar arasında gömülmüşlerdir; ama eskiden vardı. İrokuaların yakın akrabası Tuskaroralar gibi, öbür yerlilerde hâlâ vardır: hıristiyan oldukları halde, Tuskaroraların mezarlığında her gens için belirli bir dizi vardır; öyle ki, burada anneyle çocuklar aynı dizi içinde gömülürler, baba ayrı gömülür. İrokualarda da, ölünün gömülmesine bütün gens katılır, mezarla, cenaze söyleviyle, vb. ilgilenir.

10° Gensin bir konseyi, kadın-erkek, herkesin oy hakkına sahip bulunduğu, bütün ergin gens üyelerinden kurulu demokratik bir meclisi vardır. Saşemleri ve askerî şefleri bu konsey seçer, bu konsey görevden alırdı; öbür "iman koruyucuları" için de durum aynıydı. Bir gens üyesinin öldürülmesi dolayısıyla, kefaret bağışı (*wergeld,* kan helâli) ya da davasını konsey kararlaştırır, yabancıları gens üyeliğine o kabul ederdi. Sözün kısası, konsey, gens içinde en yüce güçtü.

Amerikan yerlilerindeki tipik bir gensin ayırıcı nitelikleri işte bunlardır.

"Bütün üyeleri, karşılıklı özgürlüklerini korumakla yükümlü kişisel haklarda eşit, özgür insanlardır, ne saşem-

ler, ne de askeri şefler herhangi bir üstünlük savında bulunabilirler; hepsi birden, kan bağlarıyla birleşmiş, kardeşçe bir topluluk oluştururlar. Hiçbir zaman formüle edilmiş olmamakla birlikte, özgürlük, eşitlik, kardeşlik gensin temel ilkeleriydi; gens ise, bütün bir toplumsal sistem birimi, örgütlenmiş Amerikan yerlileri toplumunun temeliydi. Bu durum, Amerikan yerlilerinde herkesçe görülen gemlenmez bağımsızlık ruhunu ve kişisel davranıştaki ağırbaşlılığı açıklar."

Amerika'nın bulgulanması çağında, bütün Kuzey Amerika yerlileri, analık hukukuna göre [kurulmuş —ç.] gensler halinde örgütlenmişlerdi. Yalnızca, Dakota'dakiler gibi birkaç aşirette, gensler yokolmuş, Ojibvalar'la Omahalar'daki öbür birkaç aşiret içinde de gensler babalık hukukuna göre örgütlenmişlerdi.

Beş ya da altıdan çok gens kapsayan birçok aşiret içinde, bu genslerden üç, dört ya da daha çoğunun özel bir grup halinde toplandıklarını görüyoruz ki, Morgan, yerli adı olduğu gibi çevirerek, buna, Yunanca karşılığına göre, *fratri* (kardeşlik, kabile) adını veriyor. Böylece, Senekalarda iki kabile var: birincisi dört (1'den 4'e kadar), ikincisi dört (5'den 8'e kadar) gensi kapsıyor. Daha ileri götürülmüş bir irdeleme, bu kabilelerin her zaman ilkel gensleri, aşiretin başlangıcındaki ilk bölünmeleri temsil ettiğini gösterir; çünkü gens içinde evlenmek yasak olduğuna göre, her aşiretin, özerk bir biçimde varlığını sürdürebilmek için zorunlu olarak, en azından iki gensi içinde barındırması gerekliydi. Aşiret büyüdükçe, her gens yeniden iki ya da daha çok parçaya bölünüyor ve bütün bu parçaları (kız-gensleri) kapsayan ilk gens, varlığını kabile olarak sürdürürken, her parça özel bir gens olarak ortaya çıkıyordu. Senekalarda ve öbür yerlilerin çoğunda, kabilelerden birindeki bütün gensler, kendi aralarında kızkardeş-genslerdir. Oysa öbür kabilenin gensleri, onların kuzin-gensleri olurlar — görmüş olduğumuz gibi, bu terimlerin, Amerikan akrabalık sistemi içinde, çok gerçek ve çok belirli bir anlamı vardır. Başlangıçta, hiçbir Seneka, kendi kabilesi içinde evlenme hakkına sahip değildi; ama bu töre, çok uzun bir zamandan beri yürürlükten kalktı ve gense özgü kaldı. Senekalardaki

geleneğe göre, Ayı ve Geyik, öbürlerinin kendisinden çıktıkları ilk iki genstir. Bu yeni örgütlenme kökleştikten sonra, onu gereksinmelere göre değiştiriyorlardı; bir kabilenin gensleri güçsüzleşecek olsa, denkleştirmek için, bazan öbür kabilelerin gensleri, tüm olarak, onların yerine geçiriliyordu. Bu yüzden, çeşitli aşiretlerde, kabileler içinde çeşitli biçimlerde gruplandırılmış aynı adı taşıyan gensler buluyoruz.

İrokualarda kabilenin görevleri, kısmen toplumsal, kısmen dinseldir. 1° Kabileler, birbirleriyle top oynarlar; her kabile en iyi oyuncularını çıkarır, öbürleri oyunu seyreder; her kabilenin ayrı bir yeri vardır ve seyirciler, kendi aralarında, kendi oyuncularının yengisi üzerine bahse girerler. 2° Aşiret konseyinde, her kabilenin saşem ve askerî şefleri birlikte otururlar, iki grup karşı karşıya gelir, ve her konuşucu her kabilenin temsilcilerine, özel bir organ olarak söz yöneltir. 3° Aşiret içinde bir cinayet işlendiği ve ölenle öldürenin aynı kabileye ait olmadığı bir durumda, saldırıya uğrayan gens, çoğunlukla kendi kızkardeş-genslerine başvururdu; bunlar, bir kabile konseyi toplar ve işi çözmek bakımından aynı biçimde bir konsey toplaması için bir ortak topluluk olarak öbür kabileye başvururlardı. Burada da kabile, gene ilkel gens olarak görünür ve tek başına ve daha güçsüz bulunan gensten, kendi kızından daha büyük bir başarı olanağına sahip bulunurdu. 4° Önemli kişilerin ölümü durumunda, ölenin kabilesi yas tutarken, karşı kabile, gömme ve cenaze töreninin düzenlenmesini üzerine alırdı. Bir saşem ölür ölmez, karşı kabile, İrokualar Federal Konseyine, görevin boşaldığını haber verirdi. 5° Kabile Konseyi, bir saşemin seçimi sırasında işe karışır. [Seçimin —ç.] kızkardeş-gensler tarafından onaylanması doğal bir şey olarak düşünülüyordu; ama öbür kabilenin gensleri buna karşı çıkabilirlerdi. Bu durumda, karşı çıkan kabilenin konseyi toplanırdı; muhalefette direnirse, seçim sonuçsuz kalırdı. 6° Eskiden, İrokuaların Beyazlar tarafından *medecine-lodges* olarak adlandırılan özel dinsel gizemleri vardı. Senekalarda bu gizemler, dine yeni girecekler için töreye uygun olarak düzenlenen bir giriş ayiniyle, iki dinsel dernek tarafından ululanırdı, her iki kabileden birine, bu derneklerden biri bağlıydı. 7° Eğer, fetih çağında Tlakskala'nın[165] dört ma-

hallesinde oturan dört *linages* (soy), dört kabile idiyse —ki, bu hemen hemen kesindir—, bu durum, tıpkı Yunanlılarda ve Cermenlerdeki benzer öbür topluluklarda olduğu gibi, kabilelerin aynı zamanda askerî birlikler olduklarını da gösterir; bu dört *linages*'dan herbiri, kendi üniforması, kendi bayrağı ve kendi şeflerinin komutası altında, özel bir birlik olarak savaşa giderdi.

Tıpkı birkaç gensin bir kabile oluşturması gibi, klasik biçimi içinde, birkaç kabile de bir aşiret oluşturuyordu; bazı durumlarda, adamakıllı güçten düşmüş aşiretlerde, aracı halka, kabile, görülmez. Öyleyse, Amerika'da yerli bir aşireti belirleyen nedir?

1° Kendine özgü bir toprak ve özel bir ad. Her aşiret, asıl oturduğu yer dışında, avcılık ve balıkçılık için önemli bir toprağa da sahipti. Bu toprağın ötesinde, en yakın aşiretin toprağına kadar giden yansız (*neutre*) geniş bir alan uzanıyordu ki, bu alan, akraba dilleri konuşan aşiretler arasında daha dar, başka başka dilleri konuşan aşiretler arasında daha genişti. Bu yansız alan, Cermenlerde *Grenzwald* (sınır-orman), Sezar'ın Süevlerinin ülkeleri çevresinde yarattıkları çöl, Danimarkalılarla Almanlar arasında *îsarnholt*, (Danimarka dilinde, *jarnved, limes danicus*), Cermenlerle Slavlar arasında *Sachsenwald* ve *branibor*'dur. (Slavcada: koruyucu orman, Brandenburg adı buradan gelir). Böylece, pek de belirli olmayan bir biçimde sınırlandırılmış bu toprak, aşiretin ortak ülkesiydi; bu, komşu aşiretlerce de böyle bilinir ve ülkenin sahibi bulunan aşiret tarafından bütün saldırılara karşı savunulurdu. Sınırların belirsizliği, çoğu zaman ancak nüfus önemli bir şekilde artarsa pratikte cansıkıcı bir durum alıyordu. — Aşiret adları, çoğunlukla isteye isteye seçilmiş olmaktan çok, raslantı sonucu alınmış gibi görünür; zamanla, bir aşiretin komşu aşiretler tarafından, kendisi için kullanıldığından başka bir adla adlandırıldığı sık sık görülmüştür; tıpkı Almanların, tarihte taşıdıkları ilk kolektif adı, Cermenler adını, Keltlerden almış oldukları gibi.

2° Yalnız o aşirete özgü bir *lehçe* (*dialecte*). Gerçekte, aşiret ve lehçe düşümdeştir [yani aynı zamanda oluşan iki şeydir —ç.]; Amerika'da, bölünmeler sonucu yeni aşiret ve

yeni lehçelerin oluşması, daha yakın zamanlara kadar görülüyordu ve kuşkusuz, bu oluş henüz tamamen durmamıştır. Güçten düşmüş iki aşiret kaynaştığı zaman, istisnaî bir biçimde, aynı aşiret içinde birbirine çok yakın iki lehçenin konuşulduğu olur. Amerikan aşiretlerinin ortalama nüfusu, 2.000 üyenin altında kalır; bununla birlikte, Birleşik Devletler'de, aynı lehçeyi konuşan yerlilerin en kalabalığı Şerukilerin sayısı 26.000'dir.

3° Gensler tarafından seçilmiş saşem ve askerî şeflere gösterişli bir biçimde yetkilerini verme hakkı.

4° Saşem ve askerî şefleri hatta kendi genslerinin isteğine karşı, görevden alma hakkı. Saşem ve askerî şeflerin aşiret konseyi üyesi olmaları, aşiretin onlar üzerindeki bu haklarını kendiliğinden açıklar. Bir aşiretler federasyonu kurulduğu ve bütün aşiretlerin bir federal konseyde temsil edildiği her yerde, yukarda adı geçen haklar, bu federal konseye geçiyordu.

5° Ortak dinsel düşüncelerde (mitoloji) ve dinsel ayinlerde bir pay. "Kendi barbar tarzlarında, yerliler dindar bir halktı."[106] Mitolojileri, henüz eleştirici bir inceleme konusu olmamıştır; dinsel düşüncelerinin cisimleşmelerini insan biçiminde tasarlıyorlardı —her türlü ruh—, ama, bu yerlilerin o zaman bulundukları barbarlığın aşağı aşamasında, henüz put (*idole*) denilen plastik simgeler bilinmiyordu. Bu, doğanın, ve çoktanrıcılığa doğru evrimlenen öğelerin egemen olduğu bir dindir. Bu çeşitli aşiretlerin özellikle dans ve oyunlar halinde iyice belirlenmiş bazı ayin biçimleriyle [kutlanan —ç.] düzenli bayramları vardı: dans, bütün dinsel törenlerin temel öğesiydi; her aşiret kendi bayramlarını ayrıca kutlardı.

6° Genel işler için bir aşiret konseyi. Bu konsey çeşitli genslerin her zaman görevden alınabilmeleri olanaklı olduğuna göre, gerçek temsilcileri durumunda bulunan bütün saşem ve askerî şeflerinden kuruluydu; oturumlarını, sözalma ve düşüncesini duyurma hakkına sahip olan öbür aşiret üyeleriyle çevrili olarak, açıkça yapardı; karar, konseyindi. Kural olarak, oturumda hazır bulunan bütün erkekler, istedikleri zaman, konuşurlardı; kadınlar da, görüşlerini, istedikleri bir erkek konuşmacı aracılığıyla açıklatabilir-

lerdi. İrokualarda, bazı kararlar için Cermenlerin mark topluluklarında da olduğu gibi, kesin kararın oybirliğiyle alınması gerekirdi. Aşiret konseyine, özellikle, yabancı aşiretlerle olan ilişkileri bir düzene koyma işi düşerdi; elçiler kabul eder, elçiler gönderirdi; savaş açar, barış yapardı. Savaş çıkarsa, genel olarak gönüllüler savaşırdı. Aslında, aralarında kesin bir barış antlaşması yapılmamışsa, her aşiret bütün öbür aşiretlerle savaş durumunda kabul edilirdi. Çoğunlukla, bu türden düşmanlara karşı düzenlenen savaş seferleri, ünlü savaşçılar tarafından bireysel olarak düzenlenirdi; bunlar bir savaş dansına başlarlardı; bu dansa katılanlar, böylece sefere katıldıklarını belirtmiş olurlardı. Müfreze (*colonne*) hemen kurulur ve yürüyüşe geçerdi. Aynı şekilde, saldırıya uğrayan aşiret topraklarının savunması, çoğu zaman, gönüllülerin askere alınmasıyla sağlanırdı. Bu müfrezelerin gidiş ve gelişleri, daima halk şenliklerine neden olurdu. Bu tür savaş seferleri için aşiret konseyinin izni zorunlu değildi ve bunun için konseyden ne izin istenir, ne de alınırdı. Bu, Tacite'in anlatmış bulunduğu biçimde silahlı Cermen bilelikleri (*suites armées*) tarafından yapılan özel seferlere tamamen benzer; şu ayrımla ki, Cermenlerde bilelikler (*suites*, °maiyetler) daha sürekli bir niteliğe sahiptir, barış zamanlarında örgütlenmiş ve savaş durumunda çevresinde öbür gönüllülerin toplandığı sağlam bir çekirdek oluştururlar. Bu savaşçı müfrezeler ender durumlarda kalabalık olurlardı; yerlilerin en önemli savaş seferleri, hatta uzun aralı olanları bile, çok küçük askerî güçlerle yapılırlardı. Bu birliklerin birkaçı, büyük bir girişim için biraraya geldikleri zaman, herbiri yalnızca kendi şefinin sözünü dinlerdi; sefer planının birliği, iyi-kötü, bu şeflerden kurulu bir konsey tarafından sağlanırdı. Ammien Marcellin'de anlatılmış olduğu gibi, Almanlar, 4. yüzyılda, Yukarı-Ren üzerinde, işte bu biçimde savaşıyorlardı.

7° Bazı aşiretlerde, bir büyük şef [*Oberhäuptling*] buluyoruz, ama bunların yetkileri çok azdır. Büyük şef, çabuk davranılması gereken durumlarda, konsey toplanıp kesin karar alabilene kadar, geçici önlemler alması gereken saşemlerden biridir. Bu, gelişmenin hemen başlangıç aşamasında, bir görevliyi yürütme gücüyle donatmak için başvu-

rulan bir girişimdir ki, gelişmenin gidişi içinde, hemen hep kısır kalmıştır; daha sonra göreceğimiz gibi, bu görevli, eğer her zaman değilse, çoğu durumda büyük askerî komutandan [*obcrster Heerführer*] çıkacaktır.

Amerika yerlilerinin büyük çoğunluğu, aşiret biçiminde toplanmanın ötesine geçemedi. Bu yerlilerin, nüfusu küçük, biri öbüründen geniş sınır bölgeleriyle ayrılmış, sürekli savaşlarla güçten düşmüş aşiretleri, az sayıda insanla geniş bir toprağı tutuyorlardı. Şurada burada geçici bir tehlike karşısında, evlenmeler dolayısıyla akrabalaşmış aşiretler arasında birlikler kuruluyor ve bu birlikler, tehlikenin dağılmasıyla birlikte, dağılıyorlardı. Ama, bazı bölgelerde, oldum olası akraba bulunan aşiretler, dağıldıktan sonra, sürekli federasyonlar biçiminde yeniden biraraya gelerek, ulusların meydana gelmesine doğru ilk adımı atıyorlardı. Birleşik Devletler'de, bu tür bir federasyonun en gelişmiş biçimini, İrokualarda buluyoruz. İrokualar, büyük bir olasılıkla Dakotalar büyük ailesinin bir dalını oluşturmakta bulundukları Mississipi'nin batısındaki topraklarını bırakarak, uzun dolaşmalardan sonra, bugünkü New York eyaleti içine yerleştiler ve beş aşirete ayrıldılar: Senekalar, Kayugalar, Onondagalar, Oneidalar ve Mohavklar. Balık, av eti ve ilkel bir bahçıvanlıkla yaşıyor, hemen her zaman kazık bölmelerle çevrilmiş köylerde barınıyorlardı. Nüfusları hiçbir zaman 20.000'i geçmeyerek, beş aşiret içinde belirli bir sayıda gensler halinde, aynı dilin birbirine çok yakın lehçelerini konuşuyorlar, beş aşiret arasında paylaşılmış aynı toprak parçası üzerinde yaşıyorlardı. Bu toprak, yeni fethedilmiş olduğundan, yenmiş aşiretlerin, ezilmiş halka karşı kendiliğinden yaratılmış birliği, doğal olarak varlığını sürdürüyordu; bu birlik, en gecinden 15. yüzyılın başına doğru, bir "sonsuz konfederasyon" kurana kadar, gelişti; bu konfederasyon da, yeni güçlerinin bilincine vararak, hemen saldırıcı bir nitelik kazandı. Gücünün en yüksek noktasına vardığı zaman, 1675'e doğru, oturanlarını kısmen kovup, kısmen haraca bağladığı çevredeki geniş toprakları fethetmiş bulunuyordu. İrokualar konfederasyonu, yerlilerin, barbarlığın aşağı aşamasını aşmamış durumda bulundukları zaman (öyleyse, Meksika, Yeni-Meksika, ve Peru yerlileri

hariç), erişmiş bulundukları en ileri toplumsal örgütlenmeyi gösterir. Konfederasyonun temel kuralları nelerdi, şimdi onu görelim:

1° Eşitlik ve aşiretin bütün içişlerinde tam bir bağımsızlık temeli üzerinde, beş kandaş aşiretin sonsuz konfederasyonu. Bu kandaşlık, konfederasyonun gerçek temelini oluşturuyordu. Beş aşiretin üçü, ana-aşiretler adını taşıyordu, ve tıpkı kız-aşiretler adını taşıyan öbür iki aşiret gibi, bunlar da kendi aralarında kız kardeşti. Üç gens —en eskiler— hâlâ yaşıyor ve beş aşiret içinde de temsil ediliyorlardı; üç başka gens, üç aşiret içinde temsil ediliyorlardı; bu genslerden herbirindeki üyeler, beş aşiretin bütünü içinde, birbirinin kardeşiydi. Basit lehçe değişiklikleri bulunan ortak dil, ortak kökenin kanıtı ve belirtisiydi.

2° Konfederasyon organı, sınıf ve saygınlık bakımından hepsi de birbirine eşit elli saşemden kurulu bir federal konseydi; konfederasyonun bütün işlerini, tam yetkiyle bu konsey kararlaştırırdı.

3° Konfederasyonun kuruluşu sırasında, bu elli saşem, salt konfederasyon erekleri bakımından yaratılmış yeni görevlerin sahipleri olarak, aşiret ve gensler arasında dağıtılmışlardı. Bunlar, görevin her yeni açılışında, ilgili gensler tarafından yeniden seçilirler ve gene onlar tarafından görevden alınabilirlerdi; ama onlara görev ve yetki vermek hakkı, federal konseye aitti.

4° Bu federal saşemler, aynı zamanda kendi aşiretlerinde de saşemdiler ve aşiret konseyinde yerleri ve oyları vardı.

5° Federal konseyin bütün kararlarının oybirliğiyle alınması gerekirdi.

6° Oy, aşiret tarafından verilirdi; öyle ki, geçerli bir karar alınabilmesi için, her aşiret ve her aşiret içinde bütün konsey üyelerinin, onaylarını bildirmeleri gerekirdi.

7° Beş aşiret konseyinden herbiri, federal konseyi toplanmaya çağırabilirdi, ama federal konsey kendi kendini toplanmaya çağıramazdı.

8° Oturumlar, toplanmış bulunan halkın önünde yapılırdı; her İrokualı erkek, oturumlarda söz alabilirdi; karar, yalnızca konseye aitti.

9° Konfederasyonun başına kimse konmamıştı; konfederasyonun yürütme gücüne sahip başkanı yoktu.

10° Buna karşılık konfederasyonun aynı yetkilere ve aynı güce sahip iki yüksek savaş şefi vardı. (Ispartalılarda iki "kral", Roma'da iki konsül.)

İşte, İrokuaların dörtyüz yıldan çok bir zamandan beri içinde yaşadıkları ve hâlâ yaşamakta bulundukları kamu düzeni budur. Bunu, Morgan'a dayanarak ayrıntılı bir biçimde anlattım; çünkü burada, henüz *devlet* nedir bilmeyen bir toplumun örgütlenmesini irdeleme olanağına sahip bulunuyoruz. Devlet, kendisini oluşturan yurttaşlar topluluğundan ayrı, özel bir kamu gücünün varlığını gerektirir; ve Cermen mark'ının yapılışını, bu yapı daha sonra devletin ana temelini sağlamaya aday olduğu halde, doğru bir içgüdüyle, devletten öz bakımından ayrı, özü gereği salt toplumsal bir kuruluş olarak kabul eden Maurer, sonuç olarak, bütün yazılarında, ilkel mark, köy, derebeylik toprakları (*seigneuries*) ve kent kuruluşlarından yola çıkarak ve onların yanısıra, kamu gücünün yavaş yavaş nasıl oluştuğunu irdeler. Aynı kökten gelen bir halkın, geniş bir kıta üzerine yavaş yavaş nasıl yayıldığını; aşiretlerin, bölünerek, nasıl halklar, değişmez aşiret grupları haline geldiklerini; dillerin bunlar arasında, yalnızca anlaşılmaz bir hale gelene kadar değil, aslında aralarındaki ilkel birliğin hemen hemen bütün izleri silinecek ölçüde nasıl değiştiklerini; ayrıca, aşiretler arasında, çeşitli genslerin nasıl birçok parçalara ayrıldığını, ana-genslerin, kabile olarak nasıl sürüp gittiklerini ve bu en eski gens adlarının, birbirinden çok uzak ve uzun süreden beri ayrılmış bulunan aşiretler içinde nasıl süregeldiklerini —yerli aşiretlerin çoğunda, Kurt ve Ayı, hâlâ *gentilice adlardır*—, Kuzey Amerikan yerlileri arasında görürüz. Ve yukarda anlatılan yapı genel olarak bütün bu aşiretlere uygun düşer — yalnızca şu ayrımla ki, bu aşiretlerden çoğu, akraba aşiretler arasındaki konfederasyona kadar gelişmemiştir.

Ama, bir kez gens toplumsal birim olarak ortaya çıkınca, bütün gensler, kabileler ve aşiret yapısının, ne derecede bu birimden itibaren hemen hemen kaçınılmaz bir zorunlulukla geliştiğini de görürüz — kaçınılmaz, çünkü bu

doğal bir gelişmedir. Bu gruplardan her üçü de, herbiri bir bütün oluşturan ve kendi işlerini kendi gören, ama gene de herbiri öbürünü tamamlayan farklı derecelerde kandaşlık gruplarıdır. Ve onlara düşen işlerin çerçevesi, aşağı aşamaya ait bulunan barbarın bütün kamu işlerini kapsamına alır. Öyleyse, halk içinde toplumsal birim olarak gensi bulduğumuz her yerde, aynı zamanda, anlatmış bulunduğumuza benzer bir aşiret örgütünü arayabiliriz; ve Yunanlılarla Romalılarda olduğu gibi, yeterli kaynaklara sahip bulunduğumuz zaman, yalnızca bu örgütü bulmakla kalmayacak, ayrıca şuna da inanacağız ki, kaynaklara sahip bulunmadığımız yerde, Amerikan toplumsal yapılaşmasıyla karşılaştırma, kuşkuları ve en güç açmazları çözmede bize yardımcı olur.

Ve bütün saflığı ve yalınlığıyla, bu *gentilice* örgütlenme, ne hayranlığa değer bir yapılaşmadır! Askersiz, jandarmasız, polissiz, soylular sınıfı yok, ne kral, ne hükümet, ne vali, ne yargıç, hapissiz, davasız, her şey düzenli bir biçimde gider. Bütün kavgalar, bütün çekişmeler, ilgili kimselerin topluluğu, [yani —ç.] gens ya da aşiret, ya da kendi aralarında çeşitli gensler tarafından bir sonuca bağlanır, — aslında bizim ölüm cezamızın, uygarlığın bütün üstünlük ve bütün sakıncalarıyla, uygarca biçiminden başka bir şey olmadığı kan davası (*vendetta*) tehdidi, yalnızca son ve ender uygulanan bir çare olarak işe karışır. Kamusal işlerin günümüzdekilerden çok daha büyük sayıda olmalarına karşın —ev ekonomisi, bir dizi aile içinde ortaklaşa ve komünist [bir nitelikte —ç.]'dir; toprak, aşiretin mülkiyetindedir: yalnızca küçük bahçeler, geçici olarak evleklere bırakılmıştır— gene de bizim geniş ve karmaşık yönetim aygıtımıza hiçbir gereksinme duyulmamıştır. Her şeyi ilgililer kararlaştırır ve çoğu durumda, yüzlerce yıllık bir töre, her şeyi önceden düzenler. Yoksul ve gereksinenler bulunamaz — komünist ev ekonomisi ve gens, yaşlılar, hastalar, savaş sakatları karşısındaki görevlerini bilir. Herkes eşit ve özgürdür, — kadınlar dahil. Henüz, genel olarak yabancı aşiretlerin köleleştirilmesi için olduğu gibi, köleler için de yer yoktur. İrokualar, 1651'e doğru Erieleri, "tarafsız ulus"u[167] yendikleri zaman, onlara eşit haklarla konfederasyona gir-

meleri önerisinde bulundular; ancak yenilenler bu öneriyi kabul etmedikleri zamandır ki, topraklarından kovuldular. Ve böylesine bir toplum, ne [yaman —ç.] erkekler, ne [yaman —ç.] kadınlar yetiştirir; buna, bozulmamış yerlileri tanımış bulunan bütün Beyazlar, bu barbarların kişisel onur, doğruluk, karakter gücü ve yiğitliği için duydukları hayranlıkla tanıklık ederler.

Bu yiğitliğe gelince, bunun en yeni örneklerini Afrika'da gördük. Birkaç yıl önce Zulular, birkaç ay önce de Nubiyenler —*gentilice* kurumların henüz ölmemiş bulunduğu iki aşiret—, hiçbir Avrupa ordusunun yapamayacağı şeyi yaptılar.[108] Ateşli silahlardan yoksun, yalnızca kargı ve mızraklarla, —meydan savaşında dünya birincisi olarak tanınan— Britanya piyadesinin çabuk atışlı tüfeklerinin kurşun yağmuru altında, silahların arasındaki büyük farka karşın ve askerî hizmet nedir, talim nasıl yapılır bilmedikleri halde, İngiliz süngülerinin ucuna kadar ilerlediler ve onları birkaç kere sarstılar, hatta püskürttüler. Nelere katlanıp neler yapabileceklerine, bir Kafr'ın, yirmidört saatte, bir attan daha çok yolalabildiğinden yakınarak, bizzat İngilizler tanıklık ediyorlar; bir İngiliz ressamı, [bu adamlarda —ç.] en küçük kasın bile kabarık, bir kamçı kayışı gibi sert ve gergin olduğunu söylüyor.

İşte, çeşitli sınıflar halinde bölünme olmadan önce, insanların ve insan toplumunun durumu buydu. Eğer onların durumunu, günümüzdeki uygar insanlardan büyük bir çoğunluğun durumuyla karşılaştırırsak, bugünün proleter ya da küçük köylüsüyle, gensin eski özgür üyesi arasındaki farkın büyük olduğunu görürüz.

Bu, işin, bir yanı. Ama unutmayalım ki, bu örgütlenme yıkılmaya adaydı. Aşiretten öteye geçmedi; daha sonra görüleceği, ve daha önce, İrokualar tarafından yapılan uyruklaştırma girişimlerinde görülmüş olduğu gibi, aşiretler konfederasyonu, bunlardaki gerilemenin başlangıcını oluşturur. Aşiretin dışında olan şey, hukukun da dışındaydı. Kesin bir barış antlaşması olmadığı yerde, iki aşiret arasında savaş hüküm sürerdi; savaş, insanları öbür hayvanlardan ayırdeden bir yırtıcılıkla yürütülürdü; ama zamanla, yarar sağladığı için, bu yırtıcılık hafifletildi. Amerika'da

görmüş olduğumuz gibi, en yüksek gelişme noktasına varmış *gentilice* kuruluşta, tamamen başlangıç durumunda (*embryonnaire*) bir üretim, ve bunun sonucu, geniş bir toprak üzerinde son derece seyrek bir nüfus bulunuyordu; bu kuruluş içinde, insan, önünde yabancı olarak dikilen ve anlayamadığı dış dünyaya, çocuksu dinsel tasarımlarında yansıyan, hemen hemen tam bir kulluk durumundaydı. Aşiret, insan için bir sınır olarak kalıyordu: yabancı karşısında olduğu kadar, kendisine karşı da: aşiret, gens ve kurumları, kutsal ve dokunulmazdı; bireyin duygu, düşünce ve eylemlerini tamamen egemenlikleri altında bulunduran, doğa tarafından verilmiş üstün bir güç oluşturuyorlardı. Bu çağın insanları bize ne kadar gösterişli görünüyorlarsa, birbirlerine karşı o kadar alçakgönüllü idiler; Marx'ın dediği gibi, henüz ilkel topluluğa göbekbağı ile bağlıydılar. Bu ilkel topluluğun gücünün kırılması gerekiyordu — ve kırıldı. Ama, bu ilkel topluluğun gücü, bize daha ilk anda bir alçalma, eski *gentilice* toplumun yürek temizliği ve ahlâk yüksekliğinden bir ilk (*originelle*) düşüş olarak görünen etkiler tarafından kırıldı. Yeni uygar toplumu, sınıflı toplumu başlatan şeyler, —açgözlülük, zevk düşkünlüğü, cimrilik, ortak mülkiyetin bencil yağınası gibi— en aşağılık çıkarlardır; eski sınıfsız toplumu kemiren ve yıkılmasını sağlayan şeyler, —hırsızlık, zor, kalleşlik, ihanet gibi— en utandırıcı araçlardır. Ve bizzat, yeni toplum, varlığının ikibinbeşyüz yıllık süresince, küçük bir azınlığın, büyük bir sömürülenler ve ezilenler çoğunluğu zararına gelişmesinden başka hiçbir şey olmadı ve bugün, her zamandan da çok, böyledir.

IV

YUNAN GENSİ

Tarih-öncesi zamanlardan beri, Yunanlılar, Pelajlar ve öbür soydaş halklar gibi, tıpkı Amerikalılardaki organik diziye göre örgütlenmişlerdi: gens, kabile, aşiret, aşiretler konfederasyonu. Doryenlerde olduğu gibi, bazan kabile olmayabilirdi; aşiretler konfederasyonu henüz zorunlu olarak ve

her yandan kurulmamıştı; ama gens hep temel birimdi. Yunanlılar tarihe girdikleri çağda uygarlığın eşiğindedirler; onlarla daha önce sözkonusu edilen Amerikan aşiretleri arasında iki büyük gelişme dönemi bulunur; bu dönemler, kahramanlık çağı Yunanlılarının İrokualara göre sahip oldukları ilerlemeyi gösterirler. Bu yüzden, Yunan gensi İrokualardaki eski (*archaique*) gense hiç benzemez; grup halinde evliliğin izi iyiden iyiye silinmeye başlar. Analık hukuku, yerini babalık hukukuna bırakmıştır; bundan ötürü, doğuş durumundaki özel mülkiyet, *gentilice* örgütlenme içinde ilk gediği açmış bulunur. Bunu, tamamen doğal bir biçimde, ikinci bir gedik izler: Babalık hukukunun yürürlüğe girmesiyle, zengin bir mirasçı kızın serveti, evlenme yoluyla kocasına geçeceğinden, yani bir başka gense gideceğinden, bütün *gentilice* hukukun temeli yıkılmış demekti; bu durumda, servetin gens içinde kalması için, genç kızın gens içinden evlenmesine yalnızca izin verilmekle kalınmadı; hatta bu iş, bir *zorunluluk* haline getirildi.

Grote'a göre (*Histoire de la Grèce*), Atina gensi, bağını özellikle şu kurumlar aracılığıyla kuruyordu:

1° Ortak dinsel törenler ve yalnızca, sözde gensin atası olan ve bu nitelikle özel bir adla adlandırılan, belirli bir tanrıya tapma hakkı.

2° Ortak bir sinlik yeri (kabristan). (Demosten'in *Eubo-ulidès*'ine bakınız.)

3° Karşılıklı miras hakkı.

4° Karşılıklı yardımlaşma, saldırılara karşı koruma ve yardım yükümü.

5° Bazı durumlarda, özellikle yetim ve mirasçı kızlar sözkonusu olduğu zaman, gens içinde evlenme hak ve görevi.

6° Hiç değilse bazı durumlarda, bir *arhont* (yönetici) ve bir de özel sandık ile birlikte ortak bir mülkiyet sahipliği.

Ayrıca, kabile halindeki birlikler, pek sıkı olmasa da, birçok gensi kendi aralarında bağlıyordu; ama burada da, özellikle bazı dinsel pratiklerde ortaklık ve bir kabile üyesinin öldürülmesi halinde, izleme hakkı [gibi —ç.], aynı nitelikte karşılıklı haklar ve ödevler buluyoruz. Öbür yandan, bir aşiretin bütün kabileleri, soylular (*öpatrides*) ara-

sından seçilmiş bir *filobazilcus*'un (aşiret şefinin) başkanlığında belirli zamanlarda kutsal şenlikler yaparlardı.

İşte Grote'un anlattığı şey. Ve Marx ekler: "Ne var ki Yunan gensi arkasında, yabanıl gens, örneğin İrokua gensi kendini açıkça gösteriyor." İrdelememizi biraz ileri götürür götürmez, yabanıl gensin varlığı daha da açık bir durum alır.

Çünkü, Yunan gensinde, şu kurumlar da vardı:

7° Babalık hukukuna göre soy-zinciri.

8° Mirasçı kızların sözkonusu olduğu durumlar dışında, gens içinde evlenmenin yasaklanması. Bu ayrıklama ve ona verilen zorunlu nitelik, eski kuralın yürürlükte kaldığını gösterir.

Bu, aynı zamanda, kadının dahil olduğu kabile içinde genellikle geçerli bulunan ilkeden, yani kadının evlenmekle kocasının gensine ait dinsel ayinleri kabul etmek üzere, kendi gensinin dinsel ayinlerinden vazgeçmesinden de anlaşılır. Buna, ve Disearkus'un ünlü bir parçasına göre, gens dışından evlenmek kuraldı; ve Becker, *Chariklès*'inde, kimsenin kendi gensi içinde evlenme hakkına sahip olmadığını varsaymaya kadar gider.

9° Gense [üye olarak —ç.] kabul etme hakkı; bu hak, kamusal formalitelerle ve yalnızca istisnaî olarak, aileye kabul biçiminde kullanılırdı.

10° Şefleri seçme ve görevden alma hakkı. Biliyoruz ki, her gensin kendi *arhont*'u vardı; ama bu görevin belirli aileler içinde soydan geçme olduğu konusunda hiçbir yerde özel bir belirti yok. Barbarlığın sonuna kadar, zenginler ile yoksulların, gens içinde, tamamen eşit haklara sahip bulundukları bir durum ile kesenkes bağdaşmaz bir şey olan sıkı bir miras, hiçbir zaman varolmamışa benzer.

Yalnızca Grote değil, ayrıca Niebuhr, Mommsen ve şimdiye kadar klasik antikçağla uğraşan bütün öbür tarihçiler, gens karşısında tökezlemişlerdir. Belirleyici özelliklerinden büyük bir kısmını çok doğru bir biçimde saptamış olmalarına karşın, bu tarihçiler, genste daima bir *aileler grubu* gördüler; ve böyle yapmakla, gensin özünü ve kökenini anlamayı, kendileri için olanaksız bir duruma getirdiler. Koca ve karı zorunlu olarak farklı iki gense ait bulundukları-

na göre *gentilice* örgütlenme içinde, aile hiçbir zaman organik bir birim olmadı ve olamazdı da. Gens, tamamen kabile, kabile de aşiret içinde ve ona ait bulunuyordu: aile ise, yarı yarıya kocanın, yarı yarıya da karının gensine aitti. Devlet de, kamu hukuku alanında aileyi tanımaz; aile, günümüze kadar, yalnızca özel hukukta varolmuştur. Ve buna karşın, bütün tarih yazma biçimimiz şimdiye kadar, özellikle 18. yüzyılda dokunulmaz bir duruma gelmiş bulunan şu saçma ilkeye dayanır ki, uygarlıktan az daha eski olan tek-eşli karı-koca ailesi, çevresinde toplum ve devletin yavaş yavaş ete-kemiğe büründüğü bir çekirdektir.

"Bay Grote'un dikkatini şuna çekmek gerekir ki, *diye ekler Marx,* her ne kadar Yunanlılar kendi genslerini mitolojiden çıkarmışlarsa da, bu gensler tanrıları ve yarı-tanrılarıyla birlikte, kendi yaratmış bulundukları mitolojiden daha eskidirler."

Grote, Morgan tarafından yeğlenerek anılır, çünkü o, saygın ve ayrıca her türlü kuşkunun üstünde bir tanıktır. O, ayrıca, her Atina gensinin kendi sözde-atasından gelen bir takma ada sahip olduğunu; Solon'dan önce genel kural olarak, ve ondan sonra da vasiyetin yokluğu halinde, ölenin *gentile*'lerinin, onun servetine mirasçı olduklarını; cinayet halinde, önce ölenin akrabalarının, sonra *gentile*'lerinin, en sonra da kabile üyelerinin, mahkeme önünde katili izleme hak ve görevine sahip bulunduklarını da anlatır: "En eski Atina yasaları üzerine bildiğimiz her şey, gensler ve kabileler biçimindeki bölünme üzerine kuruludur."

Genslerin ortak ilkel atalarından gelmesi işi, "ukalâ darkafalılar" (deyim Marx'ındır) için epey sıkıntıya yolaçtı. Bu gelişi, tamamen mitoslara değgin bir şey (*mythique*) olarak kabul ettikten sonra, bir gensin, önce aralarında hiçbir akrabalık bulunmayan, yanyana yaşayan ailelerden doğmuş olmasını kesenkes açıklayamazlar; ama gene de, genslerin varlığını açıklamak için de olsa, bu yiğitliği yapmaları gerekir. O zaman, bir laf kalabalığına başvurmaktan başka yapacak şeyleri kalmaz; şu kesinleme dışına çıkamaksızın, döner döner bina okurlar: soyağacı bir masaldır, doğru; ama gens de bir gerçekliktir; ve sonunda, Grote'da, şu satırla okunur (Marx'ın araya kattığı gözlemlerle):

"Bu soyağacından ender olarak sözedildiğini duyuyoruz, çünkü ancak özellikle gösterişli bazı durumlarda açıkça sözü ediliyor. Ama, tıpkı en anlı-şanlı olanları gibi, en gösterişsiz genslerin de kendi ortak dinsel pratikleri [garip şey, Bay Grote!], doğaüstü bir ataları ve ortak bir soyağaçları vardı [işte *en gösterişsiz* genslerde şaşırtıcı olan da budur, Bay Grote!]. Bütün gensler için, ana plan ve *ideal temel* [ideal değil, sayın bay, *kösnül* (*şehvanî*), *Almanca** *fleischlich*!**] aynıydı."

Marx, Morgan'ın verdiği yanıtı şöyle özetler:

"İlkel biçimdeki gense uygun düşen kandaşlık sistemi —ve tıpkı bütün öbür ölümlüler gibi, o zaman Yunanlılar da bu sistem içinde yaşıyorlardı— genslerin bütün üyelerinin kendi aralarındaki akrabalık derecelerinin bilincini koruyordu. Kendileri için büyük bir önem taşıyan bu olguyu, onlar çocukluklarından beri, pratikle öğreniyorlardı. Tek-eşli aileyle birlikte, bu unutuldu. *Gentilice* ad, bir soyağacı yarattı ki, bunun yanında karı-koca ailesinin adı anlamsız göründü. İşte bu ad, bundan böyle bu adı taşıyanların ortak bir kökene sahip olduklarını göstermeliydi, ama gensin soyağacı o kadar uzaklara gidiyordu ki, gens üyeleri, en yakın tarihteki ortak atalar konusundaki birkaç durum dışında, artık karşılıklı gerçek akrabalıklarını kanıtlayamıyorlardı. Adın kendisi, ortak kökenin bir kanıtıydı, ve yabancıların üyeliğe kabul durumları dışında, kesin bir kanıttı. Buna karşı, gensi sırf düşsel ve saymaca bir yaratık haline dönüştürmüş bulunan Grote*** ve Niebuhr'un yaptıkları gibi, gens üyeleri arasındaki bütün akrabalığı tamamen yadsımak, tam "ideal" bilginlere, yani odalarından hiç çıkmayan allâmelere lâyık bir iştir. Soyların zincirlenmesi, özellikle tek-eşliliğin ortaya çıkışından sonra, çok gerilere gittiği, ve geçmiş gerçeklik mitolojik kuruntular içinde yansıdığı için, aslan darkafalılar bundan hep düşsel soyağacının gerçek gensleri yarattığı sonucunu çıkardılar ve hep bu sonucu çıkarıyorlar!"

Amerikalılardaki gibi, kabile birçok kız-genslere bölünmüş bir ana-gens idi, bu kız-gensleri birleştiriyor ve çoğun-

* Bayağı (düz) Almancada. —*Ed.*

** Etsel. —ç.

*** Marx'ın elyazması Pollux. Pollux, Grote'nin sık sık başvurduğu 2. yüzyılda yaşamış Yunan skolastiği. —*Ed.*

lıkla da hepsini ortak bir atadan getiriyordu. Böylece, Grote'a göre, "Hekate kabilesinin bütün çağdaş üyeleri, onüçüncü göbekte, ata olarak bir tek ve aynı tanrıya sahiptiler"; öyleyse, bu kabilenin bütün gensleri, tam anlamıyla kızkardeş-gensler idiler. Kabile, Homeros'ta, Nestor'un Agamemnon'a şu öğüdü verdiği o ünlü parçada, askerî bir birlik olarak da görünür: "Adamları aşiretler ve kabileler bakımından düzenle; kabile kabileye yardım etsin, aşiret aşireti desteklesin."*

Bunu bir yana bırakalım, kabile, bir kabile üyesinin kurbanı olduğu cinayetin öcünü almak hak ve görevine sahiptir; demek ki, eski zamanlarda, kan davasıyla yükümlüydü. Ayrıca, ortak şenlik ve tapınakları vardır; zaten, bütün Yunan mitolojisinin, eski Aryenlerden alınan doğaya tapmayı dayanarak oluşması, her şeyden önce gensler ve kabilelerin varlığını gerektirir, ve onlar içinde oluşmuştur. Bundan başka, kabilenin bir şefi (*fratriarkos*) ve, Fustel de Coulanges'a göre, kararnameleri yasa gücünde olan toplantıları (meclisleri), bir yargılama ve bir yönetim kurulu vardır. Daha sonra gensin varlığını bilmeyen devlet, bazı kamu görevlerinin yapılmasını kabileye bırakıyordu.

Aşiret, birçok akraba kabileden bileşir. Attika'da, herbiri üç kabileden bileşik dört aşiret vardı, bu kabilelerin herbirinde de otuz gens bulunuyordu. Gruplarda böylesine bir sınırlama, tamamen kendiliğinden kurulmuş bir düzen içinde bilinçli ve yöntemli bir müdahaleyi öngerektirir. Bu müdahale nasıl, nerede ve niçin oldu? Yunan tarihi bu konuda hiçbir şey söylemez, ve Yunanlılar, ancak kahramanlık çağlarına kadar giden geçmişlerinin anısını saklamışlardır.

Nispeten küçük bir toprak üzerinde toplanmış Yunanlılarda, lehçe farkları, geniş Amerikan ormanlarında olduğundan daha az gelişmişti; ama burada da, yalnızca aynı anadili konuşan aşiretleri, daha büyük bir bütün biçiminde toplamış, ve küçük Attika içine kadar, daha sonra ortak yazı dili olarak egemen lehçe durumuna gelmiş özel bir lehçe görürüz.

Homeros'un şiirlerinde, Yunan aşiretleri, çoğunlukla küçük halklar biçiminde toplanmışlardır; bununla beraber, bu

* Homeros, *İlyada*, Ode II. —Ed.

topluluklar içinde, gensler kabileler ve aşiretler henüz özerkliklerini koruyorlardı. Bu halklar, artık surlarla pekiştirilmiş kentlerde oturuyorlardı; nüfus, sürülerin genişlemesi, tarımın yayılması ve küçük el zanaatlarının başlamasıyla, artıyordu; aynı zamanda, servet farkları ve onunla birlikte, eski ilkel demokrasi içinde aristokratik öğe de büyüyordu. Çeşitli küçük halklar, en iyi topraklara sahip olmak için, ve kuşkusuz ganimet ereğiyle de, ardı arası kesilmez savaşlar yapıyorlardı; işte bu andan itibaren, savaş tutsakları köleliği kabul edilmiş bir kurum haline gelmişti.

Bu aşiret ve bu küçük halkların o zamanki örgütlenmesi şöyleydi:

1° Konsey (*bulê*) sürekli otorite idi; başlangıçta kuşkusuz, *gentes* başkanlarından bileşen konsey, daha sonra, sayıları artınca, bunlar arasından seçilmiş bir topluluktan bileşiyordu; bu durum, aristokratik öğenin gelişme ve güçlenme olanağını sağladı: böylece, Denis, kahramanlar çağında, konseyin aristokratlardan (*kratistoi*) bileştiğini anlatır. Önemli işlerde, kesin kararı konsey alıyordu; böylece, Ahileos'ta, veri olan durumda büyük bir önem taşıyan, *Eleokl*'a cenaze töreni yapma, ama *Polinis*'in cesedini köpeklere yem olarak yedirme kararını, Teb Konseyi alır.* Devletin kuruluşuyla, bu konsey, daha sonra Senato oldu.

2° Halk meclisi (*agora*). İrokualarda, erkek-kadın, halkın konsey toplantısını çevrelediğini, sırayla söz aldığını ve bu biçimde konsey kararları üzerinde etkili olduğunu gördük. Homeros çağı Yunanlılarında, bu "çevre" (eski Almancanın hukuksal bir deyimiyle, *Umstand***), ilkel zamanlar Cermenlerinde de aynı biçimde olduğu gibi, gerçek bir halk meclisi durumuna gelene kadar gelişmişti. Bu meclis, önemli işlerde karar almak için, konsey tarafından toplanmaya çağrılırdı; burada herkes söz alabilirdi. Karar, el kaldırarak (Ahileos, *Yalvaran Kadınlar*), ya da alkışlarla alınırdı. Schöman (*Antiquités grecques*), son duruşmada bu meclis egemendi der, çünkü:

"Yapılması halkın işbirliğini gerektiren bir iş sözkonusu olunca, Homeros bize, halkı bunu istemeden yapmaya zor-

* Ahileos, *Seven Against Thebes*. —Ed.
** *Umstand*: çevrede duranlar. —ç.

layabilecek hiçbir araç göstermiyor."

Gerçekten, aşiret üyesi her ergin erkeğin savaşçı olduğu bu devirde, henüz halktan ayrı ve ona karşıt olabilecek bir kamu gücü varolamazdı. İlkel demokrasi henüz en parlak çağındaydı; bu, *bazileus*'un olduğu kadar, konseyin de gücünü ve durumunu düşünmek için, bir hareket noktası olmalıdır.

3° Askerî şef (*bazileus*). Marx'ın bu konuda dikkati çektiği şey, şu:

"Çoğunlukla, doğuştan prenslerin uşağı olan Avrupalı bilginler, *bazileus*'tan, sözcüğün modern anlamında bir hükümdarı anlarlar. *Yankee cumhuriyetçisi Morgan,* bu yoruma karşı çıkar. Sesi dokunaklı Gladstone ile onun "*Juventus Mundi*"si konusunda, çok alaycı, ama çok doğru olarak şöyle der: 'Mr. Gladstone, kahramanlık çağındaki Yunan şeflerini, birer kral ve birer prens olarak gösteriyor bize, üstelik, onları birer centilmen yapıyor; ama bizzat itiraf etmelidir ki, görünüşe göre, tümü bakımından, çok kesin olmamakla birlikte, yeteri kadar belirli büyük-kardeş-hakkı töresi ya da yasası karşısında bulunuyoruz.' "

Kuşkusuz, Mr. Gladstone'a böyle çok kesin olmamakla birlikte, yeteri kadar belirli kayıtlar eşliğindeki bir büyük-kardeş-hakkının varlığıyla yokluğu bir gibi görünecek.

İrokualarda ve öbür Amerika yerlilerinde, başlıca görevlerin mirasla devri konusunda durumun ne olduğunu görmüş bulunuyoruz. Bütün görevler, çoğu gens içinde, seçime bağlıydı; öyleyse bu ölçü çerçevesinde, gens içinde soydan geçmeydi. Görevin boşalması durumunda, özellikle, seçilmemesi için bir neden bulunmadığı zaman, yavaş yavaş en yakın *gentilice* akrabanın (erkek kardeş ya da kız kardeşin oğlu) atanmasına başlandı. Demek ki, babalık hukukunun egemenliği altında, eğer *bazileus*'luk görevi, Yunanlılarda genellikle babadan oğula, ya da oğullardan birine geçiyordu ise, bu, yalnızca oğulların, seçim yoluyla babalarının yerine geçme olasılığına sahip olduklarını gösterir; yoksa, babalarının yerine halk tarafından seçilmeden geçme hakkına sahip olduklarını göstermez. Burada görebileceğimiz tek şey, İrokualar ve Yunanlılarda, genslerin içinde ayrı soylu ailelerin, ayrıca Yunanlılarda, geleceğin soydan geçme ilk tohum-

larıdır. Öyleyse, Yunanlılarda, tıpkı Roma kralı (*rex*) için de olduğu gibi, *bazileus*'un ya halk tarafından seçilme, ya da, hiç değilse, halkın resmî organları —konsey ya da *agora*— tarafından onaylanma durumunda bulunmuş olması kuvvetle olasıdır.

İlyada'da, savaşçıların şefi Agamemnon, Yunanlıların üstün kralı [bütün Yunanlıların kralı —ç.] olarak değil, kuşatılmış bir kent önündeki konfedere bir ordunun başkomutanı olarak görünür. Ve Yunanlılar arasında anlaşmazlık başgösterince, Ulis gerekli olanın başkomutanlık olduğunu söyler: "Komutan çokluğu bir şeye yaramaz: bir tek şef komut versin." vb... (ve krallık asasından sözeden ünlü dize, sonradan eklenmiş bir katmadır):*

"Ulis burada hükümet biçimi üzerine bir konferans vermez; savaşta başkomutanlığı elde tutan kimseye uyulmasını ister. Truva önünde yalnızca ordu olarak görünen Yunanlılar için, işler *agora*'dan hayli demokratik bir biçimde olup bitiyordu. Aşil, "armağanlar"dan, yani ganimetin paylaşılmasından sözederken, paylaştırma görevini ne Agamemnon'a ne de bir başka *bazileus*'a verir; bu işle "aşeen'lerin oğulları"nı, yani halkı görevlendirir. "Zeus tarafından dünyaya getirilmiş", "Zeus tarafından beslenmiş" gibi yüklemler (nitelikler) hiçbir şey göstermez, çünkü *her* gens bir tanrıdan, ve aşiret şefinin gensi, "daha güçlü" bir tanrıdan gelir —burada Zeus'tan geliyor—. Hatta, örneğin domuz çobanı *Öme* gibi, kişisel özgürlükten yoksun kimseler bile "tanrısal"dırlar (*dioi* ve *theioi*); ve bu *Odise*'de, yani *İlyada*'dan çok daha sonraki bir çağda, böyledir; ve aynı *Odise*'de, kahraman adı, hâlâ, kör ozan Demodokos'un adıyla birlikte olduğu gibi, haberci Milios'un adıyla birlikte anılır. Uzun sözün kısası, Yunan yazarlarının konsey ve halk meclisi eşliğindeki *homérique* sözde-krallık (çünkü bunun ayırıcı belirtisi, ordular komutanlığıdır) için kullandıkları *bazileia* sözcüğü, yalnızca — askerî demokrasi anlamına gelir." (Marx.)

Askerî görevlerinden başka, *bazileus*'un dinsel ve adlî görevleri de vardı; bu son görevler, hiçbir zaman sıkı sıkıya belirlenmemişlerdi, ama askerî görevlere gelince, *bazileus* bunları, aşiret ya da aşiretler konfederasyonunun yüksek

* Homeros, *İlyada*, Ode II. —Ed.

temsilcisi olarak yerine getiriyordu. Sivil yönetime değgin görevler asla sözkonusu değildir; ama gene de, öyle görünür ki, *bazileus*, görevi gereği, konsey üyesidir. Öyleyse, etimolojik bakımdan, *bazileus*'u *König* (kral) olarak çevirmek tamamen doğrudur; çünkü *König, Kuni* ya da *Künne*'den gelir, ve "bir gensin şefi" anlamını taşır. Ama König sözcüğünün bugünkü anlamı, *bazileus* sözcüğünün eski Yunancadaki anlamına hiç uymaz. Tüsidid, eski *bazileia*'yı, kesinlikle "*patrike*", yani "*gentes*"ten gelme olarak nitelendirir ve bunun saptanmış, öyleyse sınırlı görevlere sahip olduğunu söyler. Ve Aristoteles, kahramanlık çağındaki *bazileia*'nın özgür insanlar üzerindeki kullanılan bir komutanlık ve *bazileus*'un da, askerî şef, yargıç ve başrahip olduğunu bildirir. Öyleyse, *bazileus*, sözcüğün daha sonraki anlamında, yönetme gücüne sahip değildir.*

Demek ki, kahramanlık zamanlarındaki Yunan kuruluşu içinde, eski *gentilice* örgütlenmeyi henüz dirim ve güç dolu, ama aynı zamanda yıkılışının başlangıcında görürüz: Babalık hukuku, servetin çocuklara geçişiyle, aile içinde servet birikimini kolaylaştırır ve aileyi gens karşısında bir güç durumuna getirir; servetler arasındaki fark, soyluluk ve soydan geçme bir krallığın ilk izlerini yaratarak, kuruluş üzerinde etkili olur; önceleri savaş tutsaklarıyla sınırlanan kölelik, daha o zamandan aşiret üyelerinin, hatta kendi öz gens üyelerinin köleleştirilmesi yolunu açar; aşiretten aşirete eski savaş, bu çağdan itibaren, sürü hayvanları, köleler, hazineler kazanmak için, karada ve denizde sistemli bir yağmacılık biçiminde, yani normal kazanç kaynağı biçiminde yozlaşır; sözün kısası, zenginlik, en yüksek iyilik olarak övülür ve değerlendirilir; ve zenginliklerin zora dayanarak çalınmasını haklı göstermek için eski *gentilice* kurallar çiğnenir. Artık bir tek şey eksikti: yalnızca özel kişiler tarafından az

* Tıpkı Yunan *bazileus*'u gibi. Aztek askerî şefini de, modern bir prens gibi gördüler. İspanyolların, önce küçümseme ve abartma, sonra da düpedüz yalanla dolu öykülerini, Morgan ilk olarak tarihsel eleştiriden geçirdi; gösterdi ki, Meksikalılar, barbarlığın orta aşamasında, ama Yeni-Meksika *Peublos*'larındaki yerlilerden daha ileri bir aşamada bulunuyorlardı, ve bozulmuş anlatılardan çıkarabildiği kadarıyla, kuruluşları şöyleydi: bir bölüm başka aşiretleri kendisine haraç vermek için zorlayan ve federal bir konseyle federal bir askerî şef tarafından yönetilen üç aşiretten kurulu bir konfederasyon: İspanyollar, federal askerî şefi "imparator" olarak gördüler [*Engels'in notu.*]

zamandan beri edinilmiş bulunan zenginlikleri, *gentilice* düzenin komünist geleneklerine karşı koruyan ve yalnızca eskiden o kadar horgörülen özel mülkiyeti kutsallaştıran ve bu kutsal şeyi bütün insan topluluğunun en yüce ereği olarak bildiren bir kurum değil, ayrıca mülkiyet edinmenin, başka bir deyişle, zenginliklerdeki durmadan daha hızlı bir büyümenin ardarda gelişmiş yeni biçimleri üzerine, genel olarak toplum tarafından yasaya uygunluk mührünü de basan bir kurum; yalnızca toplumda başlamış bulunan sınıflar halindeki bölünmeyi değil, ayrıca mülk sahibi sınıfın hiçbir şeye sahip olmayan sınıfı sömürme hakkını ve onun üzerindeki egemenliğini de sürdürüp götüren bir kurum. Ve bu kurum çıkageldi. *Devlet* icat oldu.

V

ATİNA DEVLETİNİN OLUŞUMU

Kendi gensleri, kendi kabile ve aşiretleri içinde, kendini bizzat kendi koruyan gerçek "*silahlı halk*" yerine, devlet otoriteleri hizmetinde, öyleyse halka karşı kullanılabilmesi olanaklı silahlı bir "kamu gücü" geçerken, *gentilice* örgüt organlarının ya dönüşmüş, ya da yeni organların ortaya çıkması yüzünden geri plana sürülmüş olmaları, ve sonunda da yerlerini tamamen gerçek devlet otoritelerine bırakmaları olgusundan ötürü devletin nasıl geliştiğini, en iyi eski Atina'da, hiç değilse eski Atina'nın birinci evresinde izleyebiliriz. Biçim yönündeki değişiklikler, Morgan tarafından öz bakımdan betimlenmiş bulunuyor; bu değişiklikleri meydana getirmiş olan iktisadî içeriğe gelince, bunları büyük ölçüde benim eklemem gerekiyor.

Kahramanlık çağında, Attika'daki dört Atina aşireti, henüz ayrı topraklar üzerinde yerleşmiş bulunuyorlardı; hatta bu aşiretleri bileştiren oniki kabile bile, öyle görünüyor ki, Kekrops'un oniki kenti içinde birbirinden ayrı yerlerde yaşıyorlardı. Örgütlenme, kahramanlık çağı örgütlenmesiydi: halk meclisi, halk konseyi, *bazileus*. Yazılı tarih başladığı zaman, topraklar çoktan paylaşılmış ve özel mülkiyete geçilmiş bulunuyordu, ki bu durum, barbarlığın yukarı aşama-

sının sonuna doğru göreli gelişmiş meta üretim ve buna karşılık düşen meta ticaretine uygundur. Tahıldan başka, şarap ve zeytinyağı üretiliyordu; Ege'deki deniz ticareti, gitgide Fenikelilerin elinden çıkıyor ve büyük ölçüde Attikalıların eline geçiyordu. Toprak alım-satımı, tarım ve el zanaatları, ticaret ve denizcilik arasında artan işbölümü dolayısıyla, genslerin, kabilelerin ve aşiretlerin üyeleri, kısa zamanda birbirleriyle karışmak zorunda kaldılar; kabile ve aşiret çevresi, yurttaş oldukları halde, gene de bu topluluklara ait olmayan, yani kendi oturdukları yerde yabancı bulunan kimseleri de kabul etti. Çünkü dingin dönemlerde, her kabile ve her aşiret, Atina'daki *bazileus* ya da halk konseyine başvurmadan, kendi işlerini kendileri yönetiyorlardı. Ama, kabile ya da aşirete ait olmadan bunların toprakları üzerinde yaşayan herkes, elbette bu yönetime katılamıyordu.

Gentilice örgüt organlarının düzenli işleyişi, bu durumdan ötürü öylesine aksadı ki, kahramanlık zamanlarından itibaren, buna çare bulmak gerekti. Teze'ye maledilen anayasa meydana getirildi. Değişiklik, özellikle, Atina'da bir merkezî yönetim kurulmuş olmasından, yani o zamana kadar aşiretler tarafından özerkli bir biçimde yönetilen işlerden bir bölümünün kamu işleri olarak ilânı ve Atina'da toplanan ortak konseye devredilmesi olgusundan ibaretti. Bunu yapmakla, Atinalılar, Amerika'daki hiçbir yerli halkın atamadığı adımı atıyorlardı: yanyana yaşayan aşiretlerin basit bir konfederasyonu yerine onların bir tek halk biçiminde kaynaşması gerçekleşti. Böylece, ulusal bir Atina hukuku, aşiret ve genslerin yasal töreleri üstünde bulunan bir genel hukuk doğdu; Atina yurttaşı, hatta yabancısı olduğu bir aşiret toprakları üzerinde bile, belirli haklar ve yeni bir hukuksal korunma kazandı. Ama, aynı zamanda, *gentilice* örgütlenmenin yıkılmasına doğru ilk adım da atılmış oldu; çünkü bu bütün Attika'daki aşirete yabancı ve tamamen Atina *gentilice* örgütlenmesinin dışında bulunan ve dışında kalan yurttaşların, gelecekteki kabulüne doğru atılmış ilk adımdı. Teze'ye maledilen bir ikinci kurum, bütün halkı gens, *kabile* ya da aşiretlerine bakmadan, üç sınıf, yani *öpatrid*'ler ya da soylular, *jeomor*'lar ya da çiftçiler ve *demiurgos*'lar ya da küçük zanaatçılar halinde bölmesi, ve kamu görevleri hakkının yal-

nızca soylulara verilmesi oldu. Kamu görevleri hakkının yalnızca soylulara verilmesi dışında, halkın bu üç sınıf biçimindeki bölünüşü, aslında etkisiz kaldı; çünkü bu bölünüş, sınıflar arasında başka hiçbir hukuk farkı yaratmıyordu. Ama bu, önemli bir şeydir; çünkü gürültüsüzce gelişen yeni toplumsal unsurları ortaya çıkarır. Bu kurum, *gentilice* görevleri bazı ailelere bırakmak töresinin, artık bu aileler bakımından, bu işler üzerinde başkalarınca pek de yadırganmayan bir hak haline dönüştüğünü; öbür yandan, zenginlik nedeniyle güçlü bulunan bu ailelerin, kendi gensleri dışında ayrıcalıklı bir ayrı sınıf biçiminde gruplaşmaya başladıklarını ve henüz doğmuş bulunan devletin de, bu ayrılık ve üstünlük savını onaylamış olduğunu gösterir. Bu kurum, ayrıca, çiftçilerle küçük zanaatçılar arasındaki işbölümünün, toplumsal önem bakımından ilk sıranın kime ait olacağı tartışmasını yapabilmek için, gensler ve aşiretler bakımından varolan eski sınıflamaya göre, artık hayli belirgin bir hale gelmiş bulunduğunu gösterir. Son olarak, kurum, *gentilice* toplumla devlet arasındaki uzlaşmaz karşıtlığı da açığa vurur, devleti meydana getirmek bakımından ilk girişim, gensleri, onlardan herbirinin üyelerini, ayrıcalıklılar ve ayrıcalıksızlar biçiminde, ve ayrıcalıksızları da, birbirine karşı iki emekçi sınıf biçiminde bölerek, parçalamaya dayanır.

Atina'nın bundan sonra, Solon'a kadar süren siyasal tarihi ancak eksik olarak biliniyor. *Bazileus* görevi yürürlükten kalktı, soylular arasından seçilmiş *arhont*'lar, devletin başına geçtiler. Soylular egemenliği, MÖ 600 yılına doğru, dayanılmaz duruma gelecek kadar arttı. Ve herkesin özgürlüğünü baskı altına almanın başlıca aracı da ... para ve tefecilikti. Soyluların başlıca merkezi Atina ve Atina çevresiydi; deniz ticareti ve aynı zamanda fırsat düştükçe hâlâ yapılmakta olan korsanlık, burada onları zenginleştiriyor ve malî serveti onların elinde topluyordu. Para ekonomisi, gelişerek, doğal ekonomi üzerine dayalı tarımsal toplulukların geleneksel varlık biçimi içine, eritici bir asit gibi, işte buradan girdi. *Gentilice* örgütlenme, para ekonomisiyle bağdaşamaz; Attika'daki küçük köylülerin yıkımı, onları çevreleyen ve koruyan eski *gentilice* bağların çözülmesiyle aynı zamana düştü. Alacak ve ipotek (çünkü Atinalılar artık ipoteği

bile türetmişlerdi) ne gens dinliyordu, ne de kabile. Ve eski *gentilice* örgütlenme, ne para biliyordu, ne avans, ne de borç. Bu yüzden, soyluların durmadan daha gelişen ve daha da yayılan malî egemenliği, alacaklıyı borçluya karşı korumak, para sahibi tarafından küçük köylünün sömürülmesini onaylamak için yeni bir de töre hazırladı. Attika'daki bütün tarlalar, üzerinde bu mülkün, şu kadar para için, falanca kişiye rehin edilmiş olduğu yazılı ipotek taşlarıyla dolmuştu. Bu tür işaret taşımayan tarlalar ise, çoğunlukla ipotek ya da faizin ödenmemesi nedeniyle satılmış ve tefeci soyluların mülkiyetine geçmiş bulunuyordu; köylü, eğer eski tarlasında yarıcı olarak kalmasına ve emeğinin ürününün altıda-beşini yeni efendisine kesenek olarak verirken, bunun altıda-biriyle yaşamasına izin verilmişse, kendini mutlu saymalıydı. Dahası da var: eğer tarlanın satış bedeli, borcu ödemeye yetmez, ya da bu borç bir güvenceyle sağlama bağlanmamış bulunursa, borçlu alacaklıya borcunu ödemek için, çocuklarını köle olarak yabancılara satmak zorundaydı. Çocukların, babaları tarafından satılışı — babalık hukuku ve tek-eşliliğin ilk meyvesi işte bu oldu! Ve vampir hâlâ kana doymamışsa, bizzat borçlusunu köle olarak satabilirdi. İşte Atina halkı içinde tatlı uygarlık güneşinin doğuşu böyle oldu.

Daha önceleri, halkın varlık koşulları henüz *gentilice* örgütlenmeye uygun düşerken, böylesine bir kargaşa olanaksızdı; ama işte, nasıl olduğu bilinmeden, her şey allak-bullak olmuştu. Şimdi bir an için bizim İrokualara dönelim. Meydana gelmesi için çalışmadıkları ve kesenkes kendi isteklerine karşı, bundan böyle Atinalılara kabul ettirilmiş bulunan durum, onlarda anlaşılması olanaklı olmayan bir şeydir. Orada, yaşam için gerekli şeylerin yıldan yıla hep aynı kalan üretim biçimi, hiçbir zaman böyle dışardan zorlanmış gibi görünen çatışmalara yolaçmaz; zengin ile yoksul, sömüren ile sömürülen arasındaki uzlaşmaz-karşıtlığı meydana çıkaramazdı. İrokualar, doğaya egemen olmaktan henüz çok uzaktılar, ama, kendileri için veri olan doğal sınırlar içinde, kendi üretimlerine egemen bulunuyorlardı. Küçük bahçelerinde bazan verimin düşük olması, göl ve ırmaklarında balık bakımından, ormanlarında av bakımından kaynakların tükenişi bir yana bırakılırsa, yaşamak için kendi-

lerine gerekli şeyleri sağlama biçimlerinin kendilerine ne getirebileceğini biliyorlardı. Bunun zorunlu olarak getirmesi gereken şey, kıt ya da bol, geçim gereçleriydi; ama asla getiremeyeceği şey, isteyerek olmayan toplumsal kargaşalıklardı: *gentilice* bağların kopması, gens ve aşiret üyelerinin, birbiriyle çarpışan karşıt sınıflar biçiminde bölünmesi. Üretim, en dar sınırlar içinde deviniyordu; ama ... üreticiler kendi ürünlerinin sahibiydiler. Barbarlardaki üretimin büyük üstünlüğü buradaydı; bu, uygarlığın başlamasıyla yokoldu; gelecek kuşakların görevi, bunu yeniden fethetmek olacak; ama, bugün insan tarafından doğa üzerinde kazanılan güçlü egemenlik ve artık olanaklı bulunan özgürce ortaklaşma temeli üzerinde.

Bu durum, Yunanlılarda başka türlüydü. Sürüler ve lüks maddeler üzerinde özel mülkiyetteki gelişmeler, insanlar arasında değişimler yapılması ve ürünlerin *meta* durumuna dönüşmesi sonucunu verdi. İşte ortaya çıkacak olan bütün kargaşanın tohumu, bu durum içinde yatar. Üreticiler, ürünlerini artık doğrudan doğruya kendileri tüketmeyip de, bunu değişim yoluyla elden çıkardıkları andan itibaren, ürünlerinin denetimini yitirdiler. Artık, ürünlerinin başına ne geldiğini bilmiyorlardı, ve ürünün, bir gün, üreticiye karşı, onu sömürmek ve ezmek için kullanılması olanaklı bir duruma geldi. Bu yüzden, eğer bireyler arasındaki değişimi ortadan kaldırmazsa, hiçbir toplum, uzun dönemde, ne kendi öz ürününün sahibi (efendisi) kalabilir, ne de kendi üretim sürecinin toplumsal etkileri üzerindeki denetimini koruyabilir.

Ama Atinalılar, bir kez bireyler arasında değişim doğduktan ve ürünler meta haline dönüştükten sonra, ürünün üretici üzerindeki egemenliğini ne kadar çabuk kurduğunu öğreneceklerdi. Meta üretimi ile birlikte, herkes toprağı kendi hesabına ekmeye başladı ve az sonra da, bireysel toprak mülkiyeti ortaya çıktı. Bunlarla birlikte, bütün öbür metalarla değişimi olanaklı evrensel meta, para da çıkageldi; ama insanlar, parayı türetirlerken, yeni bir güç daha yarattıklarını, önünde bütün toplumun eğilmesi gereken tek evrensel gücü yarattıklarını düşünmüyorlardı. Ve kendi yaratıcılarının haberi ve isteği olmaksızın, birdenbire fışkırmış bu yeni güç, gençliğinin bütün hoyratlığı içinde, egemenliğini

Atinalılara duyurdu.

Buna karşı ne yapılabilirdi? Eski *gentilice* örgütlenme, yalnızca paranın görkemli yürüyüşü önünde güçsüzlüğünü göstermekle kalmamış, ayrıca kendi çerçevesi içinde, para, alacaklı, borçlu, borcun zorla ödenmesi gibi şeylere en küçük bir yer bulmakta da yetersiz kalmıştı. Ama gene de yeni toplumsal güç pekâlâ ortadaydı ve dindarca istekler, eski iyi zamanlara dönüş özlemi, artık dünyadan parayı ve tefeciliği kovamıyorlardı. Üstelik, *gentilice* örgütlenmede, bu kadar önemli olmayan bir sürü başka gedikler de açılmıştı. Bu sırada, kendi gensi dışındaki mülkleri satma hakkına sahip bulunan bir Atinalı, henüz oturduğu evi satamıyorduysa da, gens üyeleri ve kabile üyelerinin bütün Attika toprakları üzerinde, özellikle bizzat Atina kenti içinde birbirine karışık bir biçimde yaşama durumları, kuşaktan kuşağa artıyordu. Çeşitli üretim kolları, tarım, küçük zanaatlar, ve küçük zanaatlarda birçok bölümler, ticaret, denizcilik, vb. arasındaki işbölümü, sanayi ve ulaştırmadaki ilerlemelerle birlikte gitgide gelişmiş bulunuyordu; nüfus, şimdi, yaptığı işlere göre, herbiri, gens ya da kabile içinde kendileri için yer bulunmayan bir dizi yeni ortak çıkarlara sahip, oldukça durağan gruplar biçiminde bölünüyor ve bu ortak çıkarlar, yeni görevleri zorunlu kılıyordu. Kölelerin sayısı büyük ölçüde artmıştı ve bu çağdan itibaren, özgür Atinalılar sayısını çok aşacaktı; başlangıçta, *gentilice* örgütlenme, kölelik nedir bilmiyordu; bundan ötürü, bu özgür olmayan insan yığınını sustalı maymun gibi tutmanın yollarını da bilmiyordu. Son olarak, ticaret, para kazanmak çok kolay olduğu için oraya yerleşen bir sürü yabancıyı Atina'ya çekmişti ki, bunlar, eski örgütlenmeye göre, korunma ve haktan her zaman yoksun bulundukları için, geleneksel hoşgörüye karşın, halk içinde yabancı ve tedirgin edici bir öğe olarak kalıyorlardı.

Kısacası, bu, *gentilice* örgütlenmenin sonu oldu. Toplum günden güne bu çerçeveyi aşıyordu; *gentilice* örgütlenme, gözleri önünde doğmuş olan bozuklukların en kötülerini bile, ne önleyebiliyor, ne de ortadan kaldırabiliyordu. Ama bu arada, devlet sessiz sedasız gelişiyordu. Önce kentle köy, sonra kent sanayiinin çeşitli kolları arasındaki işbölümü tarafından yaratılmış yeni gruplar, kendi çıkarlarını gözetmekle yü-

kümlü yeni organlar yaratmışlardı; yeni yeni görevler çıkmıştı. Ve sonra, genç devletin, kendine özgü bir güce gereksinmesi vardı ki, bu güç, denizci Atinalılarda, her şeyden önce, küçük deniz savaşlarını ve ticaret gemilerinin korunmasını gözeten bir deniz gücünden başka bir şey olamazdı. Pek iyi bilinmeyen, ama Solon'dan önceki bir dönemde, her aşireti oniki bölgeye ayıran *nokrari*'ler kurulmuştu; her *nokrari*, bir savaş gemisi yapmak, bunun silah, donatım ve tayfasını sağlamak zorundaydı ve ayrıca, iki de atlı veriyordu. Bu kurum, *gentilice* örgütlenmeye iki yönden zararlı oluyordu. Çünkü, önce, artık silahlı halkın bütünüyle bir olmayan bir kamu gücü yaratıyordu; sonra da, halkı ilk kez olarak kamusal ereklerle, ama akrabalık gruplarına göre değil, *birlikte oturdukları* yerlere göre, bölüyordu.

Gentilice örgütlenme yardımına gelemediğine göre, sömürülen halka, doğmakta bulunan devletten başka [sarılacak —ç.] bir şey kalmıyordu. Ve devlet, Solon anayasasıyla, aynı zamanda kendini eski örgütlenme zararına daha da güçlendirerek, halkın imdadına yetişti. Solon (MÖ 594'te, reformunun gerçekleşme biçimi burada bizi pek ilgilendirmez), siyasal devrimler diye adlandırılan diziyi, önce mülkiyete bir darbe indirerek başlattı. Şimdiye kadar, bütün devrimler, belirli bir mülkiyet türünün, bir başka mülkiyet türüne karşı korunması için yapılmışlardır. Birine dokunmadan, öbürünü koruyamaz. Fransız Devriminde, burjuva mülkiyeti kurtarmak için feodal mülkiyet kurban edilmişti; Solon Devriminde, borçluların mülkiyeti yararına, masrafları ödemek zorunda kalan, alacaklıların mülkiyeti oldu. Borçlar düpedüz silindi. Ayrıntılarını tam olarak bilmiyoruz; ama Solon, şiirlerinde, borçlanmış tarlalardaki ipotek taşlarını kaldırtmış ve borçlanmış bulundukları için yabancı ülkelere köle olarak satılmış ya da oralara kaçıp sığınmış kimselerin, yurtlarına dönüşünü sağlamış olmakla övünür. Bu, ancak mülkiyete açık bir saldırıyla mümkün olabilirdi. Ve gerçekte, siyasal denilen bütün devrimler, birincisinden sonuncusuna kadar, mülkiyetin ... ama *belirli türden* bir mülkiyetin korunması için yapılmış, ve ... gene *bir başka türden* mülkiyetin zoralımı, başka bir deyişle, çalınmasıyla tamamlanmıştır. Bu o kadar doğrudur ki, özel mülkiyet, ikibinbeşyüz yıl-

dan beri, ancak mülkiyete saldırarak varlığını sürdürebilmiştir.

Ama o zaman, özgür Atinalıların, böylesine bir köleleşmeye dönüşlerini engellemek sorunu ortaya çıkıyordu. Bu iş, her şeyden önce, örneğin borçlunun kişiliği üzerinde güvenceye bağlanan ödünç sözleşmesinin yasaklanması gibi genel önlemlerle yapıldı. Ayrıca, soyluların, köylü topraklarına karşı duydukları açlığı hiç olmazsa biraz sınırlandırmak için, bir kimsenin en çok ne kadar toprağa sahip olabileceği saptandı. Sonra düzende değişiklikler oldu. Bu değişikliklerin bizim için en önemlileri şunlardır:

Konsey, her aşiretten yüz olmak üzere, dörtyüz üyeye çıkarıldı. Öyleyse burada, aşiret, hâlâ temel kalıyordu. Ama, kendisi aracılığıyla eski örgütlenmenin yeni devlet gövdesine sokulduğu tek yön bu oldu. Çünkü Solon, öte yandan, yurttaşları topraklarına ve topraklarının gelirine göre, dört sınıf biçiminde böldü; 500, 300 ve 150 *medimn* tahıl (1 medimn = 41 litre dolaylarında), ilk üç sınıf için en az verimdi; daha az toprağı olan, ya da hiç olmayan herhangi bir kimse, dördüncü sınıfa düşüyordu. Bütün resmî görevler ancak üç yukarı sınıfın üyeleri tarafından tutulabiliyordu, ve en yüksek görevler yalnızca birinci sınıfın üyeleri tarafından doldurulmuştu; dördüncü sınıfın, yalnızca halk meclisinde söz alma ve oy verme hakkı vardı; ama bütün görevlilerin seçilmiş oldukları ve hesap vermek zorunda oldukları yer burasıydı, bütün yasalar burada yapılıyordu ve dördüncü sınıf da burada çoğunluğu oluşturuyordu. Aristokratik ayrıcalıklar, servet ayrıcalıkları biçimi altında kısmen yeniden tanınmış oldular, ama asıl güç halkta kaldı. Ayrıca; dört sınıf, yeni bir askerî örgütlenmenin temelini oluşturdular. Süvari, ilk iki sınıftan çıkıyordu; üçüncü sınıf askerlik görevini ağır piyadede yapmak zorundaydı; dördüncü sınıf, zırhsız hafif piyade ya da donanmada hizmet ediyor, ve o zaman kuşkusuz bir para da alıyordu.

Öyleyse burada düzene yepyeni bir öğe giriyordu: özel mülkiyet. Devletin yurttaşlarının hakları ve görevleri, toprak mülklerinin büyüklüğüne göre ölçüldü ve mülk sahibi sınıfların etkisi arttığı ölçüde, eski kandaşlık toplulukları geri plana geçti; *gentilice* örgütlenme yeni bir yenilgiye uğ-

ramıştı.

Bununla birlikte, siyasal hakların servete göre belirlenmesi, kendileri olmadan devletin varolamayacağı kurumlardan biri değildi. Bu kurum, devletlerin anayasal (*constitutionnelle*) tarihi içinde büyük bir rol oynamış olmasına karşın, devletlerden birçoğunun, hem de en gelişmiş olanlarının, bu kuruma gereksinme duymamış oldukları da bir gerçektir. Hatta Atina'da bile, bu kurum ancak geçici bir rol oynadı; Aristid'den itibaren, bütün görevler her yurttaşa açık hale geldi.

Bundan sonraki seksen yıl boyunca, Atina toplumu, yavaş yavaş sonraki yüzyıllar süresince gelişmekte devam ettiği yönü aldı. Toprak mülkiyetinin aşırı yoğunlaşmasına olduğu gibi, Solon'dan önceki toprak tefeciliğinin azgınlığına da bir son verildi. Kölelerin çalışması sayesinde gitgide daha geniş bir ölçüde uygulanan ticaret, esnaflık ve küçük zanaatlar, egemen çalışım kolları durumuna geldiler. Uygarlık ilerliyordu. Başlardaki, kendi hemşerilerinin hoyratça sömürülmesi yerine, özellikle köleler ve Atinalı olmayan müşteriler sömürüldü. Taşınır servet, parasal zenginlik, köle ve gemi sahipliği biçimindeki zenginlik durmadan artıyordu; ama bunlar, artık ilkel ve gelişmemiş zamanlardaki gibi, mülk (*biensfonds*) elde etmenin basit bir aracı olmaktan çıkmışlar, kendi başlarına bir erek durumuna gelmişlerdi. Böylece, zengin sanayici ve tüccarların yeni sınıfı içinde, eski aristokratik gücün görkemli bir rakibi büyümüştü; ama, öbür yandan, eski *gentilice* örgütlenmeden arta kalanlar da son dayanaklarını yitirmişlerdi. Üyeleri şimdi bütün Attika içinde dağılmış ve tamamen birbirine karışmış bulunan gensler, kabileler ve aşiretler, bundan ötürü, siyasal topluluklar (*corps politiques*) meydana getirmek için tamamen elverişsiz bir duruma gelmişlerdi; bir dolu Atinalı yurttaş hiçbir gense ait değildi, bunlar, kentte yaşama hakları kabul edilmiş, ama eski kandaş topluluklardan birine kabul edilmemiş bulunan göçmenlerdi; bunların yanısıra sayıları durmadan artan yabancı göçmenler de vardı, yabancı göçmenler (*metek*'ler), yalnızca oturma (ikamet) hakkından yararlanıyorlardı.[169]

Bu sırada, parti kavgaları devam ediyordu; soylular,

eski ayrıcalıklarını yeniden elde etmeye çabalıyorlardı ve bir süre için üstünlüğü yeniden ele geçirdiler. Bu durum, Klisten Devrimi (MÖ 509) onları kesin olarak devirene kadar sürdü, ama onlarla birlikte, *gentilice* örgütlenmenin son kalıntısı da devrildi.

Klisten, yeni anayasasında, gensler ve kabileler üzerine kurulu eski dört aşireti dikkate almadı. Bu örgütlenme yerine, yalnızca yurttaşların, daha önce *nokrari*'lerde denenmiş, oturdukları yere göre bölünmesi üzerine kurulu yepyeni bir örgütlenme geçti. Artık önemli olan kandaş gruplara ilişkin değil, yalnızca oturulan yerdi; halk değil, toprak bölündü; siyasal bakımdan toprak üzerinde oturanlar, toprağın basit tamamlayıcıları durumuna geldiler.

Bütün Attika, herbiri kendi kendini yöneten yüz *demos*, ya da komün (bucak) bölgesi halinde bölündü. Her *demos*'-ta oturan yurttaşlar (*demote*'ler), küçük anlaşmazlıklar üzerinde yargılama yetkisine sahip otuz yargıçla birlikte, şefleri (*demark*) ve hazinecilerini seçiyorlardı. Bunun yanısıra, kendi öz topraklarıyla koruyucu tanrıları ya da kahramanları vardı ve bunun rahiplerini de kendileri seçiyorlardı. *Demos* içinde, gücü, *demote*'ler meclisi elde tutuyordu. Morgan'ın çok doğru olarak düşündüğü gibi, bu, Amerika'daki kendi kendini yöneten kentsel komünün ilkörneğidir. Modern devletin en yüksek gelişme derecesinde ulaşmış bulunduğu birlik, Atina'da doğan devletin hareket noktası oldu.

Bu birimlerden ya da *demos*'lardan (*deme*) on tanesi, bir aşiret oluşturuyordu; ama, eski soydaş aşiretten [*Geschlechtsstann*] farklı olarak, buna yerel aşiret [*Ortsstamm*] denildi. Yerel aşiret, yalnızca kendi kendini yöneten siyasal bir topluluk değildi, aynı zamanda bir askerî topluluktu da; süvariye komut veren kabile ya da aşiret şefini, piyadeye komut veren *taksiark*'ı, ve aşiret toprakları üzerinde silah altına alınan herkesi emri altında bulunduran *stratej*'i, yerel aşiret seçiyordu. Bundan başka, yerel aşiret, tayfaları ve komutanlarıyla birlikte beş savaş gemisi verir ve adını taşıdığı bir Attika kahramanını kutsal koruyucu olarak kabul ederdi. Son olarak, Atina'daki konseye elli üye seçiyordu.

Bütün bunların sonucu, on aşiretten seçilmiş beşyüz üyeden kurulu konsey ve, en sonunda, her Atinalı yurttaşın girme ve oy verme hakkına sahip bulunduğu halk meclisi tarafından yönetilen Atina devletiydi; *arhont*'larla öbür görevliler de, kendi köşelerinde, yönetim ve yargılama alanının çeşitli işlerini yürütüyorlardı. Atina'da, yürütme gücünün baş görevlisi (*fonctionnaire supréme*) [olarak çalışan biri —ç.] yoktu.

Bu yeni anayasayla, ve ister göçmen, ister azatlı köle olsun, oturma hakkına sahip çok sayıda yabancının kabulüyle, kan bağları üzerine kurulu örgütlenmenin organları, kamu işlerinden uzaklaştırılmışlar, özel dernekler ve dinsel tarikatlar durumuna düşmüşlerdi. Ama eski *gentilice* çağların tinsel etkisi, geleneksel görüş ve düşünüş biçimleri daha uzun süre sürüp gitti ve ancak yavaş yavaş yokoldu. Başka bir devlet kurumu aracıyla, bunun böyle olduğu görüldü:

Devletin önemli bir özelliğinin, halktan ayrı bir kamu gücü olmasına dayandığını gördük. Bu anlatılan zamanda, Atina henüz bir halk ordusu ve doğrudan doğruya halk tarafından sağlanan bir donanmadan başka bir şeye sahip değildi; bunlar onu dışarıya karşı koruyor ve bu çağdan itibaren nüfusun büyük çoğunluğunu oluşturan köleleri boyunduruk altında tutuyorlardı. Yurttaşlar karşısında, kamu gücü kendini önce polis biçimi altında göstermişti; polis, devlet kadar eskidir, ve bu yüzden 18. yüzyılın saf Fransızları, uygar halklardan değil, *nations policées*'den* sözediyorlardı. Demek ki, Atinalılar, devletleriyle aynı zamanda, piyade ve atlı okçulardan kurulu gerçek bir jandarmadan, Güney Almanya ve İsviçre'de denildiği gibi, *Landjäger*'den başka bir şey olmayan bir polis kurdular. Ama, bu jandarmayı meydana getirenler... kölelerdi. Bu aynasızlık mesleği, özgür Atinalıya öylesine alçaltıcı görünüyordu ki, kendisini böyle bir alçaklığa vermektense, silahlı bir köle tarafından tutuklanıp götürülmeyi yeğ tutuyordu. İşte bu, hâlâ gensin eski zihniyetiydi. Devlet, polis olmadan varlığını sürdüremezdi, ama henüz gençti ve gensin eski üyeleri-

* Bir sözcük oyunu: *nations policees* — uygar uluslar ya da polisli uluslar anlamlarına gelir. —*Ed.*

ne utanılacak bir şey gibi görünen bir mesleği saygıdeğer kılmak için yeterli manevî otoriteye sahip değildi.

Servetin, ticaret ve sanayiin hızlı gelişmesi, bundan böyle ana çizgileriyle tamamlanmış bulunan devletin, Atinalıların yeni toplumsal durumuna ne kadar uygun düştüğünü gösterir. Toplumsal ve siyasal kurumların temelinde yatan sınıf karşıtlığı, artık soylularla halktan insanlar arasındaki karşıtlık değil, kölelerle özgür insanlar, *metek*'lerle yurttaşlar arasındaki karşıtlıktı. En parlak çağında, Atina'da, kadınlarla çocuklar dahil, toplam olarak 90.000 dolaylarında özgür yurttaş, her iki cinsten 365.000'den çok köle ve 45.000 *metek* —yabancı ya da azatlı— vardı. Demek ki, her özgür yurttaş başına, en az 18 köle ve ikiden çok *metek* düşüyordu. Kölelerin çok sayıda oluşu, aralarından çoğunun, gözeticilerin denetimi altında, yapımevlerinde, büyük atelyelerde birlikte çalışmaları sonucuydu. Ama, ticaret ve sanayiin gelişmesiyle birlikte, servetler az sayıda elde birikip yoğunlaştı, çok sayıda özgür yurttaş yoksullaştı; onlar için, ya kendi bedensel çalışmalarıyla kölelerin çalışmasına rekabet etmek —ki bu, onur kırıcı, aşağılık bir şey olarak düşünülüyor ve pek de başarı vaadetmiyordu—, ya da kopuk takımı (*verlumpt*) arasına düşmekten birini seçmek kalıyordu. Veri olan koşullar içinde, zorunlu olarak bu ikinci çözüm biçimini seçtiler, ve büyük yığını bunlar oluşturduğundan, böylece Atina devletinin tamamen yıkılmasına yolaçtılar. Prenslerin dalkavuğu ukalâ Avrupalıların iddia ettikleri gibi, Atina'yı yıkan demokrasi değil, özgür yurttaşın çalışmasını yadsıyan kölelik düzenidir.

Atinalılarda devletin oluşumu, genel olarak devletin kuruluşu bakımından, bir yandan, bütün saflığıyla, iç ya da dış saldırı desteği olmaksızın gerçekleştirildiği —Psistrat'ın zorbalıkla başa geçtiği kısa süreden hiçbir iz kalmadı—, öbür yandan, *gentilice* toplumdan, doğrudan doğruya çok gelişmiş biçimde bir devlet: bir demokratik cumhuriyet çıkarttığı, ve son olarak, bu devletin bellibaşlı bütün özelliklerini yeteri kadar bildiğimiz için, özellikle belirleyici bir örnektir.

VI

ROMA'DA GENS VE DEVLET

Roma'nın kuruluşu üzerindeki efsaneden, ilk yerleşmenin bir aşiret biçiminde toplanmış belirli bir sayıda (efsaneye göre yüz) Latin gensin eseri olduğu çıkıyor; söylentiye göre bunlara, çok geçmeden, gene yüz gensten meydana gelmiş *sabellique* [eski İtalya halkından —ç.] bir aşiret, ve son olarak, çeşitli öğelerden bileşik ve bu da yüz gensi kapsayan bir üçüncü aşiret katılmıştır. Bütün bu öykü, gens dışında, burada aşağıyukarı ilkel hiçbir şey bulunmadığını gösteriyor; ve gensin kendi de, çoğu durumda, asıl eski ülkesinde varlığını sürdürmekte devam eden bir ana-gensin uzantısından başka bir şey değildi. Bu aşiretler, alınlarında, yapay bileşimlerinin damgasını taşıyorlar; ama çoğu zaman, akraba öğelerden ve eski, yapay olmayan, organik aşiret örneğine göre yapılmışlardır; bununla birlikte, üç aşiretten herbirinin çekirdeğinde, eski bir gerçek aşiretin bulunmuş olması da olasılık-dışı değildir. Aracı halka, kabile, on gensten meydana geliyor ve küri (*curie*) adını taşıyordu; öyleyse bunların sayısı otuzdu.

Roma gensinin, Yunan gensiyle aynı kurum olduğu bilinir; Yunan gensi, Amerikan kızılderililerinin bize ilkel biçimini sundukları bu toplumsal birimin daha gelişmiş bir biçimiydi; bu, Roma gensi için de söylenebilir. Öyleyse, burayı daha kısa anlatabiliriz.

Roma gensi, hiç olmazsa kentin ilk zamanlarında, şu kuruluşa sahipti:

1° Gens üyeleri için, birbirine mirasçı olma hakkı; servet, gens içinde kalıyordu. Yunan gensinde olduğu kadar, Roma gensinde de daha başlangıçta, babalık hukuku egemen olduğundan, kadın soyundan gelenler mirastan yoksun bırakılırdı. Bildiğimiz en eski yazılı Roma yasası olan Oniki Levha Yasasına göre,[170] miras, önce, doğal mirasçı olarak çocuklara kalırdı; çocuklar yoksa, *agna*'lar (erkek tarafından akrabalar) ve, onlar da yoksa, gens üyeleri mirasçı olurlardı. Bütün durumlarda, servet gens içinde kalıyordu. Burada, *gentilice* törenin, servet artışı ve tek-eşliliği haklı gösteren yeni yasal önlemler tarafından, yavaş yavaş sar-

sıldığını görüyoruz; başlangıçta bütün gens üyeleri için eşit olan miras hakkı, pratikte önce *agna*'lar ve son olarak da çocuklar ve çocuklardan gelen erkek soyuyla sınırlandırılmıştır (ve yukarda belirtmiş olduğumuz gibi, erkenden); bu durum, Oniki Levhada, kendini, elbette, ters olarak gösteriyordu.

2° Ortak bir mezarlığa sahip olma. Rejil'den Roma'ya göçtüğü zaman, soylu Klodya gensi, kent içinde kendisine ayrılmış bulunan toprak payını ve ortak mezarlığı almıştı. Ogüst zamanında bile, Tötoburg Ormanında öldürülmüş olan Varus'un Roma'ya getirilen başı, *gentilitius tumulus*'de* gömülmüştü; demek ki, (Kinktilia) gensinin hâlâ kendi özel mezarlığı vardı.

3° Ortak dinsel törenler. Şenlikler, *sakra*'lar, *gentilitia*'lar** herkesçe bilinir.

4° Gens içinde evlenmeme yükümü. Öyle görünür ki, Roma'da bu yüküm asla yazılı yasa durumuna gelmemiştir; ama töre varlığını sürdürdü. Adları bize kadar ulaşmış çok sayıda Romalı çift arasında, erkekle kadının aynı *gentilice* ada sahip bulundukları bir tek çift yoktur. Miras hukuku da bu kuralın bir kanıtıdır. Kadın, evlenmekle yasal akrabalık (*agnatiques*) haklarını yitirir, gensinden çıkar; kendisi de, çocukları da babasının ya da babasının erkek kardeşlerinin mirasçısı olamazlar, yoksa, baba tarafından gensin miras payı yitirilmiş olurdu. Bu durum, ancak kadın, kendi gensinin hiçbir üyesiyle evlenemediği zaman bir anlam taşır.

5° Ortak bir toprak mülkiyeti. Bu mülkiyet, ilkel zamanlarda, aşiret topraklarının paylaşılmasına başlanmasından itibaren, hep vardı. Latin aşiretlerinde, toprağın kısmen aşiret mülkiyetinde, kısmen gens mülkiyetinde, kısmen de, o sıralarda karı-koca ailesi kurmaları mümkün bulunmayan evlekler (*Haushaltungen*) mülkiyetinde olduğunu görüyoruz. Bireyler arasında, kişi başına bir hektar (iki jugera) dolaylarında olmak üzere, ilk toprak bölünmesini Romülüs'ün yaptığı söylenir. Bununla birlikte, çok daha sonraları, devlet toprakları bir yana, bütün cumhuriyet ta-

* Gens höyüğü. —ç.
** Gensin kutsal törenleri. —ç.

rihinin yöresinde döndüğü genslerin elinde toprak bulunduğunu da görüyoruz.

6° Gens üyeleri için karşılıklı yardım ve koruma görevi. Yazılı tarih, bize kırıntılardan başka bir şey göstermiyor; Roma devleti, daha başından itibaren öylesine bir üstünlükle ortaya çıktı ki, haksızlıklara karşı koruma hakkı, hemen devletin haksızlıklarına karşı koruma hakkı biçimine girdi. Appius Klodius tutuklandığı zaman, bütün gensi, hatta kişisel düşmanı olan gens üyeleri bile, onun yasını tuttu. Roma ile Kartaca arasındaki ikinci savaş sırasında,[171] gensler, tutsak edilen üyelerini parayla kurtarmak için, aralarında birleştiler; Senato bunu yapmalarını *yasakladı.*

7° *Gentilice* adı taşıma hakkı. Bu hak, imparatorlar çağına kadar varlığını sürdürdü; azatlıların, *gentilice* haklara sahip olmaksızın, eski efendilerinin *gentilice* adını almalarına izin verildi.

8° Yabancıları gens üyeliğine kabul etme hakkı. Bu iş, bir aileye kabul biçimiyle yapılıyordu (Amerika yerlilerinde olduğu gibi), bu da, yabancının gens üyeliğine kabulü sonucunu veriyordu.

9° Şefi seçme ve görevden alma hakkından hiçbir yerde sözedilmemiştir. Ama, Roma'nın ilk zamanlarında, kralınkinden başlamak üzere bütün resmî görevler seçim ya da onaylamayla verildiği, ve kürilerin [kabilelerin —ç.] rahipleri bile, aynı biçimde, bunlar tarafından seçildiği için, gens şefleri (*principes*) için de, hatta bunların bir tek ve aynı aileden seçilmeleri geniş ölçüde kural haline gelmiş de bulunsa, işin başka türlü olmadığını varsayabiliriz.

Bir Roma gensinin ayırıcı nitelikleri bunlardı. Daha önce tamamlanmış babalık hukukuna geçiş bir yana, bu nitelikler, bir İrokua gensindeki hak ve görevlerin sadık bir imgesidir; burada da, "İrokualı açıkça kendini gösterir".

Günümüzde, hâlâ, hatta en ünlü tarihçilerimizde bile, Roma gens rejimi üzerinde hüküm süren karışıklık hakkında yalnızca bir örnek vereceğiz. Mommsen'in, Cumhuriyet ve Ogüst çağlarında Romalıların özel adları üzerindeki incelemesinde (*Römische Forschungen,* Berlin 1864, c. I) şunlar okunur:

"Ailenin bütün erkek üyelerinden başka, elbette köle-

ler dışta kalmak üzere, ama yanaşıklar (*familiers*) ve korunuklar (*clients*) dahil, kadınlar da soyun adını (*nom patronymique*) taşırlardı. ... Aşiret [*Stamm*] (Mommsen burada gensi böyle deyimliyor) ... —gerçek, olası, hatta saymaca— ortak bir soy-zincirinden gelen, şenlikler, mezarlar ve ortak miraslarla birleşmiş bir topluluktur ve kişisel bakımdan özgür olan herkes, yani kadınlar da, ona üye olmak hak ve görevine sahiptir. Ama ortaya bir güçlük çıkaran şey, evli kadınların taşıyacağı soyun adını belirlemektir. Kadının, yalnızca kendi *soyundan* biriyle evlenme hakkına sahip olduğu sürece, bu güçlüğün ortaya çıkmadığı doğrudur; ve kadınların, uzun bir süre boyunca, kendi *soylarının* dışında evlenmekte büyük güçlüklerle karşılaştıkları tanıtlanmış bulunuyor; aynı biçimde, bu hakkın, *gentis enuptio*'nun* daha 6. yüzyılda ödün niteliğiyle kişisel bir ayrıcalık olarak verilmekte olduğu da tanıtlanmıştır. ... Ama bu "dışardan" evlenmeler ortaya çıkınca, ilk zamanlarda, kadın, evlenmekle, kocasının aşiretine göçmek zorunda kaldı. Şurası çok kesindir: eski dinsel evlilikte, kadın, kendi topluluğunu bırakarak, tamamen kocasının ait olduğu yasal ve dinsel topluluğa geçer. Evli kadının, kendi gens üyeleri karşısında, aktif ve pasif miras hakkını yitirdiği ve buna karşılık, kocası, çocukları ve onların gens üyeleriyle miras ortaklığı durumuna girdiği, kimsenin bilgisi dışında değildir. Kadın, kocası tarafından böylece kabul edildiği ve ailesi içine girdiğine göre, onun soyuna nasıl yabancı kalabilir?" (s. 9-11.)

Demek ki, Mommsen, bir gense ait bulunan kadınların, başlangıçta, yalnızca kendi gensleri içinde evlenebildiklerini ileri sürüyor; öyleyse, Roma gensi dış-evlenen değil, iç-evlenendir. Öbür halklar üzerine bütün bildiklerimizle çelişki durumunda bulunan bu kanı, eğer tamamen değilse, her şeyden çok, Tit-Liv'in çok tartışmalı bir tek parçasına dayanır (Kitap xxxix, bölüm 19); bu parçaya göre, Senato, Romanın kuruluşundan sonra 568 yılında, yani MÖ 186'da, şöyle bir karar vermişti: "*...uti Fecenia Hispallae datio, deminutio, gentis enuptio, tutoris optio item esset quasi ei vir testamento dedisset; utique ei ingenuo nubere liceret, neu*

* Gens dışından evlenebilme hakkının. —ç.

quid ei qui eam duxisset, ob id fraudi ignominiaeve esset", yani Fecenia Hispalla, sanki (ölen) kocası kendisine vasiyetle bu hakkı vermiş gibi, kendi servetinden yararlanmak, onu kullanmak, gens dışından evlenmek ve kendine bir vasi seçmek hakkına sahip olabilirdi; evleneceği kişiye kötülük ve utanç yüklemeksizin, özgür durumda bulunan bir erkekle evlenebilirdi.

Hiç kuşku yok ki, burada bir azatlı [cariye —ç.] olan Fecenia'ya gens dışında evlenme hakkı veriliyor. Ve gene kuşku yok ki, koca, vasiyetnameyle, karısına, dul kaldıktan sonra, gens dışında evlenme hakkını verebilirdi: Ama hangi gens dışında?

Eğer kadın, Mommsen'in varsaydığı gibi, kendi gensinin içinde evlenme zorunda olsaydı, evlendikten sonra da bu gens içinde kalırdı. Ama, önce tanıtlanması gereken şey, gensteki bu iç-evlenme savıdır. İkinci olarak, eğer kadın gens içinde evlenme zorunda idiyse, elbette, erkek de aynı şeyi yapma zorundaydı; yoksa, kadın bulamazdı. Bunu söylemek, erkeğin, kendi hesabına sahip olmadığı bir hakkı, vasiyetnameyle karısına verebildiğini söylemektir; [böylece —ç.] hukuksal bir anlamsızlığa varırız. Mommsen de bunu anlar, ve bu yüzden şu varsayımı öne sürer:

"Soy dışından evlenmek için, hukuksal bakımdan yalnızca kadını otoritesi altında bulunduran kocanın onaması değil, bütün gens üyelerinin de onaması gerekliydi." (s. 10, not.)

İlk olarak, bu, çok gözüpek bir varsayımdır, ve ikinci olarak, sözü geçen parçanın apaçık metniyle çelişme durumundadır; Senato, *kocanın yerine*, bu hakkı Fecenia'ya veriyor; bizzat kocasının verebileceğinden ne az, ne de çok olarak; ama ona verdiği şey, başka hiçbir sınırlamaya bağlı bulunmayan *mutlak* bir haktır. Öyle ki, kadın bu hakkı kullanırsa, yeni kocası da bundan kötülük görmeyecektir; hatta Senato, mevcut ve gelecekteki konsül ve yargıçlara, bundan Fecenia için hiçbir haksızlık çıkmamasına gözkulak olmalarını buyurur. Öyleyse, Mommsen'in varsayımı, hiç de kabul edilebilir gibi görünmüyor.

Öbür varsayım: kadın bir başka gensten bir erkekle evleniyor, ama kendi gensinin içinde kalıyordu. Öyleyse,

sözü geçen parçaya göre, kocası, kadının kendi öz gensi dışından evlenmesine izin verme hakkına sahip bulunuyordu. Başka bir deyişle, erkek, yabancısı bulunduğu bir gensin işlerini düzenlemekle ilgili önlemler alma hakkına sahip oluyordu. Bu öylesine saçma bir şeydir ki, üzerinde bir söz bile söylemeye değmez.

Öyleyse bir tek varsayım kalıyor: kadın ilk olarak bir başka gensten biriyle evleniyordu, ve bunun sonucu, Mommsen'in de aslında bu türlü durumlar için kabul ettiği gibi, kocanın gensine geçiyordu. O zaman, bütün olaylar zinciri hemen açıklanır. Evlenmekle eski gensinden kopmuş ve kocasının *gentilice* grubu içine kabul edilmiş bulunan kadın, yeni gensi içinde bambaşka bir duruma sahiptir. Gensin üyesi olmuştur, ama, hiçbir kan bağı olmaksızın, kabul edilişinin niteliği, onu her şeyden önce, evlenmekle içine girmiş bulunduğu genste içerden evlenme yasağından kurtarır; bundan başka, kadın, gensin evlenme birliğine kabul edilmiştir; kocasının ölümü üzerine, onun, yani bir gens üyesinin serveti kadına kalır. Öyleyse, bu servetin gens içinde kalmasını istemek, ve kadını, başka kimseyle değil, ilk kocasının bir *gentilice* akrabasıyla evlenmeye zorlamak çok doğaldır. Eğer bir ayrıklama yapmak gerekirse, kadını bununla yetkili kılmak için, ona bu serveti bırakmış olan kişiden, yani ilk kocasından daha yetenekli kim olabilir? İlk kocası, kadına mallarının bir bölümünü vasiyetle bıraktığı ve aynı zamanda evlenmekle ya da evlenme sonucu, servetin bu bölümünü yabancı bir gense geçirmesine yetki verdiği anda, bu servet henüz kendisine aittir, demek ki, adam, mallarına tam anlamıyla sahiptir. Kadının kendisine, ve kocasının gensiyle olan ilişkilerine gelince, onu, özgür bir isteme eylemiyle —evlenmekle— bu gens içine sokan, kocadır. Öyleyse, kadının ikinci bir evlenmeyle bu gensi bırakmasına izin vermek için yetkili kişinin de o olması, doğal görünür. Kısacası, Roma gensinin iç-evlenme üzerindeki eşsiz düşünü bıraktığımız ve onu, Morgan'la birlikte, oldumolası dış-evlenme olarak kabul ettiğimiz andan itibaren, olup bitenler iyice görülebilir ve her şey kendiliğinden anlaşılır.

Son bir varsayım daha kalıyor ki, bu da, kuşkusuz çok

sayıda savunucu bulmuştur: [buna göre —ç.] Tit-Liv'in parçası, yalnızca şu anlama geliyordu:

"Azatlı (*libertae*) kızlar, özel izin olmaksızın, gens dışından (*e gente enubere*) evlenemezler, ya da, *capitis deminutio minima** gereğince, aynı zamanda *gentilice* topluluğun *liberta*'sından çıkma sonucunu verebilecek eylemlerden herhangi birine girişemezlerdi." (Lange, *Römische Altertümer*, Berlin 1856, c. I, s. 195, bizim Tit-Liv'den aldığımız parçayla ilgili olarak, burada Huschke'ye başvuruluyor.)

Eğer bu varsayım doğruysa, sözü geçen parça, özgür Romalı kadınların durumu üzerine hiçbir şey kanıtlamıyor demektir, ve onlar için bir gens içinde evlenme yükümlülüğü artık sözkonusu edilemez.

Enuptio gentis deyimi yalnızca bu parçada ortaya çıkar ve bütün Roma yazınında bir daha görünmez; *enubere* (dışardan evlenmek) sözcüğüne, gene Tit-Liv'de, yalnızca üç kez raslanır, ve o zaman, [bu sözcük, kullanıldığı yerlerde —ç.], gense uygulanmaz. Romalı kadınların yalnızca gens içinden evlenebilecekleri fantezist fikri, varlığını yalnızca bu parçaya borçludur. Ama bu fikir ayakta duramaz. Çünkü iki şeyden biri: bu parça, ya azatlı kadınlar için geçerli bazı kısıntılarla ilgilidir, ve o zaman özgür durumda bulunan kadınlar (*ingenuae*) için hiçbir şey göstermez; ya da aynı biçimde özgür kadınlarla da ilgilidir, ve o zaman, tam tersine, genel kural olarak kadının, kendi gensinin dışından evlendiğini, ama evlenmekle, kocasının gensine geçtiğini gösterir; öyleyse bu parça, Mommsen'e karşı ve Morgan'dan yana tanıklık eder.

Roma'nın kuruluşundan üçyüz yıl kadar sonra bile, *gentilice* bağlar öylesine güçlüydü ki, soylu (*patricienne*) bir gens, Fabienler gensi, Senatonun onayıyla, komşu Wéies kentine karşı bir sefere girişebildi. Söylentiye göre, üçyüzaltı Fabien savaşa gitmiş ve hepsi de bir pusuda öldürülmüş; ölmeyen bir tek kişi, bir erkek çocuğu, gensin varlığını sürdürmüştür.

Söylemiş olduğumuz gibi, on gens, burada küri (*curie*) diye adlandırılan ve Yunan kabilesinden (fratrisinden) daha önemli kamusal görevlere sahip bulunan bir kabile

* Aile haklarının yitirilmesi. —ç.

oluşturuyordu. Her kürinin kendi dinsel pratikleri, tapınakları ve rahipleri vardı; bu rahipler, toplu durumda, Romalı rahipler topluluklarından birini oluşturuyorlardı. On küri, bir aşiret meydana getiriyordu, ki başlangıçta, bu aşiret, kuşkusuz öbür Latin aşiretleri gibi, seçilmiş bir şefe —ordu komutanı ve büyük rahip— sahipti. Üç aşiretin tümü, Roma halkını, *populus romanus*'u oluşturuyordu.

Demek ki, hiç kimse, eğer bir gensin, dolayısıyla, bir küri ve bir aşiretin üyesi değilse, Roma halkından olamazdı. Bu halkın ilk kuruluşu şöyle oldu: Kamu işleri, önce Senato tarafından yönetildi ve —Niebuhr bunu ilk olarak çok iyi gördü— bu Senato, üçyüz gens şefinden meydana geliyordu; bu şefler, gensin en eskisi olduklarından, baba, *patre* diye adlandırılıyorlardı ve işte bunun içindir ki, bunların topluluğuna Senato (Eskiler, *senex, Yaşlılar* Konseyi) adı verildi. Her aşiret için hep aynı aileden bir üyenin [şef —ç.] seçilmesi töresi, burada da, aşiretin ilk soylularını doğurdu; bu ailelere patrisyenler deniliyordu ve bunlar, Senatoya girme ve bütün öbür resmî görevleri elde tutma hakkının yalnızca kendilerine ait olduğunu ileri sürüyorlardı. Halkın, zamanla gerçek bir hak haline dönüşen bu sava boyuneğmesi olgusu, sözde Romülüs'ün, ilk senatörlerle onlardan gelen kuşaklara soyluluk (*patriciat*) ve onun ayrıcalıklarını verdiği efsanesiyle dile getirilmiştir. Senato, Atina *bulê*'si gibi, birçok işte karar verme, ve en önemli işlerde, özellikle yeni yasalar için, ilk inceleme ve tartışmaları yapma hakkına sahipti. Yeni yasalar, küriler meclisi denilen halk meclisi tarafından oylanırdı. Halk, küriler, ve herhalde her küri içinde gensler bakımından kümelenmiş olarak toplanıyordu; kesin karar sırasında, otuz küriden herbiri bir oya sahipti. Küriler meclisi, bütün yasaları kabul ya da reddediyor, *rex* (sözde-kral) dahil, bütün yüksek görevlileri seçiyor, savaş açıyor (ama barışı Senato yapıyordu), ve bir Roma yurttaşına karşı ölüm cezası verilmesinin sözkonusu olduğu bütün durumlarda, ilgililerin başvurması üzerine, yüksek mahkeme olarak karar veriyordu. — Son olarak, Senato ve halk meclisinin yanısıra, tamamen Yunan *bazileus*'una karşılık düşen ve asla Mommsen'in betimlemesi gibi hemen hemen mutlak bir kral olmayan *rex* vardı.* O da, askerî

şef, büyük rahip ve bazı mahkemelerin başkanıydı. Ordu başkanlığının düzence gücünden, ya da yargılama yapan bir mahkeme başkanlığı gücünden herhangi bir yetki ya da güç almadıkça, *rex*, yurttaşların yaşamı, özgürlüğü ve mülkiyeti üzerinde hiçbir sivil yetki ve güce sahip değildi. *Rex*'in görevi soydan geçme değildi; tersine, büyük bir olasılıkla kendinden önceki *rex*'in önerisi üzerine, önce küriler meclisi tarafından seçiliyor, sonra da, ikinci bir meclis içinde, törenle makamına oturtuluyordu. Kibirli Tarken'in (Tarquin le Superbe'in) başına gelenlerin gösterdiği gibi, *rex*'in görevden alınması da mümkündü.

Kahramanlar çağındaki Yunanlılar gibi, sözde-"kral"-lar çağında yaşayan Romalılar da, gensler, kabileler ve aşiretlerden çıkmış ve onlar üzerine dayanan bir askerî demokrasi biçiminde yaşıyorlardı. Küri ve aşiretlerin kısmen yapay kuruluşlar olması boşunaydı; onlar, içinden çıkmış oldukları ve kendilerini hâlâ her yandan kuşatmakta bulunan toplumun, gerçek ve kendiliğinden ilkörnekleri üzerine kurulmuşlardı. Hatta, kendiliğinden ortaya çıkan patrisyen soyluluk daha şimdiden ilerlemiş de olsa, *reges*'ler, yetkilerini yavaş yavaş genişletmeye girişmiş de bulunsalar, bu durum, kuruluşun kökensel temel niteliğini değiştirmez, ve önemli olan da, yalnızca bu niteliktir.

Bu arada, Roma kentinin ve fetihle büyütülmüş Roma topraklarının nüfusu, kısmen içgöçlerle, kısmen çoğunluğu Latin olmak üzere, boyuneğmiş bölgeler halklarıyla, durmadan çoğalıyordu. Devletin bütün bu yeni uyrukları (*korunuklar* sorununu bir yana bırakacağız), eski gens üyeleri, küri ve aşiretlerin dışındaydılar, öyleyse *populus Romanus*'tan, yani asıl Roma halkından değildiler. Bunlar kişisel bakımdan özgürdüler, toprak sahibi olabilirlerdi, vergilerini ödemek ve askerî görevlerini yerine getirmek zorun-

* Latince *rex* sözcüğü, Kelt-İrlanda dilindeki *righ* (aşiret şefi) ve gotik *reiks*'-tir; bu sözcükler, tıpkı başlangıçtaki Almanca *Fürst* sözcüğü gibi (bu, İngilizce, *first*, Danimarka dilinde *förste*'nin tıpkısı olarak, "birinci" demektir), gens ya da aşiret şefi anlamına geliyordu; bunun böyle olduğu, 4. yüzyıldan itibaren, Got-lar'ın bütün halkın askerî şefi ve daha sonra kral olarak adlandırılacak kimse için, özel bir sözcüğe: *thiudans* sözcüğüne sahip bulunmaları olgusuyla tanıtlanmıştır. *Artaxerxès* ve *Herod*, *İncil*'in Ulfila tarafından yapılan çevirisinde, hiçbir zaman *reiks* olarak değil, hep *thiudans* olarak adlandırılmışlardır, ve Tiber İmparatorluğu'na *reiki* değil, *thiudinassus* denir. [*Engels'in notu.*]

dıaydılar. Ama hiçbir resmî görevde bulunamazlardı; ne kürlier meclisine katılabilirlerdi, ne de devlet tarafından alınmış toprakların dağıtımına. Bütün kamu haklarından yoksun plebi, bunlar oluştururlardı. Durmadan artan sayıları, askerî formasyon ve donatımlarıyla, plebler, bundan böyle dıştaki bütün gelişmeye sıkı sıkıya kapalı eski *populus* karşısında, korkutucu bir güç durumuna geldiler. Henüz pek o kadar gelişmemiş bulunan ticarî ve sınaî zenginlik, özellikle pleblerin elinde toplanırken, toprak mülkiyetinin *populus*'la pleb arasında oldukça eşit bir biçimde üleştirilmiş görünmesi olgusu da buna ekleniyordu.

Roma'nın tamamen efsanemsi, ilkel tarihi saran büyük karanlık içinde (sonraları köken sorunlarıyla uğraşmış ve anlayış biçimleri hukuksal olan tarihçilerin, *pragmaticorationaliste* yorum ve anlatı denemeleriyle iyiden iyiye artmış bulunan karanlık), eski *gentilice* örgütlenmeye son veren devrimin tarihi, oluşumu ve koşulları üzerine kesin hiçbir şey söylemek olanaklı değildir. Yalnızca, pleb ile *populus* arasındaki çatışmaların buna yolaçtığı, kesinlikle ileri sürülebilir.

Rex Servius Tullius'a maledilen yeni kuruluş (anayasa), Yunan örneklerinden, özellikle Solon'dan esinlenerek, *populus* ve plebi, ayrım gözetmeksizin, askerî görevlerini yapıp yapmadıklarına göre içine alan ya da almayan yeni bir halk meclisi yarattı. Silah taşımak zorundaki bütün erkekler, servetlerine göre, altı sınıfa bölündü. Beş sınıftan herbirinin içindeki en az mülkiyet: birinci için, 100.000 as; ikinci için, 75.000; üçüncü için, 50.000; dördüncü için, 25.000; beşinci için, 11.000 as'tı; Dureau de la Malle'a göre, bu, [sırasıyla —ç.] aşağıyukarı 14.000, 10.500, 7.000, 3.600 ve 1.570 mark'a karşılık düşüyordu. Altıncı sınıf, proleterler sınıfı askerî görevler ve vergiden bağışık, en az serveti olan kimselerden oluşuyordu. Yüz kişilik birlikler (*centuries*) meclisi (*comitia centuriata*) [biçimindeki —ç.] yeni halk meclisinde, herbirinde yüz kişi bulunan birlikler içinde, yurttaşlar, askerî bir düzenle, bölük bölük sıralanıyorlardı; ve her yüz kişilik birliğin bir oyu vardı. Böylece, birinci sınıf 80, ikinci sınıf 22, üçüncü sınıf 20, dördüncü sınıf 22, beşinci sınıf 30, altıncı sınıf da biçim bakımından, bir birlik veriyordu.

Buna, en zengin yurttaşlar tarafından oluşturulmuş bulunan şövalyeler, 18 birlikle katılıyorlardı; hepsinin toplamı, 193. Oy çoğunluğu: 97. Ama, şövaleylerle birinci sınıf, birlikte, 98 oya, yani çoğunluğa sahiptiler; eğer anlaşırlarsa, öbürlerine hiçbir şey danışılmadan, geçerli karar alınmış olurdu.

Eski küriler meclisinin bütün siyasal hakları (adı var kendi yok birkaçı bir yana) bu yeni birlikler meclisine geçti; bu birlikleri oluşturan küriler ve gensler, bundan ötürü, Atina'da olduğu gibi basit, özel ve dinsel dernekler durumuna düştüler, ve bu biçimde, küriler meclisi kısa zamanda kesinlikle ortadan kalkarken onlar daha uzun süre yaşamakta devam ettiler. Aynı biçimde, eski üç *gentilice* aşireti devletin dışında bırakmak için, herbiri kentin bir mahallesinde oturan ve kendilerine birçok siyasal haklar verilen dört yerel aşiret kuruldu.

Demek ki, Roma'da da, daha sözde-"krallık" kaldırılmadan, önceleri kişisel kan bağları üzerine dayalı eski toplumsal düzen ortadan kalktı, ve onun yerine, toprak üzerindeki dağılım ve servet ayrımları üzerine dayalı yeni bir gerçek devlet kuruluşu geçti. Burada, askerî hizmetle yükümlü yurttaşlar, yalnızca köleler karşısında değil, ayrıca, "proleter" denilen, askerî hizmet dışında bırakılmış silahtan yoksun insanlar karşısında da, kamu gücünü oluşturuyorlardı.

Son *rex*'in, gerçek bir krallık gücünü gaspeden Kibirli Tarken'in atılması ve *rex* yerine aynı yetkilere sahip (İrokualarda olduğu gibi) iki askerî şef (iki konsül) getirilmesiyle, yeni kuruluş yalnızca daha da yetkinleştirilmiş oldu; Roma Cumhuriyetinin tüm tarihi: kamu görevlerine girmek ve devlet topraklarından pay almak için patrisyenler ile plebler arasındaki savaşımlar, patrisyen soyluların, büyük toprak ve para sahiplerinin, yavaş yavaş, askerî hizmet tarafından yıkıma uğratılmış köylülerin tüm topraklarını ele geçiren, böylece oluşturulmuş geniş yurtlukları köleler eliyle ektirip biçtiren, İtalya'yı nüfussuzlaştıran, ve bunu yaparak, kapıları yalnızca imparatorluğa değil, ama onun ardıllarına da, Cermen barbarlarına da açan yeni sınıfı içindeki sonal yokoluşu, işte bu kuruluş sınırları içinde oluşacaktır.

VII

KELTLERDE VE CERMENLERDE GENS

Yer yokluğundan ötürü, günümüzde bile, birbirinden çok farklı yabanıl ve barbar halklarda azçok saf bir biçim altında sürüp giden *gentilice* kurumların ayrıntısına girmekten, ya da, Asya'daki uygarlaşmış halkların eski tarihleri içinde bu kurumların izlerini aramaktan vazgeçeceğiz. [Biri ya da öbürü, her yanda bulunur. Birkaç örnekle yetiniyoruz: Gens bugünkü gibi bilinmezden önce, onu ters anlamakta herkesten çok başarı göstermiş olan kişi, Mac Lennan, Kalmuklar, Çerkezler, Samoyedler,* ve üç Hint halkı olan Varaliler, Magarlar ve Munnipurilerde ana çizgileri ile gensin varlığını göstermiş ve onu doğru bir biçimde betimlemiştir. Yakın zamanlarda, M. Kovalevski, Pşavlar, Şevsurler, Svanetler ve öbür Kafkas aşiretleri içinde gensi bulguladı ve anlattı.] Biz yalnızca, Keltler ve Cermenlerde gens[in varlığı] üzerine bazı bilgiler vereceğiz.

Bize kadar ulaşmış en eski Kelt yasaları, gensin hâlâ dipdiri olduğunu gösteriyor; gens, İrlanda'da, İngilizler tarafından zorla yıkıldıktan sonra, günümüzde, hiç değilse içgüdüsel bir biçimde, halk bilincinde gene de yaşamaktadır; İskoçya'da, son yüzyılın [18. yüzyıl, —ç.] ortalarına doğru henüz dipdiriydi, ve orada da, ancak İngiliz silahları, İngiliz yasaları, İngiliz mahkemeleri önünde yenik düştü.

İngiliz fethinden[172] birkaç yüzyıl önce, en geç 11. yüzyılda, yazıyla saptanmış bulunan en eski Gal yasalarıda; eskiden genel nitelikteki bir törenin istisnaî kalıntılarından başka bir şey olmasa bile, köylülerin, toplu durumda, tarlalarında ortaklaşa çalıştıklarına hâlâ tanıklık ederler; her ailenin, üzerinde kendi hesabına çalıştığı beş akr toprağı vardı; bunun yanısıra, büyük bir toprak, ortaklaşa ekiliyor ve bunun ürünü de paylaştırılıyordu. Hatta Gal yasaları üzerinde yeni bir irdeleme (yararlandığım notlar 1869 tarihini taşıyor,[173] ama yeni bir irdeleme için zamanım yok) dolaysız bir kanıt sağlayamasa bile, İrlanda ile İskoçya arasındaki benzerlik, bu köy topluluklarının gensleri ya da genslerin bölünmelerini temsil ettiklerinden kuşkuya yer

* Nentsi'nin eski adı. —*Ed.*

bırakmaz. Ama Gal belgelerinin, ve onlarla birlikte İrlanda belgelerinin doğrudan doğruya tanıtladıkları şey şudur ki, 11. yüzyılda Keltlerde, tek-eşlilik asla iki-başlı-evlenmenin yerini almamıştır. Galler ülkesinde, bir evlilik, ancak yedi yıl sonunda bozulmaz, daha doğrusu feshedilmez duruma geliyordu. Yedi yıldan yalnızca üç gece de eksik olsa, eşler ayrılabilirlerdi. O zaman, paylaşmaya geçilirdi: kadın payları ayırır, erkek de kendi payını seçerdi. Eşyalar, çok matrak bazı kurallara göre paylaşılırdı. Evliliği erkek bozarsa kadına çeyizini geri vermek, üstelik buna bir şeyler de eklemek zorundaydı; kadın bozarsa, payı [erkekten —ç.] daha küçük olurdu. Erkek, çocukların ikisini, kadın, birini [erkeğin götürdüğü —ç.] iki çocuk arasında olanı [ortancayı —ç.] alırdı. Eğer kadın, ayrıldıktan sonra bir başka kocaya varır, ve ilk kocası onu geri almaya gelirse, yeni evlilik yatağına *ayak* atmış bile olsa, eski kocasıyla gitmek zorundaydı. Ama, erkekle kadın yedi yıl birlikte yaşamışlarsa, hatta önceden resmen evlenmemişlerse bile, karı-koca olurlardı. Kızların evlenmeden önce iffetli yaşamları, ne sıkı sıkıya gözetilen, ne de şart koşulan bir şeydi; bu konuyu düzenleyen önlemler çok hafif niteliktedir ve burjuva ahlâkına hiç uymaz. Eğer kadın kocasını aldatırsa, koca onu dövme hakkına sahipti (yalnızca dövmesine izin verilen üç durumdan birinde; bunlar dışında karısını döverse, koca, cezaya çarptırılırdı), ama, bundan sonra, başka hiçbir gönül onarımı (tarziye) isteyemezdi; çünkü, "bir suç için, ya kefaret, ya da öç alma istenebilirdi, ama ikisi birden istenemezdi".[174]

Kadın, birçok nedenlerle, ayrılma sırasında haklarından hiç bir şey yitirmeksizin, boşanmayı isteyebilirdi: kocanın ağzının kokması yeterdi. İlk gece hakkı (*gobr merch*, ortaçağsal *marcheta*, Fransızcadaki *marquette* adı buradan gelir) için aşiret başkanı ya da krala ödenmesi gereken fidye, yasada (*code*) büyük bir rol oynar. Kadınlar, halk meclisinde oy hakkına sahiptiler. Ekleyelim ki, İrlanda'da da benzer koşulların varlığı tanıtlanmıştır; orada da belirli süreli evlilikler olağan işlerdendi ve ayrılma durumunda, kadına, uyulması zorunlu çıkarlar, ve hatta ev hizmetleri için bir zarar ödentisi sağlanıyordu; orada da, öbür kadın-

ların yanısıra bir "birinci kadın" ortaya çıkıyor ve miras paylaşımı sırasında, meşru ve meşru-olmayan çocuklar arasında hiçbir ayrım yapılmıyordu, — böylece, Kuzey Amerika'daki evlenme biçiminin yanında daha sert göründüğü, ama, Sezar çağında henüz grup halinde evlilik durumunda bulunan bir halk içinde, 11. yüzyılda hiç de şaşırtıcı olmayan bir iki-başlı-evlilik görüntüsüne sahip bulunuyoruz.

İrlanda gensi (*sept*, aşirete *clainne*, klan denir), yalnızca eski hukuk kitaplarınca değil, ayrıca klan topraklarını İngiltere kralının yurtluğu durumuna dönüştürmek için gönderilen 17. yüzyıl İngiliz hukukçuları tarafından da doğrulanmış ve betimlenmiştir. Şefler daha önce kendi özel mülkleri yapmamış oldukları ölçüde, şu son zamana kadar, toprak, klan ya da gensin ortak mülkiyetindeydi. Bir gens üyesi öldüğü, yani bir ev ekonomisi ortadan kalktığı zaman, şef (İngiliz hukukçuları buna *caput cognationis* diyorlardı), bütün toprakları, geri kalan ev ekonomileri arasında yeniden paylaştırıyordu. Bu paylaşma, ana çizgileri ile, Almanya'da geçerli olan kurallara göre yapılıyordu. Şimdi bile, birkaç köy toprağı — kırk-elli yıl önce, bunların sayısı pek çoktu— *rundale* denilen durumda bulunuyor. Köylüler —eskiden gensin ortak malı olan ve İngiliz fatihlerince çalınan toprağın bireysel kiracıları—, herbiri ayrı ayrı kendi paylarının kirasını öderler, ama bütün tarla ve çayır paylarını birleştirerek, bunları, toprakların durumu ve niteliğine göre Moselle kıyılarında denildiği gibi "*Gewanne*" halinde bölerler ve herkese, her *Gewann* içindeki payını verirler; bataklık ve otlakları ortaklaşa kullanırlardı. Daha elli yıl önce, zaman zaman, bazan her yıl, yeni bir paylaşma yapılırdı. Bir *rundale* köyünün toprak haritası, tamamen, *Moselle*, ya da *Hochwald*'daki bir Alman *Gehöferschaft*'ının görünümünü taşır. Gens aynı şekilde, "*bölüntüler*" (*factions*) içinde de yaşamaya devam eder. İrlanda köylüleri, çoğunlukla, görünüşte tamamen gülünç ya da saçma ayrımlara dayanan, İngilizler için tamamen anlaşılmaz kalan ve bir bölüntünün (*faction*) öbürüne karşı hır çıkarmaktan başka erek taşımadığı sanısını veren karşıt bölüklere (*partis*) ayrılırlar. Bunlar, parçalanmış genslerden arta kalan ve başka kuruluşlar içinde kendini gösteren yapay yeniden-dirilişlerdir ki, soydan geçme *genti-*

lice içgüdünün dayanıklılığını, kendi tarzlarında, ortaya koyarlar. Zaten, bazı bölgelerde, gens üyeleri, hâlâ kendi eski toprakları üzerinde azçok toplu durumda bulunmaktadırlar; işte bundan ötürüdür ki, 1830'a doğru, Monaghan kontluğunda yaşayanların büyük çoğunluğu yalnızca dört soyadı altında toplanıyorlardı; yani dört gens ya da dört klandan geliyorlardı.*

İskoçya'da, *gentilice* düzenin yıkılışı, 1745 ayaklanmasının[176] bastırılmasıyla başlar. İskoç klanını, özellikle bu *gentilice* düzenin hangi zinciri temsil eder, bu henüz tanıtlanması gereken bir şeydir; ama böyle bir zincirin varlığından kuşku duyulamaz. Walter Scott'un romanlarında, bu Kuzey İskoç klanının gözümüzün önünde yaşadığını görüyoruz. Bu klan üzerine Morgan şöyle der:

"Örgütlenmesi ve zihniyetiyle gensin yetkin bir örneği, *gentilice* yaşamın gens üyeleri üzerindeki etki gücünün çarpıcı bir örneği. ... Kavga ve kan davalarında, toprağın klanlar tarafından paylaşılmasında, toprağı ortaklaşa işletmelerinde, klan üyelerinin, şeflerine ve birbirlerine karşı bağlılıklarında, *gentilice* toplumun her yerde yinelenen çizgilerini buluyoruz. ... Soy-zinciri, babalık hukukuna göre hesaplanıyordu, öyle ki, kadınların çocukları kendi babalarının klanlarına geçtikleri halde, kocaları kendi klanlarında kalıyorlardı."[177]

Ama, Bed'in dediğine bakılırsa, Piktler'in kral ailesinde, kadın soyundan miras düzeni yürürlükteydi ki, bu olgu, eskiden İskoçya'da analık hukukunun hüküm sürdüğünü kanıtlar. Hatta Galler'de olduğu gibi Skotlar'da da evvel za-

* İrlanda'da geçen birkaç gün,[175] kır insanlarının nasıl hâlâ *gentilice* çağın fikirleri içinde yaşadıklarını bana yeniden gösterdi. Kiracı olarak yaşadığı toprakların sahibi, köylünün gözüne her zaman, toprağı herkesin yararına yönetmesi gereken, toprak kirası biçimi altında köylünün kendisine haraç ödediği, ama gereksinmesi olunca da ondan yardım gördüğü bir çeşit klan şefi gibi görünüyor. Ve aynı biçimde her zengin köylü, kendini, yoksulluğa düşen komşularına yardımla yükümlü bilir. Bu türlü bir yardım bir sadaka değil, daha yoksul olanın, daha zengin olan klan üyesi ya da klan şefinden almaya hakkı bulunan şeydir. [Böylece —ç.] iktisatçılarla hukukçuların, modern burjuva mülkiyet kavramını, İrlanda köylülerinin kafasına sokmaktaki olanaksızlık üzerine söyledikleri anlaşılır; yalnızca haklara, ama hiçbir ödeve sahip bulunmayan bir mülkiyet, işte bunu İrlandalının kafası hiç mi hiç alamaz. Ama aynı biçimde, kendi saf *gentilice* fikirleriyle, birdenbire büyük İngiliz ya da Amerikan kentlerinde, ahlâki ve hukuksal anlayışları tamamen ayrı bir ortama düşen İrlandalıların, nasıl ahlâk ve hukuk konusunda ne yapacaklarını bilemedikleri, yollarını nasıl şaşırdıkları, ve çoğunlukla yığın olarak ahlâk bozukluğuna nasıl düştükleri de anlaşılır. [*Engels'in 1891 dördüncü baskıya notu.*]

mandaki ortak kocaların son temsilcisi bulunan klan şefi ya da kralın, eğer bu hak parayla satın alınmamışsa, bütün nişanlı kızlar üzerinde meşru olarak kullanabildikleri ilk gece hakkı içinde, iki-başlı-ailenin bir kalıntısı, ortaçağa kadar varlığını sürdürmüştür.

*

Kuşkusuz, Cermenler, büyük akınlara (kavimler göçüne) kadar, gensler biçiminde örgütlenmişlerdi. Tuna, Ren, Vistül, ve Kuzey Denizi arasında bulunan toprakları, ancak milâttan az önceleri işgal etmiş olabilirler. Simbrler'le Tötonlar henüz tam göç halinde bulunuyorlardı, ve Süevler, ancak Sezar çağında sabit yerlere yerleştiler. Süevlerden sözederken, Sezar açıkça onların gensler ve akrabalıklar (*gentibus cognationibusque*) bakımından yerleşmiş olduklarını söyler; ve Julia gensinden bir Romalının ağzında, bu *gentibus* sözcüğünün, hiç bir kanıtla değiştirilemeyecek kesin bir anlamı vardır. Bütün Cermenler için durum aynıdır; hatta fethedilen Roma illerinin kolonizasyonu, gene gensler bakımından yapılmışa benzer. Alman halk hukuku, halkın, Tunanın güneyinde, fethedilen topraklar üzerinde, soylar (*genealogiae*)[170] bakımından yerleştiğine tanıklık eder. *Genealogia* sözcüğü, tamamen, daha sonra *mark* ya da *Dorfgenossenschaft** deyimlerinin kullanıldığı anlamda kullanılmıştır. Kovalevski, son zamanlarda, bu *genealogiae*'lerin, toprağın aralarında paylaşıldığı, ve ancak, daha sonra gelişerek, köy topluluklarını oluşturan büyük ev toplulukları oldukları düşüncesini yaydı. Öyleyse, Burgondlarla Lombardlarda —yani gotik bir halk topluluğuyla, herminoniyen ya da Yukarı-Alman bir halk topluluğunda—, tamamen değilse bile, aşağıyukarı, Alman yasasında *genealogia* denen şeyi belirleyen *fara* terimi için de durum aynıdır. Burada, aslında gens karşısında mı, yoksa ev ortaklığı karşısında mı bulunduğumuzu daha yakından incelemek doğru olur.

Dilbilimiyle ilgili yapıtlar, bütün Cermenler arasında gensi belirtmek için [kullanılan —ç.] ortak bir deyim olup olmadığı, varsa bu deyimin ne olduğu konusunda, bizi yeteri

* Köy topluluğu. —ç.

kadar aydınlatmıyor. Kaynak bakımından (*étymologiquement*), Yunanca *genos* (Latince gens) terimi, gotik *kuni*, Orta-Yukarı-Almanca *künne* sözcüklerine karşılık düşer, ve bu anlamda kullanılmıştır. Analık hukuku zamanlarının belirtisi [olarak —ç.] kadın anlamına gelen sözcük, aynı kökten türer; Yunanca, *fynê*; Slavca, *zena*; gotik, *qvino*; eski Norveç dilinde, *kona, kuna*. —Lombardlarla Bugondlarda, daha önce işaret etmiş olduğumuz gibi, Grimın'in varsayılı (*hypothétique*, farazî) bir kökten, *fisan*'dan (meydana getirmek, doğurmak) türettiği *fara* sözcüğünü buluyoruz. Ben, göç halinde bulunan, birbirine akraba bulundukları apaçık genslerden meydana gelen kolonun kalımlı bir grubunu adlandırmak ve önce doğuya, sonra batıya doğru yüzyıllarca süren göçler sırasında, aynı kökenden gelen bütün bir topluluğu yavaş yavaş bu adlandırma kapsamına sokmak için, daha açık bir türem (*dérivation*) olan *faran*'a (*fahren*, çekip gitmek) başvurmayı yeğlerim—. Bir de, gotik *sibya*, Anglo-Sakson *sib*, eski Yukarı-Almanca *sippia, sippa, Sippe** sözcüğü var. Eski Norveç dilinde, yalnızca çoğul *sifjar*, akrabalar bulunur; tekil, ancak tanrıça adı, *Sif* olarak vardır. — Son olarak, Hildebrand, Hadubrand'a: "Bu halkın erkekleri arasında baban hangisi, ya da sen hangi ailedensin?" (*eddo huêlîhhes cnuosles du sîs*) diye sorduğu zaman, *Hildebrand Türküsü*'nde[179] başka bir deyim daha ortaya çıkar.

Eğer gensi anlatmak için ortak bir cermenik sözcük var idiyse, bu herhalde, gotik *kuni*'den başkası olamazdı; bu varsayımdan yana tanıklık eden şey, yalnızca akraba dillerdeki karşılık deyimle bu deyimin özdeşliği değil, bundan başka başlangıçta gens ya da aşiret şefi anlamına gelen *kuning* (*König*, kral) teriminin bu *kuni* sözcüğünden türemesi olgusudur. *Sibja, Sippe* (büyük ataerkil aile), tutulması gereken bir sözcüğe benzemiyor, çünkü, eski Norveç dilinde, *sifjar* yalnızca kandaşları belirlemekle kalmaz, ayrıca evlenmeyle kurulan akrabalıkları da anlatır, öyleyse, en azından *iki* gens üyelerini kapsar; bunun sonucu, *sif* sözcüğü, gensi belirleyen deyim olarak kullanılmış olamaz.

Tıpkı Meksikalılar ve Yunanlılarda olduğu gibi, savaş düzeni, Cermenlerde de, süvari bölükleri için olduğu kadar,

* Akraba. —ç.

piyade kolları için de, *gentilice* gruplar tarafından meydana getirilmiştir; eğer Tacite: "aileler ve akrabalar tarafından" diyorsa, bu belirsiz deyim, gensin, onun zamanında, Roma'da yaşayan bir birlik olmaktan çoktan beri çıkmış bulunması olgusuyla açıklanır.

Tacite'te durumu aydınlatan bir parça var; burada şöyle der: annenin erkek kardeşi, yeğenini kendi oğlu gibi bilir; ve hatta bazıları, dayı ile yeğen arasındaki kan bağını, babayla oğul arasındaki kan bağından daha kutsal ve daha sıkı sayarlar; öyle ki, birini bağlamak için rehineler istendiği zaman, kız kardeşinin oğlu, onun kendi öz oğlundan daha sağlam bir güvence olarak kabul edilir. Burada, analık hukukuna göre örgütlenmiş, öyleyse ilkel gensin henüz yaşamakta olan bir öğesini görüyoruz, ve bu öğe, özellikle Cermenleri belirleyen bir özelliktir.* Eğer böyle bir gensin bir erkek üyesi, kendi öz oğlunu, bir andına karşılık rehin olarak verir, bu oğul, babasının andını bozmasının kurbanı olarak ölürse, baba, bundan dolayı yalnızca kendine karşı sorumludur. Ama, eğer kurban edilen, bir kız kardeş oğlu [yeğen —ç.] olsaydı, bu, en kutsal *gentilice* hukuka karşı bir saldırı meydana getirirdi: en yakın *gentilice* akraba, çocuk ya da genç adamı başka herkesten önce korumakla yükümlü bulunan kimse, onun ölümüne yolaçıyordu; ya çocuğu rehin olarak vermemeliydi, ya da verdiği sözü tutmalıydı. Cermenlerde *gentilice* örgütlenmenin başka bir tek izine sahip olmasaydık bile, bu parça gene de yeterdi.

Völuspâ'dan, yani tanrıların çöküşü ve dünyanın sonu üzerine eski bir İskandinav şarkısından bir parça, sekiz yüzyıl kadar sonrasına ait olduğu için, daha da aydınlatıcıdır. Bang ve Bugge tarafından kanıtlanmış olduğu gibi, içine

* Yunanlılar, birçok halklar içinde dayı ile yeğeni birleştiren ve analık hukuku çağından gelen bağın özellikle sıkı içyüzünü, ancak kahramanlık zamanlarının mitolojisiyle bilirler. Diodor'a göre (IV, 34), Meleagr Thestius'un oğullarını, annesi Alte'nin erkek kardeşlerini öldürür. Annesi, bu işte, günahı, bağışlanmaz bir suç görür, öyle ki, katili, yani kendi öz oğlunu kargır (lânetler) ve ölmesini diler: "Tanrılar, anlatıldığına göre, onun dileklerini yerine getirdiler ve Meleagr'ın hayatına son verdiler." Gene Diodor'a göre (VI, 44) Argonotlar, Herkül'ün kılavuzluğuyla Trakya'ya çıktılar, ve Fine'nin, yeni karısının kışkırtmasıyla, boşanmış olduğu eski karısı Boread'gil Kleopatra'dan olan iki oğluna aşırı derecede kötü davrandığını gördüler. Ama Argonotlar arasında başka Boreadlar, Kleopatra'nın, yani kötü davranış gören çocukların annesinin erkek kardeşleri vardır. Bunlar, hemen yeğenlerini savunmaya girişirler, onları kurtarır ve muhafızlarını öldürürler. [*Engels'in notu.*]

hıristiyanlığa ilişkin öğeler de karışmış bulunan bu "kadın-peygamber *vizyonu*"nda, büyük yıkımdan önceki genel ahlâk bozukluğu ve çürüme anlatılırken, şöyle deniyor:

Broedhr munu berjask munu *systrungar*
ok at bönum verdask sifjum spilla

"Erkek kardeşler savaşacaklar ve birbirlerinin katilleri olacaklar, *kız kardeş çocukları* aile topluluklarını paramparça edecekler."

Systrungar, "annenin kız kardeşinin oğlu" demektir; ve bunların, kandaş akrabalıklarını yadsımaları, ozana, kardeş katilliğinden de ağır bir suç gibi görünür. Ağırlaşma, ana tarafından akrabalığı belirten *systrungar* sözcüğü ile anlatılmıştır; eğer onun yerinde *syskina-börn,* kız ve erkek kardeş çocukları, ya da *syskina-synir,* kız ve erkek kardeş oğulları olsaydı, metnin ikinci satırı, birinciye göre bir güçlenme meydana getirmez, tersine onu güçsüzlendirirdi. Demek ki, hatta *Völuspâ*'nın yaratıldığı Vikingler çağında bile, analık hukukunun anısı İskandinavya'da henüz silinmemişti.

Öte yandan, Tacite zamanında, hiç değilse Tacite'in yakından tanıdığı Cermenler arasında, babalık hukuku, analık hukukunun yerini almıştı; miras, babadan çocuklara geçiyordu; çocuk yoksa, miras erkek kardeşlere, dayı ve amcalara gidiyordu. Dayının mirasa kabulü, yukarda sözü edilen törenin korunmasıyla ilişkilidir, ve aynı zamanda, babalık hukukunun bu çağda, Cermenler arasında ne kadar yeni olduğunu kanıtlar. Ortaçağa kadar analık hukukunun izlerine raslanır. Ortaçağda bile, özellikle serfler arasında, babalığa pek de güvenilmezdi; bundan ötürü, bir senyör, kaçmış bulunan bir serfi bir kentten geri istediği zaman, örneğin Augsbourg, Bâle ve Kaiserslautern'de geri istenen adamın serf olduğunun, hepsi de ana tarafından, en yakın altı kandaş akrabası tarafından yeminle doğrulanması gerekiyordu. (Maurer, *Städteverfassung,* I, s. 381.)

Analık hukukunun yakın zamanlarda kaybolmuş bulunan bir başka kalıntısı da, Cermenlerin kadınlara karşı gösterdikleri, Romalılar için hemen hemen anlaşılmaz bir şey olan, saygıdır. Cermenlerle yapılan antlaşmalarda, soylu aile kızları en güvenilir rehineler olarak kabul ediliyorlardı: kadın ve kızlarının tutsaklık ve köleliğe düşebilecekleri fikri,

Cermenler için tüyler ürpertici bir şeydir ve savaşta onların cesaretini her şeyden çok bu kamçılar; onlar kadında kutsal ve peygamberce bir şey görürler; en önemli işlerde bile kadının sözüne kulak verirler; Velléda, Lippe kıyılarının bu brükter rahibesi, Cermen ve Belçikalıların başında bulunan Civilis'in, Goller'deki Roma egemenliğini temelden sarstığı bütün Batav ayaklanmasının yönetici ruhu olmuştur.[180] Evde, kadının otoritesi sözgötürmez gibidir: bütün işler, aslında, onun, yaşlıların ve çocukların sırtındadır; erkek, avcılık yapar, içer ya da tembellik eder. Böyle söyler Tacite; ama toprağı kimin ektiğini söylemediğine ve kölelerin angarya (*corvée*) yapmayıp, haraç (*redevance*) ödediklerini açıkça belirttiğine göre, ergin erkekler topluluğunun, toprağın ekimi için biraz çalışmış olmaları gerekir.

Evlilik biçimi, daha önce de söylediğimiz gibi, azçok tek-eşliliğe yönelen iki-başlı-evlilikti. Büyük kişiler için çokkarılılığa izin olduğuna göre, bu henüz tam bir tek-eşlilik değildi. Genellikle, (Keltler'dekinin tersine) genç kızların iffetine çok önem veriliyordu; Tacite, Cermenler arasında evlilik bağının bozulmazlığından da, özel bir coşkunlukla sözeder. Boşanma nedeni olarak yalnızca kadının eşaldatmasını gösterir. Ama anlattıklarında bazı eksiklikler vardır ve erdem aynasını, kasıtlı bir biçimde, ahlâkı bozulmuş Romalıların yüzüne tutar. Kesin olan bir şey var: Eğer Cermenler, kendi ormanlarında, gerçekten birer erdem örneği idiyseler, onları öbür ortalama Avrupalılarla aynı düzeye indirmek için, dış dünyayla çok hafif bir buluşukluk yetmiştir; Roma dünyasında, törelerindeki sıkı çileciliğin (*austérité*) son izleri, Cermen dilinden çok daha çabuk kayboldu. Bu konuda daha çok Grégoire de Tours'u okumak gerekir. Cermanya'nın balta girmemiş ormanlarında, Roma'daki gibi, incelmiş cinsel zevklerin hüküm süremeyeceği ortadadır; öyleyse, bu alanda da, hiçbir yerde bütün bir halk içinde asla hüküm sürmemiş olan cinsel perhizi kendilerine maletmeksizin, Cermenlerin Roma dünyasından hayli üstün durumda bulunduğunu söyleyebiliriz.

Babanın ya da akrabaların, düşmanlıklarını olduğu kadar, dostluklarını da miras olarak alma zorunluluğu, kaynağını *gentilice* örgütlenmeden alır; *wergeld,* [yani ·ç.] öl-

dürme ve yaralama olaylarında kan davasının yerini tutan para cezasında da, durum aynıdır. Bir kuşak öncesine kadar, özgül bir Cermen kurumu olarak bilinen bir *wergeld*, bugün, *gentilice* düzenden çıkmış kan davasının yumuşamış ve çok genelleşmiş bir biçimi olarak, yüzlerce halk arasında görülmektedir. Bu kurumu, tıpkı konukseverlik zorunluluğu gibi, başka kurumlarla birlikte, Amerika yerlileri arasında da buluyoruz: Tacite'in (*Germanie*, bölüm 21) konukseverliğin yerine getirilme biçimi hakkında yaptığı betimleme, Morgan'ın kendi yerlileri hakkında yaptığı betimlemeye, hemen hemen, ve ayrıntılarına kadar, tamamen uyuyor.

Tacite'in Cermenlerinin, ekilebilir toprakları [toprağın ortaklaşa ekimine son verecek biçimde —ç.] kesin olarak paylaşıp paylaşmadıkları, ve bu sorunla ilgili parçaların yorumlanması üzerine yapılan ateşli ve bitmez tükenmez tartışmalar, şimdi geçmişe ait bulunuyor. Hemen hemen bütün halklarda geçerli olmak üzere, Sezar'ın Süevler için tanıklık ettiği gibi, gensin ve daha sonra komünist aile birliklerinin toprağı ortaklaşa ektikleri, ve toprağın, devirli-yeniden-dağıtımla (*redistribution périodique*) karı-koca ailelerine verilmesinin bundan sonra ortaya çıktığı saptandıktan, ayrıca, toprağın bu yeni devirli bölüşümünün, Almanya'nın bazı köşelerinde günümüze kadar sürdürüldüğü kanıtlandıktan sonra, artık bu tartışmayı sürdürmenin hiçbir yararı yoktur. Eğer Cermenler, Sezar'ın açıkça Süevlere malettiği toprakların ortaklaşa ekiminden (Sezar, Süevlerde bölüşülmüş, ya da özel tarlaların asla bulunmadığını yazar), Sezar'ı Tacite'ten ayıran yüzelli yıl içinde, toprakların yıllık yeniden-dağıtımıyla, bireysel ekime geçmişlerse, bu, gerçekten önemli bir ilerlemedir. Bu kadar kısa bir zaman süresi içinde ve hiçbir yabancı karışması olmaksızın, bu aşamadan [toprağın ortaklaşa ekimi aşamasından —ç.] toprağın tam özel mülkiyetine geçiş, düpedüz olanaksızdır. Öyleyse, yalnızca Tacite'ten, onun kuru terimlerle söylediklerini okuyorum: "Her yıl, sürülmüş toprakları değişirler (ya da yeniden paylaşırlar) ve bunlardan başka epeyce ortak toprak kalır." Bu, bu çağdaki Cermenlerin *gentilice* örgütlenmesine tamamen uygun düşen tarım ve topraktan yararlanma aşamasıdır.

Yukardaki paragrafı (*alinéa*), bundan önceki baskılarda olduğu gibi, hiçbir değişiklik yapmadan bırakıyorum. Bu arada, sorunun biçimi değişti. Kovalevski, (bkz: daha yukarda, s. 44)* analık hukukuna göre düzenlenmiş komünist aileyle modern karı-koca ailesi arasında aracı bir aşama olarak, ataerkil ev topluluğunun, eğer genel değilse, çok yaygın varlığını tanıtladığından bu yana, artık Maurer ve Waitz'in tartışmalarında yapmış oldukları gibi, toprağın ortak mülkiyette mi, yoksa özel mülkiyette mi olduğu değil, ama ortak mülkiyet *biçiminin* ne olduğu araştırılıyor. Hiç kuşkusuz, Süevlerde, Sezar zamanında, yalnızca ortak mülkiyet değil, ayrıca toprağın topluluk hesabına ortaklaşa ekimi de vardı. İktisadî birimin gens mi, ev topluluğu mu ya da bu ikisi arasında bulunan komünist bir akrabalık grubu mu olduğu, ya da toprağın durumuna göre, her üç grubun da aynı zamanda yanyana mı varoldukları sorunu üzerinde daha uzun zaman tartışılacaktır. Ama, Kovalevski, Tacite tarafından anlatılan durumun, mark ya da köy topluluğunun değil, ev topluluğunun varlığına dayandığını ileri sürer; [Kovalevski'ye göre, —ç.] köy topluluğu, ancak çok daha sonra, nüfus artışı sonucu, ev topluluğundan çıkmıştır.

Buna göre, [öyle anlaşılıyor ki —ç.] Cermenlerin, Romalılar zamanında işgal ettikleri topraklar üzerindeki yerleşme biçimleri, tıpkı daha sonra Romalılardan aldıkları topraklar üzerinde de olduğu gibi, köylerden değil, büyük aile topluluklarından oluşuyordu; bu büyük aile toplulukları, birçok kuşağı kapsıyor, üye sayılarına uygun düşen belirli genişlikte bir toprağı işlemek için alıyor ve çevredeki işlenmemiş topraklardan, komşularıyla birlikte, ortak mark olarak yararlanıyorlardı. Öyleyse, Tacite'in işlenmiş topraktaki değişiklikler üzerindeki parçasını, tarım-bilimsel anlamda değerlendirmek gerekiyordu; topluluk her yıl bir başka toprak alanını işliyor, ve geçen yılın işlenmiş toprağını, ya dinlendirmek, ya da büsbütün işlemekten vazgeçmek üzere, olduğu gibi bırakıyordu. Nüfus yoğunluğu az olduğundan, toprak mülkiyeti üzerindeki bütün çatışmaları gereksiz kılmaya yetecek kadar ekilmemiş toprak her zaman

* Elinizdeki yapıtın 283-284. sayfaları. —*Ed.*

bulunuyordu. Yüzyıllar sonra, ev toplulukları üyelerinin sayısı, o çağın üretim koşulları içinde, artık ortaklaşa çalışmayı olanaksız kılacak kadar arttığı zaman, ve ancak o zaman, ev toplulukları dağılmış olmalıydı; o zamana kadar ortak mülkiyette bulunan tarlalar ve çayırlar, o zaman, önce geçici, sonra sürekli olarak kurulan bireysel ev ekonomileri arasında, bilindiği şekilde üleştiriliyordu; ama ormanlar, çayırlar ve sular, ortak mülkiyette kalıyordu.

Rusya için, olayların bu oluşumu, tarih tarafından eksiksiz biçimde tanıtlanmışa benzer. Almanya, ve ondan sonra öbür Cermen ülkelerle ilgili olarak, bu varsayımın, birçok bakımdan, şimdiye kadar kabul edilen ve köy topluluklarını Tacite çağına kadar çıkaran varsayıma göre, belgeleri daha iyi açıkladığı ve güçlükleri daha kolay çözümlediği yadsınamaz. Örneğin *Codex Laureshamensis*[181] gibi en eski belgeler, bütün olarak, ev topluluğu aracıyla, mark ve köy topluluğu aracıyla olduğundan çok daha iyi bir biçimde açıklanırlar. Ama öbür yandan, bu varsayım, ortaya çözümlenmesi gereken yeni güçlükler ve başka sorunlar çıkarır. Bunları ancak yeni araştırmalar çözümleyebilecektir. Bununla birlikte, ev topluluğu aracı aşamasının, Almanya, İskandinavya ve İngiltere için hayli doğru göründüğünü de yadsıyamam.

Cermenler, Sezar'da sabit konutlara daha yeni yerleşmiş, ya da yerleşmek üzere oldukları halde, Tacite zamanında, arkalarında tam yüzyıllık bir yerleşik yaşam bulunuyordu; buna göre, yaşamak için zorunlu şeylerin üretimindeki ilerleme apaçıktır. Üstüste yığılmış ağaç gövdelerinden yapılma evlerde oturuyorlar; giysileri hâlâ ormanın ilkel izini taşıyor: kaba yünden palto, hayvan postları, kadınlar ve büyükler için keten gömlek. Besinleri, süt, et, yabanıl meyveler, ve Pline'in eklediğine göre, yulaf çorbasından ibarettir (yulaf çorbası, bugün de, İrlanda ve İskoçya'da ulusal bir Kelt yemeğidir). Servetleri, hayvan sürülerine dayanır; ama hayvanların ırkları kötüdür; sığırlar küçük, cılız, boynuzsuz; atlar, güçsüz, küçük midillilerdir. Para, yalnızca Roma parasıydı, enderdi ve çok az kullanılırdı. Ne altını işlerlerdi, ne de gümüşü, bunlara pek önem vermezlerdi; demir az bulunuyordu, ve öyle anlaşılıyor ki, hiç ol-

mazsa Ren ve Tuna aşiretlerinde, demir kendi topraklarından çıkarılmıyor, ancak ithal ediliyordu. [En eski Cermen ve İskandinav harfleri olan —ç.] *rün*'ler (Grek ya da Latin harflerinin taklidi) yalnızca gizli yazı olarak biliniyor ve yalnızca dinsel büyü için kullanılıyorlardı. İnsan kurban etme töresi hâlâ uygulanıyordu. Kısaca, barbarlığın orta aşamasından yukarı aşamasına daha yeni geçmiş bir halk karşısında bulunuyoruz. Ama Roma sanayi ürünlerinin kolayca ithali, Romalılara komşu bulunan aşiretlerin bağımsız bir metalurji ve dokuma sanayii kurmalarını engellediği halde, kuzey-doğuda, Baltık Denizi kıyısında bu sanayiin kurulmuş olmasından kuşku duyulmaz. *Slesvig* bataklıklarında bulunmuş olan silah parçaları —2. yüzyıl sonuna ait Roma paralarıyla, uzun demir kılıç, örme zırh, gümüş miğref, vb.— ve büyük akınlarla yayılmış bulunan Cermen yapısı maden eşyalar, hatta Roma asıllı örneklerden esinlenmiş oldukları zaman bile, çok özel bir tip gösterir, az görülmüş bir yetkinlik taşırlar. Uygarlaşmış Roma İmparatorluğu'na doğru göç, bu yerli sanayie, İngiltere dışında, her yerde son verdi. Örneğin tunç kopçalar, bu sanayiin her yerde ne kadar benzer bir biçimde doğup gelişmiş olduğunu gösterir; Burgonya'da, Romanya'da, Azak Denizi kıyılarında bulunmuş tunç kopçalar, İngiliz ve İsveç kopçalarıyla aynı atelyeden çıkmış olabilirlerdi; oysa bunların Cermen yapısı olduklarından kuşku yok.

Kuruluş da, barbarlığın yukarı aşamasına uygun düşer. Tacite'e göre, her yerde, önemsiz işlerde karar veren, önemli işleri halk meclisinin kararına sunan şefler konseyi vardı; halk meclisi, barbarlığın aşağı aşamasında, hiç değilse tanımakta bulunduğumuz Amerikalılarda, yalnızca gens için sözkonusuydu; aşiret ya da aşiretler konfederasyonu için sözkonusu değildi. Şefler, tıpkı İrokualarda olduğu gibi, askerî komutanlardan, henüz çok belli bir şekilde ayrılırlar. Birinciler, kısmen, aşiret üyelerinin kendilerine sundukları davar, buğday vb. gibi onursal armağanlarla yaşarlar; tıpkı Amerika'da olduğu gibi, hemen daima aynı aile içinden seçilirler; babalık hukukuna geçiş, Yunan ve Roma'da olduğu gibi, giderek seçimden verasete dönüşümü, ve her gens içinde bir soylu ailenin kuruluşunu kolay-

laştırır. Aşiret soyluluğu denilen bu eski soyluluk, çoğu zaman, büyük akınlar sırasında ya da hemen bunlardan sonra yokolmuştur. Askerî komutanlar, kökenlerine bakılmaksızın, yalnızca yetenekleri üzerine seçiliyorlardı. Güçleri azdı ve örneğe göre davranmak zorundaydılar. Tacite, ordu içindeki asıl düzence gücünü açıkça rahiplere maleder. Gerçek güç, halk meclisine ait bulunuyordu. Kral ya da aşiret şefi, başkanlık eder; halk karar verir — *hayır:* mırıltılarla; *evet:* alkışlar ve silah gürültüleriyle [dile getirilir —ç.]. Bu, aynı zamanda bir adalet meclisidir: şikâyet, halk meclisinde ortaya konur, yargı orada yapılır, ölüm kararları orada verilir; zaten ölüm cezaları, yalnızca alçaklık, halka ihanet ve doğaya aykırı ahlâksızlıklar için öngörülmüştür. Genslerde ve onların bölümlerinde de, bütün ilkel Cermen yargı kurullarında olduğu gibi, görevi yalnızca oturumları yönetmek ve sorular sormak olabilen şefin başkanlığında, topluluk yargılar; Cermenlerde yargılayan, her yerde ve her zaman, topluluktur.

Sezar zamanından beri, aşiretler konfedarasyonları kurulmuştu; daha o zamandan, bunlardan birkaçının içinde, krallar vardı; yüksek askerî şef (başkomutan), tıpkı Yunanlılar ve Romalılarda olduğu gibi, daha o zamandan zorbalığa heveslenijyor ve bazan da bunu elde ediyordu. Bu başarılı gasıplar, hiçbir biçimde mutlak hükümdar değildiler; ama gene de, *gentilice* örgütlenmenin engellerini ortadan kaldırmaya başlıyorlardı. Azatlı köleler, hiçbir gensten sayılmadıkları için, genel olarak aşağı bir durumda bulundukları halde, gözde köleler, yeni kralların yanında, çoğunlukla iyi bir duruma, zenginlik ve üne erişiyorlardı. Roma İmparatorluğu'nun, geniş ülkelerin kralları durumuna gelen askerî şefler tarafından fethinden sonra da aynı şey oldu. Franklarda, kralın köle ve azatlıları, önce sarayda, sonra da devlet içinde, büyük bir rol oynadılar; yeni soylular sınıfı, büyük ölçüde, bunlardan çıktı.

Bir kurum, krallığın doğuşunu kolaylaştırdı: askerî bilelikler. Amerika kızılderililerinde, gentilice örgütlenme yanında, kendi hesaplarına savaş yapan özel birliklerin nasıl meydana geldiklerini daha önce görmüştük. Bu özel birlikler, Cermenlerde, sürekli örgütler durumuna gelmişlerdi. Be-

lirli bir ün kazanan askeri şef, çevresine, gözü ganimette olan bir genç kalabalığı topluyordu; bu gençler, ona, kişisel bağlılıkla bağlanıyorlardı; şefin de onlara karşı bağlandığı gibi. Şef, onların gereksinmelerini sağlıyor, armağanlar veriyor ve hiyerarşik bakımdan örgütlendiriyordu; böylece, bir muhafız kıtası ve küçük seferler için bir savaş birliği, daha büyük seferler için tam bir subay topluluğu meydana getiriyorlardı. Bu askerî bilelikler, ne kadar güçsüz olurlarsa olsunlar (ve daha sonra, örneğin Odoakr'ın yanında İtalya'da, ne kadar güçsüz görünürlerse görünsünler) gene de, eski halk özgürlüğü bakımından bir yıkım tohumu oluşturuyorlardı, ve bunu, büyük akınlardan önce de, sonra da, çok güzel tanıtladılar. Çünkü, bir yandan, krallık iktidarının doğuşunu kolaylaştırdılar; ama bunun yanısıra, Tacite'in daha o zamandan belirttiği gibi, bunların dağılmaması, ancak sürekli savaşlar ve çapul seferleriyle sürdürülebilirdi. Çapul, bir erek haline geldi. Birlik şefinin oralarda yapacak hiçbir işi kalmayınca, adamlarıyla birlikte, savaş olan, ganimet olasılığı bulunan başka yerlere gidiyordu. Roma bayrağı altında, kalabalık bir biçimde bizzat Cermenlere karşı çarpışan yardımcı Cermen birlikleri, kısmen bu türlü bilelikler tarafından meydana getirilmişti. Almanların utanç ve bahtsızlık konusu olan *lansquenet*'ler* sistemi, burada daha şimdiden, ilk taslağı içinde bulunuyordu. Roma İmparatorluğu'nun fethinden sonra, kralların bu bilelik adamları, köle ve Romalı saray hizmetkârlarıyla birlikte, gelecekteki soylular sınıfının başlıca öğelerinden ikincisini oluşturdular.

Genel olarak, halklar halinde toplanmış federe Cermen aşiretlerinin örgütlenişi, kahramanlık çağı Yunanlılarında ve krallar dönemi denilen çağın Romalılarında görülen örgütlenmenin aynıdır: Halk meclisi, *gentilice* şefler konseyi, daha o zamandan gerçek bir kral olmaya özenen askerî komutan. Bu, *gentilice* düzenin meydana getirebildiği en yetkin örgütlenme, barbarlığın yukarı aşamasının örnek kuruluşuydu. Toplum, bu örgütlenme için yeterli olan sınırları aşınca, *gentilice* düzenin sonu geldi, *gentilice* düzen yıkıldı. Onun yerini devlet aldı.

* Paralı asker. —ç.

VIII

CERMENLERDE DEVLETİN OLUŞMASI

Tacite'e göre, Cermenler çok kalabalık bir halktı. Sezar, ayrı ayrı Cermen halkının sayıları üzerinde yaklaşık bir fikir edinmemizi sağlar: Ren'in sol kıyısında görünen Üzipet ve Tenkterler için, kadın ve çocuklar dahil, 180.000 kişi rakamını verir. Böyle ayrı bir halk için 100.000* dolaylarında da olsa, bu, örneğin en parlak çağlarında 20.000 kişi bile olmadıkları halde, büyük göllerden Ohio ve Potomac'a kadar bütün ülkeyi korkutan bütün İrokuaların sayısından çok daha yüksek bir rakamdır. Böyle bir halk, eğer Ren kıyılarında yerleşmiş ve en iyi bilinenlerini elimizdeki verilere göre biraraya toplamak istersek, harita üzerinde ortalama olarak, bir Prusya ili kadar, yani 10.000 kilometrekare, ya da 182 coğrafî milkare kadar yer tutar. Romalıların *Germania Magna'sı,*** Vistül'e kadar, yuvarlak hesap 500.000 kilometrekareyi kapsar. Her ayrı halk için ortalama 100.000 kişiyle, *Germania Magna* için toplam rakam, beş milyon insanı bulur; bu rakam, bir barbar halklar topluluğu için çok yüksek, bizim bugünkü koşullarımız için çok düşüktür: kilometrekareye 10 kişi, ya da coğrafî milkare başına 550 kişi· Ama bu rakam, o çağda yaşayan bütün Cermenleri kapsamaktan uzaktır. Karpatlar boyunca, Tuna ağzına kadar, Gotik asıllı Cermen halkların, Bastarn, Pösin ve daha başkalarının bulunduğunu biliyoruz; bunlar o kadar kalabalıktılar ki, Pline, Cermenlerin başlıca gruplarından beşincisini bu halklardan meydana getirir, ve bu halklar, MÖ 180 yılından itibaren Makedonya Kralı Perse'nin hizmetine girerek, daha Ogüst'ün ilk hükümdarlık yıllarında, Edirne bölgesine kadar dayandılar. Eğer bunları yalnızca bir milyon kabul edersek, bu, doğruya yakın bir rakam olarak, milâdî çağımızın başlarında, en azından altı

* Burada kabul edilen rakam, Diodor'un Gol Keltleri konusundaki bir parçası tarafından doğrulanmış bulunuyor: "Gol'de, güçleri birbirine eşit olmayan birçok halk bulunur. En büyüklerindeki insan sayısı 200.000 civarındadır; en küçüklerindeki, 50.000." (Diodore de Sicile, V., 25.) Demek ki, ortalama 125.000 Gol'lü halk, gelişmelerinin yüksek derecesinden ötürü, sayı bakımından Cermen halklarından kesenkes biraz daha kalabalık olarak kabul edilmelidirler. [*Engels'in notu.*]

** Büyük Almanya. —ç.

milyon Cermen verir.

Cermanya'da yerleştikten sonra, nüfus, artan bir hızla çoğalmış olmalıdır; daha önce sözü edilen sınaî ilerleme, tek başına, bunu tanıtlayabilir. Burada bulunmuş olan Roma paralarına göre, Slesvig bataklıklarındaki arkeolojik buluntular 3. yüzyıla aittir. Demek ki, daha bu çağda, Baltık kıyılarında, gelişmiş bir metalurji sanayii ile gelişmiş bir dokuma sanayii, Roma İmparatorluğu'yla etkin bir ticaret ve en zengin kişiler arasında belirli bir lüks hüküm sürüyordu — bütün bunlar, hayli yoğun bir nüfusun göstergeleridir. Ama gene bu çağda, bütün Ren, tahkim edilmiş Roma sınırı ve Tuna hattı üzerinde, Kuzey Denizinden Karadenize kadar, Cermenlerin genel saldırısı da başlar — bu, nüfustaki sürekli artış ve yayılma gücünün dolaysız bir kanıtıdır. Savaşım üçyüz yıl sürdü; bu süre boyunca, gotik halkların başlıca kümesi (İskandinav Gotlarıyla Burgondlar hariç), büyük saldırı hattının sol kanadını meydana getirerek, Güney-Doğu yönünde ilerledi: Yukarı-Tuna boyunca ilerleyen Yukarı-Almanlar (Herminonlar), merkezde bulunuyorlardı; ve Ren boyunca ilerleyen sağ kanat, şimdi Franklar denen İstovenler tarafından meydana getirilmişti; Brötanya'nın fethi Enjevonlara düştü. 5. yüzyılın sonunda, zayıflamış, kansız ve güçsüz düşmüş Roma İmparatorluğu'nun kapıları, Cermen istilacılara ardına kadar açıktı.

Daha önce, eski Yunan ve Roma uygarlığının beşiği başındaydık. Şimdi tabutu başında bulunuyoruz. Akdeniz havzasındaki bütün ülkeler, yüzyıllarca, Roma dünya hegemonyasının eşitleştirici rendesi altında kalmıştı. Yunancanın hiçbir direnç gösteremediği her yerde, bütün ulusal diller, yerlerini, bozulmuş bir Latinceye bırakmışlardı; artık hiçbir ulusal ayrım kalmamıştı, Gollüler, İberyalılar, Ligüryalılar, Norikler yoktu; hepsi Romalı olmuşlardı. Roma yönetimi ve Roma hukuku, her yerde eski kandaş bağları, ve aynı zamanda, özerk yerel ve ulusal etkinliğin son kalıntılarını da yoketmişti. Yeni bir nitelik olan Roma dünyasına ilişkinlik, hiçbir ödünleme sağlamıyordu: bu bir milliyeti değil, yalnızca milliyet yokluğunu dile getiriyordu. Her yandan, yeni uluslarla ilgili öğeler vardı; çeşitli illerdeki Latince

lehçeler, gitgide birbirlerinden ayrılıyorlardı; eskiden İtalya'yı, Gol'ü, İspanya'yı ve Afrika'yı bağımsız ülkeler haline getiren doğal sınırlar gene vardı ve kendilerini her zaman duyuruyorlardı. Ama hiçbir yerde, bu öğelerle yeni uluslar meydana getirmeye yetenekli bir güç yoktu. Hiçbir yerde, bir gelişme yeteneğinden, bir direnme gücünden, hele hele yaratıcı bir güçten bir iz kalmamıştı. Geniş toprakların büyük insan yığınını birleştiren yalnızca bir tek bağ vardı: Roma devleti, ve bu, zamanla onun en kötü düşmanı, en kötü baskıcısı olmuştu. Taşra illeri Roma'yı yıkmışlardı; Roma da, artık evrensel imparatorluğun, hatta İstanbul, Trev, Milano'da oturan imparator ve imparatorcukların bile merkezi olmayan, öbürleri gibi bir taşra kenti olmuştu — ayrıcalıklı, ama artık egemen değil. Roma devleti, dev gibi, karmaşık, yalnızca ve yalnızca uyrukları ezerek para sızdırmaya özgü bir makine durumuna gelmişti. Vergiler, angaryalar, her türlü yükümlülük, nüfus kitlesini durmadan daha derinleşen bir sefalet içine gömüyorlardı; baskı, valilerin, vergi toplayıcıların, askerlerin yiyicilikleriyle dayanılmaz bir duruma gelecek kadar ileri götürülmüştü. İşte Roma devletiyle onun dünya hegemonyasının vardığı yer: Roma devleti, varolma hakkını, içerde düzenin korunması, dışarda da Barbarlara karşı [yurttaşları —ç.] koruma üzerine dayandırıyordu. Ama, onun düzeni, en kötü düzensizlikten de daha kötüydü, ve kendilerine karşı yurttaşları korumak iddiasında bulunduğu Barbarlar, yurttaşlar tarafından kurtarıcı olarak bekleniyorlardı.

Toplumsal durum, daha az umutsuz değildi. Cumhuriyetin son zamanlarından itibaren, Romalılar egemenliğinin ereği, fethedilmiş bulunan illerin iliğine kadar sömürülmesiydi; imparatorluk, bu sömürüyü ortadan kaldırmamış, tersine, onu düzen altına almıştı. İmparatorluk çaptan düştükçe, vergi ve yükümlülükler daha da artıyor, memurlar daha da utanmazca soyup soğana çeviriyorlardı. Ticaret ve sanayi hiçbir zaman halklar egemeni Romalıların işi olmamıştı; onlar yalnızca tefecilikte, kendilerinden önce ve sonra olan her şeyi geçmişlerdi. Gerçekte ticaretten kalmış bulunan şey de memurların yiyicilikleriyle yokoldu; her şeye karşın artakalan şey, Doğuda, imparatorluğun Yunan-

lılara ait kısmında bulunuyordu ki, bu konumuzun dışındadır. Genel yoksullaşma, ticarette, küçük sanayide, sanatta gerileme, nüfusun azalması, kentlerin gerilemesi, tarımın daha aşağı bir düzeye düşüşü — Roma dünya hegemonyasının vardığı sonuç bu oldu.

Bütün eski dünyada başlıca üretim dalı olan tarım, yeniden, ve her zamandan daha çok, eski durumuna gelmişti. İtalya'da, cumhuriyetin sonundan beri, hemen hemen bütün ülkeyi kaplayan uçsuz bucaksız yurtluklar (*latifundia*), iki şekilde işletilmişti: ya nüfusun yerini, bakımı az sayıda köleden başka bir şey gerektirmeyen koyunların ve sığırların almış bulunduğu otlaklar biçiminde; ya da, bir sürü kölenin, mülk sahibinin lüksü için olduğu kadar, kent pazarlarına satmak üzere de geniş ölçüde bahçıvanlık yaptığı *villa*'lar biçiminde. Büyük otlaklar korunmuş, hatta genişletilmişlerdi; *villa* alanları ve onların bahçıvanlık ürünleri, mülk sahiplerinin yoksullaşması ve kentlerin çökmesi yüzünden, bozulmuşlardı. Kölelerin emeği üzerine kurulu *latifundia*'lar işletmesi, artık kârlı (*rentable*) olmuyordu; ama, o çağda, bu, büyük ölçüde tarımın olanaklı tek biçimiydi. Küçük tarım, yeniden tek kârlı biçim durumuna gelmişti. *Villa*'lar, birbiri ardına, küçük parçalara bölündüler ve [her parça —ç.] belirli bir para ödeyen, soydan geçme kiracılara, ya da kiracıdan çok toprak sahibinin işine bakan vekilleri olan, ve çalışmaları karşılığı yıllık ürünün altıda, hatta yalnızca dokuzda-birini alan *partiarii*'lere* verildi. Ama, çoğu durumda, bu küçük toprak parçaları karşılığında her yıl değişmez bir para ödeyen *kolonlara* bırakıldılar; bu kolonlar, üzerinde çalıştıkları toprağa bağlıydılar ve onunla birlikte satılabilirlerdi; doğrusunu söylemek gerekirse, köle değildiler, ama özgür de değil; özgür kadınlarla evlenemezlerdi; ve bunların kendi aralarında kurdukları birlikler, tamamen geçerli evlilikler gibi değil, kölelerinki gibi, basit bir nikâhsız karı-kocalık (*contubernium*) olarak kabul ediliyordu. Bunlar, ortaçağ serflerinin habercileri oldular.

Antik kölecilik, ömrünü tamamlamıştı. Artık, kırda,

* Toprak kirasını ürünle ödeyen çiftçiler. —ç.

büyük tarımda olsun, kent yapımevlerinde olsun kölecilik, zahmete değer bir ilişki olmaktan çıkmıştı bunun ürünleri için pazar kalmamıştı. Çünkü, imparatorluğun parlak çağlarındaki dev gibi üretimin indirgenmiş bulunduğu küçük tarım ve küçük el zanaatlarında, çok sayıda köle için yer yoktu. Toplumda, artık yalnızca ev hizmetlerinde ve zenginlerin lüksü için çalışan kölelere yer kalmıştı. Ama cançekişen kölecilik, henüz bütün üretici çalışmayı, özgür Romalılara yaraşmaz bir köle çalışması olarak göstermeye yeterliydi ve şimdi, herkes özgürdü. Bunun sonucu, bir yandan, artık bir yük durumuna geldikleri için azat edilmiş bulunan kölelerin sayısında bir artış, bir yandan da, kopuk takımı (*verlumpt*) içine düşmüş kolonlarla özgür kişilerin sayısında bir artış oldu (yukarda sözü geçen köleci Amerika devletlerindeki *poor whites*'lar gibi). Hıristiyanlık, antik köleciliğin giderek ortadan kalkmasında, tamamen masumdur. Roma İmparatorluğu'nda, hıristiyanlık, yüzyıllarca kölecilikle içli-dışlı yaşadı, ve daha sonra, hıristiyanların kendilerini vermiş bulundukları köle ticaretini asla engellemedi; ne Kuzeydeki Almanların, ne Akdenizdeki Venediklilerin köle ticaretini, ne de daha sonraki zenci köle alışverişini.* Kölecilik kârlı olmaktan çıkmıştı, onun için ortadan kalktı. Ama cançekişen kölecilik, ağulu iğnesini bıraktı: özgür insanların üretici çalışmayı horgörmesi, Roma dünyasının içine girmiş bulunduğu çıkmaz, işte buydu. Kölecilik, iktisadî bakımdan olanaksızdı; özgür insanların çalışması, ahlâk bakımından yasaklanmıştı. Biri [kölecilik —ç.], artık toplumsal üretimin temeli olmaktan çıkmıştı; öbürü [özgür insanların çalışması ç.], henüz toplumsal üretimin temeli olamıyordu. Bu durumu düzeltebilmek için, tam bir devrimden başka hiçbir çıkar yol yoktu.

Durum, taşra illerinde daha iyi değildi. Üzerinde en çok bilgiye sahip bulunduğumuz yer, Gol'dür. Orada, kolonların yanısıra, henüz özgür köylüler de vardı. Bunlar, kendilerini, memurların, yargıçların ve tefecilerin yolsuz-

* Kremon piskoposu Lautprand'a göre, Verdün'de, yani Kutsal Cermen İmparatorluğu'nda,[10*] 10. yüzyıldaki en büyük sanayi kolu, hadım imalâtıydı: bunları, Mağripliların haremleri için, büyük kârlarla İspanya'ya ihraç ediyorlardı. [*Engels'in notu*.]

luklarına karşı korumak için, çoğunlukla güçlü bir adamın koruması altına giriyorlardı; ve bunu yalnızca tek tek kişiler değil, bütün halinde topluluklar da (komünler) yapıyorlardı; öyle ki, 4. yüzyılda, imparatorlar, bu konuda ardarda birçok yasaklama yasaları yayınladılar. Ama, koruma arayanlara, bu korumanın ne yararı olabilirdi? Patron (koruyucu, hami), koruma isteyenlere, topraklarının mülkiyetini kendine devretmeleri koşulunu dayatıyor, bu koşulla, onlara, yaşamları boyunca topraktan yararlanma hakkını sağlıyordu - kutsal kilisenin unutmadığı, 9 ve 10. yüzyıllarda, Allahın melekûtunu ve kendi öz yurtluklarını büyütmek için sık sık öykündüğü dümen. Ama bu çağda, 475 yılına doğru, Marsilya piskoposu Salvien, böylesine bir hırsızlığa karşı, öfke ve tiksintiyle, gürler; ve Romalı memurlarla büyük toprak sahiplerinin yaptıkları baskı yüzünden, birçok "Romalı"nın, Barbarlar tarafından işgal edilen bölgelere sığındıklarını ve oralarda yerleşmiş bulunan Roma yurttaşlarının, tekrar Roma egemenliğine düşmekten korktukları kadar hiçbir şeyden korkmadıklarını anlatır. Bu çağda ana-babalar, sefalet yüzünden, çoğunlukla kendi çocuklarını köle olarak satıyorlardı; bu töreye karşı yayınlanmış bulunan bir yasa, bunu tanıtlar.

Romalıları kendi öz devletlerinden kurtarmış olmak için, Cermen Barbarları, onların bütün topraklarının üçte-ikisini aldılar ve bu toprakları kendi aralarında paylaştılar. Paylaşma, *gentilice* örgütlenmeye göre yapıldı; fatihlerin sayısı görece az olduğundan, geniş alanlar, ya bütün halkın, ya da tek tek aşiret ve genslerin mülkü olarak, bölümsüz (*indivis*) kaldı. Her gens içinde, eşit parçalar halinde bölünmüş tarla ve çayırlar, çeşitli ev ekonomileri arasında kura ile dağıtıldılar; bu sıralarda devirli-yeniden-dağıtımların yapılıp yapılmadığını bilmiyoruz; herhalde, Roma illerinde bu töre çabucak ortadan kalktı ve çeşitli paylar, başkasına satılabilen özel mülk, *alleu* (tımar) haline geldiler. Ormanlar ve otlaklar, herkesin kullanımı için bölümsüz kaldılar; bu kullanım ve paylaşılmış toprakların işlenme biçimi, eski töreye göre ve topluluğun kararıyla düzenlendi. Gens köyünde ne kadar uzun bir zamandan beri yerleşmişse, Cermenlerle Romalılar giderek o kadar kaynaşıyorlar ve *gentilice* bağın akrabalık nite-

liği, yerel (*territoriale*) nitelik karşısında o kadar siliniyordu; gens kökeninin çoğunlukla görülebilir bir durumda bulunan izleri, yani birlik üyeleri arasındaki akrabalık, mark birliği içinde eridi. Öyleyse, burada, *gentilice* örgütlenme, hiç değilse mark ortaklığının tutunduğu ülkelerde —Fransa'nın kuzeyinde, İngiltere'de, Almanya ve İskandinavya'da—, yavaş yavaş yerel bir örgütlenme biçimine dönüştü ve bundan ötürü, devletin kuruluşuna uygun olma yeteneğini kazandı. Ama gene de, bütün *gentilice* örgütlenmeye özgü ilkel demokratik niteliğini korudu, ve böylece, daha sonra kendisine zorla kabul ettirilen yozlaşmış biçim içinde bile, kendinden bir şeyler sakladı; ve en yakın çağa kadar, ezilen insanların elinde etkili bir silah olarak kaldı.

Eğer gens içindeki kan bağı çabucak kaybolduysa, bu, aşiret içinde olduğu kadar, bütün halk içinde de, yönetici organların fetih sonucu yozlaşmaları yüzünden oldu. Biliyoruz ki, astlar üzerinde egemenlik *gentilice* örgütlenmeyle bağdaşmaz bir şeydir. Bunu burada büyük bir ölçek üzerinde görüyoruz. Roma illerinin efendisi bulunan Cermen halkları, fethettikleri yeri bir düzene koymak zorundaydılar. Ama, Romalı kitleler, ne *gentilice* gruplar içine kabul edilebilirlerdi, ne de bu gruplar aracılığıyla egemenlik altına alınabilirlerdi. Her şeyden önce çoğu yerlerde varlıklarını sürdüren yerel Roma yönetim organlarının başına Roma devleti yerine geçecek bir şey (*substitut*) koymak gerekiyordu, ve bu da ancak bir başka devlet olabilirdi; öyleyse, *gentilice* kuruluş organlarının, devlet organları haline dönüşmeleri, ve bu işin de, koşulların baskısı altında, çok çabuk olması gerekiyordu. Ama fatih halkın en yakın temsilcisi askerî şefti. Fethedilen toprakların dış güvenliği olduğu kadar iç güvenliği de, onun iktidarının pekişmiş olmasını gerektiriyordu. Askerî komutanlığın krallığa dönüşmesi zamanı gelmişti: bu dönüşüm gerçekleşti.

Franklar İmparatorluğunu alalım. Burada, utku kazanmış Salienler halkının eline, yalnızca Roma devletinin uçsuz bucaksız yurtlukları değil, ayrıca, irili ufaklı ülke (*Gau*) ve mark birlikleri arasında paylaşılmamış bulunan bütün geniş topraklar, özellikle büyük orman alanları da geçmişti. Basit yüksek askerî şeflikten gerçek prens aşamasına geçmiş bu-

lunan Frank kralının yaptığı ilk şey, bu halk mülkünü krallık yurtluğu biçimine dönüştürmek, onu halktan çalmak, ve armağan ya da tımar (*fief*) olarak bileliğindeki adamlara vermek oldu. Başlangıçta onun kişisel askerî muhafız takımı (*escorte*) ve ordunun öbür ast şeflerinden meydana gelmiş bulunan bu bilelik, kısa zamanda, Romalılarla, yani kâtiplik yetenekleri, kültürleri, Latinceden türeyen halk dilleri, Latin yazı dili ve ülkenin hukuku üzerindeki bilgileriyle, çabucak vazgeçilmez bir durum kazanan Romalılaşmış Gollülerle büyüdü; ayrıca, bunlara, hükümdar bileliğini (*la cour*) meydana getiren; ve kralın, aralarından gözdelerini seçtiği, köleler, serfler ve azatlılar da katıldılar. Halka ait olan toprak parçaları, önce çoğunlukla armağan olarak, daha sonra da gedikler[103] biçimi altında, başlangıçta, hemen hemen daima kralın yaşam süresince, bu insanlara verildi; böylece, halk zararına, yeni bir soylular sınıfının temeli atılmış oldu.

Ama hepsi bu kadar değil. Geniş imparatorluk alanı, eski *gentilice* örgütlenme araçlarıyla yönetilemiyordu; şefler konseyi, hatta çoktan beri yürürlükten kalkmadığı yerlerde bile toplanamıyordu, ve kısa zamanda yerini kralın sürekli çevresine bıraktı; eski halk meclisi, biçimsel olarak varlığını sürdürdü, ama o da, gitgide, yalnızca ordunun ast şefleriyle doğmakta bulunan soyluluğun meclisi halinde geldi, iç savaşlarla fetih savaşları, ki bu sonuncuları asıl Charlemagne zamanında yapılmışlardı, bütün bu sürekli savaşlar, vaktiyle Cumhuriyetin son zamanlarında Roma köylülerini nasıl tüketip yıkmışlarsa, Frank kitlesini, toprak sahibi özgür köylüleri de öylece tükettiler ve yıktılar. Başlangıçta ordunun bütününü, ve Fransa'nın fethinden sonrada çekirdeğini oluşturan bu özgür köylüler, 9. yüzyılın başlarında öylesine yoksul düşmüşlerdi ki, ancak beş erkekten biri, savaşa katılabiliyordu. Doğrudan doğruya kral tarafından toplanmaya çağrılan özgür köylülerden kurulu bir silahlı kuvvet yerine, aralarında serf köylülerin, yani vaktiyle kraldan başka efendi tanımayan, ve daha da önceleri, hiçbir efendi, hatta bir kral bile tanımayan kimselerden gelen kuşakların da bulunduğu, yeni beliren büyüklerin çavuşlarından (*Dienstleute*) kurulu bir ordu meydana getirilmişti. Charlemagne'ın ardılları zamanında, iç savaşlar, krallık iktidarının güçsüzlüğü ve bunun

sonucu büyüklerin yaptığı yolsuzluklar, - Charlemagne tarafından atanmış bulunan ve görevlerinin kalıtımla geçmesi özlerini taşıyan *kontlar*[131] da buna ekleniyordu—, son olarak da Norman akınları, Frank köylüsünün yıkılışı tamamlandı. Charlemagne'ın ölümünden elli yıl sonra, Frank İmparatorluğu, direnmeye yeteneksiz, tıpkı Roma İmparatorluğu'nun, dörtyüz yıl önce, Frankların ayakları dibinde kalması gibi, Normanların ayakları altına seriliyordu.

Ve yalnızca dış güçsüzlük değil, iç düzen, daha doğrusu düzensizlik de, hemen aynı derecede kötüydü. Özgür durumdaki Frank köylüleri, öncellerinin, [yani —ç.] Roma kolonlarının durumuna benzer bir durum içine sokulmuşlardır. Savaşlar ve soygunlarla yıkılmış krallık iktidarı da onları korumak için çok güçsüz olduğuna göre, ya yeni soylular sınıfının, ya da kilisenin koruması altına girmek zorundaydılar; ama bu koruma onlara pahalıya maloluyordu. Vaktiyle Gol köylülerinin yapmış bulundukları gibi, topraklarının mülkiyetini, bunu onlara değişik ve değişebilir biçimler altında, ama her zaman hizmet ve vergi yükümlülüğü karşılığı *kullanma hakkı* (*tenure*) olarak veren metbularına (*suzerain*) aktarma zorunda kaldılar; bu bağımlılık biçiminin egemenliği altına girdikten sonra, yavaş yavaş, kişisel özgürlüklerini de yitirdiler; birkaç kuşak sonra, artık çoğunlukla serf durumuna gelmişlerdi. Köylülüğün çöküşü ne kadar hızlı oluyordu; İrminon'un *polyptique*'i, [yani —ç.] Saint Germain-des-Prés (o zaman Paris yakınında, şimdi Paris'in içinde) manastırının kadastro kütüğü bunu gösterir. Bu manastırın, çevreye serpilmiş geniş toprakları üzerinde, daha Charlemagne zamanında, hemen hemen salt Cermen adları taşıyan Franklara ilişkin olmak üzere, 2.788 ev ekonomisi vardı. Bunlar arasında, 2.080 kolon, 35 lit, 220 köle, ve yalnızca 8 özgür uyruk (*Hintersassen*) [aile bulunuyordu —ç.]! Metbu, köylünün toprağını mülk olarak kendine devrettiriyor ve ona yalnızca yaşadığı sürece topraktan yararlanma hakkını veriyordu; işte Salvien'in dine aykırı olduğunu ilân ettiği bu yöntem, şimdi genellikle kilise tarafından köylülere karşı uygulanmaktaydı. Mark ortaklığı üyesi Cermenlere, köprü ve yol yapımı ve genel yarar sağlayan öbür işler için yüklenen hizmetlerde oldu-

şu gibi, gitgide yayılan angaryalar (*corvées*), örneklerini Roma *angaries*'lerinden,[105] yani devlet yararına [yaptırılan ç.] zoraki hizmetlerden almışlardı. Öyleyse, görünüşte, halk kitlesi, dört yüzyıl sonra, tamamen hareket noktasına dönmüş bulunuyordu.

Ama bu yalnızca iki şeyi tanıtlıyordu: Bir yandan, batmakta olan Roma İmparatorluğu'nda, toplumsal örgütlenme ve mülkiyet dağılımının, tarım ve sanayideki çağdaş üretim aşamasına tamamen uygun düştüklerini ve bundan dolayı kaçınılmaz şeyler olduklarını; öte yandan, bu üretim aşamasının, daha sonraki dört yüzyıl süresince, kayda değer bir ilerleme ya da gerileme göstermediğini, ve bundan dolayı da aynı mülkiyet dağılımı ve aynı sınıfların, zorunlu olarak, yeniden ortaya çıkmalarına neden olduğunu. Roma İmparatorluğu'nun son yüzyıllarında kent, köy üzerindeki eski ağırlığını kaybetmiş ve bu ağırlığı, Cermen egemenliğinin ilk yüzyılları içinde de yeniden elde edememişti. Bu, tarımda olduğu kadar, sanayide de düşük bir gelişme derecesini öngerektirir. Egemen büyük toprak sahipleriyle küçük bağımlı köylüler, bu durumun zorunlu ürünleridir. Böylesine bir toplumda, bir yanda köleleri ve Roma'nın *latifundia*'lar ekonomisini, öbür yanda da angaryalar ve büyük modern tarımı birarada tutmak olanaksızdı; Charlemagne'ın hemen hemen iz bırakmadan yokolan o ünlü imparatorluk *villa*'larıyla yaptığı büyük deneyler, bunun öyle olduğunu tanıtlar. Bu deneyler, manastırlar tarafından devam ettirildi ve yalnızca onlar için verimli oldu; ama manastırlar, bekârlık üzerine kurulu, anormal toplumsal yapılardı; istisnaî sonuçlar verebilirlerdi; ama işte bundan dolayı da istisna olarak kalmak zorundaydılar.

Ama gene de, bu dört yüzyıl süresince, bir ilerleme olmuştu. Bu dönemin sonunda, her ne kadar başta varolan başlıca sınıfların hemen hemen tıpkısını yeniden buluyorsak da, bu sınıfları meydana getiren insanlar değişmişlerdi. Antik kölecilik yokolmuştu; kopuk takımı (*verlumpt*) içine düşmüş, çalışmayı aşağılık bir şey olarak horgören özgür insanlar yokolmuştu. Roma kolonuyla yeni serf arasında, özgür Frank köylüsü ortaya çıkmıştı. Batmakta olan Roma İmparatorluğu'nun "yararsız anı ve boşuna çekişme"-

si ölmüş ve gömülmüştü. 9. yüzyılın toplumsal sınıfları, gerileyen bir uygarlığın batışı içinde değil, yeni bir uygarlığın doğum sancıları içinde meydana gelmişlerdi. Yeni kuşak, efendisi olsun, hizmetkârı olsun, Romalı öncellerine göre, yiğit bir kuşaktı. Romalılar için antik dünyanın umutsuz çöküş biçimi olan güçlü toprak sahipleriyle köleleştirilmiş köylüler arasındaki ilişkiler, şimdi, yeni kuşak için, yeni bir gelişmenin hareket noktası olmuştu. Dahası var: bu dört yüzyıl ne kadar verimsiz görünürse görünsün, onlardan hiç olmazsa bir büyük sonuç kalıyordu: Batı Avrupa insanlığının, gelecekteki tarih için yeni örgütlenme ve yapısı olan modern milliyetler. Cermenler, Avrupa'yı gerçekten yeniden canlandırmışlardı ve bu yüzden cermanik dönemdeki devletlerin yıkılışı, Normanlara ve Sarazenlere uyruklaşmayla değil, toprak gediklerinde (*bénéfices*) ve koruma[186] aramada, feodaliteye doğru sürekli bir gelişmeyle sonuçlandı ve bu öyle büyük bir nüfus artışıyla birlikte oldu ki, hemen iki yüzyıl sonra, haçlı seferlerindeki büyük insan kayıplarına kolayca katlanıldı.

Ama Cermenlerin, cançekişen Avrupa'ya, sayesinde yeni bir dirimsel güç üfürdükleri gizemli büyü neydi? Şoven tarihçilerimizin bize anlatıkları gibi, bu cermanik topluluğun içinde varolan mucizevî bir erdem miydi? Hiç de değil. Cermenler, özellikle o çağda, çok yetenekli ve canlı bir gelişme içinde bulunan Aryen bir soydu. Ama Avrupa'yı gençleştiren onların özgül ulusal nitelikleri değil, yalnızca... barbarlıkları, *gentilice* örgütlenmeleridir.

Cermenlerin kişisel değer ve yiğitlikleri, özgürlük eğilimleri ve her kamu işini kendi işi gibi gören demokratik içgüdüleri, uzun sözün kısası, Romalıların yitirmiş bulundukları ve Roma dünyasının balçığıyla yeni devletler yapmaya ve yeni ulusal özellikler geliştirmeye yetenekli bütün nitelikler — eğer bunlar, yukarı aşamadaki Barbar'a ilişkin, *gentilice* örgütlenmenin meyvesi olan belirleyici çizgiler değilse, neydi?

Eğer onlar, tek-eşliliğin eski biçimini altüst ettilerse, eğer erkeğin aile içindeki egemenliğini yumuşattılarsa, eğer kadına, klasik dünyanın hiç görmemiş bulunduğu çok yüksek bir durum sağladılarsa, onları bütün bu işleri yapma-

yı yetenekli kılan şey, barbarlıkları, *gentilice* töreleri, analık hukuku çağının hâlâ canlı kalan mirasları (*legs*) değilse, neydi?

Eğer onlar, hiç değilse bellibaşlı üç ülkede —Almanya, Kuzey Fransa ve İngiltere'de—, gerçek *gentilice* örgütlenmeden bir parçayı, mark ortaklıkları biçimi altında kurtarıp, feodal devlete geçirdiler, ve böylece, ezilen sınıfa, köylülere, hatta ortaçağın en sert servaj (toprakbentlik) düzeni altında bile, ne antik kölelerin, ne de modern proleterlerin yararlanabildikleri genel bir kaynaşma ve bir direnç aracı verdilerse, bu, barbarlıklarından, soylar bakımından yerleşme biçimindeki tamamen barbar sistemlerinden başka, neye borçlu bulunuluyordu?

Ve son olarak, eğer onlar, anayurtlarında vaktiyle uygulanmış ve Roma İmparatorluğu'ndaki köleciliğin de kendisine doğru evrimlenmiş bulunduğu, kulluğun (*servitude*) yumuşatılmış biçimini geliştirdiler, ve yalnızca, ilk olarak Fourier'nin, "çiftçilere *sınıf olarak* ve dereceli kurtuluş araçlarını sağlar" (*"fournit aux cultivateurs des moyens d'affranchissement* collectif et progressif")* diye belirttiği, ve bundan ötürü, —gerçekte, ortaçağ serfleri, yavaş yavaş, sınıf olarak kurtuluşlarını kopardıkları halde— yalnızca bireysel, araçsız ve derecesiz kurtuluşun olanaklı bulunduğu köleciliğe göre (antikçağda, köleciliğin bir ayaklanmayla ortadan kaldırıldığı hiç görülmemiştir) büyük üstünlük taşıyan bu biçimin geçerlik kazanmasını sağladılarsa, bu, sayesinde, ister antikçağın çalışma köleciliği, ister Doğunun ev köleciliği şeklinde olsun, henüz tam köleciliğe ulaşmamış bulunan Cermenlerin barbarlığından başka, neye borçlu bulunuluyordu?

Cermenlerin Roma dünyasına, dirimsel güç ve canlandırıcı tohum olarak aşıladıkları tek şey, barbarlık idi. Gerçekte, cançekişen uygarlık yüzünden acı çeken bir dünyayı gençleştirmeye, yalnızca barbarlar yeteneklidir. Ve Cermenlerin, büyük akınlardan önce, ulaşmış ve içinde gelişmiş bulundukları barbarlığın yukarı aşaması, bu süreç için gerçekten en uygun aşamaydı. Bu, her şeyi açıklar.

* Çiftçilere *topluluk halinde* ve dereceli kurtuluş araçlarını sağlar. —ç.

BARBARLIK VE UYGARLIK

Şimdi, ayrı ayrı üç büyük örnekte: Yunanlılarda, Romalılarda ve Cermenlerde, *gentilice* örgütlenmenin yıkılışını izlemiş bulunuyoruz. Bitirmek için, barbarlığın yukarı aşamasından itibaren, toplumdaki *gentilice* örgütlenmeyi yıkmaya çalışan ve uygarlığın doğuşuyla onu tamamen yokeden genel iktisadî koşulları inceleyelim. Burada, Marx'ın *Kapital*'i, bize Morgan'ın kitabı kadar gerekli olacak.

Yabanıllığın orta aşamasında doğup, yukarı aşamasında gelişmesini sürdüren gens, sahip bulunduğumuz kaynaklardan anlayabildiğimiz kadarıyla, barbarlığın aşağı aşamasında, gelişmesinin doruğuna erişir. Öyleyse, işte bu gelişme aşamasından başlayacağız.

Amerika kızılderililerinin bize örnek hizmeti görecekleri bu aşamada, *gentilice* örgütlenmeyi en yetkin biçimiyle görürüz. Bir aşiret, birkaç gense, *genellikle iki* gense bölünmüştür; bu ilkel genslerden herbiri, nüfus artışıyla, kendileri karşısında ana-gensin kabile görevi yaptığı birkaç kız-gense bölünür; bizzat aşiret, birkaç aşiret biçiminde bölünür, ve bunlardan herbiri içinde, eski gensleri, büyük ölçüde yeniden buluruz; bir konfederasyon, hiç değilse belirli durumlarda, akraba aşiretleri birleştirir. Bu yalın örgütlenme, kendisini doğuran toplumsal koşullara tamamen uygun düşer. Bu koşullar, bu koşullara özgü ve bunların kendiliğinden bir topluluğundan başka bir şey değildir; bu biçimde örgütlenmiş bir toplum içinde doğabilecek bütün çatışmaları bir düzene koymaya yeteneklidir. Dış çatışmaları ise, savaş çözümler; savaş, aşiretin yokolmasıyla son bulabilir, ama köleleşmesiyle hiçbir zaman. *Gentilice* örgütlenmenin büyüklüğünün, ama darlığının da nedeni, onda, egemenlik ve kölelik için hiçbir yer bulunmamasıdır. İçinde, haklar ve görevler arasında henüz hiçbir ayrım yoktur; Amerika yerlisi için, kamu işlerine, kan davası ya da öbür cezalandırma pratiklerine katılmanın bir hak mı, ya da bir ödev mi olduğunu bilmek gibi bir sorun yoktur; bu sorun ona, yemenin, uyumanın, avlanmanın bir hak mı, yoksa bir ödev mi olduğunu sormak kadar saçma görünür. Bunun

pılı, aşiret ve gensin çeşitli sınıflar biçiminde bir bölünmesi de, sözkonusu olamaz. Ve bu, bizi bu durumun iktisadî temelini incelemeye götürür.

Nüfus son derece seyrektir; yalnız aşiret merkezinde daha yoğundur, bu merkezin çevresinde, önce geniş bir kuşak üzerinde, av alanı, sonra aşireti öbür aşiretlerden ayıran, tarafsız koruyucu orman (*Schutzwald*) yayılır. İşbölümü, tamamen kendiliğindendir; yalnızca iki cinsiyet arasında işbölümü vardır. Erkek savaşır, ava ve balığa gider, ilkel besin maddelerini ve bunların gerektirdiği aletleri sağlar. Kadın evde uğraşır, yiyecek ve giysileri hazırlar: yemek pişirir, dokur, diker. İkisi de kendi alanında egemendir: erkek ormanda, kadın evde. İkisi de, yaptığı ve kullandığı aletlerin sahibidir: erkek, silahların, avcılık ve balıkçılık aletlerinin; kadın, ev eşyalarının. Ev ekonomisi, çoğunlukla büyük sayıda aile arasında, ortaklaşadır.* Ortaklaşa yapılan ve ortaklaşa kullanılan şey, ortak mülktür: ev, bahçe, oyma kayık. Öyleyse, hukukçu ve iktisatçılar tarafından, doğruya aykırı olarak uygar topluma maledilen, bugünkü kapitalist mülkiyetin hâlâ üzerine dayandığı son aldatıcı hukuksal bahane olan "kişisel çalışmanın meyvesi olan mülkiyet" fikri, yalnızca ve yalnızca burada geçerlidir.

Ama insanlar, her yerde bu aşamada durmadılar. Asya'da, insanlara alışmaya, alıştıktan sonra da, yetiştirilmeye ehil hayvanlar buldular. Yabanıl mandanın dişisini avlayarak yakalamak gerekiyordu; ama insana alıştıktan sonra, her yıl bir malak, ve üstelik süt veriyordu: En gelişmiş aşiretlerden bazıları —Aryenler, Semitler, hatta belki Turanlılar —, önce hayvanları evcilleştirdiler, daha sonra, esas çalışma kolları olan hayvan yetiştirme ve hayvan sürülerinin korunmasına geçtiler. Çoban aşiretler, kendilerini öbür Barbarlardan ayırdılar: *birinci büyük toplumsal işbölümü.* Çoban aşiretler yalnızca daha çok üretmekle kalmıyorlar, ayrıca öbür Barbarlardan başka besinler de üretiyorlardı. Yalnızca daha çok süt, süt ürünleri ve ete değil, ayrıca derilere, yüne, keçi kılına, ve üretimleri ilkel maddelerle birlikte artan iplik ve do-

* Özellikle Amerika'nın kuzey-batı kıyısında (Bancroft'a bakınız). Kraliçe Şarlot adalarında yaşayan Haidahlar arasında, aynı çatı altında sayıları 700'e varan insanı birarada toplayan ev ekonomileri bulunur. Nutkalarda, aşiretler, bütün halinde aynı çatı altında yaşıyorlardı. [*Engels'in notu.*]

kumalara da sahip oluyorlardı. İşte böylece, ilk kez olarak, düzenli bir değişim olanaklı duruma geldi. Daha önceki aşamalarda, ancak rasgele değişimler olabiliyordu; silah ve aletler yapımında, özel bir ustalık, geçici bir işbölümüne yolaçabilir. Böylece birçok yerde, taş devrinin son çağına ilişkin, çakmak taşından aletler yapmaya yarayan bazı atelye kalıntıları bulunmuştur; bu atelyelerde ustalıklarını geliştiren zanaatçılar, kuşkusuz, Hint *gentilice* gruplarındaki zanaatçıların hâlâ yapmakta oldukları gibi, topluluk hesabına çalışıyorlardı. Aşiret içinde gerçekleştirilenden başka bir değişim, bu aşamada, hiçbir biçimde yapılamazdı, ve aşiret içindeki değişim bile istisnaî bir olgu olarak kalıyordu. Buna karşılık, burada, çoban aşiretler [öbür aşiretlerden —ç.] ayrıldıktan sonra, çeşitli aşiretlerin üyeleri arasındaki değişim, ve düzenli bir kurum durumuna gelen bu değişimin gelişip sağlamlaşması için bütün koşulları hazır buluyoruz. Başlangıçta, değişim karşılıklı *gentilice* şeflerin aracılığıyla, aşiretten aşirete yapılıyordu; ama sürüler, özel mülkiyete geçmeye başlayınca, bireysel değişim, gitgide ağır bastı ve sonunda değişimin tek biçimi durumuna geldi. Bununla birlikte, çoban aşiretlerin, komşularından aldıklarına karşılık, onlara sattıkları başlıca madde, davardı; davar, bütün öbür metaların kendisiyle değerlendirildiği ve bunlara karşılık her yerde seve seve kabul edilen meta durumuna geldi, — kısaca, davar, para görevi görmeye başladı ve bu aşamadan itibaren paranın yerini tuttu: meta değişimi başlar başlamaz, bir meta-para gereksinmesi, kaçınılmaz ve ivedi bir durum idi.

Bahçıvanlık, [yani —ç.] aşağı aşamadaki Asya barbarlarınca kuşkusuz bilinmeyen bir şey olan tarım başlangıcı, onlarda, en geç orta aşama süresinde kendini gösterdi. Yüksek Turan yaylalarının iklimi, uzun ve sert kış için ot ve saman yedekliği olmaksızın, çoban yaşamına izin vermez, demek ki, burada, çayırların düzenlenmesi ve tahıl ekimi zorunlu durumdaydı. Karadenizin kuzeyindeki stepler için de durum aynıydı. Ama, davar için üretilen tahıl, kısa zamanda insan için bir besin haline geldi. İşlenmiş topraklar henüz aşiret mülkü [olarak —ç.] kaldılar, işlenmiş topraklardan yararlanma [hakkı —ç.] önce gense, daha sonra da, gens tarafından ev topluluklarına, ve son olarak da, bireylere ve-

yordu; bireylerin belki bazı kullanım hakları vardı, ama başka hiçbir hakları yoktu.

Bu aşamadaki sınaî fetihler arasında, iki tanesi özel bir önem taşır. [Bunların —ç.] birincisi dokuma tezgâhı, ikincisi, maden filizlerinin dökümü ve madenlerin işlenmesidir. Bakır, kalay ve bunların alaşımıyla meydana gelen tunç, en önemlileriydi; tunç, etkili aletler ve silahlar yapılmasına yarıyordu, ama, bunlar, çakmak taşından yapılma aletlerin yerine geçemiyordu; bu işi ancak demir yapabilirdi, ama henüz demir elde etmek bilinmiyordu. Süsleme ve süslenme için, kuşkusuz daha o zamandan, bakır ve tunca göre daha büyük bir değere sahip bulunan altın ve gümüşün kullanılmasına başlandı.

Bütün çalışma kollarındaki —hayvancılık, tarım, ev sanayii— üretim artışı, insan emek-gücüne, kendisine gerekenden daha çoğunu üretmek yeteneğini kazandırdı. Bu, aynı zamanda, her gens, ev topluluğu ya da karı-koca ailesi üyesine düşen günlük iş tutarını artırdı. Yeni emek-güçlerine başvurmak gerekli duruma geldi. Savaş bunları sağladı: savaş tutsakları köle haline getirildiler. Birinci büyük toplumsal işbölümü, emek üretkenliğini, dolayısıyla servetleri artırıp üretim alanını genişleterek, o günkü tarihsel koşullar içinde, zorunlu olarak köleliği getirdi. Birinci büyük toplumsal işbölümünden, toplumun iki sınıf: efendiler ve köleler, sömürenler ve sömürülenler biçimindeki ilk büyük bölünüşü doğdu.

Sürüler, aşiret ya da gensin ortaklaşa mülkiyetinden, bireysel aile başkanlarının mülkiyetine ne zaman ve nasıl geçti? Şimdiye kadar bu konuda hiçbir şey bilmiyoruz. Ama, öz bakımından, bu işin bu aşamada olmuş olması gerekir. O zaman, sürüler ve öbür yeni servetlerle, aile, köklü bir değişikliğe uğradı. Geçinme gereçlerini kazanmak her zaman erkeğin işi olmuştu; bu iş için zorunlu araçları üreten ve bu araçların mülkiyetine sahip olan, erkekti. Yeni geçinme araçlarını, sürüler meydana getiriyordu: onları önce evcilleştirmek, sonra da korumak, erkeğin eseri olmuştu. Bundan dolayı, davar erkeğe aitti; tıpkı davara karşılık trampa edilen meta ve kölelerin de ona ait olması gibi. Şimdi üretimin sağladığı bütün kazanç (*bénéfice*) erkeğe gidiyordu; bundan

kadın da yararlanıyordu, ama mülkiyette hiçbir payı yoktu. "Yabanıl" savaşçı ve avcı, evde ikinci planda kalmakla yetinmişti; "daha yumuşak huylu" çoban, servetiyle övünerek, birinci plana çıktı ve kadını ikinci plana itti. Ve kadın bundan yakınamazdı. Aile içindeki işbölümü, mülkiyetin kadınla erkek arasındaki paylaşımını düzenliyordu; bu, aynı kalmıştı; ama gene de, yalnızca aile dışındaki işbölümünün değişmiş olması yüzünden, evlik ilişkiler şimdi altüst oluyordu. Eskiden kadının evdeki üstünlüğünü sağlayan neden: kadının kendini tamamen ev işlerine vermesi olgusu, şimdi, evde erkeğin üstünlüğünü sağlıyordu: kadının ev işleri, artık, erkeğin üretken emeği yanında hesaba katılmıyordu; önemli olan erkeğin çalışmasıydı; kadının çalışması, yalnızca önemsiz bir destekti. Daha burada, üretken toplumsal emek dışında, özel ev işleriyle yetinmek zorunda kaldıkça, kadının kurtuluşunun, kadın-erkek eşitliğinin olanaksız olduğu ve olanaksız kalacağı ortaya çıkar. Kadının kurtuluşunun gerçekleşebilir bir duruma gelmesi için, önce, geniş bir toplumsal ölçek üzerinde üretime katılabilmesi ve ev işlerinin onu yalnızca çok önemsiz bir ölçüde uğraştırması gerekir. Bu da, ancak, yalnızca kadınların geniş ölçüde çalışmasını kabul etmekle kalmayıp, ayrıca bunu kesinlikle gerektiren, ve özel ev işini gitgide bir kamu sanayii yapmaya yönelen modern büyük sanayi ile olanaklı duruma geldi.

Erkeğin evdeki gerçek üstünlüğüyle, mutlak gücünün son engeli de yıkılıyordu. Bu mutlak güç, analık hukukunun yokoluşu, babalık hukukunun kuruluşu, iki-başlı-evlilikten kerte kerte tek-eşli-evliliğe geçişle doğrulanmış ve sürekileştirilmiş oldu. Ama bununla, eski *gentilice* örgütlenmede bir çatlak meydana geliyordu; karı-koca ailesi bir güç durumuna geldi ve korkutucu bir biçimde gensin karşısına dikildi.

Bir adım daha atarsak, kendimizi, bütün uygar halkların kahramanlık çağlarını geçirdikleri dönem olan, barbarlığın yukarı aşamasında buluruz: [bu çağ — ç.] demir kılıç çağı[dır — ç.], ama aynı zamanda, demir saban ve demir balta [çağı — ç.]. Tarihte devrimci bir rol oynayan bütün ilkel maddelerin en önemli ve... patatese kadar en sonuncusu [olan — ç.] demir, insanın hizmetine girmişti. Demir, çok geniş topraklar üzerindeki tarlaların işlenmesini, çok geniş

ormanlık alanların açılmasını sağladı; zanaatçıya, hiçbir taşın, bilinen hiçbir öbür maddenin dayanamayacağı bir sertlik ve keskinlikte bir alet verdi. Bütün bunlar yavaş yavaş oldu: ilk demirin sertliği, çoğunlukla, tunçtan daha azdı. Bundan dolayı, çakmak taşından silah ancak yavaş yavaş kayboldu; taş baltalar, yalnız *Hildebrand Türküsü*'nde değil, *Hastings*'de de, 1066 yılında, hâlâ savaşıyorlardı.[187] Ama ilerleme, zaman zaman kesilip hızlanarak, o zamandan beri karşı durulmaz bir biçimde, adım adım gerçekleşti. Taş ya da tuğladan yapılma evleri, taştan surlar, kuleler ve mazgallarla kapsayan kent, aşiret ya da aşiretler konfederasyonunun merkezi oldu; bu, mimarlıkta büyük bir ilerlemenin olduğu kadar, artan tehlike ve artan korunma gereksinmesinin de işaretidir. Servet hızla arttı, ama bireysel servet olarak; dokumacılık, madenlerin işlenmesi ve gitgide farklılaşan öbür zanaatlar, üretime artan bir çeşitlilik ve yetkinlik veriyordu; bundan böyle, tahıl, sebze ve meyvelerin yanısıra, tarım, elde edilmeleri öğrenilmiş bulunan, zeytinyağı ve şarabı da sağlamaktaydı. Böylesine çeşitli bir çalışım, artık aynı birey tarafından yürütülemezdi: *ikinci büyük* [toplumsal —ç.] *işbölümü* gerçekleşti: küçük zanaatlar, tarımdan ayrıldı. Üretimde, ve onunla birlikte emek üretkenliğindeki sürekli artış, insan emek-gücünün değerini artırdı; önceki aşamada başlangıç durumunda ve yer yer görülen kölelik, şimdi toplumsal sistemin esas bir bileştireni durumuna gelir; köleler basit yardımcılar olmaktan çıkarlar; tarlalarda ve atelyelerde, düzinelerle köle işe sürülür. Üretimin, başlıca iki kola: tarım ve küçük sanayie ayrılmasıyla, doğrudan doğruya değişim için üretim doğar; bu, meta üretimidir. Meta üretimiyle, yalnızca aşiret içinde ve aşiret sınırlarında yapılan ticaret değil, ayrıca, denizaşırı ticaret de, şimdiden, doğar. Bununla birlikte, bütün bunlar, henüz gelişmelerinin ilk basamağındadırlar; değerli madenler, egemen ve evrensel meta-para haline gelmeye başlarlar, ama henüz para olarak basılmazlar, yalnızca, ağırlıklarına göre değiştirilirler.

Özgür insanlarla köleler arasındaki ayrımın yanısıra, zenginlerle yoksullar arasındaki ayrım da kendini gösterir: Toplumda, yeni işbölümüne eşlik eden, sınıflar biçiminde yeni bir bölünme. Bireysel aile başkanları arasındaki mülkiyet ay-

rımları, her yerde, o zamana kadar varlığını sürdürmüş bulunan eski komünist ev topluluğunu, ve onunla birlikte, toprağın bu topluluk hesabına ortaklaşa sürülmesi [töresini — ç.] yok eder. Ekilebilir topraklar, işlemeleri için, önce geçici, sonra sürekli olarak, karı-koca ailelerine verilirler; ikibaşlı-evlilikten tek-eşliliğe geçişe koşut olarak, tam özel mülkiyete geçiş, yavaş yavaş tamamlanır. Karı-koca ailesi, toplumda, ekonomik birim haline gelmeye başlar.

Daha yoğun bir nüfus, dışarda olduğu kadar içerde de daha sıkı bir bağlılığı gerektirir. Her yerde, aralarında akrabalık bulunan aşiretlerin konfederasyon biçiminde birleşmeleri bir zorunluluk haline gelir; bu aşiretler az sonra da, birbirleriyle kaynaşırlar, ve onlarla birlikte, ayrı ayrı aşiret toprakları da, halkın kolektif toprağı biçiminde kaynaşır. Halkın askerî şefi —*rex, bazileus, thiudans*— vazgeçilmez, sürekli bir görevli durumunu kazanır. Askerî şef, konsey, halk meclisi: işte, *gentilice* örgütlenmenin, bir askerî demokrasi olmak için dönüşmüş bulunan organları bunlardır. Askerî — çünkü savaş ve savaş için örgütlenme, şimdi halk yaşamının düzenli görevleri haline gelmiştir. Servet sahibi olmayı, yaşamın başlıca ereklerinden biri gibi gören halklarda, komşuların serveti tamah uyandırır. Bunlar barbar halklardır; yağma etmek, onlara, çalışarak kazanmaktan daha kolay, hatta daha onurlu görünür. Eskiden yalnızca bir zorbalığın öcünü almak, ya da daralan bir toprağı genişletmek için yapılan savaş, şimdi yalnızca yağma için yapılır ve sürekli bir sanayi kolu durumuna gelir. Yeni müstahkem kentlerin çevresinde korkutucu surların dikilmesi nedensiz değildir; bu surların hendeklerinde, *gentilice* örgütlenmenin kuyu gibi mezarı açılırken, kuleleri uygarlık içinde yükselir. İçerde de durum aynıdır. Çapul savaşları, yüksek askerî şefin de, ast şeflerin de gücünü artırır; bunların ardıllarının aynı aileler içinden seçilmesi töresi, özellikle babalık hukukunun girişinden sonra, yavaş yavaş önce hoşgörülen, sonra hak olarak istenen en sonra da gasbedilen bir kalıtım durumuna gelir; soydan geçme krallığın ve soydan geçme soyluluğun temeli kurulmuş bulunur. Böylece, *gentilice* örgütlenme organları, halk içindeki, gens, kabile, aşiret içindeki köklerinden yavaş yavaş kopar ve bü-

tün *gentilice* örgütlenme, kendi karşıtı haline dönüşür: kendi işlerini özgürce düzenleme ereği gözeten bir aşiretler örgütlenmesiyken, komşularını soyan ve ezen bir örgütlenme olur; ve sonuç olarak [bu yeni örgütlenmenin —ç.], önceleri halk isteminin araçları olan organizmaları, kendi öz halkına karşı, özerk egemenlik ve baskı organizmaları durumuna gelir. Ama, servete karşı duyulan susama, gens üyelerini zenginler ve yoksullar biçiminde bölmeseydi, "aynı gens içindeki mülkiyet ayrımı, gens üyelerinin çıkar birliğini, *uzlaşmaz-karşıtlık* durumuna dönüştürmeseydi" (Marx), ve köleliğin genişlemesi, yaşamını çalışarak kazanma olgusunu, yalnızca kölelere lâyık ve çapulcdan daha onursuz bir eylem olarak düşündürmeye başlamasaydı, bunlar asla olanaklı olmazdı.

Şimdi uygarlığın eşiğine gelmiş bulunuyoruz. Uygarlık, işbölümünde yeni bir gelişmeyle başlar. En aşağı aşamada, insanlar yalnızca doğrudan doğruya kişisel gereksinmeleri için üretiyorlardı; zaman zaman yapılan değişimler, yalnızca raslantı sonucu elde kalan fazlalıkla ilgili yalıtık olaylardı. Barbarlığın orta aşamasında, çoban halklar arasında, sürü, belirli bir büyüklük kazanınca, davarın, kişisel gereksinmeler üzerinde, sürekli bir fazlalık sağlayan bir mülk durumuna geldiğini görürüz; aynı zamanda, çoban halklarla sürü sahibi olmayan geri kalmış aşiretler arasında bir işbölümü de görürüz: yanyana varolan iki ayrı üretim aşaması bundan doğar; düzenli bir değişim koşulları da bundan doğar. Barbarlığın yukarı aşaması, bize, tarımla küçük sanayi arasında yeni bir işbölümü ve bunun sonucu, çalışma ürünlerinin daima artan bir parçasının doğrudan doğruya değişim için üretilmesini getirir; bireysel üreticiler arasındaki değişimin, toplum için dirimsel bir zorunluluk kazanması da bundan doğar. Uygarlık, özellikle kent ve köy arasındaki karşıtlığı daha da belirgin bir duruma getirerek (iktisadî bakımdan, antikçağdaki gibi, kent köye, ya da, ortaçağdaki gibi, köy kente egemen olabilir), daha önce varolan bütün bu işbölümlerini güçlendirip geliştirir, ve onlara, kendine özgü ve çok önemli bir üçüncü işbölümünü

ekler: artık, üretimle değil, yalnızca ürünlerin değişmesiyle uğraşan bir sınıf doğurur — *tüccarlar*. O zamana kadar, sınıfların oluşumundaki bütün izler üretime bağlanıyorlardı; bunlar üretime katılan kimseleri, azçok geniş bir ölçek üzerinde, yönetici ve yürütücü, ya da üretici olarak bölüyorlardı. Burada, sahneye, ilk kez olarak, üretime herhangi bir biçimde katılmaksızın, onun yönetimini ele geçiren ve üreticileri iktisadî bakımdan egemenliği altına alan bir sınıf girer; bir sınıf ki, iki üretici arasında zorunlu aracı olarak geçinir ve her ikisini de sömürür. Üreticileri, değişim zahmet ve riskinden kurtarmak bahanesiyle, ürünlerinin satışını en uzak pazarlara kadar yaymak ve böylece nüfusun en yararlı sınıfı olmak bahanesiyle, gerçekte çok küçük hizmetler için karşılık (*salaire*) olarak, yerli üretimin olduğu kadar yabancı üretimin de kaymağını alan, hızla büyük servetler ve buna uygun düşen toplumsal bir etkililik kazanan, ve böyle olduğu için de, sonunda o da kendine özgü bir ürünü devirli ticarî bunalımları meydana getirene kadar, uygarlık dönemi içinde durmadan yeni saygınlıklar ve üretimde durmadan artan bir egemenlik sahibi olan bir kâr düşkünleri, bir gerçek toplumsal asalaklar sınıfı meydana gelir.

Gerçi incelemekte bulunduğumuz gelişme aşamasında, [bu —ç.] yepyeni tüccarlar sınıfı, henüz parlak geleceklerini aklından bile geçirmez. Sınıf olarak varolur ve kendini zorunluymuş gibi gösterir, bu kadarı da yeter. Tüccarlar sınıfıyla birlikte, *madenî para,* basılmış para da meydana gelir, ve bu, üretici olmayanın, üretici ve onun üretimi üzerinde yeni bir egemenlik aracı olur. Metalar metaı, bütün öbür metaları gizlice içinde saklayan meta, istendiğinde bütün canatılan şeylere dönüşebilen tılsım bulunmuştu. Kim ona sahip olursa, üretim dünyasını egemenliği altına alıyordu, ve ona herkesten çok sahip olan kimdi? Tüccar. Onun elinde, paraya tapma, güvenlik altındaydı. Paraya tapmak için, bütün metalarla bütün üreticilerin, tozlar içinde nasıl secdeye kapanmak zorunda olduklarını gösterme işini, üzerine o aldı. Zenginliğin bu cisimleşmesi karşısında, onun bütün öbür biçimlerinin [aslında —ç.] basit görünüşlerden başka bir şey olmadıklarını, pratik aracıyla o

kanıtladı. Paranın kudreti, bu gençlik dönemindeki ilkel sertlik ve ilkel kabalığıyla, o zamandan beri kendini hiç göstermedi. Para karşılığında meta alımından sonra, ödünç para verilmesi çıkageldi, ve onunla birlikte de, faiz ve tefecilik. Daha sonraki çağlardaki hiçbir mevzuat, borçluyu, eski Atina ve eski Roma mevzuatı kadar acımaksızın, tefeci-alacaklının ayaklarına atmamıştır -- ve bu iki mevzuat da, iktisadî zorlamadan başka hiçbir zorlama olmaksızın, töre olarak, kendiliğinden doğmuştur.

Meta ve köle biçimindeki zenginlik yanında para biçimindeki servet yanında, toprak mülkiyeti biçimindeki zenginlik de kendisi gösterdi. Toprak parçaları üzerinde, kişilere, başlangıçta gens ya da aşiret tarafından verilen kullanım hakkı, şimdi öylesine sağlamlaştırılmıştı ki, bu parçalar, soydan geçme mülk olarak onlara ait bulunuyordu. Son zamanlarda, özellikle, *gentilice* topluluğun toprak parçası üzerinde sahip bulunduğu ve kendileri için bir engel olan haktan kurtulmak için çaba göstermişlerdi. Engelden kurtuldular - ama az sonra, yeni toprak mülkiyetinden de kurtuldular. Tam ve özgür toprak mülkiyeti, yalnızca toprağı kısıntısız ve sınırsız kullanma yetkisi anlamına değil, onu elden çıkarma yetkisi anlamına da geliyordu. Toprak, *gentilice* mülk oldukça bu yetki yoktu. Ama yeni toprak sahibi, gens ve aşirete ait yüksek mülkiyet engellerini kesinlikle söküp atınca, kendisini o zamana kadar çözülmez biçimde toprağa bağlayan bağı da koparmış oldu. Bunun ne demek olduğunu, özel toprak mülkiyetinin çağdaşı bulunan paranın türetilmesi ile öğrendi. Bundan böyle, toprak, satılan ve rehine konulan bir meta olabiliyordu. Toprak mülkiyeti kurulur kurulmaz, ipotek de türetilmişti (Atina'ya bakınız). Tıpkı *hétaïrisme* ve fuhşun tek-eşliliğe tebelleş olması gibi, ipotek de, bundan böyle toprak mülkiyetini adım adım izler. Tam özgür, elden çıkarılabilir toprak mülkiyetini istediniz, [öyle mi? ---ç.]: pekâlâ, işte ona sahipsiniz... "*Tu l'as voulu,* Georges Dandin!"*

İşte böylece ticaretin genişlemesiyle, para ve tefecilikle, toprak mülkiyeti ve ipotekle, kitlelerin artan yoksullaş-

* "Bunu sen istedin, Georges Dandin!". Molière'in *Georges Dandin* adlı komedisinden aktarılmıştır. - *Ed.*

ması ve yoksullar yığınının büyümesiyle birlikte, servetin küçük bir sınıf elinde toplanıp merkezleşmesi de hızla gerçekleşti. Yeni servet aristokrasisi, daha ilk anda eski aşiret soylularıyla karışmadığı ölçüde, bu soyluları kesin olarak geri plana itti (Atina'da, Roma'da, Cermenler'de). Ve özgür insanlardaki, bu servetlerine göre sınıflara bölünüşün yanısıra, özellikle Yunanistan'da, zoraki çalışması, üzerinde bütün toplum üstyapısının yükseldiği temeli meydana getiren köleler* sayısında büyük bir yükselme görüldü.

Şimdi, bu toplumsal devrim süresince, *gentilice* örgütlenmenin ne olduğuna bakalım. Kendi katkısı olmaksızın fışkırmış bulunan yeni öğeler karşısında, bu örgütlenme güçsüz kalmıştı. Varlığının ilk koşulu, bir gens ya da bir aşiret üyelerinin, yalnızca kendilerinin yaşadığı bir toprak üzerinde birleşmiş olmalarıydı. Bu durum uzun süreden beri ortadan kalkmıştı. Her yerde gensler ve aşiretler birbirine karışmıştı, her yerde, köleler, metekler, yabancılar, yurttaşlarla birlikte yaşıyorlardı. Ancak barbarlığın orta aşamasının sonuna doğru erişilmiş bulunan yerleşme yeri değişmezliği, ticaret, çalışım değişiklikleri ve toprak mülkiyetindeki değişmeler (ferağ ve intikaller) yüzünden meydana gelen konut değişme ve hareketliliği dolayısıyla, durmadan bozuluyordu. Gens üyeleri, kendi ortak işlerini bir düzene koymak için, artık birarada toplanamıyorlardı; yalnızca dinsel törenler gibi ıvır-zıvır şeyler hâlâ iyi-kötü yapılabiliyorlardı. Gensin savunmakla görevli ve yetkili bulunduğu gereksinme ve çıkarlar yanında, içinde karşılıklı yardımlaşılan koşullardaki devrim ve bu devrim sonucu toplumsal yapıda meydana gelen değişme, yalnızca eski *gentilice* düzene yabancı olmakla kalmayıp, ayrıca ona büsbütün karşı yeni gereksinme ve yeni çıkarlar doğurmuşlardı. İşbölümünden doğmuş bulunan zanaat gruplarının çıkarları, kentin, köyle karşıtlık durumundaki özel gereksinmeleri, yeni organizmalar gerektiriyordu; ama bu gruplardan herbiri, çeşitli gensler, kabileler ve aşiretler üyelerinden meydana gelmişti, hatta içlerinde yabancılar bile bulunu-

* Yukarda, Atina için verilen rakamlara bakınız. Korent'te bu kentin en parlak çağında, toptan köle sayısı 460.000 idi, Ejinide, 470.000; her iki durumda da, özgür yurttaşlar nüfusunun on katı. [*Engels'in notu*.]

yordu; öyleyse, bu organizmaların da, *gentilice* örgütlenmenin dışında, bu örgütlenmenin yanında ve sonuç olarak, ona karşıt biçimde kurulmaları gerekiyordu. — Sırası gelince, çıkarlar arasındaki bu çatışma, her *gentilice* topluluk içinde kendini duyuruyordu; zenginlerle yoksulların, tefecilerle borçluların aynı gens ve aynı aşiret içinde toplanmasında, bu çatışma en yüksek noktasına varıyordu. — Buna, *gentilice* toplulukları, yabancı yeni nüfus kitlesi de ekleniyordu, ki bu kitle, Roma'da olduğu gibi, ülke içinde bir güç durumuna gelebiliyor ve kandaş soylarla kandaş aşiretler içinde yavaş yavaş özümlenebilmek için çok kalabalık bulunuyordu. Bu kitle karşısında, *gentilice* birlikler, kapalı, ayrıcalıklı loncalar olarak dikiliyorlardı; ilkel ve kendiliğinden demokrasi, iğrenç bir aristokrasiye dönüşmüştü. Son olarak, *gentilice* örgütlenme, içsel çelişkiler bulunmayan bir toplumdan doğmuştu ve yalnızca bu nitelikteki bir topluma uygundu. Bu toplum, kamuoyu hariç, hiçbir zorlama aracına sahip değildi. Ama işte, iktisadî varlık koşulları bütünü gereğince, özgür insanlar ve köleler, zengin sömürücüler ve yoksul sömürülenler biçiminde bölünmek zorunda kalan bir toplum doğmuştu; [öyle —ç.] bir toplum ki, bu uzlaşmaz-karşıtlıkları artık yeni baştan uzlaştıramamakla kalmıyor, tersine onları sonuna kadar geliştirmek zorunda bulunuyordu. Böyle bir toplum, ancak, ya bu sınıfların kendi aralarındaki sürekli ve açık bir savaşımı içinde, ya da, görünüşte, uzlaşmaz-karşıt sınıfların üstünde yer alan, onların açık çatışmasını önleyen ve sınıflar savaşımına, olsa olsa, iktisadî alanda, yasal denilen bir biçim altında izin veren bir üçüncü gücün egemenliği altında varlığını sürdürebilirdi: *gentilice* örgütlenmenin ömrü dolmuştu. *Gentilice* örgütlenme, işbölümü ve bunun sonucu, toplumun sınıflara bölünmesi ile paramparça olmuştu. Yerine, *devlet* geçti.

*

Devletin, gentilice örgütlenmenin yıkıntıları üzerinde yükselen başlıca üç biçimini, daha önce ayrıntılı bir şekilde inceledik. Atina, en saf, en klasik biçimi gösterir: Burada, devlet, güç üstünlüğünü ele alarak, doğrudan doğruya bizzat *gentilice* toplum içinde gelişen sınıfların uzlaşmaz-kar-

şıtlıklarından doğar. Roma'da, *gentilice* toplum, kendi dışında kalan ve haklardan yoksun, ama ödev üstüne ödev yüklenmiş kalabalık bir pleb arasında, kapalı bir aristokrasi durumuna gelir; plebin yengisi, eski *gentilice* örgütlenmeyi yıkar; bu örgütlenmenin yıkıntıları üzerinde, *gentilice* aristokrasi ve plebin, içinde kısa zamanda tamamen yok olacakları devleti yükseltir. Son olarak, Roma İmparatorluğu galipleri Cermenlerde, devlet, doğrudan doğruya, *gentilice* örgütlenmenin egemenlik kuramayacağı kadar geniş yabancı toprakların fethinden doğar. Ama, bu fethin, eski nüfusla ciddî bir savaşıma bağlı olmadığı gibi, daha ileri bir işbölümüne de bağlı bulunmaması yüzünden, mağluplarla fatihlerin iktisadî gelişme aşamalarının hemen hemen aynı olması sonucu, toplumun iktisadî temelinin değişmeden kalması yüzünden, *gentilice* örgütlenme, *mark* kuruluşu (*Markverfassung*) içinde, değişmiş, ülkeye değgin (*territoriale*) bir biçim altında, uzun yüzyıllar süresince varlığını koruyabilir, ve hatta Dithmarschen'de olduğu gibi, yeni soylu ve patrisyen aileler, hatta köylü aileler içinde, güçten düşmüş bir biçim altında, bir zaman için gençleşebilir.*

Öyleyse devlet, topluma dışardan dayatılmış bir güç değildir; Hegel'in ileri sürdüğü gibi, "ahlâk fikrinin gerçekliği", "aklın imgesi ve gerçekliği" de değildir.[189] Devlet, daha çok, toplumun, gelişmesinin belirli bir aşamasındaki bir ürünüdür; bu, toplumun, önlemekte yetersiz bulunduğu uzlaşmaz-karşıtlıklar biçiminde bölündüğünden, kendi kendisiyle çözülmez bir çelişki içine girdiğinin itirafıdır. Ama, karşıtların, karşıt iktisadî çıkarlara sahip sınıfların, kendilerini ve toplumu kısır bir savaşım için de eritip bitirmemeleri için, görünüşte toplumun üstünde yer alan çatışmayı hafifletmesi, "düzen" sınırları içinde tutması gereken bir güç gereksinmesi kendini kabul ettirir; işte toplumdan doğan, ama onun üstünde yer alan ve gitgide ona yabancılaşan bu güç devlettir.

Devlet, eski *gentilice* örgütlenmeye göre, ilkin, uyruklarının *toprağa göre* dağılmasıyla belirlenir. Gördüğümüz gi-

* Gensin içyüzü üzerine, hiç değilse yaklaşık bir fikir sahibi olan ilk tarihçi, Niebuhr oldu; o, bunu —eleştirmeden yaydığı hatalarla birlikte Dithmarschen'li[189] aileler üzerindeki bilgisine borçludur. [*Engels'in notu.*]

bi, kan bağlarıyla kurulmuş ve devam ettirilmiş bulunan eski *gentilice* birlikler, büyük ölçüde üyelerinin belli bir toprağa bağlı olmalarını gerektirdikleri halde, bu bağlar uzun zamandan beri çözülüp yokoldukları için, yetersiz bir hale gelmişlerdi. Toprak olduğu yerde duruyordu, ama insanlar hareketli duruma gelmişlerdi. Bu durumda, toprağın bölgelere göre bölünüşü hareket noktası olarak alındı ve yurttaşlar gens ve aşiret ayrımı yapılmaksızın, nerde yerleşmişlerse orda, kamusal hak ve görevlerini yerine getirmeye bırakıldı. Devlet uyruklarının, ait oldukları yere göre bu örgütlenmesi, bütün devletlerde ortak ve geçerlidir. Bundan dolayı bize doğal görünür; ama, bu örgütlenmenin kan bağlarına göre eski örgütlenme yerine geçebilmesinden önce, Atina ve Roma'da, ne kadar sert ve uzun boğuşmaların gerektiğini gördük.

İkinci olarak, bizzat silahlı güç halinde örgütlenen halkla artık doğrudan doğruya aynı şey olmayan bir *kamu gücü*nün kuruluşu gelir. Bu özel kamu gücü zorunludur; çünkü sınıflara bölünmeden sonra, halkın özerk bir silahlı örgütlenmesi olanaksız duruma gelmiştir. Köleler de nüfusa dahil bulunuyorlar; 365.000 köle karşısında, 90.000 Atina yurttaşı, ancak ayrıcalıklı bir sınıf oluşturur. Atina demokrasisinin halk ordusu, boyunduruk altında tuttuğu kölelere karşı, aristokratik bir kamu gücüydü; ama, yurttaşlara da söz geçirebilmek için, daha önce anlatmış bulunduğumuz gibi, bir jandarma kuvveti zorunlu oldu. Bu kamu gücü, her devlette vardır; yalnızca silahlı adamlardan değil, ama maddî eklentilerden de, *gentilice* toplumun bilmediği hapisaneler ve her türlü ceza kurumlarından da bileşir. Bu güç, sınıf karşıtlıklarının henüz gelişmemiş bulunduğu toplumlarda ve ücra bölgelerde, hemen hemen yok denecek derecede önemsiz olabilir; Amerika Birleşik Devletleri'nde bazan ve bazı yerlerde olduğu gibi. Ama, devlet içindeki sınıf çelişkileri belirginleştiği ve sınırdaş devletler daha büyük ve daha kalabalık bir duruma geldiği ölçüde, onun da gücü artırılır; — daha çok, sınıf savaşımları ve fetih rekabetinin, kamu gücünü, bütün toplumu, hatta devleti yutmakla tehdit edecek derecede artırmış bulunduğu bugünkü Avrupa'mızı düşünelim.

Bu kamu gücünü yaşatmak için, devletin yurttaşlarının

katkıda bulunması gerekir *vergiler*. Bu vergiler, *gentilice* toplumda hiç bilinmeyen şeylerdi. Ama bugün, vergiler üzerinde enine boyuna konuşabiliyoruz. Uygarlığın ilerlemeleri ile, artık onlar da yetmez; devlet, gelecek üzerine poliçe çeker, ödünç paralar alır. — *devlet borçları*. Yaşlı Avrupa, bu nokta üzerinde de, nereye kadar gidileceğini bilir.

Kamu gücünü ve vergileri ödetmek hakkını kullanan görevliler, toplumun organları olarak, toplumun *üzerinde* yer alırlar. *Gentilice* örgütlenme organlarına gösterilen içten gelme saygı, görevlilere karşı da bu saygının gösterildiğini varsaysak bile, onlara yetmez; topluma yabancılaşan bir gücün dayanakları olarak, onların otoritesini, onlara bir kutsallık ve özel bir dokunulmazlık kazandıran olağanüstü yasalarla, sağlama bağlamak gerekir. Uygar devletin en bayağı polis memuru, *gentilice* toplumdaki bütün organizmaların birarada sahip olduklarından çok "otorite" sahibidir; ama en güçlü prens, en büyük devlet adamı, ya da uygarlığın en büyük askerî şefi, en küçük *gentilice* şefin mazhar olduğu içten gelme ve sözgötürmez saygıyı kıskanabilir. Bunun böyle oluşu, [bunlardan ç.] birinin toplumun bağrında yaşarken, öbürünün, toplumun dışında ve üstünde [olan —ç.] bir şeyi temsil etme durumunda bulunmasındandır.

Devlet, sınıf karşıtlıklarını frenleme gereksinmesinden doğduğuna, ama aynı zamanda, bu sınıfların çatışması ortasında doğduğuna göre, kural olarak en güçlü sınıfın, iktisadî bakımdan egemen olan, ve bunun sayesinde, siyasal bakımdan da egemen sınıf durumuna gelen ve böylece ezilen sınıfı boyunduruk altında tutmak ve sömürmek için yeni araçlar kazanan sınıfın devletidir. İşte bundan ötürüdür ki, antik devlet, her şeyden önce, köleleri boyunduruk altında tutmak için, köle sahiplerinin devletiydi; tıpkı feodal devletin, serf ve angaryacı köylüleri boyunduruk altında tutmak için soyluların organı, ve modern temsilî devletin [de —ç.], ücretli emeğin sermaye tarafından sömürülmesi aleti olması gibi. Bununla birlikte, istisnaî olarak savaşım durumundaki sınıfların denge tutmaya çok yaklaştıkları öyle bazı dönemler olur ki, devlet gücü sözde-aracı olarak, bir zaman için, bu sınıflara karşı belirli bir bağımsızlık [durumunu —ç.] korur. 17. ve 18. yüzyıl mutlak krallıkları, soyluluk ile burjuvazi ara-

sındaki dengeyi böyle kurdu; birinci, ve özellikle ikinci Fransız İmparatorluğu'nun proletaryaya karşı burjuvaziyi, burjuvaziye karşı da proletaryayı kullanan bonapartçılığı, bu sınıflar karşısındaki bağımsız durumunu böyle korudu. Bu konuda, egemen olanlarla baskı altında tutulanların aynı derecede komik bir figür oluşturdukları yeni örnek, Bismarck ulusunun yeni Alman İmparatorluğu'dur: burada, terazinin bir kefesine kapitalistler, bir kefesine de emekçiler konmuş ve ikisinin sırtından da, ahlâksız Prusyalı toprak ağalarına çıkar sağlanmıştır.

Tarihin tanıdığı devletlerin çoğunda, yurttaşlara verilen haklar, ayrıca servetlerine göre değişmişlerdir; bu olgu, devletin, mülksüz sınıfa karşı korunmak için, bir mülk sahibi sınıf örgütü olduğunu açıkça gösterir. Atina ve Roma'da, servete göre kurulmuş sınıflar için, daha o zaman, durum buydu. Siyasal gücün, toprak mülkiyetine göre, hiyerarşik olarak düzenlediği ortaçağ devletinde durum buydu. Modern temsilî devletlerde, seçimlere katılabilmek için belirli bir vergi ödenmesinde (*cens electoral*) de durum budur. Bununla birlikte, servet ayrımının bu siyasal kabulü, hiç de işin özü değildir. Tersine, bu, devletin gelişmesinde aşağı bir dereceyi gösterir. Modern toplumsal koşullarımız içinde gitgide kaçınılmaz bir zorunluluk durumuna gelen, ve proletarya ile burjuvazi arasındaki son kesin savaşın, ancak kendi çerçevesinde sonuna kadar götürebileceği devlet biçimi olan demokratik cumhuriyet, [bu —ç.] en yüksek devlet biçimi servet ayrımlarını artık resmen tanımaz. Zenginlik, demokratik cumhuriyette, gücünü, dolaylı, ama o kadar da güvenli bir biçimde gösterir. Bir yandan, Amerika'nın klasik bir örnek sunduğu, memurların düpedüz rüşvet yemesi, öbür yandan, hükümetle borsa arasındaki ittifak biçimi altında; bu ittifak, devlet borçları ne kadar çok artar, ve hisse senetli şirketler, yalnızca ulaştırmayı değil, üretimin kendisini de ellerinde ne kadar çok toplar ve böylece borsada ne kadar merkezî bir durum kazanırlarsa, o kadar kolay gerçekleşir. Amerika dışında, bunun çarpıcı bir örneğini yepyeni Fransız Cumhuriyeti verir, ve namuslu İsviçre de, bu alanda geride kalmaz. Ama, İngiltere bir yana, genel oy hakkının, Bismarck ya da Belichröder'den hangisini daha yüksek bir duruma yükselt-

tiği belli olmayan yeni Alman İmparatorluğu, hükümetle borsa arasındaki bu kardeşçe ittifak için, demokratik bir cumhuriyetin [hiç de —ç.] zorunlu olmadığını kanıtlar. Ve kısacası, mülk sahibi sınıf, doğrudan doğruya, bütün yurttaşlara tanınan genel oy hakkı aracıyla hüküm sürer. Ezilen sınıf, yani gerçekte proletarya, kendi kendini kurtarmak için yeteri kadar olgunlaşmadıkça, çoğunlukla, varolan toplumsal rejimi, olanaklı tek rejim olarak düşünecek, ve siyasal bakımdan söylemek gerekirse, kapitalist sınıfın kuyruğunu, onun aşırı sol kanadını oluşturacaktır. Ama, kendi kendini kurtarmakta daha yetenekli bir duruma geldiği ölçüde, proletarya, ayrı bir parti oluşturur, ve kapitalistlerin temsilcilerini değil, kendi öz temsilcilerini seçer. Öyleyse, genel oy hakkı, işçi sınıfının olgunluğunu ölçmeyi sağlayan göstergedir. Bugünkü devlet içinde bundan daha çok hiçbir şey olamaz ve hiçbir zaman da olamayacaktır; ama bu kadarı da yeter. Genel oy hakkı termometresinin, emekçiler için kaynama noktasını göstereceği gün, onlar da, kapitalistler gibi, ne yapmaları gerekiyorsa onu yapacaklardır.

Demek ki, devlet düşünülemeyecek bir zamandan beri varolan bir şey değildir. İşlerini onsuz gören, hiç bir devlet ve devlet gücü fikri bulunmayan toplumlar olmuştur. Toplumun sınıflara bölünmesine zorunlu olarak bağlı bulunan belirli bir iktisadî gelişme aşamasında, bu bölünme, devleti bir zorunluluk durumuna getirdi. Şimdi, üretimde, bu sınıfların varlığının yalnızca bir zorunluluk olmaktan çıkmakla kalmayıp, üretim için gerçek bir engel olduğu bir gelişme aşamasına hızlı adımlarla yaklaşıyoruz. Bu sınıflar, vaktiyle ne kadar kaçınılmaz bir biçimde ortaya çıktılarsa, o kadar kaçınılmaz bir biçimde ortadan kalkacaklardır. Onlarla birlikte, devlet [de —ç.] kaçınılmaz bir biçimde, yokolur. Üreticilerin özgür ve eşitçi bir birlik temeli üzerinde üretimi yeniden düzenleyecek olan toplum, bütün devlet makinesini, bundan böyle kendine lâyık olan yere, bir kenara atacaktır: âsâr-ı atika müzesine, çıkrık ve tunç baltanın yanına.

*

Öyleyse, buraya kadar yaptığımız açıklamaya göre, uygarlık, işbölümü, işbölümü sonucu bireyler arasında ortaya

çıkan değişim, ve bu iki olguyu kapsayan meta üretiminin tam olarak gelişerek, daha önceki toplumu altüst ettikleri toplumsal gelişme aşamasıdır.

Toplumun geçmiş bütün aşamalarında, üretim, her şeyden önce, ortaklaşa bir üretimdi; tıpkı tüketimin de, azçok geniş komünist topluluklar içinde, ürünlerin doğrudan doğruya üleşimiyle yapılmış olduğu gibi. Bu üretim ortaklığı çok dar sınırlar içinde yeralıyordu, ama üreticilerin üretim süreci ve kendi ürünleri üzerindeki egemenliklerini de olanaklı kılıyordu. Üreticiler, ürünün ne olduğunu bilirler: ürünü tüketirler, ürün ellerinden çıkmaz; ve üretim bu temel üzerinde yapıldıkça, üreticilerin denetiminden kurtulamaz; uygarlıkta hep ve kaçınılmaz bir biçimde olduğu gibi, üreticilerin karşısına yabancı güçler umacısını çıkartamaz.

Ama, işbölümü, yavaş yavaş, bu üretim süreci içine sızar. Üretim ve sahibolma ortaklığının kuyusunu kazar, bireysel sahibolmayı egemen kural durumuna yükseltir ve böylece, bireyler arasındaki değişimin doğmasını sağlar, — bunun ne biçimde olduğunu, daha önce inceledik. Yavaş yavaş, meta üretimi, egemen biçim durumuna gelir.

Meta üretimiyle, üretim, artık kişisel tüketim için değil, değişim için yapılır, ürünler, zorunlu olarak, el değiştirirler. Üretici, değişimde, ürününü elden çıkarır; bundan ötürü, artık onun ne olacağını bilmez. Paranın, ve parayla birlikte, üreticiler arasında aracı olarak tüccarın işe karışmasıyla, değişim süreci daha karışık, ürünlerin yazgısı daha belirsiz bir duruma gelir. Tüccarların sayısı çoktur, ve onlardan hiçbiri, öbürünün ne yaptığını bilmez. Bundan böyle, metalar, yalnızca elden ele geçmekle kalmazlar pazardan pazara da geçerler; üreticilerin, üretimin bütünü üzerinde, kendi yaşama alanlarında yitirmiş bulundukları egemenliği, tüccarlar elde edemedi. Ürünler ve üretim raslantıya bırakıldı.

Ama raslantı, bir bütünün kutuplarından yalnızca biridir; bu bütünün öbür kutbuna zorunluluk denir. Raslantının hüküm sürer gibi göründüğü doğada, her özel alanda, bu raslantı içinde kendini kabul ettiren içkin zorunluluk ve içsel yasayı, uzun süreden beri tanıtlamış bulunuyoruz. Ve doğa için doğru olan şey, toplum için daha az doğru değildir. Bir toplumsal çalışım, bir dizi toplumsal olgu, insanların bilinçli

denetiminden ne kadar kurtulur ve onları ne kadar aşarsa, o kadar raslantıya bağlıymış gibi görünür, ve bu olguların kendilerine özgü içsel yasaları, bu raslantı içinde, kendilerini o kadar doğal bir zorunluluk gibi kabul ettirirler. Meta üretimi ve meta değişimindeki raslantıları da benzer yasalar yönetir; bu yasalar, tek tek üretici ve değişimcilerin karşısında, ilk anda bilinmeyen, ve özlükleri adamakıllı incelenip, derinliğine anlaşılması gereken yabancı güçler olarak dikilirler. Meta üretiminin bu iktisadî yasaları, bu üretim biçiminin çeşitli gelişme derecelerine göre değişirler; ama, bütün uygarlık dönemi, bütünü ile, bu yasalara bağımlı bulunur. Ve günümüzde de, ürün, üreticiye egemendir; günümüzde de, toplam üretim, ortaklaşa hazırlanan bir plana göre değil, kendini, en sonunda devirli ticarî bunalımların fırtınaları içinde doğal bir yıkım şiddetiyle kabul ettiren yasalar tarafından düzenlenir.

Yukarda, üretimdeki gelişmenin oldukça ilkel bir derecesinde, insan emek-gücünün, üreticilerin yaşaması için gerekli olandan daha çok ürün sağlamak bakımından yetenekli duruma nasıl geldiğini, ve her şeyden önce, bu gelişme derecesinin, bireyler arasında işbölümü ve değişimin ortaya çıktığı gelişme derecesiyle nasıl aynı şey olduğunu görmüştük. Şu büyük "hakikat"i bulgulamak için pek uzun bir zaman gerekmedi: İnsan da bir meta olabilir; eğer insan, köle durumuna getirilirse, insan gücü, değişimi ve sömürülmesi olanaklı bir şey olur. İnsanlar daha değişim başlar başlamaz, bizzat kendileri de değiştirilebilir oldular. İnsanlar bunu istesin istemesin, aktif, pasif durumuna geldi.

Toplumun, bir sömüren, ve bir de sömürülen sınıf biçimindeki ilk büyük bölünüşü, en yüksek gelişmesine uygarlık çağında erişen kölelikle birlikte meydana geldi. Bu bölünüş, bütün uygarlık dönemi boyunca, sürüp gitti. Kölelik, ilk sömürü biçimidir, antik dünyaya özgü bir biçimdir; onun yerine, ortaçağda servaj (toprakbentlik), modern zamanlarda da, ücretlilik (*salariat*) geçer. Bunlar, uygarlığın üç büyük çağını belirleyen, üç büyük kölelik (*servitude*) biçimidir; kölelik, önce açık, ve sonra da az gizli, uygarlığın bütün devirlerinde varlığını sürdürür.

Uygarlığın kendisiyle birlikte başladığı ticarî üretim aşa-

ması, iktisadi bakımdan: 1° paranın, ve parayla birlikte, para-sermaye, faiz ve tefeciliğin; 2° üreticiler arasında aracı sınıf olarak tüccarların; 3° özel toprak mülkiyeti ve ipoteğin; ve 4° üretimin egemen biçimi olarak köle çalışmasının, [sahneye —ç.] girişiyle belirlenir. Uygarlığa karşılık düşen ve uygarlıkla birlikte kesin olarak kurulan aile biçimi, tek-eşlilik, [yani —ç.] erkeğin kadın üzerinde üstünlüğü ve toplumun iktisadi birimi olarak karı-koca ailesidir. Uygar toplumun özeti, bütün tipik dönemler içinde yalnızca egemen sınıfın devleti olan, ve her zaman, her şeyden önce, ezilen, sömürülen sınıfı bağımlılık (*sujétion*) içinde tutmaya yönelik bir makine olarak kalan, devlettir. Uygarlık için, aynı biçimde, belirleyici olan iki şey de, bir yandan, bütün toplumsal işbölümünün temeli olarak, kent ile köy arasındaki karşıtlığın artışı; öbür yandan, mülk sahibine, hatta öldükten sonra bile mallarını istediği gibi kullanma olanağı veren vasiyetnamelerin girişidir (kabul edilmesidir). Antikçağ *gentilice* örgütlenmesine aykırı olan bu kurum, Solon çağına kadar, Atina'da bilinmiyordu; Roma'da erkenden kabul edildi, ama hangi çağda olduğunu bilmiyoruz:* Almanlarda, namuslu Almanın mirasını kiliseye kolayca bırakabilmesi için, vasiyet kurumunu sokanlar, rahipler olmuştur.

Bu örgütlenmeyi temel olarak alan uygarlık, eski *gentilice* toplumun [yapmaya —ç.] hiçbir zaman yetenekli olmadığı çok şeyler yaptı. Ama bunları, insandaki en iğrenç içgüdü ve tutkuları harekete getirerek, ve bu iğrenç içgüdü ve tutkuları, insanın bütün öbür yetenekleri zararına geliştirerek yaptı. Uygarlığın ruhu, ilk gününden günümüze kadar, yalınkat bir açgözlülük oldu; onun tek ereği, zenginlik, gene zenginlik, ve hep zenginliktir; ama toplumun zengin-

* Lassalle'ın *Müktesep Haklar Sistemi* (*Le système des droits acquis*), öz bakımdan, Roma vasiyetnamesinin, bizzat Roma kadar eski olduğu savı çevresinde dönenir [ikinci kısmında]; [ona göre —ç.] Roma tarihinde "vasiyetnamesiz bir çağ" asla olmamıştır: daha doğrusu, vasiyetname, Roma çağından önce, ölülere tapma dininde (*culte des morts*) doğmuştur. Lassalle, eski hegelci tarikattan olmak sıfatıyla, hukuksal Roma hükümlerini, Romalıların toplumsal koşullarından değil, iradenin "spekülatif kavramlarından" çıkartıyor: bu da, onu, tarihe karşı olan bu savı ileri sürmeye götürüyor. Aynı spekülatif kavrama dayanarak, Roma mirası sorununda, malların intikalinin ikincil bir şey olduğunu ileri süren bir kitapla, böyle bir sava şaşılamaz. Lassalle, Roma hukukçularının, özellikle bunlardan çok eski zamanlarda yaşamış olanların kuruntularına yalnızca inanmakla kalmaz; onlardan da ileri gider. [*Engels'in notu.*]

liği değil, şu bayağı bireyin zenginliği. Eğer raslantı sonucu, bilimin artan gelişmesi, ve çeşitli dönemde, sanatın en gözkamaştırıcı çağları, uygarlık içinde görüldüyse, bunun tek nedeni, bilim ve sanat olmaksızın, zamanımız zenginliklerinin tamamen elde edilmesinin olanaklı olmamasıdır.

Uygarlığın temeli, bir sınıfın bir başka sınıf tarafından sömürülmesi olduğundan, bütün gelişme, sürekli bir çelişme içinde oluşur. Üretimdeki her ilerleme, aynı zamanda, ezilen sınıfın, yani büyük çoğunluğun durumunda bir gerileme belirtisidir. Bazıları için bir iyilik olan şey, bazıları için kesenkes bir kötülüktür; sınıflardan birindeki her yeni kurtuluş, öbür sınıf için yeni bir baskıdır. Sonuçları bugün herkesçe bilinen maşinizmin girişi, bunun en çarpıcı kanıtını verir. Ve, gördüğümüz gibi, haklarla ödevler arasındaki ayrım, Barbarlarda henüz belli-belirsiz olduğu halde, uygarlık, sınıflardan birine hemen hemen bütün hakları, öbürüne ise, tersine, hemen hemen bütün ödevleri vererek, ikisi arasında varolan ayrım ve karşıtlığı, hatta en budala birine bile açıkça gösterir.

Ama bu, böyle olmamak gerekir. Egemen sınıf için iyi olan şey, egemen sınıfın kendisiyle özdeşleştiği bütün toplum için de iyi olmalıdır. Oysa, uygarlık ilerledikçe kaçınılmaz bir sonuç olarak meydana getirdiği kötülükleri, iyilikseverlik örtüsüyle örtmek, telleyip pullamak, ya da yadsımak, uzun sözün kısası, ne geçmiş toplum biçimlerinde, hatta ne de uygarlığın ilk aşamalarında bilinen danışıklı bir ikiyüzlülüğe bürünmek zorunda kalır; bu ikiyüzlülük, en aşırı derecesini, son olarak, şu kesinlemede bulur: Ezilen sınıf, yalnızca ve yalnızca ezen sınıfın çıkarı için işletmeci sınıf tarafından çalıştırılmaktadır; eğer ezilen sınıf bundan hoşlanmaz, ve hatta direnmeye kadar giderse, bu, velinimetlerine, kendisini kapısında çalıştıranlara karşı, nankörlüklerin en katmerlisi olur.*

* Önceleri, Charles Fourier'nin yapıtlarında dağınık bir halde bulunan, uygarlığın o parlak eleştirisine, Morgan'ın ve benim eleştirilerimiz yanında yer vermek niyetinde idim. Ne yazık ki, [bunun için —ç.] vaktim yok. Yalnızca [şu kadarını —ç.] belirteceğim ki, daha önce Fourier'de, tek-eşlilik ve toprak mülkiyeti, uygarlığın bellibaşlı belirleyici özellikleri olarak kabul edilirler, ve Fourier, uygarlığı, zenginlerin yoksullara karşı savaşı olarak adlandırır. Aynı tarzda, bütün kusurlu, [yani —ç.] uzlaşmaz karşıtlıklar içinde parçalanmış toplumlarda, karı-koca ailelerinin ("bağımsız aileler"), iktisadi birimler oldukları [biçimindeki — ç.] o derin görüş de, daha önce, onda vardır. [*Engels'in notu.*]

Ve bitirmek için, işte Morgan'ın uygarlık üzerindeki düşüncesi:

"Uygarlığın doğuşundan beri, servet artışı o kadar büyük, servet biçimleri o kadar çeşitli, uygulaması o kadar geniş, ve mülk sahipleri yararına yönetimi o kadar becerikli oldu ki, bu servet, halk karşısında, *gemlenmesi olanaksız bir güç haline geldi. İnsan aklı, kendi öz türetimi önünde, şaşkın ve eli-kolu bağlı duruyor.* Ama gene de, insan aklının, servete egemen olmak için yeter derecede güçlü olacağı, devlet ve devletçe korunan mülkiyet ilişkilerini olduğu kadar, mülk sahiplerinin haklarının sınırlarını da saptayacağı zaman gelecek. Toplum çıkarları, özel çıkarlardan kesenkes daha önemlidir, ve bunların âdil ve uyumlu bir ilişki içine konmaları gerekir. Eğer ilerleme, geçmişin yasası olmuş olduğu gibi, geleceğin de yasası kalacaksa, alelâde servet avcılığı, insanlığın değişmez alınyazısı değildir. Uygarlık sabahından beri geçen zaman, insanlığın geçmiş varlığının çok küçük bir parçasından, insanlığın önünde olan zamanın çok küçük bir parçasından başka bir şey değildir. Toplumun yıkılması, tek amacın zenginlik olduğu bir tarih döneminin sonu olarak, tehdit edici bir biçimde önümüzde dikiliyor; çünkü böyle bir dönem, kendi yıkılış öğelerini, kendi içinde saklar. Yönetimde demokrasi, toplumda kardeşlik, haklarda eşitlik, genel eğitim, toplumun gelecekteki yüksek aşamasının başlangıcını gösterecekler; deney, akıl ve bilim, durmadan buna çalışıyor. *Bu, antik genslerdeki özgürlük, eşitlik ve kardeşliğin, yeniden —ama üstün bir biçim altında— canlanışı olacak.*" (Morgan, *Ancient Society*, s. 552).

Mart sonu ile 26 Mayıs 1884 arasında yazılmıştır

1884'te Zürich'te ayrı bir yayımı yapılmıştır

İmza: *Friedrich Engels*

FRİEDRİCH ENGELS

LUDWİG FEUERBACH
VE
KLASİK ALMAN
FELSEFESİNİN SONU[190]

1888 BASKISINA ÖNSÖZ

Marx, *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*'nın "Önsöz"-ünde, Berlin 1859, her ikimizin, 1845'te Brüksel'de, "Alman felsefesinin bakış açısı karşısında kendi bakış açımızı" — özellikle Marx tarafından işlenen materyalist tarih anlayışı sözkonusu idi — "oluşturmaya karar verdik: bu, gerçekte, bizim geçmişteki felsefî bilincimizle hesaplaşmamızdı. Bu planımız, Hegel-sonrası felsefenin bir eleştirisi biçiminde gerçekleşti. Elyazması, formalar halinde, iki cilt olarak, Vestfalya'daki yayınevi sahibinin elindeydi ki, yeni gelişmelerin yapıtın basılmasını olanaksız kıldığını öğrendik. Biz, görüşlerimizi açıklığa kavuşturmak olan başlıca amacımıza vardığımız için, elyazmasını, farelerin kemirici eleştirisine seve seve terkettik".*

* Bkz: *Seçme Yapıtlar*, I. s. 610. —*Ed.*

O döneminden beri, kırk yıldan fazla bir zaman geçti, ve ikimizden biri yeniden bu konuya dönme fırsatını bulamadan Marx öldü. Hegel ile olan ilişkilerimiz konusunda çeşitli nedenlerle düşüncelerimizi açıkladık, ama bu açıklamalar, hiçbir yerde sorunu tamamlayıp, konuyu kapatıcı nitelikte değildi. Hiçbir zaman Feuerbach konusuna yeniden değinmedik, bununla birlikte Feuerbach, pek çok bakımdan hegelci felsefe ile bizim anlayışımız arasında bir ara halka idi.

Bu arada, Marx'ın dünya anlayışı, Almanya'nın ve Avrupa'nın sınırlarının çok ötelerinde ve dünyanın bütün uygar dillerinde yandaşlar buldu. Öte yandan, klasik Alman felsefesi, şimdi, yabancı ülkelerde bir yeniden doğuş yaşamaktadır, özellikle İngiltere, İskandinavya ve hatta Almanya'da, öyle görünüyor ki, insanlar, oralarda üniversitelerde felsefe diye sunulan değişik sistemlerden alınmış öğelerden meydana gelen, alıcı bulamayan popüler kitaplardan usanmaya başlıyor.

Durum böyle olunca, Hegel felsefesi ile ilişkilerimiz konusunda, bizim nasıl bu felsefeden çıktığımız ve nasıl ondan ayrıldığımız üzerine kısa ve sistematik bir inceleme yazısı gitgide bana daha zorunlu göründü. Ve aynı şekilde, bana öyle geldi ki, yerimizi bulmadan önceki kaynaşma dönemimizde, Feuerbach'ın, Hegel-sonrası herhangi başka bir filozoftan daha fazla üzerimizde etkili olduğunu tamamen teslim ederek bir onur borcunu da ödemek zorundaydık. Onun için, *Neue Zeit*[21] gazetesinin yazıkurulunun, Starcke'nin Feuerbach konusundaki kitabı üzerine bir eleştiri yazmamı istemekle bana verdiği fırsatı kaçırmadım. Çalışmam, bu derginin 1886 yılında çıkan 4 ve 5. fasiküllerinde yayınlandı ve gözden geçirildikten sonra burada yeniden ayrı bir baskı olarak çıkıyor.

Bu satırları baskıya yollamadan önce, eski 1845-1846 elyazmasını yeniden çıkardım ve bir kez daha baktım.* Feuerbach üzerine olan bölüm** bitirilmemiş. Kaleme alınan kısım, ancak bizim o zamanki ekonomi tarihi konusundaki bilgilerimizin ne kadar eksik olduğunu tanıtlayan bir materyalist tarih anlayışı açıklamasından ibaret. Burada

* *Alman İdeolojisi*'ne atıfta bulunuluyor. *Ed.*

** Bkz: *Seçme Yapıtlar*, *I*, s. 15-97. —*Ed.*

Feuerbach öğretisinin bile eleştirisi bulunmadığı için, şimdiki amacım bakımından elyazmasından yararlanamazdım. Buna karşılık, Marx'ın eski bir defterinde, ek olarak yayınlanan Feuerbach üzerine oniki tezi* yeniden buldum. Bunlar, sonradan işlenmek üzere çabucak kağıt üzerine çiziştirilivermiş, hiç de baskı için hazırlanmış olmayan yalın notlardır, ama yeni dünya anlayışının dahice tohumunun atılmış olduğu ilk belge olarak ölçülemeyecek bir değer taşıyorlar.

Londra, 21 Şubat 1888

F. Engels, *Ludwig Feuerbach und der Ausgang der klassischen deutschen Philosophie*, Stuttgart 1888, adlı yapıtta yayımlanmıştır

* *Ibid.*, s. 11-14. —*Ed.*

LUDWİG FEUERBACH VE KLASİK ALMAN FELSEFESİNİN SONU[190]

I

Bu yapıt,* bizi, zaman içinde bizden bir kuşaklık bir arayla ayrılan, ama bugün Almanya'da yaşamakta olan kuşağa, sanki yüzyıl öncesinin tarihini taşıyormuşcasına yabancı bir çağa götürüyor. Ama gene de bu zaman içinde Almanya'nın 1848 devrimine hazırlanışı çağı yaşandı: o zamandan beri bizde bütün olup bitenler 1848'in bir devamından, yalnızca devrimin vasiyetinin yerine getirilmesinden başka bir şey değildir.

Tıpkı 18. yüzyılda Fransa'da olduğu gibi, 19. yüzyılda Almanya'da da, felsefedeki devrim siyasal çöküşü de hazırladı. Ama ne büyük farklılık bu ikisi arasındaki! Fransızlar, bütün resmî bilime karşı, Kiliseye karşı, hatta sık sık

* C. N. Starcke, Ph. D., *Ludwig Feuerbach*, Stuttgart, Ferd., Encke, 1885. [*Engels'in notu.*]

devlete karşı, açık savaşım halindeydiler, yapıtları sınırların ötesinde, Hollanda'da, İngiltere'de basılıyor, kendileri ikide-bir Bastille'i ziyaret edecek durumda bulunuyorlardı. Almanlarda ise, tersine, devlet tarafından atanan profesörler, gençliğin hocalarıydı, yapıtları öğretim elkitapları olarak tanınıyor, ve bütün gelişmeyi taçlandıran sistem, Hegel'in sistemi, şu ya da bu biçimde Prusya krallığının devlet felsefesi katına yükselmişti! Ya devrim, profesörlerin ardına, onların ukalâca ve karanlık sözlerinin ardına, onların ağır ve sıkıcı uzun uzun tümcelerinin içine mi gizleneydi? O sıralar devrimin temsilcileri olarak görülen adamlar, liberaller, insanların kafalarına kargaşalık yağdıran bu felsefenin en amansız düşmanları değiller miydi? Ama ne hükümetin, ne liberallerin göremediğini, *bir* adam, en azından daha 1833'te gördü. Henri Heine[191] idi bu adamın adı.

Bir örnek alalım. Hiçbir felsefî sav, Hegel'in ünlü "Gerçek olan her şey ussaldır, ussal (*rationnel*) olan her şey gerçektir"[192] savı kadar, yeteneksiz hükümetlerde bu denli şükran duyguları ve onlardan daha az yeteneksiz olmayan liberallerde de bu denli öfke uyandırmamıştı.

Bu, açıkça, var olan her şeyin kutlulaştırılması, despotluğun, polis devletinin, keyfî adaletin, sansürün onaylanması değil miydi? İşte böyle yorumladı bunu Friedrich-Wilhelm III, onunla birlikte de uyrukları. Oysa, Hegel'de var olan her şey, hiç de öyle birdenbire gerçek değildir. Gerçeklik sanı, Hegel'de, ancak, aynı zamanda zorunlu olana uygulanır, "gerçeklik açılıp ortaya çıkışında zorunluluk olarak kendini ortaya koyar"; onun için Hegel, ne olursa olsun her türlü hükümet önlemini gerçek saymaz.

Bizzat Hegel "belli bir hazinesel kurum" örneğinden sözeder. Ama zorunlu olan, son aşamada, aynı şekilde ussal olduğunu da gösterir, ve o zamanın Prusya devletine uygulanınca, Hegel'in savı, bu devlet ussaldır, zorunlu olduğu ölçüde de ussaldır anlamından başka bir anlama gelmez; bununla birlikte, bu devlet bize kötü görünüyorsa ve kötü olduğu halde gene de var olmakta devam ediyorsa, bu hükümetin kötü niteliğinin kanıtını ve açıklamasını, uyrukların buna uygun düşen kötü niteliğinde bulur. O zamanın Prusyalıları lâyık oldukları hükümete sahiptiler.

Oysa, Hegel'e göre, gerçeklik, hiçbir şekilde, her koşulda ve her zaman, şeylerin belirli bir siyasal ya da toplumsal duruma uygun gelen bir san (*attribut*) değildir. Tam tersine, Roma Cumhuriyeti gerçekti, ama onun yerini alan Roma İmparatorluğu da aynı şekilde gerçekti. 1789 Fransız monarşisi, o kadar gerçek-dışı, yani tüm zorunluluktan yoksun, o kadar usa aykırı olmuştu ki, Hegel'in her zaman büyük bir coşku ile sözünü ettiği Büyük Devrim tarafından yıkılmalıydı. Bunun sonucu olarak, burada, monarşi gerçek-dışı, devrim ise gerçek olandır. Ve böylece, gelişmesi sırasında, daha önce gerçek olan her şey gerçek-dışı olur, zorunluluğunu yitirir, var olma hakkını, ussal niteliğini yitirir; cançekişen gerçekliğin yerini, yeni ve yaşayabilir bir gerçeklik alır; ve bu, eğer şeylerin eski durumu direnç göstermeden ölecek kadar usçul olursa barışçıl yolla, yok eğer zorunluluğa karşı durursa zor yoluyla olur. Ve böylece Hegel'in savı, gene hegelci diyalektiğin oyunuyla kendi karşıtına döner: insan tarihi alanında gerçek olan her şey, zamanla, usa aykırı olur, demek ki, gelecek, yazgısı gereği, daha önceden usa aykırıdır, önceden usa aykırılıkla lekelenmiştir: ve insanların kafasında ussal olan ne varsa gerçek olmaya adaydır, görünüşe göre var olan gerçeklikle ne kadar çelişik olursa olsun. Her gerçek olanın ussallığı savı, hegelci diyalektiğin bütün kurallarına göre şu başka savda çözümlenir: Var olan her şey, yok olmayı hakeder.*

Ama Hegel felsefesinin asıl anlamı ve devrimci niteliği (burada Kant'tan beri süregelen hareketin sonucu olarak Hegel felsefesinin bu yönüyle sınırlı kalmak zorundayız) insan düşüncesinin ve insan eyleminin bütün sonuçlarının son ve kesin olma niteliğine artık kesin olarak son vermesindedir. Felsefede kabul edilmesi sözkonusu olan gerçek, Hegel'de, bir kere keşfedildikten sonra artık ezbere öğrenilmesinden başka bir şey kalmayan bir dogmatik ilkeler dermesi değildi artık; gerçek bundan böyle, bizzat bilgi sürecinin içinde, hiçbir zaman sözde bir mutlak gerçeğin bulunuşu ile artık daha öteye gidilemeyen, ulaşılan mutlak gerçek karşısında kolları kavuşturup ağzı açık seyretmek-

* Goethe, *Faust*, Bölüm I, Sahne 3'teki Mephistopheles'in sözlerinin bir özeti. -*Ed.*

ten başka yapacak bir şey bulunmayan bir noktaya varmaksızın bilginin alt basamaklarından gittikçe daha üst basamaklarına yükselen bilimin uzun tarihsel gelişmesinde yatıyordu. Ve bu, bütün öteki bilgi ve pratik eylem alanlarında olduğu gibi felsefî bilgi alanında da böyleydi. Bilgi kadar tarih de, insanlığın ülküsel olarak eksiksiz bir durumu içinde son ve kesin tamamlanışa varamaz; eksiksiz bir toplum, eksiksiz bir "devlet", ancak imgelemde (muhayyilede) var olabilen şeylerdir; tam tersine, tarih içinde ardarda birbirini izleyen durumlar, insan toplumunun aşağıdan yukarıya doğru giden sonsuz gelişmesi içinde ancak geçici birer aşamadırlar. Her aşama zorunludur ve bu yüzden de çağına göre ve kökenini borçlu olduğu koşullara göre meşrudur; ama bu aşamanın kendi bağrında yavaş yavaş gelişen daha üst düzeydeki yeni koşulların karşısında hükümsüz ve haksız olur; daha üst düzeyde bir aşamaya yer vermesi gerekir, ki bu yeni aşama da sırası gelince gerileme ve ölme devresine girer. Nasıl burjuvazi, büyük sanayi, rekabet ve dünya pazarı aracılığıyla, pratik içinde, bütün eski, dayanıklı ve saygın kurumları bozup yokederse, aynı şekilde, bu diyalektik felsefe de, bütün en sonuncu mutlak gerçek kavramlarını ve bu gerçeğe uygun düşen insanlığın mutlak durumları kavramlarını gerçeksizleştirir. Bu diyalektik felsefe karşısında kesin, mutlak, kutsal hiçbir şey varlığını sürdürmez; bu felsefe her şeyin dayanıksızlığını, ve her şeydeki dayanıksızlığı gösterir, ve onun karşısında, kesintisiz olmak ve yok olmak sürecinden, daha aşağıdakinden daha yukarıdakine sonsuz çıkış sürecinden başka hiçbir şey yürürlükte kalamaz, o kendisi de bu sürecin düşünen beyindeki yansısından başka bir şey değildir. Şurası da doğrudur ki, onun bir de tutucu yanı vardır; o, bilginin ve toplumun gelişmesinin belli aşamalarının kendi çağlarına ve kendi koşullarına göre meşruluğunu kabul eder; ama daha ileri gitmez. Bu görüş tarzının tutuculuğu görelidir; onun devrimci niteliği ise mutlaktır — zaten hüküm sürmesine izin verdiği tek mutlak olan da budur.

Burada, bu görüş tarzının doğabilimin bugünkü durumu ile tam bir uyum içinde bulunup bulunmadığı sorusunu tartışmanın gereği yoktur: doğabilim yeryüzünün ken-

di varlığı konusunda mümkün olabilecek bir sonun önceden görülmesini sağlarsa da, buna karşılık yeryüzünün oturulabilirliğine ilişkin oldukça kesin bir sonu önceden söyleyebilmekte ve bu yüzden de insanlık tarihine yalnız yükselen bir soy dalı değil, ama aynı zamanda aşağı doğru inen bir soy dalı da vermektedir. Herhalde, insanlık tarihinin inişe geçeceği dönüm noktasından henüz oldukça uzakta bulunuyoruz ve Hegel felsefesinden, çağında, doğabilimin henüz gündemine almadığı bir konu ile uğraşmasını isteyemeyiz.

Ama şunu söyleyebiliriz ki, aslında, yukarıda gösterilmiş olan gelişme, Hegel'de burada gösterildiği kesinlikte değildir. Bu gelişme, onun yönteminin zorunlu bir sonucudur, ama Hegel'in kendisi bu sonucu hiçbir zaman bu kadar açık seçik olarak çıkarmamıştır. Ve bu, salt, Hegel'in bir sistem kurmak zorunda olması yüzünden, ve bir felsefe sisteminin de geleneksel gereklere göre her ne biçimde olursa olsun mutlak gerçek sonucuna varmak zorunda olması yüzündendir. Demek ki, Hegel, özellikle *Mantık*'ında, bu öncesiz ve sonrasız gerçeğin, mantıksal süreçten, yani tarihsel sürecin kendisinden başka bir şey olmadığını ne kadar kuvvetle ifade ederse etsin, gene de kesinlikle bir yerde sisteminin sonuna varması gerektiği için, kendisini, bu sürece bir son vermek zorunda görüyor. Kendisi de, *Mantık*'ta, bu sondan bir başlangıç yapabilir; şu anlamda ki, burada sonuncu nokta mutlak Fikir (*İdea*) —zaten bu da, Hegel onun hakkında bize ne diyeceğini hiç bilmediği için mutlaktır— doğada "kendi kendine yabancılaşır, yani doğaya dönüşür ve daha sonra zihinde (*esprit*), yani düşüncede ve tarihte kendi kendine geri döner. Ama, bütün felsefenin sonunda, böyle çıkış noktasına geri gelişin ancak *bir tek* yolu vardır; o da tarihin ereğinin, insanlığın kesinlikle bu mutlak Fikrin bilgisine varmasında yattığını varsaymak ve bu mutlak Fikir bilgisine Hegel'in felsefesinde ulaşılmış olduğunu açıklamaktır. Ama bununla Hegel'in sisteminin, bütün dogmatik içeriği mutlak gerçek olarak ilân edilmiş olur, bu dogmatik içerik, Hegel'in, dogmatik olan ne varsa hepsini geçersizleştiren diyalektik yöntemi ile çelişki halindedir, bu yüzden Hegel'in öğretisinin devrimci yanı, onun tu-

tucu yanının ağırlığı altında ezilip boğulmuştur. Ve felsefî bilgi konusunda doğru olan, tarihsel pratik için de doğrudur. Hegel'in kişiliğinde, mutlak Fikri hazırlayıp işlemeyi başaran insanlık, pratikte, bu mutlak Fikri gerçeğe geçirebilecek durumda olmalıdır. Dolayısıyla mutlak Fikrin çağdaşlarının karşısına çıkardığı pratik siyasal gereklilikelerin gözü fazla yükseklerde olmamalıdır. Ve işte böylece, *Hukuk Felsefesi*'nin sonunda şunu buluyoruz: mutlak Fikrin, Friedrich-Wilhelm III'ün başarıya ulaşmaksızın, uyruklarına inatla vaadettiği şu temsilî monarşide, yani o zamanki Almanya'nın küçük-burjuva koşullarına uyarlanmış mülk sahibi sınıfların dolaylı, sınırlı ve ılımlı bir egemenliğinde gerçekleşmelidir; bu da, ayrıca, kurgusal olarak soyluluğun zorunluluğunu bize tanıtlamak için elverişli bir durumdur.

Demek ki, sistemin iç zorunlulukları, kendi başlarına derinliğine devrimci olan bir düşünme yönteminin yardımıyla, çok ılımlı bir siyasal sonucun günışığına çıkmasını açıklamaya yetiyor. Zaten bu sonucun özgül biçimi Hegel'in Alman olmasından ve kafasının arkasında, tıpkı çağdaşı Gœthe gibi bir darkafalı burjuva saç örtüsü taşımasından geliyordu. Gœthe de, Hegel de, herbiri kendi alanında, Olimposlu Jüpiterler idiler, ama ne biri, ne de öteki, hiçbir zaman Alman darkafalı burjuvalığından tamamıyla sıyrılamadı.

Bununla birlikte, bütün bunlar, Hegel sisteminin, kendisinden önceki herhangi başka bir sistemden kıyaslanamayacak kadar daha geniş bir alanı kucaklamasına ve bu alanda bugün bile hâlâ insanı şaşırtan bir düşünce zenginliği geliştirmesine engel olamaz. *Tinin Görüngübilimi* (ki buna, tinin embriyoloji ve paleontolojisinin bir paraleli denilebilirdi: insan bilincinin tarihsel olarak geçtiği evrelerin kısaca yeni bir kopyası olarak kavranılan bireysel bilincin geçirdiği değişik evreler boyunca gelişmesi) *Mantık, Doğa Felsefesi, Tin Felsefesi*, bu sonuncusu kendi içinde tarihsel alt bölümler halinde işlenmiştir: *Tarih, Hukuk, Din felsefeleri, Felsefe Tarihi, Estetik* vb. — bütün bu değişik tarihsel alanlarda, Hegel, gelişmenin iletken telinin varlığını bulmaya ve tanıtlamaya çalışır ve o, yalnızca yaratıcı bir deha olmayıp aynı zamanda derin ansiklopedik bilgiye sahip

bir adam olduğundan bütün bu alanlardaki çalışmaları derin izler bırakmıştır. Besbelli ki, bir "sistem" zorunluluğu sonucu, o, küçük çaplı hasımlarının üzerine bugün hâlâ gürültü kopardıkları keyfî yapılara başvurmak zorunda kalır. Ama bu yapılar, onun yapıtının ancak çerçevesi ve iskelesidirler; boş yere bu yapılar üzerinde durulmayıp, güçlü yapı içersinde daha derinlere dalınırsa, orada, bugün bile bütün değerlerini koruyan sayısız hazineler bulunur. Bütün filozoflarda "sistem" kesinlikle geçici olandır, çünkü o, insan aklının hiç de geçici olmayan bir gereksinmesinden, yani bütün çelişkilerin üzerinden aşmak gereksinmesinden ortaya çıkar. Ama bütün bu çelişkiler kesin olarak ortadan kaldırıldı mı sözde mutlak gerçeğe varırız: dünya tarihi sonuna varmış bitmiştir, bununla birlikte her ne kadar artık yapacak bir şeyi kalmamışsa da, gene de devam etmesi gerekir: dolayısıyla çözümlenmesi olanaksız yeni bir çelişki ortaya çıkar. Böyle konulunca, felsefenin ödevinin, ancak bütün insanlığın ileriye doğru gelişmesi içinde yapabileceğini tek başına bir filozofun gerçekleştirmesini istemekten başka bir anlama gelmediğini anlar anlamaz —hiç kimse bunu anlamada bize Hegel'den daha çok yardım etmemiştir— evet bunu anladığımız zaman, sözcüğe şimdiye değin verilen anlamda bütün felsefenin de işi bitmiş olur. Artık bu yoldan ve herhangi bir kimsenin tek başına ulaşması olanaksız olan her türlü "mutlak gerçek"ten vazgeçilir, ve bunun yerine diyalektik düşüncenin yardımıyla, pozitif bilimler ve bu bilimlerin sonuçlarının sentezi yoluyla ulaşılabilir göreli gerçeklerin ardına düşülür. Felsefenin genel olarak sona erişi Hegel iledir; gerçekten, o, sisteminde, bir yandan felsefenin tüm gelişmesini en görkemli bir tarzda özetlerken, öte yandan bilincinde olmasa da, dünyanın gerçek, pozitif bilgisine götüren bu sistemler labirenti dışındaki yolu bize gösterir.

Hegel'in bu sisteminin, Almanya'nın felsefe kokan havası üzerinde ne denli büyük bir etki yapacağını anlamak güç değildir. Bu, on yıllarca süren ve Hegel'in ölümüyle bile hiç duraklamayan görkemli bir yürüyüş oldu. Tam tersine "Hegel hayranlığı" Hegel'e karşı olanlara bile azçok bulaşarak, özellikle 1830-1840 yılları arasında hüküm sür-

dü. Ve işte kesinlikle bu dönemdedir ki, hegelci görüşler, bilerek ya da bilmeyerek, en değişik bilimlere en geniş biçimde geçerek yayıldı ve ortalama "kültürlü" bilincin zihinsel besinini sağladığı gündelik yazına ve günlük basına bile işledi. Ama bütün çizgi boyunca gerçekleşen bu zafer bir iç savaşımın ön belirtisinden başka bir şey değildi.

Hegel'in öğretisinin tümü, daha önce de gördük, en değişik pratik parti anlayışlarını koyabileceğiniz oldukça geniş boşluklar bırakıyordu; ve o zamanki Alman teorisyenlerinde, her şeyden önce iki şeye, dine ve siyasete pratik bir nitelik veriliyordu. Daha çok Hegel'in *sistemi* üzerinde duran bir kimse, bu iki alanda da oldukça tutucu olabiliyordu; buna karşılık, diyalektik *yöntemi* esas alan ise, dinde olduğu kadar siyasette de en aşırı muhalefete katılabiliyordu. Hegel'in kendisi de, yapıtlarında sık sık raslanan devrimci öfke patlamalarına karşın, sonunda tutucu yana daha çok eğilir görünüyordu. Sistemi, Hegel'e "güç bir kafa çalışması" bakımından, yönteminden daha pahalıya malolmamış mıdır? 1830-1840 yıllarının sonlarına doğru, hegelci okuldaki bölünme, gitgide daha belirgin olarak kendini gösterdi. Sol-kanat, yani "genç-hegelciler" denilenler, pietist tarikatından kuralcı protestanlara ve feodal gericilere karşı savaşımlarında, o zamana değin öğretilerine devletin hoşgörü ve hata koruyuculuğunu sağlamış olan, günlük olayların nazik sorunları karşısında aynı zamanda hem felsefî hem de kibarca ölçülülüğü yavaş yavaş bıraktılar; ve 1840'ta, Friedrich-Wilhelm IV ile birlikte kuralcı sofuluk ve mutlakiyetçi feodal gericilik tahta çıktığı zaman, açıkça yan tutmamak artık olanaksız oldu. Savaşım, gene felsefî silahlarla yürütülmeye devam edildi, ama artık bu kez soyut felsefî amaçlar uğruna değil; şimdi doğrudan geleneksel dinin ve mevcut devletin yıkılması sözkonusu idi. Ve *Alman Yıllıkları*'nda[193] pratik sonal amaçlar, çoğunluğuyla hâlâ bir felsefî kılık biçiminde görünüyor idiyse de, genç-hegelciler okulu 1842 yılının *Rheinischen Zeitung*'unda[46] yükselen radikal burjuvazinin felsefesi olarak kendini açıkça ortaya koydu ve ondan sonra felsefî maskesini, ancak sansürü kandırmak için kullandı.

Ama o dönemde siyaset güçlüklerle dolu bir alan oldu-

ğundan başlıca savaşım dine karşı yürütüldü. Bu savaşım, öte yandan, dolaylı da olsa, özellikle 1840'tan bu yana, siyasal savaşım değil miydi? İlk çıkışı, *İsa'nın Yaşamı* (1835) ile Strauss yapmıştı. Daha sonra, Bruno Bauer, İncildeki bir dizi anlatının, bizzat onları anlatanlar tarafından uydurulmuş olduklarını ortaya koyarak, bu yapıtta, İncildeki mitlerin meydana gelişi üzerine geliştirilen teoriye karşı çıktı. Bu iki akım arasındaki savaşım "kendinden bilinç" ile "töz" arasındaki çatışma gibi bir felsefî örtü altında yürütüldü. İncilin tansıklı öykülerinin, gelenekler yoluyla bilinçsiz olarak topluluğun bağrında mitlerin biçimlenmesinden mi doğduğu, yoksa havarilerin kendilerince mi uyduruldukları sorunu, şişirile şişirile, dünya tarihinin kesin devindirici gücünü oluşturan şeyin "töz" mü, yoksa "kendinden bilinç" mi olduğu sorunu haline getirildi. Ve, ensonu, bugünkü anarşizmin yalvacı -- Bakunin ona çok şey borçludur-- kendi egemen "biricik"i ile, egemen "kendinden bilinç"ini aşan Stirner geldi.[194]

Hegel okulunun parçalanma sürecinin bu yönü üzerinde fazla durmayacağız. Bizim için daha önemli olan şudur: en kararlı genç-hegelcilerin çoğunluğu dine karşı olgucu savaşımlarının pratik zorunlulukları yüzünden İngiliz-Fransız materyalizmine sürüklendiler. Ve burada kendi okullarının sistemi ile çatışma haline girdiler. Materyalizm, doğayı, tek gerçeklik olarak kabul ederken, gerçeklik, Hegel'in sisteminde mutlak Fikrin yabancılaşmasından, diyelim ki düşüncenin bir alçalmasından başka bir şey değildir; her durumda düşünme ve onun ürünü Fikir, burada önde gelen başat öğe, doğa ise, kısacası, ancak Fikrin alçakgönüllülüğü sayesinde var olan, ondan türemiş bir öğedir. Ve bu çelişki içinde iyi kötü debelenip duruldu.

İşte o sıradadır ki Feuerbach'ın *Hıristiyanlığın Özü* adlı kitabı çıktı. Kitap, bir çırpıda, materyalizmi, içtenlikle yeniden tahta çıkararak, bu çelişkiyi toz etti. Doğa her türlü felsefeden bağımsız olarak vardır; doğa, biz insanların, kendimiz de doğanın ürünleri olan bizlerin, üzerinde büyüdüğümüz temeldir; doğanın ve insanların dışında hiçbir şey yoktur, ve bizim dinsel imgelemimizin yarattığı üstün varlıklar bizim kendi öz varlığımızın hayalî yansısıdırlar

ancak. Büyü bozulmuştu; "sistem" parçalanmış ve bir kenara atılmıştı, çelişki çözümlenmişti, çünkü yalnız imgelemde vardı. Bu kitap hakkında bir fikir edinmek için, onun özgür kılıcı etkisini bizzat yaşamış olmak gerekir. Coşku herkesi sardı: biz hepimiz, birdenbire "foyerbahçı" olduk. *Kutsal Aile*'yi okurken, Marx'ın yeni görüş tarzını nasıl bir coşkuyla selâmladığı ve —bütün eleştirici kayıtlarına karşın— ondan ne derecede etkilendiği görülebilir.

Kitabın kusurlarının bile anındaki başarısına katkısı oldu. Kitabın yazılmış olduğu edebî ve hatta yer yer abartmalı stil, ona büyük bir okur kitlesi sağladı, ve her ne olursa olsun, kitap, bu uzun, soyut ve çapraşık Hegel tutkunluğu yıllarından sonra bir canlılık kaynağı idi. "Saf düşünce"nin dayanılmaz duruma gelen egemenliği karşısında, kendini haklı gösteremese de, hiç değilse kendini bağışlatan sevginin aşırı ölçüde ululaştırılması için de aynı şey söylenebilir. Ama şunu unutmayalım: 1844'ten bu yana "kültürlü" Almanya üzerinde bir salgın gibi yayılarak bilimsel bilginin yerini süslü sözlerle, üretimin ekonomik dönüşümü yoluyla proletaryanın kurtuluşunun yerini "sevgi" yoluyla insanlığın özgürlüğe kavuşmasıyla dolduran, kısacası, B. Karl Grün'ün en tipik temsilcisi olduğu bu yazın ve mide bulandıran bu duygusal lafazanlık içinde kaybolan "gerçek sosyalizm", kesinlikle, Feuerbach'ın bu iki zaafına bağlanır.

Şunu da unutmamak gerekir ki, hegelci okul çözülme halinde idiyse de, eleştiri, hegelci felsefenin üstesinden gelememişti. Strauss ve Bauer, herbiri, hegelci felsefenin bir yönünü alıyor ve polemik biçiminde birbirlerine karşı kullanıyorlardı. Feuerbach ise bütünüyle sistemi parçaladı ve tam bir yalınlıkla bir yana bıraktı. Ama bir felsefenin yanlışlığını ilân etmekle yetinerek, onun üstesinden gelinmiş olmaz. Ve Hegel felsefesi kadar güçlü bir yapıt, ulusun düşünsel gelişmesi üzerinde bu kadar büyük bir etki yapmış olan bir yapıt, safça ve açıkça bilmemezlikten gelinerek baştan savılamazdı. Onun anladığı anlamda onu "aşmak", yani eleştirel yolla onun kabuğunu kırmak, ama onunla kazanılan yeni içeriği kurtarmak gerekirdi. Daha ilerde bunun nasıl yapıldığını göreceğiz.

Ama bu arada, 1848 devrimi, Feuerbach'ın Hegel'e gösterdiği aynı umursamazlıkla her türlü felsefeyi bir yana attı. Ve bu yüzden Feuerbach'ın kendisi de arka plana itildi.

II

Her felsefenin ve özellikle modern felsefenin büyük temel sorunu, düşüncenin varlık ile ilişkisi sorunudur. İnsanlar, kendi fiziksel yapılışları konusunda tam bir bilgisizlik içinde ve düşlerindeki görüntülerin* dürtüsü altında bulundukları en eski zamanlardan beri kendi düşünceleri ile duyumlarının kendi öz bedenlerinin bir eylemi olmadığı, ama bu bedende oturan ve ölüm anında bu bedenden ayrılan ayrı bir ruhun işi olduğu düşüncesine varmışlardır — bu andan sonra da bu ruhun dış dünya ile ilişkileri üzerine kendilerine birtakım fikirler yaratmak gerekmiştir. Eğer, ölüm anında, bu ruh bedenden ayrılıyor ve kendi yaşamını sürdürüyorsa, ona ayrı özel bir ölüm yakıştırmak için hiçbir neden yoktu; ve böylece, gelişmenin o aşamasında, hiç de bir avunma gibi değil, ama, tersine, kendisine karşı elden hiçbir şey gelmeyen bir yazgı, hatta sık sık, özellikle Yunanlılarda, gerçek bir kötü yazgı, bir felâket gibi görünen ruhun ölümsüzlüğü fikri doğdu. Dinsel avunç isteği değil de, bedenin ölümünden sonra bir kez varlığı kabul edilmiş bulunan bu ruhun ne yapacağı konusundaki genel bilgisizlikten ortaya çıkan bu şüphe, genel olarak, kişisel ölümsüzlüğün o cansıkıcı anlayışına yolaçtı. Buna tamamıyla benzer bir biçimde, doğa güçlerinin kişileştirilmesiyledir ki, dinin daha sonraki gelişmesi sırasında, gitgide daha dünyadışı bir biçim alan, ensonu bir soyutlama sürecinin, diyebilirim ki, hemen hemen zihinsel gelişme boyunca varlık kazanan bir damıtma sürecinin sonucunda, azçok sınırlı güçte ve birbirlerine karşı sınırlayıcı olan sayısız tanrılar insanların zihninde, tektanrılı dinlerin tek başına bir tek tanrı fikrini yaratıncaya değin, ilk tanrılar doğdular.

* Bugün bile yabanıllarda ve aşağı barbarlarda, düşlerinde kendilerine görünen insan biçimlerinin, bir an için kendi bedenlerinden ayrılmış bulunan ruhlar oldukları yolundaki anlayış hüküm sürmektedir. Bunun içindir ki, gerçek insan, düşteki görüntüsünün bu düşleri görenlere karşı işlediği eylemlerden sorumlu tutulur. Örneğin, İmthurn, 1884'te Guyan Hintlilerinde bunu saptamıştır. [*Engels'in notu.*]

Düşüncenin varlığa, tinin doğaya ilişkisi sorununun, bütün felsefenin bu en yüksek sorununun kökleri, tıpkı her dinde olduğu gibi, yabanıllık çağının kısıtlı ve bilisiz kavrayışlarındadır. Ama bu sorun, ancak Avrupa toplumu, hıristiyan ortaçağın uzun kış uykusundan uyandığı zaman bütün kesinliğiyle konabilir ve ancak o zaman bütün anlamını kazanabilirdi. Ayrıca ortaçağın skolastiğinde büyük bir rol oynamış olan düşüncenin varlığa göre durumu sorunu, tinin mi yoksa doğanın mı, hangisinin esas öğe olduğu sorunu, bu sorun, kilise bakımından, şu keskin biçimi aldı: dünya Tanrı tarafından mı yaratılmıştır, yoksa bütün öncesizlik boyunca var mı idi?

Bu soruyu yanıtlayışlarına göre filozoflar iki büyük kampa ayrılıyorlardı. Tinin doğaya göre önce gelme özelliğini ileri sürenler ve buna göre de, son aşamada, ne cinsten olursa olsun dünya için bir yaratılmayı kabul edenler —bu yaratılma çok kez, filozoflarda, örneğin Hegel'de, hıristiyanlıkta olduğundan çok daha karmaşık ve çok daha olanaksızdır— bunlar, idealizm kampını oluşturuyorlardı. Ötekiler, doğayı esas öğe sayanlar ise materyalizmin değişik okullarında yer alıyorlardı.

Başlangıçta, iki deyim: idealizm ve materyalizm, bundan başka bir anlama gelmiyordu, biz de, burada, onları başka bir anlamda kullanmayacağız. Daha ilerde, eğer buraya başka bir şey sokulmuş olursa bundan nasıl bir karışıklık doğacağını göreceğiz.

Ama düşüncenin varlıkla ilişkisi sorununun bir başka yönü daha vardır: bizim çevremizdeki dünya hakkındaki düşüncelerimiz ile bizzat bu dünya arasında nasıl bir bağıntı vardır? Bizim düşüncemiz gerçek dünyayı bilebilecek durumda mıdır? Gerçek dünyaya değgin tasarımlarımızda ve kavramlarımızda gerçekliğin doğru bir yansısını verebilir miyiz? Bu soru, felsefe dilinde düşünce ile varlığın özdeşliği sorunu diye adlandırılır ve filozofların büyük çoğunluğu bu soruya olumlu biçimde yanıt verirler. Örneğin Hegel'de bu olumlu yanıt kendiliğinden ortaya çıkar; çünkü gerçek dünya üzerine bizim bildiğimiz şey, kesinlikle, onun, fikre uygun içeriğidir, bu da, mutlak Fikrin ilerleyici bir gerçekleşmesi dünyayı yapar; o mutlak Fikir ki,

bütün öncesizlik boyunca, dünyadan bağımsız olarak ve dünyadan önce bilinmeyen bir yerde var olmuştur; oysa apaçıktır ki, düşünce daha önceden, fikirlerden meydana gelen bir içeriği bilebilir. Gene apaçıktır ki, burada tanıtlanması sözkonusu olan, daha önceden, öncüller içinde örtük (zımnen) bulunan içeriktir. Ama bu, Hegel'in, düşüncenin ve varlığın özdeşliği yolundaki tanıtından şu öteki vargıyı çıkarmasına engel olmuyor: onun felsefesi, kendi düşüncesine göre doğru olduğundan, bundan böyle tek doğru felsefe de odur ve düşünce ile varlığın özdeşliği, insanlığın onun felsefesini hemen teoriden pratiğe geçirmesi ve tüm dünyayı hegelci ilkelere göre dönüştürmesi ile doğrulanmalıdır. Bu da Hegel'in azçok bütün filozoflarla paylaştığı bir kuruntudur.

Ama daha bir dizi başka filozof da vardır ki, dünyayı bilmenin olanaklı olduğunu, ya da en azından derinliğine bilmenin olanaklı olduğunu kabul etmezler. Modernler arasında Hume ve Kant bunlardandır, ve bunlar, felsefenin gelişmesinde çok büyük bir rol oynamışlardır. Bu görüş tarzını çürütmek üzere söyleneceklerin özü, idealist görüş açısından olanaklı olduğu ölçüde, daha önce Hegel tarafından söylenmiştir; Feuerbach'ın materyalist açıdan buna eklediği, derin olmaktan çok nükteye dayanır. Bu felsefe saplantısının en çarpıcı çürütülmesi, bütün öteki saplantılarda olduğu gibi, pratiktir, özellikle deneyim ve sanayidir. Eğer biz, doğal bir görüngü hakkındaki anlayışımızın doğruluğunu, bu görüngüyü biz kendimiz yaratarak ve onu koşullarının yardımıyla meydana getirerek ve hele onu kendi amaçlarımıza hizmet ettirerek tanıtlayabiliyorsak, Kant'ın kavranamaz "kendinde şey"inin işi biter. Bitkisel ve hayvansal organizmalarda üretilen kimyasal tözler, organik kimya birbiri ardından onları birer birer yapmaya koyuluncaya kadar, böyle "kendinde şeyler" olarak kalırlar; ama kimya onları yaptı mı, "kendinde şey", bizim için şey haline gelir, tıpkı örneğin, artık kızılkök halinde tarlalarda yetiştirmeyip çok daha kolaylıkla ve daha ucuza taş kömürü katranından çıkardığımız alizarin gibi. Copernikus'un güneş sistemi, üçyüz yıl boyunca, bir varsayım oldu; bunun üzerine bire karşı yüz, bin, onbinle de bahse girişilse, gene

de varsayımdı; oysa Le Verrier, bu sistemden çıkarılan veriler yardımıyla, yalnız, bilinmeyen yeni bir gezegenin varlığının zorunlu olduğunu değil, ama aynı zamanda bu gezegenin gökyüzünde bulunması gereken yeri hesaplayınca ve daha sonra Galile onu gerçekten bulunca[195] Copernikus'un sistemi tanıtlanmış oldu. Bununla birlikte, yeni-kantçılar Almanya'da Kant'ın düşüncelerine, bilinemezciler ise İngiltere'de Hume'un düşüncelerine (bu düşünceler İngiltere'de hiçbir zaman ortadan kalkmadı) yeni bir canlılık vermeye uğraşıyorlarsa da, bu, bilimsel açıdan, bunların çok zaman önce yapılmış olan teorik çürütülmelerine oranla bir geriye gidiştir, pratikte ise materyalizmi açıktan açığa geri çevirirken, gizlice, utangaç bir biçimde kabul etmektedir.

Ama, Descartes'tan Hegel'e, Hobbes'dan Feuerbach'a giden bütün bu dönem boyunca, filozoflar, sanıldığı gibi, hiç de saf fikrin gücüyle ileri itilmemişlerdir. Tersine. Gerçekte onları ileri iten şey, özellikle doğabilimdeki ve sanayideki gitgide daha coşkunlaşan büyük ilerlemedir. Materyalistlerde, bu, hemen yüzeyde kendini gösterir, ama idealist sistemler de gitgide daha çok olmak üzere materyalist bir içerik kazanmışlar ve kamutanrıcılı (*panthéiste*) görüş açısından tin ile madde arasındaki aykırılığı o şekilde uzlaştırmaya çalışmışlardır ki, Hegel'in sistemi, yöntemine ve içeriğine göre, idealist bir biçimde başüstü konulmuş bir materyalizmden başka bir şey değildir.

Dolayısıyla, Starcke'nin, Feuerbach'ı nitelendirirken, ilkin düşüncenin varlıkla ilişkisi temel sorununda Feuerbach'ın tutumunu incelemesi anlaşılır. Daha önceki filozofların, özellikle Kant'tan sonrakilerin, felsefî anlayışlarını gereksiz yere ağdalı bir dille açıkladığından, ve yazar, yapıtlarından soyutlanarak alınmış pasajlara aşırı bir biçimcilikle bağlı kaldığından, Hegel'in çok aleyhinde olan kısa bir girişten sonra, foyerbahçı metafiziğin, filozofun ilgili yapıtlarının ardarda sıralanışından çıkan sonuca göre gelişmesini ayrıntılı bir biçimde açıklayan bir çalışma geliyor. Bu açıklama özenli ve açık bir biçimde yapılmış; ne yazık ki, bütün kitap gibi bu açıklama da, çok kez kaçınılması olanağı bulunan bir sürü felsefî deyimler yığınıyla doldu-

rulmuş, öylesine işi güçleştirici bir yığın ki, yazar, hiç de tek ve aynı okulun ya da hatta Feuerbach'ın kendisinin deyiş biçimiyle yetinmeyip felsefî olmak iddiasındaki en çeşitli akımların, özellikle de bugün ortalığı sarmış olanların deyimlerini kitabına kattığı ölçüde büsbütün cansıkıcı bir durum alıyor.

Feuerbach'ın gelişmesi, bir hegelcinin doğrusunu söylemek gerekirse hiçbir zaman ortadoks olmayan bir hegelcinin materyalizme doğru gelişmesidir; belli bir aşamada, öncelinin idealist sistemiyle ilişkileri toptan koparmamaya doğru götüren bir gelişmedir. Ensonu, Hegel'in "mutlak Fikir"inin dünyadan önce varolmasının, "mantık kategorilerinin" evrenden önceki "önvarlığı"nın, yukarda bir yaratıcı inancının gerçeksiz bir kalıntısından başka bir şey olmadığı; duyularla algılanabilir maddî dünyanın, bizim de bir parçası olduğumuz bu maddî dünyanın tek gerçeklik olduğu ve bize ne kadar yüce görünürlerse görünsünler bilincimizin ve düşüncemizin, maddî bedensel bir organın, beynin ürünlerinden başka bir şey olmadıkları kavrayışı, karşı durulmaz bir güçle kendisini ona kabul ettiriyor. Madde, tinin bir ürünü değildir, ama tinin kendisi maddenin en üstün ürününden başka bir şey değildir. İşte bu, elbette ki, salt materyalizmdir. Bu noktaya gelince, Feuerbach birdenbire duruyor. Ötedenberi süregelen, şeye değil ana materyalizm sözcüğüne ilişkin felsefî önyargıyı aşamıyor. Şöyle diyor:

"Materyalizm, bana göre, insan varlığının ve bilgisinin yapısının temelidir; bana göre, bir fizyoloğa, sözcüğün dar anlamında bir doğacıya, örneğin Moleschott'a göre olduğu gibi ve onların özel ve meslekî görüş açılarından zorunlu olarak görüldüğü gibi, materyalizm, bu yapının kendisini bilmek değildir. Ben, geride baştan sona materyalizmle aynı görüşteyim, ama ileride değil."

Feuerbach, burada, madde ile tin arasındaki ilişkileri anlamanın belirli bir tarzına dayanan genel dünya anlayışı olarak materyalizm ile, bu dünya anlayışının belirli bir tarihsel evrede, yani 19. yüzyılda, ifade edilmiş olduğu özel biçimi birbirine karıştırıyor. Dahası, materyalizmi, 18. yüzyıl materyalizminin bugün doğabilimcilerin ve doktorların ka-

falarında varlığını sürdüren ve Büchner, Vogt ve Moleschott'un 1850-1860 yıllarında ortalığa yaydıkları kaba, sığ biçimi ile karıştırıyor. Ama, nasıl idealizm bütün bir dizi gelişme evrelerinden geçmişse, materyalizm de geçmiştir. Materyalizm, doğa bilimleri alanında çağ açan her yeni buluş ile kaçınılmaz olarak biçimini değiştirmek zorundadır; ve tarihin kendisi de materyalist bir işleme tâbi tutulalı beri burada da yeni bir gelişme yolu açılmaktadır.

Geçtiğimiz yüzyılın materyalizmi her şeyden çok mekanikçi idi, çünkü bu çağda, bütün doğa bilimleri arasında yalnız mekanik ve henüz ancak - -yeryüzündeki ve gökyüzündeki - katı cisimlerin mekaniği, kısaca, yerçekimi mekaniği, belli bir olgunlaşma durumuna ulaşmıştı. Kimya, henüz çocuksu, filojistik biçimiyle vardı.[39] Biyoloji, henüz kundaktan çıkmamıştı; bitkisel ve hayvansal organizmalar ancak kabaca incelenebilmişti ve ancak salt mekanik nedenlerle açıklanıyorlardı; Descartes için hayvan nasıl bir makine ise, 18. yüzyılın materyalistlerine göre de insan öyle bir makineydi. Mekanik yasaların da elbette ki işlediği, etkili olduğu, ama daha üst sıradan yasalarca daha geri plana atıldıkları kimyasal ve organik yapıdaki olaylara da yalnız tek başına mekaniğin uygulanması, klasik Fransız materyalizminin özgül, ama o dönem için kaçınılmaz darlıklarından biridir.

Bu materyalizmin ikinci özgül darlığı, dünyayı bir süreç olarak, tarihsel gelişme yolunda bir madde olarak kavramadaki yetersizliğidir. Bu, o çağda doğa bilimlerinin ulaşmış oldukları düzeye ve bu doğa bilimlerine bağlı olan metafizik, yani anti-diyalektik felsefe tarzına uygun düşüyordu. Doğanın, aralıksız sürüp giden bir hareket içinde olduğu biliniyordu. Ama, çağın fikirlerine göre, bu hareket, gene aynı şekilde aralıksız sürüp giden bir çember çiziyordu ve bu yüzden de hiç ilerlemiyordu; daima aynı sonuçları veriyordu. Bu görüş tarzı o zaman için kaçınılmazdı. Güneş sisteminin oluşumunun kantçı kuramı henüz formüle edilmişti ve ancak basit bir merak konusu gibi kabul ediliyordu. Yeryüzünün evriminin tarihi, jeoloji, henüz hiç bilinmiyordu ve bugünkü canlı varlıkların, yalından karmaşığa doğru evrim gösteren uzun bir dizinin sonucu oldukları düşüncesi, o zaman bilimsel olarak konamıyordu. Bu durumda, tarihsel

olmayan doğa anlayışı kaçınılmazdı. Bu anlayışa Hegel'de de karşılaşıldığına göre, 18. yüzyıl filozofları bu yüzden o kadar kınanamaz. Hegel'de, doğa, Fikrin yalın bir "yabancılaşması" olarak, zaman içinde hiçbir gelişmeye elverişli değildir, yalnızca çeşitliliğini uzay içinde açıp yayma olanağına sahiptir, öyle ki, içerdiği bütün gelişme derecelerini aynı zamanda ve birbiri yanısıra yayıp serer ve hep aynı süreçleri aralıksız durmadan yinelemeye mahkûm bulunur. Ve işte uzay içinde, ama zamanın — her türlü gelişmenin temel koşulunun dışında bir gelişme saçmalığını, Hegel, doğaya dayatıyor, üstelik jeolojinin, embriyolojinin, bitkisel ve hayvansal fizyolojinin, organik kimyanın gelişmekte olduğu ve bu yeni bilimlerin temeli üzerinde daha sonra gelecek olan evrim teorisinin deha dolu önsezilerinin, her yanda (örneğin Gœthe ve Lamarck'ta) görünmekte olduğu bir zamanda. Ama sistem bunun böyle olmasını gerektiriyordu ve yöntem, sistem aşkına, kendi kendine ihanet etmek zorundaydı.

Tarihe aykırı bu görüş, tarih alanında da geçerliydi. Burada, ortaçağın kalıntılarına karşı savaşım, görüşü sımsıkı sınırlandırıyordu. Ortaçağ, tarihin, bin yıllık genel barbarlık tarafından basit bir kesintiye uğratılması sayılıyordu; ortaçağdaki büyük ilerlemeler —Avrupa'da uygarlık alanının genişlemesi, orada uzun ömürlü, yaşama şansı olan ulusların yanyana oluşması, son olarak 14. ve 15. yüzyılın büyük teknik ilerlemeleri— bütün bunlardan hiçbiri göze görünmüyordu. Oysa, böyle yapmakla, büyük tarih zincirinin ussal bir biçimde kavranılmasına engel olunuyordu ve tarih, olsa olsa, filozofların kullanımına sunulmuş bir örnekler ve belgeler açıklaması hizmetini görüyordu.

Almanya'da, 1850'den 1860'a kadar materyalizmi halka yayan seyyar satıcılar* hiçbir yönden hocalarının bu sınırlı görüş açılarını aşamadılar. O zamandan beri doğabilimde yapılmış bütün ilerlemeler, onlara yaratıcının varlığı inancına karşı yeni kanıtlar hizmeti görmekten başka bir işe yaramadı; ve aslında üstlendikleri şey, hiç de teoriyi daha ileri doğru geliştirmek değildi. İdealizm etkinliğini yitirmiş ve 1848 devriminden öldürücü darbeyi yemiş idiyse de, gene de, materyalizmin bir an için daha da aşağılara düştüğünü gör-

* Vogt, Büchner, Moleschott. - *Ed.*

menin hoşnutluğunu tadabilmiştir. Feuerbach, bu materyalizmin sorumluluğunu üzerinden atmakta yerden göğe haklıydı; ancak materyalizmin seyyar vaizlerinin öğretisi ile genel olarak materyalizmi birbirine karıştırmaya hakkı yoktu.

Bununla birlikte burada iki noktaya dikkati çekmek gerekir. Birincisi, Feuerbach'ın zamanında bile, doğa bilimleri henüz yoğun bir kaynaşma sürecinin tam ortasındaydı, bu süreç, ancak, son onbeş yıl içinde durulmuşluğuna ve göreli bir tamamlanışa kavuştu; yeni bilgi malzemesi duyulmadık bir biçimde yığılıp birikiyordu, ama birbirini itip kakan bu yeni buluşlar kargaşası içinde sıralı bir bağlantının, dolayısıyla bir düzenin yerleşmesi ancak şu son zamanlarda olabildi. Gerçi, Feuerbach, şu üç kesin buluşa da ulaşmıştı - hücrenin bulunuşu, enerjinin dönüşümünün bulunuşu ve darvincilik adı altında bilinen evrim teorisinin bulunuşu. Ama, kır ortasında tek başına bir filozof, bilginlerin kendilerinin bile o dönemde ya hâlâ karşı çıktıkları ya da doyurucu bir biçimde kullanmasını bilmedikleri buluşların değerini takdir edecek kadar bilimdeki ilerlemeleri yeterli bir biçimde nasıl izleyebilirdi? Bunun suçu, kendilerini karış karış aşan Feuerbach, küçük bir köyde köylüleşmek ve tozlanıp örümceklenmek zorunda kalırken, kurnaz ve seçmeci *(éclectiques)* kılı kırk yarmakla vakit geçirenlerin felsefe kürsülerine elkoymalarına yolaçan Almanya'nın içler acısı koşullarındadır yalnızca. Demek ki, Fransız materyalizminde tek yanlı ne varsa hepsini çıkarıp atan, ve o zaman artık mümkün hale gelmiş olan tarihsel doğa anlayışı Feuerbach için ulaşılmaz kaldı ise bunun kusuru onun değildir.

İkincisi, Feuerbach, yalnız doğa bilimleri materyalizminin "insan bilgisinin yapısının kendisini değil, bu yapının temelini" oluşturduğunu söylemekte yerden göğe haklıdır. Çünkü biz, yalnızca doğada değil, aynı zamanda insan toplumu içinde yaşıyoruz, ve insan toplumunun da tıpkı doğa gibi kendi gelişmesinin ve kendi biliminin tarihi vardır. Dolayısıyla, toplumun bilimini, yani tarihsel ve felsefî denilen bilimlerin tümünü, materyalist temel ile uyumlaştırmak ve bu temele dayanarak onları yeniden kurmak sözkonusuydu. Ama bu, Feuerbach'a nasip olmadı. Feuerbach, burada, "temel"e karşın, geleneksel idealistçe bağların tutsağı kaldı ve

"ben ilerdeki değil, gerideki materyalistlerle aynı görüşteyim" derken de bunu kabul ediyordu. Ne var ki, toplumsal alanda, "ileri doğru" bir tek adım atamayan ve 1840 ya da 1844'teki görüşünü aşmayan bizzat Feuerbach oldu ve bu da, gene, özellikle onun, tecrit edilmiş durumundan ileri geldi, bu durum onu, —başka herhangi bir filozoftan çok daha fazla toplumla ilişkiler kurmak, fikir alışverişinde bulunmak için yaratılmış olan Feuerbach'ı— kendi değerindeki insanlarla işbirliği ya da çatışma içinde fikirler yaratacak yerde, inzivaya çekilmiş beyninden fikirler çıkartmak zorunda bıraktı. Onun ne ölçüde bu idealist alanda kaldığını daha ileride ayrıntılarıyla göreceğiz.

Burada bir de şuna dikkati çekmek yeter: Starcke, Feuerbach'ın idealizmini olmadığı yerde arıyor. "Feuerbach idealisttir, insanlığın ilerlemesine inanıyor." (s. 19.) "Her şeyin temeli, altyapısı, gene de idealizm olarak kalıyor. Bize göre, gerçekçilik, düşüncel (*idéale*) eğilimlerimizi izlerken yoldan sapmalara karşı bir koruma çaresinden başka bir şey değildir. Acıma, sevgi, gerçek ve hak yolunda coşku hep düşüncel güçler değiller midir?" (s. VIII.)

Bir kere, idealizmin burada, ülküsel (*idéale*) erekleri izlemekten başka bir anlamı yoktur. Oysa bu sonuncular, olsa olsa Kant'ın idealizmine ve onun "kesin emir"ine girerler; oysa Kant'ın kendisi felsefesine "deneyüstü düşüncecilik" (*idéalisme transcendantal*) adını veriyordu; ve bu, Starcke'nin de anımsayacağı gibi, felsefenin ahlâkî ülküleri de işlemesinden dolayı değil, bambaşka nedenlerleydi. Felsefî idealizmin ahlâkî ülkülere, yani toplumsal ülkülere inancın çevresinde döndüğü boşinanı, felsefenin dışında, kendilerine gerekli birkaç felsefî kültür kırıntısını Schiller'in şiirlerinde ezberleyen darkafalı Alman burjuvalarında oluşmuştur. Hiç kimse, Kant'ın güçsüz —güçsüz, çünkü olanaksızı ister, ve dolayısıyla gerçek hiçbir şeye varamaz— "kesin emir"ini, özellikle, yetkin bir idealist olan Hegel'den daha keskin bir biçimde eleştirmedi ve hiç kimse, Schiller'in aşıladığı gerçekleşmez ülkülere karşı darkafalı burjuva düşkünlüğü ile Hegel'den daha acımasızca alay etmedi (örneğin, *Phénomenologie*'ye bakınız).

İkinci olarak, insanları harekete geçiren her şeyin — bey-

nin aracılığıyla duyulan bir açlık, bir susuzluk duyumu ile başlayan ve gene beynin aracılığı ile hissedilen bir doymuşluk izlenimi ile sonuçlanan yemek yemenin ve içmenin bile— zorunlu olarak onların beyinlerinden geçmesinin önüne geçilemezdi. Dış dünyanın insan üzerindeki yansıları onun beyninde ifadesini bulur, ve orada duygular, düşünceler, içgüdüler, istemler, kısacası, "düşüncel (*idéale*) eğilimler" biçiminde yansırlar ve bu biçimde "düşüncel güçler" haline gelirler. Eğer insanın genellikle "düşüncel eğilimlere" başeğmesi ve "düşüncel güçler"in kendi üzerinde etkili olmalarına izin vermesi, onun bir idealist olmasına yetiyorsa, normal olarak gelişmiş her insan, bir çeşit doğuştan-idealisttir ve bu durumda nasıl olur da hâlâ materyalistler var olabilir?

Üçüncü olarak, insanlığın, hiç değilse şu anda, genel bir biçimde, ilerleme doğrultusunda hareket ettiği inancının, materyalizm ile idealizm arasındaki uzlaşmaz karşıtlıkla kesin olarak hiçbir ilgisi yoktur. Fransız materyalistleri, tıpkı deist[78] Voltaire ve Rousseau kadar, hemen hemen bağnazlık derecesinde bu inançta idiler, ve hatta sık sık bu inançları uğruna büyük kişisel özverilerde bulundular. Ama, bütün yaşamını "gerçek ve hak aşkına" —söz iyi anlamında alınmıştır— adamış biri varsa, o da, örneğin, Diderot olmuştur. Bu bakımdan, eğer, Starcke, bütün bunların idealizm olduğunu ileri sürerse, bu, yalnız ve yalnız materyalizm sözcüğünün olduğu gibi, bu iki yönelim arasındaki uzlaşmaz karşıtlığın, onun için her çeşit anlamını yitirdiğini tanıtlar.

Gerçek şu ki, Starcke, belki bilmeyerek olsa da, burada, materyalizm sözcüğüne karşı darkafalı burjuvaların önyargısına, kökenini köy papazlarının eski iftiralarından alan bu önyargıya bağışlanmaz bir ödün vermektedir. Darkafalı, materyalizm dendiği zaman, pisboğazlık, ayyaşlık, arsızlık, ten zevkleri ile şatafatlı bir yaşam sürdürmeyi, açgözlülük, cimrilik, doymak bilmezlik, çıkar peşinde koşmayı ve borsa oyunlarını ve kendisinin gizliden gizliye kölesi olduğu bütün bu iğrenç kusurları anlar; ve idealizm sözcüğünden ise, başkaları önünde göklere çıkardığı, ama kendisi ancak her zamanki "materyalist" aşırılıklarının zorunlu sonucu olan sıkıntı dönemlerini ya da bunalımları atlatması sözkonusu olduğu sürece inandığı, erdeme, insanlığa ve genellikle "daha iyi bir

dünya"ya imanı anlar ve durmadan pek sevdiği şu nakaratı yineler: "İnsan dediğin de nedir ki? Yarı-hayvan yarı-melek!"

Zaten Starcke, Feuerbach'ı, halen Almanya'da filozof adı altında kurum satmakta olan öğretim görevlilerinin saldırılarına ve onların temel kurallarına karşı savunmak için büyük zahmetlere girişiyor. Bu, kuşkusuz, klasik Alman felsefesinin ölümünden sonra yetim doğan bu eciş bücüş dölleri ile ilgilenenler için önemlidir; bu Starcke'nin kendisine de gerekli görünmüş olabilir. Biz, okurlarımızı böyle bir sıkıntıdan bağışlayacağız.

III

Feuerbach'ın gerçek idealizmi, onun din felsefesini ve törebilimini ele aldığımızda hemen kendini gösterir. O, hiçbir şekilde dini ortadan kaldırmak istemez, onu yetkinleştirmek ister. Felsefenin kendisi de dine dönüşmelidir.

"İnsanlığın geçirdiği dönemler ancak dinsel özelliğin değişiklikleriyle birbirlerinden ayırdedilirler. Ancak insan kalbine kadar giden hareketler, derin tarihsel hareketlerdir. Kalb, dinin bir biçimi değildir, ki bunun içinde dinin de yeri olsun; kalb, dinin özüdür." (Starcke tarafından aktarılıyor, s. 168.)

Din, Feuerbach'a göre, şimdiye değin gerçekliğin gerçeksiz bir yansısında —insan niceliklerinin gerçeksiz yansıları olan bir ya da birçok tanrının aracılığında— kendi gerçeğini arayan ve şimdi artık onu doğrudan ve dolaysız olarak sen ile ben arasındaki sevgide bulan, insanların kendi aralarında sevgi ilişkisi, kalb ilişkisidir. Ve işte böylece, Feuerbach'ta, cinsel sevgi eninde sonunda kendi yeni dininin uygulanışının en yüksek biçimi değilse de, en yüksek biçimlerinden biri haline gelir.

Oysa, insanlar arasındaki duygusal ilişkiler, özellikle iki cins arasındaki ilişkiler insanlar var olduğundan beri var olmuşlardır. Cinsel sevgi, özellikle son sekiz yüzyıl boyunca gelişti ve kendisini bu dönem boyunca, her şiirin kaçınılmaz ekseni haline getiren bir yer elde etti. Bugünkü pozitif dinler, cinsel sevginin devlet tarafından düzenlenmesine, yani evlenme yasalarına, yüce onaylarını vermekle yetindiler ve hemen yarın ortadan kalksalar, sevgi ve dostluk pratiğinde

en küçük bir değişiklik olmaz. İşte böylelikledir ki, hıristiyan dini, Fransa'da 1793'ten 1798'e kadar fiilen öylesine ortadan silinmişti ki, Napoléon'un kendisi bile dirençle, güçlüklerle karşılaşmadan onu geri getiremedi ve aradaki zaman içinde Feuerbach'ın anladığı anlamda dinin yerini tutacak bir şeye hiçbir gereksinme duyulmadı.

Burada, Feuerbach'ın idealizmi, sevgi, dostluk, acıma, özveri vb. gibi karşılıklı eğilimlere dayanan insanlar arası ilişkileri, Feuerbach'ın kendisine göre de geçmişe ait olan özel bir dinin anımsamaları olmaksızın ancak kendilerinde oldukları gibi düşünüp değerlendirmekten değil, tersine, bu ilişkilerin, ancak, dinin adını kullanarak kendilerine yüce bir onay verildiği anda tam değerlerine ulaştıklarını ileri sürmekten ibarettir. Ona göre esas olan, salt insansal olan bu ilişkilerin var olmaları değildir, ama bunların, yeni, gerçek din gibi kavranılmalarıdır. Onlar, ancak, dinin damgasını yedikleri zaman tam değerlerine sahip olmalıdırlar. Din (*religion*) latince *religare** sözünden gelir ve ilk anlamıyla *birlik* demektir. Buna göre iki insan arasındaki her birlik bir dindir. İşte bunlar, idealist felsefenin başvurduğu en son kaynaklar, böyle sözcük kökenine ilişkin hokkabazlık oyunlarıdır. Üstün gelmesi gereken, sözcüğün gerçek kullanımının tarihsel evrimine göre ne anlama geldiği değil, ama kaynaksal kökenine göre ne anlama gelmesi gerektiğidir. Ve işte böylece, idealistçe anısı o kadar değerli olan din sözcüğü, özellikle dilden yitip gitmesin diye, cinsel sevgi ve cinsel birlik, bir "din" mertebesine yükseltilmişlerdir. İşte tastamam böyle açıklıyorlardı düşüncelerini 1840 ile 1850 arası, Louis Blanc eğilimli Parisli reformistler: dinsiz bir insanı ancak bir canavar gibi tasarımlayabiliyorlardı ve bize *"Donc, l'athéisme c'est votre religion!"*** diyorlardı. Feuerbach, gerçek dini temelde materyalist olan bir doğa anlayışı üzerine oturmak isterse, bu, gerçekte, modern kimyayı sanki gerçek simya imiş gibi kavramakla aynı kapıya çıkar. Eğer din, kendi Tanrısından geçebilirse, simya da kendi simya taşından geçebilir. Zaten simya ile din arasında çok sıkı bir bağ vardır. Simya taşının hemen hemen tanrısal pek çok özelliği vardır, ve

* Bağlamak, birleştirmek. —ç.
** "Öyleyse, sizin dininiz de tanrıtanımazlık!" —ç.

İsa'dan sonra ilk iki yüzyılın Yunan-Mısır simyacılarının, Kopp ve Berthelot'nun sağladıkları verilerin de tanıtladığı gibi, hıristiyan öğretisinin hazırlanışında payları vardır.

Feuerbach'ın "insanlığın dönemlerinin ancak dinsel düzeyde değişikliklerle birbirlerinden ayırdedildikleri" yolundaki iddiası tamamıyla yanlıştır. Tarihin büyük dönüm noktaları, ancak, şimdiye kadar var olmuş dünya çapındaki üç büyük din: budizm, hıristiyanlık, müslümanlık işin içine karıştıkları ölçüde, dinsel nitelikte değişikliklerle *birlikte yürümüştür*. Doğal bir biçimde oluşmuş olan eski kabile ve ulus dinlerinin hiçbir yayılma eğilimleri yoktu, ve kabilelerin ve ulusların bağımsızlığına son verildiği zaman bütün direnme yeteneklerini yitiriyorlardı: Cermenlerde, gerileme döneminde olan Roma İmparatorluğu ile ve bu imparatorluğun henüz benimsediği ve kendi ekonomik, siyasal ve ideolojik durumuna uyarlanmış olan evrensel hıristiyan dini ile basit bir temas, buna yetiyordu. Ancak, azçok yapma bir biçimde doğmuş olan büyük evrensel dinler için, özellikle hıristiyanlık ve müslümanlık içindir ki, genel tarihsel hareketlerin dinsel bir damga taşıdıklarını gözlemliyoruz ve hatta hıristiyanlık alanında bu dinsel damga, gerçekten evrensel erimli devrimler için, 13. ve 17. yüzyıllar arasında burjuvazinin özgürleşme savaşımının ilk evreleriyle sınırlıdır ve Feuerbach'ın sandığı gibi insan kalbiyle ve din gereksinmesiyle açıklanamaz, kesinlikle dinden ve tanrıbilimden başka ideoloji biçimlerini tanımayan ortaçağın daha önceki tüm tarihi ile açıklanır. Bununla birlikte, 18. yüzyılda burjuvazi de kendi sınıf görüşüne uygun, kendi öz ideolojisine sahip olacak kadar güçlendiği zaman, yalnız hukuksal ve siyasal fikirlere başvurarak, din ile ancak kendisi için bir engel olduğu ölçüde ilgilenerek, kendi büyük ve kesin devrimini, Fransız Devrimini yaptı. Ama eskisinin yerine yeni bir din koymaktan iyice sakındı; Robespierre'in bunda nasıl yenilgiye uğradığı bilinir.

Benzerlerimizle olan ilişkilerimizde salt insanca duygular duymamız olanağı, daha bugün, içinde hareket etmek zorunda olduğumuz uzlaşmaz karşıtlık ve sınıf egemenliği üzerine kurulu toplum tarafından zaten yeterince bozulmuştur; bizim, öyleyse, bu duyguları bir din düzeyine yükselterek da-

ha da fazla bozmamızın hiçbir nedeni yoktur. Ve aynı şekilde, halen özellikle Almanya'da geçerli olan tarih yazma tarzıyla, tarihteki büyük sınıf savaşımlarını kavramamıza zaten yeterince gölge düşürülmüştür, bir de sınıflar savaşımını din tarihinin basit bir eklentisi haline dönüştürerek bu kavrayışın büsbütün olanaksız kılınmasına hiçbir gereksinme kalmamıştır. Daha bu noktada, bugün artık Feuerbach'tan ne kadar uzaklaşmış olduğumuz ortaya çıkıyor. Onun, bu yeni sevgi dinini kutlamaya ayrılmış olan "en güzel pasajları" bugün artık büsbütün okunamaz olmuştur.

Feuerbach'ın ciddî bir biçimde incelediği tek din, tektanrılılık üzerine kurulu hıristiyanlıktır, Batının dinidir. O, hıristiyan Tanrısının, insanın gerçeksiz bir imgesi, bir yansısı olduğunu gösteriyor. Ama bu Tanrı uzun bir soyutlama sürecinin ürününün kendisi, daha önceki kabile ve ulusların sayısız tanrılarının özünün özüdür. Ve bu nedenle, Tanrının kendisinin bir imgesinden başka bir şey olmayan insan da, gerçek bir insan değildir, o da sayıları pek çok gerçek insanın özünün özüdür, soyut insandır, bu nedenle de o da zihinsel bir imgedir. Her sayfasında duyulardan gelen hazlara düşkünlüğü vaaz eden, somuta, gerçekliğe gömülmeye çağıran aynı Feuerbach, insanlar arasındaki salt cinsel ilişkilerden başka ilişkilerden sözetmeye sıra geldi mi, baştan aşağı soyut olur.

Bu ilişkiler, ona ancak bir tek yönleriyle görünürler: ahlâk. Ve bu noktada gene, Feuerbach'ın Hegel'e oranla şaşırtıcı kısırlığı karşısında donakalıyoruz. Hegel'in törebilimi ya da ahlâk düşüncesi öğretisi hukuk felsefesidir ve 1. soyut hukuk; 2. öznel ahlâk düşüncesi; 3. nesnel ahlâk düşüncesi bölümlerini içerir; bu sonuncusu da kendi içinde aile, uygar toplum ve devletten oluşmuştur. Biçimi ne kadar idealistse, içeriği o kadar gerçekçidir. Bütün hukuk, ekonomi ve siyaset alanı, burada, ahlâkın yanında biraraya toplanmıştır. Feuerbach'ta bunun tam tersidir. Biçim bakımından o, gerçekçidir, hareket noktası olarak insanı alır: ama bu insanın içinde yaşadığı dünya kesinlikle sözkonusu değildir, onun için de bu insan din felsefesinde uzun, tumturaklı sözler söyleyecek o hep aynı soyut insan olarak kalır. Bu insan anasının bağrında doğmamıştır, tek-tanrılı dinlerin tanrısından

meydana çıkmıştır, demek ki, tarihsel olarak oluşmuş, belirlenmiş gerçek bir dünyada da yaşamaz; öteki insanlarla pekâlâ ilişki içindedir, ama bu öteki insanların herbiri onun kadar soyuttur. Din felsefesinde, hiç değilse, henüz kadınlar ve erkekler vardı, ama ahlâkta, bu son ayrım da ortadan kaybolur. Doğrusunu isterseniz, Feuerbach'ta uzun aralarla şu cinsten tümcelerle karşılaşılır: "Bir sarayda başka türlü düşünülür, bir kulübede başka türlü." "Eğer açlık, yoksulluk yüzünden bedeninde besleyici bir şey yoksa, kafanda, usunda, kalbinde de ahlâk için besleyici bir şey yoktur." "Siyasetin bizim dinimiz olması gerekir", vb.. Ama Feuerbach bu sözlerden ne yapacağını hiç bilmez, bunlar onda basit bir söyleyiş biçimi olarak kalırlar ve Starcke'nin kendisi de, siyasetin, Feuerbach için aşılamaz bir sınır ve "toplumbilimin onun için *terra incognita** olduğunu" itiraf etmek zorunda kalır.

Feuerbach, iyi ile kötü arasındaki çatışkıyı işleyiş biçiminde de Hegel ile karşılaştırıldığında, daha az sığ görünmüyor bize. Hegel şöyle yazıyor: "İnsan doğal olarak iyidir dendiği zaman büyük bir gerçeğin dile getirildiği sanılıyor, ama unutuluyor ki, insan doğal olarak kötüdür dendiğinde daha büyük bir gerçek dile getirilmektedir." Hegel'de, kötü, tarihsel gelişmenin devindirici gücünün kendini ortaya koyuş biçimidir. Ve, doğrusu istenirse, bu tümcenin ikili bir anlamı vardır şöyle ki, bir yandan her yeni ilerleme, zorunlu olarak, kutsal olan bir şeye karşı büyük bir suç, gerileyip son bulma yolunda olan ama alışkanlıkla kutsanmış şeylerin eski durumuna karşı bir başkaldırma olarak görünür, öte yandan uzlaşmaz sınıf karşıtlıklarının ortaya çıkışından beri, kesinlikle insanların kötü tutkuları, açgözlülük, egemen olma istediğidir ki, tarihsel gelişmenin kaldıraçları olmuşlardır, feodalitenin ve burjuvazinin tarihi, örneğin, bunun süregelen bir tanıtıdır, başka bir şey değil. Oysa, bu ahlâkî kötülüğün tarihsel rolünü incelemek Feuerbach'ın hiç aklına gelmez. Genel olarak, tarih, onun için, içinde rahatsız olduğu, kendini güvenli hissetmediği bir alandır. "Doğadan çıkan ilkel insan yalnızca basit bir doğal varlıktı, bir insan değildi. İnsan, insanın, kültürün, tarihin bir ürünüdür."

* Bilinmez ülke. — ç.

ünlü bildirisi, bu bildiri bile, Feuerbach'ta tamamıyla kısır bir açıklama olarak kalır.

Bunun içindir ki, Feuerbach'ın ahlâk konusunda bize söyledikleri son derecede kısır şeyler olabilirler ancak. Mutluluğa doğru dürtü doğuştandır insanda ve bu yüzden de bütün ahlâkın temelini oluşturmalıdır. Ama mutluluğa doğru dürtü ikili bir düzenleyiciye bağlıdır. Birincisi, bizim davranışlarımızın doğal sonuçlarının etkisinden dolayı: sarhoşluğu baş ağrısı, alışkanlık halini almış aşırılığı, hastalık izler. İkincisi, davranışlarımızın toplumsal sonuçlarının etkisinden dolayı: eğer biz, başkalarının aynı mutluluk dürtülerine saygı göstermezsek onlar kendilerini savunurlar ve bu savunmaları ile bizim kendi mutluluk dürtümüzü rahatsız ederler. Bundan çıkan sonuca göre, kendi dürtümüzü tatmin etmek için, kendi davranışlarımızın sonuçlarını âdil bir biçimde değerlendirecek durumda olmamız, öte yandan da, sözkonusu bu aynı dürtüyü başkaları için de kabul edecek durumda olmamız gerekir. Başkalarıyla olan ilişkilerimizde kendi kendimize koyduğumuz ussal sınırlama ve sevgi —hep sevgi!— demek ki, Feuerbach'ta ahlâkının temel kurallarını oluşturur ve bütün öteki kurallar bunlardan çıkar. Ve ne Feuerbach'ın en ustaca yapılmış açıklamaları, ne de Starcke'nin en büyük övgüleri, bu birkaç tümcenin zavallılığını ve sığlığını örtemez.

Eğer birey sırf kendi kendisiyle uğraşıyorsa, mutluluk dürtüsü, ancak çok ayrıksın durumlarda tatmin olunur ve bunun ne kendine, ne de başkasına yararı olur. Tersine, bu eğilim, dış dünya ile ilişkileri ve tatmin olma araçlarını gerektirir, dolayısıyla da, besin gerektirir, karşı cinsten bir bireyi, kitapları, karşılıklı konuşmaları, tartışmaları, eylemde bulunmayı, tüketim nesnelerini ve çalışmayı gerektirir. Feuerbach'ta ahlâk, ya bu tatmin araç ve nesnelerinin her insana birden verilmiş olduklarını varsayar, ya da bu ahlâk, insana, ancak uygulanması olanaksız birtakım iyilik dersleri verir, dolayısıyla bu araçlardan yoksun olanlar için beş para etmez. Ve Feuerbach'ın kendisinin kupkuru açıkladığı da budur: "Bir sarayda başka türlü düşünülür, bir kulübede başka türlü. Eğer açlık, yoksulluk yüzünden bedeninde besleyici bir şey yoksa, kafanda, usunda, kalbinde de ahlâk için bes-

leyici bir şey yoktur."

Başkaları için de mutluluk dürtüsü hakkının eşitliği sözkonusu olduğunda, işler daha mı iyi görünür? Feuerbach bu hak istemini mutlak bir biçimde, her çağda ve bütün koşullarda geçerli olarak koyar. Ama bu istem ne zamandan beri üstün gelmektedir? Acaba, hiçbir zaman, antikçağda köleler ile efendilerin, ortaçağda serfler ile baronların mutluluk dürtüsü hakkının eşitliği sözkonusu olmuş mudur? Ezilen sınıfın mutluluk dürtüsü her zaman acımasızcasına ve "yasa uyarınca" egemen sınıfın mutluluk dürtüsüne feda edilmemiş midir? Evet, denecektir, bu ahlâka aykırı idi, ama şimdi hakların eşitliği tanınmıştır. Evet, burjuvazi, feodaliteye karşı savaşımında ve kapitalist üretimin gelişme seyri sırasında, kendini, bütün kast ayrıcalıklarını, yani bütün kişisel ayrıcalıkları yıkmak ve ilkin bireyin özel hukuk konusunda eşitliğini, sonra yavaş yavaş medenî hukuk konusunda ve hukuksal bakımdan eşitliğini getirmek zorunda hissettiğinden beri ve böyle hissettiği için, sözde tanınmıştır. Ama mutluluk dürtüsü, ancak en az manevî haklarla, en çok da maddî araçlarla yaşar. Oysa kapitalist üretim, eşit haklardan yararlanan kişilerin büyük çoğunluğuna, ancak en gerekli şeylerin ulaşmasına gözcülük eder ve dolayısıyla çoğunluğun mutluluk dürtüsü hakkının eşitliğine, köleci ya da feodal toplumun gösterdiği saygıdan —o da gösterirse—, hiç de daha fazlasını göstermez. Ya durum, mutluluğun zihinsel araçları, kültür araçları bakımından daha mı iyidir? "Sadowa okulu öğretmeninin" kendisi bile bir efsane değil midir?[196]

Ama dahası var. Foyerbahçı ahlâk teorisine göre esham borsası ahlâkın en yüce tapınağıdır... ancak her zaman doğru bir biçimde oynanması koşuluyla. Eğer benim mutluluk dürtüm beni borsaya götürüyorsa ve eğer ben orada kendi işlemlerimin sonuçlarını, benim için yalnız elverişli durumlar sağlayacak, hiçbir üzücü durum yaratmayacak kadar doğru bir biçimde tartıyorsam, yani sürekli olarak kazanıyorsam, Feuerbach'ın öğüdü yerine gelmiş olur. Böyle yapmakla bir başkasının aynı mutluluk dürtüsüne de bir zarar vermiş olmam, çünkü bu başkası da benim kadar gönüllü olarak borsaya gitmiştir ve benimle birlikte borsa oyunu işini sonuca

bağlarken, gene tıpkı benim gibi, kendi mutluluk dürtüsüne uyarak hareket etmiştir. Ve eğer o, parasını kaybederse, onun eylemi, kesinlikle bu yüzden ahlâka aykırı olduğunu ortaya koyar, çünkü yanlış hesaplanmıştır, ve ben, ona hakettiği cezayı verirken, hatta gururla bir çeşit modern Rhadamante olmakla öğünebilirim. Sevgi, yalnızca duygusal bir söz olmadığı ölçüde, borsada da hüküm sürer, çünkü herbir borsa oyuncusu, orada, başkasında kendi mutluluk eğiliminin tatminini bulur. Sevginin yapması gereken şey ve pratikte kendini ortaya koyuş biçimi de bu değil midir? Eğer ben, işlemlerimin sonuçlarına değgin şaşmaz bir öngörü ile, dolayısıyla başarı ile oynarsam Feuerbach ahlâkının en sıkı gereklerinin hepsini yerine getiririm ve üstelik daha da zenginleşirim. Başka terimlerle söyleyecek olursak, Feuerbach ahlâkı, kendisi bunu hiç istemese de, ya da bunun hiç farkında olmasa da, bugünkü kapitalist toplumun ölçülerine göre biçilmiştir.

Ama sevgi! — evet, sevgi, her zaman her yerde, iyilikçi, sevindirici bir tanrıdır ve bu tanrı, Feuerbach'ta, pratik yaşamın bütün güçlüklerinin üstesinden gelmeye yardım etmek durumundadır — ve bunu, birbirine taban tabana karşıt çıkarları olan sınıflara bölünmüş bir toplumda yapacaktır. Bununla da felsefenin devrimci niteliğinin en son kalıntısı da felsefeden kaybolur ve geriye artık eski tekerlemeden başka bir şey kalmaz: Birbirinizi seviniz! — Cins ve mevki ayrımı yapmaksızın kucaklaşınız! — Evrensel barış düşü!

Kısacası, Feuerbach'ın ahlâk kuramı, bütün kendinden önce gelenler gibidir. Bu kuram da, bütün zamanlara, bütün halklara, bütün koşullara uygulanır ve kesinlikle bu yüzdendir ki, hiçbir zaman ve hiçbir yerde uygulanabilir değildir ve gerçek dünya karşısında Kant'ın kesin emri kadar güçsüz kalır. Gerçekte, her sınıfın ve hatta her mesleğin kendi özel ahlâkı vardır, ve bu ahlâkı cezalandırılmadan çiğneyebildiği yerde çiğner, ve herkesi birleştirmesi gereken sevgi, savaşlarla, çatışmalarla, davalarla, karı-koca kavgalarıyla, boşanmalarla birinin öteki tarafından olabildiğince sömürülmesi ile kendini belli eder.

Ama nasıl olabildi de, Feuerbach'ın yaptığı o yaman ilk itiş kendisi için bu kadar kısır kaldı? Salt şu yüzden,

Feuerbach, ölesiye nefret ettiği soyutlama ülkesinin dışına çıkamıyor ve canlı gerçeğin yolunu bulamıyor. O, bütün gücü ile doğaya ve insana sımsıkı tutunur, ama doğa ve insan onun için basit sözlerden ibaret kalır. Ne gerçek dünya konusunda, ne gerçek insan konusunda bize kesin olarak hiçbir şey söyleyemiyor. Oysa, Feuerbach'ın soyut insanından yaşayan gerçek insanlara, ancak bu insanlar tarih içinde eylem halinde dikkate alındığı zaman geçilebilir. Ama Feuerbach buna yanaşmaz ve bunun içindir ki, anlamamış olduğu 1848 yılı, onun için ancak gerçek dünya ile kesin bir kopma ve yalnızlığa çekilme anlamına gelmiştir. Bunun sorumluluğu, bir kez daha, onu acı bir biçimde yıkıma terkeden Almanya'nın koşullarındadır.

Ama Feuerbach'ın hiç atmamış olduğu adımın atılması kaçınılmazdı; foyerbahçı yeni dinin merkezini tutan soyut insan inanışının yerini, zorunlu olarak, gerçek insanların ve onların tarihsel gelişmelerinin bilimi almalıydı. Feuerbach'ın görüş açısının bu daha sonraki, Feuerbach'ın kendisinin de ötesindeki gelişmesini, Marx, 1845'te *Kutsal Aile*'de başlattı.

IV

Strauss, Bauer, Stirner, Feuerbach, felsefe alanından ayrılmadıkları ölçüde hegelci felsefenin uzantısı oldular. Strauss, *İsa'nın Yaşamı* ve *Dogmatikler*'den sonra artık yalnız felsefî yazına çalıştı ve Renan'vari din tarihi yazdı; Bauer, ancak tarih alanında, hıristiyanlık kökenli bir şey, ama aslında kayda değer bir şey yapmayı başardı; Stirner yalnızca ilgi çekici bir tip olarak kaldı, hatta Bakunin, onu, Proudhon ile malgamalayıp bu malgamaya da "anarşizm" adını verdikten sonra bile; yalnız Feuerbach, filozof olarak dikkate değer kaldı. Ama yalnız bütün özel bilimlerin üzerinde duran ve onlardan bir bireşim meydana getiren sözde bilimlerin bilimi felsefe, onun için aşılmaz bir engel, dokunulmaz bir kapalı kutu olarak kalmadı; o kendisi de filozof olarak yolun ortasında durdu ve aşağıda materyalist, yukarda ise idealist oldu; eleştiri ile Hegel'i başından atıp kurtulmayı bilemedi, ama düpedüz işe yaramaz diye bir yana attı, oysa kendisi, Hegel sisteminin ansiklopedik zenginliğine karşılık şişirilmiş bir sevgi dininden, zavallı ve güç-

süz bir ahlâktan baska olumlu hiçbir şey gerçekleştiremiyordu.

Ama, Hegel okulunun parçalanıp dağılmasından bir başka eğilim daha çıkmıştır; gerçekten meyve veren tek eğilimdir bu ve esas olarak Marx'ın adına bağlıdır.*

Hegel felsefesi ile kopma, burada da materyalist görüşe dönmeyle meydana gelmiştir. Bu demektir ki, gerçek dünya —doğa ve tarih— önceden düşünülmüş idealistçe heveslere kapılmadan kim olursa olsun, ilkin, kendisine göründüğü gibi kavranmaya karar verildi; düşsel ilişkiler içinde değil, ama kendi öz ilişkileri içinde değerlendirilen olgulara uyuşması olanaksız idealistçe bütün heveslerin acımasızca kurban edilmesine karar verildi. Ve işte materyalizmin de gerçekte bundan öte bir anlamı yoktur. Yalnız, ilk kezdir ki, materyalist dünya anlayışı gerçekten ciddiye alınıyor ve tutarlı bir biçimde bilginin dikkate alınan bütün alanlarına —hiç değilse genel çizgileriyle— uygulanıyordu.

Hegel basit bir biçimde bir yana konulmakla kalınmadı: tersine, onun yukarıda açıklanan devrimci yönünden, diyalektik yöntemden yola çıkıldı. Ama bu yöntem, hegelci biçimiyle yararlanılamaz durumdaydı. Hegel'de diyalektik, kendi kendine gelişen Fikirdir. Mutlak Fikir, yalnızca bütün sonsuzluk boyunca —bilinmez bir yerde— var olmakla kalmaz, ama aynı zamanda varolan bütün dünyanın yaşayan gerçek ruhudur. Mutlak Fikir, *Mantık*'ta uzun uzun işlenen ve hepsi de kendi içinde bulunan bütün hazırlayıcı evrelerden geçerek yeniden kendi kendine dönmek üzere gelişir. Sonra, doğaya dönüşerek "yabancılaşır", orada kendi kendinin bilincinde olmaksızın, doğal zorunluluk kılığına bürünmüş olarak yeni bir gelişmeden daha geçer, ve en-

* Burada kişisel bir açıklama yapmama izin verilsin. Son zamanlarda birkaç kez bu teorinin hazırlanışındaki payım ima edildi, onun için bu noktayı aydınlatacak birkaç söz söylemekten kendimi alakoyamam. Marx ile kırk yıllık ortak çalışmam sırasında ve ondan önce teorinin hazırlanışında olduğu kadar özellikle geliştirilmesinde de benim belli bir kişisel payım olduğunu yadsıyamam. Ama özellikle iktisat ve tarih alanında yön verici temel fikirlerin büyük çoğunluğu ve özellikle de bu fikirlerin kesin ifadelendirilişleri, Marx'ın işidir. Benim teoriye katkım, olsa olsa birkaç özel bilgi dalı dışında, Marx bensiz de gerçekleştirebilirdi. Ama Marx'ın yaptığını ben yapamazdım. Marx, bizim hepimizi aşıyordu; Marx, hepimizden daha uzağı, daha geniş ve daha çabuk görüyordu. Marx, bir deha idi; biz ötekiler ise olsa olsa yetenekli kişiler. O olmasaydı, teori bugün bulunduğu yerden çok gerilerde olurdu. Dolayısıyla teori haklı olarak onun adını taşıyor. [*Engels'in notu.*]

sonu insanda kendi kendinin bilincine geri döner; bu kendi kendinin bilinci de kendi sırasında, mutlak Fikir, Hegel felsefesinde tamamıyla kendi kendine dönünceye kadar, tarih içinde, işlenip arınır. Hegel'de, doğada ve tarihte kendini gösteren diyalektik gelişme, yani zikzak halindeki bütün hareketler ve bütün anî geri çekilmeler boyunca kendini ortaya çıkaran aşağıdan yukarıya doğru ilerlemenin nedensel zincirlenişi, demek ki, Fikrin, bütün sonsuzluk boyunca nerede olduğu bilinmeyen, ama herhalde, düşünen her insan beyninden bağımsız olarak süregiden özerk hareketinin kopyasıdır [*Abklatsch*] ancak. İşte çıkarılıp atılması sözkonusu olan bu ideolojik ters-yüz olma durumuydu. Biz yeniden beynimizin fikirlerini, onları mutlak Fikrin şu ya da bu derecede yansıları [*Abbilder*] olarak, gerçek nesneler sayacağımız yerde, onları materyalist açıdan nesnelerin yansıları olarak kavradık. Bundan ötürü, diyalektik, dış dünya için olduğu kadar insan düşüncesi için de hareketin genel yasalarının —temelde özdeş olan ama ifadede birbirinden ayrılan, insan beyni onları bilinçli olarak uygulayabildiği halde, doğada ve şimdiye dek büyük bölümüyle insan tarihinde de bu yasaların yalnız bilinçsiz olarak, görünüşte sonsuz bir dizi raslantılar içinde dış zorunluluk biçiminde kendilerine yol açmaları anlamında birbirinden ayrılan iki yasalar dizisinin— bilimine indirgeniyordu. Ama bu yoldan Fikrin kendisinin diyalektiği, gerçek dünyanın diyalektik hareketinin yalnızca basit bir bilinçli yansısı haline geldi ve böylelikle Hegel'in diyalektiği başı yukarıda olmak üzere doğrultuldu, ya da daha doğru bir deyişle, başının üzerinde dururken yeniden ayakları üzerine kondu. Ve yıllardan beri bizim en iyi çalışma aracımız ve en etkili silahımız olan bu materyalist diyalektik, ne dikkate değer bir şeydir ki, yalnızca bizim tarafımızdan değil, ayrıca bizden bağımsız, hatta Hegel'den bile bağımsız olarak Joseph Dietzgen* adlı bir Alman işçisi tarafından yeniden bulundu.

Ama böylelikle, Hegel felsefesinin devrimci yanı alınmış ve aynı zamanda da, Hegel'de, felsefesinin tutarlı uygulamasını önlemiş olan idealist şatafatından bu felsefe

* Bkz: *Bir Kol. İşçisi Tarafından Anlatılan İnsanın Kafa Çalışmasının Özü, Saf ve Pratik Aklın Eleştirisi*, Hambourg, Meissner, 1869. [*Engels'in notu*.]

arındırılmıştır. Dünyanın bir tamamlanmış *şeyler* karmaşası olarak değil de, görünüşte durulmuş şeylerin, tıpkı beynimizdeki zihinsel yansıları olan kavramlar gibi, kesintisiz bir oluş ve yokoluş değişmesinden geçtikleri, son olarak bütün görünüşteki raslantılara ve geçici geriye dönüşlere karşın, ilerleyici bir gelişmenin eninde sonunda belirmeye başladığı bir *süreçler* karmaşası olarak dikkate alınması gerektiği düşüncesi, bu büyük temel düşünce, özellikle Hegel'den beri günlük bilince öyle derinlemesine işlemiştir ki, bu genel biçimiyle artık hemen hemen hiçbir itirazla karşılaşmaz. Ama onu sözde kabul etmekle, onu pratikte, ayrıntılı olarak, araştırmaya tutulan her alanda uygulamak ayrı ayrı şeylerdir. Oysa araştırmada hiç şaşmadan daima bu görüş açısından yola çıkılırsa, artık bir daha kesin çözümler ve sonsuz gerçekler istemekten kesin olarak vazgeçilir; her zaman edinilen her bilginin zorunlu olarak sınırlı olma niteliğinin ve bu bilginin, içinde, kazanılmış olduğu koşullara bağımlılığının bilincinde olunur; hâlâ geçerli olan eski metafiziğin, doğru ve yanlış, iyi ve kötü, özdeş ve değişik, zorunlu ve olumsal gibi giderilemez karşıtlıklarının zorunlu etkisinden de kaçınılabilir artık; bilinir ki bu karşıtlıkların ancak göreli bir değerleri vardır, şimdi doğru olarak tanınan şeyin gizli bir yanlış yanı da vardır ve bu, daha sonra ortaya çıkacaktır, tıpkı şimdilik yanlış tanınanın da doğru bir yanı olduğu ve bu doğru yanı yüzünden daha önce doğru sayılır olduğu gibi; ve gene bilinir ki, zorunlu olduğu ileri sürülen şey, salt raslantılardan meydana gelmiştir ve sözde raslantı, zorunluluğun altında gizlendiği biçimdir ve bu böyle sürer gider.

Hegel'in "metafizik" yöntem dediği, verilmiş ve değişmez nesneler olarak düşünülen ve *şeylerin* incelenmesiyle uğraşmayı yeğleyen ve kalıntıları hâlâ zihinlere musallat olan eski araştırma ve düşünme yönteminin doğruluğu, zamanında, tarihsel olarak ortaya çıkmıştı. Süreçleri incelemeden önce, şeyleri incelemek gerekiyordu. Bir şeyde meydana gelen değişiklikleri gözlemlemeden önce, şu ya da bu şeyin ne olduğunu bilmek gerekiyordu. Ve bu, doğa bilimlerinde böyle oldu. Şeyleri kesin biçimleriyle meydana gelmiş şeyler olarak ele alan eski metafizik, ölü ve canlı şey-

leri kesin biçimleriyle meydana gelmiş olarak inceleyen bir doğabiliminin ürünü idi. Ama bu inceleme tarzı, kesin bir ilerlemenin, yani bizzat doğanın bağrında bu şeylerde meydana gelen değişmelerin sistemli bir biçimde incelenmesine geçişin olanakları yaratılıncaya kadar geliştiği zaman, işte o anda, felsefe alanında da eski metafiziğin ölüm çanları çalmaya başladı. Ve gerçekten, geçen yüzyılın sonuna dek, doğabilim, her şeyden çok olguları toplayan bir bilim, bir tamamlanmış şeyler bilimi olmasına karşın, yüzyılımızda, temel olarak bir bölümleme (sınıflama) bilimi, bir süreçler bilimi, bu şeylerin kökeni ve gelişmesinin bilimi ve bu doğal süreçleri bir büyük bütün halinde birbirine bağlayan bağlantının bilimidir. Bitkisel ve hayvansal organizmalardaki olayları inceleyen fizyoloji, her organizmanın embriyondan, olgunluğa kadar gelişmesini inceleyen embriyoloji, yeryüzü yüzeyinin aşama aşama oluşmasını inceleyen jeoloji, hep yüzyılımızın çocuklarıdırlar.

Ama doğal süreçlerin ardarda zincirlenişine değgin bilgimizi dev adımlarla ileri götürmüş olan, özellikle üç büyük buluştur: birincisi, her bitkisel ve hayvansal organizmanın, kendisinden başlayarak, çoğalma ve farklılaşma yoluyla geliştikleri birim olarak hücrenin bulunuşu; dolayısıyla, yalnızca bütün üst organizmaların gelişmesi ve büyümesinin tek bir tümel yasaya göre meydana geldiği tanınmakla kalınmadı, ama hücrenin dönüşme yeteneğinin, organizmaların da hangi yolla türlerini değişikliğe uğratabildiklerini ve dolayısıyla bireysel olmaktan öte bir gelişmeyi tanıyabildiklerini gösterdiği de kabul edildi. — İkincisi, enerjinin dönüşümünün bulunuşu: bu buluş, en başta inorganik doğada etkin olan bütün sözde güçlerin, mekanik kuvvetin ve tamamlayıcısı potansiyel denilen enerjinin, ısının, ışınımın (ışıyan ışık ya da ısının), elektriğin, manyetizmin, kimyasal enerjinin hepsinin birtakım belli nicel oranlara göre birinden ötekine geçen evrensel bir hareketin değişik gösterileri olduklarını göstermiştir, öyle ki, bu enerjilerden, ortadan kalkan birinin belli bir miktarı karşılığında ötekinde belli bir miktar yeniden ortaya çıkar ve doğanın bütün hareketi, böylece, bu, kesintisiz olarak bir biçimden bir başka biçime dönüşme sürecine indirgenir. — Ensonu, ilk kez

Darwin'in yaptığı tümü kapsayan tanıtlama, ki buna göre, halen çevremizi kuşatan bütün doğa ürünleri, insanlar da içinde olmak üzere, hepsi başlangıçta az sayıda tekhücreli tohum özünden başlayan uzun bir gelişme sürecinin ürünüdürler, ve bu tekhücrelilerin kendileri ise kimyasal yolla oluşmuş bir protoplazmadan ya da albüminimsi bir cisimden oluşmuştur.

Bu üç büyük buluşun ve doğa bilimlerindeki çok büyük ilerlemelerin sayesinde, bugün, yalnızca ayrı ayrı ele alınan değişik alanlardaki doğa görüngüleri arasındaki ardarda zincirleme sıralanışı değil, ama başka başka alanlar arasındaki bağlantıyı da gösterebilecek ve böylece, ampirik doğa biliminin bize sağladığı olgular yardımıyla, doğanın zincirlenişinin bir bütün halinde tablosunu hemen hemen sistematik bir biçimde sunabilecek durumdayız. Eskiden bu bütün halinde tabloyu bize vermek, doğa felsefesi denilen şeyin işiydi. Doğa felsefesi, bu işi, ancak, henüz bilinmeyen gerçek bağlantıların yerine imgesel, düşsel bağlantılar koyarak, eksik olan olguları düşüncelerle tamamlayarak ve gerçekte var olan boşlukları ancak imgelemde doldurarak yapabiliyordu. Böyle davranırken, bu felsefe binlerce dahiyane fikirler yarattı, daha sonraki çok sayıda buluşun önsezilerini getirdi, ama bu arada, bir hayli ahmakça sözler de ortaya koydu, başka türlü de yapamazdı. Çağımız için doyurucu bir "doğa sistemi"ne varmak için, doğanın diyalektik olarak, yani kendine özgü zincirlenişi, doğrultusunda incelenmesinin sonuçlarını yorumlamanın yeterli olduğu bugün ve bu zincirleme gidişin diyalektik niteliğinin kendileri isteseler de, istemeseler de, metafizik okulda yetişmiş bilginlerin beyinlerine bile kendini kabul ettirdiği bugün, doğa felsefesi, kesin olarak bir yana bırakılmıştır. Bu felsefeyi yeniden diriltmek yolunda her türlü girişim yalnız gereksiz olmakla kalmaz, *geriye bir gidiş olur*.

Ama doğa için doğru olan, bu yüzden de tarihsel bir gelişme süreci olarak kabul edilen şey, bütün dalları içinde toplum tarihi ve insansal (ve tanrısal) şeyleri işleyen bilimlerin tümü için de doğrudur. Burada da gene, tarih, hukuk, din vb. felsefesi, olaylar arasındaki tanıtlanması gereken gerçek bağlantının yerine, filozofun beyninin türettiği bağ-

lantıyı koymaya, tarihi, bütünü içinde olduğu gibi değişik bölümlerinde de, fikirlerin, elbette ki yalnız filozofun kendisinin gözde tuttuğu fikirlerin gitgide gelişen gerçekleşmesi olarak kavramaya dayanıyordu. Böylece, tarih, bilinçsiz, ama zorunlu olarak, önsel olarak saptanmış belli bir ülküsel erek doğrultusunda işliyordu, bu erek, örneğin Hegel'de, kendi mutlak Fikrinin gerçekleşmesi idi, ve bu mutlak Fikre doğru geri dönüşü olmayan gidiş tarihsel olayların iç zincirlenişini oluşturuyordu. Henüz bilinmeyen gerçek zincirlenişin yerine böylece yeni bir —bilinçsiz ya da yavaş yavaş kendi kendinin bilincine varan— gizemli bir Tanrı konuyordu. Öyleyse, burada da, tıpkı doğa alanında olduğu gibi, gerçek zincirlenişleri açığa çıkararak, yüzeysel, yapma zincirlenişleri dıştalamak sözkonusuydu; bu iş de, sonu sonuna, insan toplumunun tarihinde egemen yasalar olarak kendilerini kabul ettiren genel hareket yasalarını bulmaya dayanıyordu.

Ne var ki, toplumun gelişme tarihi, bir noktada, doğanın gelişme tarihinden temelde değişik olarak kendini ortaya koyar. Doğada —insanların doğa üzerinde yaptığı karşı etkiyi bir yana bıraktığımız ölçüde— birbirleri üzerinde etki meydana getirenler, yalnızca bilinçsiz ve kör etmenlerdir ve genel yasa bu etmenlerin değişken oyunları içinde belirir. Bütün bu olanlardan hiçbir şey —ister yüzeyde gözlemlenebilen sayısız görünür raslantılarda olsun, ister bu raslantılardan tevarüs eden ve düzenliliği doğrulayan doğrudan sonuçlarda olsun— bilinçli istenen bir erek olarak meydana gelmez. Buna karşılık, toplum tarihinde, etkin olanlar, yalnız, bilince sahip, düşünüp taşınarak ya da tutku ile hareket eden ve belirli erekleri izleyen insanlardır; hiçbir şey bilinçli bir maksat olmadan, istenen bir erek bulunmadan meydana gelmez. Ama bu ayrım, tarihsel araştırma bakımından, özellikle çağlar ve olaylar tek başlarına ele alındıklarında ne kadar önemli olursa olsun, tarihin akışının genel iç yasaların hükmü altında olduğu gerçeğinde hiçbir değişiklik yapmaz. Çünkü, burada da, bütün bireyler tarafından bilinçli olarak izlenen ereklere karşın, genel bir biçimde, yüzeyde, görünüşte hüküm süren raslantıdır. Ancak istenen erek çok seyrek olarak gerçekleşir; çoğun-

lıkla, izlenen ereklerin çoğu birbirleriyle çaprazlaşır ve birbirlerine karşı dururlar, ya kendileri *önsel* gerçekleşemez ereklerdir, ya da onları gerçekleştirecek araçlar henüz yetersizdir. Böyle olduğu içindir ki, sayısız bireysel irade ve eylemlerin çatışmaları tarihsel alanda, bilinçsiz doğa alanında hüküm sürmekte olana tıpatıp benzer bir durum yaratır. Eylemlerin erekleri istenmiş ereklerdir, ama bu eylemleri gerçekten izleyen sonuçlar istenen sonuçlar değillerdir, ya da başlangıçta gene de güdülen amaca uyar gibi görünseler de, sonunda istenmiş olanlardan bambaşka sonuçlara varırlar. Böylece tarihsel olaylar da, aynı şekilde, büyük çapta raslantıların hükmü altında görünürler. Ama raslantı, yüzeyde oynar göründüğü her yerde, daima gizli iç yasaların emri altındadır ve iş, yalnızca bu yasaları bulup ortaya koymaktır.

İnsanlar, herbiri bilinçli olarak istedikleri kendi amaçlarını izleyerek, bu tarih nasıl bir biçim alırsa alsın, kendi tarihlerini yaparlar, ve işte bu başka başka doğrultularda etki yapan sayısız iradenin ve bunların dış dünya üzerindeki çeşitli yankılarının bileşkesi, tarihi oluşturur. Öyleyse burada da önemli olan sayısız bireyin ne istediğidir. İrade, tutku ile ya da düşünme ile belirlenir. Ama, kendileri de doğrudan tutkuyu ya da düşünmeyi belirleyen araçlar çok değişik niteliktedir. Bunlar, gerek dış nesneler, gerek ülküsel nitelikte güdüler, yani hırs, "gerçek ve adalet düşkünlüğü" kişisel kin ya da her çeşitten salt kişisel hevesler olabilirler. Ama bir yandan, tarih üzerinde etkili olan çok sayıda, bireysel iradenin, çoğunlukla, niyetlenilen sonuçlardan büsbütün başka sonuçlara —sık sık doğrudan karşıt sonuçlara— götürdüklerini, ve dolayısıyla, bunların güdülerinin, varılan sonal sonuç bakımından ancak ikincil bir önemleri olduğunu gördük. Öte yandan, bu güdülerin de arkasında gizli olan devindirici güçlerin neler olduğunu ve etkin insanların beyinlerinde hangi tarihsel nedenlerin bu güdülere dönüştüğünü kendi kendine sorabilir insan.

Bu soruyu, eski materyalizm hiçbir zaman ortaya koymadı. Bunun içindir ki, onun tarih anlayışı, bir tarih anlayışı olduğu ölçüde, özünde kılgıcıdır (*pragmatique*); her şeyi eylemin güdülerine göre yargılar, tarihsel bir etki mey-

dana getiren insanları soylu olan ve soylu-olmayan ruhlar olarak ayırır, ve sonra da düzenli olarak soyluların hep aldandıklarını, soylu olmayanların da galip geldiklerini saptar, eski materyalizme göre tarihin incelenmesinden hiçbir ders alınamayacağı düşüncesi de bundan ileri gelir, ve bize göre ise, tarih alanında, eski materyalizm kendi kendisiyle uyumlu değildir, çünkü devindirici güçlerin ardında ne olduğunu, devindirici güçlerin kendi devindiricilerinin de neler olduklarını inceleyeceğine, tarihte etkin ülküsel (*idéales*) devindirici güçleri son nedenler olarak alır. Tutarsızlık, *ülküsel* devindirici güçleri tanımakta değildir, ama onların belirleyici nedenlerine kadar daha ilerilere gitmemektedir. Buna karşılık, tarih felsefesi, özellikle Hegel tarafından sunulduğu biçimiyle, görünürdeki güdülerin ve ayrıca tarihte insanların eylemlerini gerçekten belirleyen güdülerin tarihsel olayların hiç de son nedenleri olmadıklarını ve bu güdülerin gerisinde başka belirleyici güçlerin bulunduğunu ve asıl bunların araştırılmasının sözkonusu olduğunu kabul eder; ama o, bunları, tarihin kendisinde araştırmaz, onları daha çok dışarıdan, felsefî ideolojiden alır, tarihe sokar. Hegel, örneğin, Eski Yunanlıların tarihini kendi öz iç zincirlenişi ile açıklayacağı yerde, kısaca, bu tarihin, "güzel kişiliğin biçimleri"nin işlenip hazırlanmasından ve "sanat yapıtı"nın sanat yapıtı olarak gerçekleşmesinden başka bir şey olmadığını söyler. Bu nedenle, Eski Yunanlılar üzerine pek çok güzel ve derin şeyler söyler, ama bu, bizim, bugün, bir sözden fazla bir şey olmayan böyle bir açıklamayla artık yetinemememize engel olmaz.

Dolayısıyla, insanların tarihsel eylemlerinin güdüleri ardında —bilerek ya da bilmeyerek, belirtmek gerekir ki çok kez bilmeyerek— bulunan ve gerçekte tarihin en son devindirici güçlerini meydana getiren devindirici güçleri araştırmak sözkonusu ise de, ne kadar ünlü, ne kadar sivrilmiş olurlarsa olsunlar, bireylerin güdüleri, büyük yığınları, tümüyle halkları ve her halk içinde de bütün kitlesiyle sınıfları harekete geçiren güdüler kadar ve gene bu geniş yığınları geçici bir kaynaşmaya, çabucak sönen saman alevi gibi parlamaya değil de, kalıcı, sürekli, büyük bir tarihsel dönüşümle sonuçlanan bir eyleme götüren güdüler kadar söz-

konusu olamazlar. Burada, açık ya da bulanık bir biçimde, doğrudan ya da ideolojik ve hatta tanrısallaştırılmış bir biçimde, eylem halindeki yığınların ya da onların liderlerinin —büyük adam denilenler bunlardır— düşüncesinde bilinçli güdüler olarak yansıyan devindirici nedenleri aydınlığa çıkarmak — işte bizi başka başka çağlarda ve başka başka ülkelerde olduğu gibi tarihin tümü üzerinde de egemen olan yasaların izi üzerine götürebilecek tek yol budur. İnsanları harekete geçiren ne varsa, hepsi zorunlu olarak onların beyninden geçer, ama bunun beyinde alacağı biçim, koşullara çok bağlıdır. İşçiler, 1848'de, Ren bölgesinde yaptıkları gibi makineleri artık düpedüz kırıp dökmedikleri günden beri kapitalist makineleşmeyle hiç de barışmış değildirler.

Ama, daha önceki bütün dönemlerde, tarihin bu devindirici nedenlerinin araştırılması —bağların ve bunların etkilerinin içiçe geçmiş olmaları durumundan ve örtülü nitelikleri yüzünden— hemen hemen olanaksız olduğu halde, çağımız, bu zincirlenişleri o kadar yalınlaştırmıştır ki, bilmece çözülebilmiştir. Büyük sanayiin utkusundan beri, yani en azından 1815 barış antlaşmalarından bu yana, İngiltere'de bütün siyasal savaşımın, iki sınıfın, toprak aristokrasisi (*landed aristocracy*) ile burjuvazinin (*middle class*) egemenlik iddialarının çevresinde döndüğü hiç kimse için bir sır değildir. Fransa'da, Burbonların geri dönüşü iledir ki, aynı olgunun bilincine varılmıştır; Thierry'den, Guizot, Mignet ve Thiers'e kadar, Restorasyon döneminin tarihçileri, her yerde, bunu, ortaçağdan bu yana bütün Fransız tarihini anlamaya izin veren anahtar olarak gösterirler. Ve, 1830'dan beri de, işçi sınıfı, proletarya, bu iki ülkede iktidar için savaşan bir üçüncü olarak tanınmıştır. Durum o kadar yalınlaştırılmıştı ki, bu üç büyük sınıfın savaşımlarında onların çıkarlarının çatışmasında modern tarihin devindirici gücünü —hiç değilse bu en ileri iki ülkede— görmemek için kasıtlı olarak gözlerini kapamak gerekiyordu.

Ama bu sınıflar nasıl oluşmuştu? İlk bakışta daha eskiden feodal olan büyük toprak mülkiyetine, hâlâ —hiç değilse başlangıçta— siyasal nedenlere, zor yoluyla kendine maletmeye dayanan bir köken yüklenebilirdiyse de, bu, burjuvazi ve proletarya için artık olanaklı değildi. Burada, iki

büyük sınıfın kökeni ve gelişmesi, açık ve elle tutulabilir bir biçimde, salt ekonomik nedenlerden ileri gelmiş olarak görünüyordu. Ve toprak mülkiyeti ile burjuvazi arasındaki savaşımda, bir o kadar burjuvazi ile proletarya arasındaki savaşımda da, en başta ekonomik çıkarların sözkonusu olduğu da besbelliydi; siyasal iktidar, ancak bu çıkarların gerçekleşmesine basit bir araç olarak hizmet etmek durumundaydı. Burjuvazi ve proletarya, her ikisi de, ekonomik koşulların, daha doğrusu, üretim tarzının dönüşümü sonucu oluşmuşlardı. Bu dönüşüm, ilkin lonca tezgâhından manüfaktüre, manüfaktürden de makineler kullanan, su buharı ile işleyen ve bu iki sınıfı geliştirmiş olan büyük sanayie geçiştir. Bu gelişmenin belli bir aşamasında, burjuvazi tarafından harekete geçirilen yeni üretici güçler —en başta, işbölümü, pek çok sayıda dağınık işçilerin [*Teilarbeiter*] bir tek manüfaktür içinde biraraya toplanmaları—, bu güçler tarafından yaratılan değişim koşulları ve gereksinmeler, tarihten gelen ve yasaların onayladığı mevcut üretim düzeniyle, yani feodal toplumsal düzenin lonca ayrıcalıklarıyla ve sayısız kişisel ve yerel (ayrıcalıklı olmayan katmanlar için de o ölçüde engel meydana getiren) ayrıcalıklarla bağdaşmaz duruma geldiler. Burjuvazi tarafından temsil edilen üretici güçler feodal toprak sahipleri ve lonca ustaları tarafından temsil edilen üretim düzenine karşı ayaklandılar. Sonucunu biliyoruz. Feodal bağlar, İngiltere'de gitgide, Fransa'da bir hamlede koparıldı, Almanya'da henüz işin sonuna varılmadı. Ama nasıl ki gelişmenin belli bir aşamasında, manüfaktür, feodal üretim tarzı ile çatışmaya girdiyse, şimdi de aynı şekilde, büyük sanayi feodal üretimin yerini alan burjuva üretim düzeni ile çatışmaya girmiştir. Bu düzenle, kapitalist üretim tarzının dar çerçevesiyle bağlanmış bulunan büyük sanayi, bir yandan tümüyle halkın büyük yığınının gittikçe artan proleterleşmesine yol açarken, öte yandan sürümü olanaksız, gittikçe daha önemli miktarda üretim yaratır. Aşırı üretim ve yığınların yoksulluğu, herbiri ötekinin nedeni olmak üzere, işte büyük sanayiin sonucu olan ve kaçınılmaz olarak üretim tarzının dönüşmesiyle üretici güçlerin özgürlüğünü gerektiren anlamsız çelişki budur.

Öyleyse, hiç değilse modern tarihte, bütün siyasal savaşımların sınıf savaşımları oldukları ve sınıfların bütün kurtuluş savaşımlarının, zorunlu olan siyasal biçimlerine karşın —çünkü her sınıf savaşımı bir siyasal savaşımdır— son tahlilde *ekonomik* kurtuluşun çevresinde döndükleri tanıtlanmıştır. Dolayısıyla, devlet, siyasal düzen, hiç değilse burada, ikincil öğeyi ve uygar toplum, ekonomik ilişkiler, alanı, belirleyici öğeyi oluşturur. Hegel'in kendisinin de onayladığı eski geleneksel anlayış, devleti belirleyici öğe, uygar toplumu ise bu birincisi tarafından belirlenen öğe olarak görüyordu. Görünüşte böyledir. Nasıl ki tek başına bırakılmış bir insanda, faaliyetlerinin bütün devindirici güçleri, onu harekete geçirmek için zorunlu olarak beyninden geçmeli, onun iradesinin dürtülerine dönüşmeliyse, aynı şekilde, uygar toplumun bütün gereksinmeleri de —iktidardaki sınıf hangisi olursa olsun— herkese kendilerini yasa biçiminde dayatmaları için devletin iradesinden geçmelidirler. İşin kendiliğinden anlaşılan biçimsel yanı budur; sorun, yalnızca salt biçimsel olan bu iradenin —bireyin olduğu gibi devletin iradesinin de— içeriğinin ne olduğu ve bu içeriğin nereden geldiği, neden özellikle şu şeyin değil de bu şeyin istendiği sorunudur. Eğer bunun nedenini arayacak olursak, modern tarihte, devlet iradesinin, bütünü içinde, uygar toplumun değişken gereksinmeleri ile, şu ya da bu sınıfın üstünlüğüyle, son tahlilde, üretici güçlerin ve değişim ilişkilerinin gelişmesiyle belirlendiğini buluruz.

Ama eğer bizim modern çağımızda bile, devlet, çok büyük üretim ve iletişim araçlarıyla, bağımsız bir gelişmesi olan bağımsız bir alan oluşturmuyorsa, ve eğer, tersine, onun gelişmesi gibi varlığı da, son tahlilde, toplumun ekonomik varlığının koşullarıyla açıklanıyorsa, bu durum, insanların maddî yaşamının üretiminin henüz bu zengin kaynaklardan yararlanamadığı ve dolayısıyla bu üretimin zorunluluğunun insanlar üzerinde daha da büyük bir egemenlik kurmuş bulunduğu bütün daha önceki dönemler için çok daha doğru olmalıdır. Eğer, bugün hâlâ büyük sanayi ve demiryolları çağında, devlet, özünde, üretim üzerinde egemen olan sınıfın ekonomik gereksinmelerinin yoğunlaşmış biçimde yansısından başka bir şey değilse, bir insan kuşa-

ğının maddî gereksinmelerinin karşılanması için bütün yaşamının bugün bizim verdiğimizden çok daha büyük bir bölümünü ayırmak zorunda olduğu ve dolayısıyla ekonomik gereksinmelere bugün bizim olduğumuzdan daha da bağımlı bulunduğu dönemde, egemen sınıfın ekonomik gereksinmelerinin daha büyük ölçüde bir yansısı olmalıydı. Geçmiş çağların tarihinin incelenmesi, konunun bu yönüyle ciddî olarak uğraşır uğraşmaz, bunu gereğinden fazla doğrular. Ama bunu şimdi burada işleyemeyiz.

Eğer devlet ve kamu hukuku, ekonomik koşullarla belirlenmiş iseler, aslında, belli koşullar içinde bireyler arasında varolan normal ekonomik ilişkileri onaylamaktan başka bir şey yapmayan medenî hukuk için de bu durum elbette ki aynıdır. Ama bunun oluş biçimi çok çeşitli olabilir. İngiltere'de olduğu gibi, bütün ulusal gelişmeye uygun olmak üzere, eski feodal hukuk biçimleri, büyük bölümüyle onlara burjuva bir içerik vermek, hatta doğrudan feodal adına burjuva bir anlam yakıştırmak suretiyle alıkonulabilir, ama ayrıca, Batı Avrupa kıtası üzerinde olduğu gibi, dünyada meta üreticisi bir toplumun ilk dünya hukuku olan Roma hukuku basit meta sahipleri arasındaki bütün bellibaşlı hukuksal ilişkileri (satıcı ve satın alıcı, borçlu ve alacaklı, sözleşme, hisse senedi vb.) kıyaslanamayacak kadar hassas işleyişi ile birlikte temel olarak alınabilir. Bunu yaparken de, henüz küçük-burjuva ve yarı-feodal bir toplumun yararı için, bu hukuk, ya adlî uygulama yoluyla basit olarak bu toplumun düzeyine getirilir (kamu hukuku), ya da sözümona bilgili ve ahlâkçı hukukçuların yardımıyla yeniden elden geçirilir ve o toplumsal duruma uygun düşen, bu koşullarda hukuk açısından bile kötü olacak ayrı bir yasa haline getirilebilir (örneğin, Prusya Landrecht*). Ama bir de, büyük bir burjuva devrimden sonra, gene tam bu Roma hukuku temel alınmak üzere, Fransız *Code Civil*'i[85] kadar klasik olan bir burjuva toplum yasası hazırlanabilir. Dolayısıyla, burjuva hukukunun hükümleri, toplumun ekonomik varlık koşullarının hukuksal bir biçimde ifadesinden başka bir şey değilse de, bu, koşullara göre, iyi ya da kötü bir şekilde yapılabilir.

* Hukuku. ç.

Devlet, insan üzerindeki ilk ideolojik güç olarak kendini gösteriyor bize. Toplum, dış ve iç saldırılara karşı, ortak çıkarlarını savunmak üzere kendi kendine bir organizma yaratır. Bu organizma devlet iktidarıdır. Devlet daha doğar doğmaz, kendini toplumdan bağımsız kılar, ve belli bir sınıfın organizması haline geldiği ölçüde ve bu sınıfın egemenliğini doğrudan doğruya üstün kıldığı ölçüde, bu bağımsızlığı daha da büyük olur. Ezilen sınıfın egemen sınıfa karşı savaşımı, zorunlu olarak siyasal bir savaşım haline, ilkin bu sınıfın siyasal egemenliğine karşı yürütülen bir savaşım haline gelir; bu siyasal savaşımın ekonomik temeli ile olan ilişkisinin bilinci bulanıklaşır, ve hatta büsbütün kaybolabilir. Ama, bu savaşıma katılanlarda, tamamıyla bu bilinç kaybolmasa bile, tarihçilerin kafasında hemen hemen her zaman kaybolur. Roma cumhuriyetinin bağrındaki savaşımlara ilişkin bütün eski kaynaklar içersinde, gerçekte sözkonusu olan şeyin toprak mülkiyeti olduğunu bize açıkça ve kesinlikle söyleyen tek kaynak Appien'dir.

Şu var ki, devlet bir kez toplum karşısında bağımsız bir güç haline geldi mi, kendisi de, artık yeni bir ideoloji yaratır. Meslekten politikacılar, kamu hukuku kuramcıları, özel hukukçular, gerçekte, ekonomik olaylarla olan bağlantıyı hileyle örtbas ederler. Her özel durumda, ekonomik olgular, yasa biçiminde onaylanmak için hukuksal konular biçimini almak zorunda olduklarından, ve aynı zamanda, daha önceden yürürlükte olan bütün hukuk sistemini hesaba katmak gerektiğinden, hukuksal biçim, her şey olmak, ekonomik içerik ise hiçbir şey olmamak durumundadır. Kamu hukuku ve özel hukuk, kendi bağımsız tarihsel gelişmeleri olan, kendi başlarına sistemli bir açıklamaya elverişli ve bütün iç çelişkilerin tutarlı bir biçimde elenmiş olmaları nedeniyle böyle sistemli bir açıklamadan vazgeçemeyen özerk alanlar olarak ele alınırlar.

Daha da yüksek, yani kendi maddî ekonomik temellerinden daha da uzaklaşmış ideolojiler, felsefe ve din biçimini alırlar. Burada, tasarımların kendi maddî varlık koşulları ile bağlantısı, aracı halkalar yüzünden, gittikçe daha karmaşık, gittikçe daha karanlık bir durum alır. Ama gene de bu bağlantı vardır. Nasıl ki, bütün Rönesans çağı,

15. yüzyılın ortalarından bu yana, kentlerin, dolayısıyla burjuvazinin özsel bir ürünü olduysa, o zamandan beri uykusundan uyanmış olan felsefe de aynı şekilde burjuvazinin ürünü olmuştur. Felsefenin içeriği, aslında büyük burjuvazi haline gelen küçük ve orta burjuvazinin gelişmesine uygun düşen fikirlerin felsefî ifadesinden başka bir şey değildi. Ekonomi politikçi oldukları kadar felsefeci de olan son yüzyılın İngiliz ve Fransızlarında bu durum açıkça ortaya çıkar, ve Hegel okulunun durumuna gelince, bunu daha yukarıda göstermiştik.

Bununla birlikte, din üzerinde biraz daha duralım, çünkü maddî yaşamdan en uzak olan ve ona en yabancı görünen ,dindir. Din, henüz ağaç üzerlerinde yaşadıkları çok eski çağlarda, insanların, kendi doğalarına ve kendilerini kuşatan dış doğaya ilişkin en ilkel yanılgılarıyla dolu tasarımlarından doğmuştur. Ama her ideoloji, bir kere oluştuktan sonra, verilmiş belli tasarım öğeleri temeli üzerinde gelişir ve onları işlemeye devam eder; yoksa o bir ideoloji olamazdı, yani fikirleri, bağımsız bir biçimde gelişen ve yalnız kendi öz yasalarına bağlı olan özerk kendilikler olarak ele alamazdı. Beyinleri içinde bu zihinsel sürecin sürüp gittiği, insanların maddî yaşam koşullarının, sonunda, bu süreci belirlediği, bu kişiler için zorunlu olarak bir bilinmez olarak kalır, yoksa bu, bütün ideolojinin sonu olurdu. Bundan dolayı, akraba her halk grubu için çoğu kez ortak olan bu ilkel dinsel tasarımlar, bu grubun bölünmesinden sonra, her halk, kendi payına düşen varlık koşullarına göre, özel bir biçimde gelişir, ve bu süreç, bir dizi halk gruplarının, özellikle de arî grubun (Hint-Avrupa grubunun) karşılaştırmalı mitolojileri ile ayrıntılı bir biçimde ortaya konmuştur. Her halkta bu biçimde oluşan tanrılar, egemenlikleri, korumak zorunda oldukları ulusal toprakların sınırlarını aşmayan ulusal tanrılardı ve bu ulusal toprakların sınırları ötesinde başka tanrılar itiraz kabul etmeyen bir egemenliğe sahiptiler. Bu tanrılar da; ancak, ulus varlığını sürdürdüğü sürece tasarımda yaşamlarını sürdürebiliyorlardı; ve ulusla birlikte onlar da kayboldular. Eski ulusların bu yok oluşuna, Roma imparatorluğunun ortaya çıkışı yol açtı; biz, burada, Roma imparatorluğunun kuruluşunun ekonomik

koşullarını inceleme durumunda değiliz. Eski ulusal tanrılar, ancak Roma sitesinin dar sınırlarına göre yontulmuş olan Roma tanrıları bile, geçersiz hale geldiler. Dünya imparatorluğunu evrensel bir dinle tamamlamak gereksinmesi, Roma'ya, yerli tanrıların yanında, birazcık saygıya değer bütün yabancı tanrıları da kabul ettirmek ve onlara birer tapınak sağlamak ereğiyle yapılan girişimlerde açıkça kendini gösteriyordu. Ama yeni bir evrensel din, bu şekilde, imparatorluk kararnameleri ile yaratılamaz. Yeni evrensel din, hıristiyanlık, daha o zamandan, genelleşmiş doğu tanrıbilimi, özellikle musevî tanrıbilimiyle, bir de halk arasında yayılmış biçimiyle Yunan felsefesinin, özellikle de stoacılığın birleşmesi sonucu gizli olarak oluşmuştu bile. Hıristiyanlığın başlangıçtaki görünümünü bilmek için, her şeyden önce, çok ayrıntılı, titiz araştırmalara girişmek gerekir, çünkü hıristiyanlığın bize aktarılan resmî biçimi, onun devlet dini haline geldiği ve İznik Konsili[197] tarafından bu amaca uyarlandığı zaman aldığı biçimiydi. Tek başına, doğuşundan ancak 250 yıl sonra devletin dini haline gelmiş olması bile, onun, çağının koşullarına uygun düştüğünü tanıtlamaktadır. Hıristiyanlık, ortaçağda, feodalite geliştikçe, tam bir feodal hiyerarşi ile birlikte feodaliteye uygun düşen bir din haline dönüştü. Ve burjuvazi ortaya çıktığı zaman, ilkin Fransa'nın güneyinde Albi bölgesi halkı arasında,[198] bu bölge kentlerinin en büyük bir gönenç içinde bulundukları bir çağda, feodal katolikliğe karşı bir sapkınlık olarak protestanlık gelişti. Ortaçağ, bütün öteki ideoloji biçimlerini: felsefeyi, siyaseti, hukuk bilimini, tanrıbilimin bir eki haline getirmiş, bunları tanrıbilimin birer altbölümü yapmıştı. Böylece her toplumsal ve siyasal hareketi tanrıbilimsel bir biçim almaya zorluyordu; büyük bir fırtına koparmak için, yığınların yalnızca dinle beslenen kafasına kendi öz çıkarlarını dinsel bir kisve altında sunmak gerekiyordu. Nasıl ki, daha başlangıçtan itibaren, burjuvazi, kentlerde, mülk sahibi olmayan ve bilinen hiçbir katmana ait bulunmayan ve gelecekteki proletaryanın habercileri olan bir plebyenler, gündelikçiler ve her türlü hizmet görevlileri ordusunu yarattı ise, aynı şekilde, bu ilk mezhep de, bir ılımlı burjuva mezhebi ve bir de bu burjuva mezhe-

binden olanların bile nefret ettikleri devrimci plebyenler mezhebi olarak çabucak ikiye bölündü.

Protestan mezhebinin yıkılmazlığı, yükselen burjuvazinin yenilmezliğine uygun düşüyordu; burjuvazi yeteri kadar kuvvetlenince, o zamana kadar hemen hemen yerel bir niteliği olan feodal soyluluğa karşı savaşımı da ulus çapında boyutlara varmaya başladı. İlk büyük eylem Almanya'da oldu; bu eyleme Reform adı verildi. Burjuvazi, ayaklanan öteki katmanları: kentlerin plebyenlerini, kırların küçük soylularını ve köylüleri, ne kendi sancağı altında toplayabilecek kadar güçlü, ne de yeterince gelişmiş idi. İlk yenilen soyluluk oldu; köylüler, bütün bu devrimci hareketin en yüksek noktasını meydana getiren bir isyanla ayaklandılar; kentler onları yalnız bıraktı ve böylelikledir ki, devrim, prenslerin orduları karşısında dayanamayıp ezildi, durumdan en büyük yararı da bu prensler elde ettiler. Bundan böyle, Almanya, üç yüzyıl boyunca tarihte özerk bir biçimde rol alan ülkeler safından silinecektir. Ama, Alman Luther'in yanında bir de Fransız Calvin vardı. Calvin, tam bir Fransız katılığı ile Reformun burjuva niteliğini ön plana koydu ve Kiliseyi cumhuriyetleştirdi ve demokratlaştırdı. Luterci reform, Almanya'da olduğu yerde sayar ve ülkeyi yıkıma götürürken, kalvenci reform, cumhuriyetçilere, Cenevre'de, Hollanda'da, İskoçya'da bir bayrak olarak hizmet etti, Hollanda'yı, İspanya'nın ve Alman İmparatorluğunun[199] boyunduruğundan kurtardı ve İngiltere'de geçmekte olan Burjuva Devrimin ikinci perdesinin ideolojik giysisini sağladı. Burada kalvencilik, çağın burjuvazisinin çıkarlarının gerçek bir dinsel kılıfı olarak belirir, onun için 1689 devrimi, soyluluğun bir bölümü ile burjuvazi arasında bir uzlaşmayla sonuçlandığı zaman, kalvencilik bütünüyle kabul edilmedi.[200] İngiliz ulusal kilisesi yeniden daha önceki biçimiyle kral papa olmak üzere katolik kilisesi olarak değil de bir hayli kalvenleştirilmiş olarak yeniden kuruldu. Eski ulusal kilise, katoliklerin neşeli pazarını kutlamış kalvencilerin hüzünlü pazarı ile savaşmıştı, burjuvalaşmış yeni kilise bugün hâlâ İngiltere'yi süslemekte olan kalvenci pazarı getirdi.

Fransa'da, kalvenci azınlık, 1685'te ezildi, katolikliğe

döndürüldü ya da ülkeden sürüldü. Ama bu neye yaradı? Daha o dönemde özgür düşünceli Pierre Bayle işbaşındaydı, ve, 1694'te Voltaire doğdu. Louis XIV'ün despotça tutumu, Fransız burjuvazisi için, devrimini dine bulaşmadan salt siyasal bir biçimde, yani gelişmiş burjuvaziye yaraşan tek biçimde gerçekleştirmesini kolaylaştırmaktan başka bir işe yaramadı. Ulusal meclislerde yer alanlar protestanların yerine özgür düşünceliler oldu. Böylece hıristiyanlık son aşamasına girmiş bulunuyordu. Herhangi ilerici bir sınıfın özlemlerine gelecekte ideolojik bir kılıf hizmeti görecek yetenekten yoksun bir hale gelmişti; gitgide egemen sınıfların tekellerinde olan bir mülkiyet oldu, ki bu sınıflar, onu, aşağı sınıfların dizginlerini elde tutmak için basit bir yönetim aracı olarak kullanıyorlardı. Şunu da kaydedelim ki, değişik sınıfların herbiri kendine uygun gelen dini kullanır: toprak aristokrasisi katolik cizvitliğini ya da protestan ortodoksluğunu, liberal ve radikal burjuvazi rasyonalizmi — ve bu bayların herbirinin kendi dinlerine inanmaları ya da inanmamaları hiçbir şeyi değiştirmez.

Öylcyse görüyoruz ki, bütün ideolojik alanlarda gelenek büyük bir tutucu güç olduğu gibi, din de, bir kez oluştuktan sonra, her zaman geleneksel bir öz içerir. Ama, bu özde meydana gelen değişiklikler, sınıf ilişkilerinden, dolayısıyla bu değişiklikleri yapan insanlar arasındaki ekonomik ilişkilerden ileri gelir. Bu kadarı burada yeter.

Buraya kadar söylediklerimizde, besbelli ki, ancak marksist tarih anlayışının genel bir taslağını çizmek ve olsa olsa bazı aydınlatmalar yapmak sözkonusu olabilir. Bunun tanıtlanmasını gene tarihin kendisine dayanarak yapmak gerekir ve bu konuda şunu pekâlâ söyleyebilirim ki, başka yazılar bu anlayışı daha şimdiden yeterince sağlamlaştırmışlardır. Ama bu anlayış, tarih alanında felsefeye son vermiştir, tıpkı diyalektik doğa anlayışının da her çeşit doğa felsefesini gereksiz olduğu kadar olanaksız kılması gibi. Her alanda, artık, kafasında birtakım zincirlenişler kurup tasarlamak değil, ama onları olayların içinde bulup çıkarmak sözkonusudur. Böyle yapılınca, doğadan ve tarihten sürüp atılan felsefeye, ancak salt düşünce alanı, demek ki, düşünme sürecinin kendi yasalarının öğretisi, yani mantık ve diyalek-

lik kalıyor, o da salt düşünce alanının hâlâ varlığını sürdürmesi ölçüsünde.

1848 devrimi ile birlikte "kültürlü" Almanya, teoriye yol verdi ve pratiğe geçti. El emeğine dayanan küçük sanayi ve manüfaktürün yerini, gerçek büyük sanayi aldı: Almanya dünya pazarı üzerinde yeniden ortaya çıktı. Yeni küçük Alman imparatorluğu, hiç değilse en göze batan bozuklukları ortadan kaldırdı, bu bozukluklar yüzünden, o zamana kadar, küçük devletler sistemi, feodalitenin kalıntıları ve bürokratik ekonomi, bu gelişmeyi engellemişlerdi. Ama kurgu (*spéculation*), tapınağını esham borsasına kurmak üzere filozofun çalışma odasından gitgide daha çok uzaklaştıkça, kültürlü Almanya, en büyük siyasal gerileme döneminde Almanya'nın şanı olmuş olan o büyük teorik anlayışını - elde edilen sonuç pratikte yararlanılabilir olsun ya da olmasın, polis yönetmeliğine karşı olsun ya da olmasın, salt bilimsel araştırma anlayışını - yitiriyordu. Kuşkusuz resmî Alman doğa bilimi, özellikle ayrıntılı araştırmalar alanında, çağının düzeyinde kalmaktadır, ama daha şimdiden, Amerikan *Science* dergisi, haklı olarak, şimdiki halde, tek tek olguların büyük zincirlenişleri ve bunların yasa olarak genelleştirilmesi alanındaki kesin ilerlemelerin, eskiden olduğu gibi artık Almanya'da değil, İngiltere'de çok daha fazla yapıldığına işaret ediyor. Ve felsefe de dahil, tarihsel bilimler alanında, eski uzlaşmaz teorik zihniyet, klasik felsefe ile birlikte, boş bir seçmeciliğe, kariyer ve gelir kaygılarına yer vermek, ve en bayağı bir ikbal avcılığına kadar düşmek üzere gerçekten tamamıyla yok oldu. Bu bilimin resmî temsilcileri, burjuvazinin ve bugünkü devletin ilân edilmiş ideologları oldular — ama burjuvazinin de, devletin de, işçi sınıfı ile açıkça muhalefet halinde oldukları bir dönemde.

Ve ancak işçi sınıfı içindedir ki, Alman teorik zihniyeti dokunulmamış olarak durmaktadır. Onu oradan çıkarıp atmak olanaksızdır; orada kariyer düşüncesi, kâr peşinde koşma düşüncesi, yukarının iyilikçi koruyuculuğu düşüncesi yoktur; tersine, bilim, ne denli uzlaşmazlıkla ve önyargısız olarak iş görürse, o kadar işçi sınıfının çıkarları ve özlemleri

ile uyum içinde bulunuyor. Bütünüyle toplum tarihini anlamaya olanak veren anahtarı, emeğin gelişmesinin tarihinde bulan yeni eğilim, hemen işçi sınıfına seslenmeyi yeğledi, resmi bilimde ne aradığı ne de umduğu kavrayışı işçi sınıfında buldu. Alman işçi hareketi, klasik Alman felsefesinin mirasçısıdır.

1886 başlarında yazılmıştır

Die Neue Zeit, n° 4 ve 5, 1886'da yayımlanmış ve ayrı basımı 1888'de Stuttgart'ta yapılmıştır

FRİEDRİCH ENGELS

TARİHTE ZORUN ROLÜ[201]

ŞİMDİ, teorimizi, şiddet ve kan ve zulüm icraatıyla çağdaş Alman tarihine uygulayalım. Bu, bize, kan ve zulüm politikasının, neden bir süre için başarılı olmak ve neden sonunda yıkılmak zorunda olduğunu açıkça görmemiz olanağını sağlayacaktır.

1815 Viyana Kongresi, Avrupa'yı öyle bir biçimde paylaştırdı ki, yöneticilerin ve devlet adamlarının tam ahmaklığı bütün dünyaya açıklanmış oldu. Napoléon'a karşı halkların genel savaşı, ulusal duyguları vahşice saldırıya uğramış bütün halkların bir tepkisiydi. Viyana Kongresine katılan aristokratlar ve diplomatlar, teşekkür olsun diye bu ulusal duygulara daha da vahşice hakaret ettiler. En küçük hanedana, en büyük ulustan daha fazla önem verildi. Almanya ve İtalya, bir kez daha, küçük devletler halinde parça-

landı. Polonya dördüncü kez bölündü. Macaristan bağımlı kaldı. Ve aslında, halkların haksızlığa uğradığını kimse söyleyemez, çünkü, onlar, buna, neden tahammül ettiler ve neden Rus çarını* kurtarıcıları olarak selâmladılar?

Ama bu durum devam edemezdi. Ortaçağın sonundan beri, tarih, büyük ulusal devletlerden oluşmuş bir Avrupa'ya doğru ilerlemekteydi. Yalnızca böyle ulusal devletler, egemen Avrupa burjuva sınıfı (*Bürgertum*) için normal siyasal çerçeveyi oluşturmaktadır, ve ayrıca bunlar, ulusların, uyumlu uluslararası işbirliğinin sağlanması için, ki bu yoksa, proletarya yönetimi var olamaz—, vazgeçilmez önkoşullardır. Eğer uluslararası barış sağlanacaksa, önce, kaçınılması mümkün bütün ulusal sürtüşmeler giderilmeli, her halk bağımsız ve kendi evinin efendisi olmalıdır. Böylece, ticaretin, tarımın, sanayiin ve bunlarla birlikte, burjuvazinin toplumsal üstünlüğünün gelişmesiyle, ulusal duygu, her yerde gelişti, parçalanmış ve ezilmiş uluslar, birlik ve bağımsızlık istediler.

Bunun sonucu olarak, 1848 Devrimi, Fransa dışındaki her yerde, liberal isteklerin olduğu kadar, ulusal isteklerin doyurulması ile de ilgilendi. Ama, her yerde, utkun burjuvazinin ardında, aslında zaferi kazanmış olan ve burjuvaziyi, henüz yenilmiş düşmanın, 1849'da devrimi çökerten, monarşist, bürokratik, yarı-feodal ve askerî irticaın kollarına iten proletaryanın, korkutucu gölgesi görünmekteydi. Bu durumun ortaya çıkmadığı Macaristan'a ise, Ruslar yürüdü ve devrimi altettiler. Bununla yetinmeyen Rus çarı,** Varşova'ya gitti ve orada, Avrupa'nın yüce hakemi olarak karar merciine oturdu. İtaatkâr bendesi Christian Glücksburg'u Danimarka tahtına vâris tayin etti. Almanya'nın birleştirilmesi hareketini geliştirme emellerinin en küçük bir ifadesini bile yasaklayarak, Prusya'yı, şimdiye kadar hiç aşağılanmadığı bir biçimde aşağıladı ve onu, *Bundestag*'ı[202] (Federal Diyet) yeniden kurmak ve, Avusturya'ya boyun eğmek zorunda bıraktı. Böylece, ilk bakışta, devrimin bütün sonucu, Avusturya ve Almanya'da, hükümetin anayasal biçimde, ama eski ruhla yürütülmesi ve Rus çarının Avrupa'ya eskisinden çok

* Aleksandr I. — *Ed.*
** Nikola I. — *Ed.*

daha fazla egemen olması biçiminde görünmekteydi.

Ama, gerçekte, devrim, parçalanmış ülkelerin, özellikle Almanya'nın burjuvazisini, çok eskiden miras kalan hareketsizliklerinden silkip çıkardı. Bunlar, siyasal iktidarda, mütevazı da olsa, bir pay edindiler ve burjuvazinin her siyasal başarısı, sınaî bir yükselişte kullanıldı. Neyse ki artık arkalarında kalmış olan "çılgın yıl",[203] eski uyuşukluğun ve hareketsizliğin kesin olarak son bulması gerektiğini burjuvaziye oldukça açık bir biçimde göstermişti. Avustralya ve Kaliforniya'da altın bulunmasının[204] ve diğer unsurların bir sonucu olarak, dünya ticaretinde görülmemiş bir genişleme ve iş faaliyetinde bir yükseliş meydana geldi, — sorun, fırsatı yakalamak ve payını garantilemekti. 1850'den bu yana ortaya çıkan ve özellikle 1840'tan beri, Renanya, Saksonya, Silezya ve Berlin'de, ve aynı biçimde Güneyin bir-iki kasabasında doğan geniş-ölçekli sanayiin gelişimi, şimdi hızla artıyor ve tarımsal bölgelerdeki sanayi gitgide daha çok yaygınlaşıyordu. Demiryolları yapımı hızlandırılmıştı ve bütün bunlara karşın, çok büyük ölçüde artan göç, hiç yardım gerektirmeyen bir Atlantik-ötesi Alman buharlı gemi sistemini yarattı. Alman tüccarları, bütün denizaşırı ticaret merkezlerine, sağlam bir biçimde yerleştiler. Yönettikleri dünya ticareti hacmi gitgide arttı ve yavaş yavaş, yalnızca İngiliz değil, Alman sanayi ürünlerinin de satışına girişmeye başladılar.

Ama kuvvetle gelişen bu sanayi ve ona ilişkin büyüyen ticaret için, farklı birçok ticarî ve sınaî yasaya sahip bir yığın küçük Alman devletinin varlığının, hoşgörülmez bir ayakbağı haline gelmesi kaçınılmazdı — her birkaç kilometrede farklı bir döviz kuru, her yerde, sözcüğün gerçek anlamıyla her yerde, bir iş kurmak için farklı kurallar, farklı hilekârlık, bürokratik ve malî tuzak türleri ve hatta, çoğu durumda, bir ruhsatın bile hâlâ işe yaramadığı lonca kısıtlamaları. Ve bütün bunlara ek olarak, kapitalistlerin, eldeki emek-gücünü, demir cevherinin, kömürün, su gücünün ve diğer doğal kaynakların, sınaî işletmeler kurma olanağı sağladığı yerlerde, yeterli sayıda kullanmasını olanaksızlaştıran pek çok farklı yerleşme kuralları ve ikamet kısıtlamaları. Anayurdun yığın halindeki emek-gücünü, kısıtlanmamış bir biçimde sömürme yeteneği, sınaî gelişmenin ilk ko-

şuluydu; ama, nerede yurtsever fabrikatör, Almanya'nın her yerinden işçileri biraraya getirmeye çalıştıysa, orada polis ve Yoksulları Koruma Yasası yetkilileri, göçmen akınlarına karşı işe karıştılar. Bir Alman Medenî Yasası ve bütün Alman yurttaşları için tam bir hareket özgürlüğü, düzenli bir ticaret yasası sistemi; bunlar, artık, fazla heyecanlı öğrencilerin yurtsever fantezileri değil, sanayiin yaşaması için temel koşullardı.

Üstelik, her devlette ve küçük devlette, çoğu kez de aynı devlette, iki ya da üç ayrı türden olmak üzere, farklı paralar, farklı ölçü ve ayarlar bulunuyordu. Ve bu sayısız türdeki para, ölçü ve ayarların biri bile, dünya piyasasında tanınmıyordu. Bunun sonucu olarak, dünya pazarında ticaret yapan ve ithal mallarıyla rekabet etmek zorunda olan tüccarlar ve fabrikatörler, bütün bu farklı paraları, ölçü ve ayarları kullanmalarının yanısıra, yabancılarınkini de kullanmak zorunda kalıyorlardı; pamuk ipliği, ağırlığına göre, İngiliz poundu cinsinden ayrılmalıydı, ipekli mallar metre birimiyle toplanıyor, dış hesaplar pound, sterlin, dolar, frank üzerinden yapılıyordu. Ve büyük-ölçekli kredi kuruluşları, bitmez tükenmez nakit hesaplamaları ve kambiyo kurlarındaki dalgalanmalarla tümüyle karmaşık hale gelen, burada gulden cinsinden, şurada Prusya Taleri cinsinden banknotları, Altın Talerler yanında, "Yeni Üçte-İki" Talerleri, Banka Markı, Cari Markları, Yirmi-Gulden Sistemi, Yirmidört-Gulden Sistemi ile, bütün bu çok küçük para bölgelerinde, nasıl faaliyet göstereceklerdi?

Ve bütün bunlarla başetmek mümkün olsa bile, bu cansıkıcı işlerle ne kadar enerji israf edilecek, ne kadar zaman ve para yitirilecekti! Sonunda, Almanya'da bile, insanlar, o günlerde, zamanın para demek olduğunu anlamaya başlamışlardı.

Gelişen Alman sanayii, dünya pazarına yerleşmek zorundaydı. Ancak ihracat yoluyla genişleyebilirdi. Bu, dışarda faaliyet gösteren Alman işadamlarının, uluslararası yasanın himayesinden yararlanmasını gerektiriyordu. Fransız, İngiliz ve Amerikan işadamları, her zaman, yurtdışında, kendi ülkelerinde olduğundan biraz daha fazla kuralları çiğneme yetkisi tanıyabiliyorlardı kendilerine, elçilikleri onların

yanındaydı ve âcil hallerde, daima, yaslanılacak birkaç savaş gemisi bulunuyordu. Ama Almanlar! Avusturyalılar, başka yerlerde fazla işe yaramasa da, Doğu Akdenizde (*Levant*) bir ölçüye kadar, elçiliklerine güvenebilirlerdi hiç olmazsa. Ama, ne zaman, dışardaki bir Prusyalı işadamı, elçiliğine şu ya da bu adaletsizlikten yakınsa, yanıt hep şöyleydi: "Sana layıktır. Burada ne işin var zaten? Neden ülkende kalmıyorsun?" Bir küçük devletin yurttaşı, her şeyden önce, hiç bir yerde hak sahibi değildi. Nereye giderseniz gidin, Alman tüccarları, yabancı —Fransız, İngiliz, Amerikan— koruması altındaydılar ya da olabildiği kadar çabuk bir biçimde, yeni ülkelerinin uyruğuna geçmiş yurttaşlar olmak zorundaydılar.* Ve elçilikleri, onların adına hareket etmek istese bile, bunun ne yararı olacaktı? Yurtdışındaki Alman elçilerinin kendileri, hemen hemen lostracı muamelesi görmekteydi.

Bütün bunlardan anlaşılabilir ki, birleşmiş bir "Anayurt" isteği çok maddî bir temele sahiptir. Bu "Alman ruhunda kuvvet ve cesaretin tutuştuğu", ve ortaçağ imparatorluğunun romantik ihtişamını yeniden kurmak için, bir Fransız melodisi eşliğinde, "anayurt uğruna savaşım vermek ya da ölmek üzere, gençliğin savaş bayrağı yukarda ileri atıldığı"** ve bayrağı taşıyan gençliğin, —sonraları azametli mutlakiyetçiliğin oldukça basit, sofu bir hizmetkârı haline geldiği, Wartburg şenlik[205] günleri öğrencilerinin sönük kuvveti değildir artık. Birliği ve özgürlüğü, salt birlik ve özgürlük olarak sevdiklerini sanan ve sahip oldukları fikirlerin en az karışığı olan, Almanya'yı, İsviçre modelinde kantonal bir cumhuriyet olarak örgütleme önerilerinin, öğrencilerin Hohenstaufen İmparatorluğu düşüncesi kadar uygulanamaz olduğundan epeyce habersiz görünen, Hambach şenliği[206] avukatlarının ve diğer burjuva ideologlarının, çok daha ayağı yerde birlik çağrısı da değildir artık sözkonusu olan. Hayır, bu, pratik işadamlarının ve sanayicilerin âcil ticarî gereksinmelerinden doğan, ticaret ve sanayiin serbest gelişimini engelleyen, tarihsel anlamda modası geçmiş bütün saçmalıkların yokedilmesi, bütün gereksiz, cansıkıcı işlerin kaldırılması için öne sürülen bir istemdi; öyle ki Alman işada-

* Engels, burada kurşun kalemle, kenara "*Weerth*" yazmıştır. —*Ed.*
** Alıntılar, E. Hinkel'in "Birlik Şarkısı" şiirindendir. —*Ed.*

mı eğer dünya pazarında bir yer edinmek istiyorsa, tüm rakiplerinin üstesinden geldiği bütün bu işlere kendi ülkesinde de bir son vermek zorundaydı. Ve artık bu istemi ileri süren kişiler, ne istediklerini biliyorlardı. İş sahibi idiler, işle meşgul olarak yetiştirilmişlerdi, nasıl iş yapılacağını biliyorlardı ve işten sözetmek istiyorlardı. Oldukça yüksek bir fiyat istenirken, onu epeyce düşürmeye hazır olmak gerektiğini de biliyorlardı. Styria ve Tirol'un ve "onuru ve zaferi bol Avusturya'nın"* da dahil olduğu "Alman anayurdu" hakkında şarkılar söylüyorlardı:

Von der Maas bis an die Memel,
von der Etsch bis an den Belt,
Deutschland, Deutschland über alles,
*über alles in der Welt.***

(Maas'tan ta Memel'e kadar,
Adige'den Baltık'a kadar,
Almanya, Almanya, her şeyden üstün,
Dünyadaki her şeyden üstün.)

Ama bu durmaksızın büyüyen anayurtta, peşin ödeme karşılığında oldukça büyük bir indirim —yüzde 25-30— yapmaya hazırlardı.*** Birlik planları hazırlanmıştı ve hemen uygulanabilir türdendi.

Ama, Alman birliği, yalnızca bir Alman sorunu değildi. Otuz Yıl Savaşlarından[207] beri, hiçbir tüm-Alman sorunu, diğer Güçlerin oldukça açık müdahaleleri olmaksızın çözümlenmemişti.**** Friedrich II, 1740'ta, Silezya'yı Fransızların yardımıyla fethetmişti. Kutsal Roma İmparatorluğunun, 1803'te, İmparatorluk Bakanlar Kurulunca yeniden örgütlenmesi, Rusya ve Fransa tarafından, kurula harfi harfine dikte ettirilmişti.[209] Ondan sonra, Napoléon, Almanya'yı kendi işine gelecek biçimde örgütledi. Ve ensonu, Viyana Kongresinde,***** Almanya, tekrar tıpkı 1802-1803 Regensburg

* Arndt'ın "Alman Anayurdu" şiirinden aktarılmıştır. —*Ed.*

** Hoffmann von Fallersleben'in "Alman Şarkısı"ndan aktarılmıştır. —*Ed.*

*** Bkz: Arndt'ın "Alman Anayurdu" şiiri. —*Ed.*

**** Engels, burada kurşun kalemle, kenara "West[phalya] ve Tesch[en] Barışı"[208] yazmıştır. —*Ed.*

***** Engels, burada kurşun kalemle, satır arasına "Almanya-Polonya" yazmıştır. —*Ed.*

Diyetinde[210] olduğu gibi, Alman prenslerinden destek alan, esas olarak Rusya'nın ve ayrıca da İngiltere ve Fransa'nın kışkırtmasıyla, —büyük ve küçük— otuzaltı devlete ve ikiyüzden fazla toprak birimine bölündü, ki bu durum, parçalanmayı daha da beter hale getirdi. Buna ek olarak, Almanya'nın bazı kısımları yabancı yöneticilere teslim edildi. Böylece Almanya, yalnız, iç çekişmelerle kendini tüketerek, güçsüz ve çaresiz bırakılmış ve siyasal, askerî ve sınaî yararsızlığa mahkûm edilmiş olmakla kalmıyor, daha da beteri, nasıl ki Fransa ve Avusturalya, İtalya'nın parçalanmış bırakılmasını sağlama hakkını elde etmişlerse, Fransa ve Rusya da, sürekli kullanım yoluyla, Almanya'nın parçalanmasında bir hak sağlamış oluyorlardı. Çar Nikola'nın, 1850'-de, anayasadaki "onaylanmamış" bütün değişiklikleri, en vahşî biçimde yasakladığı ve Federal Diyetin —Almanya'nın iktidarsızlığının bu ifadesinin— yeniden kurulmasını zorla uygulattığı dönemde iddia ettiği hak, bu haktı.

Bu yüzden, Almanya'nın birleştirilmesi, yalnızca prenslere ve ülke içindeki öteki düşmanlara karşı değil, yabancı güçlere karşı da savaşarak; ya da hatta bir başka almaşık olan yabancı güçlerin yardımıyla sağlanmak zorundaydı. Ve o zaman dışarda durum neydi?

Fransa'da Louis-Napoléon, burjuvazi ve proletarya arasındaki çatışmayı, köylülüğün yardımıyla, cumhurbaşkanı ve ordunun yardımıyla imparator olmak için kullanmıştı. Ama ordu tarafından yaratılan ve 1815'te saptanan Fransa sınırları içinde faaliyet gösteren bir yeni İmparator Napoléon, ölü-doğmuş bir saçmalıktı. Yeniden doğan bir Napoléon İmparatorluğu, Fransız şovenizminin kalıtsal rüyasının gerçekleşmesi, Fransa'nın Ren'e kadar yayılması anlamına geliyordu. Ama, her şeyden önce, Ren, Napoléon'un ulaşamayacağı bir yerdi. Bu yöndeki her hareket, Fransa'ya karşı bir Avrupa koalisyonu ile sonuçlanacaktı. Ama, ortada, Fransa'nın genel kuvvet durumunu artırmak, Batı Avrupa'daki devrimci yükseliş dönemini, Danubian Prenslikleri-ni işgal etmek ve Türkiye'ye karşı yeni bir fetih savaşına hazırlanmak için, sessizce kullanan Rusya'ya karşı bir savaşta, hemen hemen Avrupa'nın geri kalan bütün kesimi ile birleşerek, ordusuna yeni onurlar kazandırmak şeklin-

de, başka bir olasılık da vardı. İngiltere, Fransa ile ittifak kurdu. Avusturya, her ikisine karşı dostça davranıyordu. Yalnızca kahraman Prusya, daha dün kendisinin tepesine inmiş olan Rus asasını öpüyor ve Rusya ile yansız bir dostluk halinde kalıyordu. Ama, ne İngiltere, ne de Fransa, muhaliflerini gerçekten ciddî bir yenilgiye uğratmak istediler ve bu yüzden savaş, Rusya için hafif bir aşağılama ve Avusturya'ya karşı bir Fransız-Rus ittifakıyla son buldu.*

Kırım Savaşı, Fransa'yı Avrupa'nın en önde gelen gücü, ve serüvenci Louis-Bonaparte'ı günün en önemli kişisi —gerçekten fazla bir şey ifade etmiyordu bu— yaptı. Ama Kırım Savaşı, Fransa'nın yeni topraklar elde etmesi sonucunu vermemişti. Bu yüzden, [Kırım Savaşı —ç.] Louis-Napoléon'un, "İmparatorluğu genişleten"** adam olarak kendi gerçek yazgısını yaşayacağı, yeni bir savaşın tohumlarını barındırıyordu. Bu yeni savaşın temeli, ilk savaşta, Sardinya'nın bir Fransız uydusu olarak ve Avusturya'ya karşı bir ileri karakol özel rolüyle Batılı güçler ittifakına

* Kırım Savaşı, kişinin, her yeni sahnede "kim, kimi aldatıyor?" diye sormak zorunda kalacağı, büyük bir yanlışlıklar komedisiydi. Ama komedi hesapsız zenginliklere maloldu ve bir milyon kişinin yaşamına son verdi. Savaş, Avusturya, Danubian Prensliklerinin üzerine yürümeden hemen önce başlamıştı. Rusya, bu durum karşısında kuvvetlerini geri çekti. Bunun sonucu olarak da, Avusturya kaldığı sürece Rusya'nın Türkiye sınırında bir savaş, olanaksız hale geldi. Ama bu, sınırda girişilen bir savaşta, Avusturya'nın ittifakını sağlamak için, savaşın, ciddî olarak, Polonya'yı yeniden kurmak ve Rusya'nın batı sınırını hemen ve her zaman için geri itmek amacıyla verilmesi esastı. Hâlâ toprakları üzerinden Rusya'nın bütün ithalâtı geçen Prusya, böylece işe karışmaya zorlanacaktı. O zaman, Rusya, hem karadan, hem nehirden kuşatılacak ve kısa zamanda yenilecekti. Ama müttefiklerin niyeti bu değildi. Tam tersine. Ciddî bir savaşa girişme tehlikesinden kurtulduklarına pek memnun olmuşlardı. Palmerston, savaş alanını, Ruslara pek uygun gelen Kırım'a kaydırmayı önerdi ve Louis-Napoléon, bu projeye katılmaktan yalnızca büyük bir mutluluk duydu. Kırım'daki savaş, ancak sahte bir savaş olabilirdi ve böylece, savaşa katılan önemli bütün ülkeler tatmin ediliyorlardı. Ama Çar Nikola gerçek bir savaş vermeyi kafasına koymuştu ve sahte bir savaşa uygun olan arazinin, gerçek bir savaş için uygun olmayacağı gerçeğine önem vermedi. Rusya'nın savunma üstünlüğü olan, geçit vermez ve kıt kaynaklı, nüfusu az topraklarının genişliği, her Rus saldırısı ile, Kırım'da her yerdekinden fazla bir biçimde, Rusya aleyhine sonuçlara yolaçtı. Saldırganların mezarı olabilecek Güney Rusya stepleri, Nikola'nın sonuncuları karakışta olmak üzere, birbiri ardısıra zalim ve aptal bir ilgisizlik ile Sıvastapol üzerine sürdüğü Rus ordularına mezar oldu. Ve hemen hemen hiç teçhizatı olmayan, pek az erzaka sahip, aceleyle toplanmış son bölükler, yürüyüş sırasında güçlerinin üçte-ikisini yitirince (koca taburlar karda yokolup gitmişlerdi) ve geri kalanlar düşmanı Rusya'dan atamaz durumda kalınca, işte o zaman, kibirli, boş kafalı Nikola feci biçimde çöktü ve kendini zehirledi. Böyle olunca da, savaş bir kez daha sahte bir savaş haline dönüştü ve kısa bir süre sonra barış yapıldı. —*Ed.*

** Engels, Kutsal Roma İmparatorluğunun resmî unvanlarının bir kısmı olan "*Mehrer des Reichs*" ifadesini kullanmaktadır. —*Ed.*

katılmasına izin verilmesiyle, daha şimdiden atılmıştı. Bu savaş, Avusturya'ya ceza biçmekten daha makbule geçecek bir şey düşünemeyen Rusya ile Louis-Napoléon arasında yapılan anlaşmanın sağladığı barış kararıyla daha da hazırlandı.[211]

Louis-Napoléon, şimdi, Avrupa burjuvazisinin mabudu idi: bu, yalnızca burjuvazinin siyasal egemenliğini yıkarken toplumsal egemenliğini koruyarak, 2 Aralık 1851[92] hükümet darbesi ile, "toplumu kurtardığı" için değil; yalnızca, uygun koşullarda, genel oyun, nasıl yığınları ezmek için bir araç haline dönüştürülebileceğini gösterdiği için değil; yalnızca yönetimi sırasında, sanayi ve ticaret ve özellikle spekülasyon ve borsa dalavereleri görülmemiş bir hızla ilerlediği için değil; ama hepsinden de önemlisi, burjuvazi, onun kişiliğinde, kendi etinden, kendi kemiklerinden oluşan, ilk "büyük devlet adamını" gördüğü için böyleydi. Bütün öteki gerçek burjuvalar gibi, o da bir türedi, bir *parvenu** idi. Her işe girmeye hazır olduğundan, İtalya'da Karbonari üyeliği, İsviçre'de topçu subaylığı, İngiltere'de borca batmış aristokratik serserilik ve Geçici Polis Memurluğu[212] yapmıştı. Nasıl ki, *par excellence*** bir burjuva, Amerikan burjuvası, kısmen doğru, kısmen hileli, bir dizi iflâsla, milyoner olmaya hazırlanırsa, her zaman ve her yerde, Tahta hak iddia eden bir kişi olarak, o da, serüvenci geçmişi ve ahlâkî düşkünlüğü vasıtasıyla, bütün ülkelerde, Fransa İmparatoru ve Avrupa'nın yazgısını belirleyen hakem mevkiine hazırlandı. İmparator olarak, siyaseti, kapitalist kârının çıkarlarına ve borsa dalaverelerine bağımlı kılmakla kalmadı, ayrıca, siyasetini, hemen hemen borsa çizgileri üzerinde yürüttü ve "ulusallık ilkesi"[213] üzerinde spekülasyona girişti. Almanya'yı ve İtalya'yı parçalanmaya zorlamak hakkı, o zamana kadar, Fransız siyasetinin, kimseye devredilmeyen temel bir hakkı idi. Şimdi ise, Louis-Napoléon, sözde tazminat karşılığı, bu hakkı, azar azar takas etmeye başlamıştı. Eğer her iki ülke de, birliğe doğru attıkları her adımı, ona toprak vermek suretiyle öderlerse, parçalanmalarına bir son vermek için, Almanya ve İtalya'-

* Sonradan görme. —ç.
** En üstün derecede. —ç.

ya yardıma hazırdı. Bu yolla, yalnızca Fransız şovenizmi doyurulmuş ve İmparatorluk yavaş yavaş 1801 sınırlarına[214] getirilmiş olmakla kalınmayacak, ayrıca, Fransa, tekrar aydın ve özgürlükçü bir güç gibi, Louis-Napoléon ise, ezilen ulusların koruyucusu gibi görüneceklerdi. Ve burjuvazinin tümü, dünya pazarındaki ticaretin önündeki bütün engelleri kaldırmakta çok büyük çıkarı olduğundan, aydınlanma ve ulusallık uğrunda heyecanla dolarak, bu dünyayı kurtaran aydınlanmayı, oybirliğiyle alkışlayacaktı.

İlk girişim, 1849'dan beri, Avusturya'nın tamamen egemenliği altında olan İtalya'da* yapıldı. Avusturya, o zamanlar, Avrupa'nın ortak şamar oğlanı idi. Kırım Savaşının tatsız sonuçları, yalnızca sahte bir savaş isteyen Batılı Güçlerin kararsızlığını değil, Batılı Güçlerin kendilerinin sorumlu olduğu, Avusturya'nın kararsız davranışına bağlanıyordu. Ama Rusya, Avusturya'nın Prut üzerinde ilerlemesine —Rusya'nın, 1849'da, Macaristan'da, ona yaptığı yardıma verdiği bu karşılığa— öylesine köpürüyordu ki, (oysa asıl bu ilerleme Rusya'yı kurtarmıştı), Avusturya'ya yapılacak her saldırıyı, büyük bir hoşnutlukla karşılıyordu. Artık, Prusya hesaba katılmıyordu ve zaten Paris Barış Kongresinde,[215] hiçe sayılmıştı. Ve böylece "Tam Adriyatik'e kadar" İtalya'nın kurtarılması için verilen savaş, Rusya'nın gözyumması ile planlanmış, 1859 ilkyazında başlatılmış ve yazın, Mincio nehrinde tamamlanmıştı. Avusturya, İtalya'dan atılmadı. İtalya ne "Tam Adriyatik'e kadar" kurtarıldı; ne de birleştirildi. Sardinya genişleyebildi, ama Fransa, Savoie ve Nice'i ve böylece de, İtalya ile 1801 sınırını elde etti.[62]

Ama İtalyanlar bu durumdan hoşnut değillerdi. O zamanlar, İtalya'da, hâlâ küçük-ölçekli imalât hüküm sürüyordu. Büyük-ölçekli sanayi, hâlâ çocukluk çağındaydı. İşçi sınıfı, hiçbir şekilde, tamamen mülksüzleştirilmiş ya da proleterleştirilmiş değildi. İşçiler, hâlâ, kasabalarda, kendi üretim araçlarına sahiptiler ve sınaî faaliyet, tarımsal bölgelerde, küçük toprak sahipleri ve çalışan köylülerce, bir ek gelir kaynağı olarak ele alınıyordu. Bunun sonucu olarak, burjuvazinin enerjisi, henüz, modern, sınıf bilincine sahip

* Engels, burada, kurşun kalemle, kenara "*Orsini*" yazmıştır. —*Ed.*

bir proletaryaya karşı savaşımda harcanmış değildi. Ve İtalya'nın parçalanmışlığı, esas olarak Avusturya egemenliği yüzünden olduğu için —ki onların himayesi altında prensler kötü yönetimlerini had safhaya getirmişlerdi— büyük toprak sahibi aristokrasi ve kentli yığınlar, ulusal bağımsızlığın şampiyonu olarak burjuvaziyi desteklediler. Ama Avusturya egemenliği —Venedik hariç— 1859'da sarsıldı, Rusya ya da Fransa perdesi altında İtalyan sorunlarına daha fazla karışması olanaksız hale geldi. Artık ondan kimse korkmuyordu. Ve Garibaldi'nin kişiliğinde, İtalya, antikçağ kahramanları gibi bir kahramana, harikalar yaratabilen ve yaratmış olan bir adama sahipti. Garibaldi, bin gönüllüsü ile, bütün Napoli krallığına son verdi, İtalya'yı gerçekten birleştirdi, ve bonapartçı siyasetin yapay ağında delikler açtı. İtalya, özgürdü ve gerçekten birleşmişti, Louis-Napoléon'un entrikaları ile değil, devrim yoluyla.

İtalya savaşından sonra, İkinci Fransa İmparatorluğunun dış politikası, artık kimse için gizemli değildi. Büyük Napoléon'un fatihleri, cezalandırılacaktı, ama *l'un aprés l'autre*, birbiri ardısıra. Rusya ve Avusturya, kendi paylarına düşen ilgiyi görmüşlerdi; bundan sonra uğraşılacak olan Prusya idi. Ve Prusya, her zamankinden çok hakir görülüyordu. İtalya savaşı sırasındaki siyaseti, tıpkı 1795 Basle Barışı zamanında olduğu gibi, korkakça ve acıklı olmuştu.[216] "İstediği gibi harekette serbest olma"[217] siyasetinin sonucu şu oldu; Avrupa'da tamamen tecrit edilmiş olarak kaldı, küçük büyük bütün komşuları, Prusya'nın cezalandırılmasını dört gözle bekliyorlardı ve Prusya, yalnızca, Ren'in Sol Yakasını Fransa'ya teslim etmek "serbestliğine" sahipti.

1859'dan sonraki ilk dönemde, Ren'in Sol Yakasının, bir daha ele geçmeyecek biçimde, Fransa'ya terkedildiği inancı, en çok Renanya'da olmak üzere, yaygınlaşmıştı. Halk bundan hoşlanmıyordu ama, bunu kaçınılmaz bir alınyazısının gelişi gibi görüyor ve gerçeği söylemek gerekirse, pek fazla korkmuyordu. Gerçekten özgürlük getirmiş olan Fransızlara ait eski anılar, köylülüğün ve küçük-burjuvazinin kafasında yeniden canlanıyordu. Burjuvazinin malî aristokrasi kesimi, özellikle Köln'de, Paris Crédit Mobilier'-in[218] ve öteki bonapartçı şirketlerin hileli alışverişlerine bo-

ğazına kadar batmıştı ve yüksek sesle ilhak çağrısında bulunuyordu.*

Ama, Ren'in Sol Yakasının kaybı, yalnızca Prusya'nın değil, Almanya'nın da zayıflaması anlamına geliyordu. Ve Almanya, her zamankinden çok bölünmüştü. Prusya'nın, İtalyan savaşındaki yansızlığı yüzünden, her zamankinden daha çok birbirine yabancılamış olan Avusturya ve Prusya, Louis-Napoléon'a, yeni bir Ren Konfederasyonunun[219] Koruyucusu olarak, yarı-dehşet, yarı-özlemle bakan küçük prensler yığını — işte resmî Almanya'da durum buydu. Ve bu, dağılma tehlikesini ancak bütün ulusun birleşik güçlerinin önleyebileceği bir zamanda oluyordu.

Ama, bütün ulusun güçleri nasıl birleştirilecekti? İstisnasız hepsi bulanık nitelik taşıyan, 1848 kalkışmaları başarısızlığa uğradıktan, ve başarısızlıklarıyla sisin çoğunu dağıttıktan sonra, açık olan üç yol vardı.

Birinci yol, tek tek devletlerin tümünün ortadan kaldırılmasıyla ülkenin gerçekten birleştirilmesi yoluydu, bir başka deyişle, açık devrimci yoldu. Bu yol, kısa süre önce, Savoyard hanedanının devrim tarafında yer aldığı ve böylelikle İtalya hükümdarlığını elde ettiği İtalya'da, başarıya ulaşmıştı. Ama bizim Alman Savoyardları, Hohenzollernler, ve onların, Bismarck damgası taşıyan en cüretkâr Cavourları bile, böylesine cesur hareket etme yeteneğinden kesinlikle yoksunlardı. Ren'in Sol Yakasının ötesindeki bir savaşta, halk, her şeyi kendisi yapmak zorunda kalacaktı ve sanırım, gerekli olanı yapacak yetenekte idi. Prusyalıların, kaçınılmaz olarak, Ren'in öteki yakasına geri çekilmeleri, Ren müstahkem mevkilerinin kuşatılması, kaçınılmaz olarak, bunu izleyen Güney Alman Prenslerinin ihaneti, bütün hanedanları darmadağın edecek bir ulusal hareket başlatmaya yetebilirdi. Ve o zaman, kılıcını ilk kınına koyan Louis-Napoléon olacaktı. İkinci İmparatorluk, ancak, Fransız devriminin varisi ve halkların kurtarıcısı sıfatıyla, gerici rejimleri düşman olarak kullanabilirdi. Kendisi, bizzat devrime katılan bir halk karşısında, güçsüzdü; gerçekten de, başarılı bir Alman devrimi,

* Marx ve ben, Renanya'daki halkın genel görünümünün bu olduğunu, birkaç vesile ile yerinde saptamak olanağını bulmuştuk. Sol Yakadaki sanayiciler, bana birçok şeylerin yanısıra, Fransız gümrük tarifeleri altında işlerinin nasıl yürüyeceğini sorarlardı.

bütün Fransız İmparatorluğunun devrilmesi için bir uyarıcı unsur rolü oynayabilirdi. Bu, olayların alabileceği en iyi yöndür. Eğer, pek sıkışık bir durum olur ve eğer prensler, hareketi altederlerse, Ren'in Sol Yakası, geçici olarak, Fransızlara terkedilmiş, prenslerin aktif ya da pasif ihaneti bütün dünyaya teşhir edilmiş, Almanya'nın önünde, devrimden prenslerin kovulması ve birleşmiş Alman Cumhuriyetinin kurulmasından başka yol kalmamış olacaktı.

Durum gösteriyordu ki, Almanya'nın bu yolla birleştirilmesine, ancak, Louis-Napoléon, Ren sınırındaki savaşı başlatırsa, girişilebilirdi. Bu savaş, daha sonra değineceğimiz nedenlerden ötürü gerçekleşmedi. Bunun sonucu olarak, ulusal birleşme, bugün ya da yarın derhal çözümlenmesi gereken, yoksa yıkıma yolaçacak, son derece âcil, bir ölüm-kalım sorunu olmaktan çıktı. Ulus, bir süre bekleyebilirdi.

İkinci yol, Avusturya egemenliği altında birleşme idi. 1815'ten beri, Avusturya, napolyoncu savaşların ona kabul ettirdiği koşullar olan, iyice belirlenmiş bir bölgeyi kapsayan, toplu bir devlet olma konumunu isteyerek korumuştu. Elinden alınmış olan Güney Almanya'daki mülkleri üzerinde hak iddia etmiyordu. Monarşinin eski özünden geri kalana, coğrafî ve stratejik açıdan daha kolay özümlenebilecek, eski ve yeni toprakları bağlamakla yetiniyordu. Joseph II'nin koruyucu gümrükleri ile başlayan, Francis II'nin İtalya siyaseti ile yoğunlaşan ve İmparatorluğun ve Ren Konfederasyonunun dağılması ile tamamlanan Alman Avusturyasının, Almanya'nın geri kalan kısmından ayrılması, 1815'ten sonra engellenemedi. Metternich, devletinin Alman tarafına, gerçek bir Çin Seddi çekti. Gümrük duvarı, Almanya'nın maddî ürünlerini, sansür ise, fikrî ürünlerini dışarda tutuyordu; pasaportlarla ilgili anlatılmaz düzenbazlık, kişisel ilişkiyi en azına indiriyordu. İçerde, güvenlik, Almanya'da bile tek olan ve ne kadar zayıf olursa olsun, her çeşit siyasal kıpırdanışlara karşı yönelmiş olan keyfî bir mutlakiyet rejimi ile sağlanıyordu. Böylece, Avusturya, Avrupa'daki bütün burjuva-liberal hareketten kesinlikle ayrı duruyordu. 1848 olayları, en azından, fikrî duvarın çoğunun yıkılmasını sağladı, ama bu sonuçlar, Avusturya'nın, Almanya'nın geri kalan kısmına yakınlaştırılmasına pek yardımcı

olmadı. Tam tersine, Avusturya, bağımsız bir Büyük Güç olma durumuna, gitgide daha fazla ağırlık verdi. Ve böylece, Prusya askerlerinden nefret edilir, ve bunlar yerilirlerken, Alman Konfederasyonu kalelerinin[220] Avusturyalı askerlerinin çok tutulmalarına karşın ve Almanya'nın katoliklerin ağır bastığı güney ve batı bölgelerinde, Avusturya'nın hâlâ popüler olmasına ve saygı görmesine karşın, gene de belki küçük ya da orta boy devletlerin yöneticileri olan, bir ya da iki Alman prensi dışında, kimse Avusturya egemenliğinde, Almanya'nın birleştirilmesini ciddî olarak düşünmüyordu.

Gerçekten de başka türlü olamazdı. Gizlice, romantik İmparatorluk hülyaları beslese de, Avusturya'nın kendisi, başka türlü olmasını istemiyordu. Sonunda, Avusturya gümrük duvarı, Almanya'daki tek önemli engel olarak kaldı ve bunun için ona daha çok içerlendi. Bağımsız Büyük Güç politikası, Alman çıkarlarının, Avusturyalı, yani İtalyan, Macar vb. çıkarları uğruna feda edilmesi anlamına gelmiyorsa, boşunaydı. Devrimden sonra, Avusturya, eskiden nasılsa öyle kaldı, Almanca konuşan bütün devletlerin en gericisi, modern gelişmelere kendini uyarlamaya en gönülsüz olanı, ve ayrıca, özellikle katolik olan tek Büyük Güç. Devrim-sonrası hükümet,[221] eski katolik ve cizvit düzenini tekrar kurmaya ne kadar çok uğraşırsa, üçte-ikisi protestan olan bir ülkede, etkisini sürdürmeyi o kadar olanaksız buldu. Ve ensonu, Avusturya egemenliğinde birleşmek, ancak Prusya'yı ezmekle mümkündü. Bu kendi başına Almanya için küçük bir felâket olsa da, Prusya'nın Avusturya tarafından yıkılması, Rusya'daki Devrimin yaklaşan zaferinden önce Avusturya'nın Prusya tarafından yıkılması kadar (ki zaferden sonra, bu gereksiz olacaktır, çünkü böyle bir olayla gereksiz hale gelen Avusturya, o zaman kendi kendine çökecektir) vahim bir şey olacaktı.

Kısacası, Avusturya'nın kanadı altında Alman birliği, romantik bir düş idi; küçük ve orta boy devletlerin prensleri, 1863'te Francis-Joseph'i Alman İmparatoru ilân etmek üzere Frankfurt'ta toplandıkları zaman, bunun böyle olduğunu ortaya koydular. Prusya Kralı,* yalnızca kenara çekilmiş ve Kaiser komedisi, kötü bir fiyasko ile son bulmuştu.

* Wilhelm I. —ç.

Böylece geriye üçüncü yol kalıyordu — Prusya'nın önderliğinde birleşme. Ve gerçekte de, durum böyle olduğu için, spekülasyon âleminden, oldukça kirli de olsa, daha sağlam olan fiili *Realpolitik*[222] zeminine ineceğiz.

Friedrich II zamanından beri, Prusya Almanya'ya, Polonya'ya baktığı gözle, yalnızca fethedilecek bir bölge, insanın uzanabileceği her şeyi ele geçirdiği bir bölge gözü ile bakmıştı, ama doğal olarak anlaşılmıştır ki, bunu başkalarıyla paylaşmak gerek. Almanya'yı başkalarıyla —hepsinden önce Fransa ile— paylaşmak, Prusya'nın 1740'tan beri "Alman uğraşı" olmuştu. "*Je vais, je crois, jouer votre jeu; si les as me viennent, nous partagerons*" (Sanırım sizin usulünüze göre oynayacağım. Eğer as gelirse, o zaman paylaşırız) — bunlar, Friedrich'in ilk savaşına başladığında,[223] Fransız Elçisine* vedâ sözleriydi. Bu "uğraşa" bağlı kalarak, Prusya, 1795 Basle Barışında, Almanya'ya ihanet etti ve daha fazla toprak vaadi karşılığında, Ren'in Sol Yakasının Fransa'ya terkedilmesine peşinen razı oldu (5 Ağustos 1796 Antlaşması) ve 1802'de, Rusya ve Fransa'nın zorla kabul ettirdiği Federal Diyetin tatil edilmesi ile Reich'a ihanetinin ödülünü hemen aldı. Rusya ve Fransa'nın, İmparatorluk Bakanlar Kuruluna zorla kabul ettirdikleri bir karar ile ihanetinin ödülünü gerçekten aldı. 1805'te, Napoléon, Prusya'nın önüne, onun öteden beri peşinde olduğu, Hanover yemini atar atmaz, Prusya, müttefikleri olan Rusya ve Avusturya'ya tekrar ihanet etti; ancak cazip, ama aptalca entrikalarında yakayı ele verdi ve böylece Napoléon'la savaşa girdi ve Jena'da belâsını buldu.[224] Bu yenilginin etkisi öylesine büyüktü ki, 1813 ve 1814 zaferlerinden sonra bile, Friedrich-Wilhelm III, bütün Batı Alman ileri karakollarından çekilmek ve kendini Kuzey-Doğu Almanya'nın işgaline adamak ve eğer mümkünse, Avusturya'nın yaptığı gibi, Almanya'dan çekilmek istemekteydi. Bu, bütün Batı Almanya'nın, Rus ya da Fransız koruması altında yeni bir Ren Konfederasyonu haline dönüşmesi anlamına gelecekti. Plan başarılı olmadı. Westphalia ve Ren eyaletleri, ve onlarla birlikte yeni bir "Alman uğraşı", isteğine aykırı olarak, krala zorla verildi.

Küçük bölgelerin satın alınması dışında, ilhakların ar-

* Beaurau. —ç.

dı, şimdilik kesilmişti, içeride, eski bürokratik junker düzeni, yavaş yavaş yeniden doğdu. Müthiş bir gereksinme döneminde yapılmış olan anayasa vaadi, yerine getirilmemişti. Ama buna karşın, Prusya'da bile, burjuvazi giderek artan bir şekilde gelişti, çünkü ticaret ve sanayi olmaksızın, mağrur ve kibirli Prusya devletinin kendisinin bile, hiç bir değeri olamazdı. Yavaşça, gönülsüzce, ufak dozlarda, burjuvaziye ödünler vermek gerekti. Ve bir anlamda, bu ödünler, Prusya'nın "Alman uğraşının" beslenmesi olasılığına yolaçtı, şöyle ki, Prusya, iki yarısını ayıran gümrük engellerine bir son vermek için komşu Alman devletlerini, bir gümrük birliği kurmaya çağırdı. İşte, Gümrük Birliği böyle meydana geldi. 1830'a kadar, bu bağnaz bir umut olarak kaldı (yalnızca Hessen-Damstadt katılmıştı), ama sonradan, siyasal ve iktisadî gelişmenin bir bakıma daha hızlı bir tempoda olması yüzünden, kısa zamanda Merkezî Almanya'nın, Prusya'ya iktisaden ilhakını sağladı. Prusyalı olmayan kıyı devletleri, 1848 sonrasına kadar dışarda kaldılar.

Gümrük Birliği, Prusya için büyük bir başarı idi. Avusturya etkisine karşı kazanılan bir zaferin belirtisi olması, onun en önemsiz yönüydü. En önemli yönü, küçük ve orta boy prensliklerin burjuvazisini Almanya'nın yanına geçirmesi idi. Saksonya dışında, sanayiin, Prusya derecesinde geliştiği hiç bir Alman devleti yoktu. Ve bu, yalnızca doğal ve tarihsel etkenlere değil, ayrıca daha büyük gümrük bölgelerinin ve daha büyük bir iç pazarın varlığına da bağlıydı. Ve Gümrük Birliği genişledikçe ve küçük devletleri bu iç pazara dahil ettikçe, bu devletlerin filiz halindeki burjuvazisi, iktisadî, ve ilerisi için siyasal liderleri olarak Prusya'yı benimsedi. Ve profesörler, burjuvazinin söylediği şarkıya tempo tuttular. Hegelcilerin, Berlin'de felsefî açıdan çıkardıkları sonucu —yani Prusya'nın kaderinin Almanya'nın başında bulunmak olduğunu— Schlosser'in öğrencileri, özellikle Häusser ve Gervinus, Heidelberg'de ortaya koydular. Kuşkusuz, Prusya'nın bütün siyasal sistemini değiştireceği ve burjuva ideologlarının isteklerini yerine getireceği varsayılıyordu.*

* 1842'de, *Rheinische Zeitung*[16], Prusya egemenliği sorununu bu açıdan tartıştı. 1843 yazında, Ostend'de Gervinus, bana, Prusya'nın Almanya'nın lideri

Ama bütün bunlar, İtalyan burjuvazisinin, Piedmont'u, onun açıkça ulusal ve anayasal hareketin başına geçmesinden sonra, önder devlet olarak kabul etmesi şeklinde, Prusya devletine duyulan herhangi bir özel sevgiden dolayı olmuyordu. İstemeyerek oluyordu; burjuvazi, Prusya'yı, kötünün iyisi olarak kabul ediyordu, çünkü, Avusturya, onu pazarının dışında bırakmıştı ve çünkü, Avusturya ile karşılaştırıldığında, Prusya bile, yalnızca kötü niyetli malî politikası nedeniyle bile olsa, belli bir burjuva niteliğe sahip görünüyordu. Diğer büyük devletlerden farklı olarak, Prusya, iki iyi kuruma sahipti: genel askerî hizmet ve genel zorunlu eğitim. Prusya, bunları, vahim tehlike dönemlerinde kurmuştu ve durum düzeldikçe, kasıtlı bir ihmal ve sınırlı uygulamalarla bunların bazı koşullarda özünde bulunan olası tehlikelerini ortadan kaldırıverdi. Ama, bu kuruluşlar kâğıt üzerinde kalmaya devam ettiler, ve bunlarla, Prusya, bir gün, yığınlar arasında uykuda bulunan potansiyel enerjiyi, aynı nüfusa sahip, diğer ülkelerde erişilemeyecek bir ölçüde harekete geçirebilirdi. Burjuvazi bu iki kuruluşu benimsedi. Burjuvazinin kendi oğullarının sözkonusu olduğu 1840 zorunlu askerî hizmet yılı, özellikle ordunun kendisi, ticarî ve sınaî kesimden toplanan *Landwehr*'i[225] hakir gördüğünden, rüşvet sayesinde, oldukça kolay ve ucuz atlatıldı. Ve Prusya'da zorunlu eğitimin kesinlikle yarattığı belirli asgarî önbilgilere sahip daha geniş insan yığınları burjuvazi için çok yararlıydı. Geniş-ölçekli sanayi ilerledikçe, bu miktar bile yetersiz kaldı.* Her iki kuruluşun artan vergilerle karşılanmak zorunda olan yüksek maliyetlerine ilişkin yakınmalar,** esas olarak küçük-burjuvaziden geliyordu. Yükselen burjuvazi, Büyük Güç olmanın, gelecekteki yüksek, ama kaçınılmaz maliyetlerinin, artan kârlarla fazlasıyla telâfi edileceğini hesaplamıştı.

Kısacası, Alman burjuvazisi, Prusya nezaketi konusunda hiç hayale kapılmıyordu. Eğer, 1840'tan sonra, Prusya

olması gerektiğini, ama bunun gerçekleşmesi için üç koşulun gerektiğini söyledi: Prusya bir anayasaya sahip olmalı, basın özgürlüğünü kurmalı ve ulusal bir dış politika izlemeli.

* *Kulturkampf*[13] döneminde (yani 1870'lerde) Renanya'daki fabrikatörler bana, diğer yönlerden uygun olduğu halde, eğitimleri yetersiz olan işçileri terfi ettiremediklerinden yakındılar. Bu durum, katolik bölgeler için özellikle geçerliydi.

** Engels, burada, kenara "burjuvazi için ortaokul" yazmıştır. —*Ed.*

egemenliği düşüncesine eğilim gösterdilerse, bunun derecesi ve tek nedeni, Prusya burjuvazisinin, daha büyük iktisadî gelişimi sayesinde, bir bütün olarak, Alman burjuvazisinin iktisadî ve siyasal liderliğini ele geçirmesidir; bunun derecesi ve nedeni eski Anayasacı Güneyin, Rotteckleri ve Welkerlerinin Prusyalı Kuzeyin Camphausenleri, Hansemannları ve Mildeleri tarafından, avukat ve profesörlerin, tüccar ve fabrikatörler tarafından gölgede bırakılmasıdır. 1848'den hemen önceki yılların Prusya liberalleri, özellikle Renanya'dakiler, gerçekten de, Güneydeki İsviçre-eğilimli kantonalist liberallerden[226] çok daha güçlü bir devrimci ruh gösterdiler, 16. yüzyıldan bu yana, en çok tutunan siyasal şarkıların ikisi, bu dönemde bestelenmişti. Bürgermeister Tschech şarkısı ve Baroness von Droste-Fischering hakkında olanı; bunların cüretkâr terbiyesizliği, şimdi, 1846'da, genç insanlarken bunları büyük bir istekle söylemiş olan aynı kişileri, dehşete düşürüyor.

Hatte je ein Mensch so'n Pech
Wie der Bürgermeister Tschech
Dass er diesen dicken Mann
Auf zwei Schritt nicht treffen kann!

(Kimsenin böyle kötü talihi var mı,
Bizim zavallı Bürgermeister Tschech gibi,
Şişkoya iki adımdan ateş etti.
Gene de kurşunu boşa gitti!)

Ama bunların hepsi kısa bir süre sonra değişecekti. Şubat Devrimini, Viyana'da Mart Günleri ve Berlin'de 18 Mart Devrimi izlemişti. Burjuvazi, hiç bir gerçek savaşıma girişmek zorunda kalmadan zafer kazanmıştı; ortaya çıkmış olan ciddî çatışmaları hiç de istememişti. Çünkü, daha yakın zamana kadar (özellikle Renanya'da) sosyalizm ve komünizm ile cilveleşmiş olan burjuvazi, şimdi, birdenbire, yalnızca birkaç sanayi işçisi değil, bir işçi *sınıfı*, yarı uykuda olsa da, yavaş yavaş uyanan ve bir proletarya biçiminde gelişen, özündeki nitelikler gereği devrimci bir işçi sınıfı doğurduğunu keşfetti. Ve, her yerde burjuvazi için zaferler kazanmış olan bu proletarya, artık, özellikle Fransa'da, tüm burjuva düzenin varlığının devamı ile bağdaşmaz nitelikte istekler öne sür-

mekteydi. 23 Haziran 1848'de, iki sınıf arasındaki ilk korkunç savaşım, Paris'te patlak verdi. Dört günlük çatışmadan sonra proletarya yenildi. Bu dönemden sonra, Avrupa'nın her yerindeki burjuvazi yığını, irticaın safına geçti ve işçilerin yardımıyla henüz devirmiş olduğu, bürokratlarla, asillerle ve papazlarla, "toplumun düşmanlarına", o aynı işçilere karşı savaşmak üzere birleşti.

Prusya'da, burjuvazi, kendi seçilmiş temsilcilerini, zor günlerinde terketti ve seçilmiş meclisin, Kasım 1848'de hükümetçe dağıtılmasını açık ya da gizli bir sevinçle selâmladı.[227] Prusya'da şimdi on yıldır hüküm süren junker-bürokrat hükümet, çaresiz, anayasal bir biçimde yönetmek zorundaydı. Ama o, Prusya'da bile o güne dek görülmemiş olan, herkesten çok burjuvaziye acı çektiren bir basit hilekârlıklar ve baskı sistemi aracılığıyla bunun öcünü aldı. Ama, burjuvazi, tövbekâr olmuştu, onların yumruklarını ve tekmelerini eski devrimci emelleri için bir ceza olarak uysalca kabul etti, ve yavaş yavaş, sonradan oldukça açık olarak ilân ettiği biçimde düşünmeyi öğrendi: "Biz, ne de olsa, köpeğiz yalnızca."

Ondan sonra, saltanat naipliği sorunu geldi. Manteuffel, krala bağlılığını göstermek için, tahtın varisi, Wilhelm I'in çevresini pek çok casusla kuşatmıştı, şimdi Puttkamer'in, *Sozialdemokrat*'ın[228] yazıişleri müdürlüğü dairelerini gözetlemek için kullandığı sayıda casusla. Wilhelm, naip olur olmaz, doğal ki, Manteuffel, bir vedâ tekmesi yedi ve Yeni Dönem başladı.[229] Bu yalnızca bir dekor değişikliğiydi. Naip Prens, mültefit bir tavırla, burjuvaların, liberal olmasına izin vermeye tenezzül etti. Burjuvazi, bu izni, büyük bir hoşnutlukla kullandı, ama artık iktidarı yönettiği ve Prusya devletinin onun çaldığı havaya göre oynayacağı düşüncesiyle kendini aldattı. Oysa, "yetkili çevrelerde" egemen olan görüş, hiç de bu değildi. Ordunun yeniden düzenlenmesi, liberal burjuvazinin, Yeni Dönem için ödediği fiyat olacaktı. Bununla, hükümet, yalnızca, zorunlu askerliğin 1816'ya kadar alışılagelen ölçüde uygulanması isteminde bulunuyordu. Liberal muhalefet açısından, onlar, buna karşı, Prusya'nın liderliği ve Prusya'nın Alman uğraşı hakkındaki kendi konuşmaları ile çelişmeyecek hiç ama hiç bir şey söyleyemi-

yorlardı. Ancak, liberal muhalefet, askerî hizmetin, azamî yasal süresinin iki yıl olmasını, bir kabul koşulu olarak öne sürdü. Bu, kendi içinde oldukça mantıkî bir istemdi. Ama bunun zorla elde edilip edilmeyeceği ve ülkenin her yerindeki liberal burjuvazinin, bu koşul uğruna savaşmak için, kanıyla ve malıyla sonuna kadar gitmeye hazır olup olmadığı, kuşkulu idi. Hükümet üç yıl üzerinde, Yasama Meclisi iki yıl üzerinde direndi. "Çatışma"[230] patlak verdi. Ve ordunun yeniden düzenlenmesi konusundaki anlaşmazlıkla birlikte, iç politika için bile, dış politika tekrar belirleyici hale geldi.

Prusya'nın Kırım ve İtalya savaşındaki davranışlarıyla saygınlığının son kırıntılarını da nasıl yitirdiğini görmüştük. Bu acınacak siyaset, ordunun zayıf durumu dolayısıyla kısmen bağışlanabilirdi. 1848'den önce malikânelerin izni olmaksızın, yeni vergiler koymak ya da yeni borç almak olanaksız olduğundan ve hükümet bu amaç için onları toplamak istemediğinden, bu başıboş tamahkârlığın sonunda, tümüyle bozulmuş olan Ordu için hiç bir zaman yeterince para bulunmuyordu. Friedrich Wilhelm III'ün getirdiği tükürük, cilâ ve resmigeçit rejimi, gerisini tamamladı. Bu resmigeçit ordusunun Danimarka savaş meydanlarında ne kadar çaresiz kaldığı, Kont Waldersee'nın anılarından okunabilir. 1850 seferberliği, tam bir fiyasko idi.[231] Her şey noksandı ve mevcut olanlar, çoğunlukla işe yaramazdı. Bütün bunlar, Yasama Meclisleri, para için oy verince değişti. Ordu, eski geleneksel programından çekip çıkarıldı, resmigeçit alanı taliminin yerini büyük ölçüde sahra hizmeti aldı. Ama, öteki Büyük Güçler, özellikle, şimdi tehlikenin belirdiği ülkenin ta kendisi olan Fransa, silahlı güçlerini büyük ölçüde artırırlarken, ordunun gücü, 1820 düzeyinde aynen kaldı. Ve bu, Prusya'da zorunlu askerliğin varlığına karşın oldu. Her Prusyalı kâğıt üzerinde askerdi ve nüfus, 1817'de 10½ milyondan, 1858'de 17¾ milyona yükseldiği halde, ordu, askere alınması mümkün olanların üçte-birinden fazlasını çağıracak ve eğitecek güce sahip değildi. Hükümet, şimdi, ordunun, hemen hemen, nüfusun 1817'den bu yana artışına uygun bir düzeye getirilmesini istemekteydi. Ama, durmadan hükümetin Almanya'nın başında durması, yabancı güçler karşısında onun durumunu koruması, uluslar arasındaki saygınlığını yeniden kur-

ması istemiyle, aynı liberal milletvekilleri, tartıştılar, çekiştiler ve iki yıllık askerlik hizmeti temeli dışında hiç yardım yapmamaya karar verdiler. Onların bu çok inat ettikleri amaca ulaşmaya yetecek güçleri var mıydı? Halk ve hatta burjuvazi, onları desteklemeye ve savaşmaya hazır mıydı?

Tam tersine, burjuvazi, milletvekilleri ile Bismarck arasındaki söz düellolarını alkışladı. Ama, gerçekte, bilinçsizce de olsa, aslında Prusya Yasama Meclisindeki çoğunluğa karşı yöneltilmiş olan bir hareket örgütledi. Holstein anayasasının Danimarka tarafından ihlâli, Schleswig'deki, zorla Danimarkalılaştırma çabaları, çoğu Alman yurttaşını çılgına döndürdü. Büyük Güçlerce tehdit edilmeye alışmışlardı, ama küçük Danimarka tarafından tekmelenmek, kaldıramayacakları bir şeydi. Özellikle küçük devletlerin burjuvazisinden destek alan, Ulusal Birlik[232] kurulmuştu. Ve Ulusal Birlik, baştan ayağa liberal olmasına karşın, her şeyden önce, eğer mümkünse liberal bir Prusya, ama zorunlu olunursa herhangi bir çeşit Prusya egemenliğinde olmak üzere, Prusya önderliğinde ulusal birleşmenin sağlanmasını istiyordu. Ulusal Birlik'in her şeyden çok istediği, ensonu biraz ilerleme kaydedilmesi, dünya pazarında Almanların ikinci sınıf yurttaş biçimindeki kötü durumunun sona erdirilmesi, Danimarka'nın küçülmesi, Büyük Güçlerin, Schleswig-Holstein'da kararlılıkla karşılanmasıydı. Ve Prusya'nın önderliği istemi, artık, ta 1850'ye kadar taşıdığı tüm belirsizlikten ve hayalcilikten kurtulmuştu. Şimdi herkes biliyordu ki, bu istem, Avusturya'nın Almanya'dan atılması, küçük devlet egemenliğinin sona ermesi demektir ve bu iki hedeften hiç birine, iç savaş ve Almanya'nın bölünmesi olmaksızın ulaşılamazdı. Ama artık halk, iç savaştan korkmuyordu ve Almanya'nın bölünmesi, Avusturya gümrük duvarının mantıkî sonucundan başka bir şey değildi. Alman sanayii ve ticareti öylesine gelişmiş, dünya pazarına yayılan Alman iş kuruluşları öylesine çoğalmıştı ki, içte, küçük devletler, dışta ise haklardan ve himayeden yoksunluk, artık hoşgörülemezdi. Ve Alman burjuvazisinin şimdiye kadar sahip olduğu bu en güçlü siyasal örgüt, gerçekte, onlara güvenmediğini ifade ederken, Berlin'deki milletvekilleri, askerî hizmetin uzunluğu üzerine çekişiyorlardı!

Bismarck dış politikaya aktif olarak karışmaya başla-

dığında, durum buydu.

Bismarck, serüvenci Fransız Taht İddiacısının, Prusyalı Junker Uşağı (*Krautjunker*) ve Alman askerî okul öğrencisi haline dönüştüğü, Louis-Napoléon'dur. Louis-Napoléon gibi Bismarck da, büyük bir pratik anlayışa ve müthiş bir kurnazlığa sahip bir kişi, başka koşullarda New York Borsasında Vanderbilt'ler ve Jay Gould'larla rekabet edebilecek olan, doğuştan usta bir işadamıydı ve gerçekten de özel işlerini büyük başarıyla yürütmüştü. Ama, bu pratik işlerin yüksek kavrayışı, çoğu kez, buna uygun bir görüş darlığı ile bağlantılıdır, ve Bismarck, Fransız öncelinden, işte bu yönden "üstündü". Çünkü, sonuncusu, ne de olsa serserilik yıllarında, kendi bulup çıkardığı (bu serserilik yıllarının damgasını taşıyan), "napolyoncu fikirlere"[233] sahipti, oysa göreceğimiz gibi Bismarck, özgün bir siyasal fikrin hayalini bile ortaya koymamıştır hiç bir zaman, ve yalnızca, diğer insanların tamamlanmamış görüşlerini derlemede ve kendi amaçları için kullanmada başarılıdır. Ama bu dargörüşlülük onun en büyük şansıydı. O olmasaydı, tarihin tümüne, özellikle Prusya açısından hiç bir zaman bakamayacaktı ve eğer katı Prusyalı görüşlerinde, günışığının sızabileceği herhangi bir çatlak olsaydı, tüm görevinde başarısızlığa uğrayacak ve ihtişamı son bulacaktı. Gerçekten de, kendi dışındaki güçlerin ona verdiği özel görevi, kendi bildiği yoldan, tamamlar tamamlamaz, şaşırıp kaldı. Mantıkî fikirlerden kesinlikle yoksun olması ve kendi yarattığı tarihsel durumu kavramadaki yeteneksizliği sonunda, hangi perendeleri atmaya sürüklendiğini göreceğiz.

Eğer Louis-Napoléon, kendi şüpheli geçmişinden, araçların seçiminde fazla vicdanlı olmamayı öğrenmişse, Bismarck da, Prusya politikası tarihinden, özellikle, sözde Büyük Seçicinin* ve Friedrich II'nin tarihinden daha da az vicdanlı olmayı öğrendi, ve anayurdun geleneklerine bağlı kalmanın insana güven veren bilinci ile böyle olabildi. İş konusundaki becerikliliği, ona, gerekirse junker eğilimlerini denetim altına almayı öğretti. Artık gerekli görülmeyince de, bunlar, tekrar, kabaca ön plana geçtiler; bu, kuşkusuz düşüş belirtisiydi. Onun siyasal yöntemleri, Subay Birliklerinin genç

* Friedrich Wilhelm. --*Ed.*

bir üyesininkine benziyordu. Yasama Meclisinde, Prusya anayasasına saldırırken, subay toplantılarında münasebetsiz çıkmazlardan kurtulmak için kullanılan tümceleri ve yöntemleri kullanmakta duraksamadı. Diplomasiye getirdiği bütün yenilikler, askerî okul geleneklerinden alınmıştı. Ancak, Louis-Napoléon, örneğin, başlamış olanı sonuna kadar götürmesi için Morny'nin sözcüğün tam anlamıyla zor kullanmak zorunda kaldığı, 1851'deki *coup d'état* sırasında, ya da kararsızlığı yüzünden, durumunun tamamen sarsıldığı 1870 savaşı öngününde olduğu gibi, böylesine kritik anlarda, kendine güvenini yitirdiği halde, Bismarck için, bu türden bir şey, onun hiç başına gelmedi denilebilir. İradesi onu hiç terketmedi. Hatta, durum öyleydi ki, çoğu kez bu irade, birdenbire açık vahşete dönüşüyordu. Ve başarılarının sırrı, her şeyden önce buydu. Almanya'daki bütün egemen sınıflar, junkerler de, burjuvalar da, enerjinin bütün izlerini öylesine yitirmişlerdi ki, yüreksizlik, "eğitilmiş" Almanya'nın öylesine geleneği olmuştu ki, aralarında hâlâ irade sahibi olan bir adam, böylelikle, onlar için en büyük kişi ve kendilerine hükmeden bir zalim oluyordu; öyle ki, kendilerinin daha iyi niteliklerine ve kararlarına karşın, onun çaldığı havaya göre oynuyorlardı. "Eğitilmemiş" Almanya, henüz bu aşamaya ulaşmamıştı. İşçi sınıfı, Bismarck'ın kuvvetli iradesinin bile kıramayacağı bir irade gücüne sahip olduğunu göstermişti.

Bizim eski marktan gelme junkerimizin önünde parlak bir mevki bulunmaktaydı, yeter ki, fırsatı yakalayacak cesarete ve zekâya sahip olabilsin. Louis-Napoléon, burjuvazinin parlamentosunu feshedip ama kârlarını artırarak, tam bu yolla, burjuvazinin mabudu haline gelmemiş miydi? Ve Bismarck da, burjuvazinin öylesine hayran kaldığı iş konusundaki aynı becerikliliğe sahip değil miydi? Nasıl Napoléon, Fould'unun ardından gittiyse, o da, Bleichröder'inin ardından gitmemiş miydi? 1864'te, Almanya'da, burjuvazinin Prusya parlamentosundaki, askerî hizmetin süresi üzerinde çekişen temsilcileri ile, ne pahasına olursa olsun ulusal hareket, askerin mutlaka gerekli olduğu bir hareket isteyen, parlamento dışında, *Nationalverein* içindeki burjuvazi arasında bir çelişki —1851'de, Fransa'da, cumhurbaşkanının yetkilerini denetim altında tutmak isteyen Yasama Meclisindeki

burjuvazi ile, düzen ve güçlü hükümet, ne pahasına olursa olsun düzen isteyen, dışardaki burjuvazi arasındaki çelişkiye, Louis-Napoléon'un parlamentodaki gevezeleri dağıtarak ve burjuvaziye barış ve huzur sağlayarak çözdüğü çelişkiye benzer bir çelişki— yok muydu? Almanya'daki durum, cesur bir kalkışma için daha uygun değil miydi? Yeniden düzenleme planı, hazırlanmış olarak burjuvaziden gelmemiş miydi ve kendileri, onların planını uygulayacak, Avusturya'yı Almanya'dan atacak ve küçük devletleri, Prusya egemenliği altında birleştirecek enerjik bir Prusya devlet adamı için bağırıp çağırarak, velvele etmiyorlar mıydı? Ve eğer, Prusya anayasası birkaç darbe yerse, ve Yasama Meclisi içinde ve dışındaki ideologlar, hakettikleri biçimde bir yana itilirlerse, Louis-Napoléon'un yaptığı gibi, genel oya dayanılamaz mıydı? Genel oyun getirilmesinden daha demokratik ne olabilirdi? Louis-Napoléon —uygun biçimde kullanılırsa— bunun tamamen zararsız olduğunu göstermedi mi? Ve, tam bu genel oy, burjuvazi ele avuca sığmaz olursa, geniş yığınlara seslenmek, canlanan toplumsal hareketle cilveleşmek için bir araç sağlamadı mı?

Bismarck fırsatı yakaladı. Yapılması gereken şey, Louis-Napoléon'un *coup d'état*'sını yinelemek. Alman burjuvazisine, gerçek gücün kimde olduğunu mümkün olan en sert biçimde anlatmak, onların liberal hayallerini en şiddetli tarzda dağıtmak, ama Prusya'nın emellerine uygun düşen ulusal istemlerini gerçekleştirmekti. Schleswig-Holstein, hareket için ilk bahaneyi sağladı. Dış politikasının temelleri atılmıştı, Rus Çarı,* Bismarck'ın 1863'te asî Polonyalıları bastırma savaşımındaki hizmetleri sayesinde kazanılmıştı.[234] Louis-Napoléon da yatıştırılmıştı ve Bismarck'ın planlarına, gizlice boyuneğmesini değilse de, ilgisizliğini, pek sevdiği "ulusallık ilkesine" dayanarak bağışlatabilirdi. Palmerston, İngiltere başbakanıydı, ama, yalnızca kendi kendini rezil etsin diye, çelimsiz Lord Russell'ı dışişlerine atamıştı. Ancak Avusturya, Almanya'da üstünlük sağlamak için Prusya ile rekabet ediyordu ve Prusya'nın bu sorunda onu altetmesine dayanamazdı, özellikle 1850 ve 1851'de, Schleswig-Holstein'da, kendini, Prusya'nınkinden bile daha alçakça bir şekilde, Çar

* Aleksandr II. —*Ed.*

Nikola'nın uşağı durumuna düşürdüğü için. Dolayısıyla, durum görülmedik bir biçimde uygundu. Avusturya, Prusya'ya ne kadar içerlerse içerlesin, Danimarka Kralı Frederick VII öldüğü zaman —Fransa ve Rusya'nın üstü kapalı onayı ile— Danimarka'ya karşı birlikte yürümekten başka çaresi yoktu. Avrupa tarafsız kaldığı sürece, ki böyle oldu, sonuç önceden belli idi. Düklükler fethedildiler ve barış antlaşmasında teslim alındılar.[235]

Prusya'nın bu savaştaki ikincil amacı, 1850'den beri yeni ilkeler üzerinde eğitilmiş olan ve 1860'ta kuvvetlendirilip, yeniden düzenlenmiş olan ordusunu denemekti. Ordu, en değişik savaş koşullarında, bütün beklenenlerin üstündeydi. Lyngby ve Jutland savaşları, hem iğnecikli tüfeğin ağızdan dolma silaha üstünlüğünü, hem de, bunun nasıl kullanılacağının anlaşıldığını gösterdi, çünkü bir siper ardına mevzilenmiş 80 Prusyalı, hızlı ateşleriyle, kendilerinin üç katından fazla sayıda Danimarkalıyı kaçırtabildiler. Prusyalılar, ayrıca, Avusturyalıların, İtalyan savaşlarından ve Fransızların savaş yöntemlerinden, yalnızca bir tek ders çıkarttıklarını gördüler, yani ateş etmenin hiç bir yararı yoktur; gerçek asker, düşmana süngü ile hücum etmelidir. Buna gereken önem verildi ve, gerçekten de, yeni silahlar karşısında bundan daha çok hoşa gidecek bir düşman taktiği düşünülemezdi. Bunu, mümkün olan ilk fırsatta Avusturyalılara göstermek için, barış sırasında, Düklükler, Avusturya ve Prusya'nın ortak egemenliğine verildi, bu şekilde, birbiri ardından çatışma doğurmak zorunda olan, tamamen geçici bir durum yaratıldı ve böylece Bismarck, Avusturya'ya ağır yumruğunu indirmek için, bu çatışmaların herhangi birinden yararlanmakta serbest kaldı. Lehte bir durumdan, Herr von Sybel'in dediği gibi, "insafsızca ve sonuna kadar" yararlanmak şeklindeki Prusya geleneğine uygun olarak, Almanları, Danimarka baskısından kurtarma bahanesiyle, 200.000 Kuzey Schleswig'li Danimarkalının, Almanya'ya ilhakı, ancak doğal sayılabilirdi. Bütün bunlardan sonra, elleri boş kalan kişi, küçük devletlerin ve Alman burjuvazisinin desteklediği Schleswig-Holstein adayı, Augustenburg Dükü oldu.

Böylece, Bismarck, Düklükler sorununda, Alman burjuvazisinin isteklerini, onun iradesine aykırı olarak gerçekleş-

tirmişti. Danimarkalıları kovmuş, yabancı Güçlere meydan okumuş, ve bunlar parmaklarını bile kımıldatmamışlardı. Ama Düklükler kurtarılır kurtarılmaz, bunlara fethedilmiş arazî işlemi yapılmış; istekleri sorulmamış; ve geçici olarak, Avusturya ve Prusya arasında keyfî bir biçimde bölüşülmüşlerdi. Prusya tekrar bir Büyük Güç olmuştu ve artık Avrupa vagonunun beşinci tekerleği değildi. Burjuvazinin ulusal emellerinin gerçekleştirilmesi işi yolundaydı, ama seçilen yöntem, liberal burjuva yöntem değildi. Bu nedenle, Prusya askerî çatışması devam etti ve hatta daha da çözülmez hale geldi. Bu yüzden, Bismarck'ın, büyük dramının ikinci perdesi başlamak zorundaydı.

Danimarka savaşı, ulusal emellerin bir kısmını gerçekleştirmişti. Schleswig-Holstein "kurtarılmıştı". Büyük Güçlerin, Almanya'nın Danimarka tarafından aşağılanmasına mühürlerini bastıkları Varşova ve Londra protokolları[236] yırtılmış ve suratlarına fırlatılmış ve onlar hiç bir şey yapmamışlardı. Avusturya ve Prusya, bir kez daha birleşmişlerdi; askerleri, birlikte zafer kazanmışlardı, ve artık hiç bir hükümdar, Alman topraklarının hiç bir parçasını tekrar ihlâl etmeyi aklına getirmiyordu, Louis-Napoléon'un o güne kadar, başka yerlerdeki uğraşıları yüzünden —İtalyan Devrimi, Polonya ayaklanması, Danimarka karışıklığı ve ensonu, Meksika seferi[237] yüzünden— arka plana itilmiş olan, Ren'le ilgili planlarının gerçekleşmesi için şimdi hiç umut yoktu. Bu yüzden, dışarda, dünya durumu, tam bir tutucu Prusya devlet adamının istediği gibiydi. Ama 1871'e kadar Bismarck, asla tutucu olmadı ve, o dönemde de, pek az tutucu oldu, ve Alman burjuvazisi hiç bir şekilde tatmin edilmiş değildi.

Alman burjuvazisi, alışılmış çelişkiye düşmeye devam etti: bir yandan, tam siyasal iktidar istiyordu, yani parlamentonun liberal çoğunluğu arasından seçilecek bir kabine; ve böyle bir kabine, yeni nüfuzu kesinlikle kabul edilmezden önce, tahtın temsil ettiği eski sistemle, on yıllık bir savaşıma girişmek zorundaydı; bu, on yıl sürecek bir iç zayıflık demekti. Öte yandan pratikte, ancak zorla, yani ancak gerçek diktatörlükle gerçekleşebilecek olan, Almanya'nın

devrimci yoldan dönüşümünü istiyordu. Ve 1848'den bu yana, burjuvazi, bütün belirleyici anlarda, tekrar tekrar gösterdi ki, bırakın ikisini, bu amaçlardan birini ya da ötekini bile elde etmek için gerekli olan enerjinin en ufak bir parçasına ve kararlılığa sahip değildir. Siyasette yalnızca iki belirleyici güç vardır. Devletin örgütlü gücü ordu, ve halk yığınlarının örgütlenmemiş, ilkel gücü. Burjuvazi, yığınlara nasıl seslenileceğini 1848'de ebediyen unutmuştu. Onlardan, mutlakiyetten korktuğundan daha fazla korkuyordu. Ordu hiç bir şekilde onun emrinde değildi. Ama kesinlikle Bismarck'ın emrindeydi.

Hâlâ şiddetle süren, Anayasa üzerine anlaşmazlıkla, Bismarck, burjuvazinin, parlamentarist istemlerine karşı bütün gücüyle savaştı. Ama onların ulusal istemlerinin gerçekleşmesini büyük bir ihtirasla istiyordu, çünkü bunlar, Prusya politikasının en gizli ve en derinden duyulan emelleriyle uyuşuyordu. Eğer, burjuvazinin formüle ettiği şekliyle, Almanya'nın birleştirilmesini gerçekleştirerek, bir kez daha burjuvazinin isteklerini onun iradesine aykırı olarak yerine getirebilirse, o zaman, anlaşmazlık kendi kendine ortadan kalkacak ve Bismarck, örnek aldığı Louis-Napoléon gibi, burjuvazinin mabutu olacaktı.

Burjuvazi onun amacını saptadı; Louis-Napoléon yolu gösterdi; ancak gerçek uygulama, Bismarck'ın kendi eseriydi.

Eğer, Prusya, Almanya'da üstünlük sağlayacaksa, yalnızca Avusturya'yı Alman Konfederasyonundan[238] zorla atmak değil, aynı zamanda, küçük devletlere boyun eğdirmek de gerekliydi. Almanların, Almanlara karşı verdiği, böyle "canlı ve neşeli bir savaş",[239] her zaman, Prusya'nın topraklarını genişletmekte kullandığı ana yöntemlerden biri olmuştu. Hiç bir yürekli Prusyalı, böyle bir şeyden çekinmezdi. İkinci ana yöntem, yani Almanya'ya karşı yabancı güçlerle bir ittifak da, ciddî kuşkulara yolaçamazdı. Rusya'nın duygusal çarı Aleksandr, Prusya'nın avucunun içindeydi. Louis-Napoléon, Prusya'nın Almanya'daki Piedmontvari görevine hiç itiraz etmemişti ve Bismarck'la bir pazarlık yapmaya oldukça istekli görünüyordu. Eğer gereksinmesi olan şeyleri, tazminat biçiminde, barışçı yollarla alabilecekse, bu yolu yeğlerdi. Ne de olsa, Ren'in Sol Yakasının tümü-

nü bir kerede almak zorunda değildi. Eğer, orayı Prusya'nın kaydettiği her ilerleme karşılığında parça parça, hatta her seferinde ince bir şerit olarak alabiliyorsa, bu, daha az dikkati çekmiş olacak, ama gene de, amacına ulaşmasını mümkün kılacaktı. Ren'de, bir mil kare, Fransız şovenistlerinin gözünde, Nice ve Savoy'un tümünden daha değerliydi. Bu yüzden Louis-Napoléon'la görüşmelere başlandı ve Prusya'nın genişlemesi ve Kuzey Alman Konfederasyonunun[240] kurulması konusunda onun onayı alındı, Louis-Napoléon'a, Ren'deki toprak parçalarının, buna karşılık olarak sunulduğuna hiç kuşku yok.* Bismarck, Govene ile olan görüşmelerinde, Ren havalisine ait, Bavyera ve Hesse'e değinmişti. Bunu sonradan yadsıdığı doğrudur, ama bir diplomat, özellikli bir Prusyalı diplomat, insanın, gerçekleri hangi sınırlar içinde zorlamaya hakkı olduğu, ya da hatta zorlamak zorunda olduğu konusunda, kendine özgü fikirlere sahiptir. Ne de olsa, gerçek, kadın gibidir ve bir junkerin düşüncesine göre, bu zorlamadan gerçekten de pek hoşlanmaktadır. Louis-Napoléon, bir miktar tazminat vaadedilmedikçe, Prusya'nın genişlemesine razı olacak kadar aptal değildir. Bleichröder, kısa süre sonra, faizsiz para verecekti. Ama, Napoléon, Prusyalı dostlarını yeterince tanımıyordu ve sonunda aldatıldı. Kısacası Bismarck, ondan emin olunca, "kalbe inecek bıçağa" ortam hazırlamak için, İtalya ile bir ittifak kurdu.

Birçok ülkedeki darkafalılar, bu tümceye pek gücenirler. Oldukça yanlış bir şey. *À la guerre comme à la guerre.* Bu yalnızca gösterir ki, Bismarck, 1866 Alman iç savaşını[241] gerçekte olduğu gibi, yani bir *devrim* olarak kabul etmiş ve onu devrimci yollarla yürütmeye hazırlanmıştı. Ve yaptığı bu oldu. Federal Diyete karşı davranışı devrimci idi. Federal mercilerin anayasal kararlarına kendisi boyuneğeceği yerde, onları, Federal Anayasayı ihlâl etmekle suçladı —tam bir oyun—, Konfederasyonu feshetti, devrimci genel oy temeline dayanarak seçilmiş olan Reichstag'ın yardımıyla yeni bir anayasa ilân etti ve ensonu, Federal Diyeti Frankfurt'tan kovdu.[242] Macaristan Devrimine katılmış olan General Klapka'nın ve aynı şeyi yapmış olan öteki subayların komuta et-

* Engels, burada kurşun kalemle, kenara "bölünme — esas çizgi, bu" yazmıştır (bkz: s. 491). —*Ed.*

lığı ve Macaristan kaçakları ve savaş tutsaklarından oluşmuş, şimdi kendi meşru hükümdarlarına karşı savaş verecek olan bir Macar lejyonunu, Yukarı Silezya'ya gönderdi.* Bohemya'nın fethinden sonra Bismarck, "Şanlı Bohemya krallığının sakinlerine" hitaben, meşruiyet geleneklerine karşı gerçek bir hakaret olan bir bildiri yayınladı. Yapılan barışla, Prusya'ya, üç meşru Alman Prensliğinin ve bir Özgür Kentin** topraklarını sağladı ve en az kral kadar "Tanrının inayeti ile" hüküm süren prenslerin kovulması, onun hıristiyan ve meşruiyetçi vicdanını hiç de rahatsız etmedi. Kısacası, bu, devrimci araçlarla yürütülen esaslı bir devrimdi. Kuşkusuz, bunun için onu suçlayacak olan en son kişi biziz. Tam tersine, biz onu yeterince devrimci olmadığı için, tepeden inme bir Prusya devrimcisi olduğu için, ancak yarım bir devrim yapabileceği bir durumda, tam bir devrime başladığı için, bir kez ilhak yoluna girdikten sonra, dört değersiz küçük devletle yetindiği için suçluyoruz.

Ama, şimdi, Küçük-Napoléon yavaşça sokularak hakkını istiyordu. Savaş bütün şiddetiyle devam ederken, Ren'de istediği bölgeyi alabilirdi, çünkü, yalnızca ülke değil, kaleler de erkek nüfustan yoksun kalmıştı. O, her iki tarafın da gücünü tüketecek, uzun, berabere bir savaş umarak boşa vaktini harcadı, ama bunun yerine, Avusturya'ya sekiz günde boyuneğdirilince, şiddetli bir şok geçirdi. Başlangıçta Mainz'in yanısıra Bismarck'ın General Govone'a olası tazminat olarak sözettiği toprakları, Ren havalisine ait Bavyera'yı ve Ren havalisine ait Hessen'i talep etti. Ama artık Bismarck, istese de onları verecek durumda değildi. Savaşın dev başarıları, ona yeni sorumluluklar yüklüyordu. Prusya, Almanya'nın bekçisi ve koruyucusu rolünü tam benimsediği bir anda, Orta Ren'in anahtarı, Mainz'i yabancı bir güçle takasa razı olamazdı. Bismarck, talebi reddetti. Louis-Napoléon her kalıba girmeye hazırdı. Şimdi, yalnızca, Luxemburg, Landau, Saarlouis ve Saarbrücken kömür madeni bölgesini istiyordu. Ama Bismarck, ötekiler gibi, bunları da verecek durumda değildi. Hele Prusya toprakları söz-

* Engels, burada kurşun kalemle, kenara "lanet!" yazmıştır. —*Ed.*

** Hanover Krallığı, Hesse-Cassel seçicisi, Nassau Duchy ve Main'deki Frankfurt. —*Ed.*

konusu olduğu için, hiç vereıneyecekti. Louis-Napoléon, zamanında, Prusyalılar Bohemya'da bağlanıp kaldıkları sırada, neden kendisi almamıştı buraları? Kısacası, Fransa'ya tazminat olarak bir şey gelmedi. Bismarck, bunun, sonradan Fransa ile savaş anlamına geldiğini biliyordu, ama onun istediği de işte buydu.

Prusya, barış görüşmelerinde, lehte olan durumundan, talihi yaver gittiği zamanlarda yapmayı âdet edindiği kadar insafsızca yararlanmadı. Hem de haklı nedenlerle. Saksonya, ve Hessen-Darmstadt, yeni Kuzey Alman Konfederasyonuna dahil edilmişlerdi ve bu yüzden onlara yumuşak davranmak gerekti. Bavyera, Württemberg ve Baden'e nezaket göstermek gerekirdi, çünkü Bismarck, onlarla gizli savunma antlaşmaları imzalamak zorundaydı. Ve Avusturya sözkonusu olursa, Bismarck, Avusturya'yı Almanya ve İtalya'ya bağlayan geleneksel bağları yokederek, ona yardımcı olmamış mıydı? Onun uzun zamandır kavuşmaya çalıştığı duruma ulaşmasına, bağımsız bir Büyük Güç haline gelmesine yardım etmemiş miydi aslında? Onları Bohemya'da yendiği zaman, Avusturyalıların çıkarlarının nerede yattığını, kendilerinden daha iyi bildiğini göstermemiş miydi? Eğer gereken şekilde davranılırsa, Avusturya, coğrafî durumun, iki ülkenin karşılıklı bağlantısının, Prusya tarafından birleştirilmiş bir Almanya'yı, onun doğal ve zorunlu müttefiki yaptığını anlamaya başlamayacak mıydı?

İşte böylece, Prusya, varlığında ilk kez, bir alicenaplık havasına bürünmek olanağını buldu: uskumru yakalamak için çaça balığı kullanıyordu.

Bohemya savaş meydanlarında yenilmiş olan yalnızca Avusturya değil, ayrıca da Alman burjuvazisi idi. Bismarck onlara neyin gerekli olduğunu onlardan daha iyi bildiğini göstermişti. Yasama Meclisindeki anlaşmazlığın devam ettirilmesi artık sözkonusu değildi. Burjuvazinin liberal istemleri uzun bir süre için buzdolabına konmuştu, ama ulusal istemleri, her gün gitgide daha fazla gerçekleştiriliyordu. Bismarck, ulusal programlarını, onları hayrete düşüren bir hız ve kesinlikle uyguladı. Ve *in corpore vili* —kendi değersiz kişiliklerinde— gevşeklikleri, ataletleri ve bunun sonucu olarak kendi öz programlarını uygulamadaki yetersizlik-

leri konusunda onları ikna ettikten sonra, onlara karşı bir alicenaplık örtüsüne büründü ve anayasayı ihlâli konusunda affı için, tamamen zararsız hale gelmiş Yasama Meclisine başvurdu. Artık zararsız olan ilericiler, gözleri yaşararak, bu öneriyi kabul ettiler.[243]

Buna karşın, burjuvaziye, kendisinin de Königgrätz'da yenilgiye uğradığı anımsatılıyordu.[244]

Kuzey Alman Konfederasyonunun Anayasası, çatışma sırasında aslına uygun olarak yorumlanan, Prusya Anayasası[245] örneğine dayandırılmıştı. Vergilerini ödemeyi reddetmek, suç sayılmıştı, Federal Şansölye ve bakanları, hiç bir parlamenter çoğunluğa bağlı olmadan, Prusya Kralı tarafından atanıyordu. Anayasal anlaşmazlığın sonucunda sağlanmış olan, ordunun parlamentodan bağımsızlığı, Reichstag'a ilişkin olarak da korunmuştu. Ama Reichstag üyeleri, genel oyla seçildikleri yüksek düşüncesiyle kendilerini avutabilirlerdi. Bu gerçeği, onlara, hem de hoş olmayan bir biçimde— aralarında oturan iki sosyalistin* varlığı da anımsatıyordu. Sosyalist milletvekilleri, proletaryanın temsilcileri, parlamentoda, şimdiye dek, ilk kez görünüyorlardı. Bu, bir felâket belirtisiydi.

Bütün bunlar başlangıçta önemsizdi. Önemli olan, yeni ulusal birlikten, hiç olmazsa Kuzeyinkinden, burjuvazinin çıkarları için yararlanmak ve onu genişletmek ve bu yolla, Güney Alman burjuvazisini Federasyona çekmekti. Federal anayasa, iktisadî yönden en çok önem taşıyan konuları, tek tek devletlerin yetki alanından çıkarıp, Federasyona devretti — genel yurttaşlık hakkı, ve bütün federal bölgede hareket özgürlüğü, yerleşme hakları, sanayie ilişkin yasalar, ticaret tarifeleri, gemicilik, para basma, ölçü ve ayar, demiryolları, su geçitleri, posta ve telgraf, patentler, bankalar, bir bütün olarak dış politika, konsolosluklar, dışarda ticaretin himayesi, sağlık kontrolü, ceza yasası, hukukî usuller vb.. Şimdi, bütün bu sorunlar, hızla, genel olarak liberal yasaların kapsamına alınmıştı. Ve böylece, en sonunda, *Kleinstaaterei*'nin en göze batan pürüzleri ayıklanıp atıldı: bir yandan kapitalizmin gelişmesine, öte yandan Prusya'nın emellerine esas engelleri teşkil eden pü-

* August Bebel ve Wilhelm Liebknecht. —*Ed.*

rüzler. Ama bu, şovenist burjuvazinin ilân ettiği gibi, hiç de dünya ölçüsünde bir başarı değildi, Fransız Devriminin yetmiş yıl kadar önce getirdiği ve bütün diğer uygar devletlerin çok önceden benimsedikleri şeyin, geç, çok geç kalmış ve eksik bir taklidi idi. Bununla övünecekleri yerde, "iyi eğitilmiş" Almanya'nın, bu bakımdan, en sonuncu olmasından utanmaları gerekirdi.

Bismarck, bütün Kuzey Alınan Konfederasyonu dönemi boyunca, iktisadî sorunlarda, burjuvaziye çok yakın olmuştu, ve parlamenter güçlere ilişkin sorunlarda bile, demir yumruğu, ancak bir kadife eldiven içinde göstermişti. Bu, onun en iyi dönemiydi; bazı durumlarda, insan, onun, özgül Prusyalı sınırlılığından, tarihte, ordulardan ve onlara dayanan diplomatik hilelerden daha kuvvetli başka güçler olduğunu anlama yeteneksizliğinden, kuşkuya düşebilirdi.

Bismarck, yalnızca Avusturya ile yapılan barışın, Fransa ile savaş anlamına geldiğini bilmekle kalmıyor, bunu gerçekten de istiyordu. Bu savaş, Prusya-Alman İmparatorluğunu, Alman burjuvazisinin ona verdiği bu görevi tamamlamak için bir araç olacaktı.* Gümrük Birliği Parlamentosunu,[247] yavaş yavaş bir Reichstag'a dönüştürme ve böylelikle, Güney Alman devletlerini gitgide daha fazla Konfederasyona çekme çabaları, Güney Alman milletvekillerinin kesin kararıyla karşılaştı: Yetki genişlemesine hayır! Savaş meydanlarında, henüz yenilmiş olan hükümetlerin tavırları da bundan daha olumlu değildi. Ancak, Prusya'nın yalnız onlardan daha güçlü değil, ayrıca onları himaye edebilecek kadar güçlü olduğunun yeniden açıkça gösterilmesi, yani ancak yeni bir genel Alman savaşı, onların çabucak teslim olmasını sağlayabilirdi. Üstelik, Main[248] ayırım hattı, Bismarck'ın ve Louis-Napoléon'un üzerinde önceden gizlice anlaşmış olmalarına karşın, gene de, sonuncusu ta-

* Avusturya savaşından önce, demogojik Alman siyaseti yüzünden ona çatan bu devletlerden birinin başbakanına yanıt olarak Bismarck şöyle dedi: "Hiç bir söze kulak asmadan, Avusturya'yı Almanya'dan atacağım ve Konfederasyonu yıkacağım." "Ve sanıyor musunuz ki, devletler bunu yalnızca seyredecek ve hiç bir şey yapmayacaklar?", "Hiç bir şekilde, hiç bir şey yapmayacaksınız." — "O zaman, Almanların sonu ne olacak?" "Onları Paris'e götüreceğim ve orada birleştireceğim." (İlgili bakanın Avusturya savaşından önce, Paris'te verdiği ve savaş sırasında Paris muhabiri Mrs. Crawford tarafından, *Manchester Guardian*'da[249] yayınlanan demeçten.)

rafından Prusyalılara zorla kabul ettirilmiş görünüyordu; bu yüzden, Güney Almanya ile birleşilmesi, Fransızlara verilen, üzerinde resmen ittifaka varılmış, Almanya'yı bölünmüş tutma hakkının bir ihlâli idi, bir başka deyişle, bir savaş *nedeniydi.*

Bu arada, Louis-Napoléon, Alman sınırında, Sadowa için tazminat yerine geçecek bazı toprak parçaları bulup bulamayacağını araştırmak durumundaydı. Kuzey Alman Konfederasyonu kurulduğu zaman, Luxemburg buna dahil edilmemişti, Grand Dükün şahsında, Hollanda ile kurulan bağ dışında, bağımsız bir devletti şimdi. Nitelik ve görünüş olarak, en azından Alsas kadar, Fransızdı ve Fransa'ya karşı, kesin olarak nefret edilen Prusyalılara gösterilenden çok daha fazla bir eğilim gösteriyordu.

Luxemburg, Almanya'nın siyasal *düşkünlüğünün, (malaise)* ortaçağlardan beri, Fransız-Alman sınırında oturan halka neler yaptığının en çarpıcı örneğidir. Luxemburg'un, 1866'ya kadar ismen Almanya'ya ait olması, bunu daha da çarpıcı yapmaktadır. Luxemburg, 1830'a kadar, Alman ve Fransız, iki yarıdan oluşmuştu, ama Alman yarı, kısa sürede, üstün Fransız kültürüne boyuneğdi. Luxemburg İmparatorları, dil ve eğitim bakımından Fransızdı. Hollanda ve Belçika gibi, Luxemburg da, 1440'ta, Burgundian ülkeleriyle birleşmesinden bu yana, Almanya ile yalnızca ismen bir birlik içinde kaldı, ve 1815'teki Alman Konfederasyonu üyeliği, bu durumda hiç bir değişiklik yapmadı. 1830'dan sonra, Fransız kesimi ve Alman kesiminin önemli bir parçası, Belçika'ya geçti. Ama geri kalan Alman-Luxemburg'unda her şey Fransız kaldı. Mahkemeler, yetkili kurumlar, Yasama Meclisi, bütün işlerini Fransızca olarak yürütüyorlardı; bütün kamuya ait ve özel belgeler, ticarî kayıtlar, Fransızca yazılıyordu, bütün ortaöğretim, Fransızca idi. Eğitim görmüş kişilerin dili, Fransızca idi ve öyle kaldı, kuşkusuz Alman dilinin ses değişikliklerinin ağırlığı altında inleyen ve gıcırdayan bir Fransızca. Kısacası, Luxemburg'da iki dil konuşuluyordu, popüler bir Ren-Frank lehçesi ve Fransızca, ama Soylu-Alman dili, bir yabancı dil olarak kaldı. Başkentte yerleşmiş Prusya garnizonu, işleri iyileştirmekten çok, daha da kötüleştirdi. Bu, Almanya için, yeterince utanç

vericidir, ama gerçektir. Ayrıca, Luxemburg'un bu gönüllü Fransızlaşması, Alsas ve Alman Loren'indeki, benzer gelişmelere de ışık tutmaktadır.

Hollanda Kralının*, bağımsız Luxemburg Dükünün, hazır paraya büyük gereksinmesi vardı ve Louis-Napoléon'un düklüğü satın alma önerilerine oldukça yumuşak davranıyordu. Luxemburglular, Fransa ile birleşmeyi kayıtsız şartsız destekliyorlardı. Bunun kanıtı, 1870 savaşındaki tutumlarıydı. Uluslararası yasalar açısından, Prusya'nın hiç bir itiraz hakkı yoktu. Çünkü, Luxemburg'un Almanya'dan ihracını, bizzat kendisi sağlamıştı. Birlikleri, başkentte, bir Alman Federal kalesinin Federal Garnizonu sıfatıyla yerleşmişti. Luxemburg bir federal kale olmaktan çıkar çıkmaz, Prusya askerlerinin artık orada kalma hakları ortadan kalktı. Öyleyse, neden ülkelerine dönmediler? Neden, Bismarck ilhakı kabul edemedi?

Yalnızca onu bağlayan çelişkiler artık açığa çıktığından. 1866'dan *önce*, Almanya, yalnızca, yabancı güçlerle paylaşılması gereken, Prusya'nın ilhak edeceği bir toprak idi, 1866'dan *sonra* Almanya, yabancı sataşmalarından korunması gereken bir Prusya *protectorate*'ı oldu. Gerçekten de Almanya'nın büyük parçaları Prusya çıkarlarına uyularak, yeni yaratılmış sözde-Almanya'ya dahil edilmemişti. Ama, Alman ulusunun kendi toprakları üzerindeki hakkı, şimdi, Prusya tahtına, eski Konfederasyonun bu parçalarının, yabancı devletlerle birleştirilmesini engellemek ve gelecekte bunların yeni Prusya-Alman devletine katılma olanaklarını açık tutmak görevini yüklüyordu. İşte bunun için İtalya, Tirol sınırında birdenbire durdu.[249] İşte bunun için, Luxemburg, Louis-Napoléon'a teslim edilemezdi. Gerçekten devrimci olan bir hükümet bunu tamamen açık bir biçimde ilân edebilirdi. Ama, Almanya'yı, Metternich'in "coğrafî kavramları"ndan[250] biri haline dönüştürmeyi sonunda başarmış olan, krala bağlı bir Prusya devrimcisi yapamazdı bunu. Bismarck, uluslararası yasalar açısından haksız bir duruma düşmüştü, ve bundan kendini, ancak, o pek sevdiği, uluslararası yasanın subay sofrası yorumuyla kurtarabilirdi.

* Wilhelm III. —*Ed.*

Bütün bu yaptığı işler fazla önemsenmediyse, bu, yalnızca, Louis-Napoléon'un 1867 ilkyazında geniş çaplı bir savaşa hazır olmaktan çok uzak olmasındandır. Londra Konferansında bir anlaşmaya ulaşıldı. Prusyalılar Luxemburg'u boşalttı; kale silahtan arındırıldı, düklüğün tarafsız olduğu ilân edildi.[251] Savaş bir kez daha ertelenmişti.

Ama Louis-Napoléon, bununla yetinemezdi. Prusya gücünün yayılması, buna karşılık Ren'de bir tazminat alması koşuluyla, oldukça kabul edilebilir bir şeydir onun için. Çok azla yetinebilirdi, daha da azını almaya hazırdı, ama hiçbir şey almamıştı, tamamıyla aldatılmıştı. Oysa, Fransa'da bir bonapartçı monarşinin varlığı, ancak, eğer sınırları yavaş yavaş Ren'e doğru genişlerse ve gerçekte olmasa da, hiç olmazsa görünüşte, Fransa, Avrupa'nın hakemi olarak kalırsa, mümkün olabilirdi. Sınırların genişlemesi, bir belâya çatıp kalmıştı; hakemlik konumu şimdiden tehlikedeydi. Bonapartçı basın, Sadowa'nın intikamı alınsın diye bağırıyordu. Eğer Louis-Napoléon tahtını kurtarmak istiyorsa, rolüne sadık kalmalı ve bütün büyük hizmetlerine karşın, ikna yoluyla elde edemediğini, zorla elde etmeliydi.

Böylece, her iki tarafta da, hem askerî hem diplomatik açıdan, hararetli hazırlıklar başladı. Ve gerçekten de, şu diplomatik gelişmeler doğdu:

İspanya, taht için bir aday arıyordu. Martta [1869], Berlin'deki Fransız elçisi Benedetti, tahtın, Prens Leopold von Hohenzollern'e teklif edileceğine ilişkin bir söylenti duydu. Paris'ten, daha fazla soruşturma yapması için emir geldi. Dışişleri bakan yardımcısı Von Thile, Prusya hükümetinin bu konuda hiçbir şey bilmediğine ilişkin, onuru üzerine ona güvence verdi. Benedetti, Paris'e bir ziyaretinde, İmparatorun görüşünü öğrendi, "bu aday seçimi, özünde, ulusal değildir, ülke bunu destekleyemez; bu engellenmelidir".

Bu arada, bütün bunlar, Louis-Napoléon'un kavrayışını hızla yitirdiğini ortaya koydu, çünkü, gerçekten de, bir Prusya prensinin İspanya tahtında bulunmasından — bunun yaratacağı dertlerden, Prusya'nın İspanya'nın içişlerine karışmasından, hatta belki bir savaştan, küçük Prusya donanması için bir yenilgiden, her halde, Avrupa önünde,

çok gülünç duruma düşmüş bir Prusya'dan, başka hangi durum, "Sadowa'nın intikamı" için daha doyurucu olurdu? Ama Louis-Napoléon, artık, böyle bir manzara seyretmek lüksünü tanıyamazdı kendisine. Saygınlığı o kadar düşmüştü ki, geleneksel tutumu benimsemek zorunda olduğunu hissetti, yani İspanya tahtında bir Alman prensinin bulunması, Fransa'nın iki taraftan tehdit edildiği anlamına gelecekti ve bu yüzden, hoşgörülemezdi — 1830'dan beri çocukça ve savunulması olanaksız hale gelmiş bir tutumdu bu.

Böylece Benedetti, (11 Mayıs 1869'da) daha fazla bilgi almak ve Fransa'nın tutumunu ona açıkça anlatmak için Bismarck'ı ziyaret etti. Bismarck'tan kesin hiçbir şey öğrenemedi; ama Bismarck, Benedetti'den öğrenmek istediği şeyi, yani Leopold'un aday olarak gösterilmesinin, Fransa ile derhal savaş anlamına geldiğini, kesinlikle öğrendi. Böylece, Bismarck, işine geldiği zaman savaşın patlamasına yolaçabilecek bir duruma ulaştı.

Bekleneceği gibi, Leopold'un adaylığı Temmuz 1870'te tekrar sözkonusu oldu ve Louis-Napoléon'un engelleme çabalarına karşın, doğrudan doğruya savaşa yolaçtı. Yalnızca bir tuzağa düşmekle kalmayıp, kendi tahtının da tehlikede olduğunu anlamıştı, üniformaların son düğmesine kadar her şeyin hazır olduğuna ilişkin ona güvence veren bonapartçı namussuzlar çetesinin[252] sadakatine pek az güveniyordu, yöneticilik yeteneklerine ise daha da az. Ama, kendi geçmişinin mantıkî sonuçları onu yıkıma sürükledi ve kendi duraksamaları, sonunu hızlandırmaktan başka bir işe yaramadı.

Öte yandan Bismarck, yalnız askerî anlamda hazırlanmış olmakla kalmayıp, bu sefer, gerçekten de, halkı arkasına almıştı; bu halk, her iki tarafın da söylediği bütün diplomatik yalanlar altında yatan bir tek basit gerçeği kavramıştı: bu, yalnızca Ren uğruna değil, ulusal varlıkları uğruna verilen bir savaştır. 1815'ten bu yana, ilk kez, yedek subaylar ve Landwehr (anayurt yedekleri) tekrar, hoşnutlukla ve heyecanla sancakları altında toplandılar. Bütün bunların nasıl olduğu, ya da, Bismarck'ın, kendiliğinden, ikibin yıllık ulusal mirasın hangi küçük bölgesini Louis-Napoléon'a vaadettiği ya da vaadetmediği artık önemli de-

ğildi. Gerekli olan şey, yabancı güçlere, Almanya'nın içişlerine karışamayacaklarını, Almanya'nın, Alman topraklarından feragat ederek, Louis-Napoléon'un sallanan tahtını desteklemek zorunda olmadığını kesinlikle göstermekti. Ve bu yükselen ulusal dalga karşısında, bütün sınıfsal ayrılıklar, Güney Alman hükümdarlarını canlandıracak yeni bir Ren Konfederasyonu konusundaki bütün emeller, sürülen prenslerin yerlerine iadesi için yapılan çabalar, eridi gitti.

Her iki taraf da ittifaklar kurmaya çalışıyordu. Louis-Napoléon, Avusturya ve Danimarka'nın sağlam ve İtalya'nın oldukça güvenilir desteğine sahipti. Bismarck, Rusya'yı kendi yanına almıştı. Ama, Avusturya, her zamanki gibi, hazırlıklı değildi ve 2 eylülden önce etkin bir biçimde işe karışamadı, ve zaten, o tarihte Louis-Napoléon Almanların eline düşmüş, ve Rusya, eğer o Prusya'ya saldırırsa, Rusya'nın da kendisine saldıracağı konusunda Avusturya'yı uyarmıştı. Ama, Louis-Napoléon'un ikiyüzlü politikası, esas İtalya'da ettiğini buldu. O, hem İtalya'nın ulusal birliğini geliştirmeye, hem de, aynı zamanda Papayı bundan korumaya çalışmıştı. Roma'da, şimdi kendi ülkesinde gereksinme duyduğu halde, asker bulunduruyor, ve İtalya'yı, Roma'ya saygı göstermeye ve Papa'yı bağımsız bir hükümdar olarak tanımaya zorlamadan da kuvvetlerini çekemiyordu. Bütün bunlar, İtalya'nın ona destek olmasını engelledi. Ve ensonu, Danimarka, Rusya'dan pasif kalma emri almıştı.

Ama, Alman ordusunun Spichern ve Wörth'den, Sedan'a[253] indirdiği hızlı darbeler, savaşın belli bir bölgenin dışına yayılmaması için girişilen bütün diplomatik alışverişlerden daha belirleyici oldu. Louis-Napoléon askerleri her savaşta yenildiler ve sonunda bunların dörtte-üç kadarı, savaş tutsağı olarak Almanya'ya gönderildi. Bu, yeterli bir cesaretle çarpışmış olan askerlerin değil, askerî liderlerin ve hükümetin kabahati idi. Ama Louis-Napoléon gibi, bir sokak serserisi güruhunun yardımıyla bir İmparatorluk kurarsanız, ve bu imparatorluk, onsekiz yıl boyunca, Fransa bu güruhun sömürüsüne terkedilerek ayakta tutulursa, ve eğer devletin bütün önemli mevkileri gene bu güruhun üyelerince ve bütün alt mevkiler de bunların çanak yalayıcılarınca işgal edil-

mişse, o zaman, zor günlerinizde terkedilmek istemiyorsanız, bir ölüm-kalım savaşına girişmemelisiniz. Beş haftadan az bir süre içinde, imparatorluğun, bütün Avrupa darkafalılarının o kadar uzun süre hayran kaldıkları yapısı, tümüyle çöktü: 4 Eylül Devrimi[65] yalnızca geri kalan süprüntüyü temizledi ve bir küçük Alman İmparatorluğu kurmak üzere savaşa girmiş olan Bismarck, güzel bir sabah uyanınca, kendisini, bir Fransız Cumhuriyetinin kurucusu olarak buldu.

Bismarck'ın bildirilerine göre, savaş, Fransız halkına karşı değil, Louis-Napoléon'a karşı verilmişti. Onun devrilmesiyle, savaş için ileri sürülen bütün mazeret ortadan kalktı. 4 eylülde kurulan ve diğer yönleriyle pek saf olmayan hükümet, bu hayale inanıyordu ve Bismarck, birdenbire Prusyalı junker yüzünü gösterince çok şaşırdı.

Dünyada Prusyalı junkerlerden daha fazla Fransız-düşmanı olan kimse yoktur. Çünkü bunlar, eskiden yalnız vergiden bağışık oldukları halde, 1806'dan 1813'e kadar, kendi gerilikleri sonucu, Fransa'nın onlara yükleyebildiği ceza yüzünden çok zarar görmüş olmakla kalmamışlardı, daha da beteri, allahsız Fransızlar iğrenç devrimleriyle, halkın başını döndürmüş, Prusya'da bile eski junker egemenliği azçok son bulmuştu; zavallı junkerler, eski durumlarından elde kalan pek az şeyi korumak için, yıllarca şiddetli bir savaşım vermek zorunda bırakılmışlardı, ve bunların çoğu, daha şimdiden, kılıksız, asalak aristokrasi derekesine düşürülmüşlerdi. Bunun için, Fransa'dan intikam alınmalıydı. Ve işte, ordudaki junker subaylar, Bismarck'ın kışkırtması ile bunu yaptılar. Fransa'nın, Prusya'dan zorla aldığı savaş vergilerine ait listeler hazırlanıyor, her bakanlığın ne kadar ödemek zorunda bırakılacağı buna göre hesaplanıyordu — doğal ki, Fransa'nın en büyük zenginlikleri hesaba katılarak. Yiyecek, yem, ayakkabı, göze çarpan bir insafsızlıkla toplanıyordu. Ardennes'deki kentlerden birinin valisi, istenenleri teslim edemeyeceğini bildirince, fazla ses çıkarmadan 25 değnek yedi. Paris hükümeti bununla ilgili bütün kanıtları yayınladı. Yakından inceledikleri kanısını verecek kadar, tamamen 1813 Prusya *Landsturm* kararının[254] ilkelerine uygun hareket eden Francs-Tireur'ler,[255] yakalandıklarında, acımasızca hemen kurşuna diziliyorlardı. Çalar saatlerin Almanya'ya gönderil-

mesine ilişkin söylentiler de doğruydu; *Kölnische Zeitung*[49] da bu konuda yayın yapmıştı: Ama, Prusya kayıtlarına göre bu saatler çalınmamış, Paris yakınlarında, sahiplerinin kaçmış olduğu evlerde bulunmuş ve dolayısıyla, sahip çıkılmayan mal olarak sınıflandırılıp, anayurttaki sevdiklerine armağan olmak üzere elkonulmuştu. Böylece, Bismarck'ın önderliği altında junkerler, askerlerin ve subayların büyük bir bölümünün yolsuzluklara bulaşmamış davranışlarına karşın, junkerlerin adî kindar davranışlarından doğal olarak bütün orduyu sorumlu tutan Fransızların üstünde, savaşın özellikle Prusyalı niteliğinin izinin kalması için, ne gerekiyorsa yaptılar.

Ama gene de, aynı junkerler, Fransız halkına olan saygılarını tarihte duyulmamış bir biçimde göstereceklerdir. Paris'i kurtarmak için girişilen bütün çabalar başarısızlığa uğrayınca, bütün Fransız orduları geri püskürtülünce, Bourbaki'nin Alman ulaştırma hatlarına karşı giriştiği son büyük saldırı geri püskürtülünce, Avrupa diplomasisi onu kendi kaderine terkedince, işte o zaman açlıktan ölen Paris, sonunda, teslim oldu. Ve, allahsızların yuvasına muzafferane yürümek ve Parisli elebaşılardan tam bir öç almak, 1814'te, Rus Aleksandr'ın, 1815'te, ise Wellington'un onlardan esirgediği, bu tam öcü almak düşüncesiyle, junkerlerin kalpleri daha hızlı çarpmaya başladı. Şimdi, Devrimin kalbi ve beşiği olan yeri, doya doya cezalandırabilirlerdi.

Paris teslim oldu. 200 milyonluk tazminat ödedi. İstihkâmları Prusyalılara teslim edildi. Garnizon silahını bıraktı ve sahra toplarını teslim etti. Kentin duvarlarını koruyan topun kundağı ve arabası alınmıştı. Devlete ait olan bütün savunma silahları, teker teker teslim edildi. Ama, Paris'in gerçek savunucularına, Ulusal Muhafıza, silahlı Paris halkına dokunulmadı, çünkü kimsenin aklına, onların silahlarını, tüfeklerini ve toplarını almak gelmedi.* Ve utkun Alman ordusunun, silahlı Paris halkı önünde saygıyla durduğunu, bütün dünyaya göstermek için, galipler, Paris'e girmediler. Bir genel park olan Champs-Elysées'yi, Pa-

* Bunlar Ulusal Muhafızın malı idi, devletin değil. Ve bu yüzden, Prusyalılara teslim edilmemişlerdi. Thiers'in, mart 1871'de, Paris halkından çalınmasını emrettiği silahlar, işte bu silahlardır ve bunun sonucu olarak Komünün kurulmasına yolaçan ayaklanma başlamıştır.

risli nöbetçilerin koruması, gözetimi ve kuşatması altında, üç gün için işgal etmekle yetindiler. Bir tek Alman askeri bile, Paris Belediye Dairesine ayak basmadı. Hiç biri bulvarlarda yürümedi ve sanat yapıtlarını hayranlıkla seyretmek üzere Louvre'a girebilen iki asker ise, bunun için izin almak zorunda kalmışlardı, çünkü bu, teslim koşullarına aykırıydı. Fransa yenilmişti, Paris açtı, ama halkı, şanlı geçmişlerinin sonucu olarak, en azından kendileri için *bu* saygıyı sağlamışlardı, öyle ki, hiçbir galip onlara silahlarını bırakmalarını öneremiyordu; kimse, onları evlerine girecek ya da bir zafer resmî geçidi ile birçok devrimlere savaş alanı olmuş caddelere, saygısızlık edecek cüreti bulamıyordu kendinde. Sanki, sonradan görme Alman imparatoru,* Paris'in yaşayan devrimcilerine şapkasını kaldırıyormuş gibiydi, tıpkı ağabeyinin,** Berlin'de, 1848 mart savaşlarında[256] ölen savaşçılara yaptığı gibi ve sanki bütün Alman ordusu, silahlarıyla, onun arkasında selâm duruyor gibiydi.

Ama bu, Bismarck'ın vermek zorunda kaldığı tek ödündü. Barış verebilecek bir Fransız hükümetinin bulunmadığı [illegible] altında —bu söz, 4 eylülde ne kadar yanlış ve ne kadar doğru ise, 28 ocakta da o kadar yanlış ve doğrudur— başarısından, tam bir Prusyalı tutumuyla, sonuna kadar yararlandı ve ancak, Fransa'nın tam yenilgisinden sonra, barış görüşmelerine hazır olduğunu ilân etti. Barış Antlaşması sırasında da, "uygun durumdan" aynı eski Prusya tarzında "insafsızca yararlanıldı". 5 milyar franklık işitilmemiş bir miktar, savaş tazminatı olarak gaspedilmekle kalmadı, Metz ve Strasburg'la birlikte, iki eyalet, Alsas ve Loren Fransa'dan alındı ve Almanya'ya dahil edildi. Bu ilhaklarla Bismarck, ilk kez, başkalarınca belirlenen bir programı, kendi bildiği şekilde uygulayan biri olarak değil de, kendi beyninin ürünlerini eyleme dönüştüren bağımsız bir politikacı olarak ortaya çıktı. Ve bu yüzden de, ilk büyük falsosunu yaptı.

Fransızlar, Alsas'ı, esas olarak Otuz Yıl savaşlarında zaptetmişlerdi. Bununla, Richelieu, Henry IV'ün sözünden

* Wilhelm I. —Ed.

** Friedrich Wilhelm IV. —Ed.

ayrılıyordu: "İspanyol dili İspanyollara, Alman dili Almanlara ait olabilir, ama nerede Fransızca konuşuluyorsa orası bana aittir"; ve böylece, doğal Ren sınırı ilkesini, Eski Gaul'un bu tarihsel sınırını esas alıyordu. Bu saçma bir şeydi, ama, Franche-Comté'yi kapsadığı gibi, ayrıca Fransızca konuşan Loren'i ve Belçika bölgelerini de içine alan İmparatorluk, Almanca konuşan bölgeleri ilhak ettiği için, Fransa'ya kabahat bulacak durumda değildi. Ve eğer Louis XIV, barış döneminde, kentteki bir Fransız yanlısı partinin yardımıyla Strasburg'u ilhak etmişse,[257] Prusya'nın buna öfkelenmeye gerçekte hiç hakkı yoktu, çünkü 1796'da, kentteki herhangi bir Prusya yanlısı parti tarafından çağrılmadan, Özgür Nuremberg İmparatorluk Kentini işgal etmeye çalışıp, başaramadığı zaman, kendisi de tamamen aynı şeye kalkışmıştı.*

1735'deki Viyana Barışının bir sonucu olarak, Loren, Avusturya tarafından Fransa'ya verilmiş ve sonunda, 1766'da tümüyle Fransa'nın eline geçmişti. Yüzyıllar boyunca ancak ismen Alman İmparatorluğuna ait olmuştu; dükleri, her yönü ile Fransızdı ve hemen hemen her zaman, anlaşmalarla Fransa'ya bağlanmışlardı.

Fransız Devrimine kadar, Vosges'de, kendilerini Alman İmparatorluğu karşısında bağımsız prensler kabul eden, ama Fransız hükümranlığını tanıyan yöneticilere sahip, ba-

* Louis XIV, onun *Chambers de Reunion*'u,[258] barış zamanında, kendisine ait olmayan Alman topraklarını ele geçirdi diye saldırıya uğruyordu. Prusya'nın en kötü düşmanları bile, ona, buna benzer bir ithamda bulunamazlardı. Tam tersine, 1795'te, İmparatorluk Anayasasını doğrudan ihlâl ederek, Fransa ile ayrı bir barış yaptıktan ve küçük, aynı ölçüde isyankâr komşularını, birinci Kuzey Alman Konfederasyonunun sınır çizgisinin arkasında, kendi çevresine topladıktan sonra, Franconia'da ilhaklara girişebilmek için, Güney Alman Malikânelerinin —Avusturya'yla ittifak halinde savaşa devam edenler yalnız bunlardı— çaresiz durumlarından yararlanmıştı. (O zamanlar Prusya'ya ait olan) Ansbach ve Bayreuth'da Louis XIV'ün kurdukları örnek alınarak "Yeniden Birleşme Odaları" kurdular ve birtakım komşu bölgeler üzerinde istem'er ileri sürdüler. Bu istemlerle karşılaştırırsak, Louis'nin meşru bahaneleri kesin olarak inandırıcı gelir insana. Ve Almanlar yenilip geri çekilince ve Fransızlar Franconia'ya yürüyünce, Prusyalı kurtarıcılar, kentin ta duvarlarına kadar dış mahalleler dahil olmak üzere Nuremberg bölgesini işgal ettiler ve korkudan titreyen Nuremberg sakinlerine zorla bir antlaşma imzalattılar (2 Eylül 1796), buna göre, kent, Prusya egemenliğini bir koşulla kabul ediyordu — Yahudilerin kentin sınırları içine girmesine asla izin verilmeyecekti. Çok kısa süre sonra, Arşidük Charles tekrar ilerledi, Fransızları 3 ve 4 Eylül 1796'da Würzburg yakınlarında yendi ve bunun sonucu olarak da, Alman uğraşı ile, Nuremberglileri etkilemek isteyen Prusya'nın çabaları boşa gitti.

zı küçük prenslikler bulunuyordu. Bu ikili durum onların lehine idi. Ve eğer Alman İmparatorluğu, bağımsız beyefendileri hesap vermeye çağıracak yerde, bu durumu hoşgörüyorsa, Fransa, hükümdarlığına dayanarak, kovulan prenslere karşı bu bölgelerin sakinlerini himayesi altına aldığı zaman, bundan yakınma hakkına da sahip değildi.

Fransız Devrimine kadar, bu Alman bölgesi, genel olarak, hemen hiç Fransızlaştırılmamıştı. En azından Alsas'ta, okullarda kullanılan dil ve bütün iç sorunlar için resmî dil, Almanca idi. Fransız hükümeti, uzun yıllar süren yıkıcı savaşlardan sonra, 18. yüzyılın başlangıcından bu yana, topraklarında düşman görmemiş olan bu Alman eyaletlerini koruyordu. Sürekli iç çatışmalarla sarsılan İmparatorluk, gerçekten, Alsaslıları anayurda dönmeye ikna edecek bir durumda değildi. Halk, her halde, barış ve huzur içinde yaşıyordu. Herkes yerini biliyordu, ve böylece, en etkili darkafalılar, Tanrının anlaşılmaz hikmetine boyun eğdiler. Ne de olsa, onların alınyazısı tek değildi dünyada; Holstein halkı da, yabancı, yani Danimarka işgali altındaydı.

Sonra Fransız Devrimi oldu. Alsas ve Loren'in Almanya'dan ummaya asla cesaret edemeyecekleri şeyi, Fransa sundu onlara. Feodal zincirler kırılmıştı. Köle emeği harcamak zorunda bırakılan bağımlı köylü, artık özgür bir insan, çoğu durumda, kendi çiftliğinin ve topraklarının özgür sahibi olmuştu. Kentlerde, asılzade egemenliği ve lonca ayrıcalıkları kalktı. Aristokrasi sürüldü. Küçük prenslerin ağırlık sahibi olduğu bölgelerde köylüler, komşularını örnek aldılar, prensleri, bölgesel yetkilileri, asilleri kovdular ve kendilerini özgür Fransız yurttaşı ilân ettiler. Ve Fransa'nın hiçbir yerinde, halk, Almanca konuşan bölgelerdeki kadar büyük bir heyecanla devrimin etrafına toplanmadı. Ve İmparatorluk, devrime savaş açınca, Almanlar, hâlâ, kendi zincirlerini uysalca taşımakla kalmayıp, eski köleliğin Fransızlara ve yeni devrilmiş feodal beylerin Alsas köylülerine zorla kabul ettirilmesi için, kendilerinin kullanılmasına izin verince, işte o zaman, Alsas ve Loren halkı kendini Alman saymaktan vazgeçti. Artık Almanlardan nefret etmeyi ve onları küçümsemeyi öğrendiler ve *Marseillaise*, Strasburg'da yazıldı ve bestelendi ve ilk kez Alsas halkı tarafından

söylendi. Alman-Fransızlar, dillerine ve geçmişlerine karşın yüzlerce savaş alanında, omuzomuza, birlikte devrim için savaştıkları, ulusal Fransızlarla bir ulus olarak ilerlediler.

Büyük Devrim, Dunkirk çevresindeki Flemish bölgelerinde, Brötanya'nın Keltleri arasında, Korsika'nın İtalyanları arasında, aynı mucizeyi yaratmamış mıydı? Ve biz, bunun, Almanların da başına gelmesinden yakınıyorsak, bunu mümkün kılan bütün geçmişimizi unuttuk mu? Devrimde yalnızca pasif bir rol oynayan, Ren'in Sol Yakasının tümünün, 1814'te Almanlar buraya tekrar girdiklerinde, görünüş bakımından Fransız olduğunu ve 1848'e kadar, bu yılın devrimi, Almanları, Renanyalıların gözünde tekrar eski saygınlığına kavuşturuncaya kadar, Fransız kaldığını unuttuk mu? Heine'in aşırı Fransız ve hatta bonapartizm yandaşlığının, yalnızca Ren'in solundaki halkın genel görünümünün bir yansıması olduğunu unuttuk mu?

1814'te, müttefik kuvvetler, Fransa'yı istilâ ettiklerinde, esas, Alsas ve Alman Loren'de, en kuvvetli düşmanlık ve en şiddetli direnişle karşılaştılar, çünkü, işte bu bölgelerdeki halk, tekrar Alman olmaya zorlanma tehlikesinden korkuyordu. Ve bu, o zamanlar, Almancanın orada konuşulan hemen hemen tek dil olmasına karşın böyleydi. Ama, Fransa'dan ayrılma tehlikesi geçtikten ve Romantik Alman Şovenlerinin ilhak zorlamaları bastırıldıktan sonra, Fransa ile dil bakımından daha çok kaynaşmanın gereği anlaşıldı ve o zamandan beri de, okullar Fransızlaştırıldı, Luxemburglular da aynı şeyi gönüllü olarak yaptılar. Gene de değişim çok yavaş oldu. İşçiler ve köylüler Almanca konuşurken, ancak burjuvazinin bugünkü kuşağı gerçekten Fransızlaştı. Durum, kabaca, Luxemburg'dakine benzemektedir. (Vaizların kısmî istisnasıyla) edebî Almancanın yerini Fransızca aldı, ama popüler Alman lehçesi, ancak dil bölgesi sınırlarında temelini yitirmişti ve konuşma dili olarak Almanya'nın çoğu kesiminde olduğundan fazla kullanılıyordu.

İşte, bütün Alman sorunlarının beraberinde taşıdığı, şovence romantizmin canlanmasından güç alan Bismarck'ın ve Prusyalı junkerlerin tekrar Almanlaştırmak istedikleri bölge, burasıydı. *Marseillaise'in* beşiği, Strasburg'u Al-

manlaştırmaya çalışmak, Garibaldi'nin beşiği Nice'i Fransızlaştırmak kadar aptalca bir işti. Ama, Louis-Napoléon, hiç olmazsa, Nice'in geleneklerine uyarak, ilhak sorunu üzerine bir plebisit yapılmasına izin vermişti; ve manevra başarılı olmuştu. Ama, Prusyalıların, çok haklı nedenlerle, böyle devrimci önlemlerden iğrenmeleri gerçeği bir yana —çünkü hiçbir zaman, hiçbir yerde, halkın çoğunluğu, Prusya'ya ilhak edilmek istememişti— çok iyi biliyorlardı ki, halk, Fransızca konuşan Fransızlardan daha çok Fransa yandaşıdır. Ve böylece, *darbe,* zor kullanılarak, uygulanıverdi. Bu, Fransız Devrimine karşı bir öç alma hareketiydi. Tamamen devrim sayesinde Fransa ile birleşmiş olan topraklardan biri, çekilip alındı.

Ama ilhak, gene de askerî bir amacı da gerçekleştirdi. Almanya, Metz ve Strasburg'u ele geçirmekle, muazzam bir gücü olan bir savunma hattına sahip oldu. Belçika ve İsviçre tarafsız kaldıkları sürece, büyük kuvvetlerle girişilecek bir Fransız saldırısı, Metz ve Vosges arasındaki küçük bölgeden başka bir yerde başlatılamazdı ve bunu karşılamak üzere, Coblenz, Metz, Strasburg ve Mainz, dört köşesinde dört müstahkem kente sahip, dünyadaki alanların en büyüğünü ve en güçlüsünü oluşturuyorlardı. Ama Lombardy'de bulunan Avusturya'nınki gibi,* bu dörtgenin de yarısı düşman toprakları içerisinde uzanıyor ve yerel nüfusu bastırmak için müstahkem mevki görevi görüyordu. Üstelik savunma zincirini tamamlamak için, bunları, Almanca konuşan bölgelerin ötesine doğru genişletmek ve bir milyonun dörtte-biri kadar Fransız halkını ilhak etmek gerekiyordu.

Böylece, ilhakın tek mazereti büyük stratejik üstünlük oluyordu. Ama bu kazanç, Almanların bu ilhakla kendi kendilerine verdikleri zararla, hiçbir şekilde karşılaştırılabilir mi ki?

Prusyalı junkerler, kaba kuvveti temel ilke edindiğini, açıkça ve içtenlikle ilân etmekle, genç Alman İmparatorluğunun uğradığı büyük manevî zarara gözlerini kapamışlardı. Tam tersine, zorla bastırılan isteksiz kullar, artan Prusya gücünün bir kanıtı olarak gerekliydi onlara, ve ge-

* Verona, Leznago, Mantua ve Pesquera. —*Ed.*

nellikle, başka türde uyruğa hiç sahip olmamışlardı. Ama junkerlerin bile, ilhakın siyasal sonuçlarını görmesi gerekirdi. Ve bunlar oldukça açıktı. İlhakın resmen onaylanmasından önce, Marx, Enternasyonalin bir bildirisinde, bütün dünyaya şunu ilân etmişti: "*Alsas ve Loren'in ilhakı, Rusya'yı Avrupa'nın hakemi yapar.*"* Ve sosyal-demokratlar, bunu Reichstag kürsüsünden öylesine sık yinelemişlerdi ki, sonunda Bismarck'ın kendisi, 6 Şubat 1888'de, Reichstag'da yaptığı bir konuşmada savaşın ve barışın hakemi, her şeye kadir çarın önünde korkudan yaltaklanarak bu sözün doğruluğunu gösterdi.

Çünkü her şey apaçıktı. En koyu yurtsever iki Fransız eyaletinin ele geçirilmesiyle, Fransızlar, onlara bu eyaletleri geri alma umudu verecek herhangi bir gücün kollarına doğrudan itilmişti ve Fransa ebedî bir düşmana dönüştürülmüştü. Bu konuda, Alman darkafalılarının değerli ve vicdanlı temsilcisi olan Bismarck, Fransızların, yalnızca Alsas ve Loren üzerindeki hukukî haklarından değil, manevî haklarından da vazgeçmelerini ve devrimci Fransa'nın bu iki bölümü, aslında hiçbir şekilde ilişki kurmak istemedikleri, "eski anayurtlarına geri döndüler" diye sevinmelerini istiyordu. Ama, ne yazık ki Fransızlar bunu yapmayacaklardı, tıpkı Almanların Napoléon savaşları sırasında, bu bölgedeki halk, o zamanlar, Almanya'ya dönmek için hiçbir güçlü istek duymazken, Ren'in Sol Yakası üzerindeki manevî haklarından vazgeçmemeleri gibi. Alsas ve Loren halkı, Fransa'ya dönmek istedikleri sürece, Fransa bu bölgelerin geri dönmesini sağlamaya çalışmalıdır ve çalışacaktır, ve bunu yapmak için gereken araçları, müttefikler de dahil, bulmaya uğraşacaktır. Ve Almanya'ya karşı doğal müttefiki Rusya'dır.

Eğer, Batı Avrupa'daki en büyük ve en kuvvetli iki ulus, birbirlerini, karşılıklı nefretleri ile nötralize ederlerse, aralarında, onları birbirlerine karşı savaşa kışkırtan ebedî bir çekişme konusu varsa, o zaman bu durumdan yararlanan tek ülke, bunun sonucu olarak elleri daha da serbest hale gelen Rusya'dır; o Rusya ki, Fransa'nın şartsız desteğine

* Karl Marx, "Uluslararası İşçi Birliği Genel Konseyinin Fransız-Alman Savaşı Üzerine İkinci Çağrısı", Marx-Engels, *Seçme Yapıtlar*, 2, s. 232-240. —*Ed.*

ne kadar çok güvenebilirse, yayılma emellerine Almanya o kadar az karşılık verebilir. Ve Fransa'yı, Rusya ile ittifak kurmak için yalvarır hale ve eğer Rusya, yitirdiği eyaletler konusunda onu desteklerse, ona Konstantinopol'u teslim etmeyi kabul eder duruma getiren, Bismarck değil midir? Ve eğer buna karşın barış, onyedi yıl boyunca korunduysa, bunun nedeni, hem Rusya'da, hem de Fransa'da uygulanan, iyi eğitim görmüş yıllık askerin tümüyle toplanmasını sağlamak için onaltı, ya da hatta en son değişik haliyle, yirmibeş yıl gerektiren, bir zorunlu askerlik sisteminden başka ne olabilir? Ve şimdi, ilhak, bütün Avrupa siyasetine onyedi yıl boyunca damgasını vurduğuna göre, şu anda da, bütün kıtayı savaş tehdidi altında tutan bunalımın temel nedeni değil midir? Bu tek gerçeği kaldırın, barış sağlanır.

Alman aksanı ile Fransızca konuşan Alsas burjuvası, gerçek bir Fransızdan daha çok bir Fransız görünüşüne sahip olan, Gœthe'yi küçümseyen ve Racine hakkında saçma sapan konuşan, ama gene de, kendini gizli-Almanlığından dolayı vicdan azabı çekmekten kurtaramayan ve salt bu nedenle, Fransa ve Almanya arasında aracı bile olmayacak kadar, Alman olan her şeye karşı duyduğu nefretle övünen, bu melez soytarı — bu Alsas burjuvası, ister bir Mulhouse fabrikatörü, ister bir Paris gazetecisi olsun, rezil bir heriftir elbette. Ama onu böyle yapan şey nedir? Son üçyüzyılın Alman tarihi değil de nedir? Ve son zamanlara kadar, Alman asıllarını yadsıyan, yeni yurtlarının milliyetini alabilmek için gerçekten kendilerine eziyet eden ve bunun sonucu olarak, aynı şeyi, hemen hemen, içinde bulundukları koşullar yüzünden yapmak zorunda kalmış olan, Alsas yurttaşlarından daha da gülünç bir duruma düşen, yurtdışındaki hemen bütün Almanlar, özellikle işadamları, gerçek "Alsaslılar" değiller miydi? Örneğin İngiltere'de, 1815 ile 1840 arasında, bütün göçmen Alman tüccarları, İngilizleşmişlerdi, kendi aralarında bile yalnızca İngilizce konuşurlardı; bugün bile, Manchester Borsasında, örneğin, gerçek İngiliz sayılabilmek için servetlerinin yarısını vermeye hazır, her türden, eski Alman darkafalılarını görebilirsiniz. Bu, ancak, 1848'den beri değişmiştir. 1870'ten bu yana ise, Alman yedek teğmenleri bile İngiltere'yi ziyaret ediyorlar

ve Berlin, temsilcilerini gönderiyor. Bunun sonucu olarak, eski köleliğin yerini, şimdi, Prusya küstahlığı aldı, öyle ki, bu, biz Almanları, yurtdışında gene gülünç duruma sokuyor.

Alsas'ın Almanya ile birleşmesi, 1871'den bu yana, Alsas halkı için, belki de, daha kabul edilebilir hale gelmiş midir acaba? Tam tersine. Komşuları Fransa'da bir Cumhuriyet varken, onlar, bir diktatörlük altındalardı. Her şeye karışan, bilgiçlik taslağı, Prusya *Landrat* sistemi getirilmişti, bununla karşılaştırıldığında, —kesinlikle yasayla düzenlenen— o çok nefret edilen Fransız valilik sistemi bile, kusursuz görünüyordu. Basın, toplantı ve örgütlenme özgürlüğünün son kalıntıları da çabucak temizlendi. İnatçı kent meclisleri dağıtıldı ve onların yerine belediye başkanı olarak Alman bürokratları getirildi. Öte yandan, "şöhretliler", yani tamamen Fransızlaşmış olan aristokratlar ve burjuvazi pohpohlandı, ve bunlar hiçbir şekilde Alman-yanlısı olmayan, ama gene de Alman dilini konuşan ve bir uzlaşma politikasının seslenebileceği tek unsur olan köylüleri ve işçileri sömürürlerken himaye gördüler. Ve bütün bunların sonucu ne oldu? Yalnızca şubat 1887'de, bütün Almanya, gözünün korkutulmasına boyuneğip Bismarck *Kartell*'ine,[259] Reichstag'da çoğunluk sağladığı zaman, Alsas ve Loren, her yönüyle Fransa'yı destekleyenlere oy verdi ve Almanya'ya karşı en ufak sempatisi olduğundan kuşkulandığı herkesi reddetti.

O halde, eğer Alsas halkı böyleyse, buna kızmaya hakkımız var mı? Hiçbir şekilde. İlhaka karşı çıkışları, yadsınamayan, ama açıklanması gereken tarihsel bir gerçektir. Ve bununla ilgili olarak kendimize sormalıyız: Alsas'ta böyle bir tutum yaratmak için, Almanya'nın işlemek zorunda olduğu tarihsel günahlar, ne kadar çok ve ne kadar büyüktü kimbilir? Ve eğer onyedi yıllık Almanlaştırma çabalarından sonra, Alsas halkı, hep birlikte "Eksik olsun bizden bu!" diye bağırıyorsa, bizim yeni Alman İmparatorluğumuz, dış dünyanın gözüne acaba nasıl görünüyordur? İki başarılı seferin, ve onyedi yıllık Bismarck diktatörlüğünün, üç yüzyıllık yüzkızartıcı bir tarihin etkilerini silmeye yeteceği konusunda kendimizi aldatmaya hakkımız var mı?

Bismarck, amacına ulaşmıştı. Onun yeni Alman-Prus-

ya monarşisi, Versailles'da, Louis XIV'ün, lüks resmi salonunda açıkça ilân edilmişti.[260] Fransa, savunmasız, ayaklarının dibinde yatıyordu. Bismarck'ın dokunmaya cesaret edemediği, direnen Paris, Thiers tarafından kışkırtılarak Komün ayaklanmasına girişti ve sonra, geri dönen savaş tutsaklarınca, sabık imparatorun ordusunun erlerince boyun eğdirildi. Avrupa'nın bütün darkafalıları, Bismarck'a huşu içinde bakıyorlardı, tıpkı onun, ellilerde, kendi örneği, Louis-Napoléon'a baktığı gibi. Rusya'nın yardımıyla, Almanya, Avrupa'nın en güçlü devleti olmuştu ve Almanya'da bütün güç, diktatör Bismarck'ın elinde idi. Şimdi sorun şuydu: Bismarck bu güçle, ne yapacak? O zamana kadar, burjuva yöntemler yerine bonapartçı yöntemler kullanarak, burjuvazinin birleştirme planlarını uyguladıysa da, artık, bu sorun hemen hemen çözümlenmişti. Şimdi, kendi planlarını yapması, ve kendisinin ne gibi fikirler yaratabileceğini göstermesi gerekiyordu. Ve bunlar, yeni İmparatorluğun iç kuruluşu sırasında ortaya çıkacaklardı.

Alman toplumu, büyük toprak sahipleri, köylüler, burjuvazi, küçük-burjuvazi ve işçilerden oluşmuştur.

Toprak mülkiyeti, birkaç nüfuzlu kişinin (özellikle Silesia'da) ve sayıları Elbe'nin doğusundaki eski Prusya eyaletlerinde en çok olan, bir sürü ortaboy toprak sahibinin elinde toplanmıştır. Bütün toprak sahibi sınıfa aşağı yukarı egemen olanlar, işte bu Prusyalı junkerlerdir. Toprakları kâhyaların yönetiminde işleninceye kadar, kendileri de çiftçidir ve çoğu kez, içki fabrikalarına ve şeker pancarı fabrikalarına sahiptirler. Topraklar, genellikle, ilk evlât olma hakkına dayanılarak, aileye miras kalmıştır. Küçük oğlanlar orduya ya da devlet memurluğuna girerler, öyle ki, bu küçük toprak sahibi aristokrasisi, daha da küçük bir subaylar ve memurlar aristokrasisine, yüksek rütbeli subay ve memur burjuvaların çoğunun asil statüsünü elde etmesi ile durmadan çoğalan bir aristokrasiye bağlanır. Bütün bu aristokratik bağlantının alt düzeylerinde, doğal olarak, kalabalık bir asalak aristokrasi, borç, şüpheli işler, dilencilik ve siyasal casuslukla geçinen aristokratik bir *lumpen*-proletarya bulunur. Bütün bunlar, Prusya junker sınıfını oluştururlar ve bu sınıf, eski Prusya devletinin ana kalele-

rinden biridir. Ama junker sınıfın toprak sahibi çekirdeği oldukça zayıf bir durumdadır. Toplumsal durumlarına uygun yaşama zorunluluğu, her geçen gün daha pahalıya malolmaktadır; askerlik ya da devlet memurluğu sınavlarını geçene kadar küçük oğlanlara destek olmak, evlenene kadar kızlara bakmak, bütün bunlar, para demektir, ve bunlar bütün öteki sorunlardan önde geldiğine göre, gelirin yetmemesine, borca girilmesine, hatta ipotek yoluna başvurulmasına şaşmamak gerekir. Kısacası, bütün junker sınıfı, her zaman malî felâket uçurumunun kenarındadır; her talihsizlik, ister savaş, ister ürünün iyi olmayışı, ister bir ticaret bunalımı olsun, onları felâketle karşı karşıya getirir, ve bu yüzden, bir yüzyıldan beri, yıkımdan, ancak çeşitli türden devlet yardımı ile kurtulmuş olmaları ve aslında, yalnızca devlet yardımı ile varlıklarını sürdürmeleri bir raslantı değildir. Oldukça yapay bir şekilde yaşatılan bu sınıf yokolmaya mahkûmdur. Hiçbir devlet yardımı onu ebediyen yaşatamaz. Ama onunla, eski Prusya devleti de yok olacaktır.

Köylüler çok aktif bir siyasal unsur değildir. Eğer köylü, kendi toprağına sahipse, eski komünal marktan ya da ortak otlaktan yoksun kalan ve bundan başka davarını otlatacağı hiçbir yeri olmayan küçük çiftçinin karşılaştığı uygun olmayan üretim koşulları yüzünden, durumu gitgide kötüleşir. Eğer bir kiracı-çiftçi ise, durumu daha da kötüdür. Doğal ekonominin (yani, üretilenle geçinilen ekonominin) egemenliğini öngören küçük çiftlik, para ekonomisi ile yıkılır. Küçük çiftçinin borçluluğunun, ipotek sahiplerince geniş ölçüde mülksüzleştirilmesinin, topraktan tümüyle atılmamak için ev sanayiine yönelmesinin nedeni budur. Siyasal açıdan, köylüler, ya ilgisiz ya da gericidirler. Renanya'da, Prusya'ya duyulan eski nefretten dolayı, *ultramontane*'dırlar (sağ-kanat katolik). Diğer yerlerde bölgeci ya da protestan-muhafazakârdırlar. Dinsel duygular, bu sınıf için toplumsal ve siyasal çıkarların bir ifadesi olarak hâlâ kullanılabilir.

Burjuvazi'yi zaten incelemiş bulunuyoruz. 1848'den bu yana, görülmemiş bir iktisadî yükseliş yaşamıştı. Almanya, 1847 ticaret bunalımını izleyen —o dönemde okyanuslarda buharlı gemi ulaşımının başlaması, demiryollarının çok ya-

yılması, Avustralya ve Kaliforniya'da altın bulunmasının yolaçtığı— dev genişlemede, gitgide artan bir paya sahipti. Bismarck'ın devrimini başlatan, burjuvazinin, küçük devletlerin ticarete koyduğu engelleri ortadan kaldırmak ve dünya pazarında rakiplerininkine eş bir yer edinmek çabalarıdır. Şimdi, Almanya'ya akan Fransız milyonlarıyla, burjuvazi için yeni bir ateşli sınaî faaliyet dönemi açılıyordu, bu dönemde, Almanya, bir Alman ulusal iktisadî patlamasına uğrayarak, ilk kez, büyük bir sanayi ulusu olarak kendini gösterdi.[47] Burjuvazi şimdiden, iktisaden en güçlü sınıftı ve hükümet, onun iktisadî çıkarlarına uymak zorundaydı. 1848 devrimi, devlete, görünüşte, burjuvazinin siyasal egemenliğini kurabileceği ve genişletebileceği anayasal bir biçim vermişti. Buna karşın, burjuvazi, gerçek siyasal güç sahibi olmaktan hâlâ çok uzaktı. Altmışların anayasal anlaşmazlığında, Bismarck'a karşı başarılı olamamışlardı. Almanya'nın yukardan devrimcileştirilmesinin sonunda, anlaşmazlığın ortadan kalkması, burjuvaziye daha çok öğretti ki, yürütme gücü, onlara ancak pek dolaylı olarak bağlıdır, bakanları ne atayabilir, ne kovabilirler, ne de orduyu denetleyebilirler. Bunlara ek olarak, enerjik bir yürütme gücü karşısında korkak ve iradesizdiler, ama junkerler de böyleydi; burjuvazinin özürü daha çoktu, çünkü devrimci sınaî işçi sınıfı ile dolaysız iktisadî çatışma içindeydiler. Ancak, kesin olan şey, junkerleri, giderek iktisadî açıdan yıkmak zorunda oldukları ve mülk sahibi sınıfların içinde, bir gelecek umudu taşıyan, tek kesimi oluşturdukları idi.

Küçük-burjuvazi, ilk olarak, Almanya'nın kökü çok eskilerde olan geriliğinden dolayı, Batı Avrupa'nın geri kalan kısımlarına göre, en çok Almanya'da hüküm süren ortaçağ esnafının kalıntılarından; ikinci olarak, servetleri tükenmiş burjuvalardan; üçüncü olarak da, önceden mülksüzken küçük tüccar haline gelen unsurlardan oluşmaktadır. Geniş-ölçekli sanayiin yayılması ile, bütün küçük-burjuvazinin yaşamı, istikrarlı görünüşünü tümüyle yitirdi. İş değiştirmeleri, dönemsel iflaslar, bir kural halini aldı. Alman darkafalılığının kaymak tabakasını oluşturan ve önceden çok istikrarlı olan bu sınıf, eski hoşnutluğundan, pasifliğinden, dindarlığından, uysallığından, saygınlığından çı-

kıp, genel bir dağılma ve Tanrının ona çizdiği yazgıdan hoşnutsuz olma durumuna düştü. Zanaatçıların kalıntıları, eski lonca ayrıcalıklarının yeniden kurulmasını istediler; diğerlerinden bir kesim, hafifçe demokrat ve görünüş olarak ilerici[261] oldu, bir diğer kesim de sosyal-demokratlara yaklaştı, bunların bazıları gerçekten işçi hareketine katıldılar.

Ensonu *işçiler*. Tarım emekçileri, en azından Doğu Almanya'dakiler, hâlâ yarı-serflik sisteminde yaşıyorlardı ve dolayısıyla siyasal açıdan hesaba katılma durumunda değillerdi. Öte yandan, sosyal-demokratlar, kentteki işçi sınıfı arasında, hızlı ilerlemeler kaydettiler ve büyük-ölçekli sanayiin, halk yığınlarını proleterleştirmesi ölçüsünde, büyüdüler ve bunun sonucu olarak da, kapitalistlerle işçiler arasındaki sınıf çelişkilerini şiddetlendirdiler. Sosyal-demokrat işçiler, hâlâ, birbirine düşman iki partiye bölünmüşlerse de,[3] aralarındaki temel ayrılık, Marx'ın *Kapital*'inin yayınlanmasından bu yana, genel olarak ortadan kalkmıştı. Daha katı lasalcı tutumlar, bunların devletten yardım alan bir Kooperatif Üreticiler Birliğine ilişkin tek istekle uğraşmaları, giderek zayıfladı ve lasalcılar, bonapartçı bir devlet-sosyalist işçi partisinin çekirdeği olamayacaklarını gitgide daha çok belli ettiler. Buna ilişkin olarak, bazı liderlerin verdikleri zarar, yığınların sağduyusu sayesinde giderildi. Hemen hemen tamamen salt kişisel sorunlar yüzünden iki sosyal-demokrat parçanın geciken birleşmesinin, çok kısa bir süre içinde gerçekleşeceği kesindi. Ama bölünme varken bile —ve ona karşın— hareket, burjuvaziyi korkutacak ve hâlâ kendinden bağımsız olan hükümete karşı giriştiği savaşta, ona engel olacak kadar güçlüydü. Ne de olsa, Alman burjuvazisi, 1848'den beri Kızıl Şeytanı başından kovamamıştı.

Bu sınıf yapısı, parlametondaki ve diyetlerdeki partilerin temeli idi. Büyük toprak sahipleri ve köylülüğün bir kesimi, muhafazakârlar yığınını meydana getiriyordu. Sanayi burjuvazisi, burjuva liberalizminin sağ-kanadını, ulusal liberalleri oluştururken, burjuvazinin ve işçi sınıfının bir kesimince desteklenen küçük-burjuvazi de, burjuva liberalizminin sol-kanadını, daha küçük olan demokratik ya da sözde İlerici Partiyi oluşturuyordu. Ensonu, işçiler, kendi

bağımsız partilerini, küçük-burjuvaziden gelenlerin de katıldığı, Sosyal-Demokrat Partiyi kurmuşlardı.

Bismarck'ın mevkiine ve onun geçmişine sahip bir kimsenin, eğer durum hakkında birazcık kavrayışa sahipse, junkerlere, bu halleriyle, yaşayabilecek bir sınıf gözü ile bakmamak gerektiği, bütün mülk sahibi sınıflar içinde, yalnızca burjuvazinin bir gelecek umudu taşıdığı (eğer işçi sınıfını bir yana bırakırsak; onun tarihsel görevini kavramasını, Bismarck'tan beklemiyoruz) ve bu yüzden, yeni imparatorluğunun, modern bir burjuva devletine dönüşmesi koşullarını ne kadar hazırlarsa, o kadar sağlam kurulacağı sonucuna varması gerekir. Ondan, o günkü koşullarda başarması olanaksız olan şeyleri beklemeyelim. Reichstag'ın kesin güç sahibi olacağı, (İngiliz Avam Kamarası gibi) bir parlamenter hükümete derhal geçmek, o zaman ne mümkündü, ne de kendi başına öğütlenebilirdi. Bismarck'ın parlamenter biçimler aracılığıyla uygulanan diktatörlüğü, ona hâlâ gerekli görünmek zorundaydı. Biz, Bismarck'a, şimdilik bu diktatörlüğü sürdürdüğü için saldırmıyoruz. Yalnızca, uygulanma amacını araştırıyoruz. Ve kuşkusuz İngiliz anayasasına uygun koşulların hazırlanması, yeni bir imparatorluk için, sağlam bir temel ve barış içinde gelişme olasılıklarını elde tutmanın tek yolu idi. Junker sınıfının büyük bir kısmı kaçınılmaz sonlarına terkedilirse, geri kalandan ve yeni unsurlardan, burjuvazinin süslü bir tacından başka bir şey olmayacak olan yeni bir bağımsız büyük toprak sahipleri sınıfı, burjuvazinin, iktidarının doruğundayken, ona devletin temsilî görevlerini ve böylece en kârlı mevkileri ve çok büyük bir nüfuzu bırakmak zorunda kalacağı bir sınıf oluşabilirdi. Burjuvaziye, hiçbir zaman verilmemesine zaten olanak olmayan (en azından, mülk sahibi sınıflar açısından, sorun böyle görünmekteydi), siyasal ayrıcalıkları vermekle, ve bunları giderek ve küçük ve sık olmayan dozlarda vermekle, yeni imparatorluk, siyasal yönden ondan çok ilerde olan, Batı Avrupa'nın diğer devletlerine yetişebilir, ensonu hem feodalizmin son kalıntılarını, hem de bürokrasiye hâlâ çok şiddetli nüfuz eden geleneksel darkafalılığı silkip atabilir ve hepsinden önemlisi, hiç de genç olmayan kurucuları, babalarının yanına yollandıkları za-

nman, kendi ayakları üstünde durabilirdi.

Bu, pek de zor olmayacaktı. Ne junkerler, ne de burjuvazi, orta derecede bir enerjiye bile sahip değillerdi. Junkerler, devletin, bu Don Kişotların şaşmaz muhalefetine karşın, tam onların yararına çalıştığı son altmış yıl boyunca, bu gerçeği tutarlı bir biçimde kanıtlamışlardı. Bütün tarihi ile yumuşakbaşlı olan burjuvazi de, hâlâ, anayasal çatışmanın yaralarını taşıyordu; o zamandan beri, Bismarck'ın başarıları, onların direnme gücünü daha da yıpratmış ve ilerleyen işçi sınıfı tehlikesinin getirdiği korku geri kalanı tamamlamıştı. Bu koşullar altında, burjuvazinin ulusal emellerini gerçekleştiren bir kişi, onların şimdi çok mütevazi olan siyasal isteklerini, kendi seçtiği bir hızla yerine getirmekte pek az zorlukla karşılaşacaktı. Ama beklenen sonuç konusunda, açık olmak zorundaydı.

Mülk sahibi sınıflar açısından, tek mantıksal siyaset buydu. İşçi sınıfı açısından, sürekli bir burjuva üstünlüğü kurmakta artık çok geç kalındığı bir gerçekti. Geniş-ölçekli sanayi ve onunla birlikte burjuvazi ve proletarya, Almanya'da öyle bir zamanda gelişti ki, hemen hemen burjuvaziyle aynı anda, proletarya da, bağımsız olarak siyasal sahnede görünebildi ve bunun sonucu olarak iki sınıf arasındaki savaşım, burjuvazi, ne tam, ne de ağırbasan bir siyasal güç sahibi olmadan başladı. Ama, Almanya'da, burjuvazinin, güvenli ve sağlam kurulmuş egemenliği için vakit çok geç olsa da, 1870'te, böyle bir egemenliği amaçlamak, bir bütün olarak mülk sahibi sınıfların çıkarlarına uyan, en iyi siyasetti. Çünkü ancak bu yolla, yasamayı ve yönetimi hâlâ etkileyen, çürüyen feodalizm zamanından gelen birçok kalıntının yok edilmesi mümkün olabilirdi. Ancak bu yolla, Büyük Fransız Devriminin bütün sonuçlarını Almanya'ya getirmek, Almanya'nın bütün modası geçmiş durumuna son vermek, bilinçli olarak ve kesinlikle çağdaş gelişme yolunu tutmak ve Almanya'nın siyasal durumunu sınaî durumuna uydurmak mümkün olabilirdi. O zaman, burjuvazi ile proletarya arasındaki, kaçınılmaz kavga patlak verince, bu kavga hiç olmazsa, herkesin, sorunun ne olduğunu görebileceği normal koşullarda verilecekti, 1848'de Almanya'da gördüğümüz şaşkınlık, belirsizlik, birbirine karşıt çıkarlar ve

karışıklık içinde değil. Ancak bu kez, bütün karışıklık, burjuvazinin tarafında olacaktır. Proletarya, ne istediğini bilmektedir artık.

Almanya'nın 1871'deki durumunda, Bismarck gibi bir adam, gerçekten de, farklı sınıflar arasında bir orta yol izlemeye çalışan bir siyaset yürütmeye zorlanmıştı. Ve bu açıdan, ona kabahat bulunamaz. Ama, bu siyasetin amacı neydi? diye sormalıyız. Eğer, uygulandığı tempoya bakmaksızın, bilinçli ve kararlı bir şekilde burjuva yönetiminin sonal kuruluşuna doğru yöneltilmişse, mülk sahibi sınıflar açısından bu mümkün olduğu takdirde, tarihsel gelişimle uyumlu olacaktır. Ama eğer, eski Prusya devletinin sürdürülmesine, adım adım bütün Almanya'nın Prusyalılaştırılmasına doğru yöneltilmişse, sonunda başarısızlığa mahkûmdur. Yalnızca, Bismarck'ın egemenliğini sürdürmeyi amaçlıyorsa, o zaman, bu bonapartçılıktır ve her bonapartçılık nasıl sonuçlanırsa, öyle sonuçlanmak zorundadır.

*

İmparatorluk anayasası, ilk görevdi. Bunun için, bir yandan Kuzey Alman Konfederasyonu anayasası, öte yandan da Güney Alman devletleri[262] ile imzalanan antlaşmalara dayanılabilirdi. Bismarck'ın anayasa işine başlarken yararlanacağı güçler, bir yandan Federal Mecliste (*Bundesrat*) temsil edilen prenslikler, öte yandan, Reichstag'da temsil edilen halktı. Prensliklerin hakları, Kuzey Alman anayasasında ve antlaşmalarda belirlenmişti. Öte yandan halk, siyasal iktidardaki payında büyük bir genişlemeye hak kazanmıştı. Yabancı müdahalesinden bağımsızlığı ve birliği —varlığından sözedilebildiği ölçüde— savaş meydanlarında kazanmışlardı. Bu yüzden, halkın, bu bağımsızlığın ne için kullanılacağına, bu birleşmenin ayrıntıda nasıl uygulanacağına, nasıl ziyan edilmeyeceğine ilişkin karar vermeye hakkı vardı. Ve halk, Kuzey Alman anayasasının ve antlaşmaların meşruluğunu tanısa bile, bu, onların, siyasal iktidarda yeni anayasa altında, eskisinde olduğundan daha büyük bir pay elde etmelerine engel değildi. Reichstag, pratikte bu yeni "birliği" ifade eden tek organdı. Reichstag'ın yetkileri ne kadar fazla olursa, tek tek devletlerinkiyle kar-

şileştirildiğinde, imparatorluk anayasası o kadar özgür olacaktı, yeni imparatorluk ne kadar sağlam bütünlenecekse, Bavyeralı, Saksonyalı, Prusyalı, Alman olarak o kadar çok kaynaşmalıydı.

Bütün bunlar, burnunun ucundan ötesini görebilen herhangi biri için apaçık şeylerdir. Ama Bismarck'ın görüşü, hiç de bu değildi. Tam tersine, savaştan sonra başlayan yurtsever histeriden, tamamen, Reichstag'daki çoğunluğu, yalnızca halkın haklarında herhangi bir genişleme yapılmasını değil, bu hakların açık bir biçimde ifade edilmesini bile reddetmeye ve imparatorluk anayasasına, yalnızca Kuzey Alman anayasasında ve antlaşmalarda bulunan hukukî ilkelerin, halkın belirli haklarının ve özgürlüklerinin anayasa kapsamına alınmasını sağlamak için gösterdikleri bütün çabalar yenilgiye uğradı, Katolik Merkez Partisinin (*Zentrum*) Prusya anayasasından basın, dernek kurma ve toplantı özgürlüğünü ve kilisenin bağımsızlığını güvence altına alan bir maddenin alınmasını önermesi de, aynı şekilde sonuçlandı. Böylece Prusya anayasası bütün sınırlılığına karşın, imparatorluk anayasasından daha liberaldi. Vergiler, her yıl oylanmıyor, "yasayla" bir kerede saptanıyordu, öyle ki, Reichstag'ın onları reddetmesi olanaksız hale geliyordu. Almanya dışındaki dünyaya anlaşılmaz gelen, halkın temsilcileri kâğıt üzerinde harcamaları veto etmek hakkına sahipken, hükümetin nakit olarak para toplamaya devam etmesi şeklindeki Prusya doktrini, böylece, bütün Almanya'ya uygulandı. Reichstag, en önemli güçlerinden yoksun bırakılmış ve Prusya Yasama Meclisinin 1849 ve 1850 anayasa değişikliklerinden, Manteuffel'in anayasayı ihlâllerinden anayasal çatışma ve Sadowa'dan sonra içine düştüğü utanç verici duruma düşmüştü. Ama *Bundesrat* eski Federal Diyetin ismen sahip olduğu bütün haklara sahipti ve bunları gerçekten kullanmaktaydı, çünkü Federal Diyetin elini-kolunu bağlayan zincirlerden kurtulmuştu. *Bundesrat*, yalnızca, Reichstag'a ek olarak, yasamada belirleyici bir söz hakkına sahip olmakla kalmayıp, ayrıca en yüksek idarî merci oluyordu, çünkü, yasaların uygulamasına ait kuralları belirliyor, ayrıca "imparatorluk yasalarının uygulanmasındaki kusurlara" ilişkin, yani başka ülkelerde

ancak yeni yasa ile giderilebilecek kusurlara ilişkin sorunlar üzerine karar verme yetkisine sahip bulunuyordu. (Bakınız: Madde 7, bent 3, bu madde kasdî bir anayasal tuzağa çok benzemektedir.)

Sonuç olarak, Bismarck, esas desteği, ulusun birliğini temsil eden Reichstag'da değil, ayırımcı bölünmeyi temsil eden *Bundesrat*'da aradı. Ulusallığın şampiyonu gibi görünen Bismarck, ulusun ya da onun temsilcilerinin başına geçecek cesarete sahip değildi; demokrasi, ona hizmet etmek zorundaydı, ulusa değil. Halka dayanacağı yerde, perde ardında, elaltından yürütülen dolaşık işlerine, *Bundesrat*'da, diplomasi, havuç ve değnek yolu ile, serkeş de olsa, bir çoğunluk toparlama yeteneğine güvendi. Böylece ortaya çıkmış olan, yaklaşımındaki basitlik ve görünüşündeki adilik, şimdiye kadar tanıdığımız adamın kişiliğine tam olarak uyuyor. Ama gene de, büyük başarılarının, onu, hiç olmazsa bir an için, kendi düzeyinin üstüne çıkartmış olmaması şaşırtıcıdır.

Durum öyleydi ki, imparatorluk anayasasının tümü, bir tek sağlam temele dayanıyordu: imparatorluk şansölyesine. *Bundesrat,* şansölye dışında, yürütme yetkisi olan sorumlu herhangi bir kişinin varlığını olanaksız kılacak ve böylece sorumlu bir İmparatorluk Bakanlar Kurulunu kabul edilemez hale sokacak bir duruma getirilmeliydi. Gerçekte, sorumlu bir bakanlık eliyle imparatorluğun yönetimine bir düzen verme yolundaki bütün çabalar, bunun *Bundesrat*'ın haklarına sataşma olacağı iddiasıyla, aşılmaz bir direnişle karşılaştı. Kısa süre sonra anlaşıldığı gibi, anayasa, Bismarck için "ısmarlama yapılmıştı". Bu, Reichstag'daki partilerin, ayrı devletlerin ve *Bundesrat*'ın dengesi üzerine kurulmuş olan onun kişisel yönetimi yolunda atılmış bir adımdı — bonapartçılık yolunda bir ileri adım.

Genel olarak, Bavyera ve Württemberg'e verilmiş biriki ayrıcalık dışında, yeni imparatorluk yasasının geri bir adım olduğu söylenemez. Ama, hakkında söylenebilecek en iyi söz de budur. Burjuvazinin iktisadî gereksinmelerine esas olarak yanıt verilmişti, ama anayasal çatışma sırasında var olan engeller, onun siyasal emellerinin karşısında dikilmişti, doğal ki, siyasal emelleri kaldığı kadarıyla.

Kaldığı kadarıyla diyoruz! Çünkü, yadsınamaz ki, ulusal liberallerin elinde, bu emeller önemli ölçüde azaldı ve her zaman azalmaya devam etti. Bu beyler, Bismarck'tan onların işbirliğini kolaylaştırmasını istemek şöyle dursun, mümkün olan her yerde, ve çoğu kez mümkün olmayan ya da mümkün olamayacak olan her yerde, onun istediğini yapmasına ses çıkarmamaya hazır olduklarını göstermekle meşguldüler. Onları horgördüğü için, kimse Bismarck'a kabahat bulamaz — ama onun junkerleri, daha iyi ya da daha cesaretliler miydi ki?

Ulusal birliğin kurulması gereken bundan sonraki alana, para konusuna, 1873-75 Banka ve Para Yasaları ile elatıldı. Altın paranın getirilmesi önemli bir adımdı. Ama bu, yarım-gönülle ve duraksamalı bir biçimde getirilmişti, ve bugün bile iyice sağlam bir biçimde yerleşmemiştir. Benimsenen para sistemi —ondalık alt-bölümleri olan, şimdi mark adı verilen, *taler*'in üçte-biri— otuzların sonuna doğru Soetbeer tarafından önerilmişti. Gerçek para birimi, 20 marklık altın idi. Bu, değerinde çok ufak bir değişiklikle, İngiliz altın lirası, 25 franklık altın ile ya da 5 dolarlık Amerikan altını ile, paritede, değiştirilebilir ve böylece, dünya piyasasındaki üç büyük para sisteminden biriyle bağı kurulabilirdi. Gene de, ticaret ve döviz hesaplarını gereksiz yere zorlaştıran, ayrı bir para sistemi yaratmak yoluna gidildi. İmparatorluk hazine senetlerine ve bankalara ilişkin yasalar küçük devletlerin ve onların bankalarının kâğıt para dolandırıcılıklarını kısıtladı ve bu yasalar büyük 1873 iflâsından sonra çıkartıldıklarından, Almanya'nın bu konulardaki deneyimsizliğine yaraşır bir sakınma damgası taşıyorlardı. Burada da, burjuvazinin iktisadî çıkarları, bütün olarak hesaba katılmıştı.

Ensonu, birleşmiş bir hukuk düzeni için görüşmeler yapılıyordu. Güneyli devletlerin, imparatorluk yetkilerinin medenî hukuk alanına kadar genişlemesine karşı gösterdikleri direnç altedilmişti. Ancak ceza yasası, medenî ve cezaî usuller, ticaret ve iflâs yasası ve adliyenin örgütlenmesi, aynı temel üzerinde düzenlenmişken, medenî yasa hâlâ hazırlanma süreci içindeydi. Küçük devletlere ait, çeşitli, resmî ve bağımsız hukukî kuralların ortadan kaldırılması, başlı-

başına ilerici burjuva gelişiminin âcil bir gereğiydi ve gerçek içeriklerinden çok, bu ortadan kaldırma, yeni yasaların esas meziyetlerini oluşturur.

İngiliz hukuku, eski Alman özgürlüğünün çoğuna, ortaçağlardan sonra da sahip olan; 17. yüzyılın iki devrimi sırasında, henüz başlarken bastırıldığı için, polis devletini yaşamamış olan ve medenî hakların ikiyüz yıllık kesintisiz gelişimi ile en yüksek noktasına varan bir tarihe sahiptir. Fransız hukuku, feodalizmi ve mutlakiyetin keyfî polis kuvvetlerini tamamen tasfiye ettikten sonra, yeni kurulan modern toplumun iktisadî gereksinmelerini, Napoléon tarafından ilân edilen klasik hukukun adlî ve hukukî kurallarının diliyle ifade eden büyük Devrime dayanmaktadır. Bunlarla karşılaştırıldığında, bizim Alman hukukumuzun tarihsel temeli nedir? Daha çok dışardan zorlanan ve hâlâ da tamamlanmış olmaktan çok uzak olan, ortaçağların yüzyıllar süren, pasif yokolma sürecinden; hâlâ yeni bir vücut arayan feodal junkerin ve lonca zanaatçısının hayaletlerinin dolaştığı iktisadî bakımdan geri bir toplumdan; 1848'de prensliklerin çarpıtılmış adaletinin ortadan kaldırılmasına karşın, hâlâ her gün, keyfî polis despotluğundan darbe üstüne darbe yiyen bir hukuk sisteminden başka bir şey değildir bu temel. Alman İmparatorluğunun yeni yasa kitaplarının babaları kötülerin de en kötüsü olan bu okuldan mezun olmuşlardı ve yapıtlarının kalitesi de aynı derecede kötü idi. Adlî yanı bir tarafa, bu yasalarda siyasal özgürlük oldukça kötüdür. Vekiller Mahkemesinin,[263] burjuvaziye ve küçükburjuvaziye, işçi sınıfını bastırmak için gerekli araçları sağlamasına karşın, devlet, gene de, bir burjuva muhalefetin canlanması tehlikesine karşı, jüri tarafından yargılanmayı sınırlayarak, kendini mümkün olduğu kadar korumaktadır. Ceza yasasının siyasal fıkraları, çoğu kez, bir belirsizlik ve esneklik taşımaktadır. Sanki, bunlar mevcut Yargıtaya göre, ya da Yargıtay bunlara göre özel olarak düzenlenmiş gibidir. Yeni yasalar, eski Prusya Yasasına göre ilerleme demektir. Bundan kimsenin kuşkusu yok. Bugün Stöcker'in kendisi bile, o yasa kadar dehşet verici bir şey kotarmak istese, başaramazdı, hatta sünnet edilmesine izin verse bile! Ama o zamana kadar Fransız hukuku altında

yaşamış olan eyaletler, klasik aslı ile solmuş kopyası arasındaki farkı çok iyi görebiliyorlardı. Programlarının, ulusal liberaller tarafından terkedilmesidir ki, geriye doğru bu ilk adımları, devlet otoritesinin, insan hakları pahasına güçlendirilmesini mümkün kılmıştı.

İmparatorluk Basın Yasasına henüz değinmedik. Ceza yasası, yasanın esası açısından, sorunu çözümlemişti zaten. Bu yüzden bu yasayla getirilen gerçek ilerleme, yalnızca, bütün imparatorluk için, aynı resmî kuralların konması, şurada burada hâlâ görülen, damga resimleri ve para depozitolarının kaldırılması oldu.

Prusya, örnek devlet olarak yaptığı ünü korusun diye, sözde, yerel kendi kendini yönetim getirildi. Bu ise, eski durum elden geldiğince korunurken, feodalizmin en çok karşı çıkılan kalıntılarının tasfiye edilmesi demekti. Yeni bölgesel örgütlenmenin[264] amacı buydu. Junkerlerin malikâne polis kuvvetleri çağdışı olmuştu. Bunlar, feodal bir ayrıcalık olduklarından, teorik olarak, kaldırılmışlardı. Ama özleri, büyük malikânelere dayanan malikâne bölgesinin (*Gutsbezirke*) kurulmasıyla korunmuştu; bu bölgelerde, ya toprak sahibinin kendisi, malikânenin kâhyası (*Gutsvorsteher*) sıfatıyla, topluluğun belediye başkanının (*Gemeindevorsteher*) yetkilerine sahipti, ya da en azından kâhyayı atıyordu. Bundan başka, geri kalan bölgelerdeki bütün polis yetkisi ve yargı hakkı (*Antsbezirk*), bir bölge valisine (*Antsvorsteher*) verilmişti, bu vali, hiç kuşkusuz, hemen her yerde, bir büyük toprak sahibi idi. Toprak sahipleri, ayrıca kırsal (yani malikâne-dışı) bölgeleri de denetlemekteydiler. Kişilerin feodal ayrıcalıkları ellerinden alınmıştı, ama bu ayrıcalıklara bağlı olan mutlak egemenlik, bütün sınıfa devredilmişti. İngiltere'deki büyük toprak sahipleri de buna benzer bir biçimde, kendilerini sulh yargıçları, ve kırsal yönetimi, polisi ve alt-mahkemeleri denetleyen kişiler haline dönüştürdüler ve böylece, eski feodal temele dayanarak elde edilemeyecek olan bütün önemli iktidar mevkilerine, yeni, modernleştirilmiş unvanlar altında, sürekli olarak sahip olmayı başardılar. Ancak, İngiliz ve Alman "yerel kendi kendini yönetimleri" arasındaki tek benzerlik budur. Seçilmiş yerel memurların görevlerinin parlamentoda onanması gerektiği-

ni ya da merkezî hükümet için daha makbul kişilerle değiştirilebilmelerini; Prusya *Landräte*'nin, bölgesel hükümetlerin ve eyalet valisinin yetkileriyle donatılmış hükümet memurlarının atanması gerektiğini; merkezî hükümetin, Alman Bölgesel Hükümet Yasasında belirtildiği gibi, her düzeydeki yerel hükümet sorunlarına karışma yetkilerinin saklı tutulması gerektiğini ve hepsinden öte, yurttaşlara gerekli yasal süreci tanımama yetkisinin, İngilizce konuşulan ya da İngiliz yasalarının egemen olduğu topraklarda hiç bilinmeyen, ama, Bölgesel Hükümet Yasasının her sayfasında tanınan bu yetkinin var olması gerektiğini önermeye cesaret edebilecek bir İngiliz başbakanını görmek isterdim doğrusu. Ve Almanya'da hem bölgesel yönetimler, hem de eyalet diyetleri (*Kreistag*), hâlâ, eski feodal biçimde, üç kesimin —büyük toprak sahipleri, kentler ve kır komünleri— temsilcilerinden oluşurken, İngiltere'de aşırı-muhafazakâr bir hükümet, bütün illerin yönetimini, hemen hemen genel oy ile seçilen makamlara devreden bir yasa getirmektedir.[285]

Altı Doğu Eyaletine ait Bölgesel Hükümet Yasası (1871), Bismarck'ın, Prusya'nın Almanya içinde erimesine izin vermeye hiç niyeti olmadığının, tam tersine, bu eyaletleri, eski Prusyacılığın daha da sağlam kaleleri haline getirmeye kararlı olduğunun ilk belirtisi idi. Junkerler, yeni adlar altında mevkilerini ellerinde tutarlarken, Almanya'nın köleleri, bu bölgelerin tarım işçileri, hizmet işçileri ve ücretli işçiler, eski *fiilî* serflik durumlarında kaldılar, yalnızca iki kamu görevine kabul edildiler — asker olarak hizmet etmek ve Reichstag seçimlerinde, junkerlere oy depoluğu yapmak. Bismarck'ın, devrimci Sosyalist Partiye, bu vesile ile yaptığı yardım son derece değerlidir ve en büyük şükrana lâyıktır.

Ama, onların feodal ayrıcalıklarını yalnızca modernleşmiş bir biçimde uzatmak için, tümüyle kendi çıkarlarına uygun olarak düzenlenmiş olan Bölgesel Hükümet Yasasına karşı çıkan ve şımarık çocuklar gibi tepinen junkerlerin aptallığına ne demeli? Lordlar Kamarası, ya da daha doğrusu Junkerler Kamarası, önce, zaten bir yıldan beri ertelenmiş olan yasayı bir yana attı ve ancak yirmidört yeni "Lord"

yaratıldıktan sonra kabul etti. Prusya junkerleri, İngiliz toprak sahiplerinin gerçekte yaptıkları gibi, yaşamında tarihsel bir role sahip, büyük, bağımsız bir partiye temel oluşturacak yetenekte olmayan, basit, kalınkafalı, iflah olmaz gericiler olduklarını, bir kez daha kanıtladılar. Böylece kavrayıştan tümüyle yoksun olduklarını gösterdiler. Bismarck, yalnızca, onların kişilikten de aynı ölçüde yoksun olduklarını gösterdi ve akıllıca uygulanan biraz baskı, onları *sans phrase* Bismarck yanlısı bir parti haline dönüştürdü.

Kulturkampf'ın amacı buydu.

Prusya-Alman İmparatorluğu yaratma planının uygulanmasının, buna bir tepki olarak, bütün Prusya-karşıtı unsurların, önceki ayırımcılığa dayanan, bir tek parti halinde birleşmelerine yolaçması kaçınılmazdı. Bu karmakarışık unsurlar, *Ultramontanism*[266] bayrağı altında birleştiler. Bir yandan birçok katolik arasında bile görülen Papanın yanılmazlığına ilişkin yeni dogmaya karşı sağduyunun isyanı, öte yandan da papalık devletlerinin yıkımı ve Roma'daki Papa'nın[267] sözde hapsedilmesi, katolikliğin bütün militan güçlerini daha da sıkı bir birliğe itti. Böylece, özel Katolik Merkez Partisi (*Zentrum*) 1870 eylülünde, savaş sırasında, Prusya Diyetinde daha o zaman ortaya çıkmıştı. İlk Alman Reichstag'ında 57 milletvekili vardı, ama her seçimde büyüyerek, yüzden fazla milletvekiline sahip oldu. Son derece farklı unsurlardan oluşmuştu. Prusya'daki esas tabanı, kendilerine hâlâ "zorla Prusyalı olmuş" (*Musspreussen*) gözü ile bakan, Renanyalı küçük köylülerdi. Ek olarak, Münster ve Paderborn'un Westphalian piskoposluk bölgelerinin katolik toprak sahipleri ve köylülerinden ve Katolik Silezyalılardan destek aldılar. Diğer esas güç kaynakları ise, Güney Alman Katolikleri, özellikle Bavyeralılardı. Ancak, *Zentrum*, gücünü katolik dininden çok, halkın çoğunluğunun, şimdi Almanya üzerinde egemenlik isteyen, özgül Prusyacılığa karşı düşmanlığını dile getirmesi gerçeğinden alıyordu. Bu düşmanlık, özellikle katolik bölgelerinde belirgindi; bunun yanısıra da şimdi Almanya dışında bırakılmış olan Avusturya'ya karşı bir sempati vardı. Halkın benimsediği bu iki çizgiye uygun olarak, *Zentrum* kesinlikle ayrımcı ve federalist idi.

Zentrum'un özünde Prusya-karşıtı olan niteliği, (sosyal-demokratlar gibi, genel ve ulusal nedenlerle değil de) yerel nedenlerle Prusya-karşıtı olan diğer küçük Reichstag gruplarınca da derhal onaylandı. Yalnızca katolik Polonyalılar ve Alsaslılar değil, protestan *Guelph*'ler[260] de *Zentrum*'un yakın müttefikleri oldular. Ve burjuva-liberal hizipler, sözde Ultramontaneların gerçek niteliğini asla anlamamış olsalar da, *Zentrum*'u "anayurtsuz" ve "imparatorluk-karşıtı" bir parti olmakla suçladıkları zaman, gerçek durumu sezdiklerini ortaya koydular.

[*Elyazmaları burada kesiliyor.*]

FRİEDRİCH ENGELS

1891 SOSYAL-DEMOKRAT PROGRAM TASARISININ ELEŞTİRİSİ[269]

BU tasarı, eski programla karşılaştırıldığı zaman, çok daha iyi bir tasarıdır.[1] Özgül olarak lasalcı nitelikte olsun, kabaca sosyalist nitelikte olsun, eskimiş bir geleneğin birçok kalıntıları yeni programda geniş ölçüde dışta bırakılmıştır; teorik bakımdan taslak, bütünüyle, çağdaş bilim alanında yer almaktadır ve bu alanda durarak onu tartışmak mümkündür.

Taslak üç kısma ayrılmaktadır: I. güdülerin açıklanması; II. siyasal istemler; III. işçilerin korunmasıyla ilgili istemler.

I. ON PARAGRAFTA GÜDÜLERİN AÇIKLANMASI

Genel olarak bu başlangıç düşünceleri, birbiriyle bağdaşmaz iki şeyi birleştirmeye çalışıldığı için zarara uğra-

mışlardır: bu bölüm, hem bir program, hem de bir program yorumu haline getirilmek istenmiştir. Kısa ve çarpıcı formüllerin seçilmesi ile yeteri kadar açık olmamaktan korkulmaktadır; bu yüzden de uzun uzadıya yorumlar eklenmiştir. Bence program olabildiği kadar kısa ve, sınırları belli, açık seçik olmalıdır. Programda raslantı olarak bir yabancı sözcüğün ya da ilk bakışta kapsamının kavranması güç olan bir tümcenin bulunup bulunmaması pek önemli değildir. Böyle bir durumda toplantılarda programın okunup anlatılması ve basında yazılı açıklamalar, gerekli olanı sağlar; ve o zaman, o kısa ve çarpıcı tümce bir kez anlaşılınca, kafalarda yerleşir ve bir slogan halini alır, uzun açıklamalar için ise bu böyle değildir. Halk dilinde konuşma eğilimine fazla ödün vermemek gerekir; işçilerimizin entelektüel yeteneklerini ve kültür derecesini küçümsemeyelim. En özet ve en kısa bir programın kendilerine sunabileceği şeylerden çok daha zor şeyleri işçilerimiz anlamışlardır; her ne kadar sosyalistlere-karşı yasa,[23] saflarımıza yeni katılan yığınların bilincinin tam olarak gelişmesini zorlaştırdı, hatta yer yer önlediyse de, propaganda yazılarımızın yeniden sağlanıp okunabileceği şu anda, eskilerin de yönetimi altında bu alanda kaybedilenlerin telâfisi kolay olacaktır.

Bu pasajın tamamını daha kısa bir tarzda kaleme almaya çalışacağım, ve eğer yapabilirsem, bunu mektubumla birlikte göndereceğim ya da daha ilerde sana ulaştıracağım. Şimdi 1'den 10'uncuya kadar numaralanmış maddeleri ele alıyorum.

Paragraf 1. "*Ayrım*" vb., aynı şeyi ifade etmek için, "*Bergwerke, Gruben, Minen*" gibi üç sözcük kullanılmış, bunlardan ikisini atmak gerek. Bana kalırsa *Bergwerke*'yi bırakırım, çünkü bu terim bizde en düz ovalarda bile kullanılır, ben hepsini alışılagelen deyimle ifade ederdim. Buna karşılık "*demiryolları ve öteki* ulaşım araçları" ibaresini eklerdim.

Paragraf 2. Buraya "*elkoyucuların* elinde (ya da *sahiplerinin* elinde), toplumun emek araçları ... şeklini aldılar" ibaresini koyardım; daha ötede de aynı şekilde, emek araçlarının "*sahiplerine* (ya da gasıplarına) ... bağımlılık" vb..

Bu bayların bunları "*kendi* mülkiyetleri" haline getir-

dikleri ifadesi zaten birinci maddede var, ve bu, burada bir yinelemeden başka bir şey değil, eğer mutlaka gerekli ise "tekelci" sözcüğü buraya konabilir. Bu iki sözcükten ne biri, ne öteki, anlama en küçük bir katkıda bulunmamaktadır. Oysa bir programda fazla şeylerin bulunması o programı zayıflatır.

"Toplumun *varlığını sürdürebilmesi için gerekli* emek araçları": bunlar, her dönemde, o belli anda mevcut olan araçlardır. Buhar makinesinin keşfinden önce onsuz yapılabilirdi; şimdi artık yapılamaz. Bugün bütün emek araçları —teknik nitelikleriyle olsun, ya da toplumsal işbölümü sonucu olsun— doğrudan doğruya ya da dolaylı olarak *toplumsal emek araçları* olduklarına göre, bu son iki sözcük yeteri kadar ve hiç bir kuşkuya yer bırakmayacak tarzda her anda mevcut olanı ifade etmektedir.

Eğer son kısım, Enternasyonalin tüzüğünün güdülerinin açıklamasına bağlanacaksa, bunun tam olarak yapılmasını yeğlerim: "toplumsal sefalet" (bu, n° 1'dir), "zihinsel çöküş, ve siyasal bağımlılık".* Fizikî çürüyüp yok olma toplumsal sefaletin kapsamına girer ve siyasal *bağımlılık* ise bir olgudur, ama siyasal *haklardan yoksunluk,* bir programda yer almaması gereken, *göreli* değeri olan bir söylev ibaresidir.

Paragraf 3. Bence birinci tümce değiştirilmelidir. *"Özel mülk sahiplerinin egemenliği* altında." İlkönce, bir iktisadî olguyu iktisadî açıdan açıklamak gerekir. Oysa özel mülk sahiplerinin *egemenliği* deyimi, bunun, bu haydut çetesinin siyasal *egemenliğinin* bir sonucu olduğu izlenimini, yanlış olarak, uyandırabilir. İkincisi, özel mülk sahipleri, yalnızca, "kapitalistler ile büyük toprak sahipleri" değildir (burada, burjuvaların yeri var mıdır? bunlar da bir üçüncü özel mülk sahipleri kategorisi oluştururlar mı? büyük toprak sahipleri de "burjuva" mıdırlar? onun için büyük toprak sahipleri raslansal olarak sözkonusu olduğu zaman, Almanya'da, o bütün siyasal kargaşalığımıza özel bir gerici nitelik kazandıran feodalitenin o koskoca kalıntılarını susarak mı geçiştireceğiz?). Hiç değilse henüz bugün *köylüler* ve *küçük-burjuvalar* da "özel mülk sahipleridirler"; ama bunlardan programda hiç sözedilmemektedir; onun için meram öyle anla-

* Bkz: *Seçme Yapıtlar*, 2, s. 21. — *Ed.*

tılmalıdır ki, bunlar, sözü edilen özel mülk sahipleri kategorisine sokulmuş olmasınlar.

"Sömürülenlerin ürettikleri emek araçları *ve* zenginliğin birikimi." "Zenginlik" şunlardan meydana gelir: 1. üretim araçları; 2. tüketim araçları. Onun için ilkönce zenginliğin bir *kısmından* sözetmek ve sonra da öteki kısmından değil de zenginliğin tümünden sözetmek ve bu ikisini bir "*ve*" ile birleştirmek gramere ve mantığa aykırıdır.

"*Durmadan artan bir hızla kapitalistlerin* ellerinde ... çoğalmaktadır." Ya "büyük toprak sahipleri", ya demin sözünü ettiğimiz "burjuvalar", onlar ne olacak? Eğer kapitalistler terimi burada yeterli ise, yukarda da yeterli sayılmalıydı. Ama eğer meram tam ve ayrıntılı olarak ifade edilmek isteniyorsa, bu terim yeterli değildir.

"Proleterlerin sayısı ve onların *yoksulluğu* gittikçe artmaktadır". Bunu mutlak olarak ifade etmek gerçeğe aykırı düşer. Emekçilerin örgütlenmesinin, onların gittikçe güçlenen direnişinin *yoksulluğun* artmasına set çekmesi mümkündür. Ama durmadan arttığında kuşku olmayan şey, *yarınından emin olmamadır*. İşte ben bunu eklerdim.

Paragraf 4. "Temeli özel kapitalist üretimin niteliğinin kendisinde olan plansızlık" ibaresi mutlaka düzeltilmelidir. Ben toplum biçimi olarak, iktisadî aşama olarak, bir kapitalist üretim tanırım, bir de bu aşama süresinde şu ya da bu biçimde bir *görüngü olarak* ortaya çıkan bir *özel* kapitalist üretim bilirim. Burada *özel* kapitalist üretim hangi anlama gelmektedir? *Tecrit edilmiş* özel işletmeci tarafından üretim mi? Böyle bir üretim her geçen gün bir istisna haline gelmiyor mu? *Anonim şirketlerin* kapitalist üretimi, artık *özel* üretimden çıkan ve çok sayıdaki ortaklar hesabına yapılan bir üretimdir. Ve eğer anonim şirketlerden koca sanayi kollarını boyundurukları altına alan ve tekeller kuran tröstlere geçersek, o zaman bu, yalnızca *özel üretimin* sonu demek değildir, aynı zamanda *plansızlığın* da sona ermesi demektir.[59] "*Özel*" [sözcüğü] silinsin, o zaman tümce iyi kötü işe yarar.

"Nüfusun geniş tabakalarının iflâsa sürüklenmesi." Sanki burjuvaların ve küçük-burjuvaların iflâsa sürüklenmelerinden ötürü üzülüyormuşuz izlenimini veren bu tumturaklı tümcenin yerine, ben, olayı daha basit tarzda anlatırdım:

"kent ve kır orta sınıflarının, küçük-burjuvaların ve küçük köylülerin iflâsa sürüklenmeleri, mülk sahipleriyle mülksüzler arasındaki mevcut uçurumu genişletiyor (ya da derinleştiriyor)".

Son iki tümce aynı şeyi iki kez söylemektedir. Ekte bir değişiklik tasarısı veriyorum.*

Paragraf 5. "Nedenlerin" yerine "nedenleri*nin*" demek gerekir, bu belki de dikkatten kaçmıştır.

Paragraf 6. "*Bergwerke, Minen, Gruben*", yukarıda n° 1'e bakınız. — "Özel üretim", yukarda n° 4'e bakınız. — Ben şöyle ifade ederdim: "bugünkü özel kişiler hesabına ya da anonim şirketler hesabına kapitalist üretimin, önceden kararlaştırılmış bir plan gereğince, bütün toplum hesabına sosyalist üretime dönüşümü ... ancak üretimin bu dönüşümüyle işçi sınıfının kurtuluşu ve dolayısıyla toplumun istisnasız bütün üyelerinin kurtuluşu gerçekleşecektir.

Paragraf 7. Ek I'deki kısmı buraya koyardım.**

Paragraf 8. Bizim çevremizde anlaşılması kolay bir kısaltma olan "sınıf bilinçli" (*klassen bewusst*) yerine, deyimin herkes tarafından anlaşılabilmesi ve yabancı dillere kolayca çevrilebilmesi için şöyle derdim: "sınıf konumlarının bilincine varmış işçilerle", ya da buna benzer bir şey.

Paragraf 9. Son tümce: "... koyar ... ve böylece iktisadî sömürü ve siyasal baskı gücü aynı ellerde yoğunlaşır."

Paragraf 10. "Sınıf egemenliği" sözünden sonra "ve sınıfların kendileri" eklenmelidir. Sınıfların ortadan kaldırılması bizim temel istemimizdir, bu gerçekleşmeden sınıf egemenliğinin ortadan kaldırılması iktisadî bakımdan anlamsızdır. "Herkesin eşit hakkı için" yerine "herkesin eşit hakları ve *eşit görevleri* için"i öneriyorum vb.. Bizim için *eşit görevler*, burjuva demokratik *eşit hakların* zorunlu bir tamamlayıcısıdır, ve bu, onların özgür olarak burjuvaca anlamlarını ortadan kaldırır.

Sonuncu tümceye gelince: "Savaşlarında ...", ben bu ifadeyi seve seve kaldırırdım. Muğlak içeriğiyle: "genel olarak *halkın* koşullarını iyileştirmeye yarayan" ibaresi, (kastedilen nedir?), her şeyi kapsayabilir, koruyucu gümrük ver-

* Bkz: Bu kitabın 532-533. sayfaları. —*Ed.*

** Bkz: Bu kitabın 533. sayfası. —*Ed.*

gilerini ve serbest değişimi, lonca örgütlenmesini ve meslek özgürlüğünü, tarım kredisini, kambiyo bankalarını, zorunlu aşılanmayı, alkolikliği ve alkolizme karşı savaşımı, vb., vb.. Bu ibarede söylenmek *istenen* zaten bir önceki tümcede var; hepsini aldığımızı söyledikten sonra, ayrı ayrı parçaları da aldığımızı ifade etmenin gereği var mı; benim anlayışıma göre, bu, etkiyi zayıflatır. Şimdi eğer bu tümce, özel istemlere geçişi sağlıyorsa, aşağı yukarı şu söylenebilir: "Sosyal-demokrasi, onu, *bu amaca* yaklaştırabilecek olan bütün istemleri savunur". ("Önlemler ve kurumlar" yinelendiği için çıkarılmalıdır.) Ya da daha iyisi, neyin sözkonusu olduğunu açıkça söylemektir, yani burjuvazi tarafından kaybedilmiş olan zamanın kazanılması gerektiği. Ek I'de, bu anlamda bir kesin tümce ekledim, bundan sonraki bölümde anlattığım nedenlerle, bunu çok önemli saymaktayım.

II. SİYASAL İSTEMLER

Tasarının siyasal istemlerinin büyük bir kusuru var. Asıl söylenmesi gereken *konmamış*. Eğer bu 10 istemin hepsi kabul edilse, hiç kuşku yok ki, baş siyasal istemi sonuca vardırmak için birçok araçlara sahip olurduk. Ama bu baş siyasal istemin kendisine varmış olmazdık. Reich anayasası, halka ve onun temsilcilerine tanınan hakların sınırlandırılması bakımından 1850 Prusya Anayasasının[245] kopyasından başka bir şey değildir; bunda hükümet fiilen bütün iktidara sahiptir ve meclislerin vergileri reddetme hakkı bile yoktur. Bu anayasanın çatışma dönemlerinde[230] hükümet tarafından istendiği gibi yorumlanıp uygulanabileceği tanıtlanmıştır. Reichstag'ın hakları, Prusya meclisininkilerden farklı değildir, Liebknecht'in Reichstag'ı mutlakiyetin asma yaprağı diye adlandırması bu yüzdendir. Prusya ile Reuss-Greiz-Schleiz-Lobenstein[270] arasında bir ittifak temeli üzerinde, biri ne kadar küçük alan kaplıyorsa öteki o kadar büyük alan kaplayan bu devletler arasındaki ittifak temeli üzerinde "emek araçlarının ortak mülkiyet haline gelmesini" gerçekleştirme isteminde bulunmak, besbelli ki saçmadır.

Buna dokunmak tehlikelidir. Ama her şeye karşın işleri ileri götürmek gerek. Tam bu sıra sosyal-demokrat ba-

sının büyük bir kısmında yayılmaya başlayan oportünizm, bunun ne kadar gerekli olduğunu göstermektedir. Sosyalistlere-karşı yasanın yenilenmesi korkusu ile ya da bu yasanın yürürlükte olduğu günlerde ileri sürülmüş bazı görüşleri anımsayarak, şimdi, partinin Almanya'daki bugünkü hukuk düzeyinin, bütün istemlerin barış yoluyla gerçekleşmesine elverişli olduğunun kabul edilmesi istenmektedir. "Bugünkü toplumun gelişerek yavaş yavaş sosyalizme geçeceğine", hem kendilerini, hem de partiyi inandırmak istiyorlar, ve kendilerine, toplumun sosyalizme geçerken eski toplumsal yapıyı yarı yolda bırakmak zorunda kalıp kalmayacağı; bu eski kabuğu, istakoz yavrusunun kendi kabuğunu parçalarken gösterdiği kadar bir şiddete başvurarak atıp atmayacağı sorusu sorulmadan yapılmaktadır; sanki Almanya'da toplum, bundan başka henüz yarı-mutlakiyet niteliği taşıyan ve üstelik de son derece karmakarışık olan siyasal düzenin engellerini de kırıp aşmak zorunda değilmiş gibi. Halk temsilcilerinin bütün iktidarı ellerinde topladıkları ülkelerde, anayasa gereğince, ulusun çoğunluğu seni destekledikçe, her şeyi yapabileceğin ülkelerde, Fransa ve ABD gibi demokratik cumhuriyetlerde, hanedanın geri alınması sorununun her gün basında tartışıldığı, ve bu hanedanın halkın iradesi karşısında güçsüz bulunduğu İngiltere gibi krallıklarda, eski toplumun yeni topluma doğru barış yoluyla evrime uğrayabileceği düşünülebilir. Ama hükümetin bütün iktidarı elinde bulundurduğu, Reichstag'ın ve öteki temsilî organların fiilen hiçbir güce sahip bulunmadıkları Almanya'da, böyle bir şeyi, hem de gereği yokken, iddia etmek, mutlakiyetin asma yaprağını kaldırıp onun çıplaklığını kendi vücudunla örtmeye benzer.

Böyle bir politika, sonuçta, ancak partiyi yanlış bir yola yöneltebilir. Genel, soyut siyasal sorunlar ön plana getirilmekte ve böylelikle ivediliği olan ve ilk önemli olaylarda, ilk siyasal bunalımda kendiliğinden gelip gündeme yazılan somut sorunlar gizlenmektedir. Bundan, partinin birdenbire, karar anı ile karşılaşınca şaşkınlığa uğraması ve en önemli noktalarda örgüt içinde bu sorunlar hiçbir zaman tartışılmadığı için, fikir karışıklığının ve ayrılığın hüküm sürmesinden başka bir sonuç verebilir mi? Ancak burjuvaziyi ilgilen-

dirdiği ve emekçileri hiçbir biçimde ilgilendirmediği ve bu yüzden de herkesin istediği gibi oylayabileceğinin ilân edildiği, bugün ise tam karşıt kutba birçoklarının gidip koruyucu bir politikayı benimsemiş olan burjuvaziye muhalefet etmek için, Cobden'in ve Bright'ın iktisadî saçmalıklarını tazeleyerek en saf mançisterciliğin[271] sosyalizmin en safı gibi savunulduğu gümrük vergileri sorununda olanlara bir kez daha tanık mı olacağız? Günün geçici sorunları karşısında büyük temel düşüncelerin bu unutuluşu, geçici başarılar uğruna girişilen bu yarış ve sonal sonuçları gözönünde tutmadan çevrede verilmekte olan savaşım, bugünün sonuçlarına feda edilen hareketin geleceği, bütün bunların belki de "namuslu" nedenleri vardır, ama bunlar oportünizmdir ve oportünizm olarak kalacaktır; ve "namuslu" oportünizm, belki de oportünizmlerin en tehlikelisidir!

Şimdi, ince, ama temel nitelikte olan bu noktalar nelerdir?

Birincisi. Mutlak olarak kesin olan bir şey varsa, o da, partimizin ve işçi sınıfının, egemen duruma, ancak demokratik cumhuriyet şekli altında gelebilecekleridir. Hatta, demokratik cumhuriyet, Büyük Fransız Devrimi örneğinin gösterdiği gibi, proletarya diktatörlüğünün özgül biçimidir de. Örneğin Miquel'in yaptığı gibi, en iyi adamlarımızın bir imparatorun altında bakan olmasının akla sığar bir şey olmadığı besbelli değil mi? Cumhuriyet istemini programa doğrudan doğruya koymak, hukuksal bakımdan olanaksız gibi görülmektedir, oysa bu, Fransa'da, Louis-Philippe zamanında yapılabildi, ve bugün de İtalya'da yapılmaktadır. Ama bugün Almanya'da açıkça cumhuriyetçi bir parti programının kaleme alınmasının olanaksız oluşu, bu ülkede barış yoluyla bir cumhuriyet kurulabileceği, ve yalnızca cumhuriyet değil, bir komünist toplum yaratılabileceği hayalinin ne büyük bir gaflet olduğunu tanıtlar.

Bununla birlikte, zorunluluk karşısında gene de cumhuriyet sorunu, susarak geçilebilir. Ama bence programda yer alması gereken ve yer alması mümkün olan şey, *bütün iktidarın halk temsilcilerinin elinde toplanması* istemidir. Eğer daha ileri gidilmek istenmiyorsa, şimdilik, bu kadarı yeterli olabilir.

İkincisi. Almanya'nın ulusal birliğinin gerçekleştirilme-

si. Bir yandan küçük devletlere bölünmeye son verilmelidir; — Bavyera'nın ve Würtemberg'in özel hakları[262] devam ettiği sürece, örneğin Thüringen'in haritası bugünkü yürekler acısı durumunu koruduğu sürece, varın Alman toplumunu devrim yoluyla değiştirin! Öte yandan özgül olarak Prusyalı zihniyetin Almanya'yı ezmesine son verilmesi için, Prusya ortadan kalkmalıdır ve özerk eyaletlere bölünmelidir. Küçük devletlere bölünme, ve Prusya zihniyeti, işte Almanya'nın içine hapsedilmiş bulunduğu çelişkinin iki yönü; bunlardan biri, ötekini haklı göstermenin her zaman mazereti olacaktır.

Bunun yerine ne konmalı? Benim görüşüme göre, proletarya, bölünmez tek bir cumhuriyetten başka bir biçimden yararlanamaz. Nitekim, Amerika Birleşik Devletleri'nin o muazzam toprakları üzerinde federatif cumhuriyet, Doğuda şimdiden bir engel teşkil etmeye başlamakla birlikte, bugün de bir zorunluluktur. Böyle bir şey, iki adada dört ulusun yaşadığı ve tek bir parlamentoya karşın, bugün bile hâlâ üç ayrı yasanın yanyana uygulanmakta bulunduğu İngiltere'de bir ilerleme olurdu. Küçük İsviçre'de federatif sistem, ancak bu ülke, Avrupa devletler topluluğu içinde tamamen pasif bir üye olmakla yetindiği için hoşgörüyle karşılanabilir bir engel oluşturmaktadır. Almanya için, İsviçre'ninkine benzer bir federalist örgütlenme, önemli bir gerileme olurdu. Federal bir devleti, bütün halindeki devletten, iki nokta ayırdeder; birincisi, federasyonun üyesi olan her devletin, her kantonun kendi medenî hukukuna ve ceza yasasına sahip bulunması, kendi adlî örgütlenmesine sahip bulunmasıdır; ikincisi, halkın meclisi yanında, her kantonun, büyük olsun, küçük olsun, oyunu kullanabildiği bir devletler temsilcileri meclisinin bulunmasıdır. Ne mutlu ki, biz, birinci noktayı aşmış bulunuyoruz ve onu yeniden kabul ettirmek için harekete geçecek kadar safdil değiliz. İkinci noktaya gelince, buna da federal konsey biçiminde malik bulunmaktayız ve bu olmadan da yapabiliriz, — üstelik bizim "federal devletimiz", daha şimdiden, merkezî tek devlete doğru geçişi ifade etmektedir. Ve 1866'da ve 1870'te yukardan yapılmış olan devrimi geriletmek bize düşmez; tam tersine, biz, buna aşağıdan bir hareketle gerek-

li tamamlamayı ve iyileştirmeyi sağlamalıyız.

Demek ki, tek bir cumhuriyet. Ama, 1798'de kurulmuş olan imparatorluğun imparatorsuz şekli olan bugünün Fransız Cumhuriyeti anlamında değil.[272] 1792'den 1798'e kadar her Fransız ili, her belediye, Amerikan modeline uygun olarak kendi tam özerk yönetimine sahip bulundu, bize de böyle bir şey gerek. Böyle bir özerklik nasıl örgütlendirilebilir ve bürokrasisiz nasıl edilebilir, Amerika ve Birinci Fransız Cumhuriyeti, bunun nasıl olacağını bize gösterdi; Avustralya, Kanada ve öteki İngiliz kolonileri de bugün bize bunu göstermektedirler. Böyle bir eyalet ve belediye özerkliği, örneğin kantonun konfederasyona göre pek bağımsız bulunduğu, ama bu bağımsızlığın, ilçeye (*Bezirk*) ve belediyeye karşı da olabildiği İsviçre federalizminden çok daha özgürdür. Kanton hükümetleri, ilçe mülkî âmirlerini (*Bezirkesstatthalter*) ve valileri tayin ederler; oysa İngilizce konuşulan ülkelerde böyle bir şey yoktur, ve biz de, gelecekte, bunlardan, Prusyalı il ve hükümet müşavirlerinden olduğu gibi (*Londrat* ve *Regierungsrat*) kendimizi kurtarmalıyız.

Bütün bunlardan, programa fazla bir şey aktarmak mümkün değildir. Eğer bunun sözünü ediyorsak, bu, böyle şeylerin söylenmesine izin olmayan Almanya'da durumun özelliğini belirtmek içindir ve aynı zamanda böyle bir durumu, komünist toplum biçimine yasal yoldan sokmak isteyenlerin ne ölçüde hayale kapıldıklarını göstermek için. Bu, üstelik, partinin yönetim komitesine, doğrudan doğruya halk tarafından yasama ve parasız adaletin dışında, başka önemli siyasal sorunların olduğunu anımsatmak içindir de; sonuç olarak bu ikisi olmasa da biz ilerleriz. Genel güvensizlik sonucu, bu sorunlar bir günden ötekine birdenbire günün en ivedi sorunları haline gelebilir, eğer biz, bunları aramızda tartışmadıksa, biz bu konularda görüş birliğine varmadıksa, o zaman ne hallere düşeriz?

Ama programa, her şeye karşın sokulması mümkün olan ve hiç değilse dolaylı olarak söyleme olanağına sahip bulunmadığımız şeyin ifade edilmesine yarayabilen şu istemdir:

"İlin, ilçenin ve belediyenin, halkın genel oyu ile seçilmiş görevliler tarafından tam özerk olarak yönetimi. Devlet tarafından tayin olunan bütün yerel yüksek memurla-

rın ve il yüksek memurlarının (*autorités*) kaldırılması."

Bunun dışında, programda yukarda incelediğim noktalarla ilgili başka istemlerin de formüle edilip edilemeyeceğini benim buradan kestirmem, sizin oradan tayin etmenizden daha zordur. Ama bu sorunların, parti içinde çok gecikilmiş olmadan tartışılması iyi olur.

1. "Seçim hakkı ile oy hakkı, sırasıyla seçimler ile oylar" arasındaki ayrımın ne anlamda yapıldığını kavrayamadım. Eğer böyle bir ayrım zorunlu ise, bunu, herhalde açıkça ifade etmek ya da tasarıya eklenecek bir yorumda açıklamak gerekir.

2. "Halkın öneri ve veto hakkı" *niçin*? Şunu eklemek gerekir: ulusal temsilin bütün yasa ve kararları için.

5. Kilisenin ve devletin tamamen birbirinden ayrılması. Bütün dinsel topluluklar, istisnasız, devlet tarafından özel topluluklar olarak nitelendirilecektir. Bunlar hazineden gelme malî desteklerden yoksun kalacaklar ve merkezî eğitim bakanlığına tâbi okullar* üzerindeki etkilerini yitireceklerdir. (Ama buna karşın, kendi olanaklarıyla, bunların *kendi özel* okullarını açmalarını ve orada saçmalıklarını öğretmelerini yasaklayamayız!)

6. Bu durumda "okulun layikliği" çıkarılmalıdır, bunun yeri bir önceki paragraftadır.

8 ve 9. Burada dikkati şu nokta üzerine çekmek isterim: bu noktalar şunların "devletleştirilmesini" gerektirmektedir: 1. *avukatların, 2. hekimlerin, 3. eczacı, dişçi, ebe, hastabakıcıların* vb., vb.. Üstelik daha sonrası için işçi sigortalarının tam olarak devletleştirilmesi istenmektedir. Peki bu iş Bay De Caprivi'ye teslim edilebilir mi, ve bütün bunlar daha önce, her türlü devlet sosyalizmine karşı çıkan bildiri ile tam uygunluk halinde midir?

10. Burada ben şöyle derdim: "Devlette, ilçe ve belediyelerde masrafları karşılamak için vergilerin, gerekli olduğu ölçüde artanoranlı ... vergiler. Merkezî devletin olsun, yerel yönetimin olsun, koymuş oldukları bütün dolaylı vergilerin, resimlerin vb. ortadan kaldırılması." Geri kalanı gereksizdir ve güdülerin yorumu ya da açıklamasından başka bir şey değildir; bunlar ancak metni zayıflatabilir.

* Özel okullara karşıt olarak. —*Ed.*

Paragraf 2. Koalisyon hakkı, Almanya'daki kadar hiçbir yerde, devlet karşısında, bir güvenceye gereksinme duymaz. "Düzenlemek için..." ibaresiyle başlayan son tümce 4. madde olarak eklenmeli ve bu bakımdan kaleme alınmalıdır. Burada belirtilmelidir ki, yarısı işçilerden, yarısı da patronlardan oluşacak çalışma odalarıyla biz okkanın altına gideriz. Bu sistemle, uzun yıllar boyunca, çoğunluk, patronlardan yana olacaktır, işçiler arasında bir "kara koyunun" bulunması neye yarar. Eğer, bir çatışma halinde, bu *iki yarı,* fikirlerini *ayrı olarak* ileri süreceklerdir diye bir kayıt konmayacaksa, bir patronlar odası ve onun *yanında da* bir bağımsız işçiler odasının olması yeğlenir.

Son karara varmadan önce, tasarının, bir kez daha, Fransız programı[273] ile karşılaştırılmasını isterdim; bana öyle geliyor ki, özellikle n° 3 için bu programdan alınacak çok şey var. İspanyol programına[274] gelince, ne yazık ki, zamanım olmadığı için onu arayamayacağım. Bu program da birçok bakımlardan çok iyi bir program.

BİRİNCİ KESİME EK

1. "Hendek, taşocağı" [sözcükleri —ç.] kalkmalı — "Demiryolları ve öteki ulaştırma araçları."

2. Elkoyucularının (ya da sahiplerinin) ellerinde, emeğin toplumsal araçları sömürü araçları haline gelmişlerdir. İşçinin emek araçlarının, yani bu yolla koşullanan yaşama araçlarının elkoyucusunun ekonomik boyunduruğuna girmesi, bütün biçimleri içinde köleliğin temelidir: toplumsal sefalet, zihinsel çöküş ve siyasal bağımlılık.

3. Sömürülenin yarattığı zenginliğin bu sömürüsü altında, sömürenin —kapitalistler ve büyük toprak sahiplerinin— ellerinde giderek daha hızlı bir biçimde yoğunlaşır; sömürenle sömürülen arasındaki emek ürününün dağılımı giderek daha eşitsizlenir ve proletaryanın sayısı ve güvensizliği çok daha büyür, vb..

4. *"Özel"* (üretim) yerine ... kentsel ve kırsal orta sınıfların, küçük-burjuva ve küçük köylülerin yıkımıyla ortaya çıkan gerileme, varlıklılarla varlıksızlar arasındaki yarığı genişletir (ya da derinleştirir), genel güvensizliği top-

lunun olağan durumu haline getirir ve emeğin toplumsal araçlarının elkoyucuları sınıfının ekonomik ve siyasal önderliği görevini ve yeteneğini yitirmişlerdir.

5. "Onun" nedenleri.

6. ... ve bireyler ya da anonim şirketler adına yapılan kapitalist üretimin bir tüm olarak toplum adına sosyalist üretime dönüşmesi ve önceden kabul edilen plana uygun, kapitalist toplumun maddî ve manevî koşullarını kendisinin yarattığı ve ancak onunla işçi sınıfının kurtuluşunun ve onunla birlikte toplumun istisnasız tüm üyelerinin kurtuluşunun gerçekleştirildiği bir dönüşme.

7. İşçi sınıfının kurtuluşu yalnızca işçi sınıfının kendi işi olabilir. Besbelli ki, işçi sınıfı, kurtuluşunu, ne kendi karşıtı ve sömürücüsü olan kapitalistlere, ne büyük toprak sahiplerine, ne de büyük sömürücülerden yana işleyen rekabetle boğulan veya bunların ya da işçilerin saflarına geçmekten başka bir seçenekleri olmayan küçük-burjuvazi ve küçük köylüye terkedebilir.

8. ... sınıf konumlarının bilincine varmış işçilerle, vb..

9. ... koyar ... ve böylece işçilerin iktisadî sömürüsü ve siyasal baskısı aynı ellerde yoğunlaşır.

10. ... sınıf egemenliği ve sınıfların kendileri ve kökeni (sonu kalkmalı) ... vb. olmaksızın herkesin eşit hakları ve eşit görevleri için. İnsanlık ... için savaşımında, Almanya'nın geri siyasal durumuyla engellenmektedir. Önce ve en önemlisi, hareket için yer kazanmak, feodalizmin ve mutlakiyetin yoğun kalıntılarını ortadan kaldırmak, kısacası, Alman burjuva partilerinin pek korkakça yürütmek durumunda kaldığı ve hâlâ yürüttüğü işi yerine getirmek zorundadır. Böylece, en azından şimdi, öteki uygar ülkelerde burjuvazinin gerçekleştirmiş olduğu bu tür istemleri de programına almalıdır.

18 ile 29 Haziran 1891'de
yazılmıştır

Önce (eksiz) *Die Neue Zeit*
Bd. 1, n° 1, 1901-02'de yayınlanmış
ve tam olarak Marx ve Engels'in
Seçme Yapıtlar, Vol XVI, Kısım II, 1936'da
ilk Rus baskısı yapılmıştır

FRİEDRİCH ENGELS

İNGİLTERE'DE EMEKÇİ SINIFLARIN DURUMU'NA ÖNSÖZ

İNGİLİZCE bir çevirisi elinizdeki kitapla sunulmakta olan bu çalışma ilk olarak Almanya'da 1845 yılında yayınlanmıştır. Yazar o zamanlar henüz gençti, yirmidört yaşındaydı ve eseri de hem iyi ve hem de eksik, ama yazarın her ikisi için de utanmasını gerektirmeyen yanlarıyla bu gençliğinin izlerini taşımaktadır. Çalışmam, İngilizceye 1885 yılında, Amerikalı bir bayan, Mrs. F. Kelley-Wischncwetzky tarafından çevrilmiş, ertesi yıl New York'ta yayınlanmıştır. Amerika baskısı hemen tükendiği için Atlantik'in bu yakasında hiçbir zaman yeterince dağıtımı yapılamamıştır. Elinizdeki İngilizce basım, telif haklı baskısı ilgili tarafların herbirinin onayı ile yayına hazırlanmış bulunmaktadır.

Amerika'daki baskı için yeni bir Önsöz ve Ek, yazarı tarafından İngiliz dilinde kaleme alınmıştır. Birincisinin ki-

tabın kendisi ile fazla bir bağlantısı yoktu; o zamanın Amerikan işçi sınıfı hareketini ele almaktaydı, bu nedenle, bu baskıda ilgisiz bulunarak, kitaba alınmamıştır; ikincisi özgün Önsöz— ise, kitabın başlarında.

Bu kitapta anlatılan durum birçok bakımlardan bugüne ve İngiltere açısından da düne aittir. Herkesin kabulünü kazanmış bulunan yapıtlarda açıkça ifade edilmemiş de olsa, kapitalist üretim ne denli büyük boyutlara erişmişse, gelişmesinin ilk dönemlerine özelliğini kazandıran küçük çaplı hırsızlık ve bezirgânlık gibi işlevi desteklemesinin de o denli güçleşeceği hâlâ modern ekonomi politiğin yasalarındandır. En alt düzeydeki Avrupa ticaretinin temsilcisi olan Polonya Yahudileri, kendi ülkelerinde çok yararlandıkları ve buralarda da kullandıkları yalan-dolan şeklindeki iş numaralarının, Hamburg ya da Berlin'e gelir gelmez, artık modası geçmiş, yeri kalmamış şeyler olduklarını anlamakta, aynı şekilde, Berlinli ya da Hamburg'lu bir komisyoncu, Yahudi de olsa hıristiyan da olsa, ucuz kumaş ve pamuk ipliği almak için Manchester Borsasında birkaç ay geçirdikten sonra, kendi ülkesinde akıllıca bir iş olarak kabul edilen, bir parça daha incelik kazanmış olsalar bile gene de eskisi gibi işe yaramayan eski hile ve numaraları bir tarafa bırakmasının iyi olacağını anlayacaktır. Gerçek şudur ki, zamanın para demek olduğu ve yalnızca zamanı harcamamak ve gereksiz belalarla uğraşmamak için belirli ticaret ahlâkı standartlarının oluşturulduğu büyük boyutlara erişmiş bir piyasa mekanizmasında, bu tür oyunların artık yapacağı bir şey kalmamıştır. İmalâtçı ile "elleri" arasındaki ilişkilerde de durum aynıdır.

1847 bunalımından sonra, ticaretin yeniden canlanması, yeni bir sanayi çağının doğuşuydu. Tahıl Yasalarının[87] yürürlükten kaldırılması ve ardından gelen malî reformlar, İngiliz sanayiine ve ticaretine arayıp durduğu tüm rahatlığı vermiş bulunuyordu. Bunun hemen ardından Kaliforniya'daki ve Avusturalya'daki altın madeni alanlarının bulunması geldi. Sömürgelerdeki pazarların İngiliz mamullerini satın alma kapasiteleri, gitgide artan bir oranda hızla gelişti. Sonunda, Hindistanlı milyonlarca çıkrık, Lancashire'lı makineleştirilmiş dokuma tezgahları tarafından ezilip

yokedildi. Çin hergün biraz daha açık ülke durumuna getirilmekteydi. Her şeyden çok Birleşik Devletler —ticarî açıdan söyleyecek olursak, o zamanların, diğerleri ile hiç karşılaştırılamayacak kadar büyük bir sömürge pazarıydı—, hızla gelişen bu ülkenin kendisini bile şaşırtan hızda bir ekonomik gelişmeyi gerçekleştirmekteydi. Ve son olarak, bir önceki yüzyılın bitiminde ortaya çıkan yeni ulaşım ve iletişim araçları —demiryolları ve Okyanusu aşan buharlı gemiler— artık uluslararası düzeyde çalıştırılabilecek bir düzeye gelmiş ve şimdiye kadar yalnızca bir potansiyel olarak varolan bir dünya pazarını gerçekleştirmiş bulunuyorlardı. Bu dünya pazarı, ilk zamanlar, daha çok, sattıkları işlenmemiş ürün fazlalarının büyük bir kısmının tüketicisi olan ve işlenmiş ürün (mamul) gereksinmelerinin büyük kısmını karşılayan tek bir imalâtçı merkez ile onun etrafındaki çok sayıda ve daha ziyade tarımsal nitelikte olan ülkelerden oluşmaktaydı. Bu durumda, bugün bize nispeten ilkel ve önemsiz görünen İngiltere'nin sanayideki ilerlemesinin erişilmez ve büyük bir ilerleme oluşuna şaşmamak gerekmektedir. Ve bu gelişme oranında, imalât sanayiinin de belirli bir derecede ahlâk kazandığı görülmeye başlanmıştır. Bir imalâtçının diğer bir imalâtçıya karşı, çalışanların sırtından küçük hırsızlıklar yaparak rekabet etmeye çalışması artık fazla bir yarar sağlamıyordu. Ticaret, bu ilkel para kazanma yollarını artık eskitmiş, aşmıştı; imalât alanındaki milyonerler için bunlar kullanılmaya değer şeyler olmaktan çıkmış, yalnızca birkaç *peny*'ye bile elaçacak durumdaki küçük ticaret erbabının güçlükle varlıklarını sürdürmesine yarıyordu. Böylece, trampa sistemi ezilip aşılmış, On Saatlik İşgünü yasası[275] çıkarılmış, çoğu Serbest Ticaret anlayışına ve kısıtlamasız rekabete karşı nitelikte olan, ama güçsüz kardeşlerine karşı dev boyutlardaki kapitalistleri açıkça kayıran ikinci dereceden birçok diğer reformlar yapılmıştı. Ayrıca, şirketlerin hacmi arttıkça, çalışanların sayısı çoğaldıkça, şirketin sahibi ile işçiler arasındaki çatışmaların yolaçtığı kayıplar ve sorunlar da büyüyor; böylece, özellikle büyük şirketlerde, şirket sahiplerinde yeni bir anlayış doğuyor, onların gereksiz tartışmalardan kaçınmalarını, sendikaların gücünü kabullenmelerini, giderek, hat-

ta, durum elverdiğinde, grevlerin bile kendilerinin amaçları için hizmete koşulabilecek güçlü birer araç olduklarını anlamalarını sağlıyor. Şimdiye kadar işçi sınıfına karşı açılan savaşta önderlik yapan büyük imalâtçılar, bugün barış ve uyumdan sözedenlerin en önünde yeralmışlardır. Ve bu, hiç de sebepsiz değildir. Gerçekte bu yeni adalet ve hayırseverlik tutkusu, sermayenin, geçmiş yıllarda yaptıkları küçükbüyük demeden işçiden çaldıkları kendileri için artık önemini yitirmiş, gerçek bir başağrısı durumuna gelmiş bulunan bir avuç kimsenin ellerinde toplanmasında, ve kendilerinden küçük, iki yakalarını biraraya getiremeyen rakiplerinin daha tez, daha kesinlikle ezilmelerinde bir araç oluşundandır. Nitekim üretimin kapitalist sistemi temel alarak gelişmesi —hiç olmazsa önde gelen sanayilerde, çünkü ikinci derecedeki dallarda henüz bu duruma erişilmemiştir— sınaileşmenin ilk aşamalarında işçinin kaderini üzüntü verici bir duruma sokan önemsiz sorunları ortadan kaldırmaya yetmiştir. Bu nedenle, gitgide daha açıkça, işçi sınıfının içinde bulunduğu sefaletin nedeninin, bu ikinci dereceden dertlerde değil, ama *kapitalist sistemin kendisinde* aranması gerektiği anlaşılmaktadır. Ücretli işçi, kapitaliste, belirli bir gündelik tutarı karşılığında, kendi emek-gücünü satmaktadır. Birkaç saatlik çalışması ile, [kendisine ücret olarak verilen —ç.] bu miktar değeri üretmektedir; ama yaptığı sözleşmenin özü gereği, işgününü tamamlamış sayılması için günün diğer saatlerinde de çalışması gerekmekte; bu ek artı-emek saatlerinde ürettiği artı-değer, kapitaliste hiç bir maliyet yüklemez, ama onun cebine girer. Uygar toplumları, bir yanda tüm üretim ve yaşama araçlarının sahibi olan az sayıdaki Rothschild'lere ve Venderbilt'lere, diğer yanda ise, emek-gücünden başka şeyi olmayan çok büyük sayıda ücretli işçiye ayırıp bölen sistemin temeli budur. Bu sorunun nedeninin, şu ya da bu, ikinci dereceden sorunlar değil, ama sistemin kendisi olduğu gerçeği 1847'den beri İngiltere'de kapitalizmin gelişmesiyle açıkça görülür hale gelmiştir.

Kolera, tifüs, çiçek ve diğer hastalıkların sık sık salgınlara yolaçmaları İngiliz burjuvazisinin, eğer kendisinin ve ailesinin bu salgınlara kurban gitmesini istemiyorsa,

kent ve kasabaların sağlık ve temizlik durumlarını iyileştirmek zorunda olduğunu anlamasını sağlamıştır. Böylece, bu kitapta anlatılan sefaletlerin ve kötülüklerin en sivri olanları ya ortadan kalktı, ya da biraz daha göze çarpmaz duruma getirilmiş oldu. Yani kirli su yolları yapıldı, eskileri onarıldı, anlatılan "sefalet mahalleleri"nin birçoğuna yeni ve geniş sokaklar yapıldı. "Little İreland"[276] ortadan kaldırıldı, "Seven Dials"[277] ise ortadan kaldırılmak üzere sıradadır. Ama bunlardan ne çıkar? 1844 yılında pastoral (lirik) duygularla anlattığım birçok bölge de, kentlerin gelişmesiyle aynı yoksul ve bakımsız duruma düşmüş bulunuyor. Artık yalnızca domuzlara ve süprüntü yığınlarına karşı tahammülsüzlük gösterilmektedir. Burjuvazi işçi sınıfının yoksulluğunu örtbas etmede çok becerikli oldu. Ama işçilerin konutları konusunda öz olarak hiç bir gelişme sağlanamadığı, 1855 yılında Kraliyet Komisyonunun "Yoksulların Konutları üzerine" yazdığı raporda açıkça ifade olunmuştur. Diğer alanlarda durum budur. Çıkarılan polis önlemleri sayınakla tükenmeyecek kadar çoktur, ama bunlar, işçilerin yoksulluğunu ortadan kaldırmamakta, yalnızca sınırlandırmaktadır.

Anlattığım gençlik çağındaki kapitalist sömürü düzeyini İngiltere aşmış bulunuyor, ama birçok diğer ülkeler bu aşamaya yeni girmiş bulunuyor. Fransa, Almanya ve özellikle Amerika —benim 1844 yılında sezdiğim gibi— artık bugün İngiltere'nin sanayideki tekel durumunu gitgide yıkmaya çalışan güçlü rakipler durumuna gelmişlerdir. Bu ülkelerdeki sanayiciler, İngiltere'dekilere göre henüz gençtirler, ama çok daha büyük bir hızla gelişmekte; dikkat çekici bir biçimde, bugün, İngiltere'nin 1844 yılındaki gelişme aşamasına varmış bulunmaktadırlar. Amerika ele alındığında benzerlik çok daha göze çarpıcıdır. Elbette, işçi sınıfının içinde bulunduğu dışsal koşullar Amerika'da çok farklıdır, ama orada da aynı ekonomik yasalar geçerlidir ve sonuçlar, her bakımdan özdeş olmasa bile, aynı nitelikte olacaktır. Nitekim Amerika'da da çalışma saatlerinin azaltılması, işgününün, özellikle fabrikalarda çalışan kadınlar ve çocuklar için yasayla kısıtlanması konusunda aynı savaşım verilmekte; *truck-system,* ve kırsal bölgelerde "patronların" işçiler üze-

rinde egemenlik kurması için bir araç olarak kullanılan *cottage system*[278] bütün gelişimiyle ortaya çıkmış bulunmaktadır. 1886 yılında 12.000 Pennsylvania'lı maden işçisinin Connellsville bölgesinde yaptıkları büyük grevin[279] haberlerini veren Amerikan gazetelerini gördüğümde, 1844'te anlattığım Kuzey İngiltere'deki kömür madenleri işçilerinin grevini okuyormuş gibi oldum. İşçilerin aynı sahte ölçümlerle aldatılması; aynı *truck-systme*; madencilerin direnişini kırmakta kapitalistlerin son, ama ezici çareleri olan işçilerin şirketlere ait olan kulübelerden çıkarılıp evsiz-barksız bırakılmaları.

Bu çeviride, kitabımı bugüne kadar getirmeye, 1844 yılından bu yana olan değişiklikleri her ayrıntısı ile belirtmeye girişmedim. Bunun iki nedeni vardı: birincisi, bunu gereğince yapabilmek için, kitabın hacmini şimdikinin iki katına çıkarmak gerekmekteydi; ikincisi, Karl Marx'ın İngilizce çevirisi kamuya sunulmuş bulunan *Kapital*'inin ikinci cildi, İngiliz işçi sınıfının durumunu 1865 yılındaki görünümüyle, yani İngiliz sanayinin gücünün doruğa ulaştığı görünümüyle çok açık bir biçimde anlatmakta olmasıdır. Bu durumda, Marx'ın ünlü yapıtında ortaya koymuş olduğu esasları ben de bir kez daha yineleme durumunda kalacaktım.

Bu kitabın genel teorik —felsefî, ekonomik ve siyasal— bakış açısının bana göre bütün bütüne aynı olmadığını söylemek gerekmez sanıyorum. Çağdaş uluslararası sosyalizm, büyük ölçüde, hatta bütün bütüne yalnızca Marx'ın çabalarıyla bir bilim olarak gelişimini gerçekleştirmişse de, 1844 yılında henüz varlığını kazanmış bulunuyordu. Benim kitabım, [bilimsel sosyalizmin —ç.] ilkel (*embryonic*) gelişiminin aşamalarından birini temsil etmektedir; ve tıpkı insan ceninin ilk aşamalarında balık-atalarımızın solungaçlarını taşıyor olabilmesi gibi, her yerde modern sosyalizmin atalarından birinden, Alman felsefesinden gelişinin izlerini taşımaktadır. Nitekim, bu kitapta en çok vurgulanan sonuçlardan biri, komünizmin, yalnızca işçi sınıfının parti doktrini değil, ama kapitalistler de dahil olmak üzere, tüm toplumun bugünkü dar koşullarından kurtarılmasını içeren bir teori sayılması gerektiği olmuştur. Soyut olarak bu görüş yeterli derecede doğru ise de, pratikte mutlak ola-

rak yararsız, bazan da zararlı bir görüştür. Varlıklı sınıflar kurtulma gereksinmesi diye bir şey duymadıkları, tersine, işçi sınıfının kendi kurtuluşuna da ısrarla ve inatla karşıtlık gösterdikleri sürece, toplumsal devrimin, yalnızca işçi sınıfınca hazırlanması ve gerçekleştirilmesi gerekmektedir. 1789'un Fransız burjuvazisi de burjuvazinin kurtuluşunun tüm insanlığın kurtuluşu olacağını bildirmiştir; ama soylular ve ruhban bu görüşe katılmadılar; yapılan öneri —feodalizm yönünden ve ona oranla bugün için soyut bir tarihsel doğru olmakla birlikte— çok geçmeden yalnızca bir duygusallık olduğunu ortaya koydu, devrimci savaşımın ateş yağmuru karşısında bütün bütüne ortadan kayboldu. Ve bugün de, gene aynı kimseler, yüce görüş açılarının "tarafsızlığı"ndan, işçilere, kendi sınıf çıkarlarından ve sınıf savaşımlarından daha yücelere erişecek bir sosyalizmin vaizliğini yapmakta, daha da yüce saydıkları bir insanlık için, birbirine karşı savaşım veren her iki sınıfın çıkarlarını uzlaştırmaya çalışmaktadırlar, —bu tür kimseler ya öğrenmeleri gereken pek çok şey olan yeni dönmelerdir ya da işçilerin en berbat düşmanlarıdır—, koyun postuna bürünmüş canavarlardır.

Kitapta büyük sanayi bunalımlarının yinelenme devrelerinin beşer yıl olduğu ifade olunmaktadır. Bu devre, olayların 1825 yılından 1842 yılına kadarki gelişme akışından çıkarılmış bir süredir. Ama 1842 yılından 1868 yılına kadarki sanayi tarihi, gerçek devrelerin on yıllık süreler olduğunu; aradaki nöbetlerin (*revulsions*) ikincil nitelikte ve kaybolmakta olduklarını göstermiştir. 1868'den beri, daha da sıklaşarak, gidişat gene değişmiştir.

Bu kitaptaki birçok kehaneti, bunlar arasında hâlâ gençliğimin verdiği ateşlilikle (*ardour*) cüret ettiğim biri olan, İngiltere'de yakın bir devrimin beklenebileceği kehanetini kitaptan özel olarak ve bilerek çıkarmadım. Önemli olan, bunların birçoğunun gerçekleşmemesi değil, tersine, çoğunun olaylarca kanıtlanmış olması, ve İngiliz ticaretinin, Kıtadan ve özellikle Amerika'dan yönelen rekabet yüzünden kritik bir durumla karşı karşıya kalabileceğini —o zaman kısa bir süre içinde olacak gibi görmüştüm— kestirmiş olmam ve bunun bugün gerçekleşmiş bulunmasıdır.

Bu konuda, kitabını bugünün durumuna kadar getirmek ve 1 Mart 1885'te Londra'da *Commonweal*'da[280] yayınlanan "1845 ve 1885'te İngiltere" başlıklı makalemi buraya almak istek ve zorunluluğundayım. Bu makalem, İngiliz işçi sınıfının geçen kırk yıllık süre içindeki tarihçesini vermektedir:

"Kırk yıl önce İngiltere, ne yandan bakılırsa bakılsın, ancak zor kullanılarak çözülebilecek bir bunalım ile karşı karşıya idi. İmalâttaki gelişmenin çok büyük ve hızlı oluşu, dış pazarlardaki ve talepteki artışı çok gerilerde bırakmış bulunuyordu. Her on yılda bir sanayiin gelişimi genel bir ticarî bunalımla ve şiddet görünümü içinde kesintiye uğramakta, bunun ardından, uzun bir kronik depresyon döneminden sonra, kısa süreli esenlik yılları geliyor, ama her defasında, aşırı bir üretim fazlası ve yeni bir çöküş ile sonuçlanıyordu. Kapitalist sınıf tahılda serbest ticaret istiyor, bunu gerçekleştirmek için kentlerde açlık içinde yaşayan nüfusu tekrar geldikleri yerlere, köylere göndermek, onları kentlerde ekmek dilenen yoksullar olarak tutmaktansa, John Bright'ın dediği gibi düşmanı kuşatmakta yararlanacakları bir ordu olarak kullanmak tehdidinde bulunuyorlardı. Kentlerdeki işçi kitleleri siyasal iktidardan kendilerine de pay verilmesini istiyorlardı — Halk Buyrultusu;[89] küçük esnafın büyük çoğunluğu tarafından destekleniyordu. Aralarındaki tek fark Hakların fiziksel güçle mi, yoksa moral güçle mi elde edilmesi gerektiği konusundaydı. Bunların ardından ise 1847 yılında ticarî yaşamdaki yıkım ve İrlanda'daki açlık bunalımı gelmişti. Bu ikisi ise, devrimin eşiğe kadar yaklaşması oluyordu.

"1848 Fransız Devrimi, İngiliz orta sınıfının kurtuluşunu sağlamıştır. Muzaffer Fransız işçilerinin sosyalizmden yana olduklarını haykırmaları, İngiltere'deki küçük orta sınıfı ürkütmüş, ve İngiliz işçi sınıfının dar ama daha gerçekçi hareketinin dağılmasına neden olmuştur. Çartizm kendini en güçlü göstermek zorunda olduğu bir zamanda, 10 Nisan 1848'de, dışsal görünümdeki çöküşünü bile bekleyemeden, içinde çökmüş bulunuyordu.[91] İşçi sınıfı hareketi bastırılmıştı. Kapitalist sınıf her yerde zafere ulaşmıştı.

"1831 Reform Tasarısı,[06] toprak aristokrasisine karşı

tün bir kapitalist sınıfın zaferi olmuştur. Tahıl Yasalarının lağvedilmesi *imalâtçı* kapitalistlerin zaferi, yalnızca, toprak aristokrasisine karşı değil, ama çıkarları toprağa bağlı çıkarlarla azçok bağıntılı olan —bankerler, borsa tellalları, irad sahipleri gibi— bir kesim kapitaliste karşı da kazanılmış bir zaferdi. Serbest ticaret, İngiltere'nin içerde ve dışarda, ticarî ve malî politikasının imalâtçı kapitalistlerin, artık ulusu temsil eden bu sınıfın çıkarlarına uygun duruma getirilecek biçimde değiştirilmesi demek oluyordu. Ve bu alanda dediklerini hiç duralamadan yapmasını da bildiler. Sanayi üretimine güçlük çıkaran her şey acımasız biçimde yokedildi. Bütün gümrükler ve tüm vergi sistemi köklü değişikliklerden geçirildi. Her şey tek bir amaca, imalâtçı kapitalistler için canalıcı önem taşıyan tek bir amaca bağımlı kılındı: hammaddenin, ve özellikle işçi sınıfının yaşam olanaklarının ucuzlatılması; hammadde maliyetlerinin indirilmesi, ücretlerin *—geriletilmesi mümkün olmasa da—* düşük tutulması. İngiltere, dünyanın imalâthanesi haline getirilecekti; bütün bir dünya, İngiltere için, İrlanda zaten dünden beri İngiltere için ne ise, o duruma gelecekti — İngiltere'nin mamul maddelerinin pazarı, buna karşılık İngiltere'ye hammadde ve besin sağlayan ülkeler olacaklardı. Tarımsal bir dünyanın sanayici büyük odağı olan bir İngiltere ile, onun etrafında dönüp duran tahıl ve pamuk üreten ve sayıları durmadan artan İrlanda'lar, sanayide bir güneş sistemi. Ne parlak bir gelecek olacaktı!

"İmalâtçı kapitalistler bu büyük amaçlarını gerçekleştirmek için, sağlam bir mantıkla ve kendilerini o güne dek Kıtadaki darkafalı rakiplerinden ayıran geleneksel ilkelere karşı saygılarını alabildiğine yitirerek yola çıktılar. Çartizm bir kenarda ölüme terkedilmişti. 1847 dönüşümü tükenip gittikten sonra doğallaşan ticarî refahın geri gelmesi serbest ticaretin adamakıllı itibar kazanmasına yolaçtı. Bütün bu koşullar İngiliz işçi sınıfını, siyasal yönden, imalâtçılarca yönetilen bir parti olan Büyük Liberal Partinin dümen suyuna girmesine yolaçtı. Kazanılan üstünlüğün, sağlamlaştırılması gerekiyordu. İmalâtçı kapitalistler, serbest ticarete değil de, serbest ticaretin canalıcı ulusal sorun haline getirilmesine karşı oluşan çartist muhalefetten, orta

sınıfın ulus üzerinde, işçi sınıfının yardımı olmadıkça, hiçbir zaman tam bir denetim kuramayacağını biliyordu ve bunu bugün biraz daha öğreniyordu. Böylece, bu iki sınıf arasındaki ilişkilerde zamanla bir değişme oldu. Bir zamanlar imalâtçıların korkulu rüyası olan Fabrika Yasalarına gönüllü bir itaatle de kalınmayıp, bu yasaların her iş dalında düzenlenişi yasalar olarak geçerlik kazanmaları için yasal düzenlemelere gidildi. Şeytan icadı diye eskiden beri lânetlenen işçi sendikalarına bile tam yasallık tanınıyor, işçiler arasında "makbul" ekonomik görüşleri yayıp benimsetmekte yararlı ve yasal kuruluşlar olarak görülüyordu. 1848 yılına kadar en mel'un şeyler sayılan grevler bile, artık, hele patronların kendileri tarafından ve tahrik edildiğinde onların seçtiği zamanlarda yaptırılabilirse, kimi zaman yarar bile sağlayabilecek şeyler sayılıyordu. Hukuksal sözleşme biçimlerinden bazıları, özellikle işçileri efendilerinin karşısında ast durumuna indirgeyen en katlanılmaz olanları, ortadan kaldırıldı. Ve, pratikte, dehşet verici 'Halkın Buyrultusu', fiilen, bu isteklere acımasızca karşı çıkmış bulunan imalâtçıların siyasal programı olarak benimsenmiş bulunuyordu. *'Oy Hakkının Mülkiyetli Sınıftan Olmaya Bağlanmasının Kaldırılması'* ve *'Gizli Oyla Seçim'* gibi konularda yasalar çıkarılmaya başlanıyordu. 1867[94] ve 1884[281] Reform Yasaları, hiç değilse, bugünkü Almanya'dakilere benzer biçimde, *'genel oy hakkı'*na yakın bir devrimi oluşturuyor; bugün parlamentonun önüne geçirilmiş bulunan *'yeniden dağıtım yasası'* —genel olarak Almanya'dakilerden daha az eşit olmayan— eşit seçim bölgeleri sistemini getiriyor; gerçekte bugün varolmaları bile, yakın bir gelecekte *'üye aidatları'* ve *'yıllık parlamentolar'*ın da gerçekleşebileceği anlaşılıyor; ama yine de ortada çartizm'in öldüğünü söyleyebilen bazı kimselere raslanabiliyordu.

"1848 Devriminin, kendinden önceki pekçoklarından hiç de az olmayan, tuhaf canyoldaşları ve ardılları vardı. Devrimi bastıranların bizzat kendileri, Karl Marx'ın birçok defalar belirttiği gibi, onun inanmış uygulayıcıları olup çıkmışlardır. Louis Napoléon bağımsız ve birleşmiş bir İtalya yaratmak zorundaydı; Bismarck, Almanya'yı devrimcileştirmeye ve Macaristan'ın yeniden bağımsızlaşmasına yolaçma-

ya zorunluydu. İngiliz imalâtçıları ise Halkın Buyrultusunu yasalar haline getirmek durumunda kalmışlardır.

"İngiltere için, imalâtçı kapitalistlerin bu egemenliğinin şaşırtıcı etkileri olmuştur. Ticaret, modern sanayiin beşiği olan bu ülkede bile, hiç görülmedik ölçülere varmıştı; geçmiş yıllardaki şaşkınlık yaratan buhar gücü ve makineye ilişkin buluşlar, 1850'den 1870'e kadar geçen yirmi yıllık süredeki çok büyük miktardaki üretimle, dışşatım ve dışalımdaki dev rakamlarla kapitalistlerin ellerinde biriken servetle, ve büyük kentlere yığılan emek-gücü ile karşılaştırılamayacak düzeyde kalmıştı. Daha önce olduğu gibi, bu gelişim de, on yılda bir, 1857 ve 1866 bunalımıyla kesintiye uğradı; ama bu dönüşümler, kaderci bir anlayışla, doğal ve kaçınılmaz, sonunda dediğini yapan olgular sayılır olmuştu.

"Bu dönem sırasında işçi sınıfının içinde bulunduğu durum neydi? Büyük kitlelerin bile durumunda geçici bir iyileşme olmuştu. Ama bu gelişmeler, büyük miktarlara varan işsiz yedeklerin, yeni makinelerin insan gücünün yerini almakta olmasının, tarımsal nüfustaki insanların da yerlerini gitgide makinelere terkederek yaptıkları gücün etkisiyle daima başlangıçtaki noktaya iniyordu.

"Sürekli bir gelişme, işçi sınıfının 'himayeye kavuşmuş' yalnızca iki kesimi için sözkonusu olabilmiştir. Öncelikle, fabrika işçileri. Parlamento Yasası ile bu işçilerin çalışma saatlerinin oldukça rasyonel sınırlar içinde saptanması, fiziksel sağlıklarının iyileşmesine yardımcı oldu, moral yönden daha gelişkin duruma gelmesine yolaçtı, yaşadıkları yerlerde büyük topluluklar olarak yaşamakta oluşları da bunlara katkıda bulundu. Kuşkusuz, bu işçilerin durumu 1848'dekine oranla çok daha iyiydi. Bunun en iyi kanıtı, yaptıkları her on grevden dokuzunun, düşük üretim için tek yol olduğu için, imalâtçıların kendilerince ve kendi çıkarları için kışkırtılmış grevler oluşudur. İmal edilen malların satışı çok azalmış olduğunda bile, işçilerin efendilerine 'çalışma saatlerinin kısaltılmasını' hiçbir zaman kabul ettiremezsiniz; ama işçileri greve itmek, ardından, fabrikaların kapılarını yüzlerine kapatıvermek farklıydı.

"İkincisi, büyük işçi sendikaları. Bunlar, *yetişkin insanların* emeğinin ağır bastığı, ya da ancak bu tür emeğin

kullanılabildiği işkollarının sendikalarıdır. Bu işkollarında işçinin örgütlü gücünü zayıflatacak ne kadın, ne çocuk emek-gücü, ne de makinelerin yaygınlaştırılması tehlikesi vardı. Mühendisler, marangozlar, dülgerler ve duvarcıların, duvarcılar ve yanlarındaki muçolarının işlerine makine sokulmak istenmesine karşı başarıyla direnmelerinde olduğu gibi, ayrı bir güçtü. Bunların içinde bulundukları koşullar 1848 yılından beri, kuşkusuz önemli gelişmeler kaydetmişti. Bunun en iyi kanıtı ise, yalnızca onların işverenlerle iyi geçinmeyip, işverenlerin de onlarla aralarının çok iyi olmasıdır. Bunlar işçi sınıfı içinde bir *aristokrasi* oluşturmakta; kendileri için oldukça iyi bir konum elde etmiş bulunmakta, ve bu durumlarını yeterli saymaktadırlar. Bu kesim, Monsenyör Leone Levi ve Giffen'lerin örnek işçi saydığı kimselerden oluşmakta, gerçekten akıllı bir kapitalistin, hatta genel olarak kapitalist sınıfın bile gerçekten sevebileceği hoş insanlardır.

"Ama çalışan insanların büyük kitlesine gelince, bunların içinde bulundukları yaşam düzeyi, yoksulluk ve güvencesizlikleri dünden daha düşük olmasa bile, dünkü durumlarından hiç de iyi değildir. Londra'nın Doğu ucu, iş dışındayken yoksulluk, umutsuzluk ve açlıktan; işte çalışırken ise fiziksel ve moral horlanmadan başka bir şey vermeyen bir bataklık olmaya devam etmektedir. Diğer büyükçe kentlerde de durum böyledir — ayrıcalıklı bir işçi azınlığı soyutlanmış bulunmaktadır; daha küçükçe kasabalarda ve tarımsal bölgelerde de aynı durum görülmektedir. Emek-gücünün değerini zorunlu geçim araçlarına indirgeyen yasa ile, emek-gücünün ortalama fiyatını, bir kural olarak, bu zorunlu geçim araçlarının da asgarisine indirgeyen yasa, işçiler üzerinde, onları dişlileri arasında ezen otomatik bir makine gücüyle baskısını duyurmaktadır.

"Böylece, 1847'nin serbest ticaret siyasetinin ve imalâtçı kapitalistlerin yönetiminin oluşturduğu durum bu oluyordu. Ama daha sonra bir değişiklik oldu. 1866 çöküntüsünü 1873'te kısa ve güçsüz bir canlanma izledi, ama bu çok sürmedi. Gerçekten de, 1877 ya da 1878'de olması gereken bunalımı tam olarak yaşamadık, ama 1876'dan beri önemli sanayi dallarından tümünde de kronik bir durgun-

luk içinde bulunmaktayız. Bu dönemden önce ve sonra, ne tam bir çöküş oldu, ne de çoktandır özlenen esenliğe kavuşulabildi. Tam bir sarsıntı, tüm sanayi dallarında kronik bir pazar tıkanıklığı, durgunluğu, yaklaşık on yıldır yaşamakta olduğumuz işte bu durumdur. Bu nasıl oluyor?

"Serbest ticaret teorisi bir tek varsayım üzerine dayanmaktaydı: İngiltere, tarımsal bir dünyanın tek büyük imalât merkezi olacaktı. Oysa fiilî gerçek, bu varsayımın düpedüz bir hayal olduğunu göstermiştir. Modern sanayinin tüm koşulları, buhar gücü ve makineleşmek, yakıt olan her yerde, özellikle kömür olan her yerde oluşturulabilmektedir. Ve İngiltere'den başka, Fransa, Belçika, Almanya, Amerika, ve hatta Rusya'da kömür bulunmaktadır. Bu ülkelerdeki insanlar ise, sırf İngiliz kapitalistleri servetlerine servet, şanlarına şan katsın diye İrlandalı yoksul köylüler gibi olmakta yarar görmemişlerdir. Bu ülkelerde, yalnızca kendileri için değil, ama dünyanın diğer ülkeleri için de imalâtı yerleştirdiler; ve İngiltere'nin yüzyıla yakın süreden beri elinde tuttuğu imalât tekeli, sonuç olarak, bir daha canlanmamacasına yıkıma uğratılmış bulunuyor.

"Oysa, İngiltere'nin imalâttaki bu tekel durumu bugünkü toplumsal sistemin de dayanak noktası olagelmiştir. Tekel İngiltere'nin elindeyken bile, pazarlar, İngiliz imalâtçılarının gittikçe artan üretimi ile aynı gelişmeyi gösteremiyorlar; on yıllık dönemlerle gelen bunalımlar burdan kaynak alıyordu. Yeni pazarlar bulmak ise, Kongo'daki zenciler bile Manchester patiskaları, Staffordshire porselenleri ve Birmingham madenî kapkaçağı kullanacak kadar uygarlık dünyasına çekildiği halde, gitgide güçleşiyordu. Bu durumda, Avrupa ve özellikle Amerikan malları da gittikçe artarak buralara geldiğinde, şimdi çok büyük kısmı İngiliz imalâtçılarının elinde olan bu alanda, yıldan yıla bir gerileme başladığında ne olacaktı? Bunu yanıtlamak durumunda olan sensin, ey her derde deva olduğunu söyleyen serbest ticaret!

"Bu duruma ilk işaret eden ben değilim. 1883'te Southport'da yapılan, İngiliz Derneğinin[282] toplantısında, Ekonomik Bölümün başkanı Bay Inglis Palgrave, açıkça 'İngiltere'nin ticaretten büyük kârlar yaptığı günler bitmiş,

sınaî çalışma dallarının çeşitli büyük dallarındaki gelişmede bir durgunluk bulunmaktaydı. *Ülkenin, neredeyse, gelişme sayılamayacak bir duruma geldiği söylenebilirdi'* demiştir.

"Ama bunun sonu ne olacaktı? Kapitalist üretim *duramaz.* Gitgide artarak ve yayılarak sürmek, yoksa ölmek zorundadır. Daha bugün bile, dünya pazarlarındaki İngiltere'nin aslan payının azalması, durgunluk, sıkıntı, bir yanda sermayenin, bir başka yanda ise emeğin bir bölümünün atıl kalması anlamına gelmektedir. Yıllık üretim artışının tamamen durduğu an ne olacaktır?

"Bu nokta, kapitalist üretimin canalıcı yeri, Aşil'in topuğudur. Kapitalist üretimin dayanağı, devamlı bir genişleme gereğidir ve bu devamlı genişleme artık olanaksızlaşmış bulunmaktadır. Bir kördüğümdür varılan sonuç. İngiltere her yıl daha yakından şu sorunla karşı karşıya kalmaya başlamıştır: ya ülke yıkılacak, ya da kapitalist üretim. Hangisi olacak bunlardan?

"Ya işçi sınıfı? 1848'den 1868'e kadarki benzersiz ticarî ve sınaî genişleme koşullarında bile böylesine bir yoksulluk içinde yaşamak zorunda kaldılarsa, o zaman bile bunların büyük bir bölümü olsa olsa geçici bir iyileşme görürlerken, yalnızca küçük, ayrıcalıklı, 'korunmuş' bir azınlık sürekli olarak yararlandırılmışsa, bu başdöndürücü dönemin sonuna gelindiğinde, ne olacaktır; bugünkü hazin durgunluk yalnızca yoğunlaşmakla kalmayıp yoğunlaşan durum İngiliz ticaretinin sürekli ve normal bir durumu haline ne zaman gelecektir?

"Gerçek şudur: İngiltere'nin sınaî tekeli elinde tuttuğu dönemde İngiliz işçi sınıfı da, belli bir dereceye kadar, bu tekelin yararlarından payına düşeni almıştır. Bu yararlar, aralarında eşitlikten çok uzak biçimde üleşilmiş; ayrıcalıklı azınlık büyük kısmını kendi cebine indirmiş, ama büyük kitle de, en azından, zaman zaman belli bir pay almıştır. Ve ovıncılığın sona erdiğinden beri İngiltere'de sosyalizmin olmayışının nedeni de budur. İngiltere'nin tekeli sona erince, İngiliz işçi sınıfı bu ayrıcalıklı konumunu yitirecek; kendisini —ayrıcalıklı ve önder durumdaki azınlık dışlanmaksızın— toplumca, diğer ülkelerdeki işçi arka-

daşlarıyla aynı düzeye inmiş bulacaktır. Bu da, İngiltere'de sosyalizmin yeniden ortaya çıkabileceğinin nedenidir."

1885 yılında benim görebildiğim kadarıyla ortadaki durumu anlatmak için bu söylediklerime eklenecek fazla bir şeyim bulunmuyor. Bugün "İngiltere'de sosyalizmin gene varolduğunu" söylemek gereksiz; hem de pek çok — her renkten sosyalizm var: bilinçli ve bilinçsiz sosyalizm, şiirsel olan ve olmayan sosyalizm, işçi sınıfının sosyalizmi ve orta sınıf sosyalizmi, çünkü, doğrusu şu kötünün de kötüsü sosyalizm yalnızca saygınlık kazanmakla kalmamış, gerçekten gece elbisesi giyerek salonların *causeuses*'lerinde* tembelce keyf çatmaktadır. Bu durum, "toplumun" o müthiş despotunun, orta sınıf kamuoyunun onmaz dönekliğini ortaya koymakta, biz eski kuşak sosyalistlerinin bu tür kamuoyunda eskiden beri duyduğumuz tiksintiyi haklı kılmaktadır. Kaldı ki, bu hastalıktan dert yanması gerekenler bizler değiliz.

Sulandırılmış bir sosyalizme karşı burjuva çevrelerinde beliren bu gelip-geçici modadan, hatta sosyalizmin İngiltere'de genel olarak kaydettiği gelişmeden de önemli bulduğum nokta, Londra'nın Doğu ucunun bir kez daha ortaya çıkmış olmasıdır. Bu dev boyutlara ulaşan yoksulluk yığını, altmış yıl önceki gibi cansız bir batak olmaktan çıkmıştır. Köreltici yılgınlığını üzerinden silkelemiş, yeniden hayata dönmüş, "yeni sendikacılık" denen, yani büyük "vasıfsız" işçi kitlesinin örgütlenme hareketinin yurdu olabilmiştir. Bu örgüt, "vasıflı" işçilerin eski sendikalarının biçimini büyük ölçüde benimseyebilir, ama temelde farklı niteliktedir. Eski sendikalar kuruldukları zamanın geleneklerini sürdürmekte ve ücret sistemini, ilk ve son kez kurulmuş, olsa olsa üyelerinin çıkarları doğrultusunda değişikliğe uğratabilecekleri sonal bir olgu olarak görmektedirler. Yeni sendikalar ise, ücret sisteminin sonsuzluğuna olan inancın ciddî şekilde sarsıldığı bir zamanda kurulmuşlardır; kurucuları ve öncüleri, duyguları ya da bilinçleriyle sosyalist olmuş kimseler arasından gelmiştir; güçlerini aralarındaki birlikten alan yığınlar, işçi sınıfı aristokrasisi tarafından horlanmış, görmezlikten gelinmiş, itilip-kakılmıştır; ama *kafala-*

* Kanepelerinde. —*Ed.*

rının, daha iyi konumdaki "eski" sendikacıların beyinlerine işlenen "saygıdeğer" burjuva önyargıların mirasından tümüyle uzak *bakir topraklar oluşu* gibi bir üstünlüğe sahiptiler. Böylece, şimdi, bu yeni sendikaların işçi sınıfı hareketinin liderliğini genel olarak kendi ellerine aldıkları, zengin ve mağrur "eski" sendikaları gerilerde bıraktıkları görülmektedir.

Kuşkusuz, Doğu ucundakiler birçok yanlışlıklar yaptılar: aynı şeyleri kendilerinden önce gelenler de, onları pohpohlayan doktriner sosyalistler de yaptılar. Büyük bir sınıf, tıpkı büyük bir ulus gibi, kendi yanlışlarının sonuçlarını görmesinden daha çabuk ve daha iyi öğrenemez. Geçmişte yapılmış olan, bugün yapılan ve gelecekte yapılacak olan yanlışlıklarına karşın Doğu ucu Londrası'nın hayata dönmüş olması bu *Fin de siècle*'ın* en büyük ve en verimli olgusudur. Bunu görebilecek kadar yaşadığım için sevinç ve gurur duyuyorum.**

Engels tarafından 1892'de Londra'da *İngiltere'de Emekçi Sınıfların Durumu*'nun İngilizce baskısı için yazılmıştır

F. Engels

* Yüzyıl sonunun. —ç.

** *The Condition of the Working Class in England*'ın ikinci Almanca baskısına yazdığı önsözde, Engels, yukardaki İngilizce önsözden bir parçayı alıntıladı ve sonra bitime aşağıdaki parçayı ekledi:

"Yukardakileri yazdığımdan beri, altı ay önce, İngiliz işçi sınıfı ileriye doğru gene büyük bir adım attı. Geçen gün yapılan parlamento seçimleri, her iki resmi partinin, muhafazakârların ve liberallerin, bundan sonra bir üçüncü partiyi, işçilerin partisini, hesaba katmak gerektiğine resmen dikkati çekti. Bu işçiler partisi daha yeni biçimlendi; öğeleri hâlâ her türlü —burjuva, eski sendikacı ve hatta doktriner-sosyalist— reddedici önyargılarla dolu; öyle ki, bütün hepsi için ortak bir taban üzerinde birleşmeye sonunda güç yetirebilirler. Ve şimdiye kadar izledikleri birleşme içgüdüsü zaten öyle büyüktü ki, İngiltere'de bugüne kadar işitilmemiş seçim sonuçları yarattı. Londra'da iki işçi,*** açıkça sosyalist oldukları halde, seçilmekte direndi; liberaller kendi adamlarını onlara karşı kışkırtmaya cesaret etmedi ve iki sosyalist ezici ve beklenmedik bir çoğunlukla kazandılar. Middlesborough'ta bir işçi aday**** bir sandalye için bir liberal ve bir muhafazakâr ile çekişti ve ikisine karşın seçildi; öte yandan, liberallerle anlaşmalar yapmış yeni işçi adaylar, bir teki sayılmazsa, seçimi umutsuzca yitirdiler. Sözde işçi temsilcileri arasında, yani işçi olma niteliklerini kendi liberalizmlerinin okyanusunda boğmak istedikleri için işçi sınıfının üyesi olmaktan bağışlanan kimseler arasında, Henry Broadhurst, eski sendikacılığın en önemli temsilcisi, sekiz saatlik işgününe karşı çıktığı için tümüyle ezildi. İki Glasgow, bir Salford ve birkaç başka seçim bölgesinde, bağımsız işçi adaylar her iki eski partinin adaylarıyla çatıştı. Yenildiler, ama liberal adaylar da yenildiler. Kısaca, birtakım büyük kentlerde ve sınai seçim bölgelerinde, işçiler iki eski partiyle bütün bağları kesinlikle kopardılar ve böylece, daha önceki herhangi bir se-

çimde tanık olunmuş her şeyin ötesinde, dolaylı ya da dolaysız başarılara ulaştılar. Ve bundan ötürü çalışan kişiler arasındaki sevinç sınırsızdır. Oylarını kendi sınıflarının çıkarına kullanmakla ne kazanabileceklerini ilk kez gördüler ve duydular. 'Büyük Liberal Parti' İngiliz işçilerin oylarını alır boşinancının büyüsü, aşağıyukarı kırk yıl için bozuldu. Çarpıcı örneklerle gördüler ki onlar, işçiler, ne gereksediklerini yalnızca ister ve bilirlerse, İngiltere'de karara bağlayıcı güçtürler; ve 1892 seçimleri bu bilmenin ve istemenin başlangıcını damgaladı. Kıtadaki işçilerin hareketi geri kalanını gereğini yerine getirecektir. Kendi parlamentolarında ve yerel meclislerinde zaten böylesine çoğunlukla temsil edilen Almanlar ve Fransızlar, daha büyük başarılarıyla, gerçekten yeterli bir hızla ilerlemede İngilizlerin çabasını örnek alacaklardır. Ve çok uzak olmayan bir gelecekte bu yeni parlamentonun Mr. Gladstone ile hiçbir yere, ve Mr. Gladstone'nun ve parlamento ile hiçbir yere gidemeyeceği ortaya çıkarsa, İngiliz işçilerin partisi, iki eski partinin hükümette oturageldikleri ve burjuvazinin egemenliğini sürdürme aracı olarak kullandıkları tahterevalliye erken bir son vermek için elbette yeterince biçimlenecektir." —*Ed.*

*** James Keir Handie ve John Burns. —*Ed.*

**** Joseph Chavelock Wilson. —*Ed.*

FRİEDRİCH ENGELS

GELECEK İTALYAN DEVRİMİ VE SOSYALİST PARTİ[283]

İTALYA'DAKİ durum bana şöyle görünüyor:

Ulusal kurtuluş sırasında ve onun ardından iktidara gelen burjuvazi, zaferini tamamlamaya ne güçlüdür ne de istekli. Feodalizm kalıntılarını yok etmedi ve ulusal üretimi modern burjuva modele göre yeniden örgütlemedi. Kapitalist düzenin göreli (*relative*) ve geçici üstünlükleri içinde ülkeyi bir parça donatmaya yeteneksiz olduğu için, bu sistemin bütün ağırlıklarını ve rahatsızlıklarını ona yükledi. Ve sanki bu yetmiyormuş gibi, hâlâ kullanabileceği bütün saygınlığı ve güveni sürekli yitirdi.

Çalışan halk —köylüler, elzanaatçıları, tarımsal ve sınaî işçiler— bu yüzden, kendisini bir yandan yalnız feodal zamanlardan değil ama eskiçağdan da miras alınmış eski kötüye kullanmalar (ortakçı çiftçilik, insanın yerini sığı-

rın aldığı Güneyde latifundia) ile; öte yandan burjuva düzenin asla bulgulamadığı en doymaz malî yasalarla ezilmiş buldu. Öyle bir hal ki, Marx'la birlikte şöyle denebilir: "Biz, Batı Kıta Avrupası'nın tüm geriye kalan yerlerinde olduğu gibi, yalnızca kapitalist üretimin gelişmesinin değil, bu gelişmenin tamamlanmamış olmasının da acısını çekiyoruz. Modern kötülüklerin yanısıra, dünün mirası olan bir sürü kötülüklerin; çok eski üretim biçimlerinin alttan alta hâlâ sürüp gitmelerinden doğan ve bunların kaçınılmaz olarak beraberinde getirdikleri çağdışı toplumsal ve politik ilişkilerin altında eziliyoruz. Yalnızca yaşayanlardan değil, ölülerden de acı çekiyoruz. *Le mort saisit le vif*!*"**

Durum bir bunalıma doğru yöneliyor. Üreten yığınlar her yerde bir mayalanma halindedir; şurada burada ayaklanıyorlar. Bu bunalım bizi nereye götürecek?

Besbelli, sosyalist parti ekonomik durumdan ötürü aşırı genç; sosyalizmin yakın bir zaferini umabilmek için fazla zayıf. Kırsal nüfus, bütün ülkede kentsel nüfustan çok daha ağır basıyor. Kentlerde gelişmiş az sanayi var, dolayısıyla *tipik* proleterler seyrek; çoğunluk elzanaatçılarından, küçük dükkâncılardan ve sınıfsızlaşmış öğelerden —küçük-burjuvazi ile proletarya arasında dalgalanan bir yığından— oluşuyor. Bu yığın, ortaçağın çökmekte ve dağılmakta olan küçük ve orta burjuvazisidir, en büyük kesimiyle geleceğin proleterleridir, ama bugünün proleterleri değildir. Yalnız bu sınıf, her zaman ekonomik yıkımla karşı karşıya kalan ve şimdi umutsuzluğa sürüklenmiş bu sınıf, devrimci bir hareketin savaşçı yığınlarını ve önderlerini sağlamaya güç yetirecektir. Topraklarının aşırı dağınık olması ve bilisizliği ile etkili herhangi bir inisiyatif göstermesi engellenen, ama herhangi bir olayda güçlü ve vazgeçilmez dostlar olacak köylüler, onu bu yolda izleyecektir.

Azçok barışlı bir başarı halinde bir bakanlık değişikliği olacak ve "dönek" cumhuriyetçiler,[284] iktidara geleceklerdir; bir devrim halinde bir burjuva cumhuriyeti kurulacaktır.

* Ölünü, yaşayanı yakalar! —ç.

** Karl Marx: "*Kapital*'in Birinci Cildinin Almanca Birinci Baskısına Önsöz", (Bkz: *Seçme Yapıtlar*, 2, s. 105). —*Ed.*

Bu olasılıklarla karşı karşıya bulunan sosyalist partinin görevi ne olacaktır?

1848'den beri herhangi bir zamanda sosyalistleri en büyük başarıya ulaştırmış taktik, *Komünist Manifesto*'da şöyle yazılmıştır:

"İşçi sınıfının burjuvaziye karşı savaşımının geçmek zorunda olduğu çeşitli gelişme aşamalarında, sosyalistler,* her zaman ve her yerde, tüm hareketin çıkarlarını temsil ederler. ... İşçi sınıfının ivedi hedeflerine ulaşılması ve o andaki çıkarlarının gerçekleşmesi için savaşırlar; ama mevcut hareket içersinde, bu hareketin geleceğini de temsil ederler ve gözetirler."**

Bundan ötürü, iki sınıf arasındaki savaşımın her gelişim evresinde, bu evrelerin ancak şu yüce, büyük ereğe götüren birçok aşama olduğu gerçeğini asla gözden yitirmeksizin, etkin bir rol alırlar: toplumu yeniden örgütlemenin bir aracı olarak siyasal iktidarı proletaryanın ele geçirmesi. Onların yeri, işçi sınıfının çıkarlarındaki yakın yararları ele geçirmek için savaşanların yanındadır. Bütün bu siyasal ya da toplumsal yararları kabul ederler, ama ancak *hesaptaki ödemeler olarak*. Bundan dolayı, her devrimci ya da ilerici hareketi kendilerinin gittiği yönde bir adım sayarlar. Öbür devrimci partileri ileriye doğru itmek ve, onlardan biri zafere ulaşmak gerekirse, proletaryanın çıkarlarını korumak, onların özel misyonudur. Büyük amaçsalı (*objective*) asla gözden yitirmeyen bu taktikler, ister katışıksız cumhuriyetçiler ister duygusal sosyalistler olsunlar, ileri yürüyüşlerinin son varağı için yalnızca bir aşama olan şeyi yanlış anlayan başka ve daha az sağgörülü partilerin kaçınılmaz olarak uğrayacakları hayal kırıklığından sosyalistleri kurtarır.

Şimdi bütün bunu İtalya'ya uygulayalım.

Dağılan küçük-burjuvazinin ve köylülüğün zaferi, bundan ötürü, olabilir ki "dönek" cumhuriyetçilerin bir bakanlığına yolaçar. Bu, bize genel oy hakkı ve oldukça büyük hareket özgürlüğü (basın, toplantı, dernek, polis gözetimi-

* *Komünist Manifesto*'dan aktarırken Engels, "komünistler" yerine "sosyalistler" sözcüğünü koymuştur. —*Ed.*

** Bkz: *Seçme Yapıtlar*, *I*, s. 145 ve 167. *Ed.*

nin kaldırılması, vb.) sağlar — küçümsenmemesi gereken yeni silahlar.

Veya bize aynı kişiler, ve aralarında mazzinicilerle birlikte, bir burjuva cumhuriyeti getirecektir. Bu, hiç değilse şimdilik, özgürlüğümüzü ve eylem alanımızı epeyce genişletir. Ve Marx demiştir ki, burjuva cumhuriyeti, Avrupa'da uyandıracağı tepkiler gözönüne alınmadan, proletarya ile burjuvazi arasındaki savaşımın son bulana dek sürdürülebileceği biricik siyasal biçimdir.

Dolayısıyla, bugünkü devrimci hareketin zaferi, bizi kesinlikle kuvvetlendirecek ve daha elverişli bir *ortama* yerleştirecektir. Bir kenara çekilseydik, "ilişkin" partiler karşısındaki davranışımızda salt olumsuz eleştiriyle yetinseydik, en büyük yanlışı yapmış olmamız gerekirdi. Onlarla olumlu bir yolda işbirliği yapmanın görevimiz olacağı bir an gelebilir. Bu hangi an olabilir?

Bellidir ki, bir hareket, eksiksiz söylemek gerekirse, temsil ettiğimiz sınıfın olmayan bir hareket hazırlamak, bizim işimiz değildir. Cumhuriyetçiler ve radikaller, eylem saatinin çaldığına inanıyorlarsa, onları ivecenliklerinde özgür bırakınız. Bize gelince, bu beyefendilerin parlak sözleriyle bir daha aldanmayacak kadar fazla sık aldatılmışızdır. Onların ne bildirileri ne de suikastleri bizi biraz olsun kıpırdatmaz. Her *gerçek* halk hareketini desteklemekle yükümlü isek, proleter partimizin güçlükle biçimlenmiş çekirdeğinin boşuna kurban edilmemesini ve boş yere ayaklanmalarda proletaryanın kırılmamasını görmekle daha az yükümlü değiliz.

Ama, tersine, hareket gerçekten ulusalsa, yandaşlarımızın gizlenmeyecekleri, bir parola gereksemeyecekleri, ve bu harekete katılmamız işin doğal gidişidir. Bununla birlikte, böyle zamanda, açıkça anlaşılmalı ki, ve yüksek sesle bildirmeliyiz ki, *bağımsız bir parti olarak katılmaktayız*, radikallerin ve cumhuriyetçilerin o an için müttefikiyiz ama onlardan tümüyle bağımsızız; zafer halinde savaşımın sonucu hakkında hiç kuruntuya kapılmayız; bize yetmekten uzak olan bu sonuç bizim için kazanılmış başka bir aşama, ilerdeki kazanımlar için yeni bir çalışma tabanı demektir; kesin zafer gününde yollarımız ayrılacaktır; o günden

başlayarak yeni hükümete karşı *yeni muhalefeti,* gerici değil ilerici olan bir muhalefeti, aşırı solun (*extreme Left*) önceden kazanılmış alanın ötesindeki yeni kazanımlara doğru zorlayacak olan muhalefetini meydana getireceğiz.

Genel zaferden sonra bize yeni hükümette bazı koltuklar sunulabilir, ama bunlar her zaman *bir azınlık* olacaktır. *Bu en büyük tehlikedir.* 1848 Şubatından sonra (*Réform*'un[136]) Fransız sosyalist demokratları (Ledru-Rollin, Louis Blanc, Flocon, vb.) böyle makamları kabul etme yanlışını yaptılar.[235] Hükümette bir azınlık meydana getirerek, hükümetteki varlıkları temsil ettiklerini iddia ettikleri işçi sınıfının devrimci eylemini tümüyle felce uğratırken, yalnız cumhuriyetçilerden oluşmuş çoğunluğun işçi sınıfına ettiği bütün alçaklıkları ve ihaneti gönüllü olarak paylaştılar.

Bütün yukardakilerde, bana sorduğunuz için, size yalnızca kişisel kanılarımı bildirdim, ve pek çok duraksayarak böyle yaptım. Genel taktiklerle ilgili olarak, onların işgörür olduğunu bütün yaşamımca gördüm. Beni asla yanıltmadılar. Ama onların İtalya'da bugünkü koşullara uygulanmasına gelince, bu başka konudur; bu, yerinde, olayların tümüyle içinde olanlarca kararlaştırılmalıdır.

21 Ocak 1894'te yazılmıştır.

İtalya'da *Critica Sociale* gazetesi,
1 Şubat 1894, n° 3'te
yayımlanmıştır
İmza: *Friedrich Engels*

FRİEDRİCH ENGELS

FRANSA'DA VE ALMANYA'DA KÖYLÜ SORUNU[206]

BURJUVA ve gerici partiler, sosyalistler arasında köylü sorununu birdenbire ve her yerde gündemde görmekle olağanüstü bir şaşkınlığa düşüyorlar. Aslında, bu işin uzun zamandan beri böyle olmamasına şaşmak daha doğru olurdu. İrlanda'dan Sicilya'ya, Andaluzya'dan Rusya ve Bulgaristan'a kadar, köylü, nüfusun, üretimin ve siyasal iktidarın çok önemli bir etkenidir. Yalnızca Batı Avrupa'nın iki bölgesi, bir istisna oluşturur. Büyük-Britanya'da, büyük toprak mülkiyeti ile büyük tarım, toprağı kendi hesabına işleyen köylüyü tamamen ortadan kaldırmışlardır. Prusya'nın, Elbe'nin doğusundaki bölümünde de, aynı süreç yüzyıllardan beri sürer, ve orada da, gitgide, köylü ya "kovulmuş"*, ya da ikti-

* *Wird "gelegt". Bauernlegen* Alman tarihinde köylülerin sürülmesi, mülksüzleştirilmesi anlamına gelen teknik bir terim. [*Engels'in yapıtının kendi çevirisinin başlangıcına koyduğu Lenin'in notu.*]

sadı bakımdan arka plana atılmıştır.

Bugüne kadar, köylü, siyasal bir etken olarak, kendini yalnızca tarla yaşamının yalnızlığına dayanan iç sönüklüğü ile göstermiştir. Nüfusun büyük yığınının bu iç sönüklüğü, yalnızca Paris ve Roma parlamenter bozulmuşluğunun değil, ama Rus despotluğunun da en güçlü dayanağını oluşturur. Ama hiç de üstesinden gelinemez bir şey değildir. İşçi hareketinin doğuşundan beri, burjuvalar Batı Avrupa'da, özellikle küçük toprak mülkiyetinin egemen olduğu yerlerde, sosyalist emekçileri, köylülerin imgeleme yetisine "paylaştırıcılar" görünümü altında göstererek, onları kuşkulu ve iğrenç kılmakta güçlük çekmemişlerdir; onları, köylü mülkiyeti üzerine kurgular kuran tembel ve açgözlü kentliler olarak göstermek, burjuvalar için kolay olmuştur. 1848 Şubat Devriminin bulanık sosyalist özlemleri, Fransız köylülerinin gerici oy pusulaları sayesinde hızla silinip süpürülmüşlerdir. Dinginliğe sahip olmak isteyen köylü, anılarının hazinesinden köylülerin imparatoru Napoléon efsanesini çıkardı, ve İkinci İmparatorluğu kurdu. Köylülerin bu marifetinin Fransız halkına nelere malolduğunu biliyoruz; Fransız halkı bugün bile bunun sonuçlarının acısını çekiyor.

Ama o çağdan bu yana, çok şey değişti. Kapitalist üretim biçiminin gelişmesi, küçük tarımsal işletmeye ölüm yumruğunu indirdi. Küçük tarımsal işletme, karşı konmaz bir biçimde çöküyor, ölüyor. Kuzey ve Güney Amerika ile Hindistan'ın rekabeti, Avrupa pazarını ucuz tahıl baskınına boğdu; hem de öylesine ucuz ki, hiç bir yerli üretici, yabancı rakipleri ile savaşıma giremiyor. Büyük toprak sahibi ile küçük köylü, göz göre göre yıkıma uğramalarını, her ikisi de aynı gözle görmektedirler. Ve her ikisi de toprak sahibi ve köylü olduklarından, büyük toprak sahibi, kendini küçük köylü çıkarlarının savunucusu olarak gösteriyor, ve o da —genel olarak— onu öyle kabul ediyor.

Bununla birlikte, Batı, güçlü bir sosyalist işçi partisinin geliştiğini de görmüştür. Şubat Devrimi çağının karanlık önsezi ve duyguları, tüm bilimsel gereklikleri yanıtlayan, belgin ve elle tutulur istemleri kapsayan bir program durumuna gelmek üzere, durulaşmış, gelişmiş, derinleşmişlerdir. Bu istemler, durmadan artan bir sayıdaki sosyalist milletvekil-

leri tarafından, Alman, Fransız, Belçika parlamentolarında korunlanmışlardır. Siyasal iktidarın sosyalist parti tarafından fethi, gitgide daha yakın görünüyor. Ama siyasal iktidarı fethetmesi için, bu partinin önce kentten tarlalara geçmesi, kırda bir güç durumuna gelmesi gerekiyor. Bütün öbür partiler üzerinde, iktisadî nedenleri siyasal sonuçlara bağlayan sıkı ilişkiyi açıkça görme üstünlüğüne sahip olan, kuzu postu altında saklanan kurdun, köylünün o patavatsız dostunun, büyük toprak sahibinin maskesini de uzun zamandan beri yüzünden çıkarmış bulunan bu parti, ikiyüzlü savunucularının elleri arasında yıkıma adanmış köylüyü, onu sanayi işçisinin edilgin düşmanı durumundan, etkin düşmanı durumuna dönüştürmelerine kadar, kendi haline bırakmalı mıdır? Ve böylece, köylü sorununun özüne gelmiş bulunuyoruz.

I

Kendisine yönelebileceğimiz tarımsal nüfus, çeşitli bölgelere göre daha da değişken, çok farklı öğelerden bileşmiştir.

Almanya'nın batısında, Fransa ve Belçika'da da olduğu gibi, küçük topraklı (*parcellaira*) köylülerin küçük yetiştirimi ağır basar; bu köylüler, çoğunlukla topraklarının sahipleri, ve azınlıkla da küçük çiftlik kiracılarıdırlar.

Kuzey-Batıda —Aşağı-Saksonya ve Schleswig-Holstein'da— çiftlik uşakları, hizmetçiler, hatta gündelikçilerden vazgeçemeyen büyük ve orta köylüler ağır basar. Bavyera'nın bir bölümünde de durum böyledir.

Prusya'nın, Elbe'nin doğusundaki bölümü ile Mecklembourg, —yanısıra, görece güçsüz ve sürekli olarak azalan bir orandaki orta ve küçük köylüler ile birlikte—, büyük toprak mülkiyeti, ve çiftlik hizmetkârları ve gündelikçiler yardımıyla yapılan büyük yetiştirim alanlarıdırlar.

Merkezî Almanya'da, bütün bu mülkiyet ve işletme biçimleri, aralarından birinin geniş bir alan üzerindeki üstünlüğü olmaksızın, yerine göre çeşitli oranlarda birbirlerine karışmış olarak bulunurlar.

Ayrıca, sahip bulunulan ya da kiralanan tarlanın aileyi beslemeye yetmediği, yalnızca bölgesel sanayiin kurulmasına

temel hizmeti gördüğü, ve bu sonuncuya, tüm yabancı rekabete karşın, ürünlere sürekli bir sürüm sağlayan son derece düşük ücretler ödenmesini olanaklı kılan azçok geniş bölgeler de bulunur.

Peki, kırsal nüfusun bu kesimleri arasında, sosyal-demokrat partinin kazanabileceği kesimler hangileridir? Bu sorunu elbette ancak anaçizgileri içinde irdeliyoruz. Ancak en göze çarpan biçimleri gözönünde tutuyoruz: aracı aşamalar ve karma toplumsal nüfuslarla uğraşmak için yerimiz eksik.

Küçük köylüden başlayalım. Küçük köylü, genellikle, Batı Avrupa için, yalnızca tüm köylülerin en önemlisi olmakla kalmaz, ayrıca tüm bu sorun bakımından bize bunluklu örneği (*cas critique*) de sağlar. Eğer küçük köylü karşısındaki konumumuzu saptarsak, kırsal nüfusun öbür öğeleri karşısındaki tutumumuzu belirlememizi sağlayan işaret noktasına da sahip oluruz.

Küçük köylüden, burada, onun ailesi ile birlikte düzenli olarak işleyebileceğinden daha büyük, ve ailenin beslenmesi için zorunlu olandan da daha küçük olmayan bir toprak parçasının sahibi ya da kiracısını — özellikle sahibini — anlıyoruz. Öyleyse bu küçük köylü, küçük zanaatçı gibi, modern proleterden, emek araçlarını henüz elinde bulundurması bakımından ayrılan bir emekçi, yani aşılmış bir üretim biçiminin bir kalıntısıdır. Kendi atası olan serf, ya da çok istisnaî bir biçimde, özgür, ama haraç ve angaryaya bağlanmış köylüden, üç bakımdan ayrılır. Birincisi, Fransız Devrimi, onu, beyine borçlu bulunduğu feodal yükümlülük ve hizmetlerden kurtarmış, ve çoğu durumda, hiç olmazsa Ren'in sol kıyısında, toprağını onun kendi mülkiyetine vermiştir. — İkincisi, özerkli ortaklaşa-topluluğun (*communauté*) korumasını yitirmiştir. Böylece eski ortaklıktaki [Mark —ç.] yararlanma payından yoksun kalmıştır. Ortaklaşa toprak, ya eski bey, ya da Roma hukukuna dayanan "aydın" bürokratik bir yasama tarafından elçabukluğuna getirilmiştir. Böylece küçük köylü, ot ve saman satın almaksızın davarını besleme olanağından yoksun kalmış bulunduğunu görür. Ama iktisadî bakımdan, ortaklaşa topraktan yararlanma haklarının yitirilmesi, feodal yükümlülüklerin ortadan kalkmasını, hem de çoğuyla, ödünler. Çift hayvanlarını besleyemeyen köylülerin

sayısı durmadan artar. Üçüncüsü, bugünkü köylü, bir de eski üretken çalışmanın yarısını yitirmekle ayırdedilir. Eskiden o, ailesi ile birlikte, çok büyük bir bölümünü kendi üretmiş bulunduğu hammaddeler yardımıyla, gereksindiği sınaî ürünleri kendi üretiyordu. Gene de eksik kalan şey, tarım dışında bir iş daha yapan ve çoğu zaman ücretleri trampa ya da karşılıklı hizmetler yoluyla ödenmiş bulunan köy komşuları tarafından sağlanıyordu. Aile, ve hele köy, kendi kendilerine yetiyorlar, ve kendileri için gerekli olan şeylerin hemen hepsini üretiyorlardı. Hemen hemen arı durumundaki doğal ekonomiydi bu, para hemen hiç kullanılmıyordu. Kapitalist üretim, parasal iktisat ve büyük sanayi aracıyla, bu duruma son verdi. Ama eğer ortaklaşa topraktan yararlanma, bunun varlığının temel bir koşulu idiyse, bir sanayiin ikincil pratiği de bir başka temel koşulu idi. Böylece köylü gitgide daha aşağı düştü. Vergiler, kötü hasatlar, paylaşmalar, duruşmalar, köylüleri birbirleri arkasına tefecinin ocağına düşürürler, borçlanma, herbiri için, gitgide daha genel ve gitgide daha büyük bir şey olur; kısacası, bizim küçük köylümüz, aşılmış bir üretim biçiminin her tür kalıntısı gibi, çaresiz bir biçimde yıkıma mahkûmdur. Gelecekteki bir proleterdir.

Bu bakımdan, sosyalist propagandayı can kulağı ile dinlemesi gerekir. Ama içine işlemiş bulunan mülkiyet duygusu, onu henüz bundan alıkoyar. Kendi küçük toprak parçasını korumak için ne kadar sert bir biçimde savaşım verme zorunda kalır, umutsuzluk onu oraya ne kadar sıkı bir biçimde kenetlerse, toprak mülkiyetinin ortaklaşa mülkiyete geçirilmesinden sözeden sosyal-demokrat da, ona o kadar, tıpkı tefeci ve avukat gibi, tehlikeli bir düşman olarak görünür. Sosyal-demokrasi bu önyargıyı nasıl yokedebilir? Kendi kendine ihanet etmeksizin, ölmekte olan küçük köylüye ne verebilir?

Burada, marksist eğilimli Fransız sosyalistlerinin tarım programında pratik bir dayanak noktası buluyoruz: küçük köylü iktisadının klasik ülkesinden geldiği ölçüde dikkate değer bir dayanak noktası.

Partinin ilk tarım programı, 1892'de, Marsilya Kongresinde kabul edildi. Bu program, varlıksız tarım *işçileri* (gün-

delikçiler ve çiftlik uşakları) için, şunları ister: tarım işçileri sendikaları ve belediye meclisleri tarafından saptanmış asgarî ücret; yarı yarıya işçilerden bileşen tarımsal yargı kurulları; komünal toprakların satışının yasaklanması ve devlet topraklarının, sahibi bulunduğu ya da kiralamış olduğu tüm toprağı, ortaklaşa işleme ereğiyle, ücretli işçi kullanma yasağı ve komünün denetimi altında, varlıksız tarım emekçilerinin ortak ailelerine kiralayacak olan komünlere kiralanması; yaşlılar ve sakatlar için, büyük toprak mülkiyeti üzerindeki özel bir vergi ile beslenen emeklilik sandıkları.

Küçük köylüler için, —aralarında özellikle küçük çiftlik kiracıları gözetilir—, köylülere maliyet fiyatına kiralanacak tarımsal makinelerin komün tarafından satın alınması; gübre; akaçlama (*drainage*) boruları, tohumluk, vb. alınması ve ürünlerin satılması için tarımsal birliklerin [kooperatifler —ç.] kurulması: değeri 5.000 frankı geçmeyen mülkler için ferağ ve intikal harçlarının kaldırılması; İrlanda'da olduğu gibi, aşırı çiftlik kiralarını indirmek, ve sözleşmesi biten kiracı ve ortakçılara, mülkte sağladıkları değer artışı nedeniyle verilecek ödentiyi saptamakla görevli hakem komisyonları; Yurttaşlık Yasasının (Medenî Kanun)[85] mülk sahiplerine hasat üzerinde bir ayrıcalık veren 2102'nci maddesinin kaldırılması; alacaklının tarladaki ürüne elkoyma hakkının kaldırılması; köylü için, işinin yürütülmesi bakımından zorunlu olan tarım aletlerini, ürün, tohumluk, gübre ve çekim hayvanlarını kapsayan haczedilemez bir yedeklik kurulması; uzun zamandan beri eskimiş bulunan genel kadastronun gözden geçirilmesi, ve bu arada, her komünde yerel gözden geçirme; son olarak, parasız tarımbilim dersleri ve tarımsal deneme alanları istenir.

Görülüyor: Köylüler yararına ileri sürülen istemler —burada şimdilik işçiler yararına ileri sürülen istemlerle uğraşmıyoruz,— pek ileri gitmiyor. Aralarından bir bölümü başka ülkelerde gerçekleşmiş bulunuyor. Kira hakem komisyonları açıkça İrlanda modelinden geliyor. Tarımsal birlikler, Ren ülkelerinde hanidir var. Kadastronun gözden geçirilmesi, tüm liberallerin, ve hatta tüm Batı Avrupa'daki bürokratların sürekli bir dileğidir. Öbür noktalar da, kapitalist rejim bun-

dan önemli bir zarar görmeksizin, gerçekleştirilebilirler. Bunları yalnızca programın ne olduğunu göstermek için söylüyorum. Böyle söylemekle, kimseyi kınamıyorum; tersine.

Bu program, Fransa'nın çok çeşitli bölgelerindeki köylüler arasında partinin durumunu öylesine düzeltti ki —iştah, yedikçe gelir—, onu tarımcıların beğenisine daha da iyi uydurma zorunluluğu duyuldu. Gene de, bu işte, tehlikeli bir alan üzerinde tehlikeye atılındığı seziliyordu. Genel sosyalist programın temel ilkelerini çiğnemeksizin, köylüye, gelecekteki proleter olarak değil, ama bugünkü kırsal mülk sahibi olarak nasıl yardım edilebilirdi? Genel sosyalist programın temel ilkelerini çiğneme eleştirisinden kurtulmak için, yeni pratik önerilerin önüne, sosyalizm ilkesinin, küçük mülkiyeti, kapitalist üretim biçiminin tehdit ettiği yıkıma karşı korumayı gerektirdiğini tanıtlamaya çalışan bir teorik gerekçeler açıklaması konuldu; hem de bu yıkımın kaçınılmaz olduğu görüle görüle. Eylülde, Nantes Kongresinde kabul edilmiş oldukları biçimleriyle, bu gerekçeler açıklaması ile istemlerin kendilerini, biraz daha yakından inceleyelim.

İşte gerekçeler:

"Genel parti programının deyimlerine göre, üreticilerin, ancak üretim araçlarını ellerine geçirecekleri zaman özgür olabileceklerini gözönünde tutan;

"Sanayi alanında, bu üretim araçları, her ne kadar üreticilere ancak kolektif ya da toplumsal bir biçim altında geri verilebilecek derecede bir kapitalist merkezileşmeye erişmiş bulunuyorlarsa da, hiç değilse, üretim aracı olan toprağın birçok yerde bireysel olarak üreticilerin kendi ellerinde bulunduğu Fransa'da, tarımsal alanda ya da toprak alanında, bugün için durumun böyle olmadığını gözönünde tutan;

"Köylü mülkiyeti ile belirlenmiş bulunan bu durum, her ne kadar *kaçınılmaz bir biçimde yokolmaya adaysa* da, sosyalizmin rolü, mülkiyet ile emeği ayırmak değil, ama tersine, tüm üretimin, bölünmesi proleter durumuna düşmüş bulunan emekçilerin kulluk ve sefaletine yolaçan bu iki etkenini aynı ellerde birleştirmek olduğundan, sosyalizmin, bu yokoluşu hızlandırma durumunda olmadığını gözönünde tutan;

"Sosyalizmin görevi, tıpkı demiryolları, madenler, fabrikalar vb. gibi, aylak sahiplerinden geri alınmış büyük top-

raklar aracıyla, her ne kadar tarım proleterlerini, kolektif ya da toplumsal biçim altında, mülk sahibi durumuna getirmek ise de, topraklarını kendi başlarına işleyen toprak sahiplerinin, bu toprak parçalarının mülkiyetini, devlet hazinesine, tefeciye, ve yeni toprak beylerinin saldırılarına karşı korumanın da, onun aynı derecede kaçınılmaz bir görevi olduğunu gözönünde tutan;

"Bu korumayı kiracı ya da *ortakçı* adı altında, başkalarının topraklarını işleyen, ve her ne kadar gündelikçileri sömürüyorlarsa da, kendilerinin de kurbanı oldukları sömürü yüzünden buna zorunlu bulunan üreticilere de yaymanın gerekli olduğunu gözönünde tutan;

"Anarşistlerin tersine, toplumsal düzenin değişmesini yaygınlaşmış ve yoğunlaşmış sefaletten beklemeyen, ve emek ve toplum için kurtuluşu, hükümeti ele geçiren ve yasa yapan kır ve kent emekçilerinin örgütlenme ve birleştirilmiş çabalarından başka hiç bir şeyde görmeyen İşçi Partisi, tarımsal üretimin tüm öğelerini, çeşitli sanlarla ulusal toprağı değerlendiren tüm çalışımları, ortak düşmana, toprak feodalitesine karşı aynı savaşımda birleştirmeye yönelik, aşağıdaki tarım programını kabul etmiştir."

Bu gerekçeleri biraz daha yakından inceleyelim.

Önce Fransız programının, üreticilerin özgürlüğünün üretim araçlarına elkonmasını öngerektirdiğini söyleyen tümcesinin, hemen şu tümce ile tamamlanması gerekir: Üretim araçlarına elkonması, ancak iki biçim altında olanaklıdır; ya, hiç bir zaman, hiç bir yerde üreticiler için genel bir biçim durumuna gelmemiş bulunan, ve sınaî ilerlemenin gitgide olanaksız kıldığı bireysel mülkiyet olarak; ya da, maddî ve entelektüel koşulları, kapitalist toplumun gelişmesi tarafından yaratılmış bulunan ortak mülkiyet olarak. Öyleyse, üretim araçlarının *kolektif* mülkiyeti, proletaryanın elindeki bütün araçlarla izlenmelidir.

Demek ki, üretim araçlarının ortaklaşa mülkiyeti, burada ardından koşulacak tek ana erek olarak sunulmuştur. Yalnızca alanın hanidir hazırlanmış bulunduğu sanayide değil, ama genel olarak, öyleyse tarımda da. Bireysel mülkiyet, programa göre, hiç bir zaman ve hiç bir yerde tüm üreticilere yayılmamıştır; bu nedenle, ve üstüne üstlük, sanayiin geliş-

mesi onu yokettiği için, sosyalizmin çıkarı onu sürdürmekte değil, ama yokolduğunu görmektedir; çünkü bireysel mülkiyet varolduğu yerde ve varolduğu ölçüde, ortak mülkiyeti olanaksız kılar. Eğer programa başvuracaksak, bu işi, kendini programda dile getiren genel tarihsel doğruluğu, bugün onun Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'da bir doğruluk olarak kalmasını sağlayan koşullar içine koyduğuna göre, Nantes'-da anılan tümceyi çok anlamlı bir biçimde değiştiren tüm programa başvurarak yapalım.

Üretim araçlarının, tek tek üreticiler tarafından kendilerine maledilmesi, bugün bu üreticilere gerçek bir özgürlük kazandırmak. Zanaatçılık büyük kentlerde yıkıma uğramıştır; Londra gibi büyük merkezlerde hatta tamamen yokolmuş, yerini büyük sanayi, terletme sistemi ve hileli iflâs ile geçinen sefil şarlatanlara bırakmış bulunmaktadır. Toprağı kendi hesabına işleyen küçük köylü, ne toprak parçasının sağlama bağlanmış mülkiyetine sahiptir, ne de özgürlüğe. Tıpkı evi, avlusu, birkaç tarlası gibi o da tefecinin malıdır; varlığı, borçların kölesi olan köylünün hiç yapamadığını yapıp, şurada burada birkaç dingin gün geçirebilen proleterin varlığından daha da güvensizdir. Yurttaşlık Yasasının 2102'nci maddesini kaldırın, haczedilemez bir tarım aletleri, davar vb. yedekliğini yasa ile koruyun, onu, davarın kendi "gönül rızası" ile satacağı, kendini tüm varlığıyla tefeciye vereceği ve böylece kendisine yeni bir cançekişme süresinin tanınmasından hoşnut kalacağı, bir baskıya karşı güvence altına alamazsınız. Küçük köylüyü, kendi mülkiyeti içinde koruma girişiminiz, onun özgürlüğünü değil, ama yalnızca köleliğinin özel biçimini korur; içinde ne yaşayabildiği, ne de ölebildiği bir durumu uzatır! Öyleyse programınızın birinci paragrafına başvurma zahmetine hiç de değmezdi.

Gerekçeler açıklamasına göre, üretim aracı olan toprak, bugün Fransa'da, birçok yerde, bireysel olarak, üreticilerin kendi ellerinde bulunuyormuş; oysa, sosyalizmin rolü, mülkiyet ile emeği ayırmak değil, ama tersine, tüm üretimin bu iki etkenini aynı ellerde birleştirmekmiş. Bu genel görünüm altında, sosyalizmin rolünün bu olmadığını, tersine, üretim araçlarını, *kolektif olarak,* üreticilere vermek olduğunu daha önce belirtmiştik. Bu durum gözden yitirilir yiti-

rilmez, yukarda anılan tümce, sosyalizmin, bugün yalnızca görünüşte küçük köylünün mülkü olan şeyi, onun gerçek mülkü haline dönüştürmeye, yani küçük çiftçiyi bir mülk sahibi durumuna getirmeye ve borçlu mülk sahibinin borçlarını ödemeye yönelik bir şey olduğu kanısını uyandırarak, bizi yanılgıya düşürür. Sosyalizm, köylü mülkiyetinin bu yanıltıcı görünüşünün ortadan kalkması ile elbette ilgilenir; ama bu görünüş ortadan bu biçimde kalkmayacaktır.

Ama ne olursa olsun, şimdi işte tam da oradayız: Program gerekçeleri, sosyalizmin ödevinin, onun kaçınılmaz ödevinin, "topraklarını kendi başlarına işleyen toprak sahiplerinin bu toprak parçalarının mülkiyetini, devlet hazinesine, tefeciye, ve yeni toprak beylerinin saldırılarına karşı korumak" olduğunu da düpedüz açıklayabilirler.

Buna göre, bu gerekçeler, sosyalizmden, bir önceki paragrafta olanaksız olduğunu açıkladıkları bir şeyi yapmasını isterler. Tarımcıların küçük köylü mülkiyetinin "kaçınılmaz bir biçimde yokolmaya aday" olduğunu söyledikten sonra, sosyalizmin bu mülkiyeti "korumasını" buyururlar. Devlet hazinesi, tefecilik, yeni toprak beyleri, bütün bunlar kapitalist üretimin köylü mülkiyetinin kaçınılmaz yokoluşunu kendileri aracıyla iyi bir sonuca vardırdığı aletlerden başka şeyler midirler? "Sosyalizm"in köylüyü bu teslise karşı hangi araçlar yardımıyla koruyacağı ilerde görülecektir.

Ama mülkiyetinde korunma hakkına sahip olan yalnızca köylü değil.

"Bu korumayı, kiracı ya da ortakçı adı altında, başkalarının topraklarını işleyen, ve her ne kadar gündelikçileri sömürüyorlarsa da, kendilerinin de kurbanı oldukları sömürü yüzünden buna zorunlu bulunan üreticilere de yaymak", aynı biçimde "gereklidir". İşte çok garip bir alan üzerinde bulunuyoruz. Sosyalizm, özellikle ücretlilerin sömürülmesine karşı savaşır. Ve burada, sosyalizmin kaçınılmaz ödevinin, bize... "gündelikçileri *sömürdükleri*" zaman, Fransız çiftlik kiracılarının korunması olduğu söylenmiş bulunuyor. — Söylenenleri tıpatıp aktarıyorum! Ve bu, "kendilerinin de kurbanı oldukları sömürü" yüzünden buna zorunlu bulundukları için böyle!

Bu yanlış tutumu bir kez benimsedikten sonra, kayıp git-

mek ne kadar hoş ve ne kadar kolay! Büyük ve Orta Alman köylüleri, Fransız sosyalistlerine Alman sosyalist partisi yönetim komitesi nezdinde kendilerine şefaatte bulunmaları, hizmetkârlarını sömürdükleri zaman, tefeciler, vergi alıcıları, buğday spekülatörleri ve hayvan tüccarları tarafından "kendilerinin de kurbanı oldukları sömürü"yü anımsayarak, partinin onları da korumasını sağlamaları için ricaya gelsinler — onlara ne yanıt verecekler? Ve büyük toprak sahiplerimizin, borsa, rant ya da buğday tefecileri tarafından "kendilerinin de kurbanı oldukları sömürü"ye dayanarak, tarım işçilerinin sömürüsünde onlardan sosyalist koruma istemek üzere, (tahıl ithalâtının ulusallaştırılması üzerine, onlarınkine benzer bir tasarı sunmuş bulunan) Kont Kanitz'i de onlara göndermeyecekleri konusunda Fransız sosyalistlerine kim güvence verebilir?

Ama Fransız dostlarımızın, öyle göründükleri kadar kötü düşünmediklerini de hemen söyleyelim! Sözkonusu parça, yalnızca çok özel bir durumda uygulanacak: Kuzey Fransa'da, toprak, köylülere, çok elverişsiz koşullar içinde şeker pancarı ekme zorunluluğu ile kiralanır; bizde olduğu gibi, köylüler, pancarları, belli bir fabrikaya, bu fabrika tarafından saptanmış fiyatlar üzerinden satmak, önceden saptanmış belli bir tohumluğu almak, belli bir miktarda gübre kullanmak zorundadırlar ve, ürünleri teslim ederken de, ayrıca utanılacak bir biçimde aldatılırlar. Bu, Almanya'da da böyledir. Ama eğer bu türlü köylüler korunmak isteniyorsa, bunu kaçamaksız söylemek gerekirdi! Eğer yalnızca, tüm genelliği içinde, bu türlü kurulmuş tümceye göre bir sonuca varılırsa, bunun yalnızca Fransız İşçi Partisi programını değil, ama genel olarak sosyalizmin temel ilkesini de ayaklar altına aldığını kabul etmek gerekir; öyleyse, gerekçeleri açıklama yazarları, eğer gerekçelerin o çok özensiz yazılışı kendi niyetlerine karşı çeşitli çevreler tarafından sömürülürse, yakınmakta haklı olmayacaklardır.

Aynı biçimde, gerekçelerin son sözleri de bir yanlış anlamaya yolaçabilirler. Buna göre Sosyalist İşçi Partisinin görevi: "tarımsal üretimin tüm öğelerini, çeşitli sanlarla ulusal toprağı değerlendiren tüm çalışımları, ortak düşmana, toprak feodalitesine karşı aynı savaşımda birleştirmek"tir.

Ben, herhangi bir ülkenin işçi partisinin, kendi saflarına, kırsal proleterler ve küçük tarımcılar dışında, büyük ya da orta köylüleri, ya da zengin çiftlik kiracıları, hayvan yetiştiricileri ve ulusal toprağı işleyen öbür kapitalistleri kabul etmesi gerektiğine açıkça karşı çıkarım. Bunların hepsinin, toprak feodalitesini, kendi ortak düşmanları olarak gördüklerini, bazı sorunlarda onlarla bağdaşma durumunda bulunduğumuzu, belirli erekler için belli bir zaman boyunca onların yanında savaşmamızı kabul ederim; ama, partimiz içinde, her ne kadar toplumun her sınıfından gelen bireyleri kabul edebilirsek de, ister orta köylü, ister orta burjuva olsun, kapitalist çıkar topluluklarını hoşgöremeyiz. Burada da anlam göründüğü gibi değil; yazarların bütün bunları düşünmedikleri açık; ama, ne yazık ki, genelleme gereksinmesi onları çok ileri götürmüş; ve eğer sözleri onların hiç düşünmedikleri anlamda alınırsa, buna hiç de şaşırmamaları gerekecek.

Gerekçeler açıklaması, programa yeni katmalarla izlenmiş. Bu katmalar da, gerekçeler açıklaması adar gelişigüzel bir biçimde kaleme alınmış.

Komünlerin tarımsal makineler satın alacakları ve bu makineleri köylülere maliyet fiyatı üzerinden kiralayacakları maddesi, komünlerin bu makineleri devlet yardımı ile satın almaları ve, sonra, bunları küçük ekicilerin yararına parasız olarak sunmaları, biçiminde değiştirilmiş. Bu yeni ödün, tarlaları ve toprak işleme biçimleri ancak çok sınırlı bir makine kullanımına izin veren küçük ekicileri pek de zengin etmeyecek.

Daha sonra:

"Tüm dolaylı vergilerin kaldırılması ve 3.000 Frankı geçen gelirler üzerindeki tüm dolaysız vergilerin artanoranlı (müterakki) vergi durumuna dönüştürülmesi."

Yıllardan beri, hemen bütün sosyal-demokrat programlar bunu ister. Ama yeni olan ve bu tümcenin içeriği üzerinde ne kadar az düşünüldüğünü gösteren şey, bunun özellikle küçük köylüler yararına istenmesidir! İngiltere'de, yalnızca bir örnek vermiş olmak için söylüyorum, devlet bütçesi 90 milyon sterlin lirasıdır. Gelir vergisi bunun onüçbuçuk-ondört milyonunu getirir, oysa geri kalan yetmişaltı milyon, kısmen,

ticarethanelerin vergilendirilmesinden (posta, telgraf, pul), ve en büyük bölümü de, yığın tüketimi üzerindeki vergi ve harçlardan, yani tüm halkın, ve özellikle yoksulların gelirini, küçük küçük kırpan, ama yavaş yavaş milyonlar oluşturan o durmadan yinelenen kemirilmesinden gelir. Ve, bugünün toplumunda, devlet harcamalarının bir başka biçimde karşılanması da hemen hemen olanaksızdır. İngiltere'de, en az 120 sterlin lirası (3.000 frank) olan gelirler üzerindeki artanoranlı bir verginin 90 milyon getireceğini kabul edelim, Yıllık ortalama birikim, tüm ulusal zenginliğin yıllık artışı, 1865'ten 1875'e kadar, Giffen'e göre, 240 milyon sterlin lirası idi. Eğer bunun bugün 300 milyon olduğunu varsayarsak, 90 milyonluk malî yükün, birikimin aşağıyukarı üçte-birini götüreceği sonucu çıkar. Bir başka deyişle, sosyalist bir hükümetten başka hiç bir hükümet, böyle bir işe girişemez: ama sosyalistler iktidara geçecekleri zaman, onların, bu vergi reformunu gelip geçici, önemsiz bir sayışmalık gibi gösterecek, ve küçük köylülere bambaşka olanaklar açacak başka işleri olacaktır.

Bu malî reformun, köylüler için daha uzun zaman kendini bekleteceği de kabul edilmişe benzer, ve onlara "bu arada": "topraklarını kendi başlarına işleyen toprak sahipleri için toprak vergisinin kaldırılması, ve toprağı ipotekli borçlar altında bulunan kimseler için bu verginin azaltılması" vaadedilir.

Bu tümcenin ikinci bölümü, ancak bir tek ailenin işletemeyeceği kadar *büyük* mülklere uygulanabilir ve bunun sonucu da, bir kez daha, ancak "gündelikçileri sömüren" köylülere bir yarar sağlayabilir.

Daha sonra:

"Av hayvanları ile balıkların gözetilmesi ve ürünlerin korunmasının gerektirdiği önlemlerden başka bir sınırlama olmaksızın, avcılık ve balıkçılık özgürlüğü."

Bu tümcenin çok halkçı bir görünüşü var, ama baştaki sözcükler sondakilerin tüm değerini ortadan kaldırıyor. Köylü ailesi başına, tüm av mevsimi içinde, kaç tane tavşan, kaç tane keklik, kaç tane turna ya da sazan balığı düşer? Tastamam her köylü için yılda bir tek gün avcılık ya da balıkçılık yapma olanağı sağlanabildiği kadar!

"Yasal ve sayınaca faiz oranının düşürülmesi."

Yani tefeciliğe karşı yeni yasalar, ikibin yıldan beri her zaman ve her yerde başarısızlığa uğramış bulunan bir polis önlemini uygulama yolunda yeni bir girişim. Eğer küçük köylü, tefeciyi ona "ehveni şer" olarak gösterecek koşullar içinde ise, tefeci, tefeciliğe karşı yasanın yumruğu altına düşmeksizin, onu sömürmenin yollarını her zaman bulacaktır. Bu önlem ancak küçük köylüyü pohpohlayıp kandırmaya yarayabilir, ama küçük köylü bu önlemden hiç bir zaman yararlanamaz; tersine, krediye en çok gereksinme duyduğu zaman, bunu bulmakta daha da büyük bir güçlükle karşılaşır.

"Parasız bir hekimlik hizmeti ile maliyet fiyatına bir eczacılık hizmetinin örgütlenmesi."

Bu önlem, herhalde yalnızca köylülere uygulanmaz; daha ileri giden Alman programı, ilâçların da parasız sağlanmasını ister.

"Asker ailelerine, hizmet süresi boyunca, tazminat."

Bu, yetersiz bir biçimde de olsa, Almanya'da ve Avusturya'da da vardır, ve aynı biçimde, yalnızca köylülere uygulanmaz.

"Gübre, makine ve tarımsal ürünler için taşıma tarifelerinin düşürülmesi."

Bu, Almanya'da, özellikle... büyük toprak sahipleri yararına, zaten yapılmış bulunan bir şeydir.

"Toprağın iyileştirilmesi ve tarımsal üretimin geliştirilmesini gözeten bir bayındırlık işleri planının hemen irdelenmeye başlanması."

Bir kez gerçekleştikten sonra, büyük toprak sahiplerinden başka kimseye yaramayacak çok genel, çok belirsiz, çok güzel vaatler!

Kısacası, gerekçeler açıklamasındaki tüm olağanüstü teorik atılımdan sonra, yeni tarımsal programın pratik önerileri de, Fransız İşçi Partisinin, küçük köylüleri, hem de kendi sözlerine göre kaçınılmaz bir biçimde yokolmaya aday bulunan o köylü mülkiyetinin sahibi olarak tutmasını nasıl başaracağını bize hiç mi hiç açıklamazlar.

II

Bir konuda, Fransız arkadaşlarımız kesenkes haklı:

Fransa'da küçük köylünün iradesine *karşı* kalıcı hiç bir devrimci dönüşüm olanaklı değildir. Yalnızca, bana öyle görünüyor ki, köylüyü kendi etkileri altına almak istiyorlarsa, ellerinde uygun bir manivela yok.

Öyle görünüyor ki, küçük köylüyü bugünden yarına, belki hatta gelecek genel seçimler için kazanmayı erek olarak almışlar. Bu ereğe de, ancak, kendilerini, onları savunmak için daha da atılgan teorik gerekçeler içine atmaya zorlayan çok atılgan genel vaatlerde bulunarak erişmeyi umabilirler. Nedir ki, yakından bakar bakmaz, genel vaatlerin birbirleri ile çelişme durumunda bulundukları (kaçınılmaz biçimde yokolmaya aday bir durumu sürdürme vaadi), özel önlemlerin ya hiç bir etkileri olmayacağı (tefeciliğe karşı yasa), ya genel işçi istemlerinden başka bir şey olmadıkları, ya daha çok büyük toprak mülkiyetine yaradıkları, ya da küçük köylü yararına taşıdıkları önemin son derece küçük olduğu hemen görülür; öyle ki, programın doğrudan doğruya pratik bölümü, ilk yanlışlıkları düzeltir ve gerekçeler açıklamasının tumturaklı sözlerini tamamen masum bir önleme indirger.

Şunu açık yürekle söyleyelim: İktisadî durumuna, eğitimine, ve burjuva basın ile büyük toprak sahipleri tarafından beslenen tek başına yaşama biçimine dayanan önyargıları nedeniyle, bir küçük köylüler yığınını bugünden yarına ancak ona tutamayacağımızı bildiğimiz vaatlerde bulunarak kazanabiliriz. Ona yalnızca mülkiyetini her durumda ona saldıran tüm iktisadî güçlere karşı korumayı değil, ama hatta onu bugün baskı altında tutan tüm yüklerden kurtarmayı: küçük çiftlik kiracısını özgür bir mülk sahibi durumuna getirmeyi, ve toprağı ağır ipotekler altında bulunan mülk sahibinin borçlarını ödemeyi de vaadetmek zorundayız. Eğer bunu yapabilseydik, kaçınılmaz bir biçimde, zorunlu olarak bugünkü duruma varmış bulunan bir gelişmenin çıkış noktasına dönmüş olurduk. Köylüyü kurtarmış olmaz, ama ona yeni bir cançekişme zamanı vermiş olurduk!

Ama bizim çıkarımız, vaatlerimizi tutamayınca, bizi bugünden yarına bırakıp gitmesi için, küçük köylüyü bugünden yarına kazanmakta değil. Bizden küçük toprak mülkiyetini sürdürmemizi isteyen köylüyü, hiçbir zaman, sonu-

na kadar patron olarak kalmak isteyen küçük patrondan daha çok arkadaş edinemeyiz. Bu insanların yeri, Yahudi düşmanlarının yanıdır. Bırakın onları, onların yanına, küçük işletmelerin kurtulacağı vaadini işitmeye gitsinler; orada bu cafcaflı sözlerin kaç para ettiğini, ve onların cennetini dolduran kemanların ne havalar çaldıklarını öğrenecekleri zaman, daha az vaadeden ve kurtuluşu bir başka yanda arayan bizlerin, daha güvenilir insanlar olduklarımızı, sayıları gitgide büyüyerek, anlayacaklardır. Eğer Fransızların karnı da, bizler gibi, gürültücü bir Yahudi düşmanı demagojiye doymuş olsaydı, Nantes yanlışını öyle kolay kolay yapmazlardı.

Öyleyse küçük köylüler karşısındaki konumumuz nedir? Ve iktidarı ele alacağımız gün onlara karşı nasıl davranmalıyız?

Önce, Fransız programının şu sözü yerden göğe kadar doğru: Küçük köylünün kaçınılmaz yokoluşunu önceden görüyoruz, ama biz bu yokoluşu çabuklaştırmakla hiç de yükümlü değiliz.

Sonra, iktidara geçtiğimizde, büyük toprak sahipleri için yapmak zorunda kalacağımız gibi, küçük köylüler için (karşılığını ister ödeyerek, ister ödemeyerek) zorla kamulaştırmayı aklımızdan bile geçiremeyeceğimiz de bir o kadar açık. Küçük köylü karşısındaki ödevimiz, ilkin, onu buna zorlayarak değil, ama örnekler aracıyla buna götürerek, ve toplumun yardımını onun buyruğu altına koyarak, onun bireysel mülkiyetini ve işletmesini, kooperatif işletmeye dönüştürmektir. Ve bu konuda, daha bugünden gözlerine çarpacak üstünlükleri, küçük köylüye belli belirsiz de olsa gösterme araçlarımız eksik değil.

Aşağıyukarı yirmi yıl önce, tüm ülkede bir tek gerçek kente, Kopenhag'a sahip bulunan, ve bunun sonucu, bu kent dışında, köylüler arasında propagandadan başka bir şey yapmayan Danimarka sosyalistleri, bu tür tasarılar tasarlamışlardır. Bir köy ya da bir bucak köylüleri —Danimarka'da çok sayıda büyük yalıtık çiftlikler vardır— tüm topraklarını bir tek büyük çiftlik durumunda birleştirecek, onu ortaklaşa işleyecek ve ürünleri, getirilen topraklar, yatırılan para ve sağlanan emekle orantılı olarak bölüşecek-

lerdi. Danimarka'da, küçük mülkiyet ancak ikincil bir rol oynar. Ama, eğer biz bu düşünceyi küçük toprak mülkiyetinin yaygın bulunduğu bir ülkeye uygularsak, şu sonuca varırız: küçük mülkleri birleştirir ve onları büyük ekim yöntemlerine göre işlersek o güne kadar kullanılan emek-gücünün bir bölümü gereksiz bir duruma gelir; büyük ekimin en önemli üstünlüklerinden biri de işte bu emek tasarrufunun ta kendisidir. Bu emek-gücü, iki biçimde kullanılabilir: ya, büyük komşu mülklerden alınmış başka topraklar köylü kooperatifinin buyruğuna konulur, ya da ona, elden geldiğince ve öncelikle kişisel kullanım için, yardımcı bir sanayiin çalışma araçları verilir. Her iki durumda da, köylü kooperatifi daha iyi bir durum içine konmuş, ve aynı zamanda toplumun genel yönetimine, köylü kooperatifini kerteli bir biçimde daha yüksek bir biçime geçirmek ve tüm kooperatifin olduğu kadar tek tek üyelerinin de hak ve ödevlerini, büyük topluluğun öbür kollarının hak ve ödevleri ile dengelemek için zorunlu etki gücü de sağlanmış olur. Her özel durumun koşulları ile, erkliği içlerinde ele geçireceğimiz koşullar, bu özel durum içinde nasıl davranacağımızı bize göstereceklerdir. Böylece bu kooperatiflere belki başka kolaylıklar da sağlayabileceğiz: örneğin, faiz oranını yeterince düşürerek, tüm ipotekli borçların ulusal bankaya devri; toprağın büyük çapta işlenmesini gerçekleştirmek için kamu fonlarından öndelikler sağlanması (bu öndelikler zorunlu olarak ve öncelikle para biçiminde değil, ama makine, gübre vb. zorunlu ürünler biçiminde sağlanacaktır) ve daha başka kolaylıklar gibi.

Asıl önemli olanı, köylülere, onların mülkiyetini, bu mülkiyeti ancak kooperatif bir mülkiyet ve işletme durumuna dönüştürerek kurtarıp koruyabileceğimizi anlatmaktır. Çünkü köylüleri yıkıma götüren şey, bireysel mülkiyet sonucu olan bireysel işletmenin ta kendisidir. Eğer bireysel işletmeyi korumak isterlerse, onların aşılmış bulunan üretim biçimi yerini büyük kapitalist işletmeye bırakırken, onlar da, zorunlu olarak, kendi topraklarından kovulacaklardır. Durum gözler önündedir; ve biz, köylülere, kapitalist hesabına değil, ama kendi ortak hesaplarına, büyük işletmeye girme olanağını sunduğumuz zaman, bunun kendi yararları-

na olduğunu, bunun tek kurtuluş yolu olduğunu onlara anlatmak olanaksız mı olacaktır?

Küçük topraklar üzerinde çalışan köylülere, kapitalist üretimin üstünlüğü karşısında, onları bireysel mülk ve işletmelerinin sahipleri olarak koruyacağımız vaadinde bulunamayız. Onlara, yalnızca, onların mülkiyet ilişkilerine, onların isteğine karşı, kaba güç yardımıyla karışmayacağımızı vaadedebiliriz. Ayrıca, kapitalistler ile büyük toprak sahiplerinin küçük köylülere karşı savaşımının daha bugünden başlayarak, daha dürüst araçlarla yürütülmesi, ve bugünkü dolaysız soygun ve dolandırıcılığın olanak ölçüsünde engellenmesi için, elimizden geleni de yapabiliriz. Bu, ancak, bazı istisnaî durumlarda başarılı olacaktır. Gelişmiş kapitalist üretim biçimi içinde, dürüstlüğün nerede bitip dolandırıcılığın nerde başlayacağını kimse bilmez. Ama kamu erkliğinin aldatılan ya da aldanan yanda olup olmadığına göre, işler her zaman birbirinden çok başka olacaktır. Ve biz kesinlikle küçük köylüden yana olacağız; yazgısını daha katlanılabilir kılmak, eğer aklı yatmışsa kooperatife geçişini kolaylaştırmak, ve hatta, eğer aklı yatmamışsa, ona kendi küçücük toprak parçasının sahibi olarak düşünme zamanını bırakmak için, elden gelen her şeyi yapacağız. Önce kendi hesabına çalışan küçük köylünün, gücül olarak bizden olduğunu düşündüğümüz, sonra da partimizin çıkarına olduğu için, böyle davranıyoruz. Proletarya içine düşüşlerini önleyeceğimiz, henüz köylü olarak kazanabileceğimiz köylülerin sayısı ne kadar büyük olursa, toplumsal dönüşüm de o kadar hızlı ve kolay olacaktır. Bu dönüşüm için, kapitalist üretimin her yerde son vargılarına kadar gelişmesine, son küçük zanaatçının, son küçük köylünün, büyük kapitalist işletmenin kurbanları durumuna düşmelerine dek beklemeye zorlanmak, bize hiçbir yarar sağlamaz. Bu yönde, köylüler yararına, kamu fonları yardımıyla yapılabilen maddî sungulara, kapitalist ekonomi açısından, yalnızca sokağa atılmış bir para olarak bakılabilir; ama gene de bu paralar iyinin iyisi bir yatırımdır, çünkü toplumsal yeniden örgütlenme harcamalarında belki on kez daha büyük bir pay tasarruf ederler. Öyleyse, biz, bu yönde, köylülerle birlikte büyük bir el açıklığı ile davranabiliriz. Burası ayrıntılara girmenin, bu yönde bel-

gin önerilerde bulunmanın yeri değil; yalnızca genel ilkeler sözkonusu olabilir.

Öyleyse partiye de, köylülere de, niyetimizin küçük toprak mülkiyetini sürekli bir biçimde korumak olduğu izlenimini uyandıran açıklamalarda bulunmaktan daha kötü bir hizmette bulunamayız. Bu, köylülerin kurtuluş yolunu kapamak, partiyi gürültücü bir Yahudi düşmanlığı düzeyine düşürmek olur. Tersine, partimizin ödevi, köylülere, kapitalizm iktidarda olacağı sürece, o mutsuz durumlarını durup dinlenmeden açıklamak; küçük mülkiyetlerini, küçük mülkiyet olarak korumasının kesenkes olanaksız olduğunu, büyük kapitalist üretimin, tıpkı bir demiryolunun bir elarabasını ezdiği gibi, onların o güçsüz ve günü geçmiş küçük işletmeleri üzerinden geçmesinin kaçınılmaz bulunduğunu onlara göstermektir. Eğer böyle davranırsak, kaçınılmaz iktisadî gelişme yönünde davranmış olacağız, ve bu gelişme, küçük köylülere, sözlerimizin doğruluğunu göstermiş olacak.

Bununla birlikte, Nantes programı yazarlarının, işin özünde benimle aynı kanıyı taşıdıkları yolundaki inancımı dile getirmeksizin bu konuyu bırakamam. Onlar, küçük köylü mülkiyetinin kolektif mülkiyete dönüşmeye aday olduğunu bilmeyecek kadar akılsız değiller! Küçük toprak mülkiyetinin yokolmaya aday bulunduğunu kendileri söylüyor. Lafargue tarafından yazılıp Nantes kongresine sunulan Ulusal Komite raporu, bu kanı ile tıpatıp uyuşur. Bu raporun Almancası, Berlin *Sozialdemokrat*'ının son 18 Ekim günlü sayısında yayımlandı.[287] Nantes programının deyinileri içindeki çelişkiler, yazarların gerçekte dedikleri şeyi deme niyetinde olmadıklarının kanıtıdır. Eğer düşüncelerini açıklama biçimleri yüzünden, daha önce de olmuş bulunduğu gibi, ne dedikleri anlaşılmamış ya da yanlış anlaşılmışsa, bundan ötürü kendilerinden başka kimseye kızamazlar. Her halde, programlarını daha iyi açıklayacaklar, ve gelecek Fransız kongresi de, kendini bu programı adamakıllı gözden geçirme zorunda görecektir.

Şimdi daha zengin köylülere gelelim. Bu kategoride, her şeyden önce miras sonucu, ama borçlandırma ve toprakların zorunlu satışları aracıyla da, kullanma hakkından yararlandıkları tüm eski toprakları (*tenure*) ve hatta da-

ha da çoğunu elinde tutan, ve küçük topraklı köylüden büyük köylüye kadar uzanan tüm bir aracı aşamalar örneklemesini buluyoruz. Orta köylü, küçük köylüler arasında oturduğu zaman, onların çıkarları ve görüşleri ile, kendi çıkar ve görüşleri arasında pek bir ayrım olmayacaktır; çünkü deneyimi, benzerlerinden ne kadarının küçük köylüler yığını içinde batıp gittiklerini ona söyleyecektir. Ama orta ve büyük köylülerin ağır bastıkları, çiftlik işletmesinin, genellikle çiftlik uşakları ile hizmetçilerin yardımını gerektirdiği yerlerde, durum bundan başkadır. Bir işçi partisi doğal olarak, ilkin ücretlileri, yani hizmetkârları, çiftlik hizmetçilerini ve gündelikçileri koruyup savunacaktır; bundan ötürü, köylülere, işçilerin ücretlilik sürekliliğini içeren vaatlerde bulunmayı kendine yasaklar. Orta ve büyük köylüler, orta ve büyük köylüler olarak varoldukları sürece, ücretliler olmaksızın işlerini yürütemezler. Öyleyse, küçük topraklı köylülere varlıklarını küçük köylüler olarak sürdüreceklerini vaadetmek, eğer bizim için yalnızca bir budalalıksa, aynı şeyi orta ve büyük köylülere vaadetmek, hemen hemen dolaysız bir ihanet olur.

Kentlerin zanaatçıları ile yeniden bir karşılaştırma yapabiliriz. Gerçi bunlar, sonlarına köylülerden de yakındırlar, ama gene de yalnızca çırak değil, işçi de çalıştıranları, ya da çıraklarına bir işçinin işini yaptıranları hâlâ vardır. Küçük patronlar arasında, sonuna kadar patron kalmak isteyenlerin o yanda da kurtuluş olmadığını görmeleri için, Yahudi düşmanları içine girmekten başka bir yapacakları yoktur. Kendi üretim biçimlerinin kaçınılmaz yokoluşunun bilincine varmış bulunanları bizim yanımıza gelirler ve daha sonra tüm öbür işçileri bekleyen yazgıyı paylaşmaya da hazırdırlar. Durum, büyük ve orta köylüler için de başka türlü değildir. Hizmetkârları, hizmetçileri ve gündelikçileri, doğal olarak, bizi, onların kendilerinden daha çok ilgilendirirler. Eğer bu köylüler, bizim onlara, işletmelerinin oldukları gibi kalacakları yolunda güvence vermemizi isterlerse, biz, bunu, hiçbir biçimde yapamayız. Bunların yeri, her şeyi vaadettikten sonra hiçbirini tutmamaktan daha büyük bir zevkleri bulunmayan Yahudi düşmanlarının arasında, Köylüler Birliği ya da bu tür öbür partilerin içindedir. İk-

tisadî bakımdan, kapitalist rekabet ve denizaşırı ucuz tahıl üretimi nedeniyle, orta ve büyük köylülerin de kesenkes ezileceklerine inanıyoruz; zaten durmadan artan borçlanma ile tüm bu köylülerin gözle görülür yıkımı da bunu kanıtlamaktadır. Bu yıkıma karşı, mülklerin, ücretlilerin sömürüsünü giderek ortadan kaldıracak ve yavaş yavaş büyük ulusal üretim kooperatifinin aynı hak ve aynı ödevlere sahip kolları durumuna dönüşecek kooperatif bir işletme içinde toplanmasını salık vermekten başka, hiçbir şey yapamayız. Eğer bu köylüler bugünkü üretim biçimlerinin kaçınılmaz yıkılışını anlarlar, eğer bundan gerekli sonuçları çıkartırlarsa, bize geleceklerdir, ve onların dönüşmüş üretim biçimine geçişlerini elimizden geldiğince kolaylaştırmak da bizim işimiz olacaktır. Böyle olmazsa, onları kendi yazgılarına bırakmak, ve bizim de, onların çağrılarımıza kulak verecek olan ücretlilerine yönelmemiz gerekecektir. Çok olasıdır ki, zorla kamulaştırma burada da sözkonusu olmayabilecek, ve bu biraz kalınca kafaları sağduyuya açmak için burada da iktisadî gelişmeye güvenebileceğiz.

Ancak büyük mülkiyete ilişkin olaraktır ki, her şey çok yalındır. Burada karşımızda açık bir kapitalist işletmeden başka hiçbir şey yok, ve herhangi bir iç tedirginliği de sözkonusu olamaz. Önümüzde tarımsal proleter yığınlarını görüyoruz, ve bu da ödevimizi çok açık duruma getiriyor. Partimiz iktidara geçer geçmez, yapması gereken şey, tıpkı büyük sanayiciler gibi, büyük toprak sahiplerini de mülksüzleştirmektir. Bu kamulaştırmanın karşılık ödenerek ya da ödenmeyerek yapılması ise, özünde bize değil, ama iktidara geçme koşullarımıza, ve özellikle de büyük toprak sahibi efendilerin tutumuna bağlı bulunacaktır. Bir zarar ödentisinin her durumda kabul edilmez bir şey olduğunu hiç mi hiç düşünmüyoruz; eğer tüm bu çeteden kurtarmalık vererek kurtulursak, kendisine göre bunun bize daha ucuza malolacağını Marx bana kaç kez söyledi bilmem. Ama bizim buradaki işimiz bu değil. Böylece topluluğa maledilen büyük mülkler, topluluğun denetimi altında, kooperatifler biçiminde örgütlenmiş olarak, daha o andan başlayarak onları işleyen tarımsal işçilere verilmelidirler. Bunun hangi biçimler altında olacağı daha bugünden saptanamaz. Ne

olursa olsun, kapitalist işletmenin sosyalist işletme biçimine dönüşümü şimdi iyiden iyiye hazırlanmış bulunmaktadır, ve örneğin Bay Krupp ya da Bay Stumm'un fabrikalarındaki gibi, bir günden öbürüne gerçekleştirilebilir. Ve bu tarımsal kooperatifler örneği, hâlâ ayak direyen son küçük topraklı köylülere, ve belki bazı büyük köylülere bile, büyük bir kooperatif işletmede ne kadar çok yarar bulunduğunu gösterecektir.

Demek ki bu durumda, tarım proleterlerine, en azından sanayi proleterlerininki kadar parlak bazı perspektifler gösterebiliriz. Ve bunun yardımıyla, Elbe'nin doğusundaki Prusya tarım işçilerini kazanma sorunu, bir zaman, hem de en kısa bir zaman sorunundan başka bir şey değildir. Ama eğer bunları bizimkiler arasına bir katarsak, tüm Almanya'da yepyeni bir rüzgâr esecektir. Elbe'nin doğusundaki Prusya tarım işçilerinin edimsel yarı-serfliği, Prusya'daki toprakağaları egemenliği, ve dolayısıyla, Almanya'daki özgül Prusya üstünlüğünün başlıca temelidir. İşte bu yoksullaşmış, gitgide borçlar içine batmış, devletin ya da özel kişilerin sırtından geçinen toprakağalarıdır ki, egemenliklerine tüm güçleri ile öylesine sarılmaya çalışırlar; bürokrasi ve subaylar topluluğunun salt Prusyalı niteliğini oluşturup sürdürenler onlardır; kibirleri, sınırlı kafaları, büyüklenmeleri sayesinde, Prusya ulusunun Kutsal Alman İmparatorluğuna[288] karşı —bunun şu anda Alman birliğinin olanaklı tek biçimi olduğu kabul edilse de— Almanya'daki o nefreti yaratmış ve gene de öylesine muzaffer bu ülke için yabancı ülkelerde saygı kazandırmasını bir türlü bilememiş olanlar onlardır. Bu toprakağaları iktidarı, eski Prusya'nın yedi eyaletinden —yani tüm imparatorluğun aşağıyukarı üçtebirinden— oluşmuş bir alan içinde, burada siyasal ve toplumsal iktidara yolaçan toprak mülkiyetine, ve yalnızca toprak mülkiyetine değil, ama örneğin pancar şekeri ve likör fabrikaları gibi, ayrıca bu alanın en önemli sanayilerini de ellerinde tutmaları olgusuna dayanır. Böylesine elverişli bir duruma, ne Almanya'nın geri kalan büyük toprak sahipleri, ne de büyük sanayicileri sahiptir; bir bütün oluşturan bir krallığa, ne birileri sahiptir, ne de öbürleri. Onlar geniş alanlara yayılmışlardır, ve kendilerini çevreleyen top-

lumsal öğeler ile, siyasal ve iktisadî üstünlük kavgası yaparlar. Ama Prusyalı toprakağalarının bu egemen durumu, iktisadî temelini giderek yitirir. Borçlanma ve yoksullaşma, hem de tüm devlet yardımına karşın (ve Friedrich II'den itibaren, bu yardım her toprakağası bütçesinin azbuçuk düzenli bir öğesidir), durmadan yayılır; toprakağalarına batmama yeteneğini, yalnızca tarım işçilerinin töre ve yasa tarafından onanmış bulunan ve sınırsız bir sömürü olanağı sağlayan edimsel yarı-serfliği kazandırır. Sosyalist teoriyi bu işçiler arasına ekin, onlara cesaret verin, hakları için savaşımda onları biraraya getirin, işte o zaman toprakağalarının egemenliği hapı yuttu demektir! Almanya için, Rus çarlığının tüm Avrupa için olduğu kadar barbar ve fatih bir öğesini temsil eden büyük gerici iktidar, işte o zaman delinmiş bir sidik torbası gibi çatlayacaktır. Prusya'nın "ilk alaylar"ı sosyalist oluyor, ve bunun sonucu, güçlerin, bağrında tüm bir devrimi taşıyan bir yer değiştirmesidir. Elbe'nin doğusundaki Prusya tarım proletaryasının fethi, işte bu nedenle Batının küçük köylüleri ya da Güneyin orta köylülerinin fethinden çok daha önemlidir. Bizim kesin savaş alanımız, işte burada, Elbe'nin doğusundaki bu Prusya'dadır, ve hem hükümet, hem de toprakağaları, işte bu nedenle, ne pahasına olursa olsun, bizim oraya girmemizi engellemeye çalışacaklardır. Ve eğer —tehditlerin bize anlattıkları gibi— partimizin gelişmesini engellemek için yeni zor önlemleri alınacaksa, bu önlemler özellikle propagandamız karşısında bulunan Elbe'nin doğusundaki Prusya tarım proletaryasını korumak için alınacaktır. Ama bize vız gelir: biz onu ne olursa olsun, kazanacağız.

15-22 Kasım 1894
arasında yazılmıştır

Die Neue Zeit, Bd. 1, n° 10,
1894-95'te yayımlanmıştır
İmza: *Friedrich Engels*

KARL MARX VE FRİEDRİCH ENGELS

MEKTUPLAR

ENGELS'TEN LONDRA'DAKİ P. LAVROV'A

Londra, 12-17 Kasım 1875

Aziz Bay Lavrov!

... 1) Darvinci öğretide, *evrim teorisini* kabul ediyorum, ama D[arwin]'in tanıtlama yöntemini (yaşama savaşı, doğal seçme), ancak daha yeni bulunmuş bir olgunun bir ilk dışavurumu, geçici, yetkinlikten uzak bir dışavurum olarak alıyorum. Darwin'e değin, organik doğanın *eşgüdülmüş etkinliğinin* varlığını, bugün her yerde yaşama *savaşın*dan başka bir şey görmeyen adamların (Vogt, Büchner, Moleschott, vb.) ta kendileri olurluyor; özellikle Liebig tarafından ortaya çıkartılmış bulunan şeyi, bitkisel dünyanın hayvansal dünyaya nasıl oksijen ve besin sağladığını, ve buna karşılık, hayvansal dünyanın bitkilere nasıl gübre ve karbonik asit sağladığını [gene bu adamlar —ç.] belirtiyorlardı. Her iki görüş de belli bir ölçüde, belli sınırlar içinde, birbirini

doğrular. Ama her ikisi de aynı derecede dar ve tek yanlıdır. Doğal cisimlerin —canlı ve ölü— etkileşimi, uyum kadar çatışmayı da, savaşım kadar elbirliğini de içerir. Eğer, buna göre, bir sözde doğabilimci, tarihsel evrimin tüm zenginliğini, tüm çeşitliliğini dar ve tek yanlı bir formül, hatta doğa alanında bile ancak *cum grano salis** kabul edilebilecek bir formül olan "yaşama savaşı" formülü içinde özetlemekte bir sakınca görmezse, bu davranış daha baştan kendi yenilgisini içerir.

2) Adı geçen üç *"ubejdenniye darvinisti"*'den,** yalnız Hellwald sözü edilmeye değer görünüyor. Seidlitz, en iyi durumda, güçsüz bir zekâdan başka bir şey değil, ve Robert Byr de, bir roman yazıcısı, *Über Land und Meer*[239] içinde bugünlerde bir romanı yayımlanıyor: *Drei Mal.**** Bütün yalancı pehlivanlıkları, orada yerli yerinde.

3) Sizin, ruhbilimsel olarak nitelendirebileceğim saldırı yönteminizin üstünlüklerini yadsımamakla birlikte, ben bir başka yöntem seçerdim. Herbirimiz, içinde gelişmeyi yeğlediği entelektüel çevre tarafından azçok etkilenmişizdir. Okurunuzu benden iyi tanıdığınız Rusya bakımından, ve *"svyazuyuşçiy affekt"*'e,**** tinsel duyguya yönelen bir propaganda organı için, sizin yönteminiz büyük bir olasılıkla en iyisidir. Düzmece bir duygusallığın görülmemiş çöküntülere yol açmış bulunduğu ve bugün bile yol açtığı Almanya bakımından uygun düşmezdi sizin yönteminiz, anlaşılmazdı, haksız yere duygusal bir biçimde yorumlanırdı. Bizde, nefret —hiç değilse şimdilik— sevgiden daha gerekli ve her şeyden önce, Alman idealizminin son kalıntılarını silip süpürmek ve maddî olguları tarihsel haklarına yeniden kavuşturmak zorunlu. Öyleyse bu burjuva darvincilere hemen hemen aşağıdaki biçimde saldıracağım — ve belki bu işi zamanı gelince yapacağım:

Tüm darvinci yaşama savaşı öğretisi, Hobbes'in: *bellum imnium contra omnes****** [herkesin herkese karşı savaşı] öğ-

* Azıcık tuzla, yani bazı çekincelerle. —ç.

** İnanmış darvinciden. —ç. (Buradaki ve aşağıdaki tırnak içinde bulunan Rusça sözcükler, Lavrov'un makalesinden alınmıştır. —*Ed.*)

*** *Üç Kez.* —ç.

**** Topluluk duygusuna. —ç.

***** Herkesin herkese karşı savaşı. Hobbes'in *De Cive*'inin "Okurlara Önsöz" ve *Leviathan*, Ch. XIII-XIV'ten aktarılmıştır. —*Ed.*

retisinin ve, maltusçu nüfus teorisi ile birleştirilmiş, burjuva iktisatçılarınca sevilen rekabet tezinin, toplumsal alandan doğaya, açıkça aktarılmasından başka bir şey değildir. Bu elçabukluğunu gerçekleştirdikten sonra (özellikle Malthus öğretisine ilişkin olarak, [§ 1'imin] altbölüm 1'[in]de belirttiğim gibi, kesin doğrulanmasına karşı çıktığım bu elçabukluğunun), o zaman insan toplumunun öncesiz ve sonrasız yasaları olarak geçerliliklerinin tanıtlandığı ileri sürülerek, aynı teoriler bu kez de örgensel doğadan insan tarihine aktarılır. Bu davranış biçiminin çocukça niteliği açıkça ortada, üzerinde durarak zaman yitirmeye değmez. Eğer gene de üzerinde durmak isteseydim, bunu şöyle yapardım: Bu adamların ilkin kötü iktisatçılar olduklarını ve, ancak ikinci olarak, kötü doğabilimciler ve kötü filozoflar olduklarını gösterirdim.

4) İnsan ve hayvan toplulukları arasındaki özsel ayrım, hayvanların nesneleri olsa olsa *toplamaları*, oysa insanların *üretmeleri*dir. Hayvan toplulukları için geçerli yasaların, insan topluluklarına düpedüz aktarılmasını olanaksızlaştırmak için, bu tek ama çok önemli ayrım yeter. Bu, sizin haklı olarak belirttiğiniz şeyi olanaklı kılar: "*çelovek vel borbu nye tolko za suşçestvovaniye, no za naslajdeniye i za* uvgeliçeniye svoih naslajdeniy*... *gotov bil dlya vısşevo naslajdeniya otreçsya ot nizşih*"** Sizin sonradan bundan çıkardığınız sonuçlara karşı çıkmaksızın, ben kendi payıma, kendi öncüllerimden şu sonucu çıkaracağım: Öyleyse insan üretimi, belli bir aşamada, öyle bir düzeye erişir ki, yalnızca yaşam için zorunlu gereksinmeleri karşılamakla kalmaz, ama, başlangıçta bir azınlığa ayrılmış olsalar bile, lüks ürünler de üretir. Yaşama savaşı, eğer bir an için bu kategoriye herhangi bir değer vermek istersek, zevkler için de, yalnızca *yaşama* araçları için değil, ama *gelişme* araçları için de, *toplumsal olarak üretilmiş gelişme araçları* için de bir savaş durumuna dönüşür. Ve bu aşamada da, hayvan dünyasından alınmış bulunan kategoriler artık kullanılamaz. Ama eğer, bu-

* İtalikler Engels'in. *Ed.*

** "İnsan yalnız yaşam için bir savaşım yürütmez, zevki ve *zevklerinin artması* için de savaşır... daha yüksekleri yararına daha alçak zevklerden vazgeçmeye hazırdır." —ç. (Bu pasaj Lavrov'un makalesinden aktarılmıştır. —*Ed.*)

gün de olduğu gibi, üretim, kapitalist biçimi altında, kapitalist toplumun gerçek üreticiler büyük yığınını bu yaşama ve gelişme araçlarından yapay olarak uzaklaştırdığı için, tüketebileceğinden çok daha büyük miktarda yaşama ve gelişme aracı üretiyorsa; eğer bu toplum, kendi varoluş yasası sonucu, daha şimdiden kendisi için aşırı olan bu üretimi sürekli olarak artırma zorundaysa, ve eğer bundan ötürü, dönem dönem, her on yılda bir, yalnız bir ürünler yığınını değil, ama üretici güçleri de yokedecek bir noktaya varıyorsa — o zaman "yaşama savaşı" üzerindeki bütün söylevlerin ne anlamı var? Yaşama savaşı o zaman ancak şuna dayanabilir: Üretici sınıf, üretim ve bölüşümün yönetimini, bu işin kendisine düştüğü, ve onu yerine getirmekte yeteneksiz bir duruma gelmiş bulunan sınıfın elinden alır — ve bu da sosyalist devrimin ta kendisidir.

Geçerken bir not: Günümüze değinki tarihi bir sınıf savaşımları dizisi olarak düşünme olgusu, bu tarihi pek de çeşitlenmemiş bir yaşama savaşı durumuna getirmek isteyen görüşün tüm yüzeyselliğini tek başına ortaya çıkarmaya yeter. Bundan ötürü o düzmece doğabilimcilerin hoşuna gitmeyeceğim.

5) Aynı nedenle, sonuç olarak sizin tümcenizi, özü bakımından, başka bir biçimde formüle ederdim: "*şto ideya solidarnosti dlya oblegçeniya borbı mogla ... vırasti nakonyets do tovo, ştobi ohvatit vse çeloveçestro i protivopostavit yevo, kak solidarnoye obşçestvo bratyev, ostalnomu miru mineralov, rasteniy i jivotrıh.*"*

6) Buna karşılık, sizin "*borba vseh protiv vseh*"in** insan evriminin birinci evresi olduğu fikrinizi kabul edemem. Bana kalırsa, toplumsal içgüdü, maymundan insana götüren evrimin özsel itici güçlerinden biri olmuştur. İlk insanlar sürüler halinde yaşamış olmalılar, ve geçmişte ne denli geriye gidebilirsek, durumun böyle olduğunu görüyoruz.

---

* "Savaşımı daha da kolaylaştıran dayanışma fikri, ensonu ortaya çıkabilmiş ... böylece tüm insanlığı, dayanışık kardeşler topluluğu olarak, madenler, bitkiler ve hayvanlar karşısına dikerek, egemenliği altına alabilmiştir." —ç. (Bu pasaj Lavrov'un makalesinden aktarılmıştır.)

** Herkesin herkese karşı savaşımının. —ç.

17 Kasım. Yeniden kesintiye uğradım ve bugün bu satırları size göndermek üzere yazıyorum. Eleştirilerimin, saldırınızın özünden çok, biçimi, yöntemi ile ilgili olduğunu görüyorsunuz. Umarım ki onları yeterince açık bulursunuz, ivedi yazdım ve, yazdıklarımı yeniden okurken, birçok sözcüğü değiştirmek isterdim, ama yazıyı çok okunmaz bir duruma getirmekten korkuyorum. ...

İlk kez Rusça dergi
Letopisi Marksizma ("Marksizm Günleri"),
kitap V, 1928'de yayımlanmıştır

MARX'TAN HAMBURG'DAKİ WİLHELM BLOS'YA

Londra, 10 Kasım 1877

... *"Ich grolle nicht"*, (Heine'nin dediği gibi)* sana kızmıyorum, Engels de kızmıyor.[280] Bizim ikimiz için de tanınmışlık bir değer taşımaz. Başkaları arasında, işte bir kanıt: Her türlü kişi putlaştırmasından duyduğum tiksinti sonucu, Enternasyonal varolduğu sırada, içlerinde değimlerimin (liyakatlerimin) sözkonusu edildiği ve bundan ötürü beni rahatsız eden, çeşitli ülkelerden gelen çok sayıda mesajı hiçbir zaman yayınlatmadım; yazarlarına zaman zaman uzun uzun öğütler verme dışında, bu mesajları hiçbir zaman yanıtlamadım bile. Engels ile benim gizli komünistler derneğine** ilk katılışımız, Tüzük'te[291] seçkin kişiler karşısındaki boşinanca dayalı hayranlığa katkıda bulunan ne varsa silineceği vazgeçilmez koşulu ile oldu. (Lassalle, daha sonra, bunun tam tersini yaptı)...

İlk kez
Der Wahre Jacob dergisinde
(17 Mart 1908, n° 565 (5))
yayımlanmıştır

* Heine, *Lyrical Internezzo.* —*Ed.*
** Komünistler Birliği. Bkz: bu cildin 209-229. sayfaları. —*Ed.*

ENGELS'TEN VİYANA'DAKİ KARL KAUTSKY'YE

Londra, 12 Eylül 1882

... Bana İngiliz emekçilerinin sömürge siyaseti konusunda ne düşündüklerini mi soruyorsunuz? Peki, genel olarak siyaset konusunda ne düşünüyorlarsa onu, burjuvalar bu konuda ne düşünüyorlarsa onu. Burada, biliyorsunuz, işçi partisi yok, yalnızca tutucular ve liberal radikaller var, ve işçiler İngiltere'nin dünya pazarı üzerindeki ve sömürgelerindeki tekelinin getirdiklerinden kendi paylarına düşeni sevine sevine yiyorlar. Kanımca, gerçek anlamıyla koloniler,* yani Avrupa kökenli kişilerle nüfuslanmış ülkeler, Kanada, Kap, Avustralya, hepsi bağımsız bir duruma geleceklerdir; buna karşılık, basit egemenlik altında ve yerli halkla nüfuslanmış bulunan ülkelerin, Hindistan, Cezayir, Hollanda, Portekiz ve İspanyol sömürgelerinin sorumluluğunun geçici olarak proletarya tarafından yüklenilmesi ve elden geldiğince hızlı bir biçimde bağımsızlığa götürülmeleri gerekecektir. Bu süreç nasıl gelişecek, işte söylemesi güç olan da bu. Hindistan belki de bir devrim yapacak, hatta büyük bir olasılıkla. Ve kurtulan proletarya hiç bir sömürge savaşı yapmayacağından, elbette her türlü yıkım olmaksızın yapılamayacak olan bu devrime karşı çıkmama zorunda kalınacak, ama bu türlü yıkımlar bütün devrimlerin ayrılmaz olgularıdır. Aynı süreç başka yerlerde de olabilir: Örneğin Cezayir ve Mısır'da da, ve bu, bizim için, kuşkusuz en iyi çözümdür. Ülkemizde yapmamız gereken çok şey olacak. Avrupa ile Kuzey Amerika bir kez yeniden örgütlendikten sonra, öyle devsel bir güç ve öyle bir örnek oluşturacaklardır ki, yarı-uygar halklar kendiliklerinden onların dümen suyuna gireceklerdir: İktisadî gereksinmeler bu ülkelerde kendi başlarına karşılanacaklardır. Ama bu ülkelerin de sosyalist bir yapıya erişmeleri için sonradan hangi toplumsal gelişme evrelerinden geçmeleri gerekecek, bu konuda, sanırım, bugün oldukça yararsız varsayımlar tasarlamaktan başka da bir şey yapamayız. Bir tek şey kesin:

* Koloni sözcüğü, burada yabancı göçmenlerin yerleştikleri ülkeler anlamında kullanıldığı için, sömürge olarak çevrilmedi. —ç.

Utkun proletarya, kendi öz utkusunu yıpratmaksızın, hiç bir yabancı halkı zorla mutlu edemez. Bu, çeşitli savunma savaşlarının dıştalanmış oldukları anlamına elbette gelmez...

İlk kez tam olarak Rusça
Marx-Engels Arşivleri,
c. 1 (VI), 1932 içinde
yayımlanmıştır

ENGELS'TEN NEW YORK'TAKİ F. KELLEY-WISCHNEWETZKY'YE

Londra, 28 Aralık 1886

... Önsözüm* elbette Amerikan işçisi tarafından şu son on ayda atılmış bulunan büyük adımı üzerinde dönecek, ve demek ki doğal olarak Henry George ile onun tarımsal tasarısına değinecektir. Ama bunu eksiksiz inceleme savında bulunamazdı; ve bunun zamanının gelmiş bulunduğunu da sanmıyorum. Hareketin yayılması, düzenli olarak ilerlemesi, kökleşmesi ve tüm Amerikan proletaryasını elden geldiğince kapsaması, onun daha baştan teorik bakımdan yetkin bir kusursuzluk yolu üzerinde gittiğini ve ilerlediğini görmekten çok daha önemlidir. Teorik bir anlayış açıklığına varmak için, kendini kendi öz yanılgıları ile yetiştirmekten, *durch Schaden klug werden*,** daha iyi yol yoktur. Ve büyük bir sınıfın tümü için, özellikle Amerikalılar kadar son derece pratik ve teoriyi küçümseyen bir ulusta, başka yol yoktur. Önemli olan, işçi sınıfını *sınıf olarak* harekete geçmeye götürmektir; bu bir kez sağlandıktan sonra, insanlar doğru yönü çok çabuk bulacaklardır, ve direnecek olan kimseler, Henry George ya da Powderly, kendi küçük mezhepleri ile birlikte rahatça bir yana konulacaklardır. Bu nedenle, *Knights of Labor*'larda,[292] ben de, hareket içinde dışardan küçümsenmemeleri, ama içerden devrimcileştirilmeleri gereken çok önemli bir etken görüyorum, ve birçok Almanın,*** kendi yaratmamış oldukları

* F. Engels, *İngiltere'de Emekçi Sınıfların Durumu* adlı yapıtın Amerikan baskısına (1877) önsöz. —*Ed.*

** Acı deneyimlerle öğrenmekten. —ç.

*** Amerika'da yerleşmiş olan Almanlar. —*Ed.*

güçlü ve görkemli bir hareket karşısında, ithal edilmiş ve her zaman doğru anlaşılmamış teorilerini, kendilerini bu dogmayı kabul etmeyen her hareketin dışında tutarak, dışında hiç bir kurtuluş olmayan bir tür dogma durumuna getirmeye çalıştıkları zaman, büyük bir aptallık yaptıklarını düşünüyorum. Bizim teorimiz bir dogma değil, bir evrim sürecinin açıklanmasıdır, ve bu süreç ardışık evreler içerir. Amerikalıların daha eski sınaî ülkelerde oluşmuş bulunan teorinin tam bilinciyle yola çıkmalarını beklemek, olanaksızı beklemektir. Almanların yapması gereken şey, bizim 1845 ve 1848'de yaptığımız gibi, kendi öz teorilerine —eğer onu anlıyorlarsa— göre davranmak; gerçek işçi sınıfının her genel hareketi için yürümek, onun *faktische** çıkış noktasını olduğu gibi kabul etmek ve, yapılmış bulunan her yanlışlığın, uğranılan her yenilginin, nasıl ilk programdaki teorik nitelikteki yanlışlıkların zorunlu bir sonucu olduğunu göstererek, onu derece derece teorik düzeye götürmektir. Onların, *Komünist Manifesto*'nun dediği gibi, *"in der Gegen wart der Bewegung die Zukunft der Bewegung zu repräsentieren"*** etmeleri gerekirdi. Ama her şeyden önce harekete kendini pekiştirme zamanı verin, ilk çıkışın kaçınılmaz karışıklığını, insanları şu anda gerçekten yutamayacakları, ama yakında öğrenecekleri şeyleri yutmaya zorlayarak, daha da kötü bir karışıklık durumuna getirmeyin. Gelecek Kasımda *bona fide**** bir işçi partisi için bir ya da iki milyon işçi oyu, öğretisel bakımdan eksiksiz bir platform için şu andaki yüz bin oydan çok daha değerlidir. Hareket içindeki yığınları ulusal bir temel üzerine sağlam bir biçimde yerleştirmek için —eğer hareket ilerlerse hemen yapılacak— ilk ciddî girişim, georgistleri, "Knights of Labor"ları, tred-ünyoncuları, vb., hepsini karşı karşıya getirecek, ve eğer Alman dostlarımız o zamana değin ülkenin dilini bir tartışmayı göze alabilecek kadar öğrenirlerse, bu, o zaman onlar için başkalarının görüşlerini eleştirme, ve böylece, çeşitli görüşlerin tutarsızlıklarını ortaya koyarak, onları derece derece, sermaye ile ücretli emek arasında varolan ilişkiler tarafından oluşturulmuş bulunan gün-

* Fiili. —ç.
** "Bugünkü hareket içinde, bu hareketin geleceğini temsil". —ç.
*** Gerçek. —ç.

cel konumlarını anlamaya götürme zamanı olacaktır. Ama ben, işçilerin partisinin bu —hangi platform üzerinde olursa olsun— ulusal gelişmesini geciktirebilecek ya da engelleyebilecek her şeyi büyük bir yanlışlık olarak görürdüm, — ve bunun sonucu, ister Henry George, ister "Knights of Labor" konusunda olsun, düşüncemizi bütünüyle ve derinliğine belirtme zamanının geldiğini sanmıyorum. ...

İlk kez, kısaltılmış olarak
Briefe und Auszüge aus Briefen von
Joh. Phil. Becker, Jos. Dietzgen, Friedrich
Engels, Karl Marx und F. A. Sorge und
A. an Andere (Stuttgart, 1906) adlı kitapta
İngilizce olarak; tam olarak, Marx
ve Engels, *Yapıtlar*, birinci Rusça baskı,
c. XXVII, 1935'te yayımlanmıştır.

ENGELS'TEN BERLİN'DEKİ C. SCHMİDT'E

Londra, 5 Ağustos 1890

... Viyana'da çıkan *Deutsche Worte* dergisinde münasebetsiz Moritz Wirth'in,[293] Paul Barth'ın kitabı[294] üzerine ne düşündüğünü okudum ve *bu* eleştiri bende kitap üzerine de olumsuz bir izlenim uyandırdı. Kitaba bir gözatacağım, ama eğer Moritzchen, Barth'ın, Marx'ın bütün yazılarında, Descartes'ın hayvanları makineler ile özdeşlediği gibi, felsefenin maddî yaşam koşullarına göre içinde bulunduğu bir tek bağımlılık örneği bulamadığını ileri sürdüğü parçayı doğru olarak aktarıyorsa, böyle bir şeyi yazan adam bende acıma duygusu uyandırır. Ve bu adam, eğer maddî yaşam koşulları *primum agens** iseler, bunun ideolojik alanların bu koşullar üzerinde, doğrusunu söylemek gerekirse ikincil nitelikte bir karşılıklı etkide bulunmalarını dıştalamadığını öğrenmediğine göre, incelediği konuyu kesin olarak anlayamamıştır. Bununla birlikte, yineliyorum, bütün bunlar ikinci elden, ve Moritzchen de tehlikeli bir dost. Materyalist tarih anlayışının da şimdi, kendilerine tarihi *irdelememe* bahanesi olmaya yaradığı, bu türlü birçok dostu var. Marx, 70 yılları sonları Fransız "marksist"leri üzerine şöyle demişti; "Bildiğim tek şey, marksist olmadığımdır."

* Birincil neden —ç.

Volkstribüne'de[*] de, gelecekteki toplumda ürünlerin dağılımı üzerine, bu dağılımın harcanan emeğin niceliğine göre mi, yoksa başka türlü mü yapılacağını bilmek için, bir tartışma vardı. Soruna, adalet üzerindeki ünlü idealist sözlerin tersine, çok "maddî" bir biçimde yanaşılmıştı. Ama tuhaf bir olgu sonucu, kimsenin aklına bölüşüm biçiminin özsel olarak bölüşülecek ürünlerin *niceliğine* bağlı olduğu ve bu niceliğin de, hiç kuşkusuz, üretim ve toplumsal örgütlenmedeki, sonuç olarak bölüşüm biçimini de değiştirecek ilerleme ile değiştiği gelmemişti. Oysa, tartışmaya bütün katılanlar, "sosyalist toplum"u sürekli olarak değişen ve ilerleyen bir şey olarak düşünecek yerde, değişmez, hiç değişmemek üzere kurulmuş, öyleyse bölüşüm biçimi de hiç değişmemek üzere saptanmış bir şey olarak düşünüyorlar. Eğer aklıbaşında kalınırsa, yalnızca: 1° kendisinden *başlanacak* bölüşüm biçiminin öğrenilmesine, ve 2° gelecekteki gelişmenin *genel eğiliminin* bulunmasına çalışılabilir. Ama bütün tartışmada bu yolda bir tek söz görmüyorum.

Genellikle, "materyalist" sözcüğü Almanya'da birçok yeni yazara, her şeyin söylenmiş olması için bu etiketi yapıştırmanın yettiğini düşünerek, onları daha çok irdelemeksizin her türlü şeyi etiketlemeye yarayan basit bir söz hizmeti görüyor. Oysa, bizim tarih anlayışımız, her şeyden önce. irdeleme için bir yönergedir, yoksa hegelciler gibi soyut kurgular (*constructions*) kurmaya yarayan bir araç değil. Tüm tarihi yeniden irdelemek gerek, çeşitli toplumsal kuruluşların yaşam koşullarından, onlara karşılık düşen siyasal, hukuksal, estetik, felsefî dinsel, vb. görüşleri çıkarmaya kalkışmadan önce, bu koşulları ayrıntılı bir incelemeden geçirmek gerek. Bu konuda şimdiye değin çok az şey yapıldı, çünkü çok az kişi bu işe ciddî olarak girişti. Bu konuda yığınsal bir yardıma gereksinmemiz var, alan son derece geniş, ve ciddî olarak çalışmak isteyen kişi çok şey yapabilir ve kendini gösterebilir. Ama, bunun yerine, tarihsel materyalizm üzerine boş sözler (*her şey* boş söze dönüştürülebilir), çok büyük bir sayıdaki Alman genci için, kendi görece yufka tarih bilgilerini —iktisat tarihi henüz kundaklar içinde değil mi?— elden geldiğince hızlı bir biçimde yapay bir sistematik kurgu biçimine getirmek ve sonra da çok güçlü ze-

kalar olduğuna inanmaktan başka bir şeye yaramaz. Bir Barth, ortaya çıkmak ve kendini, hiç değilse kendi çevresinde, boş bir sözden başka bir şey olmayan bir şeye vermek için, işte tam da bu anı seçiyor.

Ama bunların hepsi düzelecek. Almanya'da, biz şimdi çok şeye katlanacak kadar güçlüyüz. Sosyalistlere-karşı yasanın[23] bize yaptığı en büyük hizmetlerden biri de, birazcık sosyalist olan bıktırıcı Alman "bilgin"den bizi kurtarmış olmasıdır. Biz şimdi, kendini yeniden fasulye gibi nimetten sayan bu Alman bilginini bile sineye çekecek denli güçlüyüz. Daha önce gerçekten bir şeyler yapmış bulunan siz, iktisat, iktisat tarihi ve ticaret, sanayi, tarım, toplumsal kuruluşlar tarihi irdeleme zahmetine katlanan parti üyesi genç yazarların sayısının ne denli küçük olduğuna dikkat etmiş olmalısınız. Maurer'i adından çok tanıyan kaç kişi var? Bütün güçlükleri çözecek olan gazetecinin kasıntısı bu, ama sonuçlar da ona göre! Bu baylar bazan işçiler için her şeyin yeterince iyi olduğunu düşünür gibi görünüyorlar. Bu baylar, Marx'ın en iyi yapıtlarını işçiler için gene de yetersiz gördüğünü, ve işçilere yetkinliğin (kusursuzluğun) altında olan herhangi bir şey sunmaya bir cinayet olarak baktığını bir bilselerdi!...

İlk kez tam olarak
Sozialistische Monatshefte
dergisinde, nº 18-19, 1920'de
yayınlanmıştır

ENGELS'TEN BRESLAU'DAKİ OTTO BOENİGK'E

Dover yakınlarındaki Folkestone,
21 Ağustos 1890

... Sorularınıza ancak kısa ve genel yanıtlar verebilirim, yoksa birinciyi yanıtlamak için, bir bilimsel inceleme yazmam gerekirdi.

1. "Sosyalist toplum" denilen şey, kanımca kesin olarak tamamlanmış bir şey değil, ama, bütün öbür toplumsal düzenler gibi, sürekli değişme ve dönüşüm içinde düşünülmesi gereken bir şeydir. Bugünkü düzenle en önemli ay-

rım, doğası gereği, üretimin başlangıçta yalıtık bir ulus içinde bütün üretim araçlarının ortaklaşa mülkiyeti temelinde örgütlenmesinde bulunur. Bu devrimi yarından başlayarak gerçekleştirmek —kuşkusuz derece derece— bana göre hiçbir güçlük göstermez. İşçilerimizin buna yetenekli olduğu, polisin onları kasıtlı olarak yıkmadığı yerlerde, burjuva hisse senetli şirketler denli iyi ve onlardan çok daha dürüstçe yönetilen birçok işçi üretim ve dağıtım ortaklıkları tarafından tanıtlanmıştır. İşçilerimizin sosyalistlere-karşı yasaya[23] karşı utkun savaşımda gösterdikleri parlak siyasal olgunluk kanıtından sonra, sizin Almanya'daki yığınların bilisizliğinden sözedebilmeniz, aklıma şaşkınlık veriyor. Bizim sözde aydınlarımızın bilgiç kasılması da bana bir başka türlü ciddî engel olarak görünüyor. Kuşkusuz, henüz teknisyenimiz, tarım bilimcimiz, mühendisimiz, kimyacımız, mimarımız vb. yok, ama gerektiğinde, tıpkı kapitalistlerin yaptıkları gibi, onları ücretle çalıştırabiliriz, ve eğer —bu toplumda elbette bulunacak— bazı hainler örnek alınacak bir cezaya çarptırıldıklarını görürlerse, artık bizi kazıklamakta bir yarar bulmayacaklardır. Bununla birlikte, aralarında öğretmenleri de saydığım bu uzmanlar dışında, "aydınlar"ın geri kalanından kolayca vazgeçebiliriz ve, örnek olarak, edebiyatçı ve öğrencilerin partiye güncel ve güçlü akını, bu baylar gerekli sınırlar içinde tutulmazlarsa, oldukça zararlı olabilirler.

Elbe'nin doğusundaki toprakağalarının büyük çiftlikleri, gerekli bir teknik yönetim altında, güçlük çekilmeden bugünkü gündelikçi ve işçilere kiraya verilebilir ve ortaklıklar biçiminde yeniden örgütlenebilirler. Eğer kötülükler varsa, bunun sorumluları, varolan bütün okul yasalarına karşın, insanları bu türlü bir bilisizlik durumuna düşürmüş bulunan toprakağası baylardır.

En büyük engel, küçük köylüler ile, ne denli az bilgili ise kendilerini o denli bilgiliymiş gibi gösteren süper zekâlı cansıkıcı aydınlardır.

Demek ki eğer yığınlar içinde yeterince yandaşımız varsa, büyük sanayi ve büyük çiftlikler tarımı, siyasal iktidarı elimize geçirir geçirmez çok çabuk toplumsallaştırılabilirler. Geri kalanı azçok hızlı bir biçimde bunu izleyecektir. Ve bü-

yük üretimle birlikte, durumun egemeni olacağız.

Entelektüel eşitlik yokluğundan söz ediyorsunuz. Böyle bir durum var, ama işçilerden ne denli çok öğrenecek şeyleri olduğunu akıllarından bile geçirmeyen, soyluluk ve burjuvaziden çıkma aydınlar yönünde.

İlk kez tam olarak Rusça
SBKP Tarih Sorunları dergisi,
n° 2, 1964 içinde ve Almanca
*Beiträge zur Geschichte der deutschen
Arbeiterbewegung* dergisi, n° 2, 1964
içinde yayımlanmıştır

ENGELS'TEN KÖNİGSBERG'DEKİ JOSEPH BLOCH'A

Londra, 21 [22] Eylül 1890

... Materyalist tarih anlayışına göre, tarihteki belirleyici etken, *son kertede*, gerçek yaşamın üretim ve yeniden üretimidir. Daha çoğunu hiçbir zaman ne Marx ileri sürdü, ne de ben. Eğer biri bu görüşü iktisadî etken *tek* belirleyicidir anlamında bozarsa, böylece onu boş, soyut, saçma bir söze dönüştürmüş olur. İktisadî durum temeldir, ama üstyapının çeşitli öğeleri: sınıf savaşımının siyasal biçimleri ve sonuçları —savaş bir kez utkun sınıf tarafından kazanılınca yapılan anayasalar, vb.— hukuksal biçimler, ve hatta bütün bu gerçek savaşımların, bu savaşımlara katılanların kafasındaki yansımaları, siyasal, hukuksal, felsefel teoriler, dinsel görüşler ve bunların dogmatik sistemler olarak daha sonraki gelişmeleri de, tarihsel savaşımların gidişi üzerindeki etkilerini gösterir ve, birçok durumda, onların *biçimini* baskın bir tarzda belirlerler. Bütün bu etkenler arasında, iktisadî hareketin ensonu, sonsuz bir olumsallıklar (yani aralarındaki içsel bağlılık, bizim onları yok sayabileceğimiz ve savsayabileceğimiz denli uzak ve gösterilmesi güç şeyler ve olaylar) çokluğu ortasından, kendine bir zorunluluk olarak bir yol açtığı bir etkileşim vardır. Yoksa, teorinin herhangi bir tarihsel döneme uygulanması, inan olsun, birinci dereceden basit bir denklemin çözülmesi denli kolay olurdu.

Biz kendi tarihimizi kendimiz yaparız ama, ilkin, çok belirli öncüllerle ve çok belirli koşullar içinde. Hepsi arasında, en sonunda belirleyici olanlar, iktisadî koşullardır. Ama siyasal koşullar vb., hatta insanların kafalarından hiç çıkmayan gelenek bile, kararlaştırıcı olmasa da, gene de bir rol oynarlar. Prusya devletini de, tarihsel, ve son kertede iktisadî nedenler kurmuşlar ve geliştirmeye devam etmişlerdir. Ama, Kuzey Almanya'nın birçok küçük devleti arasında, başka birçok etkenle (her şeyden önce, Prusya'yı elde bulundurma sayesinde, Branderburg'un Polonya sorunları içine sürüklenmiş, ve bundan ötürü, Avusturya Sarayının gücünün oluşmasında da kararlaştırıcı bir etki taşıyan uluslararası siyasal ilişkilere bulaşmış bulunması durumuyla) değil de, yalnızca iktisadî zorunluluk sonucu, iktisatta, dilde, ve Reformdan beri de dinde, Kuzey ve Güney arasındaki ayrımın ete kemiğe büründüğü büyük güç durumuna gelmeye aday olanın, Brandenburg'un ta kendisi olduğunu ileri sürebilmek de, bilgiçliğe düşmeden, güç olacaktır. Dünün ve bugünün her küçük Alman devletinin varlığını, ya da, sıradağlar tarafından Südetlerden Taunus'a değin oluşturulmuş bulunan coğrafî ayrım çizgisini, tüm Almanya'yı ikiye ayıran gerçek bir çatlak durumuna getirecek denli genişleten Yukarı-Almanya'nın ündeşsel (*consonantique*) değişmesinin kökenini, gülünçlüğe düşmeden, iktisadî olarak açıklamak güç olacaktır.

Ama ikinci olarak, tarih, sonal sonuç her zaman, herbiri bir sürü özel yaşam koşulları tarafından oluşturulmuş büyük bir sayıdaki bireysel iradenin çatışmalarından çıkacak biçimde yapılır; öyleyse birbirlerini karşılıklı olarak engelleyen sayısız güçler, güçlerin sonsuz bir paralelkenarlar grubu vardır tarihte, kendisine de bir bütün olarak *bilinçsiz* ve kör bir biçimde hareket eden bir gücün ürünü gibi bakılabilecek bir bileşke —tarihsel olay— işte güçlerin bu sonsuz paralelkenarlar grubu içinden çıkar. Çünkü, bir bireyin istediği şey bir başka birey tarafından engellenmiştir ve bundan da kimsenin istemediği bir şey çıkar. Tarih günümüze değin işte böyle doğanın bir süreci biçiminde oluşur ve, özet olarak, aynı hareket yasalarına bağlıdır. Ama —herbiri kendi fizik yapısı ve son kertede iktisadî dış koşulların (ya da

kendi öz kişisel koşullarının ya da genel toplumsal koşulların) kendisini ittikleri şeyi isteyen— çeşitli iradeler yüzünden, bu iradeler istedikleri şeye erişmez, ama genel bir ortalama ile, ortak bir bileşke ile kaynaşırlar, [gene de kimsenin bundan —ç.] bu iradelerin sıfıra eşit oldukları sonucunu çıkarma hakkı yoktur. Tersine, herbiri bileşkeye katkıda bulunur, ve bu nitelikle, bileşkede içerilir.

Ayrıca, sizden bu teoriyi hiçbir zaman ikinci elden değil, ama özgün kaynaklardan irdelemenizi rica etmek isterdim, gerçekten çok daha kolaydır bu. Marx, bu teorinin kendi rolünü oynamadığı bir şeyi ender olarak yazmıştır. Ama, özellikle, *Louis Bonaparte'ın 18 Brumaire'i,** bu teorinin uygulanmasının eşsiz bir örneğidir. *Kapital*'de, sık sık bu yapıta gönderme yapılır. Sonra, size içlerinde tarihsel materyalizmin bildiğime göre en ayrıntılı açıklamasını yaptığım yapıtlarım: *B. Eugen Dühring Bilimi Altüst Ediyor* ile *Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu*'nu** göndermekte de bir sakınca görmüyorum.

Bazan gençlerin iktisadî yöne gerektiğinden çok ağırlık vermeleri olgusunun sorumluluğu kısmen Marx ile bende olsa gerek. Karşıtlarımızın karşısında, bizim onlar tarafından yadsınan özsel ilkeyi vurgulamamız gerekiyordu, ve o zaman da karşılıklı etkiye katılan öbür etkenlere kendi yerlerini vermenin her zaman ne zamanını buluyorduk, ne yerini, ne de fırsatını. Ama bir tarih yaprağı sunmak, yani pratik uygulamaya geçmek sözkonusu olur olmaz, iş değişiyordu ve yanlışlık olanağı kalmıyordu. Ama ne yazık ki, özsel ilkelerini, ve her zaman da doğru olmayan bir biçimde benimser benimsemez, yeni bir teorinin çok iyi anlaşıldığının ve onu güçlük çekmeden kullanabileceğinin sanıldığı çok sık görülüyor. Bizim son günlerdeki "marksist"lerimizin birçoğunu bu eleştiriden bağışık tutamam, ve gülünç şeyler yapıldığını da söylemek gerekir...

İlk kez olarak
Der Sozialistische Akademiker dergisi
n° 19, 1895 içinde yayınlanmıştır

* Bkz: Marx-Engels, *Seçme Yapıtlar*, I, s. 477-580. —*Ed.*
** Bkz: Elinizdeki yapıt, s. 408-458. —*Ed.*

ENGELS'TEN BERLİN'DEKİ CONRAD SCHMİDT'E

Londra, 27 Ekim 1890

Bana bırakılan ilk boş saati sizi yanıtlamak için kullanıyorum. Zürih'te size önerilen görevi kabul etmekle çok iyi yapacağınızı sanıyorum. İktisadî bakımdan, eğer Zürih'in üçüncü derecede bir para ve spekülasyon piyasasından başka bir şey olmadığını, dolayısıyla, bu piyasada kendini gösteren etkilerin iki-üç kez yansıyarak güçten düştüklerini ya da bile-isteye bozulduklarını unutmazsanız, orada her zaman bir şeyler öğrenebilirsiniz. Ama siz orada çarkların düzenini pratik olarak öğrenecek, Londra, New York, Paris, Berlin, Viyana, vb. borsalarının haberlerini birinci elden izleme zorunda kalacaksınız, ve dünya pazarı kendini size böylece, para ve ticaret senetleri pazarı olarak, kendi yansıması içinde gösterecek. İnsan gözünde olan yansımalar gibi, iktisadî, siyasal ve öbür yansımalardır bunlar: Bir mercekten geçer ve kendilerini tepe üstü, tersine çevrilmiş bir biçimde gösterirler. Yalnızca, imgeyi ayakları üstüne oturtan sinir sistemi eksiktir. Malî bir pazarda yaşayan biri, sanayi hareketi ile dünya pazarını ancak para ve ticarî senetler piyasasının altüst edici yansıması içinde görür; onun için sonuç, etki (neden) biçimine gelir. Ben bunu, daha önce, 1840'tan sonra, Manchester'de gördüm. Sanayi hareketi ve onun devirsel en düşük ve en yüksek noktaları bakımından Londra Borsası kurları kesinlikle işe yaramaz bir durumdaydı, çünkü her şey, kendileri de bir belirtiden başka bir şey olmayan para pazarı bunalımları ile açıklanmak isteniyordu. O zaman sanayi bunalımlarının doğuşunun geçici bir aşırı üretim aracıyla açıklanmasının yanlışlığını göstermek sözkonusuydu; sorunun yan tutan ve yanlış bir yorum isteği uyandıran bir yönü vardı. Bu görüş —hiç değilse bizim için ve kesinlikle— yok artık, ve para pazarında, dolaysız sınaî karışıklıkların içlerinde ancak bağımlı bir rol oynadıkları ya da hatta hiçbir rol oynamadıkları kendi özel bunalımları olabileceği bir gerçektir; işte özellikle şu son yirmi yılın tarihi için saptanacak ve irdelenecek konular.

Toplumsal ölçüde işbölümünün varolduğu yerde, çeşitli çalışma işlemleri birbirleri karşısında bağımsız bir duruma gelirler. Üretim, son kertede, kararlaştırıcıdır. Ama emtia ticareti gerçek anlamdaki üretim karşısında bağımsız duruma gelir gelmez, bütünlüğü içinde sonunda üretim tarafından belirlenen, ama gene de, ayrıntılarında, ve bu genel bağımlılığın sınırları içinde, bu yeni etkenin doğasında bulunan özel yasalara boyun eğen bir hareket izler. Bu hareketin kendi öz evreleri vardır ve kendi payına üretim hareketi üzerinde de etkili olur. Amerika'nın keşfi, Portekizlileri daha önce Afrika'ya atmış bulunan gümüş açlığına bağlıdır (bkz: Soetbeer, *Değerli Madenler Üretimi*), çünkü 14. ve 15. yüzyıllarda çok geniş ölçüde gelişmiş bulunan Avrupa sanayii ile buna karşılık düşen ticaret, Almanya'nın —1450'den 1550'ye değin büyük gümüş üreticisi olan ülke— sağlayabileceğinden daha büyük bir nicelikte değişim aracı gerektiriyorlardı. Hindistan'ın Portekizliler, Hollandalılar ve İngilizler tarafından fethinin (1500-1800) ereği, *Hint ürünlerinin ithali* idi; kimse oraya herhangi bir şey ihraç etmeyi düşünmüyordu. Ve gene de, yalnızca ticarî çıkarlar tarafından belirlenen bu keşif ve bu fetihlerin, sanayi üzerinde ne denli büyük bir yansıması oldu. Büyük sanayii yaratan ve geliştiren şey, bu ülkelere yapılacak *ihracat* gereksinmeleri oldu.

Para pazarı bakımından da böyledir. Para pazarı emtia ticaretinden ayrılınca, para gidiş gelişinin de —üretim ve emtia ticareti tarafından saptanmış bazı koşullar altında, ve bu sınırlar içinde— kendine özgü, özel bir hareketi, kendi doğası tarafından belirlenmiş yasaları, ayrı evreleri vardır. Üstelik para gidiş gelişi bu evrim içinde büyür ve ticaret senetleri durumuna gelir, bu senetler yalnızca devlet senetleri olmakla kalmaz, ama devlet senetlerine bir de sınaî ve ticarî hisse senetleri eklenir, para gidiş gelişi, kendisini sonunda egemenliği altına alan üretimin bir bölümü üzerinde dolaysız bir güç kazanırsa, o zaman para gidiş gelişinin üretim üzerindeki karşı etkisi daha güçlü ve daha karmaşık bir duruma gelir. Parababaları, demiryollarının, kömür, demir madenlerinin, vb. sahipleridirler. Bundan böyle bu üretim araçları ikili bir nitelik kazanırlar. İşletilmeleri-

nin, bazan dolaysız üretimin çıkarlarına göre, bazan da, parababaları olarak, hisse sahiplerinin gereksinmelerine göre düzenlenmesi gerekir. Bunun en çarpıcı örneğini, işletilmesi tamamen, yolun dolaşım aracı olarak çıkarlarına hepten yabancı bulunan bir Jay Gould'un, bir Vanderbilt'in, vb. gelip geçici Borsa işlemlerine bağlı bulunan Kuzey Amerika demiryolları verir. Ve burada, İngiltere'de de, çeşitli demiryolu şirketleri arasında, kendi şebekelerinin sınırlandırılması konusundaki savaşımların on yıllar boyunca sürdüğünü gördük, — büyük paraların, üretim ve dolaşım yararına değil, ama hisse senedi sahipleri parababalarının Borsada oynamalarından başka bir ereği olmayan bir rekabet içinde saçılıp savurulduğu savaşımlar.

Üretim ile emtia ticareti, ve bu ikisi ile para gidiş gelişi arasındaki ilişkiyi anlama biçimim üzerindeki bu birkaç satır içinde, gerçekte sizin tarihsel materyalizm üzerindeki sorunuzu yanıtlamış bulunuyorum. Sorun işbölümü bakımından çok kolay kavranır. Toplum, vazgeçemeyeceği bazı ortaklaşa işlevler doğurur. Bu işlevleri yerine getirmek için seçilmiş bulunanlar, *toplum içinde* yeni bir işbölümü kolu oluştururlar. Böylece, yerine getirmek için seçilmiş bulundukları işlevlerden ayrı, onların tersine çıkarlara sahip olur, bu işlevlerden ayrılırlar, ve devlet denilen şey doğar. O zaman, emtia ticaretinde ve daha da sonra para gidiş gelişinde olan şey olur. Bu yeni ayrı güç sonunda üretim hareketini izler, ama, sahip bulunduğu görece özerklik gereğince, üretim koşulları ve üretimin gidişi üzerinde de karşıetkide bulunur, yani bir kez görece bir özerklik kazandıktan sonra, artan bir kararlılıkla daha büyük bir gelişmeye doğru yönelir. Eşitsiz iki gücün karşılıklı etkileşimi var: Bir yanda iktisadî hareketin etkisi; öte yanda, yeni, olanaklı en büyük özerkliğe yönelen, ve bir kez kurulduktan sonra, o da kendine özgü bir harekete sahip bulunan siyasal iktidarın etkisi.

İktisadî hareket sonunda üstün gelir, ama o da, siyasal hareketin, kendisi tarafından yaratılmış, kendini bir yandan devlet gücünde, ve öte yandan bu güçle birlikte doğan muhalefette gösteren görece bir özerkliğe sahip bulunan yansımasının etkisine uğrayacaktır. Tıpkı sanayi pazarı ha-

reketinin bütünüyle ve yukarda yapılmış bulunan kayıtlar altında para pazarında ve elbette tersine çevrilmiş olarak yansıması gibi, varolan ve karşıt bir nitelik taşıyan sınıfların savaşımı da hükümet ile muhalefet arasındaki savaşımda, ama gene tersine olarak yansır. Yansıma artık dolaysız değil, ama dolaylıdır, artık kendini bir sınıflar savaşımı olarak değil, ama siyasal ilkeler için bir savaşım olarak gösterir ve yansıma öylesine tersine çevrilmiştir ki, bizim onu kavrayabilmemiz için binlerce yıl gerekmiştir.

Devlet gücünün iktisadî gelişme üzerindeki tepkisi üç biçime bürünebilir: Aynı yönde etkili olabilir, hareket o zaman daha hızlı olur; ters yönde etkili olabilir, o zaman, gitgide, büyük uluslarda, kendi kendini yıkar; ya da iktisadî evrimin bazı eğilimlerini ortadan kaldırır ya da destekler. Bu son durum öbür iki durumdan birine kolayca indirgenir. Ama ikinci ve üçüncü durumda siyasal gücün iktisadî gelişmeye çok ters düşebileceği ve çok büyük güç ve madde savurganlığına yol açabileceği de açıktır.

Buna bir de, iktisadî kaynakların, bazı koşullarda, eskiden yerel ya da ulusal tüm bir iktisadî gelişmeyi yok edebildiği fetih ve kaba yıkım durumunu ekleyin. Bugün bu durum çoğu kez tam ters sonuçlar veriyor: Kimi kez yenik düşen halk, iktisadî, siyasal ve tinsel bakımdan, zamanla yenen halktan daha hızlı büyüyor. Hukuk için de durum aynı: Yeni işbölümü meslekten hukukçuların ortaya çıkışını zorunlu kıldığı zaman, genel olarak üretim ve ticarete bağımlı olmakla birlikte, gene de bunlar karşısında özel bir tepki gücüne sahip yeni bir bağımsız alan açılır. Modern bir devlette, bu hukukun yalnızca genel iktisadî durumu dile getirmesi, onun dışavurumunun olması değil, ama içsel çelişkileri olmayan, *tutarlı* dışavurumu olması da gerekir. Bu ereğe erişmek için, iktisadî koşulların doğru yansıması gitgide yok edilir. Öyle ki, bir yasanın, bir sınıf üstünlüğünün kesin, arı, içten dışavurumu olduğu çok ender görülür: Böyle bir durum "*hukuk fikri*"ne karşıt olurdu. 1792-1796 devrimci burjuvazisinin arı, tutarlı hukuk kavramı, *Code Napoléon*'da[95] daha o zamandan birçok bakımdan işe yaramaz bir duruma getirilmişti, ve orada ete kemiğe bürünen şey de, her gün proletaryanın artan gücünden doğan güçsüz-

leşmelere uğrayacaktır. Bu durum, *Code Napoléon*'un, dünyanın her yanındaki bütün yeni yasa derlemelerinin temeli olmasını engellemedi. "Hukukun evrimi"nin gidişi, büyük ölçüde ilkin iktisadî ilişkilerin hukuksal ilkelere aracısız bir çevirisinden doğan çelişkileri ortadan kaldırmak ve uyumlu bir hukuk sistemi kurmak için gösterilen çabaya dayanır; sonra durmadan daha büyük bir iktisadî gelişmenin etkisi ve zorlaması, bu sistemi sürekli olarak bozar ve onu yeni çelişkilerle içinden çıkılmaz bir duruma getirir (burada yalnızca yurttaşlık hukukundan sözediyorum).

İktisadî ilişkilerin hukuksal ilkeler içindeki yansıması zorunlu olarak başaşağıdır. Bu yansıma bilinçli olmaksızın sürer; hukukçu, gerçekte iktisadî yansımalardan başka bir şey olmayan *önsel* önermelerle çalıştığını düşünür — böylece her şey başaşağıdır. Bilincine varılmadığı sürece, bizim *ideolojik görüş* dediğimiz şeyi oluşturan bu sıra değiştirmenin, kendi payına iktisadî temel üzerinde etkili olduğu ve onu bazı sınırlar içinde değiştirebildiği kendiliğinden anlaşılır gibime geliyor. Ailenin eşit bir gelişme derecesini öngerektiren miras hukukunun temeli, iktisadidir. Bununla birlikte, örneğin İngiltere'de kesin vasiyet etme özgürlüğü ile, Fransa'da bu özgürlüğün iyice sınırlanmasının, bütün ayrıntılarda yalnızca iktisadî nedenlere bağlı bulunduklarını göstermek de güç olurdu. Bu iki durum da iktisat üzerinde çok önemli bir biçimde etkide bulunur, çünkü ikisi de malların dağılımını etkilerler.

Daha da uçucu ideolojik alanlara, dine, felsefeye, vb. gelince, onların tarihsel dönem tarafından bulunmuş ve benimsenmiş —ve şimdi diyebileceğimiz gibi, saçma— tarih-öncesi bir içerikleri vardır. Doğanın, hatta insanın yapılışının bu çeşitli yanlış tasarımlarının, ruhların, gizemli güçlerin, vb. tasarımlarının, yalnızca olumsuz bir iktisadî temeli vardır; tarih-öncesi dönemin güçsüz iktisadî gelişmesinin tümleyicisi, ve kısmen koşulu ve hatta nedeni, doğanın yanlış tasarımlarıdır. Ve iktisadî gereksinme doğanın durmadan artan bilgisinin başlıca nedeni olmuş olsa bile bütün bu tarih-öncesi saçmalığa iktisadî nedenler aramak gene de daha az bilgiçce bir iş olmazdı. Bilimler tarihi, bu saçmalığın yıkılması, ya da daha doğrusu, yeni, ama gitgide daha

az saçma bir saçmalık tarafından değiştirilmesi tarihidir. Kendini bu işe veren insanlar henüz işbölümünün yeni alanlarında yaşıyor ve sanki bağımsız bir alanı kullanırmış gibi davranıyorlar. Ve toplumsal işbölümü içinde bağımsız bir grup oluşturdukları ölçüde, üretimleri, yanlışlıkları dahil, tüm toplumsal gelişme üzerinde, hatta iktisadî gelişme üzerinde bile, bir tepki etkisine sahip. Ama her şeye karşın, bu insanların kendileri, iktisadî gelişmenin egemen etkisi altındadırlar. Örneğin burjuva dönem için, bu çok kolay gösterilebilir. Hobbes ilk modern materyalist oldu (18. yüzyıl anlamında); ama mutlak krallığın tüm Avrupa'da tam bir açılıp serpilme içinde olduğu ve İngiltere'de halka karşı savaşıma giriştiği bir dönemde de mutlakiyetçilik yandaşı idi. Locke, dinde olduğu gibi siyasette de, 1688 sınıf uzlaşmasının[69] çocuğu idi. İngiliz Tanrıcıları[70] ile onların daha tutarlı ardılları olan Fransız materyalistleri, burjuvazinin gerçek filozofları idiler, Fransızlar burjuva devrim yüzünden böyle idiler. Alman küçük-burjuva, bazan olumlu, bazan da olumsuz olarak, kendini Kant'tan Hegel'e değinki Alman felsefesinde gösterir. Ama her çağın felsefesi, özel işbölümü alanı olarak, öncelleri tarafından kendisine bırakılmış ve onun da çıkış noktası olarak aldığı belli bir fikirler topluluğuna sahiptir. İktisadî bakımdan geride kalmış ülkelerin, felsefede gene de birinci rolü oynamaları bunun sonucudur: 18. yüzyıl Fransa'sının, Fransızların felsefesine dayandıkları İngiltere'ye göre; ve daha sonra Almanya'nın bu iki ülkeye göre [felsefede birinci rolü oynamaları gibi. —ç.]. Ama Fransa'da olsun Almanya'da olsun, felsefe de, çağın yazınsal gelişmesi olarak, iktisadî bir yükselmenin sonucu idi. İktisadî gelişmenin bu alandaki üstünlüğü de benim için sözgötürmez, ama bu alanın kendisi tarafından, örneğin felsefede, önceller tarafından sağlanmış, varolan felsefel gereç üzerindeki (çoğu zaman ilkin siyasal vb. biçim altında etkili olan) iktisadî etkiler kavramı tarafından belirlenmiş bulunan koşullar içinde. İktisat kendiliğinden dolaysız olarak hiçbir şey yaratmaz, ama verilmiş entelektüel alanın daha sonraki değişme ve gelişme biçimini, ve çoğu kez dolaylı bir biçimde, belirler; felsefe üzerindeki en önemli dolaysız etkiyi. siyasal, hukuksal, ahlâksal yansımalar yapar.

Din üzerine en önemli şeyleri Feuerbach üzerindeki son bölümümde* söyledim.

Öyleyse eğer Barth, iktisadî hareketin siyasal vb. yansımalarının bu hareketin kendisi üzerindeki tüm tepkisini yadsıdığımızı düşünüyorsa, düpedüz yel değirmenleri ile savaşıyor. *Marx*'ın, hemen yalnızca siyasal savaşım ve olayların, elbette iktisadî koşullara genel bağımlılıklarını çizdiği sınırlar içinde oynadıkları özel rolün sözkonusu edildiği *18-Brumaire*'ini** ya da *Kapital*'i, örneğin siyasal bir davranış olan yasamanın, öylesine derin bir etkide bulunduğu, işgünü üzerindeki bölümü,*** ya da burjuvazinin tarihi üzerindeki bölümü (bölüm XXIV)**** irdelesin. Eğer siyasal iktidar iktisadî bakımdan güçsüzse, o zaman proletaryanın siyasal diktatörlüğü için neden savaşıyoruz? Zor (yani devlet iktidarı) da iktisadî bir güçtür!

Ama bu kitabı[293] eleştirecek zamanım yok. Daha önce üçüncü cildin***** çıkması gerek, ve ayrıca örneğin Bernstein'ın bu işi çok iyi yapabileceğini sanıyorum.

Bütün bu baylarda eksik olan şey, diyalektik. Onlar burada neden, orada sonuçtan başka bir şey görmüyorlar. Bunun tatsız tuzsuz bir soyutlama olduğunu, bu türlü kutupsal, metafizik karşıtlıkların, gerçek dünyada ancak bunalımlar sırasında varolduklarını; tüm engin gelişmenin (iktisadî hareketin en güçlü, en ilk, en kararlaştırıcısı olduğu güçlerin eşitsiz olmalarına karşın) karşılıklı-etki biçiminde sürüp gittiğini; bu gelişmede mutlak hiçbir şey olmadığını, her şeyin görece olduğunu görmüyorlar. Onlar için, Hegel yaşamadı.

İlk kez tam olarak 1920'de.
Sozialistische Monatshefte
n° 20-21'de yayımlanmıştır

* Bkz: Elinizdeki yapıt, s. 453-457.

** Bkz: Marx, Engels, *Seçme Yapıtlar*, *1*, s. 477-588. – *Ed.*

*** Karl Marx, *Kapital*, Birinci Cilt, s. 245-315. —*Ed.*

**** Bkz: Marx, Engels, *Seçme Yapıtlar*, 2, s. 120-173. —*Ed.*

***** *Kapital*'in. —*Ed.*

ENGELS'TEN BERLİN'DEKİ FRANZ MEHRİNG'E

Londra, 14 Temmuz 1893

Bana gönderme inceliğini göstermiş bulunduğunuz "Lessing Söylencesi" (Lessing Efsanesi) için size ensonu bugün teşekkür edebiliyorum. Kitabın kendisi, içeriği konusunda bir şeyler eklemeksizin, size kitabı aldığımı bildirmekle yetinmek istemiyordum. Bu gecikmenin nedeni, bu.

Sondan, yan tutmayan herhangi biri için özünü eşsiz bir güzellikte ve inandırıcı bir biçimde açıklamış bulunduğunuz tarihsel materyalizm üzerindeki ekten[296] başlıyorum. Yapmak istediğim tek itiraz, hatta eğer bakışı daha hızlı ve çevreni daha geniş olan Marx, eğer çok daha önce bulmuş olmasaydı, belki —zamanla— benim tek başıma bulabileceğim şeyleri de hesaba katarsak, bana hak ettiğimden daha çok değer vermiş olmanızdır. Marx gibi bir adamla 40 yıl birlikte çalışma talihine erilince, bu adamın sağlığında, genellikle hak edildiğine inanılan üne erişilmez. Ama bir kez büyük adam ölünce, çoğu kez daha küçüğün öneminin abartıldığı olur: Benim bugünkü durumum da, sanırım bu; tarih sonunda her şeyi bir düzene koyacak, ama o zamana değin ben kazasız belâsız öbür dünyaya geçecek ve o günleri görmeyeceğim.

Bu bir yana, doğrusunu söylemek gerekirse, Marx'ın ve benim yazılarımda yeterince belirtilmemiş, ve bunun sonucu her ikimizin de aynı sorumluluğu taşıdığımız bir nokta eksik yalnız. Bilindiği gibi, biz ilkin ideolojik —siyasal, hukuksal ve öbür— tasarımlar ile, bu tasarımlar tarafından koşullandırılan eylemleri, onların temelinde bulunan iktisadî olgulardan *çıkarmaya* özen gösterdik, ve *haklıydık* da. Ama içeriği dikkate alırken, biçimi: bu tasarımların vb. oluşma biçimini savsakladık. Bu da karşıtlarımıza, Paul Barth'ın[297] çarpıcı bir örneği olduğu, yanlış yorumlar ve değiştirmeler yapmakta güçlük çekmeme yolunda düşlenen fırsatı verdi.

İdeoloji, sözde düşünürün kuşkusuz bilinçle, ama yanlış bir bilinçle sona erdirdiği bir süreçtir. Onu harekete getiren gerçek itici güçler, sözde düşünüre bilinmez şeyler ola-

rak kalırlar, yoksa bu hiçbir zaman ideolojik bir süreç olmazdı. Bundan ötürü sözde düşünür yanlış ya da görünüşte kalan itici güçler tasarlar. Bunun entelektüel bir süreç olması sonucu, o bunun içeriğini de, biçimini de, bu ister kendi, ister öncellerinin düşüncesi olsun, arı düşünceden çıkarır. Yalnızca entelektüel gereçle işi vardır onun; buna daha yakından bakmaksızın, bu gerecin düşünceden geldiğini düşünür ve düşünceden daha uzak ve bağımsız bir başka kökeni olup olmadığını araştırmakla uğraşmaz. Bu davranına biçimi onun için apaçıklığın ta kendisidir, çünkü kendini *düşünce aracılığı ile* gerçekleştiren her insan eylemi ona son kertede gene düşünce üzerine *kurulmuş* olarak görünür.

Tarihçi ideolog (tarihçi burada: siyasetçi, hukukçu, filozof, tanrıbilimci, uzun sözün kısası, yalnızca doğaya değil ama *topluma* ilişkin bütün alanlar için basit bir kolektif sözcük olmalıdır), tarihçi ideolog öyleyse her bilimsel alanda, daha önceki kuşakların düşüncesinde bağımsız bir biçimde oluşmuş ve bu ardışık kuşakların kafasında bağımsız bir biçimde gelişmiş bulunan bir gerece sahip. Gerçi bu ya da başka alanlara ilişkin dışsal olgular bu gelişmeyi belirlemeye pekâlâ katkıda bulunmuş olabilirler, ama insan bilincinden bağımsız olduğu örtük bir biçimde kabul edilmiş bulunan bu olguların ta kendileri de, bizim hep en dikbaşlı olguları bile bereket versin ki iyice sindiren arı düşünce krallığında kalmaya devam edeceğimiz biçimde, entelektüel bir sürecin basit meyvelerinden başka bir şey değillerdir.

İşte insanların çoğunu, her şeyden önce, her özel alandaki devlet kurumlarından, hukuksal sistemlerden, ideolojik görüşlerden bağımsız bu tarih görünüşü körleştiriyor. Eğer Luther ve Calvin resmi katolik dininin "üstesinden geliyorlar" ise, eğer Rousseau cumhuriyetçi *Contrat Social*'i ile, anayasacı Montesquieu'nün "hakkından geliyor" ise, bu, tanrıbilimin, felsefenin, devlet teorisinin içinde kalan, düşüncenin bu alanları tarihinde bir evre oluşturan ve düşünce alanından çıkmayan bir olaydır. Ve, kapitalist üretimin süreklilik ve mutlak yetkinliği üzerindeki burjuva yanılsamasının da buna eklenmesinden sonra, fizyokratlar ile Adam Smith'in merkantilistler üzerindeki yengisi, değişikliğe uğramış iktisadî olguların entelektüel yansıması olarak

değil, ama, tersine, her yerde ve her zaman için varolan gerçek koşulların, ensonu kazanılmış doğru kavranılışı olarak, basit bir fikir yengisi gibi görünür. Eğer [bu görüşe göre —ç.] Arslan Yürekli Richard ile Philippe Auguste, haçlılar seferine girişecek yerde özgür değişimi gerçekleştirmiş olsalardı, bizi beşyüz yıllık sefalet ve budalalıklardan korumuş olurlardı.

Sorunun, burada şöyle bir değinip geçmekten başka bir şey yapmayacağım bu yönünü, biz ikimiz de, hak ettiğinden çok savsadık. Eski bir öyküdür bu: Başlangıçta, biçim her zaman öz için savsanır. Daha önce söylediğim gibi, bunu ben de yaptım, ve yanlışlık bana her zaman ancak *post festum* [iş işten geçtikten sonra —ç.] göründü. Bu nedenle, size bu konuda herhangi bir kınamada bulunmaktan, bu yanlışlığı sizden çok önce yapmaya başlamış bulunduğum oranda, uzağım, — ama hiç değilse sizi gelecekte bu konu üzerinde dikkatli kılmak isterdim.

Buna ideologların şu alıkça fikri de eklenir: Biz tarihte bir rol oynayan çeşitli ideolojik alanların bağımsız bir tarihsel gelişmesini kabul etmediğimizden, onların her türlü *tarihsel etkinliğini* de kabul etmiyormuşuz. Neden ve sonucun, biri öbürüne sert bir biçimde karşı kutuplar olarak, diyalektik olmayan, beylik bir anlayışından, karşılıklı etkinin kesin bilisizliğinden hareket etmektir bu. Tarihsel bir etkenin, sonunda başka iktisadî olgular tarafından meydana getirilir getirilmez, kendisinin de karşı-etkide bulunduğunu ve çevresi ve hatta kendi öz nedenleri üzerinde etkili olduğunu, bu beyler çoğu kez kasten unutuyorlar. Örneğin, rahipler kastından ve dinden sözeden Barth gibi, kitabınızda 475. sayfaya bakınız. İnanılmaz bir yavanlıktaki bir adamın hesabını görme biçiminizi çok beğeniyorum. Ve Leipzig'de tarih profesörü atanan da o! Bununla birlikte orada, gene darkafalı, ama olguların dikkate değer bir duygusuna sahip, bambaşka bir tip, koca Wachsmuth da vardı!

Kitap konusunda, genel olarak, makaleler üzerine, *Neue Zeit*'ta[21] yayımlandıkları zaman birçok kez dediklerimi yinelemekten başka bir şey yapamam: Prusya devletinin doğuşunun en iyi açıklaması bu kitap, hatta iyi olan tek açıklaması diyeceğim, çünkü çoğu durumda, durumun karşılıklı bağın-

tılarını ayrıntılara değin titizlikle açıklıyor. Yalnızca Bismarck'a değin tüm daha sonraki gelişmeyi kapsamamış olmanız üzülecek şey, ve ben, Büyük Elektör Friedrich-Wilhelm'den koca Wilhelm'e* değin, tutarlı bir genel tablo vermek için, bir gün bu işi yapacağınızı, kendime karşın umuyorum. Çünkü ensonu, siz ilk irdelemeleri yapmış ve, hiç değilse öze ilişkin olarak, işi hemen hemen tamamlamış bulunuyorsunuz. Oysa, bütün eski püskü şeyler sandığı değerden düşmeden önce bunu yapmış olmak gerekir; yurtseverce kralcı söylencelerin kızlığını bozma, sınıf egemenliğini örten krallığın ortadan kaldırılmasının zorunlu bir öncülü olmamakla birlikte (Almanya'da *arı* burjuva cumhuriyet doğmadan öldüğünden), gene de bunun en etkili araçlarından biri olmaktan geri kalmaz.

O zaman Prusya'nın yerel tarihini, Almanya'nın ortak sefaletinin bir parçası olarak göstermek için daha çok yer ve daha çok fırsat bulacaksınız. Üzerinde sizden, sizin Almanya'nın parçalanması ve 16. yüzyıl Alman burjuva devriminin başarısızlığı nedenleri anlayışınızdan biraz ayrıldığım nokta da bu. Eğer *Köylüler Savaşı*'nın tarihsel girişinde değişiklik yapabilmem nasip olursa, ki bu iş umarım gelecek kış olacak, orada gerekli noktaları geliştirebileceğim. Sizin saydığınız nedenleri yanlış bulmuyorum, ama başkalarını ekliyor ve onları biraz başka bir biçimde kümelendiriyorum.

Almanya'nın, kesintisiz bir sefaletten başka bir şey olmayan tarihini irdelerken, her zaman salt Fransa tarihinin karşılık düşen dönemleri ile karşılaştırmanın iyi ölçeği verebileceğini duyumsamışımdır, çünkü orada bizde olanın *tam* tersi olur. Orada, feodal devletin dağılmış parçaları üzerinde ulusal bir devlet kurulur, oysa bizde çökmenin doruğudur bu. Orada, tüm süreç ender bir nesnel mantığa uyar, oysa bizde çözülme gitgide kötüleşir. Orada, ortaçağda, yabancı karışma, Kuzey Fransa milliyetine karşı Provence milliyeti yararına müdahalede bulunan İngiliz fatih tarafından simgelenir; İngilizlerle savaşlar nerdeyse Otuz Yıl Savaşının[207] simgeleridirler, ama yabancı salgıncıların kovulması ve Güneyin Kuzey tarafından fethi ile biterler. Sonra merkezî ik-

* Wilhelm I. —*Ed.*

tidarın, yabancı ülkelerdeki topraklarına dayanan ve rolü Brandeburg-Prusya'nın rolüne benzeyen Burgonyalı bağımlıya (*vassal*) karşı savaşımı gelir, ama bu savaşım merkezî iktidarın yengisi ile sonuçlanır ve ulusal devletin kuruluşunu tamamlar. Ve bizde, bu aynı uğrakta, ulusal devlet büsbütün dağılır (Kutsal Roma İmparatorluğu[182] içindeki "Almanya Krallığı"nın ulusal devlet olarak nitelenebileceği ölçüde), ve Alman topraklarının soyulması geniş çapta başlar. Bu karşılaştırma Almanlar için ne denli yüzkızartıcı olursa olsun, gene de çok öğretici olmaktan geri kalmaz, ve işçilerimiz Almanya'yı tarihsel hareketin ilk sırasına geçirdikten sonra, geçmişin utancını içimize sindirmekte daha az güçlük duyuyoruz.

Alman gelişmesinin çok özel başka bir niteliği de, imparatorluğun sonunda Almanya'yı paylaşan iki devletin ikisinin de, Slav toprakları üzerinde fethedilmiş eski koloniler olduklarından salt Alman olmamalarıdır: Avusturya, Bavyera kolonisidir; Brandeburg, Sakson kolonisi; ve eğer Almanya'da iktidarı ele geçirmişlerse, yabancı ülkelerdeki, Alman olmayan topraklarına dayanarak geçirmişlerdir: Avusturya Macaristan'a (Bohemya'nın sözünü etmeyelim), Brandeburg da Prusya'ya dayanarak. En çok tehdit altında bulunan batı sınırında, buna benzer hiçbir şey yoktu; kuzey sınırında Almanya'yı Danimarkalılara karşı savunma işi Danimarkalılara bırakılmıştı, ve Güneyin savunulmaya öylesine az gereksinmesi vardı ki, Güneyin sınır koruyucuları İsviçreliler, Almanya'dan kendileri ayrılabildiler!

Ama ben de bir yığın ince düşüncelere daldım; bu gevezelik size hiç olmazsa çalışmanızın bende uyandırdığı canlı ilgiyi göstersin.

Bir kez daha içten minnet ve selamlar.

Sizin Engels

İlk kez olarak parça parça F. Mehring'in yapıtı, *Geschichte des Deutschen Sozialdemokratie*, Bd. III, Th. II, Stuttgart, 1898 içinde ve tam olarak Marx ile Engels'in Rusça *Yapıtları*, birinci baskı, c. XXIX, 1946 içinde yayımlanmıştır

ENGELS'TEN KUTSAL-PETERSBURG'DAKİ N. DANİELSON'A

Londra, 17 Ekim 1893

Sayın Bay,

... Bana *Oçerki*'den*[297] birçok nüsha gönderdiğiniz için size son derece minnettarım, onlardan üçünü saygınlık sahibi dostlara gönderdim. Bu kitabın, hakettiği gibi, etki, hatta heyecan uyandırdığını görmekten mutluyum. Rastladığım Ruslar arasında, konuşmaların baş konusuydu bu kitap. Daha dün, onlardan biri** bana şöyle yazıyordu: "u nas na Rusi idyot spor o 'sudbah kapitalizma vı Rossii'."*** P. Struve adlı bir bay kitabınız için Berlin'de yayınlanan *Sozial-Politisches Centralblatt*'da**** büyük bir makale yayımladı. Bir nokta üzerinde onunla aynı kanıdayım: Rusya'nın gelişmesinin bugünkü kapitalist evresi, bana da, Kırım Savaşı tarafından yaratılan tarihsel koşulların, tarımsal ilişkilerin 1861'deki değişme biçiminin, ensonu, tüm Avrupa'daki siyasal durgunluğun kaçınılmaz sonucu gibi geliyor. Ama sizin geleceğin kötümser görüşünüz adını verdiği şeyi çürütme, Rusya'nın bugünkü durumunu Birleşik-Devletler'in durumu ile karşılaştırma niyetinde tamamen haksız. Modern kapitalizmin Rusya'daki kötü sonuçlarının üstesinden, Birleşik-Devletler'de olduğu denli kolay gelineceğini söylüyor. Oysa, o Birleşik-Devletler'in daha baştan beri modern, burjuva olduğunu, salt burjuva bir toplum kurmak için Avrupa feodalizminden kaçmış bulunan küçük-burjuvalar ile köylüler tarafından kurulduğunu tamamen unutuyor. Oysa biz Rusya'da, bir yandan dağılırken, bir yandan da kapitalist devrime (çünkü gerçek bir toplumsal devrimdir bu) temel, yapı gereci hizmeti görmeye devam eden, ilkel komünist nitelikte bir temele, uygarlığa öngelen bir *Gentilgesellschaft*'a***** sahip bulunuyoruz. Amerika'da, *Geldwirtschaft****** yüz yılı aşkın bir süreden beri var, oysa

* *Denemeler.* — ç.

** Goldenberg. —*Ed.*

*** Bizde, Rusya'da "Rusya'da Kapitalizmin Yazgısı" üzerine bir tartışma sürüyor. —ç.

**** Üçüncü yayın yılı, n. 1, Ekim 1893.[298] [*Engels'in notu.*]

***** İlkel tribal toplum. —*Ed*

****** Para ekonomisi. —*Ed*

Rusya'da kural durumunda olan şey, hemen istisnasız, *Naturalwirtschaft** idi. Öyleyse Rusya'da kargaşanın Amerika'dakinden çok daha zorlu, daha kesin ve daha acılı bir nitelikte olması gerektiği kendiliğinden anlaşılır.

Her şeye karşın sizin sorunları çok karanlık bir ışık altında düşündüğünüz izlenimine sahibim. Hiç kuşkusuz, ilkel tarımsal komünizmden kapitalist sanayiciliğe geçiş, toplum içinde korkunç bir yön değiştirme olmadan, koca koca sınıfların ortadan kalkması ve başka sınıflar durumuna dönüşmesi olmadan, olamaz; bunun ister istemez yol açacağı dayanılmaz acılara, insan yaşamları ve üretici güçler yitiklerine gelince, biz bütün bunları özet biçiminde gördük Batı Avrupa'da. Ama bununla büyük bir yetenekli ulusun tam çöküşü arasında dağlar var. Nüfusun, sizin için alışılmış bir şey olan hızlı artışı, durma tehlikesi ile karşı karşıya kalır. Ormanların pomeşçik'lerin** olduğu gibi köylülerin de mülksüzleştirilmesine eklenmiş sakınımsız yıkımı, üretici güçlerin devsel bir savurganlığına neden olabilir; bununla birlikte, 100 milyondan çok bir nüfus, sonunda, önemli bir *büyük sanayi* için yeterli bir iç pazar oluşturur; başka yerlerde olduğu gibi sizde de, kuşkusuz kapitalizmin Batı Avrupa'da oldukça uzun sürmesi koşuluyla, sonunda her şey bir dengeye varacak...

"Rusya'daki toplumsal koşulların, Kırım Savaşından sonra, tarihsel geçmişimizden miras kalan üretim biçiminin gelişmesine elverişsiz olduklarını" siz kendiniz de kabul ediyorsunuz. Ben, başka her yerde olduğu gibi Rusya'da da, eğer bu biçim böylece bir örnek hizmeti görebilen bir başka ülkede *daha önce var* olmasaydı, ilkel tarımsal komünizmden hareketle daha üstün bir toplumsal biçimi geliştirmek olanaksız olurdu diyecek, daha da ileri gideceğim. Bu üstün biçimin, tarihsel bakımdan olanaklı olduğu her yerde, zorunlu olarak üretimin kapitalist biçimi ile bundan çıkan ikici toplumsal karşıtlıktan kaynaklanması yüzünden, bu biçim, varolan bir örnekten esinlenmedikçe, ilkel tarımsal komüne dayanarak gelişemez. Eğer 1860-1870 Batı Avrupa'sı böyle bir dönüşüm için olgunlaşmış olsaydı, eğer bu dönüşüm İngil-

* Doğal ekonomi. —Ed.
** Toprak beyleri —Ed

terc'de, Fransa'da, vb. başlamış bulunsaydı, o zaman azçok bozulmamış bir durumda olan komünlerin ne yapılabileceğini göstermek Ruslara düşerdi. Ama, kapitalizmin hızlı bir düzünle (tempoyla) gelişmesine karşın, Batı, tersine, bekleyip duruyor ve bu türlü bir dönüşüm yapmaya girişmiyordu bile. Demek ki Rusya şu seçenek karşısında bulunuyordu: Ya komünü, onu birçok aracı tarihsel aşamanın kendisinden ayırdığı bir üretim biçimine dönüştürmek —koşullar Batıda bile olgunlaşmış olmadığından, gerçekleştirilmesi hiç kuşku yok ki olanaksız bir görev—, ya da aşama aşama kapitalizme doğru ilerlemek. Rusya'ya ikinci çözümden başka ne kalıyordu?

Komüne gelince, o ancak, üyeleri arasındaki servet farklılıkları önemsiz olduğu sürece olanaklıdır. Servet farklılıkları, bazılarının daha zengin üyelerin borçlu köleleri durumuna gelmeleri derecesinde artar artmaz, komün artık varlığını sürdüremez. Atina'nın "kulak"* ve "miroydı"leri,** Solon'dan önce Atina *gens*'ini, ülkenizin benzer öğelerinin komünü yıkmakta oldukları denli amansızca yıkmışlardı. Bu kurumun sönüp gitmeye hüküm giymiş olmasından korkarım. Ama öte yandan, kapitalizmin Batıda yaptıklarına ve yapmayı sürdürdüklerine bakın. Sizinki gibi büyük bir ulus, her türlü bunalımdan, yıkılmadan kurtulacaktır. Bir ilerleme ile ödünlenmeyen tarihsel yıkım yoktur. Yalnız *modus operandi**** değişir. *Que les destinées s'accomplissent*!****

ENGELS'TEN BRESLAU'DAKİ B. BORGIUS'A[299]

Londra, 25 Ocak 1894

Sayın bay!

İşte sorularınıza yanıt:

1. Biz toplum tarihinin belirleyici temeli olarak baktığımız iktisadî ilişkilerden, belli bir toplum insanlarının ken-

* Zengin köylü. —ç.
** Vampirler. —ç.
*** Hareket tarzı. —ç.
**** Alına yazılanlar yerine gelsin! —ç.

di yaşama araçlarını üretme ve (işbölümünün varolduğu ölçüde) ürünleri aralarında değişme biçimini anlıyoruz. Öyleyse, *tüm* üretim ve ulaştırma *tekniği* buna dahildir. Bizim anlayışımıza göre, bu teknik aynı zamanda ürünlerin değişim ve dağılım biçimini ve, dolayısıyla, tribal toplumun dağılmasından sonra, sınıflara ayrılmayı, dolayısıyla egemenlik ve bağımlılık ilişkilerini, dolayısıyla devleti, siyaseti, hukuku, vb. de belirler. İktisadî ilişkiler kavramına, ayrıca, bu ilişkilerin üzerinde geliştikleri *coğrafî temel,* ve varlıklarını çoğu kez yalnızca gelenek ya da *vis inertiae** ile sürdüren, önceki iktisadî gelişme aşamalarından gerçekten aktarılmış kalıntılar, ve elbette bu toplumsal kuruluşu çevreleyen dış çevre de dahildir.

Her ne denli, sizin dediğiniz gibi, teknik büyük ölçüde bilimin durumuna bağlıysa da, bilim de tekniğin *durumu* ve gereksinmelerine çok daha büyük ölçüde bağlıdır. Toplumun teknik gereksinmeleri olduğu zaman, o bilimi on üniversitenin yapacağından daha çok canlandırır. Tüm hidrostatik (Torricelli, vb.), 16. ve 17. yüzyıllarda İtalya'daki dağ sellerinin düzenlenmesi yolundaki dirimsel gereksinmeden çıktı. Elektrik üzerine, ancak elektriğin teknik kullanımı bulunduktan sonra ussal bir şeyler biliyoruz. Ama, ne yazık ki, Almanya'da, bilimler tarihini, sanki bilimler gökten düşmüş gibi yazma alışkanlığı edinilmiş.

2. Biz iktisadî koşulları, tarihsel gelişmeyi son kertede koşullandıran şey olarak düşünüyoruz. Oysa, ırkın kendisi iktisadî bir etkendir. Ama burada savsanmaması gereken iki nokta var:

a) Siyasal, hukuksal, felsefel, dinsel, yazınsal, sanatsal, vb. gelişme, iktisadî gelişmeye dayanır. Ama hepsi de birbirleri üzerinde olduğu gibi, iktisadî temel üzerinde de karşılıklı-etkide bulunurlar. Bu, iktisadî durum *neden* olduğu, *yalnızca o etkin* ve bütün geri kalan ise edilgin etkinlikten başka bir şey olmadığı için böyle değildir. Tersine, her zaman *son kertede* üstün gelen iktisadî zorunluluk temeli üzerinde karşılıklı etki vardır. Örneğin devlet, korumacılık (himayecilik) ile, özgür-değişim (serbest mübadele) ile, iyi ya da kötü bir vergilendirme ile etkili olur, ve Almanya'nın 1648'-

* Eylemsizlik güeü. —ç.

den 1830'a değinki sefil iktisadî durumundan kaynaklanan ve kendini ilkin *piyetizm,** sonra da duygusallık ve prensler ile soyluluk karşısında aşağılık kölelik olarak gösteren Alman hamkafanın korkunç bitkinlik ve korkunç güçsüzlüğü bile, iktisadî bir etki göstermekten geri kalmadı. Bu bitkinlik ve güçsüzlük, kalkınmanın en büyük engellerinden biri oldu ve ancak süreğen sefaleti dayanılmaz duruma getiren Devrim ve Napoléon savaşları sayesinde sarsıldı. Öyleyse şurada burada, salt kolaylık olsun diye düşünülmek istendiği gibi, iktisadi durumun otomatik bir etkisi yoktur, tersine, tarihlerini yapan, insanların kendileridir, ama bu tarihi, öbür siyasal ve ideolojik koşullar tarafından ne denli etkilenmiş olurlarsa olsunlar, gene de, son kertede, sizi anlayacak duruma getiren tek şey olan ipucunu bir uçtan öbürüne oluşturan koşullar olmaktan geri kalmayan iktisadî koşulların da aralarında bulundukları daha önceki gerçek koşullar temelinde koşullandıran verilmiş bir çevre içinde.

b) İnsanlar tarihlerini kendileri yaparlar, ama bugüne değin, genel bir plana göre, ve hatta belirli, örgütlü, verilmiş bir toplum çerçevesi içinde bile, kolektif bir iradeye uymazlar. Çabaları birbirlerini engeller, ve bu türlü bütün toplumlar içinde, *olumsallık* tarafından tamamlanmış ve açığa vurulmuş *zorunluluğun* egemen nedeni de, işte budur. Kendini bu toplumlara olumsallık aracıyla zorla kabul ettiren zorunluluk da, sonunda, iktisadî zorunluluktur. Burada büyük adamlar denilen soruna yanaşıyoruz. Elbette, belli bir filanca ülkenin belli bir filanca zamanında, filanca büyük adamın ortaya çıkması salt bir raslantıdır. Ama, eğer biz bu adamı ortadan kaldırırsak, yerinin doldurulması gerekirliğinin ortaya çıktığı görülür ve bu yerini dolduracak kişi de iyi-kötü bulunacaktır, ama hep zamanla bulunacaktır. Napoléon'un, bu Korsikalının, kendi öz savaşı ile tükenmiş Fransız Cumhuriyetinin kesin bir gereksinme duyduğu askerî diktatörün ta kendisi olması bir raslantı oldu; ama bir Napoléon olmasaydı, bir başkasının bu boşluğu dolduracak olduğu da tanıtlanmıştır, çünkü zorunlu bir duruma geldiği her kez, adam bulunmuştur: Sezar, Auguste, Cromwell, vb.. Eğer Marx tarihin tarihsel anlayışını bulduysa, Thierry, Mignet, Guizot,

* Protestanlığın gizemci bir kolu. —ç.

1850'ye değin bütün İngiliz tarihçileri, buna çalışıldığını tanıtlarlar, ve aynı anlayışın Morgan tarafından bulunması da, zamanın bu anlayış için olgunlaşmış olduğunun ve *zorunlu olarak* bulunması *gerektiğinin* kanıtıdır.

Tarihteki bütün öbür raslantı ve bütün öbür raslantı görünüşleri için de, bu böyledir. İrdelediğimiz alan iktisattan ne denli uzaklaşır ve salt soyut ideolojiye ne denli yaklaşırsa, gelişmesinin o denli raslantı gösterdiğini ve eğrisinin o denli zikzak çizdiğini görürüz. Ama eğer eğrinin ortalama eksenini [trendini —ç.] çizerseniz, gözönüne alınan dönem ne denli uzun ve irdelenen alan ne denli büyükse, bu eksenin de iktisadî gelişme eksenine o denli yaklaştığını ve ona o denli koşut olma eğilimi gösterdiğini görürsünüz.

Gerçek anlayışın en büyük engeli, Almanya'da, iktisadî tarihin, yazındaki bağışlanmaz savsanmasıdır; yalnızca okulda tarih üzerine öğrenilen fikirlerden vazgeçmek çok güç değildir, ama bunun için zorunlu olan gerecin toplanması daha da güçtür. Örneğin, yalnızca kuru kuruya derlemesi gene de sayısız siyasal olgunun anlaşılır kılınmasını sağlayan onca öğe içeren koca G. von Gülich'i[300] kim okudu?

Öte yandan, Marx'ın *18-Brumaire*'de* vermiş bulunduğu güzel örnek, tam da pratik bir örnek olduğu için, sizin sorularınızı, öyle sanıyorum ki, yeterince yanıtlamalıydı. *Anti-Dühring*, 1. kısım, 9-11 bölümler, ve 2. kısım, 2-4 bölümler ile, 3. kısım, 1. bölüm içinde, ya da girişte ve sonra da, *Feuerbach*'ın** son bölümünde, gene bu konuların çoğuna daha önce değindiğimi sanıyorum.

Bu metnin her sözcüğünü kılı kırk yaran bir eleştiriden geçirmeksizin, onun yalnızca bütününü gözönünde tutmanızı rica ediyorum; size her şeyi bir yayın için gerekli açıklık ve seçiklikle açıklayacak zamanım olmamasına üzülüyorum...

İlk kez olarak
Der Sozialistische Akademiker
n° 20, 1895'te yayımlanmıştır

* Bkz: Marx, Engels, *Seçme Yapıtlar*, *I*, s. 477-588. —*Ed.*
** Bkz: Elinizdeki yapıt, s. 411-458. - *Ed.*

ENGELS'TEN BERLİN'DEKİ W. SOMBART'A

Londra, 11 Mart 1895

Bayım,

14 Şubat günlü birkaç satırınıza yanıt olarak, Marx üzerindeki yapıtınızdan gönderme inceliğini gösterdiğiniz için size teşekkür etmeme izin verin. Doktor H. Braun'un bana gönderdiği *Arşiv Defterleri*'nde[301] onu daha önce büyük bir ilgi ile okumuş, ve *Kapital*'in bir Alman üniversitesinde böyle bir anlaşılması ile ensonu karşılaşmış olmaktan o zaman kıvanç duymuştum. Marx'ın görüşleri üzerindeki yorumunuzu bütünüyle paylaşamayacağım kendiliğinden anlaşılır. Özellikle değer kavramının 576 ve 577. sayfalarda verilmiş bulunan tanımı bana biraz genişçe işlenmiş gibi geliyor: Bana kalsa, ben değerin ondan sözetmenin olanaklı olduğu toplumun iktisadî gelişme düzeyi, ya da *emtia* değişimi yapılan ve dolayısıyla ticarî bir üretimin bulunduğu toplum biçimleri bakımlarından bir anlama büründüğünü belirterek, onu ilkin tarihsel bakımdan sınırlandırırdım: İlkel komünizm değeri bilmiyordu. Ve ikincisi, sanırım ki mantıksal tanım da daha kesin olabilirdi. Doğrusu, bu bizi çok uzağa götürürdü ve sizin dedikleriniz ana çizgileri içinde doğrudur.

Ama işte 586. sayfada doğrudan doğruya bana başvuruyorsunuz ve tabancanızı göğsüme dayarken gösterdiğiniz büyük nezakete gülmüş olduğumu itiraf ederim. Ne olursa olsun, korkmayın, size tersini tanıtlamaya çalışmayacağım. Marx'ın tek tek kapitalist işletmelerde üretilen çeşitli $\frac{m}{c}$ ya da $\frac{m}{c+v}$ değerlerinden, genel bir eşit kâr oranına geçmek için yararlandığı mantıksal usavurmalar, bireysel kapitalistlerin bilincine elbette yabancı şeylerdir. Bu usavurmalar belli bir tarihsel koşutluğa ya da bizim bilincimiz dışında varolan belli bir gerçekliğe sahip oldukları ölçüde, örneğin kapitalist A tarafından genel kâr oranı üstünde, yani toplam artı-değer içindeki payının üstünde üretilen artı-değerin çeşitli yapıcı parçalarının, kendi ürettiği artı-değer, zorunlu bir biçimde, kendisine düşen kâr paylarının altında olan kapitalist B'nin cebine geçişi ile, bu gerçekliği kazanırlar. Ama bu süreç nes-

nel olarak, olayların içinde, bilinçsiz bir biçimde oluşur, ve onun doğru kavrayışına erişmek için katlanılması gereken çalışma üzerine ancak şimdi bir kanıya varabiliyoruz. Eğer ortalama kâr oranının oluşması çeşitli kapitalistlerin *bilinçli* işbirliğini gerektirseydi, eğer bireysel kapitalist filanca büyüklükte artı-değer üreteceğinin, ve birçok durumda bu artı-değerin bir bölümünden vazgeçmesi gerekeceğinin *bilincinde olsaydı,* artı-değer ile kâr arasındaki ilişki, daha baştan beri, Adam Smith'in, ve belki de Petty'nin, kesin olarak gösterebilecekleri derecede açık olurdu.

Marx bakımından, tarihin tüm gidişi —önemli olaylar sözkonusu— bilinçsiz olarak gerçekleşmiştir, yani olaylar ve sonuçları insanların iradesine bağlı değillerdi; tarihin figüranları ya erişilmiş bulunan şeye taban tabana karşıt bir şey istiyorlardı, ya da bu erişilmiş bulunan şey önceden hiç düşünülmemiş sonuçlara yol açıyordu. Gene iktisada dönmek gerekirse: Her kapitalist *en yüksek* kâr için canatar. Burjuva ekonomi politik, bireysel kapitalistin bu *en yüksek* kâr ardındaki yarışının *eşit,* yani kapitalistlerden herbiri için yaklaşık olarak *eşit* genel bir kâr oranı sonucunu verdiğini tanıtlamıştır. Ama bu kâr yarışının gerçek ereğinin, kısaca, gerçekleşen toplam artı-değerin, toplam sermaye tutarı üzerinden, yüzde olarak orantılı bölüşümü olduğunu ne kapitalistler anlar, ne de burjuva iktisatçılar.

Ama gerçeklikte, eşitleşme süreci nasıl gerçekleşir? Marx'ın da çok bir şey söylemediği son derece ilginç bir sorundur bu. Bununla birlikte Marx'ın tüm anlayışı bir öğreti değil, ama bir yöntemdir. Bu anlayış hazırlop dogmalar değil, ama gelecekteki irdelemenin çıkış noktalarını ve bu araştırma *için* yöntemi sağlar. Öyleyse burada da, Marx'ın bu ilk taslakta sonuna götürmemiş bulunduğu, yapılması gereken belli bir çalışma var. Bu sorun üzerine, özellikle s. 153-156, III, I'de,* sizin değer kavramı açıklamanız için de aynı derecede önemli olan ve bu kavramın sizin ona yüklediğinizden daha büyük bir gerçekliği kapsadığını gösteren belirtiler buluyoruz. Değişimin kendini gösterdiği her kez, ürünler derece derece meta durumuna dönüştükleri zaman, birbirleri ile yaklaşık olarak *değerlerine göre* değiştiriliyorlardı. İki nesne değerinin ni-

* Bkz: Karl Marx, *Kapital*, Üçüncü Cilt, s. 206-212. - *Ed.*

celiksel karşılaştırmasının tek ölçütü, onların yapımı için harcanmış bulunan emekti. Sonuç olarak, değerin o zaman *dolaysız olarak gerçek bir varoluşu* vardı. Değerin değişimdeki bu dolaysız gerçekleşmesinin dindiğini, artık varolmadığını biliyoruz. Ve ben, yukarda sözkonusu edilen dolaysız olarak gerçek değerden, kapitalist üretim biçimi altında, iktisatçılarımızın varlığını büyük bir rahatlık içinde yadsıyabilecekleri denli saklı bir nitelik taşıyan değere götüren aracı halkaları, hiç değilse ana çizgileri içinde ortaya çıkarmanın, size büyük bir çalışmaya malolmayacağını sanıyorum. Bu sürecin, kabul etmek gerekir ki, en özenli irdelemeyi gerektiren, ama sonuçları son derece verimli olmayı vaat eden gerçekten tarihsel açıklaması, *Kapital*'e[302] değerli bir tamamlayıcı olurdu.

Sonuç olarak, benim için beslediğiniz, ve sizi III. kitabı bugünkü biçimi altında gösterdiğinden daha iyi bir şey yapabileceğimi düşünmeye götüren gurur okşayıcı kanıdan ötürü size bir kez daha teşekkür etmeliyim. Bununla birlikte, bu kanıyı paylaşamam ve, okuru özerk düşünme yeteneklerini biraz daha zorlama durumunda bırakma pahasına da olsa, görevimi ancak Marx'ı Marx'ın kendi formülasyonları içinde yayınlamakla yerine getirdiğini sanıyorum.

İlk kez olarak
Beitrage zur Geschichte der deutschen Arbelterbewegung
gazetesinde. n° 3. 1961'de
yayımlanmıştır

AÇIKLAYICI NOTLAR

[1] Marx tarafından 1875'te yazılmış olan *Gotha Programının Eleştirisi,* Almanya Birleşik İşçi Partisinin program taslağına ilişkin eleştirel notlardır. Bu taslak ciddî yanlışlar ve lasalcı ilkelere ödünler içeriyordu. Marx ve Engels Almanya'da birleşik bir sosyalist parti kurulması düşüncesini onaylamışlar, ama lasalcılarla ideolojik uzlaşmaya karşı çıkmışlar ve bunu acımasızca eleştirmişlerdir. Bu yapıtında, Marx, sosyalist devrim, proletarya diktatörlüğü, kapitalizmden komünizme geçiş dönemi, komünist toplumun iki evresi, sosyalizmde toplumsal ürünün üretimi ve dağıtımı ve komünizmin bellibaşlı özellikleri, proleter enternasyonalizmi ve işçi sınıfı partisi gibi, bilimsel komünizmin bellibaşlı konularına ilişkin birçok düşünceleri formüle etmiştir.

Marx ayrıca devlet ve proletarya diktatörlüğüne ilişkin teorisini de geliştirmektedir. Kapitalizmden komünizme geçişte özel bir aşamanın ve buna tekabül eden "proletaryanın devrimci diktatörlüğü"nün tarihsel zorunluluğuna ilişkin önemli bir önermede bulunmaktadır. Lenin, *Gotha Programının Eleştirisi*'ne ilişkin olarak şöyle ya-

zıyordu: "Marx'ın açıklamalarının büyük önemi şu ki, burada da, o, tutarlı bir biçimde materyalist diyalektiği, gelişim teorisini uygulamakta, ve komünizmi kapitalizmden gelişen bir şey olarak ele almaktadır. Bilgiççe keşfedilmiş, "uydurma" tanımlar ve (sosyalizm nedir?, komünizm nedir?) sözler üzerinde tartışmalar yerine, Marx, komünizmin iktisadî olgunluğunun aşamalarına ne denebileceğinin bir tahlilini vermektedir." (V. İ. Lenin, "Devlet ve Devrim", *Marx-Engels-Marksizm*, Sol Yayınları, Ankara 1976, s. 414.) — 11, 16, 521.

[2] Bu önsöz, Marx'ın *Gotha Programının Eleştirisi*'nin 1891'de yayınlanmasına ilişkin olarak Engels tarafından yazılmıştır. Engels bu bellibaşlı politika belgesinin yayınlanması işine, Alman Sosyal-Demokrat Partisi içinde etkin hale gelmiş olan oportünist unsurlara darbe indirmek amacıyla girişmiştir. O sıra böyle bir şey özellikle önemliydi, çünkü parti, Erfurt Kongresinde Gotha Programının yerini alacak yeni bir programı görüşmek üzereydi. *Gotha Programının Eleştirisi*'ni basıma hazırlarken Alman Sosyal-Demokrat Partisinin önderlerinden *Die Neue Zeit* yöneticisi Dietz'in ve yazıkurulu üyesi K. Kautsky'nun muhalefetiyle karşılaştı. Bunlar metinde bazı değişikliklerin yapılmasını ve bazı yerlerinin de yer almamasını istiyorlardı; Engels buna razı olmak zorunda kaldı. Alman Sosyal-Demokrat Partisinin tabandaki üyeleri ve öteki ülkelerdeki sosyalistler, Marx'ın *Gotha Programının Eleştirisi*'ni olumlu karşıladılar ve bunu uluslararası sosyalist hareket için değerli bir politika belgesi olarak gördüler. Engels, *Gotha Programının Eleştirisi* ile birlikte, bu yapıtla doğrudan bağlantılı olan Marx'ın Bracke'ye yazdığı 5 Mayıs 1875 tarihli mektubu da yayınladı.

Engels'in sağlığında *Gotha Programının Eleştirisi*'nin kendi önsözünü taşıyan bir tek basımı yapıldı. Bu yapıtın eksiksiz metni 1932'de Sovyetler Birliği'nde yayınlanmıştır. — 11.

[3] 22-27 Mayıs 1875 tarihlerinde toplanan *Gotha Kongresinde*, Alman işçi sınıfı hareketi içersindeki iki eğilim —August Bebel'in ve Wilhelm Liebknecht'in başında bulundukları Sosyal-Demokrat İşçi Partisi (ayzenahçılar) ve lasalcı Genel Alman İşçiler Birliği— Almanya Sosyalist İşçi Partisini oluşturmak üzere birleştiler. Bu, Alman işçi sınıfı hareketi içindeki bölünmeye bir son verdi. Birleşik partinin Marx ve Engels'in amansızca eleştirdikleri program taslağı, bazı önemsiz düzeltmelerle Kongre tarafından onaylandı. — 11, 115, 509.

[4] *Alman Sosyal-Demokrat Halle Kongresi*, 12 ve 18 Ekim 1890 tarihlerinde toplandı. Yeni bir programın hazırlanması ve bunun ilkin yerel parti organlarında ve basında tartışılmasını sağlamak üzere, Erfurt'ta toplanacak parti kongresinden üç ay önce yayınlanmasını kararlaştırdı. — 11.

[5] Uluslararası İşçi Birliğinin *Lahey Kongresi* 2-7 Eylül 1872 tarihleri arasında yapıldı. Aralarında kongrenin bütün çalışmalarını yönlendiren Marx ve Engels'in de bulunduğu 15 ulusal örgütten 65 delege katıldı. Kongre, Marx'ın, Engels'in ve yandaşlarının işçi sınıfı hareketi içerisindeki her türden küçük-burjuva sekterliğine karşı

yıllardır yürüttükleri savaşımın doruğuna ulaşmasına tanık oldu. Anarşistlerin sekter eylemleri suçlandı ve önderleri Enternasyonalden atıldılar. Lahey Kongresinin kararları çeşitli ülkelerde işçi sınıfının bağımsız siyasal partilerinin kurulmasına giden yolu açmış oldu. — 12, 100.

[6] 7-9 Ağustos 1869'da, Almanya'dan, Avusturya'dan ve İsviçre'den gelen sosyal-demokratların Eisenach'ta toplanan bir Kongresinde kurulan Alman Sosyal-Demokrat İşçi Partisi, ayzenahçılar olarak tanınıyorlardı. Kongrede kabul edilen program, esas olarak Birinci Enternasyonalin ortaya koyduğu ilkelere tekabül etmekteydi. — 14, 38.

[7] Burada Bakunin'in 1873'te İsviçre'de yayınlanan *Devlet ve Anarşi* adlı kitabına değiniliyor. — 14.

[8] *Halkçı Parti* — 1865'te kuruldu; küçük-burjuvaziden gelme demokratik unsurlardan ve kısmen de burjuvaziden oluşuyordu. Parti, Almanya'nın merkezî bir demokratik cumhuriyet olarak Prusya'nın egemenliği altında birleştirilmesine karşı çıkmış ve Prusya ve Avusturya'yı içeren "Büyük Almanya" diye anılan federatif bir Alman devleti düşüncesini savunmuştur. — 14, 32, 39.

[9] Burada Sosyal-Demokrat İşçi Partisinin sosyal-demokrat yazınını yayınlayan yayınevine değiniliyor.

Der Volksstaat. — Alman Sosyal-Demokrat İşçi Partisinin (ayzenahçılar) merkez organı; 2 Ekim 1869'dan 27 Eylül 1876'ya kadar Leipzig'de yayınlanmıştır. Wilhelm Liebknecht gazeteye genel doğrultusunu veriyor, August Bebel de, gazeteyi yönetiyordu. Marx ve Engels bu gazeteye yazı yazmışlar ve çıkartılmasına yardımcı olmuşlardır. 1869'a kadar bu gazete *Demokratisches Wochenblatt* adı altında çıkmıştır. — 15, 39.

[10] *Barış ve Özgürlük Ligası*. — Çeşitli küçük-burjuva ve burjuva cumhuriyetçileri ve liberalleri tarafından 1867'de İsviçre'de kurulan burjuva-pasifist bir örgüt. Barış ve Özgürlük Ligası, "Avrupa Birleşik Devletleri"nin kurulmasıyla savaşların önüne geçilebileceğini iddia ederek, yığınlar arasında yanlış görüşler yayıyor ve proletaryayı sınıf savaşımından saptırıyordu. — 26, 39.

[11] *Nordeutsche Allgemeine Zeitung*. — 1861'den 1918'e kadar Berlin'de yayınlanan gerici bir günlük gazete. 1860'lardan 1880'lere kadar Bismarck hükümetinin resmi organıydı. Marx burada, bu gazetenin 30 Mart 1875 tarihli sayısındaki bir makaleye değiniyor. — 27.

[12] *L'Atelier*. — 1840'tan 1850'ye kadar Paris'te yayınlanan aylık dergi. Hıristiyan sosyalist düşüncelere yakınlık duyan zanaatçıların ve işçilerin organıydı. — 30.

[13] *Kulturkampf*. — 1870'te Bismarck hükümetinin laik kültür kampanyası adı altında uyguladığı önlemler sistemine burjuva liberallerinin verdikleri ad. Bu önlemler, büyük toprak sahiplerinin, burjuvazinin ve Prusya'nın ve Güney-Batı Alman devletinin katolik bölgelerindeki köylülüğün bazı kesimlerinin ayrılıkçı ve anti-Prusya eğilimlerini destekleyen katolik kilisesini ve Merkez Partisini hedefliyordu. Bismarck hükümeti, anti-katolik savaşımı bahanesi ile,

Prusya'nın egemenliği altına girmiş olan Polonya topraklarındaki ulusal baskıyı da şiddetlendirdi. Bu politika da, aynı şekilde, dinsel arzuları körükleyerek, işçileri sınıf savaşımından uzak tutmayı amaçlıyordu. Bismarck, gelişmekte olan işçi sınıfı hareketini gözönüne alarak, 1880'lerin başlarında, gerici güçleri pekiştirmek için, bu önlemlerin büyük bir kısmını yürürlükten kaldırdı. — 34, 475.

[14] Engels'in Bebel'e yazdığı ve Marx'ın *Gotha Programının Eleştirisi* adlı yapıtıyla yakından ilgili olan bu mektup, müstakbel Almanya Birleşik Sosyal-Demokrat İşçi Partisinin program taslağı konusunda Marx ve Engels'in ortak düşüncelerini ifade etmektedir. — 37.

[15] *Frankfurter Zeitung und Handelsblatt.* — 1856'dan 1943'e kadar yayınlanmış olan bir küçük-burjuva demokrat günlük gazete. — 39.

[16] Engels burada Gotha programı taslağında, aşağıdaki maddelere işaret ediyor:

"Alman İşçi Partisi, devletin özgür temeli olarak şunları ister:

"1. Yirmibir yaşına ulaşmış bütün erkekler için, ulusal ve yerel bütün seçimlerde, gizli pusula ile evrensel, eşit ve dolaysız oy kullanma hakkı. 2. Yasa tasarılarını kabul ve reddetmeyi de içermek üzere, halkın doğrudan yasaması. 3. Evrensel askeri eğitim. Varolan ordunun yerine bir halk milisinin konması. Savaş ve barış ile ilgili kararların bir halk temsilci meclisi tarafından alınması. 4. Bütün istisnai yasaların, özellikle basın, dernek ve toplantı yasalarının kaldırılması. 5. Halk tarafından yargılama. Parasız adalet yönetimi.

"Alman İşçi Partisi, devletin zihinsel ve moral temeli olarak şunları ister:

"1. Devlet tarafından sağlanan evrensel ve eşit genel eğitim. Zorunlu eğitim. Özgür öğretim. 2. Bilimsel düşünce özgürlüğü. Vicdan özgürlüğü." (K. Marx, F. Engels, *Erfurt Programlarının Eleştirisi*, Sol Yayınları, Ankara 1976, s. 162.) — 39.

[17] Burada, 1870-71 Fransız-Prusya savaşına atıf yapılmaktadır. — 39.

[18] W. Bracke, *Der Lassalle'sche Vorschlag*, Braunschweig 1873. — 40.

[19] *Demokratisches Wochenblatt.* — Wilhelm Liebknecht'in yönetimi altında, Ocak 1868'den Eylül 1869'a kadar Leipzig'de yayınlanmış olan bir Alman işçi gazetesi. Bu gazetenin Alman Sosyal-Demokrat İşçi Partisinin kurulmasına katkısı büyük olmuştur. 1869'daki Eisenach Kongresinde, bu gazetenin, Sosyal-Demokrat İşçi Partisinin Merkez Organı olması kararlaştırılmış ve *Volksstaat* adını almıştır. Marx ve Engels bu gazeteye yazı yazmışlardır. — 43.

[20] Burada Engels, Şubat 1871 tarihli sayılarında Marx'ın *Gotha Programının Eleştirisi*'nin yayınlanmasını onaylayan mektuplar çıkartan sosyal-demokrat gazeteleri kastediyor.

Arbeiter-Zeitung. — Avusturya Sosyal-Demokrat Partisinin 1889'-dan itibaren Viyana'da çıkan ve Victor Adler'in yönetimindeki organı. 1890'larda Engels'in bazı makalelerini yayınlamıştır.

Süchsische Arbeiter-Zeitung. — 1840'tan 1908'e kadar Dresden'-de yayınlanan günlük Alman Sosyal-Demokrat gazete; 1890'ların baş-

larında "gençler" adını taşıyan yarı-anarşist muhalefet grubunun organıydı.

Züricher Post. — 1879-1936 arasında Zürih'te yayınlanan demokrat bir gazete. — 47.

[21] *Die Neue Zeit.* — Alman Sosyal-Demokrat Partisinin 1883'ten 1923'e kadar Stuttgart'a yayınlanan teorik organı, 1885 ile 1894 arasında Engels'in bazı makalelerini yayınlamıştır. — 47, 409, 602.

[22] Liebknecht, Halle Sosyal-Demokrat Kongresinde (bkz: açıklayıcı not 4) parti programı konusunda bir rapor sunmuştu. — 47.

[23] *Sosyalistlere-karşı yasa.* Almanya'da 21 Ekim 1878 tarihinde yürürlüğe girdi. Bu yasa Sosyal-Demokrat Partinin bütün örgütlerini, işçilerin yığın örgütlerini ve işçi basınını yasaklıyordu. İşçilerin yığın eylemlerinin baskısı altında bu yasa 1 Ekim 1890'da kaldırıldı. — 48, 108, 140, 522, 589, 590.

[24] Burada Lassalle'ın 1846-56 yıllarında yürüttüğü, Kontes Sophie Hatzfeldt'in boşanma davasına değiniliyor. Lassalle'ın, eski bir arıstokrat ailesinin bir üyesini savunurken, ezilenlerin davası için yürütülen savaşıma benzetmeler yaparak, bu davanın önemini abartması kastediliyor. — 48.

[25] *Vorwärts. Berliner Volksblatt.* — 1884'te kurulmuş olan ve 1891'den itibaren bu adı almış olan günlük bir Alman sosyal-demokrat gazete, 1891'den itibaren Almanya Sosyal-Demokrat Partisinin merkez organı olmuştur. Engels burada bu gazetenin 13 Şubat 1891 tarihli sayısında çıkan başyazıya değinmektedir. Bu yazıda Reichstag'daki sosyal-demokrat grubun Marx'ın Gotha programına yöneltti̇ği eleştirileri ve Lassalle konusundaki değerlendirmelerini onaylamayışları dile getiriliyordu. — 49.

[26] Fischer, Engels'e yazdığı 20 Şubat 1891 tarihli mektupta parti yönetiminin Marx'ın *Fransa'da İç Savaş* ve *Ücretli Emek ve Sermaye* adlı yapıtlarını, ve Engels'in de *Ütopik Sosyalizm ve Bilimsel Sosyalizm* adlı yapıtını yeniden yayınlama kararı aldığını bildiriyor ve Engels'den bu yapıtlara önsözler yazmasını istiyordu. — 49.

[27] Friedrich Engels'in başlıca yapıtlarından biri olan *Doğanın Diyalektiği,* 19. yüzyıl ortalarındaki doğabilimin en önemli keşiflerinin diyalektik materyalist bir tahlilidir; bu yapıt materyalist diyalektiği işlemekte ve doğabilimlerdeki metafizik ve idealist anlayışlara eleştirel bir tahlil getirmektedir.

Elyazması metinlerin üçüncü kısmının "içindekiler" listesinde Engels bu "Giriş"i "Eski Giriş" diye adlandırmaktadır. Herhalde "Giriş"in birinci kısmı 1875'te ve ikinci kısmı da 1876'nın ilk yarısında yazılmıştır. — 50.

[28] Almanyada 1524'ten 1525'e kadar süren Büyük Köylü Savaşı kastedilmektedir. — 51.

[29] *Augeas Ahırları.* — Yunan mitolojisine göre, bunlar, Kral Augeas'ın uzun yıllar ihmal edilmiş ve sonunda Herkül tarafından temizlenmiş olan ahırlarıdır; bu deyim pis ya da ihmal edilmiş bir şeyi ifade eder. — 52.

[30] Engels, Luther'in "Ein feste Burg ist unser gott" ("Tanrı Bizim Sağlam Kalemizdir") adlı korosuna değiniyor. *Zur Geschichte der Religion und Philosophie in Deutschland* ("Almanya'da Dinin ve Felsefenin Tarihi Üzerine") adlı yapıtının ikinci kitabında Heine bu koroyu "Reformasyonun Marseillaise'i" diye adlandırıyor. — 52.

[31] Copernicus, güneş merkezli dünya sistemini ortaya koyduğu ve henüz basılmış olan *De revolutionibus orbium coelestium* ("Göksel Kürelerin Dönüşleri") adlı kitabının bir kopyasını aldığı gün, 24 Mayıs (eski takvimde) 1543'te ölmüştü. — 53.

[32] 18. yüzyıl kimyacıları ateşlenmeyi, ateşlenebilir cisimlerde filojiston maddesinin bulunmasına bağlıyorlardı. Bu maddeyi taşıyan cisimlerin onu yanma sırasında bıraktığını sanıyorlardı. Ama bilindiği gibi, havada ısınan metaller ağırlaştığına göre, filojistik teorinin savunucuları fiziksel bakımdan saçma bir ağırlığı bulunan filojistona dalmışlardı. Ateşlenme sürecini, yanan bir maddenin oksijenle birlikte gösterdiği tepki diye doğru olarak açıklamış bulunan Fransız kimyacısı Lavoisier tarafından bu teorinin mümkün olmadığı tanıtlanmıştır. Filojistik teorinin zamanında oynadığı yararlı rol, "[*Anti*]-*Dühring*'e Eski Önsöz"ün sonunda Engels tarafından belirtilmiştir. Kendisi bu teoriyi, *Kapital*'in ikinci cildine yazdığı önsözde geniş olarak ele alır. — 54, 78, 426.

[33] Kant'ın güneş sisteminin bir bulutsudan meydana geldiğini ileri süren bulutsu varsayımı şu yapıtta ortaya konur: I. Kant, *Allgemeine Naturgeschichte und Theorie des Himmels, oder Versuch von der Verfassung und dem mechanischem Ursprunge des ganzen Weltgebäudes nach Newtonischen Grundsätzen abgehandelt* ("Evrensel Doğa Tarihi, ve Gökyüzü Teorisi, ya da Newton İlkelerine Göre Evrenin Yapısının ve Mekanik Kökeninin Geçici Bir Tanımlaması") Königsberg ve Leipzig 1755. Kitap anonim bir yayındı.

Laplace tarafından geliştirilen güneş sisteminin meydana gelişi varsayımı önce onun *Exposition du système du monde* ("Dünya Sisteminin Açıklanışı"), I-II, Paris, l'an IV a de la République Française [1796], yapıtının son bölümünde anlatılıyordu. — 56.

[34] Engels, Newton'un *Mathematical Principles of Natural Philosophy*, cilt II, kitap III. "General Scholium", adlı temel yapıtının ikinci baskısının sonunda belirttiği düşünceyi gözönüne alıyor. "Bundan dolayı", diye yazıyordu Newton, "gökyüzünün ve denizin olaylarını yerçekimi gücü ile açıklamakla birlikte, bu gücün nedenini henüz saptamadık. ..." Newton, yerçekiminin bazı özelliklerini saydıktan sonra şöyle devam ediyor: "Ama bundan dolayı da yerçekiminin bu özelliklerinin nedenini olaylardan ortaya çıkaramadım ve bir varsayım veremedim; çünkü olaydan çıkarılamayan şeylere varsayım deniyor. İster metafiziksel ya da fiziksel, ister niteliklerle ilgili ya da mekaniksel olsun, varsayımların deneysel felsefede yeri yoktur. Bu felsefede özel önermeler olaylardan çıkarılır ve daha sonra da tümevarımla genelleştirilir."

Hegel, Newton'un bu sözlerine dayanarak. *Enzyklopädie der phi-*

losophischen Wissenschaften im Grundrisse, Heidelberg 1817 ("Felsefî Bilimler Ansiklopedisi") paragraf 98, Ek 1, yapıtında şöyle diyordu: "Newton ... metafizikten sakınması için fiziğe uyarmada bulundu. ..." — 56.

[35] *Amphioxus* (neşter balığı). — Küçük (5 cm kadar uzunluğunda) balığa benzer bir hayvan, çeşitli denizlerde ve okyanuslarda (Hint Okyanusu, Pasifik Okyanusu'nun Malaya adalar grubu ve Japonya kıyılarında, Akdeniz'de, Karadeniz'de vb.) görülür, omurgasızlarla omurgalılar arasındaki geçiş biçimini temsil eder.

Lepidosiren. — Güney Amerika'da yaşayan, akciğerli balıklardan ya da çift yanlı soluk alanlardan, yani hem ciğerleri ve hem de solungaçları bulunan balıklardandır, yaşamının büyük bir kısmını su dışına geçirir. — 59.

[36] *Ceratodus* (boynuz dişli). — Hem akciğeri ve hem de solungacı bulunan, Avustralya'da görülen bir balık.

Archaeopteryx. — Sürüngenlerin çeşitli özelliklerine sahip olan, kuşların en eski temsilcisi sayılan ve soyu artık tükenmiş bulunan bir hayvan. — 59.

[37] 1759'da epigenez teorisini desteklemek için bilimsel kanıt sağlayan ve preformasyon öğretisini çürüten "Theoria generationis" ("Üreme Teorisi") tezini yayınlayan C. F. Wolff'a atıf yapılmaktadır. — 60.

[38] *Türlerin Kökeni*, ilk kez, 24 Kasım 1859'da yayınlandı. — 60.

[39] *Protista*. — Haeckel'in sınıflandırmasına göre, tekhücreli ve hücresizlerden meydana gelen ilkel organizmaların yaygın bir grubudur ve bitkilere ve hayvanlara ek olarak organik yaşamın üçüncü dalını meydana getirir. — 60.

[40] *Eozoon canadense*. — Kanada'da bulunmuş, eski ilkel organizmaların kalıntıları olarak kabul edilen bir taşıl, 1878'de hayvanbilimci Karl August Möbius, bu taşılın organik kökenli olduğunu tanıtladı. — 63.

[41] *Vorwärts*. — Almanya Sosyalist İşçi Partisinin 1 Ekim 1876'dan 27 Ekim 1878'e kadar Leipzig'de yayınlanan merkez organı. Engels'in *Anti-Dühring* adlı yapıtı 3 Ocak 1877-7 Temmuz 1878 tarihleri arasında bu yayın organında yayınlanmıştı. — 70, 116.

[42] 10 Mayıs 1876'da Filadelfiya'da açılan Altıncı Dünya Sanayi Sergisi, Amerika Birleşik Devletleri'nin kuruluşunun yüzüncü yılına adanmıştı. Almanya, sergide temsil edilen kırk ülke arasındaydı. Ama Berlin Sanayi Akademisi Müdürü Profesör F. Reuleaux, Alman hakemler komitesi başkanlığına Alman hükümeti tarafından atanmış Alman sanayiinin öteki ülkelerin çok gerisinde olduğunu, "ucuz ama çürük" parolasını benimsediğini itiraf etmişti. Onun bu açıklaması birçok yorumlara neden oldu. *Volksstaat* bu skandalla ilgili olarak Temmuz ve Eylül ayları arasında bir dizi makale yayınladı. — 71.

[43] Engels, Virchow'un Münih'te toplanan 50. Alman Doğa Bilginleri ve Fizikçileri Kongresinde söylediklerini kastediyor, 22 Eylül 1877. Bkz: R. Virchow, *Die Freiheit der Wissenschaft im modernen Staat*, *Berlin* 1877, s. 13. — 72.

[44] Engels, matematikçi Jean Baptiste Joseph Fourier'yi, *Théorie analytique de la chaleur* ("Isının Analitik Teorisi"), Paris 1822, yapıtının yazarını ve S. Carnot'yu, *Réflexions sur la puissance motrice du feu et sur les machines propres à développer cette puissance* ("Ateşin İtici Gücü ve Bu Gücü Meydana Getirebilen Makineler Üzerine Düşünceler"), Paris 1824, kastediyor. Engels'in değindiği C fonksiyonu daha sonra Carnot'nun kitabının 73-79. sayfaları ile ilgili bir notta da geçiyor. — 78.

[45] *Doğanın Diyalektiği* ile ilgili malzemenin ikinci dosyasının içindekiler listesinde makaleye Engels'in verdiği başlık budur. Aslında makale Engels tarafından, *Köleliğin Üç Temel Biçimi* başlıklı daha geniş bir yapıta önsöz olarak yazılmıştı. Daha sonra Engels bu başlığı *İşçinin Köleleştirilmesi. Giriş* diye değiştirdi. Ancak bu çalışma yarım kaldığı için, sonunda Engels bu yarım giriş yazısına çalışmanın esas içeriğine uygun düşen *Maymundan İnsana Geçişte Emeğin Rolü* başlığını verdi. Makalenin Haziran 1876'da yazıldığı anlaşılıyor. Bu varsayımın kanıtı, W. Liebknecht'in Engels'e yazdığı 10 Haziran 1876 tarihli mektuptur, Liebknecht, mektupta, başka şeyler yanında, *Volksstaat* gazetesi için Engels'in söz verdiği "Köleliğin Üç Temel Biçimi" yazısını sabırsızlıkla beklediğini yazıyor, makale ancak 1896'da *Die Neue Zeit* dergisinde (Jahrgang XIV, Bd. 2. s. 545-54) yayınlandı. — 80.

[46] Bkz: Charles Darwin, *İnsanın Türeyişi*, Onur Yayınları, Ankara 1975, Altıncı Bölüm: "İnsanın Akrabalıkları ve Soyağacı Hakkında". — 81.

[47] Engels, 1873 ekonomik bunalımına değiniyor. Almanya'da bu bunalım 1873 Mayısında, yetmiş yılarının sonuna kadar etkisini gösteren uzun bir bunalımın öncülüğünü yapan "müthiş bir çöküntü" ile başladı. — 93, 103, 508.

[48] *Rheinische Zeitung für Politik, Handel und Gewerbe* ("Siyaset, Ticaret ve Sanayi Sorunları İçin Ren Gazetesi"). — 1 Ocak 1842'den 31 Mart 1843'e değin Kolonya'da yayınlanan günlük gazete. Marx, Nisan 1842'den başlayarak bu gazetede yazdı ve aynı yılın Ekiminde de bu gazetenin makale yazarlarından biri oldu. — 94, 197, 418, 474.

[49] *Kölnische Zeitung* ("Kolonya Gazetesi"). — Kolonya'da bu ad altında 1802'den beri yayınlanan günlük Alman gazetesi; 1848-1849 devrimi sırasında ve onu izleyen gericilik çağında, Prusya liberal burjuvazisinin korkaklık ve ihanet siyasetinin temsilcisi oldu. 19. yüzyılın son otuz yılı içinde. liberal-ulusal partiye bağlandı. — 95, 208, 497.

[50] *Deutsch-Französische Jahrbücher* ("Fransız-Alman Yıllıkları"). Paris'te, K. Marx ve A. Ruge'nin yönetimi altında, Almanca olarak yayınlanıyordu. Şubat 1844'te yalnızca birinci (ikili) fasikülü çıktı. Marx ve Engels'in, onların materyalizme ve komünizme kesin geçişlerini gösteren yazıları, bu dergide yayımlandı. Yayına son verme nedeni, Marx ile burjuva-radikal Ruge arasındaki anlaşmazlıklar oldu. — 95, 216.

[51] Fransız hükümeti Marx'ın sınırdışı edilmesi buyruğunu 16 Ocak 1845'te Prusya hükümetinin baskısıyla verdi. — 95.

[52] *Alman İşçiler Derneği*, Brüksel'de yerleşmiş Alman işçileri arasında bilimsel komünizm fikirlerini yaymak için 1847 Ağustosu sonlarında Marx ve Engels tarafından kuruldu. Marx, Engels ve yandaşlarının yönetimi altında, dernek Belçika'daki bütün devrimci Alman proleterlerinin birleşme merkezi oldu. Derneğin en iyi öğeleri, Komünistler Birliğinin Brüksel şubesinin üyelerini oluşturuyorlardı. Fransa'daki 1848 Şubat burjuva devrimi sonucu, dernek üyelerinin Belçika polisi tarafından tutuklanıp sürülmelerinden sonra, dernek dağıldı. — 96, 217.

[53] *Deutsche-Brüsseler Zeitung* ("Brüksel-Alman Gazetesi"). — Brüksel'deki Alman siyasal göçmenleri tarafından kurulan gazete. Ocak 1847-Şubat 1848 arasında yayınlandı. Eylül 1847'den başlayarak, Marx ve Engels gazetenin sürekli yazarları arasına girdiler ve eğilimi üzerinde doğrudan etkili oldular. Marx ile Engels'in yönetimi altında, gazete Komünistler Birliğinin organı durumuna geldi. — 96, 198, 217.

[54] Burada, Paris işçilerinin 23-26 Haziran 1848'deki kahramanca ayaklanmasına değiniliyor. Fransız burjuvazisi ayaklanmayı aşırı acımasızlıkla bastırdı. Bu ayaklanma proletarya ile burjuvazi arasındaki ilk büyük iç savaştı. — 97, 133, 206.

[55] *Kreuz-Zeitung* ("Haçlı Gazete"). — Günlük Alman *Neue Preussische Zeitung'a* ("Yeni Prusya Gazetesi"ne), başlığında Landwehr'in amblemi olan haç kullanıldığı için verilen ad. — 97, 204.

[56] Bu gönderme, 3-8 Mayıs 1849'da Dresden'de ve Mayıs-Temmuzda Güney ve Batı Almanya'da, Frankfurt Parlamentosunun 28 Mart 1849'da kabul ettiği, ama birkaç Alman Devletin reddettiği İmparatorluk anayasasını destekleyen silahlı ayaklanmalardır. Bu ayaklanmalar kendiliğinden ve yalıtılmış oldukları için 1849 Temmuzu ortasında bastırıldılar. — 97, 224.

[57] *13 Haziran 1849* günü, Paris'te, küçük-burjuva Montagne partisi, İtalya'daki devrimi bastırmak için Fransız birlikleri gönderilmesine karşı barışçıl bir gösteri düzenledi. Gösteri asker tarafından dağıtıldı. Birçok Montagne önderi Fransa'dan göçmek zorunda kaldı. — 98, 208, 224.

[58] *Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue* ("Yeni Ren Gazetesi, Politik-Ekonomik İnceleme"). — Komünist Birliğin Marx ve Engels tarafından kurulmuş teorik organı olan gazetesi; Aralık 1849'dan Kasım 1850'ye kadar hepsi altı sayı çıktı. — 98, 226.

[59] *Kolonya Komünistlerinin Duruşması* (4 Ekim-12 Kasım 1852), düzmece belge ve tanıklıklar üzerine yurt ihaneti ile suçlanan onbir Komünistler Birliği üyesine karşı Prusya hükümeti tarafından tezgâhlanan kışkırtma duruşması; üyelerden yedisi üç yıldan altı yıla değin giden hapis cezalarına çarptırıldılar. Uluslararası işçi hareketine karşı Prusya polis devleti tarafından kullanılan yüzkızartıcı yöntemlerin içyüzü, Marx ve Engels tarafından ortaya kondu (Engels'in "Kolon-

ya'daki Son Duruşma" makalesi ile Marx'ın "Kolonya Komünistlerinin Duruşması Üzerine Açıklamalar" broşürüne bakınız). — 98, 209.

[60] *Birleşik-Devletler'de İç Savaş* (1861-65). — Kuzeyin sınaî devletleriyle Güneyin köleliği sürdürmek isteyen ve 1861'de Kuzeyden ayrılmaya karar veren köle sahibi devletleri arasında oldu. Savaş, iki toplumsal sistem, kölelik ile ücretli emek arasındaki savaşımın sonucuydu. — 98, 198, 227.

[61] *New York Tribune.* — İlerici burjuva gazetesi, 1841'den 1924'e değin yayınlandı. Marx ile Engels, 1851 Ağustosundan 1862 Martına değin bu gazeteye yazı verdiler. — 98, 198.

[62] Fransa ile Piedmont'u Avusturya'nın karşısına çıkaran *İtalya Savaşı*, sözde İtalya'yı kurtarmak, ama gerçeklikte toprak fethetmek ve Fransa'da bonapartçı rejimi güçlendirmek için, 1859'da Napoléon III tarafından başlatıldı. Ama İtalya'daki ulusal kurtuluş hareketinin genişliğinden ürken ve bu ülkenin siyasal bölünmüşlüğünü sürdürmek isteyen Napoléon III, Avusturya ile ayrı bir barış imzaladı. Savaşın sonunda, Savoie ve Nice yeniden Fransa'ya, Lombardie Sardinya'ya bağlandı, ve Venedik de Avusturya egemenliğinde kaldı. — 98, 468.

[63] *Das Volk* ("Halk"). — Marx'ın dolaysız katkısı ile, 7 Mayıs-20 Ağustos 1859 döneminde, Londra'da Almanca olarak yayınlanan günlük gazete; Temmuzdan sonra, Marx gerçekte bu gazetenin başyazarı oldu. - 98.

[64] İkinci İmparatorluk döneminde Napoléon III'ün konutu olan Paris'teki *Tuileries Sarayı.* — 99.

[65] 4 Eylül 1870'te İkinci İmparatorluğun yıkılması, Cumhuriyetin ilânı ve, ılımlı cumhuriyetçilerden başka kralcıların da katıldıkları ulusal savunma hükümeti denilen bir geçici hükümetin kurulması sonucunu veren, halk yığınlarının devrimci bir ayaklanması oldu. Paris askerî valisi olan, ve doğrudan doğruya Thiers'den esinlenen Trochu tarafından başkanlık edilen bu hükümet, ulusal ihanet ve dış düşmanla bir uzlaşma yoluna girdi. — 99, 496.

[66] Mektup 17-18 Eylül 1879'da yazıldı ve August Bebel'in adına gönderildi; ama bir parti belgesi biçimindeydi ve Alman Sosyal-Demokratik Partinin bütün önderliğine sesleniyordu. Elinizdeki cilt, bu mektubun üçüncü, 1879'da *Jahrbuch für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik*'te açıkça oportünizm va'zetmiş olan partinin sağ-kanat önderleri Höchberg, Bernstein ve Schramm'ın teslimiyetçi niteliğini açığa vuran parçasını içermektedir.

Marx ve Engels, mektupta, bu oportünizmin sınıfsal, politik ve ideolojik köklerini gösterdiler ve sosyal-demokratik önderler adına onun uzlaştırmacı tutumuna karşı protestolarını yükselttiler. Almanya'da sosyalistlere-karşı yasanın yürürlüğe girmesinden sonra partideki oportünist duraksamaları sertçe eleştirdiler. Marx ve Engels proleter partinin sınıf karakterini savundular ve partinin ve parti organlarının oportünist öğelerce etkilenmemesi gerektiğinde direndiler. Bu eleştiri, sosyalistlere-karşı yasa döneminde, parti her türlü zulme

uğrarken, Alman sosyal-demokratik önderlere partideki durumu geliştirmede, partinin saflarını sağlamlaştırmada, örgütü yeniden kurmada ve legal ve illegal etkinlik biçimleriyle yığınlar için doğru yolu bulmada yardım etti. — 106.

[67] Gönderme Karl Höchberg'in (Ludwig Richter takma adıyla) 1879-81 Zürich'te çıkardığı *Jahrbuch für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik* ("Toplumsal Bilim ve Toplumsal Politika İçin Yıllık") adlı toplumsal-reformcu dergiyedir; üç sayı çıktı. — 106.

[68] Gönderme Zürih'te kurulması planlanmış bir parti organınadır. — 106.

[69] Gönderme, 18 Martta Berlin'deki barikatlarda yapılan dövüşedir; bu, Almanya'da 1848-49 Devriminin başlangıcını damgaladı. — 109.

[70] Gönderme, Alman Reichstag'ında 1878 Ekiminde kabul edilen sosyalistlere-karşı yasayadır (bkz: 23 nolu açıklayıcı not). — 110.

[71] *Die Zukunft* ("Gelecek"). — Karl Höchberg'in Berlin'de, Ekim 1877'den Kasım 1878'e kadar çıkardığı toplumsal-reformcu dergidir. Marx ve Engels, Sosyal-Demokratik Partiyi reformcu bir yola yöneltme çabaları yüzünden dergiyi sertçe eleştirdiler.

Die Neue Gesellschaft ("Yeni Toplum"). — Zürih'te 1877 ve 1880'de çıkmış toplumsal-devrimci dergi. — 112.

[72] Engels'in *Ütopik Sosyalizm ve Bilimsel Sosyalizm*'i *Anti-Dühring*'in üç bölümünden oluşmuştur ve işçileri bütünsel bir dünya görüşü olarak marksist öğretinin popüler bir yorumuyla donatmak özel amacıyla, Engels, kitapçığı yeniden yazmıştır. Engels, kitapçıkta, marksizmin bileştirici üç parçasını betimler. Diyalektik ve tarihsel materyalizmin ortaya çıkmasına neyin yol açtığını gösterir ve sosyalizme bilimsel bir temel sağlayan şeyin yalnızca Marx'ın iki büyük buluşu —Marx'ın materyalist tarih kavramını inceden inceye işlemesi ve artı-değer teorisini yaratması— olduğunu kanıtlar.

Bilimsel sosyalizm ile ütopik sosyalizm arasındaki farkı belirttikten ve ikincinin tarihteki rolüne ve kusuruna işaret ettikten sonra, Engels bilimsel sosyalizmin kaynaklarını açıklar.

Engels, son bölümde, kapitalizmin ana çelişkisinin —üretimin toplumsal karakteri ile mal edinmenin özel karakteri arasındaki çelişkinin— ancak bir proleter devrimle giderilebileceğini tanıtlar. — 115, 139.

[73] *Bimetalizm*. — İki metalin, altın ile gümüşün, para görevini yerine getirmek için aynı anda kullanıldığı bir sistem. — 116.

[74] *Mark* eski bir Alman köy topluluğu idi. Engels, bu başlık altında, Alman köylülüğünün eskiçağlardan başlayan tarihinin kısa bir özetini *Ütopik Sosyalizm ve Bilimsel Sosyalizm*'in Almanca birinci baskısında bir ek olarak yayımladı. — 117.

[75] Engels, burada, M. M. Kovalevski'nin yapıtlarına göndermede bulunuyor: *Tableau des origines et de l'évolution de la famille et de la proprieté*, 1890'da Stockholm'da yayımlandı; ve, *Primitive Law, Book I, Gens* (İlkel Hukuk, I. Kitap, Gensler) 1886'da Moskova'da basıldı. — 117.

[76] *Adçılar.* — Ortaçağ felsefesinde bir eğilimin temsilcileri. Bu, eğilime göre genel kavramlar bireysel şeylerin yalnızca adlarıdır, insan beyninin ve dilin birer ürünüdür. Ortaçağ gerçekçilerinden farklı olarak, genel kavramların bağımsız olarak varolmadıklarını ve şeylerin ilkörnekleri ve kaynakları olmadıklarını öne sürerler. Böylece nesneleri birincil, kavramları ikincil sayarlar. Bu anlamda, adcılık ortaçağdaki materyalizmin ilk dışavurumudur. — 119.

[77] *Homoiomeriler.* — Pek küçük, nitel olarak belirli, sonsuz bölünen maddî tanecikler. Anaksagoras'a göre, homoiomeriler varolan her şeyin birincil temeliydiler ve bileşimleri şeylerin çok-türlülüğünü doğuruyordu. — 119.

[78] *Yaradancılık (deism).* — Tanrıyı bir kişisellik olarak değil, evrenin kavranabilir birincil nedeni olarak kabul eden ve Tanrının doğaya ve insan yaşamına karışmasını yadsıyan dinsel-felsefî bir öğreti. — 120, 430, 599.

[79] 1851 Mayısı ile Ekimi arasında Londra'da açılan Birinci Dünya Ticaret ve Sınaî Sergisine göndermedir. — 121.

[80] *Selâmet Ordusu (Salvation Army).* — İngiltere'de 1865'te kurulmuş gerici dinsel ve iyiliksever örgüt. 1880'de askerî bir modele göre yeniden örgütlendi (adı bundan ötürüdür). Bu örgüt burjuvazinin yaygın desteğine güvenerek, emekçi halkı sömürücülere karşı savaşımdan saptırmak amacıyla, birçok ülkede yardımsever kurumlardan oluşmuş bir ağ meydana getirdi. — 121.

[81] 1688 İngiliz Burjuva Devrimi, Britanya burjuva tarih kitaplarında Görkemli Devrim diye anılır. 1688 hükümet darbesi Stuart hanedanının tahttan indirilmesi ve başında William of Orange'ın bulunduğu anayasal (meşrutî) bir monarşinin kurulması (1689) sonucunu doğurdu. Bu monarşi toprak aristokrasisi ile büyük burjuvazi arasında bir uzlaşmayı temsil ediyordu. — 128, 599.

[82] *İki-Gül Savaşları (Wars of the Roses).* — İngiltere'de, Lancaster ve York hanedanları arasında bir hanedan savaşı; ad, onların amblemlerinden, kızıl ve ak güllerden gelmektedir. Yorkları ülkenin ekonomik bakımdan daha gelişmiş parçası olan güneyin büyük feodal toprak sahipleri ve şövalyeler ve kentler halkı destekliyordu; Lancasterleri ise kuzey kontluklarının feodal aristokrasisi arkalıyordu. Savaşlar, eski feodal ailelerin hemen hemen tümüyle ortadan kalkmasıyla ve yeni bir hanedanın, ülkede bir mutlak monarşi kuran Tudorların iktidara geçmesiyle sonuçlandı. — 128.

[83] *Kartezyanizm (dekartçılık).* — Kendi felsefî sisteminden materyalist sonuçlar çıkarmış olan 17. yüzyıl Fransız filozofu René Descartes'ı (Latincede *Cartesius*) izleyenlerin ortaya koydukları bir öğreti. — 130.

[84] *İnsan Hakları Bildirisi.* — Fransız Anayasa Meclisince 1789'da kabul edildi. Yeni bir burjuva sistemin politik ilkelerini açıkladı ve 1791 Fransız Anayasasına girdi. Jakobenler, 1793'te İnsan Hakları Bildirisinin kendilerine özgü uyarlamasını formülleştirirlerken bu Anayasayı bir model olarak kullandılar. Ulusal Kongre (*Convention*) bu

Bildiriyi 1793'ün birinci cumhuriyetçi Anayasasına bir giriş olarak kattı. — 130.

[85] Burada ve sonraki göndermelerde Engels *Code Civil* (*Code Napoléon*) ile, 1804-10 döneminde Napoléon Bonaparte'ın egemenliği altında yayımlanan beş *code*'u (yurttaşlık, yurttaşlık prosedürü, ticarî, ceza ve ceza prosedürü yasaları) ile temsil edilen bütün burjuva hukuk sistemini belirtiyor. Bu *code*'lar Almanya'nın batı ve güneybatı kesimlerine Napoléon Fransası tarafından sokuldu ve 1815'te Prusya'da bırakıldıktan sonra bile Rhine eyaletinde yürürlükte kaldı. — 130, 202, 451, 561, 597.

[86] Bu gönderme 1831'de Avam Kamarasından geçen ve sonunda 1832 Haziranında Lordlar Kamarasınca onaylanan *seçim yasası reformu*'nadır. Bu reform, sınaî burjuvazinin temsilcilerine parlamento yolunu açtı. Reform uğruna savaşımda başlıca güç olan proletarya ve küçük-burjuvazi, liberal burjuvazi tarafından aldatıldı ve seçim haklarından yoksun bırakıldı. — 132, 541.

[87] Gönderme, Britanya Parlamentosunun 1846 Haziranında kabul ettiği Tahıl Yasalarını kaldıran yasa tasarısınadır. Tahıl Yasaları yurtdışından tahıl ithalini sınırlamayı veya yasaklamayı amaçlıyordu ve İngiltere'de büyük toprak sahiplerinin çıkarlarını korumak için çıkarılmıştı. 1846'da Tahıl Yasalarının kaldırılması, Serbest Ticaret bayrağı altında Tahıl Yasalarına karşı savaşmış olan sınaî burjuvazinin zaferini belirtiyordu. — 132, 535.

[88] 1824'te, İngiliz Parlamentosu, büyük baskı altında, sendikalar yasağını kaldıran yasayı kabul etti. — 132.

[89] Çartistlerin isteklerini içeren Halk Buyrultusu (*The People's Charter*) 8 Mayıs 1838'de Parlamentoya sunulan bir dilekçe biçiminde yayımlandı. Altı maddeden oluşuyordu: evrensel oy hakkı (21 yaşından büyük erkekler için), parlamentoya yıllık seçimler, gizli oy pusulası, eşit seçim bölgeleri, parlamento adayları için mülkiyet koşullarının kaldırılması, ve parlamento üyelerine aylıklar. Çartistler bu amaçla parlamentoya üç dilekte bulundular; ama bunlar 1839'da, 1842 ve 1849'da reddedildi. — 132, 541.

[90] Tahıl Yasasına Karşı Birlik (*The Anti-Corn Law League*). — İngiliz sınaî burjuvazisinin bir örgütü. 1838'de Manchesterli fabrika sahipleri Cobden ve Bright, sınırsız serbest ticaret istemini ileri süren Tahıl Yasasına Karşı Birlik'i kurdular. Birlik, işçi ücretlerini düşürmek ve toprak aristokrasisinin ekonomik ve politik durumunu zayıflatmak amacıyla Tahıl Yasalarının kaldırılması için savaştı. Yasaların 1846'da kaldırılmasından sonra Birlik ortadan kalktı. — 133.

[91] Bir *People's Charter*'ın (Halk Buyrultusunun) kabulünü isteyen bir dilekçeyi parlamentoya vermek için 10 Nisan 1848'de çartistlerin Londra'da düzenledikleri yığın gösterisi, örgütleyicilerin kararsızlığı ve duraksaması yüzünden fiyasko ile bitti. Gösterinin başarısızlığını gericiler işçilere saldırmak ve çartistlere karşı baskı uygulamak için sömürdüler. — 133, 541.

[92] Gönderme, Louis Bonaparte'ın 2 Aralık 1851'de yaptığı hükü-

met darbesinedir. Darbe, İkinci İmparatorluğun başlangıcını damgaladı. — 133, 467.

[93] *Jonathan Birader (Brother Jonathan).* — Amerika'da İngiliz sömürgelerinin bağımsızlık için verdikleri savaş sırasında (1775-83) İngilizlerin Kuzey Amerikalılara taktıkları (alaylı) ad.

Revivalizm. — Protestanlıkta 18. yüzyılın ilk yarısında İngiltere'de ortaya çıkan ve sonra Kuzey Amerika'ya sıçrayan bir hareket. Yandaşları, dinsel öğütler vererek ve yeni mümin toplulukları örgütleyerek hıristiyanlığın etkisini kuvvetlendirmeye çalıştılar. Moody ve Sankey, bu hareketin örgütleyicileri olan Amerikalı vaizlerdi. — 133.

[94] *İkinci Parlamento Reformu.* — 1867'de, emek hareketinin büyük baskısı altında oldu. Bu reform hareketinde Birinci Enternasyonalin Genel Kurulu etkin bir rol oynadı. Reform seçmen sayısını iki kattan çok artırdı ve bir becerili işçiler kesimine oy hakkı bağışlandı. — 135, 543.

[95] *Katheder-Socialism (Kürsü-Sosyalizmi).* — 1870'ler ile 1890'lar arasında, burjuva ideolojide bir eğilim. Temsilcileri, özellikle Alman üniversite profesörleri, üniversite kürsülerinde sosyalizm kisvesi altında burjuva reformculuğu va'zettiler. Bunlar (A. Wagner, G. Schmoler, L. Brentano, W. Sombart ve başkaları), devletin düşman sınıfları barıştırmaya ve kapitalistlerin çıkarlarına zarar vermeden sosyalizmi kerte kerte kurmaya gücü yeten sınıflar-üstü bir kurum olduğunu iddia ettiler. Amaçları hastalık ve kaza güvencesi örgütlemek ve bazı fabrika yasalarını kabul etmekti. İyi örgütlenmiş sendikaların politik savaşım vermesinde ve bir işçi sınıfı partisinin gereksiz olduğunda direndiler. Bu eğilim, revizyonizmin ideolojik öncellerinden biriydi. — 136.

[96] *Ritualizm (ritualism).* — İngiliz Kilisesinden önce 1830'larda ortaya çıkan bir eğilim. Bu eğilime katılanlar, Anglikan Kilisesinde Katolik törenlerin (*ritual*) ve belirli Katolik dogmaların restorasyonu için kampanya açtılar. — 136.

[97] İlerlemiş kapitalist ülkelerde proleter devrimlerin aynı zamandaki zaferinin olanaklılığı ve dolayısıyla yalnız bir tek ülkede bir proleter devrimin olanaksızlığı ile ilgili bu vargıyı Engels 1847'de *Komünizmin İlkeleri* adlı yapıtında (bkz: *Seçme Yapıtlar, I,* s. 98-117.) en kesin biçimde formülleştirdi. Bu, tekel-öncesi kapitalizm döneminde geçerliydi. Tekelci kapitalizm döneminin yeni tarihsel koşullarında, Lenin, emperyalizm çağında kapitalizmin ekonomik ve politik gelişmesinin eşitsiz olduğu yasasını formülleştirip bunu hesaba katarak yeni vargıya, yani sosyalist devrimin önce birkaç veya hatta bir tek ülkede zafere ulaşabileceği, ve sosyalist devrimlerin bütün ülkelerde veya onların çoğunda zamandaş zaferinin olanaksız olduğu vargısına ulaştı. Lenin bunu ilk olarak "Avrupa Birleşik Devletleri Sloganı Üzerine" (bkz: V. İ. Lenin, *Marx-Engels-Marksizm*, s. 329-334.) adlı makalesinde formülleştirdi (1915). — 138.

[98] *Anabaptistler.* — Çocukluğunda vaftiz edilenlerin yeniden vaftiz edilmesi gerektiğine inanan bir mezhebin üyeleri .— 141.

[99] Engels, burada, 17. yüzyıl İngiliz burjuva devrimi döneminde aşırı-sol güçleri temsil eden, kent ve kır halkının yoksul kesimlerinin çıkarlarını dile getiren *True Leveller*'lere veya *Digger*'lere bir gönderme yapıyor. Onlar, özel toprak mülkiyetinin kaldırılmasını istediler, ilkel, eşitlikçi komünizm fikirlerini yaydılar ve bu fikirleri kamu topraklarını ortaklaşa işleyerek pratiğe geçirmeye kalkıştılar. — 141.

[100] Engels, burada, ütopik komünizmin seçkin temsilcilerinin yapıtlarına, Thomas More'un *Ütopya*'sına ve Tommaso Campanella'nın *Güneş Ülkesi*'ne göndermede bulunuyor. — 141.

[101] 1795-99 *Fransız Directoire*'ı. Bu önder yönetici kurul, içlerinden biri her yıl yeniden seçilen 5 Director'den oluşuyordu. Bu kurum, demokratik harekete karşı çıktı, ona karşı uygulanan terör düzenini destekledi ve büyük burjuvazinin çıkarlarını arkaladı. — 142.

[102] *Terör Egemenliği* (*Reign of Terror*). — Jakobenlerin Haziran 1793'ten Temmuz 1794'e kadar kullandıkları, devrimci-demokratik diktatörlüğün bir dönemi. — 142.

[103] Gönderme, 18. yüzyılın sonundaki Fransız burjuva devriminin ünlü sloganınadır: *"Özgürlük, Eşitlik, Kardeşlik."* — 143.

[104] *New Lanark.* — İskoç kasabası Lanark'ın yakınında bir pamuk eğirme fabrikası; 1789'da küçük bir ilçeyle birlikte kuruldu. — 143.

[105] *Yüz Gün.* — Napoléon İmparatorluğunun geçici olarak restore edildiği bir dönem; Napoléon'un sürgünden (Elbe Adasından) Paris'e döndüğü 20 Mart 1815'ten aynı yılın 22 Haziranındaki ikinci kez tahttan çekilmesine kadar sürmüştür. — 146.

[106] *Waterloo.* — Brüksel yakınında bir yer. Waterloo'da, Napoléon, Wellington'un kumanda ettiği İngiliz-Hollanda ve Blücher'in kumanda ettiği Prusya ordularına 18 Haziran 1815'te kesin olarak yenildi. — 147.

[107] *Büyük Britanya ve İrlanda Ulusal Büyük Sendikalar Birliği.* — Kooperatif derneklerin ve sendikaların 1833 Ekiminde Robert Owen başkanlığında toplanmış bir kongresinde, biçimsel olarak kuruldu. Toplantıdan sonra, burjuva devletten ve toplumdan gelen kuvvetli muhalefet karşısında, Birlik 1834 Ağustosunda dağıldı. — 151.

[108] Engels, burada, Owen'dan önce, İngiltere'nin çeşitli kentlerinde işçi kooperatif derneklerin emek ürünlerinin adilce değişimi için kurdukları sözde-pazarlara göndermede bulunuyor. Emek ürünleri oralarda, birimi bir saatlik emek zamanı ile ölçülen emek-pusulaları aracılığıyla değişiliyordu. Bununla birlikte, bu pazarlar çabucak iflas etti. — 151.

[109] Küçük üreticiler arasında para kullanmaksızın meta değişimini sağlamak ve işçilere faizsiz kredi vermek için özel bir banka kurma girişimi 1848-49 devrimi sırasında Proudhon'dan geldi. Proudhon'un *Banque de peuple*'ı (Halk Bankası) 31 Ocak 1849'da kuruldu, aşağı-yukarı iki ay yaşadı, ve işlemeye başlamadan önce başarısızlığa mahkûmdu. Banka Nisan başında kapandı. — 151.

[110] Gönderme, M.Ö. 3. yüzyıldan M.S. 7. yüzyıla kadar uzanan ve adını Mısır'ın o zamanlar uluslararası ticaretin başlıca merkezle-

rinden biri olan İskenderiye Kentinden alan dönemedir. Bu çağ, aralarında matematik, mekanik (Öklid ve Arşimet), coğrafya, astronomi, anatomi ve fizyoloji de bulunan birtakım bilimlerin hızla geliştiğine tanık oldu. — 154.

[111] *Chartism (Çartizm)* — Büyük Britanya'da, 1830'lar ile 1840'larda işçi sınıfının devrimci yığın hareketi. 1838'de çartistler, 21 yaşını doldurmuş erkekler için evrensel oy hakkı, gizli oy pusulası, parlamentoya seçilmek için mülkiyet koşulunun kaldırılması vb. istenen bir dilekçeyi (People's Charter) parlamentoya sunulmak üzere kaleme aldılar. Hareket yığınsal toplanmalar ve gösterilerle başladı ve People's Charter (Halk Buyrultusu) için savaşım sloganı ile ilerledi. 2 Mayıs 1842'de Parlamentoya sunulan ikinci dilekçe toplumsal istemler (daha kısa işgünü, daha yüksek ücretler, vb.) içeriyordu. Parlamento dilekçeyi reddetti. Çartistler buna bir genel grevle karşılık verdiler. 1848'de, üçüncü dilekçeyi sunmak için parlamentoya bir yürüyüş örgütlemeyi tasarladılar; ama hükümet askeri birliklere başvurdu ve yürüyüşü engelledi. Dilekçe aylarca incelendi ve sonra reddedildi. 1848'den sonra çartist hareket çöktü.

Hareketin başarısızlığının başlıca nedeni, açık bir program ve taktik ve tutarlı devrimci proleter önderlik olmamasıydı. Bununla birlikte, çartizm İngiltere'nin politik tarihinde ve uluslararası işçi sınıfı hareketinde derin bir iz bıraktı. — 159.

[112] *Kırallık Denizcilik Ortaklığı (Seehandlung).* — 1772'de, Prusya'da kurulmuş bir ticaret ve kredi derneği. Önemli hükümet üstünçelikleri ele geçirdi ve Prusya hükümetine büyük borçlar verdi. — 173.

[113] Mektup, Vera Zasuliç'in 16 Şubat 1881 tarihli mektubuna Marx'ın karşılığının ilk müsveddesi idi. Zasuliç, Marx'a, *Kapital*'in Rus sosyalistlerinin Rusya'da kapitalizmin geleceği üzerine tartışmalarında oynadığı rol üzerine mektup yazdı. Arkadaşları —"devrimci-sosyalistler"— adına, Marx'ın bu konudaki, ve özellikle komün konusundaki görüşlerini bildirmesini istedi. Marx, Petersburg'taki Narodnoya Volya Yürütme Komitesinden de aynı ricada bulunan bir mektup aldı. *Kapital*'in üçüncü cildi üzerinde çalışırken, Marx, Rusya'daki toplumsal-ekonomik ilişkileri, Rus köylü komününün yapısını ve durumunu inceledi. Bu mektuplardan sonra Marx büyük bir ek çalışma yaptı; incelediği kaynaklardan çıkardığı verileri özetledi ve şu sonuca vardı: Rusya'da ancak bir halk devrimi, Batı Avrupa'daki bir proleter devrimle desteklenen bir halk devrimi, Rus komününü her yandan kuşatan "zararlı etkileri" ortadan kaldırabilirdi. Rus devrimi Batı-Avrupa proletaryasının zaferine elverişli koşulları yaratabilir ve sonra, sırası gelince, o da kapitalist gelişme yoluna geçmesi için ona yardım ederdi. Marx'ın bu fikrinin, narodnik hayalle, komün aracılığı ile büyükölçekli sanayi gelişmeksizin sosyalist sisteme sıçrama olanağı bulunduğu hayaliyle ortak hiçbir yanı yoktur. — 182.

[114] L. H. Morgan, *Ancient Society or Researches in the Lines of Human Progress from Savagery, Through Barbarism to Civilisation*, London, 1877, s. 552. — 185.

[115] H. S. Maine, *Village Communities in the East and West*, London, 1871. — 185.

[116] M.Ö. 321'de Samnitler (Orta Apeninlerin dağlık alanlarında yaşamış kabileler) eski Roma Kenti Caudium yakınındaki Caudine Çatallarında (*Forks*) Roma lejyonlarını yendiler ve yenik bir ordu için en büyük aşağılanma sayılan şeyi yapıp onları boyunduruğa koştular. "Caudine Forks'a geçmek" deyimi burdan gelmektedir. — 188.

[117] *Volost.* — Devrim-öncesi Rusya'daki en küçük yönetsel ve bölgesel birim. — 189.

[118] *Vorwärts* ("İleri"). — Paris'te, 1844 Ocağından Aralığına kadar haftada iki kez yayımlanmış bir Alman gazete. Yazarları arasında Marx ve Engels vardı. — 198, 213.

[119] Bu makale, ölümünün birinci yıldönümünde Marx'ı anmak için yazılmıştır. Engels, makalede, 1848-49 burjuva demokratik devrimin özgül tanıntılarını betimler. Yığınların devrimci savaşımının tarihsel anlamını ve eylemine doğru taktik kılavuzluğun önemini gösterir. Proleter partinin genel demokratik görevlerle proleter görevlerin dikkatli bir bileşimine yönelmek gerektiğini vurgular. Engels, Marx'ın 1848-49'daki taktiğinin bir örneğini verir ve Alman sosyal-demokratlara genel demokratik harekette işçi sınıfının önderlik rolü için savaşmayı, proletaryanın sınıf çıkarları desteklemeyi, küçük-burjuva kuruntulara kapılmaktan kaçınmalarını ve egemen sınıfların asılsız vaatlerle proletaryayı aldatma çabalarını kararlı olarak sergilemeyi öğretiyor. — 199.

[120] Fransa'da 1848 Devrimine değinilmektedir. — 199.

[121] Gönderme, Mart 1848 devriminden sonra iktidara gelen Prusya hükümetinin bakanları Hansemann'a, Camphausen'e, ve gericilerle birlikte haince bir politika sürdüren liberal burjuvazinin öbür liderlerinedir. — 204.

[122] Bu, Frankfurt parlamentosuna, Mart Devriminden sonra toplanmaya çağrılan ve 18 Mayıs 1848'de Main'daki Frankfurt'ta toplanan Alman Ulusal Meclisine göndermedir. Ana görevi Almanya'nın politik parçalanmışlığını gidermek ve bütün Almanya için bir anayasa tasarısı hazırlamaktı. Liberal çoğunluğun korkaklığı ve duraksamaları, ve sol-kanadının kararsızlığı ve tutarsızlığı yüzünden, kurul en yüce iktidarı eline almadı ve Almanya'daki 1848-49 Devriminin ana sorununda belirlenmiş bir durum benimsemeyi başarmadı. 30 Mayıs 1849'da kurul, Stuttgart'a taşınmak zorunda kaldı. 18 Haziran 1849'da askerlerce dağıtıldı.

Berlin Meclisi 1848 Mayısında "taç ile uyuşma halinde" bir anayasa tasarısı hazırlamak için toplandı. Bu formülü çalışmasının temeli gibi benimseyerek, ve buna uyarak, halkın egemenliği ilkesinden vazgeçti; Kasımda krallık buyruğu ile Brandenburg'a taşındı ve Prusya'daki 1848 Aralık hükümet darbesi sırasında dağıtıldı. — 204, 223.

[123] *Parlamenter budalalık.* — İyileşmez bir hastalık, bir bozukluk ki "tüm dünyanın, onun tarihi ve geleceğinin, kendilerini üyeleri arasında bulundurma onuruna sahip bu özel temsil organındaki çoğun-

luk tarafından yönetilip belirlendiği ... cakalı inancı ile talihsiz kurbanlarına nüfuz eder." (Bkz: Marx, Engels, *Seçme Yapıtlar, I*, s. 444.) — 205.

[124] Bourgeart'ın 1865'te Paris'te çıkan *Marat, l'Amai du peuple* ("Marat, Halkın Dostu") adlı kitabı.

L'Ami du peuple. — Marat'nın 12 Eylül 1789'dan 14 Temmuz 1793'e değin yayımladığı gazete; bu ad altında 16 Eylül 1789'dan 21 Eylül 1792'ye değin çıktı, ve şöyle imzalandı: Marat, l'Ami de peuple. — 206.

[125] 24 Şubat 1848'de Fransa'da Louis-Philippe devrildi. Fransız Şubat Devriminin zaferi haberi üzerine, Nikola I, savaş bakanına, Avrupa'da devrime karşı savaşıma hazırlanmak için Rusya'da kısmî seferberlik için buyruk verdi. — 206.

[126] Bu makaleler *Die Neue Rheinische Zeitung*'ta 1849 22 Martından 25 Nisanına değin yayımlandı. — 207.

[127] *Komünistler Birliğinin Tarihi Üzerine Birkaç Söz*, Engels tarafından, Marx'ın *Kolonya Komünistlerinin Duruşması Üzerine Açıklamalar* yergisinin Almanca 1885 baskısına önsöz olarak yazılmıştır. Olağanüstü durum yasası (sosyalistlere-karşı yasa) zamanında, Alman işçi sınıfı, gericiliğin 1849-1852 dönemindeki saldırısı sırasında uygulanmış bulunan devrimci savaşım yöntemlerine başvurma zorunda kaldı. Bundan ötürü Engels bu yerginin yeniden yayınlanmasını zorunlu gördü. Engels, proletaryanın, bilimsel komünizmi kendi ideolojisi olarak ilân eden ilk uluslararası örgütünün, uluslararası işçi hareketinin gelişmesi bakımından taşıdığı önemi ve tarihsel yerini açıklar. Proleter partinin yaratılması için savaşımın bir evresini oluşturan Komünistler Birliği örneği üzerinde, Engels, marksizmin çeşitli sekter akımlar karşısındaki yengisinin, marksizmin daha başlangıçtan beri proletaryanın devrimci savaşım gereksinmelerini tastamam yansıtması ve bu savaşımın yapıcı bir parçasını oluşturması olgusu ile güvence altına alındığını gösterir. — 209.

[128] Gracchus denilen François-Emile *Babeuf*, 18. yüzyıl sonları Fransız devrimcisi; öğretisi olan baböfçülük, bir tür eşitçi ütopyacı komünizmdir. — 210.

[129] *Mevsimler Derneği.* — Etkinliğini 1837-1839 arasında Paris'te, A. Blanqui ile Barbès'in yönetimi altında gösteren, komplocu sosyalist cumhuriyetçi örgüt.

Paris'te, başlıca devrimci işçiler tarafından oynanmış bulunduğu *12 Mayıs 1839 ayaklanması*, Mevsimler Derneği tarafından hazırlandı. Ayaklanma geniş yığınlar tarafından desteklenmediğinden, hükümet birlikleri ve Ulusal Muhafız tarafından bastırıldı. — 211.

[130] Alman demokratlarının gericiliğe karşı bir savaşım öyküsü sözkonusu ediliyor. 3 Nisan 1833 günü, bir radikal öğeler grubu, Main-üzeri-Frankfurt'taki Cermen Konfederasyonu Diyetine karşı bir eylem düzenledi. Bu hükümet darbesinin ereği, Almanya'da cumhuriyet ilanıydı. Hükümet birlikleri, kötü düzenlenmiş bu eylemi bastırdı. — 211.

[131] 1834 yılında, İtalyan burjuva demokratı Giuseppe Mazzini, Savoie'da İtalyan birliği ve bağımsız bir burjuva cumhuriyetin kurulması sonucunu verecek bir halk ayaklanması çıkarmayı umarak, (1831'de kurmuş bulunduğu) "Genç İtalya" derneği üyeleri ile devrimci bir göçmenler grubunu birleştirdi ve onları İsviçre'den Savoie'ya götürdü. Piedmonte birlikleri Mazzini müfrezesini bozguna uğrattı. — 211.

[132] *Demagog.* — Almanya'da, 19. yüzyılın 20 yıllarında, Alman devletlerindeki gerici rejime karşı çıkan ve Almanya'nın birleştirilmesini isteyen Alman aydınlarının muhalefet hareketine katılanlara verilen ad. "Demagoglar", Alman yetkeleri tarafından sert baskılara uğratılıyorlardı. — 211.

[133] *Alman İşçilerinin Eğitimi Yayma Yasal Derneği.* — Karl Schapper, Joseph Moll ve Adiller Derneğinin öbür önderleri tarafından 1840 Şubatında kuruldu. Marx ile Engels, 1849-1850 arasında, dernek çalışmalarına etkin bir biçimde katıldılar. 17 Eylül 1850 günü, Marx, Engels ve bazı fikir arkadaşları dernekten ayrıldılar, çünkü dernek üyelerinin büyük çoğunluğu sekter ve serüvenci Willich-Schapper grubunu destekliyorlardı. 1864 yılında Enternasyonalin kurulmasından sonra, dernek, Uluslararası Emekçiler Derneğinin Londra'daki Alman şubesini temsil ediyordu; varlığını 1918 yılına değin sürdürdü ve İngiliz hükümeti tarafından yasaklandı. — 212.

[134] *The Northern Star.* — Haftalık İngiliz gazetesi; çartistlerin merkez organı, 1837'den 1852'ye değin, ilkin Leeds'te ve 1844 Kasımından başlayarak Londra'da yayınlandı. Gazetenin kurucusu ve başyazarı F. O'Connor idi, G. Harney yazıkurulu üyesiydi. Engels, 1843'ten 1850'ye değin makalelerini bu gazetede yayımladı. — 217.

[135] Fransız *Reform* gazetesinin, cumhuriyetin kurulmasını ve demokratik ve toplumsal reformların gerçekleştirilmesini öğütleyen küçük-burjuva cumhuriyetçi demokrat ve sosyalist yandaşları sözkonusu ediliyor. — 217.

[136] Brüksel'de 1847 güzünde kurulmuş bulunan *Demokratik Dernek,* proleter devrimcileri, özsel olarak Alman devrimci göçmenleri ile Belçika burjuva ve küçük-burjuva demokratlarını topluyordu. Marx ile Engels, Derneğin kurulmasına etkin olarak katıldılar. 15 Kasım 1847 günü, Marx bu derneğin başkan yardımcısı, ve Belçikalı demokrat L. Jotran da başkanı seçildiler. Marx'ın etkisi sayesinde, Demokratik Dernek, uluslararası demokratik hareketin önemli merkezi durumuna geldi. Mart 1848 başlarında, Marx'ın Brüksel'den kovulmasından, ve Belçikalı güçler tarafından derneğin en devrimci üyelerine indirilen darbelerden sonra, dernek, etkinliğini sınırladı ve yerel önemde bir örgüt durumuna geldi. 1849'da, varlığı pratik olarak sona erdi. — 217, 555.

[137] *Der Volks-tribun.* — Alman "gerçek sosyalizm" temsilcileri tarafından New York'ta kurulan haftalık gazete; 5 Ocaktan 31 Aralık 1846'ya değin yayınlandı. — 218.

[138] *Almanya'da Komünist Partinin İstemleri.* — 21-29 Mart 1848 günleri arasında Marx ve Engels tarafından yazıldı. Komünistler Birliği-

nın Alman devrımındeki sıyasal platformuydu bu belge. El ılanı bıçıminde basılmış bulunan *istemler*, yurtlarına dönen Birlik üyelerine yönerge olarak verilmiş bulunuyordu. Devrim sırasında, Marx, Engels ve yandaşları, *istemler*'i geniş halk yığınları arasında dağıttılar. — 221.

[139] *Komünıst Alman Klübü*, Komünistler Birliğinin girişimi üzerine 7-9 Mart 1848 günleri Paris'te kuruldu. Klüpteki yönetici rol Marx'da bulunuyordu. Klübün ereği, Paris'te oturan göçmen Alman işçilerini biraraya getirmek ve onlara proletaryanın burjuva demokratik devrimdeki taktiğini açıklamaktı. — 223.

[140] Marx'ın *Kolonya Komünistlerinin Duruşması Üzerine Açıklamalar* yapıtının 1885 baskısının önsözünü Engels'in bu makalesi oluşturuyor ve kitaba Engels tarafından, Mart-Haziran 1850 de yazılmış olan *Merkez Komitesinin Komünist Birliğe Çağrısı* olan birçok ek eklenmiş bulunuyordu. — 225.

[141] Willich-Schapper'in ayrılıkçı ve serüvenci bölüntüsü (fraksiyonu), 15 Eylül 1850 günü, Komünistler Birliğinin bölünmesi üzerine kuruldu. Willich-Schapper partisi, örgüt planında bağımsızdı ve kendi Merkez Komitesi vardı. Etkinliği ile, polisin Birliğin Almanya'daki gizli şubelerini ele geçirmesine yardımcı oldu ve 1852'de Kolonya'da Birliğin gözde komünistlerine karşı bir duruşma tezgâhlanmasına bahane sağladı (bkz: 59 nolu açıklayıcı not). — 228.

[142] *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni.* — Marksizmin temel yapıtlarından biridir. Gelişiminin erken aşamalarındaki insanlık tarihinin bilimsel bir tahlilini verir, ilkel-komünal sistemin dağılması ve özel mülkiyete dayalı bir sınıflı toplumun biçimlenmesi sürecini açıklar, bu toplumun genel özelliklerini özetler, farklı toplumsal-ekonomik biçimlenmelerde aile ilişkilerinin özel tanıntılarını ortaya koyar, devletin kökenini ve özünü tahlil eder ve bir sınıfsız komünist toplumun sonal zaferiyle birlikte devletin tükenip gitmesinin tarihsel kaçınılmazlığını gösterir.

Engels bu kitabı iki ayda, 1884 Martının sonu ile Mayısı sonu arasında yazdı. Engels, Marx'ın elyazmalarını sınıflandırırken, Lewis Morgan'ın *Ancient Society* adlı kitabının Marx tarafından 1880-81'de çıkarılmış ayrıntılı bir özetini buldu. Özet, Marx'ın eleştirel birçok notunu ve kendi önermelerini ve başka kaynaklardan alınmış eklemeleri içeriyordu. Bu ilerici Amerikalı bilginin kitabının bu özetinden haberdar olduktan ve Morgan'ın kitabının Marx ile kendisinin materyalist tarih görüşünü ve ilkel toplum tahlillerini doğruladığını anladıktan sonra, Engels özel bir kitap yazmayı zorunlu saydı. Marx'ın notlarından ve Morgan'ın kitabındaki bazı vargılardan ve olgusal malzemeden büyük ölçüde yararlandı. Engels bu yapıtı Marx'ın son isteğinin ve vasiyetinin kısmen yerine getirilmesi saydı. Bu kitap üzerinde çalışırken, Yunan ve Roma, eski İrlanda, eski Germen vb. tarihlerinden alınmış birçok ek malzeme kullandı.

1890'da, ilkel toplum üzerine pek çok malzeme topladıktan sonra, Engels kitabının yeni, dördüncü bir baskısını hazırlamaya koyul-

du. Ön araştırması sırasında bütün en son yazını, özellikle Rus bilgini M. M. Kovalevski'nin yapıtlarını inceledi, ve özgün metninde birçok değişiklik ve düzeltme yaptı, ve önemli eklemelerde, özellikle aileyle ilgili bölümde, bulundu.

Engels'in kitabının dördüncü, gözden geçirilmiş baskısı, Stuttgart'ta, 1891 sonuna doğru çıktı ve daha sonra herhangi bir değişikliğe uğramadı. — 230, 247.

143 Bu, Engels'in *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni* adlı kitabının dördüncü baskısına yazdığı önsözdür. Bu önsöz, kitap çıkmadan önce, *Die Neue Zeit*'ta (n° 41, 1891), "İlkel Ailenin Tarihi Üzerine" başlığı ile yayımlandı. — 232.

144 *Contemporanul.* — Romen sosyalist dergi; Jassy kentinde 1881-90 yıllarında çıktı. — 233.

145 *Magarlar.* — Şimdi Nepal'in batı kesiminde yerleşik bir kabile. — 239.

146 Engels, Agustos-Eylül 1888'de ABD'ye ve Kanada'ya bir gezi yaptı. — 244.

147 *Pueble.* — New Mexico topraklarında (bugün ABD'nin ve Kuzey Mexico'nun güney-batı kesiminde) oturan, ortak tarihli ve kültürlü Kuzey Amerikalı kızılderili kabileler grubu. Adları İspanyol sömürgecilerin bu kızılderililere ve köylerine ad olarak verdikleri *pueblo* sözcüğünden (İspanyolca bir halk, topluluk, köy anlamına) gelmiştir. Herbirinde birkaç bin kişi barınan büyük, 5 veya 6 katlı, berkitilmiş komünal evlerde yaşıyorlardı. — 250.

148 Marx'ın bu mektubu saklanmamıştır. Engels Kautsky'e gönderdiği 11 Nisan 1884 tarihli mektubunda bu mektubu anmaktadır. — 263.

149 Gönderme Richard Wagner'in yazdığı operatik dörtlü *Ring of the Nibelungs*'un metninedir. Bu dörtlünün konusu İskandinav destanı *Edda* ile Germen destanı *Nibelungenslied*'den alınmıştır. — 263.

150 *Edda ve Oegisdrecka.* — İskandinav halkının eski mitolojik öykülerinin ve yiğitlik türkülerinin bir dermesi. — 263.

151 *Az ve Van.* — İskandinav mitolojisinde iki grup tanrı. Ynglinga saga'sı, bir İzlanda şairi ve vakanüvisi olan Snorri Sturluson'ın, eskiçağlardan 12. yüzyıla kadarki Norveç kralları üzerine yazdığı saga olup kitaptaki ilk sagadır. — 263.

152 Gönderme, Avusturyalı yerli kabilelerin pek çoğu arasındaki özel gruplaradır. Her grubun erkekleri belirli bir başka bir gruptan olan kadınlarla evlenebilirdi. Her kabilede 4-8 grup vadı. — 267.

153 *Devirli cinsel eğlenceler* (*Sturnalia*). — Eski Roma'da, hasat kutlanırken, Aralık ayı ortasındaki Satürn şenliği. Sözcük şimdi bir orgy'i, yabanıl, dizginsiz bir kutlamayı belirtmek için kullanılıyor. — 276.

154 Bkz: L. H. Morgan, *Ancient Society*, London, 1877, s. 465-66. — 283.

155 Aynı yapıt, s. 470. — 284.

156 Gönderme, M. M. Kovalevski'nin yapıtınadır: *Primitive Law*,

Book I, The Gens, Moscow, 1886. Yazar Rusya'daki aile topluluğu üzerine Orşanski'nin 1875'te ve Yefimenko'nun 1878'de derlediği verilere işaret ediyor. — 285.

[157] *Yaroslav Pravda'sı, Rus Pravda*'nın, 11. ve 12. yüzyıllarda geleneksel yasalara dayalı olarak ortaya çıkmış olup o toplumun toplumsal-ekonomik ilişkilerini yansıtan eski Rus yasalarının kod (*code*)u olan *Rus Pravda*'nın eski versiyonunun birinci bölümü.

Dalmaçya Yasaları, 15-17. yüzyıllarda Politz'te (Dalmaçya'nın bir kesimi) yürürlükteydi. Politz Statüsü diye bilinirler. — 285.

[158] *Calpulli*. — Mexico'da İspanyol fethi sırasında Meksikalı kızılderili aile topluluğu. Üyelerinin ataları ortak olan her aile topluluğunun kalıtçılar arasında bölünemeyen veya zorla elkonamayan ortak bir arazi parseli vardı. — 286.

[159] *Das Ausland* ("Yabancı Ülkeler"). — Coğrafya, etnografya ve doğal bilimle ilgilenmiş, 1828-93 yıllarında yayımlanmış bir Alman dergisi. 1873'ten sonra Stuttgart'ta çıkmıştır. — 286.

[160] Gönderme *Civil Code*'un (Yurttaşlık Yasasının) 200. maddesinedir (bkz: 85 nolu açıklayıcı not.). — 288.

[161] *Ispartalılar* (*Spartiatlar*). — Eski Isparta'da bütün yurttaşlık haklarından yararlanan yurttaşların sınıfı.

Helotlar. — Eski Isparta'da toprağa bağlı ve Ispartalı toprak sahiplerine vergi ödemekle yükümlü, olanakları kıt kişilerin sınıfı. — 290.

[162] Aristofanes — *Thesmophoriazusae*. — 290.

[163] *Afrodit Tapınakları Köleleri* (*Hierodullar*). — Eski Yunanda ve Yunan sömürgelerinde her iki seksten tapınak köleleri. Küçük Asya'yı ve Korenti de içeren birçok yerde, kadın tapınak köleleri orospuluk da yaparlardı. — 293.

[164] *Gutrun*. — Bir 13. yüzyıl German destan şiiri. — 305.

[165] Gönderme, 1519-21'de İspanyol sömürgecilerin Mexico'yu fethinedir. — 317.

[166] L. H. Morgan, *Ancient Society*, London, 1877, s. 115. — 319.

[167] *Tarafsız Uluslar* (*Neutral Nations*). — İrokualarla hısım olup Erie Gölünün kuzey kıyısında yaşamış kızılderili kabilelerin 17. yüzyılda oluşturduğu askeri ittifak. Fransız sömürgeciler onlara bu adı verdiler; çünkü bu birleşme İrokualarla Huronlar arasındaki savaşlarda tarafsız kaldı. — 324.

[168] Gönderme. 1879-87'de Zulus'un Britanyalı sömürgecilere karşı verdiği ulusal kurtuluş savaşınadır.

Nubyenler, Sudan'ın Arapları ve öbür ulusallıkları olup 1881'den 1884'e kadar süren ulusal kurtuluş savaşına katıldılar. Müslüman Vaiz Muhammed Ahmed'in önderliğindeki ayaklanmaları bağımsız bir merkezi devletin kurulmasıyla sonuçlandı. İngilizler Sudan'ı ancak 1899'da fethettiler. — 325.

[169] Gönderme sözde *Metek*'lere, ya da Attika'da sürekli olarak yerleşmiş yabancılaradır. Onlar köle değillerdi; ama Atinalı yurttaşların bütün haklarını da kullanamazlardı. Özellikle elzanaatları ve ticaret ile uğraşırlardı ve özel bir vergi ödemek zorundaydılar ve ara-

cılıkları ile yönetime (hükümete) başvurabildikleri olanaklı kişilerden "patronları" vardı. — 344.

[170] *Oniki Levha Yasası.* — Pleblerin patrisyenlere karşı verdikleri savaşımın bir sonucu olarak M.Ö. 5. yüzyılın ortasında formülleştirilmiş Roma Hukuku kod (*code*)u. Bu kod, mülkiyete göre Roma toplumunun tabakalaşmasını, köleliğin evrimini ve köle sahibi devletin biçimlenmesini yansıtıyordu. Kod oniki levhaya hakkedildiği için bu adı aldı. — 348.

[171] *Pön Savaşları.* — Köle sahibi en büyük devletler —Roma ve Kartaca— arasında Batı Akdenizde egemenlik ve yeni ülkeler ve köleler ele geçirmek için verilen savaşlar. İkinci Pön Savaşı (M.Ö. 218-201) Kartaca'nın bozgunu ile bitti. — 350.

[172] Galler ülkesi, İngilizler tarafından 1283'te fethedildi; ama o zaman özerkliğini korudu. İngiltere ile 16. yüzyılın ortasında birleşti. — 359.

[173] 1869-70'te Engels, İrlanda tarihiyle ilgili bir kitap yazıyordu; ama kitabı tamamlamayı başaramadı. Engels, Kelt tarihini incelerken eski Gal yasalarını tahlil etti. — 359.

[174] Engels burada şu kitaptan alıntı yapıyor: *Ancient Laws and Institutes of Wales*, cilt, I, 1841, s. 93. — 360.

[175] Engels 1891 Eylülünde İskoçya'yı ve İrlanda'yı dolaştı. — 360.

[176] 1745-46'da, İskoçya, İngiliz ve İskoç toprak aristokrasisi ile burjuvazisinin çıkarına uygulanan baskıya ve mülksüzleştirmeye karşı dağlı klanların ayaklanmasına sahne oldu. Kuzey İskoçyalılar klanlara dayalı bir geleneksel toplumsal yapıdan yanaydılar. Ayaklanma bastırıldıktan sonra İskoçya'nın dağlık alanlarındaki klan sistemi çöktü ve klan toprak sahipliğinin sağ kalanları elendi. Gittikçe daha çok sayıda İskoç köylü toprağından sürüldü; klan mahkemeleri kaldırıldı ve belirli klan gelenekleri yasaklandı. — 360.

[177] L. H. Morgan, *Ancient Society*, London 1877, s. 357-358. — 360.

[178] *Almanyalılar Hukuku.* — Çağdaş Alsas, Doğu İsviçre ve Almanya'nın güney-batı kesiminde 5. yüzyılda yerleşik olan Alamanni Germen birleşmesinin (ittifakının) ortak yasalarının bir kodu (*code*). Bu yasaların tarihleri 6. yüzyılın sonu ile 8. yüzyıl arasındaki döneme kadar uzanır. Engels burada Almanyalılar Hukukunun LXXXI (LXXXIV) sayılı yasasına göndermede bulunuyor. — 363.

[179] *Hildebrand Türküsü.* — Bir destan şiir, 8. yüzyıl eski Germen destan şiirinin bir örneği. Bugüne kadar yalnız parçaları kalmıştır. — 364.

[180] Germen ve Gal kabilelerinin Roma egemenliğine karşı başkaldırması M.S. 69-70'te (bazı kaynaklara göre 69-71'de) oldu. Civilis'in önderliğinde, Roma yönetimindeki Galya'nın büyük kesimine ve Germenik alanlara yayıldı. Romalıları bu ülkelerden kovmakla tehdit etti. Başkaldıranlar yenildi ve Romayla uzlaşmaya zorlandı. — 367.

[181] *Codex Laureshamensis.* — Lorch Manastırının ruhsatlarının ve üstüncelüklerinin kopyalarının bir dermesi. 12. yüzyılda toplandı ve 8. ve 9. yüzyılların köylü ve feodal toprak sahipliği sistemiyle ilgili

önemli bir tarihsel belgedir. — 370.

[182] *Kutsal Cermen İmparatorluğu* 962'de kuruldu ve Almanya'yı ve İtalya'nın bir kesimini kaplıyordu. Sonradan Fransız ve Çek ülkelerinin, Hollanda'nın İsviçre'nin ve başka ülkelerin bazı alanlarıyla birleşti. İmparatorluk merkezî bir devlet değildi; feodal prensliklerin ve İmparatorun yüce gücünü tanıyan özgür kentlerin gevşek bir birliğiydi. 1806'da, Fransa ile savaşta yenildikten sonra, Hapsburglar Kutsal Cermen İmparatorluğu imparatoru unvanından vazgeçmeye zorlanınca, parçalandı. — 378, 605.

[183] *Gedik* (*Benefice*). — Ödül olarak ihsan edilmiş toprak parseli. Bu ödüllendirme biçimi, 8. yüzyılın ilk yarısında, Frankonya devletinde genel uygulamaydı. Toprak parselleri ve onlara bağlı köylüler, gedik biçiminde, gedikçilere (*beneficiary*), ömür boyunca, hizmet, çoğu zaman askerî türden hizmet karşılığında devrediliyordu. Gedik sistemi, daha çok aşağı ve orta soyluluktan oluşan bir feodal sınıfın biçimlenmesine, köylülerin serfler haline gelmelerine ve vasal ilişkilerin ve feodal hiyerarşinin gelişmesine katkıda bulundu. Daha sonra, gedikler, fief veya kalıtsal mülk haline getirildi. — 381.

[184] *Gau Kontları* (*Gaugrafen*). — Frankonya devletindeki kontlukları yönetmek için atanan krallık görevlileri. Bunlar yargı erki ile donatılmışlardı, vergileri toplar ve askerî seferler sırasında askerî birliklere kumanda ederlerdi. Hizmetlerine karşılık belirli bir kontlukta toplanan krallık gelirinin üçte-birini alırlar ve mülk arazilerle ödüllendirilirlerdi. Özellikle 877'den sonra, görevin ardıllık hakkıyla devredilmesi resmi kararıyla, kontlar giderek kendilerine hükümdarca güçler ihsan edilmiş güçlü feodal senyörler oldular. — 382.

[185] *Angaries*. — Devlet ulaşımı için taşıt ve at sağlamakla yükümlü Roma İmparatorluğu yerleştikleri tarafından yerine getirilen zorunlu hizmetler. Bu hizmetler, zamanla, geniş bir ölçüde kullanıldı ve halka çok ağır bir yük oldu. — 383.

[186] *Commendation*. — Saptanmış uygulamaya (askerî hizmet, geleneksel bir edinim [*holding*]e karşılık bir toprak parselinin devri) uygun olarak, bir köylünün veya bir küçük toprak sahibinin kendisini güçlü bir toprak sahibinin korumasına emanet ettiği bir yasa. Çoğu zaman bunu zorla yapmak durumunda bırakılan köylüler için bu, kişisel özgürlüğün yitirilmesi demekti ve küçük toprak sahiplerinin, güçlü feodal lordların vasalları olmasına yolaçtı. 8. ve 9. yüzyıllardan başlayarak Avrupa'da yaygınlaşan bu uygulama, feodal ilişkilerin pekiştirilmesine yardım etti. — 384.

[187] *Hastings*. — Normandiya Dükü William'ın Anglo-Saxon kralı Harold'u, 14 Ekim 1066'da yendiği yer. Anglo-Saxon ordusunda *gentile* sistemin artıkları bulunuyordu ve birlikleri ilkel biçimde silahlanmıştı. William İngiltere Kralı oldu ve Fatih William (*William the Conqueror*) diye anılageldi. — 391.

[188] *Dithmarschen*. — Bugünkü Schleswig-Holstein'ın güney-batısında bir alan. Eski zamanlarda burada Saksonlar yerleşikti; 8. yüzyılda burayı Şarlman (Charlemagne) zaptetti ve burası, sonradan, çe-

sitli kilise büyüklerine ve dünyevi lordlara ait oldu. 12. yüzyılın ortasında, çoğu özgür köylüler olan Dithmarschen halkı, bağımsızlığını kazanmaya başladı. 13. yüzyılın başları ile 16. yüzyılın ortası arasında gerçek bağımsızlığa kavuştu. O dönemde Dithmarschen, özyönetimli (*self-governing*) ve birçok halde eski köylü klanlara dayanan köylü topluluklarının karışık bir birikimiydi. 14. yüzyıla kadar en büyük güç bütün özgür toprak sahiplerinin bir kurulunca kullanılıyordu ve sonra seçilmiş üç collegia'ya geçti. 1559'da, Danimarka kralı Friedrich II'nin ve Holstein dükleri Johann ile Adolf'un askerî birlikleri Dithmarschen halkının direncini kırdılar ve bölge fatihler arasında üleşildi. Bununla birlikte, komünal sistem ve kısmî özyönetim 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar varolageldi. — 398.

[189] Bkz: Hegel, *Grundlinien der Philosophie des Rechts* ("Hak Felsefesinin Anaçizgileri"), §§ 257 ve 360. — 398.

[190] Engels'in *Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu* adlı kitabı, marksist dünya görüşünün nasıl geliştiğini ve başlıca tanıntılarının neler olduğunu gösterir. Diyalektik ve tarihsel materyalizmin temellerini sistemli olarak açıklar ve marksizm ile onun Hegel ve Feuerbach tarafından temsil edilen ve Alman klasik felsefesinin önemli temsilcileri olan felsefî öncelleri arasındaki ilişkiyi açıklar.

Engels, felsefenin tarihi boyunca en temelli olan tanıntısını, iki kamp, materyalizm ile idealizm arasındaki savaşımı sergiler. Engels, ilk kez, felsefenin temel konusunun, düşünme ile olma, ruh ile doğa arasındaki ilişkinin, klasik bir tanımını verir.

Bir filozofun bu temel soruna yaklaşım biçimi, onun bir veya öbür felsefî kampa bağlılığını belirler.

Engels, bir aracı felsefe (ikicilik veya bilinemezcilik) yaratma yoluyla materyalizmi ve idealizmi uzlaştırma çabalarının boşuna olduğunu vurgularken, bilinemezciliği bütün belirtileri ile çürütür ve işaret eder ki "bu felsefe saplantısının en çarpıcı çürütülmesi, bütün öteki saplantılarda olduğu gibi, pratiktir, özellikle deneyim ve sanayidir". (Bkz: Elinizdeki yapıt, s. 423.)

Engels, Marx'ın diyalektik materyalizmi formülleştirmesiyle felsefede yaptığı devrimin özünü gösterir. İnsan toplumunda genel gelişim yasalarının işleyişini tanımlayan tarihsel materyalizmi gereği gibi tahlil eder. Tarihsel süreci ve politik bir sistemin doğasını ve din ve felsefe de birlikte olmak üzere toplumsal bilincin bütün biçimlerini ve tiplerini, ekonomik ilişkilerin belirlediği olgusunu gösterirken, Engels, aynı zamanda, ideolojik üstyapıların da etkin bir rol oynadıklarını, onların bağımsız gelişme yeteneklerini ve ekonomik temeli karşılıklı olarak etkilediklerini vurgular.

Sınıfların ve partilerin savaşımını yansıtan felsefî eğilimler arasındaki savaşımın tarihsel oluşumuna karşı partizan felsefî ilkeyi gerçeklediği için Engels'e çok şey borçluyuz. Engels'in bu yapıtı, proleterce gerçekleştirilmiş, ilkeli bir felsefî düşünmenin bir örneğidir. — 408, 411.

[191] Engels, burada, Heine'ın, *Zur Geschichte der Religion und*

Philosophie in Deutschland ("Almanya'da Felsefe ve Din Tarihine Katkı") adlı yapıtını ima ediyor. Fransız halkına sunulan bu kitapta, Heine, Alman felsefesinin ve bu felsefenin zamanında oynadığı rolün bir karakteristiğini veriyordu. — 412.

[192] Bkz: Hegel, *Philosophy of Right. Preface.* — 412.

[193] *Deutsche Jahrbücher für Wissenschaft und Kunst* ("Alman Bilim ve Sanat Yıllığı"). — Leipzig'te genç-hegelcilerin 1841 Temmuzundan 1843 Ocağına kadar yayımladıkları edebî ve felsefî dergi. — 418.

[194] Burada Max Stirner'in *Der Einzige und sein Eigenthum*, Leipzig 1845, adlı yapıtı kastedilmektedir. — 419.

[195] Burada kastedilen, gökbilgini Johann Galile tarafından 1846'-da keşfedilen Neptun gezegenidir. — 424.

[196] Prusyalıların Sadowa zaferi (3 Temmuz 1866) burjuva Alman tarihçileri tarafından "kültürün ve eğitimin zaferi" olarak ilân edilmiştir (bkz: 244 nolu açıklayıcı not). "Sadowa zaferi, Prusyalı öğretmenin zaferidir" diyen ünlü sözü onlar yaratmışlardır. — 437.

[197] 325 yılında toplanan İznik Konsili, Roma İmparatorluğunun hıristiyan kilisesinin ilk dünyasal konsili, tüm hıristiyanlar için bağlayıcı olan bir inançlar sistemi hazırlamıştı, bu sistemin tanınmaması devlete karşı işlenmiş bir suç olarak cezaya neden oluyordu. — 454.

[198] *Albigens*'ler, 12. ve 13. yüzyılda Güney Fransa ve Kuzey İtalya'da çok yayılmış, merkezî güney Fransa kenti Albi olan dinsel bir tarikatın üyeleriydi. Bunlar, ticaret ve zanaatla uğraşan kent insanlarının feodalizme karşı protestosunu dinsel biçimde dile getiriyorlardı. Yirmi yıl süren bir savaşla ve gaddarca misillemelerle hareket bastırılmıştı. — 454.

[199] 1477'den 1555'e kadar, Hollanda, Germen Ulusunun Kutsal Roma İmparatorluğunun bir parçasıydı (bkz: 182 nolu açıklayıcı not). İmparatorluk parçalanınca Hollanda İspanya'nın yönetimine girdi. 16. yüzyılda, burjuva devrimin bitimiyle, Hollanda kendisini İspanyol yönetiminden kurtardı ve bağımsız bir burjuva cumhuriyet oldu. — 455.

[200] Gönderme İngiltere'deki Görkemli Devrimedir. (Bkz: 81 nolu açıklayıcı not.) — 455.

[201] Engels'in "Tarihte Zorun Rolü" adıyla yayımlamayı tasarladığı bir kitapçık, *Anti-Dühring* adlı yapıtının ikinci kesiminin "Zor Teorisi" ortak başlığı altındaki üç bölümünün gözden geçirilmiş bir versiyonundan oluşmak, bu yapıt ise dördüncü bölüm olmak gerekiyordu. Kitapçık, Bismarck'ın politikasının eleştirel bir tahlili olarak tasarlanmıştı ve, 1848'den sonraki Alman tarihi örneğine dayanarak, *Anti-Dühring*'te ekonomi ile politika arasındaki karşılıklı ilişkilerle ilgili vargıların doğruluğunu göstermek gerekiyordu. Bu tamamlanmamış bölüm Almanya'nın 1888'e kadarki gelişmesinin tahlilini yapar.

"Tarihte Zorun Rolü", Almanya'nın birleştirilmesinin sağlanması için izlenmiş yolların özlü bir karakteristiğini verir ve Almanya'nın birleşmesini Prusya'nın başkanlığında "yukardan" olmaya koşullamış

nedenleri sunar. Bu yolu izlemiş olsa bile, Engels birleşmenin ilerici niteliğini kabul ederken, Bismarck'ın politikasının tarihsel uzak-görmezliğini ve bonapartizmini de, bu politikanın sonunda Almanya'yı bir polis devleti yaptığını ve junkerlerin yönetimini ve militarizmin gelişmesini ilerlettiğini de gösterir. Engels, öz çıkarlarını savunmaya ve feodal kalıntıları kesinlikle ortadan kaldırmaya güç yetiremeyen Alman burjuvazisinin kararsızlığını ve korkaklığını sergiler. Engels, Almanya'nın egemen sınıflarının 1871'de Fransanın yağmalanmasında ve Alsace ile Lorraine'in ilhakında doruğuna varan dövüşken dış politikasına da sert bir eleştiri yöneltir. Alman İmparatorluğunun iç durumunu ve oradaki sınıf güçlerinin sıralanışını tahlil ederek, onda daha başlangıcından beri bulunan iç çelişkileri, askerî ve saldırgan çabaları sergileyerek, onun kaçınılmaz olarak iflas ettiği sonucuna varır. Engels'in yapıtı açıkça gösterir ki, Almanya'da yalnız bir sınıf —proletarya— bir bütün olarak halkın gerçekten ulusal çıkarlarının temsilcisi rolüne gereği gibi sahip çıkabilir. — 459.

[202] *Bundestag (Federal Diyet)*. — Viyana Kongresinin (8 Haziran 1815) kararına göre kurulan ve feodal-mutlakiyetçi Alman devletlerinin bir birliği olan, Alman Konfederasyonunun merkezî organı. Toplantılarını Frankfurt'ta yapıyordu. Bundestag Alman hükümetlerinin gerici siyasetlerinin uygulanması için bir araçtı. 1848-1849'da, diyet, Konfederasyonun dağılması üzerine çalışmaz oldu ve 1850'de, Alman Konfederasyonu yeniden kurulduğunda tekrar faaliyete geçti. 1866 Avusturya-Prusya savaşı sırasında bütünüyle ortadan kalktı. — 460.

[203] Bazı gerici Alman tarihçileri, 1848'i "das Tolle Jahr" [çılgın yıl —ç.] diye tanımlamaktadır. Bu ifade, Ludwig Bechstein'in 1509 Erfurt ayaklanmalarını anlatan bir romanın başlığından alınmıştır. — 461.

[204] Bu, 1848'de Kaliforniya'da ve 1851'de Avustralya'da yeni altın yatakları bulunmasının dünya ticaretine yaptığı etkiye göndermedir. — 461.

[205] *Wartburg Şenliği*. — 18 Ekim 1817'de, Reformasyonun 300. ve 1813 Leipzig Muharebesinin 4. yıldönümü anmak için Alman Öğrenciler Birliği tarafından düzenlendi. Şenlik, Metternich'in gerici rejimine karşı ve Almanya'nın birleşmesi için bir öğrenci gösterisine döndü. — 463.

[206] *Hambach Şenliği*. — Alman liberal ve radikal burjuvazinin temsilcileri tarafından örgütlenmiş ve Bavyera Palatinliğindeki Hambach Şatosu yakınında, 27 Mayıs 1832'de yapılmış politik bir gösteri. Katılanlar, burjuva özgürlükler ve anayasal reformlar adına, Alman hükümdarlara karşı Almanya'nın birliğini istediler. — 463.

[207] *Otuz Yıl Savaşı* (1618-48). — Protestanlarla katolikler arasındaki savaşımdan doğan bir Avrupa savaşıdır. Savaşın esas alanı Almanya idi. Almanya yağmadan büyük zarar gördü ve savaşan tarafların ilhak isteklerine hedef oldu. Savaş, Almanya'nın siyasal bölünmesini derinleştiren, Westphalian barışının imzalanmasıyla, 1648'de

sona erdi. — 464, 604.

[208] *Teschen Barışı.* — 24 Mayıs 1779'da, Teschen'de, bir yanda Avusturya ile öte yanda Prusya, Saksonya ve diğerleri arasında imzalanan barış antlaşması. Bavyera'nın bölüşümü savaşına bir son verdi (1778-79). Bu antlaşmaya göre Prusya ve Avusturya bir miktar Bavyera arazisini ilhak ettiler ve Saksonya parasal bir tazminat aldı. Rusya, Fransa ile birlikte, antlaşmanın güvencecisi olarak aracılık etti. — 464.

[209] *İmparatorluk-Bakanlar Kurulu.* — Alman İmparatorluğuna katılan devletlerin temsilcilerinden oluşan bir kuruldu. 1801'de, Reichstag tarafından seçilmişti. (1801'de, Ren Almanya'sındaki toprak sorunlarının, napolyoncu Fransa'nın çıkarlarına uygun olarak düzenlenmesi için gizli bir antlaşma imzalayan) Fransa ve Rusya temsilcilerinin baskısı üzerine, Komite, uzun tartışmalardan sonra, 25 Şubat 1803'te, 12 Alman devletinin dağıtılması ve bunların topraklarının büyük bir kısmının, Bavyera, Württemberg, Baden ve Prusya'ya verilmesi yolunda bir karar aldı. — 464.

[210] Bu, Alman devletlerinin temsilcilerinden oluşan ve Kutsal Roma İmparatorluğunun en yüce kurulu olan Reichstag'ın Ren Almanya'sındaki arazi sorunlarının düzenlenmesi ile ilgili kararı tartışıp onamasına göndermedir (bkz: 209 nolu açıklayıcı not). 1663'teki gibi, Reichstag, Regensburg'ta toplandı. — 465.

[211] Kırım Savaşından sonra Fransa ve Rusya arasında doğan yakın anlayış, Mart 1859 gizli antlaşması ile en yüksek noktasına ulaştı. Rusya, Avusturya'ya karşı bir Fransız-Sardinya savaşında yansızlık vaadederken, Fransa, Paris Antlaşmasının Karadenizle ilgili maddelerinin değiştirilmesini sağlamaya yönelik Rus çabalarına destek olacaktı. — 467.

[212] Popularite peşinde koşan Louis-Napoléon, çeşitli muhalefet partilerinin, özellikle İtalyan Karbonarinin güvenini kazanmaya çalışmıştı; 1832'de, Turgau Kantonunda İsviçre uyruğuna geçti; 30 Ekim 1836'da iki topçu alayının desteğiyle, Strasbourg'da bir ayaklanmaya kalkıştı: 1848'de, İngiltere'de, İngiliz polisinin sivil yedeklerinden Geçici Polis Memuru olarak, çartist gösterilerinin ezilmesine yardım etti. — 467.

[213] Engels'in burada kullandığı "*ulusallık ilkesi*" (*Nationalities principle*) terimi, bonapartçı İkinci İmparatorluğun (1852-70) yönetici çevrelerinin izlediği dış politikanın temel ilkelerinden birini dile getiriyor. Büyük devletlerin egemen sınıfları, kendi ilhakçı tasarıları ve dış politik riskleri için bu ilkeyi ideolojik bir incir yaprağı olarak geniş ölçüde kullandılar. Ulusların kendi kaderlerini belirleme hakkıyla ortak hiçbir yanı olmayan "ulusallık ilkesi", ulusal didişmeyi körüklemeyi, ulusal hareketi, özellikle küçük halklarınkini, yarışan büyük devletlerin karşı-devrimci politikasının bir aletine dönüştürmeyi amaçlıyordu. — 467.

[214] Bu, 9 Şubat 1801'de Fransa ile Almanya arasında imzalanan Lunéville barış antlaşmasıyla saptanan Fransa sınırlarına işaret edi-

yor. Antlaşma, Fransa'nın Birinci ve İkinci Koalisyonlardaki fetihlerinin bir sonucu olarak kazanılmış sınırlarının genişlemesini, özellikle Ren'in sol kıyısının, Belçika ile Luxemburg'un ilhakını biçimselleştiriyordu. — 468.

[215] *Paris Barış Kongresi.* — Fransa, Britanya, Avusturya, Rusya, Sardunya, Prusya ve Türkiye temsilcilerinin Paris'teki toplantısı. 30 Mart 1856'da, Kırım Savaşına (1853-56) son veren, Paris Barış Antlaşmasının imzalanmasıyla sonuçlandı. — 468.

[216] *1795 Basle Barışı*, 5 Nisanda, Prusya ile Fransa Cumhuriyeti arasında ayrıca imzalanmış bir antlaşmaydı. Prusya, bunun uyarınca, birinci anti-Fransız koalisyon'daki dostlarına ihanet etti. — 469.

[217] Prusya dışişleri bakanı von Schleinitz, Prusya'nın Fransa ve Piedmont'un Avusturya'ya karşı savaşları sırasındaki dış politikasını, 1859'da böyle tanımlamıştı. Bu siyaset, yansızlık ilân etmeyi reddedip gene de savaşa katılmaktan ibaretti. — 469.

[218] *Société Générale du Crédit Mobilier.* 1852'de Péreire kardeşler tarafından kurulan banka. Hisse senedi spekülasyonu ve sınai yatırımlarda uzmanlaşmıştı. Napoléon III rejimi ile sıkı bağları olmasına karşın, 1867'de iflâs etti. — 469.

[219] 1806'da kurulan Ren Konfederasyonu, Avusturya ve Prusya dışındaki Alman devletlerini Napoléon I'in uydu devletleri olarak örgütlemişti. 1813'te dağıldı. — 470.

[220] Esas olarak Fransız sınırları yakınında bulunan, Alman Konfederasyonu (bkz: 238 nolu açıklayıcı not) kalelerinden sözediliyor. Bu kalelerdeki garnizonlar, Konfederasyona dahil daha büyük devletlerin askerlerinden, çoğunlukla Avusturyalı ve Prusyalı askerlerden oluşmuştu. — 472.

[221] Gönderme, 13 Mart 1848'de, Viyana'daki halk ayaklanması ile başlatılan burjuva demokratik devrimin yenilgisinden sonra, 1848 Kasımında kurulan Prens Schwarzenberg gerici hükümetinedir. — 472.

[222] Bismarck'ın siyaseti için "*Realpolitik*" deyimi kullanılır ve bunun, dikkatli bir hesaplamaya dayandığına inanılırdı. — 473.

[223] Friedrich II'nin, Aralık 1740'ta, o zamanlar Avusturya'nın elinde olan Silezya'ya saldırısı kastediliyor. — 473.

[224] 14 Ekim 1806'da, Fransızlar, iki Prusya ordusunu, Jena'da ve Auerstadt'da altettiler ve Prusya devletini tümüyle yenilgiye uğrattılar. Prusya'nın 1805-1806'daki dolambaçlı ve başarısız politikasının İngilizce kısa ve yeni bir özeti için bkz: F. M. H. Markham, *Napoléon and the Awakening of Europe*, London 1954, s. 82-86. — 473.

[225] *Landwehr.* — Prusya kara kuvvetlerini bileştiren parçalardan biri. Prusya'da, 1813'te, Napoléon'un birliklerine karşı dövüşmek için bir gönüllü halk birliği olarak kuruldu. Gönüllülerin yaşına göre, savaş alanındaki orduya ek olarak veya garnizon hizmetleri için kullanıldı. — 475.

[226] *Kantonalist Liberal.* — Engels, Almanya'nın, İsviçre modelinde, kendi kendini yöneten kantonlardan oluşmuş, federatif bir devlet haline dönüşmesini savunan liberallerle alay ederek, bu deyimi kul-

lanır. — 476.

[227] Kasım-Aralık 1848'de, Prusya'daki darbe ve bu darbeyi izleyen gericilik dönemi kastedilmektedir. — 477.

[228] *Der Sozialdemokrat.* — Alman Sosyal-Demokratik Partinin günlük merkezî organı. Eylül 1879 ile Eylül 1888 arası Zürich'te ve Ekim 1880 ile 27 Eylül 1890 arası Londra'da çıktı. Çıktığı sürece bu gazeteye yazan Marx ve Engels, gazetenin proleter bir parti çizgisi izlemesine ve bazı yanlışlarının ve yalpalamalarının üstesinden gelmesine yardım ettiler. — 477.

[229] 1858'de, kral naibi prens Wilhelm, Manteuffels'in bakanlığını dağıttı ve ılımlı liberalleri iktidara geçirdi; burjuva basın bu politikaya, çalımlı çılımlı, "Yeni Çağ" adını verdi. Gerçekte Wilhelm'in politikası Prusya monarşisinin ve junkerlerin konumunu kuvvetlendirmeyi özellikle amaçlıyordu. "Yeni Çağ", 1862 Eylülünde iktidara gelen Bismarck'ın diktatörlüğü için zemini hazırladı. — 477.

[230] Prusya hükümeti ile Landtag'taki burjuva-liberal çoğunluk arasındaki *anayasal çatışma* denen çatışma, 1860 Şubatında, Landtag çoğunluğu savaş bakanı von Roon'un orduyu yeniden örgütlemekle ilgili olarak sunduğu tasarıyı onaylamayınca çıktı. 1862 Martında, meclisteki çoğunluk askerî harcamaları onaylamayı bir daha reddedince, hükümet Landtag'ı dağıttı ve yeni seçimler yapılacağını bildirdi. Bismarck'ın karşı-devrimci bakanlığı 1862 Eylülü sonunda kuruldu, aynı yılın Ekiminde Landtag'ı gene dağıttı ve fonlarını Landtag'ın onayı olmadan harcayarak bir askerî reform başlattı. Çatışma ancak 1866'da, Prusya'nın Avusturya'ya karşı zaferinden sonra, Prusya burjuvazisinin Bismarck'a teslim olmasından sonra çözüldü. — 478, 526.

[231] Avusturya-Bavyera birliklerinin Hesse seçim bölgesine girmesine karşılık olarak, Prusya hükümeti, 1850 Kasımı başlarında orduyu seferber etti ve birliklerini seçim bölgesine gönderdi. 8 Kasımda, Bronzelle yakınında, Avusturya-Bavyera ve Prusya öncü kolları arasında küçük bir çatışma oldu. Bu çatışma, Prusya askerî sisteminde ciddî eksiklikler bulunduğunu ve ordu donanımının eskimiş olduğunu gösterdi. — 478.

[232] *Ulusal Birlik*, Main'daki Frankfurt'ta, 15-16 Eylül 1859 tarihinde toplanan burjuva liberallerin kongresinde kuruldu. Birliğin örgütleyicileri, kendilerine, Avusturya dışında bütün Almanya'yı, Prusya'nın başkanlığında birleştirme görevini verdiler. Kuzey Almanya Konfederasyonunun 11 Kasım 1867'de törenle göreve başlamasından sonra Birlik dağılmakta olduğunu ilân etti. — 479.

[233] Burada Louis Bonaparte'ın 1839'da Paris'te yayımlanmış, *Napolyoncu Fikirler* (Napoléon-Louis. *Des idées napoléoniennes*) adlı kitabına bir atıf yapılmaktadır. — 480.

[234] 8 Şubat 1863'te, Polonya'daki ulusal kurtuluş ayaklanması sırasında, Rusya ve Prusya, başkaldıranlara karşı ordularının birlikte davranmasını sağlamak için bir anlaşma imzaladılar. Anlaşmanın imzalanmasından önce, başkaldıranların Prusya'ya sızmasını önlemek için sınırı takviye amacıyla Prusya birlikleri gönderildi. — 482.

[235] Danimarka Kralı Frederick VII'nin ölümünden sonra, 16 Ocak 1864'te, Avusturya ve Prusya, Danimarka hükümetine bir ultimatom göndererek, Schleswig'in kesinlikle Danimarka'ya ilhakını ilân eden 1863 anayasasının geçersiz sayılmasını istediler. Danimarka bunu reddedince, Avusturya ve Prusya, Temmuz 1864'te, ortak askerî harekete giriştiler ve Danimarka'yı yendiler. Çatışma sırasında, Fransa ve Rusya, Avusturya ve Prusya'ya karşı hayırhalı bir yansızlık içinde kaldı. 30 Ekim 1864'te, Viyana'da imzalanan barış antlaşmasına göre, düklüklerin toprakları, Almanların çoğunlukta olduğu bölgeler dahil, Avusturya ve Prusya'nın ortak malı ilân edilmişti. 1866 Avusturya-Prusya savaşından sonra, bunların tümü Prusya'nın eline geçti. — 483.

[236] Prusya ve Danimarka temsilcilerince imzalanan *Varşova Protokolu* (15 Haziran 1851) ve Rusya, Avusturya, Fransa, Prusya ve İsveç'in, Danimarka ile imzaladıkları 8 Mayıs 1852 Londra Protokolu, Schleswig ve Holstein düklükleri de dahil olmak üzere, Danimarka hükümdarlığının topraklarının bölünmezliğini sağlıyordu. — 484.

[237] Amerikan İç Savaşından yararlanan Napoléon III, 1861'de, Meksika hükümetine karşı silahlı bir müdahalede bulundu. 1864'te Avusturyalı Francis Joseph'in kardeşi Maximilian yönetiminde bir Meksika "imparatorluğu" kuruldu. Kısa bir süre sonra, Fransız askerleri Meksikalılara yenildiler, ve iç savaşın bitiminden sonra bu işten vazgeçmek zorunda kalındı. Maximilian, yandaşlarını terketmeyi reddetti ve 1867'de idam edildi. — 484.

[238] 8 Haziran 1815'te, Viyana Kongresi ile kurulan *Alman Konfederasyonu,* feodal-mutlakiyetçi Alman devletlerinin birliği idi ve Almanya'nın siyasal ve iktisadî bölünmüşlüğüne resmî bir biçim vermişti. Konfederasyon, 1866 Avusturya-Prusya savaşı sırasında dağıldı ve bunun yerine Kuzey Alman Konfederasyonu kuruldu. — 485.

[239] 1853'te gerici Alman tarihçisi, Heinrich Leo tarafından icat edilen, ve sonraki yıllarda da aynı militarist ve şoven anlamda kullanılan Almanca tümcecik şöyledir: "frischer, fröhlicher Krieg.". — 485.

[240] Kuzey ve Merkezi Almanya'daki 19 devleti ve 3 özgür kenti içine alan *Kuzey Alman Konfederasyonu,* 1867'de, Bismarck'ın önerisi üzerine, Prusya önderliğinde kuruldu. Konfederasyonun kurulması, Almanya'nın Prusya önderliğinde birleştirilmesinde önemli bir adımdı. Ocak 1871'de, Alman İmparatorluğunun kurulması ile, Konfederasyon ortadan kalktı. — 486.

[241] Bu, 1866 Avusturya-Prusya savaşına işaret ediyor. Bu savaş sırasında Saksonya, Hannover, Bavyera, Baden Württemberg, Hesse seçim bölgesi, Hessen-Darmstadt ve Alman Konfederasyonunun öbür üyeleri Avusturya'nın yanında iken, Mecklenburg, Oldenburg ve öbür Kuzey Alman devletleri ve üç özgür kent, Prusya'nın yanındaydı. — 486.

[242] 1866 ilkyazında. Avusturya, Prusya'yı, Schleswig ve Holstein düklüklerinin ortak yönetimine ait antlaşmayı bozdu diye, federal diyete şikâyet etti; Bismarck, Avusturya'nın direnmesiyle savaş kararı olan diyetin istediğini yapmadı. Savaş sırasında, diyet, Prus-

ya başarıları karşısında, Frankfurt'tan Augsburg'a taşındı ve 24 Ağustos 1866'da dağıldı. — 486.

[243] 1866 Eylülünde, Prusya Meclisi, anayasal çatışma sırasında (bkz: 230 nolu açıklayıcı not.) yasal yetkilendirme olmaksızın fonları harcama sorumluluğundan hükümeti kurtarmak için Bismarck'ın sunduğu bir yasa tasarısını kabul etti. — 489.

[244] Alman kitaplarında, 3 Temmuz 1866'da yapılan, belirleyici nitelikteki Sadowa savaşından, Königgrötz savaşı olarak sözedilir. — 489.

[245] *Kuzey Alman Konfederasyonu Anayasası*, 17 Nisan 1867'de, konfederasyonun yetkili Reichstag'ınca onanmıştı ve Prusya'nın konfederasyondaki fiili üstünlüğünü sağlamlaştırıyordu. Prusya kralı, Konfederasyonun başkanı ve federal silahlı kuvvetlerin başkomutanı ilân edildi; ayrıca, dış politikadan da o sorumlu idi. Konfederasyonun genel oyla seçilen Reichstag'ının yasama yetkisi çok sınırlı idi: onun kabul ettiği yasalar, ancak, gerici Federal Konseyden geçtikten ve başkan tarafından imzalandıktan sonra geçerli oluyordu. Federal anayasa, daha sonraları, Alman İmparatorluğu anayasasının temeli oldu.

1850 anayasası ile, Prusya esas olarak toprak sahiplerinin temsilcilerinden oluşan bir üst meclise sahip olmaya devam etti. Landtag'ın yetkileri ise çok kısıtlanmıştı — bütün yasama inisiyatifi elinden alınmıştı. Bakanlar, kral tarafından atanıyor ve ona karşı sorumlu oluyorlardı. Hükümet, ihanet olaylarının yargılaması için özel mahkemeler kurma hakkına sahipti. 1850 anayasası, 1871'de Alman İmparatorluğunun kurulmasından sonra bile, Prusya'da yürürlükte kaldı. 489, 526.

[246] *Manchester Guardian.* Britanyalı burjuva gazete, "serbest ticaretçiler"in sözcüsü, daha sonra Liberal Partinin organı oldu; 1821'de Manchester'de kuruldu. — 490.

[247] *Gümrük Birliği Parlamentosu.* — 1866 savaşından ve 8 Temmuz 1867'de Prusya ile Güney Alman devletleri arasında yapılan antlaşmadan sonra Gümrük Birliğinin yönetim kurulu. Bunun kurulmasını antlaşma öngörüyordu. Parlamento, Kuzey Alman Konfederasyonu Reichstag'ının üyelerinden ve Güney Alman devletlerinin Bavyeralı, Badenli, Württembergli ve Hesseli üyelerinden özel olarak seçilmiş vekillerinden oluşuyordu. Parlamento yalnızca ticaret ve gümrük politikası sorunları ile uğraşmaktaydı; Bismarck'ın bu parlamentonun yetkilerini giderek genişletme ve öbür politik sorunlara da karıştırma çabaları, Güney Alman delegelerin pek sert direnmeleriyle karşılaştı. — 490.

[248] Alman kitaplarında, Kuzey Alman Konfederasyonu ile Güney Alman devletleri arasındaki sınıra, *Mainlinie* denmektedir. — 490.

[249] Prusya, 1866'da, hem Tirol'ün, hem Venedik'in terkedilmesi şeklindeki İtalyan istemlerini kabul etmeyi reddetti. — 492.

[250] Avusturya Şansölyesi Metternich, 6 Ağustos 1847'de, Paris Elçisi Kont Apponyi'ye çektiği telgrafta, "İtalya coğrafî bir kavramdır." deyimini kullanmıştı. Bunu, daha sonraları, Almanya'ya da uyguladı. — 492.

[251] *Londra Konferansı.* — Mayıs 1867'de, İngiliz dışişleri bakanının başkanlığında yapıldı. Luxemburg'un yansızlığı, toplantıda temsil edilen ülkelerce, yani Avusturya, Rusya, Prusya, Fransa, İtalya, Büyük Britanya, Hollanda, Belçika ve Luxemburg tarafından güvence altına alındı. — 493.

[252] *The "band of rascals"*, başlangıçta Jena Üniversitesindeki bir öğrenci derneğinin 1870'lerdeki adıydı. Dernek, üyelerinin kavgacılığı ile ün yapmıştı. Daha sonra "*band of rascals*", namussuzlar çetesi anlamına gelen bir suçlu kalabalığın ve kuşkulu öğelerin ortak ünvanı oldu. — 494.

[253] Spichern (Loren) ve Wörth (Alsas) savaşlarında, Prusya askerleri, 6 Ağustos 1870'te, Fransızları yenilgiye uğrattılar. Sedan bölgesindeki, Fransa-Prusya savaşının en büyük savaşlarından biri, 2 Eylül 1870'de, Fransız ordusunun teslim olması ile sonuçlandı. — 495.

[254] Nisan 1813 kararı, Napoléon hatlarının gerisinde gerilla faaliyeti yürütecek, üniformasız gönüllü taburların örgütlenmesini sağlıyordu. — 496.

[255] Francs-Tireurs, 1870-71 Fransa-Prusya savaşı sırasında, Prusyalılara karşı, aktif olarak savaşıma katılan Fransız gerillalarına verilen addır. — 496.

[256] 19 Martta, Berlin'in başkaldıran halkı, Prusya Kralı Friedrich Wilhelm IV'ü kendisini balkondan göstermeye ve 18 Mart 1848 ayaklanmasında kırılanların cesetleri önünde şapkasını çıkarmaya zorladı. — 498.

[257] Alman İmparatorluğuyla birleşen Strasburg, Louis XIV'ün buyruğu ile, 30 Eylül 1861'de Fransız birliklerince işgal edildi. Piskopos Fürstenberg'in başkanlığındaki Katolikler, Fransız ilhakını selamladılar ve Fransa'ya karşı direnmeyi engellemeye yardım ettiler. — 499.

[258] *Yeniden Birleşme Odaları* (*The reunion chambers*). — 1679 ve 1680'de Louis XIV tarafından kurulmuştu. Görevleri, Fransa'nın komşu devletlere ait topraklar üzerindeki isteklerine tarihsel ve hukuksal gerekçeler hazırlamaktı. Sonra da Fransız askerleri buraları işgal ediyorlardı. — 499.

[259] *Kartell.* — İki tutucu partinin ("tutucuların" ve "özgür tutucuların") ve ulusal-liberallerin 1887 Ocağında Bismarck'ın Reichstag'ı dağıtmasından sonra oluşturdukları blok. Kartell, Şubat 1887 seçimlerini kazandı ve Reichstagta başat bir duruma geldi (220 sandalye). Bismarck, bu bloka güvenerek, büyük burjuvazinin ve junkerlerin çıkarına birtakım gerici yasaları yürürlüğe koydu. Bloka katılanlar arasındaki çelişkilerin blok içinde yeğinleşmesi ve blokun 1890 seçimlerinde yenilmesi (ancak 132 sandalye elde edildi) Kartell'in dağılmasına yol açtı. — 505.

[260] Engels, 18 Ocak 1871'de, Versailles şatosunda, Prusya Kralı Wilhelm I'in Alman İmparatoru ilân edilmesini kastediyor. — 506.

[261] 1866'da anayasayı ihlâl ettiği için Bismarck'a "kefil olmayı" reddeden azınlık liberalleri, "İlerici Parti" adını kullanmaya devam ettiler. 1884'te, *Deutschfreisinnige Partei*'yi oluşturmak üzere, ulusal

liberallerin sol-kanadı ile birleştiler. — 509.

[262] Bu, Bavyera ile Württemberg'in Kuzey Alman Konfederasyonuyla birleşmeleri (Kasım 1870) üzerine imzalanan antlaşmalarda ve Alman İmparatorluğu anayasasında yazılı özel haklarına bir göndermedir. Bavyera ve Württemberg brandi ve biradan özel bir vergi toplama ve posta ve telgrafı bağımsız olarak yönetme haklarını korudular. Federal Meclistc, Bavyera, Württemberg ve Saksonya temsilcilerinden oluşan, veto hakkı olan, dış politika sorunlarıyla ilgili özel bir komisyon kuruldu. — 512, 529.

[263] *Vekiller Mahkemesi (Schöffengerichte).* — 1848'de bazı Alman devletlerinde, 1871'de ise Alman İmparatorluğunda uygulandı. Bu mahkemeler, yargıç ve iki vekilinden oluşuyordu. Jürilerden farklı olarak, hem suç sorununu hem de cezayı kararlaştırıyorlardı. Hükümleri temyiz edilebiliyordu. Vekiller en az otuz yaşında olmak ve ikamet ve mülkiyete ilişkin koşullara uymak zorundaydılar. — 516.

[264] 1872 Prusya idarî reformu kastediliyor. Kırsal bölgelerdeki feodal toprak mülkiyetini kaldırdı ve yerel kendi kendini yönetimin bazı unsurlarını getirdi. Gerçekte ise, junkerler çevredeki güçlerini korudular, seçimle ya da atamayla gelinen mevkilerin çoğunu ellerinde tuttular ya da kendi adamları aracılığıyla denetim altına aldılar. — 517.

[265] Bu, 1888'de Britanya'da yapılan, *Britanya'da yerel yönetim reformu*'na göndermedir. Reforma göre, ilçelerde vergi toplama, yerel bütçeyi vb. üstlenen seçilmiş meclislere devredildi. Seçme hakları olan kişiler ve otuz yaşını doldurmuş kadınlar ilçe meclislerine seçilebiliyordu. — 518.

[266] *Ultramontanism.* — Katoliklik içinde bütün yeryüzündeki dinsel ve dünyasal işlerde Papanın sınırsız nüfuzu uğruna çabalayan bir eğilim. Ultramontanistlerin zaferinin bir sonucu olarak, 1870'te, Vatikan, Papanın yanılmazlığı dogmasını benimsedi. — 519.

[267] Fransız garnizonunun Roma'dan çekilmesinden sonra, Eylül 1870'te, İtalyan ordusu kenti işgal etti. Ekimde yapılan bir referandum, büyük çoğunluğun İtalyan Ulusal Devleti ile kaynaşma yanlısı olduğunu gösterdi. Papa, ilhaktan sorumlu olan herkesi aforoz etti ve kendisinin "Vatikan'da tutuklu" olduğunu ilân etti. Paaplık ile İtalya arasındaki anlaşmazlık, 1929'da Pius XI ile Mussolini arasında imzalanan antlaşmaya kadar sürdü. — 519.

[268] *Guelph'ler.* — Hanover'in Prusya'ya ilhakından sonra 1866'da Hanover'de oluşmuş bir parti (adı, eski Hanover hükümdarları soyu *Guelph*'lerden gelmektedir). Partinin amacı, Hanover krallık ailesinin haklarının restorasyonu ve Alman İmparatorluğu içinde Hanover'in özerkliği idi. Ayrılıkçılığı ve anti-prusyacılığı tutan kişiler bu merkeze katıldılar. — 520.

[269] *1891 Sosyal-Demokratik Program Tasarısının Eleştirisi,* Engels'in, oportünizme karşı ve Alman sosyal-demokratların devrimci, marksist programları uğruna sarsılmaz savaşımının bir örneğidir. Yazılmasının doğrudan nedeni, Parti Yürütme Kurulunun hazırlayıp En-

gels'e gönderdiği Alman Sosyal-Demokratik Parti program taslağı idi. Yeni programın Erfurt Kongresince onaylanması ve 1875 Gotha Programının yerini alması gerekiyordu. Engels, politik istemleri içeren kesime sert bir eleştiri yöneltti. Bu kesimde, kapitalizmin sosyalizme barışçıl bir gelişme olanağı bulunduğu oportünist fikri ile uzlaşılmaya kalkışılıyordu. Taslaktaki eksiklikleri eleştirerek, Engels bu çalışmasında birçok marksist ilke geliştirir: proleter hareketin ekonomik ve politik görevleri ve amaçları üzerine, devlet sisteminin demokratik bir dönüşümü uğruna savaşımın önemi üzerine, kapitalizmden sosyalizme geçişin farklı yolları üzerine, proletaryanın proleter devleti ve diktatörlüğü üzerine ilkeler. Engels'in eleştirel düşünceleri ve Engels'in ısrarıyla Marx'ın o zaman yayımlanmış *Gotha Programının Eleştirisi* (Bkz: elinizdeki yapıt, s. 11-36.), program taslağının sonraki tartışmaları ve işlenmesi sırasında büyük bir etki yaptı.

Alman Sosyal-Demokratik Partinin 14-21 Ekim 1891'de Erfurt'ta toplanan kongresinin programı kabul etmesi, Gotha Programına göre ileri doğru atılmış büyük bir adımdı; reformist lasalcı dogmalardan kurtulundu ve ekonomik ve politik istemler daha açıkça formülleştirildi. Program, kapitalizmin kaçınılmaz iflası ve onun yerine sosyalizmin geçmesi ile ilgili önermeyi bilimsel olarak kanıtladı, ve toplumun sosyalist dönüşümünü başarmak için proletaryanın politik iktidarı ele geçirmesi gerektiğini gösterdi. — 521.

[270] Engels, 1871'de Alman İmparatorluğu ile birleşmiş iki cüce "bağımsız" devleti, alay ederek bir tek ad altında anıyor: Reuss düklerinin eski ve yeni soylarına ait olan Reuss-Greiz ve Reuss-Schleiz-Lobenstein-Ebersdorf. — 526.

[271] *Mançistercilik.* — Sınai burjuvazinin çıkarlarını yansıtan ekonomik düşüncede bir eğilim. Bu eğilimin önderleri —serbest ticaretçiler— serbest ticaretten yana çıktılar ve devletin ekonomiye her türlü müdahelesine direndiler. Cobden'in ve Bright'ın başkanlığındaki etkin yandaşlarının merkezi Manchester'deydi. Serbest ticaretçiler, altmışlarda, Liberal Partinin sol-kanadını oluşturdular. — 528.

[272] 18 Brumaire (9 Kasım) 1799 hükümet darbesinin bir sonucu olarak kendisini birinci konsül ilân eden Napoléon Bonaparte'ın diktatörlüğüne bir gönderme. Bu rejim, Fransa'da 10 Ağustos 1792'de kurulmuş olan cumhuriyet sisteminin yerine geçti. 1804'te Fransa bir imparatorluk, Napoléon da onun imparatoru ilân edildi. — 530.

[273] Engels, Fransız İşçi Partisinin 1880 Kasımında Havre Kongresinde kabul edilen programına işaret ediyor. 1880 Mayısında, Fransız sosyalist liderlerden biri, J. Guesde, Londra'ya gitti ve orada Marx, Engels ve Lafargue ile birlikte taslak programı hazırladı. Programın teorik girişini Guesde'e Marx dikte ettirdi. — 532.

[274] İspanya Sosyalist İşçi Partisinin programı, 1888'de, Barcelona Kongresinde kabul edildi. — 532.

[275] Truck-sistemi yasaklayan yasa tasarısı 1831'de kabul edildi; ama birçok fabrika sahibi yasayı çiğnedi.

Yalnız çocukları ve kadınları kapsayan *On-Saat Yasa Tasarısı*'nı

Britanya Parlamentosu 8 Haziran 1847'de kabul etti. — 536.

[286] *Küçük İrlanda* (*Little Ireland*). — Manchester'in güney varoşlarında özellikle İrlandalı işçilerin oturduğu bir semt. — 538.

[287] *Seven Dials.* — Londra'nın göbeğindeki bir işçi semti. — 538.

[288] *Kulübe sistemi* (*cottage-system*). — Bu sisteme göre, fabrika sahibi işçilere onların elini ayağını bağlayan koşullarla kötü konutlar sağlanıyordu. — 539.

[289] Gönderme, Pennsylvania'daki 10.000'i aşkın maden işçisinin 22 Ocak ve 26 Şubat 1886'da yaptıkları bir grevedir. Ergitme ve kok fırını işçileri, daha yüksek ücretler ve daha iyi çalışma koşulları istediler ve isteklerinden bazılarını gerçekleştirmeyi başardılar. — 539.

[290] *The Commonweal*. — 1885'ten 1891'e ve 1893'ten 1894'e kadar Londra'da çıkan haftalık bir İngiliz dergisi. Sosyalist Birliğin sözcüsüydü. 1885 ve 1886'da Engels bu dergiye birkaç makale yazdı. — 541.

[291] 1884'te, Britanya'da, kırsal alanlardaki yığın hareketinin baskısıyla, *Üçüncü Parlamento Reformu* yürürlüğe kondu. Bunun sonucu olarak, 1867'de kentsel nüfusa sunulan koşullarla, kırsal alanlara seçme hakkı tanındı (bkz: 94 nolu açıklayıcı not). Reformdan sonra nüfusun geniş tabakaları, özellikle kırsal proletarya, kır yoksulları ve kadınları seçme hakkından hâlâ yoksundu. — 543.

[292] The *British Association for Promotion of Scientific Development* 1831'de kuruldu ve bugüne kadar sürdü; birliğin yıllık toplantılarının malzemeleri tutanaklar halinde yayımlandı. — 546.

[293] Engels, bu makaleyi, İtalya'da çalışan halkın hareketi dev bir ölçeğe ulaştığı bir zamanda partinin benimsemesi gereken taktik konusundaki görüşlerini bildirmesini isteyen, İtalyan emekçi halkının Sosyalist Partisinin önderleri Kulişkova ile Turati'nin ricası üzerine yazdı. İtalya'da olgunlaşan devrimin burjuva karakterini vurgulayarak, Engels, proletaryanın devrime etkin olarak katılmasını ve bir sınıf olarak kendi bağımsızlığını korumasını sağlamak için benimsenmek gereken taktiği planlıyor. — 551.

[294] "Dönek" cumhuriyetçiler, F. Cavalotti'nin önderlik ettiği İtalyan radikallere verilen ad idi. Küçük ve orta burjuvazinin çıkarlarını dile getirerek, radikaller demokratik bir durumu benimsediler ve bazı durumlarda sosyalistlerle birlikte çalıştılar. — 552.

[295] Bu, küçük-burjuva demokratlar olan Ledru-Rollin ile Flocon'un, küçük-burjuva sosyalist Louis Blanc'ın ve Fransız Cumhuriyetin 24 Şubat 1848'de kurulan geçici hükümetine gizli devrimci derneklere katılmış mekanist Albert'in katılmalarına göndermedir. — 555.

[296] Engels'in *Fransa'da ve Almanya'da Köylü Sorunu*, tarımsal sorunla ilgili bellibaşlı marksist yapıtlardan biridir. Bu yapıtının yazılmasının asıl nedeni, Alman Sosyal-Demokratik Partinin 1894 Frankfurt Kongresinde, Vollmar'ın ve öbür oportünistlerin taslak tarımsal programın tartışmalarından yararlanarak, zengin köylülerin vb. sosyalist dönüşümüyle ilgili anti-marksist bir teoriyi sokma çabalarıdır. Engels, marksizmden sapmış ve 1892'de Marsilya'da kabul edilmiş ve 1894'te Nantes'ta bütünlenmiş tarımsal programlarında oportünizme

teslim olmuş Fransız sosyalistlerinin yanlışlarını düzeltmek istediği için de bu yapıtı yazmaya girişmiştir.

Engels çeşitli köylü grupları *vis-à-vis* [karşısında] proleter politikanın devrimci ilkelerini aydınlattıktan başka, işçi sınıfı ile emekçi köylülük arasında bir ittifak fikrini de işler.

Engels'n tarımsal sorunla ilgili derin fikirleri, daha sonra Lenin tarafından, kırsal alanın sosyalist dönüşümünün kooperatif planında geliştirilmiştir. - 556.

267 *Sozialdemokrat.* — Alman Sosyal-Demokratik Partinin 1894-95'te Berlin'de haftalık gazetesi.

Paul Lafargue'ın Engels tarafından anılan raporu "Köylü Mülkiyeti ve Ekonomik İlerleme", gazetenin 18 Ekim 1894 günlü ekinde yayımlandı. — 574.

268 Engels, Almanya'nın birleştirilmesinin Prusya'nın üstünlüğü altında başarıldığını ve Alman ülkelerin prusyalılaştırılması ile birlikte olduğunu vurgulamak için ortaçağ Germen Ulusunun Kutsal Roma İmparatorluğu'nun (bkz: 182 nolu açıklayıcı not) adını değiştiriyor. — 577.

269 *Über Land und Meer* ("Karada ve Denizde"). — Stuttgart'ta 1858'den 1923'e kadar çıkmış resimli Alman dergisi. — 580.

270 Marx'a gönderdiği 30 Ekim-6 Kasım 1877 tarihli mektubunda, Blos, Marx ile Engels'in, Almanya'daki arkadaşlara karşı kızıp kızmadıklarını soruyordu. Kafasında, Dühring yandaşlarının 1877 Gotha Kongresindeki atılganlıkları vardı. Blos, Alman işçilerinin, Marx ile Engels'in basındaki etkinliklerini her zamandan daha dikkatli bir biçimde izlediklerini ve sosyal-demokratların propaganda çalışmaları sonucu, Marx ile Engels'in, halk tarafından, sandıklarından daha tanınmış bir duruma gelmiş bulunduklarını belirtiyordu. — 583.

271 *Adiller Birliği Tüzüğü* sözkonusu ediliyor. Marx ile Engels bu tüzüğün hazırlanmasına etkin olarak katıldılar. Komünistler Birliğinin Tüzüğü, Birliğin I. Kongresinde kaleme alındı. Tüzük komisyonlarında incelenmesinden sonra, II. Kongrede yeniden tartışıldı ve 8 Aralık 1847 günü de kesin olarak onaylandı. — 583.

272 *The Order of the Knights of Labor* (*Emek Şovalyelerinin Düzeni*). — Amerikalı işçilerin 1869'da Philadelphia'da kurdukları dernek. 1878'e kadar gizliydi. Dernek, daha çok zencileri de içeren niteliksiz işçilerden oluşuyordu ve amacı kooperatif topluluklar ve yardımlaşma örgütleri yaratmaktı. Ama, gerçekte, Derneğin önderliği işçilerin politik savaşıma katılmalarına karşıydı ve sınıf işbirliğinin avukatlığını yapıyordu. 1886'da dernek, ulus çapındaki bir greve karşı çıktı ve üyelerinin bu greve katılmasını yasakladı; bununla birlikte, üyeler bu buyruklara aldırmadılar. Bundan sonra örgütün çalışan yığınlar üzerindeki etkisi azaldı ve dernek 1890'ların sonuna doğru dağıldı. — 585.

273 *Deutsche Worte* ("Alman Sözü"). — 1881'den 1904'e değin yayınlanan, iktisadi ve toplumsal-siyasal Avusturya dergisi.

Moritz Wirth'in "Hegel Konusundaki Ölçüsüzlükler ve Çağdaş Al-

manya'daki Kıyıcılıklar" başlıklı makalesi, bu derginin 1890 yılının 5. sayısında yayımlandı. — 587, 600, 601.

[294] Engels burada P. Barth'ın *Die Geschichtsphilosophie Hegels und Hegelianer bis auf Marx und Hartmann* ("Hegel'in Tarih Felsefesi ve Marx ile Hartmann'a Değin Hegelciler") adlı, 1890'da Leipzig de yayınlanmış bulunan kitabına anıştırmada bulunuyor. — 587.

[295] *Berliner-Volkstribüne* ("Berlin Halk Kürsüsü"). — Yarı-anarşik eğilimdeki "Gençler" grubuna yakın sosyal-demokrat haftalık gazete; 1887-1892 arasında yayınlandı.

Gazete, gelecekteki toplumda ürünlerin dağılışı üzerindeki tartışmayı, 14 Haziran 1890 günü yayımladı. — 588.

[296] A. F. Mehring'in "Tarihsel Materyalizm Üzerine" başlıklı makalesi, 1893'te *Lessing Söylencesi* adlı kitabına ek olarak yayımlandı. — 601.

[297] Gönderme, N. F. Danielson'un *Sketches on Our Post-Reform Social Ekonomy* ("Reform-Sonrası Toplumsal Ekonomimiz Üzerine Denemeler") adlı kitabınadır. Kitap, Nikolay takma adı ile ve St. Petersburg'ta, 1893'te çıktı. Engels "Oçerki" ("Denemeler") sözcüğünü Rusça yazmıştır. — 605.

[298] *Sozialpolitisches Centralblatt* ("Sosyo-Politik Merkezi Gazete"). — Sosyal-demokratik eğilimli bir haftalık gazete; Berlin'de 1892'den 1895'e kadar yayımlandı. 1893'teki ilk sayısında Struve'nin "Rusya'da Kapitalist Gelişmenin Değerlendirilmesi" adlı makalesi vardı. — 605.

[299] Bu mektup, *Der Sozialistische Akademiker* (n° 20, 1895) dergisinde, dergi yazarlarından A. H. Starkenburg tarafından yayımlanmıştı. Mektubun kendisine gönderildiği kişi belirlenmemişti, bundan ötürü daha önceki baskılarda, yanlışlıkla, Starkenburg mektubun kendisine yazıldığı kişi olarak gösterilmişti. — 607.

[300] Engels, Gustav Gülich'in, 1830'dan 1845'e değin Jena'da yayınlanan birçok ciltlik yapıtı olan *Geschichtliche Darstellung des Handels, der Gewerbe und des Ackerbaus der bedeutendsten Staaten*'e ("Çağımızın Başlıca Ticari Devletlerinde, Ticaret, Sanayi ve Tarımın Tarihsel Betimlenmesi") anıştırmada bulunuyor. — 700.

[301] Bu gönderme Sombart'ın "Zur Kritik des ökonomischen Systems von Karl Marx" ("Karl Marx'ın Ekonomik Sisteminin Eleştirisi") adlı makalesinedir. Makale, *Archive für sociale Gesetzgebung und Statistik* dergisinde, cilt VII, 1894, yayımlandı. — 701.

[302] Mayıs 1895'te Engels "*Kapital*'in üçüncü cildine şu eki yazdı: "Değer ve Kâr Oranı Yasası" ve "Borsa". Bkz: Karl Marx, *Kapital*, Üçüncü Cilt, s. 927-947. — 703.

ADLAR DİZİNİ

C

Kriege, Hermann (1820-1850). — Alman gazeteci, "gerçek sosyalizm"in destekleyicisi. 1840'ların sonlarında New York'ta bir grup Alman "gerçek sosyalistler"e başkanlık etti. — 217, 218.

Krupp, Friedrich Alfred (1854-1902). — Alman çelik ve silah kralı. — 577.

Kuhlmann, Georg. — Avusturya hükümetinin hizmetinde bir kışkırtıcı ajan; bir "peygamber" olduğunu ileri sürdü; 1840'larda İsviçre'deki Alman zanaatkârlar, Weitling'i izleyenler arasında dinsel ifadelerle "gerçek sosyalizm" va'zetti. — 218.

L

Lafargue, Paul (1842-1911). — Uluslararası işçi sınıfı hareketinin ünlü kişisi ve marksizmin yayıcısı; Enternasyonalin Genel Kurulunun üyesi, İspanya için temsilci sekreter (1866-69); Enternasyonalin Fransa'daki (1869-70); İspanya ve Portekiz'deki (1871-72) kesimlerinin örgütlenmesine katıldı. Lahey Kongresine delege olarak katıldı (1872); Fransa'da İşçi Partisinin kurucularından biri; Marx ile Engels'in öğretilisi ve dostu. — 117, 597.

Lafayette, Marie Joseph Paul (1757-1834). — Fransız general, Fransa'daki 18. yüzyıl burjuva devriminde büyük burjuvazinin bir önderi. — 206.

Lamarck, Jean Babtiste Pierre Antoine (1744-1829). — Büyük Fransız doğa bilgini, yaşambilimde ilk bütünsel evrim teorisini kurdu, Darwin'in önceli. — 60, 427.

Lamartine, Alphonse (1790-1869). — Fransız şair, tarihçi ve politikacı; 1848'de geçici hükümetin dışişleri bakanı ve gerçek başkanı. — 97, 222.

Lange, Christian Konrad Ludwig (1825-1885). — Alman filolog, Eski Roma tarihi üzerine yapıtlar yazarı. — 354.

Lange, Friedrich Albert (1828-1875). — Alman burjuva filozof, yeni-kantçı, materyalizm ve sosyalizm düşmanı. — 28.

Laplace, Pierre Simon (1749-1827). — Büyük Fransız astronom, matematikçi ve fizikçi; Kant'dan bağımsız olarak, güneş sisteminin gazlı bir bulutsudan kökenlendiğini öne sürdü ve matematik olarak kanıtladı. — 56, 57, 61, 76, 122.

Lassalle, Ferdinand (1825-1864). — Alman küçük-burjuva gazeteci ve avukat; 1848-49'da Rheinland'daki demokratik harekete katıldı; 1860'ların başlarında işçi sınıfı hareketiyle bağlantılandı; Alman İşçiler Genel Birliğinin kurucularından biri (1863) Almanya'nın Prusya egemenliği altında "yukardan" birleştirilmesini destekledi; Alman işçi sınıfı hareketindeki oportünist eğilimin temellerini attı. — 11, 19, 20, 25, 26, 27, 28, 29, 38, 40, 41 48, 49, 106, 405, 547.

Lathan, Robert Gordon (1812-1888). — İngiliz filozof ve etnolog. — 239.

Lavoisier, Antoine Laurent (1743-1794). — Ünlü Fransız kimyacı, filojiston teorisini çürüttü; ekonomi politik ve istatistik sorunları üzerinde de çalıştı. — 59, 78, 79.

Lavrov, Pyotr Lavroviçh (1823-1900). — Rus toplumbilimci ve gazeteci, narodnik ideolog seçmeci filozof; Enternasyonalin üyesi, Paris Komününde yer aldı; Narodnik birkaç dergi yayımladı. — 579.

Ledru-Rollin, Alexandre Auguste (1807-1874). — Fransız gazeteci, küçük-burjuva demokratların bir lideri, *Réforme* gazetesinin yayıncısı; Anayasa Meclisi ile Montagne önderi olduğu Yasama Meclisinde milletvekili, sonra bir göçmen. — 226, 555.

Leibniz, Gottfried Wilhelm (1646-1716). Büyük Alman matematikçi, idealist filozof. — 53.

Leonardo da Vinci (1452-1519). — Rönesansın büyük İtalyan ressam, ansiklopedici ve mühendisi. — 52.

Lessner, Friedrich (1825-1910). — Alman ve uluslararası işçi sınıfı hareketinin önemli kişisi, Komünist Birliğin üyesi, 1848-49 Devriminde yer aldı, 1852'deki Kolonya Komünist Davasında kovuşturmaya uğradı; 1856'da Londra'ya göçtü; Londra'daki Alman İşçiler Eğitim Kurulunun üyesi; Britanya Bağımsız İşçi Partisinin kurulmasına yardım etti; Marx ile Engels'in dostu ve yandaşı. — 219, 228.

Letourneau, Charles Jean Marie (1831-1902). — Fransız burjuva toplum-

Q

R

YAZINSAL VE MİTOLOJİK ADLAR DİZİNİ

düktən sonra, labirentten kaçması için ona yardım etti. — 59. 60.

Atene Pallas (Yunan mito.). — Ulu tanrılardan biri, savaş ve bilgelik tanrıçası, Atina devletinin koruyucusu. — 235.

Boread'gil (Yunan mito.). — Kuzey-yeli tanrısı Boreas ile Atina kraliçesi Oreithyla'nın çocukları. — 365.

Brunhild. — Eski Germen destan ve bir Germen ortaçağ şiiri *Nibelungenlied*'in kadın kahramanı, İzlanda kraliçesi ve, sonra, Burgonya kralı Gunther'in karısı. — 305.

Chloe. — Longus'un (2. ve 3. yüzyıl) yaşadığı eski Yunan masalı *Daphnis ve Chloe*'nin kadın kahramanı, Daphnis'e aşık olan kadın çoban. — 303.

Daphnis. — Longus'un (2. ve 3. yüzyıl) yazdığı eski Yunan masalı *Daphnis ve Chloe*'nin kahramanı, Chloe'ye aşık olan çoban. — 303.

Demodocus. — Homeros'un *Odysseia*'sında bir kahraman, Alcinous'un konağındaki kör türküsü, Phaeaelanların efsanevi kralı. — 334.

Droste Fischering. — Yergili bir Alman halk türküsünden bir karakter. — 470.

Erinniler (Yunan mito.). — Üç tanrıçası, Ahileus'un *Choephoroe* ve *Eumenides* tragedyalarında (*Orestion* üçlüsünün ikinci ve üçüncü parçaları) görünür. — 235. 286.

Eteokl (Yunan mito.). — Oedipus'un oğullarından biri, Teb (*Thebes*) kralı, iktidar savaşınında erkek kardeşi Polinis'i öldürdü ve dövüşte kendisi de öldü; efsane Ahileus'un *Seven Against Thebes* tragedyasına temel oldu. — 332.

Etzel. — Eski Germen destan ve ortaçağ Germen şiiri *Nibelungenlied*'in kahramanı, Hun kralı. — 305.

Eumeanes. — Homeros'un *Odysseia*'sında bir karakter, Ithaca kralı Odysseus'un domuz çobanı, uzun yolculukları sırasında efendisine sadık kaldı. — 334.

Freia (İskandinav mito.). — Doğurganlık ve aşk tanrıçası; eski İskandinav destanı *Elder Edda*'nın kadın kahramanı, erkek kardeşinin, tanrı Freyr'in karısı. — 263.

Ganymede (Yunan mito.). — Tanrıların çalıp Olympus'a götürdüğü yakışıklı genç; orada Zeus'un aşığı ve sakisi oldu. — 291.

Georges Dandin. — Molière'in aynı adlı komedisinin kahramanı; zengin, budala bir köylü; müflis bir aristokrat hanımefendiyle evlenir ve kadın onu ustaca aldatır. — 396.

Gutrun (*Kudrun*). — Eski Germen destan ve 13. yüzyıl Alman şiiri *Gutrun*'un kadın kahramanı, Hegelingen kralı Hettel'in kızı; ve İrlandalı Hilde, Seeland kralı Herwig'in nişanlısı; Hartmut onu çaldı ve kendisiyle evlenmeyi reddettiği için 13 yıl tutukladı, Herwig onu kurtardı; ondan sonra Herwig'le evlendi. — 305.

Gunther. — Eski Germen destan ve ortaçağ Germen şiiri *Nibelungenlied*'in kahramanı, Burgonya kralı. — 304. 305.

Hadubrand. — Eski Germen destanı *Hildebrandslied*'in kahramanı, *Hildebrand*'ın oğlu. — 364.

Hartmut. — Eski Germen destan ve 13. yüzyıl Germen kralının oğlu, Gutrun'un reddedilmiş nişanlılarından biri. — 305.

Hekate (Yunan mito.). — Üç başlı ve üç gövdeli ay ışığı tanrıçası, yeraltı canavarlarının ve ruhlarının efendiçesi, kötünün ve büyünün esirgeyicisi. — 331.

Herkül (Yunan mito.). — Atletik kuvvetli ve insanüstü eylemleriyle ünlü sevimli kahraman. — 365.

Herwig. — Eski Germen destan ve ortaçağ Alman şiiri (13. yüzyıl) *Gutrun*'un kahramanı, Seeland kralı, Gutrun'un nişanlısı ve sonra kocası. — 305.

Hetel. — Eski Germen destan ve 13. yüzyıl Germen şiiri *Gutrun*'un kahramanı, Hegelingen'in Kralı. — 305.

Hilde. — Eski Germen destan ve 13. yüzyıl Germen şiiri *Gutrun*'un kadın kahramanı, İrlanda kralının kızı, Hegelingen'in kralı Hettel'in karısı. — 305.

Hildebrand. — Eski Germen destanı *Hildebrandslied*'in kahramanı. — 364.

Kassandra (Yunan mito.) — Troya kralı Priam'ın kızı, kâhin; Troya'nın yenilmesinden sonra Agamemnon tarafından bir köle olarak alınıp götürüldü; Ahileus'un *Agamemnon* tragedyasından bir karakter. — 288.

Kleopatra. (Yunan mito.). — Kuzey-

KONU DİZİNİ

A

Ş

T

U

Ü

V

Y

Z

SOL YAYINLARI. Sorumlu Yönetmen: Muzaffer Erdost. Yönetim Yeri: Kızılırmak Sokak, 23/2, Yenişehir, Ankara.

350 lira

MARX, ENGELS ● SEÇME YAPITLAR 3